

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Türkiye ve Yunanistan'ın Azınlık Politikaları:
İkili İlişkiler, Ulusçuluklar ve Azınlık Hakları Ekseninde
Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Emre AYKOÇ

2502030227

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU

İstanbul – 2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **ULUSLARARASI İLİŞKİLER** Anabilim Dalında ders dönemindeki Eğitim-Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2502030227** numaralı **EMRE AYKOÇ'un** hazırladığı **"TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'IN AZINLIK POLİTİKALARI: İKİLİ İLİŞKİLER, ULUSÇULUKLAR VE AZINLIK HAKLARI EKSENİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME"** konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca **14.12.2009 PAZARTESİ** günü saat **14.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **kabulü**.....'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (*)	İMZASI
PROF. DR. FARUK SÖNMEZOĞLU	Kabul	
PROF. DR. RAUF VERSAN	Kabul	
DOÇ. DR. S. GÜLDEN AYMAN	Kabul	
DOÇ. DR. BİRSEN ÖRS	Kabul	
DOÇ. DR. İNCİ KERESTECİOĞLU	Kabul	

Adres: Besim Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokakı 34452 Beyazıt/İstanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Fax: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

**TÜRKİYE VE YUNANİSTAN’IN AZINLIK POLİTİKALARI:
İKİLİ İLİŞKİLER, ULUSÇULUKLAR VE AZINLIK HAKLARI
EKSENİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

Emre Aykoç

ÖZ

Türkiye ve Yunanistan’ın azınlıklara yönelik politikalarını konu alan “Türkiye ve Yunanistan’ın Azınlık Politikaları: İkili İlişkiler, Ulusçuluklar ve Azınlık Hakları Ekseninde Karşılaştırmalı Bir İnceleme” başlıklı bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ile Yunanistan’ın azınlıklara yönelik algılama ve politikalarında, iki ülke arasındaki ilişkilerin, tarafların ulusçuluk anlayışları ve ulus inşa süreçleri ile karşılıklı algılamalarının etkisinin karşılaştırmalı bir perspektiften incelenmesi ve tarafların azınlıklara yönelik uygulamalarının, Lozan başta olmak üzere, uluslararası hukuksal bağitlarda tanımlanmış azınlık haklarına ne ölçüde uygun/aykırı olduğunun saptanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda üç bölüm olarak kurgulanan çalışmada ilk olarak ulus, ulusçuluk, ulus-devlet, ulus inşası, azınlıklar ve azınlık hakları konularında kavramsal ve teorik çerçeve oluşturulmuş ve tarihsel süreç içerisinde azınlık haklarının gelişimi ve günümüzde ulaştığı nokta incelenmiştir. İkinci bölümde tarafların ulusçuluklarının gelişimi ve karşılıklı algılamaları konularına yoğunlaşmış ve büyük ölçüde bunların etkisiyle biçimlenen azınlıklara yönelik algılama ve politikaların görünümüleri ortaya konmuş; ayrıca azınlıklara ilişkin olarak izlenen politikaların ikili ilişkilere etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, tarafların azınlık hakları konusundaki hukuksal yükümlülüklerinin genel bir değerlendirmesi yapılarak, Türkiye ve Yunanistan’ın Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı ile Türkiye Ortodoks-Rum azınlığına yönelik uygulamaları, din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı çerçevesinde incelenmiş ve bu uygulamaların azınlık haklarına ne ölçüde uygun/aykırı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ulaşılan temel sonuç ise, ikili ilişkilerin rekabetçi/çatışmacı niteliği ve ulusçu yaklaşımları çerçevesinde birbirlerini ve azınlıkları “öteki” olarak algılayan her iki ülkenin de hukuksal yükümlülüklerine rağmen geçmiş yıllarda azınlıkların birçok haklarını ihlal ettiği ve son yıllarda her iki ülkenin de azınlıklara yaklaşımında önemli değişimler görülmekle birlikte bazı alanlardaki ihlallerin sürdüğü şeklindedir.

MINORITY POLICIES of TURKEY and GREECE: A
COMPARATIVE RESEARCH on the AXIS of BILATERAL
RELATIONS, NATIONALISMS and MINORITY RIGHTS

ABSTRACT

The main topic of this dissertation, titled “Minority Policies of Turkey and Greece: A Comparative Research on the Axis of Bilateral Relations, Nationalisms and Minority Rights”, is the policies of Turkey and Greece towards minorities. The main purpose of this study is to analyze the perceptions of minorities and the minority policies of Turkey and Greece from a comparative perspective of parties’ approach of nationalism and nation building processes. This work also aims to identify Turkish and Greek minority policy implementations comparing with international law to propound to what extent appropriate/contrary to common practices emphasizing on Lausanne Peace Treaty. For this purpose, study is constructed on three chapters. In the first chapter, a conceptual and theoretical framework is constructed relating to the concepts of nation, nationalism, nation-states, nation-building, minority issues and minority rights. In addition, the development of minority rights is examined within the historical process. In the second chapter, firstly the minority policies and the minority perceptions of Turkey and Greece are explained and then the impacts of these policies on bilateral relations are evaluated. In the third part, the legal obligations of Turkey and Greece on minority rights are overviewed and minority policies of Turkey and Greece is examined in terms of freedom of religion and conscience, freedom of association and the right to vote and to be elected, right to property and the right to education regarding Muslim-Turkish minority of Western Thrace and Orthodox-Greek minority of Turkey. Also the conformity of these policies to minority rights is argued based on Turkish and Greek practices. This study concluded that Turkey and Greece have perceived minorities as “other” and violated many basic rights of minorities within the framework of nationalist approaches and the competitive/confrontational nature of bilateral relations. Despite the legal obligations of the both countries and the positive changes in Turkey and Greece’s approach to minorities in recent years, minority rights violations in some areas still continues.

ÖNSÖZ

Yunanistan ve Türkiye'nin azınlıklara yönelik politika ve uygulamalarını konu alan bu çalışmanın temel amacı, büyük ölçüde tarafların ikili ilişkileri, karşılıklı algılamaları ve ulusçuluk anlayışları çerçevesinde biçimlenen tarafların azınlıklara yönelik algılama ve politikalarının görünümelerini, neden ve sonuçlarını ve karşılıklı etkileşimlerini ortaya koymak; tarafların azınlıklara karşı uygulamalarını azınlık hakları çerçevesinde incelemek ve bu uygulamaların iki ülkenin taraf olduğu ve azınlıklar konusunda yükümlülükler getiren hukuksal bağıtlara uygunluk/aykırılığını saptamaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemde azınlıklara yönelik ilginin genel olarak artması ve bu dönemde azınlık haklarının önemli bir gelişme göstermesi; insan haklarıyla birlikte azınlık haklarına saygının da, günümüzde devletlerin dış politika davranışlarının meşruiyet ölçütü haline gelmesi ve ayrıca Avrupa Birliği'nin de azınlık hakları konusunda bazı uygulamalar/kriterler geliştirmesi ve aday ülkelerden bunları yerine getirmesini talep etmesi ile son yıllarda gerek Yunanistan'ın, gerekse Türkiye'nin azınlıklara yönelik yaklaşım ve politikalarının önemli ölçüde değişmesi, bu çalışmanın önemini ortaya koyan unsurlar olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın kapsamını, esas olarak, Türkiye ve Yunanistan'da azınlıklara yönelik uygulamaların, tarafların karşılıklı algılamaları, ulusçuluk anlayışları ve azınlıklara ilişkin hakları saptayan ve statü oluşturan çeşitli hukuksal metinler çerçevesinde incelenmesi oluşturmaktadır.

Öncelikli olarak, doktora öğrenimim boyunca, gerek ders ve yeterlilik aşamalarında, gerekse tez aşamasında, örnek akademik kişiliğiyle her türlü yardım ve kolaylığı esirgemeyen, eleştiri ve yönlendirmeleriyle yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu'na en derin teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın çeşitli aşamalarında değerli ve ufuk açıcı eleştiri, yorum ve önerileriyle tezime önemli bir katkı sağlayan değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Rauf Versan ve Sayın Doç. Dr. Gülden Ayman'a da teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Değerli dostlarım ve meslektaşlarım Sanem Yamak, Suat Söylemez, Alptekin Molla ve Cemile Burcu Kartal'a, çalışma süresince hep yanımda oldukları ve desteklerini hiç esirgemedikleri için teşekkür ederim.

Annem Mualla, babam Mustafa ve kardeşim Evrim, gerek bu çalışma süresince, gerekse tüm akademik yaşamımda, aramızdaki coğrafi uzaklığa rağmen her zaman yanımda olduklarını hissettirdiler. Ancak, bu tezin asıl “kahrını” çeken sevgili eşim Nurcan’a ne kadar teşekkür etsem azdır; çünkü bu çalışmanın büyük bir kısmı ondan “çalınan” vakitlerde hazırlanmıştır...

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: AZINLIKLAR ve AZINLIK HAKLARI.....	11
1.1. AZINLIKLAR: KAVRAM VE KURAM.....	11
1.1.1. ULUS, ULUSÇULUK ve ULUS İNŞASI.....	12
1.1.1.1. Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet: Kavramlar ve Temel Yaklaşımlar	12
1.1.1.2. Ulus İnşası	24
1.1.1.2.1. Kavram	24
1.1.1.2.2. Ulus İnşası Süreci	29
1.1.1.2.3. Ulus İnşası Modelleri	32
1.1.2. AZINLIK KAVRAMI	37
1.1.2.1. Tanım Sorunları.....	37
1.1.2.2. Azınlık Ölçütleri	41
1.1.2.3. Azınlık Türleri	47
1.1.2.4. Azınlıklara Yönelik Politikalar.....	50
1.1.2.5. Uluslararası Politika Açısından Azınlıklar.....	54
1.2. AZINLIK HAKLARI: KAVRAM; TARİHSEL ve KURUMSAL GELİŞİM	58
1.2.1. AZINLIK HAKLARI	58
1.2.1.1. Genel Olarak.....	58
1.2.1.2. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar	63
1.2.1.3. Negatif Haklar – Pozitif Haklar	64
1.2.1.4. Azınlık Haklarının Sınırlanması	67
1.2.1.5. Azınlık Hakları Rejimi?	69

1.2.2. AZINLIK HAKLARININ TARİHSEL VE KURUMSAL GELİŞİMİ ...	81
1.2.2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönem	81
1.2.2.2. Milletler Cemiyeti Dönemi	88
1.2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem	100
1.2.2.3.1. Evrensel Düzenlemeler: Birleşmiş Milletler Bünyesindeki Çalışmalar	102
1.2.2.3.2. Bölgesel Düzenlemeler	114
1.2.2.3.2.1. AGİK/AGİT	114
1.2.2.3.2.2. Avrupa Konseyi	124
1.2.2.3.2.3. Avrupa Birliği	133
2. BÖLÜM: TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ, KARŞILIKLI ALGILAMALAR ve ULUSÇULUKLARIN AZINLIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	140
2.1. TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ: TARİHSEL ARKAPLAN VE İLİŞKİLERİN YÖNELİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	140
2.1.1. TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	140
2.1.2. İLİŞKİLERİN YÖNELİMİNİ ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER	158
2.2. KARŞILIKLI ALGILAMALAR	165
2.2.1. TEHDİT ALGILAMALARI	167
2.2.2. ULUSAL KİMLİKLERE İLİŞKİN ALGILAMALAR	184
2.3. TARAFLARIN ULUSÇULUK ANLAYIŞLARI	199
2.3.1. TÜRK ULUSÇULUĞU, GELİŞİMİ VE AZINLIKLARA YÖNELİK ALGILAMALARI	201
2.3.2. YUNAN ULUSÇULUĞU, GELİŞİMİ VE AZINLIKLARA YÖNELİK ALGILAMALARI	234
2.4. TARAFLARIN AZINLIKLARA YÖNELİK UYGULAMALARI	263
2.4.1. TÜRKİYE’NİN AZINLIKLARA YÖNELİK UYGULAMALARI	265
2.4.1.1. Azınlıkların Asimilasyonuna Yönelik Uygulamalar	267
2.4.1.2. Azınlıklara Yönelik Ayrımcı/Dışlayıcı Uygulamalar	277
2.4.2. YUNANİSTAN’IN AZINLIKLARA YÖNELİK UYGULAMALARI	293
2.4.2.1. Azınlıkların Asimilasyonuna Yönelik Uygulamalar	297
2.4.2.2. Azınlıklara Yönelik Ayrımcı/Dışlayıcı Uygulamalar	308
2.4.2.3. Azınlığı Bölmeye Yönelik Uygulamalar	329

2.5. İKİLİ İLİŞKİLER ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLAR SORUNU.....	340
3. BÖLÜM: AZINLIKLARA İLİŞKİN SORUNLAR ile LOZAN ve DİĞER ULUSLARARASI BAĞITLAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	356
3.1. LOZAN VE DİĞER ULUSLARARASI BAĞITLAR ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN STATÜSÜ	357
3.2. BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞI.....	372
3.2.1. DİN ve VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	372
3.2.2. SEÇME ve SEÇİLME HAKKI ile ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ...	402
3.2.3. MÜLKİYET HAKKI	437
3.2.4. EĞİTİM HAKKI	458
3.3. TÜRKİYE ORTODOKS-RUM AZINLIĞI.....	491
3.3.1. DİN ve VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	491
3.3.2. SEÇME ve SEÇİLME HAKKI ile ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ...	527
3.3.3. MÜLKİYET HAKKI	551
3.3.4. EĞİTİM HAKKI	590
SONUÇ	619
KAYNAKÇA	651
ÖZGEÇMİŞ.....	715

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çeşitli Yıllarda Rum Azınlık Okulları ve Öğrenci Sayıları.....	614

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
AB	: Avrupa Birliği
abç.	: Altını biz çizdik
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABTTF	: Avrupa Batı Trakya Türkleri Federasyonu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı / Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE)
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı / Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)
AK	: Avrupa Konseyi
akt.	: Aktaran
b.y.	: Baskı yeri yok
BM	: Birleşmiş Milletler
BTTADK	: Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu
BTTÖB	: Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
E.	: Esas
ECRI	: European Commission against Racism and Intolerance / Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
Ed.	: Editör
EOKA	: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston / Kıbrıs Savaşçılarının Ulusal Örgütü
et al.	: et alii / ve diğerleri
EU	: European Union / Avrupa Birliği

GHM	: Greek Helsinki Monitor
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GTGB	: Gümölcine Türk Gençler Birliği
Haz.	: Hazırlayan
HRO	: Heybeliada Ruhban Okulu
HRW	: Human Rights Watch
IHF	: International Helsinki Federation for Human Rights
İHAM	: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
İHAS	: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İTB	: İskeçe Türk Birliği
K.	: Karar
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
krş.	: Karşılaştırınız
MC	: Milletler Cemiyeti
MÇEP	: Müslüman Çocukların Eğitimi Projesi
Md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MRG	: Minority Rights Group International
MSHS	: Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
NATO	: North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NGO	: Non-Governmental Organizations / Hükümet Dışı Kuruluşlar
No.	: Number / Numara
p.	: page / sayfa
par.	: paragraf
PASOK	: Panellinio Sosialistiko Kinima / Pan-Helenik Sosyalist Hareket
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan / Kürdistan İşçi Partisi
s.	: Sayfa

S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SÖPA	: Selanik Özel Pedagoji Akademisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
t.y.	: Tarih yok
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UAYK	: Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri
US	: United States / Amerika Birleşik Devletleri
UDAD	: Uluslararası Daimi Adalet Divanı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: ve saire
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
Vol.	: Volume / Cilt
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Tarihin hemen her döneminde ve hemen her toplumda, çoğunluğu oluşturanlardan farklı özellik/kimliklere sahip gruplar bulunmuşsa da, azınlıkların çağdaş anlamda sosyolojik/siyasal ve hukuksal gerçeklikler olarak kabul edilmeye başlanması, modern ulus-devletlerin doğuşu ve ulusçu düşüncelerin yaygınlaşması ile eşzamanlı olmuştur. Bu bağlamda toplumun esas aidiyet/kimlik biçimi, meşruiyet temeli ve siyasal değeri haline gelen “ulus”tan, çeşitli özellikler temelinde (din, dil, etnik köken vs.) farklılaşan azınlıkların, bu farklılıklarını korumaya ve çoğunluğu oluşturan bireylerle eşitliğini sağlamaya yönelik bazı haklara sahip olması gerektiği şeklindeki, azınlık haklarının temelini oluşturan düşünce de, esas olarak yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. Azınlık hakları 19. yüzyıl boyunca ve özellikle de iki dünya savaşı arası dönemde önemli bir gelişme kaydetmişse de, çeşitli faktörlerin etkisiyle, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından oluşan uluslararası sistemde, azınlıkların esas olarak genel insan hakları çerçevesinde ve eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleri temelinde korunması eğilimi yaygınlık kazanmış; bu dönemde azınlıklar konusundaki temel paradigma, “Ayrımcılığın Önlenmesi” olmuştur.

Bununla birlikte, 1990’lar, tüm dünyada azınlıklar ve azınlık hakları konusundaki anlayışın önemli ölçüde değiştiği yıllar olmuş; Soğuk Savaş’ın sona erdiği ve uluslararası sistemin dönüşüme uğradığı ve yeniden yapılandığı bir ortamda azınlık sorunlarına yönelik ilgi yeniden artmaya başlamıştır. Bunda, sözkonusu dönemde genel anlamda insan haklarına yönelik ilginin artması kadar, bu süreçte ortaya çıkan etnik/dinsel çatışmaların kökeninde azınlıklara ilişkin sorunların bulunması ve bu çatışmaların uluslararası barış, güvenlik ve istikrarı tehdit etmesi etkili olmuştur. Bu süreçte, azınlıklara ilişkin sorunların devletlerin salt “saklı ulusal yetki alanında” bir konu olmadığı; uluslararası toplumun meşru ilgi alanında yer aldığı; devletlerin azınlıklara yönelik yaklaşımlarının veya uygulamalarının, uluslararası örgütlerin ve/veya insan/azınlık hakları konusunda faaliyet gösteren çeşitli hükümet dışı kuruluşların (NGO’ların) izleme/denetimine konu olabileceği ve bir ülkede azınlığın varlığının, ilgili devletin bunu kabulüne bağlı olmadığı görüşleri yaygın biçimde kabul edilmeye başlanmıştır. Öte yandan azınlık haklarının kapsam

ve içeriğinin genişletilmesinin ve coğrafi anlamda yaygınlaştırılmasının, çatışmaları engelleyebileceği ve uluslararası sistemin istikrarına katkı sağlayacağı görüşü de yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda farklılıkları nedeniyle toplumda dezavantajlı durumda olan azınlıkların çoğunluk ile “gerçek eşitliğinin” sağlanması için, farklılıklarını korumaya ve güçlendirmeye yönelik “pozitif haklar” sağlanması gerektiği eğilimi yeniden ağırlık kazanmaya başlamış ve hatta devletlerin, azınlıklara yönelik ayrımcı davranışlardan kaçınma gibi “negatif” görevleri yanında, azınlıkların farklılıklarının korunması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi için uygun koşulların yaratılması gibi “pozitif” yükümlülükleri bulunduğu da yaygın biçimde kabul edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede azınlıkların farklılıklarının korunarak içerisinde yaşadıkları toplumlarla bütünleşmeleri ve böylece bir çatışma/istikrarsızlık kaynağı olmaktan çıkarılması anlayışı önplana çıkmış; kısacası bu dönemde azınlıklar konusundaki paradigma, “Azınlıkların Korunması”na dönüşmüştür¹.

Diğer taraftan bu dönemde azınlık haklarına saygı ve/veya devletlerin azınlıklara yaklaşımı ve sorunların çözümünde izlediği yöntem, devletlerin dış politika davranışları açısından da bir meşruiyet ölçütü olarak algılanmaya başlanmış; ancak en önemlisi, azınlıklar veya azınlık hakları konusu moral bir değer haline gelerek devletlerin genel anlamda insan haklarına saygı konusundaki yaklaşımının bir göstergesi olarak görülmeye başlanmıştır. Bunların bir sonucu olarak, sözkonusu süreçte azınlık hakları, gerek kapsam, gerek nitelik ve gerekse coğrafi yaygınlık olarak önemli bir gelişme kaydetmiş; böylece günümüz azınlık hakları standardı ortaya çıkmıştır. Bir “uluslararası rejim” haline gelip gelmediği konusundaki tartışmalara rağmen, bu standart, devletlerin dış politika tutum ve davranışlarını belli ölçülerde yönlendiren/belirleyen ve/veya kısıtlayan bir etmen haline gelmiştir. Bu bağlamda azınlıklar konusu, gerek siyasal niteliği, gerekse hukuksal boyutu ile, hem bölgesel hem de uluslararası örgütlerin ilgi ve düzenleme yetkisi kapsamında değerlendirilen ve ortak değerler yaratılmaya çalışılan bir alan olarak belirginleşmiştir.

Türkiye ve Yunanistan, esas olarak birbirlerine karşı yürüttükleri bağımsızlık mücadeleleri sonucunda kurulmuş iki ulus-devlettir. Yunanistan Osmanlı’ya karşı

¹ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 23-25.

sürdürdüğü mücadelenin sonucunda 1830 yılında bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu süreçten sonra iki ülke arasında başlayan karşıtlık, rekabet ve çatışma, Yunanistan'ın Osmanlı topraklarını hedef alan ve 20. yüzyılın başlarında yoğunluk kazanan yayılmacı politikaları ile önemli bir ivme kazanmış; 1919-1922 yılları arasında Anadolu'nun bir kısmının Yunan işgaline uğraması, Türk ulusal kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesi ve sürdürülmesi ile yeni Türkiye'nin kuruluşundaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. 1923'te Lozan'da varılan uzlaşma ile iki ülke arasında bir denge kurulmuş ve bir statüko oluşturulmuşsa da, ilerleyen yıllarda, dostluk, barış işbirliği ve dayanışmanın öne çıktığı bazı yaklaşma dönemlerine rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerin büyük bir bölümüne, azınlıklara ilişkin sorunlar, Kıbrıs sorunu ve Ege Denizi'ne ilişkin sorunlardan kaynaklanan gerilim ve krizler ile güvensizlik damgasını vurmuştur. Bu çerçevede taraflar birbirlerini, yaşamsal çıkarlarına, egemenliklerine, ülkesel bütünlüklerine ve hatta kimi zamanlar doğrudan bir biçimde varlıklarına yönelik tehditler olarak algılamışlardır. Dolayısıyla taraflar arasındaki bu çatışmalı geçmiş ve gergin ilişkiler, iki ulusun birbirini karşılıklı olarak olumsuz bir biçimde algılamasında ve “öteki” olarak değerlendirmesindeki önemli etkenlerden biri olmuştur. Öte yandan ulusal kimliklerin oluşturulması ve yaygınlaştırılması sürecinde, diğer ulusa ilişkin bu “öteki” imajlarının da ulusçu ideolojiler tarafından yaygınlaştırıldığını ve süreklileştirildiğini belirtmek gerekir.

Tarafların “öteki”ne ilişkin bu imaj ve algılamalarının, ülkesinde yaşayan ve diğer ulusun soydaş/dındaşı olan azınlıklar açısından da hemen hemen aynı ölçülerde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda taraflar, diğer ulusun ulusal kimliğine sahip oldukları varsayımı çerçevesinde, yurttaş olmakla birlikte çoğu kez “ulus” içinde görmedikleri ve “iç düşmanlar” ve/veya “ötekinin içimizdeki uzantısı” biçiminde algıladıkları azınlıkları, ulusal güvenlikleri ile ulusal birlik ve bütünlüklerine yönelik tehditler olarak görmüşler; türdeş bir nüfusa ulaşılması önünde önemli bir engel olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde her iki taraf açısından da önem kazanmaya başlayan azınlıklar sorunu, Lozan'da varılan uzlaşma ile büyük ölçüde “çözüme” kavuşturulmuştur. Bu bağlamda bir yandan 30 Ocak 1923 tarihinde taraflar arasında imzalanan “Zorunlu Mübadele Sözleşmesi” çerçevesinde Yunanistan'da yaşayan

Müslümanların Türkiye'ye, Türkiye'de yaşayan Ortodoksların da Yunanistan'a gönderilmesiyle her iki ülke de azınlıkların önemli bir kısmından "kurtulur" ve nispeten türdeş bir nüfus yapısına ulaşırlarken; diğer yandan da bu uygulamanın dışında tutulan Batı Trakya Müslümanları ve İstanbul'da (ve aynı zamanda İmroz ve Bozcaada'da) yaşayan Ortodokslara, diğer bir ifadeyle "kalanlara", Lozan Barış Antlaşması ile azınlık statüsü ve çoğunluk ile eşitliğini sağlamaya ve farklılıklarını korumaya yönelik çeşitli azınlık hakları tanınmıştır. Lozan'da varılan bu uzlaşma çerçevesinde, her iki ülkede de hemen hemen eşit sayıda azınlığın kalması ve dolayısıyla iki ülkenin de "karşılıklı azınlıklara" sahip olması sağlanarak, taraflar arasında azınlıklar konusunda bir denge oluşturulurken; ayrıca Lozan Barış Antlaşması'nın 37-44. ve 45. maddeleriyle her iki tarafa da azınlık hakları konusunda "paralel yükümlülükler" getirilmiştir².

Bununla birlikte ilerleyen yıllarda, her iki ülkede de, azınlıklara yönelik olarak Lozan ile üzerinde uzlaşmaya varılan statüden belli ölçülerde farklılaşan kimi uygulamalar gündeme gelmiş ve bunların bazılarının azınlık karşıtı ve baskıcı bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren ikili ilişkilere gerginlik ve güvensizliğin hakim olmaya başlamasıyla birlikte, her iki taraf da azınlıkları, diğer ülkenin çoğu kez başka bir soruna ilişkin bir dış politika pozisyonundan ödün vermesini sağlamaya yönelik bir "koz"/"rehine" olarak algılamaya başlamışlar; bir yandan bu durum azınlıklara yönelik baskıcı uygulamaların yoğunluğunun artmasına yol açarken, diğer yandan da yaşadıkları ülkenin yurttaşı olan azınlıklar, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir "karşılıklılık" konusu haline gelmişlerdir.

Ancak 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren her iki ülkenin de azınlıklara yönelik yaklaşım ve uygulamalarında önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bunu, yukarıda değinilen 1990'lı yıllarda tüm dünyada azınlıklar konusundaki yaklaşım değişikliğinin, iki ülkenin politikalarına bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer bir deyişle, gerek Türkiye, gerekse Yunanistan, azınlık hakları konusunda sistemin dönüşümüne duyarsız kalmamışlar; buna belli ölçülerde de olsa uyum sağlama konusunda bir irade sergilemişlerdir. Öte yandan iki ülke arasında

² Oran, **Türkiye'de Azınlıklar...**, s. 94.

1999 sonrasında başlayan yakınlaşmanın da bu sürece olumlu bir katkı sağladığını da belirtmek gerekir. Ancak her iki ülkenin de azınlıklar konusundaki yaklaşım ve uygulamalarında değişikliğe gitmelerindeki en önemli etken, gerek hazırlanan hukuksal metinler/sözleşmeler, gerekse geliştirilen izleme/denetim mekanizması ile azınlık hakları standardının gelişimine önemli bir katkı sağlayan, azınlıkların korunmasına özel bir önem veren ve hazırlanan raporlarla sürekli olarak gündeminde tutan Avrupa Konseyi ile çoğulcu bir toplum anlayışı ve azınlıklara saygıyı Avrupa kimliğinin önemli bir bileşeni olarak gören, bunu bir üyelik kriteri haline getiren ve bu şekilde gerek üye, gerekse aday ülkeler üzerinde bu konuda moral bir baskı oluşturan Avrupa Birliği'nin bu konudaki yönlendirmeleri/baskıları olmuştur. Ayrıca her iki ülkenin de azınlıklara yönelik uygulamalarının, gerek bazı devletler (örneğin ABD), gerek insan/azınlık hakları konusunda faaliyetlerde bulunan hükümet dışı kuruluşlar (örneğin Human Rights Watch, International Helsinki Federation gibi) ve gerekse uluslararası örgütler tarafından hazırlanan insan hakları raporlarında giderek daha fazla eleştiri konusu yapılmasının da, bu anlayış/uygulama değişikliğinde etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede her iki ülkedeki azınlıkların uzun yıllardan beri karşı karşıya bulunduğu sorunların bir kısmı bu süreçte çözüme kavuşturulmuştur; ancak bazı sorunların varlığını halen sürdürdüğü de gözden kaçırılmamalıdır.

Türkiye ve Yunanistan'ın azınlıklara yönelik algılamaları ve büyük ölçüde bu çerçevede biçimlenen uygulamaları, bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin ve bunların gelişiminin, tarafların ulus inşa süreçleri ve ulusçuluk anlayışları ile karşılıklı tarihsel ve kimliksel algılamalarının, her iki ülkede de azınlıklara yönelik algılama ve politikaları neden, nasıl ve ne yönde etkilediği; tarafların azınlıklara yönelik bakış açısı ve politikalarının hangi noktalarda benzerlik/farklılıklar gösterdiği; tarafların azınlıklara ilişkin olarak üzerinde uzlaşmaya vardıkları statü ile azınlıklara yönelik uygulamaları arasında, hangi konu ve alanlarda ve neden bazı farklılaşmalar ortaya çıktığı ve bu uygulamaların, dönemsel olarak ne zaman yoğunluk gösterdiği ve gerek Lozan Barış Antlaşması ile, gerekse her iki ülkenin de daha sonraki yıllarda taraf oldukları diğer uluslararası bağitlar ile tanınan azınlık haklarına ne ölçüde uygun/aykırı olduğu soruları, bu çalışmada yanıtı aranan temel sorular olmuştur.

Bu noktada, bu sorulara bulunacak yanıtlar, her iki ülkedeki azınlıkların geçmişte ve halen ne gibi sorunlarla karşı karşıya bulunduklarının tespiti ve gelecekteki politikaların belirlenmesi açısından önem taşımaktadır ve varlığını halen sürdüren sorunların nasıl çözümlenebileceğine ilişkin ipuçları sunabilecektir. 1990'lı yıllarda, uluslararası sistemin de dönüşümüne paralel olarak, azınlıklara yönelik ilginin olağanüstü ölçüde artışı, bu konuda uluslararası çapta yaşanan dönüşüm ve pozitif hukukta azınlık hakları konusunda yapılan düzenlemeler dikkate alındığında, azınlık kavramı ve azınlık haklarının tarihsel süreç içerisinde nasıl ve neden bir dönüşüme uğradığının tespiti, bunların evrensel düzeyde olmasa da, en azından Avrupa ölçeğinde alabileceği şekil konusunda öngörülerde bulunabilmeyi mümkün kılması açısından önemlidir. Döneminde imzalanan ve azınlıklara ilişkin doğrudan veya dolaylı düzenlemeler getiren antlaşmaların tümü günümüzde geçerliliğini yitirmişken, 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması, halen her iki ülkedeki azınlıkların statü ve haklarını belirleyen temel metindir³. Türkiye ve Yunanistan, ilerleyen yıllarda, esas olarak Lozan ile belirlenen bu statüye ek olarak, başka bağitlara da taraf olmuşlar, insan/azınlık hakları konusunda çeşitli hukuksal yükümlölükler altına girmişlerdir. Bu noktada sözkonusu bağitların, azınlıklar konusunda daha önceden oluşturulmuş statüye ve sağlanan haklara ne ölçüde katkı sağladığının belirlenmesi ve eğer gerekiyorsa çeşitli hukuksal metinler arasında bir geçerlilik/öncelik sıralaması yapılması önem kazanmaktadır. Öte yandan azınlıklara ilişkin sorunların, AB'ye tam üyelik bağlamında Türkiye açısından özel bir önemi bulunduğu belirtilmelidir. AB'nin azınlıklara saygıyı bir üyelik kriteri olarak tespit ettiğı; AB üyeliğinin Türkiye'nin öncelikli dış politika hedefleri arasında yer aldığı ve 1999'dan bu yana AB'ye aday ülke olan Türkiye'nin tam üyelik konusunda önemli bir mesafe kat ettiğı göz önünde bulundurulduğunda, bu konudaki gelişmelerin ve yapılan düzenlemelerin AB kriterleri/talepleri çerçevesinde değerlendirilmesi, gelecekte atılacak adımlar/belirlenecek politikalar açısından yol gösterici nitelikte olabilecektir. Nitekim, İlerleme Raporlarında azınlıklara ilişkin

³ Bu noktada, her ne kadar Yunanistan geçerliliğini kabul etmese de, 1913 tarihli Atina Antlaşması'na Ekli 3 Nolu Protokol ve 10 Ağustos 1920 tarihli Yunan Sevri ile, 30 Ocak 1923 tarihli "Mübadele Sözleşmesi" ve mübadeleden doğan sorunların çözümüne yönelik olarak taraflar arasında imzalanan 1926 Atina ve 1930 Ankara Anlaşmalarının da, azınlıkların statüsünü belirleyen diğ er hukuksal metinler arasında yer aldığını belirtmek gerekir.

sorunlara yer verilmesi ve bu konudaki gelişmelerin/düzenlemelerin dikkatlice takip edilmesi ve azınlık haklarına saygının sağlanması ile azınlıkların korunmasının, Katılım Ortaklığı Belgelerinde kısa vadeli öncelikler arasında yer alması, bu konunun Türkiye açısından önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, son yıllarda tarafların azınlıklara yönelik yaklaşım ve uygulamalarındaki değişim ve bu konuda yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, “karşılıklı azınlıklara” ilişkin sorunların büyük ölçüde çözümlenmesi, bir yandan taraflar arasında karşılıklı güvene dayalı bir işbirliği ortamının yaratılması için uygun bir zemin/başlangıç noktası oluşturabilecek, diğer yandan da iki ülke arasındaki güven arttırıcı önlemlerin etkin bir biçimde yaşama geçirilmesine ve uyuşmazlıkların çözüm sürecine olumlu bir katkı sunabilecektir. Ayrıca, literatürde tarafların ulusçuluklarını ve ulusal kimliklerin oluşumu ile ulus inşa süreçlerini inceleyen ve bunların azınlıklara yönelik algılamalar üzerindeki etkilerini ortaya koyan⁴; bir ülkedeki tüm azınlıkların genel⁵ veya özel⁶ bir alandaki sorunlarına ilişkin değerlendirmeler yapan; Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığını ve Türkiye Ortodoks-Rum azınlığını tekil düzeyde ve tarihsel süreç içerisinde ele alan⁷ ve tarafların azınlıklara yönelik bazı uygulamalarını azınlık hakları konusundaki hukuksal statüye uygunluk/aykırılık açısından değerlendiren⁸ monografik nitelikte bazı çalışmalar ile tekil bir azınlığın sorunlarına ve yaşadığı baskılara ayrıntılı bir biçimde yer veren ancak akademik niteliği zayıf

⁴ Örneğin bkz. Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001; Ahmet Yıldız, **“Ne Mutlu Türküm Diyebilene”**: **Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004; M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

⁵ Bu konuda bkz. Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İhtihat, Uygulama**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004; Murat Hatipoğlu, **Yunanistan’da Etnik Gruplar ve Azınlıklar**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 1999; Nazif Mandacı ve Birsan Erdoğan, **Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan’daki Azınlıklara Bir Bakış**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001.

⁶ Dilek Kurban ve Kezban Hatemi, **Bir ‘Yabancı’laştırma Hikâyesi: Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009.

⁷ Örneğin, Alexis Alexandris, **The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1992; Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986; Samim Akgönül, **Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, Çev. Ceylan Gürman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

⁸ Baskın Oran, **Yunanistan’ın Lozan İhlalleri**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 1999; Turgay Cin, **Yunanistan’daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü (Başmüftülük ve Müftülükler Sorunu)**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2003.

olan bazı çalışmalar⁹ bulunmakla birlikte, tarafların azınlıklara yönelik algılama ve uygulamalarını, ikili ilişkiler, karşılıklı algılamalar, ulusçuluk anlayışları ve ulus inşa süreçleri çerçevesinde ve karşılaştırmalı olarak ele alan, bunları azınlık haklarına uygunluğu açısından değerlendiren ve güncel gelişmelere yer veren bütünlüklü bir çalışmaya rastlanmaması, bu çalışmanın yapılmasındaki temel amil olmuştur.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler, karşılıklı algılamalar, ulusçuluk anlayışları ve ulus inşa süreçlerinin azınlıklara yönelik algılama ve politikalar üzerindeki etkisinin saptanması; tarafların azınlıklara yönelik uygulamalarının, Lozan başta olmak üzere, uluslararası hukuksal bağitlar çerçevesinde tanımlanmış azınlık haklarına uygunluk/aykırılığının değerlendirilmesi ve tüm bunlar arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin tespit edilmesi olarak belirlenmiştir. Çalışmada tarafların azınlıklara yönelik uygulamaları ve bu bağlamda ortaya çıkan azınlıklara ilişkin sorunlar tüm azınlık hakları açısından değerlendirilmemiş; inceleme, kişisel, siyasal, ekonomik ve kültürel hakları en iyi biçimde temsil eden ve her iki azınlık açısından da sorunların önemli ölçüde yoğunlaştığı alanlar olan, din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı alanlarında oluşturulan statü ve bu konudaki uygulamalarla sınırlı tutulmuştur. Bu çerçevede çalışma üç bölüm olarak kurgulanmıştır.

Çalışmanın teorik çerçevesinin oluşturulmaya çalışıldığı birinci bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda ulus, ulusçuluk, ulus-devlet kavram ve olguları ile ulus inşası kavram ve sürecine ilişkin temel yaklaşımlar ele alınmış ve bu konularda kavramsal/teorik bir çerçeve ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra sosyolojik/siyasal bir olgu olarak azınlık kavramı ele alınmış; devletlerin azınlıklara yönelik politikalarına değinilerek, azınlıklar ve bunlara ilişkin sorunlar uluslararası politika disiplini açısından analiz edilmiştir. İkinci kısımda azınlık hakları konusundaki felsefi ve hukuksal yaklaşımlara yer verilmiş ve bunların özellik ve niteliklerine değinilmiş; ayrıca azınlık hakları konusunda bir “rejim”in var veya mümkün olup olmadığı sorunsalı üzerinden bir tartışma yürütülmüştür. Bu bölümde son olarak azınlık haklarının tarihsel ve kurumsal gelişimi incelenmiş; Birinci Dünya

⁹ Örneğin, Ümit Kurtuluş, **Batı Trakyanın Dünü Bugünü**, Ankara, Sincan Matbaası, 1979; S. Cebecioğlu, **Batı Trakya Türkleri’nin Yaşam Savaşı**, İstanbul, Erol Matbaacılık, 1975.

Savaşı öncesi dönemde ve Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, AGİT, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği çerçevesinde azınlık haklarının tarihsel ve niteliksel gelişimi ve bu konudaki uygulamalar ayrıntılı olarak incelenmiş; azınlık hakları konusunda günümüzde ulaşılan standart tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, karşılıklı algılamalar ve tarafların ulusçulukları ve ulus inşa süreçleri incelenmiş; bunların azınlıklara yönelik algılama ve politikalar üzerindeki etkisi ile aralarındaki ilişkiler/etkileşimler saptanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ilk olarak Türk-Yunan ilişkilerinin tarihsel süreçte geçirdiği aşamalar ve çok genel olarak taraflar arasındaki sorunlara yer verilmiş ve ilişkilerdeki genel eğilimler ve ilişkileri etkileyen faktörler saptanmaya çalışılmıştır. Tarafların karşılıklı algılamaları, siyasal/güvenlik boyutundaki tehdit algılamaları ve daha çok toplumsal/bireysel boyuttaki ulusal kimliklere ilişkin algılamalar biçiminde iki düzeyde incelenmiştir. Bundan sonra Türk ve Yunan ulusçuluklarının tarihsel gelişimi, ulusal kimlik anlayışları ve ulus inşa süreçleri ana hatlarıyla ele alınmış ve bunların “öteki”ne ve azınlıklara yönelik algılama ve politikalar üzerindeki etkileri saptanmaya çalışılmıştır. Bunun ardından tarafların azınlıklara yönelik yaklaşım ve genel politikaları, “Azınlıkların Asimilasyonuna Yönelik Uygulamalar” ve “Azınlıklara Yönelik Ayrımcı/Dışlayıcı Uygulamalar” başlıkları altında ele alınmış ve burada tarafların bu konudaki uygulamalarında dönemsel ve uygulamaya ilişkin benzerlik/farklılıklar, neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde tespit ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde son olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin azınlıklar üzerindeki politikalara ve aynı zamanda azınlıklara yönelik uygulamaların ikili ilişkilerin yönelimine etkisi incelenmiş; aradaki bağlantı noktaları ve farklılaşmalar belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde her iki ülkenin “karşılıklı azınlıklara” yönelik uygulamaları dört hak kategorisi çerçevesinde incelenmiş ve bunların azınlık haklarına uygunluğu ve/veya bu konulardaki ihlaller saptanmaya çalışılmıştır. Burada öncelikli olarak azınlık hakları konusunda statü oluşturan iki-taraflı/karşılıklı ve çok-taraflı hukuksal metinler ele alınmış ve bu bağıtlarda kimlere, hangi azınlık haklarının, ne şekilde tanındığı, bunların hukuksal geçerliliği ve iki ülkenin bunlara taraf olma durumları incelenmiştir. Bundan sonra, iki ülkenin azınlıklara yönelik uygulamaları, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı ile Türkiye Ortodoks-Rum

azınlığı ayrı ayrı ele alınarak, din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı çerçevesinde değerlendirilmiş ve çeşitli mahkeme kararları ve insan hakları örgütlerinin çalışmaları etrafında hak ihlalleri saptanmaya çalışılmıştır. Bu noktada, sözkonusu alanlarda hem geçmiş dönemlerde yaşanan sorunlara değinilmiş, hem de güncel gelişme ve tartışmalara mümkün olduğunca yer verilmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: AZINLIKLAR ve AZINLIK HAKLARI

1.1. AZINLIKLAR: KAVRAM VE KURAM

Tarih boyunca hemen her toplumda, çoğunluğunkinden farklı özelliklere sahip kesimler/gruplar bulunmuşsa da, modern anlamda azınlık kavramının ortaya çıkışı “uluslar çağı”nda olmuş ve azınlıklar bu dönemde hak sūjeleri olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Fransız Devrimi ile doruk noktasına ulaştığı genel olarak kabul edilen bu döneme, ulusçu düşünceler, hareketler, ayaklanmalar ve ulus inşa süreçleri damgasını vurmuştur. İlk önce Batı Avrupa’da ortaya çıkan ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet kavram ve olguları, tarihsel süreç içinde çeşitli olay ve faktörlerin etkisiyle tüm dünyaya yayılmış; kolektif bir kimlik biçimi olarak ulus ve bunu yaygınlaştırmayı amaçlayan bir ideoloji olarak görülebilecek olan ulusçuluk, farklı toplumsal koşullarda farklı biçim, görünüm ve özellikler almasına rağmen, hem iç, hem de uluslararası politika alanında temel ve meşru toplumsal birim ve siyasal değer haline gelmiştir. Dolayısıyla bu sürecin ve kavramların anlaşılıp açıklanması, azınlıkların ulus içinde nerede ve nasıl konumlandırıldıklarının, azınlıklara ilişkin sorunların nasıl bir siyasal, toplumsal ve ideolojik ortam içinde ortaya çıktığının ve bunların nedenlerinin analizi açısından önem taşımaktadır. Diğer taraftan, ileride açıklanacağı üzere, bu süreçteki olgu-kurgu uyumsuzluğunu düzenlemeye yönelik bir çaba olarak ortaya çıkan ulus inşasının, kavram ve süreç olarak analizi de, çeşitli toplumsal kimlik ve kategorilerin ne zaman, ne şekilde, nasıl bir ortam içinde ve ne yönde tanımlandığının ve biçimlen(diril)diğinin; azınlıklara yönelik toplumsal ve/veya siyasal algı ve tutumlar ile onlara atfedilen toplumsal/siyasal konum ve rollerin nasıl oluştuğunun veya yönlendirildiğinin ve bunların zaman-mekan boyutunda değişiminin açıklanması bakımından önemlidir. Bu nedenle azınlıklara ilişkin kavramsal çerçeveyi daha geniş bir kavramsal boyut içerisinde konumlandırmak ve tarihsel süreç içinde değerlendirebilmek için, öncelikli olarak ulus, ulusçuluk, ulus-devlet ve ulus inşası kavramlarını incelemenin yararlı olduğu düşünülmektedir.

1.1.1. ULUS, ULUSÇULUK ve ULUS İNŞASI

1.1.1.1. Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet: Kavramlar ve Temel Yaklaşımlar

Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet kavramları, sosyal bilimlerde tanımlanması en zor kavramların başında gelmektedir. Hatta, ulus ve ulusçuluk üzerine çalışan yazarların birçok konuda uzlaşmaya varamadıkları; yalnızca bu kavramları tanımlamanın zorluğu noktasında birleştikleri söylenir. Bu durumun kısmen sosyal bilimlerdeki genel tanım sorunlarından¹, kısmen de bu kavramlara özgü sorunlardan² kaynaklandığı söylenebilirse de; buradaki esas sorunun, bu kavramların birçok ve birbirinden farklı anlama gelmesi ve kimi zaman birbirinin yerine kullanılmasının

¹ Toplumun doğa gibi düzenlilikler içermemesi, insan iradesine ve davranışına bağlı olan toplumsal eylemin hem dinamik olması, hem de öngörülebilmesinin güç olması gibi nedenlerle sosyal bilimlerde yasalardan değil, genel eğilimlerden, yaklaşımlardan, modellerden ve teorilerden bahsedilebilir. Ayrıca araştırmacının, araştırma konusuna yaklaşımında, istese de tam olarak nesnel olamaması, duygu, düşünce, değer, dünya görüşü, eğilim ve tecrübelerinin, belli ölçülerde yaklaşım ve değerlendirmelerine etki etmesi de, bu alandaki önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Bir başka sorun ise, hem toplumsal olay ve olguların çok boyutlu olması (sosyal, siyasal, kültürel boyutlar gibi) hem de çoğunlukla birden çok faktörün olgu veya olayın doğuşu veya gelişimini etkilemesidir. Bu durumda, tek bir boyuttan bakılarak ve/veya tek bir faktör öne çıkarılarak yapılan tanımların kapsayıcı olmayacağı, eksiklik taşıyacağı ortadadır. Son bir neden ise sosyal olgu ve olayların dinamik karakterleri nedeniyle sürekli bir değişim içinde olmaları, dolayısıyla yapılan tanımların, deyim yerindeyse sadece bir anın fotoğrafını yansıtabilmesidir.

² Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet olguları, farklı toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel koşullar nedeniyle her toplumda farklı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu kavramlar karmaşık ve çok yönlü bir doğaya sahiptirler; birçok farklı boyut ve faktörün etkileşimi ile oluşur ve toplumsal varlıklarını sürdürürler. Dolayısıyla yapılacak tanımlarda tek bir faktör veya boyutun önplana çıkarılması veya belli örneklerden hareket edilmesi, tanımın eksik kalmasına yol açacaktır. Diğer taraftan bu çok boyutluluk olgusu, farklı disiplinlerin bu kavram ve olgularla ilgilenmesine yol açmıştır. Her disiplin de bu kavramlara kendi sorunsalları çerçevesinde yaklaştığından, çeşitli anlam farklılaşmaları ve/veya “anlam kaymaları” ortaya çıkabilmektedir. Ulus ve ulusçuluk kavramları hem birer toplumsal olgu, hem de siyasal ve ideolojik amaçlar ve mesajlar içeren söylemler/kurgulardır. Varolan olgu ile olması istenen kurgu arasındaki sınır, bu kavramlar sözkonusu olduğunda oldukça bulanıklaşmakta, çoğu kez “olan” ile “olması arzulanan” birbirine girmektedir. Bu durum da, ulus ve ulusçuluğun bilimsel ve nesnel tanımını zorlaştırmaktadır. Yine ulus ve ulusçuluğun toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmesi, bunun “doğal” ve verili bir durum olarak algılanması sonucunu doğurmakta; bu da tanım sorunlarını ve bulanıklığı arttırmakta, siyasi inanç ile toplumsal algı ve koşullandırmaların yapılan tanımlarda yoğun bir biçimde yer almasına yol açmaktadır. Özellikle son nokta için bkz. Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 65-68; Eric J. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 27-28; ayrıca Michael Billig, **Banal Milliyetçilik**, Çev. Cem Şişkolar, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2002, *passim*, özellikle 2. ve 3. bölümler.

karışıklığı arttırması olduğu ileri sürülebilir³. Ancak bu kavramların tanımlanmasında bazı güçlüklerle karşılaşılması, bunların tanımlanamayacağı, bilinemeyeceği veya bir kavramsal çerçeve içerisine oturtulamayacağı anlamına da gelmemektedir⁴. Sosyal bilimlerin en önemli bilgi üretme yöntemleri tanımlama, sınıflandırma ve karşılaştırmadır; bunlar sosyal bilimlerin olmazsa olmazları olarak değerlendirilir. Tarihsel, siyasal, toplumsal, ekonomik, kurumsal, vs. koşulların her mekan ve toplumda farklılık arz etmesinin bir sonucu olarak, kendilerini her yerde farklı bir biçimde ortaya koyan ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet olgularının aralarındaki benzer/ortak ve/veya farklı noktaların tespit edilmesi, bunların sınıflandırılması ve karşılaştırılması için, öncelikle bu kavramlardan ne anlaşıldığının ortaya konması gerekir. Dolayısıyla bu kavramları tanımlamaya yönelik bazı girişimlerin ele alınması konu açısından önem taşımaktadır.

Ulus konusunda yapılan tanımların bir kısmının din, dil, etnik köken, ırk gibi ulusun “nesnel/somut” unsurlarına, bir kısmının da bilinç, istek, bağlılık gibi “öznel/duygusal” unsurlara yoğunlaştığı görülür⁵. Yine bazı tanımlar ulusun hayali/kurgu ve özel bir kültürel/siyasal yapıya olma özelliğine ve dolayısıyla inşa edilebilir niteliğine vurgu yaparken, diğer bazı tanımlar ise gerçek bir topluluk halinde var olma niteliğine daha fazla ağırlık vermektedir⁶. Bu noktada, bu çalışmanın amaçları açısından, tüm bu farklılıkları birleştiren bir tanım açıklayıcı ve yol gösterici nitelikte olabilecektir: Ulus “bir topluluk oluşturma bilincine sahip, [hayali veya gerçek] ortak bir kültürü [gelenekleri, değer, anlam ve semboller sistemini] paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe

³ Bu konuda bkz. Walker Connor, “A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ...”, **Nationalism**, Anthony D. Smith, John Hutchinson (Eds.), Oxford, Oxford University Press, 1994, pp. 36-43.

⁴ Bunun aksini savunan tarihsici görüşün ulus ve ulusçuluk konusuna yaklaşımı ve eleştirisi için bkz. Mustafa Topal, **Ulus Düşünmek, Ulusun Gizi ve Ulusçuluğun Büyüsü Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Maki Basın Yayın, 2003, s. 286-290.

⁵ Nesnel unsurlara dayalı bir tanım için bkz. Josef Stalin, “The Nation”, **Nationalism**, Anthony D. Smith, John Hutchinson (Eds.), Oxford, Oxford University Press, 1994, p. 20. Öznel unsurlara dayalı bir tanım için bkz. Ernest Renan, “Qu’est-ce Qu’une Nation?”, **Nationalism**, Anthony D. Smith, John Hutchinson (Eds.), Oxford, Oxford University Press, 1994, p. 17-18.

⁶ Ulusun “hayali olma” niteliğini öne çıkaran bir tanım için bkz. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, 2. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s. 18 ve 20. Ulusun “gerçekliğini” vurgulayan bir tanım için bkz. Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 32.

ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir insan grubu”dur⁷.

Ulus tanımlarında görülen farklılaşmanın bir benzerine ulusçuluk tanımlarında da rastlanmaktadır. Ulusçuluğun birçok anlama gelebildiği⁸; bir siyasi hareket, bir doktrin, bir ideoloji ve bir duygu gibi farklı anlamlarda kullanıldığı genel olarak kabul edilmektedir⁹. Dolayısıyla kavramın farklı anlamlara gelmesi ve/veya farklı anlamlarda kullanılması, yapılan tanımların çeşitliliğini de arttırmaktadır. Ancak konumuz kapsamında bir ulusçuluk tanımlaması yapılması gerekirse; ulusçuluk, bağımsız ve özerk bir ulus-devletin siyasi ve yönetsel örgütünü oluşturarak, ulusal olarak tanımlanan bir kültür oluşturan (veya yeniden tanımlayan) ve partikülarist tüm aidiyet ve ilişkilerin (bireysel, yöresel ve cemaatsel) yerine bu kültürün tek başına hakim olarak yaygın biçimde benimsenmesini sağlamaya ve bunu süreklileştirmeye yönelik önlemleri yaşama geçiren siyasi ve toplumsal bir ideolojidir¹⁰.

Ulusçuluk alanındaki literatürde, ulusun siyasi ve yönetsel örgütlenme çerçevesine, diğer bir deyişle somut yönüne işaret etmesi dolayısıyla, daha istikrarlı ve kolay tanımlanabilir bir kavram olarak görülen ulus-devlet üzerindeki anlaşmazlık noktalarının daha az olduğu görülmektedir. Bu çerçevede ulus-devlet şu şekilde tanımlanabilir: “...sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanımına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak, (kimi zaman uydurarak), birleştirmeyi amaçlayan bir devlet... oluşumu”¹¹.

Ulus ve ulusçuluğa ilişkin kuramsal yaklaşımları ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkış zamanı (primordialist, modernist ve bir ara yol olarak etno-sembolcü kuramlar)

⁷ Montserrat Guibernau, **Milliyetçilikler**, Çev. Ayşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997, s. 92.

⁸ Bu konuda bkz. Baskın Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**, 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, ss. 33-43; Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 67.

⁹ Ulusçuluğun siyasi bir hareket olduğu yönündeki tanım için bkz. John Breuilly, **Nationalism and the State**, 2nd Ed., Chicago, The University of Chicago Press, 1994, p. 2. Ulusçuluğu doktrin olarak değerlendiren bir tanım için bkz. Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusculuk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s. 20. Ulusçuluğun bir ideoloji olduğu şeklindeki tanım için bkz. Smith, **a.g.e.**, s. 122; bir duygu olduğu yönündeki tanım için ise bkz. Guibernau, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁰ Doğu Ergil, **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s. 73-74.

¹¹ Guibernau, **a.g.e.**, s. 93.

ile ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkışında etkili olan faktörler (ekonomik, siyasal ve toplumsal/kültürel dönüşümlere öncelik veren kuramlar) şeklinde farklılaşan iki ana eksenle incelemek mümkündür.

Edward Shils, Clifford Geertz ve Walker Connor gibi yazarların aralarında bulunduğu primordialist kuramcılar, ulusların ve ulusal bağlılıkların “doğal” ya da eski çağlardan beri varolan yapılar olduğunu varsayarlar. Bu görüşü savunan yazarlar, etni ile ulus arasında fark olmadığını söyleyerek, etnik kimliğin ve onu oluşturan öğelerin eski çağlardan beri varolduğunu ve hiç değişmeden günümüze kadar geldiğini ve günümüzde ulusa dönüştüğünü, dolayısıyla ulusun tarihdışı bir varlık olduğunu iddia ederler¹². Buna göre uluslar zaman içinde belli biçimlere bürünseler de, “ulusal öz” hiç değişmeden kalmaktadır. Ulusların yaşamında “tarihin ayak oyunlarından” kaynaklanan bazı duraklama ve gerileme dönemleri olabilecektir; ancak her ulusun bir özü bulunduğundan ve bu hiç değişmediğinden, ulusçuluk döneminde ortaya çıkan ulusal hareketlerin yaptığı şey de, bunu “uyandırmak”tan ibarettir¹³.

1960’lı yıllardan itibaren pek çok araştırmacının rağbet ettiği modernist yaklaşım ise, primordialist görüşün aksine, ulus ve ulusçuluğun tarihsel olgular olduğunu, diğer bir ifadeyle bunların modern çağa özgü yapılar olduğunu savunur. “Bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar”¹⁴. Dolayısıyla ulus ve ulusçuluk, en erken 15. veya 16. yüzyıldan bu yana tarih sahnesindedir; bundan önceki etnik bağlılık, yapı, kurum, hareket ve düşünceler ulus ve ulusçuluk olarak nitelenemez. Bu genel yaklaşım dışında modernist olarak nitelenen yazarlar arasında ulusun ve ulusçuluğun ortaya çıkışında etkili olan faktörler konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır; bazı yazarlar bu konudaki önceliği siyasal dönüşüme verirken, diğer bazıları toplumsal/kültürel değişimin ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkışında daha etkili olduğunu savunmaktadırlar. Burada araştırma konusu çerçevesinde yalnızca siyasal ve toplumsal/kültürel dönüşümü öne çıkaran kuramlara değinilecektir.

¹² Bu konuda bkz. Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997, ss. 63-68.

¹³ Primordialist görüşün daha geniş bir değerlendirmesi ve eleştirileri için bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, ss. 75-96.

¹⁴ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 98.

Siyasal alanın diğer alanlara göre öncelikli ve belirleyici olduğunu düşünen John Breuilly, ulusçuluğun, devletin ve iktidarın yapılandırılması, sınırlandırılması ve tanımlanması; belli bir siyasal/toplumsal meşruiyet anlayışının belirlenmesi ve yeniden düzenlenmesi ile toplumsal ve siyasal bağlılık odaklarının oluşturulması gibi kavramlarla yakından ilişkili olduğunu söyler. O halde ulusçuluk öncelikli olarak, siyasal alanın belirleyici olduğu ve modern devlet sistemi içerisinde tanımlanan, kurgulanan ve yürütülen bir ideolojidir¹⁵. Eric Hobsbawm da ulusların özünde “tepeden” oluşturulduğunu söyleyerek siyasal alana öncelik tanımakta ve ulusu, bir toplumsal/siyasal mühendislik olan ulusçuluğun bir yaratısı olarak görmektedir¹⁶. Konuya üretim ilişkileri perspektifinden ve sınıfsal açıdan yaklaşan bu Marksist tarihçiye göre, özellikle sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kapsamlı toplumsal dönüşümün hız kazandığı dönemlerde, topluluğun birliği ve bütünlüğü ile halkın düzene bağlılığının sağlanabilmesi, sınıf çatışmalarından uzak ve bunları aşacak bir biçimde güvence altına alınabilmesi ve artan siyasal katılım sonucunda bu dönüşümün yaratabileceği tehditlerin sonuçlarının kontrol edilebilmesi amacıyla “gelenek icadı” hız kazanmaktadır. Hobsbawm, bu bütünlüğün korunmasından yararı olan egemen sınıflarca çözüm olarak bulunan/geliştirilen “ulus bilinci”nin, en somut ve en yaygın “icat edilmiş gelenek” olduğunu savunur¹⁷. Ulusun en olgusal unsurları olarak görülebilecek dil, etnik köken, din, aidiyet bilinci, ortak tarihsel geçmiş gibi farklılaşma noktalarının da aslında toplumsal/siyasal kurgular olabileceğine ve bunların tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar/işlevler yüklenebildiklerine dikkat çeken Hobsbawm, bunların inşa edilmiş (icat edilmiş) niteliklerine vurgu yapmaktadır¹⁸. Hobsbawm’a göre ulus ve ulusçuluk, yeni veya yeniden tanımlanmış bir topluluğun tüm üyelerini standart ve türdeşleştirici bir biçimde kapsayacak bir bağlılık duygusu aşlamak amacıyla, bilinçli olarak tanımlanan, tasarlanan,

¹⁵ Breuilly, **a.g.e.**, s. 1; ayrıca bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, ss. 122-129

¹⁶ Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁷ Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Ed.), Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Yayınları, 2006, ss.12-18; Erözden, **a.g.e.**, s. 70-71.

¹⁸ Hobsbawm, **1870’ten Günümüze...**, ss. 71-101. Hobsbawm modern toplumun, eski yapıdan kaynaklanan her şeyi toptan yıkmadığını, kendi amaçları çerçevesinde geçmişin mirasını seçici bir biçimde adapte ettiğini belirtir. Graham Day, Andrew Thompson, **Theorizing Nationalism**, New York, Palgrang MacMillan, 2004, p. 31.

kurgulanan ve yukarıdan aşağıya uygulanan¹⁹ siyasal ve toplumsal bir projedir. Kısacası siyasal alanın, ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkışı ve gelişiminde belirleyici olduğu düşüncesinden hareket eden bu yazarlar, ulusun türdeş bir topluluk olarak öncelikle siyasal/toplumsal düzlemde kurgulandığını/tasarlandığını ve ulusçuluğun da bu kurguyu/tasarıyı zihinsel, ekonomik, siyasal, toplumsal dönüşümler yaratacak biçimde hayata geçirmeye yönelik toplumsal-ideolojik süreç ve eylemler bütünü olduğunu savunmaktadırlar.

Ulusların ve ulusçuluğun oluşumunda toplumsal/kültürel etkenlere öncelik veren araştırmacılarından biri olan Benedict Anderson’a göre ulus, kültürel bir yapım, “hayal edilmiş siyasi bir topluluktur”²⁰. “Hayali olma”yı ve “icat”ı, “uydurma” ve “sahtekârlık”tan ayıran Anderson’a göre, ulus, üyelerinin birbirini görüp tanımamaları, ancak zihinlerinde birliklerinin hayalinin yaşamaya devam etmesi anlamında “hayali”dir²¹. Anderson, ulusun, bir topluluk ve bir bütün olarak tahayyül edilebilmesinin, ancak, coğrafi keşifler; reform; kapitalist yayıncılık ve yerli dillerin kullanımının yaygınlaşması; monarkların idari merkezileşmeyi büyük ölçüde başarmaları; “kutsal diller”in kullanım ve yaygınlığının azalması sonucu dinsel düşüncenin önemini görece olarak kaybetmesi ve insanların zaman anlayışlarının değişmesi gibi birbirini etkileyen zihinsel ve toplumsal gelişmelerin sonucunda mümkün hale gelebildiğini belirtir²². Diğer bir deyişle, Anderson’a göre ulusun ortaya çıkabilmesi için, gerekli kültürel, düşünsel ve toplumsal ortamın gelişmesi gereklidir. Bu açıdan “milliyetçilik, bilinçli olarak benimsenen siyasi ideolojilerle değil, kendinden önce gelen, içinde doğduğu (bazen de karşı olduğu) geniş kültürel sistemlerle ilişkilendirilmelidir”²³. “Anderson’a göre toprak bütünlüğü olan (*territorial*) bir devlet içinde seyahat eden uyruklar, bu olanak sayesinde tanıdıkları kültürdaşları (ve tabii toprak parçası) ile özdeşleşmişler; böylece oluşan ortak tecrübe

¹⁹ Hobsbawm, ulusların “özünde” tepeden oluşturulduklarına inandığını söyler. Ancak, bu olgunun “aşağının” algıları, varsayımları, umutları, ihtiyaçları ve çıkarları temelinde bir analizi de yapılmalıdır. Hobsbawm, resmi ideolojilerin en sadık yandaşlarının düşüncelerini bile yönlendiremeyebileceği, ulusal kimliğin her zaman ve her koşulda diğer kimlik biçimlerini dışladığı veya onlardan üstün olduğunun varsayılamayacağı ve ulusal kimlik ve unsurlarının çok kısa zamanlarda değişime uğrayabileceği noktalarına dikkat çeker. Hobsbawm, **1870’ten Günümüze...**, ss. 25-26.

²⁰ Anderson, **a.y.**

²¹ Anderson, **a.g.e.**, ss. 20-21.

²² Anderson, **a.g.e.**, ss. 23-62, ayrıca bkz. Erözden, **a.g.e.**, ss. 15-17

²³ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 169

ve birleştirici devlet dili, kendilerini ‘ötekiler’den ayrı bir cemaat olarak ‘tahayyül etmeleri’ne yol açmıştır”²⁴. İnsanlık tarihini gelişme aşamalarına ayıran Ernest Gellner ise, ulus ve ulusçuluğun sanayi çağına özgü fenomenler olduğunu belirtir. Sanayileşme ile ortaya çıkan modern toplumda kültür, bir “üst kültür” şeklinde topluluk içindeki herkesi kapsayıcı hale gelmiş ve yapıyı desteklemiş; uzmanlaşma ve işbölümü, herkesin temel kavramları, becerileri ve iletişim biçim ve yöntemlerini öğrenmesi için standart bir eğitimden geçmesini ve bu anlamda toplumun türdeşleşmesini zorunlu kılmış; bu da “ulusal” bir topluluğun oluşturulmasında devletin önemini arttırmıştır²⁵. Kısacası burada devletin temel görevi, türdeş bir üst kültürü oluşturmak ve yaygınlaştırmak için, karmaşık ve kitlesel nitelikteki eğitim sistemini kendi amaçları çerçevesinde dönüştürmek, ayakta tutmak ve koordine etmektir. Gellner’a göre ulusçuluk, çoğu kez, ulusçu ideolojiden etkilenen otoritelerin (siyasal iktidarı elinde bulunduran kesim ve/veya entelektüeller) halka türdeşliği zorla benimsetmesidir²⁶. Bu yeni üst kültürün yaygınlaştırılması sürecinde ulusçuluk bazen önceden varolan kültürleri alıp onlara “ulusal” bir biçim vermekte, bazen de ulusal kültürü kendi yaratmakta ve çoğu kez de önceden varolan kültürleri yok etmektedir²⁷. Ulus ve ulusçuluğun oluşumunda toplumsal/kültürel faktörlere öncelik veren yazarlar da ulus ve ulusçuluğu bir kurgu, insan yapısı bir olgu olarak görmektedirler. Burada önemli olan, ulusun, kültürel ve toplumsal alanda yaşanan değişim ve dönüşümler sonrasında ve bunların bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunun kabul edilmesidir. Diğer bir deyişle, toplumsal/kültürel dönüşüm, ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkmasında bir önkoşul olarak görülmektedir. Bu alanlardaki değişim, eski kimlik ve bağlılık biçimlerinden farklı olarak, ulus biçiminde bir örgütlenmeyi ve türdeşliği zorunlu kılmıştır. Bunun içeriğinin siyasal/toplumsal amaç ve hedefler doğrultusunda yönlendirilmesi ise bundan sonra gündeme gelmiştir.

Primordialist kuramlar ile modernist kuramlar arasında bir “ara yol” olarak nitelendirilebilecek olan etno-sembolcü kuramın en önemli temsilcisi Anthony D.

²⁴ Suavi Aydın, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”**, 2. Baskı, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999, s. 33, vurgu yazarın.

²⁵ Gellner, **a.g.e.**, *passim*, özellikle, ss. 71-79.

²⁶ Gellner, **a.g.e.**, s. 89.

²⁷ Gellner, **a.g.e.**, s. 94 ve 105.

Smith'tir. Ulusçuluğu modern bir olgu olarak kabul eden Smith, günümüz uluslarının köklerinin, uzun bir tarihsel geçmişten gelen etnik kimliklerde, ilişkilerde ve topluluklarda aranması gerektiğini belirtir. Smith'e göre, etnik kültürler tarih içerisinde hiç değişmez değildir; bununla birlikte, bireylerin zihinlerindeki kültürel devamlılık düşüncesini hiçbir değişimin yok edememesi, etnik kimliğin güçlü ve sürekli oluşunun en önemli nedenidir²⁸. Etni ile ulus arasında ayrım yapan Smith, "etni"nin modern çağda ulusçuluk aracılığı ile "ulus"a dönüştürüldüğünü belirtir²⁹. Etnik ayırtedicilik vasfını, diğer bir ifadeyle etnik farklılığı ulusun *sine qua non*'u olarak gören Smith, uluslaşma aşamasına gelen bir etnide ulusçu önderlerin, diğer uluslardan farklılığı ortaya koyabilmek ve topluluk içi dayanışmayı arttırabilmek için ortak soy miti, ortak tarihi bellek, üzerinde yaşanan toprağa duygusal bağlılık ve ortak kültür gibi öznel unsurlara yaptıkları vurgunun arttığını belirtir³⁰. Bu noktada bunların her etnik grupta bulunmayabileceğini ve yapay olarak üretilbileceğini kabul eden Smith, ulusçu seçkinlerin Hobsbawm'ın "gelenek icadı"ndaki kadar özgür olamayacaklarını, "[m]odern ihtiyaçlara göre şekillendirilmek üzere icat edilen geleneklerin, istenilen amaca hizmet edebilmeleri için mevcut etnik mitler, simgeler ve gelenekler arasından seçilmeleri"³¹ gerektiğini belirtir. Özetle, Smith, etnik kimliklerin zaman ve koşullar içinde değişebilmesine karşılık, etnik bağlılık ve kültürel süreklilik duygularının değişimlerden çok az etkilendiğini, şimdiki ulusların bu etnik "öz"den doğduğunu ve ulusçuluğun hareket çerçevesinin, büyük ölçüde bu verili durumla (etnik bağlılık, inanç, tarih, simge, mit ve gelenekler) sınırlı olduğunu belirtmektedir.

Ulus ve ulusçuluk, farklı tarihsel, kültürel, toplumsal, ekonomik, siyasal, vd. koşullar nedeniyle her yerde farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık uluslara veya kendini ulus olarak tanımlayan topluluklara dünyanın her yerinde rastlanması, ulus ve ulusçuluğa yönelik evrensel bir eğilimin varolduğunu ortaya koyan bir gösterge olarak yorumlanabilir. Bu çerçevede farklı ulus ve ulusçuluk türleri arasında ortak/farklı noktaları saptamaya, bunların neden ve sonuçlarını ortaya koymaya ve karşılaştırmalar yapmaya yönelik birçok sınıflandırma çalışması

²⁸ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 205.

²⁹ Smith, **a.g.e.**, ss. 70-71 ve 80.

³⁰ Smith, **a.g.e.**, s. 115 ve 175

³¹ Erözden, **a.g.e.**, s. 74.

yapılmıştır³². Bunlar arasında Hans Kohn'un farklı sınıfsal yapıları ve tarihsel süreçleri göz önünde bulundurarak geliştirdiği “Batı”-“Batı dışı” ulusçulukları şeklindeki sınıflandırmanın, farklı uluslaşma süreçlerinin ve tarihsel deneyimlerin açıklanması bakımından anlamlı olabileceği ve bir çıkış noktası olarak düşünülebileceği kabul edilebilir. Batı ile Orta ve Doğu Avrupa'nın farklı tarihsel ve toplumsal gelişim süreçleri izlemesi, ulus anlayışlarında ve ulusların ortaya çıkış biçimlerinde farklılaşmalara yol açmış; bu çerçevede bu ulusçulukların azınlıklara yönelik yaklaşımı da farklı olmuştur. Burada Kohn'un kurduğu temelden hareketle, Batı (siyasal, iradi, sivil, toprak, akılcı, bireyci, erken, Fransız) ve Batı-dışı (kültürel, zorunlu, etnik, kan veya kültür, romantik, kolektivist, geç, Alman) ulusçulukları şeklinde ikili bir ulusçuluk ayrımı yapılmaya çalışılmıştır³³.

Batı Avrupa'da ulus, feodal düzenin çöküşü ve kapitalizmin bir sosyo-ekonomik sistem olarak ortaya çıkışı, merkezi monarşilerin güçlenmesi ile iktidar yapısı ve meşruiyet anlayışının değişmesi, Reform, hukuksal birlik ile ulusal bir pazar ve dil birliğinin oluşması, burjuvazinin toplumsal/siyasal alanda giderek güç kazanması ve daha sonrasında sanayileşme gibi içsel ve birbirini etkileyen, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal gelişmeler sonucunda, genellikle sınırları belirli ve kurumsallaşmış bir siyasi yapının (devlet) varolduğu bir ortamda, diğer

³² Bu konudaki farklı sınıflandırma çalışmalarının ayrıntıları için bkz. Özkırımlı, **a.g.e.**, ss. 55-56 ve 71-73; Oran, **Az gelişmiş Ülke...**, s. 23, 5 nolu dipnot; Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000, ss. 62-75; İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçiliğe İlişkin Sınıflandırmalarda Karşılaşılan Sorunlar”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 25, Ekim 2001, ss. 134-138.

³³ Bu noktada öncelikli olarak, sınıflamada yer alan ulusçuluk türlerinin birer soyutlama oldukları, saf halleri ile gerçek yaşamda bulunamayabilecekleri, bu çerçevede Webergil anlamda “ideal-tipler” olarak düşünülmeleri gerektiği belirtilmelidir. Bir ülkedeki ulusçuluk, belli bir anda genel hatlarıyla bir ulusçuluk tipinin (örneğin Batı) özelliklerini taşıırken, aynı zamanda diğer ulusçuluk tipinin bazı özelliklerini de bünyesinde bulundurabilecektir; veya zaman içinde değişim göstererek diğer ulusçuluk tipinin özelliklerini göstermeye başlayabilecektir. Bu anlamda, Batı ve Batı-dışı ulusçuluklarını bir yelpazenin uçları olarak düşünürsek, gerçeklik, yer değiştirebilir bir biçimde, yelpazenin çeşitli yerlerindeki katlar üzerinde olabilecektir. Bu sınıflandırma yapılırken, ulusçuluk türlerini ikili ayrımlarla sınıflandıran birçok çalışmanın meseleyi “iyi”-“kötü”, “arzu edilen”-“istenmeyen” ulusçuluklar noktasına vardırıldığının bilincinde olunmuştur (Bu konuda bkz. Kerestecioğlu, **a.g.e.**, s. 135-136). Mutlak ölçüde “değer” içermediği iddiası taşımamakla birlikte, herhangi bir ulusçuluk türüne olumlu veya olumsuz bir biçimde yaklaşımamaya çalışılmıştır. Ayrıca sınıflandırmada asıl olarak Avrupa'da 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen ulusçulukların temel özellikleri ele alınmış, Asya ve Afrika ulusçulukları konumuz kapsamı dışında kaldığından sınıflandırma bağlamında değerlendirmeye alınmamıştır.

coğrafi bölgelere göre erken bir tarihte, bir anlamda “kendiliğinden”* ortaya çıkmıştır³⁴. Ulusçuluğun bu aşamadaki işlevi, mevcut siyasi ve toplumsal durumu veri alarak, siyasi sınırlar (ülke ve devlet) içinde yaşayan bireyler ile siyasi iktidarın ilişkilerinin, meşruiyet anlayışı da dahil olmak üzere, yeniden tanımlanması ve düzenlenmesi, yasal/kurumsal hak ve yükümlülükler çerçevesinde genel olarak toplumun nitelik ve ilişki biçimlerinin belirlenmesi olmuştur. Diğer bir deyişle ulusun, var olan bir durumu tanımladığı söylenebilir. Batı tipi ulusçuluklarda ulus, siyasi sınırlar içinde yaşayan ve ortak bir kültürü paylaştıkları varsayılan tüm bireyleri kapsayacak biçimde, dil, din, etnik köken ayrımı yapılmaksızın eşit yurttaşlık temeli üzerinden tanımlanır. Bu noktada ulusun ortaya çıkışında ve siyasi/toplumsal meşruiyetin temel dayanağı haline gelmesinde, hali hazırda merkezi bir devlet yapısının bulunmasının ve burjuvazinin bu siyasi iktidarı elde edecek veya etkileyecek kadar güçlenmiş olmasının rolü büyüktür. Bu ulusçuluk türünde ortak kökenden çok, ortak geçmiş ve gelecek tasavvurları önplana çıkmakta; ulusu soy birliğinin değil, akıl ve irade birliğinin oluşturduğu varsayılmaktadır³⁵.

İlerleyen süreçte, bir siyasi ideoloji haline gelen ulusçuluğun işlevinin de değişmeye başladığı, bir “ulusal kültür” tanımlayarak, bunu devlet örgütü aracılığıyla, “yukarıdan aşağıya” tüm yurttaşlara benimsetmeye çalıştığını da belirtmek gerekir³⁶. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren, sanayileşmenin yarattığı toplumsal dönüşümün geleneksel toplumsal/kültürel bağ, anlayış ve inançları aşındırmaya başlaması sonucunda kimlik ve sadakat bunalımlarının artması, yine sanayileşme sonucu ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik sorunların hızlı bir artış göstermesi, kapitalizmin emperyalist aşamaya gelerek sömürgeciliğin yaygınlık kazanmasının iç ve dış güç ve meşruiyet arayışlarını arttırması, işçi sınıfının

* Bu sözcük, ulusçuluğun ulusu tanımlaması ve biçimlendirmesine yönelik siyasi/ideolojik müdahalesinin çok az olduğu; ulusun, ekonomik ve toplumsal gelişim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve varolan toplumsal aidiyetleri temel aldığı; bu anlamda ulus ve ulusçuluğun gelişiminde dışsal faktörlerin etkisinin nispeten az olduğu veya buna dayalı bir dayatmanın söz konusu olmadığı anlamında kullanılmıştır. Nitekim bu noktada Batı ulusçuluğunun doğuşunda olumlu ögenin (“biz bilinci”) ağırlıklı olduğu belirtilmektedir. Oran, **Az gelişmiş Ülke...**, s. 34 ve 50. Ayrıca bkz. Jürgen Habermas, **“Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak**, Çev. İlknur Aka, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, ss. 13-19.

³⁴ Ulus ve ulusçuluğun Batı’daki tarihsel süreç içinde gelişimi için bkz. Hagen Schulze, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Çev. Timurçin Binder, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005, ss. 9-91; Oran, **Az gelişmiş Ülke...**, ss. 47-57; Aydın, **a.g.e.**, ss. 22-37; Ergil, **a.g.e.**, ss. 74-77; Topal, **a.g.e.**, ss. 142-188..

³⁵ Erözden, **a.g.e.**, s. 81.

³⁶ Smith, **a.g.e.**, s. 99-100.

toplumsal ve siyasal açıdan güç kazanmaya başlaması, çeşitli etkenlerle siyasal katılım talebinin artışı ve siyasetin kitleselleşmesi ile rakip ideolojilerin ortaya çıkışı gibi etkenler, toplumsal birlik, dayanışma ve türdeşliğin sağlanması/arttırılması ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu süreçte, ulusçuluğun, bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir siyasi ideoloji haline geldiği, ulusal sadakatin duygusal yönlerine hitap etmeye başladığı, bunu kitleselleştirmeye ve ulusu toplumsal sadakat ve meşruiyetin tek odağı olacak biçimde yeniden tanımlayarak “tepeden” biçimlendirmeye çalıştığı ve kitlelerin mobilizasyonunda önemli bir araç olarak kullanımının yaygınlaştığı söylenebilir³⁷.

Orta ve Doğu Avrupa’da ise, ulus ve ulusçuluk düşüncesinin, Batı Avrupa’dan farklı yönde gelişme gösterdiği ve buradaki sürecin, Batı’daki gelişmelerin bir sonucu olarak “uyarıldığı”nı söylemek mümkündür³⁸. Ulusun kendi devletinin ve merkezi hükümetin yokluğu, pazar birliğinin olmaması, burjuvazinin güçsüz oluşu, ulusun vatani olarak tasavvur edilen toprakların çoğu kez büyük merkezi imparatorlukların veya “yabancı” bir ulusun egemenliğinde bulunması gibi faktörler, bu coğrafyada ulus ve ulusçuluğun geç gelişmesinin nedenleri arasında sıralanabilir³⁹. Bu şekilde ulustan ve ulus-devletten önce bir siyasal hareket olarak gelişen ve faaliyet gösterecek bir siyasi çerçeve bulamayan ulusçuluğun öncelikli hedefi, ulusu tanımlamak, kurgulamak, örgütlemek ve harekete geçirmek ve daha sonra da siyasal bağımsızlığı kazanarak devlet kurmak olarak belirlenmiştir. Batı-dışı ulusçuluk tipinde birleştirici (olumlu) öğeler zayıf olduğundan, ulus tanımında diğer uluslardan farklılık ve “üstünlük” noktalarına yapılan vurgu artmıştır⁴⁰. Ulusun devletinin varolmadığı veya “vatan” üzerinde yabancı egemenliğinin olduğu bir ortamda, ulusal bağımsızlığı kazanmak için gerekli ulusal bilincin geliştirilmesi güç olmuş; bu durumda gerek bağımsızlıktan önce ulusun tanımında, gerekse

³⁷ Hobsbawm bu dönüşümü çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır: Hobsbawm, **a.g.e.**, ss. 102-124. Ayrıca bkz. Schulze, **a.g.e.**, ss. 135-154; Oran, **Az gelişmiş Ülke...**, ss. 68-75; Elie Kedourie, **Nationalism**, London, Hutchinson of London, 1960, ss. 95-96, 101, 127; Carlton Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, ss. 118-128, 139-145; Erözden, **a.g.e.**, s. 40.

³⁸ Plamenatz, bu ulusçulukların, genellikle, Batı uygulama ve fikirlerin yayılmacılığına “maruz kalmış” ulusların ulusal kimliklerini yaratma ihtiyacından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Jean Leca, “Neden Söz Ediyoruz?”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (Haz.) Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 17.

³⁹ “Batı-dışı”nda ulus ve ulusçuluğun tarihsel gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Oran, **Az gelişmiş Ülke...**, ss. 58-67.

⁴⁰ Oran, **Az gelişmiş Ülke...**, s. 35, 61 ve 67.

bağımsızlıktan sonra ulusal bilincin/kimliğin yaygınlaştırılması sürecinde duygusal öğelere ağırlık verilmiştir. Böyle bir ortamda ulus, ağırlıklı olarak, farklılıkları somut bir biçimde ortaya koyan, algılanması ve harekete geçirilebilmesi nispeten daha kolay olan ortak kültür, soy, dil, din, kan ve tarih gibi kültürel ve etnik unsurlarla tanımlanmıştır. Bu ulusçuluk “kendisini organizmacı kavramlarla tanımlayarak bir halk topluluğuna (volk) dayalı, köken olarak aynı, benzer kültür kodları ve geçmişi paylaşan etnik ulus biçiminde kendini bireylere dayat[mıştır]”⁴¹. Bu noktada ulus, bireylerin ve diğer tüm değer ve bağlılıkların üzerinde, organik, kapalı ve zorunlu bir topluluk olarak belirlemektedir. Ulus, bu şekilde ağırlıklı olarak öznel unsurlarla tanımlandığında, hem “olan” bağlılık ve sadakat duygularının, hem de “olması arzulanan” belli bir toplum tahayyülünü hayata geçirmeye yönelik faaliyetlerin nesnel zeminini oluşturmuştur. Ulusun geçmişinde yaşadığı varsayılan “altın çağ”ı tekrar yaşaması için, köylü topluluklarında saf haliyle bozulmadan bulunduğu inanılan “ulusal ruh”u ve çok derin bir geçmişten geldiği ve hiç bozulmadığı varsayılan etnik özellik ve bağlılıkları keşfetmek ve ulusal dil, mit, sembol ve ortak anıları canlandırmak (veya yaratmak) gerekmiştir. Romantik akımların da etkisiyle bu yönde araştırmalara girişen ve köylülere siyasal bilinç aşılamaya çalışan devrimci entelektüeller⁴² ile gelişmiş bir burjuvazinin ve etkin bir devlet aygıtının bulunmadığı bir ortamda, genel olarak orta sınıf, çeşitli toplumsal sınıflarla ittifaklar kurarak ulusçuluğun en önemli oluşturucusu ve taşıyıcısı olmuşlardır⁴³. Bağımsızlık sonrasında ise, ya siyasal sınırlar ile ulus olarak tasavvur edilen topluluğun sınırlarının çakışmasına rağmen içeride ulusun kurguya uygun bir biçimde türdeş bir yapı arz etmemesi (dinsel/yerel bağlılıkların varlığını sürdürmesi veya ulusal kimlik/aidiyetin güçsüz olması gibi), ya da ulus-devletin sınırlarının, ulus olarak tasavvur edilen topluluğun tümünü kapsamaması nedeniyle, kurgu (ulus) ile olgunun

⁴¹ Karakaş, **a.g.e.**, s. 74.

⁴² Entelektüellerin, ulusçu hareketin ortaya çıkması, temellerinin ve programının belirlenmesi, geliştirilmesi ile bunun halka yayılması ile kitlesel biçimde benimsenmesi noktalarında önemli ideolojik işlev ve rolleri bulunduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, ulusçuluğu, salt bir avuç “hırslı” entelektüelin halkı örgütlemesi sonucunda giriştiği bir hareket olarak değerlendirmek de eksik bir yaklaşım olacaktır. Ulusçuluğun toplumsal, ekonomik ve siyasal nesnel zemini oluşturmaksızın halk, entelektüellerin yapacağı “çağrı”ya, büyük olasılıkla, yanıt vermeyecektir. Entelektüellerin bu yöndeki çalışmaları için bkz. Hans Kohn, **Nationalism: Its meaning and history**, Princeton, D. Van Nostrand, 1955, ss. 38-49.

⁴³ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2000, s. 67; Schulze, **a.g.e.**, ss. 157-172.

(ulus-devlet) birbiri ile uyumlu olmadığı görülmüştür. Burada ulusçuluğun işlevi, varolan siyasal sınırlar ve toplum yapısı içinde ulusu yeniden tanımlamak değil, çoğu kez, olgunun kurguyla uyumlu hale getirilmesini sağlamaya çalışmak olmuştur. Türdeş bir toplum yaratılması ile ulusal bağlılık ve dayanışmanın arttırılmasına yönelik olarak, “ulusal” kimlik çerçevesinde mit, tören, sembol, gelenek ve tarihin ortaya çıkarılması (veya yaratılması) ve bunların ulusu oluşturan bireylerin tümü tarafından standart olarak benimsenmesi çalışmalarına hız verilmiş; ulus içinde tanımlanmamış olan, “istenmeyen unsurlar” bu sürecin dışında tutulmuş ve/veya ulus içinde tanımlandığı halde ulus-devlet dışında kalan gruplar tek bir devlet çatısı altında toplanmaya çalışılmıştır (irredentizm).

1.1.1.2. Ulus İnşası

1.1.1.2.1. Kavram

Ulus inşası kavramını ilk kullananlardan Karl Deutsch’a göre, geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde, belli bir ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyine gelinmeden ve bunun sonucu olarak objektif bazı kriterlerle ölçülebilen belli bir toplumsal etkileşim ve iletişim yoğunluğuna ulaşılmadan, ulustan bahsedilemez. Bu aşamaya ulaşmış bir toplumda ise, toplumsal gelişmenin bir sonucu olarak ulus adeta kendi kendine oluşur; bununla birlikte kimi zaman bazı kurumsal düzenlemeler yapılabilir. Deutsch’un, sorunun sadece kurumsal/maddi gelişmelere ve görünümüne odaklanan bu yaklaşımına Anderson, “hayali cemaat” fikri çerçevesinde, toplumsal inanç ve bilinç boyutunu katarak katkı sağlamaktadır⁴⁴. Anderson da ancak belli toplumsal/maddi ve inançsal/zihinsel gelişmelerin sonucunda ulusun bir cemaat olarak tahayyülünün mümkün olabileceğini belirtir. Uluslaşma sürecinde değişimin farklı noktalarına değinen bu iki yaklaşımın ortak noktasını, ulus ve ulusçuluğun, toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmenin ancak belli bir noktada ortaya çıkabileceğini üstü kapalı olarak kabul etmeleri ve ulusun ortaya çıkışını toplumsal gelişmelere bağımlı olarak ele almaları oluşturmaktadır⁴⁵.

⁴⁴ Erözden, **a.g.e.**, ss. 14-15.

⁴⁵ Deutsch, ulus ve ulusçuluk kavramlarını Batılı anlamda tanımlayıp değerlendirerek, kuramda tanımlanmış toplumsal iletişim henüz gelişmediği için “ulus” olamamış “halk”ların Avrupa ulus-devletleriyle aynı ulusal bütünleşme sürecini izlemeleri gerektiğini varsayar. Jaffrelot, Deutsch’un

Bu yaklaşımın, ulus ve ulusçuluğun gelişebilmesi için belli bir ekonomik, toplumsal ve siyasal zeminin varolması gerektiği ve ulus ve ulusçuluğun tarihin belli bir aşamasında (son 200 yıl) ortaya çıktığı noktalarında doğru tespitleri bulunmakla birlikte, siyasal ve ideolojik tanımlama, yönlendirme ve müdahalenin söz konusu olabileceği ve siyasal/ideolojik düzeyin diğer yapı ve düzeyleri etkileyebileceği/belirleyebileceği noktalarını eksik bıraktığı söylenebilir. Bu çerçevede sözkonusu yaklaşımın ekonomik ve toplumsal etken ve gelişmelere yoğunlaşarak, siyasal/ideolojik müdahale ve etkenleri analize fazla dahil etmemesi, örneğin, Balkanlar’da ortaya çıkan ulusçulukların, ulusal kimliklerin ve ulus inşası süreçlerinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Bu çerçevede ulus inşasını şu şekilde tanımlamak mümkündür: Siyasal, toplumsal, ekonomik, ideolojik, kültürel alanlarda önemli değişiklikler ortaya çıkaracak biçimde, modern toplumun ihtiyacını duyduğu türdeşliği yaratmak amacıyla, ortak bir kimlik ve aidiyet biçimi geliştirerek, bunu toplumsal/siyasal meşruiyetin ve aidiyetin tek veya en temel kriteri haline getirmeye; ulus olarak tanımlanan topluluktaki tüm bireylerin kendilerini bu kimlik ve aidiyet biçimiyle ifade etmelerini sağlamaya ve bunu süreklileştirmeye ve bireylerin zihinlerinde ulus algısını yaratmaya ve buna ait oldukları inancını yaygınlaştırmaya yönelik siyasal ve ideolojik süreçler bütünü⁴⁶. Bu tanımdan yola çıkarak ulus inşasının genel bazı özelliklerine değinebiliriz.

Cohen’e göre, tüm topluluk biçimleri hayalidir; çünkü toplumsal olarak kurgulanmış biz-öteki sembolleştirmeleri temelinde tanımlanırlar ve bireylerin zihinlerinde belli kalıplar ve imgeler oluşturmaya yöneliktirler⁴⁷. Ulusun da “hayali bir topluluk”, bireylerin zihinlerinde oluşturdukları ve yaşattıkları bir imge olduğu kabul edildiğinde, bunun bir olgusal, bir de kurgusal yönü olduğu söylenebilir.

kuramını bu etnosantrik önermeleri dolayısıyla eleştirir. Christophe Jaffrelot, “Bazı Ulus Teorileri”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (Haz.) Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 57

⁴⁶ Burada ideoloji, Gramscigil anlamda, asıl olarak yönetici sınıfın çıkarlarını ve dünya görüşünü yansıtan, sistemin ve hegemonyanın yeniden üretilmesine ve yönetilenlerin rızasını sağlamaya yönelik, kendisini bireysel ve toplumsal yaşamın her alanında açık veya örtükçe gösteren ve bireyler tarafından içselleştirilen hakim değer, inanç, dünya görüşü ve uygulamalar bütünü olarak algılanmaktadır. Bu konuda bkz. Hugues Portelli, **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, *passim*, özellikle ss. 10-23.

⁴⁷ Day ve Thompson, **a.g.e.**, s. 95.

Ulusun olgusal yönü belli bir anda, insanların zihinlerinde bir imge olarak varolan hali iken; kurgusal yönü, bir ideale, olması istenen biçimine işaret eder. O halde ulus inşası bireylerin zihinlerinde bu imgenin (olgu) belli proje ve ilkeler (kurgu) çerçevesinde yaratılması/dönüştürülmesi; olgunun kurguya uydurulması çabası/süreci olarak değerlendirilebilir⁴⁸.

Ulus inşası siyasal ve ideolojik düzeyin, ekonomik, kültürel, toplumsal, zihinsel, vd. tüm alanları etkileyecek biçimde, ulusal kimliği yapılandırması veya dönüştürmesi sürecidir. Diğer bir deyişle ulus inşası süreci, diğerleri yanında, siyasal ve ideolojik düzeylerin öncelik ve ağırlık kazandığı (tek olmasa da en önemli belirleyici olduğu) bir süreç olarak gelişir; tüm alanları etkilemeye/dönüştürmeye yönelik topyekün bir süreçtir. Bu süreçte siyasal/ideolojik düzey, diğer düzey ve alanları çoğu kez yönlendirir/belirler. O halde ulus inşasını, belli siyasal ilke ve amaçlarla bireylerin/toplumun ideolojik/zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmeye yönelik, yukarıdan aşağıya işleyen, bilinçli ve planlı bir ideolojik mühendislik projesi⁴⁹ olarak görmek mümkündür. Yine de burada bazı noktaların gözden kaçırılmaması gerekir: Ulus inşası, olgunun kurguyla uyumsuzluğu karşısında, olguyu kurguya uydurma çabası çerçevesinde, siyasal/ideolojik boyutun önplanda olduğu bir proje olarak gündeme gelir. Ancak bunun, tüm amaç, araç, yöntem ve süreçleri saptanmış, çeşitli neden sonuç ilişkileri değerlendirilmiş ve bunlar üzerine ayrıntılı hesaplamalar yapılmış, olası tüm senaryolar düşünülerek alternatif planları hazırlanmış, kısacası siyasal elit tarafından baştan sona planlanmış ve projelendirilmiş bir süreç/kurgu olduğunu söylemek güçtür. Bunu daha çok, süreç içinde ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde kapsamı ve yönü değiş(tiril)en, sadece genel amaç ve ilkeleri saptanmış kaba bir ideoloji modeli olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır⁵⁰. Ayrıca “yukarı”dan planlanan ve gerçekleştirilen bu dönüşüme karşı, “aşağı”nın tamamen pasif konumda olmadığı da belirtilmelidir⁵¹. Diğer bir ifadeyle, toplumsal dayanağı olmayan, “aşağı”nın ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmemiş bir ideolojinin tutunma olasılığı da düşük olacaktır. O halde

⁴⁸ Erözden, **a.g.e.**, s. 123.

⁴⁹ Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁰ Day ve Thompson, **a.g.e.**, s. 30.

⁵¹ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 22

ulusun kurgusunda, ağırlıklı olarak ekonomik ve toplumsal gelişmeler çerçevesinde biçimlenen toplumsal/zihinsel “durum”, yani “aşağı”nın belli bir anda içinde bulunduğu durum ve ihtiyaçları hesaba katılmak durumundadır⁵². Başka bir ifadeyle, ulus *ex nihilo* ortaya çıkmaz, boşlukta gelişmez; belli bir toplumsal/kültürel temele dayanmak zorundadır⁵³. Bu açıdan, çoğu kez, ulus inşası ile, varolmayan bir ulusal kimlik yaratılmaya çalışılmaz; varolan başka türden kimlik/aidiyet ve bağlılık biçimleri “ulusal”a dönüştürülür (özellikle etnik veya dinsel kimlik ve aidiyetler bu çerçevede değerlendirilebilir). Yine projenin uygulama aşamasında da “aşağı”nın yeni ortaya çıkan/değişen ihtiyaçları göz önünde bulundurulur; süreç bu doğrultuda yönlendirilir. Son olarak, siyasal/ideolojik düzeyin öncelikli, belirleyici, ağırlıklı olduğu söylenirken, diğer düzeylerin de zaman zaman süreci yönlendirebilecekleri ve/veya ağırlık kazanabilecekleri gözardı edilmemeli; bunların ulus inşası sürecindeki rolleri de küçümsenmemelidir.

Ulus inşası, sürekli bir çaba gerektiren ve uzun zamana yayılan bir süreçtir. Diğer bir deyişle “[u]luslaştırma projesi, her gün uygulamaya konması gereken ve ara verilmeksizin uygulanması gereken bir projedir”⁵⁴. Nitekim Billig’in de ifade ettiği gibi, sınıflarda asılı duran ve ülkeyi merkeze alarak çizilmiş haritalardan, günlük gazete ve televizyon yayınlarına (hava durumu haberleri bile buna dahildir), paralardan, marşlardan, kamu binalarında asılı duran ancak kimsenin fark etmediği bayraklara kadar, yurttaşın günlük yaşamındaki her şey, bilinçli veya bilinçsiz (rutinleşmiş bir biçimde) olarak “ulus”u imler, dalgalandırır; hatta bu, batının müesses uluslarında bile ideolojik bir alışkanlık haline gelir, ulus olma durumu sürekli hatırlatılır⁵⁵. İnsanların varolan kimliklerini terk ederek başka bir aidiyet/tanımlama biçimini benimsemeleri, bir günden diğerine olabilecek bir şey değildir. Bu nedenle ulus inşası, ulus inşa araçlarının yoğun bir biçimde kullanımıyla kuşaklar boyu sürecek bir projedir. Örneğin uluslaşma, ulus-devlet içindeki

⁵² Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 25.

⁵³ Ancak bu noktanın da abartılmaması gerekir. Bunun en çarpıcı ve bilinen örneği “dil icadı”dır. Erözden, modern İranice ve Fince’nin sonradan tamamen yapay olarak oluşturulan diller olduğunu belirtmektedir. Bunun, toplumsal bir “durum”dan kaynaklanmadığı, diğer uluslardan farklılığı vurgulamak gibi siyasal işlevleri ağırlıklı olmak üzere, siyasal bir proje dahilinde ve siyasal ulus inşası araçların kullanımıyla gerçekleştirildiği ortadadır. Erözden, **a.g.e.**, s. 109.

⁵⁴ Erözden, **a.g.e.**, s. 125.

⁵⁵ Billig, **a.g.e.**, ss. 16-19, 49-72.

bireylerin hemen tümünün bir dili standart bir biçimde kullanması olarak anlaşılırsa, bu süreç Fransa’da yaklaşık 120 yıl sürmüştür: 1794’de Fransa’da yaşayanların ancak %20’si bu dili doğru anlayabiliyor ve konuşabiliyordu. Fransızca’nın tüm Fransa’da yaygın olarak kullanılan bir dile dönüşmesi ise ancak 1920’lerde gerçekleşebilmiştir⁵⁶. Ayrıca bazı etkenlerin bu süreci hızlandırdığı (savaş veya istila tehdidi) veya yavaşlattığı (toplumsal, ekonomik, siyasal krizler) söylenebilir.

Ulus inşası modern dönemde gündeme gelen bir süreçtir. Çünkü ulusçuluk hem modern dönemde ortaya çıkmış ve güç kazanmış, hem de kendisini modernleşme ve sanayileşmenin yol açtığı bunalımları yok etmeye yönelik “bütünleştirici” bir ideoloji olarak ortaya koymuştur⁵⁷. Modern toplum, türdeş bir topluluk olarak tasavvur edilir ve ulus inşası da bunu sağlamaya yönelik bir süreçtir. Diğer taraftan ulus inşası gibi geniş ve kapsamlı bir projenin, güç (meşru zorlama unsurları), maliyet, araçlar ve meşruiyet açılarından düşünüldüğünde, ancak bağımsız siyasal ve kurumsal bir çerçeve (ulus-devlet) içerisinde başarıya ulaşabileceği belirtilmelidir. Kimi durumlarda ulus inşası süreci (ulusal bilincin yaygınlaştırılması veya ulusal kimliğin benimsenmesi anlamında) bağımsız ve egemen bir devlet kurulmasından önce başlamış olsa da, sürecin başarılı bir şekilde sonuçlanabilmesi için (eğer sonuçlanan/biten bir süreç ise), bağımsızlığın elde edilmesi ve egemen bir devletin kurulması şarttır. Bu durumda bağımsızlık sonrası olgu ile kurgu uyumsuzluğunu gidermeye yönelik olarak, ulus olarak tasavvur edilen toplumda henüz varolmayan türdeşliği sağlama yolunda, hem ulus inşasında devlet gücüne dayanılacak, diğer bir deyişle ulus inşasında devletin sahip olduğu meşru güç araçlarından faydalanılacak, hem de yeni bir kimlik ve sadakat odağı yaratıldığı ölçüde yeni kurumsallaşmakta olan devletin meşruiyeti ve buna yönelik sadakat artacaktır.

Ulus inşası sürecinin temel amacı ulusal türdeşliği sağlayarak toplumsal birlik ve dayanışmayı arttırmaktır. Modern toplum, “ilerleme”, “düzen” ve “istikrar” ilkeleri temelinde türdeş olarak tasavvur edilir. Bu noktada “[t]ürdeşliğin gerekli

⁵⁶ Erözden, **a.g.e.**, s. 109. Topal, 1905’te bağımsızlığına kavuşan Norveç’te, Norveççe’yi İsveççe’den farklılaştırma çabalarına ve yoğun eğitim faaliyetlerine rağmen, 1947 gibi geç bir tarihte bile Norveççe konuşma oranının %20 olduğunu belirtmektedir. Topal, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁷ M. Naci Bostancı, **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, ss. 28-31.

olma nedeni, farklılıkların sosyal çatışma ve istikrarsızlığa yol açacağı varsayımıdır”⁵⁸. Modernleşme sürecinde eski kimlik/aidiyet biçimleri güç ve etkilerini kaybederken, sanayileşme süreci ekonomik, siyasal ve toplumsal sıkıntıları arttırmış; bunlar ise bireysel ve toplumsal düzeyde parçalanma, kırılma, yabancılaşma ve farklılaşmaların artmasına yol açmıştır. Toplumu tek bir kimlik etrafında birleştirme amacındaki ulus inşası projesi, gerek bireysel anlamda, gerekse ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda ortaya çıkan bu bunalımlara çözüm olarak ortaya konmuştur⁵⁹. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunluk kazanan emperyalizm politikaları da bu bağlamda değerlendirilmelidir⁶⁰. Bu noktada devletlerin/ulusların iç birliği, dış güçlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiş ve bu çerçevede ulusal türdeşliğin sağlanmasına yönelik çabalara hız verilmiştir.

1.1.1.2.2. Ulus İnşası Süreci

Ulus inşası sürecinde öncelikli olarak ulusun tanımının yapılması gerekir. Yapılan bu tanım, bir yandan (yeni) “biz”in içeriğini, kapsamını ve sınırları ile “öteki”yi belirlerken, diğer yandan da ulus inşası süreci sonunda ulaşılmaması arzulanan hedefi belirtir. Ulusun tanımı toplam altı unsur çerçevesinde yapılabilir: dil, toprak, soy, din ve kültür/tarih birliği ile ortak düşman/öteki imajı⁶¹. Bu unsurların belirli ağırlıklarla, hepsi birden bir ulus kurgusu içinde olabileceği gibi, bazıları hiç yer almayabilir. Bunlardan dil ve toprak birliği ile ortak düşman imajının tüm ulus kurgularında bulunduğu söylenebilir. Bu unsurların hangisine, ne miktarda ağırlık ve öncelik verileceği hususu da, hem ulus inşası politikalarının ve araçlarının saptanması ve sürecin yürütülmesi, hem de ulus inşası modeli ile yakından ilişkilidir. Bu unsurlara verilen öncelik ve önemin sabit olmadığı, süreç içerisinde durum ve ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak ağırlığın birinden diğerine kaydırılabileceği

⁵⁸ Erol Kurubaş, **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, Ankara, Asil Yayıncılık, 2004, s. 6.

⁵⁹ Bu noktada, modern dönemde dinlerin bireylerin/toplumların yaşamını belirleme/yönlendirme gücünü nispi olarak kaybettiğini ve insanların dinsel duygu/bağılıklarının belli ölçülerde zayıfladığını belirten Hayes, ulus ve ulusçuluk kavramlarının tam da bunu tatmin etmek üzere ortaya çıkarak kendilerini adeta bir din gibi ortaya koyduklarını iddia eder. Hayes, **a.g.e.**, *passim*, özellikle, 31-37, 227-233.

⁶⁰ Oran, **Az gelişmiş Ülke...**, ss. 68-75.

⁶¹ Bu unsurlar üzerindeki tartışmalar için bkz. Erözden, **a.g.e.**, ss. 106-116 ve Topal, **a.g.e.**, ss. 42-52, 111-127.

belirtilmelidir. Ulus tanımlarının, çoğu kez, “dil birliği” gibi toplumsal yaşamda gerçekten varolan, objektif olgular ile “tarih ve kültür birliği” gibi insanların zihinlerinde varolan olgulara dayanmadığı; tam tersine bunları yaratmaya yönelik kurgular biçiminde oluşturulduğu (yani, örneğin daha önceden de belirtildiği gibi, “dil birliğinin” de inşa edilebilen bir “durum” olduğu), ulaşılması arzulanan hedefi ifade ettiği söylenebilir⁶². Ayrıca, bu unsurların tümünün geriye dönük bir edimle ve belirli bir siyasal amaç çerçevesinde kurgulanabileceği (diğer bir deyişle olmayan bir şeyin yaratılabileceği, örneğin geçmişte olmayan bir kültür birliğinin varmış gibi gösterilmesi) veya yine siyasal ve ideolojik amaçlar çerçevesinde, ulus içindeki tüm bireylere standart biçimde yaygınlaştırılmasına yönelik olarak varolan olgulara, farklı değer, anlam ve işlevler yüklenebileceği ve etki ve öneminin artırılıp azaltılabileceği ifade edilebilir.

Varolan durum ve hedefler saptandıktan sonra ulus inşası için kullanılacak araçlar ve bunların kullanım biçimleri tespit edilir. Bu araçlar arasında eğitim sistemi şüphesiz en önemlisidir. Althusser, okulun, devletin en önemli ideolojik aygıtı olduğunu belirtmektedir. O halde ulus ideolojisinin hegemonik olduğu bir ortamda okul, “ulusal” dil, tarih, coğrafya ve temel yurttaşlık bilgilerinin öğretimi yoluyla ulusal bilincin oluşturulmasında, bu ideolojinin yeni nesillere aşılmasında ve içselleştirilmesinin sağlanmasında en önemli role sahiptir⁶³. Kitle iletişim araçlarının (basın, radyo, televizyon) da önemli ulus inşası araçlarından olduğu söylenebilir. Ancak bu ulus inşa aracının, ulus inşası sürecinin başında, belli bir ekonomik, kültürel ve teknolojik altyapı gerektirmesi nedeniyle (örneğin, okuryazarlığın yaygınlaşması, “ulusal” bir dilin yaygın ve standart kullanımı, gazete okuma alışkanlığının oluşması, bu araçların satın alınabilmesi için uygun gelir düzeyinin oluşması, bu yayınlar için gerekli teknik imkanlar –vericiler, matbaalar, vs.) etkin bir biçimde kullanımının mümkün olmayabileceği belirtilmelidir. Ancak bu araçların, ulus inşası sürecinin belli bir aşamasından sonra, ulusal kimliğin daha geniş bir kitle tarafından daha hızlı ve etkin bir biçimde benimsenmesi ve içselleştirilmesinde ve dolayısıyla ulusçu ideolojinin yaygınlaştırılması ve süreklileştirilmesinde en önemli araçlar haline geldiğini de belirtmek gerekir. Bir diğer ulus inşası aracı ise ordudur.

⁶² Bostancı, **a.g.e.**, ss. 63-67.

⁶³ Guibernau, **a.g.e.**, ss. 122-126.

Ulusun, toprağın değer içeren hali olan “vatan” ile özdeşleştirilmesi; vatanın savunulması görevinin tüm ulusa verilmesi ile ulusun (genel olarak erkek) tüm bireylerinin eşit ve zorunlu askerlik yükümlülüğüne tabi tutulmaları sonucunda, hem bireyler ulus içindeki konum ve rollerini somut biçimde algılamakta, hem de dokunulmaz ve kutsal olan vatan sınırları içinde yaşayan ulusun türdeş olduğu yönündeki bilinç geliştirilmiş olmaktadır. Diğer bir deyişle “[b]u kurum sayesinde, ...‘vatan’ın ‘düşman’a karşı savunulmasına katkıda bulunan bireyde ve bireyin yakın çevresinde ‘birlik’ kavramı somut bir içeriğe kavuşur”⁶⁴. Ayrıca ordunun, bireylerin ulusal toplumsallaşmalarının sağlanmasında gördüğü eğitim işlevi de gözardı edilmemelidir. Ancak birçok somut örnekte, bu aracın yalnızca toplumun erkek nüfusunda bir ulusal bilinç yaratılmasına ve bunun pekiştirilmesine hizmet ediyor olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bunun açık nedeni de kadınların uzun bir dönem boyunca “tam vatandaş” kabul edilmemesidir⁶⁵. Bununla birlikte, devlet tarafından verilen “zorunlu ve parasız eğitim” kavramının henüz gelişmediği veya yaygınlaşmadığı dönemlerde ve/veya imkan veya kapasitenin yetersiz olduğu bölgelerde ordunun, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren gelişen “zorunlu askerlik” uygulaması ile en önemli ulus inşası araçlarından biri haline geldiği gözden kaçırılmamalıdır. Dördüncü ulus inşası aracı ise siyasal kurumlar ve siyasal katılımıdır. Ülkenin her yerinde geçerli ve herkese aynı şekilde uygulanan bir hukuk ve adalet sistemi ile yaygınlaşmış ve görevleri, işlevleri, kuralları ve işleyişi her yerde aynı olan resmi kurumların (standart bir bürokrasi) varlığı, bireylerde türdeş bir toplum içerisinde yaşadıkları bilincini arttırmaktadır. Diğer taraftan, siyasal katılım da, “eşit yurttaşlarda”, bireysel çıkarların üzerinde ve bundan üstün bir siyasi alanın var olduğuna ve ortak bir siyasi kültürü paylaştıklarına dair inancın oluşturulması/pekiştirilmesine yönelik önemli bir araç işlevi görmektedir⁶⁶. Diğer bir

⁶⁴ Erözden, **a.g.e.**, s. 115.

⁶⁵ Erözden, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁶ Üstel, yurttaşlık anlayışının ulus bilincini geliştirmedeki önemini şu şekilde belirtir: “Ulus kavramı, sosyal çeşitlilikten birlik ve bütünlük imgesi yaratmayı hedefleyen bir simgeleştirme işlemiyle yakından ilgili olduğundan, bu suretle yaratılan mitsel varlığın, oluşturucu unsurlarından farklı olarak bölünmez niteliği ve ortak iradesiyle anlam kazanan bir özgül şahsiyete sahip olması beklenmekteydi. Bu anlayış ise yurttaş kavramına, başka bir anlatımla insana değil, ama bağlantı ve kimliklerinden soyutlanmış, mantıkla “aydınlandığı” varsayılmış, egemenliğin kullanımına eşit ve özgür bir biçimde katılma özelliği ve yeteneğiyle donatılmış yurttaş dayanamaktaydı. Dolayısıyla yurttaş kavramı,

ifadeyle siyasal katılım ile, bireyin siyasal alana dahil olması ve bu alanın varlığı düşüncesini içselleştirmesi sağlanmaktadır⁶⁷. Son olarak, “ulusal” gelenek, sembol, mit, tören ve anıtlar da ulus inşasında önemli araçlar arasında yer almaktadır. Bunlar çoğunlukla, topluma bir “ulus” olduğunu hatırlatan, dayanışmayı arttıran ve/veya diğer uluslardan farklılaşmayı vurgulayan ve tarihsel süreklilik algısı yaratan kavramlar olarak öne çıkmaktadırlar. Şüphesiz ulus inşasından önce de toplumda birçok gelenek, sembol, tören ve mit bulunmaktadır. Bunların ulus inşasında önemli işlevlere sahip araçlar olarak kullanılabilmesi için “ulusallaştırılmaları”; diğer bir deyişle, ulusun tüm bireylerinde aynı etkiyi sağlamak ve aynı bilinci oluşturmak üzere standartlaştırılmaları gerekmektedir. Bu süreçte, bazı gelenek, sembol, mit ve törenler ulus inşası sürecine hiç dahil edilmeyebilecek, hatta tam tersine, ulusal kimlikle çeliştikleri için yasaklanacak veya “unutturulmaya” çalışılacak; bazıları tüm biçim ve işlevleriyle aynen korunacak; bazıları ise belli ölçülerde değiştirilerek farklı biçim, anlam ve işlevler yüklenerek ulus inşası projesinde kullanılacaktır. Kimi durumlarda ise, ortaya çıkabilecek olan yeni ve farklı ihtiyaçlar doğrultusunda ve eldeki bu araçlar yetersiz kaldığı ölçüde, yeni “gelenek icat”ları da söz konusu olabilecektir⁶⁸.

1.1.1.2.3. Ulus İnşası Modelleri

Ulus inşası konusunda genel anlamıyla iki temel modelden bahsedilebilir: toprak ve kan modelleri⁶⁹. Bu modellerin, ulus anlayışları anlamında, genel hatlarıyla, Batı-Batı dışı ulusçulukları sınıflamasındaki farklılaşmalar ile örtüştüğü görülür. Diğer bir deyişle, toprak esaslı modele genel olarak Batı ulusçuluğunun genel özelliklerinin hakim olduğu yerlerde rastlanırken, kan esaslı model daha çok Batı-dışı ulusçuluklarda görülür. Ancak her durum ve koşulda bu denli net bir saptama yapmak mümkün değildir: Modellerin sabit olduğu; bir ulusun, ulus inşası

çeşitlilikten tutunuma (cohesion) geçiş olanağı sağladı.” Füsün Üstel, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s. 54.

⁶⁷ Erözden, **a.y.**

⁶⁸ Hobsbawm ve Ranger, **a.g.e.**, *passim*.

⁶⁹ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar Kavramları, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 30-31.

sürecinde bir modelin ana çizgilerini izleyerek bundan hiç ayrılmadığı; süreç içerisinde ulus inşası uygulamalarında değişikliklere hiç gitmediği veya bir modeli izleyen bir ulus inşasında diğerinin izlerinin görülemeyeceği söylenemez⁷⁰. Bu modelleri, ulusçuluklara ilişkin yapılan sınıflamadaki gibi, Webergil ideal-tipler olarak değerlendirmek ve toplumda saf haliyle bulunmadığını belirtmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Son olarak bir modelin uygulanmasında, siyasal elit tarafından yapılan bilinçli bir seçimin yanında, tarihsel, toplumsal, siyasal ve kültürel birikim ve koşulların da etkili olduğu söylenebilir.

Toprak esaslı ulus inşası modeli, genel olarak, devletin ulustan önce var olduğu, kurumsallaştığı Batı Avrupa’da görülür. Burada ulus inşası, yaşanan siyasal dönüşüm çerçevesinde meşruiyetin temel dayanağının ulus olarak saptanmasıyla birlikte, katılım hak, yöntem ve biçimlerinin belirlenebilmesi için içeriğinin düzenlenmesi gereğinin ve özellikle 19. yüzyılda yoğunluk kazanan türdeşleştirme ihtiyacının bir sonucu olarak; var olan bir devlet ve toplum yapısı içinde değer, statü, hak, simge ve en önemlisi aidiyet/kimliklerin yeniden tanımlanması ve bunun ulusu oluşturduğu varsayılan tüm bireylerde yaygınlaştırılması süreci biçiminde belirginlik kazanmıştır. Bu noktada ulus, egemenlik altında bulunan topraklar temel alınarak, “siyasal sınırlar içinde yaşayan herkes” biçiminde tanımlanmış; ulusal kimlik, hak ve yükümlülükler temelinde yurttaşların eşitliğine vurgu yapılarak, dil, din, etnik köken gibi ayrıştırıcı unsurlar bağlamında değil, toplumdaki tüm bireyleri kapsayan, birleştiren ve ortaklığını sağlayan bir üst-kimlik olarak kurgulanmıştır. Ulus inşasının amacı da bu üst-kimliğin tüm bireylerce benimsenmesi ve içselleştirilmesi olmuştur. Bu modelde ulusun tanımında dil, din ve soy birliği unsurlarına vurgu daha az olmakla birlikte⁷¹, bir dil veya diyalektin “ulusal” kabul edilerek⁷² zorunlu eğitim sistemi yoluyla yaygınlaştırılması ve kamusal ilişkilerde geçerli tek dil haline getirilmesi, bireyler arası ve birey-devlet ilişkilerinde düzenli ve standart bir iletişim sağlanabilmesi ve bunun düzenlenmesi açısından önem taşır. Bu modelde asıl vurgu belli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yaşayanların siyasal birliğine yapılır. Ortak

⁷⁰ Genel olarak toprak esaslı modele örnek gösterilen Fransa’nın ulusçuluk ve ulus inşası anlayışında 1870 sonrası dönüşüm için bkz. Erözden, **a.g.e.**, ss. 95-96.

⁷¹ Modelde bunlar, yerel, parçacıl unsurlar olarak görülür ve aileye, folklorla yani özel alana havale edilerek meşruiyetleri, etkileri ve değerleri en aza indirilmeye çalışılır. Kurubaş, **a.g.e.**, s. 7.

⁷² Örneğin Toscana dilinin İtalyanca olarak veya Fransızca’nın Paris’te konuşulan biçiminin tüm Fransa’ya yaygınlaştırılması gibi. Erözden, **a.g.e.**, s.108; Topal, **a.g.e.**, s. 43.

kültür, tarih ve gelecek anlayışı da, çoğu kez bir etnik grubun kültürü, gelişimi ve diğerlerini etkilemesi noktasında değil, tüm kültürlerin ortak paydasında, aynı topraklar üzerinde ve aynı siyasi otoriteye bağlı olarak birlikte yaşamaları ve yaşayacak olmaları temelinde belirginlik kazanır. Burada, ulusal tarih, ulusu oluşturan tüm unsurların birlikte yaşama ve ortak bir siyasi otoriteye tabi olmalarının tarihi; ulusal kültür de tüm unsurların kültürlerinin birbirini etkilemesi sonucu ortaya çıkan ve onlardan bağımsız ve farklı olan bir ortak kültür olarak algılanmakta/kurgulanmakta ve ortaklık ve paylaşım noktalarına vurgu yapılarak “biz” duygusu güçlendirilmeye ve ulusal dayanışma arttırılmaya çalışılmaktadır. Bu ulus inşası modelinde eğitim sistemi yanında siyasal kurumlar ve siyasal katılım, ulus inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü, bu modelde, ulusal kimliğin benimsenerek yaygınlaşması ve farklı aidiyet biçimlerine sahip bireylerin kendilerini tek bir siyasal/toplumsal aidiyet biçimi ile ifade etmeleri açısından, hak ve sorumluluklar temelinde bir yurttaşlık bilinci ve kültürünün oluşumu ile siyasal katılım önemli görülmektedir⁷³. Diğer taraftan, süreç içerisinde gerekli koşulların oluşmasıyla kitle iletişim araçlarının, ulus ile hak ve sorumlulukların hatırlatılmasında daha yoğun bir biçimde kullanılmaya başlandığı; yine ulusun dayanışması ve ortaklığına tarihsel süreklilik algısı yaratacak biçimde vurgu yapan gelenek, sembol ve mitlerin ortaya çıkarıldığı (icat edildiği) ve kullanıldığı görülür⁷⁴. Özetle, bu ulus inşası modeli, ortak bir ülkede ve siyasal otorite altında yaşayan, ancak farklı kimlik/aidiyetlere sahip olan birey ve toplulukları tek bir kimlik çatısı altında birleştirmeye yöneliktir.

Bu ulus inşası modelinde azınlıklara yönelik temel politikanın asimilasyon olduğu söylenebilir. Parekh, bundan başka, liberal, çoğulcu, kültürel otonomi ve çatallaşma (*bifurcationist* – özel ilişkilerde farklılıkların korunması, kamusal alanda ortak hareket edilmesi) şeklinde dört ayrı politika daha olabileceğini belirtmektedir⁷⁵. Bu modelde azınlıklar, eşit hak ve sorumluluklara sahip yurttaşlar olarak görüldüğünden, çoğu kez “iç düşman” olarak algılanmaz. Bununla birlikte,

⁷³ Üstel, 19. ve 20. yüzyıllar boyunca yurttaşlığın ulusla özdeşleştiğini belirtir. Üstel, **a.g.e.**, s. 56.

⁷⁴ İngiliz “Taç Törenleri” konusunda bir çalışma için bkz. David Cannadine, “Ritüelin Bağlamı, İcrası ve Anlamı: Britanya Monarşisi ve ‘Geleniğin İcadı’, 1820 Civarı-1977”, **Geleniğin İcadı**, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Ed.), Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Yayınları, 2006, ss. 119-192

⁷⁵ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 8, 15 nolu dipnot.

asimilasyon, azınlıkların ve/veya farklı kimlik ve aidiyet biçimlerinin toplumsal ve siyasal yaşama, “ulusal kimlik” çerçevesinde entegre edilmeleri gereğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle azınlıklar ulus içinde farklı kimlikleri ile değil, yurttaş kimlikleri ile yer alırlar. Asimilasyona yönelik uygulamalar, daha çok dil ve kültür politikaları ile ortaya çıkmaktadır. Bu noktada özellikle bir dilin “ulusal”/resmi dil kabul edilerek kamusal alan ve iletişimde yaygınlaştırılmasıyla azınlık dil ve kültürlerinin meşruiyetinin ve kullanımının nispi olarak azaltılması hedeflenirken, “ulusal kimlik”in geçerli ve meşru tek kimlik biçimi olarak kabul edilmesi ile de farklı/azınlık kimliklerinin zaman içinde “unutturulması” amaçlanır⁷⁶.

Kan esaslı ulus inşası modeli ise, ağırlıklı olarak, ulusçuluğun, yaygın bir ulusal bilinçten ve ulus-devletten önce ortaya çıktığı ve ulusu “oluşturarak” devleti örgütlediği Orta ve Doğu Avrupa’da görülür. Burada ulus inşası, hem ulusçuluğun, devletin kurulmasından önce ulusu kurgulaması ve halka belli bir bilinç aşılmasına ilişkin, hem de verilen siyasi mücadelenin sonunda kurulan devletin siyasal sınırları ile tahayyül edilen ulus sınırları arasında belli bir uyumsuzluk olduğunun görülmesi neticesinde, bir yandan olguyu kurguya kısa zamanda uydurmaya (türdeş bir toplum yaratılması), diğer yandan da yeni kurulan ulus-devleti kurumsallaştırmaya ve meşruiyetini sağlamaya yönelik bir süreç olarak belirginlik kazanır. Bu ulus inşası modeli çerçevesinde ulus, ulusun kendisine ait, yani bağımsız, kurumsallaşmış ve etkin bir devletin olmadığı ve/veya yabancı bir unsurun ulusun vatani olarak tahayyül edilen topraklar üzerinde egemenliğini sürdürdüğü bir ortamda, etnik bağlılık, akrabalık, aile gibi insanların aşına oldukları duygusal bağ ve değerler kullanılarak, kültür, soy, dil birliği gibi kolay tanımlanabilir, algılanabilir ve harekete geçirilebilir unsurlarla tanımlanır. Diğer bir deyişle ulus, aynı soydan gelen kişilerin oluşturduğu bir birlik olarak tasavvur edilir. Bu noktada ulus inşasının hedefi, öncelikli olarak bireylerin zihinlerinde aynı soydan geldikleri, yüzyıllardan beri değişmeden kalan aynı kültürü paylaştıkları ve ulus oldukları inancının yaratılması, diğer bir ifadeyle halkta ulusal bilincin yaygınlaştırılması yoluyla (veya “ulusal ruh” uyandırılarak) devletin bağımsızlığının kazanılması (bu genellikle silahlı mücadele yoluyla olur); bağımsızlığın kazanılmasından sonra ise bir proje dahilinde, ulusa dahil kabul edilen

⁷⁶ Joseph Marko, “Minority Protection Through Jurisprudence in Comparative Perspective: An Introduction”, **European Integration**, Vol. 25, No. 3, 2003, p. 176.

tüm bireylerin yerel/parçacıl kimlik/aidiyetlerini terk ederek ulusal kimliği meşru ve tek kimlik biçimi olarak benimsemelerini ve içselleştirmelerini sağlamaktır. Bu çerçevede ulus, ölümsüzlüğe sahip ve bu nedenle de bireyleri aşan ve onların üzerinde bir yapı olarak yüceltilecek; dışa karşı bir bütün kabul edilecek ve içindeki tüm bireysel ve/veya cemaatsel farklılıklar yok sayılacaktır. Bu modelde dil, kültür, soy ve din birliği ile ortak düşman/öteki imajının, ulusun tanımlanmasında özel bir yeri bulunduğu belirtilmelidir. Belli bir etnik topluluğun, tarihin çok eski zamanlarından beri bozulmadan geldiği varsayılan dilsel, etnik ve kültürel birliğinin, ulusu oluşturan ve diğer uluslardan farklılaştıran temel nokta olduğundan hareketle, tarih, dil ve folklor araştırmaları ile, hem ulusu oluşturan ve diğer uluslardan ayıran nitelikler ortaya konmaya çalışılmakta ve bunların üstünlüğü vurgulanmakta; hem de ortak köken miti ve kolektif anlatılarla bireylerin zihinlerinde ulusun tarihsel sürekliliği algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır⁷⁷. Bu bağlamda ulusal tarih de, çoğunlukla ulus olarak tasavvur edilen etnik topluluğun tarihi olarak algılanmaktadır. Din unsurunun da çoğu durumda ulusal birliğin vurgulanması veya diğer uluslardan farklılaşma noktalarında ağırlık kazandığı görülmektedir. Ayrıca ortak düşman/öteki imajı, gerek bağımsızlık öncesi ulusun kurgulanması aşamasında (“düşman”/“öteki”, çoğu kez, bağımsızlık mücadelesi verilen “ulus” veya yabancı güç veya rakip olarak algılanan komşu ulustur), gerekse bağımsızlık sonrasında ulusal birliği ve dayanışmayı, içe ve dışa karşı vurgulama açısından özel bir önem kazanmaktadır. Bu ulus inşası modelinde eğitim, ordu ve siyasal kurumlar-siyasal katılma araçları yanında gelenek, mit, tören ve semboller, ulus inşası araçları olarak özel bir önem kazanmakta; bunlar, ulusu ulus yapan, “hiç değişmeden” günümüze kadar geldiklerinden ulusun tarihsel sürekliliğini gösteren değerler olarak adeta kutsallaştırılmaktadır. Özetle bu ulus inşası modelinde bireylerde etnik köken, dil, din ve soy birliği temelinde bir ulus oluşturdıkları bilincinin yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesi; bu şekilde etnik, dilsel ve dinsel olarak türdeş bir ulus yaratılması hedeflenir.

Bu ulus inşası modelinde azınlıklara yönelik temel politikanın dışlama olduğu söylenebilir. Azınlıklar, etnik kökenleri, dilleri, dinleri farklı olduğundan ulus

⁷⁷ Karakaş, **a.g.e.**, s. 53.

içerisinde yer al(a)mazlar; tarihin bir cilvesi sonucu ulusun topraklarında kalmış olan, “istenmeyen unsurlar” olarak değerlendirilirler. Dolayısıyla azınlıkların ulus içinde yer almaları da istenmez ve beklenmez. Azınlıklar, hukuksal anlamda eşit yurttaşlar olabilirler, ancak uygulamada çoğu kez ayrımcılıkla karşılaşır⁷⁸. Ulusun etnik, dilsel veya dinsel türdeşliğini bozdukları için çoğunlukla “iç düşman”lar olarak algılanırlar. Özellikle bağımsızlığın kazanılmasından sonra karşılaşılan kurgu-olgu uyumsuzluğunun (etnik, dilsel veya dinsel olarak türdeş bir ulus kurgusuna rağmen, ya içeride “farklı” azınlıkların kalmış olması, ya da “ulus”un tümünün ulus-devlet içerisinde yer almaması) sonucunda, türdeş bir ulus yaratma hedefine yönelik olarak zorunlu göç/sürgün, nüfus mübadelesi, hatta bazen doğrudan şiddet içeren yollarla (soykırım, etnik temizlik) bu unsurlardan kurtulmaya çalışılır⁷⁹.

1.1.2. AZINLIK KAVRAMI

1.1.2.1. Tanım Sorunları

Ana hatları ile, toplumun çoğunluğundan farklı olan ve toplumun geneli tarafından da o şekilde görülen/algılanan gruplar olarak nitelenebilecek azınlıklar, dar ve geniş olmak üzere iki genel anlamda ele alınabilir: Geniş anlamda, sosyolojik açıdan bir toplumda az sayıda olan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı özellik ve niteliklere sahip olan grup⁸⁰ olarak tanımlanabilecek azınlık, toplumda dezavantajlı durumda olan hemen tüm grupları kapsar: eşcinseller, engelliler, yabancılar, göçmen işçiler, mülteciler ve hatta kimi zaman kadınlar⁸¹. Yine geniş anlam içerisinde demokratik açıdan bakıldığında ise azınlık kavramı, yapılan oylamalarda az sayıda olanları veya çoğunluğunkinden farklı bir siyasal tutum veya davranışa sahip olanları belirtir. Bu çerçevede her iki açının da tarih, toplum ve mekan üstü bir nitelik arz

⁷⁸ Marko, **a.g.e.**, p. 176-177.

⁷⁹ Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, s. 31.

⁸⁰ Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, s. 26.

⁸¹ Bu konudaki bir yorum için bkz. Marlies Galenkamp, “The Rationale of Minority Rights: Wishes Rather Than Needs?”, **Do We Need Minority Rights? Conceptual Issues**, Juha Räikkä (Ed.), The Hauge, Martinus Nijhoff Publishers, 1996, pp. 41-56.

ettiği söylenebilir. Bu çalışmada ele alınacak olan dar anlamıyla azınlık tanımı ise, ulus-devlet olgusuyla birlikte ortaya çıkmış olan dinsel, dilsel ve etnik veya ulusal azınlıkları kapsamaktadır ve kimlik/farklılık eksenini yanında hukuksal bir boyut da taşımaktadır.

Tanım konusundaki ölçütleri ve azınlıkları belirleme inisiyatifi devletlere bırakmanın ortaya çıkaracağı sakıncaların (tanımama veya sadece bazı grupları tanıma gibi) üstesinden gelme, azınlık haklarından yararlanacak kişi ve/veya grupların standart, adaletli ve objektif bir biçimde tespiti (diğer bir deyişle hak süjelerinin belirlenmesi) ve genel bir insan hakları standardının yakalanması ve sürdürülmesi gibi gereklilikler, objektif bir azınlık tanımı yapılmasını zorunlu kılmaktadır⁸². Bununla birlikte, gerek akademik literatürde, gerek uluslararası örgütler çerçevesinde yapılan bazı çalışmalarda, gerekse de azınlık haklarını düzenleyen uluslararası belgelerde üzerinde uzlaşmaya varılmış bir azınlık tanımı bulmak güçtür. Bunun nedenleri şu şekilde belirtilebilir:

- a) Yukarıda değinilen sosyal bilimlerdeki genel tanım güçlükleri;
- b) Devletlerin, bu konudaki egemenliklerinin genel ve hukuksal sınırlamalara tabi olmasını kabul etmemeleri ve azınlıkların statüsünü belirleme yetkisini ellerinde tutmak istemeleri; bu çerçevede ya geliştirilen tanımları reddetmeleri ya da mümkün olduğunca az azınlık tanımak için bu konudaki bazı ölçütleri mümkün olduğunca dar yorumlamaları;
- c) Uluslararası sözleşmelerin hazırlanması sırasında, çok sayıda devletin imzalamasını sağlamak amacıyla, devletlerin itiraz edebilecekleri veya çekince koyabilecekleri bir tanımın sözleşmelere konmasından kaçınılması veya bu konuda muğlak ifadelerle yer verilmesi;
- d) Bir yandan azınlıkların tür, faaliyet, sayı, kimlik/farklılık referansları ve algılamaları açısından çok çeşitli oluşu ve kendi içinde türdeşlik göstermemesi, diğer yandan da azınlıkların içinde yaşadıkları toplumlarla geliştirdikleri ilişkilerin yer ve zaman boyutundaki farklılığı, konumsallığı,

⁸² Ayşe Füsün Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1993, s. 42, 45.

değişkenliği, geçişliliği, karmaşık doğası ve çeşitliliği gibi faktörlerin, tüm azınlıkları kapsayan genel bir tanıma ulaşılmasını güçleştirmesi;

- e) Azınlıklar konusunda, algılamaya ve kendini konumlandırmaya ilişkin subjektif faktörlerin de ağırlık taşınması; bunları tespit etmeye ve ölçmeye yönelik bir ölçüt geliştirmenin güçlüğü ve azınlıkların algılama, bilinç ve faaliyetlerinde siyasal, ideolojik, toplumsal, psikolojik, ekonomik ve sosyo-psikolojik gibi birçok boyutun etkili olması.

Bununla birlikte, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda azınlıkları nesnel ölçütlerle tanımlamaya yönelik çabaların yoğunluk kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu çabaların, herkesçe kabul edilmese de, azınlıkların tanımı konusunda en azından bir çerçeve oluşturduğu söylenebilir⁸³.

Milletler Cemiyeti Brezilya Temsilcisi Mello Toscano, azınlıkları “[b]ir devletin nüfusunun, topraklarının belirli bir bölümüyle tarihsel olarak bağlı; kendine özgü bir kültüre sahip; ırk, dil ve din farklılığı nedeniyle devletin diğer uyruklarının çoğunluğuyla karıştırılması olanaksız, kalıcı parçası”⁸⁴ olarak tanımlamaktadır. Daha sonra ele alınacak olan Capotorti tanımına da temel oluşturan⁸⁵ Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın (UDAD) 31 Temmuz 1930 tarihinde Yunan-Bulgar Topluluğu konusunda verdiği Danışma Görüşü’nde yaptığı azınlık tanımı ise şu şekildedir: “Geleneksel olarak... belirli bir ülkede veya bölgede yaşayan, kendine özgü soyu, dini, dili ve gelenekleri olan ve geleneklerini koruma, ibadet biçimlerini sürdürme, çocuklarının öğretim ve yetiştirilmesini soylarının ruhu ve gelenekleriyle uyum içerisinde sağlama ve birbirine karşılıklı yardım etme amaçları ile dayanışma duygusu içerisinde soy, din, dil ve gelenek kimliği çerçevesinde birleşmiş insan topluluğu”⁸⁶. Birleşmiş Milletler (BM) Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu da faaliyetlerinin ilk yıllarında, üzerinde uzlaşmaya varılması amacıyla, bir tanım denemesinde bulunmuştur:

⁸³ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 15.

⁸⁴ Jennifer Jackson Preece, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, Çev. Ayşegül Demir, İstanbul, Don Kişot Yayınları, 2001, s. 24.

⁸⁵ Arsava, **a.g.e.**, s. 43.

⁸⁶ Permanent Court of International Justice, “Advisory Opinion on the Greco-Bulgarian ‘Communities’”, P.C.I.J., Series B., No. 17, July 31st 1930, Çevrimiçi: http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_17/01_Communautes_greco-bulgares_Avis_consultatif.pdf, p. 21.

- “(a) azınlık ifadesi yalnızca, nüfusun geri kalanından belirgin bir biçimde farklı olan istikrarlı etnik, dinsel veya dilsel gelenek veya karakteristiklere sahip olan ve bunları korumayı isteyen, bir nüfus içindeki başat olmayan grupları kapsar;
- (b) Bu azınlıklar, bu geleneklerini veya karakteristiklerini kendi başlarına korumaya yetecek kadar insan sayısını içermelidir; ve
- (c) Bu azınlıklar yurttaşı oldukları Devlete sadık olmalıdırlar”⁸⁷.

Yine Alt-Komisyon çalışmaları çerçevesinde bir başka tanım ise, 1985 yılında Jules Deschênes tarafından yapılmıştır. Capotorti’nin tanımı ile büyük benzerlikler gösteren bu tanım şu şekildedir: “Bir Devletin, bu Devlet içinde sayısal bir azınlığı oluşturan ve egemen olmayan bir konumda bulunan, nüfusun çoğunluğununkinden farklı etnik, dinsel veya dilsel özellikleri olan, üstü kapalı da olsa, varlıklarını sürdürme ortak iradesiyle yönelmiş bir birbirleriyle dayanışma duygusuna sahip ve amacı çoğunlukla fiili ve hukuksal eşitlik sağlamak olan bir grup yurttaşı”⁸⁸.

1990’lı yıllarda Avrupa Konseyi (AK) bünyesinde çalışmaları sürdürülen, ancak hayata geçirilmeyen iki uluslararası sözleşme taslağında da azınlık tanımları geliştirilmeye çalışılmıştır. Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu tarafından 1991 yılında hazırlanan “Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi Önerisi”nin 2/1 maddesine göre, “Bu Sözleşme’nin amaçları bakımından ‘azınlık’ terimi, bir devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az olan, o devletin vatandaşı olan üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini koruma isteğiyle yönelen bir grubu ifade eder”⁸⁹. AK Parlamenter Meclisi tarafından 1993’de hazırlanan “Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Protokol Önerisi”nin 1. Bölümünde azınlığın daha ayrıntılı bir tanımı yapılmış ve bu Sözleşmenin amaçları bakımından ulusal azınlık ifadesinin “a. bir devletin ülkesinde

⁸⁷ United Nations Economic and Social Council, “Report of the Third Session of the Sub Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities to the Commission of Human Rights”, E/CN.4/358, 30 January 1950, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/005/81/pdf/GL900581.pdf>, p. 16, par. 32.

⁸⁸ Bu konuda bkz. Patrick Thornberry, **Minorities and Human Rights Law**, London, Minority Rights Group, 1991, s. 7.

⁸⁹ Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, 2. Baskı, İstanbul, Su Yayınları, 2001, s. 38-39.

ikamet eden ve bundan dolayı o devletin vatandaşı olan; b. o devletle eskiden beri süregelen, sıkı ve sürekli bağlarını koruyan; c. ayırd edici etnik, kültürel, dinsel ya da dinsel özellikler gösteren; d. o devletin ya da o devletin bir bölgesinin geri kalan nüfusundan sayıca az olmasına rağmen, yeterli derecede temsil edilen; e. kültürleri, gelenekleri, dinleri ya da dilleri dahil olmak üzere, ortak kimliklerini oluşturan öğeleri hep birlikte koruma kaygısıyla yönelen kişiler grubu”⁹⁰ anlamına geleceği belirtilmiştir.

BM İnsan Hakları Komisyonu’nun Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti’nin 1979 yılında geliştirmiş olduğu tanımın, bazı eleştirilere rağmen⁹¹, hem geniş bir kapsayıcılığa sahip olması, hem kendisinden sonra yapılan birçok tanıma dayanak oluşturması, hem de objektif nitelikleri ve genel özellikleri nedeniyle akademik literatürde sıkça atıfta bulunulması dolayısıyla nesnel ve yetkin bir tanım olduğu söylenebilir: “Bir Devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, başat bir konumda olmayan, Devletin yurttaşları olan üyeleri, nüfusun geri kalanından farklılaşan etnik, dinsel veya dilsel karakteristiklere sahip olan ve üstü kapalı da olsa, kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumaya yönelmiş bir dayanışma duygusu sergileyen bir grup”⁹².

1.1.2.2. Azınlık Ölçütleri

Yukarıda görüldüğü üzere, azınlıklar konusunda tek ve kapsamlı bir tanıma ulaşılması mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, bu tanımlarda, bazı ölçütler çerçevesinde hareket edildiği görülmektedir. Bu ölçütler objektif ve subjektif ölçütler olarak ayrılabilir. Sayı, farklılık, başat olmama ve vatandaşlık (uyrukluk), objektif

⁹⁰ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

⁹¹ Bu eleştirilerin özellikle, sayısal olarak az olma durumunun doğrudan bir biçimde olumsuz bir durum oluşturmadığı veya bununla eşanlamlı olmadığı ve ikiden fazla grubun yaşadığı toplumlarda azınlıkların statüsünün belirlenmesi konusunda eksik kaldığı noktalarında yoğunlaştığını belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Geoff Gilbert, “Religious Minorities and Their Rights: A Problem of Approach”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No. 5, 1997, p. 104; Philip Vuciri Ramaga, “Relativity of the Minority Concept”, **Human Rights Quarterly**, No. 14, 1992, pp. 104-119.

⁹² Francesco Capotorti, **Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities**, New York, United Nations Publication, 1979, s. 96, par. 568.

ölçütleri oluştururken; özbilinç subjektif ölçütü oluşturmaktadır. Objektif ölçütler bir topluluk veya grubun azınlık kabul edilebilmesi açısından somut gereklilikleri ifade ederken, subjektif ölçüt topluluk veya grubun kendini algılama biçimine ilişkindir.

- **Sayı:** Azınlık olarak tanımlanacak grup, o devleti oluşturan nüfusun geri kalanından sayıca az olmalıdır. Bu koşul, sayıca az olan kesimlerin baskı altında olduğu ve/veya ezildiği; toplumsal tabakalaşmada daha alt konumlarda yer aldığı; egemen olmadığı veya toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler açısından yönlendiren değil, yönlendirilen konumunda bulunduğu şeklindeki bir önkabulden dayanak alır. Çoğu kez durum bu şekilde olsa da, bazı istisnalar⁹³ bu ölçütün başat olmama ölçütü ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Azınlık sayılacak grubun nüfusu konusunda asgari ya da azami bir rakam veya oran vermek zorsa da⁹⁴, azınlık grubunu oluşturan kişilerin sayısının, grubun ayrı kimliğini koruma ve sürdürmeye yetecek kadar olması şarttır. Yine sayıca azınlık-çoğunluk miktar ve ilişkileri ele alınırken ülke nüfusunun tümü üzerinde değerlendirme yapıldığından, azınlık nüfusunun ülkenin bir bölgesinde yoğunlaşması ve orada çoğunluğu oluşturuyor olması, onun azınlık olma durumunu değiştirmez.

- **Farklılık:** Bir grubun azınlık olarak tanımlanabilmesi için, bu grubun nüfusun geri kalanından farklı ırksal, etnik, dinsel, dilsele veya kültürel özelliklere sahip olması gerekir. Diğer bir ifadeyle azınlık ile çoğunluğun, belirli üyelik kuralları, belirlenmiş kültürel davranış kodları ve kolaylıkla ayırt edilebilen özellikler bağlamında birbirlerinden farklılaşması gerekir⁹⁵. Bir grup, bu farklılıkların tümünü veya bir kısmını bünyesinde taşıyabileceği gibi, azınlık sayılabilmesi için sadece birinin varlığı da yeterli olabilecektir. Bununla birlikte, hem bu farklılık ölçütlerinin

⁹³ G. Afrika’da beyazların yönetimindeki Apartheid rejimi, Sünnilerin yönetimindeki Saddam Hüseyin dönemi Irak’ı, Nusayrilerin iktidarı elinde bulundurduğu Suriye, İç Savaş’a dek Hristiyan Arapların yönetimindeki Lübnan ve Tutsilerin siyasal iktidara sahip olduğu Burundi bunun örnekleri arasında yer almaktadır. Bu konuda bkz. Ted Robert Gurr and James R. Scarritt, “Minorities Rights at Risk: A Global Survey”, **Human Rights Quarterly**, Vol. 11, No. 3, 1989, pp. 386-387.

⁹⁴ Genel olarak azınlığın toplam nüfus içindeki oranının %50’den az olması gerektiği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Arsava, **a.g.e.**, s. 48. Bununla birlikte, örneğin, bir X ülkesinde A, B ve C gruplarının ülke nüfusuna oranları sırasıyla %45, %30 ve %25 ise, tüm gruplar, en azından sayısal ölçüt anlamında azınlık olma koşulunu yerine getirmiş olmaktadır. Bu durumda da, bu ölçütü yine başat olmama ölçütü ile birlikte değerlendirmenin önemi ortaya çıkmış olur. Diğer taraftan, azınlık grubunun nüfusu çoğunluğunkine yakın bir oranda da olmamalıdır. Böyle bir durumda “bir arada yaşayan” toplumlardan bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu konuda bkz. Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, 4. Baskı, Ankara, İmaj Kitabevi, 2001, s. 68.

⁹⁵ Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003, s. 13.

kendilerinde, hem de bunlara atfedilen önemde, zaman ve mekan boyutunda bazı değişiklikler olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin 20. yüzyılın ortalarına dek başta gelen farklılaşma unsurlarından olan “ırk”, günümüzde bu önemini kaybetmiştir. Azınlık hakları söylemi geliştikçe ve bunlara yapılan vurgu arttıkça, bu farklılaşma noktalarının çeşitli daha başka faktörleri de kapsayacak biçimde (örneğin farklı gelenekler gibi) genişleyebileceği söylenebilir⁹⁶. Diğer taraftan azınlıkların da, “ulusal” kimlik karşısındaki konumlarına göre, bu farklılık noktalarının birine (veya tümüne veya bazısına) daha fazla ağırlık verebileceği, bunun önemine yaptığı vurguyu azaltıp çoğaltabileceği, zaman içerisinde farklılıklarını daha başka noktalarda da algılayarak, bu konudaki referans noktasını değiştirebileceği veya çeşitlendirebileceği de söylenebilir. Ayrıca “çoğunluk”un, “ulusal” kimliğin oluşturulması ve inşası sırasında, önem ve öncelik atfettiği farklılaşma noktalarının, hem toplumdan topluma, hem de zaman içerisinde değişiklik gösterebilmesi de bu süreçlerde etkili olabilmektedir. Ancak, farklı bir grubun varlığı ölçütünün (farklılıkların algılandığı biçimiyle değil, somutluğu ölçüsünde), diğer ölçütlere göre daha az tartışmalı ve nispeten daha nesnel olduğu söylenebilir⁹⁷. Diğer taraftan bu farklılıklara sahip bir grubun varlığının tek başına yeterli olduğu, bu grupların devlet tarafından hukuksal açıdan tanınıp tanınmamasının önem taşımadığı da belirtilmelidir. Diğer bir deyişle devletin bu konudaki inkarı, farklı özelliklere sahip bir grubun varlığını etkilememektedir. Nitekim UDAD da, azınlıkların salt bir hukuksal sorun olarak değerlendirilemeyeceğini, bunun aynı zamanda bir olgu sorunu olduğunu ve dolayısıyla bir devletin azınlıkları iç hukukunda tanıyıp tanımamasının uluslararası hukuk bakımından belirleyici olamayacağını belirtmiştir⁹⁸.

⁹⁶ Joshua Castellino, “Order and Justice: National Minorities and the Right to Secession”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No: 6, 1999, s. 403.

⁹⁷ Kurubaş, a.g.e., s. 17-18.

⁹⁸ Bu konuda bkz. Patrick Thornberry, **The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic Religious and Linguistic Minorities: Background, Analysis and Observations**, London, Minority Rights Group, 1993, p. 7. Bu noktada, devletin azınlık grubunu tanıyıp tanımamasının, sadece grubun varlığını etkilemeyeceği söylenmelidir. Buna karşılık bu grubun azınlık haklarına sahip olabilmesi ve bunları kullanabilmesi, diğer bir deyişle hak süjesi haline gelebilmesi, devletin bu grubu farklı kimlik ve özellikleri çerçevesinde azınlık olarak tanıması ve haklarını kullanabileceği ortamı sağlaması ile mümkündür. Bu konuda bkz. Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, s. 37.

- **Başat olmama:** Çoğunluktan farklı özelliklere sahip bir grubun azınlık olarak tanımlanabilmesi için, bu grubun egemen durumda bulunmaması, ekonomik, toplumsal, siyasal ve hukuksal ilişki, süreç ve kurumları belirleyememesi, yönlendirememesi ve değiştirememesi; kısacası güç ve etkisinin, sayısı ile orantılı olması gerekir. Diğer bir deyişle, toplumda sayıca az olan ve çoğunluktan farklı özelliklere sahip olan kesim(ler)in azınlık olarak nitelenebilmesi için yöneten değil, yönetilen; hükmeden değil, hükmedilen konumunda bulunması gerekir. Aksi takdirde bir “tersine azınlık”⁹⁹ durumu ortaya çıkacak ve Güney Afrika’da Apartheid rejimindeki beyazların azınlık sayılması gibi anlamsız bir sonuca ulaşılabilecektir. Burada sorun, kendi kaderini tayin hakkı sorunudur ve bu hakkı çiğneyen grupların (örneğin beyazlar) korunması söz konusu değildir. Hatta, böyle bir durumda, çoğunluğu, az sayıda olan egemen gruptan korumak gerekli olabilecektir¹⁰⁰.

- **Vatandaşlık:** Çoğunluktan farklı özelliklere sahip ve az sayıda olan bir grubun azınlık sayılması için, bu grubun yaşadığı topraklarla uzun süreli tarihsel, coğrafi ve kültürel bir bağa sahip olması, diğer bir deyişle bu topraklarda uzun süredir yaşıyor olması ve mensuplarının ilgili devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olması gerekmektedir¹⁰¹. Bu çerçevede uyruksuzlar (haymatlos), göçmen işçiler, mülteciler gibi dezavantajlı konumda bulunan ve sosyolojik anlamda azınlık sayılabilecek olan gruplar, yabancı statüsünde yer almakta ve başka hukuksal mekanizmalarla koruma altında bulunduklarından azınlık kategorisi içerisine değerlendirilmemektedir¹⁰². Ancak, vatandaşlığın azınlık olma şartları arasında yer almaması gerektiğini savunan görüşün de günümüzde güç kazandığını belirtmek gerekir. Örneğin BM İnsan Hakları Komitesi, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin (bundan sonra MSHS olarak kısaltılacaktır) 27. maddesine ilişkin olarak 1994 yılında yaptığı Genel Yorum’da, taraf Devletlerin MSHS’nin 2/1 maddesi uyarınca bu sözleşmede yer alan hakları, toprakları üzerindeki tüm bireylere ve yargı yetkisinde bulunan herkese uygulamayı yükümlendiklerini hatırlatmış, yine sözleşmede yurttaşlık şartına bağlı hakların açıkça zikredildiğini (örneğin 25. maddedeki siyasal

⁹⁹ Castellino, **a.g.e.**, s. 402.

¹⁰⁰ Gökçen Alpkaya, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, **İnsan Hakları Yılığı**, C. 14, 1992, s. 156; Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 68.

¹⁰¹ Preece, **a.g.e.**, s. 38-40, Kurubaş, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹⁰² Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 69

haklar gibi), ancak azınlık haklarını düzenleyen 27. maddenin bunlar arasında yer almadığını belirterek; azınlık sayılmak için sürekli ikamet şartı gerekmediğinden göçmen işçiler ve hatta turistlerin bile azınlık olarak değerlendirilebileceğini ve dolayısıyla 27. maddenin uygulanmasının vatandaşlık şartına bağlı olmadığını, açıkça ifade etmiştir¹⁰³. Yine AK Parlamenter Meclisi'nin hazırladığı “Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne Ek Protokol Önerisi”nin hazırlık çalışmalarında, azınlık haklarını tanıırken vatandaşlık şartı konmasının, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin (İHAS) 1. maddesi ile çelişebileceği ileri sürülmüş; Komite üyelerinin çoğu, vatandaşlık şartının Protokol'de yer alması durumunda, vatandaşlıktan yararlanmayan kişiler için yeterli koruma sağlanamayabileceğini belirtmişlerdir¹⁰⁴. Yine AK bünyesinde kabul edilen ve uygulamaya geçirilen Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'de açık bir azınlık tanımına gidilmemesi ve bu çerçevede vatandaşlık şartına yer verilmemesi de, vatandaş olmayanların da azınlık kapsamına değerlendirilebileceği şeklinde yorumlanmaktadır¹⁰⁵. Yine bazı tanım denemelerinde azınlıkların devlete sadık olmaları gerektiği ileri sürülmüş olmakla birlikte, bunun, azınlık ölçütleri arasında yer alması anlamlı görünmemektedir. Aksi takdirde devletler, sadık olmadığı gerekçesiyle azınlıklar konusundaki yükümlülüklerinden kurtulmaya çalışabileceklerdir¹⁰⁶. Nitekim bu yönde bir ifadeyi içeren tanım 1950 yılında yapılmıştır; yani iki savaş arası dönemde azınlıkların akraba devletlerinin irredentist politikaları doğrultusundaki faaliyetlerinin kötü izlerinin henüz canlı olduğu bir dönemde kaleme alınmıştır ve bu döneme hakim olan havayı oldukça iyi bir biçimde yansıtmaktadır. Bununla birlikte “sadakat” sözcüğü ile, azınlık haklarının, bir devletin ülke bütünlüğüne, siyasal bağımsızlığına ve egemenliğine zarar verecek biçimde kullanılamayacağının ifade edilmek istendiği ve azınlık

¹⁰³ “Report of the Human Rights Committee, Annex V, General Comment No. 23(50) (art. 27)”, A/49/40(VOL.I)(SUPP), 21 September 1994, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/377/62/pdf/N9437762.pdf>, p. 107, par. 5.1, 5.2.

¹⁰⁴ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 43-44.

¹⁰⁵ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 45.

¹⁰⁶ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 68-69. Ayrıca “sadakat” konusundaki diğer yorum ve eleştiriler için bkz. James Fawcett, **The International Protection of Minorities**, London, Minority Rights Group, 1979, pp. 4-5; krş. Çağatay Okutan, “Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 59, S. 2, 2004, s. 64.

haklarını bu yönde kullanmaya çalışan grupların azınlık kapsamı dışında tutulmaya çalışıldığı söylenebilir.

- **Özbilinç:** Subjektif nitelikteki bu ölçüt, azınlık grubunun çoğunluğunkinden farklı ve ayrı bir kimliği olduğunun farkında olması ve bu kimlik çerçevesinde hareket etmesi; farklılıklarını, kimliğini ve geleneklerini koruma, sürdürme ve geliştirme konusunda istekli olması ve bu amaç etrafında dayanışma halinde bulunması durumunu ifade etmektedir¹⁰⁷. Azınlık mensuplarının grup kimliği ile özdeşleşmeleri ve bir birlik ve dayanışma duygusu içerisinde hareket etmeleri; geleneklerini ve/veya kültürlerini korumak için mücadele etmeleri, örneğin tüm engel, güçlük ve yasaklamalara rağmen dillerini konuşmayı sürdürmeleri, bu grubun farklı niteliklerini ve geleneklerini koruma arzusunda olduğunu gösterir¹⁰⁸. Dayanışma duygusu veya farklı özellik ve geleneklerini koruma ve sürdürme isteğinin, her zaman açık bir biçimde ortaya konması da gerekmez¹⁰⁹. Toplumsal kimliğin oluşumu tek taraflı bir süreç olmadığından, sadece azınlığın kendi varlığını ve kimliğini farklı ve ayrı görmesi yeterli değildir; çoğunluk tarafından da varlık ve kimliğinin farklı ve ayrı olarak algılanması, tanımlanması ve değerlendirilmesi gerekir¹¹⁰. Diğer taraftan yukarıda sıralanan objektif ölçütlere sahip olan bir grup, kendini çoğunluktan ayrı görmüyor ve farklı niteliklerine vurgu yapmıyorsa veya farklı niteliklerini koruma ve sürdürme isteğinde değilse, bu durumda bir “gönüllü asimilasyon”dan bahsedilebilir ve bu grup azınlık olarak değerlendirilemez¹¹¹. Kendisini bir azınlık içinde görüp görmemek, kişinin bireysel tercihidir ve uluslararası belgelerde, kişinin tercihinin istediği yönde kullanmasının herhangi bir olumsuzluğa neden olmayacağı açıkça belirtilmiştir¹¹². Bu açıdan devlet, kişinin tercihinin karışamayacağı gibi, bu tercihin kullanımı azınlık grubunun dışında kalma seçeneğini de kapsadığı için, kişinin

¹⁰⁷ Bu ölçütün subjektif niteliğine rağmen nesnel yönünün ağır bastığı şeklindeki görüşler için bkz. Alpkaya, “Uluslararası İnsan...”, s. 156; Simon Gillespie, “Minorities, States and the International System”, *Politics*, Vol. 17. No. 3, 1997, p. 141.

¹⁰⁸ Kurubaş, *a.g.e.*, s. 19; Alpkaya, “Uluslararası İnsan...”, s. 157.

¹⁰⁹ Örneğin dünyanın birçok bölgesinde Yahudiler, kimliklerinden dolayı dış saldırılara maruz kalmaktan korkmakta ve kimliklerini üstü kapalı bir dayanışma duygusu ile sürdürmek istemektedirler. Kurubaş, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹⁰ Suavi Aydın, “Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı (Der.), İstanbul, TESEV Yayınları, 2005, s. 145; ayrıca bkz. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s. 21.

¹¹¹ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, s. 69; Kurubaş, *a.g.e.*, s. 19

¹¹² Bu konuda bkz. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 48-50.

tercihini kullanmasına yönelik dışarıdan olan karışmaları da (devletin kendisi dışındaki) engellemelidir. Bununla birlikte, kişinin bir azınlığa mensup olmayı keyfi olarak tercih etme hakkının bulunmadığı, bu tercihin, kişinin kimliği ile ilgili objektif ölçüte önemli ölçüde bağlı bulunduğu veya bunun bazı kültürel önkoşullarının bulunduğu da belirtilmelidir¹¹³.

Görüldüğü üzere, objektif ve subjektif ölçütler birbiriyle sıkı bir biçimde bağlantılıdır ve bu nedenle, bir grubun azınlık statüsünün belirlenmesi açısından tek başlarına yeterli değildirler. O halde bu iki ölçütün birbirini tamamladığı ve azınlıklara ilişkin değerlendirmelerde birlikte ele alınması gerektiği söylenebilir.

1.1.2.3. Azınlık Türleri

Azınlıkların, kimlik ve özelliklerinin çoğunluktan farklılaştığı noktalar temelinde ortaya çıkan bazı çeşitleri bulunmaktadır. Ancak, bu noktada azınlık sınıflamalarının statik olmadığı belirtilmelidir. Öncelikle, azınlık ve çoğunluğu birbirinden ayırmada kullanılan farklılık/kimlik referansları tek ve istikrarlı değildir; toplum ve/veya zaman boyutunda farklılıklar, değişiklikler, çeşitlilikler, geçişlilikler gösterebilir veya birden fazla farklılık/kimlik referansı iç içe geçmiş olabilir. Yine, bu azınlık çeşitlerinin toplumda “saf haliyle” bulunması güçtür. Diğer bir deyişle, söz gelimi, etnik ve dinsel olarak çoğunluktan farklı olmayan, ancak sadece dilsel açıdan çoğunluktan farklılaşan bir azınlık grubunun varlığı, istisnayı oluşturur. Azınlıklar, bazen, bu farklılaşma noktalarının hemen tümünü bünyelerinde taşımakla birlikte, bir kimlik/farklılık referansını önplana çıkararak, onu kendilerine temel olarak belirleyebilirler ve bu nedenle de bu azınlık türü içerisinde görünürler/yer alırlar (örneğin dilin farklılaşma referansı olarak öne çıkarılması durumunda grubun dilsel azınlık olarak tanımlanması gibi). Diğer bir deyişle, çoğu kez, örneğin dilsel bir azınlık aynı zamanda bir etnik azınlıktır. Dolayısıyla bu sınıflamadaki türlerin de Webergil anlamda “ideal-tipler” olarak değerlendirilmesi gerekir.

¹¹³ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 50; ayrıca bkz. Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 129; Helmut Rittstieg, “Minority Rights or Human Rights?”, **Perceptions**, Vol. 2, No. 1, March-May 1999, pp. 66-68.

Bir grubun hangi tür azınlığa dahil olduğunun belirlenmesi, yararlanacağı azınlık haklarının kapsamının saptanması açısından önem taşımaktadır. Örneğin sadece dinsel olarak tanımlanan gruplar içerisinde yer alan kişiler, sadece dinlerinin inanış ve ibadetlerine ilişkin özel azınlık haklarından yararlanabilirken, etnik olarak tanımlanan gruptaki kişiler (dinsel olarak çoğunluktan farklılaşıyorsa, dinsel alandaki azınlık haklarıyla birlikte) yaşam tarzlarını ve kültürlerini koruma ve geliştirmeye yönelik haklardan yararlanabileceklerdir. Bu açıdan hem kültür ve dillerini, hem de ulusal kimliklerini koruma ve geliştirme hakkına sahip olan ulusal azınlıkların en kapsamlı haklara sahip grup olduğu söylenebilir¹¹⁴.

Azınlıklara ilişkin literatürde dört azınlık türü olduğu genel olarak kabul edilmektedir: Dinsel azınlıklar, dilsel azınlıklar, etnik azınlıklar, ulusal azınlıklar.

- **Dinsel azınlıklar:** Modern çağda ulus ve ulusçuluğun bir kimlik/aidiyet biçimi ve siyasal ideoloji olarak yaygınlık kazanmasına dek, din, toplumları ve bireyleri tanımlayan ve birbirinden farklılaştıran en önemli ölçüt olmuştur. Dolayısıyla tarihsel olarak ilk ortaya çıkan azınlıklar da dinsel azınlıklar olmuştur. Ancak, ulusçuluğun yaygınlaşmasıyla birlikte, bir kimlik referansı olarak önemini kaybetmeye başlayan din, daha başka birincil referanslar etrafında tespit edilen kimliği veya farklılığı destekleme ve güçlendirme işlevi görmeye başlamıştır. Bu nedenle din ölçütü, günümüzde bir azınlığı tanımlamak için tek başına yeterli görülmemekte ve “azınlık grubunun farklılıklarından birini oluşturuyorsa önemli görülmektedir”¹¹⁵. Diğer bir deyişle, din, mensuplarının yaşam tarzı ve kültürlerini, çoğunluktan farklılaştırdığı ölçüde bir azınlık ölçütü olarak değerlendirilmektedir. Dinsel azınlıklara örnek olarak Çin’deki “Müslüman Hui”ler verilebilir. Soy bakımından Çinli olan ve Çince konuşan bu grubun dinsel inanışı, yaşam tarzı ve kültürünü de belirlemekte ve çoğunluktan farklılaştırmaktadır¹¹⁶.

¹¹⁴ United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, “Final Text of the Commentary to the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities By Asbjørn Eide Chairperson of the Working Group on Minorities of the Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights”, E/CN.4/Sub.2/AC.5/2001/2, 2 April 2001, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/123/98/pdf/G0112398.pdf>, p. 2-3, par. 6.

¹¹⁵ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 22; ayrıca bkz. Geoff Gilbert, “Religio-nationalist Minorities and the Development of Minority Rights Law”, **Review of International Studies**, No. 25, 1999, p. 391.

¹¹⁶ Arsava, **a.g.e.**, s. 56-57.

- **Dilsel azınlıklar:** Dilsel azınlıklar, çoğunluktan, kullandıkları dil temelinde farklılaşan gruplardır. Dil, Birinci Dünya Savaşı sonrasına dek, bir ulusa mensubiyetin ve bir ulusun farklı, ayrı kimliğinin en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle dil, ulusun bir göstergesi sayılmış ve farklı bir dil konuşan grupların kendi devletlerini kurma hakları olduğu, genel olarak, kabul edilmiştir. Bu çerçevede bir kültüre aidiyetin de göstergesi olan dil, aynı zamanda bir kültürel farklılaşmaya da işaret etmektedir. Bir dilin azınlığın farklılaşmasında bir ölçüt olabilmesi için, çoğunluğun dilinden farklı yapı ve kurallara sahip olması (diğer bir deyişle çoğunluk dilinin diyalekti olmaması) ve aynı zamanda azınlığın da bu dili ve dil farklılığını, kimliğinin temel unsurlarından biri olarak kabul etmesi ve bu dili koruma, kullanma, sürdürme ve geliştirme isteğiyle dayanışma halinde olması gerekmektedir. Valonlar, Oksitanlar ve İtalya'daki Franko-Provençaller ile Walzerler Avrupa'daki önemli dilsel azınlıklar arasında sayılabilir¹¹⁷.

- **Etnik azınlıklar:** Etnik azınlıklar ifadesi, çoğunluktan kültürel özellikleri (özellikle ortak tarih, toprak, kültür, gelenekler, semboller, inançlar; ortak köken algısı, vs.) çerçevesinde farklılaşan azınlıkları belirtir. BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu 1950 yılında aldığı bir kararla, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce kullanılan "ırk" veya "soy" azınlıkları terimleri yerine, "etnik" azınlıklar terimini kullanmaya başlamıştır. Böyle bir değişikliğe gidilmesinin nedeni, ırk kelimesinin sadece genetik fiziki özellikleri kapsamına rağmen, etnik ifadesinin, tüm biyolojik, kültürel ve tarihi özellikleri de içermesi dolayısıyla daha geniş bir anlam çerçevesine sahip olmasıdır¹¹⁸. Yine, iki savaş arası dönemde totaliter diktatörlüklerin "ırk"a yoğun bir biçimde vurgu yapmalarından kaynaklanan kötü çağrışımların da, böyle bir kararın alınmasında etkili olduğu düşünülebilir. Çoğunluktan farklılıklarını, esas olarak ortak tarih, toprak, köken, gelenek, folklor, sembol ve inanç algıları çerçevesinde vurgulayan etnik azınlıklar, çoğu kez, aynı zamanda dilsel azınlıklardır. Etnik azınlıklara örnek olarak Fransa'daki Brötonlar, İspanya'daki Basklar ve Katalanlar, Almanya'daki Frizyanlar verilebilir¹¹⁹.

¹¹⁷ Arsava, **a.g.e.**, s. 57-58; Kurubaş, **a.g.e.**, s.22.

¹¹⁸ Arsava, **a.g.e.**, s. 54.

¹¹⁹ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 23.

- **Ulusal azınlıklar:** Yoğunluklu olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan hukuksal düzenlemelerde rastlanan ulusal azınlık kavramının, temel olarak Avrupa'ya özgü olduğu söylenebilir. Ulusal azınlıklar, etnik azınlığın tüm özelliklerine sahip olmalarının yanı sıra, kendilerini devletleşmiş bir ulusun parçası olarak gören ve/veya azınlık kimlik, bilinç ve aidiyetleri oldukça güçlü ve yoğun olduğu için kendi ulus-devletini kurma hakları olduğuna inanan gruplar olarak tanımlanabilir¹²⁰. Etnik azınlıklarla karşılaştırıldığında, ulusal azınlıklarda farklı “ulusal” kimliğe daha yoğun bir vurgu yapıldığı görülür. Bu bağlamda farklı bir “ulusal” kimliğe sahip olma algısının, aynı zamanda bireyler arası dayanışmayı güçlü kılan en önemli etken olduğu söylenebilir. Ayrıca ulusal azınlıkların grup üyeleri arasındaki dayanışmanın, etnik azınlıklara göre daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Ulusal azınlıkların, köklü tarihsel ve kültürel farklılığa sahip olmakla ve güçlü bir toprak temeline dayanmakla birlikte; çoğu durumda, tarihsel süreç içerisinde “sınırın yanlış tarafında” kalanlardan oluştuğu söylenebilir¹²¹. Ayrıca ulusal azınlıklar ile etnik azınlıkları ayıran bir başka nokta ise, ulusal azınlıkların siyasal karar mekanizmasına katılma isteğine sahip olmalarıdır¹²². Ulusal azınlıklara örnek olarak, Almanya'daki Danimarkalılar, Romanya'daki Macarlar ve Bulgaristan'daki Türkler verilebilir¹²³.

1.1.2.4. Azınlıklara Yönelik Politikalar

Birkaçı dışında, günümüzdeki ulus-devletler etnik, dilsel veya dinsel açıdan türdeş bir nüfusa sahip değildir. Hemen her devlette, az veya çok oranda, varlığı

¹²⁰ Oran, “ulusal azınlık” kavramının dört anlama gelebileceğini belirtir: 1- Avrupalı ülkelerce kullanıldığı anlamda, bir ülkede bulunan etnik, dilsel, dinsel azınlıklar, 2- Bir akraba devleti (kin state) bulunan azınlıklar, diğer bir deyişle devletleşmiş bir ulusun sınırları dışında kalan soydaşları (diaspora), 3- Ulusal kimliği ve azınlık bilinci çok güçlü olan azınlıklar ve 4- Yaşadıkları topraklarla tarihsel ve kültürel bağları olan, diğer bir deyişle çok uzun bir süredir devlet ülkesindeki belli bir bölgede yaşayan azınlıklar, ya da “yeni azınlık”lardan (göçmen işçiler, mülteciler, yabancılar vs.) olmayan azınlıklar. Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, s. 40-41. Çavuşoğlu, “ulusal azınlık”ın, jenerik bir kavram olarak değerlendirilerek, bir devletin içinde bulunan etnik, dinsel veya dilsel azınlıkları kapsar biçimde kullanılabildiğine dikkat çekmektedir. Naz Çavuşoğlu, “Azınlık Nedir?”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 19-20, 1997-1998, s. 97.

¹²¹ Okutan, “Teori ve Uluslararası...”, s. 65.

¹²² Arsava, **a.g.e.**, s. 55.

¹²³ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 23.

resmen tanınsa da tanınmasa da, azınlık(lar) bulunmaktadır. Dolayısıyla ulus-devletlerin, toplumu oluşturan farklı unsurlar arasında uyum sağlamaya ve ulusal kimliği yaygınlaştırmaya yönelik olarak, farklılıklara ve dolayısıyla azınlıklara yaklaşımında bazı ilkeler ve/veya politikalar çerçevesinde hareket ettikleri söylenebilir. Bu politikaların biçimi, niteliği ve boyutu, birçok (belki de sayısız) değişken ve etkenin dahil olduğu karmaşık bir süreç içerisinde ortaya çıkmaktadır. Devletlerin davranışını etkileyen bu faktörlerin, aynı zamanda azınlıkların kendilerine yönelik politikalara karşı tepki ve davranışlarında da etkili ve belirleyici olduğu söylenebilir. Bu faktörler coğrafi¹²⁴, demografik¹²⁵, siyasal¹²⁶, toplumsal¹²⁷, ekonomik¹²⁸, hukuksal¹²⁹ ve stratejik¹³⁰ olarak sınıflandırılabilir. Bu çerçevede devletlerin azınlıklara yönelik politikalarını, “farklılıkları yok etmeye yönelik politikalar” (soykırım, zorunlu göç, asimilasyon, entegrasyon, füzyon, taksim) ve “farklılıkları yönetmeye yönelik politikalar” (segregasyon, etno-gelişme, azınlık statüsü tanıma, çoğulculuk) olarak sınıflandırabiliriz¹³¹.

- **Soykırım:** Azınlık grubunun fiziksel varlığının ortadan kaldırılmasına yönelik politikadır. Nazilerin İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilere yönelik uygulamaları, bu kapsamda değerlendirilebilir.

- **Zorunlu göç:** Ülke içinde dinsel, dilsel veya etnik türdeşleşmenin sağlanabilmesi için, azınlık grubunun (toplu veya bireysel olarak), isteği dışında, ülke dışına çıkarılmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan

¹²⁴ Ülkenin topografik yapısı, azınlıkların yerleşim biçimi (ülke çapında dağınık veya toplu), vd.

¹²⁵ Ülke nüfusunun etnik, dilsel veya dinsel kompozisyonu, ülkede bulunan azınlık grubu sayısı, azınlıkların toplam nüfus içindeki oranı, nüfusun kırsal ve kentsel yoğunluğu, azınlık ve çoğunluk nüfusunun artış oranı, vd.

¹²⁶ Devletin uluslararası sistem içerisindeki yeri ve gücü (askeri, siyasal, ekonomik), siyasal elitlerin farklılıklara ve azınlıklara yaklaşımı, azınlığın siyasal sürece katılım olanakları, ülkenin siyasal kültür yapısı, ulus inşası modeli ve süreç içerisindeki uygulamalar, siyasal rejim türü, uluslararası siyasal konjonktürün belli bir anında uluslararası sistemin azınlıklara yaklaşımı, vd.

¹²⁷ Çoğunluk ve azınlığın karşılıklı algılamaları ve birlikte toplumsal yaşam pratikleri, toplumun geneline hakim olan toplumsal yaşam ve ilişki biçimleri (cemaat-cemiyet), çoğunluk toplumunun azınlığı içine alma niyet ve kapasitesi, azınlık ve çoğunluk farklılaşmasındaki referans noktaları, vd.

¹²⁸ Azınlığın genel grup olarak ekonomik gücü, ülkenin ekonomik sistemi, eğer varsa, azınlık ve çoğunluk arasında ekonomik karşılıklı bağımlılık ve bunun derecesi, vd.

¹²⁹ Azınlıkları korumaya yönelik ikili veya uluslararası sözleşmelerin varlığı ve devletin bunlara taraf olma durumu, devletin uluslararası bağitlara uyma pratiği, vd.

¹³⁰ Azınlığın bir akraba devletin varlığı, akraba devletin siyasal, ekonomik ve askeri gücü, ev sahibi devlete göre konumu, akraba devletin diasporaya olan ilgisi ve derecesi, azınlığın ülke içindeki yerleşim yerinin akraba devlete yakınlığı, vd.

¹³¹ Bu sınıflama için bkz. Üstel, **a.g.e.**, ss. 45-47.

Almanların Almanya'ya zorunlu olarak göç ettirilmesi¹³² ve 1989 yılında Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik uygulamaları bu politikaya örnek teşkil etmektedir.

- **Asimilasyon:** Azınlığın, kültür ve kimliğinin yok sayılarak, çoğunluk içerisinde eritilmesine yönelik politikadır. Burada, farklılıklar hukuksal olarak tanınmaz, herkesin eşit yurttaşlar olduğu kabul edilir¹³³. Azınlık, çoğunluğa karışır, onun özelliklerini benimser ve toplumsal hafızasını, özellik ve kimliğini zamanla kaybeder¹³⁴.

- **Entegrasyon:** Azınlığın, kimliğinin temel özellik ve niteliklerini koruyarak çoğunlukla bütünleşmesini amaçlayan politikadır. Burada tüm farklılıkların değil, yapının uyum ve birliği için “zararlı görülen” farklılıkların tasfiyesi amaçlanır¹³⁵ ve azınlığın bunların dışında kalan diğer farklılıklarına saygı gösterilmesi esastır. Tüm etnik/yerel aidiyetleri yok etmeyi ve grup üyeliği ne olursa olsun tüm yurttaşların eşit hak ve fırsatlara sahip olmasını amaçlayan¹³⁶ bu politika, çoğulcu toplumlarda “birlik içinde farklılık” uygulamasına, çoğulcu olmayan toplumlarda ise asimilasyon politikasına dönüşebilmektedir¹³⁷.

- **Füzyon:** Farklı kültürlerin eşit koşullar altında birleşerek yeni bir kültür ve kimlik yaratmalarını sağlamaya yönelik politikadır. Burada oluşan yeni kültür ve kimlik, genellikle, orijininde yer alanlardan farklı özellikler göstermektedir¹³⁸.

- **Taksim (ayırma):** Azınlık oluşturan grubun ayrılmasına ve self-determinasyon ilkesi çerçevesinde yeni bir devlet kurmasına yönelik politikadır.

- **Segregasyon:** Toplumda başat olan kültürün üstünlüğü varsayımı ile, etnik/dinsel/dilsel grupları hiyerarşik bir düzende birbirinden ayrı tutmaya çalışan politikadır. Hindistan'daki kast sistemi ve Güney Afrika'daki Apartheid rejimi bunun örnekleri arasında gösterilebilir.

¹³² Bu dönemde 15 milyon civarında etnik Alman'ın Almanya'ya yerleştirildiği belirtilmektedir. Yine bu dönemde 120.000 Macar Çekoslovakya'dan Macaristan'a, 73.000 Slovak ise Macaristan'dan Çekoslovakya'ya zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Bu konuda bkz. Georg Brunner, **Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe**, Gütersloh, Bertelsmann Foundation Publishers, 1996, pp. 154-155.

¹³³ Claire Palley, **Constitutional Law and Minorities**, London, Minority Rights Group, 1987, p. 7.

¹³⁴ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 77.

¹³⁵ Castellino, **a.g.e.**, s. 406-407.

¹³⁶ Thornberry, **Minorities and Human...**, s. 8.

¹³⁷ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 78

¹³⁸ Thornberry, **Minorities and Human...**, s. 8.

- **Etno-gelişme:** Bir toplumun, kendi gelişmesini yönetebilmek için bağımsız karar alma kapasitesini arttırmaya ve böylece kendi kültürünü geliştirmesini ve güçlendirmesini sağlamaya yönelik politikadır. Çoğunluk ile aralarındaki gelişme farkından dolayı, bu politika daha çok “yerli halklara” yönelik olarak uygulanmaktadır¹³⁹.

- **Azınlık statüsü tanımak ve azınlık hakları vermek:** Bu politika çerçevesinde devlet, azınlık grubunun farklı kimliği ve özelliklerini resmi düzeyde tanır, bunlara saygı duyarak azınlığın uluslararası hukuksal bağitlarla tanınmış haklarından faydalanmasını sağlamaya çalışır. Bu noktada azınlığın hak ve özgürlüklerinin, çoğu kez, devletin taraf olduğu hukuksal bağitlardaki azınlık haklarının kapsam ve boyutu ile sınırlı olduğunu hatırlatmak gerekir.

- **Çoğulculuk uygulamaları:** Bu kapsamdaki politikalar, farklı kimlik ve kültürlerin bir arada yaşamalarını sağlamaya yöneliktir. Bu politikaların, azınlıklara sağlanan hak, yetki ve ayrıcalıklar açısından geniş bir çeşitlilik arz ettiği söylenebilir. Bunlar arasında en önemlileri, çokkültürcülük hakları (özel temsil hakları, özel yönetim hakları, çoketniklilik hakları vs¹⁴⁰), federalleştirme ve otonomidir¹⁴¹.

Azınlıkların bu politikalar karşısındaki genel tutum ve davranışlarının ise, asimile olma, kendini toplum içerisinde daha fazla sayıda olan bir azınlığın kimliği çerçevesinde ifade etme (örneğin Bulgaristan’daki Romanların ve ileride görüleceği üzere Batı Trakya’daki Pomak ve Romanların kendilerini Türk olarak tanımlamaları gibi), azınlık kimliğini güçlendirmeye çalışma, dış yardım arama (akraba devletin soruna ilgisini çekmeye çalışma, sorunlarını uluslararası platformlara taşıma, devletin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler uyarınca hukuksal başvuru yollarını kullanma vs.), kültürel ve sosyal açıdan içine kapanma (gettolaşma), azınlık hakları talep etme ve ayrılma olduğu söylenebilir.

¹³⁹ Castellino, **a.g.e.**, s. 407.

¹⁴⁰ Bu konuda bkz. Kymlicka, **a.g.e.**, ss. 60-70.

¹⁴¹ Bu konuda bkz. Palley, **a.g.e.**, pp. 12-19; Üstel, **a.g.e.**, ss. 46-47.

1.1.2.5. Uluslararası Politika Açısından Azınlıklar

Günümüzde ülkelerin iç yapılarından kaynaklanan birçok sorunun, uluslararası bir nitelik kazandığı görülmektedir. Bunda, sözkonusu sorunların kendine has özelliklerinin, dışarıdan uyarılmalarının ve sürecin genel gelişiminin büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir¹⁴². Bu açıdan azınlık sorunları, çoğu kez iç politika alanına dahil bir konu olarak görünse de, aslında aynı oran ve önemde bir uluslararası politika sorunu olarak değerlendirilebilir. Nitekim özellikle Soğuk Savaş sonrası süreçte ortaya çıkan kimi uluslararası belgelerde, azınlıkların, uluslararası ilginin meşru konusunu oluşturdukları ve bu nedenle devletin saklı “yetki alanı” içerisinde değerlendirilemeyeceği ve dolayısıyla bir devletin münhasıran içişi olarak görülemeyeceği görüşlerinin ağırlık kazandığı görülmektedir¹⁴³. Bu bağlamda azınlıklar konusu, iç ve dış politika ayrımının bulanıklaştığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal politikada azınlıklara yönelik politika ve uygulamalar veya azınlıklarla yaşanan kriz/çatışmalar, kolaylıkla uluslararası bir boyut kazanabilmekte; aynı şekilde uluslararası politikadaki bazı gelişmeler de devletlerin azınlıklar üzerindeki politika ve uygulamalarını etkileyebilmektedir. Bu durumun, yapısal ve sistemsel olmak üzere iki ana nedenden kaynaklandığı söylenebilir: Ulus-devletlerin birçoğunun türdeş bir nüfus yapısına sahip olmaması ve bazı azınlıkların sınır aşan niteliği (azınlıkların birden çok ülkede yaşaması) yapısal nedeni; azınlık-çoğunluk (veya devlet) ilişkilerinden kaynaklanan ulusal veya uluslararası kriz ve/veya çatışmaların sistemin genel veya bölgesel istikrarını etkilemesi olasılığı karşısında, sistem tarafından yapılan müdahaleler ile bu tür sorunların önüne geçmek amacıyla azınlıklara yönelik olarak yapılan hukuksal/siyasal düzenlemeler ise sistemsel nedeni oluşturmaktadır.

Azınlıklar ve uluslararası politika ilişkisi açısından ilk akla gelen konu, self-determinasyondur. Azınlıklar, bu yönde bir talepleri olmasa bile, çoğu kez, sadece varlıkları ile bu ilkenin hatırlatıcısı olarak görülürler. Bu bağlamda ulus-devletler

¹⁴² Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 3. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s. 520.

¹⁴³ Bu konudaki ilk belge 1991 yılında Cenevre’de kabul edilen Ulusal Azınlıklara İlişkin AGİK Uzmanlar Toplantısı Raporu’dur. Bu raporun Türkçesi için bkz. Gökçen Alpkaya, **AGİK Sürecinden AGİT’e İnsan Hakları**, İstanbul, Kavram Yayınları, 1996, ss. 149-153.

azınlıkları, çoğu kez siyasal bağımsızlık ve ülke bütünlükleri aleyhine bir tehdit olarak algılamakta; bir iç istikrarsızlık kaynağı olarak görmekte ve nihayetinde ayrılma talebine kadar gidebileceği gerekçesiyle farklı kimlik ve özelliklerini ve azınlık haklarını tanımaktan kaçınmaktadırlar. Bununla birlikte, kısaca değinmek gerekirse, azınlıkların self-determinasyon hakları bulunmadığı genel olarak kabul edilmektedir¹⁴⁴.

Genel olarak azınlıklardan kaynaklanan iç veya devletler arası kriz veya çatışmaların, sistemin genel veya bölgesel düzen, güvenlik, barış ve istikrarını etkilediği ve büyük sınır değişikliklerinin veya sistemsal dönüşümlerin yaşandığı dönemlerde, azınlıklara yönelik uluslararası ilginin arttığı ve azınlık haklarını düzenlemeye yönelik faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu açıdan 1815, 1878, 1919, 1945 ve 1990 kritik tarihler olarak değerlendirilebilir.

Azınlık haklarının evrensel geçerliliği olduğu şeklindeki önkabulün yaygınlık kazanması ve azınlıkların korunmasının sistemin bir gereği olarak algılanmaya başlanması, bir yandan azınlıklara ilişkin sorunların genel olarak insan hakları ihlalleri çerçevesinde değerlendirilmesi, diğer yandan da birçok devlet ve uluslararası örgütün konuya yönelik ilgisinin artması ile sonuçlanmıştır¹⁴⁵. Bu çerçevede devletler, bu konuda varılmış hukuksal düzenlemelere taraf olma ve/veya azınlıklarına yönelik politika ve uygulamalarını gözden geçirme/düzenleme konusunda üzerlerinde uluslararası bir baskı hissedebilmektedirler. Ancak, devlet ve/veya uluslararası örgütler, azınlıklara olan ilgilerini kimi zaman salt normatif/insani boyut ve düzlemde gündeme getirseler ve/veya bu yönde bir söylem kullansalar da, sistemi etkilemeye/düzenlemeye ve istikrar kazandırmaya yönelik reelpolitik çıkar kaygılarının ve ulusal çıkarı azamileştirmeye yönelik planlanmış

¹⁴⁴ Bunun üç temel gerekçesi vardır: 1- Self-determinasyon hakkı “halklara” tanınmıştır ve uluslararası hukuk tekniği açısından azınlıklar farklı bir kategori oluşturmaktadır. Bu hakkın eski sömürge halklarına yönelik olduğu ve sömürge sınırları içerisinde kullanılabileceği genel olarak kabul edilmektedir. 2- Azınlık hakları ile self-determinasyon arasında bir bağlantı yoktur. Uluslararası hukuksal bağitlarda self-determinasyon hakkı ve azınlıklara yönelik düzenlemeler ayrı bölüm ve maddelerde düzenlenmiştir. 3- Self-determinasyon hakkı, devletlerin siyasal bağımsızlıklarını ve ülke bütünlüklerini tehlikeye düşürecek biçimde kullanılamaz. Diğer bir deyişle bu hak, yurttaşları arasında ayırım yapmayan, egemen ve bağımsız bir devletten ayrılma anlamında kullanılamaz. Bu nedenle azınlıkların self-determinasyon talepleri de çoğu kez “ayrılma” talebi olarak değerlendirilir ve uluslararası hukukça meşru bulunmaz. Bu konuda bkz. Abdulrahim P. Vijapur, “International Protection of Minority Rights”, **International Studies**, No. 43, 2006, pp. 385-387; Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, ss. 66-80; Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, ss. 112-117.

¹⁴⁵ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 13.

politikaların, bu yöndeki tutum ve davranışlarında daha etkili ve belirleyici olduğu söylenebilir. Örneğin 1990’lı yıllarda Almanya ve Macaristan, Avrupa çapında azınlık haklarının yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi konusunda başı çeken ülkeler arasında yer almıştır. Bu iki ülke, azınlık haklarının geliştirilmesi ve devletlerle azınlıklar arasında barışçıl, uyumlu ve dengeli ilişkilerin kurulmasının, hem Avrupa barış, güvenlik ve istikrarına, hem de evrensel insan haklarına sağlayacağı katkıya vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte, her iki ülkenin de komşu ülkelere dağılmış geniş bir diasporası olduğu akılda bulundurulduğunda, azınlık haklarının geliştirilmesine ve bunların devletle azınlıklar arasındaki ilişkilerde belirleyici çerçeveyi oluşturmaya vurgu yapmalarının, “soydaş”larının bulundukları ülkelerde azınlık hakları çerçevesinde insanca yaşam olanaklarının sağlanmasını ve hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını amaçladığı kadar, “soydaş”ların bulundukları ülkelerde “kalmalarına” ve “anavatan”a göçlerini engellemeye de yönelik olduğu söylenebilir. Son olarak uluslararası çapta faaliyet gösteren ve azınlık sorunları ile ilgilenen birçok hükümetdışı örgütün (NGO) bulunduğunu ve bunların zaman zaman faaliyetleri ile yayınladıkları rapor ve çalışmalarla azınlıklara yönelik ilgiyi canlı tuttukları ve konuyu uluslararası kamuoyunun gündemine mal ettikleri belirtilebilir¹⁴⁶.

Diğer taraftan devletlerin, azınlıklara yönelik politika ve uygulamaları veya uluslararası bağitlar çerçevesinde azınlık haklarına ilişkin yükümlenimleri, onların gelişmişliklerinin derecesinin bir göstergesi olarak değerdendirilebilmekte ve aynı zamanda varlıklarının veya dış politika davranışlarının meşruiyetinin ölçütü olarak kullanılabilmektedir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı öncesi ve iki savaş arası dönemde, azınlık haklarının kabulü ve azınlıklara yönelik uygulamalar, yeni kurulan devletlerin, meşruiyet, tanınma ve uluslararası topluma kabul koşulları arasında yer almıştır. Benzer bir eğilimin 1990’lı yıllarda Avrupa’da tekrar gündeme geldiği görölmektedir¹⁴⁷. Bu noktada bu türden bir uygulamanın, uluslararası sistem

¹⁴⁶ Kurubaş, a.y.

¹⁴⁷ 16 Aralık 1991 tarihinde Brüksel’de yapılan Avrupa Topluluğu Dışışleri Bakanları Toplantısı sonucunda yayınlanan “Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğindeki Yeni Devletlerin Tanınması Konusunda Anahatlar Bildirisi”nde etnik ve ulusal grupların ve azınlıkların haklarının garanti edilmesinin bir tanıma koşulu olacağı belirtilmiştir. Bu konuda bkz. Roland Rich, “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union”, **European Journal of International Law**, Vol. 4, No. 1, 1993, pp. 42-44; sözkonusu bildiri metni için bkz. p. 72.

içerisinde hiyerarşik bir ast-üst ilişkileri dizisi oluşturmaya veya bu ilişki biçiminin dayatılmasına ve/veya güçlendirilmesine yönelik olabileceği ve genellikle sistemin güçlü aktörleri lehine bir sonuç yaratabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

Azınlıklara ilişkin sorun, kriz veya çatışmalar, kimi zaman devletlerin ikili ilişkilerini de etkileyebilmektedir. Bunun en belirgin örneği, azınlıkların veya azınlık sorunlarının, ilgili devletin içişlerine karışma yönünde bir araç olarak kullanılmaya çalışılmasıdır. Devletler, rakiplerine veya düşmanlarına karşı stratejik birtakım kazanımlar elde edebilmek, diğerini uluslararası ortamda zor durumda bırakabilmek veya bu devleti arzulanan bir dış politika pozisyonuna getirebilmek için, o devletin içindeki azınlık sorunlarına müdahale edebilmekte veya azınlık gruplarını içinde yaşadıkları devletlere karşı kullanmaya çalışabilmektedirler. Bu da iki ülke arasında sorun doğurmakta veya varolan sorunları arttırmaktadır¹⁴⁸. Bazı durumlarda ise, azınlıklara ilişkin devlet-devlet arası veya azınlık-devlet arası sorun, kriz veya çatışmalarda üçüncü taraf devletlerin taraflardan birinin veya diğerinin yanında yer alarak, öbürü üzerinde etki elde etme yoluna gitmeleri, sorunun uluslararası boyutunu derinleştirmekte ve karmaşıktırmaktadır¹⁴⁹. Yine azınlıkların yaşadıkları sorunların dile getirilmesi, çözümüne katkı sağlaması veya bağımsızlık talepleri için dış destek arayışına girişmelerinin, devletin, hem azınlıklara yönelik tutum ve davranışını, hem de diğer devletlerle ilişkilerini etkileyebileceği söylenebilir.

Azınlıkların bir akraba devletin veya başka devletlerde yaşayan “soydaşlarının” bulunması durumunda sorun daha da karmaşıkmaktadır. Ev sahibi devlet (*host state*) ile akraba devletin (*kin state*) ilişkilerinde, akraba devletin dışarıda yaşayan azınlıklara karşı duyarlılık ve ilgisi ile bunun düzeyi; akraba ve ev sahibi devletin karşılıklı güçleri ve uluslararası sistemdeki konumları; birbirlerine göre coğrafi konumları ve (eğer varsa) stratejik avantajları; akraba devletin azınlıkları ve azınlık haklarını bir dış politika aracı olarak kullanma arzusu ve ayrıca genel dış politika stratejisi ve davranış biçimleri, bu noktada belirleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, akraba devletin dış politika davranışları, hiç

¹⁴⁸ Buna, Libya’nın IRA’ya silah ve malzeme yardımında bulunduğu ortaya çıkmasından sonra daha da bozulan İngiltere-Libya ilişkileri örnek olarak verilebilir. Bu konuda bkz. Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 522.

¹⁴⁹ Buna örnek olarak ise, 1960’lı yıllarda yaşanan Nijerya İç Savaşı verilebilir. Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 522-523; ayrıca bkz. Castellino, **a.g.e.**, ss. 398-399.

ilgilenmemekten, sorunun uluslararası platformlarda dile getirilerek hukuksal/siyasal çözüm arayışlarında bulunulmasına; azınlıkların ev sahibi devlete karşı kışkırtılarak bu devletin gücünün ve konumunun uluslararası alanda zayıflatılmaya çalışılmasından, yayılmacı amaçlar çerçevesinde azınlıkların yaşadıkları topraklar üzerinde tarihsel ve siyasi hak iddiasında bulunularak fiili işgal girişimlerine kadar geniş bir çeşitlilik arz edebilecektir. Bu ilişkinin bir de ev sahibi devlet boyutu bulunmaktadır: Ev sahibi devlet, akraba devlet karşısındaki gücü, iki devlet arasındaki ilişkilerin niteliği ve düzeyi ile akraba devletin diasporaya olan ilgi ve duyarlılığının düzeyine bağlı olarak, akraba devlet üzerinde etki ve baskı oluşturmak veya akraba devlet karşısında avantajlı bir konum elde etmek amacıyla, kendi vatandaşı, ancak diğer devletin “soydaşı” olan azınlıklar üzerindeki politika ve uygulamalarında değişikliklere gidebilecek veya bunları çeşitlendirebilecektir. Bu çerçevede ev sahibi devlet azınlıklar üzerindeki baskıyı arttırabileceği, örneğin azınlığı zorunlu göçe zorlayabileceği gibi, daha geniş azınlık haklarından yararlanmasının yolunu da açabilecektir.

1.2. AZINLIK HAKLARI: KAVRAM; TARİHSEL ve KURUMSAL GELİŞİM

1.2.1. AZINLIK HAKLARI

1.2.1.1. Genel Olarak

İnsanın, insan olması dolayısıyla doğuştan gelen, yer ve zamandan bağımsız, vazgeçilemez ve devredilemez haklara sahip olduğu düşüncesi, esasen Avrupa’da ortaya çıkmış ve Aydınlanma Çağı’nda kabul görerek yaygınlık kazanmıştır. Öte yandan, kendini çoğunluktan belirli özellikler açısından farklı gören ve toplumca da bu şekilde kabul edilen gruplara, tarihin her döneminde ve hemen her toplumda rastlanmasına rağmen, azınlıkların farklı ve birtakım haklara sahip gruplar olarak kabulü, ulus-devletin ortaya çıkışı ile eşzamanlıdır. O halde, en genel anlamıyla,

azınlıkların varlığını, çoğunluk mensuplarıyla eşitliğini ve farklı kültürünü korumalarını sağlamaya yönelik haklar olarak tanımlanabilecek azınlık hakları, modern bir düşünce ve olgu olarak nitelenebilir. Bu bağlamda azınlık haklarını, daha genel bir çerçeve sağlayan insan haklarının bütünselliği ve tarihselliği içerisinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Dolayısıyla azınlıklara ve haklarına ilişkin değerlendirmelerde; azınlıkların, öncelikle insan olmaları dolayısıyla evrensel insan hak ve özgürlüklerinden eşit bir biçimde yararlandıkları ve bunun yanında, bundan daha geniş bir çerçeve oluşturan ve farklılıklarını korumaları ve sürdürmeleri amacıyla sağlanan “özel haklar” niteliğindeki azınlık haklarına da sahip oldukları, her zaman akılda tutulmalıdır.

Azınlık haklarının, insan hakları içerisinde önemli bir alt kategoriye ve aynı zamanda özerk bir alanı oluşturduğu söylenebilir. Günümüzde azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunması, insan haklarının uluslararası alanda korunmasının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir¹⁵⁰. Azınlık haklarının tarihsel gelişiminin, insan haklarının tarihsel gelişimi ile paralel bir çizgi izlemesi, bir ölçüde onu izlemesi, bu açıdan dikkat çekicidir¹⁵¹. Bununla birlikte, azınlık haklarının, genel anlamda insan haklarından bazı noktalarda farklılaştığını belirtmek gerekir: İnsan hakları, herkese eşit bir biçimde ve ayrımcılık yapılmaksızın uygulanacak hak ve özgürlükleri kapsamına alırken, azınlık hakları, bu genel hak ve özgürlükler yanında, belli grup veya kişilerin varlıklarını ve kimliklerini korumaya ve farklılıklarını sürdürmeye yönelik hakları da içermektedir. Bu anlamda azınlık hakları azınlıkların kullanımına özgülenmiştir; azınlıklar, toplum içerisinde farklı olmalarından dolayı dezavantajlı konumda bulunduklarından, sahip olunan hakların çerçevesi de daha geniştir. Öte yandan insan hakları, toplumda eşitliğin yaygınlaştırılması ve haklardan yararlanma konusunda eşit bir ortam yaratılmasına yönelik iken, azınlık haklarının amacı, farklılıkların korunması yoluyla tam ve fiili eşitliğe ulaşılmasıdır¹⁵².

¹⁵⁰ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 15.

¹⁵¹ Örneğin İnsan Haklarında 1., 2. ve 3. kuşak olarak değerlendirilen hakların ortaya çıkışı ile bunların azınlıklar açısından da gündeme gelişi, aynı tarihsel dönemler içerisinde olmuştur. Bu konuda bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, “İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye”, **Ulusal, Uluslararası ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları**, İbrahim Ö. Kaboğlu (Yay. Haz.), İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 2002, s. 22.

¹⁵² Örneğin genel insan hakları anlamında, toplumdaki dezavantajlı gruplar açısından tam ve fiili eşitliğin sağlanabilmesi için devletin bir pozitif ayrımcılık politikası izleyebileceği ve bunun ayrımcılık sayılmayacağı kabul edilir. Özellikle ırk ayrımcılığı ve kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan

Azınlıkların belli birtakım hak ve sorumluluklara sahip gruplar olarak tanımlanarak, bunlara bazı haklar verilmesinde iki genel görüş veya nedenin etkili olduğu söylenebilir: İnsani/normatif görüş ve reelpolitik görüş.

Barış, işbirliği, gelişme ve bireye önem veren liberal teoriden esinlenen insani (normatif) bakış açısı, azınlık haklarını, toplumda barış, demokrasi, toplumsal adalet ve fırsat eşitliğinin oluşturulabilmesi ve geliştirilebilmesi açısından zorunlu görür. Bu nedenle sorun, öncelikli olarak, genel insan hakları içerisinde değerlendirilmekte; bireysel özerklik, kişisel tercihler ile varolma ve kendini belirleme hakları gibi kavramlara vurgu yapılarak bu hakların, diğer tüm hakların dayanağı olduğunun altı çizilmektedir. İnsani/normatif bakış açısının arkaplanında yer alan görüşler şu şekilde özetlenebilir: Bireysel tercih hakkı, içerisinde yaşanmak istenen toplumsal aidiyet çevresini ve toplumsallaşma kültürünü belirlemeyi de kapsar. Bireyin, yetiştiği ve tarihsel-psikolojik köklerle bağlı bulunduğu toplumsallık kültürü içinde kendini daha rahat, mutlu ve güvende hissedeceği ve kendini en iyi biçimde burada ifade edebileceği varsayılır. O halde birey, “kendini belirleme hakkını” en iyi biçimiyle kendi toplumsallık kültürü içerisinde kullanabilir. Bu durumda toplumsallık kültürlerinin farklılığı ve özerkliği tanınmalı ve korunmalıdır; çünkü bireysel özgürlükler sadece bunların içinde anlam ve değer kazanabilir. Azınlık hakları, temelde farklı olmaya ve kalmaya yönelik olduklarından, bireyin kendini belirleme hakkını tamamlayan haklardır ve bu anlamda diğer hakların temelini oluşturduğu söylenebilir. Sonuç olarak azınlık hakları, bireylerin insanca yaşamalarını sağlamaya yönelmiş haklardır ve azınlığa mensup bireyler, sadece insan olmaları nedeniyle bunlara sahiptirler. Bu bakış açısından değerlendirildiğinde, devletlerin azınlık haklarını tanımaları moral bir yükümlülük olarak belirmektedir. Toplumda bir karşılıklı anlayış, güven, hoşgörü ve saygı kültürünün geliştirilmesi gereğine vurgu yapan insani/normatif bakış açısı, farklılıkları, bir toplumu bölen değil, aksine zenginleştiren unsurlar olarak değerlendirerek, azınlık haklarının toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayacağını savunur. İnsani bakış açısı, bireyin ve

kaldırılmasına yönelik bu politikaların temel amacı, farklılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Buna karşın, azınlıklara yönelik pozitif hakların veya pozitif ayrımcılık önlemlerinin amacı, farklı kimliklerin korunması ve sürdürülmesidir. Bu konuda bkz. Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, ss. 89-91; Asbjorn Eide, **New Approaches to Minority Protection**, 2nd Ed., London, Minority Rights Group, 1995, p. 13.

insan onurunun gelişimi ve toplumlar arasında barış, işbirliği ve güvenin artırılması açısından, pozitif insan ve azınlık hakları hukukunu geliştirmeye, bunun ötesine geçmeye çalışır ve bu anlamda normatif bir boyut da içerir. Diğer bir deyişle, insani bakış açısı, devlet karşısında hak ve özgürlükler alanını birey ve dolayısıyla azınlıklar lehine genişletmeye çalışır¹⁵³.

Dünya üzerindeki çok az devletin etnik, dinsel ve dilsel açıdan türdeş olduğu ve hemen her devletin içinde büyük veya küçük, etkin veya değil, azınlık(lar) olduğu gerçeğinden hareket eden reelpolitik bakış açısı ise, uluslararası sistemde denge, istikrar, süreklilik, barış ve güvenliğin sağlanması için azınlık haklarının tanınması gerektiğini vurgular. Burada temel hedef, azınlık sorunlarının, azınlık haklarının sağlanması yoluyla, bir anlamda “kontrol altında tutulması” ve bunların ulusal bir sorun olmalarının ötesine geçerek, uluslararası sistemin istikrar ve güvenliğini tehlikeye atmalarını engellemek; dolayısıyla ulus-devleti ve ulus-devletlerden oluşan uluslararası sistemi korumak ve güçlendirmektir¹⁵⁴. Devletlerin, azınlıkları içte bir istikrarsızlık unsuru olarak algılamaları nedeniyle farklılıkları yoketmeye ve türdeşleşme sağlamaya yönelik politikaları, çoğu kez tersine bir sonuç yaratarak azınlık kimliğini daha da güçlendirmekte ve bu durum da kriz veya çatışma potansiyelini arttırmaktadır. Bu durumda sağlanacak kimi farklılık/kimlik hakları, azınlıkların bazı faaliyet ve taleplerinin (self-determinasyon veya ayrılma, dış devlet desteği arama gibi) önüne geçebilecek ve böylece azınlıkların, içerisinde yaşadıkları toplumla daha geniş ve derin bir çerçevede bütünleşmeleri sağlanabilecektir. Bu ise, hem ulus-devletleri, hem de uluslararası sistemi istikrarsızlıktan uzak tutacak ve güçlendirecektir. Ancak, çoğu kez boyutu ve niteliği sistemi yönlendiren güçlü aktörlerce saptanan azınlık haklarının, bir yandan sistemin zayıf aktörlerinin dış politika davranışlarını etkileme/denetleme yönünde kullanabileceği; diğer yandan da sistemin içerisinde bulunduğu konjonktüre göre, bu haklara atfedilen önem derecesinin değişebileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Bu görüş açısından azınlık hakları, temelde uluslararası sistemi korumaya yönelik olduğuna ve bu sistem de ulus-devletlerden oluştuğuna göre, hem ulus-devletlerce kabul edilebilecek nitelik ve boyutlarda olmalı, hem de ulusal ve uluslararası istikrarı sarsacak ölçüde

¹⁵³ Bu konuda bkz. Kymlicka, **a.g.e.**, *passim*.

¹⁵⁴ Bu konuda bkz. Gillespie, **a.g.e.**, p. 143.

kullanımının önüne geçilebilmesi için, birtakım sınırlamalara tabi tutulmalıdır. Diğer bir ifade ile, bu bakış açısından, azınlık hakları esas olarak statükoyu korumak için sağlandığından, tanınacak hak ve özgürlükler, devletlerin hakları ile sınırlı olmalıdır.

Günümüzde azınlıklara sağlanan hakların, bu iki bakış açısı arasında bir denge arayışı ve diyalektik ilişkinin bir sonucu olduğunu ve bu hakların bu iki görüşün kesişim noktalarında ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Devletin bu pozitif hukuk (azınlık hakları) karşısında alması gereken tutum açısından iki farklı görüş bulunmaktadır: Devletçi ilkeleri savunan görüş, azınlık haklarının, devletlerin egemenliğini zayıflatacağını ve siyasal bağımsızlık ve ülke bütünlüğü aleyhine kullanılabileceğini; bu hakların azınlık bilinci/kimliği bulunmayan gruplarda bu yönde bir bilinç oluşturabileceğini veya varolan farklı kimlikleri daha da güçlendirerek azınlıkların içe kapanmasına neden olabileceğini; içişlerine karışmanın veya ayrılıkçılığa bahane arayanların bir aracı konumuna gelebileceğini ve sistemin güçlü devletleri tarafından zayıflar üzerinde baskı ve hakimiyet aracı olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Diğer taraftan bu hakların devletler tarafından kabul edilmesinden yana olan görüş ise, azınlık haklarının esas olarak devletin birlik ve bütünlüğünü korumaya, ayrılıkçılığı önlemeye ve ulusal entegrasyonu sağlamaya yönelik olduğunu; bu hakların kabul edilmesi konusunda devletlerin moral bir yükümlülüğünün de bulunduğunu; hakların devletlerin siyasal bağımsızlık ve ülke bütünlükleri aleyhine kullanılamayacağını hukuksal/siyasal garantiler altına alındığını; kaldı ki tersine bir davranışın, ulus-devleti korumak ve güçlendirmek için tanınan bu hakların özüne aykırı olduğu ve bunların kötüye kullanımına uluslararası sistemin de göz yummayacağını; hakların sağlanması ile devletin hukuksal ve siyasal açıdan üzerine düşen görevleri yerine getirmiş olacağını ve buna rağmen faaliyetlerine devam eden ayrılıkçı hareketlerin meşruluğunu kaybedeceğini savunmaktadır¹⁵⁵.

¹⁵⁵ Kurubaş, **a.g.e.**, ss. 99-101.

1.2.1.2. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar

Azınlık haklarının niteliğine ilişkin tartışma konularından ilki, bu hakların bireysel veya kolektif niteliği sorunudur. Bireysel haklar, kişilerin tek başlarına, doğrudan sahip oldukları ve kullanabilecekleri hakları ifade etmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin tümü bu kapsamda yer almaktadır. Buna karşılık kolektif haklar terimi, bir yandan kişilerin başkalarıyla birlikte ortak olarak kullandıkları haklar (bireysel olarak kullanılan hakların toplamı; örneğin eğitim hakkı gibi); diğer yandan da grubun topluluk olarak yaşamını sürdürmesini sağlamaya yönelik olan ve kendilerine ait farklı özellikleri korumak ve geliştirmek için sadece topluluklar tarafından kullanılabilen haklar olarak iki farklı anlama gelebilmektedir¹⁵⁶. Literatürde kolektif haklar, daha çok buradaki ikinci anlamı çerçevesinde anlaşılmaktadır.

Uluslararası belgelerde azınlık hakları, “azınlıklara mensup bireylere” (*persons belonging to minorities*) tanınmaktadır. Diğer bir deyişle, azınlık hakları açısından hak öznesi bireydir; azınlık grubuna azınlık hakları tanınmamaktadır. Bunun dört esas nedeni bulunmaktadır: a) tüm insan temel hak ve özgürlükleri bireysel hak olarak değerlendirildiğinden insan haklarının bütünselliğinin bozulmaması ve ayrıksılık yaratmamak; b) uluslararası hukukta bireylerin aksine grupların hak süjesi olarak görülmemesi; c) azınlık grubuna hukuksal kişilik tanınarak hak sahibi yapılmasının, self-determinasyon veya ayrılıkçı taleplere yol açabileceği endişesi ve d) bireylerin kimlik ve özerkliğinin, grup kimliği ve tercihlerinden korunması, diğer bir deyişle bireylerin azınlık grubu tarafından ezilmesini önlemek¹⁵⁷. Bazı yazarlar, azınlıkların genel olarak kimliklerinin korunabilmesi için bireysel hakların yeterli olmayacağını belirterek, gruplara da kolektif bazı haklar tanınması gerektiğini; grup kimliği garanti edilmeden bireysel hakların garanti edilemeyeceğini savunmaktadırlar¹⁵⁸. Diğer taraftan, azınlık

¹⁵⁶ Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan...*, s. 55-56.

¹⁵⁷ Bu konuda bkz. Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan...*, s. 56-57 ve Oran, *Türkiye’de Azınlıklar...*, s. 38-39; Alpkaya, “Uluslararası İnsan...”, s. 158.

¹⁵⁸ Bu konuda bkz. Arsava, *a.g.e.*, s. 69-70. Nitekim Avrupa Konseyi’ne bağlı olarak kurulan Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu, “Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi Önerisi”nde bu görüşe benzer bir tavır almıştır. Bu önerinin Açıklayıcı Raporu’nda, gruplara tanınacak kolektif hakların azınlık korumasının önemli bir boyutu olduğu belirtilmiş ve azınlık gruplarına, varlıklarını

haklarını düzenleyen uluslararası belgelerde bu hakların “bireysel olarak veya grup üyeleriyle birlikte toplu olarak” kullanılabileceği ifade edilmektedir. Ancak bu “toplu-ortak” kullanımın, kolektif hak olarak nitelenemeyeceğini belirtmek gerekir. Genel olarak azınlık haklarının, kişinin gruba aidiyetinden kaynaklanan haklar olmalarından dolayı, birlikte kullanım özelliğinin ağır bastığı söylenebilir¹⁵⁹. Bu çerçevede bazı hakların (örneğin azınlık dilinin kullanımına ilişkin haklar, eğitim hakkı, basın-yayın hakları, toplantı ve örgütlenme hakları vs.) ancak grup üyelerinden oluşan bir topluluk ile birlikte kullanılabileceği; bu açıdan da tek tek bireysel hakların kullanımından öte, ortak kullanım özelliği içerisinde önem ve anlam kazandığı söylenebilir. Sonuç olarak azınlık haklarının, bireysel hakların kolektif haklar sınırına yakın duran, “kolektif boyutlu bireysel haklar” oldukları belirtilebilir¹⁶⁰.

1.2.1.3. Negatif Haklar – Pozitif Haklar

Azınlık hakları açısından bir başka tartışma konusu ise, bu hakların negatif veya pozitif niteliklerine ilişkindir¹⁶¹. Azınlık hakları hukuku açısından negatif haklar, azınlık mensuplarının tüm yurttaşlarla birlikte sahip oldukları, eşitlik ve ayırım gözetmeme esası çerçevesinde yararlandıkları haklardır. Bu çerçevede devletin temel yükümü, bu hakların kullanılmasını engellememe, bunlara karışmama ve tüm yurttaşların bu haklardan, eşit bir biçimde ve ayrımcılık yapılmaksızın

tehdit eden her türlü eyleme karşı korunma hakkı ile etnik, dilsel veya dinsel kimliklerine saygı gösterilmesi, bu kimliklerinin korunması ve geliştirilmesi hakkı sağlanmıştır. Bu konuda bkz. Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, ss. 60-61. Ayrıca, günümüzde bazı azınlık grupları tarafından talep edilen özel yönetim hakları ve özel temsil haklarının, kolektif haklar arasında değerlendirildiği belirtilmelidir. Bu konuda bkz. Kurubaş, **a.g.e.**, s. 30-31; István Jgyártó, “Codification of Minority Rights”, **Minorities: The New Europe’s Old Issue**, Ian M. Cuthbertson and Jane Leibowitz (Eds.), Institute for EastWest Studies, Prague, 1993, pp. 274-277.

¹⁵⁹ Çiğdem Nas, “Avrupa Parlamentosu’nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 386.

¹⁶⁰ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 64

¹⁶¹ Bu noktada negatif-pozitif hakların, azınlık hakları hukuku ile genel insan hakları hukukunda farklı anlamlarda kullanıldığını belirtmek gerekir. İnsan hakları hukuku açısından negatif haklar, devletin bireyin yararlanmasına müdahale edemeyeceği hakları ifade etmektedir (yaşam hakkı, din ve vicdan özgürlüğü gibi). Pozitif haklar ise, gerçekleştirilebilmesi için devlet müdahalesinin gerekli olduğu haklardır (eğitim hakkı gibi). Bu konuda bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 3. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2001, ss. 467-468.

yararlanmasını sağlamaktır. Buradaki temel ayırt edici nokta, hakların tanınması ve kullanılması açısından ayrımcılık yapılmaması, “kişilerin ya da grupların talep ettikleri eşit muameleyi yapmayı reddeden her türlü eylemin engellenmesidir; yani azınlıkla çoğunluk arasında eşitliğin sağlanmasıdır”¹⁶². Diğer bir deyişle burada temel amaç, “ayrımcılığın önlenmesi”dir. Bu şekilde zaman içinde azınlık ile çoğunluk arasındaki farklılıkların ortadan kalkması beklenir. Bununla birlikte, hakların soyut ve genel olarak sunulması, herkesin bunlardan eşit bir biçimde faydalandığı anlamına gelmemektedir. Bu noktada azınlıkların farklılıkları, bu haklardan eşit biçimde faydalanmalarını engelleyebilmekte, bu konuda bir dezavantaj oluşturabilmektedir. Bu noktada devreye giren pozitif haklar ise, yalnızca toplumdan farklı özelliklere sahip olmaları nedeniyle dezavantajlı olan gruplara (özellikle azınlıklara), haklarından, farklı kimlikleri çerçevesinde eşit biçimde faydalanmaları ve farklılıklarını korumaları ve sürdürmeleri için tanınan ve bu grubun çoğunluk ile tam ve fiili eşitliğini sağlama amacı güden haklardır. Bu durumda devletin, tüm yurttaşlara negatif hakları sunma ve bunlardan yararlanmada ayrımcılık yapmama yanında, azınlık ile çoğunluğun fiili eşitliğini sağlayacak ortam ve koşulların oluşturulması için bazı faaliyetlerde bulunması, birtakım önlemler alması gerekir. Bu bağlamda “pozitif ayrımcılık”ı da içeren pozitif haklar, azınlığın çoğunluk ile eşitliğini sağlamanın yanında (yani negatif hakların yanında); azınlığa, farklı kimliğini koruyabilmesi ve farklılığının, haklardan eşit biçimde yararlanması önünde bir engel oluşturmaması için, çoğunluğun haklarından farklı ve çoğunluk bireylerinin sahip olmadığı bazı “ek haklar” sunar¹⁶³. Buradaki temel amaç, “azınlıkların

¹⁶² Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 82.

¹⁶³ Bu konuda bkz. Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 82-83. UDAD 1935 yılında verdiği bir danışma görüşünde konuya şu şekilde değinmiştir: “Azınlıkların korunmasına ilişkin antlaşmaların temelini oluşturan düşünce, ırk dil veya din olarak onlardan ayrılan nüfusun, [bir yandan] onları çoğunluktan ayıran karakterlerini korur ve bunun peşinden gelen özel ihtiyaçlarını tatmin ederken [diğer yandan] barışçıl bir biçimde çoğunlukla birlikte yaşama ve onunla dostça işbirliği yapma olasılığını [arttırmak ve böylece] bir devlet içinde birleşmiş unsurları sağlamlaştırmaktır... Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için iki şey özellikle önemli sayılmalıdır... İlki, ırk, din veya dil azınlıklarına mensup uyrukların, Devletin diğer uyruklarıyla her açıdan kusursuz eşitli[ğinin] sağlanmasıdır... İkincisi, azınlık unsurlarına, ırksal hususiyetlerinin, geleneklerinin ve ulusal karakteristiklerinin korunması için uygun imkanlar sağlamaktır... Eğer azınlık kendi kurumlarından mahrum bırakılıyor ve bu nedenle onu azınlık yapan şeylerden feragat etmek zorunda bırakılıyorsa, bir azınlık ile bir çoğunluk arasında gerçek bir eşitlik olamayacağından, bu iki gereklilik gerçekten sıkı bir biçimde birbirine bağlıdır”. Permanent Court of International Justice, “Advisory Opinion on Minority Schools in Albania”, P.C.I.J., Series A/B., No. 64, April 6th 1935, Çevrimiçi: http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_64/01_Ecoles_minoritaires_Avis_consultatif.pdf, p. 17.

korunması"dır. Kısacası pozitif haklar, hem azınlığa farklı kimlik ve özelliklerini koruyabilmesi ve sürdürebilmesi için, çoğunluktan fazla olarak sağlanan soyut ek hakları (azınlık dilinin idari işlemlerde kullanılabilmesi gibi), hem de bunun gerçekleşebilmesi için devletin alması gereken önlemleri (bu hakkın yaşama geçirilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak, örneğin yasal düzenleme yapmak, personel istihdam etmek gibi veya bu hakkın kullanılmasına yönelik karışmaları engellemek gibi) kapsar¹⁶⁴. Dolayısıyla negatif azınlık haklarının "aynılık içinde eşitlik", pozitif hakların ise "farklılık içinde eşitlik" sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, eşitlik ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde sağlanacak genel insan haklarının, azınlıkların korunmasını da sağlayabileceği düşünülmüştür. Bu açıdan MSHS'nin 27. maddesi de, azınlıkların yalnızca kendilerine özgülenmiş, farklılıkların tanınmasına ve korunmasına yönelik bazı hakları olduğunu kabul etmesine rağmen (kendi kültürünü yaşama, kendi dilini kullanma, vs.), hem bu hakların uygulamaya konuş biçimini açıkça tanımlamadığı ve soyut bir biçimde içerdiği için, hem de devlete bu konuda herhangi bir yüküm getirmediği ("mahrum bırakılamazlar") için, pozitif haklar sağlamadığı biçiminde değerlendirilmektedir¹⁶⁵. Azınlık hakları içerisinde pozitif hakların ağırlık kazanmasında, 1990 sonrası süreçte yaşanan etnik temelli çatışmaların, eşitlik ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde sunulan negatif hakların, azınlıkların korunmasına yetmediğini ortaya koyması ve azınlıklara, (bunların hayata geçirilmesi konusunda devlete yüklenen pozitif görevlerle birlikte) farklılıklarını korumak için özel birtakım haklar sağlanmasının zorunlu olduğunu göstermesi, etkili olmuştur. Kısacası günümüzde azınlık hakları konusundaki genel eğilimin, negatif haklar yanında

¹⁶⁴ Azınlık hakları bakımından "negatif haklar", "pozitif haklar" ve "pozitif ayrımcılık" arasındaki farklılaşma noktaları bir başka örnekle şu şekilde açıklanabilir: Bir devletin anayasasında herkesin eğitim hakkına sahip olduğunun belirtilmesi, bu ülkede yaşayan ve farklı bir dil konuşan A azınlığı açısından negatif hak oluşturmaktadır. Bu çerçevede A azınlığının mensupları, çoğunluk mensupları ile birlikte ve ayrımcılık yapılmaksızın, devlet okullarında eğitim alma hakkına sahiptirler. Bununla birlikte azınlık mensuplarının farklı bir dil konuşmaları, eğitim hakkından çoğunluk ile eşit biçimde faydalanmalarını engellemekte, dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır. Bu bağlamda A azınlığı mensuplarına, kendi kuracakları okullarda kendi anadillerinde eğitim alma hakkı tanınması ise, bu açıdan bir pozitif hak oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra A azınlığına mensup kişilerin anadillerinde eğitim görecekleri okulların bizzat devlet tarafından kurulması, bunlara maddi katkı sağlaması, bu okulda azınlık dilinde okutulacak derslerin ders kitaplarının devlet tarafından basılması veya öğretmenlerinin maaşlarının ödenmesi gibi uygulamalar ise pozitif ayrımcılığa örnek olarak gösterilebilir.

¹⁶⁵ MSHS'nin 27. maddesinin devlete pozitif bazı görevler yüklediği konusundaki bir görüş için bkz. Thornberry, **The UN Declaration...**, s. 6-9.

pozitif hakların geliştirilmesine; azınlıklar konusundaki anlayışın da “ayrımcılığın önlenmesi”nden “azınlıkların korunması”na doğru bir çizgi izlediği söylenebilir. Bu bağlamda günümüzde azınlık hakları kapsamında pozitif hakların ağırlığını belirgin ölçüde arttığı söylenebilir.

1.2.1.4. Azınlık Haklarının Sınırlanması

Her hukuk düzeninde, hak ve özgürlükler belli kayıt ve şartlar altında kullanılabilir; diğer bir ifadeyle bazı sınırlamalara tabi tutulur. Azınlık haklarının da bunun dışında olduğu düşünülemez. Azınlık haklarının sınırlandırılması konusunda, “ülke bütünlüğünü koruma” ile “farklılıkları koruma” amaçları arasındaki diyalektik ilişki ve denge arayışının belirleyici önemde olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, azınlık haklarının sınırlandırılmasında, “kamu düzeninin korunması” ve “kötüye kullanmama” esasları önem taşımaktadır. Azınlık haklarının genel olarak, ulusal güvenlik, kamu düzeninin korunması, suçun ya da kargaşanın önlenmesi, genel sağlık ve ahlak ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, yasayla öngörülen formalitelere uygun bir biçimde sınırlamalara tabi tutulabileceği kabul edilmektedir¹⁶⁶. Diğer taraftan azınlık hakları, uluslararası hukukun temel ilkelerine, devletlerin egemenliğine, ülke bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına aykırı olarak ve başkalarının haklarını kısıtlayıcı bir biçimde kullanılamaz. Diğer bir deyişle, azınlık haklarının kötüye kullanılması yasaklanmıştır.

Azınlık hakları, azınlıkların farklı kimliklerini koruyup geliştirmeleri amacıyla tanınan haklardır ve gelenekler de azınlığın farklı kimliğinin hem göstergesi, hem de dayanağı olarak görülebilir. Bu açıdan ortaya çıkan temel sorun ise, azınlığın gelenek veya kültürel-dinsel pratiklerinin temel insan hak ve özgürlüklerine aykırı olması halinde¹⁶⁷, bu gelenek veya pratiklerin azınlık hakları içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkindir. Bu konudaki genel kabul gören yaklaşımın, farklılıkların korunması amacıyla azınlıkların geleneklerini,

¹⁶⁶ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 118.

¹⁶⁷ Örneğin çok eşlilik, küçük yaşta evlendirme, kadın sünneti veya dayanın grup içinde geleneksel olarak disiplin sağlama amacıyla sıkça uygulanması ve bunların meşru ve olağan kabul edilmesi veya ikizlerin toplumdan dışlanması durumları. Bu konuda bkz. Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, ss. 85-88.

toplumsal, kültürel ve dinsel pratiklerini sürdürmelerine, kural olarak izin verilmesi; ancak, temel insan haklarına aykırı olanların, azınlıkların korunması kapsamı dışında tutulması ve azınlık mensuplarının haklarını kısıtlayıcı olmaması için sınırlandırılması ve/veya yasaklanması şeklinde olduğu söylenebilir.

Bunun yanı sıra azınlıkların bazı ödevleri bulunduğu da belirtilmelidir. Öncelikli olarak, azınlıkların, içerisinde yaşadıkları devlete karşı yurttaşlık sorumluluklarını ve ödevlerini (vergi verme, askerlik gibi) sadakatle yerine getirmeleri beklenir. Ayrıca azınlıklar, azınlık haklarını kötüye kullanmamakla yükümlüdürler. Azınlıkların azınlık haklarını kullanırken, ulusal mevzuata ve başkalarının, özellikle de çoğunluk mensuplarının ve diğer azınlık gruplarının haklarına saygılı olmaları gerektiği genel olarak kabul edilmektedir¹⁶⁸. Özellikle bu son koşulun, azınlığın, nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu bölgelerde sayıca azınlıkta kalan çoğunluğa mensup bireylerin haklarının korunması açısından önem taşıdığı belirtilmelidir¹⁶⁹.

İnsan hakları hukukunda, savaş veya ulusun varlığına yönelik başka bir tehdidin varlığı durumunda devletlerin, bazı insan hakları ve temel özgürlüklerin kullanımına kısıtlamalar getirebileceği veya bunlara karşı, aykırı önlemler alabileceği kabul edilir. “Hakların askıya alınması” olarak da adlandırılan bu uygulamanın, geçici bir nitelikte ve durumun gerektirdiği ölçüde olması, devletin diğer uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmemesi ve “dokunulmaz haklar”a¹⁷⁰ ilişkin olmaması gerekir. Bu çerçevede savaş veya ulusun varlığını tehdit eden durumlar ile varlığı, yasayla öngörülen çerçevede resmen ilan edilen olağanüstü durumlarda, azınlık haklarının da askıya alınabilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu çerçevede, azınlık haklarının askıya alınması açısından önem taşıyan husus, ayrımcılık yasağıdır. Diğer bir deyişle azınlık haklarına aykırı önlemler, ırk, renk, cinsiyet, dil, din ve toplumsal köken ayrımı içermemelidir¹⁷¹.

¹⁶⁸ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 27-28.

¹⁶⁹ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 116.

¹⁷⁰ Dokunulmaz haklar, devletin hiçbir şart ve koşulda ihlal edemeyeceği, aykırı önlem alamayacağı haklardır. Bunlara, yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve kulluk yasağı, suç ve cezada geriye yürümezlik ilkesi, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü örnek olarak verilebilir. Bkz. Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 124-126.

¹⁷¹ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 126-127; Alpaya, “Uluslararası İnsan...”, s. 170.

1.2.1.5. Azınlık Hakları Rejimi?

Genel insan hakları söylem ve uygulamasının yaygınlaşmasına ve gelişmesine koşut olarak, bir yandan azınlık haklarının uluslararası insan hakları rejiminin bir parçası ve tamamlayıcısı olarak görülmesi ve aynı zamanda onun içinde özerk bir alan oluşturduğuna yönelik düşüncenin yaygınlık kazanması, diğer yandan da azınlık hakları konusundaki kural ve ilkeleri, uluslararası belgeler ile güvence altına alarak evrenselleştirme ve standartlaştırma yönündeki çabalar; azınlıklar konusunun devletin saklı yetki alanı dışında değerlendirilerek uluslararası meşru ilgi konusu haline gelmesi; etnik/dinsel temelli sorun, kriz veya çatışmaların uluslararası barış, güvenlik, istikrar ve düzeni etkileme potansiyeli; yaşanan küreselleşme sürecinin sistemdeki çeşitli düzey ve aktörler arasındaki karşılıklı etkileşim ve bağımlılığı arttırması gibi olgu ve süreçler, azınlık haklarının günümüzde erişmiş olduğu düzeyin bir “uluslararası rejim” olarak nitelenip nitelenemeyeceği konusundaki tartışmaları da gündeme getirmektedir. Bu tartışmaya girmeden önce, uluslararası rejim kavramı üzerinde biraz durulması gerekmektedir.

Rejim kavramı, aktör beklentilerinin kesiştiği bir konu alanındaki, açık veya üstü kapalı ilkeler, algılamalar, uzlaşmalar, değerler, kurallar, davranış kalıpları ve karar-alma usullerinin toplamı olarak tanımlanabilir¹⁷². Herhangi bir konu üzerinde devletlerin uluslararası bir rejim oluşturmalarının veya buna dahil olmalarının temel nedeni, bu işbirliği, düzenleme ve kurallara tabi olmakla, çıkarlarını maksimize edebileceklerine ve/veya maliyetlerini düşürebileceklerine yönelik inançları/algılamalarıdır. Bu noktada, bunun mutlaka somut bir gerçekliği ifade etmesi gerekmez; devletlerin algısının, kazançlı çıkacakları yönünde olması yeterlidir. O halde bu algılamanın, yanlış bilgilenme veya koşullanmalar sonucu ortaya çıkabileceği ve/veya hegemonik ilişki süreçleri içerisinde ve “yukarıdan aşağıya” doğru oluşturulabileceği göz ardı edilmemelidir. Bunun yanında uluslararası rejim

¹⁷² Bu konuda bkz. Mensur Akgün, “Uluslararası Rejimler”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), İstanbul, Der Yayınları, 1998, ss. 19-24; Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, ss. 439-442.

düzenlemesine konu olan bir alanın, uluslararası anlamda bir meşruiyet ilkesi olarak değerlendirilmesi ve devletlerin bu konuda üzerlerinde moral yükümlülük ve baskı hissetmeleri de, rejime dahil olup olmama kararları konusunda etkili olabilmektedir (örneğin insan hakları rejimi gibi). Bir konunun uluslararası rejim çerçevesinde düzenlenmesi gereği konusunda, devletlerin çıkar maksimizasyonu çerçevesinde bu konuya atfettikleri önemin derecesi; bu konuda ulusal yetkilerinin belli bir kısmından vazgeçme yönündeki isteklilikleri; devletler arasında bu konudaki uzlaşmanın ulaştığı boyut; rejim düzenlenecek konunun devletler tarafından saklı yetki alanında değerlendiriliyor olup olmaması (veya egemenliğine ve/veya ülkesel bütünlüğüne zarar verip vermeyeceği konusundaki algılama); sistemin güçlü aktörlerinin konuya yaklaşımları veya varolan bir rejimin uzun bir süreden beri standart kural, ilke ve değerler çerçevesinde işlemesi; rejimin büyüklüğü, kapsamı ve etkinliği gibi faktörlerin, uluslararası bir rejimin oluşturulması, işleyişi ve etkinliği konusunda belirleyici olduğu söylenebilir. Bu çerçevede aciliyet taşıdığına (örneğin terör), birçok devleti etkilediğine inanılan (örneğin çevre) ve moral bir yükümlülük olarak (örneğin insan hakları) veya devletlerin yetki alanları dışında algılanan veya karmaşıklık içeren konularda (örneğin okyanus tabanının işlenmesi) bir uluslararası rejim oluşturulmasının, diğer konu ve alanlara göre, daha kolay olabileceği, daha katı kural ve işleyiş prosedürleri ortaya konabileceği ve bunların sıkı bir biçimde uygulanabileceği söylenebilir. Uluslararası rejimler, yalnızca uluslararası örgütler çerçevesinde oluşan birer uluslararası kurumsallaşma değildirler; uluslararası geçerliliği olan kurallar ve bu konuda oluşturulan kurumsal bir çerçeve, uluslararası rejimlerin sadece bir yönünü ifade etmektedir¹⁷³. Diğer bir deyişle, uluslararası rejimler, kural, prosedür, kurum ve ilkeler yanında, değer, uzlaşma ve davranış kalıplarını da kapsayan, daha bütünlüklü ve genel oluşumlar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca uluslararası rejimler geçici, *ad hoc* nitelikte, sınırlı düzenlemeler değildir. Bu çerçevede belli bir konuya ilişkin olarak yapılmış uluslararası hukuksal bir bağitle, rejimi birbirinden ayırmak gerekir. Bir rejimin en önemli ayırt edici özelliklerinden biri süreklilik niteliğidir. Rejimlerin bir başka özelliği ise taraflı olmalarıdır; rejimler bir değerler hiyerarşisi kurarak bazı değerleri

¹⁷³ Krş. Arı, **a.g.e.**, s. 444.

önemserken, diğerlerini hiç göz önüne almayabilirler¹⁷⁴. Bu bağlamda da rejimin oluşturulmasında sistemin hangi aktörlerinin öncü rol üstlendiği veya bunun kimlerin çıkarlarını yansıttığı/uyumlu olduğu soruları belirleyici önem kazanır. Bu noktada uluslararası rejimlerin, sistemin güçlü aktörleri lehine hegemonik bir söylem ve uygulama alanı oluşturabileceği; eşitsizlikleri meşrulaştırma, sistemin güçlü aktörlerinin çıkarlarını yansıtma veya bu çerçevede bir düzen oluşturmaya veya güçlendirmeye çalışma gibi işlevler üstlenebilecekleri de gözden kaçırılmamalıdır. Son olarak uluslararası rejimler resmi veya gayriresmi nitelikte olabilmektedirler. Bir uluslararası rejimin mutlaka açık ve yazılı kural, prosedür ve ilkelere dayanması gerekmemekte, bazen bu konuda devletler arasında varılan üstü kapalı bir uzlaşma da yeterli olabilmektedir¹⁷⁵.

Bu çerçevede azınlık haklarının “gelişme yolunda bir uluslararası rejim” olduğu söylenebilir. Günümüzde “azınlık hakları rejimi”nin, birçok alanda önemli gelişmeler sağlamış olmasına rağmen, bazı alanlardaki eksiklikleri nedeniyle, olgunlaşmasını tamamlamış ve etkin bir biçimde işleyen bir uluslararası rejim sayılması mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede bu “rejim”in genel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Günümüzde insan haklarının, evrenselleşme açısından önemli aşama kaydetmiş, standartlaşmış, sunduğu haklar listesi bakımından üzerinde genel bir uzlaşma sağlanmış, çeşitli biçim ve düzeylerde koruma mekanizmaları oluşturulmuş ve güçlendirilmiş ve etkin bir biçimde işleyen bir uluslararası rejim oluşturduğunun kabulü, azınlık hakları alanında da bir rejimin ortaya çıkarak güçlenmesini etkilemektedir. Bunda, bir yandan, azınlık haklarının, insan haklarının tamamlayıcı bir parçasını ve onun önemli ve özerk bir alt kategorisini oluşturduğunun varsayılması, diğer yandan da genel olarak insan haklarının, devletlerin statü, eylem ve ilişkileri açısından önemli bir “meşruiyet ölçütü” haline geldiğinin kabul ediliyor olması önemlidir. Bunun, azınlık hakları “rejimi”ne tabi olma açısından, devletler üzerindeki moral baskıyı arttırdığı söylenebilir. Diğer taraftan, devletlerin kazanç/maliyet hesapları yaparak, azınlık hakları rejimine tabi olmalarının, çıkarlarını

¹⁷⁴ Akgün, **a.g.e.**, s. 23-24.

¹⁷⁵ Akgün, **a.g.e.**, s. 24.

maksimize edeceğine yönelik beklentileri veya bu rejimin dışında kalmalarının zararlarına olacağı şeklindeki düşüncelerinin de, bu rejime gönüllü olarak katılmalarında etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, azınlık haklarının bir “meşruiyet ölçütü” haline geldiği yönündeki kabul, bunu kimin belirlediği veya kimin çıkarına uygun olarak belirlendiği sorularını da akla getirmektedir. Bu noktada, tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, azınlık hakları rejiminin kural, değer, ilke ve uygulamaları ile bunların sınırının, esasen sistemin güçlü aktörlerince tespit edildiği ve genel olarak onların çıkarlarını yansıttığı söylenebilir. Bu çerçevede bu değer ve kurallar, adeta bir tür “uygarlaştırma misyonu” çerçevesinde ve hegemonik ve/veya dayatmacı bir ilişki ve söylem oluşturacak biçimde, sistemin zayıf aktörleri üzerinde bir baskı veya karışma aracı olarak kullanılabilmıştır¹⁷⁶. Ancak, rejimin oluşturulması ve uygulanmasında tek bir aktörün (ya da sistemin en güçlü aktörünün) tek başına söz sahibi olmadığı; bu rejimin, sistemin güçlü aktörleri arasındaki genel bir uzlaşmayı temsil ettiği belirtilmelidir. Yine uluslararası sistem içerisinde yer almakla birlikte, sisteme bağımlılığı nispeten az olan ve sistemin baskı ve zorlamalarına direnme gücü fazla olan aktörlerin, kendilerini bu rejim dışında tutma yönündeki çabaları (örneğin Fransa’nın azınlıklara ilişkin sözleşmeleri imzalama konusunda direnç göstermesi veya imzaladığı anlaşmaların azınlıklarla ilgili hükümlerine çekinceler koyması gibi), rejimin gücünü, etkisini, prestijini, genelliğini, objektifliğini ve uygulanabilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuç olarak, günümüzdeki azınlık hakları rejiminin, tam anlamıyla, tüm devletlerin (veya devletlerin önemli bir çoğunluğunun) üzerinde tam bir uzlaşmaya vararak oluşturdukları ve evrensel geçerliliği olan değer, kural, norm, prosedür ve davranış kuralları dizisi olmaması, rejimin önemli bir zaafı olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁷⁶ Burada rejimlerin de kendi içlerinde dayatmacı bazı kural, uygulama ve düzenlemeler içerebileceği belirtilmelidir. Bununla birlikte, bir rejime katılma veya rejimin düzenleme ve uygulamalarını kabul etme konusunda aktörün, kararlarını kendi verdiği veya bu düzenleme ve uygulamaların kendi çıkarına olduğu, bunun dayatma biçiminde olmadığı, bunları kendi isteğiyle kabul ettiği yönündeki algılamasının da, diğer bir deyişle “rıza faktörü”nün de önem taşıdığını belirtmek gerekir. Nitekim, bu algılamının “hegemonik” bir biçimde oluşturulabileceğine yukarıda değinilmiştir.

- Günümüzde azınlık haklarının ulaştığı düzeyin, yukarıda sözü edilen insani bakış açısı ile reelpolitik bakış açısı arasındaki diyalektik ilişki ve denge arayışının bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, azınlık hakları rejimi, normatif ilkeler ile devletçi ilkelerin kesişim noktalarında ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkinin bir boyutunda insani veya reelpolitik gereklilikler doğrultusunda farklılıkların korunmasının önemi, diğer bir boyutunda ise ulus-devlet sisteminin korunması ve sürdürülmesi ekseninde ülkesel bütünlüğün korunması endişesi yer almaktadır. Bu çerçevede azınlık hakları rejiminde, normatif alanda bireysel özerklik, haklar ve tercihler, barış ve devletler arasında işbirliğinin önplana çıkarılması temelinde, liberal geleneğin düşünce, söylem ve uygulamalarının önemli bir ağırlık taşıdığı belirtilmelidir. Bunun bir nedeni, liberal düşünce içerisinde, azınlık haklarının bireysel özgürlüğü kısıtlamadığı, tam tersine daha da etkili kıldığı yönündeki görüşün etkinlik kazanarak yaygınlaşması ise¹⁷⁷, diğer neden, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte insan (azınlık) hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü temeline dayalı Batılı söylem ve ideolojinin, “rakipsiz” kaldığı inancıdır. O halde günümüzde liberal anlayışın farklılıkların korunmasına yaptığı vurgunun, devletlerin tek başlarına müdahale alanları dışında kalan bir azınlık hakları rejimini güçlendiren bir unsur olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, günümüzde azınlıklara ilişkin sorunların uluslararası ilginin meşru konuları arasında değerlendirilmesi ve devletlerin saklı yetki alanlarında olan, salt bir iç işi olarak görülmemesi de bu kanıyı güçlendirmektedir. Bununla birlikte reelpolitik gereklilikler açısından ulus-devletlerden oluşan sistemin düzeni, sürekliliği ve istikrarını sağlamaya yönelik olarak azınlık haklarının bir ölçüye kadar güçlendirilmesine yönelik düşünce, bir yandan azınlık hakları rejimini bazı açılardan güçlendirmekte, ancak diğer taraftan da zaafa uğratmaktadır. Genel olarak, azınlıklara ilişkin sorunların devletlerin içişleri sayılmamasının ve devletlerin tek taraflı uygulamalarıyla azınlık sorunlarının çözülemeyeceğinin kabul edilerek, bu sorunların sistemi etkilememesi için düzenlemeye tabi tutulması düşüncesi, reelpolitik bakış açısının azınlık

¹⁷⁷ Bu noktada liberal görüş içinde azınlık haklarına yaklaşım konusunda bazı farklılaşmalar olduğu belirtilmelidir. Bu farklılıklar ve yukarıdaki görüş için bkz. Kymlicka, *a.g.e.*, *passim*, özellikle 28-32.

hakları rejimine katkısı açısından olumlu yönlerini oluştururken, normatif bir düzenleme kaygısı olmaksızın, sadece sistemi etkileyebilecek boyut ve nitelikteki azınlık sorunlarıyla ilgilenmesi ve bunları düzenleme kaygısı, azınlık hakları rejimini zayıflatan yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer açıdan ise, özellikle ülkesel bütünlüğün korunması amacı göz önünde bulundurulduğunda, devletçi ilkelerin liberal/normatif ilkelerden daha önde gelmesi, azınlık hakları konusundaki düzenlemelerin ulusüstü biçimde etkili bir rejim olarak kabul edilmesini güçleştirmektedir. Nitekim azınlıklara ilişkin hukuksal/siyasal bağitların hiçbirinde azınlık tanımına yer verilmemesi, bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durumda azınlıkların sosyolojik ve hukuksal varlıklarının tanınması ve buna bağlı olarak belli azınlık haklarının sağlanması, devletlerin inisiyatifine bırakılmış olmaktadır. Azınlıklara ilişkin hemen her hukuksal bağıtta, azınlıkların sahip oldukları haklar yanında, ödevlerinden de bahsedilmekte; bu hakların egemenlik, ülkesel bütünlük, siyasal bağımsızlık ve sınırların değişmezliği gibi devletçi ilkeler aleyhine kullanılamayacağının altı önemle çizilmektedir¹⁷⁸. Yine, azınlık haklarını düzenleyen hukuksal metinlerde devletlerin bu haklara ilişkin yükümlülüklerinin net bir biçimde belirlenmemesi ve bu konuda bazı “kaçamak” ifadelerin kullanılması da, bu konu ve alanlarda devletlerin sorumluluklarının sınırını mümkün olduğunca dar yorumlayarak bunlardan kaçınmalarına ve genel olarak geniş bir inisiyatif sahibi olmalarına yol açmaktadır. Sonuç olarak azınlık hakları rejiminin oluşumu ve gelişmesinde normatif ve sistemsal faktörlerin önemli rol oynamasına ve devletlerin azınlık hakları lehine kendilerini sınırlamalarında nispi bir artış yaşanmasına rağmen, devletçi ilkeler halen azınlık hakları içerisinde büyük bir ağırlık taşımakta ve belirleyici konumunu

¹⁷⁸ Bu noktada sorunun, sadece bu kayıtların varlığı olduğu belirtilmelidir. Bu açıdan, tüm insan hakları sözleşmelerinde bu tür kayıtlamalar bulunduğu ve azınlık rejimine katılabilmeleri için devletlerin bu konudaki endişelerinin giderilmesi gerektiğinden, kanımca, azınlıklar konusundaki hukuksal bağıtlara bu türden kayıtlamalar konulması, yerinde bir uygulamadır. Sonuçta azınlık hakları, ulus-devletleri ve uluslararası sistemi korumak ve güçlendirmek için tanınmaktadır. Bununla birlikte buradaki tartışma, bu kayıtlamaların gerekli olup olmaması değil, sadece devletçi ilkeler lehine bu kayıtların var olması noktasına odaklanmaktadır.

sürdürmektedir¹⁷⁹. “Bunun önemli bir nedeni uluslararası sistemin karar alma mekanizmalarını devletlerin oluşturmasıysa, diğer nedeni yönetilmesi zor, kaotik bir uluslararası yapının ortaya çıkacağı korkusudur”¹⁸⁰.

- Azınlık hakları “rejimi”nin, hakların standartlaşması, coğrafi anlamda uygulama alanının genişlemesi, hak sahibi kişi/gruplar ile hakların niteliğindeki değişiklikler açısından önemli ilerlemeler kaydettiği söylenebilir. Bir uluslararası rejimin etkin bir biçimde işleyebilmesi açısından, kuralların standartlaşması özel bir önem taşımaktadır. Bu, hem kuralların tüm aktörlere eşit bir biçimde uygulanması açısından önemlidir; hem de kural ihlallerinin tespitini kolaylaştırmaktadır. Günümüzdeki azınlık hakları “rejimi” de kuralların standartlaşması açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu çerçevede şu hakların azınlık haklarının günümüzdeki “asgari standardı”nı oluşturduğu söylenebilir:

Azınlık grubu olarak varolma hakkı; herhangi bir ayrımcılığa uğramaksızın ve eşitlik içinde insan hakları ve temel özgürlükleri tam ve etkin olarak kullanma hakkı; yasalarla eşit korunma hakkı; azınlık kimliğinin tanınması, özgürce ifade edilebilmesi ve kültürün ve kimlik unsurlarının korunması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi hakkı; asimilasyona uğramama hakkı; azınlık dilini öğrenme hakkı; azınlık dilini özel ve kamusal alanda, sözlü ve yazılı olarak özel ticari ilişkilerinde, yargısal ve yönetsel makamlarla ilişkilerinde kullanma ve bu dilde kültürel ve sanatsal faaliyetlerde bulunma hakkı; azınlık dilinde ad soyad, tabela, yazı ve geleneksel yer adlarını kullanma ve bunların resmi olarak tanınması hakkı; kendi kültüründen yararlanma hakkı; kendi iletişim araçlarını kurma, azınlık dilinde bilgi ve düşüncelerini iletme, bilgi alma ve yayma hakkı; kendi özel eğitim ve öğretim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı; dilini, tarihini, kültürünü araştırma ve ürünlerini yayma hakkı; geleneksel bayram ve festivallerini kutlama hakkı; kendi eğitim, kültür ve dinsel kurumlarını, örgütlerini veya derneklerini kurma ve yönetme hakkı; kendi dinini açıklama ve uygulama, dinsel kurum, örgüt ve derneklerini kurma ve dinsel eğitim faaliyetlerini kendi anadillerinde sürdürme hakkı; kültürel, dinsel, toplumsal, ekonomik ve kamusal yaşama etkin katılım hakkı; yaşadıkları bölgelerde ya da kendilerini ilgilendiren işlere ilişkin ulusal ya da yerel karar mekanizmalarına katılma hakkı; kendi aralarında özgürce ilişki kurma ve sürdürme hakkı; diğer devletlerde özellikle etnik, kültürel, dilsel veya dinsel bir kimliği veya ortak bir kültürel mirası paylaştıkları kişilerle sınırötesi serbest ve barışçıl ilişkiler kurma ve sürdürme hakkı; hükümetler dışı örgütlere katılma hakkı.

¹⁷⁹ Bu konuda bkz. Jennifer Jackson Preece, “National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?”, **Nations and Nationalism**, Vol. 3, No. 3, 1997, pp. 362-363.

¹⁸⁰ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 87.

Bunun yanında, tarihsel gelişim süreci içerisinde değerlendirildiğinde, azınlık haklarının bölgesellikten kurtularak belirgin bir evrenselleşme eğilimi izlediği de gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle BM çerçevesinde azınlık hakları konusunda yapılan çalışmaların artışı, bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca süreç içerisinde azınlık haklarının süjesi olan kişi/grupların da hem sayıca çoğaldığı, hem de türlerinin arttığı görülür. Örneğin 17. ve 18. yüzyıllarda sadece Avrupa'daki dinsel azınlıklar, azınlık olarak tanınarak hakları koruma altına alınmışken, günümüzde ulusal veya etnik, dilsel ve dinsel azınlıkların hakları, dünyanın birçok bölgesinde koruma altında bulunmaktadır. Diğer taraftan azınlıkların sahip oldukları hakların hem sayısı artmakta, hem de nitelikleri değişip çoğalmaktadır. Örneğin 18. yüzyılda azınlıklar sadece dinsel kimliklerini korumaya yönelik haklara sahipken, günümüzde azınlıkların medeni, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel varlıklarını koruma ve geliştirmeye yönelik hakları bulunduğu genel olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, liberal paradigma ve genel insan hakları uygulaması ile uyumlu olarak, azınlık haklarının bireysel haklar olduğu kabul edilmekle birlikte, günümüzde, kimliklerinin daha etkin bir biçimde korunup güçlendirilmesi açısından, azınlıklara bireysel haklar yanında grup hakları (kolektif haklar) da sağlanması gerektiğine yönelik görüşlerin yaygınlık kazanmaya başladığı belirtilmelidir. Son olarak, azınlık haklarının yöneliminin negatif haklardan pozitif haklara doğru olduğu belirtilmelidir. Daha önceki dönemlerde devletin ayrımcılık yasağı çerçevesinde tüm yurttaşlarına eşit haklar sağlamasının, azınlıkların korunması açısından yeterli olacağı düşünülürken; günümüzde, azınlıkların korunması “farklılıklar içinde eşitlik” anlayışı çerçevesinde değerlendirilmekte ve azınlıkların farklılıklarının, haklarından eşit bir biçimde yararlanmaları önünde bir dezavantaj oluşturmaması ve azınlığın çoğunluk ile gerçek eşitliğinin sağlanabilmesi açısından farklılıklarını korumalarına ve sürdürmelerine yönelik, çoğunluğa sağlanmayan “ek haklar” verilmesi gerektiği kabul edilmekte; bunun gerçekleştirilebilmesi için devletin etkin bir biçimde müdahale etmesi ve önlemler alması şart görülmekte ve bazı uluslararası

hukuksal belgelerde bu önlemlere yer verilmektedir. Bunun, azınlık hakları açısından önemli bir “paradigma değişimi” olarak görülmesi ve öneminin vurgulanması gerekir. Ancak, azınlık haklarının uluslararası bir rejim olduğu yönündeki argümanı güçlendiren bu olgu ve gelişmelerin sınırlarının da bulunduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle, bir uluslararası rejimin etkinliği ve başarısı açısından “süreklilik”, önemli bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Azınlık hakları konusunda bir rejim oluşturma yönündeki çabalar, gerek rejim kapsamındaki hakların miktar ve nitelikleri, gerekse uygulandığı coğrafya bakımından, 1648 Westphalia Antlaşması’ndan İkinci Dünya Savaşı’na dek tedricî bir gelişim izlemesine rağmen, 1945-1990 yılları arasında azınlıklara ve azınlık haklarına yönelik algılamının değişmesi nedeniyle önemli bir kesintiye/sapmaya uğramıştır. Ancak 1990 sonrasında, Soğuk Savaş döneminde “dondurulmuş” olan etnik/dinsel nitelikli uyuşmazlıkların “çözünerek” çatışmalara yol açması ve uluslararası barış, düzen ve istikrarı tehlikeye atması karşısında, azınlıklara ilişkin düzenlemelere yönelik ihtiyaç ve çabalar artış göstermiştir¹⁸¹. Bu durumda haklar bakımından önemli bir standartlaşma düzeyine ulaşılmış olmakla birlikte, bunun en azından normatif anlamda, “arzulanan” düzeyde olmamasının nedenlerinden biri, yukarıda bahsedilen kesinti/sapma olarak görülebilir. Ayrıca, sistemin güçlü aktörlerinin çeşitli azınlık sorunları karşısında farklı tavırlar geliştirmesi, diğer bir deyişle, bazı sorunlara daha fazla veya az önem atfetmeleri de, kuralların standart bir biçimde uygulanamaması sonucunu doğurmaktadır. Yine, azınlık hakları rejiminin, BM’deki çalışmalar çerçevesinde evrenselleşme eğiliminde olmasına rağmen, bölgesel olma niteliğinden tam anlamıyla kurtulamadığını ve azınlık hakları alanında “Avrupalı” bakış açısının halen baskın olduğunu söylemek mümkündür. Azınlık hakları konusunda en geniş kapsamlı ve (etkinliği konusunda bazı şüpheler bulunsa da) koruma mekanizmaları içeren

¹⁸¹ Bu noktada, yukarıda yapılan bir saptamanın tekrarlanması yararlı olacaktır: Azınlıklar ve azınlık haklarına yönelik ilgi ve ihtiyaç, uluslararası sistemde önemli değişimlerin yaşandığı (1648, 1815, 1878, 1919); sistemin dönüşüme uğradığı (1945, 1990) veya azınlıklara ilişkin sorunların sistemin barış, düzen ve istikrarını olumsuz yönde etkileyebilecek bir potansiyele sahip olduğunun düşünüldüğü dönemlerde (1919, 1945, 1990), artmaktadır.

düzenlemelerin, öncelikle Avrupa düzeyinde ortaya çıktığı, uygulamaya geçirildiği ve bu konuda da özellikle AGİT'in, hem tarihsel öncelik açısından, hem de hak ve uygulamaların niteliği ve boyutu bakımından, başı çektiği söylenebilir. Diğerleri yanında, “[b]unun bir nedeni Avrupa’daki demokrasi ve insan haklarının gelişmişliği ise, diğer nedeni uluslararası sistem bakımından en tehlikeli ve en acil çözüm isteyen azınlık sorunlarının uluslararası toplumun merkezi sayılabilecek Batı Avrupa’ya çok yakın Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlarda oluşudur”¹⁸². Dolayısıyla bölgesel olma özelliği, azınlık haklarının bir rejim olarak kabulü önünde güçlü bir engel olarak durmakta, fakat onu bir alt-rejim olmaya yaklaştırmaktadır. Ayrıca yukarıda bahsedilen, azınlıklara bireysel haklar yanında kolektif haklar da sağlanması yönündeki eğilimin, normatif/doktriner düzeyde kaldığı, azınlık haklarını düzenleyen hiçbir belgede kolektif hakların tanınmadığı; tam tersine, vurgunun bireysel haklara yapıldığı belirtilmelidir. Bu konuda, devletlerin bu hakların ayrılma amacıyla kullanılmasından çekinmeleri ve azınlıklara uluslararası kişilik tanımak istememeleri gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Yine yukarıda ifade edildiği gibi, uluslararası bağitlarda, devletlerin azınlıkların korunması konusunda birtakım pozitif ayrımcılık önlemleri alması gerektiği belirtilmesine rağmen, bunların açık ve net olarak belirlenmemesi ve/veya bu konudaki izleme/denetim mekanizmasının gevşek oluşu, devletlerin bu konudaki yükümlölüklerinden kaçınmasını kolaylaştırmakta; bu da, azınlık hakları rejiminin etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Kısacası, azınlık hakları rejimi konusunda normatif düzeyde önemli gelişmeler sağlanmasına rağmen, uygulamada eksiklikler bulunduğu ve sorunlar yaşandığı kabul edilmelidir. Bu da, azınlıklar konusundaki düzenlemeleri bir “rejim” olarak adlandırmayı güçleştirmektedir.

- Küreselleşme sürecinin de bir azınlık hakları rejiminin ortaya çıkmasında ve gelişiminde etkili olduğu söylenebilir. Küreselleşme sürecinin, bir yandan ulus-devletin güç ve etkinliğini kısıtlaması, diğer yandan da ulusüstü yapılanmalara destek vermesi, genel olarak uluslararası işbirliğinin tüm

¹⁸² Kurubaş, **a.g.e.**, s. 86.

devletlerin çıkarına olacağı şeklindeki varsayımı güçlendirmiş ve bunu bir söylem haline getirmiş; özelde ise uluslararası rejimlerin güçlenmesi yönündeki beklentileri arttırmıştır. Yine, küreselleşme sürecinin, aktörler arasındaki karşılıklı etkileşim ve bağımlılığı arttırması; küresel bir kültür ve hukuk düzeninin mümkün, hatta “gerekli” olduğuna yönelik düşüncenin yaygınlık kazanması ile, paradoksal olarak, yine aynı süreç içerisinde, her kültür sisteminin kendi değer ve anlam örüntüleri içerisinde değerlendirilmesi ve saygı gösterilmesi gereğini vurgulayan “kültürel görecelik” anlayışının yaygınlaşması da, azınlık hakları rejimini güçlendiren faktörler olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, küreselleşme süreci, bir etki-tepki zinciri içerisinde farklı sonuçlar ortaya koyabilmekte, bunlar da genellikle azınlık hakları rejimini olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, “küresel kültür”ün yaygınlaşmasını Batılı toplumsal/kültürel değerlerin yaygınlaşması olarak gören bazı toplumlarda, bir “kültürel içe kapanma” yaşanmakta, bu sürecin yol açtığı kültürel/toplumsal/siyasal kırılma ve parçalanmalar türdeşlik ihtiyacını arttırmakta ve bu bağlamda farklılıklara hoşgörü azalarak “biz”i oluşturan özellikler yüceltilmekte ve bu konudaki farklılık referansları mümkün olduğunca daraltılarak genellikle etnik, dinsel veya bölgesel boyutta ele alınmaktadır. Bu bağlamda “öteki”, doğrudan bir biçimde, varlığa kasteden “düşman” olarak algılanmakta ve bu süreç, “biz”in içindeki “öteki”(ler) olarak görülen azınlıklar üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilmektedir. Yine küreselleşme sürecinin, bazı ülkelerde, bir tepki biçiminde, azınlıkların (mikro-)ulusçuluğa yönelişini arttırması ve bunun genellikle etnik temelli olarak gelişmesi, bu devletlerin, bir yandan genel küresel eğilimlere karşı koymaya çalışırken, diğer yandan da azınlık hakları rejimine dahil olma veya bunun uygulanması açısından, daha büyük bir direnç geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu gibi gelişmelerin azınlık hakları rejimini olumlu yönde etkilemediği açıktır.

- Günümüzde azınlık hakları rejiminin kuralları ve prosedürleri, çok taraflı hukuksal/siyasal bağitlar ile somutluk kazanmaktadır. Bu bağlamda, BM çerçevesinde MSHS’nin 27. maddesi ve Bildirge’nin, AGİK/T kapsamındaki çeşitli yükümlenimlerin ve Avrupa Konseyi’nde ise Çerçeve Sözleşme’nin,

azınlık hakları rejiminin belirginlik kazanmasına ve işleyişine önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte, her ne kadar azınlık hakları alanındaki uluslararası teamüle katkı sağladığı ve buna yönelik algılamayı temsil ettiği veya değiştirdiği söylenebilirse de, normatif hak ve uygulamalar anlamda daha ileri bir noktayı oluşturmalarına rağmen özellikle Bildirge ve AGİK/T yükümlenimlerinin hukuksal bağlayıcılık yönünden zayıf oluşu, azınlık hakları rejiminin (özellikle BM çerçevesindeki faaliyetler açısından düşünüldüğünde) evrenselliğini ve etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuç olarak, azınlık hakları rejiminin, normatif boyutta öngörülen hak, uygulama ve beklentileri henüz karşılayamadığı söylenebilir.

- Bugün azınlık hakları rejiminde kural, düzenleme ve uygulamaların standartlaşması ve evrenselleşmesi açısından belli bir aşamaya gelinebilmiş olmasında, uluslararası örgütler çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin payı büyüktür. Uluslararası örgütler, kurdukları komite veya komisyonlarla (örneğin BM İnsan Hakları Komisyonu altında Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu gibi) sorunu gündemlerinde tutmuşlar; azınlık haklarına ilişkin karar ve bildirgeler hazırlamışlar ve azınlık haklarını güvence altına alan uluslararası sözleşmeler hazırlayarak devletlerin imzasına açmışlardır. Gerçekten de, azınlıklara ilişkin ikili veya dar kapsamlı düzenlemelerin azınlık hakları rejimine katkısı sınırlı iken, çok taraflı hukuksal bağitların değer, kural, prosedür ve mekanizmalar geliştirilmesi konusunda katkısı daha fazla olmuştur. Yine, azınlıklar konusunda uluslararası çapta faaliyet gösteren hükümet-dışı kuruluşların (NGO), özellikle azınlıklar konusunda uluslararası standart bir algılama, farkındalık ve duyarlılık yaratılması ve azınlık haklarına saygının devletlerin davranışları konusunda bir meşruiyet ölçütü olarak değerlendirilmesi konusundaki çaba ve faaliyetlerinin de önemli olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, azınlık hakları rejiminin gelişmesi konusunda yukarıda dile getirilen nedenler/engeller, uluslararası örgütlerin ve NGO'ların çalışmalarının da biçim, önem ve sınırını belirlemektedir.
- Uluslararası rejimler, kuralların uygulanması bakımından belirli denetim/koruma/yaptırım mekanizmaları içerirler. Bu açıdan azınlık hakları

rejiminin de belli denetim/koruma/yaptırım mekanizmalarına sahip olduğu söylenebilir. Devletlerin azınlık haklarına aykırı davranışları, ya uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan hukuksal ya da AGİT gibi örgütlenmeler çerçevesinde bazı siyasal sorumluluklar doğurmaktadır. Bu durumda devletler, bu hukuksal veya siyasal sorumluluklarla karşılaşmaktan çekinerek, bu yönde sonuç doğuracak adımlar atmaktan kaçınabilmektedirler. Diğer taraftan, azınlık haklarına yönelik uluslararası duyarlılık ve meşruiyet algısı da, devletler üzerinde özellikle uluslararası toplumdan dışlanma ve rejimin öngördüğünden başka yöntemlerle cezalandırılma endişesi ekseninde bir baskı oluşturabilmekte ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, azınlık hakları rejimindeki mekanizmaların, normatif düzeyde öngörülenden daha zayıf kalması (örneğin Çerçeve Sözleşme'nin sadece devletlerin düzenli raporlar sunmasına yönelik bir denetim mekanizması içermesi veya azınlık hakları konusundaki hak ihlallerini tespit edecek uluslararası bir yargı organı kurulmamış olması gibi); yine yukarıda belirtildiği üzere, sisteme olan bağımlılıkları nispetinde sistemin güçlü aktörleri üzerinde etkisinin az olması ve devletlerin, ülkelerini uluslararası denetime açmak istememeleri veya bu konuda bazen direniş göstermeleri nedeniyle etkin bir biçimde işletilememesinin, azınlık haklarının “rejim” niteliğini önemli ölçüde zayıflattığı söylenebilir.

1.2.2. AZINLIK HAKLARININ TARİHSEL VE KURUMSAL GELİŞİMİ

1.2.2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönem

Tarihin her döneminde çeşitli özellik ve nitelikleri ile toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimden ayrılan gruplara rastlanmışsa da, modern anlamda azınlık ve azınlık hakları kavramları, Reform döneminden sonra ve merkezi monarşilerin güç kazandığı süreçte ortaya çıkmıştır. Tutunum ideolojisinin din olması ve Kilise'nin

gücü ve birleştirici etkisinin, dinsel anlamda bir türdeşlik/bütünlük yaratarak farklılaşmaları engellemesi/görünürlüğünü azaltması nedeniyle, Ortaçağ'da bir azınlık kavramından bahsetmek güçtür¹⁸³. Ancak, bir yandan genel anlamda dinsel kurumların (özellikle de Papalık'ın) gücünün zayıflamasına yol açan, diğer yandan da Avrupa'nın yekpare Hristiyan dünyasını Katolik ve Protestan biçiminde ikiye bölen Reform süreci, dinsel anlamda bir farklılaşma doğurmuş ve "ilk" azınlıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öte yandan aynı dönemlerde genellikle feodal beylerin en güçlüsü olan prens ile gelişen burjuvazi arasındaki ittifakın bir sonucu olarak, merkezi monarşiler güç kazanmaya başlamış ve böylece belirli coğrafi sınırlar içerisinde egemen olan devletler, dikey biçimde örgütlenen uluslararası sistemin yeni birimleri olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde azınlıkları ortaya çıkaran temel etmen, egemen birimler olarak devletler arasındaki sınırların, dinsel/etnik esaslara göre değil, güç mücadeleleri sonucunda çizilmesi olmuştur¹⁸⁴. Bu dönemde, egemenin dininin, toplumun dini olduğunun varsayılması (*cujus regio ejus religio*), bir yandan devletler arasındaki farklılaşmanın din temelli olması sonucunu doğururken, diğer yandan da toplumdaki farklılık referansını oluşturarak azınlıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, toplum içindeki farklı dinsel inanışa sahip grupların ortadan kaldırılmasının mümkün ve gerekli olmadığı ve bunlara yapılan baskıların devletler arasındaki çatışmaları arttırdığı anlayışının yaygınlık kazanmasının ve devletler arasındaki dinsel farklılaşma nedeniyle çıkan savaşların zararlarının oldukça büyük olmasının ve bunları engellemeye yönelik girişimlerin bir sonucu olarak, bir devlet içinde varolan veya savaşlar sonucunda bir ülkeden diğerine geçen topraklar üzerinde yaşamakta olup, artık dinsel azınlık durumuna düşmüş olan toplulukların dinsel haklarının, tek taraflı beyanlar veya ikili/çok taraflı anlaşmalarla tanınması ile ilk azınlık hakları ortaya çıkmıştır¹⁸⁵.

Bu dönem, çeşitli açılardan birbirinden farklılaşan iki alt-döneme ayrılabilir: Reform'dan 1815'e kadar olan dönem ve 1815-1918 yılları arasındaki dönem.

Reform'dan 1815'e kadar olan dönemde din, toplulukları birbirinden ayıran en önemli unsur olduğundan, azınlık haklarının da temelini oluşturmaktadır. Bu

¹⁸³ Oran, *Türk-Yunan...*, s. 23-24.

¹⁸⁴ Ürer, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁸⁵ Stephen Deets, "Reimagining the Boundaries of the Nation: Politics and the Development of Ideas on Minority Rights", *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 3, 2006, p. 421-423.

dönemde sadece dinsel gruplar azınlık sayılmış ve bunlara, çoğu kez sadece dinsel nitelikli bazı haklar tanınmıştır. Azınlıkların dinsel hakları, ya devletlerin tek taraflı irade açıklamaları ile, ya bu konudaki genel uluslararası düzenlemelerle, ya da devletler arasındaki ikili anlaşmalarla tanınmıştır. Bu bağlamda 1598 yılında Fransa'nın Protestan uyruklarına bazı haklar tanıdığı (ve 1685'te geri çektiği) Nantes Fermanı, tek taraflı irade açıklamalarının önemli bir örneği olarak görülebilir¹⁸⁶. Bu dönemde dinsel azınlıkların haklarına ilişkin genel bazı anlaşmalar da yapılmıştır. Örneğin 1555 yılında imzalanan Augsburg Din Anlaşması ile hükümdarlara tebaalarının dinini belirleme hakkı tanınırken, 24 Ekim 1648 tarihli Osnabrück Barış Anlaşması azınlık hakları açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu anlaşmanın 5. maddesi ile Katolik ve Protestan mezheplerinin hukuksal eşitliği kabul edilmiş ve toplumda farklı bir inanca sahip grubun din, inanç ve vicdan özgürlüğü ile dinini serbest bir biçimde icra etme özgürlüğü garanti altına alınmıştır¹⁸⁷. Ayrıca bu dönemde, azınlık haklarına ilişkin düzenlemelerin daha çok, savaşlar sonrasında el değiştiren topraklarda yaşayan ve azınlık durumuna düşmüş grupların haklarının güvence altına alınması için yapılan ikili anlaşmalarda yer aldığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede temel amaç, azınlık sorunlarının devletler arası ilişkileri bozmasının önüne geçmek ve yeni din savaşlarının çıkmasını engellemektir. Örneğin 1660 yılında İsveç, Polonya ve Livonya arasında yapılan Oliva anlaşması ile İsveç, Livonya'da yaşayan Katoliklerin din özgürlüğünü garanti etmiştir¹⁸⁸. 1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'nın 16. maddesi ile Osmanlı Devleti, kendisine devredilen Moldova ve Erdel'de Hristiyan dininin özgür bir biçimde icrasını ve aynı zamanda yeni kiliselerin yapımını ve eskilerin onarımını engellememe yükümlülüğü altına girmiştir¹⁸⁹. Yine 1773 tarihli

¹⁸⁶ Fransa bu ferman ile Protestan azınlığına saray ve Paris dışında, vicdan ve din özgürlüğü, medeni ve siyasal hak eşitliği, memuriyetlere atanma, kendi dininden yargıçlar tarafından yargılanma gibi haklar tanımıştır. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 24.

¹⁸⁷ Arsava, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁸⁸ Joseph S. Roucek, "The Problem of Minorities and the League of Nations", **Journal of Comparative Legislation and International Law**, Vol. 15, No. 1, 1933, p. 72.

¹⁸⁹ Bu noktada Osmanlı Devleti'nin birçok Avrupalı devletle yaptığı kapitülasyon anlaşmalarında, başka hükümler yanında, bu devletlerin tebaasından olan kişilerin Osmanlı topraklarında bazı dinsel hak ve ayrıcalıklara da sahip olduğunun belirtilmesi, bu anlaşmaların da azınlık hakları sağladığı kapsamında değerlendirilebileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bununla birlikte, bu anlaşmalar, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin haklarını koruyucu hükümler getirmediği oranda, yabancılar hukuku kapsamında değerlendirilmelidir; diğer bir deyişle doğrudan azınlık haklarına ilişkin değildir.

Varşova Anlaşması'nın 8. maddesi ile Prusya'ya devredilen topraklardaki Katoliklerin dinsel özgürlükleri ve mülkiyet hakları güvence altına alınmış; ayrıca bu grubun kiliselerini ve kilise vergilerini muhafaza etme hakkı tanınmıştır¹⁹⁰. Benzer hükümlere 1635 Prag, 1657 Wehlau, 1678 Nijmegen, 1697 Ryswick, 1713 Utrecht, 1745 Dresden, 1763 Paris Anlaşmalarında da rastlanmaktadır¹⁹¹. Bununla birlikte, genel olarak, bu düzenlemelerin normatif yönünün zayıf olduğu ve reelpolitik kaygılarla çatışmayı önlemeye yönelik olduğu; bu hakların, uyrukların insan olmalarının gereği veya doğal yasalar uyarınca tanınmadığı ve egemenin bir lütfu olarak görüldüğü; onun takdir yetkisi kapsamında değerlendirildiği ve istendiği zaman geri alınabileceği akılda tutulmalıdır¹⁹². Bu dönemdeki azınlık haklarının, bireysel ve negatif hak niteliğinde olduğu söylenebilir; çünkü devletlerin bu konudaki yükümü sadece, bu alanda tanınmış hakların serbest bir biçimde kullanılmasına karışmamaktır ve anlaşmalarla devletlere bu konuda herhangi bir önlem alma veya düzenleme yapma yükümlülüğü de getirilmemiştir.

1815 yılından itibaren azınlıkların korunması konusundaki anlayış ve uygulamanın değişmeye başladığı görülür. Bunda dinin, bir tutunum ideolojisi olarak gücünü kaybetmeye başlaması ve bunun yerini “ulus”un alması, öncelikli olarak önem taşımaktadır. Böylece siyasal meşruiyetin temeli olarak kabul edilmeye başlanan ulus, yeni ve meşru toplumsal birim ve toplumsal farklılaşmanın temel referans noktası haline gelirken, ulusal özellikler ise yeni kimlik ölçütünü oluşturmuştur. Özellikle 1789 Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları ile tüm Avrupa'ya yayılan ulusçuluk ideolojisinin, doğal haklar, siyasal temsil ve meşruiyet çerçevesinde “en yüce değer” olarak ulusa ve ulusal haklara yaptığı vurgu ile her ulusun, mevcut ulus-devlet sistemi içinde korunmasına, saygı görmesine ve gelişimine verdiği önem, bu dönemde dinsel azınlıklar yanında ulusal azınlıkların da

Osmanlı'nın, tebaası olan Hristiyanların dinsel haklarına saygı gösterme ve bunları koruma yükümü altına girdiği ilk anlaşma, 1615 Osmanlı-Avusturya Anlaşması'dır. Yine de kapitülasyonların, Osmanlı tebaasından olan Hristiyan azınlıklar lehine yapılan azınlık anlaşmalarının öncüsü olduğu söylenebilir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 28-29; Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 78; Arsava, **a.g.e.**, s. 2-3.

¹⁹⁰ Arsava, **a.g.e.**, s. 2-3.

¹⁹¹ Bu konuda bkz. Gilbert, “Religio-nationalist Minorities...”, pp. 397-399; Roucek, **a.g.e.**, pp. 71-72; Capotorti, **a.g.e.**, pp. 1-2.

¹⁹² Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 72-73.

hak sahibi olarak tanınmasını beraberinde getirmiştir¹⁹³. Bu dönemde azınlıkların sahip oldukları hakların niteliği de değişmeye başlamış, dinsel haklar yanında, azınlığın çoğunlukla eşitliğini sağlamaya yönelik medeni ve siyasal haklar da azınlık hakları arasında yer almıştır. Bu açıdan 1815 Viyana Kongresi Nihai Senedi, hem Lehlerin bir ulus olarak tanınması, hem de temsil hakkı ve ulusal kurumlarını sürdürme hakkının tanınması açısından önem taşımaktadır¹⁹⁴. Yine aynı düzenlemenin 72. maddesi ile Bern ve Basel kantonlarına aktarılan Bern ve Basel Piskoposluğu halklarının, bu kantonların yerleşikleri ile eşit yurttaşlar kabul edilecekleri ve eşit siyasal ve medeni haklara sahip olacakları hükme bağlanmıştır¹⁹⁵. Ayrıca bu dönemin sonlarına doğru, özellikle dil hakları temelinde azınlıklara kültürel/toplumsal bazı haklar tanınmaya başlandığını; ancak bunun çok da ileri gitmediği belirtmek gerekir. Örneğin Yunanistan ile Arnavutluk arasında 1914 yılında imzalanan bir anlaşmaya göre, Arnavutluk'ta Yunan azınlığın yaşadığı bölgelerdeki okullarda Yunanca Arnavutça ile birlikte öğretilecek ve resmi makamlar ve mahkemeler önünde kullanılabilecektir¹⁹⁶. Bu dönemde bireysel haklar yanında, özellikle özerklik bağlamında, azınlıklara bazı kolektif haklar da sağlanmıştır. Örneğin 1829 Edirne Anlaşması ile Moldova ve Erdel'e ve 1878 Berlin Anlaşması'nın 13. maddesi ile de Doğu Rumeli'ye özerk yönetim hakları tanınmış; 1856 Paris Barış Anlaşması ile de, 1812 Bükreş Anlaşması ile Sırlara tanınmış olan özerk yönetim hakkı, teyit edilmiştir¹⁹⁷. Ayrıca bu dönemde, azınlıklar açısından, 1815 Viyana Kongresi'nden beri Avrupa Uyumu çerçevesinde hareket eden büyük güçlerin egemen olduğu ve yönlendirdiği bir yapı içerisinde, bir "kolektif koruma" sözkonusu olmuştur. Bu bağlamda özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren azınlık haklarının korunmasında çok taraflı bağitların ağırlık kazanmaya başladığı söylenebilir. Bununla birlikte, bu koruma mekanizmasının yeterli etkinlikte işletilemediği görülmektedir. Bu durumda azınlık sorunlarına ilişkin olarak, sistemin küçük devletlerine müdahale hakkını kendilerinde görmelerine rağmen, aralarındaki çıkar ilişkileri ve güç dengesinin, büyük devletleri bu yönde etkin bir eylemden

¹⁹³ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 73-74; Roucek, **a.g.e.**, p. 69.

¹⁹⁴ Arsava, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁹⁵ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 76.

¹⁹⁶ Arsava, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁹⁷ Arsava, **a.g.e.**, s. 6.

alıkoymuşu söylenebilir¹⁹⁸. Yine aynı dönemde, “uygarlık ve meşruiyet ölçütü” haline getirilen azınlık hakları, yeni kurulan devletlerin statülerinin veya sınır değışikliklerinin tanınması koşulu olarak belirmiştir. Bunun, sistemin güçlü devletlerince, yeni kurulan ve/veya zayıf durumda olan devletlere yönelik bir baskı, dayatma veya içişlerine karışma aracı olarak kullanıldığı ve sistemdeki hiyerarşik düzeni tahkim etmeye yaradığı açıktır. “Büyük güçlerin ulusal azınlık dayatmalarının ardında, Batı Avrupa dışındaki halkların aşağı halklar değilse de, geri kalmış oldukları ve dolayısıyla, sonunda, büyük güçlerin çıkarları çerçevesinde tanımlanan uluslararası düzen ve istikrarı tehdit edebilecek ulusal azınlıklar sorunu gibi konularda büyük güçlerin vesayetine gereksinim duyacakları önermesi yatıyordu”¹⁹⁹. Bunun en önemli örneklerinden biri Yunanistan’ın Osmanlı’dan bağımsızlığını kazandığı 1830 Londra Protokolüdür. Burada büyük güçler, Yunanistan’dan, bağımsızlığının tanınması koşulu olarak, topraklarında yaşayan Müslüman azınlığın dinsel özgürlükleri ile dinsel kurumları ve vakıflarını koruma haklarını tanımalarını talep etmişlerdir. 1878’de ise Romanya’dan, sadece medeni ve siyasal haklar alanında değil, kamu hizmetine girmede, meslek birliklerine katılmada ve mesleklerin icrası alanlarında azınlıklara yönelik ayrımcılığın önlenmesi talep edilmiştir²⁰⁰. Bu hakların aynı zamanda, azınlıkların kendi kültürel kimliklerinin korunmasına yönelik olmasından ve devlete bu koruma için bazı önlemler alma zorunluluğu getirmesinden dolayı, pozitif hak niteliğinde olduğu da belirtilmelidir. Bu dönemde başka pozitif nitelikli azınlık haklarına rastlamak da mümkündür: 1878 tarihli Berlin Anlaşması’nın 4. maddesine göre, Bulgarların Türk, Romen, Yunan ve diğer topluluklarla karışık yaşadığı yerlerde, seçimler ve anayasanın oluşturulması konularında bu toplulukların hakları ve çıkarları dikkate alınacaktır²⁰¹. Yine yukarıda değinilen 1914 tarihli Yunan-Arnavut anlaşması ile Yunan azınlığa tanınan haklar da bu kapsamda değeriendirilebilir. Kısacası bu dönemde azınlık hakları, “ulusal azınlıkları” da içerecek ve medeni ve siyasal hakları da kapsayacak şekilde genişlemiş; azınlıklara ilişkin kültürel/toplumsal hakların ilk nüveleri ortaya çıkmaya

¹⁹⁸ Bunun tek istisnası Yahudi azınlığa yönelik kötü uygulamaların önüne geçmek amacıyla Romanya’ya yapılan müdahaledir. Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 81.

¹⁹⁹ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 77.

²⁰⁰ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 79-81.

²⁰¹ Arsava, **a.g.e.**, s. 6.

başlamış; azınlıklara bireysel haklar yanında bazı kolektif haklar da tanınmış; azınlıkların korunmasına yönelik tek taraflı bildirimler ve ikili anlaşmaların yanında kolektif koruma sağlayan çok taraflı anlaşmalar da önem kazanmış ve azınlık hakları büyük güçler lehine kullanılan bir uluslararası meşruiyet ölçütü haline gelmiştir. Bu dönemde özellikle ulusal azınlıkların hak süjesi olarak ortaya çıkması ve azınlık haklarının kapsamının genişleyerek medeni ve siyasal hakları da içermesi açısından normatif bakışın belli ölçüde etkili olduğu söylenebilir de, yine reelpolitik denge ve istikrar arayışları ile çıkar hesapları bu dönemde önemli bir ağırlık taşımıştır. Bu bağlamda ulusçuluk akımlarının güç kazandığı bir ortamda, azınlık hakları sağlanarak ulusal azınlıkların devlet kurma istek/girişimlerinin önüne geçilmeye çalışılmış ve uluslararası sistemin istikrarı ve statükonun korunması hedeflenmiştir. Diğer taraftan azınlıklara eşit medeni ve siyasal haklar sağlanmasının amacının ise, azınlıkları korumak değil, asimilasyonlarını sağlamak olduğu söylenebilir²⁰².

Reform'dan başlayarak 1918'e dek süren bu dönem genel olarak değerlendirildiğinde, azınlık hakları konusunda önemli gelişmeler sağlandığı söylenebilir. Reform ve ulus-devletlerin ortaya çıkışı ile başlayan süreçte, toplumların tutunum ideolojisi doğrultusunda öncelikle dinsel gruplar azınlık olarak tanınmış ve bu gruplara ağırlıklı olarak dinsel hak ve özgürlüklerden oluşan azınlık hakları sağlanmıştır. İlerleyen süreçte ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişme ve dönüşüme koşut olarak, hem azınlık haklarının sükelerinde, hem de niteliğinde bir çeşitlenme meydana gelmiştir. Azınlıkların korunmasında ilk aşamayı, temelde yöneticinin tebaasına ihsanı niteliğindeki ve dolayısıyla her an geri alınabilecek olan, devletlerin tek taraflı bildirimleri oluşturmuş, bunu, ahde vefa ilkesi uyarınca uyulması gereken iki taraflı uluslararası anlaşmalar izlemiştir. Bu dönemde geline son aşama ise, azınlıkların çok taraflı uluslararası bağitlar temelinde büyük güçlerin oluşturduğu koalisyonca kolektif bir biçimde korunması olmuştur. Bu "kolektif koruma"nın, büyük devletlerin aralarındaki rekabet ve güç dengesinin diğer devletlerin içişlerine karışmalarını belli ölçülerde önlemesi nedeniyle, azınlıkların ikili anlaşmalarla korunmasına göre daha ileri bir noktayı oluşturduğu söylenebilir²⁰³. Bu dönemde ayrıca, azınlıklara bireysel haklar yanında bazı kolektif haklar da

²⁰² Kurubaş, **a.g.e.**, s. 35.

²⁰³ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 122.

tanınmış; ayrıca pozitif azınlık haklarının örnekleri de görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte bu dönemde azınlıkların korunmasına ilişkin sistemin bazı zaafiyetleri bulunduğu da belirtilmelidir. Bu dönemdeki azınlıkların korunmasına ilişkin düzenlemelerin en önemli özelliği, sorunların esas olarak siyasal bakımdan ele alınması ve genel azınlık koruması yerine, belirli azınlık gruplarının, büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda ve bunları gerçekleştirecek biçimde korunması olmuştur²⁰⁴. Ayrıca bu sistemin evrensellikten ve genellikten uzak, sadece Avrupa çapında ve belli azınlıklar açısından geçerli olduğunu ve azınlıkların yaşadığı her devlete standart bir biçimde uygulanmadığını belirtmek gerekir²⁰⁵. Burada sistem, genellikle Batı Avrupa'nın kendi meşruiyet ölçütlerini ve değerler sistemini, her anlamda alt düzeyde gördüğü "Doğu"ya dayatması biçiminde işlemiştir. Objektif ve etkin bir denetim ve koruma mekanizmasının bulunmaması da, sistemin eleştirilebilecek bir başka noktasıdır. Kuralların standartlaşmamış olmasının, ihlallerin tespitini zorlaştırması ve bunların tespit edildiği durumlarda da çoğu kez yaptırımın belli olmaması, yine uygulamayı zayıflatan nedenler arasında sayılabilir²⁰⁶.

1.2.2.2. Milletler Cemiyeti Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı dehşet ve yol açtığı muazzam maddi ve manevi yıkım, hem gelecekte savaşların önlenmesi ve barışın sürekli kılınabilmesi açısından uluslararası düzeni yönlendiren yeni ilkelere olan ihtiyacı, hem de uluslararası örgütlenmenin güçlendirilmesine yönelik ihtiyacı belirginleştirmiştir. Bu dönemin ilk başlarında liberal ilkeler hakim olmuş; bu doğrultuda özgürlüklerin en geniş anlamına, "ulus"ların self-determinasyon haklarını kullanmaları sonucunda ortaya çıkan çerçeve içerisinde ulaşılabileceği öngörülmüştür. Diğer bir deyişle, farklı bir dil konuşan ve/veya farklı kültürel özelliklere sahip olan her topluluk ulus olarak görülmüş ve özgürlüklerin en geniş biçimiyle hayata geçirilebilmesi

²⁰⁴ Alpkaya, "Uluslararası İnsan...", s. 148.

²⁰⁵ Oran, *Türk-Yunan...*, s. 31.

²⁰⁶ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, s. 122

açısından, bu “ulus”ların self-determinasyon talepleri meşru karşılanmıştır²⁰⁷. Dolayısıyla savaş sonrasında, imparatorlukların tasfiyesi sürecinde ve “milliyetler ilkesi”nin uygulanmasının bir sonucu olarak Orta ve Doğu Avrupa’da yeni birçok ulus-devletin ortaya çıkması ve büyük sınır değişikliklerinin yaşanması, azınlıklar sorununu bir kez daha gündeme getirmiştir. Özellikle yeni devletlerin etnik/dilsel/dinsel bakımdan türdeş olmamaları; bu bölgelerde etnik/dilsel/dinsel grupların çeşitliliği ve coğrafi anlamda karmaşıklığı ile iç içe geçmiş olması olgusu ve neredeyse hemen her grubun bir akraba devletin bulunması gibi etkenler, Orta ve Doğu Avrupa’da self-determinasyon ilkesinin belirsizliğini ve uygulanmasındaki güçlükleri ortaya koymuştur²⁰⁸. Bunun yanında, azınlıkların karşılaştığı baskıların, savaşın çıkış nedenlerinden biri olarak görülmesi de, bu alanda yapılacak düzenlemelerin aciliyetini ortaya koymuştur²⁰⁹. Savaş sonrasında devletlerin sınırlarının etnik sınırlara uyumlu bir biçimde çizilmesinin zor olduğu ve azınlıkların, ortaya çıkan yeni haritadan memnuniyetsizliklerinin, ulusal ve uluslararası alandaki sorunları arttırabileceği savaşın galiplerince anlaşılmış; bu çerçevede azınlık sorunlarına ilişkin olarak üç tür uygulama gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki, sınır düzenlemeleridir. Bu düzenleme ile amaç, ulus ile ülke sınırlarının örtüşmesini sağlamaktır. Fakat, belli bir coğrafya üzerinde birden çok ulusal/etnik topluluğun “tarihsel hak” iddiasında bulunması, azınlıkların dağınık coğrafi yerleşimi ve birçok yerde çoğunluk mensuplarıyla iç içe yaşaması, daha sonraki süreçte devletler arasında çatışmalara yol açabilmesi ihtimali ve devletlerin bu tür uygulamalara sıcak bakmaması gibi faktörler, bu önlemin uygulanabilirliğini ve etkinliğini kısıtlamıştır. İkinci uygulama, sınır değişimlerinin yapılamadığı durumlarda gündeme gelen nüfus değişimidir. Burada amaç, devletler arasında gönüllülük veya zorunluluk esasına dayalı olarak nüfus aktarımları yapılması ve ulus-devletlerin mümkün olduğunca türdeş bir nüfusa sahip olmasını sağlamaktır. Son uygulama ise, azınlık haklarının tanınması ve bunların uluslararası örgüt güvencesiyle garanti altına alınmasıdır. Self-determinasyon ilkesinin uygulanmaması karşılığında verilen bir “teselli ödülü”, telafi

²⁰⁷ Castellino, **a.g.e.**, s. 391.

²⁰⁸ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s.88; ayrıca bkz. Rittstieg, **a.g.e.**, pp. 62-63.

²⁰⁹ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 38.

edici bir çözüm²¹⁰ olarak görülebilecek azınlık haklarının uygulanması ile, bu grupların ayrılıkçı tutum ve davranışlarının önüne geçilebileceği, azınlıklara mensup kişilerin sadık birer yurttaş olabilecekleri ve akraba devletlerin, ev sahibi devletlerin içişlerine karışmalarının engellenebileceği düşünülmüş; böylece uluslararası barış ve istikrarın sürekli kılınması hedeflenmiştir. Bu dönemde de, düzenlemelerin yapılması aşamasında liberal paradigmanın etkinliğine ve sunduğu normatif çerçeveye rağmen, azınlık hakları sisteminin ortaya çıkışında reelpolitik gerekliliklerin belirgin bir ağırlık taşıdığı söylenebilir²¹¹. Bu sistem içerisinde azınlık hakları, liberal ilkeler çerçevesinde barışın sürekli kılınması amacıyla uluslararası bir denetim ve müdahale sistemi olarak hayata geçirilen Milletler Cemiyeti'nin (MC) güvencesi altına alınmıştır²¹². Diğer bir deyişle "MC azınlık sistemi, yeni kurulan dünya düzenini sürdürmek için tasarlanan ortak güvenlik rejiminin bir parçasını oluşturmaktadır"²¹³. Ancak bu sistemin, savaş galiplerinin, yenilen, yeni kurulan veya savaştan topraklarını genişleterek çıkan devletlere, yeni uluslararası durumlarının tanınmalarının bir koşulu olarak ve bir dayatması biçiminde işlediğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede savaş galiplerinin, kendilerini de bağlayacağı için MC Misakı'na azınlıklara ilişkin bir hüküm koymamaları ve bu nedenle hukuksal bir yükümlülük altına girmemeleri, sistemin bu devletlere yönelik olarak uygulanmasını engellemiş ve evrenselliğine gölge düşürmüştür²¹⁴.

MC azınlık hakları sistemi, temelde beş farklı yöntemle yapılan bağitlarla oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, savaş galipleri ile savaştan topraklarını genişleterek çıkan devletler arasında azınlıkların korunmasına ilişkin yapılan anlaşmalardır: Romanya (19 Aralık 1919) ve Yunanistan (10 Ağustos 1920). İkincisi, yine savaşın galipleri ile savaştan sonra yeni kurulan devletlerle yapılan azınlık anlaşmalarıdır: Polonya (28 Haziran 1919), Çekoslovakya (10 Eylül 1919) ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (10 Eylül 1919). Bunlardan Polonya ile imzalanan antlaşma diğer tüm

²¹⁰ Rittstieg, **a.g.e.**, p. 70.

²¹¹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Roucek, **a.g.e.**, p. 75; Pablo de Azcárate, "Protection of Minorities and Human Rights", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 243, January 1946, p. 124.

²¹² MC'nin garantörlüğü konusundaki bir tartışma için bkz. Arsava, **a.g.e.**, s. 14; Azcárate, **a.g.e.**, pp. 126-127.

²¹³ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 39.

²¹⁴ Rittstieg, **a.g.e.**, pp. 64-65.

antlaşmalara model oluşturmuş, bu antlaşmada azınlıklara ilişkin yer alan hükümler, diğer antlaşmalarda da hemen hemen aynen yer almıştır. Üçüncü yöntem, savaşta yenilen devletlerle yapılan barış antlaşmalarına azınlıklara ilişkin düzenlemeler getiren hükümler eklenmesidir: Osmanlı-Sevr (10 Ağustos 1920, Md. 140-151)²¹⁵, Avusturya-Saint-Germain (10 Eylül 1919, Md. 62-69), Bulgaristan-Neuilly (27 Kasım 1919, Md. 49-57) ve Macaristan-Trianon (4 Haziran 1920, Md. 54-60). Dördüncü yöntem, MC'ye katılmak isteyen devletlerin azınlık hakları konusunda tek taraflı bildiriler yayınlamalarıdır: Arnavutluk, Finlandiya (1921), Litvanya (1922), Estonya, Letonya (1923) ve Irak (1932)²¹⁶. Bu bildirimlerin, devletler ile MC arasında bir anlaşma oluşturduğu kabul edilmektedir²¹⁷. Son yöntem ise azınlıkların devletler arasında imzalanan ikili anlaşmalarla korunmasıdır: Avusturya-Çekoslovakya, Almanya-Polonya, Polonya-Çekoslovakya, Danzig-Polonya, Litvanya-Letonya, Yugoslavya-İtalya, Yunanistan-İtalya, Yugoslavya-Romanya, Estonya-Letonya²¹⁸.

Bu dönemde geçerli olan azınlık hakları sistemi içerisinde, azınlıkların korunmasına ilişkin düzenlemelerde ortak bazı hükümlerin bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, sözkonusu hükümlerin ve bunlarla azınlıklara tanınan hakların, bu dönemin azınlık hakları standardını oluşturduğu söylenebilir. Bunlar, yukarıda da belirtildiği üzere, Polonya Anlaşması'nı model almışlardır. Bu çerçevede, ilk olarak, tüm anlaşmalarda azınlıkların yurttaşlık koşullarını düzenleyen maddeler yer almıştır. Bu hükümler ile devletlerin, azınlıkların yurttaşlığını reddetmeleri önlenmeye çalışılmış, ayrıca azınlık bireylerine de ev sahibi veya akraba devletin yurttaşlığını seçme konusunda “opsiyon hakkı” tanınmıştır. İkinci olarak, sadece azınlıkların değil, ayırım yapılmaksızın ülkede yaşayan herkesin yaşam hakkı ve temel özgürlükleri garanti altına alınmıştır. Bu çerçevede, örneğin, yurttaş

²¹⁵ Savaştan yenik ayrılan bir devletle imzalanan bir antlaşma niteliği taşımamakla birlikte 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması da, içerisindeki azınlıklara ilişkin hükümler (md. 37-45), bu dönemde yapılan diğer antlaşmalarla önemli ölçüde benzerlik gösterdiğinden, bu düzenlemeler çerçevesinde değerlendirilebilir.

²¹⁶ Helmer Rosting, “Protection of Minorities by the League of Nations”, **The American Journal of International Law**, Vol. 17, No. 4, 1923, pp. 650-652.

²¹⁷ Arsava, **a.g.e.**, s. 10.

²¹⁸ Arsava, **a.y.**; Rosting, **a.g.e.**, p. 648; Stanislaw Sierpowski, “Minorities in the System of the League of Nations”, **Ethnic Groups in International Relations**, Paul Smith (Ed.), Dartmouth, New York University Press, 1991, pp. 15-16.

olsun veya olmasın, ülkede bulunan herkesin gerek özel, gerekse kamusal alanda din ve inançlarının gereklerini serbestçe yerine getirmeleri özgürlüğü tanınmıştır. Üçüncü olarak soy, dil ve din farkı gözetilmeksizin tüm vatandaşların medeni ve siyasi hakları tanınmış, hem yasa önünde, hem de hakların kullanımı anlamında eşitlik ilkesi kabul edilmiştir. Ayrıca anlaşmalarda, yurttaşların işe alınmalarında, kamu hizmetine girmelerinde, görevlerinde yükselmelerinde, kişilik haklarında, mesleklerinin icrasında ve belli zanaatlar konusunda ayırım gözetilemeyeceği de hükme bağlanmıştır²¹⁹. Dördüncü olarak, bu anlaşmalarda azınlıklar da dahil olmak üzere tüm vatandaşların, özel veya ticari ilişkilerinde, din, basın ya da her türlü yayın konusunda ve toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca ulusal azınlıkların, masrafları kendilerince karşılanmak üzere, kendi yarar ve adlarına, her türlü dinsel ya da sosyal kurumlar ve vakıflar ile eğitim kurumları kurabilme, yönetme ve denetleyebilme hakkı garanti altına alınmış; buralarda kendi dillerini özgürce kullanabilecekleri ve dinsel ayinlerini serbestçe yapabilecekleri belirtilmiştir. Bu düzenlemelerle ayrıca devletler de sözkonusu kurumlara gerekli her türlü kolaylığı göstermeyi yükümlenmişlerdir. Yine anlaşmalara taraf olan devletler, azınlık dillerinin mahkemeler önünde sözlü ve yazılı olarak kullanımı için gerekli ve yeterli önlemleri almayı yükümlenmişler; azınlıkların çoğunlukta bulunduğu yerlerde, gerek resmi devlet okullarında, gerekse kendi kuracakları eğitim kurumlarında kendi dilleriyle eğitim ve öğretim yapabilmeleri konusunda gerekli kolaylıkları sağlamayı üstlenmişlerdir. Beşinci olarak azınlıkların önemli oranda bulundukları kent veya bölgelerde azınlıklara, eğitim, din veya sosyal yardımlaşma amacıyla verilecek kamu gelirlerinden eşit pay alma hakkı tanınmıştır. Son olarak ise devletler, bu azınlık hükümlerini temel yasalar olarak tanımışlar ve hiçbir yasa, yönetmelik ya da resmi işlemin bu hükümlere aykırı olamayacağını taahhüt etmişlerdir. Bu çerçevede, bu hükümlere yasalar hiyerarşisinde anayasaya yakın bir değer biçildiği söylenebilir²²⁰.

Bu dönemde gerçekleştirilen düzenlemelerde azınlıklara, medeni ve siyasal haklar bağlamında, negatif haklar yanında, çoğunlukla hukuksal ve fiili eşitliğin

²¹⁹ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 92.

²²⁰ Carole Fink, "The League of Nations and the Minorities Question", **World Affairs**, Vol. 157, No. 4, Spring 1995, pp. 198-199; Fawcett, **a.g.e.**, p. 7.

sağlanması yönünde pozitif hakların da tanındığı görülmektedir. Bu açıdan, azınlık dilinin özel ve ticari ilişkiler yanında kamusal alanlarda ve mahkemelerde kullanılabilmesi hakkı, azınlık dilinde eğitim görme hakkı ile kendi kurumlarını kurarak denetleme ve yönetme hakkı, azınlıkların farklı kimliklerini korumaya ve geliştirmeye yönelik pozitif haklar arasında sayılabilir. Bu bağlamda, sözkonusu hakların uygulamaya geçirilmesi ve eşitliğin sağlanması konusunda devletlerin bazı önlemler alması gerektiğine, diğer bir ifadeyle pozitif ayrımcılık hükümlerine anlaşmalarda yer verilmesi (örneğin azınlıklara kendi dinsel, eğitsel ve sosyal kurumlarını kurma ve yönetme konusunda her türlü kolaylığı gösterme ve kamu gelirlerinden pay verme), ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca, özellikle farklı dinden olan azınlıkların dinsel inançlarına göre kutsal sayılan günlerde mahkemelerde hazır bulunmamaları veya herhangi bir yasal işlemi yapmamalarından dolayı hak kaybına uğramayacaklarının garanti altına alınmasının, hem azınlıkların farklı kimliklerinin korunmasını sağlamaya, hem de devletlerin bu konuda bazı önlemler almasına yönelik bir düzenleme olduğu söylenebilir. Bu dönemde azınlıkların, dinsel, medeni ve siyasal haklar bakımından eşitlik hakları yanında, özellikle dile ve kullanımına ilişkin kültürel hakları da bir hak kategorisi olarak tanınmıştır. Bunda, bir ulusun, self-determinasyon ile kendi bağımsız siyasi birimini kurmayı başaramadığı ve başka bir ulusun devleti içinde azınlık olarak varolmaya “zorlandığı” durumlarda, bu azınlığın özellikle kendi dili ve kültürüne yansıyan özgün kimliğini koruma hakkına sahip olduğu şeklindeki algılama belirleyici olmuştur²²¹. Diğer bir deyişle, dilsel haklara verilen önemin nedeni, dilin, bir ulusun farklı kültür ve kimliğinin en önemli göstergesi, ulusun en temel belirleyicisi olduğu yönündeki düşüncedir.

Bu dönemde azınlıklara tanınan hakların genel olarak bireysel haklar olduğu görülmektedir. Anlaşmalardaki haklar, ırksal, dilsel veya dinsel “azınlıklara mensup kişiler”e tanınmıştır. Bunda, birey temelli liberal görüşün döneme hakim paradigma olması ile azınlıkları kolektif birimler olarak tanımanın yaratacağı sakıncaların önüne geçme isteğinin etkili olduğu söylenebilir²²². Öte yandan bu düzenlemelerle getirilen dilin kullanımına ilişkin haklar, azınlık eğitimi konusundaki haklar ile azınlık grubunun sosyal, eğitsel ve dinsel örgütlenmesine ilişkin hakların, kolektif boyutu

²²¹ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 89.

²²² Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 126.

ağır basan bireysel haklar olduğu söylenebilir. Bunun yanında, anlaşmalarda bazı kolektif hakların tanındığını da belirtmek gerekir²²³. Bu bağlamda kamu gelirlerinden eşit pay alma hakkının (bu pay kişilere değil, topluluğa verilmektedir) bir kolektif hak oluşturduğu söylenebilir. Yine bazı anlaşmalarda, ismen zikredilen azınlık gruplarına yönelik bazı kolektif haklar tanınmıştır: Örneğin Çekoslovakya anlaşmasına göre Ruthenyalılar özerklik haklarına ve yasama organının çalışmalarına belli oranlar dahilinde katılma hakkına sahiptirler. Yunanistan ile yapılan anlaşmada da, ileride de değinileceği üzere, Ulahların din, hayır ve okul işleri bakımından özerklik hakkına sahip oldukları belirtilmiştir²²⁴.

MC azınlık hakları sisteminde, azınlık haklarından yararlanacak kesimlere ilişkin olarak üçlü bir ölçüt geliştirilmiş ve bu çerçeve içerisinde tanımlanan grupların azınlık haklarına sahip oldukları belirtilmiştir: “ırk, dil ve din azınlıkları”. Bu dönemde azınlık haklarına ilişkin düzenlemelerde “ulusal azınlık” terimine yer verilmemiştir. Bunun nedeninin, “ulusal” sözcüğünün self-determinasyon ilkesini akla getirmesi ve bu karaktere sahip olarak nitelenecek azınlıkların bu yöndeki taleplerinin önlenmek istenmesi olduğu söylenebilir.

Bu dönemdeki azınlık hakları sisteminin en belirgin özelliği, azınlık haklarının uygulanmasının, evrensel örgüt (MC) güvencesi altına konmuş olmasıdır. Yapılan tüm anlaşmalarda, azınlıklara ilişkin hükümlerin MC garantisinde olduğuna; bu konulardaki sorunların uluslararası nitelikte uyuşmazlık sayılacağına ve UDAD’a götürülebileceğine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Barışın kalıcı bir biçimde örgütlenebilmesi amacıyla kurulan MC’nin, bu amaç doğrultusunda azınlık haklarını da etkin bir biçimde koruyabileceği ve önceki dönemin büyük devletlerce kolektif korumasından farklı bir biçimde, azınlık sorunlarına çıkar hesapları ve güç dengeleri dışında normatif ve objektif ölçütler ve uygulamalar çerçevesinde müdahale edebileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda uygulamadan sorumlu esas organlar ise, MC Konseyi ve UDAD olmuştur. Konsey, azınlık haklarının ihlali ya da ihlal tehlikesi durumunda harekete geçecek olan organdır. Konsey re’sen harekete geçememekte; ancak MC üyesi devletlerden veya azınlıklardan gelen bir başvuru

²²³ Roucek, **a.g.e.**, p. 71.

²²⁴ Bu konuda bkz. Arsava, **a.g.e.**, s. 12; Thornberry, **The UN Declaration...**, s. 3; Rosting, **a.g.e.**, p. 649.

(dilekçe) üzerine, durumun gereklerine ve amaçlarına uygun ve etkin gözüken her türlü önlemi alma yetkisi bulunmaktadır²²⁵. Bununla birlikte, MC'nin garantörlük koşulları anlaşmalarda belirtilmemiş ve bu eksiklik 1920-1929 yılları arasında MC bünyesinde kabul edilen altı tane “usule ilişkin çözüm” ile giderilmeye çalışılmıştır²²⁶. Bu çerçevede Konsey'in azınlık sorunlarını ele almasına ilişkin süreç şu şekilde işlemektedir: İlk önce MC Sekreterliği, ilgili azınlık anlaşmasına uygun olması, azınlık ile ev sahibi devlet arasındaki siyasal ilişkilerin kesilmesini talep eden bir tarzda yazılmamış olması, anonim veya imzasız olmaması, şiddet söyleminden sakınılarak kaleme alınmış olması ve daha önce yapılmış bir başvurudan farklı bir içeriğe sahip olması²²⁷ koşullarıyla, devletlerden veya azınlıklardan gelecek ihlal iddiaları içeren başvuruları kabul eder. Bu başvuru, hakkında şikayet yapılan devlete iletilir ve iki ay içerisinde görüşünü sunması istenir. İlgili devletten gelen yanıt, bilgilendirme amacıyla tüm MC Meclisi üyelerine dağıtılır ve bunun ardından Konsey üyelerinden oluşturulan Üçler veya Beşler Komitesi'ne iletilir. Bu komite, ya suçlamaların asılsız olduğuna karar verir, ya dostane çözüm arayışına giderek iyileştirici önlemler alınmasını sağlamaya çalışır, ya da konunun Konsey gündemine getirilip incelenmesine karar verir. Son durumun gerçekleşmesi halinde Konsey, hakkında şikayette bulunulan devletin de yer aldığı özel bir oturumda sorunu görüşür. Burada bir karar alınabilmesi için oybirliği gereklidir ve dolayısıyla bir karara ulaşılabilmesi için, hakkında şikayette bulunulan devletle bir uzlaşma noktası bulunması gerekmektedir²²⁸. Bu noktada bir uzlaşmanın sağlanamaması halinde Konsey'in sorunu UDAD'a götürüp danışma görüşü isteme yetkisi bulunmaktadır. Bu durumda karşı tarafın talep etmesi halinde, hakkında şikayette bulunulan devletin sorunun UDAD'a götürülmesine itiraz hakkı bulunmamaktadır. Divanın kararı kesindir. Bununla birlikte MC çerçevesinde ortaya konan bu sistemin, azınlıkların korunması konusunda pek de etkili olamadığı söylenebilir²²⁹.

²²⁵ Arsava, **a.g.e.**, s. 14.

²²⁶ Bu konuda bkz. Julius Stone, “Procedure Under the Minorities Treaties”, **The American Journal of International Law**, Vol. 26, No. 3, 1932, pp. 502-513.

²²⁷ Burada, genellikle devletler aleyhine uluslararası yargı yollarına başvurma koşulları arasında sayılan “iç hukuk yolunun tüketilmesi” şartının yer almaması dikkat çekicidir. Gilbert, “Religion-nationalist...”, p. 404; Fawcett, **a.g.e.**, p. 10.

²²⁸ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 98-101; Gilbert, **ay.**; Fink, **a.g.e.**, p. 200.

²²⁹ Arsava, **a.g.e.**, s. 16.

1920'lerin sonlarından itibaren, dönemin siyasal konjonktürü içerisinde ve MC'nin genel anlamda güç ve etkinliğinin azalmasına paralel olarak, MC azınlık hakları sisteminin de zayıflamaya başladığı görülmüştür. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır: Öncelikle, güçlü bir akraba devleti bulunan azınlıklar (ülke dışında yaşayan Almanlar, Macarlar gibi), sistemden kaynaklanan haklarını, ayrılıkçı amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmaya çalışmışlar veya sonuç alamayacaklarını bildikleri halde MC'ye sürekli başvurular yaparak koruma sistemini bu açıdan işlemez hale getirmişlerdir. Ülkesinde azınlıklar bulunan devletler, büyük güçlerin dayatması olarak gördükleri azınlık haklarını yok saymaya, azınlıkların MC'ye başvurularını engellemeye hatta kimi zaman şiddet önlemleriyle azınlıklardan kurtulmaya çalışmışlardır²³⁰. Akraba devletler ise azınlık haklarını diğer devletlerin içişlerine karışma aracı olarak veya irredentist amaçlarını gerçekleştirme yönünde kullanmaya çalışmışlar ve diğer devletleri uluslararası alanda zor durumda bırakmak için sık sık MC'ye başvuruda bulunmuşlardır²³¹. Diğer taraftan uluslararası sistemin büyük güçleri ise MC'nin kuruluş felsefesine ve amaçlarına ters düşecek bir biçimde, sorunlara güç dengesi ilişkileri içerisinde yaklaşmışlar; bu ise MC'nin garantörlüğünün etkin bir biçimde işletilmesini engellemiştir. Bu çerçevede sistemin işlemesi, 1930'lar Avrupası'nın siyasal konjonktüründe bulunması zor bir şey olan, tarafların iyiniyetine bağlı olmuştur. 1934 yılında Polonya'nın Azınlık Anlaşması'ndan çekilmesi sonun başlangıcını oluşturmuş ve sonuçta MC azınlık hakları sistemi İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla fiilen, 1950 yılında BM'nin yayınladığı bir çalışmayla²³² da resmen sona ermiştir.

MC azınlık hakları sistemi içerisinde azınlık haklarının önemli bir gelişme kaydettiği söylenebilir. Öncelikle bu dönemde azınlıklar ırk, dil ve din azınlıkları olarak sınıflandırılmış ve bu ölçüt, azınlıklara ilişkin tüm düzenlemelerde (Lozan Barış Antlaşması hariç) standart bir biçimde yer almıştır. Bu açıdan dil azınlıklarının yeni bir azınlık kategorisi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Diğer taraftan,

²³⁰ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, ss. 102-106; Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, ss. 126-127.

²³¹ Carole Fink, "Minority Rights as an International Question", **Contemporary European History**, Vol. 9, No. 3, 2000, p. 391-395.

²³² United Nations Economic and Social Council Commission on Human Rights, "Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities", E/CN.4/367, 7 April 1950, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/006/98/pdf/GL900698.pdf>, ayrıca bkz. Gilbert, "Religio-nationalist Minorities...", pp. 406-408.

azınlıkların toplumun eşit siyasal ve medeni haklara sahip, eşit yurttaşları olduğu anlayışı güçlenmiş ve bunu sağlamaya yönelik negatif haklar yanında, azınlıkların farklı kimliklerini koruma ve geliştirmelerine yönelik pozitif haklar da, hem sayıca, hem de nitelik olarak önemli gelişme göstermiştir. Bu bağlamda pozitif hakların özellikle kültürel ve toplumsal alanda yoğunlaşması ve devletlere bazı önlemleri hayata geçirme yükümlülüğünün getirilmesi, ayrımcılığın önlenmesi yanında farklılıklara saygı ile azınlıkların korunması anlayışının gelişmesi temelinde bir “paradigma değişimini” göstermesi nedeniyle önem taşımaktadır. Bu dönemde de haklar temel olarak bireylere tanınmışsa da, ortak kullanım özelliği gösteren haklar konusunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu bağlamda MC sistemi, azınlık hakları konusunda o zamana kadar ve 1990'lara dek en kapsamlı, doğrudan ve ayrıntılı düzenlemeler getiren sistem olmuştur. Bu dönemde azınlık haklarının uygulama ve denetiminin, azınlık sorunlarıyla sadece dünya barışının korunması çerçevesinde ilgilenecek olan ve bu nedenle siyasal kaygılarla hareket etmeksizin tarafsız bir biçimde ve standart prosedürler çerçevesinde davranabileceği düşünülen MC'nin garantisi altına alınması, bu sistemin en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Ayrıca azınlıklar konusundaki anlaşmazlıkların uluslararası uyuşmazlık sayılması ve UDAD'a götürülebilmesi ise, uluslararası yargıyı da azınlıkların korunması konusunda belli ölçüde pay sahibi yapmış ve sistemin hukuksal karakterini güçlendirmiştir²³³. Diğer taraftan, azınlık anlaşmalarının taraf devletlerin temel yasaları olarak kabul edilmesi ve devletlerin azınlıklara ilişkin düzenlemelere aykırı yasalar çıkarmayacaklarını yükümlenmeleri de, azınlık haklarının korunması açısından bir başka önemli gelişme olmuştur. Bu nokta, azınlıklar ile devletler arasında bir güven ve işbirliği ortamının kurulmasına vurgu yapılması kadar; azınlıkların korunmasında dış güvence ve korumanın yanı sıra, iç korumanın da önemine dikkat çekmesi açısından da önemlidir²³⁴. Azınlık haklarının dış koruması konusunda getirilmiş olan başvuru mekanizması, azınlık hakları açısından bu sistemin getirdiği önemli bir yeniliktir. Bu mekanizma sayesinde, herhangi bir devletteki azınlıklara yönelik uygulamalardan insani nedenlerle rahatsız olan veya bunun bölgesel veya uluslararası barışı tehdit ettiğini düşünen devletler veya

²³³ Rosting, **a.g.e.**, p. 647.

²³⁴ Rosting, **a.g.e.**, p. 649.

doğrudan bir biçimde, baskı ile karşılaşan azınlık grupları bu sorunları uluslararası gündeme getirebilmişler ve bu şekilde azınlıkların kolektif korunması mümkün olabilmektedir. Bu durumda sözkonusu mekanizmanın, arkalarında akraba devlet desteği olmayan, güçsüz azınlıkların sorunlarını gündeme getirme ve çözüm arayışlarında bulunmaları açısından taşıdığı önem ortadadır. Ayrıca bu sistem, kendisini devletleşmiş bir ulusla özdeşleştirmeyen, diğer bir deyişle akraba devleti olmayan ve aynı zamanda self-determinasyon talebinde bulunmayan ve bu nedenle ulusal ve uluslararası sistem açısından tehdit olarak algılanmayan azınlıkların da (Yunanistan'daki Pindus Ulahları, Romanya'daki Szekler ve Saksonlar, Çekoslovakya'daki Ruthenyalılar gibi) haklarını koruma altına almış; azınlık hakları konusunda her zaman reelpolitik gereklilikler doğrultusunda hareket edilmediğini, kimi zaman, bir ölçüye kadar, normatif düzenlemelerin de geçerli olabileceğini ortaya koymuştur²³⁵.

Azınlık haklarının gelişimine yönelik bu katkılarına rağmen, MC azınlık hakları sistemi birçok noktadan eleştirilere tabi tutulmuştur. Öncelikle evrensel örgüt güvencesine konmasına rağmen, bu sistemin evrensellikten uzak olduğu söylenebilir²³⁶. Tıpkı 19. yüzyıldaki gibi, azınlık hakları, uluslararası bir “meşruiyet ölçütü” olarak değerlendirilmiş, uluslararası sistemdeki hiyerarşiyi güçlendirecek bir biçimde, sistemin güçlü ve yönlendirici devletlerince savaşta yenilen veya topraklarını genişleten devletlere, uluslararası topluma katılmalarının ve yeni durumun tanınmasının bir şartı olarak dayatılmıştır. Bu durumda galip devletlerin kendilerini sistem dışında tutmaları, sistemin sadece Avrupa çapında (Irak istisnasıyla) geçerli olması ve yalnızca anlaşmalarla bağlı devletlerdeki belli azınlıklara haklar tanınması, sistemin evrenselliğini zaafa uğratan faktörler olarak belirlenebilir. Ayrıca bu konuda çeşitli önerilerin gündeme gelmesine rağmen²³⁷, MC içerisinde tüm devletleri bağlayan ve tüm azınlıkları tanıyarak haklarını garanti altına alan ve standartlaştıran genel bir azınlık anlaşmasının imzalanamaması, önemli bir eksiklik olarak görülmelidir. Genel olarak uluslararası barış ve istikrarı örgütlemek ve sürdürmek için ulusüstü kural ve uygulamalara sahip olacağı varsayımıyla

²³⁵ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 41.

²³⁶ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 41.

²³⁷ Bu konuda bkz. Sierpowski, **a.g.e.**, pp. 26-28.

tasarlanan ve kurulan MC'nin, kısa süre içinde savaş galiplerinin güç politikalarını ve aralarındaki güç dengelerini yansıtan bir örgüt haline gelmesinin de, azınlık koruma sisteminin başarısızlığında etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan ihlalin tespiti halinde uygulanacak yaptırımların belirsizliği; MC'nin işleyiş kurallarının belli olmaması; bunların daha başlangıçta azınlıklara ilişkin düzenlemelerde açık biçimde belirlenmemesi ve süreç içerisinde ihtiyaçlar ve devletlerin müdahaleleri doğrultusunda şekillendirilmesi de, hem sistemin güvenilirliğini zedelemiş, hem ülkesinde azınlıklar bulunan devletlere uygulama konusunda geniş bir hareket alanı bırakmış, hem de sistemin etkinliğini zayıflatmıştır. Aynı zamanda bu işleyiş prosedürü ve başvuru mekanizması, azınlık haklarının ulusüstü biçimde veya kolektif korunması yönünde etkin bir biçimde kullanılmamış; daha çok self-determinasyon ilkesinin kendileri için uygulanmamasından dolayı sistemden belli ölçüde rahatsızlık duyan “güçlü” azınlıklar ile akraba devletlerinin irredentist amaçlarını dile getirdikleri bir platform haline gelmiş²³⁸ ve diğer devletlerin içişlerine karışma veya uluslararası baskı altına alınması yönünde istismar edilebilmiştir. Dolayısıyla sistemin uygulanması, fazlasıyla tarafların iyiniyetli davranacakları varsayımına dayalı olmuş; bunun tersi yöndeki davranışlar ise, sistemin başarısızlığını beraberinde getirmiştir. Bu sistemde güçlü (arkalarında akraba devlet desteği bulunan) ve güçsüz azınlıklar ayrımı ortaya çıkmış ve sistem, güçsüz azınlıkların korunması konusunda çoğu kez başarısız kalmıştır. Yine sistem içerisinde devletçi ilkelerin önemli bir ağırlık taşıması, ulusüstü veya kolektif koruma biçimleri/önlemleri geliştirilmesini/uygulanmasını engellemiştir. Diğer bir deyişle MC'nin, azınlıkların farklı kimliklerinin korunması ile asimilasyonu arasında bocalaması ve adaleti gerçekleştirmekle barışı korumak arasında kararsız kalması, sistemin önemli zaaflarından birini oluşturmuştur²³⁹. Genel olarak, yeni kurulan ve dolayısıyla etkisi ve gücü henüz tahmin edilemeyen bir örgüt olarak MC'nin, başlangıç itibarıyla azınlık haklarının uluslararası korunması konusunda büyük sözler verdiği söylenebilir. Bunların gerçekleştirilememesi ve istismara açık bulunması, bir yandan örgütün güvenilirliğini ve saygınlığını sarsmış, diğer yandan da gelecekteki

²³⁸ Gilbert, “Religio-nationalist...”, p. 406.

²³⁹ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 40.

azınlık düzenlemelerinde verilecek sözler ve uygulamalar konusunda bazı dersler çıkarılmasını sağlamıştır²⁴⁰.

1.2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

Genel olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, azınlıkların ayrımcılık yasağı çerçevesinde genel insan hakları ile korunması eğilimi ağırlık kazanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, bu dönemde, tüm dünyada, azınlıklara farklı kimliklerini korumaya yönelik özel haklar sağlanmasından çok, genel insan haklarına saygının etkin bir biçimde yaşama geçirilmesinin, azınlıkların korunmasında tek başına yeterli olacağı düşüncesi önplana çıkmıştır. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır: İlkin, iki savaş arası dönemde azınlıklara sağlanmış özel hakların, hem azınlıklar, hem de bunların akraba devletlerince kötüye kullanılması ve MC'nin de bunu önlemede yetersiz kalması, azınlıklara ilişkin taleplerin ve azınlık haklarının, şoven ulusçuluk, irredentizm, saldırganlık ve kötüye kullanma ile özdeşleştirilmesine ve bunlara karşı bir önyargı oluşmasına neden olmuştur. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, hem büyük güçler (azınlıklar ve azınlık hakları uluslararası sistemin istikrarını ve dengelerini olumsuz yönde etkileyebilirdi; aynı zamanda blok içindeki devletlerin ulusal birlik, dayanışma ve gücü bloğun genel olarak gücünü etkiliyordu), hem ulus-devletler (bu dönemde ulusal egemenliğe verilen önem artmıştı ve azınlık haklarının egemenliği zayıflatacağı düşünülüyordu), hem de azınlıkların (MC dönemindeki etkisiz ve eşitsiz korumanın BM döneminde de tekrarlanması ve savaş öncesi yaşanan sıkıntıların yeniden ortaya çıkması endişesi), azınlıkların farklı kimliklerini korumalarına yönelik azınlık haklarına sıcak bakmadıkları söylenebilir²⁴¹. İkinci olarak, oluşan yeni uluslararası sistem içerisinde ideolojik farklılaşma önplana geçmiş ve etnik/dilsel/dinsel farklılaşmaların önemi, nispi olarak azalmıştır. Dolayısıyla bu dönemde askeri ve siyasi nitelikli sorunlar, etnik ve dinsel

²⁴⁰ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 41.

²⁴¹ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 121-122. Mazower, azınlık haklarından öte “insan haklarının korunması” anlayışının, ilk kez Ocak 1942’de Mihver Devletleri’ne karşı savaşan 26 devletin imzaladığı Birleşmiş Milletler Bildirisi’nde ortaya konduğunu ve bunun savaş sonrası düzenlemelere damgasını vurduğunu belirtmektedir. Bu konuda bkz. Mark Mazower, “The Strange Triumph of Human Rights, 1933-1950”, **The Historical Journal**, Vol. 47, No. 2, 2004, pp. 379-398.

nitelikli sorunlardan daha önemli görülmüştür. Bir diğer neden, eski sömürgelerde yaşayan halkların bağımsızlıklarını kazanmaları ve ulus-devletlerini inşa sürecinde, yani dekolonizasyon sürecinde, özellikle yeni “ulusal” kimliğinin yaratılması ve yaygınlaştırılması açısından azınlıklara ve azınlık haklarına olumsuz bir açıdan yaklaşımlarıdır. Bu devletler azınlık haklarının, ikinci bir self-determinasyon kullanımını hatıra ve gündeme getirerek ayrılmaya kadar gidebilecek bir süreci başlatmasından çekinmişler ve bunları ulusal ve ülkesel bütünlüklerini bozan unsurlar olarak algılamışlardır²⁴². Bir başka neden ise, İkinci Dünya Savaşı’nda insan haklarının çok büyük boyutlarda ihlal edilmesinin yarattığı duyarlılığın bir sonucu olarak, insan haklarını küresel çapta yaygınlaştırmayı amaçlayan uluslararası düzenlemelere, mümkün olduğu kadar çok sayıda devletin katılımının sağlanması amacıyla, azınlıklara ilişkin özel düzenlemelere yer verilmesinden kaçınılmasıdır. Sonuç olarak 1990’lı yıllara dek uluslararası çapta azınlık haklarına yönelik temel yaklaşımın, genel insan haklarına saygının yaygınlaştırılması, azınlıkların eşitlik ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde korunması²⁴³ ve azınlıkların tüm haklar bakımından eşit yurttaşlar haline getirilmesi olduğu söylenebilir. Bu yaklaşım açısından hem tam ve eşit yurttaşlar haline gelen azınlıklar mutlu olacak ve yaşadıkları sisteme sadık yurttaşlar haline gelecekler, hem devletlerin ulusal “bütünlüğü” sağlamaları kolaylaşacak, hem de baskı görmeyen azınlıklar uluslararası sistemin istikrarı ve barış açısından bir tehdit oluşturmayacaktır. Dolayısıyla bu yaklaşımın “yurttaş ulusçuluğu” temelinde asimilasyon eğilimini güçlendirdiği söylenebilir²⁴⁴.

Soğuk Savaş’ın sona erdiği 1990’ların başından itibaren ise azınlıklara ve azınlık haklarına yönelik ilgi ve yaklaşımın kökten bir değişime uğradığı görülmektedir. Bunun temelde üç önemli nedeni bulunmaktadır: Hız kazanan küreselleşme süreci; ideolojik anlamda “alternatifsiz kalan” liberalizmin insan hakları ve özgürlük söylemine yaptığı vurgu ve Soğuk Savaş döneminde ikincil ve hatta üçüncül önemde olan etnik/dinsel aidiyet/bağlılıkların öneminin artması ve

²⁴² Thornberry, **The UN Declaration...**, p. 4.

²⁴³ İkinci Dünya Savaşı sonrasında azınlık sorunlarını çözmeye yönelik tek girişim, azınlık haklarının genel insan hakları içerisinde değerlendirilmesi değildir. Sınır düzenlemeleri, azınlıkların ikili anlaşmalarla korunması ve nüfus değişimleri gibi diğer çözümler için bkz. Thomas D. Musgrave, **Self-Determination and National Minorities**, Oxford, Clarendon Press, 1997, pp. 127-128, 133-135; Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 124-127.

²⁴⁴ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 45.

sonuçta Soğuk Savaş dönemi boyunca “dondurulduğu” düşünülen etnik/dinsel nitelikli sorunların, ulusal ve uluslararası barışı tehdit edecek çatışmalara yol açabilme potansiyelinin ve bunlara ilişkin düzenlemeler yapma gereğinin kabul edilmesi. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, azınlık sorunlarının artık devletlerin salt ulusal yetki alanında yer alan sorunlar olarak nitelenemeyeceği ve uluslararası ilginin meşru konusunu oluşturduğu; azınlıkların korunması konusunda ayrımcılık yasağı ve “eşit yurttaşlık”ın tek başına yeterli olmadığı; bu konuda azınlıkların farklı kimliklerini koruyabilmeleri ve bunu geliştirebilmeleri ve tam ve etkin eşitliğin sağlanabilmesi açısından bazı özel ve “ayrıcalıklı” haklara sahip olmaları gerektiği ve aslında bunun da yeterli olmadığı ve devletlerin bu farklı özelliklerin korunmasına yardımcı olmaları ve hatta bu korumanın koşullarını yaratmalarının gerektiği düşünceleri uluslararası ortamda yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda hem varolan ulusal/uluslararası çatışmaların sona erdirilebilmesi ve adil ve kalıcı bir çözüme ulaşılabilmesi, hem yeni çatışma/sorunların ortaya çıkmasının önlenebilmesi, hem de toplumda fiili eşitliğin de sağlanabilmesi açısından azınlıklara yönelik ilgi ile bu konudaki düzenleme ihtiyacı artmıştır. Bu çerçevede, azınlıklara, hem kimliklerini korumaya ve geliştirmeye yönelik pozitif haklar tanıyan, hem de bu konuda devletin önlemler almasını öngören ve alınacak bu önlemlere yer veren uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuda başı, Avrupa Konseyi ve AGİK/T’in çekmesi, konunun yine Avrupa-merkezli olarak ele alındığı ve uygulamaya geçirildiği düşüncesini akla getirirse de, bu yöndeki standartlaştırma ve kurumsallaşma çabalarının BM çerçevesindeki genel düzenlemelerden kopuk olmadığı da belirtilmelidir²⁴⁵.

1.2.2.3.1. Evrensel Düzenlemeler: Birleşmiş Milletler Bünyesindeki Çalışmalar

Yukarıda azınlık haklarının İkinci Dünya Savaşı sonrasında genel gelişimine ilişkin olarak yapılan değerlendirmede ortaya konan eğilim ve anlayışın, BM çerçevesinde azınlık hakları konusunda yapılan çalışmalar bağlamında aynen geçerli

²⁴⁵ Kurubaş, a.g.e., s. 60.

olduğu söylenebilir. Gerçekten de 1990'a kadar olan dönemde, BM'de yapılan çalışmalarda azınlık haklarının genel insan hakları içinde korunması eğiliminin ağır bastığı (örneğin azınlıklara yönelik tek doğrudan düzenleme olan 27. madde, genel insan haklarına yönelik bir düzenleme olan MSHS içerisinde yer alır); farklılıkların korunmasından çok, eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesine özel bir vurgu yapıldığı; azınlık haklarının kötüye kullanılması olasılığı karşısında azınlıkların kolektif birimler olarak tanınmasından kaçınıldığı ve devletçi ilkelerin öne çıkarıldığı ve dönemin insan hakları konusundaki genel eğilimini yansıtır biçimde bireysel hakların ve bireysel koruma önlemlerinin ağırlık taşıdığı görülmektedir. 1990'ların başından itibaren ise, azınlıklara ve azınlık haklarına yönelik anlayışın değişmesi BM düzeyinde de yansımaları bulmuş ve hem azınlıkların farklılıklarını korumaya yönelik pozitif hakları olduğu, hem de devletin bunların uygulanması ve bu şekilde gerçek eşitliğin sağlanması açısından bazı görevleri bulunduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, hukuksal açıdan bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte, 1992 yılında kabul edilen Bildiri'nin, bu dönemde tüm dünyada azınlıklar konusundaki genel anlayış ve eğilimin, evrensel çapta tasdiki olması açısından önemi ayrıca belirtilmelidir. O halde, 1990'lara dek BM'nin azınlık haklarına yönelik ilgisinin sınırlı olduğu ve MC örneğinden alınan dersle ve bunun aksine, azınlık haklarının korunması açısından garanti vermekten ve azınlık sorunlarının uluslararası çözümü konusunda inisiyatif almaktan kaçındığı; bununla birlikte, 1990 sonrasında ise uluslararası barış ve istikrarın sağlanması bağlamında bu ilgisinin arttığı ve azınlık haklarını düzenlemeye yönelik bazı girişimlerde bulunduğu söylenebilir.

BM ilk kurulduğu yıllarda, savaş sonrası düzenlemelere hakim olan düşünce çerçevesinde, azınlıklara ilişkin sorunları genel insan haklarına saygının yaygınlaştırılması ve azınlıkların ayrımcılık yasağı çerçevesinde korunması bağlamında ele almıştır. Bu çerçevede, bu dönemde ortaya çıkan insan haklarına ilişkin uluslararası belgelerde yalnızca genel ayrımcılık yasağı yer almaktadır. Örneğin BM Şartı'nın 1. maddesinde herkes bakımından ırk, cinsiyet, dil ya da din farkı gözetmeksizin insan haklarına ve temel hak ve özgürlüklere saygı duyulmasının

teşvik edileceği belirtilmektedir²⁴⁶. Yine 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi²⁴⁷ de azınlıklardan bahsetmemekte, sadece ayrımcılık yasağına (2. md.) yer vermektedir. BM Genel Kurulu aynı gün aldığı “Azınlıkların Kaderi” başlıklı kararda ise, BM’nin azınlıkların durumuna ilgisiz kalamayacağını; ancak, her devlette farklı bir biçimde ortaya çıkan bu karmaşık ve nazik soruna tek ve kapsamlı bir çözüm bulmanın zor olduğunu belirtmiş; bundan sonra bu sorunla ilgilenmeyeceğini ve bu konudaki yetkisini 1947’de İnsan Hakları Komisyonu altında kurulan Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu’na devrettiğini açıklamıştır²⁴⁸. Bu noktada, en azından 1990’lara dek, Alt-Komisyon’da yapılan çalışmaların merkezinde azınlıkların korunmasından çok ayrımcılığın önlenmesi konusunun daha ağırlıklı olarak yer aldığı; MSHS’ne 27. maddenin eklenmesi ve bazı akademik nitelikli raporların hazırlanması ve yayınlanması dışında Alt-Komisyon’un azınlıkların korunması veya azınlık haklarının geliştirilmesi konusunda önemli sayılabilecek ileri adımlar atmadığı söylenebilir. Öte yandan BM çerçevesinde kabul edilen ve temelde başka konuları düzenleyen bazı sözleşme ve bildirilerde de azınlıkları ilgilendiren bazı hükümler bulunduğu belirtilmelidir. Azınlıklara “dolaylı koruma” sağlayan bu belgeler arasında, 1948 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (azınlığın varlık hakkı), 1957 Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi, 1960 Eğitimde Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (azınlığın eğitim hakkı ve ayrımcılık yasağı), 1965 Irk Ayrımının Tüm Biçimleriyle Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (ayrımcılık yasağı), 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi sayılabilir²⁴⁹.

BM bünyesinde azınlıklara ilişkin olarak yapılan ilk doğrudan düzenleme, MSHS²⁵⁰’nin 27. maddesi olmuştur:

“Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların var olduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini

²⁴⁶ Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilâtlar ile İlgili Temel Metinler**, İstanbul, Beta Yayınları, 1987, ss. 27-28. Ayrıca Şart’ın self-determinasyon ve azınlık hakları açısından bir incelemesi için bkz. Patrick Thornberry, “Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments”, **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 38, 1989, pp. 871-873.

²⁴⁷ Gündüz, **a.g.e.**, ss. 203-208.

²⁴⁸ Alpkaya, “Uluslararası İnsan...”, s. 150.

²⁴⁹ Bu konuda bkz. Thornberry, **The UN Declaration...**, pp. 4-6.

²⁵⁰ Antlaşmanın Türkçe tam metni için bkz. Gündüz, **a.g.e.**, ss. 216-233.

yaşama, kendi dinlerini açıklama ve gereklerini yerine getirme ve kendi dillerini kullanma haklarından mahrum bırakılamazlar.”

Bu madde, halen, BM çerçevesinde azınlıklara ilişkin olarak, uluslararası bir sözleşmede yer alan ve hukuksal güvence altına alınmış, denetim ve koruma mekanizmasına sahip tek hüküm olma özelliğini sürdürmektedir. Bununla birlikte, bu madde ile azınlık hakları konusunda yapılan düzenlemenin genel ve soyut nitelikte olduğu, azınlıklara sağlanan hakların ayrıntılandırılmadığı ve MC azınlık koruma sistemindeki düzenlemelerle karşılaştırıldığında oldukça geri bir noktayı temsil ettiği söylenebilir.

Bu madde ile azınlık haklarının sükeleri, “etnik, dinsel ya da dilsel” azınlıklar olarak belirlenmiştir. Maddede, MC dönemi azınlık anlaşmalarında yer alan ve daha çok fiziksel özelliklere dayalı farklılıkları ifade eden “ırk” sözcüğü yerine, kültürel özellikleri de kapsaması ve bu bağlamda daha geniş bir anlam çerçevesine sahip olması nedeniyle “etnik” sözcüğü tercih edilmiştir²⁵¹. “Ulusal azınlıklar” terimine ise, Avrupa’daki azınlık sorunlarına işaret etmesi ve siyasal anlamlar (self-determinasyon ilkesinin uygulanması gibi) taşıdığı gerekçesiyle maddede yer verilmemiştir²⁵². 27. madde ile sadece “azınlıklara mensup kişiler”e tanınması, bu hakların bireysel haklar olduğunu ortaya koymakta; kişilerin bu haklarını grubun diğer üyeleriyle birlikte kullanabileceklerinin belirtilmesi ise kolektif hakların tanındığı anlamına gelmemektedir. Ancak maddede hakların grubun diğer üyeleriyle birlikte kullanılabileceği ifadesinin yer alması, azınlıkların grup halinde varolma hakkının tanındığı anlamında yorumlanmaktadır²⁵³. Getirilen bu düzenleme ile sadece azınlıkların farklı kimlikleri olduğu ve bunu sürdürme ve geliştirmeye yönelik hakları olduğu kabul edilmiş, devletin alacağı önlemleri de kapsayacak şekilde pozitif haklar tanınmamıştır. Nitekim maddedeki “mahrum bırakılamazlar” şeklindeki negatif ifade de bunu ortaya koymaktadır. O halde devletler sadece bu hakların varlığını kabul etmeyi ve bunlara karışmamayı yükümlenmişler, bu hakların hayata geçirilebilmesi için özel bir önlem alma yükümü üstlenmemişlerdir²⁵⁴.

²⁵¹ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 129.

²⁵² Kurubaş, **a.g.e.**, s. 50.

²⁵³ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 51.

²⁵⁴ Buna karşı çıkan yorumlar da bulunmaktadır. Örneğin Thornberry, Sözleşme’de zaten bulunan hakların azınlıklar için bu özel maddede tekrarlandığını; bunun, azınlıkların Sözleşme’deki genel

Maddeye göre azınlıkların, kendi kültürlerini yaşama, dinlerini ifade etme ve gereklerini yerine getirme ile kendi dillerini kullanma hakları bulunmaktadır. Ancak bu hakların kapsam ve sınırı maddede yer almamakta, bu da, bu hakların hayata geçirilmesi konusunda devletlere geniş bir hareket alanı bırakmaktadır. Örneğin “kendi dillerini kullanma” hakkı, geniş yorumla idari makamlarla ilişkilerde azınlık dilinin kullanılabilmesi yönünde bir hak olarak görülebilirken, dar yorumla sadece özel ilişkilerde kullanılabilecek bir hak olarak değerlendirilebilir. Son olarak ise, “azınlıkların varolduğu devletlerde” ifadesi, bir anlamda devletlere, kendi egemenlik alanlarında bulunan grupların azınlık olarak nitelenmesi konusunda serbestlik tanımakta, adeta “devletleri ülkelerinde azınlık bulunmadığını açıklamaya davet etmektedir”²⁵⁵. Bu çerçevede azınlıkların varlığı, devletlerin onları resmen tanıyıp tanımamasına bağlı olmamakla birlikte, bu hüküm uyarınca devletlerin bu azınlıkları farklı isimler altında tanımlayarak uluslararası yükümlülüklerinden kaçınma yoluna gidebilecekleri söylenebilir²⁵⁶.

BM İnsan Hakları Komitesi 1994 yılında 27. maddeye ilişkin bir Genel Yorum yayınlamış ve bu maddeyi Soğuk Savaş sonrası dönem koşullarında yeniden değerlendirmeye tabi tutmuştur²⁵⁷. Komite, Genel Yorum’da, 27. maddede düzenlenen haklarla 1. maddede düzenlenen “self-determinasyon hakkı”nın birbiri ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmiş (par. 2, 3.1); etnisite, dil veya din temelinde ayrımcılık yapmadığını belirten devletlerin, bu nedenden dolayı ülkelerinde azınlık bulunmadığını açıklamalarının veya azınlık haklarını tanımayı reddetmelerinin doğru

haklarından, farklılıklarını koruyarak yararlanmalarını mümkün kıldığını, diğer bir deyişle bu maddenin azınlıkların farklılıklarını korumalarına yönelik haklar sağladığını ve (etkili yorum ilkesi çerçevesinde) anlaşmanın etkili bir sonuç doğurabilmesi için bir yorum yapıldığında da, devletlerin ayrımcılık yapmama dışında, çoğunlukla azınlık arasında hukuksal ve fiili eşitliği sağlayabilmek ve maddede tanınan hakların gerçekten uygulamaya konabilmesi amacıyla, azınlıkların kimliklerini koruyup güçlendirmelerine yardımcı olacak ortamı yaratması, bu konuda önlemler alması ve en azından başkalarının karışmasını engellemesi gerektiğini belirtmektedir. Thornberry, **The UN Declaration...**, s. 8-9. Cholewinski ise, taraf devletlerin de, sorunu bu şekilde algıladıklarını, diğer bir deyişle, 27. maddeyi, kendilerine pozitif bir yükümlülük getirdiği şeklinde yorumladıklarını; bunun da hem Genel Yorum’a ilişkin olarak yapılan tartışmalarda devletlerin getirdiği görüşlerden, hem de İnsan Hakları Komitesi’ne sundukları raporlardan anlaşıldığını belirtmektedir. Ryszard Cholewinski, “State Duty Towards Ethnic Minorities: Positive or Negative?”, **Human Rights Quarterly**, No. 10, 1988, pp. 344-371.

²⁵⁵ Thornberry, **Minorities and Human...**, s. 14.

²⁵⁶ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 137.

²⁵⁷ “Report of the Human Rights Committee, Annex V, General Comment No. 23(50) (art. 27)”, A/49/40(VOL.I)(SUPP), 21 September 1994, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/377/62/pdf/N9437762.pdf>, pp.106-109.

olmadığı ifade etmiş (par. 4); 27. maddede yer alan haklardan yararlanmak için yurttaş olmanın zorunlu bir koşul olmadığını açıklamıştır (par. 5.1, 5.2). Ayrıca Komite, negatif biçimde ifade edilmesine rağmen, 27. maddenin devletlere pozitif birtakım yükümlülükler getirdiğini de belirtmektedir. Buna göre, maddede yer alan hüküm, azınlıkların farklı kimliklerinin korunmasına ve sürdürülmesine yönelik bir hakkın varlığını tanımakta ve inkar edilmemesini gerektirmektedir. Devletler, bu hakkın varlığının ve kullanılmasının engellenmesi veya ihlal edilmesi karşısında koruma sağlamakla yükümlüdürler. Dolayısıyla pozitif koruma önlemleri, sadece devletin bu hakkın kullanımına yönelik eylemlerinin sınırlanmasını değil, aynı zamanda o devlette yaşayan diğer kişilerin (çoğunluk) eylemlerine karşı da koruma sağlamasını içerir (par. 6.1). Diğer taraftan Komite, 27. maddedeki hakların, bireysel haklar olmalarına rağmen, azınlık grubunun kimliği ile doğrudan bağlantılı olduğunu belirterek, devletin bu hakların kullanımı konusunda alacağı önlemlerin, bu kimliğin sürdürülmesine ilişkin olabileceğine ve dolayısıyla bu pozitif ayrımcılığın çoğunluk aleyhine ayrımcılık olarak nitelenmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir (par. 6.2).

MSHS'nin uygulanması, temelde iki düzeyde gerçekleşmektedir. Ulusal düzeyde, devletler sözleşmeye attıkları imzanın karşılığı olarak, ahde vefa ilkesi çerçevesinde bunun hükümlerine uymak durumundadırlar. Diğer bir deyişle 27. maddedeki azınlık haklarının öncelikle ulusal düzeyde korunması gerekir. Uluslararası düzeyde ise Sözleşme'nin denetimi için İnsan Hakları Komitesi oluşturulmuştur. Uluslararası denetim üç yöntemle gündeme gelmektedir: Zorunlu rapor yöntemi, seçimlik devletlerarası başvuru yöntemi ve seçimlik bireysel başvuru yöntemi. Rapor yönteminde, devletler, 27. maddedeki haklar dahil olmak üzere, Sözleşmede yer alan haklara ilişkin faaliyetlerini belirli dönemlerde Komite'ye sunarlar. Komite bunları açık oturumlarda değerlendirir ve bunun sonucunda hazırladığı değerlendirme raporunu açıklar. Bu yöntemin, devletlerin uluslararası prestijini etkilemesi bağlamında etkili olduğu söylenebilir. Bugüne kadar hiç kullanılmayan devletlerarası başvuru yöntemi, seçimlik bir yoldur ve bir devletin, Sözleşme yükümlülüklerine uymadığı iddiasıyla başka bir devlet aleyhine Komite'ye başvurabilmesi için, her iki devletin de Komite'nin bu tür başvuruları kabul ve

inceleme yetkisini kabul etmiş olmaları gerekir²⁵⁸. Bireysel başvuru yöntemi de seçimlik bir yöntem olup, sadece Komite'nin bu konudaki yetkisini Ek Protokol ile kabul etmiş olan devletlere karşı ve iç hukuk yollarının tüketilmesi şartıyla kullanılabilir²⁵⁹. Komite'nin kararlarının bağlayıcılığı bulunmamaktadır; ancak Komite'nin bir hak ihlali bulunduğunu ortaya koyması ve ilgili devletin ne gibi önlemler aldığını izlemesi, özellikle devletlerin uluslararası saygınlığı açısından önemli bir yaptırım sayılabilir²⁶⁰. 27. maddeye ilişkin olarak Komite'ye az sayıda başvuru yapılmış, bunların çoğu da “yerli halklar”a mensup kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir²⁶¹. Bazı başvurular ise Fransa'da yaşayan Brötonlarca, “kendi dilini kullanma hakkı”nın ihlal edildiği gerekçesiyle yapılmış, fakat Komite, Fransa'nın MSHS'yi imzalarken “Fransız Anayasası'nın 2. maddesi gereğince 27. maddenin Fransa için uygulanamaz” olduğu şeklindeki yorum beyanını çekince saymış ve bu nedenle sözkonusu başvuruları kabuledilemez bulmuştur²⁶².

1990 sonrası süreçte, azınlıklara ve azınlık haklarına yönelik ilginin artışı, BM'de de yansımaları bulmuş ve bu dönemde örgütün azınlıklara yönelik yaklaşımında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda yukarıda sözü edilen Genel Yorum ve 18 Aralık 1992 tarihinde kabul edilen Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi²⁶³, hem devletler arasında sağlanan oydaşma ile kabul edilmesi dolayısıyla²⁶⁴ bu dönemde dünyadaki azınlıklara ve azınlık haklarına yönelik genel eğilimi yansıtmaları açısından önem

²⁵⁸ Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan...*, s. 142.

²⁵⁹ Bireysel başvurular konusunda izlenen prosedürün ayrıntıları için bkz. Turgut Tarhanlı, “Birleşmiş Milletler Örgütü ve İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Başlıca Usuller”, *İnsan Hakları*, Korkut Tankuter (Ed.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, ss. 419-420; Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan...*, ss. 143-145.

²⁶⁰ Kurubaş, *a.g.e.*, s. 53.

²⁶¹ *Sandra Lovelace Kanada'ya Karşı* (24/1977), *L.S.N Kanada'ya Karşı* (94/1981), *Lubicon Gölü Birliği Şefi Bernard Ominayak Kanada'ya Karşı* (167/1984), *Kitok İsveç'e Karşı* (197/1985), *Ilmari Lämsman Finlandiya'ya Karşı* (511/1992). Bu kararlar için bkz. Alan Phillips and Allan Rosas, *Universal Minority Rights*, Turku, Åbo Akademi University Press, 1995, ss. 238-286, 325-339.

²⁶² *S.R. Fransa'ya Karşı* (243/1987); *J.B. ve H.K. Fransa'ya Karşı* (325/1988); *R.T. Fransa'ya Karşı* (262/1987); *T.K. Fransa'ya Karşı* (220/1987); *Dominique Guesdon Fransa'ya Karşı* (219/1986); *Yves Cadoret, Hervé Le Bihan Fransa'ya Karşı* (221/1987-323/1988), vd.

²⁶³ United Nations General Assembly, “Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious Linguistic Minorities”, A/RES/47/135, 3 February 1993, Çevrimiçi: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/076/55/IMG/N9307655.pdf?OpenElement>.

²⁶⁴ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, s. 132.

taşımakta, hem de BM'nin azınlık haklarına yönelik yaklaşımındaki değişimi göstermektedir.

Başlangıç kısmında, Bildirge'nin hazırlanmasında 27. maddenin temel çıkış noktası olarak alındığı; azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunması ve geliştirilmesinin, hem iç siyasal ve toplumsal istikrara, hem de uluslararası istikrar, barış ve işbirliğine katkı sağlayacağı ifade edilmiş ve BM'nin azınlıkların korunması konusunda önemli rol oynaması gerektiği belirtilmiştir. Bu ifadeler, azınlıklar konusunda “ayrımcılığın önlenmesi”nden “azınlıkların korunması”na doğru olan görüş değişikliğinin BM çerçevesinde de geçerli olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bildirge’de hak süjesi gruplar içerisine, 27. maddede tanımlananlar yanında, “ulusal” azınlıklar da dahil edilmiştir. Bu çerçevede Bildirge ile azınlıkların 27. madde çerçevesinde sahip oldukları haklar tekrarlanmakta (kimliğin tanınması hakkı; kendi kültüründen yararlanma hakkı; kendi dinini açıklama ve uygulama hakkı; kendi dilini kullanma hakkı) ve azınlıkların sahip olduğu²⁶⁵ “yeni” haklar şu şekilde belirlenmektedir: anadilde eğitim hakkı; kültürünün eğitimini alma hakkı; kültürel, dinsel, toplumsal, ekonomik ve kamusal yaşama tam olarak katılma hakkı; ulusal ve/veya bölgesel düzeyde mensup oldukları azınlığa ya da yaşadıkları bölgeye ilişkin kararlara katılma hakkı; kendi dernek ve birliklerini kurma ve yönetme hakkı; ülkedeki azınlık mensuplarıyla, diğer azınlıklarla veya diğer ülkelerdeki azınlık gruplarıyla ilişki kurma hakkı²⁶⁶. Bildirge’de tanımlanan hakların tümü “azınlıklara mensup kişiler”e tanınmış, kişilerin bu hakları, bireysel olarak veya gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak kullanabilecekleri belirtilmiştir. Dolayısıyla Bildirge’deki haklar, esas olarak bireysel haklar kategorisinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, anadile ilişkin haklar ile dinsel, toplumsal, ekonomik ve kamusal yaşama tam olarak katılma hakkı ve ulusal ve/veya bölgesel düzeyde mensup oldukları azınlığa ya da yaşadıkları bölgeye ilişkin kararlara katılma hakkının,

²⁶⁵ Bildirge, 27. maddenin negatif ifadesinin (“mahrum bırakılamazlar”) ötesine geçmekte ve azınlıklara mensup bireylerin kendi kültürlerinden faydalanma, dinlerini uygulama ve dillerini kullanma haklarına “sahip olduklarını” belirtmektedir (md. 2).

²⁶⁶ Bu noktada anadilde eğitim hakkı ile kültürünün eğitimini alma hakkının, Bildirge’de net bir biçimde hak olarak tanımlanmadığının altı çizilmelidir. Bildirge’nin 4/3 maddesi, devletlerin, azınlıklara mensup kişilerin anadillerini öğrenmelerine ya da anadillerinde öğretim görmelerine yönelik uygun olanaklara sahip olmaları için uygun önlemler alması gerektiğinden bahsetmektedir. Ancak maddenin ifade tarzı, bu konuda sanki varolan bir haktan bahsediliyormuş izlenimi uyandırmaktadır.

birlikte kullanım boyutu ağır basan haklar olarak belirlemektedir. Bildirge'deki bazı haklar, azınlığın farklı kimliğini korumaya yönelik olduğundan pozitif hak statüsündedir: devlet tarafından kimliğin tanınması hakkı, anadilde eğitim hakkı, kültürünün eğitimini alma hakkı, kendi dernek ve birliklerini kurma hakkı, kamusal yaşama etkin katılım hakkı. Bildirge'nin BM sistemi açısından getirdiği en önemli yenilik, bu haklardan yararlanılması için uygun ortamı yaratma konusunda devletin özel önlemler almasının gerekli olduğunun ifade edilmesi ve hangi alanlarda bu önlemlerin alınacağını belirtilmesidir. Bu anlamda Bildirge'nin, azınlık hakları konusunda 27. maddenin eksik bıraktığı yönleri tamamladığı söylenebilir. Bu çerçevede devletler, azınlıkların kimliğini ilerletmeye yönelik koşulların iyileştirilmesini kolaylaştırmak; insan haklarının ayırım gözetilmeden ve eşit bir biçimde tam ve etkili kullanımını güvence altına almak; azınlıkların kendi özelliklerini ifade etmelerini ve kendi kültür, dil, din, gelenek ve adetlerini geliştirmek; azınlıkların anadillerini öğrenmelerini ya da bu dilde eğitim görmelerini sağlamak; azınlıkları tarihlerini, geleneklerini, dillerini ve kültürlerini tanımaları ve öğrenmeleri yönünde teşvik etmek ve azınlıkların ülkenin ekonomik ilerleme ve gelişmesine tam olarak katılmalarını sağlamak için gerekli önlemleri alacaklardır. Görüldüğü üzere sıralanan bu önlemler, hem azınlığın çoğunluk ile hukuksal ve fiili eşitliğini sağlamaya, hem de azınlıkların farklı kimliklerini koruyup güçlendirmeleri amacına yöneliktir. Ancak bu önlemlerin, her devletin toplumsal ve siyasal yapısına ve ekonomik gücüne bağlı bulunduğu kabul edilerek, alınacak önlemlerin türü ve boyutu kesin hükümlere bağlanmamış, sadece hangi konularda önlem alınacağı belirtilmiştir. Bunun yanında, Bildirge'de azınlık hakları-devletçi ilkeler dengesi korunmuş, Bildirge'deki hakların hiçbirinin devletlerin egemen eşitliği, ülkesel bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına karşı kullanılamayacağı veya bu şekilde yorumlanamayacağı belirtilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde Bildirge'nin, hukuksal bağlayıcılığı olmasa da, 27. maddenin güncel bir yorumunu yapma, onu günün koşullarına uydurma ve eksiklerini tamamlayarak geliştirme amacını güttüğü ve azınlık hakları konusundaki anlayışın ve geline aşamanın evrensel düzeyde bir onayı olması bakımından, burada yer alan düzenlemelere uygun davranmaları konusunda devletler üzerinde moral bir yükümlülük oluşturduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, 1993 yılında düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda kabul edilen Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı ile de devletlerin, azınlıkların tüm temel hak ve özgürlüklerinden ayırım gözetmeksizin ve eşitlik temelinde tam ve etkin biçimde faydalanmalarını sağlamak için gerekli önlemleri alma yükümü altında oldukları hatırlatılarak, bu önlemlerin azınlıkların, toplumun siyasal, ekonomik, toplumsal, dinsel ve kültürel hayatının tüm yönlerine ve ülkenin ekonomik gelişme ve kalkınmasına tam katılımını kolaylaştıracak nitelikte olanları da kapsamı gerektiği belirtilmiş ve ayrıca İnsan Hakları Komisyonu'na azınlıkların geliştirilmesi ve etkin bir biçimde korunması için araçlar geliştirmesi çağrısında bulunulmuştur²⁶⁷. 1990 sonrası dönemde BM bünyesinde azınlıklara ilişkin olarak yürütülen bir diğer faaliyet ise, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu'na bağlı bir Azınlık Çalışma Grubu kurulmasıdır. Azınlıklara ilişkin yıllık raporlar hazırlayan bu kuruluş, daha çok azınlıklarla ilgili hükümet-dışı örgütler açısından bir şemsiye örgüt niteliği göstermekte ve hükümetlerle azınlıklar arasında diyalogun ve karşılıklı anlayışın sağlanması ve geliştirilmesi açısından önemli bir tartışma platformu oluşturmaktadır²⁶⁸.

BM çerçevesinde azınlık haklarının korunması, geliştirilmesi ve standartlaştırılması amacıyla yürütülen çabalar, yukarıda belirtilen faktörlerin etkisiyle 1990 sonrası dönemde hız kazanmıştır. Bu çerçevede BM sisteminin azınlık haklarının gelişimine sağladığı en önemli katkının, dünyadaki tüm azınlıklara uygulanabilir nitelikte, evrensel düzenlemeler yapmaya çalışması olduğu söylenebilir²⁶⁹. Bu açıdan BM'nin azınlık hakları konusundaki düzenlemelerinin, evrensel bir boyutta geçerliliği bulunduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda 27. madde, azınlıklara ilişkin olarak, taraf devletler açısından hukuksal bağlayıcılığı olan bir düzenleme iken, 1992 Bildirgesi, günümüzde azınlık haklarının ulaştığı boyut, kapsam ve nitelik konusunda devletler arasında varılmış genel uzlaşmayı gösteren bir belge olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Bildirge, azınlık hakları konusunda

²⁶⁷ “World Conference on Human Rights, Vienna Declaration and Programme of Action”, A/CONF.157/23, 12 July 1993, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/33/pdf/G9314233.pdf?OpenElement>, par. 19, 25, 27.

²⁶⁸ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 62.

²⁶⁹ Burada, BM çerçevesinde yapılan düzenlemelerin genel ve soyut olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu düzenlemelerin, bunları kabul etmeyen devletlerde bulunan azınlıklar açısından uygulanamayacağı açıktır. Bu konuda bkz. Thornberry, **The UN Declaration...**, s 30.

evrensel asgari standardı oluşturan ve bu konudaki uluslararası teamüle katkı sağlayan bir belge olarak değerlendirilebilir. Nitekim, Bildirge'nin kabulünden sonra BM çerçevesinde düzenlenen rapor ve belgelerde, azınlık haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından Bildirge'de tanımlanmış haklar çıkış noktası olarak belirlenmektedir. Bu açıdan Bildirge birçok alanda 27. maddeyi tamamlamakta ve geliştirmektedir. Aynı şekilde Genel Yorum'da da 27. madde, günün gerekleri ve koşulları çerçevesinde geniş bir açıdan yorumlanmış ve kapsamı genişletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, 27. maddede yer alan hakların MSHS'ni imzalamayan veya bu maddeye çekince koyan devletler açısından geçerli olmadığı düşünüldüğünde, Bildirge'nin oydaşma ile kabul edilmiş olması, devletler üzerindeki moral baskıyı arttırması açısından önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, son yıllarda azınlıklara kimliklerini korumaya yönelik pozitif haklar tanınmasına ve devletlerin, azınlıkların kimliklerini korumaları ve geliştirmeleri için uygun ortam ve koşulları yaratması gerektiğine ilişkin eğilimin BM içinde de ağırlık kazandığı görülmektedir. Azınlık haklarının gelişimine BM'nin evrensel düzeyde yaptığı katkıyı gösteren bu pratik, aynı zamanda azınlıkların korunmasının iç ve dış olmak üzere iki boyutu bulunduğunu ve ulusal korumanın iç ve dış barış, güvenlik ve istikrar açısından öncelik taşıdığını da ortaya koymaktadır. Diğer yandan, her ne kadar Soğuk Savaş döneminde başarılı olunamasa da, BM azınlıklara yönelik komiteler kurarak bu konuya yönelik ilgiyi canlı tutmaya çalıştığı görülmüştür. Özellikle bu komitelerde yapılan çalışmaların, hem azınlıklar konusunda yeni bakış açılarının ortaya konması ve çeşitli düzenlemeler ve önlemler geliştirilmesini mümkün kılması, hem de bu konularda dünya kamuoyunda varolan eğilimleri yansıtarak bunları raporlarıyla açığa çıkarması açısından azınlık haklarının gelişimine nispi bir katkı sağladığı söylenebilir. Diğer taraftan, BM'nin azınlık temsilcileri ile azınlıklar konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının sürece katılımını mümkün kılması, eleştiri, görüş ve önerilerini alması ve bunu teşvik etmesi, BM sisteminin ayırt edici özelliklerinden biridir. Bunun, azınlıklarla devletler arasında bir güven, diyalog ve işbirliği ortamının yaratılması ve küresel bir katılım ve demokrasi kültürü oluşturulması açısından önemi ortadadır. Son olarak ise İnsan Hakları Komitesi'ne başvuru yolunun, azınlık haklarının uluslararası alanda korunması ve denetlenmesi açısından taşıdığı önem ayrıca vurgulanmalıdır.

Bunlarla birlikte, BM sisteminin de bazı sınırlılıkları, zayıflıkları bulunmakta ve bu çerçevede eleştirilere tabi tutulmaktadır. Öncelikle, azınlık hakları konusunda evrensel asgari standardı temsil etmesine ve bu çerçevede 27. maddedeki hakları genişletmesine rağmen, Bildirge'nin hukuksal bağlayıcılık taşınamamasının, azınlık haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda BM sisteminin etkinlik ve gücünü zayıflattığı belirtilebilir. Bu doğrultuda, günümüzde azınlık hakları standardının Bildirge çerçevesinde ulaştığı boyut ve nitelik ile, azınlık hakları konusundaki genel eğilim dikkate alındığında ve bu maddenin halen BM'de azınlık hakları konusunda geçerli tek hukuksal düzenleme olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 27. maddenin, hem tanınan hakların sayısı, tür ve niteliği, hem de devletlere bu haklar konusunda yüklenen görevler açısından oldukça geri bir noktayı oluşturduğu söylenebilir. Diğer taraftan, MSHS ile öngörülen başvuru ve denetim mekanizmasının zorunlu olmaması ve bu nedenle sadece kabul eden devletler açısından geçerli olması da, bu sisteme getirilen eleştirilerden bir diğerini oluşturmaktadır. Ayrıca İnsan Hakları Komitesi kararlarının hukuksal bağlayıcılığının bulunmaması da sistemin etkinliğini zayıflatmaktadır. Yine, insan haklarına saygının sağlanması ve korunmasında kolektif sorumluluk bilincinin oluşturulması ve devletlerin davranışlarında insan/azınlık hakları faktörünü hesaba katmaları amacıyla geliştirilmesine rağmen, devletlerarası başvuru yönteminin seçimlik olması da sisteme yöneltilen bir başka eleştiridir. Bu yöntemin bugüne dek kullanılmamış olması, devletlerin bu konuyu, insan/azınlık haklarına saygı ve bunun geliştirilmesi etrafındaki normatif bir bakış açısından değil, güç dengesi ve çıkar hesapları doğrultusunda reelpolitik gereklilikler veya siyasi kaygılar çerçevesinde değerlendirdiklerini göstermektedir. Ayrıca, Bildirge'de, azınlıkların korunması için devletlerin alması gereken önlemlerin net olmaması ve sınırları belirlenmemiş koşullara bağlanması da sistemin eleştirilebilecek bir başka yönüdür. Bu çerçevede Bildirge'de yer alan “gerektiğinde”, “mümkün olan her yerde”, “ulusal mevzuatın çiğnenmesi dışında/ulusal mevzuatla bağdaşmaz olmayan usuller uyarınca”, “uygun önlemler” ve “gereken önlemler” gibi ifadeler, devletlere geniş bir hareket alanı

bırakmakta ve bu koşulları gerekçe gösteren bazı devletler bu önlemleri almaktan kaçınabilmektedirler²⁷⁰.

1.2.2.3.2. Bölgesel Düzenlemeler

1.2.2.3.2.1. AGİK/AGİT

1975 yılında iki blok arasındaki uzlaşmanın kurumsallaşması ve Yumuşama sürecinin vardığı bir sonuç olarak ortaya çıkmış olan AGİK/T'in azınlık haklarının gelişimine önemli bir katkısı olmuştur. 1975-1994 döneminde konferanslar dizisi olarak devam eden AGİK süreci, 1994 döneminde yapılan Budapeşte Konferansı ile kurumsallaşarak AGİT'e dönüşmüştür²⁷¹. AGİK/T'in azınlıklara yönelik ilgisinin, esas olarak, yukarıda sunulan genel çerçeve ile de uyumlu olarak, 1990'lı yılların başında yoğunlaştığı görülür. Özellikle bu süreçte, eski Doğu Bloku ülkelerinin demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçiş süreçlerinde yaşadıkları sıkıntılar ile yine bu bölgelerde yaşanan etnik/dinsel nitelikli çatışmalar, AGİK/T'in bunların önlenmesinde önemli roller üstlenebileceğini akıllara getirmiştir. Bu çerçevede, Batı ve Doğu Blokundaki tüm devletlerin yer aldığı/üye olduğu bir yapı olması; demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi “Batılı” değerlerin eski Doğu Bloku devletlerinde yaygınlaştırılması, içselleştirilmesi ve kurumsallaşmasında etkili bir görev üstlenebileceğinin düşünülmesi ve bu değerlerin yaygınlaştırılmasının, karşılıklı saygı, anlayış, açıklık, diyalog ve hoşgörüyü arttırarak, azınlıklara ilişkin sorunların azalmasına ve bunun da ulusal ve uluslararası barış ve istikrara katkı sağlayacağını tasavvur edilmesi, AGİK/T'in önemini arttırmıştır. AGİK/T, farklılıkların korunması konusunda, bunun, hem çoğulcu bir toplumun gereği olduğu, hem de çatışmaları engellemenin bir gereği olduğu noktalarından hareket etmiştir. Bu bağlamda AGİK/T'in, azınlıklar sorununu hem normatif bir çerçevede bazı

²⁷⁰ Bildirge'ye yönelik diğer eleştiriler için bkz. Thornberry, **The UN Declaration...**, s. 31.

²⁷¹ AGİT'in klasik anlamda bir uluslararası örgüt olmadığı, atipik bir uluslararası kurum olarak nitelendirildiği belirtilmelidir. Bu konudaki bir tartışma için bkz. Gökçen Alpkaya, “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”, **İnsan Hakları**, Korkut Tankuter (Ed.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 438.

değerlerin yaygınlaştırılması ve kurumsallaştırılması, hem de reelpolitik bir çerçevede çatışmaların önlenmesi açısından ele aldığı söylenebilir. Bununla birlikte normatif çerçeveye verilen ağırlığın az olduğunu; azınlık haklarının daha çok reelpolitik kaygılar veya çıkarlar bakımından değerlendirildiğini ve sonuçta reelpolitik bakış açısının öne çıktığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle AGİK/T'in azınlık haklarına olan yaklaşımında 1990 sonrası süreçte güvenlik ve istikrarın korunması kaygısının önemli bir ağırlığı bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte azınlıkların sahip olduğu haklar bakımından en ileri ve ayrıntılı düzenlemelerin de, AGİK/T çerçevesinde gündeme geldiği belirtilmelidir²⁷². Ayrıca azınlık sorunlarının devletlerin sadece ulusal yetkileri dahilinde sorunlar olmadığı ve uluslararası ilginin meşru konusunu oluşturduğu; ayrımcılığın önlenmesinin yeterli olmadığına ve azınlıkların korunmasının önemine yapılan vurgu ve bu korumanın sağlanabilmesi için hem devletlerin bunun için uygun ortamı yaratması gerektiği, hem de azınlıklara farklılıklarını korumaya yönelik haklar sağlanması gerektiği gibi azınlıklar ve azınlık haklarına yönelik bakış açısındaki değişim, ilk olarak AGİK/T belgelerinde açıklık kazanmıştır. AGİK/T'in öncülüğünü yaparak azınlıklara ve azınlık haklarına ilişkin geliştirdiği ilke, kural ve uygulamalar, daha sonraki süreçte yaygınlık kazanarak AGİK/T dışı ülkelerce de kabul edilmeye başlanmıştır. Bu ise, AGİK/T'in azınlıklara ilişkin dünyadaki genel eğilimin değişimine ve standart asgari kuralların oluşumuna katkısını ortaya koymaktadır. Ayrıca AGİK/T içerisinde kararların oydaşma ile alınması, devletlerin azınlıklara ilişkin anlayış ve haklara rızalarını ve/veya bunların yaygınlaşmasına yönelik istekliliklerini göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

AGİK/T kapsamında kabul edilen belgeler, "birlikte bağtıdışı işlemler" olarak nitelendirilmektedir²⁷³. Hukuksal anlamda zorlayıcı güçten yoksun olan bu belgelere uymama durumunda uluslararası yargı yoluna gidilememekte ve bunlar devletler aleyhine herhangi bir uluslararası hukuksal sorumluluk yaratmamaktadır. AGİK/T belgelerinde yer alan ilkelerin yaşama geçirilmesi iyiniyet ilkesine bağlıdır; diğer bir deyişle taraf devletlerin burada yer alan hükümlere uygun davranacakları varsayılır. Dolayısıyla bu belgelerde yer alan düzenlemelerin zorlayıcı olmasa da bağlayıcı

²⁷² Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 106.

²⁷³ Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 54.

oldukları kabul edilmektedir. Öte yandan AGİK/T belgeleri, düzenledikleri konularda ulusal yetki iddiasını geçersiz kılmaktadır. Diğer bir deyişle, AGİK/T belgelerine aykırı davranışlar karşısında uluslararası hukuka uygun önlem ve zorlama yollarına başvurulması, içişlerine karışma olarak değerlendirilemez²⁷⁴. Diğer taraftan, genel olarak, AGİK/T belgelerinin, hem antlaşma kökenli, hem de yapılageliş kökenli uluslararası hukuk normlarının oluşumuna katkı sağladığı kabul edilmektedir²⁷⁵.

1990'lı yıllara dek AGİK çerçevesinde yapılan düzenlemelerde azınlıklar konusu kısmen gözardı edilmiş, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşitlik ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde yaşama geçirilmesi anlayışı önplana çıkmıştır²⁷⁶. Bununla birlikte 1989 Viyana Kapanış Belgesi, AGİK'in bakış açısındaki farklılaşmanın ilk başladığı nokta olmuştur. Bu belge ile devletlerden, azınlıkların etnik, dinsel, dilsel ve kültürel kimliklerini koruyacak ve bu kimliklerini geliştirmelerini sağlayacak ortamı oluşturmaları istenmiştir²⁷⁷. Aynı zamanda "1989'daki bu yaklaşım farklılığı, AGİK'in azınlıkların korunmasında BM ve Avrupa Konseyi'nden daha hızlı hareket ederek onlara değişim konusunda öncülük etmesi anlamına gelmektedir"²⁷⁸. AGİK/T'in azınlıklara bakışı esas olarak 1990'larda değişmiştir. Bunun en açık örneği 1990 tarihli İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Belgesi'dir²⁷⁹. Bu belge ile azınlıkların sahip oldukları haklar tanımlanmış ve devletlerin bu konuda önlemler alması gerektiği vurgulanmıştır. Yine 1990 yılında kabul edilen Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı'nda²⁸⁰ da, bu hakların önemi vurgulanmış ve azınlık haklarının evrensel insan haklarının bir parçasını oluşturduğu kabul edilmiştir. 1991 yılında Cenevre'de düzenlenen Ulusal Azınlıklara İlişkin Uzmanlar Toplantısı sonucunda kabul edilen Cenevre Raporu'nda²⁸¹ ise azınlık haklarının uygulanmasına ilişkin önlemler geliştirilmiş ve ayrıntılandırılmıştır.

²⁷⁴ Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 55.

²⁷⁵ Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 57-60.

²⁷⁶ Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 106-107.

²⁷⁷ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 142.

²⁷⁸ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 58

²⁷⁹ "Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", Çevrimiçi: http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf

²⁸⁰ "Charter of Paris for a New Europe", Çevrimiçi: http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_en.pdf

²⁸¹ "Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities, Geneva 1991", Çevrimiçi: http://www.osce.org/documents/osce/1991/07/14125_en.pdf

Ayrıca 1991 yılında Moskova’da yapılan İnsani Boyut Konferansı²⁸² ve 1992 Helsinki-II Belgesi²⁸³ ile de azınlıkların korunmasına/denetlenmesine yönelik mekanizma oluşturulmuştur²⁸⁴. Azınlık haklarına ilişkin düzenlemeler getirilen bu belgeler yanında, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri’nin (UAYK) çalışmaları sonucu ortaya çıkan ve uygulamaya yönelik tavsiyeler içeren bazı belgeler de mevcuttur²⁸⁵.

AGİK/T belgelerinde genel olarak, azınlıkların şu haklara sahip oldukları kabul edilmektedir:

- 1- hiçbir ayrımcılık yapılmadan ve eşitlik içinde insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve etkili olarak kullanma hakkı;
- 2- etnik, kültürel, dilsel ya da dinsel kimliklerini tam bir özgürlük içinde ifade etme, koruma ve geliştirme hakkı;
- 3- kültürünü bütün biçimleriyle koruma ve geliştirme hakkı;
- 4- asimilasyona uğramama hakkı;
- 5- kendi eğitim, kültür ve din kurumlarını, örgütlerini ya da birliklerini kurma ve sürdürme hakkı;
- 6- dinsel eşyalar üretme, sahip olma ve kullanma dahil olmak üzere, dinlerine inanma ve gereklerini yerine getirme hakkı;
- 7- anadilinde dinsel eğitim yapma hakkı;
- 8- ülkelerinde kendi aralarında müdahalesiz bağlantılar kurma ve sürdürme hakkı;
- 9- ortak etnik kökeni veya kültürel mirası veya dinsel inancı paylaştıkları yabancı ülke yurttaşlarıyla bağlantılar kurma ve sürdürme hakkı (uluslararası ilişkiler kurma hakkı);
- 10- anadilinde bilgiye erişme, yayma ve mübadele etme hakkı;
- 11- ülkesinde örgütler ve dernekler kurma ve sürdürme ile uluslararası sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerine katılma hakkı;
- 12- kamusal işlere, özellikle de azınlıkların kimliğinin korunması ve geliştirilmesine ilişkin işlere, etkili katılım hakkı²⁸⁶.

²⁸² “Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, Çevrimiçi: http://www1.osce.org/documents/odihr/1991/10/13995_en.pdf

²⁸³ “CSCE Helsinki Document 1992 The Challenges of Change”, Çevrimiçi: http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf

²⁸⁴ Bu dönemde AGİK/T’in azınlık hakları alanında ortaya koyduğu düzenlemelere ilişkin bir değerlendirme için bkz. William Korey, “Minority Rights after Helsinki”, **Ethics and International Affairs**, Vol. 8, 1994, pp. 119-139.

²⁸⁵ Ulusal Azınlıkların Eğitim Hakkına İlişkin Lahey Tavsiyeleri, Ulusal Azınlıkların Dilsel Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri, Ulusal Azınlıkların Kamu Yaşamına Etkin Katılımlarına İlişkin Lund Tavsiyeleri, vs. Bu belgeler için bkz. Çevrimiçi: <http://www.osce.org/hcnm/documents.html?lsi=true&limit=10&grp=45> Türkçeleri için bkz. Zeri İnanç (Der.), **Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2004, ss. 119-203.

²⁸⁶ Burada listelenen son hak, biraz muğlaktır: Kopenhag Belgesi’nin 35. maddesinin ilk paragrafında, devletlerin, azınlığa mensup kişilerin kamusal işlere, özellikle de azınlık kimliğinin korunması ve geliştirilmesiyle ilgili işlere etkili olarak katılma “hakkına” “saygı gösterecekleri” vurgulanmakta, sonraki paragrafta ise bu amaçları gerçekleştirmek için yerel veya özerk yönetimler kurulmasının uygun olabileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla Belge’nin ifade tarzı muğlak olmakla birlikte, tanımlanmış bir hakkın varlığından söz ediyormuş izlenimi oluşturmaktadır. Ayrıca bu listeye anadilini öğrenme, bu dilde eğitim görme ve kamu organlarıyla ilişkilerinde kullanma hakkını

Bu çerçevede, 2, 3, 4, 6, 7 ve 10 numaralarda gösterilen haklar, AGİK/T belgelerinin azınlık hakları standardına sağladığı katkıyı ortaya koyan “yeni” haklar olarak değerlendirilebilir²⁸⁷. Bu belgelerde azınlık haklarının süjesi, tanımı yapılmaksızın, “ulusal azınlıklar” olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede esas olarak Avrupa yaklaşımının sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak bu noktada bir karışıklık da ortaya çıkmaktadır: Kopenhag Belgesi’nin 31. maddesinde ulusal azınlığın ayırt edici unsurunun, etnik, kültürel, dilsel ya da dinsel farklılık olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte bir kişinin ulusal azınlığa mensup sayılabilmesi için, bu farklılıkların tümüne mi, bir bölümüne mi veya sadece birine mi sahip olması gerektiği konusu açık değildir. AGİK/T belgelerinde azınlık hakları bireylere tanınmış ve bireylerin bu haklarını, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak kullanabilecekleri vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle bu belgelerde kolektif haklar tanınmamıştır²⁸⁸. Ancak, yukarıdaki 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11 ve 12 numaralı hakların birlikte kullanım özelliğinin ağır bastığı söylenebilir. Çoğunluk yurttaşlarıyla eşitliği sağlamaya yönelik “hiçbir ayrımcılık yapılmadan ve eşitlik içinde insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve etkili olarak kullanma hakkı” haricinde, AGİK/T belgeleri ile kabul edilen tüm hakların, azınlıkların farklı kimliğini koruma ve geliştirmeye yönelik olduklarından, pozitif haklar olduğu söylenebilir. Bu çerçevede devletlerin, azınlıkların farklı kimliğinin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik koşulların yaratılabilmesi açısından bazı önlemler almalarının gereği vurgulanmış ve devletlerin önlem alabilecekleri alan ve uygulamalar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda devletlerin, ulusal azınlıklara mensup kişilerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanma ve bunları kullanma konusunda diğer yurttaşlarla tam eşitliğini güvence altına alacak; azınlıkların etnik, kültürel, dilsel veya dinsel

eklemek de mümkündür. Fakat, Kopenhag Belgesi’nde bunlar “hak” olarak tanımlanmamış, azınlıkların anadillerini öğrenme ya da bu dilde eğitim görme ve kamu organlarıyla ilişkilerinde azınlık dilini kullanmaları konusunda “yeterli fırsatlara” sahip olabilmeleri için devletlerin uygun önlemler almaları gerektiğinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte, sanki varolan bir haktan bahsediliyormuş izlenimi burada da doğmaktadır.

²⁸⁷ Krş. Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, ss. 159-161.

²⁸⁸ Bununla birlikte, Kopenhag Belgesi’nin 35. maddesinde yer alan, etkili katılım hakkını gerçekleştirmek amacıyla devletlerin, azınlıkların özgül tarihsel ve ülkesel konumlarına (ülkenin bir bölümünde uzun süreden beri yerleşik olan ve burada çoğunluğu oluşturan azınlıklar) uygun düşen yerel veya özerk yönetimlerin yaşama geçirilmeleri halinde, bu “hak”ın buralarda kullanımı kolektif hak kapsamında değerlendirilebilecektir.

kimliğini koruyacak ve bu kimliği geliştirecek; azınlıkların anadillerini öğrenme veya bu dilde eğitim görme ve kamu organlarıyla ilişkilerinde kullanma fırsatını güvence altına alacak ve azınlıkların etkin katılım hakkının uygulamaya konmasını sağlayacak özel önlemler almaları gerekir. Ayrıca bu özel önlemlerin alınması konusunda azınlıklarla diyalog halinde bulunulmasının ve azınlığın bu kararların alınmasına katılımının önemi belirtilmiş ve bunun demokrasiyi ve demokratik kurumları geliştiren bir unsur olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, devletlerin anayasal ve toplumsal sistemlerindeki çeşitlilik ve farklılıklar nedeniyle, her yerde uygulanabilir tek bir önlemin varolmasının güç olduğu dikkate alınmış ve Cenevre Raporu’nda, yol gösterici olması açısından bazı devletlerde azınlıkların farklılıklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda uygulanan ve başarılı olan bazı uygulama örneklerine yer verilmiştir. Bunların veya diğer yaklaşımların, tek tek veya bir arada, devletlerdeki ulusal azınlıkların durumunun iyileştirilmesine yardımcı olabileceği belirtilmiş ve devletlerin bu konuda uygulamalara girişmesi teşvik edilmiştir²⁸⁹. Son olarak, AGİK/T belgeleri ile azınlıklara tanınan bu hakların ve devletlerin bu konudaki önlem alma yükümlülüklerinin devletlerin ülkesel bütünlüğü de dahil, Helsinki Nihai Senedi’nin hükümlerine aykırı düşecek bir faaliyete izin verir şekilde yorumlanamayacağı belirtilmiştir. Kısacası AGİK/T belgelerinde de azınlık hakları-devletçi ilkeler dengesinin korunduğu söylenebilir²⁹⁰.

AGİK/T çerçevesinde, devletlerin genel taahhütlerinin yerine getirilmesi ve özelde azınlık haklarının uygulanması konusunda dört farklı denetim mekanizması ortaya çıkmıştır: İnsani Boyut Mekanizması, AGİK/T misyonlarının görevlendirilmesi, UAYK ve Yıllık Yürütmeyi Değerlendirme Konferansları. İlk olarak 1989 Viyana Belgesi ile gündeme gelen ve 1991 Moskova Belgesi ile esasları belirlenen İnsani Boyut Mekanizması’nın işleyişi dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada taraf devletlerden biri, bir başka taraf devletten azınlıklara ilişkin bir sorun hakkında bilgi ister ve ilgili devlet bunu 10 gün içinde yazılı olarak yanıtlar. Yanıtın tatmin edici bulunmaması üzerine ikinci aşama gündeme gelir ve bu iki devlet

²⁸⁹ “Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities, Geneva 1991”, Çevrimiçi: http://www.osce.org/documents/osce/1991/07/14125_en.pdf, Bölüm IV, pp. 5-6.

²⁹⁰ Fink, AGİK/T belgelerindeki bu dengenin devletçi ilkeler lehine olduğunu; azınlıkların yükümlülüklerinin dikkatlice sıralanmasına karşılık, devletlerin, azınlıkları tanıma veya koruma yükümü altında bulunmadığını ileri sürmektedir. Fink, “Minority Rights as...”, p. 398.

arasında soruna bir çözüm bulunması amacıyla ikili görüşmeler yapılır. Bundan da bir sonuç çıkmaması halinde, ilk harekete geçen devlet, sorunu AGİK/T'e taraf tüm devletlere diplomatik yollardan bildirir. Son aşama ise sorunun AGİK/T çerçevesindeki insani boyut toplantılarında ve izleme toplantılarında gündeme getirilmesidir²⁹¹. Bu çerçevede İnsani Boyut Mekanizması, azınlık sorunlarını AGİK/T gündemine getirerek tartışılmasını sağlayan ve devletler üzerinde siyasal baskı oluşturan bir sistem olarak görülebilir²⁹². Bir başka denetim mekanizması ise AGİT uzman misyonlarının, azınlıklarla ilgili sorunlar yaşayan bir taraf devlete, çözüme yardımcı olmak amacıyla, ilgili devletin çağrısıyla veya zorunlu olarak gönderilmesidir. Bu çerçevede uzman misyonları sorun hakkında her türlü bilgi toplar, taraflar arasında diyalog ve işbirliğini arttırmaya çalışır ve soruna ilişkin hazırladığı raporu ilgili devlete veya Yüksek Memurlar Komitesi'ne sunar²⁹³. 1992 Helsinki Belgesi ile ihdas edilen UAYK ise, denetim işlevi gören bir kurum olmaktan çok, azınlık sorunlarının çatışmaya dönüşmesini önlemeye yönelik çözümler üreten ve taraflar arasında diyalog ve işbirliğini arttırmak için arabuluculuk görevi üstlenen bir kurum niteliğindedir²⁹⁴. UAYK, azınlıklarla ilgili ve çatışmaya dönüşme potansiyeli taşıyan gerilimlere ilişkin olarak, mümkün olduğunca erken biçimde, AGİT Bakanlar Konseyi'nin ya da Yüksek Memurlar Komitesi'nin dikkatini çekerek, erken uyarı veya erken eylemde bulunmakla görevlidir. Bu bağlamda erken uyarı görevi kapsamında UAYK, ilgili devlete ziyarette bulunarak sorunun taraflarıyla görüşecek ve kitle iletişim araçları ve sivil toplum örgütleri de dahil olmak üzere her türlü kaynaktan soruna ilişkin bilgi toplayacak; tarafların rolü, gerilimin niteliği ve bunların AGİT bölgesindeki olası sonuçları hakkında değerlendirme yapacak; bu süreçte taraflar arasında güven, işbirliği ve diyalogu geliştirmeye çalışacak ve sorunun potansiyel çatışma riski taşıdığına kanaat getirirse erken uyarı başlatacak ve bu uyarı Yüksek Memurlar Komitesi'nin ilk toplantısında ele alınacaktır. Erken eylem görevi çerçevesinde ise, UAYK henüz erken uyarıyı gerekli görmediği durumlarda Yüksek Memurlar Komitesi'nden yetki istemekte ve olası çözümler için ek görüşmeler yaparak taraflar arasında arabuluculuk ve

²⁹¹ Bu konuda bkz. Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 124-125.

²⁹² Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 154.

²⁹³ Bu konuda bkz. Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 125-128; Korey, **a.g.e.**, pp. 133-134.

²⁹⁴ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 157-158.

uzlaştırıcılık görevi üstlenmektedir²⁹⁵. Azınlıklarla ilgili bir gerilimin ortaya çıktığı durumlarda re'sen harekete geçen UAYK, örgütlü terörizm eylemlerine karışan azınlık sorunlarıyla ilgilenmemekte, bireysel olayları değerlendirmemekte ve bireysel başvuru kabul etmemektedir. Son mekanizma olan ve 1992 Prag Belgesi ile ortaya çıkmış olan Yıllık Yürütmeyi Değerlendirme Konferansları ile azınlıklara yönelik devlet uygulamaları AGİT kurumsal yapıları içerisinde düzenli inceleme konusu haline getirilmekte ve azınlıklara yönelik taahhütlerini ihlal ettiği saptanan devletlere diplomatik uyarılar yapılmaktadır²⁹⁶.

Temelde çatışmayı önleme ve uluslararası düzen ve istikrarı sağlama kaygısından hareket eden AGİK/T'in, özellikle 1990'ların başından itibaren azınlık hakları konusunda geliştirdiği ilke, kural ve uygulamaların, uluslararası azınlık hakları standardının gelişimine önemli bir katkısı olmuştur. Bu çerçevede özellikle, azınlık sorunlarının ulusal yetki alanında olmadığı ve uluslararası ilginin meşru konusunu oluşturduğu; negatif hakların azınlıkların korunması için yeterli olmadığı; azınlığa farklı kimliğini koruma ve geliştirmeye yönelik pozitif haklar tanınması yanında, devletlerin de, azınlıkla çoğunluk arasında tam ve etkili eşitliğin sağlanabilmesi açısından uygun koşullar yaratma ve gerekli önlemleri alması yükümlülüğü bulunduğu; farklılıkların korunması ve geliştirilmesinin demokratik rejimlerin bir gereği olduğu; farklılıkların bir toplumu zayıflatan değil, zenginleştiren unsurlar olarak görülmesi gerektiği anlayışlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması açısından, AGİK/T'in öncü ve süreci yönlendirici bir konumda olduğu söylenebilir. Ayrıca AGİK/T'in tanımladığı azınlık hakları, uluslararası teamüle önemli katkı sağlamış ve diğer bölgesel ve uluslararası bağıtlara normatif bir çerçeve teşkil etmiştir²⁹⁷. Gerçekten de 1992 BM Bildirgesi'nde ve 1995'te imzaya açılan Çerçeve Sözleşme'de tanınan azınlık haklarının büyük bölümünün 1990 Kopenhag Belgesi'nde yer aldığı görülmektedir²⁹⁸. Bunun yanında AGİK/T belgelerinde kabul edilmiş olan bazı azınlıklara ilişkin uygulamaların (özellikle azınlıkların katılımını

²⁹⁵ Bu konuda ayrıntı için bkz. Konrad J. Huber, "Preventing Ethnic Conflict in the New Europe: The CSCE High Commissioner on National Minorities", **Minorities: The New Europe's Old Issue**, Ian M. Cuthbertson and Jane Leibowitz (Eds.), Prague, Institute for EastWest Studies, 1993, pp. 285-309.

²⁹⁶ Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, ss. 176-177.

²⁹⁷ Alpkaya, **AGİK Sürecinden...**, s. 133.

²⁹⁸ Bu konuda bkz. Ariel Bloed, "The OSCE and the Issue of National Minorities", **Universal Minority Rights**, Alan Phillips and Allan Rosas (Eds.), Turku, Abo Akademi Press, 1995, p. 119.

sağlamaya yönelik yerel/özerk yönetimler kurulmasının teşvik edilmesi), azınlık hakları konusunda şu anda genel kabul gören asgari standardın da ötesinde bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanında azınlık haklarının bireysel haklar olduğunun belirtilmesine rağmen, AGİK/T belgelerinde kolektif boyutlu hakların “korunması ve geliştirilmesi”ne yapılan vurgu, farklılıkların korunmasının, grup kimliğinin korunması ve geliştirilmesine bağlı olduğu şeklinde bir yorum yapılmasını da mümkün kılmaktadır. Gönüllü asimilasyon dışında, azınlıkların asimilasyona uğramama haklarının tanınmış olması bu bağlamda önem taşımaktadır. Ayrıca AGİK/T belgelerinde azınlık hakları genel ve soyut bir biçimde tanımlanmamakta, bu konuda mümkün olduğu kadar ayrıntıya gidilmektedir (örneğin dinsel eşyalar üretme, sahip olma ve kullanma dahil dinlerine inanma ve onu uygulama hakkı gibi). AGİK/T’in azınlıklara geniş hak ve özgürlük alanı sağlayan bu normatif düzenlemeleri yapmasında, çatışmanın erken aşamada önlenmesi, istikrarın sağlanması gibi reelpolitik faktörlerin ağırlık taşıdığı belirtilmelidir. Diğer bir deyişle AGİK/T’in bu yöndeki düzenlemeleri, ulus-devletlerin egemenliğini zayıflatmaya, gücünü azaltmaya değil; tam tersine uluslararası sistemin esas birimleri olarak görülen ulus-devletleri korumaya ve güçlendirmeye yöneliktir. Diğer taraftan AGİK/T’in esnek yapısı, kurumsal prosedür ve engellemelere takılmadan, azınlıklarla ilgili sorunlara hızlı bir biçimde müdahale edebilmesini sağlamıştır²⁹⁹. Ayrıca AGİK/T belgelerinin, devletlerin oydaşması ile yapılan düzenlemeler olması, hem bu belgelerde yer alan ilke, kural, uygulamalar ve anlayışın üye tüm devletlerce paylaşıldığını göstermekte ve bu kuralların meşruiyetine ve geçerliliğine olan inancı arttırmakta; hem de bu düzenlemelere uyma konusunda devletler üzerindeki moral baskıyı arttırmaktadır. Ayrıca sözkonusu belgelerde, devlet ile azınlıklar arasında sürekli bir diyalog ve işbirliği ortamı oluşturulmasının ve azınlıkların hem genel, hem de kendilerini ilgilendiren kararlara katılımı konusunda devletlerin uygun koşulları yaratması ve önlemleri almasının teşvik edilmesi; hem ulusal, hem de bölgesel anlamda bir demokrasi ve uzlaşma kültürünün oluşması ve/veya geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Son olarak AGİK/T’in getirdiği denetim mekanizmasının hukuksal açıdan zayıf oluşu, etkinliğini engellememektedir; hatta

²⁹⁹ Alpkaya, “Avrupa Güvenlik...”, s. 440, 454

kimi durumlarda hukuksal denetim mekanizmalarının ulaşabileceğinden daha hızlı ve etkili sonuçlar alınabildiği söylenebilir.

AGİK/T azınlık hakları sistemine yöneltile eleştirilerden ilki, hak süjesi olarak belirtilen “ulusal azınlık” kavramının tanımlanmaması, içeriğinin açık bırakılmasıdır. Bu durumda, çoğunluktan hangi kimlik özellikleri temelinde ayrılan (etnik, dinsel veya dilsel farklılıkların sadece birinin varlığı yetecek mi, yoksa bir kısmı veya hepsi mi olmalı?) veya hangi özelliklere sahip olan (akraba devleti olan ve kimliğini bu devletle özdeşleştiren mi; bir bölgede uzun süredir yaşayan mı, yoksa köklü geleneklere ve bir “ulusal” bilinç ve geçmişe sahip bulunan topluluklar mı?) azınlıkların ulusal azınlık olarak tanımlanacağı ve AGİK/T belgelerinde düzenlenen azınlık haklarından yararlanabileceği sorunu yanında, bunu kimin, hangi ölçütler çerçevesinde belirleyeceği sorunu da ortaya çıkmaktadır. Diğer bir eleştiri ise, AGİK/T’in sadece çatışma potansiyeli taşıyan azınlık sorunlarına eğildiği noktasında yoğunlaşmaktadır³⁰⁰. Bu durumda ise sorun, genellikle uluslararası güvenlik ve istikrara yönelik yarattığı tehdit bağlamında değerlendirilmekte, denetim kurum ve mekanizmaları, bu yönde bir tehdit algılanmayan sorunlar karşısında, devletler arasında siyasal sorunlar doğurabileceği endişesiyle işletilmeyebilmektedir. Bu durumda da AGİK/T’in, çatışma potansiyeli taşımayan ve uluslararası istikrara tehdit oluşturmayan azınlık sorunlarına karşı ve/veya sesini etkili bir biçimde uluslararası kamuoyunda duyur(a)mayan, “güçsüz” azınlıkların sorunları karşısında sessiz kaldığı söylenebilir. Bir diğer eleştiriyi ise, azınlık sorunları hakkında objektif durum tespiti yaparak adil bir çözüme ulaşılabilmesini mümkün kılacak hukuksal bir denetim mekanizmasına yer verilmemesi oluşturmaktadır. Bu durumda, azınlık sorunları hakkında siyasal organlarca ve siyasal etkenler göz önünde bulundurularak (sorunun niteliği ve uluslararası güvenlik ve istikrar açısından önemi, ilgili devletin uluslararası sistemdeki konumu ve gücü) karar verilebilmekte, aynı şekilde azınlık hakları sistemi, siyasal amaçların gerçekleştirilmesi ve/veya hiyerarşik güç ve hegemonya ilişkilerinin geçerli olduğu bir sistemin kurulması ve/veya tahkim edilmesi doğrultusunda kullanılabilir. Tüm bunların sistemin objektifliğine belli ölçüde gölge düşürdüğü söylenebilir. Ayrıca yukarıda Bildirge için yapılan

³⁰⁰ Jacopo Giorgi, “Minorities Protection: Between Legal Framework and Political Mechanisms”, Çevrimiçi: <http://files.studiperlapace.it/docs/20041025125001.pdf>, p. 7.

“azınlıkların korunması için devletlerin alması gereken önlemlerin net olmaması ve sınırları tam olarak belirlenmemiş koşullara bağlanması” yönündeki eleştiri, burada, AGİK/T belgeleri için de tekrarlanabilir.

1.2.2.3.2.2. Avrupa Konseyi

Batı’nın dayandığı insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi ortak değerlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması temelinde Batı Avrupa ülkeleri arasında işbirliği ve dayanışmayı geliştirmek üzere 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi (AK), insan hakları alanında bugüne kadarki en kapsamlı ve gelişmiş koruma/denetim sistemini ortaya koymuştur. AK bölgesi içinde geliştirilmesine ve uygulanmasına rağmen, hem uluslararası, hem de bölgesel birçok başka düzenlemeye öncü olan ve gerek ilk ortaya çıktığı zamanda, gerekse günümüzde bu alandaki uluslararası standardın epey ilerisinde olan bu sistem, gerek hukuksal ve etkin biçimde işleyen koruma mekanizmasına sahip olması, gerekse ek protokoller ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) içtihatlarıyla sürekli olarak geliştirilmesi, güncel koşullara uyarlanması ve yorumlanması gibi özellikleriyle, insan haklarının ulusüstü bir biçimde korunması konusunda günümüzdeki en ileri noktayı temsil etmektedir. İnsan haklarına saygının sağlanması konusunda bu kadar ileri bir noktaya gelmiş olan AK’nin azınlık haklarına olan ilgisi, bir ölçüde azınlık haklarını genel insan haklarının bir parçası olarak görmesinden kaynaklansa da, büyük ölçüde 1990 sonrası gelişmelerle birlikte yoğunlaşmıştır. Yukarıda açıklanan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki genel anlayış ve uygulama çerçevesinde AK’de de azınlıkların genel insan haklarının geliştirilmesi ile korunabileceği yönündeki düşünce hakim olmuş ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin (İHAS) 14. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağının, azınlıkların korunması için yeterli bir düzenleme olduğu düşünülmüştür³⁰¹. Bununla birlikte, 1990 sonrası süreçte AK’nin azınlıklara yönelik

³⁰¹ Bununla birlikte Parlamenter Asamble’nin konuya yaklaşımının farklı olduğu görülür: Asamble, 1961 yılında Bakanlar Komitesi’ne sunduğu bir Öneri ile 14. madde çerçevesinde ayrımcılık yasağının, azınlıkların korunması için yeterli olmadığını ve devletlerin kendi çıkarları için azınlıkların farklı kimliklerine saygı duymaları ve bunları korumalarının şart olduğunu belirtmiş ve İHAS’a eklenecek Ek Protokol’e dahil edilmek üzere bir madde önerisi geliştirmiştir: “Bir ulusal azınlığa mensup kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle toplu olarak ve kamu düzeniyle uyumlu olduğu oranda,

ilgisinin artmasında, çatışma potansiyeli taşıyan azınlık sorunlarının çoğunun Avrupa kıtasında olması ve yıllarca farklı bir sistem içerisinde bulunan ve o anda sisteme konsolide olmaya çalışan ve birçok sorunla karşılaşan eski Doğu Bloku ülkelerinin AK'ye üye olmaları etkili olmuştur. Bu çerçevede Parlamenter Meclisi, Venedik Komisyonu, CAHMIN (Azınlıklar Üzerine Uzmanlar Ad Hoc Komitesi) ve CAHLR (Avrupa'daki Bölgesel veya Azınlık Dilleri üzerine Uzmanlar Ad Hoc Komitesi) bünyesinde, azınlık haklarının düzenlenmesi konusunda yapılan çalışmalar sonucunda sırasıyla, Ulusal Azınlıklara Mensup Kişilere İlişkin İHAS'a Ek Protokol Önerisi³⁰², Azınlıkların Korunması Avrupa Sözleşmesi Önerisi³⁰³, Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşme³⁰⁴ (bundan sonra Çerçeve Sözleşme) ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı³⁰⁵ (bundan sonra Şart) hazırlanmış, ancak sadece bunların son ikisi Bakanlar Komitesince kabul edilerek uygulamaya geçirilmiştir³⁰⁶. Görüldüğü üzere, AK'nin azınlık hakları konusundaki çalışmaları, ağırlıklı olarak, çoktarafli ve hukuksal bağlayıcılığı bulunan uluslararası sözleşmeler hazırlanması konusunda yoğunluk kazanmış ve bu da AK'nin

kendi kültürlerinden faydalanma, kendi dillerini kullanma, kendi okullarını kurma ve kendi seçecekleri dilde eğitim alma veya kendi dinlerini açıklama ve icra etme haklarından mahrum bırakılamazlar". Council of Europe Parliamentary Assembly, "Recommendation 285 (1961) on the Rights of National Minorities", 28th April 1961, Çevrimiçi: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta61/erec285.htm>. Ayrıca diğer gelişmeler için bkz. Preece, **Ulusal Azınlıklar...**, s. 138-140.

³⁰² Parlamenter Meclisi'nin bu öneri ile temel amacı, azınlık hakları sisteminin ulusüstü bir hukuksal denetim mekanizmasıyla sağlamlaştırılmasıdır. Bkz. Klaus Schumann, "The Role of the Council of Europe", **Minority Rights in Europe**, Hugh Miall (Ed.), New York, Council on Foreign Relations Press, 1994, p. 91-92.

³⁰³ Venedik Komisyonu bu sözleşmenin, AK üyesi olmayan devletler tarafından da imzalanması amacını gütmüştür. Bkz. Schumann, **a.g.e.**, p. 92.

³⁰⁴ "Framework Convention for the Protection of National Minorities", Çevrimiçi: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/157.doc>. Çerçeve Sözleşme 1 Şubat 1995 tarihinde imzaya açılmış; 1 Şubat 1998'de yürürlüğe girmiştir.

³⁰⁵ "European Charter for Regional or Minority Languages", Çevrimiçi: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/148.doc> Türkçesi için bkz. İnanç, **a.g.e.**, ss. 87-109. Şart, 5 Kasım 1992'de imzaya açılmış, 1 Mart 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁰⁶ Bu noktada, genel olarak, azınlıklara ve azınlık haklarına yaklaşım konusunda AK kurumları arasında bir farklılaşma bulunduğu söylenebilir. Parlamenter Meclisi, bu soruna daha çok normatif bir çerçeveden yaklaşmakta, azınlık haklarını insan haklarının ayrılmaz ve bütünüleyici bir parçası olarak görerek azınlıklar için mümkün olan en geniş hak ve özgürlük alanının oluşturulmasına çalışmakta ve bu konuda devletler üzerinde ulusüstü uygulama ve denetim mekanizmalarının hayata geçirilebileceğini düşünmektedir. Buna karşılık siyasal nitelikte olan ve devletlerin ve onların çıkarlarının temsil edildiği bir kurum olarak, Bakanlar Komitesi ise, azınlık hakları konusuna reelpolitik ve işlevselci bir çerçeveden yaklaşmakta, azınlık haklarının devletlerin zararına bir biçimde kullanılmasından çekinerek, bu konudaki inisiyatifin mümkün olduğu kadar devletlerin elinde bulunması gerektiğini düşünmektedir.

uluslararası azınlık hakları standardına asıl katkısını oluşturmuştur. Diğer taraftan, yalnızca negatif hakların azınlıkların korunması için yeterli olmadığı; azınlıkların farklı kimliklerini korumaya yönelik ek hakları olması gerektiği; devletlerin, azınlıkların bu haklarından gereği gibi faydalanmaları için uygun koşulları yaratma ve önlemleri alma yükümlölüğü altında olduğu şeklindeki azınlık hakları konusunda günümüzdeki genel eğilimin AK'nin hazırlayarak uygulamaya koyduğu sözleşmelerde de yer aldığı görölmektedir. Bunun, söz konusu eğilimin güçlenmesi, gelişmesi ve yaygınlaşmasına önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca normatif-reelpolitik bakış açıları arasındaki diyalektik sürecin ve denge arayışının, AK düzenlemelerinde de yer aldığı ve bu konudaki ağırlığın reelpolitik etmenlerde olduğu söylenebilir (Örneğin bir yanda azınlık haklarını genişletmek, diğer yanda bu hakların devletler aleyhine kullanılmasını yasaklamak; bir yanda azınlık haklarına ilişkin hukuksal bağıtlar ortaya koyarak devletlerin bu konudaki egemenliklerini sınırlandırmak istemek, diğer yanda azınlıkların farklılıklarının korunması için devletlerin alması gereken önlemleri, büyük ölçüde onların inisiyatifine bırakmak; bir yanda farklılıkların korunmasının kültürel çoğulculuğa ve toplumun zenginliğine yapacağı katkıyı vurgulamak, diğer yanda azınlık sorunlarından kaynaklanan çatışmaları engelleme çabası gibi). Ayrıca AK'nin azınlıklara olan ilgisinin, sadece sözleşmeler hazırlamak ve uygulamak ile sınırlı kalmadığını da belirtmek gerekir. Bu çerçevede İnsan Hakları Yönetici Komitesi'ne (CDDH) bağlı bir Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Konularda Uzmanlar Komitesi (DH-MIN) kurulmuştur. Azınlıklar konusunda AK üyeleri arasındaki işbirliğini geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla çalışmalarda bulunan bu komite içinde Avrupa dışı devletlerin, uluslararası sivil toplum örgütlerinin ve AB'nin gözlemci üyeleri bulunmaktadır.

AK bünyesinde uygulamaya konan ve azınlık haklarına ilişkin düzenlemeler getiren iki belge bulunmaktadır: şart ve Çerçeve Sözleşme. Azınlıklara ilişkin genel hükümler getirmeyen ve sadece bölgesel veya azınlık dillerinin kültürel varlıklar olarak korunması ve geliştirilmesini hedefleyen şart, doğrudan uygulanabilir nitelikte olmakla birlikte, taraf devletlere, bu dillerin eğitim, yargı, idari makamlar, medya ve kültürel etkinlikler ile ekonomik ve toplumsal yaşamda etkin biçimde kullanılmasını sağlamak üzere almaları gereken önlemler konusunda çeşitli uygulama/politika seçenekleri sunmakta ve bunlardan birini veya birkaçını seçme

zorunluluğu getirmektedir. Doğrudan ve genel olarak azınlık hakları konusunda düzenleme getirmediği için, üzerinde daha fazla durulmayacak olan Şart’a karşılık, Çerçeve Sözleşme, genel azınlık haklarını koruma altına alan, hukuksal bağlayıcılığa sahip ilk çok-taraflı belgedir. Bununla birlikte, Sözleşme “çerçeve” niteliğindedir; yani, doğrudan uygulanabilir nitelikte olmayıp, daha çok taraf devletlerin ulusal yasal düzenlemeler ve uygun hükümet politikaları ile uygulamayı taahhüt ettikleri ilkeleri belirleyen programatik hükümlerden oluşmaktadır³⁰⁷. Çerçeve Sözleşme’de azınlık haklarının süjesi “ulusal azınlıklar” olarak belirlenmiştir. Ancak Sözleşme’de ulusal azınlığın tanımlanmaması, bazı devletlerin bunu, sözleşmede tanımlanan hakların hangi gruplar için uygulanacağını belirleme yetkisinin kendilerinde olduğu şeklinde yorumlamalarına ve bu şekilde uygulamaya geçirmelerine yol açmıştır³⁰⁸. Çerçeve Sözleşme’de genel olarak, azınlıklara mensup kişilerin şu haklara sahip oldukları kabul edilmektedir:

1. bireylerin kendilerine bir azınlığın üyesi olarak davranılmasını ya da davranılmamasını serbestçe seçme hakkı
2. yasa önünde eşitlik ve yasayla eşit korunma hakkı
3. barışçıl amaçlı toplanma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakları
4. dinini ya da inancını açıklama hakkı
5. dinsel kurumlar, örgütler ve dernekler kurma hakkı
6. azınlık dilinde görüş edinme, haber ve fikir alma ve verme hakkı
7. azınlık dilinde yayın yapan kitle iletişim araçları kurma ve kullanma
8. kendi dilini, özel ve kamusal alanda, sözlü ve yazılı olarak serbestçe ve müdahale edilmeksizin kullanma hakkı
9. azınlık dilinde ad ve soyad kullanma ve bunların resmi olarak tanınması hakkı
10. tabela, yazı ve kamuya açık özel nitelikli diğer açıklamalarda azınlık dilini kullanma hakkı
11. kendi özel eğitim ve öğretim kurumları kurma ve yönetme hakkı
12. azınlık dilini öğrenme hakkı
13. diğer devletlerde yasal olarak yaşayan kişilerle, özellikle de etnik, kültürel, dinsel ya da dilsel kimlik ya da ortak bir kültürel mirası paylaştıkları kişilerle sınırötesi serbest ve barışçıl ilişkiler kurma ve yaşatma hakkı
14. hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerine katılma hakkı

³⁰⁷ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 26-27.

³⁰⁸ Bu çerçevede Avusturya, Belçika, Danimarka, Estonya, Almanya, Letonya, Hollanda, Polonya, Rusya, Slovenya, İsveç, İsviçre ve Makedonya sundukları yorum beyanlarıyla ulusal azınlıkları kendileri açısından tanımlamış, Liechtenstein, Lüksemburg ve Malta ise ülkelerinde azınlık bulunmadığını bildirmişlerdir. Bu konuda bkz. “List of Declarations Made with Respect to Treaty No. 157”, Çevrimiçi: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CM=8&DF=6/21/2007&CL=ENG&VL=1>

Bu çerçevede, 7, 9, 10 ve 12 numaralarda gösterilen haklar, ilk kez AK çerçevesinde gündeme getirilmiştir ve bu örgütün uluslararası azınlık hakları standardına sağladığı katkı olarak değerlendirilebilir³⁰⁹. Çerçeve Sözleşme’de tanınan azınlık haklarının tümü bireysel haklardır; 3/2. maddede azınlıklara mensup kişilerin bu haklarını, hem bireysel olarak, hem de “başkalarıyla birlikte topluca” kullanabilecekleri belirtilmektedir. Çerçeve Sözleşme’ye ilişkin Açıklayıcı Rapor’da Sözleşme’de kolektif hakların tanınmadığı açıkça belirtilmiştir³¹⁰. Bununla birlikte, yukarıdaki 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13 ve 14 numaralı haklarda birlikte kullanım özelliğinin ağır bastığı söylenebilir. Diğer bir yönden, 2, 3 ve 4 numaralı hakların azınlığın çoğunlukla eşitliğini sağlamaya yönelik negatif haklar, 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14 numaralı hakların ise azınlığın farklı kimliğinin korunmasına ve sürdürülmesine yönelik pozitif haklar olduğu söylenebilir. Çerçeve Sözleşme’nin başlangıç kısmında devletlerin ülkelerindeki ulusal azınlıkların varlığını korumaya kararlı oldukları vurgulanmakta ve çoğulcu ve demokratik bir toplumda ulusal azınlığa mensup her bireyin yalnızca etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliğine saygı duymanın yetmeyeceği; devletin, azınlıkların bu kimliklerini ifade etme, koruma ve geliştirmelerini sağlayan uygun koşulları da yaratması gerektiği belirtilmektedir. Çerçeve Sözleşme’de devletler bazı konularda taahhütlerde bulunmuşlar³¹¹, bazı alanlarda önlemler alacaklarını belirtmişler³¹², bazı alanlarda kimi davranışları

³⁰⁹ Bununla birlikte, azınlığa mensup kişilerin kültürel, sosyal ve ekonomik yaşama ve özellikle kendilerini ilgilendiren kamusal işlere etkin katılımı, Çerçeve Sözleşme’nin 15. maddesinde bir “hak” olarak tanımlanmamakta, sadece bu konuda devletlerin gerekli koşulları yaratacakları belirtilmektedir. Bu açıdan, Çerçeve Sözleşme’nin Bildirge ve AGİK/T belgelerinin gerisinde kaldığı söylenebilir.

³¹⁰ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 59.

³¹¹ Devletler, Çerçeve Sözleşme ile azınlıkla çoğunluğa mensup kişiler arasında tam ve etkili eşitliği gerçekleştirmek için yeterli önlemler almayı; azınlıkların kültürlerini yaşatmaları, geliştirmeleri ve korumaları için gerekli koşulları sağlamayı; etnik, kültürel, dilsel ya da dinsel kimlikleri nedeniyle ayrımcılık, düşmanlık veya şiddet tehdidi veya eylemine maruz kalabilecek kişileri korumak için uygun önlemleri almayı; azınlıklara mensup kişilerin her düzeyde eğitime ulaşmasında fırsat eşitliğini geliştirmeyi; Çerçeve Sözleşme’de yer alan ilkelere saygı göstermeyi ve ulusal azınlığa mensup her kişinin yakalanma nedenlerinin, hakkındaki suçlamanın niteliği ve gerekçesinin anladığı dilde en kısa sürede kendisine bildirilme ve kendisini bu dilde savunma hakkını güvence altına almayı taahhüt etmişlerdir.

³¹² Devletler, Çerçeve Sözleşme ile ülkede karşılıklı saygı, anlayış ve işbirliğinin geliştirilmesi; azınlık bireylerinin, kültürel, sosyal ve ekonomik yaşama ve özellikle de onları ilgilendiren kamusal işlere etkili katılımı; sınırötesi işbirliğini teşvik etmek; kültürel çoğulculuğa imkan sağlamak için ve azınlığın tarih, kültür, dil ve din bilgisini geliştirmek için eğitim ve araştırma alanlarında yeterli önlemleri alacaklarını belirtmişlerdir.

göstermekten kaçınma³¹³, bazı alanlarda ise gayret sarf etme³¹⁴ yükümü altına girmişlerdir. Bununla birlikte devletlerin alacakları bu önlemlerin boyut, nitelik ve kapsamına Çerçeve Sözleşme’de yer verilmemiştir. Diğer taraftan, Çerçeve Sözleşme’nin 20. maddesinde, azınlık mensuplarının, Sözleşme’den kaynaklanan haklarını kullanırken ulusal yasal düzenlemelere ve başkalarının haklarına, özellikle de çoğunluğa ve diğer ulusal azınlıklara mensup kişilerin haklarına saygı göstermeleri gerektiği belirtilmiş; bu anlamda azınlığın “çoğunlukta” bulunduğu bölgelerde azınlıkta kalan “çoğunluk” nüfusunun haklarının ihlal edilmemesi gereği vurgulanmıştır. Ayrıca, 21. maddede de azınlık haklarının devletlerin egemen eşitliği, ülkesel bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına aykırı biçimde kullanılamayacağı belirtilmiş; bu bağlamda azınlık hakları-devletçi ilkeler arasında denge korunmaya çalışılmıştır.

Çerçeve Sözleşme taraf devletlerin uygulama raporları sunmasına dayanan bir denetim sistemi içermektedir. Buna göre Bakanlar Komitesi, Sözleşme’nin uygulanmasını devletlerin verdikleri raporlar çerçevesinde izlemektedir (Md. 24/1). Taraf devletler Sözleşme’nin kendileri açısından yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde, Sözleşme’de düzenlenen ilkeleri hayata geçirmek için aldıkları yasama önlemleri ve diğer önlemlerle ilgili tüm bilgileri AK Genel Sekreterliği’ne iletecek; daha sonraki süreçte ise dönemsel olarak veya Bakanlar Komitesi’nin talebi üzerine her türlü ek bilgiyi Genel Sekreterliğe sunacaklardır (Md. 25). Bakanlar Komitesi’nin denetimi, taraf devletlerin aldıkları önlemlerin uygunluğunu değerlendirmekle sınırlıdır ve Bakanlar Komitesi, bu raporların değerlendirilmesinde azınlıkların korunması alanında uzmanlıkları ile tanınmış kişilerden oluşan bir Danışma Komitesi’nin yardımından faydalanabilecektir (Md. 26)³¹⁵. Bununla birlikte

³¹³ Devletler, asimilasyonu amaçlayan politikalardan ve azınlıkların yaşadıkları bölgelerde nüfus oranlarını değiştiren ve azınlıkların haklarını kısıtlamayı amaçlayan önlemlerden kaçınacaklarını belirtmişlerdir.

³¹⁴ Devletler, azınlığın geleneksel olarak ve önemli sayıda yaşadığı bölgelerde, azınlığa mensup kişilerin talep etmesi halinde ve böyle bir talebin gerçek bir ihtiyaca karşılık düştüğü durumlarda, azınlık dilinin, öğretilmesine veya bu dilde öğrenim görmelerini sağlamaya; azınlık dilinin idari makamlarla ilişkilerde, geleneksel yer adlarının ve sokak adlarının kullanılmasına imkan verecek koşulları mümkün olduğunca sağlamaya ve azınlıkların korunmasını sağlamak için iki taraflı ve çok taraflı anlaşmalar yapmaya gayret edeceklerini belirtmişlerdir.

³¹⁵ Düzenli aralıklarla toplanan Danışma Komitesi taraf ülkelerde Çerçeve Sözleşme’nin tam ve gerçek anlamıyla yaşama geçirilebilmesi için ülke ziyaretlerinde bulunarak öneriler geliştirmekte ve bunları Bakanlar Komitesi’nin dikkatine sunmaktadır. Bakanlar Komitesi ve Danışma Komitesi’nin

devletlerin aldıkları önlemlerin eksik bulunması durumunda, bu devletlere karşı alınacak yaptırım önlemleri Sözleşme’de belirtilmemiştir. Denetimin, devletlerin rapor sunması ile sınırlı olması ve yaptırımların belirlenmemiş oluşu, bu denetim sisteminin gevşekliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır³¹⁶.

Genel olarak AK’nin azınlık haklarına en önemli katkısının, bu hakları hukuksal bağlayıcılığı olan çok-taraflı bir uluslararası sözleşme ile düzenlemesi olduğu söylenebilir³¹⁷. Bu çerçevede, azınlık haklarının çok-taraflı bir uluslararası bağitle düzenlenmesi, Sözleşme’de yer alan hükümlere uymamaları halinde uluslararası sorumluluklarının doğabileceği ve (her ne kadar Çerçeve Sözleşme’de eksik kalsa da) bazı yaptırım ve/veya baskılarla karşılaşılabilecekleri yönündeki endişeleri nedeniyle, devletlerin, Sözleşme’den kaynaklanan azınlık haklarına ilişkin yükümlülüklerine uygun davranmaları konusunda üzerlerindeki baskıyı arttırdığı için, önem taşımaktadır. Diğer bir deyişle AK, günümüzde azınlıklar ve azınlık hakları konusundaki hakim eğilim ve anlayışı hukuksal bir düzenleme ile somutlaştırmış ve bu şekilde, hem bu eğilim ve anlayışın daha da güçlenmesini ve yaygınlaşmasını sağlamış, hem de bunu hukuksal bir bağit çerçevesinde onaylamalarını sağlayarak, buna aykırı hareket etmemeleri konusunda devletlerin üzerlerindeki moral ve siyasi baskıya, hukuksal baskıyı da eklemiştir³¹⁸. AK’nin bu konudaki bir başka katkısı ise azınlıkların ve bunların haklarının korunmasının, insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğu görüşünü kabul etmesi ve bu anlayışın yaygınlaştırılması amacıyla bunu uluslararası hukuksal bir bağit çerçevesinde ele almasıdır. Ayrıca Çerçeve Sözleşme’de, azınlıkların korunmasının çoğulcu ve demokratik bir toplumun gereği olarak kabul edilmesi ve azınlık haklarının tanınmasının, etnik çatışmalara son verebileceğinin ve böylece adalet, demokrasi, barış ve istikrarın korunmasına katkı sağlayacağıının ifade edilmesi de, bu alandaki genel eğilimi yansıtması açısından önem taşımaktadır. Diğer taraftan Çerçeve

faaliyetlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Alain Chablais, “Review of the Monitoring Process of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities”, **European Yearbook of Minority Issues**, Vol. 4, 2004/5, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 515-540.

³¹⁶ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan...**, s. 132.

³¹⁷ Bazı yazarlar, AK’nin bu konudaki esas işlevinin, siyasal nitelikli AGİT yükümlülüklerini, hukuksal bağlayıcılığı olan metinlere dönüştürmek olduğunu belirtmektedirler. Bloed, **a.g.e.**, p. 119.

³¹⁸ Azınlık hakları hükümleri 1993 yılında AK’ye üyeliğin bir şartı olarak belirlenmiştir. Bu konuda bkz. Preece, “National Minority...”, p. 350.

Sözleşme'nin, o güne kadar düzenlemelere konu olmamış bazı azınlık haklarını da³¹⁹ uluslararası asgari azınlık hakları standardına soktuğunu belirtmek gerekir. Bunlar arasında, daha önce Bildirge'de ve AGİK/T belgelerinde üstü kapalı olarak yer almasına rağmen çok açık biçimde “hak” olarak tanımlanmamış olan “azınlık dilini öğrenme hakkı”nın, Çerçeve Sözleşme ile net bir biçimde “hak” olduğunun belirtilmesi önemlidir.

Bunlara karşılık, AK'nin azınlık hakları konusunda öngördüğü sistem birçok açıdan da eleştirilere konu olmuştur. Geliştirdiği insan hakları koruma sisteminin boyutu, gücü, etkinliği ve öncü niteliği, AK'nin azınlık hakları konusunda da benzer güç ve etkinlikte olan ve ulusüstü bir biçimde işleyebilecek bir uygulama, koruma ve denetim sistemi oluşturabileceği ve daha geniş bir hak ve özgürlükler alanı yaratabileceği yönünde yüksek bir beklenti oluşturmuş; fakat, gerek sistemde yer alan haklar, gerekse de denetim mekanizması açısından, Çerçeve Sözleşme bu beklentileri karşılamaktan uzak olmuştur³²⁰. Öncelikle Çerçeve Sözleşme'nin getirdiği azınlık haklarının, azınlık hakları standardının geliştirilmesi noktasında çok az başarı sağlayabildiği belirtilmektedir. Yeni bazı hakların standarda katılmış olmasına rağmen, Sözleşme'deki haklar çoğu kez, ya standardı tekrar etmekte, ya da onun altında kalmaktadır. Örneğin Bildirge'de net bir biçimde tanımlanmış olan “kültürel, dinsel, toplumsal, ekonomik ve kamusal yaşama katılma hakkı”, Çerçeve Sözleşme'de “hak” olarak tanımlanmamakta ve sadece devletin gerekli koşulları yaratacağı bir alan olarak tespit edilmektedir. Yine Bildirge'de bir hak olarak tanımlanmış olan “ulusal ve/veya bölgesel düzeyde, azınlığa ya da yaşadıkları bölgeye ilişkin kararlara etkili katılım hakkı”, Çerçeve Sözleşme'de hiç yer almamaktadır. Bu noktada, AK üyesi devletlerin özerklik ve bunun olası kötüye kullanımları konusundaki tarihsel, coğrafi, siyasal hassasiyetlerinin önplana alınmasının ve temel olarak Sözleşme'yi mümkün olan en yüksek sayıda devletin onaylamasının amaçlanması, Çerçeve Sözleşme'ye bu yönde bir hüküm

³¹⁹ Bunlar özellikle azınlık dili ve kullanımına ilişkindir: azınlık dilinde yayın yapan kitle iletişim araçları kurma ve kullanma hakkı; azınlık dilinde ad ve soyad kullanma ve bunların resmi olarak tanınması hakkı; tabela, yazı ve kamuya açık özel nitelikli diğer açıklamalarda azınlık dilini kullanma hakkı ve kendi azınlık dilini öğrenme hakkı.

³²⁰ Gudmundur Alfredsson, “A Frame an Incomplete Painting: Comparison of the Framework Convention for the Protection of National Minorities with International Standards and Monitoring Procedures”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No. 7, 2000, p. 292.

konmamasında etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Sözleşme'nin getirdiği denetim mekanizmasının, herhangi bir yaptırıma yer vermemesi ve sadece sundukları raporlar çerçevesinde devletlerin aldıkları önlemlerin uygunluğunun denetlenmesini içermesi nedeniyle zayıf, etkisiz ve siyasal nitelikte oluşu, bir başka eleştiri noktasını oluşturmaktadır³²¹. Yine, bireysel başvuruların yapılabilmesine olanak sağlayacak bir düzenlemeyi içermemesi ile AK çerçevesinde insan hakları konusunda geliştirilen sistemde İHAM'ın varmış olduğu nokta göz önünde bulundurulduğunda ve İHAM'ın bu amaçla kullanılabilmesi mümkün iken³²², hukuksal denetim mekanizmalarına yer vermemesi, denetim sisteminin eleştirilen diğer yönlerini oluşturmaktadır³²³. Diğer taraftan Sözleşme'nin “çerçeve” niteliği de eleştiri konusu olmaktadır. Bu bağlamda, Sözleşme ile yalnızca genel ilkelerin belirlenmesi ve bunlara uygun olarak alınacak önlemlerin taraf devletlerin kendi belirleyecekleri ulusal yasal düzenlemeler ve uygun hükümet politikalarına bırakılması, devletlerin bu konudaki yükümlülüklerini mümkün olduğunca dar yorumlamalarına yol açabilmekte veya bu konuda alınan bazı önlemler yetersiz olabilmektedir³²⁴. Bunun yanında Sözleşme'de “gerektiğinde”, “mümkün olduğu ölçüde” gibi ifadelerle yer verilmiş olması, devletlerin, bunları tespit yetkisinin kendilerinde olduğunu düşünmelerine yol açmakta; dolayısıyla devletlere geniş bir yorum ve hareket alanı bırakmakta ve taahhütlerinden kaçınmaları için gerekçe oluşturabilmektedir³²⁵. Aynı şekilde devletlerin bazı önlemleri alma konusunda sadece “gayret sarfetme”yi taahhüt etmiş olmaları da, “sarf edilecek gayretin” ölçüsünü belirsizleştirmekte ve yetersiz uygulamalara yol

³²¹ Alfredsson, **a.g.e.**, p. 296.

³²² Bu noktada İHAM'ın bazı kararlarında İHAS hükümlerini yorumlarken konuya ilişkin başka uluslararası bağitlara atıf yaptığı, bunları destek norm olarak kullandığı belirtilmelidir. Nitekim İHAM, Sözleşme'nin ayrımcılık yasağını içeren 14. madde ihlali iddiası ile önüne gelen bazı başvurularda (örneğin Sidiropoulos Yunanistan'a Karşı; Gorzelik ve diğerleri Polonya'ya Karşı; Chapman Birleşik Krallık'a Karşı; Nachova ve diğerleri Bulgaristan'a Karşı, vd.), bu maddenin yorumu çerçevesinde ve azınlıkların korunmasına ilişkin olarak, AGİK/T belgelerine ve Çerçeve Sözleşme'ye atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte İHAM'ın, çoğu kez önüne gelen ve 14. maddenin ihlali iddiasını içeren birçok davada, diğer konularda ihlal kararı verdikten sonra bu maddeyle ilişkin iddiaları ele almanın gereksiz olduğuna ve/veya bu maddenin ihlal edilmediğine karar verdiği de belirtilmelidir. İHAM'ın azınlık sorunlarına ilişkin olarak aldığı kararlar ve bunların yorumları için bkz. Roberta Medda-Windischer, “The European Court of Human Rights and Minority Rights”, **European Integration**, Vol. 25, No. 3, 2003, pp. 249-271; Roberta Medda-Windischer, “The Jurisprudence of European Court of Human Rights”, **European Yearbook of Minority Issues**, Vol. 4, 2004/5, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 557-594.

³²³ Alfredsson, **a.g.e.**, pp. 303-304; Giorgi, **a.g.e.**, p. 3.

³²⁴ Giorgi, **a.g.e.**, p. 4.

³²⁵ Alfredsson, **a.g.e.**, p. 293-294.

açabilmektedir. Son olarak ise, Sözleşme'nin bir "ulusal azınlık" tanımına yer vermemesi, devletlerin, sözleşme hükümlerinin geçerli olacağı grupları, kendi istedikleri ölçüde belirleyebilmelerinin yolunu açmakta ve bu da hem aynı ülke içindeki çeşitli azınlık grupları arasında sözleşme haklarının uygulanması açısından eşitsizlikler ve adaletsizlikler doğmasına neden olabilmekte, hem de Sözleşme'nin genelliğini ve objektifliğini olumsuz etkilemektedir³²⁶.

1.2.2.3.2.3. Avrupa Birliği

Roma Antlaşması'nın 1957 yılında 6 devlet arasında imzalanmasıyla esas olarak ekonomik bir süreç olarak başlayan Avrupa Bütünleşmesi, günümüzde 27 devletli bir siyasal/toplumsal entegrasyona doğru evrilmektedir. Gerek geliştirilen ortak politikalar, gerekse oluşturulan kurumsal yapının güç ve etkinliğinin arttırılmasıyla ulusüstü karar alma ve uygulama kapasitesi süreç içerisinde artış gösteren AB içerisinde siyasal/toplumsal bütünleşme hız kazandıkça, üye devletler arasındaki ilişkileri arttırmak ve ortak nokta ve değerlere dayalı dayanışmayı güçlendirmek için, bu devletlerin ortak ve "Avrupalı" kimliğini betimleyen değerler olan çoğulculuk, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına yapılan vurgu artmış; bu değerler "Avrupalılık"ın ayırıcı ve belirleyici özellikleri haline gelmiştir. Bu çerçevede özellikle insan haklarına saygı, AB'nin iç ve dış ilişkilerinde belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Bu bağlamda azınlıklar ve azınlık hakları konusunun da bu genel insan hakları çerçevesinde değerlendirildiği söylenebilir. Özellikle çoğulcu ve demokratik bir toplum anlayışının oluşabilmesi ve geliştirilebilmesi açısından, kültürel farklılıkların toplumu zenginleştiren unsurlar olarak algılanması gereği belirtilerek, farklılıkların saygı gördüğü ve korunduğu bir ortamın yaratılmasının önemi vurgulanmış ve azınlık hakları, ayrımcılık yasağı ve azınlığa mensup bireylerin dillerini ve kültürlerini koruma ve geliştirme hakkı gibi kültürel haklar kapsamında değerlendirilmiştir. 1990'lı yıllara dek, insan ve azınlık hakları, sadece Birlik'in iç ilişkileri açısından önem taşımış ve Avrupa kimliğinin önemli bir bileşeni olarak geliştirilmesi amaçlanmış; bununla birlikte, 1990'lardan itibaren Birlik'in hem

³²⁶ Rittstieg, a.g.e., p. 67.

iç, hem de dış ilişkilerinde önemli ve belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Bunun AB açısından önemli olan nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle Doğu Bloku'nun çözülmesiyle birlikte, bu bölgede etnik/dinsel nitelikli sorunlar tekrar açığa çıkmış ve bunların kimi zaman çatışmaya dönüşmesi, AB'nin sorunu, kendi bölgesi/etki alanı içerisinde ve ağırlıklı olarak güvenlik ve istikrar bağlamında değerlendirmesine yol açmıştır. Bu çerçeve içerisinde azınlık hakları, hem bu sorunları gidermeye ve bölgede genel güvenlik ve istikrarı sağlamaya yönelik, hem de adalet, demokrasi ve insan hakları gibi değerler çerçevesinde devletlerin iç barış ve uyumunu sağlayacak bir faktör olarak değerlendirilmiştir. İkinci olarak, eski Doğu Bloku ülkelerinin AB bütünleşmesine katılma yönündeki çabaları da, azınlık haklarının AB açısından önemini arttırmıştır. Bu devletlerin farklı bir sistemden gelerek uyum sürecinde bazı sıkıntılarla karşılaşmaları, azınlık sorunlarının bölgedeki çok boyutlu ve karmaşık yapısı, karşılıklı algılamalar, tarihsel nedenler ve çatışmaya yol açan azınlık sorunlarının çoğunun bu bölgede yer alması, AB'nin azınlık sorunlarını, taşıdığı çatışma riski ve istikrarsızlık potansiyeli açısından değerlendirmesine neden olmuş ve bu devletlerin Birlik'e üye olabilmeleri için, bu sorunlarını azınlık haklarını güvence altına alarak barışçıl ve adaletli bir biçimde çözmelerini ve belli bir siyasal/toplumsal/ekonomik gelişme aşamasına gelmelerini şart koşturmuştur. Aksi takdirde bir "barış projesi" olarak değerlendirilen AB'nin, kendi içine çatışma ve istikrarsızlık ithal edeceğinden ve bunun da, bir bütün olarak bütünleşme sürecini tehlikeye düşürmesinden endişe duyulmuştur. Üçüncü olarak, azınlık sorunlarından kaynaklanan çatışma ve istikrarsızlıkların, AB'nin iç ilişki ve istikrarını etkilemesi de AB'nin azınlık haklarına yaptığı vurgunun artmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda sorun daha çok, bu çatışma ve istikrarsızlıklardan kaçan insanların kendilerine hedef olarak AB ülkelerini seçmeleri ve bunun da AB devletlerinde yabancı düşmanlığını arttırması ve bazı aşırı ırkçı akımları güçlendirmesi ve dolayısıyla ekonomik, toplumsal ve siyasal istikrarı sarsması açısından değerlendirilmiştir³²⁷.

³²⁷ Tolga Bilener, "AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB'ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril Dedeoğlu (Der.), İstanbul, Boyut Yayınları, 2003, s. 166.

Bu çerçevede 1990'lı yıllarda azınlıklar sorununun AB açısından üç boyutta gündeme geldiği söylenebilir: üye ülkelerle ilişkiler, aday ülkelerle ilişkiler ve 3. ülkelerle ilişkiler.

Üye ülkelerle ilişkiler açısından, özellikle 1990'lı yıllarda kültürel farklılıkların toplumların bir zenginliği olarak algılanması gerektiği düşüncesinden hareket edilerek azınlıkların korunmasının, Avrupa kimliğinin güçlendirilmesi ve bunun oluşturunca değeri olan çoğulcu ve demokratik toplum açısından önemi vurgulanmıştır. Bu çerçevede öncelikle genel insan haklarına saygının gerçekleştirilmesi açısından her türlü ayrımcılığın önlenmesi ve özelde azınlıklara yönelik ayrımcılığın önlenmesi gereği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Maastricht Antlaşması'nın F maddesinde Birliğin demokrasilerden meydana geldiği ve insan haklarına saygının üyelik için önkoşul olduğunun belirtilmesi ve Amsterdam Antlaşması'nda da Birliğin üye devletlerce paylaşılan ilkeler olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü üzerine kurulmuş olduğunun belirtilmesi, Birliğin, dayandığı temel ilkeler arasında yer alan insan haklarının ayrımcılık yapılmadan herkese sağlanmasına verdiği önemi göstermektedir³²⁸. Yine 7-8 Aralık 2000 tarihlerinde Nice Zirvesi'nde kabul edilen Avrupa Temel Haklar Şartı'nda her türlü temele dayalı ayrımcılık yasaklanmış; ayrıca AB'nin kültür, din ve dil farklılıklarına saygı gösterdiği belirtilmiştir³²⁹. Son olarak ise, AB Anayasa Taslağı'nın I-2 maddesinde, Birliğin üzerine kurulu olduğu değerlere, azınlık haklarının da eklenmesi, AB'nin azınlık haklarına verdiği önemin geldiği boyutu göstermesi açısından önemlidir³³⁰. Diğer taraftan üye ülkeler, azınlıklara mensup kişilerin farklılıklarına saygı gösterilmesi ve bunların korunması, bu bireylerin dilsel ve kültürel haklarının tanınması açısından teşvik edilmiştir. Bu çerçevede Komisyon, azınlık haklarına saygının, istikrarlı ve

³²⁸ Nas, **a.g.e.**, s. 388-389.

³²⁹ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 129-130. Ayrıca bu Şart'ın taslağının hazırlanması sırasındaki tartışmalar için bkz. Guido Schwellnus, "“Much Ado About Nothing?” Minority Protection and the EU Charter of Fundamental Rights", **Constitutionalism Web-Papers**, ConWeb No. 5/2001, Çevrimiçi: <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/ConWEBFiles/Filetoupload,38355,en.pdf>, pp. 7-11.

³³⁰ Bununla birlikte antlaşmanın uygulanması konusundaki belirsizlik sürmektedir. Bu konuda bkz. Anna Mária Biró, "EU Standarts on Minority Protection", **Minority Rights Advocacy in the European Union: A Guide for NGOs in South-East Europe**, Snježana Bokulić (Ed.), b.y., Minority Rights Group International, 2006, p. 75.

demokratik Avrupa'nın güvencesi olduğu düşüncesinden hareketle, hem azınlıklarla ilgili raporlar hazırlamış, hem de azınlık haklarına saygının yerleştirilmesi ve geliştirilmesi açısından çeşitli program ve projelerin içerisinde yer almış veya mali açıdan destek sağlamıştır³³¹. Diğer taraftan Avrupa Parlamentosu ise, çeşitli yıllarda aldığı kararlarla, üye ülkelerde çoğulcu ve demokratik bir anlayışın geliştirilebilmesi için azınlık kültürlerinin korunması ve geliştirilmesinde Birliğin önemli sorumluluğu olduğu düşüncesinden hareketle, üye devletlerin azınlıkların kültürel ve dilsel haklarını koruma ve geliştirmeleri için önlemler alması gerektiğini vurgulamıştır³³².

Bununla birlikte azınlık hakları, Birliğin aday ülkelerle ilişkileri açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. AB, hem yukarıda belirtildiği üzere 1990 sonrası ortamda ortaya çıkan nedenler ile, hem de demokratik ve çoğulcu bir toplumun göstergesi olarak değerlendirdiği için, Birliğe katılım başvurusunda bulunan devletlerden bazı siyasi ve ekonomik ölçütleri yerine getirmesini beklemektedir. Bu çerçevede 1993 yılında Kopenhag'da yapılan AB Konseyi'nde, diğerleri yanında, "azınlıkların korunması ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşmuş olması", siyasi bir üyelik kriteri olarak belirlenmiştir. Bunun AB tarafından nasıl anlaşıldığı ise, 1996'da yayınlanan Gündem 2000 raporunda açıklığa kavuşturulmuş; Rapor'da, aday ülkelerde azınlıklara ilişkin sorunlar olduğundan bahsedilmiş ve bu ülkelerde Çerçeve Sözleşme'nin tam anlamıyla hayata geçirilmesi ile bu sorunların önemli ölçüde giderilebileceği belirtilmiştir. "Buna göre aday ülkeler, azınlıkların parlamentoda ve yerel yönetimlerde temsil edilmelerini, ilk ve orta öğretimlerde kendi dillerinde eğitim görmelerini, her türlü yayını kendi dillerinde yapabilmelerini ve idare ve yargıda kendi dillerini kullanabilmelerini sağlamakla yükümlüdürler"³³³. Bu çerçevede AB, aday ülkelerde azınlıklar ve azınlık hakları konusundaki gelişmeleri ve uygulamaları izlemekte ve hazırladığı Düzenli Raporlar'da bunlara yer vermekte ve çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda

³³¹ Bu konuda bkz. Kurubaş, **a.g.e.**, s. 132-142.

³³² Bu noktada Avrupa Parlamentosu'nun azınlık hakları konusunu dil ve kültürün özgürce yaşanması ve geliştirilmesi çerçevesinde dilsel ve kültürel haklar olarak algıladığı, buna karşılık azınlıkların siyasi statüsü veya siyasi katılım hakları konusunda sessiz kaldığı belirtilmelidir. Avrupa Parlamentosu'nun bu yöndeki kararları için bkz. Gabriel Toggenburg, "A Rough Orientation Through a Delicate Relationship: The European Union's Endeavours for (its) Minorities", Çevrimiçi: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-016.pdf>, pp. 4-6; Nas, **a.g.e.**, s. 392-393; Kurubaş, **a.g.e.**, s. 142-146.

³³³ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 157.

Komisyon'un sorunu, çoğulcu ve demokratik bir toplumun geliştirilmesine ve istikrara sağlayacağı katkı boyutuyla değerlendirdiği; kapsamlı bir yaklaşım geliştirerek azınlık haklarının uygulanması konusunda bir standart oluşturmaya ve bunu tüm aday ülkelere eşit bir biçimde uygulamaya çalıştığı söylenebilir³³⁴.

Üçüncü ülkelerle ilişkiler açısından ise, genel olarak insan haklarına saygı konusu önplana çıkmaktadır. Bu çerçevede özellikle üçüncü ülkelerle imzalanan anlaşmalara, insan haklarına saygıyı içeren bir madde konmakta ve bu maddenin ihlali halinde anlaşmanın uygulanması askıya alınabilmektedir³³⁵. Bunun yanında özellikle 1990'lı yılların başındaki özel koşullarda, azınlıklara ilişkin sorunlar, oluşturduğu çatışma potansiyeli ve istikrarsızlık açısından değerlendirilmiş ve bu çerçevede "Badinter Komitesi" tarafından hazırlanan ve 16 Aralık 1991 tarihinde Brüksel'de yapılan Avrupa Topluluğu (AT) Dışişleri Bakanları Toplantısı sonucunda yayınlanan "Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Yeni Devletlerin Tanınması Konusunda Anahatlar Bildirisi"nde, "etnik ve ulusal grupların ve azınlıkların haklarının AGİK çerçevesindeki yükümlülöklere uygun biçimde korunmasının garanti edilmesi", diğer şartlar yanında, bu devletlerin tanınmasının bir koşulu olarak belirlenmiştir³³⁶.

AB belgelerinde azınlık haklarına ilişkin doğrudan düzenlemeler getiren hükümler bulunmamaktadır³³⁷. AB, genel olarak, AK ve AGİK/T çerçevesinde yapılan düzenlemelerin, AB'nin de azınlık haklarına bakış açısını yansıttığını, bunların azınlık haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından yeterli çerçeveyi

³³⁴ Biró, **a.g.e.**, s. 69.

³³⁵ Bilener, **a.g.e.**, s. 169; Kurubaş, **a.g.e.**, s. 161-162.

³³⁶ "Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union'", **European Journal of International Law**, Vol. 4, No. 1, 1993, p. 72.

³³⁷ AB'nin bu yönde bir tutum almasında bazı nedenlerin etkili olduğu söylenebilir: Birincisi, azınlık haklarının AB gündeminde hiçbir zaman öncelikli olarak yer almaması, bu konunun temel olarak devletlerin yetki alanlarında görülmesidir. Bu nedenle azınlık haklarında etkin bir ulusüstü düzenleme ve uygulamanın, bu alan yanında diğer alanlarda da, devletlerin yetkilerini ulusüstü otoritelere devretmeleri konusunda direnişine neden olmasından çekinilmektedir. İkincisi, devletlerin azınlıklar konusundaki çok farklı uygulamalarının (ki bunlar, tanımamadan, etkin siyasal katılım için anayasal garantilere kadar çeşitlilik göstermektedir), bunların tek bir biçimde ve üzerinde uzlaşmış normlar olarak kodifiye edilmesini engellemesidir. Üçüncü olarak AB, insan haklarına saygı çerçevesinde daha genel ve bütünleştirici bir kimlik anlayışı geliştirmeye çalıştığından (Avrupa yurttaşlığı), bu kimlik yerleşene dek, azınlık kimliğini ve dolayısıyla azınlık haklarını "geçici" olarak algılamaktadır. Bu konuda bkz. Biró, **a.g.e.**, s. 72-73; Kurubaş, **a.g.e.**, s. 165-169; Bruno de Witte, "The European Community and Its Minorities", **Peoples and Minorities in International Law**, Catherine Brölmann et al. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1993, p. 185.

oluşturduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda, özellikle Çerçeve Sözleşme'ye atıf yapılarak bunun etkin bir biçimde hayata geçirilmesinin, azınlık haklarının korunması açısından önemi vurgulanmakta; bu konudaki düzenlemelerin aday ve üye ülkelerde etkin bir biçimde uygulanması sağlanmaya çalışılmakta ve bu amaç doğrultusunda “genel uygulama esasları” belirlenmektedir³³⁸. Dolayısıyla AB'nin norm geliştirme anlamında azınlık haklarına katkısının sınırlı olduğu, buna karşılık varolan normların uygulamaya geçirilmesi anlamında önemli bir başarı elde ettiği söylenebilir. Diğer bir deyişle, AB'nin azınlık hakları sistemine en önemli katkısının, bu konudaki düzenlemelerin, etkin ve standart bir biçimde uygulanmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Bir başka yönden değerlendirildiğinde, AB'nin azınlık haklarını aday ülkelerle ilişkileri açısından bir ölçüt haline getirmesinin, bir yandan bu konudaki uluslararası standardın ve anlayışın daha geniş bir coğrafyada etkin bir biçimde uygulanmasını sağladığı, diğer yandan da bunun meşruiyetini arttırdığı söylenebilir. Ayrıca, aday ülkelerde azınlıklara ilişkin uygulamaların, barış, adalet ve istikrarın sağlanmasına ve çoğulcu ve demokratik bir toplum oluşturulmasına sağladığı katkıların ve bu konuda elde edilen başarıların, aynı zamanda, farklılıkların tanınmasının ve azınlık hakları sağlanmasının, azınlıklara ilişkin sorunları çözme kapasitesine bir örnek oluşturduğu belirtilmelidir. Bu noktada normatif-reelpolitik dengenin, AB çerçevesindeki azınlık hakları uygulamalarında da varolduğu söylenebilir. Diğer taraftan, farklı kültürel kimliklerin korunması ve geliştirilmesi amacına yönelik olarak, Komisyon'un, raporlar hazırlanması ve çeşitli program ve projelerin hayata geçirilmesi biçimindeki faaliyetleri ile Avrupa Parlamentosu çerçevesinde kabul edilen kararların da önem taşıdığı; devletler üzerinde, bu kararlara uyma ve önerileri dikkate alma konusunda baskı oluşturduğu ve bu konulardaki işbirliğini geliştirdiği belirtilmelidir. Ayrıca Komisyon'un faaliyetlerinde, sivil toplum örgütlerinin katılımını mümkün kılması ve teşvik etmesinin de, AB'nin azınlık haklarının korunmasına ve geliştirilmesine sağladığı bir başka katkı olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan AB'nin azınlık hakları konusundaki uygulamaları bazı eleştirilere tabi tutulmaktadır. Bu konudaki ilk eleştiri, AB'nin, azınlık hakları

³³⁸ Biró, a.g.e., s. 70.

konusunda uluslararası standartları, üyelik öncesinde geliştirdiği uygulama esasları çerçevesinde aday ülkelere tam ve eşit biçimde uygulamasına karşın, üye ülkelerdeki uygulama konusunda başarısız olduğu yönündedir. Bunun temel nedeni bazı üye devletlerin ülke bütünlüğünü öne çıkarmaları ve özel azınlık hükümleri yerine ulusal birliğe vurgu yapmalarıdır³³⁹. Bu konuda Fransa'nın Çerçeve Sözleşme'yi halen imzalamamış oluşu, bir yandan AB'nin bu konudaki uygulamalarının etkinliğinin sorgulanmasını gündeme getirmekte, diğer yandan da bu uygulamalarda üye devletler arasındaki "hiyerarşi"nin esas alındığı veya bunların hegemonik ilişkiler oluşturma ve sürdürme amacıyla kullanıldığı şeklindeki düşünceleri akla getirmektedir. Ayrıca, AB üyelerinin insan hakları rejimine tabi olmalarının aksine, azınlıklar konusunun daha çok devletlerin hassasiyetleri çerçevesinde ele alınarak, onların yetki alanları içinde değerlendirilmesi ve Birliğin, kendine özgü bir azınlık hakları sistemi geliştirerek bunu ulusüstü bir biçimde uygulama konusundaki isteksizliği, şimdiye kadar gelinmiş olan aşamaya rağmen, AB'nin ulusüstü amaç, misyon ve hedeflerinin sorgulanmasını da beraberinde getirmekte ve bir çelişki oluşturduğu için eleştirilmektedir³⁴⁰. Diğer taraftan, AB'nin, azınlıkların sadece dilsel ve kültürel hakları çerçevesinde farklılıklarının tanınmasına vurgu yapması ve siyasal kararlara katılımı konusunda sessiz kalması da eleştirilmektedir. Son olarak ise, AB'nin esas aldığı uluslararası sözleşmeler çok daha geniş bir coğrafyada geçerli olmasına rağmen, AB'nin uygulamalarının sadece üye ve aday ülkeler açısından geçerli olması ile AB'nin, 3. ülkelerle ilişkilerinde insan haklarını bir ölçüt olarak ele almasına rağmen, azınlık haklarını değerlendirmeye katmaması ve/veya AB'nin gücü ve etkinliği ile bu konuda baskı oluşturmaktan kaçınması, azınlık hakları konusundaki uygulamaların ve standardın yaygınlaştırılması ve kabulünün sağlanması açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir³⁴¹.

³³⁹ Okutan, "Teori ve Uluslararası...", s. 72. Sözkonusu devletler, aynı zamanda, tek bir Avrupa ulus-devleti olmadığı için, AB çerçevesinde de "ulusal azınlıklar" olamayacağını belirtmektedirler. Bu konuda bkz. de Witte, **a.g.e.**, p. 168.

³⁴⁰ Bu konuda bkz. Michel Seymour, "Nation-States, National Minorities and the *Draft Treaty*", Çevrimiçi: <http://www.philo.umontreal.ca/prof/documents/SeymourLuxembourg.pdf>, *passim*. özellikle 6-8.

³⁴¹ Toggenburg, **a.g.e.**, p. 10.

2. BÖLÜM: TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ, KARŞILIKLI ALGILAMALAR ve ULUSÇULUKLARIN AZINLIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ: TARİHSEL ARKAPLAN VE İLİŞKİLERİN YÖNELİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

2.1.1. TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye ve Yunanistan, esasen birbirlerine karşı sürdürdükleri mücadeleler sonucunda kurulmuş iki ulus-devlettir. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel süreç içerisinde incelenmesi, devletler arasındaki uyuşmazlıkların ve ilişkilerde önemli bir belirleyiciliği bulunan karşılıklı algılamaların kökenine, niteliğine ve gelişimine ilişkin ipuçları sağlayacaktır.

İki ülke arasındaki karşıtlık ve uyuşmazlıkların ilk tohumlarının, iki ulusun bir arada yaşam deneyimini ifade eden Osmanlı ekonomik, siyasal ve toplumsal düzeninde bulunabileceği söylenebilir. Çok kültürlü, çok dilli ve çok dinli bir yapıya sahip olan ve oldukça geniş bir coğrafyada hüküm süren tüm yönetim biçimlerinde olduğu gibi¹, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, gerek yönetsel masrafların asgari düzeyde tutulması, gerekse farklı unsurlar arasında uyumun sağlanması ve dirençle karşılaşılması açısından, yönetsel rasyonelin temelini, toplulukların kimliklerinin esasını oluşturan unsura (dönemin şartlarında bu unsur dindir) dokunulmaması, bu esas temelinde birbirinden farklılaşan toplulukların gelenek ve yaşam biçimlerine karışılmaması ve topluluklara değişen oranlarda hukuksal, mali ve yönetsel özerklikler tanınması oluşturmaktadır. İslam hukuku esasları uyarınca², Osmanlı toplumu din ölçütü esas alınarak “millet”ler biçiminde ayrıma tabi tutulmuş ve zaman içinde çeşitlilik gösteren ve niteliği değişen toplumsal statü, hak ve sorumluluklar, temel olarak bu çerçevede belirlenmiştir. Bu durumda bir yanda üstün

¹ Roma İmparatorluğu'nda da benzer bir yönetim biçimi uygulanmıştır. Bu konuda bkz. Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 60-62.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, ss. 7-11.

ve hakim unsur olarak askerlik ve yönetim hakkını uhdesinde bulunduran Müslümanlar³ yer alırken, diğer yanda da din ve mezhepleri temel alınarak ayrı ayrı topluluklar halinde örgütlenen Rum, Ermeni ve Yahudi “millet”leri yer almıştır⁴. Milletlerin dinsel liderleri, topluluk üzerinde geniş dinsel ve dünyevi yetkilerle “milletbaşı” ilan edilmiş ve yönetime karşı “millet”in davranışlarından, diğer bir ifadeyle sadakatin sağlanmasından ve vergilerin toplanmasından sorumlu tutulmuşlardır⁵. Bu çerçevede gayrimüslimlerin dinlerini değiştirmeleri yönünde ve/veya inançlarının farklı olması temelinde sistemli bir baskı sözkonusu olmamış ve bu konudaki genel kural, “inançlara karışılmaması” olmuş; cemaatlere hukuksal, yönetsel ve mali bazı özerklikler tanınarak gayrimüslimlerin cemaat içi ilişkilerinde serbestçe hareket edebilmeleri sağlanmıştır; buna karşılık haraç ve cizye vermeleri ve devlete sadakat göstermeleri beklenmiştir. Bununla birlikte gayrimüslimlerin toplumsal ve hukuksal bazı kısıtlamalara tabi oldukları da belirtilmelidir⁶. Kısacası

³ Osmanlı’da gayrimüslimler, dinsel inançlarını değiştirmedikleri sürece, yönetici olamazlar. Bu noktada, zorunlu nitelikte olan, sağlıklı gayrimüslim çocukların küçük yaşta ailelerinden alınarak Müslüman yapılması ve bu kültür içerisinde yetiştirilmeleri biçiminde işleyen, devletin yönetici ve asker ihtiyacını karşılamaya yönelik “devşirme” uygulamasına değinilmesi gerekir. Bu uygulamanın özellikle Hristiyanlarda büyük bir endişe ile birlikte travmaya yol açtığı ve toplumsal hafızanın “acılar-zulümler” kesimine kaydedildiği kesindir. Nitekim ilerleyen yıllarda ulusal hareketlerin, bunu sloganik bir biçimde kullanmaları da bu kanıyı kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, özellikle yoksul ailelerin bazılarının, o dönem şartları içinde geliri ve prestiji yüksek bir meslek olarak görülen askerlik için (hatta çocuğun, zeka ve yeteneğine göre yönetici olarak en üst kademelere gelme şansı da bulunmaktadır. Bu konuda en bilinen örnekler Sokollu Mehmet Paşa ve Mimar Sinan’dır) çocuklarını vermeye istekli oldukları, hatta bu konuda bazı bölgelerde, belli bir ölçüde de olsa, bir rekabet yaşandığı da belirtilmelidir.

⁴ Ayrım, etnik köken ve dil hesaba katılmadan yapıldığından, 1459 yılında Kiliselerinin otonomisi kaldırılan Bulgar ve Sırlar, Ortodoks olmalarından dolayı Rum milleti içerisinde sayılmışlardır. İlk başlarda çoğunluktaki unsur olan Müslümanlar da “millet” olarak nitelendirilirken (millet-i hakime), ilerleyen zamanlarda “millet” terimi sadece gayrimüslimleri ifade etmek için kullanılır olmuştur (millet-i mahkûme – ancak bu noktada yanlış anlaşılmanın önüne geçebilmek açısından, sözkonusu “mahkûme” ifadesinin “hakkında hüküm verilen, yönetilen” anlamında kullanıldığını belirtmek gerekir). Osmanlı millet sisteminin kurulduğu tarih kabul edilen 1454 yılında yukarıda adları sayılan üç “millet” varken, ilerleyen yıllarda Katolik ve Protestan “millet”lerinin de katılmasıyla “millet” sayısı da artacaktır. Bu çerçevede 19. yüzyılda örneğin Ermeniler, Gregoryen, Protestan ve Katolik olmak üzere üç millet içerisinde yer almışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt, **a.g.e.**, ss. 9-13.

⁵ Bu durum, cemaatin dinsel liderinin cemaate ilişkin hemen her konuda en üst otorite haline gelmesini sağlamış ve Osmanlı yönetimi açısından ise ilgili cemaatle ilişkilerin tek bir otorite aracılığıyla yürütülmesi ve vergilerin toplanmasının garanti altına alınması gibi pratik yararlar sağlamıştır.

⁶ Bu kısıtlamalarda amaç Müslümanların rahatsız edilmesini ve milletlerin birbirine karışmasını önlemek ve gayrimüslimlerin fiziksel açıdan ayırt edilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda gayrimüslimler, ata binemez, silah taşıyamaz, sakal bırakamaz, kaldırımda yürüyemez, Müslüman köle kullanamaz, hamamda nalin kullanamaz, çan çalamaz (ibadetleri Müslümanları rahatsız etmeyecek biçimde olmalıdır), evleri Müslümanlarınkinden yüksek ve onlarla aynı renkte olamaz,

millet sistemi toplumdaki dinsel temelli farklılık ve eşitsizlikleri kurumsallaştıran ve süreklileştiren; Osmanlı'yı oluşturan unsurların birbirlerine karışmalarını önleyen bir sistem olarak belirlemektedir.

Osmanlı toplumunda Rum milletinin, diğer milletlere göre, ayrıcalıklı ve saygın bir konuma sahip olduğu söylenebilir⁷. II. Mehmet döneminde Kiliselerin birleşmesinin önlenmesi amacı doğrultusunda Patrik'in dünyevi statü ve yetkileri genişletilmiş ve Bizans döneminde sahip olduğunun üzerine çıkarılmıştır. Diğer taraftan, Bizans'ın son dönemlerinde yaşadığı siyasi otorite kaybının bir sonucu olarak, proto-nasyonalist bir eğilimle Patrikhane hiyerarşisi dışında örgütlenme çabasına girişen Bulgar ve Sırp Kiliselerinin özerkliği kaldırılarak yeniden Patrikhane'ye bağlanmış ve böylece Patrik, imparatorluk bünyesindeki tüm Ortodoksların ruhani ve "milletbaşı" olarak dünyevi lideri, en üst otoritesi haline gelmiştir. Bu çerçevede imparatorluğun en fazla nüfuslu gayrimüslim unsurunun başı olması nedeniyle Patrik'in Osmanlı protokolündeki yeri de diğer milletbaşılara göre daha önde olmuştur⁸. Yine, gayrimüslimlerin yönetici olamamalarına rağmen, istisnai biçimde Eflak ve Boğdan'a atanacak yöneticilerin Fenerli Rum beyler arasından seçilmesi ve yabancı dil bilgileri nedeniyle saraydaki tercüme bürosunda çoğunlukla Rumların hizmetinden yararlanılması, bir Osmanlı yönetim geleneği olmuştur. Bu nedenle Rum cemaati, 19. yüzyılın başlarına dek Osmanlı bürokrasisi tarafından "Millet-i Sadıka" olarak anılmıştır⁹.

mahkemede bir Müslümana karşı tanıklık yapamaz, kürk giyemez (ayrıca Rumlar siyah, Yahudiler mavi, Ermeniler ise kırmızı renk ayakkabı giymek ve aynı renk şapka takmak zorundadır), izin almadan yeni ibadethane inşa edemez veya onaramaz, istedikleri yerde ikamet edemez, Müslüman kadınla evlenemezler. Söz konusu uygulamaların toplumda kimin hangi unsura ait olduğunu belirlemeye yönelik olduğu ve aşağılayıcı bir içerikte oldukları ve gayrimüslimlerin "ikinci sınıf" oluşlarını "hatırlatıcı" nitelik taşıdıkları gözden kaçırılmamalıdır. Dönem dönem gevşetilen veya sıkı biçimde uygulanan bu kısıtlamaların, Osmanlı'nın son dönemlerinde neredeyse tamamen ortadan kalktığını belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Murat Belge, "Türkiye'de Zenofobi ve Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 181; Millas, **Geçmişten Bugüne...**, ss. 214-215.

⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 63.

⁸ Patrik, Osmanlı yönetim kademesi içerisinde "uç tuğlu Osmanlı paşası" statüsündedir. Bu konuda bkz. Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 40.

⁹ Bununla birlikte Rum cemaati ile Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkilerin tamamen sorunsuz olmadığı da belirtilmelidir. Örneğin 1521 yılında İstanbul'da zorla Müslümanlaştırma girişimleri olmuş, 1586'da ise Patrikhane'nin kilisesi camiye dönüştürülmüştür. Yine 17. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlar ve özellikle Rumlar üzerindeki baskı artmış, bu dönemde iki patrik asılarak idam edilmiştir. Bu konuda Millas, **Geçmişten Bugüne...**, s. 205.

Yunanlılar, Osmanlı'da ulusal bilince ilk ulaşan topluluklardan biri ve bağımsızlığını kazanan ilk ulus olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi ile sonuçlanan süreci, yalnızca, yaşanan huzursuzluklarla birlikte, tamamen ulusal bilinçle hareket eden Rum köylülerin ulusal bir devlet kurmak amacıyla, bir anda başlattıkları bir mücadele olarak yorumlamak, eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira bu hareket, diğer etkenler yanında, uzun bir tarihsel sürece yayılan siyasal, toplumsal, ideolojik ve ekonomik dönüşümün ortaya çıkardığı bazı iç/yapısal ve dış/konjonktürel koşulların ve 18. yüzyıl boyunca bir kültürel ulusçuluk akımı olarak önemli bir gelişme kaydeden Yunan ulusçu hareketinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1821'de Mora'da başlayan küçük çaplı yerel şiddet olayları, Filiki Eteria örgütünün yönlendirmesiyle kısa sürede büyüyerek Yunan ulusal ayaklanmasına dönüşmüş, 1822 yılında bölgede bazı yerel hükümetler kurulmuştur. Osmanlı Devleti bu ayaklanmayı tamamen bastırma konusunda başarılı olamamış ve bu hareket, Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan istenen askeri yardımla geçici olarak bastırılmıştır. Ancak 1815 Viyana Kongresi kararlarına rağmen, 1820'li yılların sonlarında, dönemin Büyük Güçleri olan İngiltere, Rusya ve Fransa arasında Yunanistan'ın bağımsızlığı konusunda üstü kapalı bir uzlaşmaya varılmış ve bu devletler tarafından ortak olarak oluşturulan donanma, 1827 yılında Osmanlı donanmasını Navarin'de yok etmiştir. Bundan sonraki süreçte Yunanistan'ın özerkliğini/bağımsızlığını kabule yanaşmayan Osmanlı üzerindeki baskılar daha da yoğunlaşmış ve 1828 yılında çıkan Osmanlı-Rus savaşının sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması (1829) ile Osmanlı Devleti Yunanistan'ın özerkliğini tanımıştır. 1830 yılında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın katılımı ile imzalanan Londra Protokolü ile de Yunanistan bağımsız bir devlet haline gelmiş ve Osmanlı Devleti bu durumu 1832 İstanbul Sözleşmesi ile tanımıştır¹⁰.

Yunanistan'ın bağımsızlığının, Osmanlı yönetiminde büyük bir hayal kırıklığı ve travmaya yol açtığı söylenebilir¹¹. İsyancılar, “nankör”, “hain” olarak nitelense

¹⁰ Bu konuda bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, ss. 165-187; ayrıca Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, ss. 49-63.

¹¹ Bu dönemde Osmanlı, artık gerileme sürecine girildiğini ve Avrupa devletlerinin, en azından askeri ve teknolojik alanda üstün olduklarını kabul etmeye başlamıştır. Bu açıdan merkezden uzak,

de, bu tanımlama imparatorluk bünyesinde yaşayan tüm Rum nüfusa genelleştirilmemiştir. İmparatorluğun diğer unsurlarının “ulusal” hareketleri için önemli bir örnek teşkil eden Yunan bağımsızlığının en önemli etkisi, “devleti kurtarma” ile parçalanma ve çöküşü engellemek için yüzeysel reformların yeterli olmadığının ve gerilemeyi durdurmanın tek yolunun, ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıyı değiştirecek kapsamlı reformlar yapılması ve yeni bir kimlik/aidiyet biçimi yaratılması gereğinin kabulü noktasında olmuştur. Bu çerçevede, aşamalı bir biçimde 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanuni Esasi ile, eşitlik, hak ve sorumluluklar, yurttaşlık, vatan, siyasal katılım temelinde tanımlanan, soy, dil ve dinden bağımsız bir Osmanlı kimliği oluşturularak hem toplumsal yapı değiştirilmeye, ulusal hareketler önlenmeye ve imparatorluğun birliği korunmaya, hem de yabancı devletlerin gayrimüslimleri gerekçe göstererek yaptıkları müdahalelerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Yeni kurulan Yunanistan, kısa bir süre içinde büyük çaplı ekonomik, siyasal ve toplumsal krizlerle yüzyüze gelmiştir¹². Bununla birlikte Yunanistan’ın sınırlarını Ortodoks Helenlerin yaşadığı tüm bölgelere genişletmeyi ve Bizans İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmayı hedefleyen *Megali İdea*, hem halkın ilgisini iç sorunlardan dışa yönlendirme, hem de tüm ulusu ortak bir amaç çerçevesinde birleştirerek kimlik sorunlarını çözmeye ve ulusal bölünmeleri önlemeye yönelik bir proje olarak 1870’li yıllardan itibaren Yunan ulusçuluğunun en önemli dayanağı haline gelmiştir. Bu çerçevede Yunanistan’ın yayılmacılığının hedefi de Osmanlı Devleti’nin egemenliğindeki toprakların ele geçirilmesi olmuş; bu amaca yönelik olarak girişilen çabalar iki devleti sık sık karşı karşıya getirmiş ve ilişkilere genel olarak çatışma ve gerilim hakim olmuştur. 1881 yılında Teselya’yı topraklarına katan, ancak *Megali İdea* amacı doğrultusunda 1897 yılında Osmanlı ile giriştiği savaşta büyük bir yenilgiye uğrayan Yunanistan, *Megali İdea*’nın kendisinin tek başına yürüttüğü çabalarla gerçekleşmesinin güç olduğunu görerek, diğer ülkelerde

sınırlardaki topraklar başka devletlerle yapılan savaşlar sonucunda kaybedilmekte ve bu durum bir anlamda doğal karşılanmakta; bunun önüne geçmek için ise teknik ve askeri alanda ilerlemeler sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak Yunanistan’ın kuruluşu, egemenlik alanındaki bir tebaanın merkezi otoriteye karşı isyanı ve bağımsızlığı olduğu için bir içten yıkılma algılaması oluşturmuş, yarattığı travma diğer kayıplardan daha büyük olmuştur. Diğer taraftan Yunan bağımsızlığının, ulus bilinci oluşmaya başlayan diğer unsurlara da olumlu bir örnek teşkil ettiği göz ardı edilmemelidir.

¹² 19. yüzyılın son çeyreğine dek süren bu sorunlar için bkz. Clogg, **a.g.e.**, ss. 65-88.

yaşayan Yunanlıların da bu amaç çerçevesinde hareket etmelerinin sağlanması için Helen bilinci aşılması çabalarına hız vermiştir¹³. Öte yandan 1912-1913 Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın topraklarını iki kat genişletmesinin ardından, *Megali İdea* düşüncesi yeniden dış politikanın merkezine yerleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında toplumda yaşanan tartışma ve bölünmeye rağmen Yunanistan, İtilaf Devletleri safında savaşa katılmıştır. Savaşın ardından Batı Anadolu ve Doğu Trakya'nın kendisine verilmesini talep eden Yunanistan, İngiltere'nin de desteğiyle 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkarma yapmış; 1920'de Osmanlı'ya imzalatılan ve *Megali İdea* amacına belli ölçüde de olsa ulaşılmasını sağlayacak olan Sevr Antlaşması'nı uygulamayı reddeden Ankara Hükümeti'ne bunu zorla kabul ettirmek amacıyla Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Fakat bu girişimler ve yaşanan fiili işgal, Türk ulusal kurtuluş mücadelesini başlatmış ve sonuçta bağımsızlığın kazanılabilmesi ve ulusal temellere dayalı yeni bir devletin kurulabilmesi için hedefin netleşmesini (Yunanistan ile mücadelenin başarı ile sonuçlanması) sağlamıştır. Diğer bir deyişle, Yunan ulusçuluğunun Anadolu'da giriştiği macera ve bunun sonucunda gerçekleşen işgal, Türk ulusçuluğunun güçlenmesinde ve gerekli halk desteğini kazanmasında en önemli etkenlerden biri olmuş, Osmanlı'nın tasfiyesiyle sonuçlanan ve ulusal bir temele dayalı olarak oluşturulacak yeni ve bağımsız bir Türk devletinin kuruluş yollarını açmıştır¹⁴. Savaş, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan taarruz sonucunda Türk tarafının galibiyeti ve Yunan ordularının 9 Eylül'de Anadolu'yu terk etmeleri ile sona ermiştir.

Savaşın ardından Lozan'da 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan barış görüşmelerinde Türkiye, azınlıkların mübadelesi konusunda ısrarlı davranmıştır. Nitekim 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme"¹⁵ imzalanmış ve bunun sonucunda İstanbul'daki Ortodoks azınlık ile Batı Trakya'daki Müslüman azınlık dışında

¹³ Clogg, **a.g.e.**, ss. 93-94.

¹⁴ Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001, s. 12 ve 150.

¹⁵ Bu Sözleşme için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945)**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, ss. 185-191.

kalan¹⁶, Türkiye'deki Ortodoks-Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman-Türkler iki ülke arasında karşılıklı zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Daha sonra 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile ise yeni Türk devletinin bağımsızlık ve egemenliği uluslararası alanda tanınmıştır.

İki devlet arasında ilk sorun, Lozan'dan hemen sonra, mübadelenin uygulanmasına ilişkin olarak çıkmıştır. Taraflar, Mübadele Sözleşmesi'ne göre kimlerin yerleşik (*etabli*) sayılacağı, diğer bir ifadeyle mübadele dışında tutulacağı, Patrikhane ve mübadillerden kalan malvarlıkları konularında farklı yorumlar geliştirmişlerdir. Karma Mübadele Komisyonu, yerleşiklere ilişkin sorunu MC ve UDAD'a götürmüştü de bir uzlaşma gerçekleşmemiş ve taraflar arasında 1926 yılında imzalanan anlaşmanın da çözüm sağlayamaması üzerine ilişkiler gerginleşmiş¹⁷, fakat taraflar bu dönemde savaşa yol açabilecek davranışlara girişmemişlerdir.

Bununla birlikte 1920'li yılların sonlarına doğru İtalya başta olmak üzere revizyonist devletlerin Balkanlar ve Akdeniz bölgesinde statükoyu sorgulayan davranışlar içerisine girmesi ve sınırların değişimine yönelik talepleri, bölgede statüko ve güç dengesinin devamından yana olan iki ülkenin güvenlik kaygılarını derinleştirerek istikrar, barış ve işbirliği arayışlarını arttırmıştır. Bu çerçevede mübadeleye ilişkin sorunları nihai biçimde sona erdiren 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla, iki ülke arasında başlayan dostluk, işbirliği ve dayanışma, yine 1930 yılında "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması"¹⁸ ve "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi"nin imzalanmasıyla gelişme göstermiştir. 1933 yılında imzalanan "İçten Anlaşma Paketi"¹⁹ ile ise taraflar karşılıklı olarak sınırlarını garanti etmişler ve uluslararası sorunlar konusunda birbirlerine danışmayı yükümlenmişlerdir. Bu paktın imzalanması, aynı zamanda

¹⁶ Lozan Barış Antlaşması'nın 14/2 maddesine göre, "Rum ve Türk nüfus mübadelesine ilişkin olarak Yunanistan ile Türkiye arasında yapılmış ya da yapılacak olan bağitlar İmroz (Gökçeada) ve Bozca Adaları halkına uygulanmayacaktır". Soysal, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁷ Yunanistan'da diktatör Pangalos Türkiye ile İngiltere arasında Musul sorunu nedeniyle bir savaş çıkmasına kesin gözüyle bakmakta, bu durumda Türkiye'ye saldırıyı planlamaktadır. Bkz. Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 37; ayrıca bu dönemdeki sorunlar için bkz. Demiröz, **a.g.e.**, ss. 61-69; ayrıca Aksu, **a.g.e.**, s. 12, 31-32.

¹⁸ Andlaşma metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, ss. 401-404

¹⁹ Paktın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, ss. 443-444.

1934 yılındaki Balkan Antantı'nın oluşumunu da hızlandırmıştır. Bu dönemde son olarak, Balkanlar ve Akdeniz'de İtalyan tehdidinin artması üzerine, iki ülke arasında 1938 yılında daha önceki antlaşmaları onaylayan ve güçlendiren bir antlaşma daha imzalanmıştır²⁰. Sonuç olarak 1930'lu yıllarda, savaş sonrası karşılaştıkları iç sorunlarını çözümleyen ve istikrara kavuşan, ortak güvenlik kaygılarını paylaşan ve barış ve istikrar arayışında olan iki ülkenin ilişkilerinde bir daha yakalanamayacak olan bir “altın çağ” yaşandığı söylenebilir.

Yunanistan İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletlerinin işgaline uğramış, Türkiye ise savaş dışı konumunu korumuştur. Bununla birlikte Yunanistan'da hemen savaş sonrasında başlayan ve 1949 yılına dek süren iç savaş nedeniyle de 1940'lı yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir gelişme kaydedilemediği söylenebilir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin yeniden yapılandığı bir ortamda, her iki ülke de, Sovyetler Birliği'nden algıladıkları tehdit nedeniyle, güvenlik ve çıkarlarının en iyi biçimde Batı Bloku içerisinde yer almakla ve ittifak içinde işbirliğinin geliştirilmesiyle korunabileceği düşüncesiyle, bu blokun lideri olan ve bölgede etkinliğini arttırmaya başlayan ABD ile yakınlaşmışlardır. Bu çerçevede komünist yayılmanın önüne geçilebilmesi için, ABD bu iki ülkenin sahip olduğu stratejik konuma ve bunlarla geliştirilecek işbirliğine özel bir önem atfetmiş; bunun sonucunda da Türkiye ve Yunanistan, 1952 yılında Batı Bloku'nun askeri örgütlenmesi olan NATO'ya katılmışlardır.

1950'li yıllar Türk-Yunan ilişkileri açısından ilginç bir görünüm sergilemiştir. Bu onyıının ilk yarısında her iki ülke de ulusal çıkarlarını ittifakın genel çıkarları ile özdeş biçimde algılamışlar ve ilişkilerde ittifak çıkarlarına ağırlık vererek ulusal çıkarlarını önplana çıkarmamaya özen göstermişler; onyıının ikinci yarısına ise, ittifak içinde çatışmaya yol açmayacak biçimde ulusal çıkarların maksimize edilmeye çalışıldığı Kıbrıs sorunu damgasını vurmuştur. Gerçekten de, 1954 yılının sonlarına dek, taraflar ittifakın genel stratejisi doğrultusunda davranmışlar, ittifak içi bir çatlak oluşmamasına, ittifakın genel dayanışma ve istikrarının zarar görmemesine özel önem göstermişler ve bunun bir sonucu olarak da iki ülke arasındaki ilişkiler genel

²⁰ Bu antlaşma “Türkiye ile Yunanistan Arasındaki 1930 Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması ve 1933 İçten Anlaşma Paktına Ek Andlaşma” adını taşımaktadır. Antlaşma metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, ss. 597-598.

olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Bu çerçevede Yunanistan Kıbrıslı Rumların *enosis* taleplerini BM'ye götürmeyi reddederken²¹; Türkiye, İngiltere'nin egemenliğinde olan Kıbrıs'ın, bu ülkenin bir iç sorunu olduğunu belirtmiş²²; taraflar 1954 yılında ittifakın genel çıkarları doğrultusunda Yugoslavya'nın katılacağı Balkan Paktı'nı imzalamışlardır. Bununla birlikte 1954 yılı sonunda Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu, self-determinasyon talebiyle BM'ye götürmesi ve böylece kendini sorunun bir tarafı olarak konumlandırması, bir yandan ittifak içi çıkar çatışmaları yaşanmaması konusunda hassas davranan Türk hükümetinde bir hayal kırıklığı yaşanmasına yol açarken, diğer yandan da o güne dek adada siyasal/hukuki durumun değişmeyeceği düşüncesiyle Kıbrıs konusunda ciddi bir politika geliştirilmediği bir ortamda politika geliştirilme zorunluluğu ile karşılaştığında, basın ile öğrenci ve Kıbrıs derneklerinin etkili faaliyetleri sonucunda oluşturulmuş olan kamuoyunun duyarlılığını dikkate almasını gerektirmiş²³ ve hükümet, Kıbrıs'ta statükonun değişmesi halinde adanın kendisine iadesini talep etmiştir. Böylece iki ülkenin de ulusal çıkarlarını önplana alarak Kıbrıs konusunda maksimalist tutumlar takınması sonucunda ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. İngiltere'nin, Kıbrıs'ın geleceğinin tartışılması için Londra'da düzenlenecek konferansa davet etmesi ile Türkiye sorunun resmi bir tarafı haline gelmiş, ancak konferans esnasında meydana gelen 6-7 Eylül olayları Türkiye'yi hem uluslararası alanda, hem de Yunanistan karşısında güç durumda bırakmıştır. 1956-1959 yıllarında Kıbrıs sorunu temel olmak üzere ve özellikle Kıbrıs'ta süren şiddet eylemlerinin etkisiyle iki ülke arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmışsa da, 1959 yılında Zürih ve Londra'da imzalanan anlaşmalar

²¹ 1950'de zamanın İçişleri Bakanı Yorgo Papandreu Yunanistan'ın içinde bulunduğu durumu şu sözlerle ifade ediyordu: "...Yunanistan bugün iki akciğerle nefes alıyor, biri İngiliz, diğeri de Amerikan; bu nedenle Kıbrıs sorununun bizi boğmasına izin veremeyiz". Süha Bölükbaşı, **Barışçı Çözünsüzlük**, Ankara, İmge Yayınları, 2001, s. 63.

²² Bunu en iyi biçimiyle Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın 1950'de Meclis'te yaptığı bir konuşmada görebiliriz: "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur... Çünkü Kıbrıs bugün İngilterenin hâkimiyet ve idaresi altındadır ve İngilterenin Kıbrıs başka bir devlete devretmek niyetinde veya temayülünde olmadığı hakkında kanaatimiz tamdır. Kıbrıs'ta yapılan hareketler ne olursa olsun, ve bunları yapanlar kim olursa olsun, İngiltere hükümeti Kıbrıs adasını başka bir devlete terk etmeyecektir. Bu böyle olunca gençlerimiz beyhude yere heyecana kapılıyorlar, lüzumsuz yere yoruluyorlar". Fahir Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi 1954-1959**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1963, ss. 19-20.

²³ Bu konuda bkz. Emre Aykoç, Sanem Yamak, Suat Söylemez, "Siyasal Katılım Açısından Türkiye'de Kıbrıs Dernekleri: 1950-1960", **6. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-26 Ekim 2007, Gazimağusa, (baskıda).

sonucunda Kıbrıs'a bağımsızlık tanınmasıyla, iki ülke ilişkilerinde 1964 yılına dek devam edecek olan bir “ikinci bahar” başlamıştır.

1960'lar, Kıbrıs sorununun her iki ülkenin de dış politikasının merkezine yerleştiği ve bu nedenle iki ülke arası ilişkilerde Kıbrıs sorununun belirleyici olduğu ve Kıbrıs sorunu nedeniyle taraflar arasında ilk kez bir sıcak çatışma riskinin olduğu yıllar olmuştur²⁴. Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'un, sistemin tıkanmasını gerekçe göstererek Kıbrıslı Türklerin anayasal hak ve güvencelerini ortadan kaldırmak istemesi sonucu çıkan toplumlararası çatışmaları sona erdirmek ve *enosisin* gerçekleşme olasılığını engellemek amacıyla 1964 yılında Garanti Anlaşması'nın kendine tanıdığı müdahale hakkını kullanmak isteyen Türkiye'nin, ABD Başkanı Lyndon Johnson'un yolladığı mektupla engellenmesi²⁵, Türkiye'nin dış politikası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, bu andan itibaren ulusal çıkarlarının ittifakın çıkarları ile özdeş olmayabileceğini, ittifak ilişkilerine sadakatin kimi zamanlar ulusal çıkarlarını zedeleyebileceğini ve ittifakın kendisini uluslararası alanda yalnız ve Sovyetler Birliği karşısında savunmasız bırakabileceğini fark ederek ulusal çıkarlarını önplana çıkarmaya başlamış ve dış politikada çok-yönlülük arayışlarına girişmiştir. Bu dönemde taraflar arasında Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik bazı çözüm önerileri ve müzakereler sözkonusu olmuşsa da bir sonuç elde edilememiştir. Kasım 1967'de Kıbrıs'ta yeniden ortaya çıkan çatışmalar üzerine Türkiye müdahale hazırlıklarına başlamışsa da taleplerinin yerine getirilmesi üzerine bundan vazgeçmiş ve Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmelerin başlaması ile de, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde nispi bir dinginlik dönemine girilmiştir.

1970'ler, ilişkilerde Kıbrıs sorununun temel belirleyici olduğu, ancak Ege Denizi'ne ilişkin sorunların da ciddi bir boyutta ortaya çıktığı ve taraflar arasındaki gerginliğin iyice arttığı bir dönemi ifade eder. 1973 yılında Türkiye'nin Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı'na Ege kıta sahanlığında petrol arama izni vermesiyle iki ülke arasında başlayan gerginlik, 1974 Temmuzunda Kıbrıs yaşanan gerilimin gölgesinde kalmıştır. 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'a karşı girişilen ve

²⁴ Aksu, **a.g.e.**, ss. 16-17.

²⁵ Bu konudaki bir çalışma için bkz. Haluk Şahin, **Gece Gelen Mektup**, İstanbul, Cep Kitapları, 1987.

Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamayı amaçlayan darbenin ardından²⁶, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesi çerçevesinde, adada anayasal düzenin değiştirilmek istenmesini gerekçe gösteren Türkiye adaya asker çıkararak müdahalede bulunmuş; Yunanistan ise buna tepkisini NATO'nun askeri kanadından ayrılarak göstermiştir. 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması ve Kıbrıs'ta iki toplum arasında çözüm konusunda görüşmelerin başlamasının ardından, tarafların uluslararası ilişkilerini de etkileyen genel bir gerginlik unsuru olarak varlığını korumakla birlikte, ikili ilişkilerde Kıbrıs sorununun öneminin nispi olarak azaldığı söylenebilir. Nitekim bu “boşluğu”, 1975 yılından itibaren önemli bir gerginlik kaynağı olmaya başlayan Ege Denizi'ne ilişkin sorunlar dolduracaktır. İki ülke arasında sorunların barışçıl bir biçimde çözümlenmesi için 1975 yılında görüşmeler başlamış, 31 Mayıs 1975 tarihinde Brüksel'de yapılan toplantı sonucunda, tarafların aralarındaki tüm sorunları görüşmeler yoluyla ve Uluslararası Adalet Divanı (UAD) aracılığı ile çözmeleri kararlaştırılmıştır²⁷. Bu süreçten sonra görüşmeler devam etmişse de bir sonuca ulaşılammış²⁸, Ağustos 1976'da Sismik – I araştırma gemisinin Ege'de uluslararası sularda petrol arama faaliyetlerine başlaması üzerine gerilim yeniden artmış, Yunanistan kendi kıta sahanlığında araştırma yaptığı gerekçesiyle Türkiye'yi BM Güvenlik Konseyi'ne şikayet etmiş; ayrıca Türkiye'ye karşı ihtiyati tedbirler alınması talebiyle UAD'a başvuruda bulunmuştur²⁹. İlerleyen süreçte taraflar arasında gerginlik sürmekle birlikte görüşmeler yeniden başlamış ve

²⁶ Nitekim darbenin lideri Nikos Sampson daha sonra yaptığı açıklamalarda “nihai hedefin enosis olduğunu ve Türk müdahalesi olmasaydı Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesinin gerçekleştirilmiş olacağını” belirtmiştir. Bu konuda bkz. Bölükbaşı, **a.g.e.**, s. 230.

²⁷ Burada yapılan ortak açıklamayı taraflar farklı yorumlamaktadır: Türkiye'ye göre açıklamadan çıkan anlam açıkça, görüşmelere öncelik verilmesi, bu şekilde bir çözüm sağlanamadığı durumda UAD'ın yargı yetkisine başvurulmasıdır. Yunanistan göre ise bu açıklama ile taraflar sorunun UAD tarafından çözüleceğini kabul etmişlerdir ve iki taraf arasında yapılacak görüşmeler de, sorunu UAD'a götürmek için gerekli hazırlık çalışmalarına ilişkindir. Bu konuda bkz. Faruk Sönmezoğlu, **Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler**, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 182; Aksu, **a.g.e.**, s. 72.

²⁸ Bu görüşmeler ve tarafların yaklaşımı için bkz. Aksu, **a.g.e.**, ss. 73-74

²⁹ BM Güvenlik Konseyi 25 Ağustos 1976 tarihinde aldığı 395 sayılı kararda, taraflardan durumu kötüleştirecek girişimlerden kaçınmalarını ve sorunların barışçıl çözümü için doğrudan görüşme sürecini başlatmalarını istemiş, ayrıca sorunu hukuksal yollarla özellikle de UAD aracılığı ile çözmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Karar metni için bkz.: United Nations Security Council, “Complaint by Greece against Turkey Resolution 395 (1976)”, 25 August 1976, Çevrimiçi: <http://daccess-ods.un.org/TMP/5475983.html>. UAD ise kendini davaya bakmaya yetkili görmeyerek reddetmiştir. UAD'ın kararı için bkz. International Court of Justice, “Aegean Sea Continental Shelf Case (Greece v. Turkey) Judgment of 19 December 1978”, Çevrimiçi: <http://www.icj-cij.org/docket/files/62/6245.pdf>.

iki ülke arasında 11 Kasım 1976'da Bern Sözleşmesi imzalanmıştır. Buna göre taraflar kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda gizli olarak sürdürülecek görüşmelere devam edecekler ve görüşmelere zarar verecek tek taraflı eylemlerden kaçınacaklardır. Böylece Türk-Yunan ilişkilerindeki gerilim geçici olarak azalmış; 1978'de Montreux'de başbakanlar düzeyinde yapılan zirve ile de görüşmeler süreci teyit edilmiştir.

Andreas Papandreu yönetimindeki PASOK'un Yunanistan'da 1981 yılında iktidara gelmesi ile Türk-Yunan ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir. Türkiye'de 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbeden sonra³⁰ ilk kez 1983 yılında yapılan seçimlerle iktidara gelen ve başta turizm ve ekonomi olmak üzere iki ülke arasında siyasi alanlar dışında yaratılacak ortak faydanın, tarafların başka alanlarda da ortak çıkar ve faydalarının bulunduğunu görmesini sağlayacağını, işbirliğinin geliştirilmesini mümkün kılacağını ve sorunların çözümünü kolaylaştıracağını düşünen Turgut Özal'ın Yunanistan'a yönelik iyiniyet girişimleri ve "barış taarruzu", popülist bir "Türk tehdidi" vurgusunun, özellikle ulusal birliği sağlamlaştırma ve ilgiyi dışa yöneltme işlevleriyle iç politikada sağladığı faydaları gören ve buna sık sık başvuran Papandreu'nun uzlaşmaz tavrının ve tırmandırma politikasının gölgesinde kalmıştır. Papandreu'nun bu yaklaşımı taraflar arasındaki görüşmeler sürecini de etkilemiş; Yunanistan, Kıbrıs konusunda Türk askerlerinin adadan çekilmesini diyalogun devamı için bir önkoşul olarak koymuş; Ege sorunlarına ilişkin olarak ise, meşru egemenlik haklarını ve toprak bütünlüğünü Türkiye ile pazarlık konusu yapamayacağını belirterek diyalogu gereksiz gördüğünü açıklamıştır³¹. Buna karşılık Türkiye ise, sorunları görüşmeler yoluyla çözümlmek istediğini belirtmiş; birçok kez bu ülkeden herhangi bir toprak talebinin olmadığı yönünde açıklama yapsa da, sık sık "Türk tehdidi"ne vurgu yapan Yunanistan'ın güvensizliğini gidermesi mümkün olmamıştır. Hatta bu güvensizlik nedeniyle

³⁰ Bu arada Türkiye'deki askeri yönetim, dışişleri bürokrasisine haber dahi vermeden Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünü mümkün kılan Rogers Planı'nı onaylamıştır. Bu hareket, Yunanistan'a karşı önemli bir kozun kaybedilmesi olarak değerlendirilerek yoğun eleştirilere konu olmuştur. Aksu, **a.g.e.**, s. 18; ayrıca İlhan Uzgöl, "1980-1990 ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, ss. 40-43.

³¹ Aksu, **a.g.e.**, s. 18-19; Sönmezoglu, **Türkiye-Yunanistan...**, s. 245.

Türkiye'nin saldırmazlık anlaşması imzalanması önerisi de ciddi bir biçimde değerlendirilememiştir³².

Bu dönemde meydana gelen bazı olaylar ilişkileri gerginleştirmiş; hatta tarafları savaşın eşiğine getirmiştir. 1984 yılında Ege'de tatbikat yapan Türk savaş gemilerinden, o sırada tatbikatı Yunan karasularından izleyen bir Yunan savaş gemisine ateş açıldığı iddiasının ardından, Yunanistan'ın Türkiye Büyükelçisini geri çağırması ile oluşan gerginlik, böyle bir olayın gerçekleşmediğinin ortaya çıkmasıyla yatışmıştır. Yine 1984 yılında Yunanistan'ın silahsızlandırılmış statüdeki Limni adasını NATO savunma hattı projesine dahil etmek istemesiyle başlayan uyuşmazlık, tarafların NATO toplantılarında birbirlerinin tekliflerini veto etmelerine neden olmuştur³³. Kuşkusuz bu dönemdeki en önemli bunalım, tarafları ciddi anlamda bir silahlı çatışmanın eşiğine getiren Mart 1987 kıta sahanlığı krizi olmuştur. 1976 Bern Sözleşmesi'nin, görüşmeler çıkmaza girdiği için ve KKTC'nin kurulmasından sonra geçerliliğini kaybettiğini ileri süren Yunanistan'ın, uluslararası bir şirkete Taşoz adası açıklarında bir alanda petrol arama izni vermesi üzerine Türkiye, kendisinin de tartışmalı bölgelerde petrol arayacağını belirtmiş ve Sismik – I araştırma gemisini bölgeye yollamıştır. Yunanistan'ın, geminin bölgeye girmesi halinde batırılacağını açıklaması üzerine gerginlik tırmanmış ve kriz, ABD ve NATO ülkelerinin arabuluculuğu ile her iki tarafın da karasularında kalacakları ve Bern Sözleşmesi'nin geçerli olduğuna ilişkin açıklamalarda bulunmaları ile yatışmıştır³⁴. Bundan sonra ise taraflar arasında yeni bir yakınlaşma girişimi olan Davos Süreci başlamıştır. Ocak 1988'de Dünya Ekonomik Forumu toplantısında bir araya gelen Özal ve Papandreu, iki ülke arasındaki statükonun sorgulanması veya değiştirilmesi anlamına gelebilecek girişimlerden karşılıklı olarak kaçınılması, düzenli olarak toplanacak bir çatışma çözümü mekanizması oluşturulması, iki lider arasında doğrudan bir telefon hattı kurulması, ticaret ve turizmin geliştirilmesi ve çözüme katkı sağlayacağına inandıkları devlet dışı kişi ve kurumlardan yararlanılması konularında anlaşmaya varmışlardır³⁵. Ayrıca Mayıs 1988'de Atina'da gerçekleştirilen Dışişleri Bakanları toplantısı sonucunda kabul edilen Atina Mutabakatı ile taraflar diyalog sürecinin

³² Aksu, **a.g.e.**, s. 19.

³³ Sönmezoğlu, **Türkiye-Yunanistan...**, s. 247.

³⁴ Bu konuda bkz. Aksu, **a.g.e.**, ss. 80-83.

³⁵ Sönmezoğlu, **Türkiye-Yunanistan...**, s. 249.

sürdürülmesine özel önem vererek karşılıklı güven arttırıcı önlemler geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ancak bu girişimler, taraflar arasındaki güvensizliği gidermede yetersiz kalmış ve yeni gerginlikler oluşmasını engelleyememiştir. 1989-90 yıllarında Batı Trakya'daki Müslüman-Türk azınlık üzerindeki baskıların artması ile birlikte ilişkiler yeniden gerginleşmeye başlamış, Yunanistan'ın, Türkiye Gümülcine Başkonsolosu'nu *persona non grata* ilan etmesine, Türkiye de Yunanistan İstanbul Başkonsolosu'na aynı işlemi uygulayarak yanıt vermiştir³⁶. Ayrıca 1981 yılında Avrupa Topluluğuna tam üye olan Yunanistan'ın, Türkiye karşısında bu dönemde önemli bir avantaj elde ettiğini, Türkiye'nin üyelik başvurularını ve Türkiye'ye verilmesi öngörülen ekonomik yardımları veto ettiğini eklemek gerekir.

1990'lar, Türk-Yunan ilişkilerinde en sancılı süreçlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bunda, 1990'ların hemen başında Doğu Bloku'nun çözülmesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bir dönüşüm sürecine giren uluslararası sistemde oluşan belirsizlik, istikrarsızlık ve düzensizliğin, ülkeleri, geleneksel çizgilerini değiştirerek yeni güvenlik ve dış politika davranış ve stratejileri geliştirmeye zorlaması ile bu yeni süreç ve çevreye uyumun getirdiği sıkıntılar kadar, özellikle iki ülkenin, bu süreçte geliştirdikleri bölgesel politikalar bağlamında bir çatışma/fırsat alanı olarak beliren Balkanlar, yeni ulusal çıkar vizyonları doğrultusunda bir rekabet alanı olarak algılamalarının da etkili olduğu söylenebilir³⁷. Diğer taraftan yeni uluslararası ortamın bir sonucu olarak karmaşılaşan ilişkiler bağlamında, daha fazla sayıda aktörün ilişkilerin gelişiminde etkili olduğu görülür.

Yunanistan'da 1990 yılında yapılan seçimlerde iktidara gelen K. Miçotakis, ekonomik istikrar programının uygulanabilmesi için silahlanma harcamalarını azaltmayı; bunun için de Türkiye ile diyalog sürecini tekrar başlatarak "Türk tehdidi"ni azaltmayı hedeflemiştir. Bu yönde girişilen çabalara rağmen, gerek muhalefetin eleştirilerini yoğunlaştırması, gerekse Balkanlar'da ortaya çıkan krizler,

³⁶ Aksu, **a.g.e.**, s. 20.

³⁷ İlhan Uzgel, "Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", **En Uzun Onyı Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan-Şule Kut (Der.), 2. Baskı, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, ss. 415-422.

1990'ların başında Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmasını engellemiştir³⁸. 1993 yılının sonlarında A. Papandreu liderliğindeki PASOK'un yeniden iktidara gelmesiyle birlikte ilişkiler tekrar gerginleşmeye başlamıştır. Bu çerçevede Yunanistan ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında kabul edilen Ortak Savunma Doktrini, Türkiye'nin güvenlik ve çevrelenme konusundaki kaygılarını arttırmıştır. 1994 yılının Haziran ayında Yunanistan Dışışleri Bakanı Papulyas'ın Ankara ziyareti, ilişkilerde belli bir yumuşama sağlamış; bu görüşmelerde taraflar, gerginliği arttıracak girişimlerden kaçınma ve güven artırıcı önlemler çerçevesinde turizm, kültür ve vergi gibi alanlarda anlaşmalar imzalama konusunda uzlaşmaya varmışlardır³⁹. Bununla birlikte 1994 ve 1995 yıllarında tarafların karasuları konusundaki uzlaşmazlıklar önplana çıkmıştır⁴⁰. 1995 yılının sonlarında Ege'de Kardak/İmia kayalıklarında yaşanan bir deniz kazası sonucu iki ülke arasında kayalıkların aidiyetine ilişkin başlayan tartışma, kısa sürede büyüyerek hem tarafların kayalıklara asker çıkarmalarıyla bir silahlı çatışmanın eşiğine gelmelerine yol açmış, hem de taraflar arasında Ege Denizi'ne ilişkin sorunlara bir yenisinin eklenmesine neden olmuştur. Kriz ABD'nin müdahaleleri ve tarafların askerlerini kayalıklardan çekmeleri ile yatışmıştır⁴¹. Yine bu dönemde GKRY ile Rusya arasında S-300 savunma füzeleri satışı konusunda bir anlaşma imzalanmasıyla Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir gerilim başlamış; Türkiye füzelerin adaya yerleştirilmesine karşı çıkarken Yunanistan füzelere girişilecek bir eylemi *casus belli* sayacağını ilan etmiş; ancak uluslararası alandan gelen tepkilerin artması üzerine bu füzelerin Girit'e yerleştirilmesine karar verilmiştir. Bu sıralarda taraflar arasında yakınlaşmaya yönelik bazı adımların atıldığı da belirtilmelidir. 1997 yılında gerçekleştirilen NATO Madrid Zirvesi'nde taraflar, tek taraflı eylemlerden kaçınacaklarını ve karşılıklı güce başvurmayacaklarını açıkladıkları altı maddeden oluşan bir deklarasyon yayınlamışlar ve ayrıca sorunların çözümünü kolaylaştırmak

³⁸ Melek M. Fırat, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci", **Türkiye'nin Komşuları**, Mustafa Türkeş-İlhan Uzgöl (Der.), Ankara, İmge Yayınları, 2002, ss. 24-26

³⁹ Fırat, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁰ Bu dönemde Yunanistan sık sık 12 millik karasuları uygulamasının, kendi egemenlik yetkisinde olan ve uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru bir hak olduğunu belirtmiş, Türkiye ise bu yöndeki bir uygulamanın kabul edilemez olduğunu ifade ederek, bunu "*casus belli*" sayacağını yinelemiştir. Aksu, **a.g.e.**, ss. 22-23.

⁴¹ Aksu, **a.g.e.**, ss. 196-201.

için akil adamlar komitesinin toplanması ve diğer güven arttırıcı önlemlerin hayata geçirilmesi konularında da uzlaşmaya varmışlardır⁴². Bu bağlamda “Madrid Deklarasyonu’nun en önemli yönü, “eşanlı” olarak Yunanistan’ın tek taraflı eylemlerden (Yunanistan’ın Ege’de karasularını 12 mile çıkarmasından) Türkiye’nin ise, kuvvet kullanma tehdidinden (Yunanistan Ege’de karasularını 12 mile çıkarırsa savaş ilan etme kararından) vazgeçtiğini açıklaması”⁴³ olmuştur. Ancak, bir yakınlaşma ve iyiniyet girişimi olarak değerlendirilebilecek bu Deklarasyonun yarattığı olumlu hava uzun sürmemiş; Yunanistan’ın 12 mil konusundaki ısrarını sürdürmesine, Türkiye yine *casus belli*’yi hatırlatarak yanıt vermiştir⁴⁴. 1999 yılı başında bölücü örgüt lideri Abdullah Öcalan’ın Yunanistan’ın Kenya Büyükelçiliği’nde yakalanarak Türkiye’ye getirilmesi, ilişkilerde yeni bir gerginliğe yol açmıştır. Bu gelişmeyi, yıllardır dile getirdiği “Yunanistan’ın PKK’ya askeri ve ekonomik yardım yaparak teröre destek verdiği” görüşüne kanıt sayan Türkiye, uluslararası alanda Yunanistan’a karşı eline büyük bir koz geçirmiş ve Yunanistan’ı teröre yardım eden ülke ilan etmiştir. Bu durum karşısında Yunanistan’da başta Dışişleri Bakanı olmak üzere, kamu görevlilerine yönelik geniş bir tasfiye hareketi başlatılmış ve Türkiye’ye yönelik politikalar gözden geçirilmeye başlanmıştır. Nitekim Yorgo Papandreu’nun Dışişleri Bakanı olmasıyla Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Ağustos 1999’da Marmara Bölgesi ve Atina’da yaşanan depremler, halklar arasında karşılıklı dayanışma ve yardım duygularını arttırmış; bu durum, liderlerin ulusal kamuoylarının da yakınlaşma ve diyalog sürecine olumlu baktıkları yönünde bir izlenim edinmesini sağlayarak siyasal ilişkileri etkilemiş ve iki ülke arasındaki yakınlaşma sürecine hız kazandırmıştır. 1999 yılı sonunda yapılan AB Helsinki Zirvesi’nde⁴⁵ Türkiye’nin, Yunanistan’ın olumlu oyuyla (ve hatta

⁴² Söz konusu Deklarasyon kısaca şu taahhütleri içermektedir: Barış ve güvenliğin arttırılması için çaba gösterme; karşılıklı egemenliklere saygı; uluslararası hukuk ilkelerine ve anlaşmalara saygı; tarafların güvenlik ve ulusal egemenlikleri açısından büyük önem attıkları Ege’deki meşru, hayati çıkarlarına ve kaygılarına karşılıklı saygı; yanlış anlaşılmalara en aza indirilmesi arzusu ve karşılıklı saygı temelinde tek taraflı eylemlerden kaçınma taahhüdü ve son olarak uzlaşmazlıkların güç kullanmadan barışçıl yollardan çözümü konusundaki taahhüt. S. Gülden Ayman, “Ege’de Müzakere ve Caydırıcılık”, **En Uzun On yıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan-Şule Kut (Der.), 2. Baskı, İstanbul, Buke Yayınları, 2000, s. 281.

⁴³ Ayman, **a.g.e.**, s. 282, vurgu yazarın.

⁴⁴ Ayman, **a.g.e.**, ss. 282-283.

⁴⁵ Sonuç bildirgesinin 4. paragrafına göre aday ülkeler Avrupa Birliği amaç ve değerlerini paylaşmalı ve aralarındaki sınır sorunlarını çözmelidirler. Bu çerçevede BM Şartı’na uygun olarak

önemli desteğiyle) “aday ülke” ilan edilmesinin ardından iki ülke arasında günümüze dek süren bir diyalog dönemi başlamış ve karşılıklı ziyaretler yoğunlaşmıştır. Türkiye’nin terörle mücadele konusunda bir anlaşma imzalanması önerisine, Yunanistan bu konu yanında turizm, çevre, kültür, eğitim, ticaret ve bölgesel kalkınmayı da içeren geniş kapsamlı bir işbirliği önerisiyle yanıt vermiş ve 2000 yılı içinde bu konularda bazı anlaşmalar imzalanmıştır⁴⁶. Helsinki Zirvesi’nde alınan karar gereğince Ege sorunlarının çözümüne ilişkin olarak Mart 2002’de başlayan “istikşafî” görüşmelerden henüz olumlu bir sonuç elde edilememiş olmakla birlikte⁴⁷, taraflar arasında güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik olarak karşılıklı güvenin artırılmasını sağlamak amacıyla 19 güven artırıcı önlem üzerinde mutabakata varılmış⁴⁸, 2000’li yıllarda taraflar arasında imzalanan 30 anlaşma ve protokol ile mutabakat bildirileri iki ülke arasındaki ilişkilerin yasal zeminini oluşturmuştur. Ayrıca son yıllarda iki ülke arasında enerji, ticaret ve ulaştırma alanlarında da bölgesel işbirliğinin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir⁴⁹.

İki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak değerlendirildiğinde; 1920’li yıllarda savaşların ve daha sonrasında yaşanan gerginliklerin ardından 1930’lu yıllarda başlayan ve temel olarak tarafların güvenlik kaygılarından kaynaklanan yakınlaşma, işbirliği ve dostluk süreci, uluslararası sistemin yeniden yapılandığı İkinci Dünya

uyuşmazlıkların barışçıl çözümü ilkesi destekleyen Avrupa Konseyi aday ülkelerden sınır sorunlarını ve diğer sorunları çözmek için ellerinden gelen tüm çabayı göstermelerini istemiş, görüşmelerle çözümün mümkün olmaması halinde ise sorunların makul bir süre içinde ve en geç 2004 yılı sonuna dek UAD’a götürülmesini talep etmiştir. Bu talepler Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege sorunları için de geçerlidir. Bu konuda bkz. European Council, “Presidency Conclusions Helsinki European Council, 10 and 11 December 1999”, Çevrimiçi: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm.

⁴⁶ Fırat, **a.g.e.**, s. 67; Faruk Sönmezoğlu, **İkinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 612.

⁴⁷ To Vima gazetesinin haberine göre Simitis ve Erdoğan hükümetleri arasında Ege sorunlarına ilişkin bir uzlaşmaya varılmış; buna göre Yunanistan’ın, Ege’nin bazı bölgelerinde karasularını en fazla 9 mile kadar çıkarması ve sorun yaratabilecek bölgelerde gemiler için serbest geçiş koridorları bırakılması kararlaştırılmış ve Yunan havasahasının karasuları ile eşitlenmesi kabul edilmiştir. Türkiye Ege’deki adacık ve kayalıkların aidiyeti sorununun UAD’a götürülmesini teklif etmesi üzerine görüşmeler kesintiye uğramış, Mart 2004’te iktidara gelen Kostas Karamanlis ise siyasi faturayı düşünerek anlaşmayı imzalamaktan kaçınmıştır. Ayrıca Yunanistan’ın Ege’ye ilişkin sorunları AB ile ilişkilerinde bir engel olarak ortaya koymayacağı belirtilmiştir. “Yunanistan Ege’de Çözümde Kaçtı”, Çevrimiçi: <http://www.ntvmsnbc.com/news/270294.asp>

⁴⁸ TC Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye ile Yunanistan Arasında Kabul Edilmiş Bulunan Güven Artırıcı Önlemler”, Çevrimiçi: http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/A9DBE941-5033-4963-A6CA-C5BEC15309BC/0/Yunanistan_Guven_artirici_onlemler.pdf

⁴⁹ Bu konuda bkz. TC Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Yunanistan Siyasi İlişkileri”, Çevrimiçi: http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/AvrupaUlkeleri/ABUyesiUlkeler/Yunanistan/Yunanistan_Siyasi.htm.

Savaşı sonrasında da sürmüş, ancak 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren Kıbrıs sorunu çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. 1960 ve 1970’li yıllarda ilişkilerin gelişiminde esas belirleyici faktör Kıbrıs sorunu iken, 1970’lerin ortalarından itibaren Ege Denizi’ne ilişkin sorunlar da ilişkileri önemli ölçüde etkilemeye başlamış; hatta bu nedenle iki ülke bazı kereler sıcak çatışmanın eşiğine gelmiştir. 1990’lı yıllarda uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm, belirsizlik ve istikrarsızlığı arttırmış; bu ise iki ülkenin birbirlerinden algıladıkları tehdidin ve karşılıklı güvensizliğin artmasına yol açmıştır. Ayrıca bu yeni uluslararası sistem içerisinde bir yandan farklı aktörler de iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemeye başlarken, diğer yandan da taraflar arasındaki sorunların çeşitliliği artmış, nitelik ve boyutlarında değişiklikler olmuştur. 2000’li yıllarda başlayan ve halen sürmekte olan yakınlaşma sürecinde de, taraflar karşılıklı güven ve işbirliğini arttırmaya yönelik çabalar sarf etmektedirler.

İki ülke arasındaki ilişkilerin genel yönelimine ilişkin yapılabilecek ilk tespit, esas olarak tarafların ortak güvenlik algılamaları çerçevesinde ortaya çıkan ve nispeten kısa süreli olduğu söylenebilecek olan yakınlaşma dönemlerine rağmen, ilişkilerin önemli bir kısmına güvensizlik ve gerilimin damgasını vurduğudur. Bunda, tarihsel/ulusal algılamalar yanında, tarafların aralarındaki önemli sorunları (Kıbrıs ve Ege Denizi’ne ilişkin sorunlar), doğrudan bir biçimde egemenlikleri, ülkesel bütünlük ve güvenlikleri ve/veya yaşamsal çıkarlarına ilişkin sorunlar olarak değerlendirmelerinin etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan ikili ilişkilerin en göze çarpan özelliklerinden bir başkası ise şudur: Taraflar arasında herhangi bir nedenden dolayı başlayan uyuşmazlık, kısa sürede karşılıklı eylemlerle tırmanmakta ve silahlı kuvvetlerin de (her zaman fiili biçimde olmasa da, en azından caydırıcılık anlamında) sürece dahil olduğu bir krize dönüşmektedir. Bu süreçte sorunların, “öteki”ne ilişkin algılamalar çerçevesinde ulusal kamuoylarınca “milli dava” olarak algılanması, hükümetlerin geri adım atmalarını ve/veya krizi kendi aralarında sürdürecekleri görüşmelerle sona erdirmelerini zorlaştırmakta ve kriz çoğu kez üçüncü bir tarafın (genellikle ABD) müdahalesiyle sona ermektedir. Bundan sonra hükümetler arasında yakınlaşmaya ve karşılıklı güveni arttırmaya yönelik girişimler sözkonusu olmakta; taraflar bu görüşmelerde sorunun özünü tartışmaktan kaçınmakta ve sözkonusu çözüm arayışı süreci, zamana yayılmasından dolayı,

önemini kaybetmektedir. Sonuçta sorunlar çözümlenememekte ve yeni krizler gündeme gelebilmektedir. Tarihsel süreç göz önüne alındığında, bu diyalektik süreçteki (krizler-çözüm arayışları) salınımın frekansının 1950 ve 1960'lı yıllarda daha uzun bir zaman dilimine yayıldığı ve dolayısıyla geniş aralıklı olduğu, 1970 ve 1980'li yıllarda ise taraflar arasındaki sorunların ve karşılıklı güvensizliğin artışına paralel olarak sıklaştığı söylenebilir. 1990'lı yıllarda ise taraflar arasında daha artan güvensizlik ve uluslararası sistemdeki dönüşüm de dikkate alındığında, sözkonusu gerilim ve yakınlaşma çabalarındaki frekans aralığının sıklaştığı görülür. Sonuç olarak tarihsel süreç içerisinde Türk-Yunan ilişkilerinin doğrusal bir seyir izlemediği, sıklık oranı değişen bir biçimde iniş-çıkışların olduğu söylenebilir.

2.1.2. İLİŞKİLERİN YÖNELİMİNİ ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER

Yukarıda da görüldüğü üzere, Türk-Yunan ilişkileri doğrusal bir çizgi izlememekte; iki ülke arasında yakınlaşma süreçleri ve gerginliğin hakim olduğu dönemler yanında, tırmanma/krizler ile diyalogun zayıfladığı durgunluk dönemleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda birtakım faktörlerin iki ülke arasındaki ilişkileri, doğrudan ve/veya dolaylı, özel ve/veya genel olarak etkilediği/belirlediği söylenebilir. Sözkonusu faktörler bir taraftan bir ulusun öteki ulus hakkındaki imaj/algılamalarını belirler/geliştirir ve bu şekilde taraflar arasındaki güvensizliği derinleştirirken, diğer taraftan da sorunları ve bunların ortaya çıkış koşullarını etkilemekte ve dış politika amaç, araç ve stratejilerinin oluşturulmasında etkili olmakta ve bunların sınırlarını belirlemektedir. Sonuçta bu faktörler sadece iki ülke arasındaki ilişkilerin yönelimini belirlememekte, tarafların diğer ülkelerle olan ilişkilerinde de etkili olmaktadır. Diğer taraftan ilişkilerin yöneliminde, bu faktörler genellikle tek başlarına belirleyici/etkileyici olmamakta; ilişkiler/sorunlar, faktörler arasındaki karşılıklı ve karmaşık bir etkileşim çerçevesinde gelişim göstermektedir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlarda ve ilişkilerin yöneliminde değişen oranlarda etkiye sahip faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- **Taraflar Arasında Güvensizlik:** Bu faktörün, tarihsel boyutuyla Türk-Yunan ilişkilerinin tüm dönemlerinde etkisini gösteren ve taraflar arasındaki sorun ve ilişkilerin hemen hemen tüm boyutlarını en fazla etkileyen, genel bir faktör olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu faktörün, “yardımcı” bir faktör olarak, aşağıda sıralanan diğer faktörler üzerinde doğrudan veya dolaylı bir biçimde etkili olduğu da belirtilmelidir. Temel olarak tarihsel algılamalar, tehdit algılamaları ve tarafların ulusçu ideolojilerinin “öteki” ulus hakkında oluşturduğu imaj ve önyargılardan beslenen karşılıklı güvensizlik, sorunların ortaya çıkışında ve/veya gelişiminde etkili olmakta, bu sorunlarla birleşerek de kendisini ortaya çıkaran algılama ve imajları güçlendirmektedir; sonuçta ortaya bir tür “güvensizlik kısır döngüsü” çıkmaktadır. Böyle bir durumda ise, taraflar arasındaki güvensizlikten kaynaklanan empati ve diyalog eksikliği, bir yandan tarafların diğer tarafın tutum ve davranışlarını kendi algılama, imaj ve beklentileri çerçevesinde tek yanlı olarak değerlendirmelerine neden olarak, diğer tarafın amaç ve niyetleri hakkında varolan algılamaları pekiştirerek kuşkuları derinleştirmekte; diğer yandan ise taraflar arasında iletişimsizliği derinleştirerek yanlış anlaşılmalardan kaynaklanan sorunlara/krizlere yol açabilmektedir⁵⁰. Taraflar arasında güvensizliğin yoğunlaştığı bir ortamda, taraflardan birince iyiniyetli olarak ortaya atılan bir öneri, çoğu kez “öteki” hakkındaki olumsuz ve duygusal imaj ve önyargılardan uzak, soğukkanlı bir biçimde değerlendirilememekte; altında başka amaç ve niyetler aranmakta; bu ise iki ülke arasındaki yakınlaşmayı engellemektedir.

- **Tarafların Kendilerine, “Öteki”ne ve Sorunlara İlişkin Algılamaları:** Bu faktörün de, zaman boyutu içinde ilişkilerin tüm yönlerini etkileyen faktörlerden biri olduğu söylenebilir. Taraflar, kendilerini barışçı ve statükonun korunması taraftarı olarak görürlerken, “öteki”ni, kendi varlığını, egemenliğini ve yaşamsal çıkarlarını tehdit eden, sorgulayan ve yayılmacı amaçlarını gerçekleştirmek için fırsat kollayan tehditkâr bir “düşman” olarak algılamaktadır. Kendini zayıf ve savunulması zor bir ülke olarak gören Yunanistan, güvenliği açısından Türkiye’yi, sahip olduğu nüfus ve

⁵⁰ Bu konuda verilebilecek en iyi örnek, 1984 yılında Yunanistan’ın, Ege’de Türk donanmasının yaptığı tatbikatı izleyen bir Yunan savaş gemisine ateş açıldığı iddiası üzerine tırmanan gerginliktir. “Türkiye’den her an böyle bir eylemi bekleyen” Yunanistan, Türkiye’yi protesto etmiş ve açıklama istemiştir, daha sonra ise Türkiye’deki Büyükelçisini geri çağırılmıştır. Bununla birlikte sonradan durumun bir yanlış anlaşılma ibaret olduğu, böyle bir olayın gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır. Bu konuda bkz. Aksu, **a.g.e.**, ss. 181-182.

güç nedeniyle büyük, tehlikeli, tehditkâr, yayılmacı, statüko karşıtı ve özellikle Ege’de egemenlik ve haklarına meydan okuyan bir güç olarak görmekte; bu nedenle Türkiye’nin gücünü kullanarak kendisini ödün vermeye zorlamasından endişe ederek müzakerelere girmekten kaçınmakta; sorunları uluslararası platformlarda gündeme getirerek diğer devletlerin desteğini kazanmayı amaçlamakta; silahlanmasını artırmakta ve Türkiye’yi çevreleyecek biçimde etkili ittifak ilişkileri geliştirmeye çalışmaktadır. Buna karşılık kendisini güçlü ama aynı anda birçok sorunla birden uğraşmak zorunda olan bir ülke olarak değerlendiren Türkiye ise, Yunanistan’ı, aralarındaki güç asimetrisi nedeniyle tek başına bir tehdit olarak algılamamakta fakat, bu ülkeyi tarihsel olarak yayılmacı görmekte; silahlanmasındaki artışı, sorunları uluslararasılaştırma çabalarını ve Batılı devletlerle ve çevresindeki sorunlar yaşadığı ülkelerle geliştirdiği yakın ilişkileri kuşkuyla karşılamakta ve fiili durumlar yaratmasından ve kışkırtmalara girişmesinden çekinmektedir⁵¹. Tarafların sorunları, varlıklarına, egemenliklerine ve bundan kaynaklanan haklarına ve/veya yaşamsal çıkarlarına yönelik olarak ve genellikle karşıtlık ilişkisi içinde algılamasının da, ilişkilerin yöneliminde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Lozan dengesine atıf yapan taraflar, karşı tarafı bu dengeyi sorgulamakla veya kendi lehine değiştirmeye çalışmakla suçlamaktadır. Ayrıca sorunların çoğu kez tarafların birinin kaybının, diğerinin kazancı olacağı biçiminde (sıfır toplamı olarak) algılanması da, tarafların esnek davranmasını ve işbirliği imkanlarını zorlaştırmaktadır. Böyle bir durum ise tarafları, önce harekete geçenin kazançlı çıkacağı varsayımıyla, inisiyatif önceliğini ele geçirerek fiili durumlar yaratma ve diğer tarafı aynı şekilde karşılık verme, güç kullanma veya geri çekilme tercihleri arasında seçim yapma konusunda zorlamaya yönelik davranışlara itmekte, bu ise gerilimleri ve çatışmacı ilişkileri yoğunlaştırmakta, sürekli kılmaktadır⁵².

- **Uluslararası Sistemin Yapısı:** Uluslararası sistemin ve/veya alt-sistemin özellikleri, niteliği ve yapısı ile tarafların (aktörlerin) sistem içindeki konum ve rolleri, ilişkilerin seyrini etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede iki

⁵¹ Ayman, **a.g.e.**, *passim*, özellikle ss. 286-305.

⁵² Bu bağlamda ilişkilerde bazen bir “tavuk oyunu” mantığının geçerli olduğu söylenebilir. Bu konuda bir örnek için bkz. S. Gülten Ayman, “A Case of Brinkmanship: S-300 Missile Crisis”, **Turkish Review of Balkan Studies**, 7, 2003, ss. 5-34; Kardak Krizi’ne ilişkin benzer bir değerlendirme için bkz. Fuat Aksu, “Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Arttırma Çabaları”, **Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye**, Cem Karadeli (Der.), Ankara, Ayraç Yayınları, 2003, s. 245

dünya savaşı arası dönemde Akdeniz bölgesi ve Balkanlar'da İtalya'nın yayılmacı söylemi karşısında, taraflar arasında ortak tehdit algılamaları çerçevesinde bir yakınlaşma doğmuş; sorunlarını çözümleyen iki ülke, aralarındaki dayanışma ve işbirliğini geliştirmişlerdir. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan sıkı iki kutuplu sistem içinde de taraflar aynı ittifak sistemi (blok) içinde yer almışlar ve "ortak düşman"a karşı işbirliği içerisinde hareket etmişlerdir. Bununla birlikte 1950'li yılların ortalarından itibaren ilişkilerde bir sorun olarak belirmeye başlayan Kıbrıs da, ittifakın genel istikrar ve işlerliğini zayıflatacak önemli bir çatışmaya yol açmadan ve esasen "ittifak içi" sayılabilecek bir biçimde çözüme kavuşturulmuştur. Ancak 1960'lı yıllarda sistemin "sıkı" karakterinin "gevşemeye" başlamasının etkisiyle aktörlerin ittifaktan/blok liderinden nispi bağımsız politikalar geliştirebilme olanağı kazanmaları ve ulusal çıkarlarına verdikleri ağırlığı arttırmalarının bir sonucu olarak, taraflar arasında ilişkiler olumsuz bir seyir izlemeye başlamış, sorun ve gerginlikler artmış, çeşitlenmiştir. Sistemin "sıkı" karakterinin nispi olarak yeniden güçlenmeye başladığı 1970 sonları-1980 başlarında ise, taraflar arasında gerginliğin azaltılmaya çalışıldığı ve çözüm arayışlarının hız kazanmaya başladığı görülür. 1990'lı yıllarda ise Doğu Bloku'nun dağılması ile iki kutuplu sistem sona ermiş; uluslararası ilişkiler açısından bölgesel alt-sistemlerin önemi artarken, uluslararası sistem de ekonomik ve siyasi çok-kutupluluğa doğru evrim göstermeye başlamıştır. Belirsizlik ve istikrarsızlığın arttığı ve güvenlik algılamalarının değiştiği bu yeni ortam, geliştirdikleri bölgesel ve global politikalar açısından tarafların birbirlerini çıkar, egemenlik ve güvenlikleri için tehdit/rakip olarak algılamalarını artırmış, bu durum da sık sık gerginlikler yaşanmasına ve uyuşmazlıkların derinleşmesine neden olmuş ve genel olarak ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte son dönemde, her iki tarafta da oluşan, geliştirilecek bir işbirliğinin her iki ülkeye de fayda sağlayacağı yönündeki beklenti, ilişkilerde yeni bir yakınlaşma döneminin başlamasına yol açmıştır.

- ***Tarafların Uluslararası Örgütler Çerçevesinde Geliştirdiği İlişkiler ve Uluslararası Örgütlerin Sorunlara Yaklaşımı:*** Tarafların (özellikle Yunanistan'ın) sorunları uluslararası platformlarda dile getirerek tutum ve tezlerine uluslararası meşruiyet ve destek araması ile uluslararası örgütlerin iki ülke arasındaki sorun ve ilişkilere yaklaşımının, Türk-Yunan ilişkileri üzerinde önemli bir etkisi bulunduğu

söylenbilir. Öncelikle, AB'ye üye olmasının Yunanistan'a, Türkiye karşısında önemli bir avantaj sağladığı açıktır. Bu çerçevede Yunanistan Türkiye'nin üye olmadığı AB içinde, ulusal çıkarları ile uyumlu olan yaklaşımlarını Birlik politikası olarak kabul ettirebilmekte ve AB üyeliğini, Türkiye'yi kendi çıkarlarına uygun bir tutuma zorlamak için bir baskı unsuru olarak kullanabilmektedir (örneğin Türkiye'nin üyeliğini ve yapılacak ekonomik yardımları veto etmesi veya bunları kendisi lehine avantaj sağlayacak biçimde şarta bağlaması gibi). Diğer taraftan özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türk-Yunan ilişkilerinde doğrudan bir taraf olmaya başlayan AB'nin, genellikle Yunanistan'ın etkisiyle biçimlenen, ikili ilişkilere ve sorunlara yönelik tutum ve davranışının, hem Türk-Yunan ilişkilerinde, hem de Türkiye-AB ilişkilerinde önemli etken haline geldiğini belirtmek gerekir. Kıbrıs sorunu ağırlıklı olmak üzere, bu bağlamda ele alınabilecek bir başka uluslararası örgüt BM'dir. BM Genel Sekreteri tarafından ortaya atılan çözüm önerileri ile taraflar arasında sürdürülen görüşmelerin, sorunlara yeni açılımlar getirdiği ve ilişkilere yeni boyutlar kazandırdığı söylenebilir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nin özellikle Kıbrıs'a ilişkin aldığı kimi kararlar da ilişkilerin yönelimine ve tarafların politikalarına önemli etkilerde bulunmaktadır⁵³. Diğer yandan, her iki ülke de, BM Genel Kurulu'nda sahip oldukları çoğunluk ile 1960-70'li yıllarda uluslararası politikada önemli bir güç olarak beliren Bağlantısızlar'ın desteğini elde etme yönünde önemli çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren, Kıbrıs konusunda desteklerini almak için bu devletlerle yakınlaşmaya başladığını hatırlatmak gerekir. NATO, Türk-Yunan ilişkilerinin etkilerinin hissedildiği bir başka uluslararası örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda taraflar, tez ve tutumlarına ittifak içerisinde destek ve meşruiyet arayabilmekte (örneğin Yunanistan'ın Limni'yi NATO savunma planlarına dahil ederek adadaki silahlanma çabalarını meşrulaştırmaya çalışması gibi) veya ittifak ilişkilerini ve/veya ittifak içinde sahip oldukları konumları, diğer tarafı belli konularda taviz vermeye zorlamak için bir baskı aracı olarak kullanabilmektedirler (örneğin 1974 sonrasında Türkiye'nin Yunanistan'ın

⁵³ Bu bağlamda Güvenlik Konseyi'nin 186 (1964), 541 (1983) ve 649 (1990) sayılı kararları önem taşımaktadır.

NATO'nun askeri kanadına dönüşünü veto etmesi veya tarafların karşılıklı olarak birbirlerinin önerilerini veto etmeleri gibi).

- **Coğrafi Faktörler:** Türkiye ve Yunanistan'ın coğrafyalarına mahkum iki devlet olduğu görüşü sık sık dile getirilir. Gerçekten de iki ülkenin aynı coğrafya üzerinde yer almalarının, diğer bir deyişle komşu olmalarının, ilişkilerde önemli bir yere sahip olduğu görülür. Bu durum özellikle coğrafi yapısı (çok sayıda ada bulunması, yarı kapalı deniz olması) ve egemenlik dağılımı göz önünde bulundurulduğunda, Ege'de egemenlik hakları ve bunların kullanımı açısından önemli hale gelmekte, taraflar bu bölgede birbirlerini egemenlik hakları/yetkileri açısından tehdit/rakip olarak algılamaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında gerek teknolojik gelişmeler, gerekse uluslararası hukukun evrimi sonucunda devletler deniz alanlarında hem yeni hak ve yetkilere sahip olmuşlar (kıta sahanlığı gibi), hem de sahip oldukları hakları genişletmişlerdir (karasularının sınırının genişlemesi gibi). Bununla birlikte Ege'nin kendine özgü coğrafi yapısı ve egemenlik dağılımı, sözkonusu hak ve yetki iddialarını ve bunların kullanımını devletler arasında bir sorun haline getirmiş ve bölgede egemenlik alanlarına ilişkin paylaşımın yapılmamış ve sınırların tam olarak belirlenmemiş oluşu, belirsizliği sürdürerek ilişkilerde gerginliklere ve kimi zamanlar krizler yaşanmasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle coğrafi faktörler, sorunları karmaşıktır ve çözüme ulaşılmasını zorlaştırmıştır. Diğer yandan coğrafi konum, yukarıda da belirtildiği üzere, karşılıklı algılamalar üzerinde de etkili olmakta; tehditlerin ve buna ilişkin algılamaların netleşmesini sağlayarak, önemini ve etkisini artırıcı bir rol üstlenmekte ve karşılıklı kaygı ve kuşku derinleştirmektedir. Ayrıca taraflar, aynı bölge (Balkanlar) üzerinde siyasi ve ekonomik politikalar geliştirmekte; bu ise kimi zaman bu politikaların çatışmasına ve tarafların birbirlerini giderek daha fazla rakip olarak algılamalarına yol açmaktadır. Öte yandan aynı coğrafyayı paylaşmanın, ortak tehdit ve çıkar algılamalarını da gündeme getirerek iki ülke arasında geliştirilecek barış, dostluk ve işbirliğinin fayda sağlayacağı düşüncesinin her iki ülkede de yaygınlık kazanmasını sağladığı ve işbirliği fırsatlarını artırdığı da belirtilmelidir.

- **Üçüncü Tarafların Sorunlara Yaklaşımı:** Üçüncü bir devletin, taraflar arasındaki sorunlara yaklaşımı, kimi durumlarda ilişkileri etkileyen önemli bir faktör olabilmektedir. Bu durumda üçüncü tarafların sorunlar/gelişmeler karşısında

takındıkları tutum ve davranışlar ile geliştirdikleri öneriler, kimi zaman taraflardan birinin tutum ve tezlerine yakın olabilirken, kimi zaman ikisine de uzak veya orta noktada olabilmektedir. Ancak burada akıldan çıkarılmaması gereken husus, her halükârda üçüncü tarafların sorunlara kendi çıkar ve politikaları açısından yaklaştığıdır. Dolayısıyla taraflar, üçüncü tarafların sorunlara yaklaşımını, çıkarlarını ve olası tepkilerini kimi durumlarda hesaba katmak durumunda kalmaktadırlar. Bu konuda, hem tarihsel ilişkiler ve bağımlılık ilişkileri, hem ittifak ilişkileri ve hem de dünya politikasının en güçlü aktörü olması dolayısıyla ABD'nin ilişkilerin yöneliminde en önemli üçüncü taraf olduğu görülür. ABD, taraflara sorunların çözümüne yönelik bazı önerilerde bulunmuş (Acheson Planı, Nimetz Planı), kimi durumlarda tarafları, aralarında yakınlaşma sağlanarak sorunlara görüşmeler yoluyla çözüm üretmeleri konusunda cesaretlendirmiş (1997 Madrid Süreci ve 1998 Holbrooke girişimleri gibi), bazı durumlarda taraflar arasındaki sorunlara müdahale etmezken (1974 Kıbrıs Harekâtı gibi), bazı durumlarda belli bir tarafın tavrını desteklemiş (S-300 Krizinde Türkiye'nin yanında yer alması gibi), kimi durumlarda ise gerginliğin çatışmaya dönüşme ihtimali karşısında harekete geçerek krizi sonlandıran aktör olmuştur (1987 Kıta Sahaneliği bunalımı ve 1996 Kardak Krizi gibi). Aynı şekilde SSCB'nin 1965 yılından itibaren Kıbrıs'ta çözüm yolu olarak Türkiye'nin de savunduğu "federasyon"a destek vermesi, 1974 yılından sonra Yunanistan'ın da görüşlerine uygun olarak, Kıbrıs sorununun ikili görüşmelerle değil uluslararası bir konferans çerçevesinde ele alınması önerisini geliştirmesi de bu konuda örnek olarak verilebilir⁵⁴.

Tarafların İç Politika Kaygıları: Hem Türkiye'de, hem de Yunanistan'da diğer ulusla ilişkiler veya sorunlar kamuoylarınca "ulusal dava" olarak algılanmaktadır. Bu durum, bir yandan hükümetlerin diğer ülkeye ilişkin politikalar geliştirilmesi ve uygulanmasında kamuoyunun duyarlılığını/görüşlerini dikkate almasını zorunlu kılarken, diğer yandan da politika alternatiflerini ve hareket alanını

⁵⁴ Aynı şekilde, üçüncü tarafların sorunlara ve taraflara yaklaşımı açısından bir başka örneği 1997 yılındaki S-300 krizi oluşturmaktadır. Türkiye, GKRY ile Rusya arasında füze alımına ilişkin yapılan anlaşmanın iptali yönünde Rusya'dan talepte bulunmuş; fakat o sırada ciddi ekonomik sorunlar yaşayan ve bu füzelerden elde edilecek gelire ihtiyaç duyan Rusya, Türkiye'nin bu talebini reddetmiştir. Rusya'nın Türkiye'nin talebini reddetmesinde, Kıbrıs Rum tarafını desteklemesi yanında Türkiye'nin Kafkasya'da izlediği politikaya bir karşılık verme kaygısının da etkili olduğu söylenebilir.

sınırlandırmaktadır. Ayrıca sözkonusu sorunlar hükümetler tarafından iç politika amaçları doğrultusunda kullanılabilir. Bu çerçevede diğer ülkeyle ilişkiler, ilginin iç ekonomik/siyasal/toplumsal sorunlardan dışa yönlendirilmesi amacıyla kullanılabilirken, aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkiler iç siyasal sorun veya rekabetlerden etkilenmekte ve/veya bunlara karşı duyarlı olmaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin ve sorunların iç politika ile bağlantısı başlıca dört şekilde kurulmaktadır: Buna göre hükümetler bu sorunları, oylarını artırmak veya kamuoyu desteğini kazanabilmek⁵⁵; toplumsal/siyasal muhalefeti engellemek veya ilgiyi iç sorunlardan dışa yönlendirmek⁵⁶; ulusal dayanışma ve birliği sağlamak veya güçlendirmek⁵⁷; ve ulusal kamuoyunun konuya duyarlılığını ve onun istemediği bir çözümü kabul ettiremeyeceğini gerekçe göstererek görüşmelerde tutumunu değiştirmemek, taviz vermemek ve/veya bu desteği diğer tarafa karşı koz olarak kullanmak⁵⁸ amacıyla kullanabilmektedirler.

2.2. KARŞILIKLI ALGILAMALAR

Türkler ve Yunanlılar, birbirlerini karşılıklı bir biçimde “öteki” olarak algılayan iki ulustur. Her ulus “öteki”lerini kendi kültür ve değerler sistemi içinde oluşturur; ancak, Türkler ile Yunanlılar arasındaki “ötekilik”in karşılıklı olmasının en önemli nedenlerinden biri, her iki ulusun da ulus-devletlerini ve ulusal

⁵⁵ Bu konuda örnek olarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nın, Türk kamuoyunda kendisine oluşturduğu sempatiyi oya dönüştürmek isteyen B. Ecevit’in erken seçim yapılması talebi ile “Türk tehdidi”ne yaptığı vurguyu artırarak iktidara gelen PASOK’un, 1980’li yıllar boyunca kamuoyu desteğini canlı tutmak amacıyla propagandasında buna devam etmesi verilebilir.

⁵⁶ 1950’li yıllarda ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde yetersiz kalan DP hükümetlerinin, halkın ilgisini bu sorunlardan uzaklaştırmak ve muhalefet partilerine karşı üstünlük sağlamak için Kıbrıs sorununda inisiyatif almaya başlaması ve bu konuyu bir propaganda malzemesi haline getirmesi ile yine aynı şekilde 1980’li yıllarda seçimdeki vaatlerini yerine getiremeyen PASOK hükümetinin, eleştirilerden kurtulmak için Yunan kamuoyundaki “Türk tehdidi” paranoyasını canlı tutması, bunun örneklerini oluşturmaktadır.

⁵⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Yunan hükümetlerinin halkın ulusal bir amaç çerçevesinde dayanışma ve birliğini sağlamak üzere *enosis*in gerçekleştirileceğini ileri sürmeleri ve yine 1980’li yıllarda PASOK’un, “yayılmacı Türkiye”ye karşı, ulusun dayanışma içinde olması gerektiği yönündeki propagandası, bunun örneklerini oluşturmaktadır.

⁵⁸ DP Hükümetinin, 6-7 Eylül olaylarının başlangıcını, kamuoyunun Kıbrıs konusunda spontane ve siyasal tepkisi olarak değerlendirdiği, bu nedenle hükümetin Londra Konferansı’nda elini güçlendireceğini düşündüğü ve ölçü içinde kalacağını varsayarak gösterilere müdahale etmediği söylenebilir.

kimliklerini, birbirlerine karşı verdikleri bağımsızlık mücadelelerinin sonucunda oluşturmuş olmalarıdır. Dolayısıyla bu süreç içerisinde ulusal kimliklerin diğer ulusa ilişkin “öteki” imajıyla birlikte oluşmasının, iki ulusun birbirine yönelik bakış açılarının ve tutumlarının şekillenmesinde ve süreklilik kazanmasında temel öneme sahip olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, ulusların birbirine karşı verilen mücadeleler sonucunda kurulması olgusu, ulusal kimlik geliştirilirken diğer ulusun “öteki” olarak inşa edilmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca ilişkilerin tarihsel gelişimi içerisinde, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu gelişmeler gösterdiği, dostluk, barış, işbirliği ve dayanışmanın geliştirilmeye çalışıldığı dönemlerde toplumsal bilinçte diğer ulusa ilişkin “öteki” algılaması tamamen yok olmamakla birlikte, “ötekiler” arasındaki sıralamada daha alt kademelere düştüğü; buna karşılık ilişkilerin gerginleştiği ve/veya sorunlara ilişkin uyuşmazlıkların yoğunlaştığı çatışmacı dönemlerde ise karşıtlığa ve/veya diğer ulusun “öteki”liğine yapılan vurgunun arttığı söylenebilir. Başka bir yönden değerlendirildiğinde ise; ülkeler arasında diğer ulusun “ötekiliğinin” ve/veya “biz”e karşı yarattığı “tehdit”in algılanmasındaki yoğunluğun farklı olduğu, diğer bir deyişle her zaman mutlak bir simetri içermediği ve zaman içerisinde değişimler gösterdiği söylenebilir.

Tarafların “öteki”ne yönelik imaj, algılama ve tutumlarının, azınlıklara yönelik olarak da aynen geçerli olduğu belirtilmelidir. Hatta azınlıkların çoğu kez daha dezavantajlı bir durumda oldukları da söylenebilir. Öncelikle, hangi etnik kökenden olursa olsun, azınlıklar, farklılıkları nedeniyle, türdeş bir nüfusa ulaşma arayışında olan ulus-devletler tarafından çoğu kez bir “engel”, “tehlike” olarak değerlendirilir, “şüpheli” olarak görülürler; aidiyetleri, sadakatleri sık sık sınanır ve çoğu kez de ötekileştirilirler. “Öteki” ile soydaş olan azınlık ise, “öteki”nin içimizdeki devamı/temsalcisi olarak hem “niyetleri” konusunda daha fazla şüpheyi üzerine çeker, hem de fiziki engeller nedeniyle “öteki”ne doğrudan bir biçimde gösterilemeyen tepkinin doğrudan hedefi haline gelebilirler. Böylece azınlıkların ulusal aidiyetleri ve yaşadıkları ülkeye sadakatleri konusundaki şüphe, “öteki” devlet lehine 5. kol faaliyeti yürüttüklerine dair yaygın(laştırılmış) kanıyla birlikte artar; “içimizde” yaşamaları belli ölçülerde rahatsızlık kaynağı haline gelmeye başlar. O halde, tarafların “öteki”ne ilişkin algılamalarının ortaya konması, “öteki” ile

soydaş/dindaş olan azınlıklara yönelik bakış açıları ve algılamalarının da büyük oranda netliğe kavuşmasını sağlayacaktır.

Bu bağlamda tarafların karşılıklı algılamaları iki boyutta ele alınabilir: Daha çok devlet düzeyinde geçerli olan, güç ve güvenliğe ilişkin algılamaları içeren “tehdit algılamaları” ve daha çok bireysel düzeyde olan, “öteki”ne atfedilen özellikler ile stereotipleri içeren “ulusal kimliklere ilişkin algılamalar”. Her iki algılama biçiminde de, somut gerçekliklerden kaynaklanan “nesnel” algılamalar yanında (örneğin Türkiye’nin güçlü olduğu algılanması gibi), “öteki”ne atfedilen “hayali” özellikler de bulunmaktadır.

2.2.1. TEHDİT ALGILAMALARI

Türkiye ile Yunanistan, birbirlerini, varlıklarını, egemenliklerini ve yaşamsal çıkarlarını yok etmeye çalışan veya en iyi ihtimalle tehdit eden, yayılmacı ve saldırgan güçler olarak algılamaktadır. Tarafların birbirlerini karşıt, “öteki”, “düşman” olarak algılamalarında ulusal bağımsızlıklarını kazanma süreçlerinde birbirlerine karşı savaşmış olmalarının büyük bir etkisi bulunduğu söylenebilir. O halde, tarafların birbirini “öteki” olarak algılamasının, diğerini “düşman”-“tehdit” kategorisine yerleştirmesini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür; veya tersi. Bu algılamanın, tarihsel süreç içerisinde ilişkilerin gelişiminden, sorunlardan ve diğer taraf hakkındaki önyargılardan etkilendiği ve bunlarla pekişerek yoğunluk kazandığı söylenebilir. Gerçekten de 1920’lerde yaşanan savaşların ardından iki ülke arasında sorunların çözülmemesine bağlı olarak gerilimin sürmesi, o dönem içinde tarafların birbirlerini “düşman” veya “tehdit” olarak algılamalarını arttırmışsa da, 1930’lu yıllarda hem sorunların çözülmesi, hem de ortak tehdit algılamaları çerçevesinde iki ülke arasında dostluk ve işbirliğinin gelişmesinin, “öteki”ne ilişkin olumsuz algılamaları belli ölçüde azalttığı söylenebilir. Ancak 1950’li yıllarda ortaya çıkan Kıbrıs sorunu, tarafların birbirlerini yeniden “tehdit” olarak algılamaya başlamaları sonucunu doğurmuş; 1970’li yıllarda ise gerek Kıbrıs sorununun geldiği aşama, gerekse taraflar arasındaki sorunlara yenilerinin eklenmesi nedeniyle, “[a]rtık, hem Türkiye hem de Yunanistan için karşı taraf, ulusal çıkarlar, toprak bütünlüğü,

ulusal güvenlik açısından potansiyel bir tehlike ve tehdit unsuru...⁵⁹ haline gelmiştir. 1980’li ve 1990’lı yıllarda iki ülke arasında yaşanan şiddetli krizler, tarafların birbirlerini giderek daha yoğun bir biçimde tehdit olarak algılamalarına yol açarken, taraflar arasında diyalog ve işbirliğinin geliştirilmeye çalışıldığı ve ilişkilerin nispeten olumlu bir seyir izlediği 2000’li yıllarda ise karşılıklı tehdit algılamalarının yoğunluğunun nispeten azaldığı ve tarafların birbirlerini mutlak bir karşıtlık ilişkisi içerisinde değerlendirmedikleri görülmüştür.

Tarafların birbirlerini tehdit olarak algılamalarında, iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun bir dönemine rekabet ve mücadelenin damgasını vurmasının önemli bir etkisi bulunduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, taraflar arasında yaşanan sorunlar ve çatışmalı geçmiş ile bunların boyut ve nitelikleri, karşılıklı nitelikteki tehdit algılamalarının da boyut ve niteliğini belirlemiştir. Taraflar diğer ulusun tüm kesimlerini, kendine yönelik ulusal bir amaç çerçevesinde bütünleşmiş ve aynı doğrultu ve biçimde hareket ediyor olarak algılarken, diğer devletin de belli tarihsel davranış modelleri çerçevesinde hareket ettiğini düşünmektedirler. Bu imaj ve algılamalar taraflar arasında güvensizliği artırmakta; bu güvensizlik tarafların birbirlerini giderek daha fazla oranda tehdit olarak değerlendirmelerine yol açmakta; bu ortamdan kaynaklanan diyalogsuzluk, karşı tarafın eylem ve davranışlarının, tarafların kendi yarattıkları “öteki” hakkındaki kalıplar çerçevesinde değerlendirilmesi ve ister istemez bu yargıların yanlış/eksik olması sonucunu doğurmakta; bu ise hem karşı tarafın her hareketinin kendine yönelik olarak algılanmasına, kuşkuyla karşılanmasına ve altında “biz”i zor duruma sokabilecek başka amaçlar aranmasına yol açmakta, hem de karşı tarafın gerçek amaç ve niyetlerinin anlaşılmasını ve hakkında soğukkanlı değerlendirmeler yapılmasını engellemekte ve sonuç olarak diğer taraf hakkındaki olumsuz imaj ve algılamaların pekişmesine yol açmaktadır, yani ilk başlanan noktaya geri dönülmektedir. Bu durumda ise taraflar arasındaki güvensizlik/tehdit kısır döngüsü sürekli bir nitelik kazanmaktadır. Öte yandan taraflar arasında varolan belirgin güç asimetrisi ve tarafların buna atfettikleri önem, tehdit algılamalarını önemli ölçüde etkileyen bir faktördür. Bu çerçevede tarafların birbirlerinden algıladıkları tehdidin yoğunluğunun

⁵⁹ Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 156-157.

aynı olmadığı söylenebilir; diğer bir ifadeyle tehdit algılamalarında da bir asimetri söz konusudur.

Yunanistan, küçük nüfusu, ekonomik imkanlarının görece düşük düzeyde olması, büyük güçlerin bölgedeki çıkarları, sınırlı coğrafyası ve savunulması zor bir ülke olması nedeniyle kendisini zayıf ülkeler kategorisinde değerlendirmektedir⁶⁰. Bu durum, bir yandan Yunanistan'ın dış politika kapasite ve seçeneklerini sınırlayan, diğer yandan da kendisi üzerinde yayılmacı amaçları olan ülkelerin harekete geçmesini teşvik eden bir unsur olduğu biçiminde değerlendirilmektedir. Bu ülkelerin en başında da, gücün maddi unsurları açısından yapılan analizlerin hepsinde Yunanistan'a göre bir hayli üstün görülen, Türkiye gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin sahip olduğu maddi güç, Yunanistan'a yönelik niyetlerini ortaya koymakta ve Türkiye'yi adeta otomatik tehditkâr ülke haline getirmektedir⁶¹. Yunan stratejistlerin, siyasal seçkinlerin ve kamuoyunun büyük bir çoğunluğunun paylaştığı görüşe göre Türkiye batıya doğru yayılmak istemektedir⁶². Türkiye'nin bu davranışı imparatorluk geçmişinden kaynaklanan tarihsel bir eğilimi yansıtmaktadır ve Yunanistan'a yönelik saldırgan tavrı da bu konudaki niyetlerini ortaya koymaktadır. Nitekim 1974 yılında Kıbrıs'ın kuzeyini işgal eden Türkiye, bundan sonra Ege'deki meşru Yunan egemenliğine ve haklarına göz dikmiş, bunları sorgulamaya ve statükoyu kendi lehine değiştirmeye çalışmıştır⁶³. Öte yandan Soğuk Savaş sonrası

⁶⁰ Yunanistan'a göre, bir yandan nüfusunun az olması, diğer yandan da doğal kaynaklarının ve işlenebilir topraklarının kısıtlı olması, üretim kapasitesinin sınırlı olmasına yol açmakta ve dolayısıyla askeri kapasitesini ve yeteneklerini de kısıtlamaktadır. Öte yandan Kıbrıs'ın Türkiye'ye 40 mil iken, Yunanistan'a 600 mil uzaklıkta bulunması ve Yunan adalarının çok sayıda ve dağınık olması ile Anadolu'ya yakın olması, herhangi bir Türk müdahalesi durumunda Yunanistan'ın çabuk yanıt verme olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca ülkenin kuzeyde ve güneyde stratejik derinliğinin olmaması, Trakya sınırının Yunanistan'ın ana stratejik merkezlerine uzak olması ve deniz ve karar sınırlarının oldukça uzun olması da, Yunanistan'ın coğrafi açıdan dezavantajlı konumunu ortaya koymakta ve savunması güç bir ülke olduğunu göstermektedir. Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 291-293; K. Mehmet Büyükçolak, "Yunanistan'ın Stratejik Analizi Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Yunanistan'ın Savunma Politikaları, Güvenlik Stratejileri, Askeri Doktrini ve Silahlı Kuvvetleri", **Türkiye'nin Komşuları**, Mustafa Türkeş-İlhan Uzel (Der.), Ankara, İmge Yayınevi, 2002, ss. 91-92.

⁶¹ Ayman, gücü tehdide eşitleyen ve Yunanistan'ın stratejisine de temel oluşturan bu düşüncenin, eşine az rastlanır bir örnek olduğunu belirtmektedir. Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 291.

⁶² Büyükçolak, **a.g.e.**, s. 96.

⁶³ Yunanistan'ın Türkiye'den kaynaklanan güvenlik algılamaları en net biçimde, Yunan Savunma Bakanlığı tarafından 1997 yılında yayınlanan ve ulusal savunma siyasetinin belirlendiği "White Paper for the Armed Forces" belgesinde ortaya konmaktadır: "...Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik revizyonist siyaseti ciddi sorun yaratmakta ve Yunan[istan'ın] güvenliğine yönelik önemli bir tehdit olarak düşünülmektedir. Türkiye, doğrudan görüşmeler yoluyla bölgedeki statükoyu Yunanistan'ın aleyhine değiştirmek amacıyla Yunanistan'ın yasal egemenlik haklarını tartışma konusu yaparak,

dönemde, Türkiye'nin gerek kullandığı söylem, gerekse Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve hatta Orta Asya'da güç ve etkinliğini arttırmaya yönelik girişimleri, bu ülkenin emperyal bir vizyon çerçevesinde hareket ettiğini ve yayılmacı niyetleri bulunduğunu açığa çıkarmıştır.

Yunanistan'a göre Türkiye'yi bu yönde davranışlara iten bazı nedenler bulunmaktadır: Öncelikle, Türklerin ulusal karakteri, T. Adorno'nun "Otoriter Kişilik" çalışmasındaki belirleyici unsurların tümünü taşımaktadır⁶⁴. Türklerin karakterine içkin olan bu özellikler, bu ulusun değişmesini ve modernleşmesini engellemektedir. Bu nedenle Türkiye demokratikleşme ve çağdaşlaşma konusunda istese de başarılı olamaz. Dolayısıyla Türkiye "...içte askerî güce dayalı, dışa karşı ise tehdit edici ve yayılmacı kalmak zorundadır"⁶⁵. Bununla bağlantılı olarak, Türkler, kendilerinden daha ileri, uygar ve üstün bir kültüre sahip olan Yunanlılara karşı, tarihsel olarak ve kompleksli bir kıskançlıkla derin, ölümcül bir kin beslemekte ve Yunanistan'ın küçülmesini, uydu haline gelmesini, yok olmasını istemektedir⁶⁶. Üçüncü olarak, derin etnik, dinsel, siyasal ve toplumsal bölünme ve karşıtlıklar içerisinde bulunan ve bu nedenle ulusal birlik ve dayanışmasında sorunlar yaşayan Türkiye'de, iç ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarla başa çıkamayan yöneticiler, kimi zaman kamuoyunun ilgisini bir dış düşmana yöneltmekte ve bu konuda sürekli

neredeyse hergün ulusal bütünlüğünü tehdit ederek ve uluslararası hukuk ilkelerini anlamlarından saptırarak uluslararası kamuoyunu iki ülke arasında ciddi farklılıklar olduğuna inandırmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin istekleri arasında, NATO çerçevesinde Ege Denizi'ndeki operasyonel sorumluluk sınırının genişletilmesi, [kendi sorumluluğundaki] FIR'ın batıya doğru genişletilmesi, arama ve kurtarma sınırlarının genişletilmesi, Ege'de egemenlik bölgelerinde mevcut statükonun değiştirilmesi (ilk adım 'gri bölgeler' yaratma çabasıdır) ve kıtasahanlığının ortak biçimde işletilmesi bulunmaktadır. Aynı zamanda Yunanistan'ın karasularını 6 milden 12 mile genişletme hakkını (yeni Deniz Hukuku [Sözleşmesi]'nin 3. maddesine göre) uygulamaya karar vermesi durumunda Yunanistan'ı açıkça savaşa tehdit etmektedir. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren Imia [Kardak] kayalıklarına ilişkin kışkırtma ve iddialarında, Gavdos ile diğer ada ve adacıklardaki Yunan egemenliğinin emsali görülmemiş biçimde tartışma konusu haline getirilmesinde (ki Türkiye Yunan[istan] ve uluslararası [alandan gelen] tepkiler nedeniyle geri adım atmak zorunda kalmıştır) ve bir o kadar da Ağustos 1996'da Kıbrıs'ta sivillerin soğukkanlı cinayetlerinde görüldüğü gibi, Türkiye açıkça bir gerilim stratejisi izlemektedir". "Greece: White Paper for the Armed Forces – Chapter 1", Çevrimiçi: <http://www.resdal.org.ar/Archivo/gre-cap1.htm>.

⁶⁴ Neoklis Sarris'e göre, egemen güç/reaya ilişkileri, üstlere karşı itaat ve saygı tutumu, güce dayalı ilişkilerdeki duyarlılık ve hayranlık ile iyi ile kötüyü ayırmada maniheist yaklaşım gibi özellikler "Türk karakteri"ni tanımlamaktadır. Bu konuda bkz. Alexis Heraclides, **Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike"** Türkiye, Çev. Mihalis Vasilyadis-Herkül Millas, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 42.

⁶⁵ Heraclides, **a.y.**

⁶⁶ Heraclides, **a.g.e.**, s. 42, 66.

bir gerilim politikası izlemektedirler⁶⁷. Bu dış düşman ise çoğunlukla, kendine göre zayıf gördüğü Yunanistan'dır. Ayrıca Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu bu iç çelişki ve sorunlar, onun yayılmacılığını durdurmamakta; hatta bunlar bilinçli bir biçimde yayılmacılığa yönlendirilmektedir. Türkiye'de "iç çelişkileri yayılmacılığa yönlendiren kontrol dışı güçlerin iş başında" olduğunu belirten Kondilis'e göre, "yarı aç yarı tok, ölmeye hazır derecede bağınaz, hâlâ ataerkil değerlerle yoğrulmuş kitleler", 'ne yaptığını iyi bilen, uzun vadeli ve soğukkanlı düşünen diplomatik ve askerî elit' tarafından yayılmacılığa itilmektedir"⁶⁸. Diğer taraftan jeopolitik yaklaşım çerçevesinde değerlendirmeler yapan kimi yazarlar, bir nüfus patlaması yaşayan Türkiye'nin, bundan kaynaklanan toplumsal ve ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek için genişlemek zorunda olduğunu ileri sürmektedirler. Buna göre, artan nüfusunu beslemek için sanayileşmek ve ekonomik bir "take-off" gerçekleştirmek zorunda olan Türkiye'nin kaynakları bunun için yetersizdir. Bu nedenle Türkiye, hem yeni ekonomik kaynak ve pazarlar elde etmek, hem de nüfusunu dağıtmak için genişlemek zorundadır⁶⁹. Son olarak, bölgede ekonomik/siyasal çıkarlarını gözetecek bir "bekçi"ye ihtiyaç duyan ABD'nin "gözdesi", Yunanistan'a göre çok daha avantajlı bir jeostratejik konuma sahip olması nedeniyle, Türkiye'dir⁷⁰. Nitekim Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik politikalarına ve saldırganlığına, aralarındaki ilişkinin bozulmaması için ABD'nin çoğu kez göz yumduğu ve bunun da Türkiye'nin saldırgan davranışlarını ve yayılmacılığını cesaretlendirdiği düşünülmektedir.

Bu çerçevede Yunanistan'ın ülkesel bütünlüğüne, egemenliğine ve çıkarlarına yönelik tehdit, temel olarak Doğu'dan, Türkiye'den gelmektedir. Türkiye'nin temel amacı, iki ülke arasında Lozan Barış Antlaşması temelinde kurulmuş ve diğer antlaşma ve sözleşmelerle desteklenmiş olan dengeyi kendi lehine bozmak, statükoyu değiştirmek ve topraklarını Yunanistan aleyhine genişletmektir⁷¹. Nitekim

⁶⁷ Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 298.

⁶⁸ Heraclides, **a.g.e.**, s. 131.

⁶⁹ Heraclides, **a.y.**.

⁷⁰ Heraclides, **a.g.e.**, ss. 131-132.

⁷¹ Özellikle 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Yunan toplumunda yarattığı travma üzerinden işlenen yoğun propaganda sayesinde, bu görüşün Yunan kamuoyuna yaygınlaştırıldığı görülmektedir. Nitekim bazı araştırmalar, Yunan toplumunun önemli bir kesiminin, Türkiye'nin Yunanistan'ı tehdit ettiğine inandığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede "Türk tehdidi"nin ve buna yönelik algının, Yunan toplumunun ulusal birlik ve dayanışmasını güçlendiren bir unsur

Yunanistan’a göre, örneğin Kardak Krizi’nde de görüldüğü üzere, her fırsatta Yunanistan’ın Ege üzerindeki egemenliğini ve mevcut statükoyu sorgulaması ve/veya tartışma konusu yapmaya çalışması; adaların kıtasahanlığı olamayacağını ileri sürerek Yunanistan’ın adalardaki egemenliğini ve bundan kaynaklanan haklarını adeta yok saymak istemesi; Ege üzerindeki Yunan hava sahasını tanımayarak sık sık ihlal etmesi; 1974 yılında Kıbrıs’ın kuzey kesimini işgal etmesi ve uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru bir hakkın kullanımını (12 millik karasuları genişliği) savaş nedeni (*casus belli*) sayması gibi davranışları, Türkiye’nin bu konudaki niyetlerini ve saldırgan tutumunu açık bir biçimde göstermektedir. Ayrıca Türk siyasi liderlerinin yaptıkları bazı açıklamalar da Türkiye’nin yayılmacı amaçlarını açıkça ortaya koymaktadır⁷².

Bu bağlamda askeri tehdit, Yunanistan’ın Türkiye’den algıladığı tehditlerin başında gelmektedir⁷³. Türk ordusunun kapasitesine ve modernizasyon çabalarına

olarak görüldüğünü; iç politikada yaşanan sorunların giderilmesine ve Yunan kamuoyunun yönlendirilmesine yönelik bir araç haline geldiğini ve hatta “Türk-Yunan ilişkileri sınırlarından çıkıp adeta Yunanlıların dünyayı anlaması ve anlamlandırması yolundaki en baskın kritere dönüştüğü”nü söylemek mümkündür. Ayman, “Ege’de Müzakere...”, ss. 295-296. Öte yandan “Türk tehdidi” söyleminin yaygınlığının esas olarak, 1980’li yıllarda bunu iç politika amaçları doğrultusunda kullanan PASOK yönetimi döneminde arttığını belirtmek gerekir.

⁷² 1975’te Başbakan Sadi Irmak’ın “Ege’yi kimseye bırakacağımız yok. Ege’nin yarısı bize aittir ve dünya da bunu bilmektedir” sözleri; 1987’de dönemin Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık’ın “Anadolu’da egemenliğe sahip olan bir ulusun hak ve sorumluluklarının en azından Ege’nin ortasına kadar uzanması doğaldır. Hiçbir Türk hükümeti bunun bir ulusal güvenlik sorunu olduğunu inkar edemez” şeklindeki ifadeleri; Dışişleri Bakanı Melih Esenbel’in, “Ege’de dinamik bir politika izlenmelidir. Bugünkü koşullar 1923’ün koşullarından farklıdır. Türk gücü büyümüştür...Kıbrıs Ege’ye doğru ilk adımdır” sözleri ile Başbakan Süleyman Demirel’in 1976’da “Yunan adaları...” şeklinde bir soru yönelten gazetecinin sözünü keserek “Yunan adaları demeyin, Ege adaları deyin” şeklinde bir ifade kullanması ve daha sonrasında da Yunan tarafından gelen tepkilere rağmen “Ege adaları dedim ve de Ege adaları diyeceğim” şeklindeki açıklamasıyla bu konudaki tutumunu sürdürmesi, Türkiye’nin yayılmacı amaçlarının resmi ağızlardan dile getirilmesinin ve Yunanistan’ın bu konudaki kaygılarında haklı olduğunun örnekleri olarak gösterilmektedir. Bu konuda bkz. Ayman, “Ege’de Müzakere...”, s. 304; Aksu, **Türk-Yunan...**, ss. 273-274.

⁷³ Yunanistan eski genelkurmay başkanlarından Hristos Limberis, 1990’lı yıllarda yayınladığı bir kitabında “askeri tehdit”in, üçüncü bir ülkenin Yunanistan’ın ulusal güvenlik hedeflerini gerçekleştirmesini engellemesi anlamına geldiğini ifade ederek, bir tek Türkiye’nin Yunanistan’a yönelik ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirtmektedir (Ayman, “Ege’de Müzakere...”, s. 297). Nisan 2009’da Yunan Genelkurmay Başkanlığı’nın Yunan gazetelerinin savunma muhabirlerine verdiği brifingde yapılan açıklamalardan, 2000’li yıllarda iki ülke arasında yaşanan yumuşama sürecine rağmen, bu bakış açısının çok fazla değişmediği ve Yunanistan’ın tehdit algılamalarında Türkiye’nin halen en üst sırada değerlendirildiği görülmektedir. Bu brifingde, PKK ile mücadele kapsamında Türk Silahlı Kuvvetlerinin önemli askeri tecrübeler kazandığını, giderek daha fazla sayıda profesyonel ve nitelikli asker yetiştirdiğini ve muharip gücünü arttırdığını belirten Yunanistan Genelkurmay Başkanı Dimitris Grapsas, bölgede önemli savaş tecrübesi edinen bu askerlerin bir süre sonra Ege Ordusu ve Doğu Trakya’daki birliklere çekildiğini ve bu durumun Yunanistan için ayrı bir tehdit kaynağı haline geldiğini ifade etmiştir. Yunanistan için tek askeri tehdidin Türkiye olduğunu belirten Yunan askeri

dikkat çeken Yunan yazarlar, ordunun konumlanma biçiminin de temel olarak Yunanistan'ı hedef aldığı ve bunun da önemli bir tehdit oluşturduğu görüşündedirler: Birinci Ordu Batı Trakya karşısında; İkinci Ordu Kıbrıs karşısında ve Ege adalarını hedef alan tamamen Yunanistan'a yönelik olarak kurulmuş olan ve NATO komuta zinciri dışında bulunan Ege Ordusu⁷⁴. Yunanistan, Türkiye'nin nüfusunun fazla olmasını, doğrudan bir biçimde askeri güç kapasitesi ile ilişkilendirmekte ve bunu arttıran bir faktör olarak görmektedir. "Bu bağlamda, bir çok Yunanlı stratejist, Türkiye'nin insan gücünün büyüklüğünü, Yunanistan'ı Türkiye'den gelebilecek olası bir sürpriz saldırıya karşı zayıflatabilecek ve uzun süreli bir yıldırma stratejisi karşısında oldukça zor durumda bırakabilecek bir unsur olarak değerlendirmektedir"⁷⁵. Diğer taraftan Türk ordusunun modernize edilerek askeri yetenek ve kapasitesinin artırılması çabalarının, esas olarak kendisine yönelik olduğunu düşünen Yunanistan'a göre, "...Türkiye'nin ordusu için mali olarak bu denli büyük bir özveride bulunması, aslında onun önceliklerini ve [Yunanistan'a karşı yayılcı] niyet[ler]ini aslında gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır"⁷⁶. Bu çerçevede Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, gerek genel anlamda PKK ile mücadele bağlamında, gerekse Kuzey Irak'a gerçekleştirdiği operasyonlarla, önemli bir savaş tecrübesi kazanması ile muharip gücünü arttırması ve bunu canlı tutmasının da Yunanistan'ı ciddi anlamda kaygılandırıldığını söylemek mümkündür⁷⁷. Öte yandan Yunanistan'a göre, Türkiye'nin kendisine saldırmamasının nedeni, onun barışçı ve statüko yanlısı olması değil, içinde bulunduğu ağır koşulların ve bunalımların elini kolunu bağlaması veya uygun bir fırsat anını kollamasıdır⁷⁸. Bu bağlamda Yunanistan, zayıf bir anında Türkiye'nin bir olup-bitti ile statükoyu kendi lehine

yetkililere göre bu tehdiye ancak Yunanistan silahlı kuvvetlerinin yeniden organizasyonu, orta vadeli geliştirme ve modernleşme programları ve modern silah sistemlerinin elde edilmesiyle karşı konulabilecektir. "Yunanistan İçin Tek Askeri Tehdit Türkiye", **Millet**, S. 177, 30 Nisan 2009, Çevrimiçi: <http://www.millet.gr/haber.php?haberid=1159>.

⁷⁴ Büyükçolak, **a.g.e.**, s. 90.

⁷⁵ Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 293.

⁷⁶ Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 298.

⁷⁷ Yukarıda değinilen Yunan Genelkurmayı tarafından Nisan 2009'da yapılan brifingde, Türkiye'nin kazandığı bu savaş tecrübesinin etkileyici ve aynı zamanda Yunanistan açısından kaygı verici olduğu belirtilerek, PKK ile gerilla taktikleri ile çarpışan Türk ordusunun sürekli olarak profesyonel nitelikte asker kazanımı elde ettiği ve bu bağlamda özel kuvvetler ile komando tugaylarının önemli bir askeri güç haline geldiği ve sayısının arttığı vurgulanmıştır. Brifingde ayrıca, Yunan silahlı kuvvetlerinin Türk ordusu gibi savaş imkanları olmadığı için dünya genelinde barış organizasyonlarına katıldığı ve bunun da Yunan ordusu için değerli bir tecrübe oluşturduğu belirtilmiştir. "Yunanistan İçin..."

⁷⁸ Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 307-308.

değiştirmesinden ve/veya topraklarından bir kısmını ele geçirmesinden çekinmektedir. Bu durumda Türkiye’den her an bir saldırı bekleyen ve sürekli teyakkuz halinde bulunan Yunanistan’ın, kendisi ile doğrudan ilgili olsun veya olmasın, Türkiye’nin tüm davranışlarını, kuşku duyan bir yaklaşımla dikkatle izlediği, altında başka amaç ve niyetler aradığı ve bunların birçoğunu kendisi aleyhine sonuçlar yaratabilecek ve fiili durumlar oluşturabilecek girişimler olarak değerlendirdiği söylenebilir.

İmparatorluk zihniyetini halen sürdürdüğü düşünülen Türkiye’nin istilasına uğrama kaygısı ile Türkler tarafından yeniden tebaalaştırılma korkusunun da Yunanistan’da yaygın bir düşünce/ruh hali olduğu söylenebilir. Bunun salt askeri nedenlerden kaynaklanan bir kaygı olmadığını, toplumsal olarak yaygın ve paranoya derecesine ulaşan bir korku haline geldiğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda Yunan halkının önemli bir kısmı, Türkiye’nin nüfusunun çok fazla olmasından ve bazı ekonomik sıkıntılar içinde bulunmasından hareketle, Türklerin kitlesel bir biçimde Yunanistan’a gelerek yerleşmelerinden ve kendilerini, ülkelerinde azınlık durumuna getirmesinden çekinmektedir. Nitekim eski cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Yunanistan’la karşılıklı olarak vizelerin kaldırılmasına yönelik önerisi, Yunan tarafında bu amaca yönelik bir çaba olarak değerlendirilmiş ve basın da önemli katkılarıyla toplumda bu paranoya yeniden canlandırılmış; bu nedenle taraflar arasındaki gerginliğin azalmasını sağlayabilecek, doğrudan temas ve iletişim kurulmasını mümkün kılarak halklar arasındaki karşıtlık ve düşmanlık duygularını azaltabilecek ve yakınlaşmayı arttıracak ve her iki ülkenin de yararına olabilecek bu girişim, soğukkanlı bir değerlendirmeye tabi tutulmadan reddedilmiştir. Öte yandan, 1997 sonunda Schengen vize bölgesine giren Yunanistan’ın, Türk vatandaşlarının talepte bulunduğu Schengen vizelerinin, mutlaka kendi onayından geçtikten sonra verilmesini istemesi de yine bu bağlamda değerlendirilebilir⁷⁹.

Yunanistan, ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde iki ülke arasında bir rekabet alanı haline gelen Balkanlar’da⁸⁰ Türkiye’nin yürüttüğü bölgesel politikaları ve etkinliğini artırma çabalarını da güvenliğine ve çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak

⁷⁹ Ayman, “Ege’de Müzakere...”, s. 293.

⁸⁰ Bu konuda bkz. İlhan Uzgel, “Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar”, **En Uzun Onyı Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan-Şule Kut (Der.), 2. Baskı, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, ss. 393-429.

algılamaktadır. Yunanistan'a göre, Türkiye Balkanlar'da kendisine yönelik bir "çevreleme siyaseti" izlemektedir⁸¹. Türkiye'nin, Yunanistan'ın sorunlar yaşadığı Arnavutluk ve Makedonya ile yakın ilişkiler kurması, bu devletlerle işbirliğini geliştirmesi ve hemen her alanda desteklemesinin yanı sıra, Bulgaristan ile yakın ve olumlu ilişkiler geliştirmesi ve Kosova, Makedonya ve Bulgaristan'daki Türklerin durum ve sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlaması, bu bağlamda değerlendirilmektedir⁸². Bunun yanında, Türkiye'nin, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığa yönelik özellikle sözkonusu dönemde yoğunluk kazanan baskı ve hak ihlallerini gündeme getirmesi de, bu ülkenin azınlık üzerindeki etkisini arttırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilmiş ve uygun ortam olduğu takdirde, Türkiye'nin azınlığı kullanarak Yunanistan'ın ulusal bütünlüğü ve toprak bütünlüğünü parçalamaya çalışacağına ilişkin kuşkuları artırmıştır⁸³.

Büyük bölümü genç olmak üzere önemli sayıda bir nüfusa, bölgesel düzeyde değerlendirildiğinde geniş ekonomik imkan ve kapasiteye ve bölgenin en büyük, güçlü ve etkin ordusuna sahip olması ve üç önemli alt-sistemin (Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanlar) kesişme noktasında bulunması dolayısıyla Türkiye, bir bölgesel güç olarak tanımlanmaktadır. Bulunduğu coğrafyanın sağladığı avantaj, stratejik üstünlük ve fırsatlar yanında, önemli risk ve sorunları da beraberinde getirdiği değerlendirmesini yapan Türkiye, kendini, önemli bir güç ve etkinliğe sahip ama, aynı zamanda birçok sorunla birden aynı anda uğraşan bir ülke olarak görmektedir. O halde Türkiye'nin tehdit algılamalarının çok yönlü, çok boyutlu ve konjonktürel olarak değişken olduğu söylenebilir. Bu bağlamda her zaman en başta yer almamakla birlikte, Yunanistan, Türkiye'nin önemli ölçüde tehdit algıladığı ülkeler arasında

⁸¹ Yunanistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Sancak, Kosova, Makedonya ve Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların oluşturduğu bir "Müslüman çemberi" ile çevrelendiğini ve bunun Türkiye tarafından yönlendirildiğini düşünmektedir. Bu konuda bkz. Kamil Mehmet Büyükçolak, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Bir Boyut: Balkanlar", **Türkiye-Yunanistan Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 124.

⁸² Örneğin Başbakan A. Papandreu'nun 12 Eylül 1994 tarihinde yaptığı şu açıklamalar, Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin çevreleme siyaseti bağlamında değerlendirildiğini ortaya koymaktadır: "Türkiye, Balkanlar'da varlığını hissettiren bir güçtür. Berişa'nın izlediği politikanın unsurlarından birinin, Türkiye-Arnavutluk arasındaki sıkı ilişkiler olduğundan kim şüphe edebilir? Arnavutluk, Türkiye'nin Batı'ya doğru gerçek bir uzantısıdır. Bu konuda elimizde kanıtlar mevcuttur. Dolayısıyla Kuzey'deki problem, Doğu'daki problemle bağlantılıdır". Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 196. Öte yandan Türkiye'nin bölgede güç ve etkinliğini arttırmasından duyduğu kaygı nedeniyle Yunanistan'ın ilerleyen yıllarda bu iki ülke ile ilişkilerini normalleştirdiğini belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 306.

⁸³ Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 190.

bulunmaktadır. Bununla birlikte, iki ülke arasında, tarafların doğrudan bir biçimde egemenlik hakları ve ülkesel bütünlükleri ile ilişkilendirdikleri, yıllardır süren ve kronikleşmiş sorunlar bulunduğu; bu sorunlara bağlı olarak çıkan krizlerde gerilimin hızlı bir biçimde tırmandığı ve hatta bazı durumlarda iki ülkenin ciddi biçimde bir savaşın eşiğine geldiği; Türkiye'nin diğer komşularıyla sorunları çerçevesinde bazı sürtüşmeler ve gerilimler yaşamakla birlikte, bunların ciddi bir sıcak çatışma noktasına ulaşmadığı ve Türk-Yunan ilişkileri ve buna bağlı sorun/çatışmaların Türk kamuoyunun dış politika alanında en fazla ilgi duyduğu konu olduğu ve hatta bu konuların çoğu kez bir “milli dava” olarak algılandığı göz önünde bulundurulduğunda, Yunanistan'ın, Türkiye'nin tehdit sıralamalarında çoğu kez en başlarda yer aldığını söylemek mümkündür.

Türkiye'ye göre Yunanistan, kurulduğu tarihten itibaren, esasen doğuya doğru genişleme eğiliminde olan, yayılmacı bir ülkedir. 1864'te İyon Adalarını, 1881'de Teselya'yı, 1913'te Makedonya, Güney Epir, Girit ve Ege Adalarını, 1919'da Batı Trakya'yı ve 1947'de Oniki Adaları alan Yunanistan, bağımsızlığını kazandığı 1830'dan bu yana topraklarını sekiz kat genişletmiştir⁸⁴. Nitekim Yunanistan'ın Kıbrıs'ta *enosis*'i gerçekleştirme ve Ege'nin tümüne sahip çıkma ve egemenliğini yayma girişimlerini sürdürmesi, genişleme çabalarının ve sürecin henüz sona ermediğini ortaya koymaktadır. Türkiye bu bağlamda Yunanistan'ın bu yayılma çabalarının belli bir program dahilinde, veya daha açık bir ifadeyle tarihsel ve ulusal bir amaç çerçevesinde gündeme geldiğini düşünmektedir. Türkiye'ye göre bu amaçlar, Etniki Eteria'nın faaliyet programında açıkça yer almaktadır. Aşamalı bir biçimde gerçekleştirilmesi öngörülen bu hedeflerden ilki, Yunanistan'ın bağımsızlığının elde edilmesidir. Programın 2. maddesi Selanik ve Batı Trakya'nın Yunanistan'a ilhakını, 3. maddesi ise, tüm Ege adalarının ele geçirilmesini öngörmektedir. Programın 4. ve 5. maddeleri, Oniki Adaların ve Girit'in elde edilmesine ilişkindir. Tüm bunlar gerçekleştirildikten sonra Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı (6. madde), Karadeniz'de Pontus Rum Devleti'nin kurulması (7. madde), Kıbrıs'ın Yunanistan'ın egemenliğine alınması (8. madde) ve İstanbul'un ele geçirilerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun tekrar kurulması (9. madde) mümkün

⁸⁴ Ayman, “Ege’de Müzakere...”, s. 294.

olabilecektir⁸⁵. Görüldüğü üzere bu hedefler, Yunanistan'ın sınırlarını Ortodoks-Rumların yaşadığı tüm bölgelere yayma amacına yönelik olan ve 1870'li yıllardan itibaren Yunan dış politikasının merkezinde yer alan *Megali İdea* politikası ile de uyumludur. Koşullar uygun olduğu ölçüde, ilk beş maddede yer alan hedeflere adım adım ulaşılmıştır. 1919-1922 yılları arasında 6. ve 7. maddede yer alan hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda önemli bir aşama kaydedilmişse de, bu girişimler “Küçük Asya Felaketi” ile sonuçlanmış ve 1923 yılında mübadelenin gerçekleştirilmesi ve bölgede bağımsız ve güçlü bir ulus-devletin kurulması ile maddi temelleri ortadan kalkan *Megali İdea* politikası da sona ermiştir. Ancak 1947 yılında Oniki Adaların ele geçirilmesi ve 1954 yılından itibaren neredeyse tüm Yunan hükümetlerinin *enosis*'in gerçekleştirilmesine yönelik çaba sarf etmesi, hem bu hedef ve çabaların sürekli olduğunu, hem de *Megali İdea*'nın halen, örtülü bir biçimde Yunan dış politikasının temelinde yer aldığını ve esas hedefini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye'ye göre Yunanistan'ın temel amacı, “tarihsel hak” iddia ettiği toprakların ele geçirilmesi ve Bizans'ın yeniden kurulması, yani henüz gerçekleştirilememiş olan “ulusal” hedeflere ulaşılmasıdır; Kıbrıs haricinde bu toprakları egemenliğinde bulunduran Türkiye'ye karşı yayılmacı ve saldırgan politikalar izlemesinin nedeni de budur⁸⁶.

Türkiye'nin Yunanistan'dan yoğun bir askeri tehdit algıladığını söylemek güçtür. Bunun temel nedeni Yunanistan'ın askeri güç ve yeteneklerinin Türkiyeninkiler karşısında oldukça zayıf görülmesidir. Bununla birlikte Yunanistan'ın savunma ihtiyacını aşacak biçimde ve aşırı sayılabilecek ölçüde silahlanmasının, Türkiye'de bazı kaygılar yarattığı söylenebilir. Bu noktada Türkiye, Yunanistan'ın beklenmedik ve zayıf bir anında kendisine yönelik ani ve etkili bir saldırı gerçekleştirmek üzere silahlanmasını arttırdığı kanısındadır. Ayrıca Türkiye, askeri gücünün zayıf olması nedeniyle Türkiye'yle konvansiyonel bir savaşa girmekten kaçınacak olan Yunanistan'ın, olup-bittiler veya fiili durumlar yaratmaya

⁸⁵ Ayman, “Ege’de Müzakere...”, ss. 299-300.

⁸⁶ Nitekim 1997’de İskeçe’de bir Pontus anıtı açılması ve Yunan Kilisesi Başpiskoposu Hristodulos’un 1998’de yaptığı bir konuşmada yer alan şu sözleri de, Yunan yayılmacılığının bir kanıtı olarak görülmektedir: “Kan dökmeye hazırız. Kendimizi feda etmeye de hazırız...Yunanlıların lideri olarak size Trabzon’daki Sümela Manastırı’nı yeniden açacağıma söz veriyorum. Biz Yunanlılar, Türklere kaptırdığımız toprakları yeniden geri alacağız”. Ayman, “Ege’de Müzakere...”, ss. 304-305.

çalışmasından veya savaşa yol açabilecek tehlikeli tahriklere girişmesinden çekinmektedir. Türkiye'ye göre böyle bir durum Yunanistan'ı destekleyeceğini düşündüğü üçüncü tarafların araya girmesine yol açacak ve kendisi aleyhine sonuçlar yaratabilecektir. Nitekim şimdiye dek büyük devletler hemen her durumda "Avrupa'nın şımarık çocuğu" Yunanistan'ın yanında yer almışlardır; nitekim bu devletin topraklarını genişletmesi de, bu sayede mümkün olmuştur. Ayrıca Türkiye, Yunanistan'ın "Türk tehdidi"ne sürekli ve aşırı vurgu yapmasının, Türkiye'yi daha baştan suçlayarak kendi saldırgan politikalarına zemin hazırlama, bunları kamufle etme veya meşrulaştırma amacına yönelik olduğunu düşünmekte⁸⁷ ve böyle bir ortamda, Yunanistan'ın çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisiyle ve önce harekete geçenin kazançlı çıkacağı mantığıyla kendisine yönelik kışkırtma veya saldırılara girişmesinden çekinmektedir. Öte yandan Türkiye, Yunanistan'ın Ege adalarını antlaşmalara aykırı biçimde silahlandırmasını, güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak algılamaktadır. Türkiye, Yunanistan'ın bu yöndeki faaliyetlerini Ege'deki denge ve statükoyu bozmaya yönelik bir çaba ve bu ülkenin Ege'yi sahiplenme girişimi olarak yorumlamakta ve bu girişimlerin savunmadan çok saldırıya yönelik olduğunu düşünmektedir. Çünkü ilk olarak, Yunanistan'ın, adaların silahlandırılmasının, egemenliğine ve ülke bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturduğunu ileri sürdüğü Ege Ordusu'nun 1975'te kurulmasından sonra gerçekleştirildiği ve dolayısıyla egemenliğini ve ülke bütünlüğünü korumaya yönelik olarak savunma amaçlı olduğu iddialarının aksine, adaların gizli bir biçimde 1964 yılından beri silahlandırıldığı bilinmektedir; bu durum sözkonusu faaliyetin savunma değil saldırı amaçlı olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Türkiye'ye göre olası bir Yunan saldırısının, çeşitli nedenlerle, Trakya sınırından değil, ağırlıklı olarak Ege kıyılarından gelmesi muhtemeldir. O halde ilk ve etkili vuruş, büyük ihtimalle adalardaki kuvvetler aracılığıyla gerçekleştirilecektir ve bu durum adaların stratejik önemini arttırmaktadır⁸⁸. Ayrıca günümüzde savaş araçlarının nitelik, menzil ve

⁸⁷ Ayman, "Ege'de Müzakere...", s. 299.

⁸⁸ Aksu, adaların stratejik önemini şu şekilde açıklamaktadır: "...bir Türk-Yunan savaşı sırasında karşı tarafa en kısa süre içerisinde en fazla kaybı verdirebilecek olan taraf savaşın olası galibi olarak çıkacaktır. Böylesi bir durumda, Ege Denizi'ndeki Yunan adalarının çokluğu ve dağınıklığı, Türk kıyılarına yakınlığı, bu adalara stratejik bir önem kazandırmakta ve Türkiye açısından ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğü yönünden sürekli olarak göz önünde bulundurulması gereken bir faktör olarak değerlendirilmektedir". Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 92.

teknoloji açısından ulaştığı nokta düşünüldüğünde, Anadolu'ya oldukça yakın olan bu adalara füze sistemleri ve hava kuvvetleri ağırlıklı askeri birlikler yerleştirilmesi halinde⁸⁹ Türkiye'nin birçok önemli kentinin vurulabilir hale gelmesi de, Türkiye'nin bu konuda algıladığı tehdidi arttırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, bir yandan Yunanistan'ın adaları silahlandırmasına karşı çıkarken, diğer yandan da bu adaların NATO savunma planlarına dahil edilmesini reddetmekte ve bunun aleyhine fiili bir durum oluşturulması girişimi olarak değerlendirmektedir. Öte yandan Türkiye Yunanistan'ın Ege'de karasularını 12 mile çıkarma ve adalara kıtasahanlığı kazandırmaya yönelik girişimleri ile bu konularda müzakerelerden kaçınma şeklindeki tavrını da, yaşamsal çıkarlarını tehdit eden bir durum, bu ülkenin Ege'de statüko ve dengeyi kendi lehine değiştirme ve Ege'yi sahiplenme ve tamamen kendi hakimiyeti altına alma çabası olarak değerlendirmektedir. Sonuç olarak Türkiye, Yunanistan'ın Ege'deki tüm girişimlerinin, bu denizin bir “Yunan gölü” haline getirilmesine yönelik olduğunu düşünmektedir.

Türkiye'nin Yunanistan'a ilişkin en önemli tehdit algılamasının bu ülkenin diplomatik alandaki güç ve ağırlığından kaynaklandığı söylenebilir. Bu noktada, gücün maddi unsurları temel alınarak yapılan karşılaştırmalarda Türkiye'ye göre zayıf bir ülke olduğu görülen Yunanistan'ın gücünün, diğer devletleri harekete geçirme yeteneği veya uluslararası örgütler içindeki konumu ve etkinliği, yani diplomatik alandaki güç ve kapasitesi dikkate alındığında, Türkiye'ye yaklaştığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye açısından, tek başına yeterli ve caydırıcı bir etkiye sahip olmasa da, Yunanistan'ın gücünü ve yarattığı tehdidi anlamlı ve kayda değer kılan şey, bu ülkenin Türkiye aleyhine ittifak sistemleri kurması, ikili sorunları uluslararası örgütler çerçevesinde uluslararasılaştırabilmesi ve büyük devletlerin (özellikle etkili Rum lobisi aracılığıyla ABD'nin) desteğini elde etme yeteneğidir. “Diğer bir deyişle, Yunan tehdidi tek başına olmaktan ziyade, diğer tehditlerle birleştiğinde anlam ve ağırlık kazanmaktadır”⁹⁰.

⁸⁹ Olası bir Türk-Yunan savaşında hızlı ve kesin sonuç almaya yönelik olarak kara kuvvetlerinden çok hava kuvvetleri ağırlıklı olarak kullanılacak ve füze sistemleri oldukça büyük bir önem taşıyacaktır. Bu bağlamda Türkiye kıyılarına yakın adalarda oluşturulacak savunma ya da saldırı amaçlı askeri yığınakların da füze sistemleri ve hava kuvvetleri ağırlıklı olması rasyonel ve muhtemel gözükmektedir. Bu konuda bkz. Aksu, **a.y.**

⁹⁰ Ayman, “Ege’de Müzakere...”, s. 298.

Türkiye'ye göre, büyük devletler, kuruluşundan bu yana birçok zaman, durum ve koşulda Yunanistan'la birlikte hareket etmişler, bu ülkenin yanında yer almışlardır. Bu durumun kısmen Yunanistan'ın bu devletlerin desteğini elde etme konusundaki yeteneğinden, kısmen de büyük devletlerin bu ülkeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanma arzusundan kaynaklandığını düşünen Türkiye, Yunanistan'ın bağımsızlığını, dönemin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yardımlarıyla kazanmasını; 1881'de Teselya'yı ele geçirmesini; Yunanistan'ın yenilgisi ile sonuçlanan 1897 Savaşı'nın ardından büyük güçlerin müdahaleleri ile bu ülkenin barış masasından neredeyse kayıpsız olarak kalkmasını; 1919-1922 "Anadolu Macerası"nda İngiltere tarafından desteklenmesini; batılı güçlerin, gerek 1963 yılından sonra Kıbrıslı Türklere yönelik yoğun şiddet eylemleri, gerekse 1974 yılında Makarios'a karşı girişilen ve *enosis*'i gerçekleştirmeyi amaçlayan darbe karşısında sessiz kalmalarını ve gerekli müdahaleleri gerçekleştirmemelerini; yine bu devletlerin 1970'li yıllardan Ege sorunları çerçevesinde Türkiye'ye yönelik kışkırtma ve tehditleri konusunda sessiz kalmalarını, bunun örnekleri arasında değerlendirmektedir. Türkiye'nin bu noktadaki en önemli kaygısının, Yunanistan ile yaşanabilecek herhangi bir çatışmada, dünya politikasına yön veren büyük güçlerin, gerek çıkarları doğrultusunda, gerekse Yunanistan'ın aktif diplomatik çabalarıyla, bu ülkenin arkasında yer alması ve/veya sözkonusu devletlerin bu şekildeki bir tutumunun, Yunanistan'ı Türkiye'ye saldırma konusunda teşvik etmesi ihtimali olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkiye'nin, Yunanistan'ın etkin ve güçlü Rum lobisi aracılığıyla, dünya politikasının en önemli aktörü konumundaki ABD'nin tamamen kendi tarafında bir tutum takınmasını sağlamasından çekindiğini de söylemek mümkündür⁹¹.

Yunanistan'ın, iki ülke arasındaki sorun ve gerilimleri, önemli bir güç ve konuma sahip olduğu uluslararası örgütlere taşıması ve bu platformlarda tartışılarak çözüme kavuşturulmasını sağlamaya yönelik girişimlerinin de Türkiye'nin kaygılarının bir başka boyutunu oluşturduğu söylenebilir. Türkiye, Yunanistan'ın bu

⁹¹ Nitekim 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD'nin silah ambargosu uygulamasında Rum lobisinin önemli bir etkisi olmuştur. Türkiye'nin, özellikle 1970'li yılların sonlarına doğru, Ermeni lobisi ile de ittifak kuran Rum lobisinin etkinliğini kırmak üzere benzer lobi ve propaganda faaliyetlerine girdiği, bu çerçevede güç ve etkinliğini arttırmak üzere Yahudi lobisi ile yakın işbirliği içine girdiği ve önemli bir başarı kazandığı görülmektedir. Bu konuda bkz. Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 130.

örgütler içindeki güç ve etkinliğini dengeleyemeyeceğini ve bu şekilde uluslararasılaştırılan sorunlara, doğrudan taraf olmayan, ilgisi bulunmayan devletlerin müdahil olmasını sağladığını düşünmekte; sonuçta, ikili müzakerelerde lehine çözüme kavuşturulması olasılığı yüksek olan bazı sorunlara ilişkin olarak bu örgütlerde alınan kararların, aleyhine olmasından çekinmektedir. Bu durumun özellikle, tam üyeliğin Türkiye'nin uzun yıllardır öncelikli dış politika hedeflerinden birini oluşturması bağlamında, AB açısından önem kazandığı görülmektedir. Gerçekten de Yunanistan'ın, 1981 yılından beri AB üyesi olmasına karşılık Türkiye'nin üye olmaması dolayısıyla sağladığı avantajı bir pazarlık konusu haline getirdiği ve bunun sağladığı imkanları Türkiye karşısında konumunu güçlendirmek ve siyasal baskı uygulamak amacıyla kullandığı görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin tam üyelik başvurularını ve AB uyum projeleri çerçevesinde Türkiye'ye verilecek fonları veto eden ve bu vetoların kaldırılması için Türkiye'nin Kıbrıs ve Ege'ye ilişkin sorunlarda tavizler vermesini isteyen Yunanistan⁹², AB'yi ikili sorunların çözümü konusunda bir platform haline getirmek istemekte ve hem Birliği, hem de üyeleri kendi görüş ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadır⁹³. Bu bağlamda Türkiye, 1999 Helsinki Zirvesi'ne dek Yunanistan'ı AB üyeliği önündeki en önemli engel olarak algılamıştır.

⁹² 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunan Türkiye ile AT oluşturulmaya çalışılan Uyum Anlaşması Yunanistan'ın vetosuna takılmış; Yunanistan ancak, Türkiye'nin 1964 Kararnamesi olarak bilinen, 1930 Anlaşması çerçevesinde Türkiye'de oturmakta ve çalışmakta olan ve sözkonusu anlaşmanın tek taraflı olarak feshedilmesi ile 1964'te sınırdışı edilen Yunan uyruklu Rumların Türkiye'deki mülklerine ve paralarına blokaj koyan düzenlemeyi kaldırması üzerine sözkonusu anlaşmayı imzalamıştır. Öte yandan 1990 yılında Dublin Zirvesi'nden sonra alınan bir kararla Türkiye'nin toplulukla ilişkileri Kıbrıs sorununa bağlanmış ve böylece bu sorun Türkiye'nin AT'ye üyeliğinin bir koşulu haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte Kıbrıs sorununun çözülmediğini veya bu konuda bir ilerleme sağlanmadığını ileri süren Yunanistan'ın Türkiye'nin üyelik başvurularını ve AB tarafından verilecek uyum fonlarını veto etmeye başladığı görülmektedir. Bu konuda bkz. Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 117; Melek M. Fırat, "AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye'nin Politikaları", **En Uzun Onyıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan-Şule Kut (Der.), 2. Baskı, İstanbul, Buke Yayınları, 2000, ss. 251-253.

⁹³ 1996 yılındaki Kardak Krizi'nde yaşanan gerginliğin ardından AB'yi harekete geçiren Yunanistan, Konsey'den, bunalımın çıkmasında sorumluluğun Türkiye'ye ait olduğu ve çözümün de Uluslararası Adalet Divanı'na gidilmesi olduğuna ilişkin bir karar çıkmasını sağlamış ve Türkiye üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur. Öte yandan 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştiren Helsinki Zirvesi'nin Başkanlık Sonuç Belgesi'nin 4. maddesinde yer alan şu hükümler, Yunanistan'ın görüş ve çıkarlarının Birlik politikalarına ne ölçüde yansıdığını ve Yunanistan'ın bu konudaki etkinliğini ortaya koymaktadır: "Üyelik sürecine eşit bir temelde katılan aday devletler, Avrupa Birliği'nin Antlaşmalarda ifade edilen değerlerini ve amaçlarını paylaşmalıdırlar. Bu bakımdan, Avrupa Birliği Konseyi, anlaşmazlıkların BM Şartı'na uygun olarak barışçı yoldan çözülmesi ilkesini vurgular ve aday devletleri, süren sınır anlaşmazlıkları ve ilgili diğer konuları çözmek için her gayreti göstermeye

Bunun dışında Türkiye, Yunanistan'ın özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren kendisine yönelik olarak izlemekte olduğu "çevreleme siyaseti"ni de güvenliğine yönelik önemli bir tehdit olarak algılamaktadır. Özellikle Kardak Krizi'nde yaşanan gerilimin ardından Türkiye ile askeri sorunları bulunan ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmeye karar veren Yunanistan⁹⁴, 1995'te Suriye, 1996'da ise Ermenistan'la askeri istihbarat değişimi ve askeri personel eğitimi konularını da kapsayan savunma işbirliği anlaşmaları imzalamış; Ermenistan ile yürüttüğü işbirliğine daha sonradan yakın siyasi ve askeri ilişkiler geliştirdiği İran'ın da katılmasını sağlayarak bu stratejik işbirliğine üçlü bir boyut kazandırmıştır. Her ne kadar bu anlaşmaların üçüncü bir ülkeye yönelik olmadığı ileri sürülse de, Türkiye, bu ülkeler arasındaki en önemli ortak noktanın, kendisi ile sorunları bulunan ülkeler olmasından hareketle, bu ittifakların esasen kendisine yönelik olduğunu düşünmektedir⁹⁵. Ayrıca bu ilişkiler ağını, Yunanistan'ın oluşturmaya çalıştığını düşündüğü "Ortodoks hilal"⁹⁶ ile birlikte değerlendiren Türkiye, bu girişimleri,

çağırır. Bunda başarılı olunamadığı takdirde, anlaşmazlığı makul bir süre içinde Uluslararası Adalet Divanı'na götürmelidirler. Avrupa Birliği Konseyi, özellikle üyelik süreci üzerindeki yansımalarıyla ilgili olarak ve en geç 2004 yılı sonuna kadar Uluslararası Adalet Divanı yoluyla çözüme bağlanmalarını teşvik etmek amacıyla, devam eden anlaşmazlıkların durumunu gözden geçirecektir". Öte yandan Yunanistan'ın AB üyeliği ve AB fonlarından yararlanma olanaklarını Türkiye'ye karşı bir pazarlık unsuru olarak değerlendirilmesi konusunda da diğer AB üyesi ülkelerin örtülü desteğini aldığını söylemek mümkündür. Nitekim AB, tam üyelik konusunda Türkiye'nin öncelikle Yunanistan'ı ikna etmesini istemektedir. Yine Türkiye'nin Avrupa kimliği içindeki yeri konusundaki sorgulamalar ve tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda, Yunanistan'ın AB içinde Türkiye hakkında kullandığı dil ve İslami kimliğine vurgu yaparak oluşturmaya çalıştığı "doğulu" imajı konusunda önemli bir başarı kazandığı söylenebilir. Bu konuda bkz. Aksu, **Türk-Yunan...**, ss. 117-118 ve 214-215.

⁹⁴ Türkiye ile ilişkilerini genellikle sıfır toplamı bir mantık içerisinde değerlendiren Yunanistan, Kardak Krizi'nden sonra oluşan mağlubiyet psikolojisinin de etkisiyle, "Türk tehdidi" ile baş edebilmenin yolunun, güçlü, modern ve mobilize bir orduya sahip olmanın yanında, Türkiye'nin düşmanları ile işbirliğini geliştirmekten geçtiğine inanmaya başlamıştır. Bunu ilk olarak Nisan 1996'da "Türkiye ile askeri sorunları olan NATO üyesi olmayan ülkeler ile askeri alanda işbirliği yapmaktayız" sözleri ile ifade eden Yunan Savunma Bakanı Arsenis, daha sonra da "Türkiye ile aramızdaki problemler ancak güçlü bir ordunun caydırıcılığıyla halledilebilir. Bunun için de Yunanistan'ın Rusya, İran, Irak, Suriye ve Ermenistan'la savunma işbirliği anlaşmaları yapması yerinde olacaktır" şeklindeki ifadeleriyle Yunanistan'ın bu politikaya verdiği önemi ortaya koymuştur. Bu konuda bkz. Büyükçolak, "Yunanistan'ın Stratejik...", ss. 87-90.

⁹⁵ Birgül Demirtaş-Coşkun, "Küreselleşmenin İkili Sorunlara Yansıması: Türk-Yunan İlişkileri Örneği", **Türkiye-Yunanistan Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), Ankara, ASAM Yayınları, 2002, ss. 200-201.

⁹⁶ Türkiye'ye göre, Sırbistan ve Rusya ile yakın askeri ve siyasi ilişkileri bulunan ve 1993 yılında Kıbrıs Rum Yönetimi ile "Ortak Savunma Doktrini" imzalayan Yunanistan, kuzey, batı ve güneyini kapsayan bir "Ortodoks hilal" ile kendisini çevrelemeye çalışmaktadır.

“hilal”in uçlarının kapatılmasına ve böylece Yunanistan tarafından tamamen çevrelenmesine yönelik bir çaba olarak yorumlamaktadır.

Türkiye’nin Yunanistan’dan algıladığı tehdidin bir başka boyutunda ise, bu ülkenin, kendisi aleyhine faaliyet gösteren terör örgütlerine destek vermesi bulunmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, Yunanistan bu tutum ve faaliyetlerinin kendisinin parçalanması ve/veya zayıflatılması amacına yönelik olduğunu düşünmektedir. Türkiye’ye göre Yunanistan, bu sayede yayılmacı amaçlarını gerçekleştirebilmek için uygun zemin ve ortam hazırlamaya çalışmaktadır. Türkiye, Yunanistan’ın 1980’li yıllarda ASALA ve çeşitli sol örgütlere; 1998’e dek PKK’ya etkin destek vermesini bu bağlamda değerlendirmektedir⁹⁷.

Genel olarak değerlendirildiğinde, tarafların karşılıklı tehdit algılamalarında, taraflar arasındaki güvensizliğin, tarafların ulusal kimlikleri çerçevesinde birbirlerini “öteki” olarak değerlendirmelerinin, aynı coğrafyada yer almaları ve ortak sınırlara sahip olmalarının, yani komşu olmalarının ve birçok bölge ve konuda birbirlerini rakip olarak algılamalarının önemli ölçüde etkili ve belirleyici olduğu söylenebilir. İki ülke arasında gerginliğin arttığı kriz dönemlerinde, taraflar birbirlerini mutlak bir karşıtlık ilişkisi içinde değerlendirmekte, bu ise birbirlerinden algıladıkları tehdidin yoğunluğunu arttırmaktadır. Bununla birlikte tehdit algılamaları konusunda iki ülke arasındaki en önemli farklardan biri, tarafların birbirlerinden algıladıkları tehdidin miktar ve yoğunluğunun eşit düzeyde olmaması, diğer bir ifadeyle asimetrik bir nitelik arz etmesidir. Bu noktada, Yunanistan’ın tehdit algılamalarında Türkiye’nin tuttuğu yerin, Türkiye’nin tehdit algılamalarında Yunanistan’ın tuttuğu yerden fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Yunanistan’da “Türk tehdidi” algısının iç siyasal/toplumsal ortamda birleştirici bir işleve sahip olmasının ve bu nedenle sürekli olarak gündemde tutulmasının da etkisiyle, bu ülkenin tehdit algılamaları arasında Türkiye’nin hemen her zaman ilk sırada yer aldığı; buna karşılık Yunanistan’ın gücünü ve yarattığı tehdidi daha çok ilişkisel bir bağlamda değerlendiren Türkiye’nin tehdit algılamalarında Yunanistan’ın daima üst sıralarda yer almakla birlikte, her zaman ilk başta bulunmadığı, yaşanan kriz ve gerilimlere bağlı olarak sıralamadaki konumunun değişken olduğu söylenebilir. Öte yandan tarafların tehdit

⁹⁷ Bu konuda bkz. Aksu, **Türk-Yunan...**, ss. 125-129.

algılamalarında, diğer ülkenin, kendisinin ülke bütünlüğü ve ulusal güvenliği yanında ulusal çıkarlarına yönelik doğrudan bir tehdit oluşturduğu ve sürekli olarak saldırgan ve/veya kışkırtıcı bir tutum içerisinde olduğu; kendisi aleyhine yayılmacı amaçlar izlediği; belli bir tarihsel davranış modeli çerçevesinde hareket ettiği; denge ve statükoyu kendi lehine bozmaya çalıştığı; çevresindeki ülkelerle ittifaklar geliştirerek kendisini çevrelemeye çalıştığı; topraklarını elde etmeye yönelik olarak saldırıya geçmek için fırsat kolladığı; zayıf bir anında fiili durumlar yaratarak ve/veya dubbittiler ile egemenliğini genişletmeye çalıştığı ve üçüncü tarafların/büyük devletlerin hemen her durumda diğer devletin yanında yer aldığı gibi ortak bazı algılamaların bulunduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

2.2.2. ULUSAL KİMLİKLERE İLİŞKİN ALGILAMALAR

Her kimlik, ne/kim sorularına verilen yanıtlar; toplumsal boyutta inşa edilmiş tanımlamalardır. Her tanımlama da bazı unsurların dahil edilmesine, diğerlerinin dışta bırakılmasına yönelik bir çaba olduğundan, her kimlik “biz” ve “öteki” unsurlarını aynı anda içerir. Çünkü kimlik aynı zamanda bir konumlandırma olduğundan, ancak “karşı” tarafa göre vardır ve “öteki”, “biz”le bir karşılaştırma ölçütü oluşturarak farklılıkların ortaya çıkmasını/ayırt edilmesini sağlar. Böylece “öteki”, “biz”i var, görünür ve anlamlı kılar ve “biz”le birlikte var olmak ve bulunmak durumundadır. Esasen bireyin dünyayı anlamlandırması ve kendini konumlandırması sürecinde “ben”in karşısında ortaya çıkan/oluşturulan “öteki”nin, aynı zamanda kolektif bir boyutu da bulunmaktadır (“biz” karşısında “öteki”). O halde toplumsal kategoriler olarak “biz” ve onun karşısında “öteki”nin, bunların içerik ve nitelikleri ile bunlara ilişkin anlam ve yargıların toplumsal bir süreç çerçevesinde yaratıldığını söylemek mümkündür⁹⁸.

Birey veya gruplar, kendilerini, dış çevreyi ve ilişkilerini, bunlara belli özellikler atfederek ve belirli kategorilere yerleştirerek değerlendirirler. O halde birey veya grupların çevrelerini ve dolayısıyla “öteki”ni, olduğu gibi gerçekliği ile değil, zihinlerindeki gerçeklik yansıması ile, yani onlar hakkında oluşturulan

⁹⁸ Tekeli, bu açıdan “öteki”nin olmadığı bir toplum arayışının anlamsız olduğunu belirtmektedir. İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s. 87.

imajlar/yargılar çerçevesinde algıladığı ve değerlendirdiği söylenebilir⁹⁹. Bu süreçte “öteki”nin özelliklerine ilişkin inançları ve toplumsal imajı oluşturan, belirli toplumsal süreçlerle kolektif olarak oluşmuş/üretilmiş, geniş ölçüde paylaşılan ve değer ve yargı yüklü kalıplar olarak tanımlanan stereotiplerin önemli bir işlevi bulunmaktadır: Stereotipler bir tanımlama/farklılaştırma çerçevesi sunar (böylece birey, ya bir başka gruptan hareket ederek ait olduğu grubu ya da kendi grubundan hareket ederek diğer grubu tanımlar, böylelikle ait olunan grup diğer gruptan ayrılır); bireyin aidiyet ihtiyacını karşılar; olay ve ilişkileri belli ölçülerde basitleştirerek algılamayı kolaylaştırır ve birey/gruplara “öteki” hakkında “hazır” değerlendirme/kanılar bütünü sunar¹⁰⁰. Bu durumda “biz”i oluşturan bireylerin “öteki” hakkındaki algılamalarının, çoğu kez, toplumsal olarak aktarılan, kapsam ve içeriği zaman içinde değişebilen ve belli ideolojik müdahalelerle biçimlendirilebilen ve yönlendirilebilen ve bu anlamda birer toplumsal/siyasal kurgu olan stereotipler ve bunlara dayalı olarak oluşan imajlar çerçevesinde oluştuğu söylenebilir. Bu süreçte “biz”in olumlanması, güçlendirilmesi ve yüceltilmesi için, “öteki”ne olumsuz özellik ve yargılar atfedilir ve bunlar “öteki”nin tüm mensuplarına genelleştirilir. Burada “öteki”ne atfedilen özelliklerin mutlaka gerçekliğe tekabül etmesi gerekmez, kimi zaman hayali unsurlara da dayanabilir; bu noktada önemli olan, böyle olduğuna yönelik genel kabul gören “inançtır”. Aynı zamanda “öteki”nin davranışlarına ilişkin beklentiler de oluşturan stereotipler, zaman içinde içselleşerek “öteki”nin değerlendirilmesine dayanak oluşturan “verili bir duruma”, “doğal” “bilgi”ler haline dönüşürler. Diğer bir ifadeyle, bireyler, imajların “normal”, “kendi” düşünceleri olduğuna ve mutlak gerçekliği yansıttığına inanmaya başlarlar; bu nedenle de stereotiplerin farkına varılması çoğu kez oldukça güçtür. Ayrıca, “öteki”yle ilişkilerin nispeten normal ve/veya olumlu bir seyir izlediği durumlarda, toplumsal bilinçaltında sürekli olarak varlığını korumakla birlikte bu stereotiplerin algılamaları belirleme/etkileme gücünün azaldığı; buna karşılık “öteki”yle yaşanan kriz anlarında canlandığı ve etkisinin arttığı söylenebilir.

⁹⁹ Barlas Tolan, Hülya Tufan, et al., **Türkiye’den Dünyaya Bir Bakış: Türkiye’deki Avrupalı İmgesi ve Ulusal Kimlik Kurgusuna Etkileri**, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 1999, ss. 20-21.

¹⁰⁰ Tolan, et al., **a.g.e.**, s. 21.

Belirli bir tarihsel dönemde egemen olan görüşler, “biz” ve “öteki”ne ilişkin imajları belirleyen/yönlendiren temel etmendir. 16. yüzyıldan bu yana en yaygın ve geçerli toplumsal kimlik/aidiyet biçimi olan ulusal kimlik de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu bağlamda ulusal kimliğin kurulması ve yaygınlaştırılması sürecinde ulusal “biz”in “öteki”si, çoğu kez diğer ulus(lar) olarak belirmektedir. Ulusun birçok “öteki”si olmakla birlikte, genellikle bunlardan birinin diğerleri arasında daha öncelikli olduğu, daha büyük bir önem atfedildiği ve/veya daha yoğun bir “ötekileştirmeye” tabi tutulduğu söylenebilir. Bu “öteki” genellikle, çatışmalı tarihsel geçmiş veya aynı coğrafyayı paylaşmadan dolayı rakip olarak algılanan, farklılıkların ve ayrışmanın yakından görülüp algılanabildiği komşu ulustur. Ulusal kimliğin oluşturulması sürecinde ulus olarak tahayyül edilen toplumda yerel olarak “kendiliğinden” varolan/ortaya çıkan “saf”, “ham” haldeki ve aynı zamanda birbirinden farklı olabilen “öteki” imajları (ülkenin sınır ve iç bölgelerindeki “öteki”ne ilişkin algılamalar çoğunlukla farklıdır), ulusçu ideoloji tarafından, gerekli değişikliklerle, ulusal kimliğin, bireylerin esas kimliği ve en önemli aidiyet bağı haline gelmesini sağlamak ve “biz”i görünür ve değerli kılmak ve/veya güçlendirmek amacıyla, ideolojik aygıtlar aracılığıyla bütünleştirilir, standartlaştırılır ve tüm “ulus”a yaygınlaştırılır. Bu durumda ulusu oluşturan bireylerin “öteki”ne ilişkin kolektif algılamalarını büyük ölçüde, bu genel kabul gören “ulusal” imajlar belirler/etkiler. Öte yandan ulusal kimliğin bütünleyici bir parçası olan “öteki”ne olumsuz özellikler atfedilmesi, bunların kalıplaştırılarak yaygınlaştırılmasında da ulusçu ideolojinin ve devletin hemen her aşamada ve önemli oranda bir müdahalesinin sözkonusu olduğu belirtilmelidir. Ulusçu ideolojinin buradaki en önemli araçları ise, eğitim sistemi ve kitle iletişim araçlarıdır. Ulus inşası bu bağlamda ele alındığında, hem ulusal “biz”, hem de “öteki” hakkındaki imajların yaratılması, pekiştirilmesi, yaygınlaştırılması ve süreklileştirilmesine yönelik, yukarıdan aşağıya ideolojik bir süreç/eylem olarak görülebilir. Burada önemli olan husus, bu süreçte ulusçu ideoloji tarafından hedeflenen amaçlara ulaşılabilmesi açısından belirli dönüşümlere tabi tutulan ve yaygınlaştırılan imajların, büyük ölçüde toplumda “öteki”ne ilişkin olarak var olan, önceki imajlara dayandığı ve/veya toplumun tümünde veya bir kesiminde “öteki” hakkında paylaşılan bir kanıyı yansıttığı veya desteklediğidir. Diğer bir ifadeyle, ulusçu ideolojinin “öteki”ne ilişkin çoğu kez yeni imajlar oluşturmadığı; bu konuda

“aşağı”nın imajlarının, “öteki” hakkında tüm ulusta aynı algılamayı yaratmaya yönelik olarak “yukarıda” belli ölçülerde dönüştürülerek yaygınlaştırıldığı söylenebilir. Son olarak, batı ve batı-dışı ulusçuluklar arasında “öteki” imajının ulusal kimlik içindeki yeri konusunda belirgin bir fark olduğu görülmektedir. Devletin ulus ve ulusçuluktan önce var olduğu batı tipi ulusçuluklarda, ulusal kimliğin oluşumunda “olumlu öge”, yani ortaklık duygusu veya “biz”, “biz”e ilişkin imajlar daha baskın olduğundan, yine “olumsuz” olmakla birlikte “öteki”, “biz”in farklılığını ve olumlu ve üstün yönlerini ortaya koyduğu ölçüde önemli görülür. Diğer bir ifadeyle batı tipi ulusçuluklarda “biz” karşısında “öteki” oluşturulduğu söylenebilir. Öte yandan ulusçuluğun ulus ve devletten önce ortaya çıktığı batı-dışı ulusçuluklarda ise, gerek ulusun oluşturulabilmesi, gerekse bağımsız bir ulus-devlet kurulabilmesi için, “öteki”, ulus olarak tahayyül edilen topluluğu birleştiren önemli bir unsur olarak değerlendirilir; yani, ulusal kimlikte esas vurgu, diğer uluslardan farklılıklara yapıldığından “olumsuz” öge baskındır. Bu bağlamda batı-dışı ulusçuluklarda “öteki”nin ulusal kimlik içinde önemli bir konumda bulunduğu; “öteki”ne ilişkin olumsuz yargı/imajların ağırlıklı olduğu ve yoğun bir ötekileştirme bulunduğu; “öteki”nin mutlak bir karşıtlık içinde algılandığı ve değerlendirildiği ve “öteki”den yola çıkılarak “biz”in oluşturulduğu söylenebilir.

Türkler ve Yunanlılar, birbirlerini karşılıklı biçimde, “öteki” olarak konumlandıran ve algılayan iki ulustur. Bunun nedenlerinin en başında, her iki ulusun da ulusal bağımsızlığını, birbirlerine karşı verdikleri, kanlı, uzun ve büyük acı ve toplumsal travmalara yol açan mücadeleler sonucunda kazanmış olmaları ve bu sürecin ulusal kimliklerin oluşumunda önemli bir yere sahip olması gelmektedir. Gerçekten de Yunan halkı ulusal bağımsızlığını, Osmanlı Devleti ve bunun içinde egemen unsur olarak görülen Türklere karşı sürdürülen uzun mücadele sonucunda elde etmiş; bu mücadele Yunan ulusal kimliğinin var olma mücadelesi olarak görülmüş ve dolayısıyla Yunan ulusal kimliğinin oluşumu ve yaygınlaşmasında Türk karşıtlığının önemli bir yeri olmuştur. Bu bağlamda Yunan ulusçuluğunun ilk ve en önemli “öteki”si “Türk” olmuştur. Öte yandan Yunan işgali, Türk ulusal kurtuluş mücadelesinin başlamasında ve halkın yoğun destek vermesinde en önemli etken olmuş; işgalci emperyalist devletlere karşı sürdürülen bağımsızlık mücadelesi, Yunanlılara karşı yürütülen mücadele ile somutlaşmış ve bu Türk ulusunun var olma

savaşımı olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda Türk ulusal kurtuluş mücadelesi, tamamen değilse de büyük ölçüde, Yunan karşıtlığı çerçevesinde gelişmiş ve savaşın ve bunun yol açtığı yıkım ve acıların sorumlusu olarak görülen Yunanlılar, Türk ulusal kimliğinin başta gelen “öteki”lerinden birini oluşturmuştur¹⁰¹. Öte yandan her iki ülkedeki ulus inşa süreçlerinde, ulusun tüm bireylerinde “öteki” hakkında aynı/benzer algılamaların oluşmasının sağlanması ve ulusal “biz”in tahkim edilmesi amacıyla, toplumdaki yerel ve parçalı “öteki” imajları bütünleştirilerek, başta eğitim sistemi yoluyla ulusun tümüne genelleştirilmiş ve böylece ilk baştaki karşılıklı “ötekilik” kalıcılaştırmış ve güçlenmiştir. Ayrıca iki ülkenin birbirini rakip olarak algılamaları; bazı yakınlaşma dönemlerine rağmen ilişkilerin önemli bir kısmına sorunların ve çatışmacı nitelikte ilişkilerin damgasını vurması; süreç içerisinde taraflar arasındaki sorunların nitelik, boyut ve yoğunluğunun artış göstermesi ve iki ülke arasında sık sık yaşanan krizler tarafların birbirlerini karşılıklı olarak “öteki” biçiminde algılamalarını yoğun biçimde etkilemiştir. Bu bağlamda ilişkilerin genel anlamda olumsuz bir seyir izlemesinin taraflar arasındaki güvensizliği daha da arttırdığı ve bu durumda karşı tarafın davranışlarının, giderek artan bir biçimde, “öteki” hakkındaki imaj çerçevesinde oluşan beklentiler doğrultusunda algılandığı/değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca iki ülke arasında sorunların varlığını koruduğu ancak önemli bir gerginliğin yaşanmadığı, ilişkilerin nispeten “normal” bir seyir izlediği dönemlerde, tarafların birbirlerine ilişkin olumsuz yargılarında nispi bir azalma görülmekle birlikte, ilişkilerin gerginleştiği kriz dönemlerinde, tarafların birbirlerine ilişkin “öteki” imajlarının güç kazandığı, yani “ötekileştirme”nin arttığı ve buna bağlı olarak olumsuz yargıların yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

¹⁰¹ Türk ulusal kimliğinin esas inşa döneminde, yani “Yeni Türkiye’nin” ilk iki onyılında, resmi söylemde ve metinlerde özel bir Yunan düşmanlığının yer almadığını ve Yunanlıların “genel düşmanlar” kategorisinde değerlendirildiğini belirten Bora, bu dönemde Yunanlıların Türk ulusunun en önemli “ötekisi” olmadığını (bu durum özellikle, ulusal kimliğin inşası sürecinde öteki ve düşman imgelerinin asli bir öneme sahip olduğu ve bir ölüm-kalım mücadelesi olarak betimlenen Kurtuluş Savaşı’nda karşı cepheyi Yunanlıların oluşturduğu düşünüldüğünde, oldukça şaşırtıcıdır), ancak Kıbrıs sorununun ortaya çıktığı 1950’li yılların ortalarından itibaren “Rum/Yunan”ın Türk ulusçuluğunun en önemli ve ayrıcalıklı düşman imgesi haline geldiğini belirtmektedir. Tanıl Bora, “Milli Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde ‘Yunan Düşmanlığı’ Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?”, **Defter**, C. 11, S. 32, 1998, ss. 35-42.

Ulusal kimliklerini oluşturma süreçlerinde tarafların birbirlerini ulusun en önemli “öteki”si olarak konumlandırmalarının bir sonucu olarak, karşılıklı olarak “öteki”ne atfedilen özellikler, imajlar ve dolayısıyla algılamalar olumsuz olmuştur. Bu noktada, “öteki” (ve aynı zamanda “biz”) hakkındaki imajların nasıl ve ne yönde oluşturulduğu, süreklileştirildiği ve yeniden üretildiği ile bunlar çerçevesinde birey/topluman algılamalarının nasıl ve ne yönde oluştuğunun tespiti önem kazanmaktadır.

İlk olarak, her iki ülkede okullarda okutulan ders kitaplarının karşılıklı olarak incelenmesinin, “öteki”nin ulusal kimlik içindeki konumu ile diğer topluma ilişkin “öteki” imajının nasıl oluşturulduğu ve süreklileştirildiği konusunda bazı fikirler edinmeyi mümkün kıldığı söylenebilir. Bu noktada tarih ders kitaplarının özel bir önemi bulunmaktadır: Birçok eğitim bilimcinin katıldığı görüşe göre, tarih ders kitapları, “biz” ve “öteki” hakkındaki imajları en açık biçimde ortaya koyan ve temel amacı, ulusçu bir anlayışla oluşturulmuş “tarih”e ilişkin bilgi aktarımı yanında, öğrencilerin diğer uluslar hakkında belirli bazı tutumları ve yargıları öğrenmelerini, kabul etmelerini ve bunlara göre hareket etmelerini sağlamak olan kitaplardır¹⁰². Öte yandan tarih ders kitapları, ulusun neredeyse tüm bireyleri tarafından zorunlu olarak okunan, resmi görüşü doğrudan bir biçimde yansıtan ve bireylerin küçük yaşlardan itibaren “öteki”ne ilişkin belli tutum ve yargıları edinmelerini sağlamaya yönelik öğretim materyali olmaları açısından da önemlidir¹⁰³. Millas, iki ülkedeki tarih ders kitaplarını karşılıklı olarak incelediği çalışmasında, her iki ülkedeki kitapların “öteki”ne bakışının hemen hemen aynı olduğunu ve benzer yargılar içerdiğini, bu kitaplarda “biz”in özelliklerinin olumlanıp yüceltildiğini, buna karşılık küçümsenen “öteki”ye olumsuz özellikler atfedildiğini belirtmektedir¹⁰⁴.

İki ülkedeki tarih kitaplarında da “biz”, uzun bir tarihsel geçmiş ve sürekliliğe sahip, “üstün” ve “uygarlık kuran” ulus olarak tanımlanırken, “öteki”nin sıradanlığına veya uygarlıktan uzaklığına (barbarlığına) vurgu yapılmaktadır:

¹⁰² Penelope Stathis, “Yunan [ve Türk] Tarih Ders Kitaplarında ‘Ben’ ve ‘Öteki’ İmgeleri”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu**, Ali Berkay ve Hamdi Can Tuncer (Yay. Haz.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 125.

¹⁰³ Herkül Millas, **Tencere Dibin Kara, Türk-Yunan İlişkilerine Bir Önsöz**, İstanbul, Amaç Yayınları, 1989, s. 47.

¹⁰⁴ Millas, **Tencere Dibin...**, ss. 35-47.

“Yunanlı ulusu yaklaşık olarak 4000 yıldır tarih sahnesindedir... Atina merkez olmak üzere... yaratılan uygarlık tüm dünya tarafından hayranlıkla karşılanmaktadır... Bu uygarlığı daha sonra Büyük İskender Asya'nın derinliklerine götürmüştür... (Sonra) bu uygarlık Avrupa'ya geçmiş ve bugünkü dünya uygarlığının temelini oluşturmuştur... Bizans devrinde, uygarlığın ve Hristiyanlığın kurtarılması için barbar uluslara karşı savaşmıştır... Sonunda II. Mehmet bu ünlü ve yüzyıllar sürmüş olan tarihi sürece son verince, Yunanlı bilginler Yunanlı uygarlığını Batı'ya götürmüşler ve Rönesans'a yardım etmişlerdir”¹⁰⁵.

“Bizans'ı zor duruma getiren başka halk toplulukları Macarlar ve Peçenekler'di. Türkler gibi bunlar da Moğol soyundandır”. “Türkler sarı ırktandırlar”. “Kral Konstantin onurla Konstantinopolis'i savunmaya hazırlandı, ama Termopilles'deki Leonidas gibi o da barbarların eninde sonunda yeneceklerini biliyordu... II. Mehmet, dervişler aracılığıyla Türk erlerin fanatizmini ve imgelerini kışkırttı; bu dünyada ve gelecek yaşamda zenginlikler için umutlar verdi. Saldırıda ölürlerse Cennet'te peygamberleriyle karşılaşacaklarını söyledi. Yaşayanlar ise üç gün süreyle kenti yağma edebileceklerdi... Kent alındığında dehşet ve korku izledi: Katliam, yağma, tutsak almalar, yıkım ve başka barbarlıklar yer aldı”¹⁰⁶.

“Orta Asyalı Türkler, gittikleri yerlerin Eski Taş Çağı'nı yaşayan halkını, Yeni Taş Çağı'na yükselttiler... Onlara ekip biçmeyi, kilden kapacak yapmayı, madenlerden yararlanmayı öğrettiler. Kendileri de bu yeni ülkelerde daha çok ilerlediler, büyük şehirler ve güçlü devletler kurdular. Mezopotamya'da, Mısır'da, Anadolu'da, Suriye'de ve Ege Denizi çevresinde önemli medeniyet merkezleri meydana geldi... Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılar ve araştırmalar, dünyanın en eski medeniyetini Türkler'in meydana getirdiğini ortaya çıkarmıştır”. “Asya, ilk insanın yaşadığı, büyük dinlerin doğup yayıldığı yerdir... Barutu, pusulayı, kâğıdı, porseleni, ipeği, camı ve gözlük camını, takvimi, yazıyı ilk olarak Asyalılar bulmuş ve yapmıştır. En çalışkan, en gözü tok milletler Asya'dadır”¹⁰⁷.

“İsa'dan önce 1200 yıllarında bir takım barbar kabileler... bugünkü Yunanistan'a girmişlerdir. Bunlar geçtikleri yerleri yakıp yıkmışlar, ele geçirdikleri toprakların eski ahalisini acımaksızın öldürmüşlerdir. Romalılar, adı ve sanı olmayan bu kabilelerin tümüne Grek demişlerdir”. [Bunlar zamanla] “Anadolu'dan buraya göç etmiş bulunan kavimlerle... melezleşmişlerdir. Makedonyalılar, Romalılar, İslavlar ve Arnavutlar'la da karışmışlardır. Böylece Grekler'le bugünkü Yunan milleti arasında, dillerinden ve bazı geleneklerinden başka hiçbir ilgi kalmamıştır”¹⁰⁸.

“Biz”in hoşgörüsüne yapılan vurgu, tarih kitaplarında dikkat çeken bir başka noktadır:

“Büyük İskender İran'ı, Mısır'ı ele geçiren büyük bir fatih değil aynı zamanda uygarlık getiren büyük bir kimseydi... Halklar tarafından sevilme için dinlerine, gelenek ve göreneklerine saygı gösterirdi”.

¹⁰⁵ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 36.

¹⁰⁶ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 38.

¹⁰⁷ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 37.

¹⁰⁸ Millas, **Tencere Dibin...**, ss. 38-39.

“II. Mehmet Türk Milleti’nin büyüklüğünü, insancıl davranışının en büyük örneklerini verdi. Şehir halkının dinini, gelenek ve göreneklerini, işlerini eskisi gibi sürdürmelerine izin verdi”¹⁰⁹.
“Türkler İstanbul’u aldığı zaman ise, şehirde hiç kimseye ve kimsenin malına dokunmadı”¹¹⁰.

Tarih kitaplarında “öteki”ne ilişkin olarak oluşturulan imajların en önemlilerinden biri de, “öteki”nin “saldırgan” ve “şiddete eğilimli” olduğu, “biz”e çeşitli zamanlarda, çeşitli şekillerde “zulümler” uyguladığı şeklindedir:

“Yabanıl ve uygarlıktan yoksun olan o zamanın Türkler’i her geçtikleri yere yıkımı getiriyor, köleleştirilen halka hiçbir hak tanıımıyordu... Türkler şeytanca bir düşünceyle iğrenç devşirme yöntemini buldular. Bir Türk kurulu 6-15 yaşlarındaki Yunan çocuklarını... acımasızca kapıp alıyordu.”

“Sakız katliamı Türkler’in canavarlığını ve Yunan ırkını yok etmeyi amaç edindiklerini göstermiştir.”

[Anadolu bozgununda] “yüzlerce Yunanlı halk Türkler tarafından doğrandı”.

[Osmanlı’da] “reaya (Türk) efendisine boyun eğmeliydi. Türk mahkemelerinde Yunanlı hakkını bulamıyordu... Türkler okulları yasak etmişti”¹¹¹.

“Yunanistan... Osmanlı İmparatorluğu’na saldırmış (1912-1913), bunun için imparatorluğun en zayıf zamanını seçmiştir. Bu savaş sırasında saldırganlar çok zulüm yapmışlar, Türkler’i insafsızca öldürmüşlerdir”. [Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanması sırasında] “Mora’da ve adalarda bulunan Türkler’in çoğu öldürüldü (45-50 bin Türk)”. “Yunanlılar, kundaktaki çocukları da acımasızca öldürebileceklerini daha o zaman [1821’de] göstermişlerdi”.

“Vatanımızda hainler de türemişti. Yerli Rumlar Ege Bölgesi’nde ve Trabzon’da taşkınlıklar yapıyorlardı”.

[Kurtuluş Savaşı’nda] “Yunan ordusu silahsız halkı, kadınları ve çocukları gözünü kırpmadan öldürüyordu, köyler ve şehirler yakılıp yıkılıyordu”¹¹².

Öte yandan tarih kitaplarında, “biz”in güç kullanarak genişleme faaliyetlerinin de, uygarlığın ve hoşgörünün yayılması amacıyla yapıldığı veya çoğu kez “öteki”nin zorlaması veya mecbur bırakması sonucunda gerçekleştirildiği şeklinde meşrulaştırıldığı görülmektedir:

[Eski Yunanlılar koloniler kurarken] “birçok zorluğun üstesinden gelmeleri gerekiyordu. En büyük zorluk o yerlere daha önce yerleşmiş olan insanların tutumuydu. Bazen dostça davranırlardı bu insanlar, bazen ise düşmanca (Yani yurtlarını korurlardı – Millas’ın notu). O zaman Yunanlılar’ın savaşmaları gerekiyordu”. “Mustafa Kemal Sevr Antlaşması’nı tanımadı. İsyan etti... Yunanlılar’a karşı savaşa girişti. O zaman Yunanistan silah zoruyla antlaşmayı uygulamaya mecbur oldu”¹¹³.

¹⁰⁹ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 42.

¹¹⁰ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 38.

¹¹¹ Millas, **Tencere Dibin...**, ss. 40-41.

¹¹² Millas, **Tencere Dibin...**, ss. 39-41.

¹¹³ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 42.

“Bizans... İstanbul’da ve Türk toprakları arasında sıkışıp kalmıştı. Karadeniz Boğazı gibi önemli bir geçit, yabancıların eline bırakılamazdı”. “Osmanlı Devleti saldırgan değildi. Ancak komşu devletler, kendisi için tehlikeli işlere giriştiklerinde, onlara karşı çıkar tehlikeyi önlerdi”. “Osmanlı topraklarının savunulması için Belgrad’ın alınması gerekiyordu”¹¹⁴.

Ayrıca, hem kitaplarda oldukça az yer ayrılmış olduğu, hem de üçüncü devletlerin süreçteki rolüne oldukça fazla vurgu yapılmış olduğu göz önünde bulundurulduğunda, “öteki”nin bağımsızlık mücadelesinin “sıradan” veya “önemsiz” görüldüğü, “küçümsendiği” değerlendirmesini yapmak mümkündür. Öte yandan her iki ülkedeki tarih kitaplarında “öteki”, “normal zamanlarda” “güçsüz” olarak değerlendirilir. Diğer bir ifadeyle “öteki”nin gücü, üçüncü ülkelerin desteğini elde ettiği ölçüde ve onunla birlikte anlamlıdır:

“Osmanlı İmparatorluğu Balkan halkına zararı olmayan bir yönetim geliştirmişti. Kimsenin dinine, diline, gelenek ve göreneklerine dokunulmamıştı... Yunan ayaklanması, Rusya’nın yardımı ve desteği ile Mora Yarımadası’nda oldu; fakat bastırıldı. Ruslar kışkırtıcılıktan vazgeçmedi... İstanbul’daki Rum patriğinin bütün oyunları ve çalışmaları meydana çıkarıldı. Osmanlı Devleti onu patrikhanenin kapısında astırdı... (sonunda) İngiltere ve Fransa karıştı... Yunanistan’a bağımsızlık verildi (1829)”¹¹⁵.

“15 Mayıs 1919’da Yunan orduları büyük devletlerin direktifi ile Anadolu’ya çıkıp İzmir’i ve dolaylarını ele geçirdi. Yunanistan’ın bu davranışını daha sonra Sevr Antlaşması onayladı. Mustafa Kemal Sevr Antlaşması’nı tanımadı. İsyan etti... Yunanlılar’a karşı savaşa girişti. O zaman Yunanistan silah zoruyla antlaşmayı uygulamaya mecbur oldu. Sonra *yabancı devletlerin yardım ettiği ve güçlendirdiği Mustafa Kemal* genel saldırıya geçti ve yorgun Yunan ordusu yenildi”¹¹⁶.

Son olarak Millas, her iki ülkedeki tarih kitaplarında da, “öteki” ulusun bulunduğu toprakların “aslında” “bizim” olduğu, diğer ulusun bazı yörelere “tam olarak” hak kazanmadığı şeklindeki bir görüşün örtülü bir biçimde yer aldığını ifade etmektedir. Örneğin Yunanistan’da ilkökul 5. sınıflara yönelik Roma ve Bizans Tarihi kitabında, Kral Konstantin’in nasıl yeniden canlanıp kenti Türkler’den alacağını anlatan bir halk öyküsü, “masum” bir okuma parçası olarak yer almaktadır. Öte yandan Türkiye’deki tarih kitaplarında da benzer bir yaklaşımın olduğu görülür: Örneğin Oniki Adaların Yunanistan’a İkinci Dünya Savaşı’nda Almanlar’a yenilmesine rağmen “bağışlandığı” belirtilmekte; Ege’de yüzlerce ada olduğu,

¹¹⁴ Millas, **Tencere Dibin...**, ss. 42-43.

¹¹⁵ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 44.

¹¹⁶ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 45, (abç).

bunların çoğunun büyük devletlerin yardımıyla Yunanistan'a bırakıldığı, "oysa" bazı adaların Türkiye kıyılarına çok yakın olduğu ve bu adaların altmış yıl kadar önce Osmanlı Devleti'nin bir ili olduğu vurgulanmaktadır¹¹⁷.

"Öteki"ne ilişkin olarak geliştirilen ve yaygınlaştırılan bu imajların yanı sıra, bireylerin/toplumun "öteki"ni nasıl algıladığı ve halkın bu imajları ne ölçüde benimsediği ya da imajların algılamalar üzerindeki etkileri de ayrıca incelenmelidir.

Bu noktada 1950-1970 döneminde Kıbrıs konusunda başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı başta olmak üzere çeşitli resmi kurumlara gönderilen mektup ve telgraflar üzerine yaptığımız bir araştırmanın¹¹⁸, en azından Türk halkının "öteki"ni ne şekilde algıladığı konusunda bazı ipuçları sağladığı söylenebilir. Bu mektup/telgraflarda Yunanlılar/Rumlar hakkında kullanılan şu ifadeler, "öteki"ne ilişkin algılamaların olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır:

"Son zamanlarda Kıbrıs üzerinde namütenahi hayallere dalan Yunan saldırganlar"; "ezeli düşmanımız ve sahte dostumuz Yunanlılar"; "Kıbrısımıza dil uzatan zalimler"; "Kıbrıs gözü diken soysuz Yunan palikaryaları"; "milli şiarımızı baltalayanlar"; "ezeli düşmanımız olan melun Yunanlılar"; "palikaryalar"¹¹⁹; "eski kölelerimiz"; "tarih boyunca bize fenalık yapmaktan kalmayan ve zaman zaman bu melanetleri nükseden iki yüzlü ve dost görünen Yunanlılar"; "kızıl papaz Makarios ve hempaları"; "insanlığın yüzkarası olan hainler"; "Rum barbarlar"; "müstebitler... iflah olmaz şoven haydutlar ile kara tethiş unsurları... ezeli düşmanlarımız"; "kafirler"; "milli düşmanlarımız"; "Atina'nın müfrit milliyetçi Rumları"; "melun papaz Makarios ve onun şerirleri"; "Kıbrıslı Türklere karşı tarihi bir nefret hissi taşıyan kahir bir ekseriyet"¹²⁰

Sözkonusu mektup ve telgrafların, Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleştiği 1955 ve 1964 yıllarında önemli bir yoğunluk kazandığı görülmüştür. Bu bağlamda Türk halkının kriz anlarında "öteki"ne ilişkin olumsuz algılamalarının yoğunluk kazandığı söylenebilir. Öte

¹¹⁷ Millas, **Tencere Dibin...**, s. 46.

¹¹⁸ Sanem Yamak, Suat Söylemez, Emre Aykoç, "TC Başbakanlık Arşivindeki Mektup ve Telgraflarda Kıbrıs: 1950-1970", **6. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-26 Ekim 2007, Gazimağusa, (baskıda).

¹¹⁹ Yunanca "delikanlılar" (palikaria, tekili palikari) anlamına gelen bu sözcük, Türkiye'de bir anlam değişikliğine uğramakta ve aşağılama, küçümseme, yerme anlamında kullanılmaktadır.

¹²⁰ Bu ifadeler Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki şu belgelerde yer almaktadır: 030.01.36.220.2/21; 030.01.36.220.2/22; 030.01.22.128.3/1; 030.01.38.228.4; 030.01.64.394.2; 030.01.22.129.6/10; 030.01.36.221.1/12; 030.01.40.236.20/3; 030.01.40.236.20/1; 030.01.22.129.6/17; 030.01.36.221.1/80; 030.01.36.221.2/39; 030.01.24.136.4/1; 030.01.36.221.1/17; 030.01.36.221.2/36; 030.01.40.236.20/2; 030.01.36.221.1/69; 030.01.36.221.1/63; 030.01.36.221.1/60; 030.01.36.221.1/54; 030.01.36.221.1/10; 030.01.36.221.1/11; 030.01.36.221.1/16.

yandan Türk halkının Kıbrıs konusunu bir “milli dava” olarak gördüğü, bu konuda önemli bir duyarlılık sergilediği ve bunun dönemin basını tarafından da sürekli olarak canlı tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda, “öteki”ne ilişkin bu olumsuz algılamaların, Türk halkının büyük bir çoğunluğuna yaygın olduğunu; yalnızca radikal görüşlere sahip kişi/kesimlerin algılaması olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu mektup/telgrafların bölgesel dağılımında önemli bir farklılaşma tespit edilmediği belirtilmelidir. Bu ise, ideolojik bir süreç içerisinde oluşturulan ve yaygınlaştırılan “öteki” hakkındaki imajın halkın neredeyse tümü tarafından ve yaygın olarak benimsendiğinin ve bu imajların, ülkenin her yerindeki bireylerin “öteki”ne ilişkin algılamalarında belirleyici olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle, “Yunan zulmü”ne doğrudan uğrayan bölgelerde yaşamayan ve dolayısıyla buna ilişkin “hikayeler”le büyümeyen bireylerin de Yunan’a ilişkin algılaması, bu imajlar çerçevesinde, olumsuz olmuştur.

Son olarak, her iki ülkede karşılıklı algılamaları ölçmeye yönelik olarak çeşitli yıllarda yapılan kamuoyu araştırmaları ve anketlerin, bireysel düzeyde “öteki”nin nasıl algılandığı ve bunda “öteki” hakkındaki imajların ne ölçüde etkili olduğu konusunda önemli ipuçları sağladığı söylenebilir. Aşağıda ele alınacak olan farklı yıllarda ve farklı amaç ve sorularla gerçekleştirilmiş anketlerin, belli amaçlar izleyen bir araştırma projesi kapsamında düzenlenmediği ve dolayısıyla tam anlamıyla bir tutarlılık arz etmediği; ayrıca tüm anketlerin de her iki ülkede birden karşılıklı olarak ve eşzamanlı olarak gerçekleştirilmediği belirtilmelidir. Bununla birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde, sözkonusu anketler, karşılıklı algılamaların boyut ve niteliği; iki ülke ilişkilerindeki değişimlerin algılamalar üzerindeki etkisi ve algılamaların zaman içindeki değişimi gibi konularda genel bir fikir edinmeyi mümkün kıldığı, bu anlamda önemli bir kaynak oluşturduğu belirtilmelidir.

1986 yılında PİAR-GALLUP araştırma şirketi tarafından Türkiye ve Yunanistan’da eşzamanlı olarak gerçekleştirilen ankete¹²¹ katılan Türklerin %45’i Yunanlıları, Yunanlıların %38’i ise Türkleri düşman olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Ankete katılan Türklerin %5’i Yunanlılara güven duyduğunu

¹²¹ Bu ankete ilişkin veriler, PİAR-GALLUP International, **Turkish-Greek Study**, Survey No. 8633 (November 1986)’dan akt. Aksu, **Türk-Yunan...**, ss. 240-243’ten alınmıştır.

belirtirken, Yunanlıların %27'si Türkleri güvenilir olarak nitelemişlerdir. Anket sonuçları, Yunanlıların %69'unun, Türklerin ise %93'ünün o güne dek diğer ulustan birisiyle doğrudan tanışmadığını ortaya koymuştur. Ankete katılan Türklerin %35'i Yunanlıların Türkiye'ye karşı düşmanca hisler beslediğini; %21'i tarafsız olduğunu; %32'si ise dostça hisler beslediğini düşünmektedir. Yunanlıların %34'ü Türklerin kendilerine karşı düşmanca hisler beslediği, %21'i tarafsız olduğu ve %34'ü dostça hisler beslediği kanısındadır. Öte yandan Türklerin %11'i Türklerin Yunanlılar hakkında düşmanca duygulara sahip olduğunu, %25'i tarafsız olduğunu, %51'i de dostça hisler beslediğini düşünürken; Yunanlıların %29'u Yunanlıların Türklere karşı düşmanca duygular içinde olduğu; %28'i tarafsız olduğu ve %38'i de dostça duygular içinde olduğu düşüncesindedir. Ankete katılan Türklerin %61'i son beş yıl içinde iki ülke arasındaki ilişkilerin düşmanca olduğunu belirtmişken, Yunanlıların %41'i bu kanıdır. Türklerin %35'i, Yunanlıların ise %75'i ikili ilişkilerin üçüncü tarafların davranışlarından etkilendiği kanısındadır; Türklerin %72'si, Yunanlıların %92'si ikili ilişkilerin ABD'den etkilendiğini düşünmektedir. İlişkilerin tamamen ikili nitelikte olduğu kanısını taşıyanların oranı ise Türkler için %35, Yunanlılar için %11 olmuştur. Türklerin %67'si, Yunanlıların %66'sı kendi ülkelerinin ikili sorunların çözümü için daha fazla katkı sağladığını düşünmektedir. Türklerin %66'sı Türk hükümetinin Yunanistan'a dostça, %17'si tarafsız, %6'sı ise düşmanca yaklaştığını; buna karşılık %75'i Yunan hükümetinin Türkiye'ye yaklaşımının düşmanca, %6'sı tarafsız, %3'ü dostça yaklaştığını düşünmektedir. Ankete katılan Yunanlıların %35'i Yunan hükümetinin Türkiye'ye yaklaşımının dostça, %33'ü tarafsız, %19'u düşmanca tutum sergilediğini düşünürken; %77'si Türk hükümetinin Yunanistan'a karşı tavrının düşmanca, %8'i tarafsız, %3'ü de dostça olduğu kanısındadır. Türklerin ve Yunanlıların %23'ü gelecek beş yıl içinde iki ülke arasında savaş tehlikesi olduğunu belirtirken, Türklerin %36'sı, Yunanlıların ise %49'u bunu olası görmediklerini ifade etmişlerdir. Ankete katılan Türklerin büyük bir bölümü Yunanlıların kişisel/karakteristik özellikleri hakkında herhangi bir fikir sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Yunanlılar ise Türkleri, yemek içmekten hoşlanan, sade, cömert, dindar, ev ve toprak sahibi olmayı isteyen, çocuk sahibi olmayı isteyen; ancak çağdaş, kültürlü ve uygar olmayan kişiler olarak görmektedirler. Her iki ülkede ankete katılanlar, mutfak kültürü, yiyecekler, eğlence

ve müzik anlayışları, aile kurumuna bağlılıkları açısından iki ülke arasında belirgin benzeşme olduğunu düşünmektedir. Türklerin %59'u Yunanlıları tamamen kendine has bir kültüre sahip olduğunu düşünürken; %23'ü Batı Avrupalı, %9'u Akdenizli, %4'ü Doğu Avrupalı ve %1'i Arap toplumlarına yakın görmüşlerdir. Yunanlıların %15'i Türkleri tamamen kendine has bir kültüre sahip görürken, %3'ü Batı Avrupalı, %4'ü Akdenizli, %22'si Doğu Avrupalı, %26'sı Arap toplumlarına yakın olarak değerlendirmiş, %30'u ise fikri olmadığını belirtmiştir. Son olarak ankete katılan Türklerin büyük bir çoğunluğu bir Yunanlı ile evlenmek, komşu olarak yaşamak, Yunanistan'da tatil geçirmek, ticari ilişkiye girmek ve arkadaş olmak gibi her türden sosyal ilişkiye olumsuz gözle bakarken, Yunanlıların büyük bir çoğunluğu evlenme dışında sosyal ilişkilere olumlu yaklaşmıştır.

1989 yılında Türkiye'de PİAR, Yunanistan'da ICAP araştırma şirketleri tarafından ortaklaşa olarak düzenlenen başka bir ankete¹²² katılan Türklerin %90'ının, Yunanlıların ise %67'sinin o güne dek diğer ulustan birisiyle tanışmadığı ortaya çıkmıştır. Ankete katılan Türklerin %73'ü, Yunanlıların %81'i birbirlerine güvenmediklerini ifade etmişlerdir. Türklerin %56'sı, Yunanlıların %62'si ABD'nin politikalarının diğer ülkenin lehine olduğunu ve bunun da ikili ilişkilere zarar verdiğini düşünmektedir. Kendi hükümetinin ikili ilişkileri geliştirmek için mümkün olan her çabayı gösterdiğini düşünenlerin oranı Türklerde %61 iken (Yunan hükümetinin oranı %1), Yunanlılarda %73'tür (Türk hükümetinin daha fazla çaba gösterdiğini düşünen Yunanlıların oranı %5'tir). Ankete katılan Türklerin %49'u geçmişteki savaşların, %48'i basının olumsuz tutumunun ve %40'ı din farkının Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen faktörler olduğunu düşünürken, Yunanlıların %68'i geçmişteki savaşların, %62'si basının olumsuz tutumunun, %57'si düşük eğitim seviyesinin ve %52'si din farkının bunda etkili olduğu kanısındadır. Ayrıca 9 ülke arasında (ABD, Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Yugoslavya, Almanya, Arnavutluk, Sovyetler Birliği ve Türkiye/Yunanistan) Türklerin en az güvendiği ülke Bulgaristan¹²³ ve Yunanistan iken, Yunanlıların en az güvendiği ülke Türkiye'dir. Türklerin yalnızca %3'ü, Yunanlıların ise yalnızca

¹²² Bu ankete ilişkin veriler, Hercules Millas, **The Imagined 'Other' As National Identity Greeks and Turks**, b.y., CSDP Publication, t.y., pp. 64-66'dan alınmıştır.

¹²³ Anketin düzenlendiği yıl Müslüman-Türk azınlığa yönelik politikalar dolayısıyla Türk-Bulgar ilişkilerinde gerginliğin zirvede olduğu hatırlatılmalıdır.

%7'si, turist olarak diğer ülkeye gitmeyi tercih edeceklerini belirtmiştir. Türklerin %15-20'si Yunanlılarla yemek, aile yapısı ve müzik açısından, %10'u ise kişilik özellikleri açısından benzediklerini ifade ederken, Yunanlıların %49'u yemek, %54'ü müzik, %27'si aile yapısı ve %20'si kişilik olarak Türklerle benzeştikleri düşüncesindedir. Kızlarının diğer ulustan biriyle evlenmesini kabul edebileceğini belirten Türklerin oranı %7 iken, Yunanlılarda bu oran, %27'ye çıkmaktadır. Türkler Yunanlıları dindar (%75), yemeyi içmeyi seven (%67), basit ve sade (%54) ve kendi evlerine sahip olmak isteyen kişiler olarak değerlendirirken, Yunanlılar Türkleri, ağırlıklı olarak, yemeyi içmeyi seven (%42) ve kendi evlerine sahip olmak isteyen (%25) kişiler olarak görmektedir. Bu ankette bu soruya yanıt vermeme oranı Yunanlılarda daha fazla olmuştur (Yunanlıların yanıt vermeme oranı %18, Türklerin yanıt vermeme oranı %8).

Beş Balkan ülkesinde 1992 yılında eşzamanlı olarak gerçekleştirilen bir ankette, Yunanlıların %81'i Türkiye'yi bir tehdit olarak gördüğünü belirtirken, Türklerin %51'i Yunanistan'ın Türkiye'nin güvenliği için bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedir¹²⁴. 2007 yılında Türkiye'de İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yunanistan'da ise KPEE'nin (Siyasi Araştırma ve İletişim Merkezi) eşzamanlı olarak yaptırdıkları ankette¹²⁵, Türklerin %9,5'i Yunanistan'ı tehdit olarak gördüğünü belirtmişken (verilen yanıtlara göre Yunanistan tehdit algılanan ülkeler arasında ABD ve Kuzey Irak'ta olası bir Kürt devletinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır), Türkiye'nin ülkesine yönelik tehdit oluşturduğunu düşünen Yunanlıların oranının %77,7 olduğu ortaya çıkmıştır. Ankete katılan Yunanlıların %31,2'si iki ülke arasındaki sorunların "Türkiye'nin saldırgan tavrından kaynaklandığını", %30,5'i ise bunun yabancı güçlerce desteklendiğini düşünmektedir. Öte yandan Yunanlıların %37,9'u İstanbul'un, %36,2'si Ege kıyılarının, %31,2'si Karadeniz kıyılarının "kaybedilmiş vatan toprağı" olduğu kanısında iken, ankete katılanların %17,7'si bu bölgelerin savaş yoluyla geri alınmasından yana olduğunu belirtmiştir.

¹²⁴ Büyükçolak, "Yunanistan'ın Stratejik...", s. 85.

¹²⁵ Bu ankete ilişkin veriler, Yorgo Kırbağı, "Komşuların Kâbusları Farklı", **Radikal**, 11 Haziran 2007, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=816762&Date=11.6.2007&CategoryID=100> ve "Yunanistan'ın Hali Umut Kırıyor", Çevrimiçi: http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=3152'den derlenmiştir.

Öte yandan değişik zamanlarda tek bir ülkede gerçekleştirilen bazı anketlerde de “öteki”nin nasıl algılandığına ilişkin bazı verilerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin Yunanistan’da 1995 yılında yapılan bir ankette Yunanlıların en fazla nefret ettiği ulusun, %88,1 oranla Türkler olduğu görülmektedir¹²⁶. Yine Yunanistan’da 2000 yılında EKKE (Sosyal Araştırmalar Ulusal Merkezi) tarafından düzenlenen bir anket de, bu yargı konusunda oranın değişmediğini ortaya koymaktadır (%89)¹²⁷. 2003 yılında AB’ye üye olmak isteyen Balkan ülkelerinde gerçekleştirilen bir ankette, Türklerin yalnızca %18’i Yunanistan’ın, Türkiye’nin AB üyeliğini desteklediğine inandığını belirtmiştir. Bu, anket düzenlenen diğer ülkelerde bu soruya verilen yanıtlar arasında en düşük oran olmuştur¹²⁸. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu’nun (USAK) 2004 yılında düzenlediği bir ankette ise Yunanistan’ın %16,9 oranla Türklerin en çok tehdit algıladığı ülkeler arasında ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bu ankete katılanların %2,1’i Yunanistan’ın dünya barışını en çok tehdit eden ülke olduğuna inanmaktadır¹²⁹. Yine aynı kurum tarafından aynı yıl gerçekleştirilen bir başka ankette ise, Türklerin %15,7’si Yunanistan’ın Türkiye’nin AB üyeliğini engellediğine (Yunanistan, %33,5 oranla Fransa ve %16,7 oranla Avusturya’nın ardından 3. sıradadır); %9’u ise Türkiye’nin AB üyeliğini desteklediğine (Yunanistan, Almanya (%28,5), İtalya (%25,7) ve İngiltere’nin (%14,8) ardından 4. sırada gelmektedir) inandığını belirtmiştir¹³⁰.

Anket sonuçlarından da görüldüğü üzere Türkler ve Yunanlıların birbirlerine yönelik algılamaları genel olarak olumsuzdur. Bununla birlikte son yıllarda iki halkın birbirini “olumsuz” algılamasının nispi olarak azalmasını, iki ülke arasındaki yakınlaşma sürecinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda bu anketlerde Yunanlıların Türkleri olumsuz algılamasının, Türklerin Yunanlıları olumsuz algılamasından daha yüksek bir oranda olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ise,

¹²⁶ Vasiliki Neofotistos, “The Greek Media on the Imia/Kardak Conflict”, **‘Hate Speech’ in the Balkans**, Maria Lenkova (ed.), b.y., The International Helsinki Federation for Human Rights (IHF) Publications, 1998, p. 76.

¹²⁷ Millas, **The Imagined ‘Other’...**, p. 67.

¹²⁸ Millas, **The Imagined ‘Other’...**, p. 68.

¹²⁹ “USAK Dış Politika Anketi Çarpıcı Sonuçlara Ulaştı: Türkiye’nin Geleceği AB, ABD Hem Dost Hem Hasım”, Çevrimiçi: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=108>.

¹³⁰ “ISRO Turkish European Union (EU) Perception Survey, December 2004”, Çevrimiçi: <http://usakyayinlari.com/survey-eups.pdf>.

“Türk tehdidi” algısının Yunan toplumunda halen belli ölçülerde etkili olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

2.3. TARAFLARIN ULUSÇULUK ANLAYIŞLARI

Daha önce de değinildiği üzere, modern bir kavram olan ulusçuluk, ulus olarak tasavvur edilen topluluğun ulus-devlet biçiminde örgütlenmesini sağlamaya yönelik ve bu topluluğa hakim olan yerel, etnik, dinsel vs. tüm kimliklerin yok edilerek/dönüştürülerek ulusal kimliğin meşru ve geçerli tek kimlik olarak yaygınlaştırılmasını amaçlayan siyasal/ideolojik bir projedir. Bir siyasal hareket olarak başlayan ulusçuluk, siyasal iktidarı ele geçirmesinin ardından bir ideolojiye dönüşür ve toplumdaki hakim değer, yapı, düşünce, anlayış, kurum ve kimlikleri ulusçu bir çerçevede dönüştürmeye ve yeniden üretmeye başlar. Bu bağlamda ulusçuluğun en önemli amaçlarından biri, ulus içerisinde yer alan tüm bireylerin aidiyetini/sadakatini “ulus”a yönlendirmek için, “ulusal” bir kimlik geliştirmek ve bunu gerçek, geçerli ve meşru tek kimlik/aidiyet olarak yaygınlaştırmaya çalışmaktır. Temel olarak siyasal seçkinler tarafından kurgulanan/biçimlendirilen ulusal kimlik, ulus inşası süreci içerisinde devletin ideoloji ve zor araçları yoluyla, yukarıdan aşağıya doğru oluşturulur/yaygınlaştırır. Bununla birlikte siyasal seçkinlerin, ulusal kimliğin oluşturulması, bileşenlerinin seçimi ve yaygınlaştırılması sürecinde tamamen serbest olmadığı ve tarihsel, kültürel, siyasal ve kurumsal etkenlere belli ölçülerde bağımlı olduğu göz ardı edilmemelidir. O halde zaman, bağlam ve kurgulayana bağlı olan ulusal kimliğin, tarihsiz (süreklilik arz eden), doğal, verili ve değişmez olduğu söylenemez. Ayrıca her kimlik/aidiyet biçimi gibi ulusal kimliğin de “öteki”siyle birlikte var olan bir toplumsal kategori olduğu belirtilmelidir. Ulusal kimliğin inşası sürecinde ya toplumda yerel/parçalı biçimde var olan “öteki” kalıpları sistematize edilerek, standartlaştırılarak veya dönüştürülerek tüm “ulus”a yaygınlaştırılır, ya da ihtiyaçlar doğrultusunda yeni “öteki”ler yaratılır. Bu durumda “ulus”un “öteki”si de genellikle bir başka ulus ve/veya etnik unsur olarak belirmektedir.

Ulus-devletin oluşumundan sonra geliştiği batılı ülkelerde genel olarak siyasal/hukuksal bir biçim alan ulusçuluk, farklı bir ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişim süreci izleyen ve ulusçuluğun bağımsız bir devlet varlığından önce geliştiği Orta ve Doğu Avrupa’da etnik/kültürel özelliklerin öne çıktığı bir forma bürünmüştür. Özellikle çok-uluslu imparatorlukların hakimiyetinde bulunan Balkanlar’da ulusların kapsam ve sınırları, etnik, kültürel ve özellikle dinsel farklılıklar temelinde belirlenmiş; ulusçuluk ise, öncelikli olarak bir kültürel hareket ve ulusun siyasal bağımsızlığını kazanmayı hedefleyen siyasal bir hareket olarak gelişmiştir. Ancak ulus olarak tanımlanan etnik/kültürel/dinsel topluluğun yaşadığı topraklar ile ulusun bağımsızlık sonucunda elde ettiği sınırlar arasındaki uyumsuzluk, bölgede sürekli gerilim yaratan bir durum olmuştur. Bağımsızlıktan önce ve/veya sonra, “biz” duygusunu belirleyen ortak çıkar, hedef, düşünce ve değerlerin zayıflığı veya yokluğu oranında, ulusun kapsam, nitelik ve özelliklerinin belirlenmesinde “öteki”, önemli bir ağırlık taşımıştır. Bu toplumlarda ulus inşasının, çoğu kez entelektüellerin ve burjuvazinin zayıflığı ölçüsünde bürokrasinin öncülüğünde ve yönlendiriciliğinde başlayan ve ivme kazanan bir eylem ve süreç olduğu söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecinde ilk ve son ortaya çıkan ulusçuluk akımları olan Yunan ve Türk ulusçulukları da bu genel çerçeveye içerisinde değerlendirilebilir. Şüphesiz her ulus ve ulusçuluk farklı tarihsel, siyasal ve toplumsal bağlamlarda ortaya çıkmış olsa ve bu nedenle eşsiz birer nitelik taşısa da, bu ulusçulukların genel özelliklerinin, ulusal kimlik anlayışları ile ulus inşa süreçlerinin ortaya konması ve karşılaştırmalar yapılabilmesi mümkündür. Bu çerçevede Türk ve Yunan ulusçuluklarının ortaya çıktıkları tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullar ile gelişme süreçlerinin ve ulusal kimlik anlayışlarının ortaya konması, tarafların karşılıklı algılamalarını etkileyen ve bunlardan etkilenen ulusçuluklarının, azınlıklara yönelik algılama, tutum ve davranışlarının nedenlerinin ve sonuçlarının tespitinde ve değerlendirmesinde önem taşımaktadır.

2.3.1. TÜRK ULUSÇULUĞU, GELİŞİMİ VE AZINLIKLARA YÖNELİK ALGILAMALARI

Avrupalı devletler karşısında alınan askeri yenilgilerin ve uğranılan toprak kayıplarının 18. yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanmaya başlaması ve 19. yüzyılın başlarından itibaren özellikle gayrimüslim unsurların hız kazanan ulusçu hareketlerinin imparatorluğun bütünlüğünü ve geleceğini tehdit etmeye başlaması ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerilemenin durdurulmasına, parçalanmanın önlenmesine ve Avrupalı devletlerin ulaşmış oldukları gelişme düzeyine ulaşmaya yönelik acil reform ihtiyacı, özellikle yönetici kesim arasında kuvvetli bir biçimde hissedilmeye başlamıştır. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için sadece askeri yeniliklerin yeterli olmayacağı idrak edilmiş ve geniş kapsamlı toplumsal ve siyasal reformlara ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Esas olarak 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan bu dönüşüm sürecinde, bir yandan devlet gücünün ihyasını sağlamak amacıyla yönetimin merkezileştirilmesi, rasyonelleştirilmesi ve etkinleştirilmesi yönünde çabalar gösterilirken, diğer yandan da imparatorluğun unsurları arasında ulusçuluğun daha fazla yayılmasını engellemek ve ülkenin parçalanmasının önüne geçmek amacıyla, tüm etnik/dinsel kimliklerin üzerinde yer alan, vatana bağlılık, hak ve yükümlülüklerde eşitlik, yurttaşlık, sultana sadakat, siyasal temsil ve katılım esaslarına dayalı bir toplumsal (teritoryal) ulusçuluk ve yapay ve yeni bir kimlik anlayışı (Osmanlıcılık) yerleştirmeye çalışılmıştır¹³¹. Ancak hem Müslüman, hem de gayrimüslim halktan gerekli desteği alamayan bu çabalar, ulusçu hareketlerin cazibesi ve yükselişi karşısında yeni sadakat odakları yaratma ve tutunum sağlamada başarısız olmuş¹³²; ne hedeflendiği gibi Osmanlı yurttaşı anlayışı genel kabul görmüş, ne çeşitli etnik/dinsel topluluklar arasında ulusçuluğun yayılması engellenebilmiş, ne de gerileme durdurulabilmiştir¹³³. Bununla birlikte, özellikle 19.

¹³¹ Ahmet Yıldız, “Ne Mutlu Türküm Diyebilene” Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 58-63; Çağatay Okutan, Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 42-45.

¹³² Yıldız, a.g.e., s. 59.

¹³³ Bunun nedenleri kısaca şu şekilde özetlenebilir: Öncelikle, bu reformların, bir bütün olarak, bazı içsel çelişkileri bulunmaktadır. Reformlarla bir yandan millet sistemi ortadan kaldırılmaya çalışılırken, diğer yandan da millet sisteminin bir devamı olarak, çeşitli “millet”lerin özerk yönetimi anlayışı kabul edilmiştir. İkinci olarak, eşit yurttaşlığın bir gereği olan “hak ve sorumluluklarda eşitlik” anlayışı tam olarak uygulamaya kon(a)mamıştır; çeşitli denemelere rağmen gayrimüslimlere askerlik hizmeti

yüzyılın sonuna doğru, resmi düzeyde izlenen Osmanlıcılık siyaseti yanında, “devletin kurtarılması”na yönelik alternatif önerilerin de dile getirilmeye başlandığı görülür. Bunlardan biri de, yönetsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda Türk etnik unsuruna öncelik ve ağırlık verilmesini öngören Türkçülük akımı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda en geç gelişen ulusçuluk, Türk ulusçuluğu olmuştur. Bunun nedenleri arasında ilk başta, ticaretin Müslümanlar arasında aşağı/ayıp bir faaliyet olarak nitelenmesi sonucunda sermaye birikiminin oluşmaması ve ulusçu düşünce/ideolojiyi taşıyacak bir burjuva sınıfının doğmamış olması gelir. Diğer taraftan Osmanlı’da dinsel bağlanmanın esas aidiyet çerçevesini oluşturması ve siyasal ve toplumsal örgütlenmeye temel teşkil etmesi nedeniyle, önemli bir kategori olarak görülmeyen etnisite, aynı zamanda hak ve yükümlülüklerin tespitinde de belirleyici bir etken olmamıştır. Bu bağlamda etnik kökeni ne olursa olsun, bir kişinin yönetici olabilmesi için Müslüman olması ve Osmanlıca bilmesi yeterli görülmektedir¹³⁴. Millet-i Hakime olarak değerlendirilen Müslüman unsur bir bütün olarak değerlendirilmekte; “Türk” kelimesi ise yönetici kesim tarafından ya Türkmen göçebeleri ve daha sonradan tüm Anadolu köylüsünü tanımlama ve “kaba, cahil, görgüsüz” anlamında hor görmek amacıyla¹³⁵, ya da Türkçe konuşan Osmanlıları, diğer unsurlardan ayırt etmek için kullanılmaktadır¹³⁶. Bunun yanında Osmanlı’nın kuruluş yıllarında Türklere, gerek fetihlerin sürdürülebilmesi açısından, gerekse

zorunluluğu getirilememiş, Osmanlı bürokrasisi de çoğu kez gayrimüslimlere eşit yurttaşlar olarak yaklaşmamıştır. Örneğin padişah Abdülmecit’in, 1845 yılında İstanbul’da yapılacak bir toplantıya çağrılan Müslüman delegelerin masraflarının tümünün, gayrimüslim delegelerin masraflarının ise yarısının karşılanmasına ilişkin verdiği emir, devletin en üst yönetici kesiminde dahi reformların mantığının tam anlamıyla yerleşmemiş olduğunu göstermektedir. Öte yandan reform hareketlerinin bazı durumlarda beklenenin tersi sonuçlara yol açtığı da görülür: Örneğin yerel meclislerin oluşturulması ve buralarda temsil imkanının sağlanması ile ulusçuluğun önüne geçilmesi hedeflenmiş, ancak, çeşitli gayrimüslim unsurların buralarda yaşadıkları demokrasi ve katılım deneyimi, ulusçu taleplerini arttırmalarına yol açmıştır. Son olarak ise, yukarıdan gelen reformların halk tarafından olumlu karşılanmadığını belirtmek gerekir: Gayrimüslimlerin laik kesimi, özellikle askerlik yükümlülüğünden muaf olmak istemektedir; ulusçu düşüncede olanlar ise devleti güçlendireceğinden reformlardan genel olarak rahatsızdır. Dinsel kesim, daha önceden millet sistemi içerisinde tek başına sahip olduğu otoriteyi laik kesimle paylaşmak istememektedir. Müslümanlar ise eski ayrıcalıklarını kaybettiklerinden, gayrimüslimlerle eşit sayılmaktan dolayı utanç duymaktadırlar. Bu konuda bkz. Bozkurt, **a.g.e.**, ss. 60-71; Fatma Müge Göçek, “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 68-69.

¹³⁴ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Çev. Şevket Serdar Türet, et al., İstanbul, Kervan Yayınları, 1979, s. 2.

¹³⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970, s. 1.

¹³⁶ Kushner, **a.g.e.**, s. 3.

devletin kurucu etnik unsuru olması nedeniyle belirgin bir önem atfedilir ve yöneticilerin mümkün olduğunca Türkler arasından seçilmesine dikkat edilirken, özellikle 15. yüzyıldan itibaren çok-uluslu emperyal bir yapıya geçiş ve gaza ideolojisine dayalı İslami bağlanma, kural ve yapıların önplana çıkması ile birlikte, etnik bilinç ve tutunum da önemini, göreceli olarak kaybetmeye başlamıştır¹³⁷. Yönetici kesimin Türklerin kökenlerinin Orta Asya'ya uzandığının ve devletin kurucu etnik unsuru olduğunun farkında olmasına ve bununla da gurur duymasına rağmen¹³⁸, Osmanlı tarihyazımının İslamiyet'in doğuşu ve/veya Osmanlı'nın kuruluşu ile başlatılması ve Türklerin bundan önceki yaşam ve tarihlerine yer verilmemesi de, etnik kimliğin önemli görülmediğinin, hatta bilinçli bir tercihle geri plana atıldığının ve buna karşı yaşanan yabancılaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Türk ulusçuluğunun gelişme aşamasına girdiği bir dönemde de, devletin bekası kaygısıyla hareket eden yönetici kesimin, diğer unsurların da ulusçuluğunu teşvik edeceği ve Osmanlı unsurları arasındaki denge ve uyumu bozarak İmparatorluk'un dağılmasını hızlandıracak düşüncesiyle, Türk ulusçuluğunun gelişimini engellemeye çalıştığı söylenebilir¹³⁹.

Türk ulusçuluğu ilk olarak 1860'lı yıllarda bir kültürel ulusçuluk hareketi biçiminde gündeme gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı entelektüelleri arasında bir "etnik canlanma" gerçekleşmiş; Türk dil, kültür ve tarihine yönelik ilgi artmıştır. Tanzimat ile başlayan reformlara rağmen özellikle gayrimüslim unsurlar arasında ulusçuluğun güçlenmesi ve bağımsız ulus-devlet taleplerinin gündeme gelmeye devam etmesi ile giderek zayıflayan devleti kurtarma yönündeki arayış ve kaygılar, Osmanlı entelektüellerinin bu "etnik uyanışı"ndaki en önemli etkenler olmuştur. Ayrıca, Rusya'dan gelen Türk kökenli aydınların çabaları ile batılı ülkelerde yapılan Türkoloji çalışmaları da bu bilincin artışıandaki önemli etkenler arasında sayılabilir¹⁴⁰. Bu dönemde Osmanlı aydınlarının bir kesiminde, Türklerin, imparatorluğu oluşturan unsurlar arasında en büyük nüfusa sahip topluluk ve kurucu etnik unsur olması dolayısıyla devletin "sahib-i aslisi" oldukları; buna rağmen bu kesimin hor görüldüğü

¹³⁷ Yıldız, **a.g.e.**, s. 68-69.

¹³⁸ Bu konuda bkz. Selim Deringil, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 94.

¹³⁹ Yıldız, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁴⁰ Bu konuda bkz. Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ankara, İmge Yayınları, 1994, ss. 121-129 ve 141-174; Lewis, **a.g.e.**, ss. 342-346.

ve özellikle yönetim kademesinde geri plana atıldığı; oysa devletin kurtarılması için, Türkler aleyhine olan bu durumun düzeltilerek bu kesimin itibarının iadesi, devlet ve toplum yaşamının tüm alanlarında etkin kılınması ve Türk etnik/ulusal bilincinin yaygınlaştırılması gerektiği yönündeki düşünceler egemen olmaya başlamıştır¹⁴¹. Bu noktada öncelikli hedef, “Türk”ün olumsuz anlamlarından arındırılması olmuştur. Bu çerçevede, Türklerin tarihte birçok devlet kuran eski ve köklü bir ulus olduğu, uygarlığın yayılmasına ve İslam kültürüne büyük katkılar sağladığı, dolayısıyla Türk olmanın utanılacak değil, aksine gurur duyulacak bir şey olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. Nitekim bu dönemde yoğunluk kazanan ve Türklerin İslamiyet öncesi dönemlerine eğilen ulusal tarih çalışmaları ile, bir yandan “ulusun sürekliliği” kanıtlanmaya çalışılırken, diğer taraftan da ulusun şanlı geçmişi ve kazandığı başarılar ortaya konarak bu topluluğa aidiyet bilinci teşvik edilmiş ve bunun verdiği ulusal gurur tekrar kazandırılmaya ve yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde Türk tarihine ilişkin bu eserlerin bazılarının günlük gazetelerde yazı dizileri olarak yayınlanması ile nispeten daha geniş bir kitleye erişildiği söylenebilir. Yine bu dönemde dilin, ulusun temel oluşturucusu olduğu ve ulusun özünü koruyan bir yapı olduğu düşüncesinden hareketle, Türkçe konusunda lingistik çalışmaların arttığı ve dilin sadeleştirilmesine yönelik tartışmaların yoğunluk kazandığı görülür. Bu amaçla Türk dilinin yapı ve gramer özellik ve kuralları saptanmaya çalışılmış, sözlük derlemeleri hazırlanmıştır. Diğer taraftan yöneten ve yönetilen kesimler arasındaki kopukluğun giderilmesi amacıyla, yazı ve yönetim dilinin sadeleştirilerek halk arasında konuşulan dile yaklaştırılması ve standartlaştırılması savunulmuş¹⁴²; Gellner’in terminolojisi ile ifade edilecek olursa, “alt kültür” ile “üst kültür” arasında bir bağlantı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktada, Osmanlıca’nın Türkçe temelinde sadeleştirilmesinin önerilmesi ve böylece Türkçe’nin imparatorluğun çeşitli unsurları arasındaki ortak iletişim dili olarak kurgulanmış olması, Türk etnik kültürünün egemen kılınmak istendiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Daha önceleri doğulan/yaşanılan yer anlamına gelen “vatan” kavramı da bu dönemde önemli bir dönüşüme uğrayarak Türklerin yaşadığı toprakların tümünü niteler

¹⁴¹ Celalettin Vatandaş, **Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, İstanbul, Açılım Kitap, 2004, s. 117.

¹⁴² Bu konudaki çalışmalar ve tartışmaların ayrıntıları için bkz. Kushner, **a.g.e.**, ss. 87-125.

biçimde algılanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, ulusal tarih çalışmaları ile, Orta Asya'nın "tarihsel anavatan" olarak konumlandırılmasının ve bu bölgede yaşayanlar ile dilsel, tarihsel, dinsel ve soya dayalı akrabalık bağı temelinde etnik birlik olduğu yönündeki düşüncenin yaygınlık kazanmasının yanında, özellikle Anadolu'nun önplana çıkmaya başladığı ve Türklerin tarihsel mekanı olarak kabul edildiği görülür. Bu anlam dönüşümünde, Rumeli'de sürekli olarak yaşanan gerilemeye karşılık, devletin ilk kurulduğu mekanın, yani devletin temellerinin Anadolu olduğu düşüncesinin yaygınlık kazanması, bölgenin çoğunlukla Türklerce meskun olması ve Rumeli'den gelen göçmenlerin bu bölgeye yerleştirilmesi sonucu Türk nüfusun yoğunluğunun daha da artması ve gelişen Ermeni ve Yunan ulusçuluklarının bölgeye yönelik taleplerini açıkça gündeme getirmeye başlaması etkili olmuş; aynı zamanda 1872 yılında Anadolu'da yaşanan kıtlık ve bunun yol açtığı acılar da Osmanlı entelektüellerinin dikkatini bu bölgeye ve bölge insanının durumuna çevirmesinde ve bu temelde empatinin gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Anadolu halkının, bozulmamış Türk kültürünün gerçek temsilcisi olduğu ve Türk ulusal kültürünün bu halkın dil ve geleneklerinin içinde bulunduğu düşüncesi yaygınlaşmış ve bu çerçevede bunların araştırılıp ortaya koyulması yoluyla özgün Türk kimliğinin tespit edilebileceğinin altı çizilerek, bu yönde çalışmalar yapılması önerilmiştir. Bununla birlikte bu dönemdeki Türk ulusçuluğu çoğunlukla entelektüel düzeydeki yapıt ve tartışmalardan ibaret olmuş; ulusal bilincin gelişmesine paralel olarak entelektüeller arasında kendilerini Türk olarak tanımlamaya başlayanların sayısı belli bir oranda artmışsa da¹⁴³, bir kitle hareketi haline dönüşememiş; özerk ve alternatif bir siyasal akım olarak gelişememiş ve kültürel ulusçuluk çerçevesini aşamamıştır. Bunda en önemli etkenler ise, II. Abdülhamit döneminde bir yandan resmi düzeyde Osmanlıcılık siyaseti izlenirken, diğer taraftan gayriresmi olarak imparatorluğun İslam unsurları arasındaki dayanışmayı arttırmaya yönelik politikalara ağırlık verilmesinin bir sonucu olarak Türk ulusçuluğunun geri plana atılması ve hatta belli ölçülerde bastırılması, bu düşüncenin yönetici kesim arasında etkili bir destek

¹⁴³ Türkçülük politikasının gelişmesinin önünde en büyük engel olarak görülen II. Abdülhamit dahi kendini Türk olarak tanımlıyordu. Bu konuda bkz. Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 96.

bulamaması ile yine toplumsal ve siyasi konuların kamusal alanda tartişılmasının bu dönemdeki baskıcı yönetimce yasaklanmasıdır.

Yusuf Akçura'nın "   Tarz-ı Siyaset" başlıklı makalesinin 1904 yılında yayınlanması, Türk ulusçuluğunun "devletin kurtarılması"na yönelik alternatif bir siyasi proje/öneri olarak gündeme gelmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük politikalarını karşılaştırmalı olarak değerlendiren ve sonuçta Türkçülük' n en makul politika olduğunu belirten Akçura'nın bu düşünceleri, o sırada II. Abdülhamit'e karşı giderek yükselen muhalefet hareketi olan İttihat ve Terakki içerisinde büyük yankı uyandırarak kısa sürede geniş bir taraftar kitlesi toplamış ve böylece Türkçülük bir siyasi hareket haline gelmiştir. Ancak, içerisindeki güçlü Türkçülük eğilimine rağmen bunu açıkça ortaya koymayan İttihat ve Terakki'nin, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da Türkçülük politikasını hemen uygulamaya geçirmediği ve resmi Osmanlıcılık politikasını bir süre devam ettirdiği görülür. Bunun nedenleri ise, İttihat ve Terakki'nin başlangıçta etnik, sonradan da ideolojik açıdan homojen bir bütünlük sergilememesi; Cemiyet içerisinde etkili ve tek bir liderin bulunmaması¹⁴⁴; siyasi kadroların devlet yönetimi konusundaki deneyimsizliği ve bunun yol açtığı siyasi zaafiyet; Cemiyet'in siyasi iktidarı dolaylı bir biçimde elinde bulundurması; bu politikanın uygulamaya geçirilmesi açısından i  ve dış siyasi konjonktürün uygun olmadığı değerlendirmesinin yapılması ve amacın, çok uluslu imparatorluğu kurtarma, yaşatma ve geliştirme olarak belirlendiği ve buna yönelik umudun halen var olduğu bir ortamda her türlü ulusçuluğun bu düşünce ve yapıya zarar vereceğinin düşünülmesidir. Bu nedenle önüne böyle bir amaç koyan İttihat ve Terakki'nin, Türk ulusçuluğu da dahil, tüm ulusçulukları bastırmaya çalıştığı s ylenebilir¹⁴⁵. Ancak imparatorluğun gayrimüslim unsurlarının önemli bir kısmının bağımsızlığını kazandığı veya bu hedef peşinde koşmaya devam ettiğini ve Osmanlıcılık politikasının iflas ettiğini ortaya koyan Balkan Savaşları, Türkçülük politikası açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşın ardından, siyasi iktidarı tam

¹⁴⁴ Rıdvan Akın, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908-1918)**, İstanbul, Der Yayınları, 2002, ss. 72-73.

¹⁴⁵ Kerem  n var, "İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Mehmet  . Aklan (Ed.), 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 131.

olarak ele geçiren İttihat ve Terakki, 1913 yılında düzenlediği bir kongre ile gayrimüslim unsurların ulusçuluğunu ve parçalanmayı engelleyemediği gerekçesiyle Osmanlılık politikasını terk ederek, “Türkçülük”ü resmi politika olarak benimsemiştir.

Böylece Türk ulusçuluğu ilk kez siyasal iktidarı elde etmiştir. İmparatorluğun, en kalabalık unsuru olan Türk etnisi etrafında bir ulus-devlete dönüştürülmesini, bu unsurun ve değerlerinin her alanda hakim kılınmasını ve devletin sınırlarının Türk dil ve kültürünün yayıldığı bütün bölgelere genişletilmesini amaçlayan İttihat ve Terakki’nin Türkçülük politikası, esas olarak devlet gücünün ihyasına yönelik olmuştur. Bu dönemde İslamcılık politikasının da Arap ve Arnavut ulusçuluğunun güç kazanmasını engelleyememesi ve dolayısıyla “devletin kurtarılması”na yönelik olarak pek umut vaat etmemesi karşısında İttihat ve Terakki, bir anlamda bir zorunluluk karşısında, elde kalan son unsurun ulusçuluğuna dayanmış¹⁴⁶; Türkler arasında ulusal bilincin yaygın olmadığı bir ortamda ve geç kalmanın doğurduğu panikle, aktif Türkleştirme politikaları hızla ve yoğun bir biçimde uygulamaya geçirilmiştir. Bu politikaların amacı ise Türkler arasında ulusal bilincin yaygınlaştırılması, Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve türdeş bir nüfusa ulaşılması olacaktır. Bu açıdan yukarıda da belirtildiği üzere, Balkan Savaşları, bu siyasal düşünce değişikliği açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşlar sonucunda hem Osmanlı’nın ağır bir yenilgiye uğraması, hem imparatorluğun “göz bebeği” olarak nitelenen Rumeli topraklarının neredeyse tamamının kaybedilmesi, hem de kaybedilen bu topraklardan oldukça zor şartlar altında sürgün edilen/göç eden Müslüman-Türklerin uğradığı kırım ve katliamlar ile başta İstanbul olmak üzere geldikleri yerlerde sefalet koşulları içerisinde bulunmaları, Osmanlı toplumunda büyük bir travmaya, gayrimüslim azınlıklara karşı öfkenin artmasına ve ulusal duygu ve bilinç patlamasına yol açmıştır¹⁴⁷. İttihat ve Terakki yöneticileri ise, bunların sonucunda oluşan duygusal hava ve toplumsal dayanışma ortamı ile Birinci Dünya

¹⁴⁶ Niyazi Kızılyürek, **Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 156; Oba, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁴⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 11. Bu noktada İttihat ve Terakki yöneticilerinin büyük bölümünün Rumelili olduğunu ve bu toprakların elden çıkmasının cemiyetin Türkçülük politikasına yönelmesinde önemli bir etkisi bulunduğunu da hatırlatmak gerekir.

Savaşı'nın başlamasını, Türkleştirme politikalarının uygulamaya geçirilmesi açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

Bu dönemde uygulamaya konan Türkleştirme politikaları dil, eğitim ve ekonomi alanlarında yoğunlaşmıştır. Ayrıca ulusal birliğin güçlendirilmesi çabalarını takviye etmek amacıyla bu dönemde devletin merkezileştirilmesine ve modernleştirilmesine yönelik toplumsal reformlara da hız verilmiştir. Dili, “ulusal” toplumsallaşma açısından önemli bir araç olarak gören İttihat ve Terakki, Türkçe'nin tüm toplumda yaygınlaştırılmasına özel bir önem vermiştir. Türkçe'nin resmi dil olduğu sürekli vurgulanmış, 1913 yılında alınan bir kararla , tüm ilkokullarda Türkçe dersi zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır¹⁴⁸. Ayrıca 1915 yılında yapılan bir düzenleme ile sokaklara yabancı dilde tabela konması yasaklanmış ve tüm ticari yazışma ve kayıtların Türkçe yapılması zorunluluğu getirilmiştir¹⁴⁹. Bu noktada İttihat ve Terakki'nin bu çabaları ile Türkçe'yi imparatorluğun *lingua franca*'sı haline getirmeye çalıştığı tespiti yapılabilir. Eğitim ise Türkleştirme politikalarının en önemli aracı konumundadır. Türklük temelinde bir ulusal bilinç oluşturarak yaygınlaştırmak ve yeni nesillerin bu ulusal bilinç ve değerler ile yetiştirilmesini sağlamak amacıyla eğitim sistemi reforma tabi tutulmuştur. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için müfredat ulusçu bir bakış açısıyla yeniden düzenlenerek Türkçülük'e aykırı unsurlardan arındırılmış¹⁵⁰, dil ve tarih eğitimine ağırlık verilmiş ve kimi tarih ders kitapları bu ulusal amaçlara uygun biçimde yeniden yazılmış¹⁵¹, ilköğretim tüm yurttaşlar için zorunlu hale getirilmiş¹⁵², tüm ilköğretim okullarında Türkçe öğretimi zorunlu tutulmuş ve okul ile öğretmen sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Türkleştirme politikalarının en yoğun biçimde uygulamaya geçirildiği alan ise ekonomi olmuştur. Alman “ulusal ekonomi” ekolünden etkilenen İttihat ve Terakki yöneticileri, Türklerin denetiminde bulunan ulusal bir ekonomiye

¹⁴⁸ Yıldız, **a.g.e.**, s. 74-75.

¹⁴⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 90.

¹⁵⁰ Yıldız, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁵¹ Akın, **a.g.e.**, s. 204-205. Ayrıca Üstel, bu dönemde yazılan Vatandaşlık Bilgisi kitaplarında Türklük'e yapılan vurgunun arttığını tespit etmiştir. Füsün Üstel, **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, ss. 111-112.

¹⁵² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, 16. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 178.

dayanmayan devletin, siyasal açıdan da zayıf olacağı düşüncesiyle¹⁵³, bir yandan Türk etnik unsurunu ekonomik yaşamın tüm alanlarında hakim kılmaya, diğer taraftan da “güvenilmeyen unsurlar” olarak değerlendirdikleri gayrimüslim azınlıkların ekonomik alandaki hakimiyetini kırmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda ekonominin Türkleştirilmesi, imparatorluğun Türk ulusçuluğu temelinde dönüştürülmesi projesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve bizzat devlet eliyle yürütülmüştür¹⁵⁴. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış ve gündeme gelen korumacı önlemlerle devletin ekonomik alandaki etkinliği arttırılmıştır¹⁵⁵. Rum ve Ermeni tüccarlara karşı düzenlenen boykotlar ve “Türkten Türke” gibi kampanyalarla, hem Türk etnik unsur arasında ulusal bilinç yaygınlaştırılmaya ve bu kesimin ekonomik alandaki hakimiyeti arttırılmaya çalışılmış, hem de gayrimüslim azınlıkların ekonomik etkinliği kırılmak istenmiştir. Ulus-devletin sağlam temellere oturtulabilmesi açısından ulusal bir sermaye birikimi ve burjuvazi oluşturulması önemli görülmüş¹⁵⁶, resmi düzeyde pompalanan “Ey Türk Zengin Ol!” sloganı¹⁵⁷ ile Türklerin ticarete atılması ve ortaklıklar kurması teşvik edilmiştir¹⁵⁸. Bu bağlamda ordunun iâşesi işleri genellikle Türk tüccarlara verilmiş; vagon tahsisinde Türk tüccarlara öncelik tanınmış; savaş zamanında özellikle gıda maddeleri ticaretinde Türk tüccarlar tarafından gerçekleştirilen karaborsacılık, suistimal, spekülasyon ve vurgunlara¹⁵⁹, ulusal

¹⁵³ Ziya Gökalp bu konuda şunları söylemektedir: “Ülkemizde güçlü bir hükümetin kurulamaması, Türklerin ekonomik sınıflardan yoksunluğu yüzündendir. Hangi millette, hükümet ekonomik sınıflara dayanırsa, orada hükümet oldukça güçlü olur.” Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, Haz. Cahit Uğurtekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15’ten akt. Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 161.

¹⁵⁴ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁵⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁵⁶ Bu düşünce, en iyi ifadesini İttihat ve Terakki’nin önemli ideologlarından Yusuf Akçura’nın şu sözlerinde bulmaktadır: “Modern devletin temeli burjuva sınıfıdır. Çağdaş refah devletleri, burjuvazinin, işadamları ve bankerlerin omuzları üzerinde var olur. Türkiye’deki ulusal uyanış Türk burjuvazisinin doğal gelişimi, eğer kesintiye uğramaksızın sürerse, Türk Devleti’nin sağlam biçimde kurulmasının garanti edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.” Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, Ankara, Doruk Yayınları, 2002, s. 63.

¹⁵⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁵⁸ Keyder, taşrada bu tür ortaklıkların bizzat parti örgütü himayesinde gerçekleştirildiğini ve ortakların çoğu kez parti üyelerinden meydana geldiğini belirtmektedir. Keyder, **a.g.e.**, s. 91. Ayrıca bkz. Ahmad, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁵⁹ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt 3, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976, ss. 1178-1179.

burjuvazi yaratılması adına göz yumulmuştur¹⁶⁰. Kısacası ulusal burjuvazi bizzat devlet eliyle yaratılmaya çalışılmıştır. Öte yandan, yukarıda bahsedilen ticari işletmelerde yazışma ve kayıtların Türkçe yapılmasına ilişkin düzenlemenin de eğitilmiş Türk nüfusun istihdamını arttırmaya yönelik bir tedbir olduğu söylenebilir¹⁶¹.

Türk etnik unsurunun önplana çıkarılarak hakim kılınmasını amaçlayan bu uygulamaların bir başka boyutunu ise, Türklerin etnik temelli siyasi birliğini gerçekleştirmeye yönelik Pan-Türkçü politikalar oluşturmaktadır. Bu politikaların hedefini ise tüm Türkleri birleştiren ve Edirne’den Çin’e kadar uzanacak büyük bir “Turan Devleti” kurulması oluşturur. Temel olarak yaşanan sürekli gerileme ve yenilgilerin yarattığı psikoza telafi ederek dağılma şokunun etkilerini hafifletmeye¹⁶² ve bu nedenlerle kırılan ulusal gurur ve güvenin tekrar tesis edilerek halkın ulusal bir hedef etrafında birleşmesini ve mobilizasyonunu sağlamaya yönelik olarak geliştirilen ve çökmekte olan çok-uluslu bir imparatorluk yerine etnik temelli “Büyük Türk İmparatorluğu” kurulması şeklinde özetlenebilecek bu yeni emperyal vizyon, coğrafi mekanın, devletin ve hedeflerin doğuya kaydırılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bunun için ise öncelikle İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından sağlam bir kale olarak algılanan¹⁶³ ve mutasavver imparatorluğun batı ile temasını sağlayan stratejik bir konumda bulunan Anadolu’nun, etnik açıdan mümkün olduğunca türdeşleştirilerek güvenilir hale getirilmesi, diğer bir deyişle önemli bir gayrimüslim ve Türk olmayan Müslüman nüfusu barındıran Anadolu’nun Türkleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü, Balkan Savaşları’nın ardından imparatorluğun sadece Anadolu ve Arap yarımadasından ibaret olduğu ve bu sırada Arap ulusçuluğunun da yükselişe geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, “yalnızca Anadolu bütünüyle saf bir Türk yurduna dönüştürülebilirdi”¹⁶⁴. Bu amaçla uygulamaya geçirilen politikaların üç boyutu bulunmaktadır. Öncelikli olarak yukarıda bahsedilen genel Türkleştirme politikaları çerçevesinde, etnik Türk unsuru arasında ulusal bağlılık ve bilinç geliştirilmeye çalışılmış; Anadolu’nun tarihsel ve demografik açıdan Türklere

¹⁶⁰ Ayrıntı için bkz. Akın, **a.g.e.**, ss. 158-162.

¹⁶¹ Keyder, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁶² Yıldız, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁶³ Kızılyürek, **a.g.e.**, ss. 159-160.

¹⁶⁴ Yıldız, **a.g.e.**, s. 83.

ait olduğu ve bir bütün olarak “vatan”ı oluşturduğu anlayışının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir¹⁶⁵. Türk olmayanlara yönelik Türkleştirme politikaları ise dinsel ayrım çerçevesinde farklılaşmaktadır. Buna göre, ortak payda olan Müslümanlık temelinde Türk kültürüne intibakı mümkün görülen Kürt, Arap, Laz, Çerkez gibi Türk olmayan Müslüman unsurlara yönelik olarak izlenen temel politika asimilasyon olmuştur. Bu çerçevede, bir yandan yerel dillerin kamusal alanda yasaklanması, zorunlu Türkçe öğretimi, yer isimlerinin Türkleştirilmesi gibi uygulamalarla bu grupların kolektif “ulusal” hafızalarına yönelik işaretler ortadan kaldırılmaya çalışılmış; diğer taraftan ise, zorunlu iskan gibi uygulamalarla bu unsurların Türk çoğunluğunun bulunduğu yerlere dağıtılmasıyla Türk kültürü içerisinde eritilmesi hedeflenmiştir¹⁶⁶. Diğer taraftan genellikle kendilerini başka bir ulusal kimlikle ifade eden, hiçbir biçimde Türklüğe tahvil edilemeyecek unsurlar olarak algılanan, imparatorluğun parçalanmasından sorumlu tutulan ve tüm bu nedenlerle Anadolu’nun türdeşleştirilmesi önünde önemli bir engel olarak görülen¹⁶⁷ gayrimüslimlere yönelik olarak ise dışlayıcı ve zorlamaya dayalı önlemler gündeme gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Trakya ve Ege kıyılarında yaşayan Rumların adalara veya Yunanistan’a göçe zorlanması¹⁶⁸ ve Ermeni Tehciri¹⁶⁹

¹⁶⁵ Bu amaca ancak Cumhuriyet’ten sonra ulaşılabilecektir. Bu konuda bkz. Halil Nalçaoğlu, “Vatan: Toprakların Altı, Üstü ve Ötesi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 300.

¹⁶⁶ Yıldız, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁶⁷ İttihat ve Terakki’nin gayrimüslimlere yönelik algısını Talat Paşa’nın şu sözlerinde görmek mümkündür: “Türk İmparatorluğu içindeki bu ayrı unsurlar [gayrimüslimler kastediliyor], daima Türkiye’ye karşı fesat düzenlediler. Bu yerli halkların düşmanlığı yüzünden, Türkiye eyalet üstüne eyalet yitirdi... Böylece Türk İmparatorluğu, hemen hemen yok olma noktasına gelecek kadar ufaldı. Eğer elinde kalanla Türkiye yaşayacaksa, bu yabancı halklardan kurtulmalıdır”. Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1983, s. 1113-1114’ten akt. Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 160

¹⁶⁸ Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla gerçekleştirilen kimi terör olaylarıyla Rumlar arasında panik ve tedirginlik yaratılmasını ve bu şekilde ülkeyi “kendiliklerinden” terk etmelerini sağlamaya yönelik olan bu uygulama, esas olarak herhangi bir resmi karara dayanmamaktadır. Çatışmalara yol açmaması, göçün nispeten rahat koşullar altında gerçekleşmesi ve büyük çapta ölümlerin meydana gelmemesi gibi nedenlerle bu uygulamanın fazla tartışma konusu yapılmadığı söylenebilir. Bu konuda bkz. Okutan, **Tek Parti...**, s. 59. Akçam ise, Hristiyanları tasfiye etmeye yönelik Anadolu’nun Türkleştirilmesi planının, Birinci Dünya Savaşı öncesinde uygulamaya konduğunu, ancak savaşın başlamasıyla birlikte Trakya ve Ege kıyısında yaşayan Rumların stratejik gerekçelerle Yunanistan’a, Ege adalarına veya Anadolu içlerine sürüldüğünü; bu çerçevede Rumlara yönelik genel bir sürgün ve sindirme politikası uygulandığını ve hatta bazı yerlerde önemli kıyımlar gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir (Taner Akçam, “Hızla Türkleşiyoruz”, **Birikim**, S. 71-72, Mart-Nisan 1995, ss. 24-28; Taner Akçam, **‘Ermeni Meselesi Hallolunmuştur’: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, ss. 79-131). Ancak bu dönemde sürülen, öldürülen veya malları gasp edilen Rumların sayısına ilişkin net bir rakam bulunmamakta (200.000 ile 1.000.000 kişi arasında); bu konudaki kimi tahminler ise gerçeklikten oldukça uzak

örneklerinde de görülebileceği üzere, bu uygulamalar genellikle bu unsurların Anadolu dışına çıkarılması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, bu dönemde siyasal iktidara sahip olan Türk ulusçuluğunun, “ulusal kimlik”in özellikle Türk unsurlar arasında aidiyet biçimi/odağı olarak benimsenmesi ve yaygınlaşması konusunda yakaladığı kısmi başarıya rağmen, siyasal/toplumsal sistemin tümünü belirleyen/yönlendiren bir ideoloji haline gelemediği söylenebilir. Bunda, “din”in toplumun esas bağlanma odağı olmayı sürdürmesi ve Osmanlı toplumunun bu türden bir zihinsel/toplumsal/ideolojik dönüşüme henüz hazır olmaması etkili olmuştur. Bir yandan bunun bir sonucu olarak, diğer yandan da İttihatçılara yönelik halkın artan öfkesi¹⁷⁰ nedeniyle İttihat ve Terakki, gerek toplumsal reformlar, gerekse Türkleştirme politikaları için tabandan güçlü bir destek bulamamıştır. Bunların hızlı bir biçimde uygulamaya geçirilmek istenmesi de, yukarıdan aşağıya zorla dayatılan uygulamalar olarak algılanmalarına ve tepki geliştirilmesine yol açmıştır. Ayrıca “Türklük”e yapılan aşırı vurgu, bir yandan gayrimüslim unsurların, diğer yandan da Araplar ve Kürtler gibi Türk olmayan-Müslüman unsurların ulusçuluğunu kamçılama ve bağımsız devlet

gözükmektedir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Meclis-i Mebusanı’na verilen soru önergelerinden birine göre Edirne ve Çatalca bölgesinde evleri ve malları yağmalanan ve Yunanistan’a göçe zorlanan Rumların sayısı 300.000’dir. Ancak 1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre, o günün idari bölgesi olan ve bugünkü sınırlar içindeki Trakya bölgesinin neredeyse tümünü kapsayan Edirne vilayetinde yaşayan Rumların toplam sayısının 224.000 olduğu göz önünde bulundurulursa (bu konuda bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1915**, Cilt 1, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 663), bu rakamın abartılı bir tahmin/iddia olduğu söylenebilir. Öte yandan savaş koşulları altında bile olsa, iddia edildiği denli büyük boyutlarda bir kıyım ve nüfus hareketi olmuşsa, bunun, sürekli ve yoğun protestolarda bulunmadığı söylenebilecek olan Yunanistan dışta tutulacak olursa, diğer devletlerin çok büyük bir tepkisine yol açmamış olması ilginçtir. Akçam’ın görüşleri ile krş. Mehmet Yılmaz, “Balkan Savaşı’ndan sonra Türkiye’den Yunanistan’a Rum Göçleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 10, Güz 2001, ss. 13-33.

¹⁶⁹ Üzerinde birçok tartışma yapılan tehcir uygulaması, Ermeni çetecilerin, Rus ordusunun Doğu Anadolu’daki ilerleyişine paralel olarak, yerel karışıklık ve isyanlar çıkararak bölge halkına yönelik katliamlara girişmesi, Osmanlı ordusuna küçük çaplı saldırılarda bulunması ve Ruslara lojistik destek sağlaması üzerine, bunları sivil halktan ayırmanın güç olduğu bir ortamda, Ermenilerin, devletin selameti ve bekası açısından daha “güvenli” bölgelere naklini içermektedir. Bu açıdan bu uygulama, bir Ermeni devleti kurulması ihtimali ve orduya yönelik sabotajlar karşısında güvenliğini ve bütünlüğünü koruma kaygısı ile hareket eden devletin, doğal bir savunma refleksi olarak görülebilir. Bununla birlikte, tehcirin, Anadolu ile Kafkasya ve Orta Asya’daki Türk toplulukları arasında bir engel olarak algılanan Ermenilerin bölgeden uzaklaştırılarak Anadolu’nun Türkleştirilmesinde önemli bir işlev gördüğü de gözardı edilmemelidir.

¹⁷⁰ Halkın İttihatçılara yönelik öfkesinin temel nedeni, savaş yıllarında özellikle gıda maddeleri konusunda yaşanan sıkıntılar ile yukarıda da belirtildiği üzere ulusal burjuvazi yaratmak amacıyla yöneticilerin bu konuda yapılan vurgun ve yolsuzluklara göz yummuş olmalarıdır.

arayışlarını hızlandırmıştır. Tüm bunların bir sonucu olarak, savaş sonunda İttihat ve Terakki, yenilginin, yıkımın, ülkenin parçalanmasının ve işgale uğramasının sorumlusu olarak görülmüş ve bunun sonucunda ulusçuluk da dahil tüm politika ve uygulamalarına yönelik genel bir tepki oluşmuştur.

Bununla birlikte Türk ulusçuluğu, Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesinin ve sürdürülmesinin temel ilke ve dinamiği olmuştur. Bu bağlamda Türk ulusçuluğunun ilk kez Kurtuluş Savaşı döneminde önemli bir kitle desteği elde eden, gerçek anlamda bir siyasal hareket haline geldiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ve ülkenin büyük bir bölümünün İtilaf Devletleri'nin işgali altına girmesi ile birlikte halkta, bu işgallere ve ülkenin daha fazla parçalanması ihtimaline karşı bir tepki ve direniş oluşmaya başlamıştır. Bu noktada, işgal güçlerinin halka yönelik tutumu; farklı bir dinden olan bir gücün işgaline uğramış olma; Osmanlı yönetiminin işgal karşısında sessiz kalması ve hatta kurtuluşu hedefleyen ulusal harekete karşı işgal güçleriyle işbirliğine girişmesinin bu geleneksel sadakat odağına karşı güveni sarsması; belli bölgelerde işgalci güçlerle işbirliği yapan gayrimüslimlerin ulusçu talep ve faaliyetlerine yönelik öfke ve tepki; bazı bölgelerde gayrimüslim azınlık mensuplarından oluşan çetelerin Müslüman halka karşı gerçekleştirdiği kırımlar; tehcir edilen Rum ve Ermenilerin geri dönerek bu sırada Müslüman nüfusun eline geçen mallarını geri almaları ihtimali ile işgalci güçler veya gayrimüslim azınlıklar tarafından mülklerine el konması ihtimali karşısında büyük toprak sahipleri ile eşrafın içerisinde bulunduğu tedirginlik, bu direnişi güçlendiren etkenler olmuştur¹⁷¹. Ayrıca, “eski teba” olan Yunanlıların 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmesi ve Batı Anadolu'da ilerlemeye başlaması, Türk ulusçuluğunun güçlenmesinde ve kitleselleşmesinde önemli bir katalizör rolü oynamıştır¹⁷². Bu çerçevede, içerisinde bulunan koşullarda ulusal dayanışmayı sağlayacak “olumlu” etkenlerin (ortak ekonomik pazar, ortak siyasal/ulusal bilinç, ortak “ulusal” çıkarlar, vs.) zayıf olduğu ve temel aidiyet odağının “din” olduğu bir

¹⁷¹ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, 5. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, ss. 83-88, 127-129; Eren Deniz (Tol) Göktürk, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 112. Hugh Poulton, **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilâl Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, ss. 118-119.

¹⁷² Göktürk, **a.g.e.**, s. 105; Yıldız, **a.g.e.**, s. 92.

ortamda, “öteki” olarak görülen ve faaliyetleriyle bu konumlarını güçlendiren gayrimüslim azınlıklara yönelik öfke ve tepkinin, “ulusal” dayanışmanın sağlanmasında en önemli faktörlerden biri olduğu söylenebilir. Ancak tümünün ulusun kurtuluşunu ve bağımsız bir devlet kurulmasını amaç edindiği söylenemeyecek olan bu dağınık, spontane ve yerel direniş hareketlerinin (hem bölgesel kongreler, hem de yerel silahlı direnişler), bu amaç etrafında örgütlenmesi ve birleştirilmesi, diğer bir deyişle gerçek anlamda ulusal bir niteliğe kavuşturulması ile ulusçuluğun, mücadelenin yönlendirici siyasal ilkesi haline gelmesi, şüphesiz ki, önderliğini Mustafa Kemal’in yaptığı ulusçu seçkinlerin çabaları ile gerçekleşmiştir. Bu, somut olarak 1920 yılında TBMM’nin açılması ve Kuvayı Milliye’nin düzenli bir ulusal ordu haline getirilmesi ile başarılmış; böylece, askeri ve siyasal mücadele tek elden yürütülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, radikal bir dönüşümle geleneksel siyasal sadakat odağı olan halife-sultan yerine “ulus”, yeni siyasal meşruiyet zemini ve toplumsal bağlılık odağı olarak belirlenmiş¹⁷³ ve temel ilkesi “kayıtsız şartsız ulusal egemenlik” olan ulusal mücadelenin öncelikli hedefi, sınırları Misak-ı Milli ile belirlenmiş vatanın bir bütün olarak düşman işgalinden kurtarılarak tam bağımsız bir devlet kurulması olarak saptanmıştır. Bu hedefe, genelde İtilaf Devletleri’ne, özelde ise Yunanistan’a karşı yürütülen askeri mücadelenin kazanılması ve Lozan Barış Antlaşması’nda yeni devletin sınırlarının, egemenliğinin ve uluslararası meşruiyetinin tanınması ile ulaşılmıştır. Bu süreçte saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ile, alternatif bir sadakat odağı ortadan kaldırılmış ve “ulus” tek, gerçek ve meşru siyasal bağlılık odağı haline getirilmiştir. Böylece ulusçuluk yeni devletin yönlendirici temel ideolojisi haline gelmeye başlamış ve siyasal iktidarı ve devletin ideolojik araçlarını tam anlamıyla ele geçiren ulusçu seçkinler, bundan sonra yeni devleti, laik, çağdaş ve batılı bir ulus-devlet olarak örgütlemeye girişerek topyekün bir dönüşüm sürecini başlatmışlardır.

Bu çerçevede ulusçu seçkinlerin temel hedefi, toplumun “muasır medeniyet seviyesine” ulaştırılması olmuştur. Bu hedefe ulaşılabilmesi için ise, diğer dönüşüm süreçleri (siyasal, kültürel, zihinsel) yanında, toplumsal bir dönüşüm de gerekli görülmüş ve siyasal iktidar ve meşruiyetin temelini oluşturduğu kabul edilen “ulus”,

¹⁷³ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, ss. 148-150; Yıldız, *a.g.e.*, ss. 87-88.

aynı zamanda toplumsal örgütlenmenin de temeli ve tek meşru biçimi olarak belirlenmiştir. “Muasır medeniyet” batı referanslı olarak tanımlandığından, toplumun, batılı örneklerde olduğu gibi, “ulus” çerçevesinde örgütlenmesi, modernleşmenin ya da batılı bir toplum haline gelmenin önkoşulu olarak algılanmıştır. Ulusçu seçkinler arasındaki hakim toplumsal/felsefi paradigma olan pozitivizmden mülhem “düzen içinde ilerleme” ilkesine göre, ilerleme ancak, “düzen” ve “birlik”in olduğu, yani toplumsal türdeşliğin var olduğu bir ortamda sağlanabilir. Bu bağlamda “düzen”, “ulusal bütünlük” fikri ile temellendirilmiş; uluslaşma da ilerlemenin önkoşulu olarak görülmüş; farklılıklar olumsuz bir biçimde değerlendirilerek bunların kamusal alanda temsili mümkün olduğu kadar engellenmeye çalışılmış¹⁷⁴ ve “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” olarak tasavvur edilen “ulus”un, sözkonusu türdeşliği en iyi sağlayan çerçeve olduğu kabul edilmiştir¹⁷⁵. Ayrıca uluslaşma, kitlelerin yeni amaçlar doğrultusunda mobilize edilmesi ve bu sayede, yapılacak reformlara toplumsal destek sağlanması; yeni ideolojinin meşruiyetinin, gücünün ve toplumsal yaygınlığının artırılması ve toplum üzerinde devletin otorite ve denetiminin güçlendirilmesi açısından da gerekli görülmüştür¹⁷⁶. O halde, tarihsel ve sınıfsal nedenlerle bu dönüşümün “kendiliğinden” gerçekleşmediği ve yerel ve/veya dinsel bağılılıkların sürdüğü bir ortamda, entelektüeller/seçkinler tarafından “dışarıdan” yapılacak bir müdahale zorunlu görülmüştür. Toplumu rasyonel bir temelde yeniden biçimlendirmek amacıyla, eski zihniyet/gelenek/kimlik/aidiyetlerin etkisi azaltılarak toplumsal örgütlenme ve dayanışmanın sağlanmasında “akılcı” ilkeler hakim kılınmaya, ulus çerçevesinde tanımlanan yeni bir değerler sisteminin toplumda yaygınlaştırılmasına ve yeni geliştirilecek ulusal kimliğin geçerli ve meşru tek kimlik/aidiyet biçimi olarak kabulünün sağlanmasına çalışılmıştır. Bu süreçte en önemli rolü ise kuşkusuz, siyasal seçkinler oynamıştır¹⁷⁷. Sonuç olarak, Türkiye’de ulus inşasının, kapsamı

¹⁷⁴ Okutan, **a.g.e.**, ss. 143-144.

¹⁷⁵ Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 153-154; Kızılyürek, **a.g.e.**, 179-180.

¹⁷⁶ Kızılyürek, **a.g.e.**, ss. 190-192.

¹⁷⁷ Bu “zorunlu müdahale”yi gerçekleştiren ulusçu seçkinlerin iki nedenden ötürü toplumun dönüştürülmesi “görevini” üstlendikleri söylenebilir. Öncelikle, burjuvazinin yeterince gelişmemesi nedeniyle modernleşmeyi ve toplumsal ilerleme ile dönüşümü gerçekleştirme gücüne sahip örgütlü tek sınıf askeri/sivil bürokrasidir. Kaldı ki, burjuvazinin toplumsal/siyasal konumuna bakılmaksızın, genel anlamda ulus inşasının, bürokratik/entelektüel seçkinlerin mühendisliğinde yürütülen bir proje

büyük ölçüde ulusçu seçkinler tarafından saptanan ulusal kimliğin yaygınlaştırılması ve Osmanlı devlet yapısının, yeni ilkeler doğrultusunda dönüştürülmesine yönelik, esasen ulusçu seçkinlerce yukarıdan aşağıya doğru yürütülen geniş kapsamlı bir toplumsal mühendislik projesi olduğu söylenebilir.

Oluşturulmak istenen ulusun ulusçu elit tarafından “yukarıda” nasıl tanımlandığının, diğer bir deyişle ulusun sınırlarının kimleri içerecek ve dışarıda bırakacak şekilde çizildiğinin tespiti, bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, Türk ulusal kimliğinin esas inşa dönemi olan 1919-1938 yılları arasında siyasal konjonktüre bağlı olarak, “Türk”ün üç farklı biçimde tanımlandığı söylenebilir. Kurtuluş Savaşı yıllarında ulusal kimlik, esas olarak dinsel bağlanma ekseninde tanımlanmış, diğer bir deyişle ulusu, dinsel topluluğun oluşturduğu kabul edilmiştir. Örneğin Mustafa Kemal 1 Mayıs 1920 tarihinde TBMM’de yaptığı bir konuşmada, “ulus”un tek bir unsurdan ibaret olmadığını, çeşitli İslam unsurlarından oluştuğunu, Türk kelimesi ile tüm İslam unsurlarının ifade edilmek istendiğini belirtmiştir¹⁷⁸. Söz konusu dönemde tanımın bu şekilde yapılmasında, verilen “ulusal” mücadeleye halk katında destek ve meşruiyet kazandırabilmek için

olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye örneğinde bu kesimin rolü net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, ulusçu seçkinler kendilerini, pozitivist paradigma çerçevesinde, aldıkları eğitim ile “nesnel dünyayı” elverişli bilimsel yöntemlerle “bilme” olanağını elde etmiş; bu nedenle de, toplumu yönetme yetki ve ayrıcalığına sahip kesim olarak algılamaktadır. Ayrıca Rousseaucu toplumsal sözleşme görüşünü kabul eden ulusçu seçkinler, ulus-devlet-parti özdeşliği çerçevesinde “genel irade”nin de kendilerinde tecelli ettiğini düşünmektedirler. Bu bağlamda, “hakikat”i ve halk için “iyi”yi bilen bürokratik/entelektüel seçkinlerin, “halka doğru” gidilerek topluma ne yapması gerektiğini öğretmeyi ve bu çerçevede modernleşmenin gerçekleştirilmesini, kendi tarihsel misyonları olarak gördüğü söylenebilir. Bu konuda bkz. Yıldız, **a.g.e.**, ss. 292-293; Köker, **a.g.e.**, ss. 155-160, 222-223.

¹⁷⁸ Mustafa Kemal’in bu konuşmasında şu ifadeler yer almaktadır: “Efendiler, meselenin bir daha tekrarlanmaması ricasiyle bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada istenilen ve Yüce Meclis’imizi oluşturan kişiler, yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden oluşmuş İslâm öğeleridir. Samimî bir topluluktur. Bundan dolayı, bu yüce heyetin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için karar verdiğimiz emeller, yalnız bir İslâm unsuruna ait değildir. İslâmî unsurlardan oluşmuş bir kütleye aittir... Bundan dolayı korunması ve savunmasıyla uğraştığımız millet doğal olarak bir öğeden ibaret değildir. Çeşitli İslâmî öğelerden oluşmuştur. Bu toplumu oluşturan her bir İslâm ögesi, bizim kardeşimiz ve çıkarları tamamıyla ortak olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırlarında bu çeşitli İslâmî unsurlar ki; vatandaşlıklar, birbirine karşı, karşılıklı saygı ile uyumludurlar ve birbirlerinin her türlü hukukuna, ırkî, sosyal, coğrafi hukukuna daima uyumlu olduğunu tekrar ettik ve doğruladık ve hepimiz bugün içtenlikle kabul ettik. Bundan dolayı çıkarlarımız ortaktır. Kurtarılmasına karar verdiğimiz birlik, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil hepsinden oluşmuş bir İslâm ögesidir. Bunun böyle kabul edilmesini ve yanlış anlamaya meydan verilmemesini rica ediyorum”. Ali Sevim, M. Akif Tural, İzzet Öztoprak (Yay. Haz.), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, ss. 104-105.

toplumun temel tutunum odağını oluşturan “din”in dikkate alınması gereği; Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkan zorlukların, ulusçu seçkinlerin çeşitli Müslüman etnik topluluklar ve muhafazakâr İslamcı gruplarla etnik/siyasal bir koalisyon kurmasını zorunlu kılması¹⁷⁹ ve bu bağlamda sözkonusu koalisyon için İslam’ın bu kesimler arasındaki ortak paydayı ve sosyopolitik meşruiyet zeminini oluşturması¹⁸⁰, diğer bir deyişle dinin etnik farklılıkları görünmez kılması; sürdürülen “ulusal” mücadelenin örgütlenme temellerinden birinin gayrimüslim karşıtlığı olması; bu dönemde her ne kadar siyasal mücadelenin yönlendiricisi olsalar da, ulusçu seçkinlerin siyasal/ideolojik kontrolü henüz tam anlamıyla ele geçirememesi ve dolayısıyla gelecekteki hedeflerini hemen ortaya koymaktan ve toplumdaki yaygın ideoloji olan “din”i karşısına almaktan çekinmesi etkili olmuştur.

Ancak, 1924’ten sonra, dinin siyasal alanın dışına çıkarılması ve devletin laik bir temelde örgütlenmesi çabalarına paralel olarak, dinin ulusun tanımından da çıkarıldığı görülür. Asıl olarak 1930’lara kadar sürecek bu dönemde ulusun siyasal/topraksal tanımı önplana çıkmıştır. 1924 Anayasası’nın 88. maddesinde yer alan “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur” ifadesi ile Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1931 yılı programındaki “millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir” tanımı, siyasal sınırlar içinde yaşayan herkesi kapsayan, ulusun hukuksal/siyasal tanımının örneklerini oluşturmaktadır. Buna göre, Türk kültürüne bağlı olan, Türkçe konuşan ve Cumhuriyet idealini benimseyen herkes, din ve etnik kökeninden bağımsız olarak “Türk” olabilir¹⁸¹. O halde, bu dönemdeki Türk ulusçuluğunun, “etnik-dışlayıcı” olmadığı; kapsayıcı bir nitelikte olduğu ve “hukuksal-kültürel” bağa vurgu yaptığı söylenebilir¹⁸². Bu dönemde ulusun adı olan “Türk”, vatandaşlık bağını ve hak ve ödevlerde eşitliği ifade etmektedir. Ancak, yine bu dönemde “ulusa aidiyet” ile “vatandaşlık” arasında bir sınır çizildiği de belirtilmelidir. Buna göre, hukuksal metinlerde yer alan tersi yöndeki ifadelere rağmen, kimi durumlarda ulusu belirtmek amacıyla din ve etnik kökene de atıfta

¹⁷⁹ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, ss. 132-147.

¹⁸⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁸¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁸² Okutan, *Tek Parti...*, ss. 83, 89-90.

bulunulmuş¹⁸³; vatandaşlık ile ulusa dahil olma arasında ayırım yapılmış ve vatandaş olan herkes, ulusa dahil sayılmamıştır¹⁸⁴.

1930'lu yıllarda ise, ulusun tanımında etnik özelliklere yapılan vurgu artmış, kan, soy ve ırk da ulusun bileşenleri arasında kabul edilmeye başlanmıştır. Resmi ve hukuksal metinlere pek yansımayan ve daha çok ideolojik boyuttaki ve uygulamaya yönelik tarafı ile gündeme gelen Türk ulusçuluğunun bu etnisist yönüne, Mustafa Kemal'in *Medeni Bilgiler*'de Türk ulusunun oluşumunda etkili olan olgular arasında "ırk ve köken birliği"ni de sayması¹⁸⁵ ve ülkede dil, kültür ve kan birliğini sağlamayı amaçlayan ve "Türk soylu olma", "Türk kültürüne bağlılık" gibi ölçütler çerçevesinde göç ve iskana ilişkin farklı düzenlemeler getiren 10 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskan Kanunu örnek olarak gösterilebilir. Yıldız'a göre bu dönüşümün nedeni, İslam'la ilişkisini kesen ulusçuluğun vaz ettiği cumhuriyetçi idealin kitlesel ölçekte heyecan ve romantizm yaratma açısından ve bu nedenle kendi etrafında bir aidiyet duygusu oluşturma konusunda zayıf kalması; İslam'ı ilzam edecek yeni bir aşkın ideal ve kimliğe şiddetle ihtiyaç duyulması karşısında ise, tarihsel derinliği olan bir süper aile olarak "Türklük"ün en rasyonel seçenek olarak görülmesidir¹⁸⁶. Bu dönüşümün, etnik tanımın cumhuriyetçi tanımı ortadan kaldırarak onun yerini alması biçiminde değil, ona eklenmesi biçiminde gerçekleştiğini de belirtmek gerekir¹⁸⁷. Bu bağlamda, sözkonusu dönemde, ulusal kimlik ağırlıklı olarak Türk etnisi üzerinden tanımlanmış; Türk etnik kültürünün hegemonik bir pozisyona

¹⁸³ Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün 27 Nisan 1925'te Türk Ocakları Merkezi'nde yaptığı bir konuşmada söylediği şu sözler, etnik vurguya örnek olarak gösterilebilir: "Biz açıkça milliyetçiyiz... ve milliyetçilik bizim yegane birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatani içinde Türk olmayanları behemahal Türk yapmaktır. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır" (Yıldız, **a.g.e.**, ss. 155-156). Yine Hamdullah Suphi Tanrıöver de 1923 yılında düzenlenen bir konferansta şunları söylemiştir: "Türk kimdir? Ve Türkte ne arıyoruz? Türkçe konuşan, *Müslüman olan* ve Türklük sevgisi taşıyan Türktür. Biz onda dil birliği, *din birliği* ve dilek birliği arıyoruz" (Okutan, **Tek Parti...**, s. 80, abç).

¹⁸⁴ Yıldız, **a.g.e.**, s. 147 ve 152.

¹⁸⁵ Mustafa Kemal, *Medeni Bilgiler*'de Türk ulusunun oluşumunda etkili olan doğal ve tarihsel olguları şu şekilde sıralamaktadır: "a) Siyasi varlıkta birlik, b) Dil birliği, c) Yurt birliği, d) ırk ve köken birliği, e) Tarihi yakınlık, f) Ahlâkî yakınlık". Ayşe Âfetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 32. Bu noktada, Mustafa Kemal'in, ön sıralarda sayması dolayısıyla, "ortak siyasal sınırlar içinde yaşama" ile "kültürel birlik"e ulusun oluşumunda merkezi bir önem atfettiği ve "ırk ve köken birliği"ni bunlara göre nispeten tali bir konumda değerlendirdiği söylenebilir.

¹⁸⁶ Yıldız, **a.g.e.**, ss. 159-161.

¹⁸⁷ Yıldız, **a.g.e.**, ss. 160.

getirilmesi amaçlanmış; Türk “ırk”ının fiziksel/kültürel özellikleri, tarihsel geçmişi ve başarıları yüceltilmiş¹⁸⁸ ve Türk “ulusal seciye”si önplana çıkarılmıştır¹⁸⁹. Bu bağlamda, uygarlığı kuran ve geliştiren ulusun Türkler olduğunu ve Anadolu’daki en eski uygarlıkların Türk kökenli olduğunu ileri süren Türk Tarih Tezi’nin geliştirilmesi ve öğretim müfredatına yerleştirilmesi; Anadolu’da yaşayan tüm halkların Türk kökenli olduğunun ileri sürülmesi; Türkçe’nin tüm dillerin kaynağı olduğunu iddia eden Güneş Dil Teorisi’nin geliştirilmesi; “bozkurt” figürünün para, pul ve kamusal alanlarda kullanımının artışı, sözkonusu etnisist eğilimin bazı yansımaları olarak değerlendirilebilir¹⁹⁰. Özetle bu dönemde “kâmil”, “hakikî”, “öz” Türk, “Türkçe konuşan, Batılılaştırılmış yekpâre Türk kültürüne bağlı, Cumhuriyetçi ülküyü benimseyen ve Türk soylu olan” biçiminde tanımlanmıştır¹⁹¹. Sonuç olarak Türk ulusal kimliğinin, iki zıt anlayış olan topraksal ve etnik ulus tanımlarının arasında bir noktada bulunduğu; zaman zaman etnik unsurların önem kazanmasına rağmen, topraksal anlayışa daha yakın bir pozisyonda olan bir terkip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda siyasal sınırlar içindeki herkesin ulusa dahil sayılması ve dışlanmaması (kapsayıcılık-yurttaşlık), ortak siyasal kurumlara, yurt birliğine ve kültürel birliğe önem verilmesi, dil, kültür ve “ulusal” amacı benimsemenin ulusa dahil olma için yeterli görülmesi ve dolayısıyla (her ne kadar 1930’larda soy öne çıkarılarak Türk soylu olanlar makbul vatandaş olarak değerlendirilse de) etnik kökenin bu bağlamda bir önkoşul olarak algılanmaması; izlenen asimilasyoncu yaklaşım çerçevesinde “Türklük”ün ırksal değil, kültürel bir kategori olarak

¹⁸⁸ Türk ırkına, “kan saflığı”na vurgu yapılması, yurdun çeşitli bölgelerinde Türk halkının ırksal özelliklerini belirlemek için çeşitli antropometrik çalışmalar ve bilimsel araştırmalar yapılması, Türklerin brakisefal kafatası özelliklerine sahip olduğu ve uygarlığı kuran ve yayan ulus olduğu söyleminin yaygınlaştırılması gibi göstergeler bu etnisist eğilimin ırkçı yönüne işaret etmektedir. Bununla birlikte bu ırkçı karakterin şoven bir nitelik arz etmediği, fiziksel özelliklerden çok ortak dil ve kültür özelliklerine vurgu yaptığı ve temel olarak ulusal özgüveni tekrar tesis etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Diğer taraftan 1930’lu yıllarda Batı’daki hegemonik ideolojinin de etkisiyle ırkçılığı resmi ideolojiye eklemleme çabalarının kısmen başarıya ulaştığı ve ırkçılığın ideolojinin öğelerinden biri haline geldiği söylenebilir. Ancak Türkiye’de ırkçılık her zaman marjinal bir siyasal görüş olarak kalmış, hiçbir zaman resmi ideoloji ve uygulamanın başat görüşü haline gelmemiş, diğer bir deyişle devlet politikalarında merkezi bir konumda olmamıştır. Bu konuda bkz. Emre Arslan, “Türkiye’de ırkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 409-413; Soner Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, Çev. Defne Orhun, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 245-261.

¹⁸⁹ Yıldız, **a.g.e.**, ss. 174-179

¹⁹⁰ Okutan, **Tek Parti...**, ss. 95-96.

¹⁹¹ Yıldız, **a.g.e.**, s. 301.

değerlendirilerek, Türk etnik kökeninden gelmese de sınırlar içinde yaşayan herkesi kapsayacak (ve hatta kapsamı gerektiği düşünülen) kültürel bir eritme potası olarak görülmesi gibi olgular Türk ulus inşasında toprak temelli ulus inşa modelinin ağırlığını ifade ederken; ulusal kültür ve kimliğin Türk etnisitesi üzerinden tanımlanması, ırk ve soya yapılan vurgunun zaman içinde belli bir ağırlık kazanması, yurttaşlık ile ulus arasında bir ayırım yapılması ve Müslüman olmayanların ulusa dahil sayılmaması gibi olgular ise Türk ulus inşasında kan temelli ulus inşa modelinin izlerinin bulunduğunu göstermektedir.

Bunların ışığında İslam dininin Türk ulusal kimliği içerisindeki konumu önem kazanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Kurtuluş Savaşı yıllarında, gerek o sırada toplumdaki başat ideoloji olan dinle çatışmaya düşmemek ve mücadelenin meşruiyetini arttırmak, gerekse savaşın sürdürülebilmesi için gerekli olan etno-dinsel koalisyonun kurulabilmesi açısından çeşitli toplumsal kesimler arasında dayanışma sağlayan ortak nokta olan “din”e vurgu yapan söylem¹⁹² ve uygulamalara¹⁹³ başvurulmuş; ulus daha çok din çerçevesinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda Lozan Barış Antlaşması’nda azınlıkların ve Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan Zorunlu Nüfus Mübadelesi’nde mübadillerin belirlenmesinde de temel kriter “din” olmuştur. 1924 yılından sonra ise laik, batılı ve modern bir toplum ve devlet inşası çabalarının yoğunluk kazanması ve meşruiyet zemininin dönüşümüne paralel olarak, din, bir kurum olarak değil¹⁹⁴, ancak toplum içinde varolduğu biçimiyle modernleşme önünde bir engel olarak algılanmış¹⁹⁵; vicdan ve mabetlere ait sayılarak özel alana atılmış ve toplumsal ve siyasal yaşamdaki belirleyiciliğinin ve etkinliğinin önüne geçilmek istenmiştir. 1924 Anayasası’nın 88. maddesinde “vatandaşlık”, “din”den bağımsız olarak tanımlanmış ve sonraki yıllarda yapılan ve resmi görüşü

¹⁹² Mustafa Kemal’in bu dönemdeki konuşmalarında birçok dini tema bulunmaktadır. Bu konudaki örnekler için bkz. Oran, **Atatürk Milliyetçiliği...**, s. 110.

¹⁹³ Şeyhülislam’ın fetvalarına, karşı-fetvalar ile yanıt verilmesi, alkollü içki kullanımının yasaklanması (Men-i Müskirat Yasası) ve TBMM’nin açılışının İslam’ın kutsal günü sayılan cuma günü yapılması ve cuma namazının ardından dualarla ve kurbanlar kesilerek gerçekleştirilmesi, yine aynı gün Meclis’in başarısı için hatim indirtilmesi ve mevlitler okutulması bu türden uygulamalar arasında görülebilir. Bu konuda bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: I 1919-1920, 6. Baskı, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1963, ss. 431-432.

¹⁹⁴ Atatürk’ün bu konudaki açıklamaları için bkz. Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946**, Ankara, Doğan Yayınları, 1971, ss. 146-148.

¹⁹⁵ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1996, s. 69.

yansıtan ulus tanımlarında da dine, ulusun bir bileşeni olarak yer verilmemiştir¹⁹⁶. Bu durumda, Türkçe konuşmaları ve Türk kültür ve ülküsüne bağlı olmaları şartıyla gayrimüslimlerin de “Türk ulusu”na dahil edilmesi mümkün ve gerekli görülmüş ve özellikle, herhangi bir bağımsız devlet iddiası olmayan, Kurtuluş Savaşı yıllarında işgalcilerle işbirliği yapmayan ve mümeyyiz bir dil ve kültüre sahip olmadığı varsayılan Yahudileri hedef alan bazı “Türkleştirme politikaları” gündeme gelmiştir. Bu noktada, din ile ulus kavramları birbirinden ayrılmış ve toplumda hakim olan dinsel kimlik ve bağlanmanın yerini, yeni geliştirilen laik ve cumhuriyetçi ulusal kimliğin alması hedeflenmiştir. Diğer bir ifadeyle dinin, toplumun temel tutunum ideolojisi olmaktan çıkarılması amaçlanmıştır. Ancak bu dönüşüm, hem hemen gerçekleşmemiş, hem de ulusçu seçkinlerin öngördüklerinin aksine, ulusal kimliğin dinsel kimlik ve bağlanmayı tamamen ortadan kaldırarak onun yerini alması biçiminde değil, dinsel kimliğin ulusal kimliğe eklemlenmesi biçiminde gerçekleşmiştir. Halk katında din önemli bir kimlik bileşeni olarak algılanmaya devam etmiş¹⁹⁷ ve toplumsal muhayyilede, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki din ile ulusun özdeş olduğu şeklindeki algılama sürmüştür. Bu durumda “Türk eşittir Müslüman” algılaması çerçevesinde “Türklük” sadece Müslümanlara münhasır görülmüş ve bunun sonucunda iki önerme ortaya çıkmıştır: “Gayrimüslimler Türk olamaz” ve “Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm Müslümanlar Türk olabilir/Türk olarak görülebilir”. Kimliksel dönüşümün yavaş olduğu ve yeni “ulusal” kimliğin henüz kitlesel bir biçimde kabul görmediği bir ortamda, söylem düzeyindeki ulusun din dışı tanımı ile paradoks oluşturacak biçimde, bu algılama, ulusçu ideoloji tarafından zımni ve *de facto* olarak onaylanmış/benimsenmiş; hatta kimi durumlarda “ulusal” amaçları gerçekleştirmek ve ideolojiyi pekiştirmek açısından araçsal bir

¹⁹⁶ Bunun örnekleri, daha önce de sözü edilen, CHP’nin 1931 yılı programındaki tanım ile Mustafa Kemal’in *Medeni Bilgiler*’de Türk ulusunun oluşumunda etkili olduğunu kabul ettiği faktörlerdir. Ayrıca Mustafa Kemal, ulusun oluşumunda dinin etkili olmadığını şu şekilde açıklamaktadır: “Din birliğinin de bir milletin oluşumunda etken olduğunu söyleyenler vardır. Fakat biz, bizim gözümüz önündeki Türk milleti tablosunda bunun tersini görmekteyiz. Türkler İslâm dinini kabul etmeden önce de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de diğerlerinin Türklerle birleşip bir millet oluşturmalarına etki yapmadı. Bilâkis, Türk milletinin millî bağlarını gevşetti; millî duygularını, millî heyecanını uyuşturdu. Bu pek doğal idi. Çünkü Hz. Muhammed’in kurduğu dinin amacı, bütün milliyetlerin üstünde kapsamlı bir ümmet siyaseti idi”. Âfetinan, **a.g.e.**, ss. 31-32.

¹⁹⁷ Poulton, **a.g.e.**, s. 125.

biçimde kullanımı sözkonusu olmuştur¹⁹⁸. Bu bağlamda Türk ulusçuluğunun, toplumda halen geçerliliğini sürdüren eski tutunum ideolojisini ve/veya kimliksel referans noktasını dikkate almak ve buna belli ölçülerde dayanmak zorunda kaldığı söylenebilir. Bu araçsal kullanımın en bariz biçimde ortaya çıktığı alanlar ise gayrimüslim azınlıklara yönelik bakış açısı ile göç politikasının tespiti olmuştur. Bu çerçevede, yukarıda da belirtildiği gibi, resmi söylem düzeyinde dinden bağımsız olarak “ulus” içinde sayılmaları mümkün olmasına rağmen, gayrimüslimler, yapılan ulus-vatandaşlık ayrımı çerçevesinde yalnız “vatandaş” olarak görülmüşler, Türk olarak nitelendirilmemişler ve “ulus”a dahil edilmemişlerdir¹⁹⁹. Nitekim dönemin resmi söylemi ve basınında da gayrimüslimler “Kanun-ı Esasî Türkleri” veya

¹⁹⁸ Yıldız, **a.g.e.**, ss. 135-138.

¹⁹⁹ Bu dönemde ulusçu seçkinlerin kimi ifadelerinin yukarıdaki yargıyı güçlendirir nitelikte olduğu söylenebilir. Örneğin Mustafa Kemal, *Medeni Bilgiler*’de “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk milleti denir” tanımlamasını yapmaktadır (Âfetinan, **a.g.e.**, s. 28). Buradaki kilit ifade “kuran”dır. Türkiye Cumhuriyeti Kurtuluş Savaşı sonucunda kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı da hem Müslüman halk tarafından yapıldığından, hem de bir yönüyle bağımsız devlet kurma amacı güden ve bu çerçevede işgal güçleriyle işbirliği yapan Rum ve Ermenilere karşı verilen bir mücadele olduğundan, sözkonusu unsurların “kurucu” olmaları mümkün gözükmemektedir (Yıldız, **a.g.e.**, s. 146 ve 223). O halde gayrimüslim azınlıklar, devletin kuruluşunda yer almadıklarından “Türk ulusu” içinde değerlendirilemezler ve sadece devletin “vatandaş”ı olarak görülebilirler. Ayrıca, her ne kadar iyi niyetli bir temenniyi ifade etse de, Mustafa Kemal’in yine *Medeni Bilgiler*’de yer alan şu ifadeleri de yapılan ulus-vatandaş ayrımını ve gayrimüslimlerin “Türk ulusu”nun dışında tutulduklarını ortaya koymaktadır: “Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevî *vatandaşlara*, kader ve talihlerini *Türk milliyetine* vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle yabancı bakışıyla bakılmak, *medenî Türk milletinin* asil ahlâkından beklenebilir mi?” (Âfetinan, **a.g.e.**, s. 34, abç). Diğer taraftan, 1924 Anayasası’nın 88. maddesine ilişkin TBMM’de yapılan tartışma da, “ulus-vatandaş ayrımı”nın, ulusçu seçkinlere hakim olan düşünce biçimini olduğunu göstermektedir. Sözkonusu maddenin Genel Kurul’a sunulan “Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın (Türk) ıtlak olunur” şeklindeki ilk taslağına bazı üyeler, “Türk” terimi ile kastedilenin, uyruklu mu, yoksa ulus mu olduğunun net olmadığını ve bu durumda gayrimüslimlerin “Türk” sayılması gibi bir durumun sözkonusu olabileceğini ileri sürerek itiraz etmişlerdir. Bu noktada, dönemin önemli ideologlarından Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey’in itirazını dile getirirken kullandığı şu ifadeler dikkate değerdir: “Bütün siyasi hudutlarımız dahilinde yaşayanlara Türk ünvanını vermek bizim için bir emel olabilir. Fakat görüyorsunuz ki, çok müşkil bir mücadelenin içinden çıktık ve hiçbirimiz kalbimizde mücadelenin tamam olduğuna dair bir şey taşımıyoruz. Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti’nin tebası tamamıyla Türktür. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta çalışan Rumu, Ermeniye çıkarmaya çalışıyor. Biz bunları Rumdur, Ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize “Hayır. Meclisimizden çıkan kanun mucibince bunlar Türktür” derlerse ne cevap vereceksiniz? Size soruyorum arkadaşlar; tabiiyet kelimesi zihinlerde mevcut ve kalplerde mevcut bulunan bir emeli izale etmeye kifayet etmez. Lafzan biz bir tefsir bulabiliriz. Maddeyi tefsir ile geçebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar, hatta Meclis de firarı Rum ve Ermenileri Türk yapamaz. Onlar da olmaz, imkânı yoktur... Ve hangimizi tatmin edebilir ki, bunlar Türk olmuşlardır?” (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c. 8/1, ss. 908-911’den akt. Yıldız, **a.g.e.**, ss. 319-323). Nitekim ileri sürülen bu itirazların ardından 88. maddenin “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur” biçiminde düzeltilerek kabul edilmesi de “ulus-vatandaş ayrımı”nın ulusçu seçkinlere hakim düşünce biçimi olduğunu göstermektedir.

“Kanun-u Medenî Türkleri” olarak adlandırılmışlardır²⁰⁰. Bu durum, aynı zamanda uygulanan Türkleştirme politikaları ile de tezat oluşturmuştur. Ayrıca, Müslümanlığın Türklük için uygun bir zemin ve ortak bir kültür oluşturduğu düşüncesi, bir yandan Türkiye’de yaşayan Türk olmayan Müslüman unsurların Türklük potasında eritilmesini amaçlayan asimilasyon politikalarının meşruiyet temelini oluşturmuş, diğer taraftan da ülke dışından gelecek göçmenlerin kabulüne ilişkin kriteri oluşturmuştur. Bu bağlamda, Hristiyan olan fakat etnik açıdan Türk olan, Türkçe konuşan, kendilerini Türk olarak tanımlayan ve kitlesel olarak Romanya’dan Türkiye’ye göç etmekte istekli olan Gagavuzlar göçmen olarak kabul edilmezken²⁰¹, Türkçe bilmeyen ve farklı bir etnik kökenden olan Arnavut, Pomak ve Boşnakların, Müslümanlık temelinde Türklük bilinci edinmeleri mümkün görülerek Türkiye’ye göçüne izin verilmiştir²⁰². Bu çerçevede, Müslüman olan etnik grupların aynı temel değer sistemi (Müslümanlık) içinde yaşamalarından dolayı, ulus gibi yeni bir bağlılık odağında birleşmeye daha yatkın olacakları kabul edilerek Türklük’e daha kolay entegre olabilecekleri düşünülmüştür²⁰³. Sonuç olarak, Türk ulusçuluğunun, söylem düzeyinde ortaya konan laik ulusal kimlik ve ideolojiye tezat oluşturacak biçimde, uygulamada dinin, kültür üzerinde belirleyici faktörlerden biri olduğu ve ortak bir kültür alanı yarattığı, İslam’ın Türk kültürü ve kimliği içinde önemli bir yere sahip bulunduğu ve dolayısıyla Türk ulusunun tamamlayıcı bir parçası, önemli bir bileşeni olduğu görüşlerini zımni bir biçimde kabul ettiği ve zaman zaman “din”i “ulusal” amaçları gerçekleştirmek için araçsal bir biçimde kullandığı söylenebilir.

²⁰⁰ Yıldız, **a.g.e.**, s. 138.

²⁰¹ Oran, **Atatürk Milliyetçiliği...**, s. 176. Gagavuzların göçüne izin verilmeme nedenini temel olarak Hristiyan olmalarına bağlayan Oran, Lozan Barış Antlaşması ile gayrimüslimler azınlık olarak kabul edildiğinden, Gagavuzların azınlık tanımına sokulmamak için Türkiye’ye alınmamış olabileceği şeklindeki ihtimalin de gözardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

²⁰² Yıldız, **a.g.e.**, s. 135.

²⁰³ Oran, **a.y.** Mustafa Kemal, *Medeni Bilgiler*’de Türk olmayan Müslümanların da Türk ulusu içinde değerlendirildiğini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Bugünkü Türk milleti siyasal ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaşı ve millettaşlarımız vardır. Fakat geçmişin despotluk devirleri ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman âleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntü ve tasadan başka bir etki yapmamıştır. Çünkü, bu millet bireyleri de bütün Türk toplulukları gibi aynı ortak geçmişe, tarihe ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar”. Âfetinan, **a.g.e.**, s. 34 (abç).

Kemalist Türk ulusçuluğunun faaliyet, etki ve ilgi alanı Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlı olmuştur. Bunun, içe ve dışa yönelik olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İçsel boyutta Türk ulusçuluğunun temel amacı, yeni geliştirilen laik-ulusal Türk kimliğinin toplumun tüm kesimlerince benimsenmesinin sağlanması; sınırları Misak-ı Milli ile belirlenen vatan içerisinde yaşayan herkesin, bu kimlik etrafında birleştirilmesi ve böylece mümkün olduğunca türdeş bir nüfusa ulaşılması olarak belirmektedir. Bu bağlamda, Lozan görüşmelerinde, dinsel anlamda türdeş bir nüfusa ulaşabilmek açısından azınlıkların mübadelesi esas kabul edilmiştir²⁰⁴. Yunanistan ile imzalanan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi uyarınca Anadolu’da yaşayan Ortodoks nüfusun Yunanistan’a göçünün sağlanması ile bu hedefe nispeten ulaşıldığı söylenebilir²⁰⁵. Bundan sonra ise, “ulusal” türdeşliği sağlamaya yönelik olarak, Türk olmayan Müslüman unsurların etnik kimlik ve özelliklerini terk ederek Türk dil, kültür ve ülküsüne bağlılık temelinde, esas olarak Türk etnik kültürü çerçevesinde tanımlanan Türk ulusu içinde eritilmesini, diğer bir deyişle bu unsurların Türkleştirilmesini amaçlayan asimilasyon uygulamaları gündeme gelmiştir. Diğer bir ifadeyle sözkonusu asimilasyon politikaları ile hedeflenen, varolan nüfusun kimliğinin dönüştürülmesi yoluyla “Anadolu’nun Türkleştirilmesi”dir. “Anadolu’nun Türkleştirilmesi”nin bir başka boyutunda ise, Türk Tarih Tezi ile, bölgede ilk uygarlıkları kuranların Orta Asya kökenli Hitit ve Sümerler olması dolayısıyla, Anadolu’nun, tarihin eski çağlarından bu yana sürekli bir biçimde Türklerce meskun olduğunun ilanı bulunmaktadır²⁰⁶. Bu bağlamda, Anadolu’da yaşayan tüm halkların, ilk gelenlerin, yani Türklerin torunları olduğu

²⁰⁴ Lozan görüşmelerine Türk delegasyonunun başkanı olarak katılan İsmet İnönü’ye verilen ve görüşmelerde Türk tarafının çeşitli konularda takınacağı tutumu belirten talimatnamenin 8. maddesinde, azınlıklara ilişkin esasın mübadele olduğu belirtilmiştir. Bu konuda bkz. Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, Cilt I (1922-1923), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. XIV.

²⁰⁵ Zürcher, savaşıardan önce Anadolu’daki Müslümanların oranının %80 olduğunu, mübadelenin ardından ise bu oranın %98’e yükseldiğini belirtmektedir. Zürcher, **a.g.e.**, s. 240; ayrıca bkz. Keyder, **a.g.e.**, s. 112.

²⁰⁶ Türk Tarih Tezi’nin oluşturucularından Saffet Engin, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri** adlı eserinde, antik Yunan uygarlığının, Anadolu’daki eski Türk uygarlığının Akdeniz havzasına yaptığı etkiyle ortaya çıktığını belirtmekte; dahası antik Yunan uygarlığının, aslen Türk kökenli olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede Yunanlıları Türklüğün bir şubesi olarak değerlendiren Engin, antik Yunan uygarlığının yaratıcılarının da ırk bakımından Türk olduğuna dair tespitlerde de bulunmaktadır: Örneğin Prometheus “ateşi ilk defa keşfeden ve kullanan Türk dehasının sembolü” olarak betimlenirken, “Fisagor’un Türk ırkına mensup olduğu[nun] anlaşıl[dığı]” ifade edilmekte, Homeros’un da “Aka Türklerinden olduğu ve adının Türkçe ‘ummak’dan ‘umar’ olduğu” belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Bora, **a.g.e.**, ss. 37-38.

kabul edilmiş ve ortak ata dolayısıyla köken olarak Türk ırkından geldikleri savunulmuştur²⁰⁷. Anadolu'nun, Türklerin tarihsel, sürekli ve “ulusal” “vatan”ı şeklinde kurgulanması ve “ezeli ve ebedi vatan” biçiminde kutsallaştırılmasıyla, Türklerin kendilerini vatan ve ulusal kimlik ile özdeşleştirmeleri amaçlanmıştır²⁰⁸, ulus ile coğrafya arasında tarihsel ve güncel bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır²⁰⁹. Böylece Anadolu'nun tarihsel Türklüğü'nün ortaya konması ile, hem Türkler'de, yaşadığı topraklarda köklü olan ve tarihsel süreç içerisinde büyük uygarlıklar kuran ve etnik özelliklerini kaybetmeyen güçlü bir ulusa mensubiyet bilinci yaratılması ve yaygınlaştırılması ve ülke ile ulus arasında mistik ve pratik bir bağ kurulması yoluyla ulusal gurur ve özgüvenin tekrar sağlanmasına ve laik ulusal kimliğin güçlendirilmesine çalışılmış²¹⁰; hem Türk olmayanların Anadolu'da “tarihsel” hak iddia etmelerinin önüne geçilmesi hedeflenmiş; hem de ırksal olarak zaten Türk olan bu unsurlara Türklüklerinin hatırlatılması olarak değerlendirilen ve bu şekilde bir “öze dönüş” projesi olarak gündeme gelen yukarıda bahsedilen asimilasyon uygulamalarına da meşruiyet sağlaması amaçlanmıştır.

Türk ulusçuluğunun dışa yönelik boyutunu ise, etnik temelli irredentizmin, yani Pan-Türkçülüğün, kesin biçimde reddi oluşturmaktadır. Resmi ulusçu söylemin Pan-Türkçülükten uzak bir biçimde konumlandırılması ve dış Türkler üzerindeki vurgunun hafifletilmesi, Kemalist Türk ulusçuluğunun, İttihat ve Terakki'nin Türk ulusçuluğu anlayışından ayrıldığı en önemli noktalardan biridir²¹¹. Bu bağlamda Kemalist Türk ulusçuluğu, öncelikli hedefini, kendine yeterli bir devlet kurmak ve savaştan yeni çıkmış ülkenin imarı ile siyasal ve ulusal birliğini sağlamak olarak tespit etmiş; etnik Türklerin siyasal birliğinin sağlanması ise hayal olarak

²⁰⁷ Yıldız, **a.g.e.**, s. 185.

²⁰⁸ Okutan, **a.g.e.**, s. 103.

²⁰⁹ Bu durum Mustafa Kemal'in şu sözleri ile ortaya konmaktadır: “...bugünkü Türk milleti, varlığı için bugünkü yurdundan memnundur. Çünkü derin ve şanlı geçmişin, büyük, kudretli atalarının kutsal miraslarının bu yurttan da korunabileceğinden, o mirasları şimdiye kadar olduğundan çok fazla zenginleştirebileceğinden emindir. Vatanımız, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde varlıklarını koruyan eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasal sınırlarımız içindeki yurttur... Vatanın her parçası, ayrıcasız, Türk tarihinin maddî ve kesin dayanaklarıdır” Utkan Kocatürk (Der.), **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Baskı, Ankara, ATDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, 317-318.

²¹⁰ Lewis, **a.g.e.**, s. 357.

²¹¹ Yıldız, **a.g.e.**, s. 108.

değerlendirilerek yayılmacılık dışlanmıştır²¹². Bu çerçevede, “Türklük”ün sadece Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlı olmadığı ve daha geniş bir coğrafi alana inhisar ettiği ve özellikle 1930’lu yıllarda yoğunlaşan soy ve ırk vurgusu ile etnisist söylem çerçevesinde Türklüğün bir “süper aile” olarak kurgulanmasına paralel olarak, Türkiye’de yaşayan Türkler ile dış Türkler arasında ırksal, etnik ve kültürel açılardan akrabalık ilişkisi bulunduğu kabul edilmiş ve devletin dış Türklere yönelik ilgisi doğal ve meşru görülmüştür²¹³. Bununla birlikte, sözkonusu ilginin sadece kültürel bir boyutu bulunduğu vurgulanmış²¹⁴, siyasal imalardan özellikle kaçınılmıştır. Özetle, Türk ulusçuluğunun Misak-ı Milli sınırları içinde laik ve ulusal bir toplum ve devlet inşasına öncelik verdiği, dış Türklere yönelik ilgisini asgari düzeyde tuttuğu ve etnik temelli irredentizm siyasetini dışladığı ve bunun, Türk Dış Politikası’nın en sürekli ve tutarlı yönlerinden birini teşkil ettiği söylenebilir.

²¹² Mustafa Kemal, Nutuk’ta bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Muhtelif milletleri, müşterek ve umumi bir unvan altında cemetmek ve bu muhtelif unsur kütlelerini aynı hukuk ve şerait altında bulundurarak kavi bir devlet tesis etmek, parlak ve cazip bir noktınazarı siyasidir. Fakat aldatıcıdır. Hattâ, hiçbir hudut tanımayarak, *dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet altında birleştirmek, gayrikabili istihsal bir hedeftir*. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hâdisat ile meydana koyduğu bir hakikattir... *Panislâmizm.. panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı sahai tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir*. ırk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şamil, cihangirane devlet teşkilî hırslarının netayici de tarihte mazbuttur. *Müstevli olmak hevesleri, mevzu bahisimizin haricindedir*. İnsanlara her türlü hissiyat ve revabıtı mahsusalarını unutturup, onları uhuvvet ve müsavâtı tâtme dairesinde birleştirerek, insani bir devlet kurmak nazariyesi de kendine mahsus şeraite maliktir... Bizim vuzuh ve kabiliyeti tatbikiye gördüğümüz mesleki siyasi, *millî siyaset*tir. Dünyanın bugünkü umumi şeraiti ve asırların dimağlarda ve karakterlerde temerküz ettirdiği hakikatler karşısında *hayalperest* olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir... Millî siyaset dediğim zaman, kasdettiğim mâna ve medlûl, şudur: *Hududu milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafazai mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına çalışmak... Aleltilak tulü emeller peşinde milleti işgal ve ızrar etmemek*”. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: II 1920-1927, 5. Baskı, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1962, ss 436-437. (İtalik ve koyu vurgu orijinal, sadece italik vurgular benimdir. E.A.).

²¹³ CHP’nin 1931 Programının açıklamasını yapan Recep Peker’in şu sözleri, dış Türklere yönelik ilginin meşruiyetini ve sınırlarını belirlemektedir: “Fırka esaslarında millet, ancak vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai heyet olmasına ve programımızda vatan (bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurt) olarak tarif edilmesine göre Fırkamızın anladığı milliyetçiliğin siyasi mukadderatları bizden ayrı olan kütlelerle münasebeti yoktur. Ayrı ayrı dinlere sahip olan ve vatanımızın hudutları haricinde yer yer ya müstakil devletler kurmuş veya başka devletlerin tebaası vaziyetinde bulunmuş olan Türkler hakkında sıcak bir sevgi ve meşbu alakamızı muhafaza ederiz” (Okutan, **Tek Parti...**, ss. 96-97).

²¹⁴ Atatürk, bu ilginin kültürel düzeyde kalması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: “[Türkiye Türklerinin]... kendi soydaşlarının özgürlük ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülmez. Fakat milliyet davası, bilinçsiz ve ölçsüz bir dava şeklinde düşünülmemeli ve savunulmamalıdır. Milliyet davası, siyasî bir mücadele konusu olmadan önce, bilinçli bir ülkü sorunudur... Türkiye dışında kalmış olan Türkler, ilkin kültür sorunlarıyla ilgilenmelidirler. Nitekim, biz Türklük davasını böyle bir olumlu ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz.” Kocatürk, **a.g.e.**, ss. 319-320.

Türk ulus inşası sürecinde, ulusçu seçkinler tarafından “yukarıda” kurgulanan ulusal kimlik ve ideolojinin yaygınlaştırılması ile bunların toplumun tüm kesimlerince benimsenmesi ve içselleştirilmesi, bazı ideolojik araç ve kurumların bu amaca yönelik olarak kullanılması ile mümkün olmuştur. Bu bağlamda, genç nesillere yeni kimlik ve değerlerin aşılmasında temel öneme sahip olan eğitim sistemi, ulusçu seçkinlere hakim olan pozitivist yaklaşımın da etkisiyle, ulusal kimliğin yaygınlaştırılması/benimsetilmesi ve bu şekilde ulusal türdeşliğin sağlanmasında en önemli ideolojik araç olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, milli bir nitelik taşıması gereken²¹⁵ eğitimin amacı da, ulusal türdeşliğin sağlanması²¹⁶ ve “kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş”, diğer bir deyişle ulusal kimliği ve rejimin temel değer ve ideallerini içselleştirmiş, Türk ulusuna, devletine ve kurumlarına sadık bireyler yetiştirmek olarak tespit edilmiştir²¹⁷. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Yasası ile bir yandan eğitim alanındaki çoklu yapıya son verilirken, diğer taraftan da tüm eğitim kurumlarının Maarif Vekaleti’ne bağlanmasıyla eğitim alanında devlet tekeli yaratılmış ve eğitim sistemi tek bir merkezden yönlendirilebilir ve denetlenebilir hale gelmiştir. Böylece eğitim sistemi, ulusçu seçkinlerin elinde, laik ve ulusal bir toplum yaratılmasına yönelik güçlü bir ideolojik araca dönüşmüştür. Yine yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek üzere, öğretim programları da ele alınarak gerekli değişiklikler yapılmış ve bunlara “ulusal” bir içerik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ders kitaplarında Türk ırk ve kültürüne yapılan vurgu arttırılmış²¹⁸ ve “zorunlu ulusal dil olarak” Türkçe’nin öğretimine²¹⁹ ve öğrencilerin derin Türk tarihini bilen ve bununla gurur duyan bireyler olarak yetiştirilmesine özel bir önem

²¹⁵ Atatürk ve İnönü’nün bu konuya yönelik yaklaşımları için bkz. İsmail Kaplan, “Millî Eğitim İdeolojisi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 789-791.

²¹⁶ Dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün 1925’te verdiği bir söylevdeki şu ifadeleri, ulusal türdeşliğin sağlanmasında eğitime biçilen rolü açıkça göstermektedir: “Bugün bu topraklara Türk mahiyetini [niteliğini] veren bir Türk var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpâre millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil şuurla ilmin ve hayatın rehberliğiyle ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa, siyasî Türk milleti harsî [kültürel], fikrî ve içtimâî [toplumsal] tam ve kâmil bir Türk milleti olabilir. Bu yekpâre milliyet içinde yabancı harslar [kültürler] hep erimelidir. Bu milliyet kütlesi içinde ayrı medeniyetler olamaz... Yaşayacaksak, yekpâre bir millet kütlesi içinde yaşayacağız. İşte millî terbiye dediğimiz sistemin umumî hedefi”. Kaplan, **a.g.e.**, s. 791.

²¹⁷ Okutan, **Tek Parti...**, s. 165.

²¹⁸ Yıldız, **a.g.e.**, ss. 228-234.

²¹⁹ Poulton, **a.g.e.**, ss. 135-136.

verilmiştir²²⁰. Ayrıca tüm vatandaşların ulusal kimlik ve topluluğa entegrasyonunu sağlamak amacıyla ulusal eğitimin genelleştirilmesi ve yaygınlaştırılması yönünde çabalar gösterilmiş; bu çerçevede bir yandan 1924 Anayasası'nın 87. maddesi ile ilköğretim kadın ve erkek tüm yurttaşlar için zorunlu hale getirilirken, diğer taraftan da eğitim altyapısı ve fiziksel imkanları geliştirilmeye çalışılmıştır²²¹. Öte yandan okuryazarlığın artması, ulusal bir bilinç yaratmak için gerekli olan birleşik üst kültürün yaygınlaştırılması açısından önemli bir önkoşul olarak görülmüştür²²². Bu nedenle ulusçu seçkinler okuryazarlığın arttırılmasına büyük önem vermişler ve sadece örgün değil, başlatılan okuma-yazma seferberliği kapsamında yaygın eğitim yoluyla da (okul çağı dışındakilere yönelik okuma-yazma kursları, Millet Mektepleri gibi) okuryazarlığı yaygınlaştırmaya çalışmışlardır²²³. Ulusal kimlik ve ideolojinin yaygınlaştırılmasında bir başka önemli kurum ise ordu olmuştur. 1927 yılında çıkarılan 1111 sayılı Askerlik Yasası'nın 1. maddesi ile askerlik, her erkek Türk vatandaşı için zorunlu tutulmuştur. Ulusçu seçkinler orduyu, sadece vatani ve ulusu iç ve dış düşmanlardan koruyan silahlı güç olarak algılamamışlar; aynı zamanda gençlere vatan ve ulus sevgi ve bağlılığının aşılandığı bir eğitim kurumu olarak görmüşlerdir²²⁴. Bu bağlamda eğitim olanaklarının kısıtlı olduğu/tercih edilmediği bir ortamda, "kaçma"nın güç olduğu askerlik hizmeti, diğer işlevleri yanında, ulusal bilinç, değer ve ideolojinin yaygınlaştırıldığı önemli bir ulusal eğitim ve

²²⁰ Bu çerçevede Türk Tarih Tezi, 1932 yılından itibaren tarih öğretiminin temel dayanağını oluşturmuştur. Zürcher, **a.g.e.**, s. 278.

²²¹ Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir başarı elde ettiği belirtilmelidir. Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında ilk, orta ve lise düzeyinde öğrenim gören öğrenci sayısı 349.754 iken, bu rakam 1940'ta 1.264.721'e yükselmiştir. 1927'de öğrenim gören kişilerin sayısının genel nüfusa oranı %2,5 iken, bu oran 1940'ta % 7'ye yükselmiştir; bunu ise genel olarak okullaşma oranının artışı olarak yorumlamak mümkündür. 1927'de 15.909 olan öğretmen sayısı ise, 1940'ta büyük bir artışla 28.422'ye yükselmiştir. Bu veriler, Devlet İstatistik Enstitüsü, "Eğitim düzeyine göre yeni kayıt, öğrenci sayısı, mezun olan ve öğretmen sayısı, 1923-1924 ve 2001-2002", Çevrimiçi: <http://www.die.gov.tr/tkba/t105.xls> ve Türkiye İstatistik Kurumu, **Türkiye İstatistik Yılı 2007**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2008, s. 29'daki tablolardan derlenmiştir.

²²² Poulton, **a.g.e.**, ss. 133-134.

²²³ Ulusçu seçkinlerin bu çabalarında başarıya ulaştıklarını söylemek mümkündür. 1928'de %8 olan okur-yazar nüfus oranı, 1935'te yaklaşık %20'ye, 1940'ta ise %25'e ulaşmıştır. Bu konuda bkz. Ahmad, **a.g.e.**, s. 109 ve Devlet İstatistik Enstitüsü, "Okur-yazar olmayan ve okur-yazar oranı (%), 1935-2000", Çevrimiçi: <http://www.die.gov.tr/tkba/t098.xls>.

²²⁴ Mustafa Kemal bu konuda şunları söylemektedir: "Asker ocağı... milletin yetişmiş gençlerini yalnız askerlik açısından değil bilgi açısından da eğiten ve yetiştiren bir okul, bir eğitim ocağıdır. Bu ocakta vatandaşlar, eşitliği öğrenirler; cesaret ve girişim fikirlerini geliştirirler. Bu ocakta bütün vatandaşlar, hep aynı toprağın evlâdı olduklarını en iyi duyarlar. Bütün vatandaşların millet ve memlekete faydalı ve yararlı olmak gereği, orada en iyi anlaşılır". Kocatürk, **a.g.e.**, s. 139.

toplumsallaştırma kurumu haline de gelmiştir. Diğer bir deyişle, Türk ulus inşası sürecinde, okuma-yazmanın yanında ulusal dil ve tarihin de öğretildiği²²⁵ ve ulusal karakter ve kimliğin benimsetildiği ordu, sadece erkekleri kapsasa da, ulusal birliğin güçlendirilmesi, türdeş bir toplum oluşturulması ve rejimin temel ideolojisini içselleştirmiş sadık yurttaşlar yetiştirilmesinde en az eğitim sistemi kadar etkili olmuştur. Son olarak, Halkevleri de, ulusal kimlik ve kültürün yaygınlaştırılmasında önemli bir ideolojik araç olarak değerlendirilebilir. Halkevleri, 1927 yılından beri CHP ile devlet siyasetinde birlikte hareket eden ve parti kontrolünde bir kuruluş olan, ancak 1931 yılında kendini fesih kararı alan Türk Ocakları'nın işlev, kadro, şube ve maddi imkanlarını devralmak suretiyle²²⁶; Türk ulusal kültürünün yaygınlaştırılmasına yönelik olarak sürdürülecek çeşitli kültürel faaliyetlerin tek merkezden yönlendirilmesi, örgütlenmesi ve yürütülmesi amacıyla CHP tarafından bir parti organı olarak kurulmuştur²²⁷. Bu bağlamda 1950'de sayıları 4500'e ulaşan²²⁸ Halkevleri ve Halk Odaları, yaptıkları yayınlar, açtıkları çeşitli kurslar ve düzenledikleri konferans, tiyatro, gezi ve sergi gibi sosyal-kültürel faaliyetler ile, ulusal kimliğin benimsetilmesinde ve ulusal birliğin güçlendirilmesinde önemli işlev üstlenmişlerdir²²⁹. Yukarıda incelenen diğer ideolojik araçlardan farklı olarak Halkevleri, ulusal kimlik ve ideolojinin yalnızca iletilmesi işlevini üstlenmeyerek, aynı zamanda üretilmesine de katkı sağlamış²³⁰; ayrıca bunu, daha geniş bir alana, diğer bir ifade ile yaş ve cinsiyet farkı olmaksızın toplumun tüm kesimlerine ulaştırabilmiştir.

Yukarıda ifade edilenlerin ışığında, gayrimüslim azınlıkların ulusçu talep ve faaliyetleri ile son tahlilde salt varlıkları, Türk ulusçuluğunun, hem bir kültürel ulusçuluk olarak gelişiminde, hem bir siyasal ilke ve hareket haline gelerek

²²⁵ Orduda yapılan tarih eğitiminin temelini de Türk Tarih Tezi oluşturmaktadır. Orduda askerlere dağıtılan "Askerin Ders Kitabı"na göre, bütün dil ve medeniyetlerin kökü Türklere dayanmaktadır. Türkler yeryüzünün en ulu ulusudur. Türkler tarihte (ve halen) büyük uygarlıklar kurmuş ve yaymış yüce bir ulustur. Bu konuda bkz. Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 196.

²²⁶ Füsün Üstel, "Türk Ocakları", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 265-266.

²²⁷ Günay Göksu Özdoğan, "**Turan**"dan "**Bozkurt**"a **Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 18 ve 216.

²²⁸ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 180.

²²⁹ Recep Peker Halkevlerinin amacının "ulusu katılaştırmak, sınıfsız, katı bir kitle haline getirmek" olduğunu belirtiyordu. Timur, **a.g.e.**, s. 204.

²³⁰ Özdoğan, **a.g.e.**, s. 36.

kitleselleşmesinde, hem de yeni kurulan ulus-devletin ideolojisi haline gelmesinde, oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda, Türk ulus inşası sürecinde gayrimüslim azınlıklar Türk ulusçuluğunun en önemli “öteki”lerinden birini oluşturmuş ve ulusal “biz”in karşısında konumlandırılmışlardır. Bunda ise, Osmanlı’nın ekonomik gerilemesinde, coğrafi olarak küçülmesinde ve sonuçta parçalanmasında azınlıkların ve azınlıkların ulusçuluğunun doğrudan ve/veya dolaylı payı olduğunun düşünülmesi; “ulusal” mücadelenin, diğerleri yanında, aynı zamanda azınlıklara karşı bir hareket olarak örgütlenmesi; yaşanan yakın ve acı tarihsel tecrübeler ışığında azınlıkların hem ulusçu seçkinler, hem de halk tarafından “öteki” biçiminde algılanmasının sürmesi; her açıdan türdeş bir toplum yaratma arzusu ile bu süreçte ulusal kimliğin ulusçu seçkinler tarafından laik ve cumhuriyetçi esaslar temelinde tanımlanmasına rağmen, dinin önemli bir ulus bileşeni olmayı sürdürmesinin etkili olduğu ileri sürülebilir.

Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılama ve tutumunun, paradoksal ama aynı anda geçerli iki boyutu bulunmaktadır. Buna göre, bir yandan “Türk eşittir Müslüman” önkabulüne dayalı ulus-vatandaşlık ayrımı çerçevesinde azınlıklar, yalnızca “Kanuni Esasi vatandaşları” olarak görülerek “ulus”a dahil edilmemiş ve dışlayıcı/ayırıcı uygulamalar gündeme gelmiş; diğer taraftan da dinin, ulusun bir bileşeni olmaktan çıkarılarak ulusun dil, kültür ve amaç birliği biçiminde tanımlanmasıyla azınlıkların Türk ulusuna dahil olması mümkün, hatta gerekli görülerek buna yönelik çabalar gösterilmiştir. Buradaki paradoksal durumu, laiklik uygulamaları ve bu çerçevede “ulusun din dışı tanımı” ile halk arasında dinin ulusla özdeş olarak algılanmasının üstü kapalı kabulü arasındaki ve Türk ulusçuluğunun terkinde yer alan siyasal/toprak temelli ulusçuluk ile etnik ulusçuluk anlayışları arasındaki çelişki ve gerilimlerin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Ayırıcı/dışlayıcı boyut çerçevesinde gayrimüslim azınlıklar ulusun “öteki”si olarak görülmüş ve bu çerçevede gündeme gelen Türkleştirme politikaları da çoğu kez azınlık karşıtı bir biçim almıştır²³¹. Bunun en başta gelen nedenleri ise, Milli Mücadele’nin örgütlenmesi ve sürdürülmesinde en önemli dayanaklardan birinin ve temel toplumsal dayanışma odağının “din” olması; “ulus”un da dinsel çerçevede

²³¹ Ayhan Aktar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan ‘Türkleştirme’ Politikaları”, **Tarih ve Toplum**, S. 156, Aralık 1996, s. 4.

tanımlanması nedeniyle, “öteki”nin de dinsel karşıtlık temelinde tanımlanması ve dolayısıyla bunun da gayrimüslimler olarak belirmesi; özellikle Mütareke döneminde işgal ordularını coşkuyla karşılayan, bağımsız bir devlet kurmak veya bir devletle birleşmek üzere ulusçu faaliyetlere girişen ve çeteler oluşturarak Müslüman halka yönelik bazı kırımlar gerçekleştiren gayrimüslim azınlıkların, ülkenin ve ulusun geleceğine yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanması ve azınlıklara ilişkin halkın ve ulusçu seçkinlerin zihinlerindeki olumsuz bakış açısı, anılar ve öfkenin canlılığını sürdürmesidir. Bu çerçevede gayrimüslim azınlıklara yönelik güvensizliğin had safhada olduğu bir ortamda, Türkiye, Lozan görüşmelerinde “öteki” olarak değerlendirilen tüm gayrimüslim azınlıkların mübadele edilmesini talep etmiş; ancak bu, yukarıda da bahsedildiği gibi Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesiyle ancak nispi ölçüde başarıya ulaşabilmiştir. Esas olarak 1923 sonrasında başladığı kabul edilen Türk ulus inşası sürecinde de gayrimüslimlere yönelik güvensizlik sürmüştür; gerek Lozan Barış Antlaşması’nın azınlıkların korunmasına ilişkin hükümleri, gerekse laiklik ilkesi çerçevesinde gayrimüslim azınlıklara dinlerini değiştirmeleri yönünde bir baskı sözkonusu olmamışsa da, azınlıkların dinsel “farklılık”ları, “aşılamaz” biçiminde değerlendirilmiş ve ulusal türdeşlik önünde önemli bir engel olarak algılanmıştır. Buna göre, “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” olarak ulusal “bir”liği sağlama hedefi çerçevesinde, türdeşliği bozacağı düşüncesiyle, her türden “farklılık”ın özel alana itildiği, kamusal alanda temsilinin hoş karşılanmadığı ve “ulusal topluluk” içinde eritilmesinin mümkün olduğunun düşünüldüğü bir ortamda, azınlıklar yurttaş olmalarına rağmen “yabancı” olarak görülmüşler ve ulusun yanında ama “dışında” konumlandırılmışlardır. Bunda ayrıca, ulusal kimliğin din dışında tanımlanmasına ve bu bağlamda dil, kültür ve amaç birliği temelinde azınlıkların “Türk” olabilmeleri söylem düzeyinde mümkün görülmesine rağmen, dinsel bağlanmanın önemini koruduğu bir ortamda halk arasında yaygın olan “Türk eşittir Müslüman” algılamasının ulusçu ideoloji tarafından da üstü kapalı olarak kabul edilmesiyle, gayrimüslimlerin isteseler bile “Türkleşemeyecek” unsurlar biçiminde algılanması da etkili olmuştur. Bu bağlamda azınlıkların “aşılamaz” olarak değerlendirilen “farklılık”larına yapılan vurgu artmış ve azınlıklar adeta “etiketlenerek” ulustan ayrı tutulmuşlar; bu ise azınlıkların daha fazla içe kapanmalarına yol açmıştır. Ayrıca

gayrimüslim azınlıkların bu kapalı cemaat yapıları da ulusal türdeşlik önünde bir engel olarak algılanmış ve azınlıkların geniş toplumdan izole bir biçimde yaşamaları, bir yandan Mütareke ve Milli Mücadele dönemindeki deneyimler göz önünde bulundurularak, azınlıkların niyetleri ve gelecekteki olası davranışlarına ilişkin halkın ve seçkinlerin zihinlerindeki kuşku ve güvensizliği canlı tutarken, diğer yandan da ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların gerekçe ve meşruiyet temelini oluşturmuştur²³². O halde, “ayrımcı/dışlayıcı boyut” kapsamında, genel olarak, azınlıkların hukuksal ve gerçek anlamda tam ve eşit hak ve sorumluluklara sahip yurttaşlar olarak değil, fiilen “yarım vatandaşı” biçiminde algılandığını söylemek mümkündür²³³.

“Kapsayıcı boyut”, Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamasındaki ikinci veçheyi oluşturmaktadır. 1923 sonrasında Türk ulus inşası sürecinde, laiklik ilkesinin yerleşerek güçlenmesi, dinin ulusal kimliğin unsurları arasından çıkarılması ve Türk ulusçuluğunun topraksal/siyasal boyutunun öne çıkmasıyla Türkiye sınırları içerisinde yaşayan herkesin, din ve etnik kökenden bağımsız olarak ve eşit hak ve sorumluluklar temelinde, Türk dil, kültür ve ülküsüne bağlılık çerçevesinde tanımlanan “ulus” içinde yer alması mümkün görülmüştür. Bu bağlamda Türk ulusal kimliği her ne kadar Türk etnik kültürü ve kimliği çerçevesinde tanımlansa da, din ve etnisite, ulusa dahil olmada önemli kategoriler olarak değerlendirilmemiştir. Böylece ilerlemenin önkoşulu olarak kabul edilen ulusal türdeşlik, sözkonusu “farklılıklar” arka plana atılıp, kamusal alanda temsili ve görünürlüğü azaltılarak sağlanmaya çalışılmıştır. “Açık” bir kimlik olarak kurgulanan “Türklük”, salt bir yurttaşlık bağı olmanın ötesinde, bundan daha derin bir anlam ve içeriğe sahip, siyasal sınırlar içinde yaşayan herkesi ve tüm kimlikleri kapsayan ve biyolojik değil, iradi-kültürel esaslara dayanan bir toplumsal bağ, bir ulusal kimlik olarak tasavvur edilmiştir. O halde, “doğal ve zorunlu” olmayan gerekli şartları yerine getiren, yani kendini dininden ve etnik kökeninden bağımsız olarak Türk olarak tanımlayan, Türkçe konuşan ve cumhuriyetçi ilke ve ideallere bağlı olan herkes, Türk ulusunun içinde kabul edilir. Bu durumda ulusal türdeşliğin sağlanması açısından, gayrimüslim azınlıkların da, gerçek, eşit ve tam yurttaş olabilmeleri ile ulusal bütüne dahil

²³² Yıldız, **a.g.e.**, ss. 276-277.

²³³ Yıldız, **a.g.e.**, s. 264; Okutan, **Tek Parti...**, s. 299.

edilmesi, diğ er bir deyişle asimilasyonu, mümkün görülmüş, hatta bir zorunluluk olarak algılanmıştır. Bu çerçevede gündeme gelen Türkleştirme politikalarının amacı ise, Türkiye sınırları içinde yaşayan herkesin kendini Türk olarak hissetmesini, bu çerçevede düşünmesini ve Türkçe konuşmasını sağlamak; diğ er bir deyişle “ırk ve köken bakımından Türk olmayan fakat ulusal organizmanın tamamlayıcı bir parçası olma potansiyeline sahip Türk vatandaşlarını *Türk yapmak*”²³⁴ olarak belirlemektedir. Bunun yolu ise, azınlıkların etnik, dilsel ve kültürel özelliklerini terk ederek çoğunluk kültürünü benimsemelerinden, diğ er bir deyişle, çoğunluk içinde  z msenmesinden geçmektedir. Bu çerçevede azınlıkların salt vatandaş olarak kalmamaları, Türk  lk , kültür ve dilini samimiyetle benimseyerek Türk ulusuna dahil olmaları, toplumla “gerçek anlamda” bütünleşmeleri için çaba gösterilmiştir. Özetle, geçmişteki acı anıların bir sonucu olarak varlığını sürdüren kuşkulara rağmen, geleceğe yönelik umutlarını koruyan ve yeni ilkeler çerçevesinde örgütlenerek taze bir başlangıç yapmaya çalışan ve önüne koyduğu hedeflere ulaşmak açısından ulusal türdeşliğin sağlanması önemli gören Türk ulusçuluğunun “kapsayıcı boyut” çerçevesinde, özellikle gelişme kaydeden laiklik uygulamaları ve dinin, ulusal kimliğin bileşenlerinden biri olmaktan çıkarılması ile birlikte dinsel farklılığın tali önemde değerlendirilmesinin bir sonucu olarak, azınlıkları ulusa dahil ettiği ve tam ve eşit yurttaşlar olabilmelerini mümkün gördüğü ve çoğunluk kültürüne asimile etmek amacıyla çabalara giriştiği söylenebilir.

Türk ulus inşası sürecinde, ulusçu ideolojinin gayrimüslim azınlıklara yönelik algılama, tutum ve politikalarında “dışlayıcı/ayrımıcı” ve “kapsayıcı” boyutların aynı anda etkili olması bazı çelişkili sonuçlara yol açmıştır. Bu durumda, bir yandan oluşturulmak istenen laik toplumsal düzen içinde dinin ulusun bileşenleri arasından çıkarılmasıyla azınlıkların Türk dil, kültür ve ülküsünü benimsemeleri temelinde Türk ulusuna dahil olmaları mümkün görülerek bu amaç doğrultusunda Türkleştirme politikaları gündeme gelmiş; diğ er yandan da din ve din-ulus ilişkisi konusundaki bu ideolojik tutum ve söyleme rağmen, halk arasında yaygın olan “Türk eşittir Müslüman” önermesinin üstü kapalı kabulüyle dinin ulusal kimliğe eklemlenmesinin bir sonucu olarak dinsel farklılık “aşılamaz” bir engel olarak algılanmış ve isteseler

²³⁴ Yıldız, **a.g.e.**, s. 267, (ab ).

de Türkleşemeyecek unsurlar olarak görülen azınlıklar, çeşitli dışlayıcı/ayırıcı uygulamalarla karşılaşmışlardır. Diğer bir ifade ile, azınlıkların “yarım vatandaş”lıktan kurtularak eşit hak ve sorumluluklara sahip “tam vatandaş”lar olarak Türk ulusu içinde yer alabilmeleri için Türkleşmeleri istenirken, aynı zamanda bunun mümkün olmadığı düşünülerek birçok alandan tasfiye edilmeleri yoluna gidilmiştir²³⁵. Bu paradoksal durumu, yukarıda da belirtildiği gibi, Türk ulusçuluğuna içkin olan iki farklı düzeydeki çelişki ve gerilimin (laik ulus anlayışı - dinsel değerlerin etkili olduğu ulus anlayışı ile toplumsal ulusçuluk - etnik ulusçuluk) bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür. Son olarak, 1940’lı yıllardan itibaren sözkonusu paradoksal durumun nispeten azaldığı söylenebilir. Bu dönemden itibaren, kapsayıcı boyut çerçevesinde azınlıkların Türkleştirilmesine yönelik olarak eğitim alanındaki çabalar sürmekle birlikte, bu konudaki fiili uygulamaların azaltıldığı; dolayısıyla Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılama, tutum ve politikalarında bundan sonra dışlayıcı/ayırıcı boyutun ağırlık kazanmaya başladığı söylenebilir.

2.3.2. YUNAN ULUSÇULUĞU, GELİŞİMİ VE AZINLIKLARA YÖNELİK ALGILAMALARI

Yunan ulusçuluğu, Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk ortaya çıkan ve başarıya ulaşan ulusçu hareket olmuştur. Bunun çeşitli tarihsel, siyasal, toplumsal ve ekonomik nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak, Avrupa’da özellikle 15. yüzyıldan itibaren ticaretin artışı ve buna bağlı olarak kapitalizmin gösterdiği gelişme, önde gelen ticaret merkezlerinde kurdukları ticaret kolonileri ve güçlü iletişim ağı ile sahip oldukları büyük deniz ticaret filosu aracılığıyla Balkanlar ve Akdeniz ticaretini büyük oranda elinde bulunduran Rum tüccarların önemli bir sermaye birikimi elde ederek ekonomik güçlerini arttırmalarını ve bu kesimin imparatorluk içinde bir

²³⁵ Okutan, **Tek Parti...**, s. 296.

burjuva sınıfı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır²³⁶. Avrupa'nın güçlenmeye başlayan merkezi monarşilerinde izlenen merkantilist politikalar çerçevesinde tüccarların korsanlara ve diğer tehlikelere karşı korunmasına, vergi indirimleri gibi teşvik edici önlemlerin uygulamaya konmasına ve başta mülkiyet hakkı olmak üzere bireysel hakların güvence altına alınmasına ve bunların bir sonucu olarak burjuvazinin sınıfsal konumunun ve toplumsal/siyasal etkinlik ve belirleyiciliğinin artmasına rağmen, Osmanlı'da bunun tam tersi bir sürecin sözkonusu olduğunu ve sahip olduğu ekonomik güce rağmen siyasal/toplumsal süreci yönlendirme ve katılım olanaklarının kısıtlı olduğunu gören Rum burjuvazisi, sınıfsal çıkarlarını korumanın ve sınıfsal gelişimini özgürce sağlamanın en iyi yolunun, ulusal temelde ve Batılı ulus-devlet örnekleri esas alınarak örgütlenen ve mümkünse kendi siyasal kontrolünde olan bağımsız bir devlet kurulmasından geçtiği inancıyla Rumlar arasında ulusçu düşüncüyü yaygınlaştırmaya başlamış ve böylece ulusçu düşünce ve hareketin en önemli taşıyıcısı, temel dinamiği olmuştur²³⁷. Diğer bir ifadeyle, 18. yüzyıl boyunca Avrupa ülkeleri arasında savaşların sürdüğü bir ortamda ticari faaliyetlerini sürdüren, bu sayede önemli oranda zenginleşen ve dolayısıyla cemaat içi toplumsal konum ve etkinliği artış gösteren²³⁸ Rum burjuvazisinin sürdürdüğü ulusçu faaliyetlerin, Yunan ulusçuluğunun ortaya çıkmasında ve gelişme kaydetmesindeki en önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Ayrıca batılı toplumlarla en yoğun biçimde ilişki kuran, imparatorluğun en dışa açık ve kozmopolit kesimini oluşturan Rum burjuvazisi, Aydınlanma, birey, doğal haklar, mülkiyet, akılcılık, ulus-devlet, ulus ve ulusçuluk gibi kavram ve fikirleri Osmanlı coğrafyasına taşımış; dolayısıyla imparatorluk Rumları da bunlarla ilk tanışan kesim olmuştur. Yine bunun bir sonucu olarak, Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları ile tüm Avrupa'da yaygınlaşan eşitlik, özgürlük ve bağımsızlık fikirlerinden en fazla etkilenen unsurun da Rumlar olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan,

²³⁶ Herkül Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, ss. 79-85; Nikos Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, Çev. Panayot Abacı, İstanbul, Belge Yayınları, 1988, ss. 21-24.

²³⁷ Clogg, **a.g.e.**, ss. 40-41.

²³⁸ Rum burjuvazisi 18. yüzyılın ortalarından itibaren, önceden sadece din adamlarının uhdesinde bulunan cemaat yönetiminde söz sahibi olmaya başlamış; bu durumda dinsel kurum ve yapıların, cemaat içi ve dışa yönelik iktidar ilişkilerini tahkim edici nitelikte olan otoritesi nispi ölçüde de olsa kırılmıştır. Bu konuda bkz. Svoronos, **a.g.e.**, s. 29.

hijerarşik kurumsal örgütlenmesiyle Kilise'nin, Osmanlı egemenliği altında, Rum din, dil ve kültürünü türdeşleştirmesi ve standart bir biçimde muhafaza etmesinin (veya böyle olduğuna inanılması), Rum etnik bilincinin varlığını sürdürmesini sağladığı²³⁹, veya en azından etnik bir farkındalık yarattığı ve ilerleyen süreçte bunun bir ulusal bilince dönüşmesine yardımcı olarak Yunan ulusçuluğunun gelişiminde etkili olduğu söylenebilir²⁴⁰. Aynı zamanda, toplumu dinsel ölçüt temelinde bölen, unsurların birbirine karışmasını engelleyen ve ayrı tutularak yönetilmesini öngören ve cemaatlerin geleneklerini sürdürmesini mümkün kılan millet sisteminin de, iç ilişkilerinde özerk ve kapalı cemaat yapısını sürdürerek bu sürece önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca Rumların Ortodoks “milleti” içerisinde en fazla nüfusa sahip topluluk olması, din dilinin Yunanca olması, Kilise hiyerarşisine çoğunlukla Rumların hakim olması ve Yunanca'nın Balkanların ticari *lingua franca*'sı kabul edilmesi de, bu durumu destekleyen olgular olarak değerlendirilebilir. Çünkü bunlar, bir yandan “millet” içerisindeki diğer etnik unsurlar açısından din, dil ve etnik köken arasındaki ilişki ve bağlantıları muğlaklaştırarak “farklılıkları” görünmez kılmış ve referans noktası haline gelmesini engellemiş ve farklı kimliklere sahip birçok Ortodoks'un kendini, yerel kimlikleri yanında, yalnızca cemaat kimliğinin adı olarak değil, doğrudan etnik anlamda “Rum” kimliği ile ifade etmesini sağlamış²⁴¹, diğer yandan da Ortodoks cemaat içerisinde Rum hegemonyasını güçlendirmiş ve Rum etnik bilincini tahkim etmiştir²⁴². Ayrıca 17. yüzyılın sonlarında Mora'nın tamamen fethedilmesiyle birlikte Osmanlı egemenliği altında Helenizm'in siyasal birliğinin

²³⁹ Effie Fokas, “Yunanistan: Din, Ulus ve Avrupa Birliği'ne Üyelik”, **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma**, (Haz.) Haldun Güllalp, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, ss. 59-60.

²⁴⁰ Buna karşılık, Vryonis ise, Selçuklulardan itibaren dört yüzyıl boyunca dinsel merkezden kopmuş olma, Osmanlı yönetiminde siyasal haklardan yoksun kalma, sınıfsal açıdan basitleşme ve kültürlü aristokrasinin yok olması, ekonomik güçsüzlük, yörelerin kültürel anlamda birbirinden kopukluklar sergilemesi ve din değiştirme yoluyla etnik anlamda zayıflama gibi faktörlerin Ortodoksların Yunanlılığını zayıflattığını ileri sürmektedir. Bu konuda bkz. Millas, **Yunan Ulusunun...**, s. 28.

²⁴¹ Robert Shannan Peckham, **National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece**, New York, I.B. Tauris, 2001, p. 4.

²⁴² Ortodoks “millet” içerisindeki bu Rum hegemonyası ve asimilasyoncu eğilimin, Yunan olmayan diğer Ortodoks “ulusların” “uyanışındaki” önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Bulgar ulusçuluğunun öncü isimlerinden olan papaz Paisi Hilendarski'nin Bulgarları, soylarına ve anavatanlarına sahip çıkarak Helenize olma tehlikesine karşı uyardığı şu sözleri bu açıdan anlamlıdır: “Ancak, diyorlar ki, Helenler daha akıllı ve kültürlüdürler; oysa Bulgarlar sıradan ve aptaldır ve saf bir dilleri yoktur. Diyorlar ki, bu nedenle Yunanlılara katılmamız daha iyi olacaktır. Sizin yaptığınız gibi, kendi dilini, eğitimini ve halkını terk edecek kadar aptal hiçbir Yunanlı var mıdır? Bulgarlar, kendinize ihanet etmeyin [ve] kendi dilinizde yapacağınız çalışmalarla ulusunuzu ve dilinizi tanıyın!”. Peckham, **a.g.e.**, p. 7.

kurulmasının da, Yunan “ulusal cemaatinin tahayyülünü” mümkün kıldığı söylenebilir²⁴³. Avrupa’da Rönesans ile başlayan ve Aydınlanma düşüncesi ile doruğuna ulaşan antik Yunan’ın keşfi ve yüceltilmesi çabaları ile bu uygarlığın kazanımları ve anlayışının Avrupa’nın kültürel kökenlerini oluşturduğu şeklindeki önkabul de, bir yandan Yunan ulusçuluğuna, halen antik Yunan uygarlığının geliştiği coğrafyada yaşıyor olma, aynı etnik kökenden gelme ve dilsel ve kültürel süreklilik temelinde imparatorluktaki Rumların antik Yunan’ın doğrudan torunları olduğu biçiminde “hazır” bir “ulusal” kimlik sunarak bunun formülasyonuna ideolojik payanda sağlarken²⁴⁴, diğer yandan da birçok Avrupa ülkesinin kamuoyu ve hükümetinin, Yunan ulusal mücadelesini, uygarlığın barbarlığa karşı savaşımı, uygarlığın kurucusu olan bir ulusun “barbar bir despota” karşı onurlu mücadelesi olarak görerek sempatiyle yaklaşmasını ve desteklemesini sağlamıştır²⁴⁵. Son olarak dönemin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Yunanistan’ın bağımsızlığı konusunda üstü kapalı bir uzlaşmaya varılmış olması da, Yunan ulusçuluğunun başarıya ulaşmasındaki önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Yunan ulusçuluğu, ilk olarak, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Rum entelektüellerin öncülüğünde bir kültürel ulusçuluk hareketi biçiminde ortaya çıkmıştır²⁴⁶. Bu dönemde sürdürülen faaliyetlerde entelektüel kesime, gerek maddi, gerekse manevi olarak en önemli desteği Rum burjuvazisi vermiştir. Yunan ulusçuluğuna bu dönemde Aydınlanma düşüncesi damgasını vurmuş; büyük ölçüde bu düşünceden etkilenen ve bu kültürü özümsemiş olan entelektüellerin çabaları çerçevesinde gelişen bu süreç, “Yunan Aydınlanması” olarak da adlandırılmıştır. Bu bağlamda, temel amacı, Avrupa kültür, kurum, yapı ve düşüncesinin üstün olduğu ve bunun kültürel kökeninde antik Yunan’ın yer aldığı esasları çerçevesinde, batı uygarlığının kazanımlarının Yunan toplumunca benimsenmesi ve Yunan toplumunun

²⁴³ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 32-33.

²⁴⁴ Heraclides, **a.g.e.**, s. 51.

²⁴⁵ Constantine Tsoukalas, “European Modernity and Greek National Identity”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Vol. 1, No. 1, 1999, pp. 7-8.

²⁴⁶ Millas’ın da belirttiği gibi, 15. yüzyıldan itibaren Yunan entelektüelleri arasında bir “Helen” bilincinin varlığından söz edilebilirse de, bunları, hem bireysel düzeyde kaldıkları, hem sistematize edilmemiş oldukları ve hem de belirli bir sürekliliğe ve kitleleri harekete geçirecek ölçüde yoğun bir desteğe sahip olmadıkları için modern anlamda ulusçu düşünce olarak değerlendirmek güçtür. Bu konuda bkz. Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 48-53.

batılı toplumlar gibi örgütlenmesi olarak belirlenen Yunan ulusçuluğu²⁴⁷, çok geçmeden, Yunanlıların hem Avrupalı olduklarını, hem de çok eski bir geçmişe sahip, tarihsel sürekliliği olan bir “ulus” olduklarını kanıtlamak üzere, antik Yunan’ın keşfi, taklit edilmesi ve bu uygarlığı kuranlar ile “aynı kökenden gelen”, halen aynı coğrafyada yaşayan ve benzer bir dili konuşan Rumlar arasındaki benzerlik ve süreklilik noktalarının tespiti arayışına dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle bu dönemde, bir ölçüde Romantik bir eğilim de kazanmaya başlayan ve antik Yunan’a yaklaşıldığı ölçüde Yunanlıların Avrupalı kimliğinin güçleneceği algısının hakim olduğu Yunan ulusçuluğu, adeta bir “öze dönüş” projesi olarak tasavvur edilmiş ve antik Yunan’ın canlandırılarak Yunan ulusal bilincinin “uyandırılması” biçiminde gündeme gelmiştir. Bu noktada antikle ile sürekliliği ve Yunan ulusal kimliğinin özgünlüğünü en net biçimde ortaya koyduğu düşünülen “dil” konusundaki çalışmalara özel bir önem verilmiştir. Çeşitli yollarla Yunanca kullanımının yaygınlaştırılması, gerek antik Yunan lehçeleri, gerekse modern Yunanca’ya dair dilbilim çalışmaları yapılması ve sözlükler hazırlanması ile somutlaşan bu çalışmalar, aynı zamanda dil konusunda, etkileri günümüzde dahi hissedilen bir tartışmayı da başlatmıştır. Bu çerçevede bir kısım entelektüel antik Yunan kökeninin ve dilsel sürekliliğin vurgulanması bağlamında, antik dönemde Ortadoğu’nun *lingua franca*’sı olarak kabul edilen Attik lehçesinin Yunan kimliğini karakterize ettiğini, bunun temel alınması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerektiğini savunurken, diğer bir kesim ise konuşulan halk dilinin temel alınarak bu dilde eserler verilmesi ve gramer özelliklerinin saptanarak geliştirilmesi yönünde çaba sarf etmişlerdir²⁴⁸. Ulusun adı olarak hangi ifadenin (Rum, Grek, Helen) tercih edilmesi gerektiği konusunda da bu dönemde bazı tartışmalar yapılmışsa da²⁴⁹, sonunda yine antik Yunan’a referansla “Helen” ismi, ulusun adı olarak yaygın kabul görmeye başlamıştır²⁵⁰. Bu dönemde Yunan ulusçuluğunun gelişimi açısından en önemli adımlar eğitim alanında atılmıştır. Bu açıdan Aydınlanma düşüncesinin de etkisiyle, kültürel gelişme, ulusal bağımsızlıkla birlikte ele alınmış; bu bağlamda temel önemde addedilen eğitim yoluyla ulusun kültürel düzeyinin yükseltilmesine ve

²⁴⁷ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 30.

²⁴⁸ Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 46-47.

²⁴⁹ Bu konuda bkz. Tsoukalas, **a.g.e.**, p. 11.

²⁵⁰ Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 48-54.

ulusun bilincin arttırılmasına ve yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır²⁵¹. Bu çerçevede 18. yüzyılın ortalarından itibaren, Rumların önemli oranda yaşadığı merkezlerde, Rum burjuvazisinin oldukça büyük miktarlarda sağladığı maddi destekle, Kilise eğitim sistemi dışında yer alan okullar açılmaya başlanmıştır. Modern ve akılcı bir anlayışla, laik bir eğitim verilen ve zamanın ölçülerine göre oldukça büyük olan²⁵² bu okullardan yetişenler, hem Yunan ulusal bilincinin yaygınlaştırılmasında, hem de Yunan ulusçuluğunun bir siyasal hareket olarak gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Son olarak, bu dönemde Yunanca olarak basılan eserler konusunda yaşanan gelişmelerin de ulusal bilincin yaygınlaşmasına önemli bir katkı sağladığı belirtilmelidir. Kitap yayıncılığının kilise tekelinden çıkmasının da bir sonucu olarak, 18. yüzyıl boyunca bir yandan basılan kitapların sayı ve miktarında olağanüstü bir artış meydana gelirken (yaklaşık 8 kat); diğer yandan da tüm yayınlar içinde, din dışı konularda yazılmış olan, gramer ve bilimsel içerikli kitapların ağırlığı önemli bir artış göstermiş; hatta bunların bazıları laik okulların müfredatına girmiştir²⁵³.

Burada bir parantez açarak, 19. yüzyılın başlarında ulusçu entelektüeller arasında gelişen ve ileride Yunan ulusal kimliğinin inşası sürecinde bazı yansımaları izlenebilecek olan ideolojik tartışma ve çatışma ile bunun sonucunda yaşanan ayrışmaya değinilmesi yararlı olacaktır²⁵⁴. Söz konusu tartışmanın bir yanında Aydınlanmacı entelektüeller bulunmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere, yaptıkları çalışmalarla kültürel ulusçuluğun gelişiminde önemli bir rol üstlenen bu entelektüellerin temel tezleri, Avrupa'nın üstün bir uygarlık olduğu, oysa Yunanlıların geri kaldığı ve ilerlemek için mutlaka Avrupa düşünce, yapı ve kurumlarının benimsenmesi gerektiği şeklindedir²⁵⁵. Antik Yunan'ı kendilerine temel referans kaynağı olarak alan bu kesime göre, antik Yunan, gerek etnik, gerekse kültürel anlamda çağdaş Yunan ulusunun kökenini oluşturmaktadır ve bu uygarlığın düşünce ve kurumları canlandırıldığı ölçüde, Yunan ulusunun gelişmesi ve Avrupa

²⁵¹ Svoronos, **a.g.e.**, s. 32.

²⁵² Örneğin 18. yüzyıl sonlarında Ayvalık'ta 7000 kuruş harcanarak açılan okulun 70 sınıfı, amfileri ve kütüphanesi bulunmaktadır. Diğer örnekler için bkz. Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 43-44.

²⁵³ Bu konuda bkz. Millas, **Geçmişten Bugüne...**, ss. 164-165.

²⁵⁴ Bu tartışma ve çatışmanın ayrıntıları için bkz. Millas, **Yunan Ulusunun...**, *passim*.

²⁵⁵ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 30.

devletlerinin düzeyini yakalaması mümkün olabilecektir²⁵⁶. Batıcı, özgürlükçü, cumhuriyetçi, eşitlikçi ve halk egemenliğinden yana düşüncelere sahip olan ve Ortaçağ'ın köhne, gerici ve feodal bir yapısı olarak Bizans'ı, tutucu, kapalı ve geri bir düşünceyi temsil eden bir kurum olması dolayısıyla ulusun ilerlemesi önünde bir engel olarak gördükleri ve gönüllü kölelik yapmakla suçladıkları Kilise'yi²⁵⁷ ve “despot” Osmanlı yönetimini reddeden bu entelektüeller, Fransız Devrimi'nin de etkisiyle seküler, kapsayıcı ve topraksal bir ulusçuluk anlayışına yönelmişlerdir²⁵⁸. Diğer bir ifadeyle bu entelektüellerin temel amacı, Batılı değer ve kurumlar çerçevesinde örgütlenmiş, bağımsız, laik bir ulus-devlet kurulması ve bunun içerisinde yaşayan yurttaşlara, antik Yunan temelinde oluşturulan yeni bir ulusal/kültürel kimlik kazandırılması olmuştur²⁵⁹. Bu kesimin önde gelen isimleri Velestinli Rigas²⁶⁰ ile Adamantios Korais'tir²⁶¹. Bu tartışmanın diğer tarafında ise, Patrikhane çevresinde toplanan tutucu entelektüeller (Fenerli Rumların bir kesimi, Kilise hiyerarşisi, büyük toprak sahibi Rumlar ve çıkarları Osmanlı yönetimi ile çakışan ve çeşitli düzeylerde işbirliği içinde olan diğer kesimler) yer almaktadır. Bu kesimde yer alan entelektüellerin tutumunun, esas olarak, Aydınlanmacı

²⁵⁶ Millas, bu amaç çerçevesinde antik tarihin yeniden gözden geçirilerek ün salmış isimlerin keşfedildiğini, bu uygarlıkla yakınlık ve benzerlik noktaları ile akrabalıkların arandığını, antik yöre isimlerinin yeniden kullanılmaya başlandığını, çok eskilere uzandığı düşünülen geleneklerin canlandırılmaya çalışıldığını, eski metinlerin çevrildiğini ve entelektüel kesim arasında antik Yunan isimlerinin yaygınlık kazanmaya başladığını; hatta antik Yunan'a hayranlıkla karışık bu denli bağlılığın, bir tür atalar tutkusuna (progonoplexia) ve antik dünyaya tapmaya (arhaiolatreaia) dönüştüğünü belirtmektedir. Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 53-54.

²⁵⁷ Fokas, **a.g.e.**, s. 61.

²⁵⁸ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 31.

²⁵⁹ Jusdanis, Yunan Aydınlanmacı entelektüellerinin bunu gerçekleştirmeye çalışırken klasik ile modernin bir karışımını keşfedip bundan yararlandıklarını ve modern Yunanistan'ın hikayesini Batı'nın ana anlatısına dahil etmenin yollarını aradıklarını belirtmektedir. Gregory Jusdanis, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 35.

²⁶⁰ Eşitlik temeline dayalı bir cumhuriyet kurulabilmesi için ezilen herkesi Osmanlı yönetimine karşı mücadeleye çağıran Rigas, yurttaşlık temeline dayanan ve etnik köken, dil ve din ayrımı yapmayan bir ulusçu anlayış çerçevesinde hareket etmiştir. Her ne kadar yeni düzen “Helen Cumhuriyeti” adını taşıyacak olsa ve Helenlerin öncülüğünde kurulacak olsa da, eşitlik temelinde kardeşliğe inanan Rigas, Türkleri de Yunanlıların kardeşi saymıştır. Rigas'ın görüşleri konusundaki diğer ayrıntılar için bkz. Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 87-122.

²⁶¹ Birçok antik Yunan düşünürünün eserini modern Yunanca'ya çeviren ve Kilise yönetimine şiddetli eleştiriler yönelten Korais'e göre, eğitim, toplumsal değişimin temel dinamiğidir. Yunan toplumunun olgunlaşması, cumhuriyetçi bir etiğin gelişmesi, antik Yunan'ın ve Avrupa'nın Aydınlanma ile ulaştığı düzeye ulaşılması ve sonuç olarak toplumun kurtuluşu, eğitimin yaygınlaşmasına ve eğitim düzeyinin artmasına bağlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 157-189.

entelektüellerin düşünce ve faaliyetlerine karşı bir tepki biçiminde geliştiğini söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, farklı toplumsal kökenlerden gelen ve dolayısıyla farklı çıkarlar doğrultusunda hareket eden ve düşünceleri kimi zaman birbirinden oldukça farklılaşan bu entelektüellerin ortaklık noktasını Aydınlanma karşıtlığı oluşturmaktadır. Gün geçtikçe güç ve otoritesini kaybeden Osmanlı yönetiminin er veya geç Yunan etnik unsuru tarafından ele geçirileceği ve Bizans'ın yeniden canlandırılacağı düşüncesinde olan bu kesime göre, hem antik Yunan, hem de Aydınlanma, dinsizlerin icadı olan şeytan işi düşüncelerdir ve esasen Katoliklerin Ortodokslar üzerindeki amaç ve çıkarlarını gerçekleştirmeye yöneliktir. Kendilerine referans noktası olarak Bizans'ı alan bu entelektüeller, Yunanca konuşan Ortodokslar biçiminde tanımladıkları Yunan ulusunun kurtuluşunun, Ortodoks dininin esaslarına sıkı sıkıya bağlı kalmaktan geçtiğini savunmuşlardır. Kısacası bu entelektüellerin temel amacı, Aydınlanma'nın “yıkıcı” etkilerine karşı Bizans/Ortodoks/Yunan kimliğinin muhafazası olmuştur. Rigas'ın görüşlerine bir yanıt olarak hazırlanan ve 1798 yılında yayınlanan “Pederler Öğretisi”, Patrikhane başta olmak üzere, bu kesimde yer alan entelektüellerin dünya görüşünü oldukça açık bir biçimde yansıtmaktadır²⁶². Gerek Yunan ulusçuluğunun kültürel bir ulusçuluk hareketi olarak gelişiminde, gerekse siyasal bir hareket haline gelerek başarı kazanmasında önemli bir yere sahip olan Aydınlanmacı düşünce, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından siyasal ve ideolojik anlamda güç, etkinlik ve belirleyiciliğini önemli ölçüde yitirmiştir.

Yunan ulusçuluğu 19. yüzyılın başlarında bir siyasal hareket haline gelmiş ve 1821'de başlayacak olan silahlı mücadele ile bağımsızlığın kazanılmasına giden süreç başlamıştır. Bunda, Fransız Devrimi'nin eşitlik ve özgürlük düşüncelerini yaygınlaştırdığı bir ortamda, Yunan ulusçuluğunun yeni bir ivme kazanmasında, eğitim ve diğer kültürel faaliyetler yoluyla imparatorluğun Rum unsuru arasında

²⁶² Patrikhane tarafından hazırlanan Öğreti'de dile getirilen görüşler özetle şu şekildedir: “a) Politik düzen ve gelişmeler Tanrı buyruğudur, karşı çıkmamalı, onları değiştirmeye çalışmamalıyız; b) İnsanlar onlardan yüce olan bir ‘baş’a boyun eğmeli, büyüklere itaat etmeli, yöneticilere karşı çıkmamalıdır; c) Özgürlük, sağlanamayacak ütopyik bir düştür, demokratik yönetim anarşiyi ve mutsuzluğu getirir; d) Amaç ruhumuzu kurtarmak olmalıdır, bunun için bu dünyada ne denli acı çekersek öbür dünyada bizim için o denli iyi olacaktır; e) Batı’dan kaynaklanan yeni fikirler bir şeytan oyunudur, ona kanmamalı, Osmanlı Yönetimine sadık kalmalıyız, çünkü Osmanlı yönetimi bir Tanrı buyruğudur”. Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 134-135.

ulusal/etnik bilincin yaygınlaştırılması ve Kilise'nin, Yunan toplumu üzerinde halen en etkili siyasal/toplumsal kurum olmaya devam etmekle birlikte, gücünün nispi olarak kırılması etkili olmuştur²⁶³. Ancak bu noktada en büyük rolü şüphesiz ki, bir yanda halk arasında ulusal bilinci yaygınlaştırmaya, diğer yanda da silahlı bir ayaklanma ile “Anayurdu” kurtarmaya ve ulusal bağımsızlığı sağlamaya çalışan gizli siyasal örgütlenmeler oynamıştır²⁶⁴. Bunlar arasında en önemlisi ise 1814 yılında Odesa’da kurulan ve kısa bir sürede önemli bir güce ulaşarak ulusçu hareketi fiilen başlatacak ve yürütecek olan Filiki Eteria’dır.

Yunan ulusal hareketinin, ilk silahlı mücadele girişimi 1821 yılında Boğdan’da olmuştur. Ancak bu hareket, gerek destek vermesi umulan Rusya’nın o andaki uluslararası ortam nedeniyle yardım etmemesi, gerek bölgede önemli sayıda bir Rum nüfusu bulunmasına rağmen çoğunluğu oluşturan Romenlerin ayaklanmaya destek vermemesi ve gerekse bölgedeki Rum köylüler arasında “ulusal” bilincin fazla gelişmemiş olmaması gibi nedenlerle, Osmanlı kuvvetleri tarafından kısa bir sürede bastırılmıştır. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra Mora’da başlayan küçük çaplı yerel şiddet olaylarının koordinasyonunu ve yürütücülüğünü üstlenen Filiki Eteria, hızla büyümesini sağladığı bu hareketlere, “ulusal” bir nitelik kazandırmıştır. Diğer taraftan gerek Osmanlı toprak düzeninin bozulmasının, gerekse bölgede egemenliği artan yerel iktidar odaklarının artan baskılarının bir sonucu olarak Mora’da köylü ayaklanmalarının sık sık çıkıyor olması²⁶⁵, Osmanlı yöneticilerini ayaklanmanın niteliği ve boyutu konusunda yanıltmış ve alelade bir asayiş sorunu olarak algıladıkları bu harekete müdahalede geç kalmalarına yol açmıştır. Ulusçu güçler ilk aşamada önemli bir gelişme kaydetmiş ve bu arada 1822’de bölgede “ulusal” bir hükümet kurulmuşsa da, “ulusal” hareketin önderleri arasında kurulacak ulus-devletin yönetim biçimi gibi konularda çıkan görüş ayrılıkları ve çatışmalar bir iç savaşa yol açmış²⁶⁶; bunun bir sonucu olarak “ulusal” hareket güç kaybetmeye başlamış ve bu sırada Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa’dan yardım alan Osmanlı kuvvetleri ulusçu hareketi büyük oranda bastırmıştır. Ancak yeniçeri ocağını kaldıran

²⁶³ Svoronos, **a.g.e.**, ss. 32-37.

²⁶⁴ Svoronos, **a.g.e.**, s. 36.

²⁶⁵ Bu konuda bkz. Svoronos, **a.g.e.**, ss. 16-18.

²⁶⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. John S. Koliopoulos and Thanos M. Veremis, **Greece: The Modern Sequel From 1831 to the Present**, London, Hurst & Company, 2002, pp. 11-43; Clogg, **a.g.e.**, ss. 53-54; Svoronos, **a.g.e.**, s. 42.

Osmanlı'nın yeni bir bunalıma girdiği bir ortamda ve Osmanlı donanmasının Navarin'de yok edilmesinin ardından tekrar güç kazanmaya başlayan “ulusal” hareket, yeniden silahlı mücadeleye girişmiştir. Bu noktada 1828 yılında çıkan Osmanlı-Rus savaşı, Yunan ulusal hareketi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu savaşın sonucunda 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti Yunanistan'ın özerkliğini tanımış; 1830 yılında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın katılımı ile imzalanan Londra Protokolü ile de Yunanistan bağımsız bir devlet haline gelmiştir.

Bu noktada imparatorluktaki tüm Rumların bu “ulusal” hareket karşısında aynı düşüncede olmadığı ve aynı tavrı takınmadığı belirtilmelidir. Kısaca belirtmek gerekirse; Anadolu'da yaşayan ve çoğunluğu köylü olan Rumlar, gerek coğrafi uzaklık, gerekse yeterli “ulusal” bilince sahip olmadıklarından harekete karşı genel olarak ilgisiz kalmışlardır. İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki ticari merkezlerde yerleşik olan Rum burjuvazisi harekete önemli maddi destek sağlamıştır. Hiyerarşik ve merkezi bir güç olarak Patrikhane birçok nedenden dolayı²⁶⁷ ayaklanmaya karşı çıkmış ve katılanları aforoz etmiştir²⁶⁸. Fenerli Rumların bir kısmı harekete maddi ve manevi anlamda destek sağlarken, çıkarlarının, Osmanlı yönetimi ile örtüştüğü kanısında olan önemli bir kısmı ise karşı çıkmıştır. Hareketin geliştiği bölgelerdeki büyük toprak sahibi Rumların küçük bir kısmı ulusçu hareketin yanında yer alırken; yeni oluşabilecek bir düzende güç, çıkar ve ayrıcalıklarını kaybedeceğini düşünen

²⁶⁷ Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir: Birinci olarak, Patrikhane'nin temsil ettiği din kurumu, evrenselci bir bakış açısıyla dil, etnik köken ve kültür farklılıklarının üzerinde olma ve birleştirme iddiasındadır; yani kapsayıcı bir biçimde tüm insanlığa yöneliktir. Bu nedenle yerel ve özgül nitelik ve farklılıkları önemseyen, diğer bir deyişle partikülarist nitelikteki ulusçu ideoloji ile çoğu kez ters düşmektedir. İkinci olarak Patrikhane, Reform sürecinde ulusal Kiliselerin kurulmasıyla Papalık'ın yaşadığı güç ve otorite kaybının, şimdi, Ortodoks dünyada, kendi başına gelmesinden çekinmekte ve “ulusal” kiliselerin ayrılmasından ve etki alanının daralmasından kaygılanmaktadır. Üçüncü olarak, bu dönemde büyük ölçüde Aydınlanma'nın etkisi altındaki entelektüellerin yönlendiriciliğinde olan Yunan ulusçuluğu, dine yönelik doğrudan bir eleştiri getirmemekle birlikte, dinsel ve feodal her kurumu gerici görmüş, özellikle Patrikhane'yi Sultan'ın güdümünde ve onunla işbirliği içerisinde olan, Yunan ulusunu sömüren, gelişmesini engelleyen ve karanlıkta bırakan bir güç olmakla suçlamıştır. Dolayısıyla Patrikhane'nin kendisine açıkça karşı çıkan bir ideolojiyle birlikte hareket ettiğini düşünmek güçtür (Ayaklanma sırasında bazı yerel dinsel liderlerin ve alt düzeydeki papazların mücadeleye katıldıkları ve önemli roller üstlendikleri söylenebilir de, burada önemli olan, merkezi bir güç olarak Patrikhane'nin konumudur). Son olarak ise, Patrikhane, hem yönetimin merkezi İstanbul'da bulunmasından, hem de millet sistemi içerisinde Rum tebaanın davranışlarından sorumlu görülmesinden dolayı Osmanlı yönetiminin gazabını üzerine çekmekten çekinmiştir. Nitekim bu korku gerçeğe dönüşmüş; Patrik V. Gregorios ve bazı din adamları ile birlikte Fenerli Beylerden bazıları, isyana destek verdikleri gerekçesiyle idam edilmişlerdir.

²⁶⁸ Bu aforozname için bkz. Millas, **Yunan Ulusunun...**, ss. 144-147.

büyük bir kısmı ise hareketi desteklemekten kaçınmıştır. Diğer taraftan esas anlamda ulusçu bir motivasyonla hareket ettikleri pek söylenemeyecek olan yerel çete (*kleft*) liderlerinin, gerek maddi destekle, gerekse yeni kurulacak devletin ordusunda rütbe vaadiyle “ulusal” mücadeleye çekildiği ve bunların hareketin en önemli silahlı gücünü oluşturduğu ve önemli askeri başarılar kazandığı görülmektedir. Ayrıca tam anlamıyla ulusçu bir bilinçle hareket ettiği söylenemese de Balkanlar’da yaşayan ve ayan ve kocabaşların baskısından yılan Rumlar, farklı etnik kökenlerden Ortodoks köylüler ile orta sınıfın ulusçu bilinç sahibi kesiminin ulusçu harekete büyük oranda destek verdiği ve bunların, hareketin en önemli kitle desteğini oluşturduğu söylenebilir.

Bağımsızlığın ilanından sonra Yunan ulusçuluğu hem yeni devletin, hem de ulusun inşasına girişmiştir. Yunan ulusal hareketinin önderlerinden biri olan Teodoros Kolokotronis’in de belirttiği gibi,

“[Yunanistan kuruluncaya dek] tüm Yunanlılar arasındaki iletişim zayıftı. Yaşadıkları bölgenin bir mil ötesindeki yerleri bilmeyen insanlar vardı. Zakynthos’u dünyanın en uzak yerlerinden biri sayıyorlardı. [Hatta] Fransa’da olduğunu söylüyorlardı”²⁶⁹.

Bu bağlamda, Yunan ulusal kimliğinin, Yunan “ulus”unun bir “uyanışı/yeniden doğuşu” biçiminde birden ve “kendiliğinden” ortaya çıkmadığı ve entelektüellerin bilinçli müdahalesiyle, uzun süreli, kapsamlı ve planlı bir ulus inşası projesi çerçevesinde oluşturulduğu söylenebilir. Bu çerçevede Yunan ulus inşası projesinin temel amacı da, kendisini dinsel ve yerel kimlikler çerçevesinde ifade eden²⁷⁰ ve büyük oranda eğitimsiz köylülerden oluşan topluluğa yeni bir kimlik kazandırmak olmuştur. Diğer bir deyişle bu dönemde Yunan ulus inşası, entelektüeller tarafından “yukarıda” biçimlendirilen/kurgulanan “ulusal” kimliğin, “aşağıya” benimsetilmesi ve/veya yerel/dinsel kimliklerin “ulusal” kimliğe tahvil edilmesi projesi olarak gündeme gelmiştir.

Ancak Yunan ulusçuluğunun, toplumun tümünü kapsayan ve yönlendiren bir “ideoloji” haline gelmesi süreci, oldukça uzun ve sancılı olmuştur. Bunda etkili olan faktörler şu şekilde sıralanabilir: Bağımsızlığın ilanından kısa bir süre sonra siyasal

²⁶⁹ Peckham, **a.g.e.**, p. 3

²⁷⁰ Tsoukalas, **a.g.e.**, p. 9.

iktidarı ele geçiren tutucuların bunu uzun bir süre elinde bulundurması ve bu kesimin önemli toplumsal dönüşümleri sağlayacak kapsamlı reformlar yapmaktan kaçınması; ulus inşası sürecinde düşünsel ve ideolojik anlamda önemli bir hakimiyet kurmuş olan Aydınlanmacı seçkinlerin, ilk başlarda bunu biçimlendiren, denetleyen ve yönlendiren esas güç olmasına rağmen, toplumsal destek ve siyasal güçten yoksun bulunmaları, ulus inşasına yönelik ideolojik araçların kontrolünü ele geçirme konusunda başarısız olmaları ve buna bağlı olarak da zamanla etkinlik ve güçlerini kaybetmeleri; “yukarıda” tasavvur edilen “ulusal kimlik” ile “aşağıda” halkın algılama, beklenti, inanç ve değerleri arasında belirgin farklılık ve zıtlıklar bulunması, halkın “ulusal kimlik”i benimseme ve içselleştirme konusunda belli bir direnç geliştirmesi ve bunların aşılması konusunda bazı sıkıntılar yaşanması; kısmen yöneticilerin deneyimsizlik ve yeteneksizliği, kısmen maddi olanakların kısıtlı olması, kısmen de kısa bir süre içinde ve aynı anda ekonomik, siyasal ve toplumsal krizlerle karşı karşıya kalınması gibi nedenlerle, yeni devletin yönetim aygıtının kurulması konusunda önemli sıkıntılarla karşılaşılması ve genel olarak ülkede ekonomik, siyasal ve toplumsal istikrarsızlığın hakim olması; yeni kurulan devletin yönetim biçiminin büyük devletlerce saptanması, yine büyük devletlerin dayatmasıyla “ulus dışından” birinin kral olarak belirlenmesi ve ordu ve bürokrasinin büyük ölçüde “Bavyeralıların” denetiminde olmasının, bir yandan “ulusal bağımsızlık” duygusunu zedelemesi, diğer yandan da halkın yeni kimlik ve devlet ile özdeşleşim kurmasını güçleştirmesi; büyük güçlerin 19. yüzyıl boyunca (ve kısmen de daha sonraki süreçte) ülkenin gerek iç, gerekse dış politikasına yönelik müdahaleleri; yaygın klientalist ilişkilerin ve siyasal düşünce/görüş bağlamında değil, siyasal liderlerin kişisel farklılıklarından kaynaklanan siyasal bölünmelerin, ülkenin siyasal kültürünün temel dokusunu oluşturması ve bunun çerçevesinde yaşanan ve kimi zaman şiddeti artan iç bölünmelerin, bir “ulusal birliğin” kurulmasını ve gelişmesini güçleştirmesi; özellikle ulus-devletin sınırları ve yönetsel rejimi, ulus inşası yöntemi ve ulusal kimliğin dayanacağı esaslar gibi konularda seçkinler arasındaki görüş ayrılıkları, çatışmalar ve parçalanmışlık; altyapı olanakları bulunmayan/güçsüz olan ülkenin büyük ölçüde tarıma dayanan ekonomisinin zayıflığı ve gerek giderek artan dış borçlar, gerekse hammadde, kapasite ve üretim yetersizliği gibi nedenlerle sık ve uzun süreli bunalımlarla karşı karşıya kalması;

uzun süre iktidarda kalan ve kapsamlı dönüşümler gerçekleştirmeye niyetli ve muktedir karizmatik bir liderin yokluğu, vb²⁷¹.

Öte yandan, bu etkenlerin bir başka sonucu olarak, ulusal kimliğin tanım, kapsam ve sınırlarının da süreç içerisinde belli dönüşümlere uğradığı ve ancak neredeyse 20. yüzyılın ortalarında kararlı bir hale gelebildiği söylenebilir. Bu açıdan “Yunan”ın “yukarıda” nasıl tanımlandığı ve bunun süreç içerisinde neden, nasıl ve ne yönde değiştiğinin tespiti önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Yunan ulusal hareketinin ilk aşaması sayılabilecek olan ve 1821-1828 yıllarını kapsayan silahlı mücadele döneminde, ulusal kimliğin ve sınırlarının çok net bir biçimde belirlenmediği ve genel olarak “Ortodoks” biçiminde tanımlandığı söylenebilir. Bu dönemde dil ve etnik köken farkı gözetilmeksizin, Balkanlar’da Osmanlı yönetimi altında yaşayan tüm Ortodokslara ayaklanma çağrısında bulunulması ve mücadeleye katılan ve “özgürlük için savaşanların” tümünün Yunan olarak adlandırılması, bunun temel göstergeleridir. “Ulus”un bu şekilde dinsel kimliğe atfen tanımlanmasının çeşitli pratik yararlar sağladığı açıktır: “Ulusal” bilinç ve kimliğin yaygın ve güçlü olmadığı bir ortamda, halkın esas aidiyet odağı olan din ve dinsel kimlik, bir yandan yönetimden farklılaşma referansını oluşturur, farklılığın algılanmasını kolaylaştırır ve böylece karşısında mücadelenin yürütüleceği “öteki”nin netleşmesini sağlarken, diğer yandan da mücadeleye katılma potansiyel veya eğilimi taşıyan farklı dil/etnik kökenden toplulukları birleştiren bir üst-kimlik işlevi görmekte, diğer bir deyişle dilsel ve etnik farklılıkları görünmez kılmaktadır. Öte yandan bu şekildeki bir tanımlamanın, ulusal mücadeleye aynı zamanda dinsel bir mücadele niteliği kazandırarak (veya böyle algılanmasını sağlayarak) meşruiyetini, katılımı ve motivasyonu arttırdığı da gözden kaçırılmamalıdır.

Bağımsızlığın kazanılmasını izleyen yıllarda ise, Aydınlanmacı entelektüellerin ulusçu ideoloji üzerindeki belirleyiciliğinin, belli ölçülerde de olsa, sürmesinin de etkisiyle, “Yunanlılık”ın, dinsel içerikten sıyrıldığı ve antik Yunan ile mekansal birlik ve kültürel süreklilik düşünceleri temelinde tasavvur edildiği görülmektedir. Bu çerçevede Yunanistan’ın mevcut sınırları içinde yaşayan herkes,

²⁷¹ Bu konuda bkz. Svoronos, **a.g.e.**, ss. 49-55;

antik Yunanlıların doğrudan torunları olarak “Yunan” kabul edilmiş²⁷²; etnik/dilsel farklılıklar geri planda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda aynı siyasal sınırlar içinde yaşama, ortak bir kökenden geldiğine dair inanç ve bu kültüre aidiyet hissi, ulusa dahil olmak için yeterli görülmüştür. Sözkonusu dönemde Yunan ulusal kimliğinin bu şekilde tanımlanmasında, modern Yunanistan’ın antik Yunan ile aynı coğrafyada kurulmuş olması; ülkenin coğrafi anlamda küçük ve (sınırlar içinde “kalan” az sayıdaki Müslüman azınlık istisna edilecek olursa) nüfusun büyük oranda türdeş bir yapıya sahip olması; ülkede yaşayanların büyük bir çoğunluğunun otokton* olması ve bağımsızlık mücadelesine katılan ve önemli roller üstlenen Ulahların ve Ortodoks Arnavutların bir kısmının Yunan kimliğini kabul etme konusunda gösterdiği isteklilik ve bu “gönüllü asimilasyon” sürecinin kısa sayılabilecek bir sürede başarıya ulaşması gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir²⁷³. Bu dönemde dinsel bir atıf taşımayan ulusal kimlik, antik Yunan ile özdeşleştirilmiş ve antik Yunan canlandırılmaya çalışılmıştır. Nitekim bunu, 5000 nüfuslu küçük bir kasaba olmasına rağmen antik Yunan’ın önemli merkezlerinden olan Atina’nın yeni ülkenin başkenti yapılması, bu kentte yoğun biçimde ve çok sayıda neoklasik stilde binalar inşa edilmeye başlanması ve *katharevusa*’nın** resmi dil olarak kabul edilmesi örneklerinde de görmek mümkündür²⁷⁴. Bu dönemde Yunanca konuşma, ortak kültürel kökenin veya “Yunanlılık”ın bir göstergesi ve hatta ilerleyen zamanlarda bir şartı olarak görülmüşse de, daha çok bir kültürel aidiyet belirtisi olarak değerlendirilmiş; çoğu kez etnik bir içerik/boyutta olmamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu dönemde Yunanlılık’ın, ortak kültürel mirasa ve siyasal birliğe vurgu yapan, açık ve iradi bir kimlik olarak kurgulandığı söylenebilir. Dolayısıyla bu dönemdeki Yunan ulusçuluğunun da, “etnik-dışlayıcı” olmaktan çok, “hukuksal-kültürel” çerçevede tanımlanan topraksal ve kapsayıcı boyutunun belirgin bir ağırlık taşıdığını söylemek mümkündür.

²⁷² Heraclides, **a.g.e.**, ss. 50-51.

* Belli bir bölgede çok uzun bir zamandan beri yaşayan, yerli halk.

²⁷³ Heraclides, **a.g.e.**, s. 54; Svoronos, **a.g.e.**, s. 32.

** Antik Attik lehçesinin basitleştirilmiş, yabancı kelimelerden arındırılmış ve yeni kelimelerle zenginleştirilmiş hali. Yunanistan’da 1976 yılında yapılan yasal düzenlemeye dek resmi dil *katharevusa* olmuştur.

²⁷⁴ Clogg, **a.g.e.**, s. 69.

Ancak kısa bir süre sonra bu yeni kimliğin benimsenmesi ve içselleştirilmesi sürecinde önemli sorunlarla karşı karşıya kalınmış; deyim yerindeyse, bu yeni kimliğin “tutmadığı” görülmüştür. Bu noktada ilk olarak, Hobsbawm’ın yolu izlenecek olursa, “aşağı”nın ihtiyaç, değer, inanç ve beklentileri dikkate alınmadan bir kimlik “icadına” girildiğini söylemek mümkündür. Çünkü halkın temel aidiyet odağı olan din ile dinsel kimlik, yakın tarihsel geçmiş ve anılar ile “ulusal” mitoloji²⁷⁵ çerçevesinde “ulusal” topluluğun geniş bir kesiminin kendisini özdeşleştirdiği Bizans tarihselliği ve kültürü, bu yeni ulusal kimliğin kapsamı dışında tutulmuştur. Oysa yeni ulusal kimliğin temel unsuru olarak vaz edilen “antik Yunan kimliği”, Ortodoks inancı çerçevesinde halkın büyük bölümü tarafından putperestlik olarak nitelenmiştir²⁷⁶. Bunun bir sonucu olarak, “ulus”, antik Yunan kimliği ile özdeşleşim kurmakta zorluk çekmiş; bu kimlik genel ve yaygın bir kabul görmemiştir. Öte yandan, antik Yunan’dan modern Yunanistan’a yapılan tarihsel sıçrama, arada, doldurulması gereken, yaklaşık 2000 yıllık tarihsel bir boşluk oluşturmuş; bu da, yeni ulusal kimliğe intibakı zorlaştıran bir etken olmuştur. Ayrıca antik Yunan ile modern Yunan toplumu arasında dil²⁷⁷, din ile gelenek ve kurumlar açısından ortak noktaların zayıflığı, bir yandan oldukça uzak bir geçmişle özdeşleşim kurulmasının istenmesi bağlamında, bunun algılanmasını ve var olan diğer kimliklerden soyutlanarak tek başına bir kimlik biçimi olarak tahayyülünü güçleştirirken, diğer yandan da “kültürel süreklilik”in kurgusalılığı/icat edilmiş niteliğini açık bir biçimde ortaya koymuş ve inanırlığını azaltmıştır. Diğer bir ifadeyle, antik Yunan kimliği, “ulus” içinde güçlü bir aidiyet hissi ve birlik duygusu yaratma konusunda başarısız olmuş; “antik Yunanlılık”, halka ulusal kimliğin benimsenmesi konusunda yeterli “heyecan”ı sağlayamamıştır.

Bağımsızlığın kazanılmasını izleyen 15 yıl içerisinde, Yunan ulusal kimliğinin terkinde dinin ve kültürel özelliklerin ağırlığı tedrici biçimde artmış; bu süreç özellikle 1850’li yıllardan itibaren önemli bir ivme kazanmıştır. Bu bağlamda bir yandan Yunanca konuşma, “Yunanlılık”ın ayırtedici vasfı olarak görülmeye

²⁷⁵ Bu konudaki bir örnek için bkz. Clogg, **a.g.e.**, s. 31.

²⁷⁶ Millas, **Geçmişten Bugüne...**, ss. 135-137.

²⁷⁷ Antik Yunanca ile modern Yunanca arasında kelimeler ve gramer özellikleri bakımından bazı benzerlikler görülmekle birlikte, antik Yunanca halk açısından tamamen anlaşılabilir bir dil olmuştur. Nitekim bu dili anlamak için özel bir eğitim görmeyenlerin gerekliliği de bunu doğrulamaktadır.

başlanırken, diğer yandan da Ortodoksluk Yunan ulusal kimliğine eklenmiş ve onun tamamlayıcı bir unsuru haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle bu dönemde “Yunan”, Yunanca konuşan Ortodoks biçiminde tanımlanmıştır. Bu kimliksel dönüşümde ve bunun yaygın biçimde kabulünde, oluşturdukları ulusal kimlik formu başarısız olan Aydınlanmacı entelektüellerin güç ve etkinliklerini artık iyice yitirmelerine karşılık, tutucu entelektüellerin Yunan düşünsel yaşamındaki ağırlıklarını ve ulusçu ideoloji üzerindeki belirleyiciliklerini arttırmaları; Patrikhane’nin, Yunan Ulusal Kilisesi’ni 1850 yılında tanınması ve iki kilise arasındaki ilişkilerin normalleşmesi; ünlü Yunanlı tarihçi Paparrikopulos’un 1860’larda geliştirdiği ve Yunan ulusunun tarihsel gelişiminin doğrusal bir çizgi izlediği, Yunan ulusunun gelişiminin çeşitli dönemler halinde incelenmesi gerektiği ve esasen Yunan olan Bizans’ın, Yunan ulusunun tarihinde önemli bir dönemi temsil ettiği şeklinde özetlenebilecek tarih yorumunun, Bizans geçmişini Yunan ulusal tarihine eklemleyerek “tarihsel süreklilik”in kurulmasını sağlaması ve böylece Yunan ulusal kimliği açısından çelişki ve sıkıntı yaratan bir sorunu geniş ölçüde çözümlemesi²⁷⁸ ve en önemlisi *Megali İdea*’nın 1860’lı yıllardan itibaren Yunan ulusçuluğunun en önemli dinamiği haline gelmesi gibi gelişmelerin önemli bir etkisi olmuştur. Bu dönüşümün en önemli sonuçlarından biri, hem ulusun, hem de ülkenin muhayyel sınırlarının genişlemesi olmuş; Yunanistan’da yaşayanların “ulus”un sadece bir kısmını oluşturduğu görüşü yaygınlık kazanırken, ülke dışında yaşayan Yunanca konuşan Ortodokslar “Yunan” olarak görülmeye başlanmış; bununla da bağlantılı olarak *Megali İdea*, ülkenin sınırlarını, “Yunanlı”ların yaşadıkları bölgelere kadar genişletmeye yönelik, irredentist bir proje olarak gündeme gelmiştir. Bu çerçevede ülke dışındaki “soydaş/dindaş”ların ulusal bilinç edinerek Yunan kimliğini ve ulusal “amacı”nı benimsemelerine yönelik çabalar yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde, her ne kadar Yunanca konuşma ve Ortodoks olmanın “Yunanlılık”ın önemli unsurları olarak değerlendirilmesi, etnik/dinsel özelliklerin, Yunan ulusal kimliğinin terkibine katıldığını göstermekteyse de, “etnik-dışlayıcı” boyutun Yunan ulusçuluğunun hakim karakteri haline geldiğini söylemek güçtür. Bu noktada özellikle, Yunan uygarlık ve kültürünün üstün olduğu ve diğer

²⁷⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 46.

toplum/kültürleri içerisine alma, etkileme ve en sonunda kendine dönüştürme yeteneği bulunduğu düşüncesi temelinde, ileride olası “yeni sınırlar” içerisinde yer alacak olan Yunan-olmayanların, din ve etnik köken farklılıkları görmezden gelinerek, Yunan dil ve kültürünü benimsemeleri esasına dayalı olarak Yunanlılaştırılmasının amaçlanması ve “Doğu’nun geri toplumlarına uygarlık taşıma misyonu” şeklinde meşrulaştırılan *Megali İdea*’nın, aynı zamanda bu şekilde bir emperyal vizyon biçiminde ortaya konması, Yunan ulusçuluğunda “kapsayıcı” boyutun ağırlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

1920’li yıllardan sonraki süreçte ise, Yunan ulusunun tanımında etnik/dinsel özelliklere yapılan vurgunun arttığı görülmektedir. 1923’te *Megali İdea*’nın coğrafi anlamda değil de, demografik olarak gerçekleşmesi, diğer bir deyişle bu politikanın Yunanistan’ın topraklarını genişletmesi biçiminde değil, “dış Yunanlıların” büyük bir bölümünün Mübadele ile Yunanistan’a gelmesi ile gerçekleşmesinin, etnik/dinsel açıdan büyük oranda türdeş bir nüfusa ulaşıldığı kanısını yaygınlaştırması, ancak, mübadillerin hemen hepsinin etnik/dinsel anlamda “Yunan” olmalarına karşılık, Yunan ulusal kimliğine adaptasyonda bariz sıkıntılarla karşılaşmaları ve bunun bazı gerilimlere yol açması; bu dönemde irredentist eğilimlerin sona ermesinin bir sonucu olarak hem ülkenin sınırlarının, hem de ulusal kimlik formülasyonlarının istikrara kavuşması²⁷⁹; büyük bir yenilgiye uğrayan *Megali İdea*’nın sona ermesinin toplumda yarattığı derin travma karşısında ulusal özgüvenin ve gururun onarılmasına/tekrar kazandırılmasına çalışılması; ülkenin yaşadığı ekonomik, siyasal ve toplumsal istikrarsızlık ve bunalımların yol açtığı bölünmeleri yok etme ve ulusal birliği sağlama ve güçlendirme kaygısı ile iki savaş arası dönemde Avrupa ülkelerinde ırkçı ideolojilerin yükselişe geçmesinin, “Yunan ırkının üstünlüğü”nün vurgulanmasına yönelik “konjonktürel ihtiyacı” arttırması gibi etkenlerin, bu dönüşümde etkili olduğu söylenebilir. Bu yaklaşım çerçevesinde, “tam ve gerçek” “Yunan”, Yunan soylu olan, Yunanca konuşan Ortodoks biçiminde tanımlanmıştır. Bu bağlamda etnisist bir karakteri giderek güç kazanmaya²⁸⁰ başlayan Yunan ulusçuluğunda

²⁷⁹ Anna Triandafyllidou and Anna Paraskevopoulou, “When is the Greek Nation? The Role of Enemies and Minorities”, *Geopolitics*, Vol. 7, No. 2, (Autumn 2002), p. 92.

²⁸⁰ Yunan ulusçuluğunun bu etnisist yönünün, bazı yasa metinlerine ve resmi uygulamalara da yansıdığı söylenebilir. Nitekim ilerleyen kısımlarda yeri geldikçe değinilecek olan, ülke dışına çıkan Yunan soylu olmayanların vatandaşlıktan atılmasını mümkün kılan 1955 tarihli Yunan Vatandaşlık

“kültürel süreklilik”ten “ırksal süreklilik” anlayışına doğru bir kayma yaşanmış; “antik Yunan’dan beri saflığını koruyan Yunan ırkı” mitosu yaygınlaştırılmaya çalışılırken, Yunan “ulusal karakteri”nin “üstünlüğüne” yapılan vurgu arttırılmıştır. Bu noktada ırkçılığın Yunan ulusçuluğuna belli ölçülerde eklemlendiğini, yani Yunan ulusal kimliğine ırksal özelliklerin de katıldığını ve bunun bir sonucu olarak “tam” ve “yarım” “Yunanlı” ayrımının ortaya çıktığını söylemek mümkünse de, bunun çoğu kez, ülkede (ve diasporada –örneğin Kıbrıs) yaşayan herkesin soy olarak “aslında” Yunan olduğunun iddia edilmesi boyutunu kazandığı da göz ardı edilmemelidir²⁸¹. Diğer bir ifadeyle “Yunan ırkı”, çoğu kez, “kapalı” bir kategori olarak değerlendirilmemiş; aksine herkesi “Yunan yaparak”, ülkedeki etnik grupların farklılıklarının inkarı doğrultusunda işlevsel bir kullanıma konu olmuştur. Öte yandan, bu dönemde Ortodoksluk’un Yunan ulusal kimliği içerisindeki ağırlığını belirgin bir biçimde arttırdığını da belirtmek gerekir. Diğer bir ifadeyle bu dönemde dinsel kimlik ile ulusal kimlik arasındaki bütünleşme tam anlamıyla gerçekleşmiş; Yunan ulusal kültürünün esas olarak Ortodoksluk tarafından oluşturulduğu ve korunduğu inancı yaygınlık kazanmış ve böylece Ortodoksluk, “Yunanlılık”ın vazgeçilmez ve ayrılmaz unsuru olarak telakki edilmeye başlanmıştır. Bunun en net biçimde ortaya çıktığı alan, azınlıklara yönelik bakış açısının saptanması olmuş; bu çerçevede Müslüman azınlıklar “yarım Yunanlı” olarak görülürken, Makedon, Arnavut ve Ulahların Ortodoksluğu, “Yunanlılıklarının” bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Özetle, bu dönemde “topraksal-kapsayıcı” boyutun yanında, Yunan ulusçuluğunda “etnik-dışlayıcı” boyutunun da ağırlığını önemli ölçüde arttırdığını söylemek mümkündür.

Yunan ulusal kimliği konusunda genel bir değerlendirme yapılırsa, “Yunan”ın hukuksal/kültürel esaslar kadar etnik/dinsel unsurlarla da tanımlandığı ve

Yasası’nın (artık yürürlükte bulunmayan) 19. maddesi; Yunan İç Savaşı sırasında ülkeyi terk eden siyasi mültecilerden yalnızca Yunan soylu olanların ülkeye dönüşüne izin veren 1982 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile el konan malları üzerinde hak talep etme olanağını yine aynı kişilere tanıyan 1540/1985 sayılı yasa; cumhurbaşkanı seçilme koşullarından birini “ana veya baba tarafından Yunan soylu olma” biçiminde tespit eden Yunan Anayasası’nın 31. maddesi, bunun örnekleri arasında sayılabilir.

²⁸¹ Bu çerçevede Batı Trakya’da yaşayan Müslüman azınlık ile Kıbrıslı Türkler, Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılmış Yunanlılar olarak görülmektedir. Bu konuda bkz. Dimitrios Theodossopoulos, “Introduction: The ‘Turks’ in the Imagination of the ‘Greeks’”, **South European Society & Politics**, Vol. 11, No. 1, March 2006, pp. 11-12.

ulusal kimliğin, iki zıt anlayış olan topraksal ve etnik ulus tanımlarının arasında bir noktada yer alan, her ikisinin de özellik/unsurlarını bünyesinde barındıran bir terkip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, siyasal ve tarihsel/mekansal birlik ve kültürel/ırksal süreklilik anlayışı çerçevesinde, ülkede yaşayan herkesin antik Yunanlıların torunları olarak ve hatta ırksal olarak dahi Yunan sayılması; “Yunanlılık”ın açık bir kimlik olarak kurgulanması, Yunan dil ve kültürünü benimseme ile ulusa aidiyet hissinin ulusa dahil olma açısından yeterli görülmesi ve bu açıdan etnik/dinsel farklılığın önemli görülmemesi ve Yunan kültürünün “üstünlüğü” ve “uygarlığın taşınması” temelinde *Megali İdea*’nın, sınırlar ötesinde yaşayanların dahi “Yunanlılaştırılması”na yönelik asimilasyoncu bir proje biçiminde gündeme gelmesinin de ortaya koyduğu üzere “Yunanlılık”ın etnik/ırksal değil, kültürel bir kategori olarak değerlendirilmesi gibi olgular Yunan ulusçuluğunun kapsayıcı boyutunu ve Yunan ulus inşası sürecinde toprak temelli ulus inşa modelinin ağırlığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Ortodoksluk’un ve bunun oluşturduğu kültürün Yunan ulusal kimliğinin vazgeçilmez bir unsuru olarak görülmesi; yalnızca Yunan soylu Ortodoksların “tam ve gerçek” Yunan olarak değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak “diğerleri”nin Yunanlılığının “yarım” olarak nitelendirilmesi ise, Yunan ulusçuluğunun dışlayıcı boyutuna ve Yunan ulus inşasında kan temelli ulus inşası modelinin yansımalarına işaret etmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde Yunan ulusal kimliğindeki bu dönüşümlere paralel olarak, Yunan ulusçuluğunun “vatan” tahayyülü de bazı dönüşümlere uğramıştır. Bu bağlamda Yunan bağımsızlık mücadelesinin ilk başladığı yerin Boğdan olması, “ulus”un kökeni ve kimliği konusunda antik Yunan’a referans yapılmasına rağmen, Yunan ulusçuluğunun ilk zamanlarda vatan ve bunun sınırları konusunda net bir bakış açısına sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü Boğdan, antik Yunan coğrafyasına uzak bir bölge olduğu kadar, Rumlar o dönemde de bölgenin nüfusunun çoğunluğunu oluşturmamışlardır. O halde sözkonusu dönemde, ulusun kendisini mekansal olarak özdeşleştirebileceği vatan ile ulus olarak tahayyül edilen topluluk arasında tarihsel ve güçlü bir bağ kurulmadığı ve vatana önemli ölçüde bir kutsiyet atfedilmediği söylenebilir. Bununla birlikte, mücadelenin önemli bir ivme ve başarı kazandığı Mora ve çevresi, ilerleyen yıllarda ulusun “vatan”ı haline gelmiştir. Bölgede antik Yunan harabeleri bulunması ve nüfusun çoğunluğunun

“Yunanlı”lardan oluşması, bir yandan bölgenin tarihsel bir Yunan yerleşkesi olduğunu ortaya koyarak coğrafyanın “Yunan karakteri”ni güçlendirirken; diğer yandan da ulusal köklere ve tarihsel sürekliliğe atıfta bulunarak mücadelenin meşruiyetini arttırmıştır. Öte yandan bu coğrafyanın vatan haline getirilmesi ve yeni ulus-devletin burada kurulması, bir yandan tarih-ulus-mekan-ideoloji birliğinin kurulmasını sağlarken, diğer yandan da yeni ulusal kimliğin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması çabaları ile de uyumlu olmuştur. Antik Yunan uygarlığının daha geniş bir bölgeyi kapsadığı ve mevcut sınırlar dışında yaşayanlarla dilsel/kültürel/dinsel yakınlık bulunduğu konusundaki farkındalığa ve hatta Yunanistan’ın sınırlarının antik Yunan’ın sınırları ile uyumlu hale getirilmesi, diğer bir deyişle Ege adaları ve Anadolu’nun batı kıyısının Yunanistan’a katılması gerektiği yönündeki bazı görüşlere rağmen, bu dönemde Yunan ulusçuluğunun “dışa” yönelik ilgisinin sınırlı olduğu, yayılmacı arayışlara girişmediği ve ilgisini esas olarak mevcut siyasal sınırlar içerisinde siyasal birlik ve yapının güçlendirilmesi ile yeni ulusal kimliğin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması çabalarına yoğunlaştırdığı söylenebilir. Bu dönemde Yunanistan’ın küçük ve zayıf bir ülke olması, bağımsızlıktan hemen sonra, ülkenin şiddetli ve uzun süreli bir istikrarsızlık ve bunalım dönemine girmesi ile büyük güçlerin ekonomik ve siyasal yaşama müdahalelerinin, güç kazanmayı engellemesi ve büyük güçlerin, çıkarları doğrultusunda ve konjonktürel olarak Yunanistan’ın bu tür “macera”lara girişmesini engelleyeceği biçimindeki inancın yaygın olması, Yunanistan’ın bu yönde bir tutum almasında etkili olmuştur. Ancak 1850’li yıllardan itibaren Yunan ulusal kimliğinin terkinde etnik/dinsel karakteristiklerin ağırlığını arttırmasıyla birlikte, ülke sınırları dışında yaşayan soydaş/dindaşlar da “ulus” kapsamında değerlendirilmeye başlanmış, diğer bir ifadeyle ulusun sınırları genişlemiştir. Buna bağlı olarak da, ülke sınırlarının ulusun sınırları ile örtüşmesi ve Yunanistan’ın sınırlarının “Yunanlı”ların yaşadığı bölgelere dek genişletilmesi gerektiğine yönelik görüş yaygınlık kazanmaya başlamış ve nitekim *Megali İdea*, tam da bu amacı gerçekleştirmeye yönelik bir proje olarak gündeme gelmiştir. Bu çerçevede ilk kez 1844 yılında Yunan başbakanı Yuannis Kolettis tarafından dile getirilen *Megali İdea*, Yakın Doğu’daki bütün Yunan yerleşim bölgelerini, başkenti Konstantinopolis olan tek bir devletin sınırları içinde birleştirmeyi hedefleyen bir politika olmuş ve 1870’li yıllardan itibaren

ulusçuluğun temel dinamiği haline gelmesiyle de, Yunan ulusçuluğu irredentist bir boyut kazanmıştır²⁸². Bu noktada, “esir Yunanlıların kurtarılması” söylemi çerçevesinde ifade edilen *Megali İdea*’nın, yukarıda belirtildiği üzere bir “uygarlaştırma misyonu” biçiminde ortaya konması ve temel hedefinin de, Yunanistan’ın sınırlarının Bizans’ın gücünün zirvesinde olduğu dönemde sahip olduğu sınırlara dek genişletilmesi ve bu imparatorluğun (aynen orijinalindeki gibi) Yunanlıların yönetiminde yeniden canlandırılması şeklinde saptanmasının, bu politikanın içsel ve dışsal meşruiyetini ve desteğini arttırmaya yönelik olduğu söylenebilir. Öte yandan, yine yukarıda değinilen Paparrikopulos’un Bizans tarihini Yunan ulusal tarihine eklemleyen tarih yorumunun, muhayyel ülkeye tarihsel bir derinlik kazandırarak ve toprak taleplerinin “tarihsel hak” biçiminde gündeme getirilmesini mümkün kılarak *Megali İdea*’ya önemli bir ideolojik destek sağladığı ve meşruiyetini arttırdığı da gözden kaçırılmamalıdır²⁸³. 1860’lı yıllardan itibaren ekonomik, siyasal ve toplumsal istikrara kavuşan ve önemli bir gelişme kaydeden Yunanistan, *Megali İdea* çerçevesindeki amaçlarını gerçekleştirmeye yönelerek genişleme arayışlarına girişmiş ve 1870’li yıllardan itibaren, özellikle “ulus”un büyük bir bölümünü ve bu politikanın hedefini oluşturan toprakları egemenliği altında bulunduran Osmanlı Devleti’ne karşı yayılmacı/saldırgan politikalar izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede özellikle İngiltere’nin Osmanlı’ya yönelik politikasında değişikliğe gitmesi ve 1881 yılında imzalanan İstanbul Sözleşmesi ile Teselya’nın ülke topraklarına katılmasının, Yunanistan’ın bu politikanın sürdürülmesi konusundaki cesaretini ve gerçekleştirilmesine yönelik umutlarını arttırdığı söylenebilir. Bu politikayı “tek başına” yaşama geçirmek üzere harekete geçen Yunanistan’ın 1897 Savaşı’nda Osmanlı karşısında ağır bir yenilgiye uğraması, *Megali İdea*’nın bir süreliğine popülaritesini ve ulusçu düşüncedeki merkezi konumunu yitirmesine ve Yunan ulusçuluğunun ilgisini, ağırlıklı olarak, “içe” çevirmesine yol açmışsa da, hırslı bir politikacı olan Eleftherios Venizelos’un 1909 yılında iktidara gelmesi ve ülkenin 1912-1913 Balkan Savaşları’ndan topraklarını yaklaşık iki kat genişleterek çıkması, irredentist hayallerin yeniden canlanmasını; *Megali İdea*’nın yükselişe geçerek yeniden Yunan ulusçuluğunun ve dış politikanın

²⁸² Clogg, **a.g.e.**, s. 66.

²⁸³ Bu konuda bkz. Svoronos, **a.g.e.**, s. 52, 65.

merkezine yerleşmesini sağlamıştır²⁸⁴. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilgi sonucunda yaşadığı işgali, parçalanmayı ve içine düştüğü güçsüz durumu *Megali İdea*'nın gerçekleştirilmesi açısından eşsiz bir fırsat olarak değerlendiren Yunan ulusçuluğunun, İzmir'e çıkarma yapılması ile başlayan "Anadolu Macerası"²⁸⁵, Türk ulusçuluğunu tetikleyerek 1922 yılında "Küçük Asya Felaketi" ve 1923 yılında bu politikanın maddi zeminini ortadan kaldıran, diğer bir ifadeyle bu politikanın yalnızca demografik olarak gerçekleşmesini sağlayan Nüfus Mübadelesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçten sonra *Megali İdea* Yunan ulusçuluğunda resmi söylem düzeyinde yer almamış; bu politika Yunanistan'ın coğrafi sınırlarını genişletmekten çok, Ortodoks-Rum kökenli insanları mevcut devlet sınırları içinde toplayarak mümkün olduğu kadar türdeş bir ulus-devlet kurma projesine dönüşmüştür²⁸⁶. Diğer bir ifadeyle bu süreçten sonra Yunan ulusçuluğunun ilgisinin yeniden "içe" yöneldiği; ancak bu kez, "vatan" içindeki herkesin ve herşeyin Yunanlılaştırılması üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Son olarak, 1950'li ve 1960'lı yıllardaki hemen tüm Yunan hükümetlerinin Kıbrıs sorunu konusunda *enosis* düşüncesini desteklemesi ile Helenizm'in tek merkezinin Yunanistan olduğu ve tüm Yunanlıların bu merkezden yönlendirilmesi gerektiği düşüncesinin Yunan ulusçuluğuna içkin olması²⁸⁷ olguları, Yunan ulusçuluğunun "dış Yunanlılara" yönelik ilgisinin salt kültürel düzeyde kalmadığını, belli ölçüde siyasal içerikte ve amaçlara yönelik olduğunu ortaya koymaktadır.

Dinsel kurumların ulusçu ideoloji karşısındaki konum ve tutumlarının ayrıca incelenmesi de önem taşımaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Ortodoks dinsel hiyerarşinin tepesinde yer alan Patrikhane, gerek kültürel hareket olarak gelişimi, gerek siyasal bir hareket haline gelmesi ve gerekse bağımsızlık mücadelesi

²⁸⁴ Triandafyllidou and Paraskevopoulou, **a.g.e.**, pp. 80-83; Kızılyürek, **a.g.e.**, ss. 57-59 ve 63-67.

²⁸⁵ Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, *passim*.

²⁸⁶ Nitekim o dönemde genç bir politikacı olan Yorgo Papandreu'nun şu sözlerinde de, bu amaçsal/siyasal dönüşümü tespit etmek mümkündür: "*Megali İdea* ölümsüzdür, tamamen yok olmayacaktır. Sadece, nitelik değiştirmiştir. Şimdi bu [projeyi] Yunanistan içinde gerçekleştirmek için mücadele etmek zorundayız". Yine 1930'larda Venizelos da Türkiye'nin türdeş bir Türk ulusal devleti kurmaya çalıştığını belirterek, Küçük Asya Felaketi'nden sonra Yunanistan'ın gerçekleştirmeye çalıştığı hedefin de tam olarak bu olduğunu belirtmiştir. Ayhan Aktar, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, ss. 116-117, vurgu ve köşeli parantezler orijinaldir.

²⁸⁷ Heraclides, **a.g.e.**, s. 60.

aşamalarında ulusçu ideolojiye açıkça karşı bir tutum almış; hatta bunun güç ve etkinliğini arttırmasını ve yayılmasını engellemeye yönelik olarak ideolojik bir mücadele yürütmüştür. Bağımsızlığın kazanılmasından sonraki süreçte ise gerek Yunan devleti ile, gerekse 1850’de tanıdığı ve resmi ilişki kurduğu Yunan Kilisesi ile çok da yakın bir ilişki geliştirmeyen Patrikhane’nin, ilerleyen süreçte *Megali İdea* projesine yaklaşımı da temkinli olmuştur. Bu arada Patrikhane’nin dinsel yetki alanında görevli bazı din adamları arasında *Megali İdea* düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamışsa da, Patrikhane’nin üst yönetimi, Yunan ulusçuluğuna ve *Megali İdea*’ya karşı çıkan “tutucu” din adamlarının kontrolünde olmuştur. Hatta bu kesim, Yunanistan’ın, Osmanlı içindeki Rum okullarında “Yunan” ulusal bilincinin arttırılması ve *Megali İdea* düşüncesinin yaygınlaştırılması amacı doğrultusunda bir eğitim verilmesi yönündeki çabalarını uzun bir süre engellemiştir. Yunan iç politikasına müdahale girişimlerinden kaçınan Patrikhane, Yunanistan’ın kendisine yönelik müdahalelerinden de açıkça rahatsızlık duymuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, Patrikhane’nin tamamıyla Yunan ulusçuluğunun denetimine girdiği 1918-1922 dönemi istisna tutulacak olursa, tarihsel süreç içerisinde Patrikhane’nin Yunan ulusçuluğuna karşı tutumunun “mesafeli” olduğu söylenebilir. Buna karşılık 1833 yılında kurulan Yunan Ulusal Kilisesi ise, hemen her zaman ulusçu ideolojinin kontrolünde ve hizmetinde bir dinsel kurum olmuştur. Bu çerçevede dinsel bağlanmanın halkın baskın kimlik/aidiyeti olduğu ve “antik Yunanlık”ın ulusal kimliğin yaygın olarak benimsenmesi ve içselleştirilmesi konusunda gerekli “aşkın” heyecanı sağlayamadığının ulusçu ideoloji tarafından kabulü ve böylece Ortodoksluk’un Yunan ulusal kimliğinin önemli bir bileşeni olarak görülmeye başlanmasıyla birlikte, Yunan Kilisesi dinin ulusçu ideolojiye eklemlenmesinde önemli bir işlev görmüştür²⁸⁸. Böylece din, bir yandan ulusçu ideolojinin meşruiyetini arttıran bir unsur haline gelirken, diğer yandan da onun önemli bir aracı konumuna gelmiştir²⁸⁹. Bu bağlamda *Megali İdea* projesinin en önemli destekçisi olan Yunan Kilisesi, Yunan ulusçuluğunun gerek yaygınlaştırılmasında, gerekse ideolojik yeniden-üretiminde önemli bir rol

²⁸⁸ Yunan Kilisesi’ne 1844 Anayasası ile “ulusal kilise” statüsü tanınmıştır. John Anderson, “The Treatment of Religious Minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria Compared”, **Religion, State & Society**, Vol. 30, No. 1, 2002, p. 10

²⁸⁹ Bu konuda bkz. Fokas, **a.g.e.**, ss. 62-65.

üstlenmiştir. Öte yandan dinin, Yunan ulusal kimliğinde merkezi bir konuma geldiği 1920’li yıllardan sonraki süreçte ise, Kilise’nin ulusçu ideoloji tarafından ulusçu amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda araçsal biçimde kullanımı daha da yoğunlaşmış; bu açıdan Kilise, Yunan olmayan Ortodoksların “Yunanlılaştırılması”nın en önemli aracı olarak değerlendirilmiştir. Kilise ile Yunan ulusçuluğu arasındaki bağlantı ve ilişkinin günümüzde de halen oldukça güçlü olduğunu söylemek mümkündür.

Yunan ulusal kimliğinin yaygınlaştırılması, benimsenmesi ve içselleştirilmesi, birtakım ideolojik araç ve kurumların bu amaç doğrultusunda kullanımıyla gerçekleşmiştir. Bu açıdan Yunan ulus inşası sürecinde eğitim sistemi, ordu ve Megali İdea düşüncesi, ulusçuluğun konsolidasyonunda en önemli ideolojik araç ve kurumlar olarak belirlemektedir. Eğitim, “yeni” ulusal kimliğin, özellikle yeni nesil arasında yaygınlaştırılması açısından temel önemde değerlendirilmiştir. Ancak, bağımsızlığın ilk kazanıldığı yıllarda ülkenin karşılaştığı bunalımlar ve maddi zorluklar, bu alanda, ülke çapında yaygın ve çok sayıda eğitim kurumları açılması, buralarda izlenecek öğretim programlarının ulusal bilincin ve kimliğin tahkim edilmesi amacı doğrultusunda geliştirilmesi/değiştirilmesi ve eğitim sisteminin standartlaştırılarak tamamen devlet tekeline alınması gibi konularda önemli adımlar atılmasını engellemiştir. Bununla birlikte 1860’lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik/toplumsal gelişme, eğitim alanında da yansımaları bulmuş; bir yandan yapılan reformlarla eğitim sistemi güçlendirilmeye, diğer yandan da ülke çapında okul ve öğretmen sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Böylece eğitim sistemi, Yunan ulusal kimliğinin yaygınlaştırılmasında en önemli araçlardan biri haline gelmiştir²⁹⁰. Bu süreçte 1837 yılında açılan Atina Üniversitesi’nin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Üniversite bir yandan Yunan ulusçu ideolojisine entelektüel bir destek sağlarken, diğer yandan da Yunan eğitim sisteminin “ulusçu bilince sahip” öğretmen ihtiyacını karşılayan en önemli kaynak konumunda olmuştur²⁹¹. Öte

²⁹⁰ Bu bağlamda, Paparrikopoulos’un tarih yorumunun resmi tarih görüşü kabul edilerek 1882’de okul kitaplarına alınmasının, hem antik Yunan-Hristiyanlık konusunda Yunan ulusal kimliğine içkin çelişki ve açmazlara önemli ölçüde çözüm getirmesi, hem de standart bir biçimde verilecek tarih eğitimi ile ulusal kimliğin güçlendirilmesini ve yaygınlaşmasını sağlama açısından önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği söylenebilir. Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 46.

²⁹¹ Ayrıca üniversitenin Yunanistan dışındaki topraklarda Yunan ulusal bilincinin ve kimliğinin yaygınlaşmasında da önemli bir rolü olmuştur. Buradaki öğrencilerin yaklaşık beşte biri Yunanistan

yandan Yunan ulusçuluğunun eğitimi, yalnızca ülke içinde değil, ülke dışında (özellikle de Osmanlı topraklarında) yaşayan Rumlar arasında da ulusal bilinç ve kimliğin yaygınlaştırılması aracı olarak değerlendirdiği ve *Megali İdea* projesinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaya yönelik olarak, bu bölgelerde sürdürülen eğitim faaliyetlerine doğrudan destek verdiği söylenebilir²⁹². Bu noktada 1861 yılında kurulan İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin, Osmanlı Rumları arasında eğitim yoluyla Yunan ulusal bilincinin yaygınlaştırılmasında önemli bir rolü bulunduğu belirtilmelidir. Patrikhane'nin engelleme çabalarına rağmen, Osmanlı'da Rumların belli oranda yaşadıkları bölgelerde büyük bir hızla okullar açmaya girişen bu dernek, kısa sürede okulların büyük çoğunluğunun denetimini ele almış; okullarda ulusçu bir anlayış çerçevesinde kendisinin hazırlatmış olduğu kitapların okutulmasını ve öğretim programının izlenmesini sağlamış; böylece Osmanlı Rumlarına yönelik eğitim faaliyetlerini merkezi bir denetime alarak tek elden yürütmeye başlamış ve bu bağlamda adeta "Osmanlı Rumlarının Eğitim Bakanlığı" gibi faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte, eğitim sistemi, ancak 1920'li yılları izleyen süreçte, tamamen ulusçu ideolojinin denetiminde olan ve ulusal kimliğin standart bir biçimde yaygınlaştırılmasına yönelik tam ve yetkin bir ideolojik araç haline gelmiştir. Yunan ulus inşası sürecinde önemli bir başka kurum/araç ise ordu olmuştur. Ülkenin silahlı gücü olarak savunma bakımından olduğu kadar, *Megali İdea* politikasının yaşama geçirilmesi açısından da temel önemde görülen ordu, aynı zamanda mensuplarına ulusal bilinç kazandıran ve ulusal kimliğin yaygınlaşmasını sağlayan bir eğitim kurumu olarak da algılanmıştır. Bu açıdan özellikle 1909 yılında yapılan reformlarla Yunanistan'da askerliğin zorunlu hale getirilmesi, ordunun bu yönde bir ideolojik işlev kazanmasında en önemli faktör olmuştur. Öte yandan Yunan siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan ordunun, siyaseti doğrudan elinde bulundurduğu dönemlerde, ulusçu söyleme sık bir biçimde başvurmasının, bu ideolojinin kitle tarafından daha yoğun bir şekilde benimsenmesi ve içselleştirilmesini sağladığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemlerde ordunun ulusçu

dışındaki topraklardan gelen kişiler olmuş; öğrenimlerinin ardından yaşadıkları bölgelere dönen bu kişiler, edindikleri ulusal bilinç ve kimliği yaygınlaştırmışlardır. Koliopoulos and Veremis, **a.g.e.**, pp. 160-161; Svoronos, **a.g.e.**, s. 63.

²⁹² 1880'li yıllarda Yunanistan dışındaki topraklarda Yunan hükümetinin desteklediği yaklaşık 2000 okulda 150.000 civarında öğrencinin öğrenim gördüğü belirtilmektedir. Koliopoulos and Veremis, **a.y.**

ideolojinin biçimlendirilmesi ve yeniden-üretimine de, belli ölçülerde de olsa, katkı sağladığını söylemek mümkündür²⁹³. *Megali İdea* düşüncesi de, ulusçu ideolojinin yaygınlaşmasında önemli bir başka ideolojik araç olmuştur. Gerçekten de 1870’li yıllardan itibaren bu düşünce, Yunan ulusçuluğunun ve dış politikasının temeli haline gelmiştir. “Ulusal kimlik” ve özellikleri görünür kılıp netleştiren, ulusal kimliğin kitle tarafından yoğun biçimde kabulü için gerekli “heyecan ve coşku”yu sağlayan, kitlenin belirlenen “ulusal hedef” etrafında kenetlenmesini sağlayarak bölünmeleri aşan ve “ulusal birlik”in kurulmasını mümkün kılan²⁹⁴ ve Yunan ulusunun “tarihsel misyonu” biçiminde formüle edilen bu düşünce, Yunan ulusal kimliğinin toplumun tüm kesimlerince yaygın biçimde benimsenmesinde önemli bir işleve sahip olmuştur²⁹⁵.

Bağımsız bir devlet olarak kurulmasından, 19. yüzyılın sonlarına dek olan dönemde Yunanistan’ın önemli bir “azınlık sorunu” bulunmadığı söylenebilir. Bunda, yukarıda da belirtildiği üzere, Arnavut ve Ulahların bir kesiminin kimliklerinde ısrar etmemeleri ve kısa bir sürede Yunan kimliğine asimile olmaları kadar, ülkedeki az sayıdaki Müslümanın da, aslen Yunan kökenli olduklarına ve dinden bağımsız olarak ve “üstün” antik Yunan kültürü çerçevesinde tanımlanan ulusal kimliğe dahil olacağına ve/veya Yunanlaştırılabileceğine yönelik inanç etkili olmuştur. Bu bağlamda her ne kadar bağımsızlık mücadelesi sırasında, yönetimden bir farklılaşma unsuru olarak Müslümanlar, “ulusun” “ötekisi” olarak konumlandırılmışsa da, bağımsızlıktan sonraki süreçte ülkede “kalan”²⁹⁶ az sayıdaki Müslümanların “ötekileştirilmediğini” ve ciddi bir tehdit olarak algılanmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Yunanistan’ın 19. yüzyılın sonu ve 20.

²⁹³ Metaxas döneminde oluşturulan rejimin “Üçüncü Yunan Uygarlığı” olarak adlandırılması ve Yunan ırkının üstünlüğüne vurgu yapılması ile Cunta döneminde sık sık tekrarlanan “Yunanistan Hristiyan Yunanlılarıdır” sloganının üretilmesi bunun örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bu konuda bkz. Fokas, **a.g.e.**, ss. 67-68.

²⁹⁴ *Megali İdea*’nın önemli bir “ulusal birlik” sağlamakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı yıllarında “küçük ama onurlu Yunanistan” yanlısı kralcılar ile *Megali İdea* politikası çerçevesinde “daha büyük Yunanistan” yanlısı Venizelosçular arasında bir “Ulusal Bölünme”ye yol açtığı da göz ardı edilmemelidir. Bu konuda bkz. Clogg, **a.g.e.**, ss. 112-113.

²⁹⁵ Bunun yanı sıra, 1870’li yıllardan sonraki hükümetlerin temel amacı olarak beliren *Megali İdea*’ya, siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunların manipüle edilmesi ve ilginin iç sorunlardan dışa yönlendirilmesi amacıyla da sıklıkla başvurulduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu konuda bkz. Svoronos, **a.g.e.**, s. 53.

²⁹⁶ Bağımsızlık mücadelesinin sürdüğü yıllarda Mora’daki Müslüman-Türk nüfusa yönelik olarak uygulanan şiddet konusunda bir çalışma için bkz. Salahi R. Sonyel, “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora’daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, **Belleten**, C. LXII, S. 233, Nisan 1998, ss.

yüzyılın başlarında topraklarını genişletmesi ve çok sayıda Yunan soylu olmayan Ortodoks ve Müslüman'ı bünyesine katmasıyla birlikte azınlıklar, Yunan ulusçuluğu açısından ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu süreçte Yunan ulusal kimliğinde görülen dönüşüme de paralel olarak, din ve/veya soy farkı nedeniyle Yunanlılaştırılması mümkün görülmeyen, çoğunlukla sınır bölgelerinde yaşayan ve kendilerini çoğu kez başka bir “ulusal” kimlikle ifade ettikleri düşünülen azınlıklar, hem ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit, hem de ulusal birlik ve türdeşliği bozan unsurlar, esasen dışsal olan “öteki”nin “içteki yansıması”²⁹⁷ veya “iç düşman” biçiminde algılanmışlar ve bunun sonucunda da Yunan ulusçuluğunun önemli bir “ötekisi” haline gelmişlerdir.

Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılama ve tutumunun da, aynen Türk ulusçuluğunda olduğu gibi paradoksal ama aynı anda geçerli iki boyutu bulunmaktadır. Bu bağlamda Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik bakış açısında, etnik ve dinsel farklılıkları geri plana atan; dil birliği, antik Yunan'dan beri mekansal ve tarihsel sürekliliğini koruyan ve çağdaş uygarlığın temelini oluşturan “üstün” Yunan kültürünün bir tür uygarlaştırma misyonu çerçevesinde benimsetilmesi ve kimi durumlarda da Yunanistan'da yaşayanların ortak bir atadan geldikleri ve aslen Yunan kökenli oldukları, antik Yunan'ın ortak mirasçısı oldukları iddiasıyla bu kültürün sözkonusu kesimde “uyandırılması” temelinde, ülkede yaşayan tüm azınlıkların Yunan dil ve kültürünü benimsemelerinin ve ulusa aidiyet hissi geliştirmelerinin, “Yunan” olabilmeleri açısından yeterli olduğu düşüncesi çerçevesinde gündeme gelen “kapsayıcı boyut” ile dinin, “ulusal kültür”ün oluşturucusu ve taşıyıcısı olarak ulusun kapsam ve sınırlarının belirlenmesinde en önemli bileşen olduğunu ve bu bağlamda Yunan soylu olmanın ve Ortodoksluk'un Yunan ulusuna dahil/ait olmanın en önemli kriteri olduğunu kabul eden ve yurttaş olan azınlıkların dinsel/etnik farklılıkları nedeniyle ulusa dahil olamayacaklarını öngören “ayrımıcı/dışlayıcı boyut”un aynı anda var ve geçerli olduğunu söylemek

²⁹⁷ Triandafyllidou ve Paraskevopoulou'ya göre, uzun süren uyumsuzluk ve çatışmalar, Yunan irredentizminin çöküşünü sağlamaları ve modern bir Türk devletinin doğuşu gibi olgular çerçevesinde Türkler, Yunanistan açısından tehdit edici bir “öteki” haline gelmişlerdir. Bu noktada Müslüman azınlık da Yunan ulusunun kendisini din ve etnik köken açısından farklılaştırdığı esasen dışsal olan “Öteki”nin ayna-imajı rolünü üstlenmektedir. Triandafyllidou and Paraskevopoulou, **a.g.e.**, p. 85, 88.

mümkündür²⁹⁸. Bu paradoksal durumu, Yunan ulusçuluğuna hemen hemen eşit ölçüde içkin olan siyasal/toprak temelli ulusçuluk ile etnik/dinsel ulusçuluk anlayışları arasındaki çelişki ve gerilimin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik bakış açısında geçerli olan ayrımcı/dışlayıcı boyut çerçevesinde, azınlıklar ulusun “öteki”si olarak algılanmış ve yurttaş olmakla birlikte ulusun “dışında” tutulmuşlardır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında topraklarını genişleten Yunanistan’da önemli miktarda Yunan olmayan Ortodoks ve Müslümanın yaşamaya başlaması ve bunların soyca ve dinsel açıdan farklılıklarının ulusal birlik ve türdeşliğe ulaşılması önünde önemli bir engel olarak görülmesi ile 1920’li yıllardan sonraki süreçte ulusal kimliğin esasları arasında din ve soyun ağırlığını belirgin ölçüde arttırması, Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik bu bakış açısının ortaya çıkması ve ağırlık kazanmasındaki temel etkenler olmuştur. Bu çerçevede azınlıkların “aşılamaz” olarak değerlendirilen soya dayalı ve/veya dinsel farklılıklarına giderek artan bir biçimde vurgu yapılmış ve böylece azınlıkların “ulus”tan ayrı tutulması amaçlanmış; azınlıkların ulusal kimliğin en önemli esaslarına (Ortodoks ve Yunan soylu olma) aynı anda sahip olmamaları, “Yunan” olmalarını engelleyen bir durum olarak görülmüştür. Burada, Yunan olmayan Ortodoks etnik toplulukların dinlerinin, bunların “Yunanlılık”larına delalet ettiği düşünüldüğünden ve bu azınlıklara yönelik olarak ağırlıklı biçimde etnik kimliğin reddi ve asimilasyon politikaları yaşama geçirildiğinden, bu bakış açısının daha çok Müslüman azınlığa yönelik olarak geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu bakış açısı çerçevesinde Müslüman azınlığa yönelik olarak ortaya konan uygulamalar da, çoğu kez azınlığın göçünü sağlamayı amaçlayan, ayrımcı, baskıcı ve azınlık karşıtı bir boyut almıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde,

²⁹⁸ Bu noktada “Müslüman Yunanlılar” söylemi, Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik bakış açısında bu iki boyutun aynı anda varolmasını ve aralarındaki geçişliliği göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Bu söylem bir yanıyla Müslümanların da Yunan olabileceklerini gösterir ve “kapsayıcı boyuta” işaret ederken, diğer yanıyla da sadece Hristiyanların Yunan olarak kabul edilebilecekleri, diğerlerinin “Yunanlılık”larının “yarım” olduğu gibi üstü kapalı bir anlam da içermekte ve “ayrımcı/dışlayıcı” boyutu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu söylemin ağırlıklı olarak ön-ulusçu aşamada oldukları düşünülen ve etnik olarak Yunan kökeninden gelmekle birlikte sonradan zorla Müslümanlaştırıldığı varsayılan Müslüman Pomakları ifade etmek için kullanılması ve özellikle kullandıkları dilin Türkçe olması göz önünde bulundurulduğunda etnik köken konusundaki şüphelerin az olduğu ve “ulusal” bilinçlerinin daha gelişmiş olduğu kabul edilen Müslüman Türklere yönelik olarak daha az kullanılması, sözkonusu ilginçliği daha da arttırmaktadır.

“ayırıcı/dışlayıcı boyut” çerçevesinde, azınlıklar, hukuksal ve gerçek anlamda eşit haklara sahip, “tam ve gerçek” yurttaşlar olarak değil, fiili olarak “yarım” yurttaşlar biçiminde algılanmıştır.

Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamasındaki ikinci yönündeki “kapsayıcı boyut” çerçevesinde temel amaç, etnik/kültürel özelliklerini terk etmelerini sağlayarak, Yunanca konuşma ve Yunan kültürüne ait oldukları hissini paylaşma temelinde azınlıkların Yunan ulusal kimlik ve kültürüne bağlanması, “Yunan yapılması”dır. Bu bakış açısının temelinde, çok uzun bir geçmişten bu yana hemen hiç bozulmadan sürekliliğini koruyan Yunan kültürünün üstün olduğu ve diğer kültürleri özümleme yeteneği bulunduğu, uygarlığın temelinde bu kültürün bulunduğu ve uygar olmanın Yunan olma ile özdeş olduğu düşünceleri yatmaktadır. Bu bakış açısının diğer boyutunda ise, ülkede yaşayan herkesin, antik Yunan’dan beri süregelen mekansal/kültürel/ırksal süreklilik temelinde, antik Yunanlıların torunları olduğu ve dolayısıyla Yunan kökenli olduğu iddiası çerçevesinde, Yunan ilan edilmesi bulunmaktadır. Bu çerçevede “Yunanlılık”, sadece bir yurttaşlık bağı olarak değil, bundan daha derin bir anlam ve içeriğe sahip, siyasal sınırlar içinde yaşayan ve aynı kültürü paylaştığına inanılan herkesin iradi bir biçimde katılabileceği, kapsayıcı ve açık bir kimlik olarak kurgulanmış; din ve etnik kültür, bu kimliğe dahil olma açısından önemli kategoriler olarak değerlendirilmemiş; hatta bunlar arka plana atılarak kamusal temsil ve görünürlüğü azaltılmaya çalışılmıştır. Bu durumda azınlıkların Yunan dil ve kültürünü benimseyerek ve ulusal/kültürel aidiyet hissi duyarak ulusal bütüne dahil olabilmesi ve buna bağlı olarak eşit ve tam yurttaşlar olabilmeleri mümkün görülmüş; hatta ulusal türdeşliğin sağlanabilmesi açısından bu bir zorunluluk olarak algılanmıştır. Dolayısıyla bu bakış açısı çerçevesinde biçimlenen uygulamalar da, çoğu kez, azınlıkların asimilasyonuna yönelik olmuştur.

Yunan ulusçuluğunun özellikle Müslüman azınlığa yönelik algılamalarının oluşumunda, “ayırıcı/dışlayıcı” ve “kapsayıcı” bakış açılarının aynı anda ve hemen hemen eşit ölçüde belirleyici olması, bunlara bağlı olarak ortaya konan uygulamaların da çelişkili sonuçlar doğurmasına yol açmıştır. Bu çerçevede bir yandan azınlıkların, etnik/kültürel kimlik ve özelliklerini terk etmelerini, Yunan dil ve kültürünü benimseyerek Yunanlaştırılmalarını ve böylece tam ve eşit yurttaşlar

olarak ulusal topluluğa katılmalarını sağlamaya yönelik asimilasyon uygulamalarına girişilirken, diğer yandan da farklı din ve soydan olmaları nedeniyle isteseler de Yunan olamayacak unsurlar olarak görülen azınlıklar, nihai olarak göç etmelerini sağlamaya yönelik çeşitli baskıcı ve ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarla karşılaşmışlardır. Bu paradoksal durum, Yunan ulusçuluğuna içkin olan ve ulusal kimliğin tanımı ve sınırlarının saptanmasında aynı an ve ölçüde belirleyici olan kültürel/topraksal ulusçuluk ile etnik/dinsel ulusçuluk anlayışları arasındaki çelişki ve gerilimin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

2.4. TARAFLARIN AZINLIKLARA YÖNELİK UYGULAMALARI

Tarihsel, coğrafi, toplumsal ve siyasi koşullar nedeniyle, hem Türkiye’de, hem de Yunanistan’da “5. kol”, “ötekinin içimizdeki uzantısı”, “iç düşman” olarak görülen azınlıklar, güvenilmez unsurlar olarak değerlendirilmiş ve ulusal bütünlüğe veya ülke güvenliğine yönelik tehditler olarak algılanmışlardır. Bu çerçevede, tarafların azınlıklara yönelik uygulamalarının, çoğu kez, azınlıkların kimliklerini korumalarına yönelik olarak anlaşmalarla tanınmış haklarını mümkün olduğunca kısıtlamaya çalışan, azınlık karşıtı ve baskıcı bir içeriğe büründüğünü söylemek mümkündür. Bu kısımdaki temel amaç, tarafların azınlıklara yönelik uygulamalarını karşılaştırmalı olarak ele almak ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkların tespitine çalışmaktır. Ayrı ayrı alt-başlıklar halinde incelenen Türkiye ve Yunanistan’ın azınlıklara yönelik uygulamaları, “azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamalar” ve “azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalar” şeklinde sınıflandırılarak ele alınmıştır. Diğer taraftan Yunanistan’ın sık sık başvurduğu ve azınlık içindeki ayrılık ve farklılıkların vurgulanması ve derinleştirilmesine yönelik uygulamalar da, ayrı bir sınıflandırma çerçevesinde, “azınlığı bölmeye yönelik uygulamalar” başlığı altında ele alınmıştır. Bununla birlikte, gerek Türkiye’de gerekse Yunanistan’da görülen asimilasyoncu, ayrımcı/dışlayıcı veya azınlığı bölmeye yönelik uygulamalar arasında net bir sınır çizilemeyeceği ve dolayısıyla sözkonusu sınıflandırmaların mutlak olmadığı ve tarafların azınlıklara yönelik kimi uygulamalarının bu sınıflandırmadaki

kategorilerin geneli veya bazı karakteristikleriyle aynı anda uyumlu olabileceği hatırd tutulmalıdır.

Tarafların azınlıklara yönelik uygulamalarına ilişkin olarak yapılabilecek ilk genel tespit, sözkonusu uygulamaların her iki tarafın da ulusal kimlik ve azınlıklara yönelik algılamalarında belirleyici olan “kapsayıcı boyut” ile “ayırıcı/dışlayıcı boyut” çerçevesinde gündeme geldiği ve aynı zamanda bunlar arasındaki gerilim ve çelişkileri de yansıttığıdır. Diğer taraftan, her iki ülkede de asimilasyona yönelik uygulamalar çerçevesinde “dinsel farklılık”ın önemsiz görülerek arkaplanına atılmasına (Yunanistan açısından Müslüman Yunanlılar söylemiyle dinsel farklılık vurgulansa bile, en azından etnik farklılık görmezden gelinmektedir) karşılık, ayırıcı/dışlayıcı uygulamalar sözkonusu olduğunda, bu uygulamaların siyasal/toplumsal meşruiyetinin arttırılması amacıyla azınlıkların etnik/dinsel farklılıkları özellikle vurgulanmaktadır. Ayrıca, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği 1930-1954 yılları arasında (İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’deki, İç Savaş sırasında da Yunanistan’daki azınlıklara yönelik uygulamalar istisna edilecek olursa) tarafların azınlıklarına yönelik yaklaşımlarının da nispeten olumlu olduğu; ancak 1955 yılından sonra Kıbrıs sorunu nedeniyle iki ülke ilişkilerinin gerginleşmeye başlamasıyla birlikte, azınlıklara yönelik baskıların yoğunlaşmaya ve ayırıcı/dışlayıcı uygulamaların ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu çerçevede 1955 ve 1964 yılları Türkiye açısından önemli dönüm noktalarını oluştururken; 1964 yılından sonra Türkiye’deki Rum azınlığın sayıca önemli miktarda azalmasını Lozan’da azınlıklar konusunda kurulan denge ve karşılıklılığın bozulması olarak değerlendiren ve bu çerçevede siyasal anlamda elinin daha serbest hale geldiğini düşünen Yunanistan’da, 1967’de Albaylar Cuntasının iktidara gelmesinin ardından yoğunluk kazanmaya başlayan baskılar açısından, 1974, 1983 ve 1990 yılları önemli dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle iki ülkenin karşılıklı olarak azınlıklara yönelik uygulamaları açısından tam anlamıyla dönemsel bir paralellik bulunmamaktadır. Bu konudaki son bir genel tespit ise, Yunanistan’ın azınlıklara yönelik uygulamalarının genel olarak, planlı ve uzun vadeli, bireysel ve/veya azınlığın küçük bir kısmını etkileyecek, azınlığın veya dış dünyanın önemli bir tepkisini doğurmayacak “küçük” önlemler biçiminde gündeme gelmesine karşılık, Türkiye’nin uygulamalarının uzun erimli bir plan çerçevesinde

hareket ediliyor izlenimi yaratmakla birlikte, ani ve sıçramalı, tüm azınlıkları veya bir azınlık grubunun tümünü veya büyük bir kısmını hedef alan ve azınlıkların veya uluslararası toplumun tepkisine yol açan ve azınlıkta derin güven bunalımları yaratan “büyük” olaylar biçiminde ortaya çıktığı şeklinde yapılabilir.

2.4.1. TÜRKİYE’NİN AZINLIKLARA YÖNELİK UYGULAMALARI

Milli Mücadele’nin ardından yeni Türk devletinin Lozan Konferansı’nda azınlıklar konusundaki temel tezi, tüm gayrimüslim azınlıkların mübadelesi olmuştur. Bunun nedenleri, önüne yeni hedefler koyan yeni devletin, bunların gerçekleştirilebilmesi için türdeş bir toplum yaratılmasını temel önemde görmesi ve buna, dinsel farklılıkların olmadığı ve yalnızca, “ulusal kimlik”e ortak din ve bu çerçevede biçimlenen kültür temelinde intibakı mümkün görülen Müslümanlardan oluşan bir toplumsal ortamda daha kolay ulaşılabileceğinin varsayılması; özellikle Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerindeki tutum ve faaliyetlerinin bir sonucu olarak azınlıkların, ülke güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanması ile gerek halkın, gerekse seçkinlerin zihninde azınlıkların niyet ve gelecekteki davranışları konusunda derin kuşku bulunması; daha önceki dönemlerde gayrimüslim azınlıkların, büyük devletlerin Osmanlı’nın içişlerine karışma aracı olarak kullanıldığını gören ve bundan rahatsızlık duyan seçkinlerin hassasiyeti ve bunun tekrarlanması olasılığı karşısında bunun maddi temellerini ortadan kaldırma arzusu; Misak-ı Milli’de tanınacağı belirtilen azınlık haklarının süjelerini mümkün olduğunca azaltmak ve azınlıkların savaş sırasındaki faaliyetlerine ilişkin olumsuz anıların canlılığını sürdürdüğü ve güvensizlik, kuşku ve öfkenin hakim olduğu bir ortamda birlikte yaşamaya ilişkin umutların zayıflaması/yok olması olarak sıralanabilir. Yahudi ve Ermenilerin mübadelesinin, Konferans’ta muhatap devlet bulunmaması nedeniyle gerçekleştirilememesi, Rumların mübadelesinin de İstanbul (ve İmroz ve Bozcaada) Rumları hariç tutularak gerçekleştirilmesi nedeniyle Türkiye’nin bu amaca ancak nispi anlamda ulaşabildiği söylenebilir. Bununla birlikte Türkiye’nin Lozan’dan sonra dinsel anlamda büyük oranda türdeş bir nüfusa ulaştığı

da (tüm nüfus içerisinde gayrimüslim azınlıkların oranı %2,5 civarındadır) belirtilmelidir²⁹⁹. “Kalan” gayrimüslimler ise Lozan Barış Antlaşması ile azınlık olarak tanımlanmış ve eşit yurttaşlık ve farklı kalma haklarını tanımlayan azınlık hakları ile koruma altına alınmışlardır³⁰⁰.

Önceki kısımlarda da görüldüğü üzere, Türk ulusçuluğunun gelişim sürecinde, gayrimüslim azınlıklar hem dinsel açıdan çoğunluğu oluşturan Müslüman unsurlardan farklılaşmaları, hem de kendi “ulusal kimlikleri”ne sahip olmaları ve kendi “ulusal” amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaları nedeniyle “ulus”un “öteki”si olarak görülmüşler ve ulusal türdeşlik ve bütünleşme önünde önemli bir engel olarak algılanmışlardır. Bu çerçevede, gerek siyasal seçkinlerin türdeşliği sağlamayı, çağdaşlaşma ve ilerlemenin bir önkoşulu olarak görmelerinden dolayı “farklılıklar”ı hoş karşılamamaları, gerekse azınlıklara yönelik güvensizliğin sürmesi ve bunların çoğu kez “iç düşman”lar olarak algılanmaları, özellikle Milli Mücadele yıllarında

²⁹⁹ Bu konuda bkz. Zürcher, **a.g.e.**, s. 240; Keyder, **a.g.e.**, s. 112.

³⁰⁰ Söz konusu dönemde imzalanan antlaşmalarda yer alan “dil, din, soy azınlıkları” ölçütünden farklı olarak, Lozan’da daha dar bir çerçeve kabul edilmiş ve azınlık ölçütü sadece “gayrimüslimler” olarak belirlenmiştir. Bunu, Kurtuluş Savaşı’ndan galip çıkan Türkiye’nin iradesini, Müttefik devletlere karşı kabul ettirmesinin bir sonucu olarak görmek ve Türk diplomasisinin bir başarısı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bununla birlikte, uygulamada Türkiye’nin bu konudaki yükümlülüklerini de mümkün olduğunca dar yorumladığını belirtmek gerekir. Öncelikle, Lozan’da Türkiye’de yaşayan tüm gayrimüslimler azınlık olarak tanımlanmasına rağmen, uygulamada sadece 3 “büyük” azınlık cemaati (Ermeni, Rum ve Yahudiler) azınlık olarak görülmüş ve azınlık hakları sadece bu azınlıklara tanınmış; Süryani, Keldani, Yezidi, Bahai, Gürcü ve Protestanlar gibi daha küçük gayrimüslimler gruplar (muhtemelen azınlık haklarının uygulanmasını takip edecek bir akraba devletleri olmamasından ve kırsal alanda yaşayan bu toplulukların sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri ile eğitim düzeylerinin düşük olmasından dolayı haklarını bilmemelerinin/arama(ya)malarının bir sonucu olarak) azınlık olarak değerlendirilmemiş ve Lozan’da yer alan bazı azınlık haklarından (örneğin kendi okullarını açma ve burada kendi dilinde eğitim yapma gibi) yoksun bırakılmışlardır. Uygulama bu yönde olunca, gerek akademik çevrelerde, gerekse kamuoyunda, Lozan’da sadece Rum, Ermeni ve Yahudilerin azınlık olarak tanındığı ve bu gruplara haklar tanındığı şeklinde yanlış bir algılama oluşmuştur. Örneğin bu konuda Akar, “Lozan Antlaşması’yla gayrimüslimlerden Ermeni, Rum ve Yahudiler azınlık olma hakkı ve ayrıcalıklarını elde ettiler. Keldani, Süryani, Nasturi gibi doğu bölgesindeki hristiyan nüfus bu anlaşmanın dışında kaldı” derken, Öksüz “Lozan Antlaşması’nın 37-45. maddeleri azınlıkların korunması ile ilgilidir ve azınlık olarak sadece Rumlar’dan bahsedilmiştir. Ancak, 42. maddede geçen “Türkiye Hükümeti, azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki dini kurumlara tam bir koruma sağlamayı yükümlenir” hükmü, Türk Hükümeti’nin hoşgörüsü sayesinde Yahudi ve Ermeni toplulukları için de uygulamaya konmuştur” ifadelerine yer vermektedir (Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, 3. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2000, s. 169. Hikmet Öksüz, **Batı Trakya Türkleri**, Çorum, Karam Yayınları, 2006, s. 20.) Diğer taraftan Türkiye’nin, zaman zaman, azınlık olarak tanıdığı bu 3 grubun da Lozan’da yer alan tüm haklarını tanımama eğiliminde olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, 41/2. maddede yer alan, azınlıkların önemli oranda bulundukları yerlerde eğitim, din ve sosyal yardım amaçlı olarak azınlıklara genel gelirden pay ayrılması hükmü (birkaç istisna dışında) hemen hiç uygulanmamış, 38/2. maddedeki dolaşım ve göç özgürlüğü zaman zaman kısıtlanmıştır. Bu konuda bkz. Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, ss. 61-62 ve 67-69.

azınlıkların “ihaneti” ve çetelerin Müslüman halka yönelik bazı kırımlar gerçekleştirmesi gibi kötü anıların toplumsal hafızada canlılığını koruması ve bunların azınlıkların gelecekteki niyetlerine ilişkin kuşkuları arttırması gibi nedenlerle, hem halkın hem de seçkinlerin azınlıklara yönelik algılamasının genel olarak olumsuz olduğu ve bu çerçevede azınlıklara yönelik uygulamaların da, bazen baskı ve zorlama unsurlarını da içeren, çoğu kez azınlık karşıtı bir biçimde gündeme geldiği söylenebilir. Bu çerçevede, Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamalarına da koşut olarak, Türkiye’nin azınlıklara yönelik uygulamaları, “Azınlıkların Asimilasyonuna Yönelik Uygulamalar” ve “Azınlıklara Yönelik Ayrımcı/Dışlayıcı Uygulamalar” biçiminde iki ana eksen üzerinden incelenebilir.

2.4.1.1. Azınlıkların Asimilasyonuna Yönelik Uygulamalar

Azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaların temel amacının, toplumsal/siyasal/ekonomik ilerleme için gerekli görülen ulusal türdeşliğe ulaşılabilmesi açısından, azınlıkların kendi dilsel, etnik ve kültürel özelliklerini terk ederek, “Türk” olabilmeleri için gerekli görülen Türk dil, ülkü ve kültürünü benimsemelerinin sağlanması; diğer bir ifadeyle çoğunluğa benzemeleri ve çoğunluk özelliklerini içselleştirmelerinin sağlanarak “farklılıklarının” yok edilmesi ve/veya görünmez kılınması olduğu söylenebilir. Bu uygulamaların, azınlıkların, din ve etnik köken dışında, hukuksal/siyasal/kültürel esaslarla tanımlanan ulusa dahil olabilmesini mümkün ve hatta türdeşliğin sağlanması açısından gerekli gören Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamasındaki “kapsayıcı boyut” ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu perspektif çerçevesinde, din ulusun bileşenleri arasında yer almadığından, azınlıkların dinsel farklılıkları ikinci planda değerlendirilmekte ve ulusa dahil olmaları önünde bir engel olarak görülmemektedir. Bu bağlamda asimilasyona yönelik uygulamaların, azınlıkların çoğunluk toplumuyla bütünleşmelerinin önünde önemli bir engel olarak algılanan geleneksel cemaat yapı ve ilişkilerini kırmaya; çoğunluk toplumu ile farklılıklarını (örneğin dil), sahip oldukları bazı ayrıcalıklarını (kişi ve aile hukuku alanındaki sorunların kendi geleneklerine göre çözümlenmesi şeklindeki hukuksal ayrıcalıklar gibi) ve bunların

kamusal görünürlüğü azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yöneldiği ifade edilebilir. Başka türlü söylenecek olursa, asimilasyona yönelik önlemler, oluşturulan güçlü bir kamuoyu baskısıyla birlikte, azınlıklardan, içerisine dahil edilmek istedikleri Türk ulusu ile tezat oluşturan kimlik özelliklerini “gönüllü olarak” terk etmelerinin açık veya zımni olarak talep edilmesi; fiili önlemlerle sözkonusu kimlik özelliklerinin sürdürülmesinin önüne engeller konması veya buna yönelik haklarının kısıtlanması biçiminde gündeme gelmiştir. Dönemsel olarak değerlendirildiğinde, süreklilik arzeden eğitim alanındaki uygulamalar haricindeki azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaların, Türk ulusçuluğunun azınlıklara bakışındaki kapsayıcı boyutun ağırlıkta olduğu dönemde gündeme geldiği ve özellikle 1930’lu yılların başına kadar olan süreçte yoğunluk kazandığı tespit edilmektedir. Ayrıca, genel anlamda tüm azınlık gruplarına yönelik olmakla birlikte, asimilasyon uygulamalarının, “ulusal” bir dil ve kültüre sahip olan ve bu nedenle sözkonusu kimliklerini terk ederek Türklüğe uyum sağlayamayacakları düşünülen Rum ve Ermenilerden çok, ağırlıklı olarak Yahudilerin Türkleştirilmesini hedeflediği söylenebilir³⁰¹.

Azınlıkların çoğunluğa asimile edilmesi yönündeki uygulamalardan en önemlileri eğitim alanda görülmüştür. Eğitim alanındaki asimilasyona yönelik

³⁰¹ Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır: Öncelikli olarak Yahudiler Osmanlı’ya sadık kalmışlar ve herhangi bir ulusçu harekete girişmemişlerdir. I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı ordusuna katılmış, gönüllü birlikler oluşturmuş ve savaş harcamalarına katkıda bulunmuşlardır. Savaştan sonra da işgallere karşı çıkararak ulusçu hareketi maddi ve manevi anlamda desteklemişler (hem parasal destek sağlayarak, hem de gönüllü birliklerle savaşa katılarak), son Osmanlı seçimlerine katılmışlar, işgalci kuvvetlerle işbirliğine girişmemişlerdir. Bu bağlamda genel olarak ilişkilerin olumlu olması ve çatışma yaşanmaması nedeniyle, Müslüman halkta Yahudilere karşı yoğun bir antipati bulunmamaktadır. Dolayısıyla Yahudilerin tam anlamıyla “öteki” kategorisi içinde değerlendirilmediği söylenebilir. Diğer taraftan Türkiye’deki Yahudilerin yaşadıkları toprakları, her vesileyle “vatan” olarak değerlendirmeleri, Türkleşebileceklerine yönelik kanıyı güçlendirmiştir. Ayrıca Yahudilerin o sırada bir ulus-devlete sahip olmaması, bir yandan güçlü bir ulusal tehdit olarak algılanmamaları sonucunu doğurmuş, diğer taraftan da uygulanan Türkleştirme politikalarına meşruiyet sağlamıştır. Yahudilerin Türkleştirilmesi’nin “iç destek” bulması, diğer bir deyişle, birçok Yahudi ileri geleninin (David Fresko ve Moiz Kohen-Tekin Alp bunlar arasında sayılabilir) Yahudi cemaatine Türk toplumu ile bütünleşmeleri, Türk dil, kültür ve ülküsünü benimsemeleri, Musa dininden Türkler olmaları yönünde telkinlerde bulunmuş olmasının da yeni rejimin bu konudaki cesaret ve inancını arttıran etkenler arasında bulunduğu söylenebilir. Son olarak Yahudilerin mümeyyiz ve “ulusal” bir dil ve kültüre sahip olmadığının düşünülmesi ile 500 yıl önce kovuldukları ülkenin dilini halen konuşuyor olmaları da, Türkleştirme politikalarının içsel meşruiyetini arttıran etkenler olarak değerlendirilebilir. Bu konuda bkz. Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, ss. 15, 21-23, 26 ve 40; Fatih Akın, **Türkiye’de Azınlık Politikaları ve 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2006, s. 52; Salahi R. Sonyel, **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire**, Ankara, Turkish Historical Society Printing House, 1993, ss. 307-323 ve 430-441; Yıldız, **a.g.e.**, ss. 265-270.

uygulamaların en temel özelliği, tüm azınlık gruplarını hedef alması ve süreklilik arz etmesidir. Bu uygulamaların cumhuriyetin ilk yıllarında fazla olan yoğunluğu, ilerleyen süreçte iç ve dış konjonktüre bağlı olarak değişiklikler göstermiştir. Bu çerçevede eğitim, azınlığın ulusal topluluğa entegrasyonunda, ulusal dil, kültür ve ideallerin benimsetilmesi, yaygınlaştırılması ve içselleştirilmesinin sağlanması amaçlarının gerçekleştirilmesi açısından en önemli araç olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, bir yandan 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Yasası ile tüm eğitim kurumlarının Maarif Vekaleti'ne bağlanmasıyla, tek bir merkezden yönlendirilebilir hale gelen eğitim alanında devlet tekeli oluşturulurken, diğer yandan da eğitim sistemi ve kurumları, “ulusal” gerekler doğrultusunda, diğer bir ifadeyle ulusal kimliğin inşası için, yeniden yapılandırılmış, örgütlenmiş ve güç ve etkinliği arttırılmıştır. Öte yandan, Üçüncü Bölümde de ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, hem bu yasa çerçevesinde devlet denetimine alınan, hem de çeşitli önlemlerle faaliyetleri sıkı kayıtlamalara ve bazı kısıtlamalara tabi tutulan azınlık eğitim kurumlarının da azınlık kimlik ve kültürünü koruma, sürdürme ve geliştirmeye yönelik işlevleri ile güç ve etkinlikleri azaltılmaya ve dolayısıyla azınlık gruplarının toplumsal/kültürel dayanışma ve aidiyet duyguları zayıflatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, Lozan'da eğitim yoluyla kültürel kimliğin korunması ve sürdürülmesi konusunda azınlıklara tanınan hakların, eğitim alanındaki asimilasyon uygulamalarını belli ölçüde sınırladığı ve/veya etkisini azalttığı da belirtilmelidir. Bu bağlamda Lozan'daki açık hükümler gereğince devlet azınlık dilinde eğitimi doğrudan bir biçimde engellememiştir; ancak örneğin azınlık okullarının birçok maddi sorunla karşı karşıya bulunduğu bir ortamda, Türk dilinde okutulacak dersler için bakanlık tarafından atanan Türk öğretmenlerin maaşlarının cemaat tarafından ödenmesine karar verilmesi ve bunların da yüksek bir düzeyde belirlenmesi, hem azınlık cemaatleri ve okullarının maddi yükünü daha da ağırlaştıran, hem de azınlık okullarındaki öğrenci sayısında belli bir azalmaya yol açan bir etken olmuştur. Öte yandan Lozan'ın 41/2. maddesi uyarınca azınlık okullarına yapılması gereken mali destek de hem süreklilik arz etmemiş, hem de oldukça düşük bir düzeyde olmuştur. Azınlık eğitime ve okullarına yönelik olarak alınan bu dolaylı önlemlerle, eğitim kalitesinin tedrici olarak düşürülmesi ve sonunda bu okulların kapanması amaçlanmış; azınlık ailelerinin çocuklarını cemaat okulları yerine, Türkçe eğitim

yapan devlet okullarına ve/veya yabancı dilde eğitim veren özel okullara göndermeyi tercih etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece Türk okullarında okuyan azınlık mensuplarının Türk dil, kültür ve ülküsünü tedrici bir biçimde benimseyecekleri ve bunları içselleştirecekleri, diğer bir ifadeyle Türk kimliğine dahil olarak Türkleşecekleri; yabancı dilde eğitim yapan okullara devam eden azınlık mensuplarının ise, en azından kendi ulusal dilleri ve kültürleri çerçevesinde eğitim görmemelerinin bir sonucu olarak ulusal kimliklerine yönelik bağlarının gevşeyeceği umulmuştur³⁰².

Azınlıkların asimilasyonuna yönelik önlemlerin bir başka vechesini ise, azınlıklar arasındaki kişi ve aile hukuku alanına giren sorunların azınlığın kendi gelenek ve görenekleri çerçevesinde çözümlenmesini öngören Lozan'ın 42. madde haklarından vazgeçmelerini sağlamaya yönelik uygulamalar oluşturmaktadır. Esas olarak gayrimüslim azınlıkların, o sırada Türkiye'de geçerli olan İslam şeriatı kurallarına dayalı hukuk düzeninden muaf tutulmasını amaçlayan bu düzenleme, Türk seçkinlerince, cemaat kurumlarına yargısal yetkiler tanıdığı ve bunların güç ve etkisini arttırdığı için, cemaatlerin kapalı yapılarının kırılması ve/veya etkilerinin azaltılması ile azınlığın çoğunlukla bütünleştirilmesi yönündeki çabalar önünde bir engel olarak değerlendirilmiş ve oluşturulmak istenen “her açıdan türdeş” toplum ve kimlik anlayışına tezat oluşturacak biçimde toplum içinde farklılıkları koruyan, ayrıcalıklı kesim ve alanlar yaratan ve bunları sürdüren bir uygulama olarak algılanmıştır. Diğer taraftan yeni kurulan ulus-devletin kurumsallaşmasını sürdürdüğü ve rüşünü ispatlamaya çalıştığı bir ortamda, Lozan'daki bu düzenleme,

³⁰² Eğitim alanındaki asimilasyon uygulamaları açısından en duyarlı kesimin Yahudiler olduğu söylenebilir. Türkiye Yahudilerine ait okullardaki eğitim dili, geleneksel olarak Fransızca olmuştur. Bununla birlikte Maarif Vekaleti'nin 1924 yılında, Lozan hükümleri gereğince Yahudi okullarında verilen eğitimin “ulusal dil” olan İbranice veya bunun mümkün olmaması halinde Türkçe yapılması gerektiğine karar vermesinin ardından cemaat, Fransızca eğitim yapılan Alyans Okulları'nda, İbranice eğitim verecek yeterli sayıda öğretmen olmaması nedeniyle Türkçe eğitime geçilmesine karar vermiştir. İbranice eğitimin sürdüğü okullar ise, çocuklarının yeterli yabancı dil bilgisine sahip olmadan mezun olmalarını ve buna bağlı olarak iş hayatında zorluk yaşamalarını istemeyen Yahudi aileler tarafından pek tercih edilmemiştir. Bunun bir sonucu olarak, 1940'lı yıllara gelindiğinde, yaşlı üyeleri pek kapsamasa da, Yahudi cemaati arasında günlük yaşamda Ladino yanında Türkçe kullanımının da yaygınlık kazanmaya başladığı ve özellikle Yahudi gençlerinin düzgün ve aksansız bir Türkçe kullandığı görülür. Bu bağlamda azınlıklar arasında Türkçe'nin ve buna bağlı olarak Türk kültür ve idealinin eğitim yoluyla yaygınlaştırılması amacının, en azından Yahudiler açısından başarıya ulaştığı söylenebilir. Bu konuda bkz. Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni: Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri 1923-1945**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, ss. 188-189 ve 385; Levi, **a.g.e.**, ss. 38-39 ve 49-51.

ulus-devletin önemli egemenlik ve iktidar sembollerinden olan tek hukuk sistemi yaratılıp uygulanarak hukuk birliğinin sağlanması önünde de önemli bir engel olarak görülmüş; kapitülasyonları hatırlatan ve dolayısıyla egemenlik ve bağımsızlığa yönelik tehdit oluşturan uygulamalar biçiminde değerlendirilmiş ve önemli bir rahatsızlık kaynağı olmuştur. Dolayısıyla, yurttaşlar arası eşitliğin anayasal olarak güvence altına alındığı ve laik, çağdaş ve Batılı esaslara dayanan bir hukuk sisteminin oluşturulmaya çalışıldığı bir ortamda, Lozan'ın 42. maddesinde yer alan türden düzenlemelere gerek kalmayacağını belirten seçkinler, Medeni Kanun'a ilişkin hazırlık çalışmalarının sürdüğü ve Lozan'ın 42/2 maddesi gereğince her cemaat için ayrı ayrı olacak biçimde, cemaat temsilcileri ile hükümet yetkililerinden müteşekkil, cemaatlerin kişi ve aile hukuku alanındaki gelenek ve göreneklerini temel alarak bunlara uygun birer kanun tasarısı hazırlamakla görevli Kanun Encümeni Komisyonları'nın çalışmalarına başladığı 1925 yılının Mayıs ayından itibaren, azınlıkların bu haklarından kendi istekleriyle feragat etmeleri yönünde telkinlere başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde başlayan yoğun basın kampanyası ile azınlıkların Milli Mücadele yıllarındaki tutumlarına rağmen, o anda "ayrıcalıklı" hak ve duruma sahip oldukları "hatırlatılmış" ve bu haklardan feragat etmenin vatana sadakatlerini kanıtlama ve geleceğe ilişkin niyetlerini göstermesi açısından eşsiz bir fırsat yarattığı algılanması oluşturulmuş; böylece bir yandan Türk kamuoyunun dikkati bu yöne çekilerek ve azınlıklar üzerinde toplumsal bir baskı yaratılarak feragat süreci hızlandırılmaya çalışılırken³⁰³, diğer yandan da azınlıklar arasında ilk feragat eden grubun diğerlerine karşı avantaj elde edeceği yönünde bir algılama oluşturularak cemaatler içinde bölünme yaratılması ve böylece feragat sürecinin azınlıklar tarafından da desteklenmesi/hızlandırılması umulmuştur³⁰⁴. Nitekim bu çabalar ilk meyvesini, Yahudi cemaatinin, Komisyon'da yer alan Yahudi üyelerin tavsiyesiyle, 15 Eylül 1925 tarihinde Lozan'ın 42. maddesinde tanınan haklarından

³⁰³ Yahudilerin İspanya'ya gönderdikleri iddia edilen ve sonradan düzmece olduğu ortaya çıkan Telgraf Olayı ve basındaki yansımalarına ilişkin olarak bkz. Levi, **a.g.e.**, ss. 70-74.

³⁰⁴ Bu konudaki telkinlerin yine, vatana sadık olduğu düşünülen ve Türkleştirilmesi mümkün görülen Yahudi cemaati üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çerçevede haklardan ilk feragat etmesi lazım gelen kesimin Yahudiler olması talep edilmekte, bunun diğer azınlık cemaatlerine örnek teşkil edeceği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Bali, **Bir Türkleştirme...**, ss. 62-63; Samim Akgönül, **Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, Çev. Ceylan Gürman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 70-71; Levi, **a.g.e.**, s. 68.

vazgeçtiğini ve bundan böyle Medeni Kanun hükümlerinin uygulanmasını kabul ettiğini açıklaması ile vermiştir. Bundan sonra, Ermeni cemaatinin feragat sürecinde de önemli bir sorun yaşanmamasına rağmen, Rumların haklardan feragati konusunda önemli bir direnişle karşılaşmıştır³⁰⁵. Komisyon’daki Rum üyelerin 42. madde haklarından feragat etme konusunda direniş göstereceği görülünce, “feragat konusunda bir bildiri hazırlamakla görevli”, diğer bir deyişle “tavsiye kararı alacak”³⁰⁶ bir alt-komite oluşturulmuştur. Ancak bu alt-komitede de direnişin sürmesi üzerine, bir yandan bazı üyeler daha “mülayim” Rumlarla değiştirilirken, diğer taraftan çoğunluğu, mesleki konumları gereği resmi baskılara daha duyarlı olacağı düşünülen tüccar ve esnaf Rumlardan olmak üzere yeni üyeler atanarak direniş kırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca alt-komitede karar oylamasının yapılacağı gün, feragate açıkça karşı çıkan 3 komite üyesi polis tarafından gözaltına alınmış; bu uygulamalar “istenen” sonucu vermiş ve Rum cemaati 25 Kasım 1925 tarihinde Lozan’ın 42. madde haklarından feragat ettiğini açıklamıştır³⁰⁷. Hukuksal geçerliliği konusunda bazı tartışmalara rağmen³⁰⁸, azınlıkların 42. madde haklarından

³⁰⁵ Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır: İlk olarak, sözkonusu hakları bireysel ve topluluk kimliklerinin varlığı, korunması ve sürdürülmesi açısından elzem kabul eden Rum cemaati, bu haklardan feragat etme konusunda pek istekli olmamış, hatta bunların korunmasını hayati bir ihtiyaç olarak görmüştür. İkinci olarak sözkonusu feragat, ruhban sınıfın ve dolayısıyla Patrikhane’nin dinsel hukuka dayanan yargı yetkisini elinden alacaktır. Bu durumda cemaatin laikleşmesini çıkarlarına aykırı gören ve sahip olduğu yetkilerin önemli bir kısmını kaybedecek olan Patrikhane, açık bir biçimde olmasa da, sözkonusu uygulamaya karşı çıkmış ve cemaate de bu yönde telkinde bulunmuştur. Bu konuda bkz. Akgönül, **a.g.e.**, s. 72; Bali, **Bir Türkleştirme...**, ss. 65-66.

³⁰⁶ Akgönül, **a.g.e.**, s. 72

³⁰⁷ Bali, **a.y.**; Akgönül, **a.g.e.**, ss. 72-73; Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 112-113.

³⁰⁸ Oran, azınlık gruplarının hak öznesi olmadığını ve hakların “gruplara mensup bireylere” tanındığını belirterek, cemaatlerin bireyler adına yaptıkları feragat bildiriminin hukuksal anlamda geçersiz olduğunu savunmaktadır (Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, s. 68, 44 nolu dipnot). Yine azınlık haklarının temelde bireylere tanındığı görüşünden yola çıkan Akgönül, feragat kararı alan komisyonların oluşturulması yönteminin bu kararın hukuksal geçerliliğini etkilediğini belirterek şunları ifade etmektedir: “Elbette bu haklar grup halinde kullanılmaktadır ancak son tahlilde bireylere tanınmışlardır. Sonuç olarak azınlığa ait kimi bireylerin diğer azınlık mensuplarının herhangi bir haktan feragat ettiklerini açıklamalarının hukuken geçerliliği yoktur” (Akgönül, **a.g.e.**, ss. 73-74.). Lozan’daki azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerin Milletler Cemiyeti’nin garantisi altında olduğunu belirten Bali, bu düzenlemenin (Lozan’ın 44. maddesinin), hem devletlerin anlaşma hükümlerini değiştirmelerini, hem de azınlıkların haklarından re’sen feragat etmelerini engellediğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu feragat, Milletler Cemiyeti’nin bunu kabul etmesi ile geçerli olabilecektir. Aksi takdirde, azınlıkları koruma konusunda yükümlülükler altında bulunan devletler, ikna ve/veya baskı yöntemleriyle azınlıkları bu haklardan feragat etmeye zorlayabileceklerdir. Ayrıca Yahudi cemaati özelinde, hiyerarşik bir örgütlenme olmaması nedeniyle, Hahambaşı’nın veya cemaat ileri gelenlerinin tüm cemaati temsil etme nitelikleri tartışmalıdır. O halde “[b]u haklardan Yahudi cemaatinin her bireyinin onayı olmadan, hatta ve hatta her bireyin onayı dahi olsa, bu hakların

feragatinin, yeni Türk devleti tarafından, bağımsızlık, egemenlik ve iktidarına karşı tehdit olarak gördüğü “iç” alternatif sadakat odaklarının zayıflatılması ve bunların azınlık topluluğu üzerinde sahip olduğu yetki ve iktidarın ortadan kaldırılması veya kısıtlanması olarak değerlendirildiği ve azınlıkların laik esaslar çerçevesinde kurgulanan Türk ulusal kimliğine intibakları açısından önemli bir adım olarak algılandığı söylenebilir. Azınlıkların daha önceden sahip oldukları ayrıcalıklara son vererek Millet Sistemini tam anlamıyla sona erdiren bu feragat ile ve tüm yurttaşların tek bir hukuk sistemine bağlanması yoluyla, laikleşme çabalarıyla da bağlantılı olarak, azınlık “ulusal” kimliğinin oluşumu, gelişimi ve sürdürülmesinde önemli payı olduğu ve bunu sürekli biçimde tahkim ettiği düşünülen dinsel kimlik, yapı ve kurumların etki ve belirleyiciliği azaltılmış ve buna bağlı olarak azınlığın ulusal kimlik bağlarının ve sadakatının zayıflayacağı umulmuştur. Kapitülasyonları andıran bu “ayrıcalıkların” kaldırılmasıyla hem azınlık mensupları çoğunluk mensuplarıyla tam olarak eşitlenmiş olarak görülmüş, hem de toplumsal farklılıkların kamusal görünürlüğü azaltılmıştır. Öte yandan gayrimüslim azınlıkların devlet kontrolündeki seküler mevzuata dahil edilmesiyle de, bir yandan Batılı devletlerin azınlıkları gerekçe göstererek yapacakları olası müdahalelerin önüne geçilmiş, diğer taraftan da devlet, azınlık bireyleri de dahil olmak üzere tüm yurttaşların özel hayatını hukuk yoluyla düzenleme yetkisini tam anlamıyla ele geçirmiştir³⁰⁹.

Azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaların bir başka boyutunu ise dil politikaları oluşturmaktadır. Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik bakış açısındaki “kapsayıcı boyut” çerçevesinde dinin ulusal kimliğin unsurları arasından çıkarılması ile dil, hem “Türk olma”nın en önemli şartlarından biri haline gelmiş³¹⁰, hem de ulusun en önemli kültürel bileşeni olarak görülmeye başlanmıştır³¹¹. Bu bağlamda,

koruyucusu olan Milletler Cemiyeti’nin onayı olmadan vazgeçil[diği düşünülemez]” (Bali, **Bir Türkleştirme...**, ss. 95-97). Bununla birlikte Türkiye Yahudi cemaatinde Lozan haklarından feragat edilmesi ve Türk yasaları çerçevesinde eşit birer vatandaş olma yönünde genel bir oydaşma bulunduğu da belirtilmelidir. Bu konuda bkz. Levi, **a.g.e.**, ss. 21 ve 68.

³⁰⁹ Aktar, **Varlık Vergisi...**, s. 110.

³¹⁰ Tekinalp’in bu konudaki görüşleri için bkz. Yıldız, **a.g.e.**, ss. 267-268.

³¹¹ Bu konuda Mustafa Kemal şunları söylemektedir: “Milliyetin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz... Türk milletinin dili Türkçedir... Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği sayısız felâketler içinde ahlâkını, geleneklerini, anılarını, çıkarlarını, kısacası bugün

Türkçe'nin ulusun ortak iletişim aracı olarak yaygınlaştırılması, ulusal türdeşliğin sağlanması yolunda en önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir ifade ile, ortak dil kullanımının, toplumun çeşitli unsurları arasındaki iletişimi ve duygu ve düşünce ortaklığını arttıracığından hareketle, Türkçe kullanımının azınlıklar arasında yaygınlaşmasının, azınlıkların kültürel uyumunu ve Türk ulusal kimliğine intibakını önemli ölçüde kolaylaştıracağı varsayılmıştır. Bu çerçevede ulusal türdeşliğin gerçekleştirilebilmesi açısından dil birliğinin sağlanmasına özel bir önem verilmiş ve “Türkçe konuşan, anlaşılan, yaşayan, tek bir ulusal kültüre dayalı bir ulus yaratılmak istenmiştir”³¹². Böylece azınlıklar arasında Türkçe kullanımının yaygınlaştırılması ile, hem azınlıkların farklılıklarından birinin kamusal görünürlüğünün azaltılması ve bu şekilde ulusal birliğin sağlanabileceğine yönelik inancın güçlendirilmesi; hem de yaratılacak ortak iletişim çevresi ile asimilasyon sürecinin hızlandırılması amaçlanmıştır; ayrıca, azınlıkların “ulusal” dilinin kullanımının azalmasına bağlı olarak azınlığa mensup bireylerin de zaman içerisinde ulusal kültür ve aidiyetlerinden uzaklaşacakları umut edilmiştir.

Dil alanında sürdürülen politikaları, yasal/idari düzenlemelerle bizzat devlet eliyle yürütülen uygulamalar ve temelde sivil inisiyatif tarafından gerçekleştirilmekle birlikte devlet/siyasal seçkinler tarafından açıkça veya üstü kapalı bir biçimde onaylanan politikalar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre devlet tarafından yürütülen uygulamalardan ilki olan, azınlık okullarında Türkçe'nin zorunlu ders olarak okutulması yoluyla yaygınlaştırılması yönündeki çabalara, yukarıda eğitim alanındaki asimilasyon uygulamalarında yer verildiği için burada tekrar ele alınmayacaktır. Bu konudaki bir başka uygulama ise 10 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan 805 sayılı “İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun”un uygulamaya geçirilmesidir. Buna göre, Türk tabiiyetindeki her türden şirket ve müessese, Türkiye içindeki her türlü işlem ve haberleşmesini Türkçe yapacak, hesap ve defterlerini Türkçe tutacak; yasaya aykırı hareket edenlere 100 günden az olmamak üzere adli para cezası verilecektir. Bu yasanın asıl olarak Müslüman-Türk çalışanların istihdamını arttırmaya ve emek piyasasının

kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.” Kocatürk, **a.g.e.**, s. 260.

³¹² Okutan, **Tek Parti...**, s. 182.

Türkleştirilmesine yönelik olduğu söylenebilirse de; kamusal bir alan teşkil eden iş yaşamında Türkçe kullanımının yaygınlaştırılması gibi bir amacı olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu konudaki bir başka yasal düzenleme ise 21 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan 2525 sayılı Soyadı Kanunu'dur. Soyadları ve bunlara yönelik takılar, bir ulusun üyeleri arasındaki akrabalık ilişkilerini gösterdiğinden ve “ulusal” aidiyeti ifade ettiğinden, önemli bir kimlik göstergesidir³¹³. Bu yasanın, diğer amaçları yanında, özellikle azınlıklara yönelik olarak, ulusal kimliklerinin ve aidiyetlerinin sürekli bir hatırlatıcısı olan soyadlarının değiştirilmesi yoluyla bireylerin azınlık kimlik ve kültürüne yönelik bağlılık ve sadakatinin azaltılmasını; akrabalık ilişkilerinin ve geçmişle bağlantıların mümkün olduğunca görünmez kılınmasını ve zamanla unutulmasını sağlamayı ve azınlığı çoğunluktan ayıran önemli farklılıklardan biri olan ad ve soyad farklılığını, en azından soyadları açısından azaltarak ve/veya görünmez kılarak ulusal birliğin güçlendirilmesine katkı sağlamayı amaçladığı söylenebilir³¹⁴. 24 Aralık 1934 tarihinde 2/1759 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yayınlanan Soyadı Nizamnamesi ile, soyadlarının Türkçe olması zorunlu tutulmuş; yabancı ırk veya ulus isimleri ile bir aşiret veya kabileye ilişik anlatan soyadlarının alınamayacağı belirtilmiştir³¹⁵. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın açıklamalarından anlaşıldığı üzere, bu uygulama resmi düzeyde de

³¹³ Yıldız, **a.g.e.**, ss. 235-236.

³¹⁴ Yıldız, **a.g.e.**, ss. 236-237. Ayrıca V. N. Tanur, azınlıklarla çoğunluk arasında görünür olan farklılıkların azaltılması gereğini ve Soyadı Kanunu'nun azınlıkların asimilasyonu açısından önemini şu şekilde ifade etmektedir: “Müslüman olmayan azınlıklardan, hem dışça hem iççe bize uyanlar çıksa bile, yalnız adlarındaki yabancılik yüzünden yadırganıyorlardı. Soyadları yorgusu çok iyi düşünülmüş: Yabancı köklerle eklentilerden ad seçilemeyeceği için, azınlıklar da bizler gibi çığırılacaklardır. Bizim gibi çığırılan bir kişi, dışça, iççe bize benzerse, onun yüzüne hiçbir kapı kapanmayacaktır.”, V.N. Tanur, “Hristiyan, Yahudi Türklerin Kazancı”, Haber Akşam Postası, No: 928, 26 İkinciteşrin 1934, s. 1'den akt. Okutan, **Tek Parti...**, s. 115, 172 nolu dipnot.

³¹⁵ Yıldız, soyadlarında -yan, -is, -dis, -aki, -pulos gibi takıların kullanımının da yasaklandığını belirtmektedir. Yıldız, **a.g.e.**, s. 236. Bununla birlikte Soyadı Kanunu'nda veya Soyadı Nizamnamesi'nde bu takıların kullanımını doğrudan bir biçimde yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak yukarıdaki örnekten de görülebileceği üzere, dönemin basınında bu takıların kullanılamayacağı sıkça belirtilmiştir. Bu noktada, dönemin basınının temel gündemini soyadı konusunun oluşturduğu; vatandaşların kendilerine seçmeleri için örnek soyadı listelerinin yayınladığı ve bu düzenlemenin, hem ilerleme ve çağdaşlaşma yolunda önemli gelişme sağlayan bir adım olarak, hem de yurttaşlar arasındaki farklılıkları (veya bunların görünürlüğü) azaltarak gerçek eşitliği sağlamaya yönelik bir girişim olarak olumlandığı bir ortamda; yasa/yönetmelikteki yabancı ırk veya millet isimlerinin soyadı olarak kullanılamayacağı veya bir aşiret veya kabileye bağlılığa işaret eden soyadlarının alınamayacağına ilişkin hükümlerin, basın tarafından, bu takıların kullanımının yasaklandığı şeklinde yorumlanmış olabileceği söylenebilir. Öte yandan hükümetin de buna itiraz etmemesinden hareketle, basındaki bu yorumların, azınlıklarda bu takıların kullanımının yasaklandığına dair bir algılama/kanı oluşturulmasına ve mümkün olduğunca Türkçe soyadları seçmelerini teşvik etmeye yönelik bir girişim olabileceği de akla gelmektedir.

azınlıkların asimilasyonuna yönelik bir önlem olarak algılanmaktadır³¹⁶. Türkçe'nin yaygınlaştırılması konusunda temel olarak sivil inisiyatif tarafından gerçekleştirilen ancak devlet tarafından desteklenen uygulamaların en önemli örneğini ise, 1928 yılında başlayarak zaman zaman tekrarlanan ve 1938 yılından sonra hızını kaybederek sona eren “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları ile basında azınlıkların Türkçe konuşmasına ilişkin tartışmalar oluşturmaktadır. Bu uygulamaların asıl amacı, Lozan hükümleri gereğince azınlıkların konuştuğu dillerin kamuya açık alanlarda kullanımı yasaklanamayacağından, devlet eliyle gerçekleştirilemeyen bu önlemin, yani azınlıkların kamuya açık alanlarda Türkçe konuşma yönünde teşvik edilmesinin/zorlanması, doğrudan sivil inisiyatifçe veya basın yoluyla uyarılan kamuoyu baskısıyla hayata geçirilmesidir. Türk Ocakları'nın 1927'de Türkçe'nin ihmal edilmemesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılması kararını almasının ardından, Ocak 1928'de İstanbul Üniversitesi (Darülfünun) Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, azınlıkları Türkçe konuşmaya zorlayacak bir kampanya düzenlenmesine karar vermiş ve İçişleri Bakanlığı'ndan alınan izinle “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası başlatılmıştır³¹⁷. Bu kampanyaya basın da güçlü bir biçimde destek vermiştir. Bu çerçevede hem Türk kamuoyunun bu konuya dikkatini çekmek ve bu konuda bir duyarlılık yaratarak “uyarıların” kitlesel bir biçimde yapılmasını sağlamak, hem de azınlıklara Türkçe konuşmalarını “tavsiye” etmek amacıyla birçok noktaya ilan, afiş ve pankartlar asılmış, ayrıca otomobillerle dolaşarak Türkçe konuşulması ilan edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, azınlıklar bozuk bir biçimde de olsa Türkçe konuşmaya çalışmışlar, ancak bu çoğu kez alaylara neden olmuştur. Umumi yerlerde Türkçe dışında başka bir dil kullanan azınlıklar çoğu kez “uyarılmış”, çeşitli sataşmalar olmuş, hatta kimi durumlarda çeşitli kavgı ve saldırı olayları yaşanmıştır. Kısa süren bu kampanyanın ardından, ağırlığın, basında azınlıkların Türkçe konuşmamaları konusunun sık sık gündeme getirilmesi yoluyla bu konuda bir kamuoyu duyarlılığı yaratılmasına ve bu şekilde azınlıklar arasında Türkçe'nin yaygınlaştırılması konusunda bir baskı oluşturulmasına verildiği söylenebilir. 1938 yılına dek zaman zaman tekrarlanan bu

³¹⁶ Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 90; Yıldız, **a.g.e.**, ss. 236-237.

³¹⁷ Okutan, **Tek Parti...**, s. 182.

tartışmalarda esas olarak Yahudilerin hedef alındığı ve yaşadıkları her ülkenin dilini “ulusal” dil olarak kabul eden Yahudilerin, Türkiye’de neden Ladino veya Fransızca konuşmayı tercih ettikleri ile Türkçe’nin bu kesim arasında yaygınlaşmaması konusunun sorunsallaştırıldığı görülür.

2.4.1.2. Azınlıklara Yönelik Ayrımcı/Dışlayıcı Uygulamalar

Azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların temel hedefinin, salt hukuksal bir boyuta sahip olan yurttaşlık ile ulusa dahil olma arasına net bir çizgi çekildiği bir ortamda, “güvenilmez”, “kuşkulu”, “öteki” olarak görülen azınlıklara, etnik köken, dil, kültür ve din farklılığı nedeniyle ulusa dahil olamayacaklarının ve bu itibarla ancak “yarım vatandaş” olarak görüldüklerinin hatırlatılması; azınlıkların her alandaki varlık ve etkinliklerinin azaltılarak oluşan boşluğun Müslüman-Türkler tarafından doldurulması; azınlıkları, ülkede kalarak ulusa dahil olamama nedeniyle “tam” vatandaş olarak değerlendirilmeme ve çeşitli ayrımcı uygulamalarla karşılaşma ile göç etme ikilemi içerisine sokarak ve ülkede yaşama olanak ve ümitlerini yok ederek/güçleştirerek göçü tercih etmelerini sağlamak; sonuçta azınlıkların fiili varlıklarının azaltılması yolu ile ulusal türdeşliğe ulaşmak olduğu söylenebilir. Bu uygulamalar, aşağıdaki örneklerde de görülebilen bazı istisnaları olmakla birlikte, ağırlıklı olarak 1930’lu yıllardan itibaren yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Hem azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaların başarısız olduğuna, hem de kapalı cemaat yapılarını sürdürmeleri nedeniyle azınlıkların zaten böyle bir niyeti olmadığına, yani kendi “ulusal” kimliklerini sürdürmeye kararlı olduklarına yönelik kanaatin siyasal seçkinler arasında yaygınlık kazanmaya başlaması, bu uygulamalara geçişteki önemli etkenlerden biri olmuştur. Diğer taraftan azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların yoğunluk kazanmaya başlaması ile, Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamasındaki “ayrımcı/dışlayıcı” boyutun ağırlığını arttırması arasında hem sıkı sıkıya bir bağ olduğu, hem de dönemsel bir örtüşmenin bulunduğu belirtilmelidir. Gerçekten de “ayrımcı/dışlayıcı” boyutun 1930’lu yıllardan itibaren Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamasında baskın hale gelmeye başlaması, azınlıklara karşı

ayırıcıcı/dışlayıcı uygulamaların toplumsal/siyasal meşruiyetini sağlayan en önemli etken olmuştur. Buna göre, azınlıklara yönelik olarak geçmişin olumsuz anılarından ve güvensizlikten de beslenen “ayırıcıcı/dışlayıcı” boyut çerçevesinde, gerek etnik kriterin ulusun tanımına dahil edilmesinin, gerekse toplumda yaygın olan “Müslüman eşittir Türk” algılamasının ulusçu ideoloji tarafından zımni olarak kabul edilmesinin bir sonucu olarak, gayrimüslim azınlıkların “aşılamaz” olarak değerlendirilen etnik/dinsel farklılıkları, ulusa dahil olmaları önünde bir engel olarak algılanmıştır. Toplum içerisinde yer alan bu grupların isteseler bile Türkleşemeyecek unsurlar olarak değerlendirilmeleri de, ulusal türdeşlik önünde bir engel olarak algılanmalarına neden olmuş ve bu da, azınlıkların farklılıklarına yapılan vurgunun artırılması ve toplumun yanında ama dışında konumlandırılmaları ile sonuçlanmıştır. Bu durumda ise, ayırıcıcı/dışlayıcı uygulamalar özellikle ulusal türdeşleşmenin sağlanması açısından, Müslüman-Türk unsurların her alanda hakimiyetini arttırma ve yaşam olanak ve umutları tükenen, toplum ve devlete karşı güvenleri sarsılan azınlıkların göçü tercih etmelerini sağlama amacına yönelik olarak gündeme gelmiştir. Nitekim ayırıcıcı/dışlayıcı uygulamaların asimilasyona yönelik uygulamalardan farklılaştığı en önemli nokta da burasıdır: Asimilasyona yönelik uygulamalar çerçevesinde azınlıkların farklılıkları önemsiz görülür ve belli şartları yerine getirmeleri sağlanarak ulusa dahil edilmelerine çalışılırken; ayırıcıcı/dışlayıcı uygulamalar çerçevesinde azınlıkların “kalıcı” ve “aşılamaz” farklılıklarına yapılan vurgu artmış ve adeta “etiketlenerek” “ulus” dışında kalmalarına çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile asimilasyona yönelik uygulamaların hedefi azınlıkları “Türk yapmak” iken, ayırıcıcı/dışlayıcı uygulamaların hedefi, çeşitli alanlarda (bürokrasi, ekonomi gibi) Türklerin hakimiyetini arttırarak bu alanları Türkleştirmektir. Ayırıcıcı/dışlayıcı uygulamalar hiçbir zaman bireysel veya toplu vatandaşlıktan çıkarma veya azınlıkları ülke toprakları dışına sürme biçiminde gündeme gelmemiş; bu uygulamalar ile azınlıklara daha çok, ulusa tam anlamıyla dahil olamayacakları, tam ve eşit yurttaşlar olarak kabul edilmeyecekleri hissettirilmeye ve nihai olarak göç etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu noktada, devletin amacının doğrudan bir biçimde azınlıkların göçü olmadığını ve göç konusunda herhangi bir zorlayıcı/baskıcı önleme başvurmadığını da belirtmek gerekir. Bununla birlikte devletin, azınlıkların göçünü engellemek için herhangi bir çaba göstermediği, bu konuda kayıtsız kaldığı ve bir

rahatsızlık hissetmediği, hatta belli ölçülerde memnuniyet duyduğu da ifade edilmelidir³¹⁸. Ayrıca, genel olarak yasa metinlerinde ayrımcı hükümlere rastlanmadığı, azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların, ya kimi yasal düzenlemelerin azınlıklara yönelik olarak uygulanmaması (örneğin anayasada tüm Türk yurttaşlarının ülkede dolaşım özgürlüğü olduğu belirtilmesine rağmen azınlıklara yönelik olarak uygulanan dolaşım kısıtlamaları), ya yasaların kimi hükümlerinin sadece azınlıklara yönelik olarak uygulanması (varlık vergisindeki zorunlu çalışma hükümleri gibi) ya da kimi idari önlemler (gayrimüslim çalışanların şirketlerden çıkarılması gibi) biçiminde gündeme geldiği belirtilebilir. Ayrımcı/dışlayıcı uygulamalar, sadece devletin doğrudan/dolaylı önlemleri ile değil, aynı zamanda esas olarak sivil inisiyatifçe gerçekleştirilen kimi olaylara (1934 Trakya Olayları ile 6-7 Eylül Olayları gibi) belli amaçların gerçekleşmesine yönelik olarak yönetimin açık veya zımni onay vermesi şeklinde de gündeme gelmiştir. Bu uygulamaların, 1950’li yılların ortalarından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine koşut olarak daha çok Rumlar üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, tüm azınlıkları derinden etkilediği ve göçlerini hızlandırdığı belirtilmelidir. Son olarak, azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların, sadece etkileri zamana yayılan küçük engelleme ve kısıtlamalar biçiminde değil, çoğu kez bir azınlık grubunun bir kesimini veya tümünü, veya tüm azınlıkları toptan etkileyecek, büyük korku, travma ve güven bunalımlarına yol açacak, büyük etkileri olan ve önemli sonuçlar doğuran kırılma noktaları oluşturacak biçimde, ani ve sıçramalı “büyük olaylar” şeklinde gündeme geldiği söylenebilir. Ayrıca, 1964 yılından sonra bu türden “büyük olayların” görülmediği de belirtilmelidir.

Azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların ilk örneğini, 1925 yılından itibaren özel firmalarda ve kamu kurumlarında çalışan azınlıkların işten çıkarılması oluşturmaktadır. Yasal bir düzenlemeye dayanmayan ve idari bir tedbir olarak gündeme gelen bu uygulama çerçevesinde, özellikle Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı firmalardan, gayrimüslim çalışanlarını işten çıkararak ve bunların yerine Müslüman-Türkleri istihdam etmeleri istenmiştir³¹⁹. Yine bu dönemde hem

³¹⁸ Okutan, **Tek Parti...**, s. 112 ve 300.

³¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Akgönül, **a.g.e.**, ss. 77-78; Güven, **a.g.e.**, ss. 85-86; Okutan, **Tek Parti...**, ss. 214-216.

kamu kuruluşlarına gayrimüslim memur alımının durdurulduğu, hem de buralarda çalışan gayrimüslimlerin tedrici olarak tasfiye edildiği görülür³²⁰. Bu uygulamaların amacı, yabancı dil bilgileri nedeniyle tercih edilen ve bu nedenle özel firmalarda çalışanların %90'ını oluşturan gayrimüslimlerin bu alandaki hakimiyetlerine son vererek Müslüman-Türkler'e iş olanağı sağlanması ve emek piyasasının Türkleştirilmesi olduğu kadar, işsiz kalan azınlık mensuplarının ülkeyi terk etmelerini sağlamaktır. Yine bu dönemde azınlıklara konan seyahat ve yerleşme

³²⁰ Gayrimüslim kamu çalışanlarının işten çıkarılması konusunda bkz. Güven, **a.g.e.**, s. 86; Akgönül, **a.g.e.**, s. 80; Levi, **a.g.e.**, s. 37.

Burada bir noktanın açıklığa kavuşturulması gerekmektedir: 1926 yılında çıkarılan Memurin Kanunu'nun 4. maddesine göre kamu görevlisi olmak için "Türk olmak" gerekmektedir. Ayrıca 1924 Anayasası'nın 92. maddesine göre siyasi hakları olan her "Türk"ün devlet memuru olma hakkı bulunmaktadır. Bu metinlerden hareket eden Aktar, Akgönül, Okutan ve Yıldız, yasa metinlerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ibaresi konabilecekken (ki 1965 yılında değiştirilen 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda bu şartın "Türk vatandaşı olmak" şeklinde konması bunu kanıtlamaktadır) sadece etnik Türkleri belirtecek anlamda "Türk" ifadesinin bilinçli bir tercih ile konduğunu belirterek, memur olma hakkının yalnızca etnik Türklerle (veya Türkleşmesi mümkün görülen unsurlara) hasredildiği ve Türkleştirilemeyeceği üstü kapalı olarak kabul edilen gayrimüslimlere devlet memuru olma yolunun kapandığı yorumunu paylaşmaktadırlar (Aktar, **Varlık Vergisi...**, ss. 11-12; Akgönül, **a.g.e.**, s. 80; Okutan, **Tek Parti...**, s. 140; Yıldız, **a.g.e.**, s. 282). Ancak, kanımca, gayrimüslimlerin devlet memuru olmaları önünde yasal bir engel bulunmamaktadır. Öncelikle, 1924 Anayasası'nın 88. maddesi, Türkiye sınırları içinde yaşayan herkesi "vatandaş olarak" "Türk" saymıştır. Bu durumda "Türk", "Türk vatandaşı" anlamını da kapsamaktadır. Ayrıca Tek Parti döneminde çıkarılan birçok yasa metninde "Türk vatandaşı" değil, "Türk" ifadesi yer almaktadır (Örneğin Türkiye'de doktorluk yapmayı Türk olma şartına bağlayan 11 Nisan 1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun; sanayide çalışmayı Türk olma şartına bağlayan 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı Teşviki Sanayi Kanunu; 1. maddesinde "Her *Türk* (abç) öz adından başka soy adını da taşımağa mecburdur" hükmünü getiren 21 Haziran 1934 tarih ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu gibi). Buradan yola çıkarak sözkonusu yasa metinlerinde geçen "Türk" ifadelerini "Türk vatandaşı" şeklinde okumak mümkündür. Kaldı ki, bu dönemde TC vatandaşı gayrimüslimlerin eczacılık, doktorluk yapmalarının veya sanayide çalışmalarının engellendiği vaki olmadığı gibi, birçok Türk olmayan Müslüman'ın da memur olabildiği açıktır. Bununla birlikte Cumhuriyet'in kurulmasının ardından kamu kesimine gayrimüslim memur alımının durduğu, hatta gayrimüslim memurların birçok görevden uzaklaştırıldığı da bir vakıdır. Burada Memurin Kanunu'ndaki memur olma şartına ilişkin "Türk olmak" ifadesi ile neyin kastedildiğinin açık olmaması, her iki anlama da gelebilecek şekilde (hem etnik Türk, hem de Türk vatandaşı) yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Gayrimüslim memurların özel ve kamu işletmelerinden yoğun bir biçimde uzaklaştırıldığı bir zaman diliminde, azınlıkların, ilgili yasa metnindeki memur olmaya ilişkin "Türk olmak" ifadesi ile etnik Türklerin kastedildiği biçiminde algılamış olmaları muhtemeldir. Bunun bir sonucu olarak, azınlıkların, memurluğun etnik Türklerle münhasır bir meslek olduğunu düşünerek başvuruda bulunmaktan kaçındıkları iddia edilebilir. Nitekim Koçoğlu'nun bazı azınlık gençleriyle 2000-2001 yıllarında yaptığı söyleşilerden, azınlığın birçok mensubunun algılamasının da bu yönde olduğu ortaya çıkmaktadır (Bu konuda bkz. Yahya Koçoğlu, **Azınlık Gençleri Anlatıyor**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, *passim*). Diğer taraftan memur alımına yetkili kişilerin de, ilgili yasa maddesini azınlıkların algıladığı biçimde yorumlamış olmaları ihtimal dahilindedir.

yasakları ve kısıtlamaları da temelde ekonominin Türkleştirilmesini amaçlayan ayrımcı/dışlayıcı uygulamalar çerçevesinde değerlendirilebilir³²¹.

Azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların bir başka örneğini ise, 1934 Trakya Olayları oluşturmaktadır. Temel olarak sivil inisiyatifçe gerçekleştirilen bu olaylar, ilk olarak, 24 Haziran'da Çanakkale'de Yahudi esnaf ve tüccarlara, kenti derhal terk etmeleri, aksi takdirde can ve mallarına kast edileceği yönünde tehdit mektupları gönderilmesi ve Yahudi işyerlerine yönelik boykot düzenlenmesi şeklinde başlamış; kısa sürede Gelibolu, Edirne, Kırklareli, Uzunköprü ve Babaeski gibi Trakya bölgesinde Yahudilerin belli bir yoğunlukta yaşadığı kentlere yayılarak dayak ve yaralama, kundaklama, gasp, yağma, ırza tecavüz ve Yahudi aleyhtarı kaynaşmalar ve gösteri yürüyüşleri biçimini almıştır. Bunun yol açtığı panik havasının da bir sonucu olarak, bu kentlerde yaşayan Yahudilerin büyük bir kısmı ani bir biçimde ve toplu olarak İstanbul'a kaçmışlardır. Olayların başlamasından yaklaşık bir hafta kadar sonra Hükümet duruma el koymuş ve Yahudilere geri dönmelerini telkin etmişse de, büyük bir korku ve panik yaşayan ve güvenleri sarsılan Yahudilerin ancak bir kısmı geri dönmüş; diğerleri İstanbul'da kalmış ve/veya Filistin'e göç etmişlerdir³²². Bildiriler dağıtılması, boykotlar düzenlenmesi ve olayların Trakya'nın her yerinde aynı biçimde ve hemen hemen aynı tarihlerde başlamış olması gibi olgular³²³, bu olayların veya dönemin hükümetinin deyimiyle "mahalli tazyikler" in belirli bir plan çerçevesinde yürütüldüğünü göstermekteyse de, bu olayların doğrudan hükümet tarafından planlanıp planlanmadığı konusu oldukça tartışmalıdır³²⁴. Bu süreçte, İtalya'nın yayılma niyetlerini açıkça ortaya koyduğu ve Bulgaristan'ın dostça olmayan hisler beslediğinin anlaşıldığı bir ortamda güvenlik kaygıları artan Türkiye, ilk saldırıyı beklediği Trakya'ya, gerek İstanbul ve Boğazlar'ın, gerekse bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla yoğun bir askerî tahkimata girişmiştir. O halde, ulusal bünyeye dahil olmadıklarından "güvenilmez"

³²¹ Bu konuda bkz. Levi, **a.g.e.**, ss. 56-57; Okutan, **Tek Parti...**, ss. 240-241; Bali, **Bir Türkleştirme...**, ss. 45, 125-127 ve 220-221; Güven, **a.g.e.**, s. 87.

³²² Bali, **Bir Türkleştirme ...**, s. 249.

³²³ Okutan, **Tek Parti...**, s. 263; Bali, **Bir Türkleştirme ...**, s. 251.

³²⁴ Bu konudaki çeşitli görüşler için bkz. Aktar, **Varlık Vergisi...**, ss. 71-89; Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", **Toplumsal Tarih**, S. 34, Ekim 1996, ss. 19-25; Okutan, **Tek Parti...**, ss. 263-265; Güven, **a.g.e.**, ss. 97-103; Levi, **a.g.e.**, ss. 114-130; Bali, **Bir Türkleştirme...**, ss. 243-265.

unsurlar olarak değerlendirilen ve olası bir savaş durumunda 5. kol faaliyetlerinde bulunmalarından şüphelenilen Yahudilerin stratejik önemi artan bu bölgeden uzaklaş(tırıl)malarının veya yoğunluklarının azal(tıl)masının, hükümetin çıkarlarına aykırı olmadığı söylenebilir. Üstelik bu uzaklaş(tırıl)ma, Trakya'daki kentlerde ticarete büyük oranda hakim olan Yahudi tüccar ve esnafının tasfiye edilmesini ve bu şekilde ticaretin Türkleştirilmesini de sağlayabilecektir. O halde hükümetin, gerek bu stratejik amacın gerçekleştirilmesi, gerekse ekonominin Türkleştirilmesi amacıyla, sivil inisiyatif tarafından gerçekleştirilen ve büyük bir ihtimalle çıkacağından haberdar olduğu bu olayları ilk başlarda önemsemediği veya görmezden geldiği; ancak olayların, küçük ve yerel tepkilerle Yahudilerin tedirgin edilip bölgeyi yavaş ve tedrici olarak terk etmelerini sağlama boyutunu aşarak, tüm Trakya'ya yayılması, Yahudilere karşı genel saldırılar biçimini alması ve Yahudilerin büyük bir korku ve panik içerisinde hızlı ve toplu bir biçimde İstanbul'a kaçışına neden olması üzerine müdahale etmek zorunda kaldığı; sonuç olarak bu olaylarda ciddi bir ihmalinin bulunduğu söylenebilir³²⁵.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ülkenin yakın bir savaş tehlikesi ve askeri saldırı tehdidi altında bulunmasının ve ekonomik koşulların giderek kötüleşmesinin yol açtığı kriz ortamında, bir taraftan azınlıkların “ulusal” sadakatine yönelik kuşku artarken, diğer taraftan ticarette büyük pay sahibi olmaları dolayısıyla ekonomik sıkıntılar ile mal darlıklarının başlıca sorumlusu olarak görülen azınlıklara yönelik öfke artış göstermiştir. Bu ise, bu dönemde azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların siyasal/toplumsal meşruiyetini arttırarak gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Bu dönemdeki uygulamalar tüm azınlık gruplarını hedef almıştır. Hükümet, savaşın hemen başında, gayrimüslim askerlerin silahlı eğitim almasını yasaklamış ve bu kişilerin askerlik yükümlülüklerini emirleri veya hizmetli olarak yerine getirmelerine karar vermiştir³²⁶. Devletin vatandaşlar arasında ayrım gözettiğini ve azınlıklara yönelik güvensizliğini ortaya koyan bu uygulama ile, bir yandan azınlıklar ordu içinde geri hizmete çekilerek olası ihanet ve işbirliklerinin önüne geçilmesi hedeflenmiş, diğer yandan da azınlıkların ulusal bünyeye dahil kabul edilmediklerini bu yolla hissetmeleri amaçlanmıştır. Savaşın

³²⁵ Okutan, **Tek Parti...**, s. 264.

³²⁶ Bu konuda bkz. Okutan, **Tek Parti...**, s. 136; Akgönül, **a.g.e.**, ss. 99-100.

oldukça kızıştığı ve Trakya sınırına kadar gelen Almanya'nın Türkiye'ye yakın bir savaş tehdidi oluşturduğu bir ortamda, Mayıs 1941'de 24-44 yaşları arasında olan³²⁷ ve askerliğini yapmış gayrimüslim erkeklerin ihtiyat olarak askere alınmalarını içeren 20 Kura İhtiyatları Olayı da bu çerçevede gündeme gelen bir başka ayrımcı/dışlayıcı uygulama örneğini oluşturmaktadır. Bakanlar Kurulu 28 Nisan 1941 tarihinde 1312-1329 (1896-1913) yılları arasında doğmuş olan gayrimüslimlerin silah altına alınmasına karar vermiştir. Mayıs başında gazetelerde yayınlanan ilanlarla, bu kuralara (tertiplere) dahil olan kişilerin ihtiyat yoklamalarını yaptırmak üzere askerlik şubelerine başvurmaları istenmiş ve şubelere gidenler o anda askere alınmışlardır. Ayrıca 1-15 Mayıs 1941 tarihlerinde sokaklarda gerçekleştirilen kimlik kontrollerinde gayrimüslim oldukları anlaşılanlar da alıkonarak askere sevk edilmişlerdir³²⁸. Milli Müdafaa Vekaleti'nin değil, Nafia Vekaleti'nin emrine verilen gayrimüslim ihtiyatlara silah verilmemiş ve farklı renkte bir üniforma giydirilmiştir. Ayrıca normal askeri birliklere dağıtılmayan ve sadece gayrimüslimlerden oluşan özel birliklerde tutulan azınlık mensupları, yol ve tünel yapımı, havaalanları gibi askeri/stratejik tesislerin inşası ile kentlerin imarı gibi kamu işlerinde çalıştırılmışlardır³²⁹. Askerlik yaptıkları süre boyunca, kamplardaki bazı olumsuz koşullar ile bir daha "İstanbul'u göremeyeceklerinin ima edilmesi" gibi daha çok bireysel olan davranışlar dışında³³⁰, azınlıklara baskı veya kötü muamele yapılmadığı, hatta birkaç angarya dışında rahat oldukları söylenebilirse de, azınlık mensupları (hem askere alınanlar, hem de aileleri) açısından en büyük sıkıntı, "belirsizlik" olmuştur³³¹. Bu uygulama 27 Temmuz 1942 tarihinde ihtiyatların terhis edilmeleri ile sona ermiştir. Bu konudaki Bakanlar Kurulu kararında ayrıntılı bir gerekçeye yer verilmediğinden, bu uygulamanın amaçlarını net olarak saptamak

³²⁷ Bazı kişilerin nüfusa geç kaydedilmiş olmasından dolayı gerçekte celbedilenlerin yaş aralığının 24-60 olduğu belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Rıfat N. Bali, **Yirmi Kur'a Nafia Askerleri: II. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 45.

³²⁸ Bu uygulama çerçevesinde toplamda kaç kişinin ihtiyat olarak askere alındığı bilinmemektedir. Öte yandan Bali, çok az sayıda olmakla birlikte, celbe tabi olduğu halde askere gitmeyen bazı kişiler olduğunu ve bunların ısrarlı bir biçimde takip edildiğini ve arandığını belirtmektedir. Bali, **Yirmi Kur'a...**, s. 45.

³²⁹ Bu konudaki çeşitli tanıklıklara göre ihtiyat olarak askere alınan gayrimüslimler birçok yerde yol yapımında, Zonguldak tünelinin yapımında, Malatya havaalanının inşasında ve Ankara Gençlik Parkı'nın düzenlenmesinde çalıştırılmışlardır. Bu konuda bkz. Akgönül, **a.g.e.**, ss. 101-102.

³³⁰ Bali, **Yirmi Kur'a...**, ss. 53-55.

³³¹ Akgönül, **a.g.e.**, s. 113; Okutan, **Tek Parti...**, s. 137.

mümkün değildir. Bununla birlikte, azınlıklara yönelik diğer ayrımcı/dışlayıcı uygulamalar da göz önünde bulundurulduğunda, bu uygulama ile şu amaçlara ulaşılmasının hedeflendiği söylenebilir: Savaş tehlikesinin yakından hissedildiği bir ortamda güvenilir unsurlar olarak değerlendirilmeyen gayrimüslimlerin mümkün olduğunca denetim altına alınması ve bu şekilde olası 5. kol faaliyetlerinin engellenmesi; ekonomik açıdan üretken kesim olan 25-45 yaş grubundaki gayrimüslimlerin askere alınması ile ekonomik yaşamdan uzaklaştırılmaları ve boşluk oluşan bu alanların mümkün olduğunca Müslüman-Türklerce doldurulması için fırsat yaratılması; azınlıklara farklılıkları nedeniyle ulus içinde kabul edilmediklerini ve bu nedenle güvenilmediğini hissettirerek ülkedeki gelecekleri konusunda korku yaratmak ve umutlarını kırmak ve göçü tercih etmelerini sağlamak³³².

İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların en önemlisi Varlık Vergisi'dir³³³. Savaş tehlikesi nedeniyle çoğunluğunu tarımdaki üretken kesimin oluşturduğu yaklaşık bir milyon kişinin silah altına alınması, bir yandan hükümeti bütçenin yarıdan fazlasını savunma harcamalarına ayırmak zorunda bırakırken, diğer yandan da tarımsal üretimde önemli düşüşlere ve bu nedenle başta gıda maddeleri olmak üzere temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında yüksek artışlara yol açmıştır. Arzın talebi karşılamakta yetersiz kaldığı ve savaş nedeniyle ithalat yoluyla da arttırılamadığı bu enflasyonist ortamda, hükümetin giderek artan kamu harcamalarının finansmanını, gerek üretimin düşmesi, gerekse etkin ve adil bir vergi sisteminin olmaması nedeniyle, emisyonu arttırarak karşılamaya çalışması ise zincirleme bir reaksiyonla mal darlığına, fiyatların yeniden aşırı bir biçimde yükselmesine ve vurgunculuk ile karaborsacılığın artmasına yol açmıştır. Bu ekonomik ortamın yarattığı fırsatlardan yararlanan savaş zenginlerinin türemesi ve sayılarının giderek artması; ülkenin büyük bir çoğunluğu yokluklar içinde kıvranırken, oldukça az sayıda olan bu kesimin lüks bir yaşam sürmesi; buna karşılık polisiye önlemlerin vurgunculuk ve karaborsacılıkla mücadelede yetersiz kalması ise, savaş ekonomisinin bütün yükünü omuzlarında hisseden ve yaşanan

³³² Bu konuda bkz. Bali, **Bir Türkleştirme...**, s. 421; Bali, **Yirmi Kur'a...**, ss. 67-73; Akgönül, **a.g.e.**, ss. 113-114; Okutan, **Tek Parti...**, ss. 137-138; Güven, **a.g.e.**, ss. 106-108.

³³³ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ali Sait Çetinoğlu, **Varlık Vergisi 1942-1944**, İstanbul, Belge Yayınları, 2009, *passim*.

fiyat artışları ile sıkıntıları her geçen gün daha da artan kentlerdeki sabit gelirli kesimin fırsatçı savaş zenginlerine yönelik öfke ve tepkisini yükseltmiş ve bu kesimin toplumsal adaletin sağlanabilmesi için cezalandırılmasına yönelik beklentilerini arttırmıştır³³⁴. Toplumsal huzursuzluğun iyice arttığı bu ortamda, temel olarak, savaş zamanı elde edilen haksız kazançları vergilendirerek hem artan kamu açıklarına karşı yeni bir gelir kaynağı yaratmayı, hem de sosyal adaleti sağlamayı; piyasadaki fazla parayı vergileme yoluyla azaltarak enflasyonu düşürmeyi ve verginin ödenebilmesi için stoklanan malların zorunlu olarak satışa çıkarılması ile mal darlığının aşılmasını, buna bağlı olarak fiyatların düşürülmesini ve vurgunculuğun önlenmesini hedefleyen Hükümet, 11 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı Varlık Vergisi Yasası'nı çıkarmıştır. Bu yasanın arka planda yer alan ve azınlık politikaları bağlamındaki amacının ise, ekonominin Türkleştirilmesi ile servet ve güvenlerini önemli ölçüde kaybedecek olan azınlıkların göçü tercih etmelerinin sağlanması olduğu söylenebilir. Yasa hükümlerine göre, her ilde valinin başkanlığında, defterdar ve ticaret odaları ile belediyelerin göndereceği temsilcilerden oluşan, oldukça geniş bir takdir yetkisine sahip olan ve kararlarına karşı adli veya idari temyize başvurulamayan komisyonlar, yükümlülerin malvarlıklarına göre bir defalık bir vergi saptayacak; bu vergi ilanından itibaren 15 gün içerisinde ödenecek; bu verginin ödenmemesi durumunda yükümlünün

³³⁴ Genel olarak kamuoyunda, savaş koşullarıyla haksız kazanç elde eden ve zenginleşen kesimin ağırlıklı olarak azınlıklardan oluştuğu kanaati hakimdir. 1942 yılı boyunca gazetelerde yer alan ve ihtikar, istifçilik, karaborsacılık gibi suçlardan yakalananlara ilişkin haberlerde, bu kişilerin azınlık mensubu olmaları halinde etnik kimliklerine özel bir vurgu yapılması, bu suçları azınlıklarla ilişkilendirmeye ve azınlıkların hilekâr oldukları, savaş zenginlerini bu kesimden kişilerin oluşturduğu ve azınlıkların olumsuz ekonomik koşulların tek sorumlusu olduğu yönündeki kanaati güçlendirmeye yönelik bilinçli bir çaba olduğu söylenebilir (Aktar, **Varlık Vergisi...**, s. 143 ve Akgönül, **a.g.e.**, s. 115; Güven, **a.g.e.**, s. 109; Akar, **a.g.e.**, s. 184, Bali, **Bir Türkleştirme...**, s. 435, 278 nolu dipnot). Bu kanaatin yaygınlaşması ise bir yandan ekonomik ortam nedeniyle oluşan “sınıfsal” öfke ve düşmanlığın aynı zamanda “etnik/dinsel” bir boyut kazanmasına ve azınlıklara yönelerek bu kesimin ötekileştirilmesinin artmasına yol açacak; diğer taraftan gelecekte ağırlıklı olarak azınlıklara karşı uygulanacak olan Varlık Vergisi'nin meşruiyetini arttıran bir etken olacaktır. Diğer taraftan, verginin önemli uygulayıcılarından biri olan dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin kitabının bütünü değerlendirildiğinde, kamuoyuna hakim olan bu kanaatin, kamu bürokrasisi tarafından da paylaşıldığı ve/veya bu kanaatin kamu bürokrasisinin davranışlarını engellediği/kısıtladığı anlaşılmaktadır. Örneğin Ökte, hizmet erbabı ile seyyar satıcıların da vergilendirilmesi üzerine kamuoyunun tepkisinden çekinerek, gayrimüslimlerin vergi yükümlülüğü sürmek üzere, Müslüman müstahdemlerin toptan istisnasına karar verdiklerini belirtmektedir. Yine Ökte'ye göre, Müslüman tüccarlara gayrimüslimlere göre çok daha düşük miktarda vergi tarh edilmesinin nedeni, vergiyi tespit etmekle yükümlü Komisyonların, savaş ortamında gayrimüslimlerin çok, Müslüman tüccarların ise az kazanç elde ettiklerine yönelik karineleri ve “tahminleri”dir. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, t.y. [1951?], *passim.*, özellikle s. 79-80.

kendisinin ve/veya eşi ve alt ve üst hısımlarının taşınır ve taşınmaz malvarlıkları haczedilebilecek; buna rağmen vergi borcunun ödenmemesi halinde yükümlüler, oluşturulacak kamplarda zorunlu çalışmaya tabi tutulacaklardır. Vergileme ilkeleri bakımından önemli sakatlıkları olsa da, yasa metninde azınlıklara karşı ayrımcı bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte esas ayrımcılığın uygulamada ortaya çıktığını söylemek mümkündür³³⁵. Tarh edilen vergi miktarları ile bu konuda Müslüman ve gayrimüslim yükümlüler arasındaki eşitsizlik, verginin uygulanmasındaki ayrımcılığı net bir biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin tüm Türkiye’de tahakkuk eden Varlık Vergisi’nin %68’ini oluşturan İstanbul’da 62.575 yükümlünün 54.377’si (%87’si) gayrimüslimdir ve bunların İstanbul’da 349.483.419 TL olan toplam tahakkukun 289.656.246 TL’sini yani %83’ünü ödemeleri gerekmektedir³³⁶. Konulan vergi miktarı açısından bakıldığında da, benzer durumda olan Müslüman ve gayrimüslim yükümlüler arasındaki açık oransızlıklar bu konudaki bir başka örneği oluşturmaktadır: Oto yedek parçası ticareti ile uğraşan ve tahmini sermayesi 25.000 TL olan Türk vatandaşı Rum Christos Amand’a 75.000 TL Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmişken, aynı sektörde faaliyet gösteren 60.000 TL tahmini sermayesi bulunan Müslüman-Türk Bedri Tok’a 2.000 TL Varlık Vergisi konmuş; armatörlük ile uğraşan Türk vatandaşı Yahudiler Barzilai ve Binjamin’e sahip oldukları toplam tonajı 19.300 ton olan 5 gemi için 2 milyon TL Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmişken, Müslüman-Türk Kalkavanzadelere, toplam tonajı 21.550 ton olan 5 gemi için 60.000 TL vergi tahakkuk ettirilmiştir³³⁷. Diğer taraftan gayrimüslim hizmet erbabı ve seyyar satıcılara Varlık Vergisi uygulanırken, bu

³³⁵ Ökte bunu, “Yanyana iki dükkânda çalışan, aynı kirayı veren, aynı istidatta olan müslim ve gayri müslim iki vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasındaki ölçüsüz fark, verginin ilanı günü foyamızı meydana vurmuştu” şeklinde ifade etmektedir (Ökte, **a.g.e.**, s. 15). Ökte’ye göre aslında daha en baştan beri esas amaç, azınlıkların vergilendirilmesidir. Savaş zamanında özellikle azınlıkların büyük servetler edindiğini düşünen hükümet, verginin çıkarılmasından önce, bunun miktarı konusunda bir fikir edinmek amacıyla Maliye Bakanlığı teşkilatından gizli bir araştırma yapılmasını, elde edilen sonuçların da Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak ayrı ayrı sınıflandırılarak cetveller halinde sunulmasını istemiştir (Ökte, **a.g.e.**, ss. 47-49). Diğer taraftan Başbakan Saracoğlu da hükümetin bu konudaki niyetini ve azınlıklara yönelik algılamasını, bu yasayı basına kapalı olarak gerçekleştirilen CHP grubuna sunarken kullandığı şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısında. Piyasamıza egemen olan *yabancıları* böylece ortadan kaldırarak, *Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz*” (Akar, **Varlık Vergisi...**, s. 148; abç).

³³⁶ Bu verilerden hareketle, kaba bir hesapla toplam Varlık Vergisi’nin yaklaşık %56’sının gayrimüslimlere tahakkuk ettirildiğini söylemek mümkündür.

³³⁷ Akar, **a.g.e.**, s. 102.

gruptaki Müslümanlar istisna edilmişlerdir. Bir başka ayrımcılık ise zorunlu çalışma hükmünün sadece gayrimüslim azınlıklara yönelik olarak uygulanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede toplam 1400 gayrimüslim Aşkale ve Sivrihisar’da oluşturulan zorunlu çalışma kamplarına gönderilmiş ve burada kar küreme, yol yapımı gibi kamu hizmetlerinde çalıştırılmışlardır³³⁸. Türkiye’nin azınlıklara yönelik uygulamalarında ayrımcı/dışlayıcı boyutun en net ve geniş çaplı biçimiyle ortaya çıktığı olay olan ve bu bağlamda önemli bir kırılma noktası teşkil eden Varlık Vergisi’nin uygulanması ile, bir yandan azınlıkların elinde bulunan ticari ve taşınmaz malların mülkiyeti, verginin ödenebilmesi için hem azınlıkların kendilerinin elden çıkarmaları, hem de konan hacizler yoluyla, büyük bir oranda Müslüman-Türklere geçmiş ve bu anlamda önemli bir servet transferi yaşanmış; diğer yandan aldıkları bu ekonomik darbe ile büyük bir zarara uğrayan ve servetlerinin önemli bir kısmını yitiren azınlıkların ekonomik etkinlikleri azalmış ve bunun sonucunda ticaret başta olmak üzere ekonomide Müslüman-Türklerin etkinliği artmış; tüm bunlar ise ekonominin Türkleştirilmesi amacına yönelik olarak önemli bir mesafe kaydedilmesi anlamına gelmiştir. Diğer taraftan toplumun “öteki”lerini teşkil etmeleri nedeniyle herhangi bir ekonomik/siyasal/toplumsal kriz anında öfke ve tepkinin üzerlerine yöneldiğini gören, devlete güvenleri önemli ölçüde kırılan ve gelecekte ülkede yaşamaya yönelik umutları azalmaya başlayan azınlıkların, bu olayın ardından, Türkiye’de kalıcı yatırımlar yapmaktan vazgeçerek (örneğin taşınmaz satın alma yerine kiralama yoluna gitme veya büyük çaplı endüstriyel yatırımlar yapmaktan kaçınma gibi), mümkün olduğunca küçük çaplı ticaret gibi kısa vadede önemli gelir getirecek ve kolay tasfiye edilebilir veya önemli miktarda bir yatırım yapılmadığı için kolay “feda edilebilir” alanlara yöneldikleri ve göçü ciddi bir seçenek olarak düşünmeye başladıkları söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların, daha çok Kıbrıs sorunundaki gelişmelere bağlı olarak gündeme geldiğini ve özellikle Rum azınlığa yöneldiğini söylemek mümkündür. Ancak burada bir parantez açıp, savaştan hemen sonraki yıllarda Türkiye’nin azınlıklara yönelik yaklaşımında önemli bir

³³⁸ Bu konuda bkz. Akar, **a.g.e.**, ss. 108-136.

değişim yaşandığını da belirtmek gerekir³³⁹. Bu süreçte, bir yandan azınlıkların Türkleştirilmesi konusunun basında çok fazla sorunsallaştırılmadığı³⁴⁰; diğer taraftan da azınlıkların çoğunluk toplumuyla gerçek eşitliğini sağlamak üzere, azınlıklara yönelik ayrımcı uygulamalar ile baskıların önemli ölçüde azalma kaydettiği, hatta azınlıkların kimliklerini korumaya yönelik Lozan’da tanımlanan azınlık haklarından yararlanmaları konusundaki kimi sınırlayıcı önlemlerin de kaldırıldığı görülür³⁴¹. Bununla birlikte sözkonusu liberal tavır uzun ömürlü olmamış ve özellikle Kıbrıslı Rumların artan *enosis* talepleri ile Yunanistan’ın bunları sahiplenmesi karşısında, Türk hükümetin de Kıbrıs sorununu, adada yaşayan Türklerin hakları ve geleceği ile Türkiye’nin ulusal çıkarları kapsamında bir konu olarak değerlendirmeye başladığı ve bunun bir sonucu olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmeye başladığı 1954 yılından itibaren Türkiye’nin azınlıklara yaklaşımında da ayrımcı/dışlayıcı boyut tekrar ağırlık kazanmış ve azınlıklara yönelik olarak daha önceki kısıtlamaların bir kısmı yeniden uygulanmaya başlanmıştır³⁴². Ayrıca 1954 ve 1955 yılları boyunca basın, bir yandan Türkiye Rumları üzerinde yürüttüğü tartışmalar özelinde tüm azınlıkların, kimlik ve farklılıklarını vurgular ve vatana sadakatleri ile Türkleşmeleri sorununu tekrar gündeme getirirken, diğer taraftan özellikle EOKA’nın *enosis* yolunda 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren adadaki İngiliz ve Türklere karşı şiddet

³³⁹ Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Savaştan sonra oluşan yeni uluslararası düzende kendini Batı demokrasileri safında konumlandıran Türkiye’nin, batılı devletlerin gözünde totaliter bir devlet uygulaması olarak görülen Varlık Vergisi’nin yarattığı olumsuz imajı silerek, kendisinin bu bloğun ideolojik temellerinden birini oluşturan insan haklarına saygılı bir devlet olduğu imajını kabul ettirme kaygısı; çok partili yaşama geçişin ardından oy verme anlamında siyasal katılımın önemli hale gelmesinin ve özellikle İstanbul’daki seçmenlerin önemli bir kısmını oluşturan gayrimüslimlerin oylarının değer kazanmasının bir sonucu olarak bu kesimlerin sempatisini elde etme çabası; 1950’li yılların başından itibaren ise, aynı askeri/siyasi ittifak sistemi içerisinde yer alan Türkiye ve Yunanistan arasındaki iyi ilişkilerin gelişmesi ve her iki hükümetin de, ülkelerinde yaşayan diğer ulusun soydaşı azınlıklara yönelik olumlu davranışlar geliştirilmesini, hem blok çıkarlarının, hem de iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin devamının bir gereği olarak algılamaları.

³⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, azınlıkların farklılıklarının korunduğu bir çerçevede de “Türk” olabileceklerini belirtiyordu: “Sadece tüm azınlıkları Türk vatandaşı olarak tanımakla kalmıyor, onlara, bilinç ve kültürde bir ayırım yapmaksızın, tıpkı bizim gibi Türk olma hakkını da tanıyoruz. Kendi dil ve kültürlerini korumalarına ve ‘azınlık-vatandaşlar’ sayılmalarına bir itirazımız yok” (Güven, **a.g.e.**, s. 119).

³⁴¹ Bunun önemli örnekleri arasında, üniversite mezunu gayrimüslimlerin yedeksubay olabilmelerine izin verilmesi; Hahambaşılık’ın statüsünün resmi olarak tanınarak Hahambaşı seçiminin yapılmasına izin verilmesi; Yahudi okullarında Yahudi din ve tarihi eğitimi verilebilmesinin serbest bırakılması; azınlık vakıflarının ödemekle yükümlü oldukları Mukataa Vergisi’nin kaldırılması; gayrimüslim cemaatlerin ve vakıf yönetimlerinin seçim ve işleyişine yönelik kimi sınırlamaların kaldırılması gibi uygulamalar oluşturmaktadır. Bu konuda bkz. Güven, **a.g.e.**, ss. 119-121 ve 130-131.

³⁴² Güven, **a.g.e.**, ss. 131-132.

eylemlerine girişmesinin ardından Türk kamuoyunda Kıbrıs konusundaki duyarlılığın arttığı bir ortamda, Kıbrıslı Rumlar ile Türkiye Rumları arasındaki ulusal bağa dikkat çekerek, kamuoyunda Kıbrıslı Rumlara karşı oluşmaya başlayan tepki, nefret ve öfke duygularının, aynı zamanda Türkiye Rumlarına da yönelmesini sağlamıştır. Bu çerçevede hem basının uzun bir süreden beri devam eden kışkırtıcı yayınlarıyla, hem de Kıbrıslı Rumların 28 Ağustos tarihinde Kıbrıslı Türklere yönelik büyük bir katliam planladığına dair bir söylentinin yayıldığı bir ortamda Başbakan Menderes'in yaptığı bir konuşma ile ulusçu hisleri uyarılan kitlenin tepkisi, 6 Eylül günü Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba konduğu haberinin yayılmasının ve bunu takiben Taksim'de düzenlenen protesto mitinginin ardından Rumlara ait ev, işyeri ve dinsel mekanlara yönelik geniş çaplı bir tahrip, talan, kundaklama ve yağma hareketi biçimini almıştır. Hükümetin gece yarısı sıkıyönetim ilan etmesiyle sabaha karşı sona eren bu olaylarda, resmi rakamlara göre, birçoğu Rumlara ait olmak üzere 4475 dükkan ve çeşitli işyeri, 1004 ev, 26 okul, 5 dernek binası, toplamda 93 dinsel yapı (kilise, ayazma, manastır ve mezarlık) ile bir havra tahrip, talan ve yağma edilmiş³⁴³; gazetelerin verdiği rakamlara göre 11 kişi yaşamını yitirmiş ve çeşitli tanıklıklara göre ise yüzlerce kişi yaralanmıştır³⁴⁴. Olayların günler öncesinde özellikle Rumların evlerinin tespit edilmesine yönelik çalışmalar yapılması ve evlere boyalarla çeşitli işaretler konması; daha Selanik'teki bombalama haberinin ortaya çıkmasından çok önce birçok Türk'ün çıkacak olaylardan haberdar olduğu ve bunu belli edecek şekilde bazı Rum komşuları ve arkadaşlarına, evden çıkmamaları veya dikkatli olmaları yönünde uyarılarda bulunduğu; olayların İstanbul'un birbirine nispeten uzak semtlerinde (Beykoz, Üsküdar, Beyoğlu, Adalar, Bakırköy, Yeşilköy gibi) ile İzmir ve Ankara'da hemen hemen aynı anda patlak

³⁴³ Dilek Güven (Yay. Haz.), "İstanbul 6 Eylül Hadiseleri Endeksidir", **6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler Fahri Çoker Arşivi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 260. Yunan kaynaklarındaki rakamların da bunlara yakın olduğu, fakat zarar gören ev sayısının 2000 olarak belirtildiği görülür (Akgönül, **a.g.e.**, ss. 206-207). Maddi hasarın değeri konusundaki rakamlarda bazı çelişkiler bulunmaktadır: Yunan kaynaklarına göre 165 milyon liralık bir zarar varken, yapılan hasar tespit çalışmalarında zarar görenlerin beyanları 69 milyon liradan biraz fazladır (Akgönül, **a.g.e.**, s. 207). Türkiye'deki yabancı diplomatik temsilcilikler ise gerçek hasarın 1 milyar lira olduğunu tahmin etmektedirler (Güven, **a.g.e.**, s. 37).

³⁴⁴ Güven, **a.g.e.**, s. 40. 27 Mayıs'tan sonra Yassıada'da 6-7 Eylül olaylarına ilişkin görülen davanın iddianamesinde ise 3 kişinin öldüğü, 30 kişinin yaralandığı ifade edilmektedir (bkz. Akın, **a.g.e.**, s. 192). Ayrıca Balıklı Rum Hastanesi başhekiminin ifadelerine ve çeşitli tanıklıklara dayanan Güven, çok sayıda kadının (60'tan fazla) tecavüze uğradığını belirtmektedir. Güven, **a.y.**

vermesi ve aynı biçimde seyretmesi; göstericilerin ellerinde hangi ev veya işyerinin gayrimüslimlere ait olduğunu gösteren önceden hazırlanmış listeler bulunması; göstericilerin sadece tahripte bulunmaları, cana kast etmemeleri veya hırsızlık yapmamaları konusunda sık sık uyarılmaları; göstericilerin ve tahripte kullanılan demir makası, kaynak makinesi, balta ve sopa gibi malzemelerin kamyon ve otomobillerle taşınması; özellikle bu demir makası ve baltaların yeni ve tek tip olması; olaylarda kullanılan ve hemen hemen standart boyda olan sopaların ve taş yığınlarının önceden hazırlanmış olması³⁴⁵ gibi olgulara dayanarak, bu olayların spontane bir biçimde, bir anda ortaya çıkmadığını, aksine, önceden planlanarak organize bir biçimde yürütüldüğünü ve yönlendirildiğini söyleyebiliriz. Olayların doğrudan hükümet tarafından planlanıp planlanmadığını net olarak saptamak mümkün değilse de, en azından, hükümetin, kamuoyunun Kıbrıs'ı bir "milli dava" olarak algıladığını ve bu konudaki kararlılığını ve duyarlılığını göstererek, o sırada İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında Kıbrıs konusunda süren Londra Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun elini güçlendireceğini düşüncesiyle, çıkacağını bildiği ve "küçük olaylar"la sınırlı kalacağını tahmin ettiği bu olaylara müdahale etmediği söylenebilir. Savaş sonrasında azınlıklara yönelik uygulamalar, Varlık Vergisi'nin yol açtığı yıkımın ve travmanın etkilerini nispi olarak azaltmış ve azınlıkların ülkede farklı ama eşit yurttaşlar olarak kabul görebileceklerine ve farklılıklarına saygı duyulabileceğine ilişkin umutlarını arttırmışsa da, 6-7 Eylül olayları bu umutları yıkan önemli bir kırılma noktası olmuş; neden olduğu maddi zarar yanında oluşturduğu korku, şiddet ve dehşet ile yarattığı travma, sadece Rumların değil, fakat Ermeni ve Yahudilerin de saldırılarda zarara uğramalarından da görülebileceği gibi, tüm azınlıkların geleceklerine ilişkin kaygılarını arttırmış; devlete ve çoğunluğa yönelik güvenlerini bir kez daha yok etmiş ve göçlerini hızlandıran faktörlerin en önemlilerinden biri olmuştur. Bununla birlikte, 6-7 Eylül olaylarından sonra Rum azınlığın yoğun bir biçimde Yunanistan'a göç etmediği, bu yöndeki kararlarını, en azından bir süreliğine, erteledikleri görülür. Bunda ise, büyük ekonomik zarara uğrayan tüccarların bazı işlerini sonuçlandırarak kendilerini mali olarak güvence altına aldıktan sonra göç etmeyi planlamaları ve

³⁴⁵ Bu konudaki çeşitli tanıklıklar için bkz. Güven, **a.g.e.**, ss. 14-19; Akgönül, **a.g.e.**, ss. 200-202.

bunun için de Türkiye'nin ekonomik anlamda Yunanistan'dan daha elverişli koşullara sahip olduğunu düşünmelerinin; Patrikhane'nin, İstanbul Yunan Konsolosluğu'nun ve Rum ileri gelenlerinin kalmaları yönündeki ikna edici çabaları ile hükümetin güven telkin edici açıklamaları yanında göç etmek isteyenlere pasaport vermeyi reddetmesi ve yurtdışına sermaye transferini yasaklamasının etkili olduğu söylenebilir³⁴⁶.

Ancak, Rum azınlığın göçünün 1964 yılından sonra yoğunluk kazandığı söylenebilir. Bunda, 1964 yılında Kıbrıs'ta yaşanan krizin bir sonucu olarak, doğrudan Türkiye Rum azınlığına yönelik bir önlem olmasa da, hükümetin Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklu Rumları sınırdışı etme kararı alması ile kamuoyunda oluşan gerilimin Rumlara yönelik tepki, öfke ve düşmanlık biçimine dönüşmesi etkili olmuştur. Kıbrıs'ta 1963 yılı sonlarında Makarios'un Rumların devlet yönetimindeki etkinliğini arttırmaya yönelik olarak anayasada değişiklik yapılması önerisinde bulunması ve bunun Kıbrıslı Türklerce kabul edilmemesi ile başlayan ve kısa sürede toplumlararası çatışmalara, özellikle de adadaki Türklere yönelik şiddet eylemlerine dönüşerek büyüyen krizde, Türk kamuoyunda Garanti Antlaşması'nın IV. Maddesinde yer alan müdahale hakkının kullanılması yönünde bir beklenti oluşmuş; ancak gerek askeri yetersizlikler, gerekse yoğun uluslararası baskılar nedeniyle bu müdahalenin gerçekleştirilemediği bir ortamda, hareket alanının giderek daraldığını hisseden Türkiye, Yunanistan'ı Kıbrıs konusunda taviz vermeye zorlamak amacıyla, 16 Mart 1964 tarihinde aldığı bir kararla, Yunanlıların Türkiye'de ikamet ve çalışmalarını mümkün kılan 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmiştir. Anlaşma'nın 36. maddesine göre, bu fesih kararının 6 ay sonra, yani 16 Eylül 1964 tarihinden itibaren uygulamaya konacak olmasına rağmen, Türkiye, yine Anlaşma'nın 16. maddesine dayanarak, döviz kaçakçılığı yaptığı, Rum örgütlerine yardım topladığı ve Türkiye aleyhine zararlı faaliyette bulunduğunu ileri sürdüğü 997 Yunan vatandaşını söz konusu 6 aylık sürenin dolmasını beklemeden sınırdışı etmiştir³⁴⁷. Doğrudan bir biçimde Türk uyruklu Rumlara yönelik olmasa da bu uygulama, toplumsal anlamda

³⁴⁶ Güven, **a.g.e.**, ss. 143-144; Akgönül, **a.g.e.**, s. 221.

³⁴⁷ Melek Fırat, "1960-1980 Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 732

bu azınlığı derinden etkileyecek sonuçlar doğurmuştur. Bir yandan Türkiye'deki Rum cemaatinin bir bütün olarak değerlendirildiği, diğer bir deyişle uyruk farklarının dikkate alınmadığı, hatta uyrukların farklı olduğunun ayırdına, bu uygulama sonrasında varıldığı³⁴⁸, öte yandan Anlaşma'nın feshi ile sadece 12.500 civarında³⁴⁹ Yunan uyruklu Rum'un ülkeyi terk etmek zorunda kalmayacağı, onlarla aile veya iş ilişkisi kurmuş Türk uyruklu Rumların da bundan etkilenerek, ya onlarla birlikte, ya da onlardan kısa bir süre sonra göç edecekleri³⁵⁰ gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu uygulamanın, Türkiye Rumlarınca, cemaatin bütününe yönelik bir önlem olarak algılandığını söylemek mümkündür³⁵¹. Ayrıca, 6 aylık sürenin dolması beklenmeden sınırışı edilenlerin genel olarak cemaatin zengin ve/veya itibarlı kişileri olması da bu kanıyı güçlendirmiştir. Öte yandan bu uygulamanın gündeme geldiği bu süreçte, Batı Trakya ile yapılan karşılaştırmalarla Türkiye Rumlarının zenginliklerinden ve refahlarından bahsedildiği³⁵², Türkiye'deki Rum azınlığın kurumlarının faaliyetlerinin gündeme getirildiği; özellikle adi suçlarda etnik kökene özel bir vurgu yapıldığı³⁵³ ve ulusal bağ ve karakterleri çerçevesinde Türkiye Rumlarının genel olarak ulusal sadakat ve yurttaşlıklarının sorgulandığı geniş çaplı bir basın kampanyası da sürdürülmüş; bununla ulusal karakterlerinden gelen bir özellikle tüm Rumların "kötü" olduğu imajı yaratılarak³⁵⁴, kamuoyunun özelde Kıbrıs Rumlarına yönelen öfke, düşmanlık ve tepkisinin, kurulan etnik/ulusal bağla, aynı zamanda Türkiye Rumlarına da yöneltilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda bu süreçte, okullar, vakıflar ve Patrikhane gibi çeşitli kurumlar, sürekli

³⁴⁸ Akgönül, **a.g.e.**, ss. 273-274.

³⁴⁹ Demir ve Akar, bu dönemde 12.597 Yunan uyruklu Rum'un sınırışı edildiğini belirtmektedir (Hülya Demir ve Rıdvan Akar, **İstanbul'un Son Sürgünleri**, 4. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1999, s. 119). Macar, Avcıoğlu'ndan naklen, 10.167 rakamını verirken (Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 202, dipnot 62), 29 Mart 1964 tarihli Milliyet gazetesinde ise sınırışı edilecek Yunan uyruklu Rumların sayısı 10.224 olarak verilmektedir.

³⁵⁰ Bu dönemde yaklaşık 20.000-25.000 civarında Türk uyruklu Rumun Türkiye'den ayrıldığı tahmin edilmektedir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 202; Demir ve Akar, **a.g.e.**, s. 157-158.

³⁵¹ Bu bağlamda aynı dönemde, ister Yunan uyruklu, ister Türk uyruklu olsun, ekonomik, mali ve siyasi zararları tespit edilen Rumların derhal sınırışı edileceğine ve 16 Eylül'den önce sınırışı edilmesine karar verilen Yunan uyruklu Rumlar ile temas eden Türk uyruklu Rumların tespit edilerek vatandaşlıktan çıkarılacağına ilişkin açıklamaların da Türkiye Rumlarının bu algısını güçlendirdiği söylenebilir. Bu konuda bkz. Orhan Tokatlı, "Anlaşma Olmazsa 10224 Yunanlı Sınır Dışı Edilecek", **Milliyet**, 29 Mart 1964, ss. 1, 7.

³⁵² Akgönül, **a.g.e.**, s. 279.

³⁵³ Demir ve Akar, **a.g.e.**, ss. 65-66.

³⁵⁴ Akgönül, **a.g.e.**, ss. 257-261; Demir ve Akar, **a.g.e.**, ss. 30-31.

olarak izlenerek ve rutin olmayan kontrol ve uygulamalar³⁵⁵ yoluyla baskı altına alınmaya çalışılmış; Rumlara yönelik ekonomik bir boykot gündeme gelmiş ve “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları yeniden düzenlenmeye başlanmıştır³⁵⁶. Tüm bu gelişmeler, Türkiye Rumlarında kaygının derinleşmesine ve Türkiye’de bir cemaat olarak gelecekleri olmadığı inancının pekişmesine yol açmış³⁵⁷; kendilerinin tam vatandaş olarak kabul edilmeyeceklerini, Yunanistan ile yaşanan her gerilimde kamuoyunun tepki ve düşmanlığını üzerlerine çekeceklerini ve siyasal pazarlıklarda koz olarak kullanılabileceklerini göstermiş ve 1964 yılından sonra olan tedrici göçlerindeki en önemli etken olmuştur.

2.4.2. YUNANİSTAN’IN AZINLIKLARA YÖNELİK UYGULAMALARI

1830 yılında bağımsızlığını elde eden Yunanistan, gerek ulusçu ideolojinin ulusal kimliğin kapsam ve sınırı konusunda net bir bakış açısına sahip olmamasından, gerek “Yunanlılar” arasında dinsel/bölgesel kimliklerin halen baskın olmasından ve gerekse sınırları içerisinde (az miktarda olsa ve bunların çoğu sonradan “Yunan” kimliğini kabul etse de) Yunanca konuşmayan Ortodokslar ile Müslümanlar bulunması gibi nedenlerden dolayı, hem “ulusal”, hem de etnik/dinsel açıdan tam anlamıyla türdeşliğe sahip bir devlet olarak doğmamıştır. Yunanistan, daha bağımsızlığını kazandığı 1830 Londra Protokolü ile, bağımsızlığının büyük devletlerce kabulü koşullarından biri olarak, sınırları içerisinde yaşayan Müslümanları azınlık olarak tanıyarak bunlara bazı haklar vermeyi yükümlenmiştir. Bu süreç, Yunanistan’ın topraklarını genişlettiği her durumda (1881, 1913, 1920) tekrarlanmış, yeni sınırların ve siyasi durumun batılı devletlerce kabulünün bir “bedeli” olarak, Yunanistan, topraklarına yeni kattığı bölgelerde yaşayan

³⁵⁵ Patrik’in ve Patrikhane’nin faaliyetlerinin hem hükümete verilen soru önergeleri ile gündeme getirilmesi, hem de kurulan inceleme komisyonları ile sorgulanması, Patrikhane’nin gelir kaynaklarına yönelik mali incelemeler başlatılması, azınlık vakıflarının daha sıkı denetlenmeye başlanması, Rum öğretmenlerin Türkçe sınavına tabi tutulmaları, okulların her açıdan sıkı bir teftişe tabi tutulması ve Rum okullarının devlet okullarıyla muadeletinin kaldırılması gibi uygulamalar bunların örneklerini oluşturmaktadır. Bu konuda bkz. Demir ve Akar, **a.g.e.**, ss. 119-147.

³⁵⁶ Demir ve Akar, **a.g.e.**, ss. 83-87 ve 193-198.

³⁵⁷ Akgönül, **a.g.e.**, s. 289; Demir ve Akar, **a.g.e.**, s. 100.

Müslümanlara, azınlık hakları konusundaki dönemin anlayışı çerçevesinde ve kapsamı giderek genişleyen azınlık hakları tanımıştır. Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra *Megali İdea*'yı hayata geçirmek üzere girişilen Anadolu Macerası'nın “Küçük Asya Felaketi” ile sonuçlanmasından sonra, irredentist politikalarını bir kenara bırakarak veya en azından görünürliğini azaltarak, ülke içinde ulusal bütünleşmenin pekiştirilmesi ve ekonomik/toplumsal gelişme sağlanması hedefine yönelmiştir. Bu bağlamda Lozan Barış Konferansı sırasında gündeme gelen nüfus mübadelesi fikri, uzun süren müzakerelerin ardından Yunanistan tarafından da kabul edilmiş ve Türkiye’de yaşayan yaklaşık 1.200.000 Ortodoks’un Yunanistan’a, Batı Trakya’dakiler haricinde Yunanistan’da yaşayan yaklaşık 400.000 Müslüman’ın da Türkiye’ye gönderilmesi sonucunda Yunanistan, bir taraftan ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algıladığı azınlıklarının önemli bir kısmından “kurtulur” ve böylece ulusal güvenliğini güvence altına alırken (Türkiye’ye gönderilen Müslümanlar, Yunanistan’ın o sıradaki nüfusunun yaklaşık %10’unu oluşturuyordu), diğer taraftan da yukarıdaki amaçlarına ulaşabilmesi için gereksinimini duyduğu türdeşliğe nispeten ulaşmıştır³⁵⁸ (Batı Trakya’daki Müslümanların toplam nüfusa oranı %6 civarındadır). Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması’nın 45. maddesi ile, Türkiye’nin bu antlaşmanın 37-44. maddelerinde gayrimüslimlere tanıdığı hakların aynılarını, ülkesinde “kalan” Müslümanlara tanımayı yükümlenmiştir. Bu bağlamda, sadece Batı Trakya’da yaşayan Müslümanların azınlık olarak tanınması ve ülkesinde bunun dışında herhangi bir azınlığın bulunmadığının varsayılması, Yunanistan’ın azınlıklara yönelik politikalarının temelini oluşturmaktadır³⁵⁹.

Azınlıkların özerklik veya iltihak yönünde bir talep veya davranışta bulunmamasına ve buna bağlı olarak azınlıklarla bir çatışmalı geçmiş

³⁵⁸ Aktar, **Türk Milliyetçiliği...**, s. 117.

³⁵⁹ İleride değinileceği üzere, Yunanistan, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan ve “soy, dil ve din” azınlıklarına Lozan’da yer alan haklarla hemen hemen aynı kapsamda hakları tanımayı tek taraflı olarak yükümlendiği Yunan Sevri’nin geçerli olmadığını ileri sürerek ülkesinde sadece Lozan Barış Antlaşması ile kabul edilen Müslüman azınlığın bulunduğunu kabul etmektedir. Hatta bu konudaki yükümlülüğünü de mümkün olduğunca dar yorumlayarak sadece Batı Trakya’da yaşayanların azınlık olduğunu kabul etmekte ve haklarını tanımakta; 12 Ada’nın Müslüman nüfusunu azınlık olarak görmemektedir. Bunun yanında, ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere, Yunanistan’ın Lozan’daki tüm hakları tanımama eğiliminde olduğu söylenebilir. Örneğin 41/2 madde çerçevesinde eğitim, din ya da sosyal yardım kurumlarına yapılması gereken yardım ya yapılmamakta, ya da azınlığı bölme amacına yönelik olarak yapılmaktadır.

yaşanmamasına rağmen Yunanistan'ın, azınlıkları, hem ulusal birlik ve türdeşliğine, hem de ülkesel güvenlik ve bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehdit olarak algıladığı söylenebilir. Ülkenin önemli sayıdaki azınlıklarının (Makedonlar ve Müslüman-Türkler) sınır bölgelerinde yaşaması; bu azınlıkların hem kendilerini çoğu kez başka bir “ulusal kimlik”le tanımlıyor olarak görülmeleri, hem de bazı yapısal sorunlar nedeniyle (din farklılığı gibi) Yunan ulusal kimliğine tahvil edilmeleri sürecinde önemli sorunlar bulunduğu varsayılması; azınlıkların “anavatan” devletleri lehine 5. kol faaliyetinde bulunmalarına yönelik kuşku; bu azınlıkların yerel yönetimden başlayarak, özerklik ve ayrılmaya doğru giden taleplerde bulunabilecekleri ve azınlıkların kendilerini “ulusal” kimlikleri özdeşleştirdikleri devletlerin de bunu destekleyeceğine veya bu azınlıkların sözkonusu devletlerin irredentist taleplerinin konusu veya gerekçesi olmasına yönelik kaygılar ile Yunanistan'ın zayıf bir anında bir olup-bitti ile bu amaçları gerçekleştirebileceklerine yönelik şüpheler, Yunanistan'ın azınlıkları, güvenlik sorunu çerçevesinde değerlendirmesinin temel nedenini oluşturmaktadır³⁶⁰. “Ötekinin içimizdeki uzantısı”, “iç düşman” olarak görülen azınlıklara yönelik bu kuşku ve güvensizlik, aynı zamanda, Yunanistan'ın etnik kimliklerin her durumda inkârına yönelik politikasının da gerekçesini oluşturmaktadır. Bu durumda, Yunanistan'ın azınlıklara yönelik uygulamalarının, Yunan kültürünün üstünlüğü düşüncesi çerçevesinde, azınlıkların diğer “ulusal” kimlik ve özelliklerinin yok edilerek Yunan ulusunu içinde asimile edilmesi, kimi durumlarda azınlıkların bir topluluk olarak kimliklerini sürdürme ve geliştirmeye ilişkin haklarının engellenmesi/kısıtlanması ve ülkeden göç etmelerini sağlama amaçlarına yönelik olarak, baskı ve zorlama önlemlerini de kapsayan, çoğu kez azınlık karşıtı bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. O halde Yunanistan'ın azınlıklara yönelik uygulamalarının, Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik bu algılamaları ile de yakından bağlantılı olarak, başlıca 3 şekilde gündeme geldiği söylenebilir: “Azınlıkların Asimilasyonuna Yönelik Uygulamalar”, “Azınlıklara Yönelik Ayrımcı/Dışlayıcı Uygulamalar” ile her iki düzeydeki önlemlerin uygulanmasını kolaylaştırmaya yönelik “Azınlığı Bölmeye Yönelik Uygulamalar”.

³⁶⁰ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 150.

Yunanistan'ın azınlıklara yönelik uygulamalarına ilişkin yapılabilecek önemli bir genel tespit, bunların, azınlıkların dinsel farklılıkları temelinde ayrıştığıdır. Buna göre, ortak bir kültür çerçevesi oluşturduğu düşünülen dinsel ortaklığın asimilasyonu kolaylaştıracağı ve özellikle bu azınlıkların Ortodoks olmalarının, aslen Yunan olduklarını kanıtladığı düşüncelerinden hareketle, Yunanca'nın yaygınlaştırılması, Yunan kültür ve kimliğinin benimsetilmesi ve etnik/ulusal kimliklerine bağlılıklarının yok edilmesi amaçları çerçevesinde, Ortodoks azınlıklara yönelik olarak asimilasyon uygulamalarının daha ağırlıklı bir biçimde yaşama geçirildiği söylenebilir. Öte yandan Müslüman azınlıklara yönelik olarak ise, bir yandan Yunan ulusçuluğunun bu kapsayıcı boyutu çerçevesinde bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla asimilasyon uygulamaları gündeme gelirken, diğer yandan da gerek dinsel farklılığın ortak bir kültürel zemin oluşması önünde engel oluşturduğu ve ulusal bütünleşmeyi önlediği, gerekse bu kesimin “başka bir ulusal kimliğe” sahip olduğu ve kendilerini bununla özdeşleştirdikleri için Yunan olmalarının mümkün olmadığı düşünceleriyle, asimilasyon uygulamalarının başarısız olacağının öngörüldüğü bir ortamda, farklılıkları nedeniyle tam ve eşit yurttaşlar olamayacaklarını hissettirmeye ve çeşitli baskılarla ülkeden göç etmelerini sağlamaya yönelik olarak ayrımcı/dışlayıcı uygulamalar gündeme gelmiştir. Bu çerçevede Müslüman azınlığa yönelik asimilasyon ve ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların eşzamanlı olarak ve hemen hemen eşit ölçülerde yaşama geçirildiği ve uygulamaların yoğunluğu açısından önemli bir dönemsel farklılaşma bulunmamakla birlikte, “Yunanistan Hristiyan Yunanlılarıdır” (*Ellas Elinnon Hristianon*) sloganını öne çıkaran Cunta'nın iktidara geldiği 1967 yılından sonra, hem her iki uygulamanın da yoğunluğunda önemli bir artış görüldüğü, hem bunlar arasında ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların ağırlık kazanmaya başladığı ve hem de tüm bu uygulamalarda baskıcı ve zorlayıcı unsurların arttığı söylenebilir³⁶¹. Öte yandan Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı, bir yandan Yunanistan'da “Türk tehdidi” algısını güçlendirirken, diğer yandan da Yunanistan'ın azınlık karşıtı uygulamalarında baskının artması ve çeşitlenmesi açısından bir dönüm noktası olmuş ve bunların meşruiyetini sağlamıştır. Ayrıca KKTC'nin ilan edildiği 1983 ve 1990

³⁶¹ Bu konuda bazı örnekler için bkz. Ümit Kurtuluş, **Batı Trakyanın Dünü Bugünü**, Ankara, Sincan Matbaası, 1979, ss. 52-60.

yılların başları da Yunanistan'ın azınlıklara yönelik uygulamaları açısından diğer önemli önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur. Yunanistan'ın azınlıklara yönelik uygulamalarına ilişkin yapılabilecek bir başka genel tespit ise, bu uygulamaların çoğu kez bir yasanın veya prosedürün uygulanması sonucunda değil, ancak bir devlet politikasının varlığını gösterir biçimde yöneticilerin standart uygulamalarıyla, diğer bir deyişle idari önlemler biçiminde gündeme geldiğidir. Ayrıca sözkonusu uygulamaların, çoğu kez, bireysel veya azınlığın küçük bir kısmını etkileyen, azınlığın ve/veya diğer devletlerin önemli bir tepkisine yol açmayacak “küçük olaylar” biçiminde, yavaş ilerleyen, uzun bir zaman dilimine yayılan ancak süreklilik arzeden standart uygulamalar olarak ortaya konduğu söylenebilir.

2.4.2.1. Azınlıkların Asimilasyonuna Yönelik Uygulamalar

Yunanistan'ın azınlıkların asimilasyonunu hedefleyen uygulamalarının temel hedefi, azınlıkların, ulusal bütünlük ve ülke güvenliği karşısında bir tehdit oluşturmalarını engellemek amacıyla “ulusal” kimlik özelliklerinin zayıflatılması ve bu bağlılıklarından uzaklaştırılması; böylece (din dışındaki) “farklılıkların” ve bunların kamusal görünürlüklerinin mümkün olduğunca azaltılarak aidiyetlerin Yunan ulusal kimliğine yönlendirilmesi için, Yunan dili ve kültürünün benimsenmesi ve yaygınlaştırılmasıyla “Yunanlılık”ın meşru ve geçerli tek kimlik biçimi olarak ülkede yaşayan herkesçe kabulünün sağlanması yoluyla ulusal türdeşliğe ulaşmak olarak belirmektedir. Bu çerçevedeki uygulamaların genel çizgileriyle, ülkedeki herkesin aslında Yunan kökenli olduğu ve etnik farklılıklar bulunmadığı düşüncesinden hareketle, etnik azınlıklar bulunmadığının varsayılması ve “Slavca konuşan Yunanlılar”, “Ulahça konuşan Yunanlılar” vs. olarak isimlendirilen bu grupların azınlık olduğunun ve azınlık haklarının reddedilmesi; azınlık kimliğinin oluşumunda ve “farklılıkların” sürdürülmesinde önemli yeri olan okul, vakıf gibi azınlık kurumları üzerinde devlet denetiminin artırılması, bunların işlevsizleştirilmesi veya önem ve etkinliklerini kaybetmelerinin sağlanması; azınlık haklarının kullanımına fiili sınırlamalar getirilmesi ve başta eğitim yoluyla uygarlığın temelinde yer alan “üstün” Yunan kültürünün ve dilinin yaygınlaştırılması yoluyla

azınlıkların “ulusal” bağılılığının sağlanmaya çalışılması biçiminde gündeme geldiği söylenebilir. Ayrıca Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik bakış açısındaki “kapsayıcı boyut” ile yakından ilgili olan bu uygulamaların süreklilik arz ettiği ve dönemsel bir yoğunlaşma göstermediği de görülmektedir.

Yunanistan’ın azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamalarından ilki, tüm etnik kimliklerin, her durumda inkâr edilmesidir. Bu politika çerçevesinde ülkesinde yaşayan herkesin antik Yunan’ın torunları olarak ortak bir kültürü paylaştığı³⁶² ve aslen Yunan olduğu noktasından hareket eden Yunanistan’a göre, ülkesinde Lozan’ın 45. maddesi ile sadece dinsel açıdan tanımlanmış “Müslüman” azınlıktan başka, etnik, dilsel veya ulusal herhangi bir azınlık bulunmamaktadır. Bu politika ile, dilsel bazı farklılaşmalar görülmekle birlikte ülkesindeki tüm grupların aslen Yunan kökeninden geldiklerini ve etnik anlamda farklılıkları bulunmaması nedeniyle azınlık sayılamayacaklarını savunan Yunanistan, esas olarak azınlıkların ulusal/kültürel kimlik ve özelliklerine bağılılıklarını zayıflatarak ve Yunan dil ve kültürünün, bir tür “öze dönüş projesi” olarak yaygınlaştırılması ve hakim kılınması yoluyla azınlıkları Yunan ulusal kimliğine bağlayarak Yunan yapmayı ve bu şekilde azınlıkların diğer devletlerle etnik/kültürel ilişkilerini kesmeyi ve bu devletlere kültürel/duygusal ve siyasal bağılılıklar duymalarını engellemeyi amaçlamaktadır. Etnik kimliğin inkarı, dinsel farklılaşma çerçevesinde iki şekilde gündeme gelmiş; Hristiyan azınlıklara yönelik olarak hem bunların azınlık olarak tanınmaması ve azınlık haklarının verilmemesi, hem de etnik kimlik, özellik ve bağılılıklarının yasaklanması ve/veya kimliğin sürdürülmesinin engellenmesi biçimini alırken, Müslüman azınlığa yönelik olarak sadece “Müslüman” kimliğinin vurgulanması ve “Türklüklerinin” veya diğer bir ifadeyle etnik kimliğin reddi biçiminde uygulamaya geçirilmiştir. Etnik Makedonları “Slavca konuşan Yunanlılar” olarak tanımlayan Yunanistan’a göre Makedonya, herhangi bir etnik içeriği bulunmayan coğrafi bir addır ve bu nedenle herhangi bir etnik grubu tanımlamakta kullanılamaz. O halde Makedonya kralı Büyük İskender’in Yunanlı olması, sözkonusu bölgede ırksal, dilsel ve kültürel açıdan bir süreklilik bulunması ve bölgede antik Yunan dönemine ait arkeolojik kalıntıların bulunmasının da ortaya koyduğu üzere, Makedonya’ya ait her şeyin

³⁶² Murat Hatipoğlu, **Yunanistan’da Etnik Gruplar ve Azınlıklar**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 1999, ss. 16-17

Yunanlı olması durumu ile bu bölgenin eskiden beri sakini olmaları ve ancak 4. yüzyıldan sonra bu bölgenin kuzeyine yerleşenlerin etkisiyle Slav dillerine yakın bir dili konuşmaya başlamaları, bu bölgede yaşayanların aslen Yunanlı olduğuna delalet etmektedir³⁶³. Dolayısıyla Yunanistan'da Makedon isimli veya kökenli bir etnik azınlık bulunmamaktadır³⁶⁴. Bu durumda bu grubun etnik kimliğinin reddi, etnik kimliklerini tamamen terk ederek, Yunan ulusal kimlik ve kültürünü benimsemelerine yönelik asimilasyon uygulamalarının bir parçası olmuş; Makedon kimlik ve kültürünün ve bunun hatırlatıcısı olan hemen her şeyin yasaklanması biçiminde ve kimi durumlarda sert bir şekilde uygulamaya geçirilmiştir³⁶⁵. “Arvanitçe konuşan Yunanlılar” olarak tanımladığı Arnavutlar'ın Ortodoks

³⁶³ Nazif Mandacı ve Birsen Erdoğan, **Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001, s. 24; Gay McDougall, “Report of the Independent Expert on Minority Issues, Addendum, Mission to Greece (8-16 September 2008)”, United Nations General Assembly, Human Rights Council, A/HRC/10/11/Add.3, 18 February 2009, Çevrimiçi: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/111/98/PDF/G0911198.pdf?OpenElement>, pp. 12-14, par. 40, 49.

³⁶⁴ Oysa Yunanistan 1919 yılında imzalanan Neuilly Antlaşması ve 1920 tarihli Yunan Sevri ile hem etnik Makedon nüfusun varlığını tanımış, hem de bu kesimin azınlık haklarından yararlanması konusunda uluslararası taahhüt altına girmiştir. Ayrıca, aşağıda da görüleceği gibi, Makedon azınlığın varlığını zımni olarak tanıyan Yunanistan, bu grubun anadilde eğitim hakkını açık bir biçimde tanıdığını gösterir biçimde, 1925 yılında Makedon okullarında okutulmak üzere ABECEDAR adlı bir temel eğitim kitabı hazırlatmış ve bunu Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Yunanistan'ın bu tutumu, Türkiye ile gerçekleştirilen nüfus mübadelesinin yol açtığı ekonomik zorlukları aşmak için MC'den finansal destek sağlamak amacıyla azınlıklara ilişkin davranışlarında MC'nin koşullarına uyum sağlıyor izlenimi yaratma kaygısına ve Yunanistan'ın o dönemdeki dış politika önceliklerine bağlanabilir. Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 27; ayrıca bkz. Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 53-55.

³⁶⁵ Makedon okullarının kapatılması; ulusal kimliğin hatırlatıcısı olabilecek yer adlarının Yunancalaştırılması; Makedonların Yunanca soyadı almalarının zorunlu tutulması; Metaxas döneminde çıkarılan bir yasa ile Makedon dilinin kamusal ve hatta evlerde dahi kullanımının ve Makedon kimliğini vurgulamanın suç kapsamına alınması; katılımın zorunlu olduğu Yunanca öğretilen gece kursları açılması; Makedonların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde “Yunanca Konuş” kampanyaları düzenlenmesi; Makedon kimliğini hatırlatan şarkı ve danslar yasaklanması ile bunlara uymayanlara karşı dayak, işkence ve hapis cezalarının uygulamaya geçirilmesi bunun örnekleri arasında gösterilebilir. Bu konuda bkz. Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 57-58 ve Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 28. Bunun yanı sıra, 1990 yılında Makedon azınlığın, Makedon kültürünün teşviki ve korunması amacıyla yönelik olarak bir “Makedon Kültür Evi” kurulması talebinin Florina Yüksek Mahkemesi tarafından reddi ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Yüksek Mahkeme, Lozan Barış Antlaşması ile Yunanistan'da sadece Müslüman azınlık tanındığından ve bunun bir sonucu olarak başka bir azınlık grubu bulunmadığından, “yok” olan bir azınlığın kültürel gelişimini amaçlayan bir dernek kurulmasının da anlamsız olduğu ve yasalara ve ulusal çıkarlara aykırı olduğu gerekçeleriyle sözkonusu talebi iki kez reddetmiştir. Bu konuda bkz. Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, ss. 29-30; McDougall, **a.g.e.**, p. 13, par. 43. İHAM'a götürülen bu sorunda Mahkeme, Yunanistan'ın İHAS'ın 11. maddesinde yer alan örgütlenme özgürlüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir. *Sidiropoulos ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı*, 57/1997/841/1047, 10 Temmuz 1998, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696082&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

olmalarını, Yunanlılıkları yönündeki en büyük kanıt sayan Yunanistan, bu grubun da etnik ve kültürel haklarını tanımamış; dillerini “Arnavutça” olarak değil, “Arvanitçe” biçiminde tanımlayarak bu grubun Arnavut kimliği ile bağlarını koparmaya veya bunları görünmez kılmaya çalışmış³⁶⁶; grubun kendi dilinde eğitim görmesine izin vermemiş ve Yunanca konuşması yönünde baskı uygulamıştır. Bu çerçevede bu grubun Arnavutluk sınırına yakın bölgelerinde oturan kesiminin bu ülke ile olan etnik/kültürel bağlarını koparmak isteyen Yunanistan, bunların özellikle Kilise aracılığı ile Yunanlılaştırılmasına özel bir önem vermektedir³⁶⁷. “Roma İmparatorluğu döneminde Latinleşmiş Yunanlılar” olarak görülen Ulahlar (Vlahlar, Aromenler) konusunda da Yunanistan’ın benzer amaçlar çerçevesinde çaba gösterdiği ve uygulamalara giriştiği söylenebilir³⁶⁸. Müslümanlara yönelik etnik kimliğin reddi politikasının ise, bu kesimin yalnızca Müslüman kimliğinin vurgulanarak Türk etnik kimliğinden ve Türkiye ile etnik/ulusal bağ ve ilişkilerinden uzaklaştırılması ile “Müslüman Yunanlılar” söylemi çerçevesinde aslen Yunan olduklarının kabulü ve “Yunan” kimliğinin benimsetilmesi amaçlarına yöneldiği söylenebilir. Yunanistan’a göre, ülkesinde bir “Türk” değil, “Müslüman” azınlık bulunmaktadır: Bir defa, bunlar Osmanlı zamanında zorla Müslümanlaştırılmış Yunanlılardır ve Türkçe konuşuyor olmaları da sonradan edindikleri Müslüman kimliklerinin bir sonucu olup, Yunan kökeninden geliyor oldukları gerçeğini değiştirmez; ikinci olarak Lozan’da azınlık sadece “Müslüman” olarak tanımlanmıştır ve etnik bir belirtme yapılmadığına göre bu azınlığın Türk olarak isimlendirilmemesi gerekir; üçüncüsü Türk terimi etnik bir ifadeden çok bir devlet kimliğinin adıdır ve bu, Türkiye’de yaşayanları belirtmek için kullanılan bir kavram olduğundan Yunan vatandaşı Müslümanları tanımlamak için kullanılamaz³⁶⁹; ve son olarak Türk teriminin Yunanistan’daki tüm Müslümanları kapsayacak biçimde kullanılması, Müslüman azınlık içinde yer almakla birlikte Türklerden farklı bir dil, kültür ve geleneğe sahip olan Pomak ve Romanlara yönelik dışlayıcı bir etki yaratmakta ve bu düşünce Türkiye tarafından siyasal amaçlarla yaygınlaştırılmaya

³⁶⁶ Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 99 ve 103.

³⁶⁷ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, ss. 37-38.

³⁶⁸ Bu konuda bkz. Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 122-134.

³⁶⁹ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, ss. 4-5.

çalışılmaktadır³⁷⁰. Yunanistan'ın Türk etnik kimliğine yönelik politikalarının Türk-Yunan ilişkilerinin seyrine ve Yunan iç politikasındaki gelişmelere bağlı olarak değişiklikler gösterdiği söylenebilir. Türkiye ile Yunanistan arasında ilişkilerin gelişmeye başladığı 1930'lu yıllardan 1950'li yılların ortalarına dek Türk kimliği tanınır ve hatta azınlık okullarının “Müslüman okulu” değil, “Türk okulu” biçiminde isimlendirilmesi örneğinde de görüldüğü gibi Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının temel kimliği “Türklük” çerçevesinde tanımlanırken, 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıs sorunuyla birlikte Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine koşut olarak, özellikle de 1967'deki Cunta'nın iktidara gelmesinden sonra, Türk kimliğinin reddedildiği, azınlığın isimlendirilmesinde “Müslüman” terimine ağırlık verildiği, Üçüncü Bölümde ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, adında Türk ifadesi bulunan derneklerin kapatıldığı ve/veya adında “Türk” ibaresi bulunan yeni dernek kurulmasına izin verilmediği³⁷¹, Türk etnik kimliğine vurgu yapanlara veya Batı Trakya'daki azınlığın Türk olduğunu ileri sürenlere yönelik olarak çeşitli baskılar ile cezaların³⁷² gündeme geldiği görülür. Bu çerçevede Yunanistan'ın Türkiye ile bağlarını koparabilmek amacıyla Türk etnik kimliğinden olanlara yönelik olarak etnik kimliğin reddini ve hatta bunun yasaklanmasını içeren uygulamalara girişmesine rağmen, hem Müslüman azınlığı bölmek, hem de bunların kendilerini Türk olarak ifade etmelerinin önüne geçebilmek amacıyla, etnik kimliklerin reddi politikasına tezat oluşturacak biçimde, Pomak ve Roman

³⁷⁰ McDougall, **a.g.e.**, p. 7, par. 14.

³⁷¹ Bu derneklere ilişkin davalarda hem Yunan yerel mahkemeleri, hem de Yüksek Mahkemeler, Türk sıfatının Türkiye'de yaşayanları tanımlayan bir terim olduğu için Yunan vatandaşları ve/veya Müslüman Yunanlılar için kullanılmasının kamu düzenini bozabileceği, Lozan ile sadece Müslüman azınlık tanındığından Yunanistan'da bir Türk azınlık bulunmadığı, bu kuruluşların çabalarının yabancı bir ülkenin (Türkiye'nin) çıkarlarına hizmet ettiği ve bu derneklerin Yunanistan'da var olmayan bir azınlık sorunu yarattıkları gerekçelerinden hareket etmişlerdir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Hakan Baş, **Unutulan Batı Trakya Türkleri**, İzmir, Umay Yayınları, 2005, ss. 96-97; Fatma Tunç Yaşar, **Batı Trakya Meriç'in Öbür Yakası**, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2005, s. 51; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 4; Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 103-108

³⁷² Dr. Sadık Ahmet hakkında, 1987 yılında Batı Trakya “Türk” azınlığının sorunlarından bahseden 10.000 imzalı bir bildirinin Selanik'te düzenlenen bir toplantıda dağıtılmasının ardından “yalan haber yaymak” ve “sahte evrak düzenlemek” suçlamalarıyla açılan davalar bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Yine, 1989 yılında yapılan seçimlerde bağımsız milletvekili seçilen Dr. Ahmet aleyhine, bu seçim kampanyasında dağıtılan broşürlerde yer alan “Türk”, “Türk-Müslüman”, “Batı Trakya Müslüman Türk azınlığı” ifadeleri nedeniyle, “halkı şiddet ve bölünmeye sevk etmek” suçlamasıyla açılan davalar da bu konudaki bir başka örnektir. Bu konuda bkz. Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 39; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 5

kimliklerini tanıdığı, hatta belli ölçüler çerçevesinde geliştirmeye çalıştığı söylenebilir³⁷³.

Yunanistan'ın azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamalarının bir başka boyutunu ise eğitim alanındaki uygulamalar oluşturmaktadır. Bu uygulamaların temel amacı, Yunan dil ve kültürünün azınlıklar arasında yaygınlaştırılması, benimsenmesi ve içselleştirilmesinin sağlanması; tüm yurttaşların “Yunan” olarak ulusal bütüne dahil edilmesi ve özellikle dilsel farklılıkların mümkün olduğunca görünmez kılınmasıyla ulusal türdeşliğe ulaşılması; azınlıkların dil ve kültürlerini korumaları, sürdürmeleri ve geliştirmelerinde önemli bir rolü olan azınlık eğitim kurumlarının bu işlev ve yeteneklerinin zayıflatılması ve/veya yok edilmesi; azınlıkların kendilerini özdeşleştirdikleri “ulusal” bağlılık, kimlik ve özelliklerinden tedrici olarak uzaklaşmalarının temin edilmesi veya en azından azınlıkların kendilerini, devletin istediği biçimde tanımlamalarının sağlanması (örneğin Türk değil, Müslüman Yunanlı gibi) biçiminde sıralanabilir. Bu alandaki uygulamaların da azınlıkların dinine göre farklılaşmalar gösterdiği tespit edilebilir. Bu çerçevede, sözkonusu uygulamaların, azınlık olarak tanınmayan ve din çerçevesinde oluşan kültür ortaklığı temelinde “Yunanlılaştırılması” mümkün ve daha kolay görülen Hristiyan gruplara yönelik olarak, bu unsurların, azınlık dil ve kültüründen uzaklaştırılması ve Yunan dil ve kültürünün hakim kılınması yoluyla Yunan ulusal kimliğine entegrasyonu amacıyla, özellikle azınlık dilinde eğitim yapılmasının engellenmesi biçiminde gündeme geldiğini söylemek mümkündür. Buna göre, farklı bir dil konuşan yurttaşların önemli oranda yaşadığı bölgelerdeki okullarda, o dilde eğitim yapılacağını hükme bağlayan Yunan Sevri'nin 9. maddesi çerçevesinde Makedon azınlığın kendi dilinde eğitim hakkını tanıyan Yunanistan, 1925 yılında bu azınlık okullarında okutulmak üzere Makedon dilinde bir temel ders kitabı (ABECEDAR) hazırlamış ve bunu MC'ye sunmuş; hatta Venizelos 1930 yılında yaptığı bir açıklamada Makedon okullarının açılacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Yunanistan bu konudaki uluslararası taahhütlerine uymamış; hükümet tarafından

³⁷³ Bu çerçevede basın ve çeşitli siyasi çevrelerde Pomak ve Romanların özgün kimliklerine vurgu yapılan tartışmaların yaygınlaşması, Pomak ve Roman dernekleri kurulması, Pomakça sözlükler basılması ve Pomakça gazeteler yayınlanmasının teşvik edilmesi ve Pomak öykü ve şarkılarının kaydedilmesi gibi çalışmalara yönelik artan ilgi bunun örnekleri arasında gösterilebilir. Bu konuda bkz. Baş, **a.g.e.**, s. 97; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 7.

basılan ABECEDAR, kısa bir süre sonra toplatılıp imha edilmiş; 1920’li yıllarda Makedon çocukları için açılan kreşler 1930’ların başında kapatılmış ve nihayet, yukarıda da değinildiği üzere, Metaxas döneminde Makedon dili ve kültürüne dair herşeyin yasaklandığı bir ortamda, 1938 yılında Makedonca eğitim yapan okullar tamamen kapatılmıştır³⁷⁴. Ortodoks Arnavutların ise Arnavutça (Arvanitçe) eğitim görmeleri en başından itibaren engellenmiştir³⁷⁵. Diğer taraftan 1913 Bükreş Anlaşması ile kendi okullarında anadilde eğitim görme hakkını tanıdığı Ulahlar konusunda da benzer bir tutum takınan Yunanistan, iki savaş arası dönemde Romanya’nın gözetim ve desteğindeki Ulah okullarında Ulahça eğitim yapılmasını engellememiş, ancak, çeşitli yöntemlerle (özellikle memuriyete alımda Yunan okullarında eğitim görenler lehine ayrımcılık yapılması, Ulahça’nın ve Ulahça eğitimin küçümsenmesi, vs.) Ulahların kendi dilleriyle eğitim görmektense Yunan okullarını tercih etmelerini sağlamaya çalışmış; İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra komünist rejime geçen Romanya’nın Ulah azınlığın durumuyla ilgilenmeyi bırakması ve okulları desteklemekten vazgeçmesi üzerine de, hem sözkonusu okullara sağladığı maddi yardımı kesmiş ve kapanmalarına yol açmış, hem de yeni okullar açılmasına izin vermemiştir³⁷⁶. Diğer taraftan Lozan Barış Antlaşması ile azınlık olarak tanınan Müslümanların kendilerini özdeşleştirdikleri kimlik çerçevesinde Türkçe eğitim görme hakları yasaklanmamış; ancak bir yandan Yunan dil ve kültürünün azınlık okulları aracılığıyla yaygınlaştırılmasına ve azınlık arasında Yunan ulusal kimliğinin, en azından “Müslüman Yunanlı” biçiminde yerleşmesine ve bu şekilde ulusal bütünlük ve türdeşliğe ulaşılmasına yönelik olarak, azınlık eğitimi ile kurumları üzerinde eğitsel, yönetsel ve mali alanlarda devlet denetiminin artırılmasına yönelik önlemler uygulamaya geçirilirken, diğer yandan da azınlığın “Türk” kimliğinden uzaklaştırılması ve/veya bu kimliğin yeniden üretiminin mümkün mertebe önüne geçilmesi ve azınlık okullarında eğitim kalitesinin düşürülerek azınlık mensuplarının Yunan okullarını tercih etmelerini sağlamaya yönelik olarak da bazı kısıtlayıcı önlemler gündeme gelmiştir. Bu noktada Yunanistan’ın eğitim alanındaki uygulamalarının da Türk-Yunan ilişkilerinin

³⁷⁴ Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 53, 57-59; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, ss. 27-28.

³⁷⁵ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 37.

³⁷⁶ Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 132-135.

gelişimine paralel bir seyir izlediği görülmektedir. İki ülke arasında ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği 1930-1955 yılları arasında, azınlık eğitimi alanında da önemli bir sorun yaşanmamıştır. Bu çerçevede iki ülke arasında 1951 yılında ders kitabı ve öğretmen değişimine ve burslar verilmesine olanak sağlayan Kültür Anlaşması imzalanmış; 1952 ve 1956 yıllarında azınlığın ortaöğretim kurumları kurmasına izin verilmiş ve 1954 yılında Papagos Yasası olarak bilinen ve azınlık okullarını “Türk İlkokulu” olarak tanımlayarak azınlık okullarında verilecek eğitim konusunda en geniş/özgürlükçü çerçeveyi çizen 3065/1954 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bununla birlikte, baskıcı ve kısıtlayıcı önlemlerin ise, 1950’li yılların ikinci yarısından sonra ağırlık kazanmaya başladığı, çeşitlendiği, yoğunluğunu arttırdığı ve giderek baskıcı/ayrımcı bir içerik kazandığı söylenebilir³⁷⁷. 3. Bölüm’de ayrıntılı olarak ele alınacağı için, bu konudaki uygulamalar kısaca şu şekilde sıralanabilir: Yunan öğretmenler tarafından Yunanca verilen derslerin ve saatlerinin yıllar içerisinde arttırılması; Türkiye’de öğrenim gören Batı Trakyalı öğretmenlerin diploma denkliklerinin tanınmaması, çalışma izni verilmemesi veya çok az sayıda öğretmenin atamasının yapılması ve bu atamaların geciktirilmesi; Türkçe ve alan bilgisi konusundaki yetersizliklerine ve azınlığın itirazlarına rağmen Selanik Özel Pedagoji Akademisi’nde yetiştirilen azınlık mensubu kişilerin azınlık okullarına öğretmen olarak atanması; özellikle okulöncesi ve ortaöğretim alanında yeni okullar açılmasına ve varolan okulların kapasitelerinin arttırılmasına izin verilmemesi veya eski okul binalarının bakım ve tamirinde engeller çıkarılması ve böylece azınlık mensuplarının Yunan okullarına gitmek zorunda bırakılması; Türkiye ile imzalanan Kültür Anlaşmaları çerçevesinde azınlık okullarında okutulmak üzere Türkiye’den gönderilen ders kitaplarına izin verilmemesi, müdahalelerde bulunulması veya okullara dağıtımının geciktirilmesi; azınlık okullarının eğitsel, yönetsel ve mali yapıları üzerinde devlet denetimini arttırmak amacıyla bu okulların eğitim yönetiminden ve mali işlerinden sorumlu olan Okul Encümenlerinin birçok yetkisinin zaman içinde kısıtlanması ve seçimle göreve gelmesi gereken bu Encümenlerin atama yoluyla oluşturulması, buna karşılık encümenin yetkisi dahilindeki bu alanlarda yerel anlamda valilerin ve merkezi anlamda da Yunan

³⁷⁷ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 72-76.

Eğitim Bakanlığı'nın kontrol ve yetkilerinin arttırılması; Lozan'ın 41/2 maddesi gereğince azınlık okullarına yapılması gereken mali yardımın ya hiç verilmemesi, ya da azınlığı bölmeye yönelik olarak azınlık eğitim kurumları arasında ikilik yaratmak ve bunu derinleştirmek amacıyla sadece belli kurumlara (örneğin ağırlıklı olarak Yunanca ve Arapça ders yapması teşvik edilen Medreselere) verilmesi, vb³⁷⁸.

Yunanistan'ın özellikle 1920'li yıllardan sonra uygulamaya koyduğu iskân ve göç politikaları da azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamalar arasında sayılabilir. Yunanca konuşan Ortodoksları, ya da diğer bir ifadeyle “gerçek” Yunanlıları, özellikle azınlıkların yoğunluklu olarak yaşadığı bölgelerde iskân etmeye çalışan Yunanistan'ın bu politika ile temel olarak, özellikle azınlıkların “çoğunlukta” olduğu sınır bölgelerinde “Yunan” unsurunun nüfus çoğunluğunu ele geçirmesini sağlayarak azınlıkları kontrol altında tutma ve ulusal birliğe ve ülkesel bütünlüğe yönelik bir tehdit oluşturmalarını engelleme; Yunan dil ve kültürünün yaygınlaştırılması ve bölgenin hakim toplumsal ve kültürel dokusunun “Yunanlılaştırılması” yoluyla bir yandan azınlık dil, kültür ve özelliklerinin önemsizleştirilmesi, talileştirilmesi ve görünürlüğünün azaltılması, diğer yandan da azınlık ile çoğunluk toplum ve kültürleri arasındaki etkileşimin arttırılmasıyla azınlığın çoğunluğa entegrasyonu ve onun özelliklerini benimsemesi (asimilasyon) sürecinin hızlandırılması veya en azından bu konuda toplumsal bir beklenti yaratılarak azınlık üzerinde bu yönde bir baskı oluşturulması; azınlık toplumu arasındaki bağ, dayanışma ve iletişimin zayıflatılması yoluyla hem azınlığın kapalı cemaat yapısını kırma, hem de azınlığın “ulusal” bağlılıklarından uzaklaşmasını sağlama amaçlarını gerçekleştirmeyi hedeflediği söylenebilir. Bu çerçevede 1923 yılından sonra Türkiye'den gelen Rum mübadillerin bir kısmını Batı Trakya ve Makedonların yaşadığı bölgelerde iskân eden³⁷⁹ Yunanistan, ilerleyen süreçte bir

³⁷⁸ Bu konudaki çeşitli uygulamaların ayrıntıları için bkz. Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, ss. 15-18; Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 79-84 ve 90-96; Nadir Yaz, **Ağlayan Batı Trakya**, İstanbul, Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları, 1986, ss. 20-28; Turgay Cin, **Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü (Başmüftülük ve Müftülükler Sorunu)**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2003, ss. 217-227; Baş, **a.g.e.**, ss. 82-89; Halit Eren, **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul, Rebel Basım, 1997, ss. 133-135 ve 145-148; Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 132-134; Yaşar, **a.g.e.**, ss. 40-48; Adil Özgüç, **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1974, ss. 96-108.

³⁷⁹ Batı Trakya'nın nüfus yapısına ilişkin olarak Lozan Barış Konferansı'na sunulan Türk istatistiklerine göre, bölgede yaşayan Müslüman-Türkler nüfusun %67,3'ünü oluşturmaktadır. Yine Venizelos'un Batı Trakya'ya ilişkin olarak 30 Aralık 1918'de Müttefik Devletlere sunduğu

yandan ülke içinde yaşayan “Yunanlıların” bu bölgelere yerleşmesini teşvik ederken, diğer yandan da ülke dışından gelen “Yunanlıları” (örneğin Sovyetler Birliği’nden gelen Pontus Rumlarını) da yine bu bölgelere yerleştirmiştir³⁸⁰. Hem bu uygulamaların, hem de ayrımcı/dışlayıcı uygulamalar neticesinde Türkiye’ye yoğun göçlerin yaşanmasının bir sonucu olarak, nüfus artış oranı nispeten yüksek olmasına rağmen, süreç boyunca Batı Trakya Müslüman-Türklerinin nüfusu önemli ölçüde değişmemiş, bölge içindeki nüfus yoğunluğu da %40’ı aşmamıştır. Diğer taraftan, belirli bir bölgede toplu olarak yaşayan azınlıkların ülkenin diğer bölgelerine “serpiştirilmesiyle” de bir yandan ülke güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturmalarının önüne geçilmesini, diğer yandan da azınlığın iç bağ, dayanışma ve iletişimini zayıflatarak, en azından bireysel düzeyde azınlık kimlik ve özelliklerine yönelik bağlılıkların azaltılmasını ve böylece çoğunluğun özelliklerinin ve Yunan ulusal kimliğinin benimsenmesi sürecinin hızlandırılmasını ve azınlığın kolektif kimliğinin sürdürülmesi ve geliştirilmesinin kesintiye uğratılmasını amaçlayan Yunanistan, azınlıkları, toplu veya bireysel olarak, ülke içinde göçe zorlama/ikna etmeye yönelik uygulamalara da girişmiştir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, işgalci İtalyanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Arnavutluk sınırında yaşayan Arnavutların ülkenin iç kesimlerine dağınık bir biçimde sürülmesi ve bu göç sürecinin 1960’lı yıllara dek devam etmesi, bu kesimin asimilasyonunu hızlandıran en önemli etken olmuştur³⁸¹. Bunun dışında, özellikle 1980’li yıllardan itibaren, büyük kentlerde kamu kesiminde iş olanakları sağlanması yoluyla ekonomik durumu kötü olan birçok Ulah ve Müslüman azınlık mensubunun bireysel/ailesel olarak göçünün teşvik edildiği söylenebilir³⁸². Ayrıca 1953-1998 yılları arasında süren yasak bölge uygulamasının da Bulgaristan sınırında yaşayan Pomakların dış dünya ve özellikle “Ova”daki Türk azınlık ile iletişimini kesmeye ve bunları asimile etmeye

istatistiklere göre de bölge nüfusunun %60,9’u Müslüman-Türklerden müteşekkildir (Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. 1, Kitap 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, ss. 54 ve 61). Bununla birlikte mübadillerin bölgeye yerleştirilmesinin ardından hemen 1924 yılında, bu kez Rumların bölge nüfusuna oranı %62,1’e yükselmiştir. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 49. Benzer bir etnik ve demografik dönüşümün Makedonya bölgesi için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu konuda bkz. Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 54-56.

³⁸⁰ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 29; Cin, **a.g.e.**, s. 22.

³⁸¹ Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 103-104; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 37.

³⁸² Giorgos Mavrommatis, **Kalkanca’nın Çocukları Yunanistan’da Bir Müslüman Azınlık Toplumunda Yoksulluk, Sosyal İzolasyon ve Eğitim**, Çev. Berin Myisli, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, ss. 53 ve 61; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

yönelik bir önlem olduğu söylenebilir³⁸³. Diğer taraftan yer isimlerinin ve özellikle Hristiyan azınlıklara yönelik olarak uygulanan soyadlarının Yunancaştırılması uygulamaları³⁸⁴ ile azınlıkların isimlerini değiştirmelerine yönelik gayriresmi baskılar da azınlıkların farklılıklarının, kültürlerinin ve varlıklarının görünmez kılınması ve azınlıkların ulusal bağlarından uzaklaşmaları amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik asimilasyon uygulamaları çerçevesinde değerlendirilebilir.

Yunanistan'ın azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamalarının sonuncusunu antlaşmalar çerçevesinde tanınan Müslüman azınlığın dinsel ve sosyal kurumların işlevlerinin kısıtlanmasına ve bu kurumların denetiminin ele geçirilmesine yönelik uygulamalar oluşturmaktadır. Yunanistan'ın bu uygulamalar ile gerçekleştirmeye çalıştığı hedefler şu şekilde sıralanabilir: Azınlığın kültür ve kolektif kimliğinin oluşumu, korunması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi ile dayanışmasında önemli pay sahibi olan dinsel ve sosyal kurumların oluşum ve işleyişi üzerinde devletin mali ve yönetsel denetimini, doğrudan veya dolaylı önlemlerle arttırmak ve hem bu yolla, hem de bunları yönetecek kurulların seçiminin engellenmesiyle azınlığın bu kurumlar aracılığı ile, azınlığın “ulusal” kimliğini berkitecek ve birliğini güçlendirecek şekilde özyönetim deneyimi kazanmasını engellemek ve genel olarak azınlığı kontrol altında tutmak; bu kurumların yetkilerini kısıtlamak ve zaman içerisinde kimliği koruma ve sürdürme konusundaki etkinlik ve işlevlerini kaybetmelerini sağlamak; azınlığın bu kurumlara güvenini sarsarak azınlık kimlik ve özelliklerini terk etmesini sağlamak; azınlığın kapalı cemaat yapı ve ilişkilerini kırmak ve azınlık içinde ikilik yaratarak bölmek; sözkonusu kurumların azınlık toplumu üzerindeki otorite ve belirleyiciliğinin, azınlık arasında Yunan ulusal kimliğinin yaygınlaştırılması veya en azından azınlığın kendisini devletin istediği gibi “Müslüman Yunanlı” biçiminde tanımlamasının sağlanması amacıyla yönelik olarak kullanılması. 3. Bölümde de ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, bu uygulamaların, dinsel lider sıfatıyla cemaati temsil eden ve azınlık tarafından seçimle belirlenmesi gereken Müftülerin seçimine izin verilmemesi ve azınlığın tasvip

³⁸³ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 71; Ahmet Aydın, **Batı Trakya Faciâsının İç Yüzü...**, İstanbul, Akın Yayınları, 1975, ss. 417-419; H. Bülent Demirbaş, **Batı Trakya Sorunu**, İstanbul, Arba Yayınları, 1996 s. 130; Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 163-165.

³⁸⁴ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 77; Özgüç, **a.g.e.**, s. 60; Hatipoğlu, **a.g.e.**, ss. 57-58; McDougall, **a.g.e.**, p. 13, par. 42.

etmediği kişilerin hükümet tarafından doğrudan atama yoluyla Müftü olarak belirlenmesi ve azınlık tarafından seçilen müftülerin tanınmaması; vakıf yönetimlerinde ve okul encümenlerinde görev alacak kişilerin azınlık tarafından seçimle belirlenmesine izin verilmemesi ve bu kurumlarda azınlık tarafından ilgisiz ve beceriksiz olarak görülmeleri nedeniyle istenmeyen ve/veya kendilerini devletin istediği biçimde tanımlayan (Müslüman Yunanlı) kişilerin atama yoluyla görevlendirilmesi; bu kurumlara ilişkin yasaların uzun bir süre çıkarılmaması ve yasal statülerinin sürüncemede bırakılması; vakıf bütçesinin vali onayına sunulması ve bu bütçe dışında kalan herhangi bir gelir veya harcama işlemine izin verilmemesi örneğinde de görüldüğü üzere, vakıflar üzerindeki mali denetimin arttırılması ve zaman içerisinde vakıfların gelir ve mülklerinin azalmasına bağlı olarak sosyal/kültürel işlevlerinin azaltılması; yeni vakıflar oluşturulmasına ve vakıfların dinsel ve sosyal tesisler kurmasına izin verilmemesi vb. biçimde gündeme geldiğini söylemek mümkündür³⁸⁵.

2.4.2.2. Azınlıklara Yönelik Ayrımcı/Dışlayıcı Uygulamalar

Yunanistan'ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının temel amacı, sınır bölgelerinde yaşayan, kendilerini çoğu kez başka bir “ulusal kimlik”le tanımladığı varsayılan ve dolayısıyla ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanan azınlıkların, farklılıkları nedeniyle ulusal yapıya dahil olamayacaklarının ve eşit hak ve yükümlülüklerle sahip “tam” yurttaşlar olarak kabul görmeyeceklerinin hatırlatılması; kültürel, siyasal, toplumsal ve ekonomik varlık ve etkinliklerini kısıtlayarak bu alanların “gerçek” Yunanlılarca doldurulmasını sağlamak ve bu unsurun azınlıkların yoğunluklu olarak yaşadığı ve çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde nüfus açısından hakim hale gelmesini sağlamak; ülkede kalarak çeşitli baskıcı ve ayrımcı uygulamalarla karşılaşmak ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmek ile “anavatan”a göç etme ikilemine sokulan azınlıkların göçü “gönüllü”

³⁸⁵ Bu konudaki uygulamaların ayrıntıları için bkz. Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, ss. 11-14; Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 97-103; Ayşe Nükhet Adıyeke, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: ‘Cemaat-ı İslamiyeler’ 1913-1998**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001, *passim*, özellikle ss. 35-42, 46-59 ve 67-71; Eren, **a.g.e.**, ss. 72-87. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 143-149; Cin, **a.g.e.**, ss. 195-207 ve 255-270; Özgüç, **a.g.e.**, ss. 156-159.

biçimde tercih etmelerini sağlamak veya kimi durumlarda doğrudan yasal ve/veya fiili önlemlerle bu göçü “zorunlu” hale getirmek; çeşitli baskıcı ve ayrımcı uygulamalarla karşılaşan azınlık mensuplarının çoğunluğa, devlete ve kurumlara güvenini sarsmak ve ülkede yaşam olanakları ile geleceğe yönelik umutlarını yok etmek ve ulusal türdeşliğe, azınlığın sayısını mümkün olduğunca azaltarak ulaşmaktır. Yunanistan’ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının, Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamasındaki ayrımcı/dışlayıcı boyut çerçevesinde gündeme geldiğini belirtmek gerekir. Buna göre, etnik/dilsel birlik ve süreklilik ile Ortodoksluk’un Yunan uygarlık ve ulusal kimliğinin temeli olarak görüldüğü bir ortamda, dilsel ve dinsel farklılıklar, ortak bir ulusal kültür zemini oluşturulmasının ve ulusal bütünleşmenin önünde en büyük engel olarak algılanmış ve hukuksal anlamda yurttaş olmakla birlikte, farklı özelliklerini sürdüren azınlıklar ulus içinde kabul edilmemişlerdir. Bu durumda “Müslüman Yunanlılar” söylemine rağmen, dinin farklı bir kültürel çevre ve kimlik yarattığı ve Ortodoks olmayanların gerçek anlamda Yunan olamayacakları düşüncesinden hareketle, azınlıkların dinsel farklılıklarına yapılan vurgu arttırılmış ve ötekileştirilen bu kesim ulusun dışında konumlandırılmıştır. Bu çerçevede gündeme gelen ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların, ağırlıklı olarak, Batı Trakya’da yaşayan Müslüman-Türk azınlığın göçünü temin etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim bu uygulamaların, bölgedeki mülkiyet yapısının ve sahipliğinin etnik/dinsel temelde dönüştürülmesine, özellikle eğitim alanındaki sınırlamalar yoluyla bu kesimin sosyal mobilité olanaklarının kısıtlanmasına ve bölgenin azgelişmiş yapı ve özelliklerinin sürdürülmesine yönelik önlemlerle de desteklendiğini söylemek mümkündür. Bir başka açıdan bakıldığında, Yunan devleti ile azınlıklar arasında çatışmalı bir tarihsel geçmişin bulunmamasına rağmen, azınlıkların özellikle dinsel farklılık nedeniyle Yunan olmalarının mümkün görülmemesi; kendilerini komşu ülkelerin ulusal kimlikleri ile özdeşleştirdiği varsayılan bu kesimin sadakatine yönelik kuşku ile “anavatan” devletleri lehine 5. kol faaliyetlerinde bulunmalarına yönelik şüpheler ve sınır bölgelerinde yaşayan azınlıkların diğer devletlerin irredentist talep ve etkinliklerinin konusu olması olasılığı, bu konunun güvenlik boyutu çerçevesinde değerlendirilmesine yol açmış ve bu durum bir yandan Yunanistan’ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının gerekçesini oluştururken, diğer yandan da bu uygulamaların

toplumsal/siyasal meşruiyetini arttıran bir etken olmuştur. “Ayrımcı/dışlayıcı boyut”un Yunan ulusal kimliğine içkin karakteri bir yana, Yunanistan’ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının ağırlığının, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte artmaya başladığı görülür. Bunda, Yunanistan’da savaş sonrası ortamda, savaş sırasında işgalci güçlerle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Arnavutluk sınırında yaşayan çok sayıda Arnavut’un Arnavutluk’a sürülmesi ve geri kalanların da ülkenin çeşitli bölgelerine dağıtılması, ülkenin kuzey kesiminde yaşayan Yunanistan Yahudilerinin Alman işgal güçlerince yok edilmesi ve İç Savaş sırasında çok sayıda Makedon’un ülke dışına çıkarılması ve Makedon kimliğinin yoğun bir baskı altına alınmasıyla birlikte, ülkedeki etnik/ulusal azınlıkların sayısının büyük oranda düşürülmesine veya bunların kamusal görünürlüğüne azaltılmasına paralel olarak, Yunan toplumunun türdeş ve tek kültürlü bir ulus olduğu ve ülkede Lozan Antlaşması ile varlığı ve azınlık hakları tanınmış olan Batı Trakya’daki Müslüman azınlıktan başka azınlık bulunmadığı yönündeki söylemin yaygınlık kazanmasının etkili olduğu söylenebilir³⁸⁶. Bu bağlamda Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine paralel olarak ve özellikle de 1964 yılından sonra Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı üzerinde yoğunlaşmaya başlayan bu uygulamaların, 1967-1974 yılları arasındaki Cunta döneminde çeşitliliğinin artarak sürdüğü ve baskıcı yönünün ağırlık kazanmaya başladığı görülür. 1974 yılında Yunanistan demokratik rejime geri dönmüşse de azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalar açısından önemli bir değişiklik meydana gelmemiş; hatta 1980’li yıllar, bu uygulamaların şiddeti açısından doruk noktasını oluşturmuştur. Ancak, 1990’ların başından itibaren Yunanistan’ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarını nispi ve tedrici olarak azaltma yoluna gittiği görülür. Bunun başlıca nedenleri, Balkanlarda etnik/dinsel sorunlar nedeniyle önemli çatışmaların baş göstermesi ve bunun Yunanistan’ın ulusal güvenliğe yönelik algılamalarını etkilemesi; ayrımcı uygulama ve baskıların azınlık kimliğini güçlendirdiğinin ve keskinleştirdiğinin farkına varılması; değişen uluslararası koşullarda azınlık sorunlarının artık ülkelerin

³⁸⁶ Bu konuda bkz. Ioannis N. Grigoriadis, “On the Europeanization of Minority Rights Protection: Comparing the Cases of Greece and Turkey”, **Mediterranean Politics**, Vol. 13, No. 1, March 2008, p. 24; Thalia Dragonas, “Negotiation of Identities: The Muslim Minority in Western Thrace”, **New Perspectives on Turkey**, Issue 30, Spring 2004, p. 2; Dimitris Christopoulos ve Konstantinos Tsitselikis, “Treatment of Minorities and Homogeneity in Greece: Relics and Challenges”, Çevrimiçi: www.kemo.gr/archive/papers/ChristTsitsel.htm. .

içişleri kapsamında değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak, başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerin bu konuda müdahalelerine yol açması ve bu uygulamaların Yunanistan'ı uluslararası alanda giderek zor durumda bırakmaya başlaması; azınlık haklarına ve farklılıklara saygı gösterilmesi konusunda Yunanistan'ın üyesi olduğu AB'den gelen baskılar ve dış politika amaç ve vizyonunda değişikliğe giden Yunanistan'ın bölgede AB değerlerinin temsilcisi olan, öncü ve güçlü ülke imajını yerleştirmeye ve güçlendirmeye yönelik çabalarıdır. Bununla birlikte, aşağıdaki örneklerde ve 3. bölümde de görüleceği üzere, sözkonusu uygulamaların tamamen sona ermediğini de belirtmek gerekir. Yunanistan'ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının, toplu halde olmasa da bireysel düzeyde vatandaşlıktan çıkarmaya varan ayrımcı/baskıcı önlemler yanında, azınlıkların ulusa dahil olmadıklarını, tam ve eşit yurttaşlar olarak kabul edilmeyeceklerini hissettiren, varlık ve yaşam koşullarını kısıtlayan ve nihai olarak göç etmelerini sağlamaya yönelik ayrımcı ve baskıcı önlemler biçiminde de gündeme geldiği söylenebilir. Bu çerçevede sözkonusu önlemlerin, azınlıklara karşı ayrımcı nitelikteki yasa hükümlerinin doğrudan biçimde uygulanması (örneğin Yunan Vatandaşlık Yasası'nın 19. maddesi gibi), antlaşma ve yasalardaki kimi hükümlerin azınlıklara karşı uygulanmaması (örneğin Türkiye'de öğrenim gören azınlık mensuplarının diploma denkliklerinin tanınmaması veya gayrimenkul alım satımına izin verilmemesi), kimi yasa hükümlerinin sadece azınlıklara karşı uygulanması (örneğin azınlık esnaflarına verilen cezaların en üst limitten kesilmesi) ve çoğunlukla da idari önlemler (birçok konuda yapılan başvuruların sürüncemede bırakılması gibi) biçiminde uygulamaya konduğu söylenebilir. Ayrıca bu uygulamalar sadece devletin doğrudan/dolaylı önlemleri ile değil, azınlığa karşı girişilen şiddet eylemlerinin veya buna yönelik çağrılarının faillerinin yakalanmasına yönelik kovuşturmanın ciddiyetle takip edilmemesi veya yakalanan faillere küçük cezalar verilmesi örneklerinde de görüleceği üzere, esas olarak sivil inisiyatifçe gerçekleştirilen kimi olaylara üstü kapalı destek vermesi şeklinde de gündeme gelmiştir. Son olarak Yunanistan'ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının, çoğu kez bireysel veya azınlığın küçük bir kesimini etkileyecek boyutta, bu konuda genel bir devlet politikasının varlığını gösteren, standartlaşmış idari önlemler biçiminde, azınlığın ve

diğer devletlerin önemli bir tepkisine yol açmayacak, etkileri ve sonuçları sınırlı ve zamana yayılan “küçük olaylar” şeklinde gündeme geldiğini söylemek mümkündür.

Yunanistan’ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının ilk ve en önemli örneğini, azınlık mensuplarının Yunan Vatandaşlık Yasası’nın 19. maddesi çerçevesinde vatandaşlıktan çıkarılması oluşturmaktadır. 1955 yılında çıkarılan 3370 sayılı Yunan Vatandaşlık Yasası’nın 1998 yılına dek yürürlükte kalan 19. maddesi şu şekildedir:

“Yunan-olmayan (*Non-Greek*) etnik kökenden bir kişi, geri dönme niyeti olmaksızın Yunanistan’dan ayrılırsa, bu kişinin Yunan yurttaşlığını yitirdiğine hükmedilebilir. Bu hüküm, yurt dışında doğmuş ve oturmakta olan Yunan-olmayan etnik kökenli kişilere de uygulanır. Ana-babasından ikisi birden veya hayatta olanı yurttaşlığını yitirmiş olan reşit olmayan çocuklardan yurt dışında yaşayanlar da yurttaşlığını yitirmiş olarak ilan edilebilir. Bu konularda, Yurttaşlık Konseyi’nin aynı yönde alacağı karara dayanarak, İçişleri Bakanı hüküm verir”³⁸⁷.

Esas olarak İç Savaş sırasında ve sonraki yıllarda ülkeyi terk eden Makedonların vatandaşlıktan çıkarılmasına ve geri dönmelerini engellemeye yönelik olan³⁸⁸ bu yasa hükmü, ilerleyen yıllarda Müslüman-Türk azınlığı aleyhine kullanılmaya başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle bu yasal düzenleme doğrudan bir biçimde, Batı Trakya’nın nüfus yapısının değiştirilmesine ve Müslüman-Türk azınlığın vatandaşlıktan çıkarılması yoluyla Yunan ulusundan dışlanması ve fiili varlığının azaltılmasına yönelik olarak uygulanmıştır. Yunan yurttaşları arasında, Yunan etnik kökenli olup olmama gibi ırkçı bir ölçüt kullanarak açık bir ayrımcılık yapan bu madde, Yunan Anayasası’nın tüm Yunanlıların yasa önünde eşit olduğunu hükme bağlayan 4/1 maddesine ve dinsel inanç özgürlüğünün dokunulmaz olduğu ve bireysel ve medeni hakların kullanımının kişinin dinsel inançlarına bağlı olmadığı hükmünü getiren 13/1 maddesine aykırı biçimde uygulamaya konmuştur³⁸⁹. Diğer taraftan azınlığa mensup kişilerin ülkeye geri dönme niyetlerini saptama konusunda

³⁸⁷ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 111.

³⁸⁸ İç Savaş sırasında “siyasal mülteci” olarak ülkeyi terk eden Makedonların da 1980’li yıllarda bu konuda ayrımcılıkla karşılaştığı görülmektedir. 1982 yılında bir Bakanlar Kurulu kararı ile (106841) iç savaş sırasında ve bu nedenle ülke dışına siyasal mülteci olarak çıkan, soy bakımından Yunanlı tüm kişilerin Yunanistan’a dönmelerine izin verilmişken, etnik Makedonlar bu hakkın kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca 1540/1985 sayılı yasa ile de, yalnızca soy olarak Yunan olan siyasal sürgünlere, el konmuş mülkleri üzerinde hak talep etme imkanı tanınmış; ancak Makedonlara bu hak tanınmamıştır. Bu konuda bkz. McDougall, **a.g.e.**, p. 13-14, par. 44.

³⁸⁹ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 112; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 34-35.

açık bir kriter bulunmaması, bu maddenin keyfi biçimde uygulanmasına yol açmıştır. Uygulamanın işleyişi genel hatlarıyla şu şekilde olmuştur: Bir azınlık mensubunun veya ailesinin bir süredir ortada gözükmediği ihbarını alan veya pasaport kayıtlarından bir süredir yurtdışında bulunduğunu tespit eden polis, ilgilinin evine gelerek kontrollerde bulunmuş ve komşuları ve yakın çevresinde soruşturmaya girişmiştir³⁹⁰. Birçok durumda komşulardan bir tanesinin ifadesi dahi bu kişilerin geri dönmeyecekleri konusunda yeterli karine oluşturmaya yeterli olmuştur. Polis durumu İçişleri Bakanlığı Vatandaşlık İşleri Bürosu'na bildirmiş ve böylece vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin süreç başlamış; ancak azınlık mensupları durumdan haberdar edilmemişlerdir. Doğal olarak iki aylık itiraz süresini de kaçıran bu kişiler Yunan vatandaşlığından çıkarıldıklarını sınır kapılarında veya bir işlem için başvuruda bulundukları resmi makamlarda öğrenmişlerdir. Uygulama o denli keyfi olmuştur ki, Yunanistan dışına hiç çıkmamış olan veya o sırada Yunan ordusunda askerlik hizmetini görmekte olan bazı kişilerin dahi vatandaşlıktan çıkarıldığı belirtilmektedir³⁹¹. Bu konuda gerek AB'nin, gerekse uluslararası toplumun giderek artan baskılarıyla karşı karşıya kalan Yunanistan, Haziran 1998'de bir hükümet kararnamesiyle bu maddeyi iptal etmiştir. Ancak bu iptal kararında o ana kadar alınan kararların geriye yürümeyeceği hükmü yer almış; diğer bir deyişle bu madde uygulaması çerçevesinde vatandaşlığını yitirenler, otomatik olarak Yunan vatandaşlığını geri kazanamamışlardır. Normal vatandaşlığa alınma prosedürü çerçevesinde başvuru yapma hakkı bulunan bu kişilerin, gerek devlet kurumlarına karşı yaşadıkları güven kaybından, gerekse sürecin uzun, zahmetli, pahalı ve küçük

³⁹⁰ Oran, Yunan makamlarının kimi durumlarda yerel yöneticilerden Yunan vatandaşlığından çıkarılmak istenen kişiler hakkında geri dönmeyeceklerine ilişkin belge verilmesini talep ettiğini ve hatta buna direnen yerel yöneticilerin çeşitli cezalara çarptırıldığını belirtmektedir: “Örneğin, Şahin (Ehinos) Nahiye Müdürü Mehmet Fikri İhtiyar, aralarında Yunan ordusunda askerlik yapanların da bulunduğu 30 azınlık mensubu hakkında böyle bir belgeyi vermeyi reddettiği için İskeçe Bidayet Mahkemesi tarafından Nisan 1991’de 18 ay hapse ve 3 yıl süreyle medeni haklardan yoksun kalmaya çarptırılmıştır”. Baskın Oran, **Yunanistan’ın Lozan İhlalleri**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 1999, s. 31.

³⁹¹ Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, ss. 31-32; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 35; Human Rights Watch, **Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece**, New York, Human Rights Watch Publications, 1990, pp. 11-13. Yunanistan’da halen yaklaşık 200 kadar azınlık mensubunun haymatlos olarak yaşadığı belirtilmektedir. Thomas Hammarberg, “Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following his Visit to Greece on 8-10 December 2008”, CommDH(2009)9, 19 February 2009, Çevrimiçi: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Index=no&command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1156816&SecMode=1&DocId=1368674&Usage=2>, p. 7, par. 25.

düşürücü nitelikte olmasından ve elde edilecek sonucu kestirmenin güç olmasından dolayı bundan kaçındıkları gözlemlenmektedir³⁹². Yunanistan'ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının yasa metinlerine yansıyan en açık örneğini oluşturan bu yasa maddesinin 1955-1998 yılları arasındaki uygulaması sonucunda, Yunan resmi rakamlarına göre yaklaşık 60.000 kişi Yunan vatandaşlığını yitirerek haymatlos durumuna düşmüştür³⁹³. Bunun büyük bir çoğunluğunu da Türkiye'ye kısa süreli ziyaret veya öğrenim görme amacıyla giden Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı mensupları oluşturmaktadır³⁹⁴. Vatandaşlıktan çıkarılan kişilerin sayısının, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının şu andaki nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturması, sorunun önemini ortaya koyan bir başka göstergedir.

Vatandaşlıktan çıkarılma ile bağlantılı olan ve kısa bir süre uygulanan bir başka önlem ise, azınlık mensuplarına “geri dönüşü olmayan pasaport” verilmesidir. Buna göre, tüm pasaportlarda matbu olarak bulunan “dönüş dahil birden fazla seyahat için geçerlidir” ibaresinin “dönüş dahil” kısmı, özellikle okuma-yazma bilmeyen azınlık mensuplarına verilen pasaportlarda karalanmış, bu durumun farkında olmadan yurtdışına çıkanların ülkeye geri dönüşlerine izin verilmemiş ve bu kişiler 19. madde uygulaması ile vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1985 yılında başlayan bu uygulama, gerek Türkiye'nin bu durumdaki kişileri ülkesine sokmaması, gerekse konunun azınlık basınında ve çeşitli uluslararası platformlarda gündeme getirilmeye başlanması üzerine 1986 yılı ortalarında sona ermiştir. Bunun dışında pasaportların verilmesi konusunda da azınlık mensuplarına ayrımcılık uygulanmış³⁹⁵; diğer Yunan yurttaşları 5 yıl süreli ve her ülke için geçerli pasaport alabilirken, azınlık mensuplarına tek gidiş dönüşlü veya bir yıl süreli ve yalnızca Türkiye için geçerli pasaportlar verilmiş³⁹⁶ ve yurtdışı çıkışları için diğer Yunan yurttaşlarından daha

³⁹² Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Hammarberg, Yunanistan'ı bu konudaki süreci hızlandırmaya ve yurtdışında olan ve geri dönme niyeti bulunmayan “vatansız” kişilere de belli bir tazminat ödenmesi olasılığını değerlendirmeye davet etmiştir. Hammarberg, **a.g.e.**, p. 7, 13, par. 25, 58.

³⁹³ Hammarberg, **a.g.e.**, p. 7, par. 24.

³⁹⁴ Bu konuda bkz. Grigoriadis, **a.g.e.**, s. 26. Gümölcine Milletvekili İlhan Ahmet'in 2005'te Yunan Meclisi'ne verdiği soru önergesine İçişleri Bakanlığı'nın verdiği yanıtı göre, Vatandaşlık Yasası'nın 19. maddesi çerçevesinde 1955-1998 yılları arasında 46.638 Müslüman-Türk Yunan vatandaşlığından çıkarılmıştır. Bu konuda bkz. Yaşar, **a.g.e.**, s. 67.

³⁹⁵ Bazı azınlık mensuplarına 1970'li yıllarda pasaport verilmediği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 19-20.

³⁹⁶ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 280.

düşük miktarlarda döviz tahsisi yapılmıştır³⁹⁷. Ayrıca 1990'lı yılların başlarında bazı azınlık mensuplarının pasaportlarına, gerekçe gösterilmeksizin belli sürelerle el konduğu görülmüştür³⁹⁸.

Yunanistan'ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının bir başka boyutu mülkiyet alanında ortaya çıkmaktadır. Bu alandaki uygulamaların da yoğunlukla Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığını hedef aldığı söylenebilir. Bu uygulamaların temel amacının, nüfusun önemli bir kesiminin (azınlık nüfusunun yaklaşık %47'si³⁹⁹) tarımla uğraştığı Batı Trakya'da en önemli üretim aracı konumundaki toprağın mülkiyetinin, satın alma ve diğer yollarla Ortodoks Yunanlılara transferi yoluyla bölgenin demografik yapısının değiştirilerek Yunan etnik unsurunun hakim hale gelmesini sağlamak ve ülkede kalması halinde yeni toprak satın alamayan ve gerek sosyo-ekonomik konumu ve gerekse eğitim düzeyi nedeniyle başka bir işte çalışması mümkün olmayan azınlık mensuplarının ekonomik gelir kaynaklarının ve yaşam olanaklarının kısıtlanmasıyla göç sürecinin hızlandırılması ve bu yolla azınlık nüfusunun azaltılması olduğu ifade edilebilir. Bir başka amacın ise, azınlığa farklı olduğu için ayrımcı muamele ile karşı karşıya kaldığının ve tam vatandaş olarak kabul edilmediğinin hissettirilmesi, yoğunluk toplumuna ve devlet kurumlarına karşı güveninin sarsılması ve ülkede geleceği olmadığına inandırılmasıyla huzursuz olmasını sağlamak ve bu yolla göç sürecini hızlandırmak olduğu ileri sürülebilir. Genel anlamda 1923'ten beri görülen ve bu bağlamda süreklilik arzeden mülkiyet alanındaki ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların, özellikle Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs sorunu nedeniyle gerilimin artmaya başladığı 1964 yılından sonra yoğunluk kazandığı ve çeşitliliğini arttırdığı söylenebilir⁴⁰⁰. Üçüncü Bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı için kısaca değinmek

³⁹⁷ Bu konuda bkz. Mustafa Gürsel, "Batı Trakya'da Bugünkü Durum-3", **Milliyet**, 21 Ekim 1977, s. 6.

³⁹⁸ HRW, **Destroying Ethnic...**, pp. 13-14.

³⁹⁹ Thalia Dragonas and Anna Frangoudaki, "Educating the Muslim Minority in Western Thrace", **Islam and Christian-Muslim Relations**, Vol. 17, No. 1, January 2006, p. 24.

⁴⁰⁰ Poulton, Kıbrıs sorunu nedeniyle gerilen uluslararası ortamda, 1964 yılında Türkiye'nin 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'na son vererek İstanbul'da yaşayan Yunan uyruklu Rumları ülke dışına çıkarmaya başlamasıyla birlikte, Yunanistan'ın da Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığın mülkiyet edinmesini engelleme konusunda gizli bir karar aldığını belirtmektedir. Bu konuda bkz. Hugh Poulton, "Changing Notions of National Identity Among Muslims in Thrace and Macedonia: Turks, Pomaks and Roma", **Muslim Identity and the Balkan State**, Hugh Poulton and Suha Taji-Farouki (Eds), London, Hurst & Company, 1997, p. 86. Öte yandan Batı Trakyalı gazeteci

gerekirse, bu uygulamaların, azınlık mensuplarının yeni taşınmaz satın almasına izin verilmemesi; azınlık mensuplarına ait arazilerin Ortodoks Yunanlılarca satın alınmasının çeşitli yollarla teşvik edilmesi; kamulaştırmalarda özellikle azınlık mensuplarının verimli topraklarının hedef alınması; toprak bütünleştirmesinin, azınlığın verimli topraklarının elinden çıkmasını sağlayacak şekilde ve azınlık aleyhine ayrımcı bir biçimde uygulanması ile zilyetliğin veya eski tapuların tanınmaması gibi yollarla ve devlet arazisinin fuzuli işgali iddiasıyla toprak düzeni ve mülkiyetine ilişkin var olan durumun azınlık aleyhine sorun haline getirilmesi ve azınlığın sahip olduğu topraklara el konması önlemlerinden oluştuğu söylenebilir. Bununla birlikte sözkonusu önlemlerin 1990'lı yıllarda tedrici bir biçimde uygulamadan kaldırıldığı ve buna bağlı olarak azınlığın bu konudaki şikayetlerinin de azaldığı belirtilmelidir. Öte yandan bu uygulamaların Yunanistan lehine genel olarak başarıya ulaştığını söylemek mümkündür: 1923'te Batı Trakya'daki toprakların %84'ü Müslüman-Türklerin mülkiyetinde bulunmakta iken, bu oranın günümüzde %20-40'lara dek gerilediği tahmin edilmektedir⁴⁰¹.

Yukarıda sıralanan, ayrımcı yasaların uygulamaya geçirilmesi, yasa hükümlerinin ayrımcı bir biçimde uygulanması veya kimi yasa hükümlerinin azınlıklar aleyhine yanlış yorumlanması gibi devletin doğrudan bir biçimde uygulamaya koyduğu önlemler yanında, dolaylı bir biçimde gerçekleştirilen ve azınlıkların yurttaşlık haklarından eşit biçimde yararlanmalarını engellemeye yönelik uygulamalar da bulunmaktadır. Bu konularda genel bir devlet politikasının varlığını ortaya koyacak ölçüde standartlaşmış idari davranışlar biçiminde uygulamaya konan bu önlemler, Yunanistan'ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bu uygulamaların genel amacının, azınlıklara yurttaş olmalarına karşın tam ve eşit yurttaşlar olarak görülmediklerinin hatırlatılması ve ekonomik anlamda zor durumda bırakılması yoluyla azınlığın göç

Sebahattin Galip, 7 Kasım 1969 tarihli Azınlık Postası gazetesinde yayınladığı Yunan Başbakanı Papadopoulos'a açık mektubunda, azınlık mensuplarının taşınmaz mal satma ve satın alma konusunda uzun yıllardan beri karşılaştığı sıkıntılara çözüm bulunmasını beklediğini belirterek yeni oylanacak olan anayasanın, tüm vatandaşlara mülk sahibi olma hakkı tanıyan 21. maddesinin azınlık mensuplarına da eşit biçimde uygulanması konusunda taleplerini gündeme getirmektedir. S. Cebecioğlu, **Batı Trakya Türkleri'nin Yaşam Savaşı**, İstanbul, Erol Matbaacılık, 1975, ss. 9-13.

⁴⁰¹ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 2; Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 155.

sürecinin hızlandırılması olduğu söylenebilir. Bu ayrımcı uygulamalar esas olarak Cunta döneminde başlamış ve 1980’li yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır.

Bu uygulamaların en başında azınlıkların kamu hizmetine alınmasında yapılan ayrımcılıklar gelmektedir. Askeri cuntanın hakim olduğu dönemde 29 Eylül 1968 tarihinde Yunan Anayasası’nda yapılan değişiklikle Hristiyan olmayanların devlet memuru olamayacaklarına ilişkin hükmün getirilmesiyle⁴⁰² yasal düzeyde, 1974 yılından sonra da idari bir tasarruf biçiminde gündeme gelen uygulama çerçevesinde, anayasanın yurttaşların eşitliğini öngören hükümlerine ve Yunan kamu personel rejiminde liyakat ilkesinin geçerli olmasına rağmen, gerekli şartları taşıyan azınlık bireyleri, birkaç istisna dışında, memur olarak istihdam edilmemişlerdir⁴⁰³. Gerçekten de Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının nüfusu ile karşılaştırıldığında, kamu kesiminde istihdam edilenlerin oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Azınlığın ağırlıklı olarak kırsal bir toplum özellikleri göstermesi, eğitim düzeyinin genel olarak düşük olması ve azınlık mensuplarının Yunanca’ya tam anlamıyla hakim olmamaları ve ayrımcılığa uğrama kuşkusu nedeniyle başvuruda bulunmaktan kaçınmaları gibi etmenlerin, azınlığın kamu kesiminde istihdam düzeyinin düşük olmasında bir miktar etkili olduğu kabul edilse bile, bu durumun yerel yönetimler açısından da geçerli olması ilginçtir. Kentlerde yaşayan azınlık gençlerinin erişim imkanları dolayısıyla eğitim seviyelerinin nispeten yüksek olmasına ve işsizliğin yaygın bir sorun oluşturmaya rağmen, azınlığın nüfusun önemli bir kesimini oluşturduğu kentlerin yerel yönetimlerine azınlık mensupları memur olarak alınmamış veya alınan kişiler de Hristiyanlarca tercih edilmeyen çöpçülük gibi marjinal işlerde veya mevsimlik-geçici işlerde istihdam edilmişlerdir. Diğer taraftan askerlik hizmetini görmekte olan azınlık mensupları da çoğu kez geri hizmetlerde

⁴⁰² Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁰³ Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının ileri gelenlerinden Dr. Sadık Ahmet’in yaşadıkları, bu konudaki uygulamaların tipik bir örneğini oluşturmaktadır: Selanik Tıp Fakültesinden mezun olan operatör Dr. Sadık Ahmet, 1984 yılında Gümülcine devlet hastanesine başvurmuş, fakat açık kadroya tek aday kendisi olduğu halde başvurusu reddedilmiştir. Kadro iki ay sonra Hristiyan bir Yunanlı doktor alınarak doldurulmuş ve kendisine Selanik’teki bir hastanede iş bulması söylenmiştir. Yine dış hekimi Mehmet Raifoğlu’nun, ekonomist Ramadan Duban’ın, öğretmen Mehmet Mollaşerifhasan’ın, eczacı Halil Ethem’in, eczacı Cavit Çingur’un ve eczacı Yüksel Nurioglu’nun 1982-1989 yılları arasında İskeçe Valiliği’nde açılan kadrolar için yaptıkları başvurular da reddedilmiştir. HRW, **Destroying Ethnic...**, pp. 37-38

görevlendirilmiş ve hak ettikleri halde rütbeleri verilmemiştir⁴⁰⁴. 1990'lı yıllarda başlayan değişim sürecinde Yunanistan'ın bu konuda olumlu adımlar atmaya başladığı belirtilmelidir. Bu çerçevede 1998'de Müslüman azınlığa mensup Yunan vatandaşlarının askeri okullara girmesine izin verilmesinin ardından Yunan ordusunda azınlık mensubu subaylar görev yapmaya başlamış ve Yunanca'ya iyi derecede hakim olan ve üniversite mezunu azınlık mensupları yerel yönetimlerde ve Vatandaş Hizmet Büroları'nda istihdam edilmişlerdir⁴⁰⁵. Öte yandan 2008 yılında yapılan yeni bir yasal düzenleme ile memur istihdamında azınlık mensuplarına %5 oranında kota uygulanmasına karar verilmiş; ancak bu uygulama henüz yaşama geçirilmemiştir⁴⁰⁶. Bununla birlikte, azınlığın kamu kesiminde istihdam düzeyinin halen oldukça düşük olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Diğer taraftan bu uygulamanın esas olarak Batı Trakya bölgesinde geçerli olduğu, yukarıda Yunanistan'ın azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaları kısmında da değinildiği üzere, azınlık mensuplarına ailesi ile birlikte Batı Trakya dışına çıkması şartıyla kamu kesiminde iş olanakları sağlandığı ve hatta azınlığın bu konuda teşvik edildiği görülmektedir⁴⁰⁷.

Bu konudaki ayrımcı uygulamalardan bir başkası ise, yurtdışında öğrenim gören azınlık mensuplarının üniversite diplomalarının denkliğinin tanınmamasıdır. Bu konuda yetkili kuruluş olan DİKATSA (Üniversitelerarası Yabancı Öğrenim Diplomalarını Tanıma Merkezi), yurtdışında öğrenim görmüş birçok Hristiyan Yunan vatandaşının diploma denkliğini onaylarken, yapılan sınavda başarısız oldukları gerekçesiyle, özellikle Türkiye'de öğrenim görmüş olan azınlık mensuplarının diplomalarının geçerliliğini onaylamamış; bunun bir sonucu olarak bu kişiler mesleklerini icra edememişlerdir. Dış hekimlerine sınav zorunluluğu bulunmamasına rağmen Türkiye'den mezun dış hekimlerine sınav yapılması ve bunun sonucunda denkliğin verilmemesi, bu konudaki ayrımcılığın boyutunu gözler

⁴⁰⁴ Bu konuda bkz. Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 19; Cin, **a.g.e.**, s. 55.

⁴⁰⁵ Mandacı ve Erdoğan, **a.y.**; Nurgül Bostan ve Ali Hüseyin, "Batı Trakya'nın Değişen Yüzü", **Stratejik Analiz**, C. 5, S. 51, Temmuz 2004, s. 69.

⁴⁰⁶ Michel Hunault, "Freedom of Religion and Other Human Rights for Non-Muslim Minorities in Turkey and for the Muslim Minority in Thrace (Eastern Greece)", Council of Europe Parliamentary Assembly, Doc. 11860, 21 April 2009, Çevrimiçi: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc09/EDOC11860.pdf>, p. 26, par. 154-155.

⁴⁰⁷ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 39.

önüne seren bir uygulamadır. Denklik alamayan azınlık mensuplarının örgütlediği Mücadele Komitesi'nin eylemlerinin ve 1990'larda Yunanistan'ın azınlıklara yönelik yaklaşımında meydana gelen değişimin bir sonucu olarak bu alanda bir miktar ilerleme kaydedilmiş ve hekim ve diş hekimlerinin diplomalarına denklik verilmeye başlanmış olmakla birlikte, diğer alanlarda öğrenim görenlerin halen denkliğe ilişkin bazı sorunlar yaşadığı belirtilmektedir⁴⁰⁸.

Bir başka ayrımcılık ise, Ortodoks Yunan yurttaşların aksine, azınlık mensuplarına yeni inşaat, tadilat ve onarım izni verilmemesi konusunda yaşanmıştır. Bu çerçevede, tüm ülkede geçerli olan yeni inşaat ve onarım için izin alınması zorunluluğu, Batı Trakya'da oldukça sıkı bir biçimde uygulanmış; azınlık mensuplarının yeni ev, okul ve cami inşa edilmesine yönelik izin dilekçeleri, ya protokol numarası verilmeyerek hiç işleme sokulmamış; ya kaybedildiği söylenmiş; ya işleme sokulduğu halde uzun süre cevaplanmamış ve sürüncemede bırakılmış ya da reddedilmiştir. Hatta akan damların aktarılması veya bahçe duvarının onarılması türünden basit onarımlara bile yine bu yöntemlerle izin verilmemiştir. İzin için başvuruda bulunan bir azınlık mensubunun durumu, Azınlık İşleri Koordinatörlüğü'ne bağlı Siyasi İşler Bürosu'nun emriyle bağlı bulunduğu karakol tarafından incelenir ve bu makamın raporu doğrultusunda gerekli izin verilir veya verilmezken; Hristiyan yurttaşlar için bu şekilde bir prosedür izlenmemiştir⁴⁰⁹. Gerekli izinler olmaksızın onarım faaliyetine girişen ve bunu yaptığı sırada yakalanan veya daha sonrasında tespit edilen azınlık mensuplarına hem idari para cezaları kesilmiş, hem de haklarında dava açılmıştır⁴¹⁰. Azınlığın bu konudaki şikayetlerinin de 1990 sonrası süreçte azaldığı söylenebilir.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı mensuplarının işyeri ruhsatı alma konusunda yaşadığı zorluklar da, Yunanistan'ın idari önlemler yoluyla azınlıklara karşı gerçekleştirdiği ayrımcılığın bir başka yönünü oluşturmaktadır. Yunanistan'da

⁴⁰⁸ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 42; Yaşar, **a.g.e.**, ss. 44-45.

⁴⁰⁹ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 139, dipnot 34.

⁴¹⁰ Bu konudaki çeşitli örnekler için bkz. HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 34; Mustafa Gürsel, "Batı Trakya'da Bugünkü Durum-4", **Milliyet**, 22 Ekim 1977, s. 6; Oran, **Türk-Yunan...**, s. 109-110 ve 139; Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 70-71; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 14. Yunan hükümeti 1980'li yılların ortalarında yasadışı olarak inşa edilen tüm binaların yasal bir statüye kavuşturulmasına ve kent planlarına dahil edilmesine yönelik bir karar almış ve uygulamaya koymuştur. Ancak, daha fazla büyümesi istenmeyen Atina ve Müslüman-Türk azınlığın yaşadığı bölge olan Batı Trakya bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Bu konuda bkz. HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 34.

yeni bir işyeri açmak veya faaliyette bulunan bir işyerini devralmak için valilikten ruhsat almak gerekmektedir. Ancak özellikle 1980’li yıllarda, gerek azınlığa mensup girişimci bireylerin işyeri veya fabrika açmalarına ve faaliyet alanlarını genişletmelerine⁴¹¹, gerekse hekimlik, diş hekimliği ve eczacılık gibi uzmanlık eğitimi almış kişilerin özel muayenehane ve eczane açmalarına⁴¹², yukarıda inşaat ve onarım ruhsatları konusunda sıraladığımız yöntemlerle, izin verilmemiştir. Bunun yanı sıra, azınlığın taşınmaz edinimine yönelik kısıtlamalar çerçevesinde dükkan satın almasına izin verilmediği ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki ortaklıkların da engellendiği görülmüştür⁴¹³. Azınlığın bu konudaki şikayetlerinin son yıllarda azalmakla birlikte boyut değiştirdiği ve özellikle Eczacılar Odası gibi meslek kuruluşları aracılığıyla ortaya konan çeşitli engellemeler biçiminde sürüldüğü gözlemlenmektedir⁴¹⁴.

Diğer taraftan azınlık mensuplarının traktör ehliyeti alma konusunda yaşadığı zorluklar da, azınlığın yaşamını doğrudan etkileyen bir başka ayrımcılık örneğini oluşturmuştur. Büyük çoğunluğu tarımla geçinen ve kırsal kesimde yaşayan bu azınlık açısından, traktör başlıca üretim, taşıma ve ulaştırma aracı konumundadır ve bunun kullanımı için gerekli ehliyete sahip olmak oldukça büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, azınlık mensuplarına motosiklet, otomobil ve kamyon ehliyetleri

⁴¹¹ Örneğin İskeçe’de bir fabrika kurmak isteyen Ali Müminoğlu’nun bu yöndeki başvurusu uzun bir süre valilik tarafından oyalanmış; yeni bir makine almak isteyen bir pastane sahibi ise bu izin konusunda yıllardır uğraştığını belirtmiştir. Bakkal İbrahim Salihoğlu da işyerini 10 m² genişletmek istediğinde, valiliğin bunu yapabileceğini belirtmesine rağmen, polis yetkilileri bunun için yeni bir işyeri ruhsatı alması gerektiğini, aksi takdirde dükkanının tümünden kapatılacağını söylemişlerdir. Bu konuda bkz. HRW, **Destroying Ethnic...**, pp. 36-37.

⁴¹² Eczacı Yüksel Nurioglu’nun deneyimi, bu konudaki ilginç bir örneği oluşturmaktadır: Türkiye’de Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi’ni bitiren Nurioglu, DİKATSA’dan 1980 yılında diploma denkliğini almış ve “Atina Üniversitesi Yüksek Sağlık Şûrasından sınavla 28 Nisan 1982 tarih ve 1598 sayılı denklik belgesini aldıktan sonra 20 Ekim 1982’de İskeçe Sağlık Müdürlüğüne başvurarak eczane açma ruhsatı istemiştir. Nurioglu bu tarihten 11 Ocak 1990 tarihine kadar beş kez eczane açma ruhsatı için başvuruda bulunmuş, kendisine sürekli olarak başvurusunun kaybolduğu, dolayısıyla da işlem yapılamadığı belirtilmiş, başvuru kayıt (protokol) numarası verilmediğinden dolayı bu idari işleme karşı uzun süre dava açamamış, sonuçta Yunan Yüksek İdare Mahkemesi’ne giden dosya ise bir türlü sonuçlandırılmamıştır. Sonunda, Nurioglu beşinci başvurusunu 24 Mayıs 1990’da İskeçe’den geri çekmiş, Rodop İli Sağlık Müdürlüğüne başvurmuştur. Nurioglu buradan da sonuç alamayınca 28 Eylül 1990 tarih ve 2166 [sayılı] dilekçeyle Danıştay’a bir kez daha dava açmıştır”. Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, ss. 43-44.

⁴¹³ Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 44.

⁴¹⁴ Bu konuda önemli bir örnek için bkz. *Tsingour Yunanistan’a Karşı*, 40437/98, 6 Temmuz 2000, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696625&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

yanında, alınması nispeten daha kolay olan traktör ehliyeti verilmemiştir. Ehliyet verilmemesi konusunda adayların sınavlardaki başarısızlığını gerekçe gösteren Yunan makamlarının bu konudaki tavrının, temel olarak, azınlığın tarımsal faaliyetlerini sekteye uğratma ve dolayısıyla ekonomik gelir kaynaklarını kısıtlama amacı taşıdığı söylenebilir. Gerek yerleşim yerlerinin küçük olmasından, gerekse yapılan ihbarlardan dolayı ehliyetsiz kullanım da mümkün olmamış; bu durumda yakalananlar hakkında hem dava açılmış, hem de trafik cezaları en üst sınırdan kesilmiştir⁴¹⁵. Diğer taraftan nüfusun büyük bir çoğunluğunun tütün üreticisi olduğu Batı Trakya’da tütün üretimine kota konması; azınlık mensuplarına bazı durumlarda kota verilmemesi ve tahsis edilen kotaların da hemen her zaman sahip olunan araziye ve rekolteye oranla düşük olması; tütün alımında azınlığın ürettiği tütünün düşük kaliteden gösterilmesi ve kota fazlası üretilen tütüne yetkililerce el konması uygulamaları da, Yunanistan’ın azınlık köylüsünün ekonomik anlamda zorlanması ve yaşam koşullarının ağırlaştırılmasına yönelik ayrımcı uygulamaları arasında sayılabilir⁴¹⁶. Azınlığın bu konudaki yakınmalarının da 1990’lı yıllarda önemli ölçüde azalma kaydettiği görülmektedir⁴¹⁷.

Bu konudaki bir diğer ayrımcı uygulama örneğini ise, azınlık mensubu esnaflara ve azınlığın bazı seçkinlerine karşı ayrımcı bir biçimde uygulamaya konan denetlemeler ile kesilen cezalar oluşturmaktadır. Bu çerçevede Müslüman esnaf, Ortodoks vatandaşlara uygulanmayan ölçüde sık ve ciddi denetimlere tabi tutulmuş; bu işyerlerine yönelik olarak temizlik, açılış-kapanış saatlerine ilişkin belediye zabıtarınca yapılan sıkı denetimlere, 1980’li yıllarda, özellikle de Batı Trakya’nın vergi denetimi konusunda “pilot bölge” olarak belirlenmesinin ardından maliye memurlarının rutin olmayan vergi denetimleri de eklenmiş; bu denetimlerde varlığı “mutlaka” saptanan hata ve eksiklere karşı kesilen cezalar ise, çoğu kez en üst

⁴¹⁵ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 37; Gürsel, “Batı Trakya’da Bugünkü Durum-4”, s. 6; Oran, **Türk-Yunan...**, s. 110.

⁴¹⁶ Bu konuda çeşitli örnekler için bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 387; Cin, **a.g.e.**, s. 293; Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 157-158; Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 63-64, 71-73; Gürsel, “Batı Trakya’da Bugünkü Durum-4”, s. 6.

⁴¹⁷ Bu noktada 2008’de yapılan bir düzenleme ile ehliyet sınavı yapılan diller arasına Türkçe’nin de eklendiğini ve traktör ve otomobil ehliyeti almak isteyen azınlık mensuplarının, istedikleri takdirde, yazılı sınava Türkçe olarak girebilmesinin mümkün hale geldiğini belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. “İsteyen Sürücü Ehliyet Sınavlarını Türkçe Verebilecek”, Çevrimiçi: <http://www.trakyadan.com/index.php?news=330>.

sınırdan olmuştur⁴¹⁸. Bu cezaların miktarı çoğu kez esnafların ödeme güçlerinin üzerinde olmuş ve birçok işyerinin kapanmasına yol açmış; kimi durumlarda, yıllar önce yaşamını yitirmiş kişilere veya kapanmış işletmelere bile ceza kesildiği görülmüştür⁴¹⁹. Diğer taraftan, azınlığın sindirilmesi ve yıldırılması amacı çerçevesinde, bu denetim ve ceza uygulamalarının, azınlığın davalarını alan avukatlar, gazeteciler ve din adamları gibi azınlık toplumunun ileri gelenlerine yönelik olarak da gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir⁴²⁰. Örneğin Batı Trakya’da yayınlanan Gerçek gazetesi sahibi İsmail Rodoplu’ya, yalan haber yazma suçlamasıyla verilen adli para cezaları yanında, 1977-1983 yılları arasında mali defterleri düzenli tutmadığı ve vergi beyanında bulunmadığı gerekçesiyle 4,5 milyon drahmi, Akın gazetesine de 8,5 milyon drahmi vergi cezası kesilmiştir⁴²¹. Yine bu konudaki uygulamaların da 1990’lı yıllarda önemli ölçüde azaldığı görülmektedir.

Yunanistan’ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının bir başka boyutunda ise, gerek devlet adına hareket eden kamu görevlileri, gerekse sivil inisiyatif tarafından doğrudan veya dolaylı yollardan yapılan tehditler ve uygulanan şiddet yoluyla azınlık üzerinde baskı kurulmasına yönelik önlemler bulunmaktadır. Bu uygulamaların temel amacının, azınlığa farklı olduğu için bu türden uygulamalarla karşılaştığını bir kez daha hatırlatmak; gerek fiziksel şiddet uygulanması, gerekse çeşitli taciz ve tehditlerle azınlığı yıldırma ve korkutma; azınlığın çoğunluk toplumuna ve devlete karşı güvenini kırmak ve ülkede yaşama olanak ve umutlarını zayıflatmak ve genel olarak huzursuz edilerek göç sürecini hızlandırmak olduğu söylenebilir. Esas olarak cunta döneminde başlayan bu uygulamaların yoğunluğu, Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan gerilimlere bağlı olarak değişmiş; özellikle de Kıbrıs Barış Harekâtı’nın gerçekleştirildiği 1974’te ve KKTC’nin ilan edildiği 1983’te önemli bir artış göstermiştir. Yunanistan’ın azınlıklara yönelik uyguladığı baskı önlemlerini, kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilen baskılar ve sivil inisiyatifçe gerçekleştirilen ancak devlet tarafından üstü kapalı olarak onaylanan ve hatta teşvik edilen baskılar

⁴¹⁸ Yaz, **a.g.e.**, s. 14;

⁴¹⁹ ABTTF, “Diğer Haksızlıklar – Gizli Genelge ve Direktiflerden Oluşan Azınlıkla İlgili Özel Mevzuat” Çevrimiçi: <https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=66&arsiv=1&typ=1>

⁴²⁰ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 113-115, dipnot 19.

⁴²¹ Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, ss. 40-41.

şeklinde iki ana kategoride incelemek mümkündür. Yine, kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilen baskı önlemleri de, kamu görevlilerinin çoğu kez yasadışı olan doğrudan eylemleri ve dolaylı eylemleri şeklinde ikiye ayrılarak incelenecektir.

Devlet görevlileri tarafından doğrudan gerçekleştirilen uygulamalardan ilki, devletin azınlıklar konusundaki söylem ve politikalarını sorgulayan, bu konudaki düşüncelerini paylaşan ve/veya azınlığın sorunlarını ve sıkıntılarını ulusal ve uluslararası platformlarda dile getirmeye çalışan azınlık seçkinlerinin sürekli olarak gözetim altında tutulması, izlenmesi ve haklarında raporlar düzenlenmesidir. Bu izleme faaliyeti ile, bir yandan azınlık seçkinleri taciz ve huzursuz edilerek susturulmaya ve yıldırılmaya çalışılırken, diğer yandan da bu kişilerin Türkiye'nin ajanları olduğu yönündeki kanaat toplum arasında yaygınlaştırılmaya ve “ötekinin içimizdeki temsilcisi” imgesi somutlaştırılmaya çalışılmış ve böylece bu kişiler dolaylı bir biçimde hedef gösterilmiştir. Gerçekten de 1980'li yıllarda özellikle azınlık seçkinlerinin başlıca yakınma konularından birini, sivil polisler veya Yunan haberalma örgütü (KİP) ajanlarınca gerçekleştirilen izleme faaliyetleri oluşturmuştur⁴²². Bu izleme, taciz ve tehditlerin, sadece azınlık mensuplarını değil, azınlığın şikayetlerini yerinde incelemek isteyen uluslararası tarafsız gözlemcileri ve akademisyenleri de hedef aldığını belirtmek gerekir⁴²³. Diğer taraftan, azınlık dinsel ve siyasal liderleri ile bazı gazeteciler hakkında oldukça sık bir biçimde ve bazı durumlarda uydurma suçlamalarla davalar açılması ve dava sürecinde çıkarılan çeşitli güçlükler, azınlığın sindirilmesine yönelik girişimler çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu uygulamanın birçok örneği bulunmakla birlikte, en önemlileri arasında, Dr. Sadık Ahmet'e, 1987 yılında Selanik'te demokrasi ve insan hakları konulu bir toplantıda katılımcılara, azınlığın sorunlarını dile getiren 10.000 imzalı bir bildiri dağıttığı için “devlet itibarını zedeleyici, uluslararası ilişkilerine zarar verici davranışlarda bulunmak”, “halkı endişeye sevk etmek ve bu amaçla yayın yapmak” ve “yalan haber yayma ve sahte evrak düzenleme” suçlamalarıyla açılan dava⁴²⁴; yine Ahmet hakkında 1989 seçim kampanyasında Türk sözcüğünü kullandığı için “iftira ve yalan haber yaymak”, “Türk sözcüğünü kullanma yoluyla açıkça veya

⁴²² Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 18; Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 129-132.

⁴²³ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 26.

⁴²⁴ Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 39; Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 39.

dolaylı olarak yurttaşları şiddete yöneltmek ve halk arasında bölünme yaratarak toplumsal barışı ve kamu düzenini bozmak” suçlamalarıyla açılan üç ayrı dava; birçok gazeteciye yayınlarından ötürü açılan davalar⁴²⁵ ve İskeçe seçilmiş müftüsü Mehmet Emin Aga hakkında atanmış müftünün yetkilerini gasp ettiği suçlamasıyla açılan davaların duruşmalarının, İskeçe’ye 250 kilometre uzaklıktaki Selanik, 400 kilometre uzaklıktaki Yenişehir, 550 kilometre uzaklıktaki Lamia ve 780 kilometre uzaklıktaki Agrinio’da görülmesi sayılabilir⁴²⁶. Diğer taraftan, dava açma uygulaması konusundaki başka bazı örnekler de⁴²⁷, bunun adeta bir “adli taciz” biçiminde sürdürüldüğünü ve sadece seçkinlerin değil, azınlığın bir bütün olarak sindirilmesi amacı taşıdığını göstermektedir.

Doğrudan kamu görevlilerince uygulanan baskılardan bir diğerini, Türkçe yazılı, işitsel ve görsel yayınlara yönelik kısıtlama ve engellemeler oluşturmaktadır. 1980’li yıllarda azınlığın Türk televizyonunu izlemesi, bölgeye Türk televizyonu ile aynı frekans üzerinde yayın yapan bir verici kurulması ve parazit oluşturulması

⁴²⁵ Gazeteci İsmail Rodoplu’ya, azınlığa yapılan baskıları, azınlığın topraklarının kamulaştırılmasını ve Şahin kasabasında yaşayanların Türk mü Pomak mı olduklarını konu edindiği yazıları ile ilgili olarak üç ayrı dava açılmış; yine İleri gazetesi sahibi Salih Halil’e de yazılarından ötürü birçok kez dava açılmış ve yargılamaların ardından hapis ve oldukça yüksek para cezaları verilmiştir. Yine Azınlık Postası gazetesi sahibi Selahattin Galip’e de 1973 yılında yayınladığı bir yazıdan ötürü 42 ay hapis, 200.000 drahmi para cezası, üç yıl medeni haklardan kısıtlama, gazetesine üç ay gümrüksüz kağıt verilmemesi ve ömür boyu gazetecilikten men cezası verilmiştir. Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 272-282; Cin, **a.g.e.**, s. 58; Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 56; Oran, **Türk-Yunan...**, s. 155, dipnot 5; Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 40-41. Diğer taraftan, diğer Yunan radyoları ile aynı şartlarda yayın yaptığı halde Işık Radyo’nun kapatılması (Yunanistan’da 3000’in üzerinde radyonun lisanssız olarak yayın yaptığı, bunların birçoğunun izin almadan anten kurduğu ve hiçbirini hakkında soruşturma başlatılmadığı belirtilmektedir) ve sahibi Abdülhalim Dede’nin polisten kötü muamele görmesi, “radyo kurma ve yayın yapma ehliyeti olmadan radyo yayını yapma”, “yayınlarda Türkiye propagandası yapma” ve “Türk azınlığı Yunan devletine karşı kışkırtma” suçlamalarıyla birçok kez mahkemeye verilmesi ve hapis cezasına çarptırılması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu konuda bkz. Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 18; Greek Helsinki Monitor (GHM), “Minority Rights in Greece”, 18 September 1999, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=1938, p. 36; HRW, **Greece The Turks of Western Thrace**, 1999, Çevrimiçi: www.hrw.org/reports/pdfs/g/greece/greec991.pdf, pp. 31-32. Bu konudaki diğer bazı örnekler için bkz. HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 25.

⁴²⁶ Cin, **a.g.e.**, ss. 269-270, 276.

⁴²⁷ 1973’te Yassören köyünde Türk ilkokul öğretmeninin görevden alınması üzerine çocuklarını okula göndermeyen 7 kişi hakkında dava açılması ve 40 gün hapisle cezalandırılması; 1976 yılında Rodop iline bağlı Arhondika köyünde ev ekmegi pişirmek için bahçesinde fırın yapmaya girişen bir azınlık mensubunun ruhsatı olmadığı için mahkemeye verilmesi, kaçak olarak traktör kullanırken yakalananlar hakkında açılan davalar; 1983 yılında İnhanlı köyünde toprak üzerindeki zilyetlik hakları tanımayan köylüler hakkında hazine arazisini fuzuli işgal suçlamasıyla dava açılması ve köylülerin birer yıl hapis cezası ve 150.000 drahmi para cezasına mahkum edilmeleri; yine 1983 yılında Mustafçova’da kendi arazilerini işlerken “yakalanan” beş köylünün aynı suçlamayla ikişer yıl hapis cezasına çarptırılmaları, bunun örnekleri arasında sayılabilir. Bu konuda bkz. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 56-57; Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 109 dipnot 12, 110 ve 126; Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 53.

yoluyla engellenmeye çalışılmış, ayrıca konumu gereği Türk televizyonlarının yayını alabilen bölgelerde ise kahvehaneler gibi toplu yerlerde Türk televizyonunun izlenmesi yasaklanmıştır⁴²⁸. Radyo yayınları açısından da benzer bir uygulama sözkonusu olmuş⁴²⁹; 19 Kasım 1983'te, yani KKTC'nin ilanından dört gün sonra İskeçe'de Türklere ait kahvehanelere baskın yapan polis, burada oturanları Türk radyosu dinledikleri için zorla dışarı çıkarmış ve kahveleri kapatmıştır⁴³⁰. Benzer bir şekilde Türkçe plak, kaset ve videokasetlerin dinlenmesi ve izlenmesi ve yine KKTC'nin ilanından sonra camilerden hoparlörle ezan okunması yasaklanmıştır. Diğer taraftan 1990'lı yılların ortalarına dek, Türkiye'de yayınlanan kitap, dergi ve gazetelerin de Batı Trakya'ya girmesi engellenmiştir⁴³¹. Bu konudaki kısıtlama ve engellemelerin son yıllarda görülmediğini belirtmek gerekir.

Fiziksel şiddet uygulamaları, tehdit ve çeşitli engellemeler, kamu görevlilerinin doğrudan giriştiği baskılar arasında sayılabilir. Özellikle 1974 yılından sonra artan fiziksel şiddet uygulamalarının genellikle karakollarda gerçekleştirildiği ve Yasak Bölge'de yoğunlaştığı söylenebilir⁴³². Yine özellikle 1980'li yıllarda Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı mensupları, günlük yaşamlarında kamu görevlilerinin bazı tehditlerine maruz kalmışlardır⁴³³. Yine polis veya jandarmanın azınlığa karşı bazı ayrımcı engellemelerde bulunduğu da görülmüştür⁴³⁴.

Azınlığa karşı kamu görevlilerinin dolaylı baskı uygulamaları ise temelde sivil inisiyatif tarafından gerçekleştirilen kimi şiddet çağrı ve eylemlerine karşı pasif tutum takınılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Yunan resmi makamlarının, gerek bildiriler dağıtılması yoluyla yapılan şiddet çağrılarını, gerekse

⁴²⁸ HRW, *Destroying Ethnic...*, pp. 24, 26.

⁴²⁹ Bu konuda bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 281.

⁴³⁰ Oran, *Türk-Yunan...*, s. 118.

⁴³¹ HRW, *Destroying Ethnic...*, pp. 24-26.

⁴³² Örneğin Kasım 1976'da Sosti köyünde Abdi Salih ve Mehmet Murat adlı köylülere yolda adlarını soran polis, Salih'i dere yatağında döverek terk etmiş; Şahin kasabası jandarma komutanı Konstaninos Papakonstantinu, 1979 yılında Molla Osman Cemali Hasan adlı genci karakolda öldürseye dövmüştür. Oran, *Türk-Yunan...*, s. 117. 29 Ocak 1988 tarihindeki olayların ardından birçok köylünün evlerinde veya karakollarda jandarmalar tarafından dövülmesi de bunun örnekleri arasındadır. Bu konuda bkz. Eren, *a.g.e.*, s. 113.

⁴³³ Resmi bir işlem için devlet dairelerine dilekçe veren ve başvurusu sürüncemede bırakılan ancak konunun üzerine giden kişilere, karakoldan haber yollanarak işin peşini bırakması, aksi halde "kötü olacağı"nın ima edilmesi gibi uygulamalar bunun örnekleri arasındadır. Oran, *Türk-Yunan...*, s. 139.

⁴³⁴ Azınlık mensuplarının pazarlarda satış yapmalarının engellenmesi ve İskeçe'ye bağlı Büyük Mursallı köyünün suyunun kesilerek bir Rum köyüne verilmesi gibi uygulamalar, bunun örneklerinden bazılarıdır. Oran, *Yunanistan'ın Lozan...*, s. 26.

kimi radikal yerel basında yer alan azınlığı küçük düşürücü ve düşmanlığa sevk edici yayınları engellemeye yönelik girişimde bulunmadığı, bunlar hakkında Yunan Ceza Yasası'nın ilgili maddelerine göre dava açmadığı ve bu eylemlerin yoğunlaştığı zaman dilimlerinde azınlığın güvenliğini arttırmaya yönelik ek önlemler almadığı görülmüştür. Bunun yanında, azınlık mensupları ve mallarına karşı girişilen şiddet eylemlerinin ardından faillerin yakalanmasına yönelik kovuşturmaların gerekli ciddiyetle yürütülmediğini ve çoğu kez faillerin yakalan(a)madığını söylemek mümkündür. Bunun dışında yakalanan faillere verilen cezalar da çoğu kez Kilise önderliğinde toplanan paralarla para cezasına çevrilebilecek kadar hafif cezalar olmuştur⁴³⁵.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığına karşı uygulanan baskıların bir diğer boyutunda ise, çeşitli şekillerde uyarılan kitlenin gerçekleştirdiği gösteriler ve taşkınlıklar ile siviller tarafından girişilen saldırılar bulunmaktadır. Temelde sivil inisiyatifçe örgütlenerek gerçekleştirilen bu eylemlerin, devlet tarafından üstü kapalı bir biçimde onaylandığı ve hatta yukarıda bahsedildiği şekilde, kamu görevlilerinin pasif tutum takınmalarıyla adeta teşvik edildiği söylenebilir. Bu şekilde gerçekleştirilen baskılar da Türk-Yunan ilişkilerindeki gerilimlere duyarlı olmuş ve 1974 yılından sonra yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

Bunların başında Ortodoks Yunanlıların azınlığa karşı kışkırtılmasına yönelik çabalar gelmektedir. Bunun esas olarak üç biçimde gerçekleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. İlk olarak bazı aşırı grupların Batı Trakya'da dağıttıkları bildirilerle çoğunluk toplumunda azınlığa karşı düşmanlık oluşturulmaya veya körüklenmeye çalışılmakta, halk azınlığa karşı eyleme geçmeye davet edilmektedir⁴³⁶. Aşırı ulusçu/dinsel bir görüş çerçevesinde ve oldukça sert bir üslupla kaleme alınan bu

⁴³⁵ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 26.

⁴³⁶ 1973, 1975 ve 1985 yıllarında EAOKs ANTİKAS örgütünün dağıttığı "Türklere Ölüm" başlıklı bildiriler bunun örnekleri arasında sayılabilir. Örgütün 13 Haziran 1975'te dağıttığı bir bildiride şu ifadeler yer almaktadır: "İskeçeli (Xanthi) Yunanlılar! Bir yıl önce kurulan 'Antikas' barbar istilacının Kıbrıs'ı cebren işgal etmesi üzerine, Trakya topraklarının geleceği hakkındaki tehlikeleri çok yakından ve büyük bir endişe ile izlemektedir. Bir yıllık sessizlikten sonra ve Trakya'nın aleyhine yapılan Türk propagandasının her türlü sabır sınırını aşması üzerine örgüt bugünden itibaren faal ve dinamik şekilde faaliyete geçmeye karar verdi. İskeçeliler, örgütün amacı Yunan Trakyası'nın milli gururunu zedelemeye devam edecek, Türk propagandasının organı olan her şahsın Yunan aleyhtarı faaliyetini bütün imkanlarla insafsızca yok etmektir". Örgütün 24 Eylül 1975'te dağıttığı bildirilerde de azınlık mensubu gazeteci Asım Haliloğlu Türk ajanı olarak gösterilmiş ve Yunan halkından bu kişiyi katletmeleri istenmiştir. Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 269; Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 58, 131; Oran, **Türk-Yunan...**, s. 116, dipnot 20.

bildirilerde, genel olarak, azınlığın Türk kimliğine ve Türkiye bağlantısına vurgu yapılmakta; azınlığın Yunanistan’da varlık ve yaşam hakkı sorgulanmakta ve çoğunluğa şiddet çağrısında bulunmaktadır. Bunlardan ikincisi, aşırı eğilimli yerel basın tarafından gerçekleştirilen yayınlardır. Kimi durumlarda eleştiri sınırını aşarak hakaret ve küçük düşürme boyutuna ulaşabilen bu yayınlarda azınlık kimliği ve çoğunluk toplumuyla bütünleşme boyut ve niyeti sorgulanmakta, azınlığın “ötekiliğine” ve farklılıklarına vurgu yapılmakta ve çeşitli azınlık mensupları ve azınlık kurumları hedef gösterilmektedir⁴³⁷. Son olarak, bölgeye özel bir önem veren ve azınlığa karşı olumsuz tutumuyla bilinen Kilise’nin çeşitli faaliyetlerinin de çoğunluğun azınlığa karşı tahrikinde önemli bir payı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda gerek kiliselerde verilen vaazlar, gerekse dinsel liderlerin bazı kritik zamanlarda düzenlediği gösteriler ve önemli konular üzerine yaptıkları açıklamalar, çoğunluğun tepki ve düşmanlığını arttıran ve kitleyi eyleme yönlendiren bir unsur olmuştur⁴³⁸.

Bu kışkırtmaların bir sonucu olarak çoğunluğun azınlığa karşı giriştiği saldırıları, nispeten küçük ve bireysel olaylar ile kitlesel saldırılar biçiminde ikiye ayırmak mümkündür. Bu çerçevede ilk kategoride yer alan ve azınlık mensuplarına

⁴³⁷ Bu yayın organlarının başında Gümölcine’de yayınlanan aşırı sağ eğilimli Hronos gazetesi gelmektedir. Bu gazetede 1974 yılında yayınlanan “Eskiden Dost Görüyorduk, Şimdi Düşman Görüyoruz” başlıklı yazıda şu ifadeler yer verilmiştir: “Burada, *misafireten bulunan* ve mübadele dışı tutulmuş bir Müslüman azınlığı vardır. Hem sonra, bu misafirlik de Türkiye’de aynı miktardaki Elen azınlığın mevcudiyet şartına bağlıdır. Madem ki oradaki Rum azınlığı Türkler tarafından zorla yok edilmiştir, buradaki Müslüman azınlığı da otomatikman mübadil durumuna düşmekte[dir] ve böylece bu azınlık da buradan yok olacaktır. Meselenin hukuki yönü budur. Böyle olunca da, ne bir azınlık meselesi vardır, ne de anlaşma ve görüşmeler yapılabilir. Eğer bugün Elen çoğunluk azınlığa karşı kötü bir tutum içindeyse, bu kabahat yine azınlığındır”. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 116 (abç). Ayrıca yine aynı gazetede yayınlanan ve azınlığın dinsel liderlerini küçük düşürücü nitelikte olan, tehdit eden, tahrikkâr ifadeler yer veren ve hedef gösteren diğer yazılar için bkz. Cin, **a.g.e.**, s. 265 dipnot 602 ve ss. 289-290, dipnot 645. Diğer gazete ve örnekler için bkz. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 165-167.

⁴³⁸ Örneğin 16 Ağustos 1996 tarihinde Piskopos Damaskinos’un çağrısıyla Gümölcine’de bir miting düzenlenmiştir. Mitingin esas düzenlenme amacı o sırada Türkiye’de gündeme gelen ve Ayasofya’nın camiye çevrilmesine yönelik bir planı protesto etmek olsa da, miting süresince yapılan konuşmalarda Kıbrıs olayları ile bağlantı kurulmuş (o sıralarda Kıbrıs’ta çıkan olaylarda iki Kıbrıslı Rum yaşamını yitirmiştir) ve toplanan kalabalık galeyana getirilmiştir. Demir sopa ve zincirlerle donanmış bazı gruplar mitingin ardından yürüyüşe geçerek bazı azınlık mensuplarına saldırmış ve azınlığın sahip olduğu bazı dükkanlara zarar vermişlerdir. Bölge valisi ve hükümet saldırıları kınamış, ancak bölgede çok sayıda polis kuvveti bulunmasına rağmen polis yetkilileri bu saldırıları önlemek için hiçbir önlem almamıştır. Hatta bazı görgü tanıklarına göre üniformalı bir polis de bir kişinin dövülmesi olayına fiilen katılmıştır. Bölge valisi polisin bu olaylarda görevini yapmadığını belirterek soruşturma başlatmıştır. Bu konuda bkz. International Helsinki Federation for Human Rights (IHF), “Annual Report 1997 – Greece” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewhtml.php?doc_id=4815.

fiziksel şiddet uygulanması⁴³⁹, azınlığın dinsel yapılarına⁴⁴⁰ ve çeşitli kurumlarına⁴⁴¹ ve azınlığa ait konut ve işyerlerine⁴⁴² zarar verilmesi şeklinde gerçekleştirilen saldırıları, temelde aşırı birey ve grupların eylemleri olarak değerlendirmek gerekir. Bu olayların görülme sıklığının, Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türk-Yunan ilişkileri ile doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir. Bir kez daha, bu saldırıların faillerinin çoğu kez yakalanmadığını vurgulamak yerinde olacaktır. İkinci kategoride ise, normal koşullarda azınlığa karşı büyük bir öfke ve düşmanlık beslemeyen ancak çeşitli yollarla uyarılan çoğunluk bireylerinin, azınlığa karşı kitlesel biçimde girdiği saldırılar bulunmaktadır. Bu saldırıların azınlık aleyhine gösteri yürüyüşleri düzenlenmesi, azınlık mensuplarına fiziksel saldırılar ve azınlığın sahip olduğu işyerlerinin tahrip edilmesi ve yağmalanması şeklinde gerçekleştirildiği görülmüştür. 29 Ocak 1988 ve 1990 tarihlerinde Gümölcine’de çıkan olaylar⁴⁴³; 26 Ocak 1990

⁴³⁹ 1956’da Mısvaklı köyünde tarlalarından dönen üç azınlık mensubundan ikisinin öldürülmesi, birinin ağır yaralanması; 1957’de Karacaoğlan köyünde kahvehanenin basılarak burada bulunanların yaralanması; 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nın ardından birçok azınlık mensubunun sokaklarda dövülmesi; Nisan 1990’da Gümölcine’de 5 azınlık gencinin yaralanması ve azınlığın gittiği bir kahvehaneye ateş açılması bu olayların örnekleri arasında sayılabilir. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 52-53, 57 ve 137; Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 26.

⁴⁴⁰ 1975 yılında Ariana ve İrcan köylerindeki minare alemlerinin yerden açılan ateşle kırılması ve Amfia köyü caminin kilimlerinin cami önünde yakılması; 1976’da Makri köyü caminin yakılması; Mayıs 1988’de Gümölcine’de bulunan Tabakhane ve Yüksek Mescit camilerine bomba atılması, Ekim 1988’de Yusuf Hoca ve Şehreküstü camilerinin camlarının kırılması; 1975’te Vafeika köyünde ve İskeçe Pırnallık mahallesi, Mayıs 1992’de İskeçe mezarlığındaki mezar taşların kırılması bunun örnekleri arasındadır. Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 58; Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, ss. 25-26; Cin, **a.g.e.**, s. 229.

⁴⁴¹ Dedeğaç’ta bulunan tek azınlık ilkokulu ile Susurköy ilkokulu 1976 yılında yakılmış; aynı yıl Arsakion köyünde yapılan saldırıda köyün ilkokul önemli hasar verilmiştir. 1988’de Kırmahalle ilkokulunun camları kırılmıştır. Susurköy olayının faili yakalanmış ancak tutuksuz yargılanmış; sanık olduğu davada hapse mahkum edilmişse de, bu ceza paraya çevrildiği için aynı gün serbest kalmıştır. Bu konuda bkz. Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 26; Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 59.

⁴⁴² 1976 yılında Arsakion köyünde bir evin damı yıkılarak bir dükkana hasar verilmiş; aynı dönemde Kalomokastro köyünde azınlığa ait bir ev yakılmaya çalışılmıştır. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 117.

⁴⁴³ Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı, Gümölcine Türk Gençler Birliği’nin ve Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği’nin kapatılmasını, Türk kimliğinin reddedilmesini ve son zamanlarda artan baskıları protesto etmek amacıyla 29 Ocak 1988 tarihinde bir yürüyüş düzenlenmesine karar vermiştir. Ancak bu tarihte Gümölcine’ye gelen yollar kesilerek yürüyüş yasaklanmış; Gümölcine çevresinde barikatlar ardında biriken köylüler de polisin gerçekleştirdiği müdahale ile dağıtılmış; bu sırada polis ile birlikte hareket eden bazı Hristiyan sivillerin de azınlık mensuplarına saldırılarda bulunduğu görülmüştür. Bu olaylarda birçok azınlık mensubu yaralanmış; Gümölcine’de bazı azınlık ileri gelenleri, o sırada birikmeye başlayan Hristiyan Yunan yurttaşlarının hakaretlerine ve saldırı tehditlerine maruz kalmışlardır. Azınlık, bundan iki yıl sonra hem bu olayları anmak, hem de 26 Ocak 1990 tarihinde Dr. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif’in tutuklanmalarını protesto etmek için bu olayların yıldönümü olan 29 Ocak 1990 tarihinde geniş katılımlı bir mevlit düzenlemeye karar vermiştir. 28 Ocak’ta azınlık temsilcileri ile polis yetkilileri arasında görüşmelerin sürdürüldüğü sırada, Solakidis adlı bir Yunanlının bir Müslümanın saldırısına uğradığı haberini veren yerel radyolar, Hristiyan Yunanlıları bu mevlidi engellemeye çağırmışlardır. 29 Ocak sabahı Solakidis’in yaşamını yitirdiği

tarihinde Dr. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif'in yargılandıkları davanın duruşmasından sonra yapılan gösteriler⁴⁴⁴ ve 23-24 Ağustos 1991 tarihlerinde İskeçe'de çıkan olaylar⁴⁴⁵, bu saldırıların ve azınlık üzerinde kurulan baskının en önemli örneklerini oluşturmaktadır.

2.4.2.3. Azınlığı Bölmeye Yönelik Uygulamalar

Azınlığı bölmeye yönelik uygulamalar, Yunanistan'ın kendine özgü olan ve yukarıda incelenen azınlıklara karşı asimilasyoncu ve ayrımcı/dışlayıcı önlemler yanında yaşama geçirdiği uygulamalar bütünü olarak değerlendirilebilir. Esas olarak

söylentisi yayılmış, bir yandan yerel basın ve radyolar, diğer yandan da azınlığa karşı tutumuyla tanınan Gümülcine Metropolit Damaskinos, Hristiyan Yunanlıları kışkırtarak harekete geçmeye davet etmişlerdir. “Yunan mini 6-7 Eylülü” olarak nitelendirilebilecek bu olaylar, toplanan yaklaşık 1000 kişilik bir grubun saat 11'den itibaren azınlık mensuplarına ve azınlığın sahibi olduğu işyeri ve kahvehanelere karşı saldırıya girişmesi ile başlamıştır. Bu olaylarda, Mehmet Emin Aga ve Ahmet Faikoğlu gibi azınlığın dinsel ve siyasal liderlerinin de aralarında bulunduğu yaklaşık 30 kişi ciddi biçimde yaralanmış; 400 kadar işyeri tahrip edilmiş ve yağmalanmış; 500.000 dolar tutarında maddi hasar meydana gelmiştir. Olaylar sırasında Gümülcine'de çok sayıda polis bulunmakla birlikte bunların olaylara müdahale etmediğini ve hatta kimi zaman yol gösterdiğini, ayrıca daha önceden dükkanlarına küçük Yunan bayrakları yapıştırılan Hristiyan esnafın olaylardan hiçbir zarar görmediğini belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, ss. 27-28; Eren, **a.g.e.**, ss. 106-114 ve 117-119; Cin, **a.g.e.**, s. 158.

⁴⁴⁴ 1989 seçim kampanyalarında azınlığın Türk etnik kimliğine vurgu yapan Dr. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif hakkında “yurttaşları şiddete yöneltmek, halk arasında bölünme yaratmak ve kamu düzenini bozmak” suçlamalarıyla açılan davanın ilk duruşması 25 Ocak 1990 tarihinde gerçekleştirilmiş ve mahkeme 26 Ocak'ta açıkladığı kararı ile sanıkları 18 ay hapis ve 3 yıl siyasi haklardan men cezasına çarptırmıştır. Bu karar, duruşmayı izleyen çok sayıda Hristiyan Yunanlı tarafından coşkuyla karşılanmış, bu sırada duruşmayı canlı olarak yayınlayan yerel radyoların kışkırtmalarının da bir sonucu olarak çok sayıda Yunanlı mahkeme binası önünde toplanmaya başlamış ve olaylar, Türk azınlık aleyhine bir gösteri yürüyüşüne dönüşmüştür. Bu sırada birçok azınlık mensubu bağımsız milletvekili İsmail Rodoplu'nun bürosuna sığınmış; sayıları giderek artan göstericiler büroyu kuşatarak azınlık aleyhine tezahüratta bulunmaya başlamış ve içeride bulunanların dışarı çıkmalarını istemişlerdir. Polis bu olaylara müdahale etmemiş; büronun boşaltılması halinde gösterinin sona ereceğini söylemiş, ancak mahsur kalanların can güvenliğini garanti edemeyeceğini belirtmiştir. Bu ortamda azınlık mensupları göstericilerin hakaretleri arasında büroyu terk etmişlerdir. Bu konuda bkz. Eren, **a.g.e.**, ss. 114-116.

⁴⁴⁵ 22 Ağustos 1991 tarihinde 182 sayılı müftülük kararnamesi çerçevesinde, azınlık tarafından tasvip edilmeyen Mehmet Emin Şinikoğlu'nun Yunan resmi makamlarınca müftü olarak atanmasını ve İskeçe seçilmiş müftüsü Mehmet Emin Aga'nın polis tarafından tartaklanarak müftülüktен çıkarılmasını protesto etmek isteyen yaklaşık 500 kadar azınlık mensubu akşam saatlerinde barışçı oturma eylemi başlatmışlardır. Gece yarısından sonra yaklaşık 150 kişilik bir Yunan fanatik grubu sopa, taş ve şişelerle protestoculara ve azınlığa ait işyerlerine karşı saldırıya geçmiştir. Bu olaylarda 36 kişi yaralanmış, 10 dükkan hasar görmüş ve yağmalanmıştır. Bu konuda bkz. HRW, **Greece: Improvements for Turkish Minority; Problems Remain**, April 1992, Çevrimiçi: www.hrw.org/reports/pdfs/g/greece/grec924.pdf, pp. 7-9; Cin, **a.g.e.**, s. 56 ve 265; Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 28.

azınlık içindeki siyasal, dilsel/kültürel, ekonomik ve bölgesel anlamdaki çeşitli farklılık ve ayrışmaların vurgulanması, derinleştirilmesi veya yenilerinin oluşturulmaya çalışılması biçiminde gündeme gelen bu uygulamaların, Yunanistan'ın azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaları ve ayrımcı/dışlayıcı uygulamaları ile tezat oluşturmadığı, aksine bunları tamamladığı ve uygulanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu bağlamda azınlığı bölmeye yönelik uygulamalar ile, azınlığın asimilasyonu mümkün görülen ve “ulusal” kimliğini sürdürmekte kararlı kesimleri arasına net bir sınır çekilerek bu politikaların uygulanacağı hedef belirginleştirilmekte; bu kesimlere karşı izlenecek politikaların toplumsal/siyasal meşruiyeti arttırılmakta ve azınlığın iç tutarlılık ve gücü zayıflatılarak bu politikalara karşı geliştirebileceği tepki ve direniş asgari düzeye çekilmeye çalışılmaktadır. Bu uygulamanın amaçlarının, genel hatlarıyla, gerçek sorunlardan uzaklaşarak yapay veya ikincil sorunlarla meşgul olan bir toplumun daha kolay yönetilebileceği varsayımından hareketle ve belli çıkarlar doğrultusunda azınlık topluluklarının gündeminin belirlenmesi veya saptırılması; devlet ile azınlığın birbirine karşıt bir biçimde tanımlandığı ve konumlandırıldığı bir ortamda kimi azınlık birey ve kurumlarının devlet safına çekilmesi veya kendilerini devletin istediği biçimde tanımlamalarının sağlanması; gerek azınlık içindeki tartışma ve ayrışmaların derinleştirilmesi, gerekse yeni ayrışmaların ortaya çıkmasının teşvik edilmesiyle azınlığın iç dayanışma ve tutarlılığının zayıflatılması ve etkili bir güç olabilmesinin önüne geçilmesi ile azınlıkların “ulusal” kimliklerini güçlendirmelerinin ve sürdürmelerinin engellenmesi ve akraba devletleri ile siyasal/kültürel bağlarının zayıflatılması ve/veya yok edilmesi olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan, dilsel, dinsel, kültürel ve coğrafi farklılıklar nedeniyle gerçekleşmesi güç olsa da, etnik kimliğin reddi başta olmak üzere devlet tarafından uygulanan kısıtlama ve baskılar temelinde farklı azınlık grupları arasında (örneğin Müslüman azınlıkla Makedonlar arasında) empati kurulmasının ve işbirliğinin arttırılmasının önlenmesi gibi bir amacının bulunduğu söylenebilirse de, bu uygulamaların, esas olarak Müslüman-Türk azınlığı hedef aldığını belirtmek gerekir. 1923'ten bu yana görülen ve süreklilik arz eden bu uygulamaların biçim ve içeriğinin, gerek azınlığın sosyolojik ve kimliksel gelişimine, gerekse Türk-Yunan ilişkilerinin genel seyrine bağlı olarak değişim gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bu uygulamalardan ilki, azınlık içinde dünya görüşü veya siyasal düşünce farklılıklarından doğan ayrışmaların derinleştirilmesi ve yönetimin bunlardan biri tarafında yer alarak güçlendirmeye çalışması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Yunanistan, azınlığın kimliği konusundaki genel politikalarına da uygun biçimde, Türkiye’de yaşayanlarla soy ve kültür ortaklığına ve bağlarına dikkat çeken, Türkiye’de modern ve laik bir ulus ve devlet inşası çabalarına paralel olarak azınlık kimliğinin de laik ve “ulusal” yönüne vurgu yapan ve azınlığın çağdaş bir anlayış çerçevesinde örgütlenmesini savunan ve bu kimlik anlayışını azınlık arasında yaygınlaştırmaya çalışan ulusçu kanada karşı, din adamlarının başını çektiği, azınlığın esas kimliğinin İslam olduğunu ve böyle kalması gerektiğini savunan ve geleneksel yaşam ve düşünce tarzını korumaya çalışan tutucu kesimi desteklemiştir. Diğer taraftan Yunanistan’ın sınır bölgesinde yaşayan bu azınlık arasında Türkiye ile aynı esaslara dayanan bir kimlik anlayışının gelişmesini ve yaygınlaşmasını, gerek Türkiye’nin çeşitli müdahale ve taleplerine yol açabileceği, gerekse azınlığın bazı taleplerini gündeme getirebileceği kaygısıyla ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algıladığı ve engellemeye çalıştığı belirtilmelidir. Bu uygulama ile Yunanistan’ın amaçlarının, azınlığa hakim olan kapalı cemaat yapısı ile geri sosyo-ekonomik yapı ve ilişkilerinin sürdürülmesi; azınlık arasında etnik/ulusal kimliğin gelişmesinin engellenmesi veya bu yöndeki çabaların kabul görmemesinin sağlanması; azınlığın kimlik konusunda ikilemler ve zihin bulanıklıkları yaşamasının sağlanarak bu ortamın kolay bir biçimde manipüle edilmesi ve zaman içinde azınlığın bu konuda duyarsızlaştırılması ve ortak kültür ve iletişim platformunun yok edilerek azınlık ile Türkiye arasındaki siyasal/kültürel bağ, etkileşim ve dayanışmanın zayıflatılması olduğu söylenebilir. Bu yöndeki uygulamaların 1923’ten bu yana sürekli bir biçimde var olduğu ve süreç içerisinde çeşitlilik kazandığı söylenebilir. Bu çerçevede ele alınabilecek uygulamalardan ilki, tutucu kesimde yer alan azınlık dinsel ve/veya siyasal liderlerine destek verilmesi ve Yunanistan’ın İslam’ın koruyucusu olduğu imajının yaygınlaştırılmasıdır. Bu uygulamaların, bir yandan laik-ulusçu lider ve kesimler karşısında etkili bir güce kavuşabilmeleri için bu kişilerin gerek faaliyetlerine izin verilmesi, gerek maddi ve manevi açıdan desteklenmesi ve gerekse çeşitli azınlık kurumlarının başına getirilmeleri yoluyla, diğer yandan da Türkiye’de dine saygı gösterilmediği ve hilafetin kaldırılması ve

dinsel yapı ve kurumların hukuksal/siyasal/toplumsal alandaki etki ve belirleyiciliğinin azaltılması gibi laikleşmeye yönelik faaliyetlerin dinsizlik anlamına geldiği şeklindeki düşüncenin ve ülkede Cemaat-i İslamiye Heyetleri ve Müftülükler başta olmak üzere çeşitli dinsel kurumların devlet koruması altında olmasının ve bunların özerkliğine karışılmamasının, Yunanistan'ın İslam'a olan saygısını gösterdiği şeklindeki söylemin yaygınlaştırılması biçiminde hayata geçirildiği söylenebilir. Bunun en önemli örneğini Türkiye'deki rejim aleyhtarlarının Batı Trakya'daki faaliyetlerine izin verilmesi oluşturmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında rejim karşıtı ve gerici faaliyetlerinden dolayı vatandaşlıktan çıkarılan ve sınır dışı edilen 150 kişiden 12 tanesi Batı Trakya'ya yerleşmiş; başında son Osmanlı Şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi'nin bulunduğu bu grup, hem Milli Mücadele'nin hemen ardından, hem de sonraki yıllarda Türkiye'den kaçan diğer bazı kişilerin⁴⁴⁶ de desteğini alarak güç ve etkinliğini arttırmıştır. Türkiye'deki rejimi ve reformları hedef alan, hilafet ve şeriat yanlısı propaganda ile kısa sürede çevresinde önemli sayıda insanı toplamayı başaran bu grup, azınlık toplumunda, etkileri günümüzde dahi hissedilen, dinsel/geleneksel kurum, yapı ve ilişkilerin sürdürülmesini savunan ve azınlığın İslam kimliğine vurgu yapan tutucu kesim ile Türkiye'nin model alınarak reformlar yapılmasını ve çağdaşlaşmayı savunan ve azınlığın Türk kimliğine vurgu yapan ulusçu kesim arasındaki ayrışmanın temellerini atmıştır. Türkiye'deki gelişmelerin ve reformların azınlık tarafından yakından izlendiği ve sempatiyle karşılandığı bir ortamda, ortaya çıkan bu bölünmeyi önemli bir fırsat olarak değerlendiren Yunanistan ise, bunlara, faaliyetlerine izin vererek, gazetelerine maddi yardım yaparak⁴⁴⁷ ve önemli azınlık kurumlarının başına gelmelerini sağlayarak⁴⁴⁸ destek vermiştir. Böylece bir yandan azınlığın kendini sadece dinsel kimlik çerçevesinde tanımlamasına yönelik eğilim güçlendirilir ve azınlık arasında "ulusal"

⁴⁴⁶ Bunların ağırlıklı olarak Milli Mücadele sırasında Yunan ordusuyla işbirliği yapan Çerkezlerden ve eski İttihatçılardan oluştuğunu belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Özgüç, **a.g.e.**, s. 119, dipnot 15.

⁴⁴⁷ Bunlar arasında, Anadolu'dan kaçan Çerkezlerden olan Karaferyeli Hasan Mustafa'nın sahibi olduğu "Balkan", 150'liklerden Çopur Hakkı'nın "İtila" gazetesi ve Mustafa Sabri Efendi'nin çıkardığı "Yarın" sayılabilir. Bu konuda bkz. Özgüç, **a.g.e.**, ss. 119-124.

⁴⁴⁸ Örneğin 150'liklerden Ali Vasfî, 1928-1932 yılları arasında İskeçe Cemaati İslamiye başkanı olarak atanmış; Karaferyeli Hasan Mustafa Dedeagaç Cemaati İslamiye başkanlığı yapmış; Veledin Hoca Dimetoka Müftüsü olarak atanmış; 150'liklerden Namık ile diğer muhaliflerden Rifatoğlu Rıfki, Akif, Hüseyin Hamit ve Pepe Kenan çeşitli yerlerde öğretmen olarak görevlendirilmişlerdir. Bu konuda bkz. Cin, **a.g.e.**, ss. 110 ve 233.

kimliğin yaygınlaşmasına ve çağdaşlaşmayı sağlayacak reformların benimsenmesine yönelik çabaların önüne geçilir ve azınlığın Türkiye’den nispi olarak uzaklaşması sağlanırken, diğer yandan da etkileri Türkiye’de de hissedilen ve dolayısıyla Türkiye’nin rahatsızlığına neden olan önemli bir muhalefet odağına ülkesinde yer veren Yunanistan, Türkiye’ye karşı önemli bir siyasi koz elde etmiştir. 1930 yılında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması’nın imzalanmasının ardından Yunanistan, Türkiye’nin sunduğu listede bulunan rejim muhaliflerini sınır dışı etmişse de, tutucu kesimin liderlerine verdiği desteği sürdürmüş ve böylece azınlık içindeki tartışma ve bölünmenin sürmesine katkıda bulunmuştur. Diğer taraftan Yunanistan’ın bu ayrışma ve tartışmayı, eğitim alanında geleneksel yöntem ve kurumları destekleyerek derinleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu çerçevede Türkiye’de Harf Devrimi’nin yapıldığı 1928’den sonra bazı azınlık okullarında da latin harfleriyle öğretime başlanmış, ancak bu geçiş süreci, yeterli eğitim materyali bulunmaması, yeni harflerle öğretim yapacak nitelikte öğretmenlerin az olması ve kimi durumlarda da yeni harflerle öğretime azınlığın karşı çıkması gibi nedenlerle oldukça yavaş olmuş ve azınlığın eğitiminde kullanılan alfabe konusunda uzun süre bir ikilik yaşanmıştır. Yunanistan ise, azınlığın hem kendi içinde, hem de Türkiye ile iletişimini zayıflatmak amacıyla, eski harflerle eğitim yapılmasına izin vermiş; azınlık eğitiminde tek bir alfabe kullanılmasına yönelik yasal bir düzenleme yapmamış⁴⁴⁹; sonuç olarak Arap harfleri ile eğitimi desteklemiştir⁴⁵⁰. Ayrıca Yunanistan’ın azınlığın modern eğitim veren ortaöğretim kurumlarına karşı, tutucu kesimin etki alanında bulunan, öğrencilerin parasız ve yatılı olarak eğitim gördüğü ve derslerin büyük bölümünün Yunanca ve Arapça yapıldığı medreseleri desteklediği görülmüştür: Dinsel esaslar çerçevesinde eğitim yapacak olan ve dolayısıyla azınlığın dinsel kimliğini güçlendireceği düşünülen medreselerin kurulmasına ve faaliyetine izin verilmiş; bu kurumlara önemli maddi destek sağlanmış; mezunlarının ilkokullarda öğretmen olarak çalışmalarına izin verilmiş ve hatta kimi durumlarda

⁴⁴⁹ Yunanistan’da 1977 yılından çıkarılan 694 sayılı “Batı Trakya Müslüman Azınlık Okullarına İlişkin” yasanın 7. maddesi ile, diğerleri yanında, “alfabenin Latin veya Arap harfleriyle olması” konusunda düzenleme yetkisi Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı’na bırakılmıştır. Diğer bir ifadeyle hangi alfabenin kullanılacağı yasada düzenlenmemiş ve Bakanlığın idari takdirine bırakılmıştır. Bu durumda Bakanlık, isterse, tüm azınlık okullarında eğitimin Arap harfleriyle yapılmasına karar verebilecektir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 79-80.

⁴⁵⁰ Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 132-133.

Türkiye’den mezun formasyonlu öğretmenlerin yerine bu kişilerin tercih edilmesi telkin edilmiş⁴⁵¹; SÖPA’ya alınacak kişiler bu kurumların mezunları arasından seçilmiştir. Son olarak, Yunanistan’ın tutucu kesimin dernekler biçiminde örgütlenmesini teşvik etme ve yayın organlarına destek sağlama yoluyla da tutucu ve ulusçu/reformist kesimler arasındaki tartışma ve ayrışmayı derinleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu çerçevede Yunan makamları bir yandan ulusçu yayınların etkisini azaltmak amacıyla tutucu kesim tarafından yayınlanan Balkan, Yarın, Milliyet gibi gazeteleri maddi olarak desteklerken⁴⁵², diğer taraftan da Gümölcine Türk Gençler Birliği’nin etkinliğini azaltmak amacıyla 1933 yılında İttihad-ı İslam Cemiyeti’nin ve 1948 yılında İntibah-ı İslam Cemiyeti’nin ve Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği’ne rakip olarak da Müslüman Muallimler Birliği’nin kurulmasını teşvik etmiştir⁴⁵³. Ancak, Yunan makamlarının tutucu kesimin tüm yayın ve örgütlenme çabalarını desteklemediği ve tutucu kesimdeki bazı liderlerin destek önerilerini reddettiği de burada belirtilmelidir.

Yunanistan’ın azınlığı bölmeye yönelik uygulamalarından bir diğerini, azınlığın türdeş bir bütün oluşturmadığı ve etnik anlamda farklı gruplardan oluştuğu şeklindeki söylemin yaygınlaştırılması ve azınlık içindeki alt kimliklerin ve etnik farklılıkların vurgulanması ve güçlendirilmesine yönelik çabalar oluşturmaktadır. Bu uygulamaların temelinde, ülkede Müslüman azınlıktan başka etnik azınlık bulunmadığı önkabulü yanında, bu azınlığın da etnik bir bütünlük sergilemediği ve %50’sinin etnik Türklerden, %35’inin Pomaklardan ve %15’inin de Romanlardan oluştuğu varsayımı bulunmaktadır. Bu uygulamaların, esas olarak, Bulgaristan sınırındaki dağlık bölgede yaşayan ve Bulgarca’nın bir diyalektini konuşan Müslüman Pomaklara yönelik olduğu ve dönemsel olarak farklılaşmalar gösterdiği belirtilmelidir. Yunanistan, Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında, dilsel yakınlığa bağlı olarak Bulgaristan lehine 5. kol faaliyetleri yürütmesinden kuşkulandığı ve dolayısıyla ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algıladığı Pomakların etnik kimliğini reddetmiş ve Müslüman bir azınlık olması dolayısıyla, ortak dinsel esaslar ve eğitim dilinin Türkçe olması temelinde Türk kimliği içinde erimesini çıkarlarına

⁴⁵¹ Özgüç, **a.g.e.**, ss. 99-100.

⁴⁵² Bu konuda bkz. Özgüç, **a.g.e.**, ss. 119-124.

⁴⁵³ Özgüç, **a.g.e.**, ss. 75-81; Eren, **a.g.e.**, ss. 90-91.

daha uygun görmüştür⁴⁵⁴. Bununla birlikte, Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmeye başlamasına koşut olarak, “Türklük”ün azınlık kimliğinin başat ve birleştirici ögesi olmasından rahatsızlık duymaya başlayan Yunanistan, 1970’li yıllardan itibaren Pomakların farklı kimliğine vurgu yaparak Türk kimliğinden uzaklaşmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Pomakların Türk olmadığı ve Yunan etnik kökeninden geldiği; Büyük İskender’in torunları oldukları ve aslen Osmanlı zamanında zorla Müslümanlaştırılmış Helenler oldukları gibi temalar sıkça işlenmiştir⁴⁵⁵. Bu bağlamda aşağıda ele alınacak olan Yasak Bölge uygulaması da, ağırlıklı olarak bu bölgede yaşayan Pomak nüfusu izole ederek etnik Türklerle iletişimini azaltan ve böylece devlet tarafından biçimlendirilmiş olan Pomak kimliğinin yaygınlaştırılmasını kolaylaştıran bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, Yunanistan, genel anlamda azınlıklara yönelik uygulamalarında değişikliğe gittiği 1990’lı yılların başında, Pomaklara yönelik politikalarını da değiştirmiş ve bu kesimi Türk kimliğinden, Pomak kimliğinin vurgulanması, güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması yoluyla uzaklaştırmaya çalışmıştır⁴⁵⁶. Bu uygulamaların, bir yandan özellikle Yunan Başbakanı Konstantin Mitsotakis’in 1991’de gerçekleştirdiği Batı Trakya ziyareti sırasında “bölgedeki Müslüman azınlığın üç alt-gruptan oluştuğunu” belirtmesinin ardından⁴⁵⁷, adeta bir devlet politikası biçiminde, azınlığın etnik kompozisyonunun %48’inin yeni icat edilen bir kavram olan *Turkoyennis*’ten (Türk kökenli), %35’inin Pomaklardan ve %15’inin de Romanlardan oluştuğu yönündeki söyleme gerek resmi açıklamalarda, gerekse

⁴⁵⁴ Poulton, “Changing Notions...”, p. 85; ayrıca bkz. Christina Borou, “The Muslim Minority of Western Thrace in Greece: An Internal Positive or an Internal Negative ‘Other’?”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 29, No. 1, March 2009, p. 8.

⁴⁵⁵ Aydınli’ya göre bu çabalar aslında 1930’lu yıllarda başlamış; Soğuk Savaş döneminin ilk başlarında kesintiye uğramışsa da, bir süre sonra yeniden başlamıştır. Bu çerçevede 1957 yılında İskeçe’deki 10. Tümen istihbarat ajanları Yunan harfleri ile Makedonca [kanımca Aydınli siyasal görüşünden dolayı, Pomakları Türk olarak gördüğü ve Pomakça’yı ayrı bir dil saymadığı için “Makedonca” terimini tercih etmiştir; kitap büyük bir ihtimalle Pomakça yazılmıştır] bir kitap hazırlanmış ve Pomaklar ile meskun köy ve kasabalara ücretsiz olarak bol miktarda dağıtılmıştır. Bu konuda bkz. Aydınli, **a.g.e.**, s. 417.

⁴⁵⁶ Frangudaki, Yunanistan’ın bu konudaki tutumunun birden değiştiğini ve Pomakları boğucu bir kucaklama şekline dönüştüğünü ve bu tutum değişikliğinin, Pomakların Türkleşmesine tarihsel nedenlerle izin verilmesi şeklindeki “ulusal hatanın”, şimdi “düzeltilmesi” biçiminde meşrulaştırıldığını belirtmektedir. Anna Frangudaki, “Trakya Değişiyor: Olabilirlikler ve Engeller Konusunda Ek Yorum”, Çev. İbrahim Onsunoglu, **Azınlıkça**, S. 44, Şubat 2009, s. 35.

⁴⁵⁷ Grigoriadis, **a.g.e.**, p. 28.

akademik yayınlarda ağırlıklı olarak yer verilmeye başlanması⁴⁵⁸; diğer yandan da özgün Pomak etnik kimliğinin vurgulanması, ortaya çıkarılması ve geliştirilmesine yönelik çabalara hız verilmesi şeklinde gündeme geldiği belirtilebilir. Bu çerçevede bir yandan Pomakça sözlük, gramer ve okuma kitapları ile gazetelerin yayınlanması desteklenirken, diğer yandan da hem Yunan basınında ve siyasi çevrelerinde, hem de akademik alanda⁴⁵⁹ özgün Pomak ve Roman kimlik ve kültürü tartışılmaya başlanmış ve Pomak halk hikayeleri ve müziklerinin derlenmesine yönelik ilgi, olağanüstü ölçüde artmış⁴⁶⁰; öte yandan “Türk” ismini taşıyan derneklerin kurulmasına izin verilmediği ve hatta varolanların da kapatıldığı bir ortamda “Pomak Derneği” isimli bir derneğin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmiştir. Ancak burada bazı noktaların altının önemle çizilmesi gerekmektedir: İlk olarak, Yunanistan’ın Pomaklara yönelik izlediği politikaların, gerçekten azınlıkların farklı kimliklerine ve azınlık haklarına duyduğu saygı çerçevesinde bu kimliklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek verilmesi mi, yoksa 1980’lerin sonuna doğru gelişen olayların gösterdiği gibi önemli sorunlar karşısında Türk kimliği çerçevesinde bütünleşen Müslüman azınlığı bölmeye yönelik bir girişim olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusunda akıllarda soru işaretleri oluşmaktadır. Çünkü her fırsatta ülkesinde etnik azınlığın bulunmadığını vurgulayan ve etnik kimliklerin gelişmesine izin vermeyen; etnik Makedonların ve Arnavutların varlığını reddederek azınlık haklarını tanımayan ve Ulahların da esas olarak Yunan dilini konuşan folklorik bir öge olarak var olmasını arzulayan⁴⁶¹ Yunanistan’ın, Pomak kimliğinin geliştirilmesine izin vermesi ve hatta buna yönelik çabaları desteklemesi gerçekten ilginçtir. İkinci olarak, Pomak kimliğinin geliştirilmesine yönelik bu çalışmaların, Pomaklardan bu yönde gelen taleplerden kaynaklanmadığını, çeşitli özel ve kamu kuruluşlarının sağladığı destekler ile gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Bu açıdan bu çalışmaları destekleyenler arasında Yunan ulusçusu düşünceleri ile tanınan kimi kuruluşların ve

⁴⁵⁸ Bu konudaki örnekler için bkz. Dragonas, **a.g.e.**, p. 4; Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, p. 23.

⁴⁵⁹ Liapis, Panagiotidis ve Tsitselikis gibi yazarlar Pomakların anadilde eğitim hakkından bahsederek, eğitim dilinin Türkçe olmasının, Pomakların etnik kimliklerine zarar verdiğini ve insan ve azınlık haklarını ihlal ettiğini savunmaktadırlar. Bu konuda bkz. Dragonas, **a.g.e.**, p. 8.

⁴⁶⁰ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁶¹ Bu konuda bkz. Thede Kahl, “Aromanians in Greece: Minority or Vlach-speaking Greeks?”, Çevrimiçi: http://www.farsarotul.org/nl27_1.htm.

hatta Yunan Savunma Bakanlığı'nın da bulunması⁴⁶², yukarıda belirtilen kuşkuları daha da arttıran bir unsurdur. Ayrıca, gerek bu tanımlamaların bizzat Pomaklar tarafından yapılmaması; gerekse Pomakların bu yöndeki çabalara şiddetle karşı çıkmaları ve Yunan yetkililerin de Pomakların bu tepkisinin ardında ısrarla Türkiye'nin bulunduğunu belirtmeleri⁴⁶³, bu çabaların azınlığı bölmeye yönelik uygulamalar çerçevesinde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Son olarak, Yunanistan'ın Pomaklara yönelik bu politikalarının başarısız olduğunu; Pomak dilinin kullanımının azalarak Türkçe'nin yaygınlaştığını ve gerçek etnik kökenleri konusundaki akademik tartışmalar bir yana⁴⁶⁴, Pomakların büyük bir bölümünün kendini Türk olarak tanımladığını⁴⁶⁵ söylemek mümkündür⁴⁶⁶.

⁴⁶² Bu konuda bkz. Dragonas, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁶³ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁶⁴ Pomakların Bulgarca'nın bir lehçesini konuşmaları olgusundan hareket eden Bulgar yazarlar, bunların Osmanlı zamanında Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduklarını iddia etmektedirler. Yunan yazarlara göre, kökeni antik zamanlarda bölgede yaşayan Agrianlara dayanan ve bu nitelikleriyle Büyük İskender'in doğrudan torunları olan Pomaklar, Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılmış Helen kökenli bir halktır. Türk yazarlara göre ise Bulgarca'yı sonradan kabul etmiş Pomakların kökeni, Peçenek Türklerine dayanmaktadır. Bu konuda bkz. Dragonas, **a.g.e.**, p. 6; Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 149-150.

⁴⁶⁵ Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır: İlk olarak Batı Trakya'da azınlığın ortak ve genel iletişim dili olan Türkçe, genel olarak azınlık kimliğinin en önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Pomaklarla Türkler arasında evliliklerin sık sık görülmesi, okullarda eğitim dilinin Türkçe olması, kentlere göç eden Pomakların sosyal çevrelerini ağırlıklı olarak Türklerin oluşturması ve ulaşım ve iletişimin kolaylaşmasına bağlı olarak etnik Türklerle sosyal bağların ve iletişimin gelişmesi gibi olgular Pomaklar arasında Türkçe'nin kullanımını yaygınlaştırmış; bu ise Türk kimliğinin kabulünü kolaylaştıran bir etken olmuştur. İkinci olarak, dinin temel kimlik belirleyicisi olduğu Balkanlarda, hem çoğunluk, hem de azınlık toplumlarınca Türk olmak Müslüman olmakla, Müslüman olmak da Türk olmakla özdeş biçimde algılanmıştır. Diğer taraftan, Pomakların "Müslüman Yunanlılar" olduğu şeklindeki söyleminin sürekli biçimde dayatılması, "ideolojinin olumsuz işlevi"ni ortaya çıkarmış ve beklenenin tam tersi sonuçlarla karşılaşılmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Pomaklar kendilerini Hristiyan Yunanlılardan çok, din ortaklığı temelinde Türklere yakın hissetmişler ve bu olgular Türk kimliğinin benimsenmesi sürecini hızlandırmıştır. Son olarak, çoğunluk karşısında coğrafi olarak aynı bölgede yaşayan iki azınlığın bulunması durumunda ortaya çıkan ve Balkanlarda küçük azınlığın, gerek sayısal üstünlük ve ekonomik/siyasal güç açısından, gerekse akraba devletinin bulunmasından hareketle daha avantajlı konumda bulunduğunu düşündüğü büyük azınlığın kimlik ve özelliklerini benimsemesi biçiminde görülen "büyük azınlık-küçük azınlık" ilişkisi, Batı Trakya'da Pomakların, daha güçlü ve prestijli bir azınlık olarak gördükleri Türkler lehine kimlik ve özelliklerini gönüllü olarak terk etmeleri biçiminde tecelli etmiştir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 86-90; Dragonas, **a.g.e.**, pp. 7-12; Baskın Oran, "Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Renée Hirschon (Der), Çev. Atay Akdevelioğlu ve Özlem Künçek, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, ss. 174-175, dipnot 32.

⁴⁶⁶ Bunun birçok yazar tarafından paylaşılan bir kanı olduğunu belirtmek mümkündür: Poulton, "Changing Notions...", pp. 86-91; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 6-7; Dragonas, **a.g.e.**, pp. 8-12; Frangudaki, **a.g.e.**, s. 36.

Yunanistan'ın azınlığı bölmeye yönelik önlemlerinden bir diğeri de yasak bölge uygulamasıdır. Yunanistan, 1953 yılında, 1936 yılında çıkarılan 376 sayılı yasaya dayanarak, Batı Trakya'da ağırlıklı olarak Pomakların yaşadığı ve Bulgaristan sınırı boyunca uzanan yaklaşık 16 kilometre genişliğinde (kimi yerlerde bu genişlik 30 kilometreyi bulabilmektedir) olan bir alanı “askeri yasak bölge” ilan etmiş ve bu bölgeye giriş-çıkışları önemli ölçüde kısıtlamıştır. Bu çerçevede bölgede oturanlara giriş-çıkış için özel pasolar verilmiş; diğer Yunan yurttaşlarının bölgeye girmesi özel izin verilmesi durumunda mümkün olabilmiş; yabancıların bölgeye giriş-çıkışı ise kesinlikle yasaklanmış ve bölge, her durumda, 24.00-05.00 saatleri arasında kapatılmıştır⁴⁶⁷. Yunanistan'ın ulusal güvenliğine yönelik temel tehdidi Bulgaristan'dan algıladığı bir dönemde uygulamaya konan bu önlemin resmi gerekçesi “kuzeyden komünist sızmaları engellemek” ise de, asıl nedenin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Bulgar işgaline uğrayan bölgede işgalci güçlerle işbirliği yaptığı ileri sürülen Pomakların, Bulgaristan lehine 5. kol faaliyetlerinde bulunmalarının engellenmesi⁴⁶⁸ ve bu kesimin hem azınlığın geri kalanı hem de dış dünya ile iletişimini zayıflatmak olduğu söylenebilir. Gerçekten de yaklaşık 700 kilometrelik Bulgaristan-Yunanistan sınırının sadece Pomakların yaşadığı yaklaşık üçte birlik kısmının yasak bölge olması ve sınıra çok yakın olmalarına rağmen Hristiyan Yunanlıların yaşadıkları köylerin yasak bölge kapsamı dışında tutulması⁴⁶⁹, bu uygulamanın gerçek amacının, bölgede yaşayan Pomak nüfusun izole edilmesi; bu kesimin hem Türk azınlık ile arasına fiziksel engeller konarak iletişim ve dayanışmasının zayıflatılması, hem de yukarıda görüldüğü üzere aslen “Müslüman Yunanlılar” olduklarının telkin edilmesi yoluyla Türk kimliğinden uzaklaştırılması ve zaman içinde asimile edilmesi olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak bu uygulama da, hem azınlık toplumları arasında mekansal sınırlar yaratılması, hem de azınlığın bir kısmının diğerlerinden farklı olduğunun vurgulanması yoluyla azınlığın iç iletişim ve dayanışmasının zayıflatılmasını amaçlayan, azınlığı bölmeye yönelik bir önlem olarak değerlendirilebilir. Hukuken varlığını sürdürmekle birlikte, bu uygulamanın 1995 yılından itibaren tedrici bir

⁴⁶⁷ HRW, *Destroying Ethnic...*, p. 14.

⁴⁶⁸ Poulton, “Changing Notions...”, p. 85.

⁴⁶⁹ Kurtuluş, *a.g.e.*, s. 163.

biçimde gevşetildiği belirtilmelidir: Askeri bariyerler kaldırılmış, hem bölgede yaşayanlar hem de diğer Yunan yurttaşları için özel paso ve izin uygulamasına son verilmiş, bölgenin gece tamamen kapatılması uygulamasından vazgeçilmiş ve 2000 yılından itibaren yabancıların da bölgeye girişlerine izin verilmeye başlanmıştır⁴⁷⁰.

Ayrıca, azınlığın en önemli dinsel/toplumsal lideri konumunda olan ve antlaşmalar çerçevesinde dinsel, yönetsel, mali ve yargısal yetkileri bulunan müftülerin, azınlığın görüşünün alınmaksızın doğrudan devlet tarafından atama yoluyla belirlenmesi de Yunanistan'ın azınlığı bölmeye yönelik uygulamalarından biri olarak görülebilir. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada kısaca, azınlığı bölmeye yönelik bir uygulama olması yönüyle değerlendirilecek bu uygulama çerçevesinde, Yunanistan 1980'li yıllardan itibaren azınlığın görüşünü almaksızın azınlık tarafından tasvip edilmeyen kişileri müftü olarak atamış; buna karşılık azınlık ise bu müftüleri tanımamış ve seçim yoluyla müftülerini belirlemiştir. Bu uygulama ile Yunanistan'ın esas amacının, yönetime yakın kişilerin müftü olarak atanmasıyla, en azından onu izleyen kesimlerin kontrol altında tutulması ve bu şekilde azınlık içinde bölünme yaratılması olduğu söylenebilir. Daha açık ifade edilecek olursa, azınlığın seçimi ile belirlenen ve azınlığın büyük çoğunlukla tanıdığı seçilmiş müftüye karşılık, müftülük makam ve yetkilerine sahip bir müftü atanması yoluyla azınlığın sadakatini elde edebilecek, onu yönlendirebilecek alternatif bir dinsel lider ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve böylece müftülük makamının iki başlı olması sağlanmış; hangi müftünün meşru ve yetkili olduğu konusunda ikilem ve çelişkiler yaşayacak azınlığın bu konudaki tartışmalarla bölünmesi umulmuştur. Ancak azınlığın çok büyük bir bölümünün seçilmiş müftüleri dinsel liderler olarak benimsemesi ile müftülerin meşruiyet ve yetkileri konusunda azınlık içinde önemli bir tartışma yaşanmaması ve ayrışma oluşmaması gerçeğinden hareketle, Yunanistan'ın bu konudaki politikalarının, azınlığı bölmeye yönelik amaçları açısından başarıya ulaşmadığını söylemek mümkündür.

Yunanistan'ın azınlığı bölmeye yönelik uygulamalarının bir diğer örneğini ise, kimi azınlık mensuplarının devletin yanında yer almalarını sağlamaya yönelik önlemler oluşturmaktadır. Bu çerçevede, azınlığın, devletin hemen her eylemini

⁴⁷⁰ Bu konuda bkz. Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, ss. 33-35; Bostan ve Hüseyin, **a.g.e.**, s. 70.

kimlik ve varlığına yönelik girişimler olarak değerlendirdiği, bunu karşılık devletin de azınlığın davranış ve taleplerini ulusal güvenlik ve bütünlüğüne yönelik tehditler olarak algıladığı bir ortamda, diğer bir ifadeyle azınlık ile devletin birbirlerini mutlak bir karşıtlık ilişkisi içerisinde konumlandıkları bir durumda gündeme gelen bu uygulamaların temel amacının, sosyolojik anlamda “cemaat kültürü”nün hakim olduğu ve dolayısıyla birincil ilişkilerin belirleyiciliğini sürdürdüğü Batı Trakya’da, azınlık mensupları arasındaki dayanışma ve güven duygusunu zedelemek ve zayıflatmak olduğu söylenebilir. Bu politika, yönetim ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan veya azınlık içinde çeşitli gelişme ve olaylardan yetkili makamları haberdar eden (örneğin azınlık içinde yapılan bir toplantının, ruhsatsız olarak yapı veya onarım işine girişen veya ehliyetsiz olarak traktör kullanan azınlık mensuplarının ihbar edilmesi gibi) azınlık mensuplarına çeşitli çıkarlar ve ayrıcalıklar sağlanması (satın alınan bir taşınmazın tapuya tesciline izin verilmesi; av ve silah ruhsatı verilmesi; yapı ve onarım izni verilmesi; ehliyet verilmesi gibi) şeklinde uygulamaya geçirilmiştir. Bu ayrıcalıklardan faydalanan azınlık mensupları azınlık toplumundan dışlanmakta; bu ise azınlığın iç tutarlılık, güç ve dayanışmasını zayıflatmakta ve azınlığın bölünmeye yönelik kaygılarını derinleştirmektedir. Diğer taraftan sadece yönetime yakın kişilere sağlanan bu ayrıcalıklar, azınlığın çeşitli konularda kendisine ayrımcılık yapıldığı şeklindeki iddiaları aleyhine kanıt olarak da kullanılmaktadır. Öte yandan, yukarıda Yunanistan’ın azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaları başlığı altında da değinilen, azınlık mensuplarına, aileleri ile bölgeyi terk etmeleri ve büyük kentlere yerleşmeleri şartı ile kamu kesiminde iş olanakları sağlanmasına yönelik uygulama da, azınlığın iç iletişim ve dayanışmasını zayıflatıcı, azınlığı bölmeye yönelik bir önlem olarak değerlendirilebilir.

2.5. İKİLİ İLİŞKİLER ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLAR SORUNU

Tarihsel, ekonomik, dinsel, siyasal, coğrafi ve sosyo-kültürel koşullar yanında, Türkiye ile Yunanistan’ın birbirlerine karşı verdikleri mücadeleler sonucunda kurulmuş olması, diğer bir deyişle iki taraf arasındaki çatışmalı geçmiş,

tarafların ulusçuluk anlayışlarını ve ulus inşa süreçlerini belirleyen en önemli faktör olmuştur. Ulusal türdeşliğin en acil ihtiyaç olarak görüldüğü ve tüm olanaklarla ve hızlı bir biçimde sağlanmaya çalışıldığı bir toplumsal/siyasal ortamda, tarafların birbirlerini olumsuz bir biçimde algılamaları, karşıt olarak konumlandırımları ve ötekileştirmeleri, azınlıklara yönelik bakış açısının ortaya çıkmasında ve politikaların uygulamaya geçirilmesinde belirleyici ve meşrulaştırıcı bir etken olmuştur. Bu bağlamda, diğer ulusun soydaş/dindaşı olan azınlıklar, “ötekinin içimizdeki uzantısı” olarak algılanmış ve bu çerçevede gündeme gelen politikalar da çoğu kez, azınlıkların uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan azınlık haklarını yok sayan/sınırlandıran, baskıcı ve azınlık karşıtı bir içeriğe sahip olmuştur. Öte yandan, tarafların karşılıklı azınlıklara ev sahipliği yapmalarının bir sonucu olarak, her iki tarafın da azınlıklara yönelik politikalarını “olumsuz ve çarpık” bir karşılıklılık anlayışı çerçevesinde uygulamaya geçirdiği görülmektedir⁴⁷¹. Tarafların azınlıklara yönelik yaklaşımı ve uygulamaları ile akraba devletler olarak soydaş/dindaş azınlıkların durumuna ve sorunlarına karşı ilgisi, iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemiş ve böylece azınlıklar konusu ikili ilişkilerde bir “sorun” haline gelmiştir. Ancak bu noktada, 1923 sonrası süreçte, tarafların bu ilgisinin diğerinin egemenliğini veya sınırlarını sorgulayan, irredentist bir boyuta ulaşmadığı ifade edilmelidir.

⁴⁷¹ Bir A devletinin B devleti yurttaşlarına karşı yaşama geçirdiği bir uygulamanın aynısının veya bir benzerinin, B devletince A devleti yurttaşlarına karşı uygulanması (örneğin A devletinin B devleti yurttaşlarının ülkesinde taşınmaz edinmesini yasaklaması veya vize koyması üzerine, B devletinin de A devleti yurttaşlarına karşı ülkesinde aynı uygulamaya gitmesi gibi) anlamına gelen karşılıklılığın, Türk-Yunan ilişkilerinde azınlıklar konusunda, şu nedenlerden dolayı, olumsuz ve çarpık bir nitelik arz ettiği söylenebilir. İlk olarak karşılıklılık, diğer devletin yurttaşları için sözkonusudur; yani “vatandaş” a karşı, karşılıklılık temelinde bir muamele yapılamaz, aksi takdirde sonuç, “vatandaş” ın cezalandırılması olacaktır. Oysa Türk-Yunan ilişkilerinde karşılıklılık çerçevesinde gündeme gelen bir uygulama, bu uygulamaya girişen devletin bizzat kendi yurttaşları olan azınlıklara yönelik olmaktadır. Bu çerçevede azınlıklar, diğer ülke üzerinde bir baskı oluşturmaya ve belli bir dış politika pozisyonundan ödün vermesini sağlamaya yönelik bir “koz/rehine” olarak değerlendirilmekte, bu çerçevede gündeme gelen uygulamalar da bizzat kendi yurttaşını cezalandırma anlamına gelmekte ve dolayısıyla olumsuz bir içerikte olmaktadır. Diğer taraftan 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 60/5. maddesinde, insan hakları konusunda karşılıklılığın sözkonusu olamayacağı hükmü getirilmiş olmasına rağmen, bir devletin azınlıklara yönelik bir uygulaması, diğer devletin de benzer bir uygulamayı yaşama geçirmesinin gerekçesi olabilmektedir. Bu durumda taraflardan birinin insan/azınlık haklarına aykırı bir uygulaması, çoğu kez diğer tarafta da aynı şekilde karşılık bulmakta; kimi durumlarda ise taraflar arasındaki diğer sorun alanlarındaki bir eyleme, azınlıklar konusundaki bir uygulama ile yanıt verilebilmektedir (Örneğin KKTC’nin ilanından hemen sonra Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı üzerindeki, özellikle mülkiyet alanındaki baskıların artması gibi). Ayrıca Türkiye ve Yunanistan’ın “karşılıklı” azınlıklara sahip olmasının da karşılıklılık anlayışının olumsuz ve çarpık olmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Samim Akgönül (Ed.), **Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law, Religion and Politics**, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2008.

Ayrıca, azınlıklar konusunun, ilk yıllarda ikili ilişkilerde en önemli sorun başlığı iken, taraflar arasında sorunların çeşitlendiği ve rekabet ve gerginliğin artmaya başladığı ilerleyen yıllarda öneminin nispi olarak azaldığı ve bir “türev faktör” haline geldiği söylenebilir.

Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasını izleyen yıllarda, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkilere, Yunanistan’ın yayılmacı girişimleri damgasını vurmuş, ancak azınlıklar sorunu ikili ilişkilerde nispi olarak düşük bir öneme sahip olmuştur. Bu çerçevede Yunanistan’ın topraklarını genişlettiği her durumda, yapılan antlaşmalara, büyük devletlerin dayatmasıyla, Yunan sınırları dahilinde bulunan Müslüman azınlığın varlığını ve haklarını koruma altına alan hükümler konmuş ve dönemin azınlıkların korunması anlayışına uygun olarak, Osmanlı Devleti bu azınlıkların koruyucusu ilan edilmiştir. Öte yandan, Osmanlı Devleti, Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda, imparatorluğun tüm unsurlarının (doğal olarak buna imparatorlukta yaşayan Rumlar da dahildir) vatana bağlılık ve hak ve yükümlülüklerde eşitlik ilkeleriyle biçimlenen yeni bir yurttaşlık anlayışıyla birleştirilmesine yönelik çabalarını sürdürürken, Yunanistan da, *Megali İdea* projesinin yaşama geçirilebilmesi için Osmanlı Rumları arasında Yunan ulusal bilincinin yaygınlaştırılmasına yönelik gizli çalışmalarını devam ettirmiştir. Ancak Osmanlı’nın yıkıldığı döneme kadar iki ülke arasında yaşanan gerginlik ve çatışmaların nedeni, esas olarak azınlık sorunları değil, Yunanistan’ın topraklarını genişletmeye yönelik saldırgan politika ve davranışları olmuştur.

Bununla birlikte 1920’li yıllarda azınlıklar sorunu, iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktör olmuştur. Gerek Mütareke döneminde, gerekse Kurtuluş Savaşı yıllarında, Rumlar başta olmak üzere gayrimüslim azınlıkların tutum ve faaliyetleri Müslüman halkta büyük bir tepki ve öfkeye yol açmış; azınlıklar konusunu doğrudan bir biçimde egemenlik ve ulusal güvenlik çerçevesinde değerlendiren ulusçu seçkinler ise, bu sorunu çözümlemenin ve bağımsız bir devlet olabilmenin yolunun, mümkün olduğunca türdeş bir nüfusa ulaşmaktan ve azınlıkların “kendilerini ulusal kimliği ile özdeşleştirdikleri ülkelere gönderilmesinden” geçtiği kanısında olmuşlardır. Nitekim Lozan Barış Konferansı’nda Türk heyetinin azınlıklar konusundaki temel tezi mübadele olmuştur. Kurtuluş Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte büyük bir göçmen akınına uğrayan ve

bunları geri göndermek isteyen Yunanistan, Lozan Konferansı'nda mübadele konusunda ilk başlarda bir direniş göstermişse de, uzun süren müzakerelerin ardından 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin imzalanmasıyla Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilk uzlaşma azınlıklar konusunda sağlanmıştır. Bu Sözleşme ile, Gökçeada ve Bozcaada ile İstanbul'da ikamet eden Rumlar ile Batı Trakya'nın Müslüman sakinleri hariç tutulmak üzere, Türkiye'de yaşayan Ortodoks-Rumların ve Yunanistan'da yaşayan Müslümanların zorunlu nüfus değişimine tabi tutulmalarına karar verilmiş; böylece taraflar önemli sayıda azınlıklarından kurtularak nispeten daha türdeş bir nüfusa ulaşmış ve diğer tarafın irredentist taleplerinin veya içişlerine karışma gerekçelerinin maddi temelleri zayıflatılmıştır. Öte yandan mübadele dışı bırakılan azınlıkların hakları da, Lozan Barış Antlaşması'nın 37-45. maddeleri ile güvence altına alınmıştır.

Ancak bu düzenlemeler taraflar arasındaki azınlıklar sorununa kökten bir çözüm getirmemiş, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı ilk önemli uluslararası sorunlardan biri, Yunanistan ile ve bu konuya ilişkin olmuştur. Gerçekten de, bu dönemde ortaya çıkan Etabli Sorunu, iki ülke arasındaki ilişkileri neredeyse kopma noktasına getirmiştir. Bu sorun esasen, Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin 2. maddesinde yer alan ve mübadele dışı tutulacak İstanbul Rumlarının kapsamını belirleyen "1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaktır" hükmünü tarafların farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede sınırları içinde kalacak Rum nüfusun sayısını mümkün olduğunca sınırlı tutmak ve Yunanistan'dan gelecek mübadilleri Yunanistan'a gönderilecek Rumların mülklerine yerleştirmek isteyen Türkiye'ye göre, 1918'den önce İstanbul'a yerleşen Rumların Türk resmi belgelerine göre belirlenmesi gerekirken; Küçükasya Felaketi'nin ardından gelen göçmen dalgasının yol açtığı ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlarla boğuşan ve Türkiye'de mümkün olduğu kadar Rum kalmasını sağlayarak hem yeni göçmen almaktan kurtulmak, hem de İstanbul ile ideolojik, kültürel ve ticari bağlarını korumak isteyen Yunanistan'a göre ise, mübadele dışı bırakılacak Rumların belirlenmesinde herhangi bir yasa değil,

bu kişilerin yerleşme niyetleri esas olarak alınmalıdır⁴⁷². Sorun, Karma Mübadele Komisyonu'nda çözümlenememiş; UDAD'dan kimlerin yerleşik (etabli) sayılabileceğine ilişkin danışma görüşü istenmiş, ancak Divan'ın bu konudaki görüşü de hukuksal bir çözüm sağlayamamıştır⁴⁷³. Taraflar arasında bu şekilde başlayan gerginlik, Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Müslüman azınlığın arazi ve mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen mübadilleri yerleştirmeye başlaması, buna karşılık Türkiye'nin de İstanbul'daki Rum mallarına el koyması ile giderek artmıştır. Karşılıklı el koyma kararlarının gevşetilmesi ve taraflar arasında ikili görüşmelerin başlamasıyla gerilim bir miktar yumuşamışsa da, gerek Yunanistan'da otoriter bir yönetim yanlısı olan ve Türkiye'ye karşı saldırı planları hazırlamaya girişen General Pangalos'un iktidara gelmesi, gerekse bu sorunun çözümüne yönelik olarak 21 Haziran 1925'te imzalanan Ankara Antlaşması'nın uygulamaya geçirilememesi nedeniyle yeniden artmıştır. 1926'da imzalanan Atina Antlaşması ile de esaslı bir çözüme kavuşturulamayan bu sorun, iki ülke arasında 1928'den itibaren başlayan yakınlaşma sürecinde 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Ankara Sözleşmesi ile nihai olarak çözümlenmiştir. Bu sözleşme uyarınca, "İstanbul'a geldiği tarih ve doğduğu yer ne olursa olsun değişimden ayrık tutulmuş olan İstanbul bölgesinde bugün hazır bulunan Türk uyruğundaki tüm Ortodoks Rumlar" ile "Batı Trakya'ya geldiği tarih ve doğduğu yer ne olursa olsun değişimden ayrık tutulmuş olan Batı Trakya bölgesinde bugün hazır bulunan Yunan uyruğundaki tüm Müslümanlar" yerleşik sayılmış ve bu kişilerin Batı Trakya'da ve İstanbul'da el konan malları kendilerine iade edilmiştir⁴⁷⁴.

Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştiren bir başka gelişme ise Patrikhane'nin statüsüne ilişkin tartışmalar ve esas olarak mübadeleye tabi olan VI. Konstantinos'un patrik seçilmesi olmuştur. Patrikhane'nin bir Türk kurumu olduğu konusunda ısrar eden ve özellikle patrik seçimi konusundaki gelişmeleri denetimi

⁴⁷² Melek Fırat, "1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 339.

⁴⁷³ UDAD'ın danışma görüşü için bkz. Permanent Court of International Justice, "Advisory Opinion on the Exchange of Greek and Turkish Populations (Lausanne Convention VI, January 30th, 1923, Art. 2)", P.C.I.J., Series B., No. 10, February 21st 1925, Çevrimiçi: http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_10/01_Echange_des_populations_grecques_et_turques_Avis_consultatif.pdf.

⁴⁷⁴ Fırat, "1923-1939...", ss. 346-347.

altında tutmak isteyen Türkiye, 1924'te VI. Konstantinos'un patrik seçilmesine karşı çıkmış ve Karma Mübadele Komisyonu'na bu kişinin mübadele işlemlerinin hızlandırılması için baskı yapmaya başlamıştır. Buna itiraz eden Yunanistan ise, Patrikhane'nin yerleşik (etabli) olması dolayısıyla buraya bağlı olan patriğin de yerleşik sayılması gerektiğini ileri sürmüştür. Karma Mübadele Komisyonu'nun, bu kişinin patrik sıfatı ile yerleşik sayılıp sayılamayacağını belirlemenin yetkisi dışında olduğunu açıklamasının ardından artan gerilim, Yunanistan'ın sorunu MC ve UDAD'a götürmesi, buna karşılık Türkiye'nin de VI. Konstantinos'u sınır dışı etmesi ve Karma Mübadele Komisyonu'ndan diğer piskoposların da mübadeleye tabi tutulmasını talep etmesi ile daha da tırmanmıştır. Bunun üzerine Karma Mübadele Komisyonu'nun Yunanlı üyesi görevinden ayrılmış; ancak Türkiye'nin tavrında bir değişiklik olmamıştır. Bu konudaki gerginlik, Türkiye'nin piskoposların mübadelesine yönelik talebini geri çekmesinin ardından, VI. Konstantinos'un istifa etmesi ve yeni patrik seçimine gidilmesi ile aşılmıştır⁴⁷⁵.

1930'lar iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemi ifade etmektedir. Mussolini'nin Akdeniz bölgesini hedef alan yayılmacı söylem ve siyaseti, güvenlik konusunda ortak kaygıları paylaşan Türkiye ve Yunanistan arasında 1928 yılından itibaren bir yakınlaşma doğmasına yol açmıştır. Bu çerçevede öncelikli olarak aralarındaki uyuşmazlıkları ele alan taraflar, ilişkilerdeki en önemli sorun gündemini oluşturan azınlıklara ilişkin sorunları, yukarıda da belirtildiği gibi, 10 Haziran 1930 tarihinde imzaladıkları Ankara Sözleşmesi ile önemli ölçüde çözüme kavuşturmuşlar; böylece azınlıklar konusu, en azından bir süreliğine, ilişkilerde gerginlik yaratan bir sorun olmaktan çıkmıştır. Bu şekilde iki ülke arasında gelişmeye başlayan güven, işbirliği ve dayanışma, 30 Ekim 1930 tarihinde "Dostluk, Tarafsızlık Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması"⁴⁷⁶ ve "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması"nın, 1933 yılında ise "İçten Anlaşma Paketi"nin⁴⁷⁷ imzalanmasıyla daha da artmıştır. Aralarındaki dostluk ve güvene zarar verebilecek girişimlerden kaçınan her iki ülkenin de bu dönemde azınlıklara yönelik politikalarında belirgin bir yumuşama görülmüştür. Diğer bir ifadeyle ilişkilerin geneline hakim olan olumlu hava, tarafların azınlıklara yönelik

⁴⁷⁵ Bu konuda bkz. Fırat, "1923-1939...", s. 342; Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 127-138.

⁴⁷⁶ Antlaşma metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, ss. 401-404

⁴⁷⁷ Pakın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, ss. 443-444.

tutumlarına da yansımıştır. Bu dönemde, İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması çerçevesinde mübadele ile Yunanistan'a giden Rumların bir kısmının Türkiye'ye dönmesi mümkün olmuş; Türkiye Patrikhane'ye yaklaşımında tutumunu yumuşatırken Rum okul ve derneklerine uyguladığı baskıları hafifletmiş; Yunanistan ise Türkiye'nin ciddi rahatsızlık hissettiği 150'liklere verdiği desteği çekerek sınırdışı etmiş ve azınlığın eğitimi konusunda çeşitli kolaylıklar sağlamıştır⁴⁷⁸.

Türk-Yunan ilişkilerinde “durgunluk dönemi” olarak ifade edilebilecek 1940'lı yıllarda, Yunanistan'ın İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletlerinin işgaline uğraması ve daha sonrasında da yaşanan İç Savaş nedeniyle ikili ilişkilerde önemli bir gelişme kaydedilememiştir. Söz konusu dönemde tarafların azınlıklara yönelik uygulamaları da zaten sınırlı olan ilişkilerin gidişatını değiştirecek ölçüde etkili olmamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin savaş yıllarında gerçekleştirdiği ve temel olarak azınlıkları hedef alan 20 Kura İhtiyatların askere alınması ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar, daha sonraki yıllarda Yunanistan tarafından Lozan'da azınlıklar konusunda kurulan dengeyi bozan, antlaşmalara aykırı, ayrımcı ve baskıcı önlemler olarak eleştirilmişse de⁴⁷⁹, resmi düzeyde bir protesto konusu olmamış ve dolayısıyla ilişkileri gerginleştiren bir konu olmamıştır. Öte yandan Türkiye'nin de, İç Savaş yıllarında hem komünist çetecilerin, hem de hükümet kuvvetlerinin yoğun baskısına uğrayan Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığın durumunu fazla gündeme getirmediği görülmüştür⁴⁸⁰.

Gerek tarafların azınlıklara yönelik yaklaşımları, gerekse azınlıklar sorunun ikili ilişkilerdeki yeri ve önemi konusunda büyük çapta değişimlerin ortaya çıktığı 1950'li yıllar, ikili ilişkilerde önemli gelişmelerin yaşandığı 1955 öncesi ve Kıbrıs sorunu çerçevesinde gerilimlerin arttığı 1955 sonrası olarak iki alt dönemde

⁴⁷⁸ Fırat, “1923-1939...”, ss. 355-356.

⁴⁷⁹ Melek Fırat, “1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, ss. 578-579.

⁴⁸⁰ İç Savaş sırasında komünist çetecilerin yoğun baskısına uğrayan azınlık mensupları Türkiye ve Yunanistan'ın çeteciler konusunda ortak önlemler alması talebiyle Türk hükümetine başvuruda bulunmuşlardır. Bu başvurular konusunda uzun süre sessiz kalan Türk hükümeti'nin bu suskunluğu ve Trakya bölgesinde uyguladığı sıkıyönetim, Yunanistan'da Türkiye'nin niyetleri konusunda kuşkular uyandırmaya başlaması üzerine hükümet bir açıklama yapma gereğini hissetmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka TBMM'de 4 Eylül 1947 tarihinde yaptığı açıklamada Türkiye'nin olayları yakından izlediğini belirterek Batı Trakya'nın işgal edileceğine dair söylentileri yalanlamıştır. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 50-51.

incelenebilir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan uluslararası sistemde Sovyetler Birliği'nden algıladıkları tehdit karşısında Batı Bloku içerisinde yer alan ve ABD ile yakınlaşan tarafların, özellikle 1952 yılında NATO'ya aynı anda üye olmalarıyla birlikte ortak çıkarlar ve güvenlik kaygıları temelinde ve ittifak içi işbirliği ve dayanışmanın güçlendirilmesi çerçevesinde ilişkilerini önemli ölçüde geliştirdikleri ilk dönemde 1930'lardakine benzer bir dostluk havasının yeniden yakalanması mümkün olmuştur. Diğer bir deyişle, ilişkilerin bu dönemde olumlu bir seyir izlemesinde, ulusal çıkarlarını ittifakın genel çıkarları ile özdeş olarak algılayan ve ittifak çıkarlarına ağırlık veren tarafların ittifak içi uyum, dayanışma ve istikrara zarar verebilecek davranışlardan kaçınmaları yanında, iki ülke arasında yakınlaşmanın ittifakın gücünün artırılabilmesi için gerekli olduğuna yönelik ortak inançları belirleyici olmuştur. Bu olumlu süreç tarafların azınlıklara yönelik yaklaşımlarına da yansımış; her iki tarafın da azınlıklara yönelik baskıları azalttıkları ve hatta azınlıkların yaşamını kolaylaştıracak önlemleri yaşama geçirdikleri bu dönem, her iki ülkedeki azınlıklar açısından adeta bir "ikinci bahar" olmuştur. Bu bağlamda, 1951 yılında iki ülke arasında öğrenci, öğretmen ve eğitim materyali değişimini mümkün kılan Kültür Anlaşması imzalanmış; Türkiye'de üzerindeki baskılar azalan Patrikhane'nin cemaat ilişkileri üzerindeki etkinliğini arttırması mümkün olmuş, Heybeliada Ruhban Okulu'na Yunanistan'dan öğrenci kabulüne izin verilmiş, İmroz ve Bozcaada'da 1927'den beri durdurulmuş olan Rumca eğitime yeniden izin verilmiş ve DP'nin iktidarda olduğu süre boyunca Rum azınlık parlamentoda sürekli temsilci bulundurmuş; Yunanistan'da ise, okulların onarımına ve hatta bu onarıma Türkiye'nin maddi yardımında bulunmasına izin verilmiş, 1952'de ilk azınlık lisesi açılmış ve 1954 yılında çıkarılan ve Papagos Yasası olarak bilinen 3065/1954 sayılı yasa ile azınlık eğitimi konusunda oldukça liberal bir çerçeve çizilmiş; azınlık vakıflarının yönetim kurullarına seçimler düzenli bir biçimde gerçekleştirilmiştir⁴⁸¹. Ancak bu olumlu ilişkiler uzun vadeli olmamış ve 1954 yılından itibaren Kıbrıs sorununun bir uyuşmazlık konusu olarak ortaya çıkmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşmeye başlamıştır. Kıbrıs sorununun ilişkilerin yönelimini belirleyen temel faktör haline gelmesiyle birlikte,

⁴⁸¹ Fırat, "1945-1960...", ss. 592-593.

azınlıklar sorununun ikili ilişkilerde belirleyiciliğinin/yönlendiriciliğinin azaldığı, ikinci planda kaldığı ve ağırlıklı olarak diğer sorunlar çerçevesinde biçimlenen ilişkilerin genel yöneliminden etkilenen bir “türev faktör” haline geldiği söylenebilir. Öte yandan bu dönemden itibaren tarafların azınlıklara yönelik ayrımcı ve baskıcı uygulamalarını, ulusal türdeşliğin sağlanabilmesi açısından azınlıkların ülkeyi terk etmelerini sağlamayı hedefleyen içe yönelik amaç yanında, özellikle Kıbrıs sorununa bağlı olarak ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde diğer tarafın dış politika pozisyonunu zorlama amacına yönelik olarak da değerlendirdikleri söylenebilir. Diğer bir ifadeyle bundan sonraki süreçte her iki taraf da, azınlıkları koz/rehine olarak algılamaya başlamışlar ve baskıcı uygulamaların yoğunluğunu arttırarak gerginlik yaşanan bir sorunda diğer tarafın ödün vermesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu yöndeki uygulamaların Türkiye’de 1950 ve 1960’lı yıllarda, Yunanistan’da ise 1970 ve 1980’li yıllarda yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür⁴⁸². Azınlıklara yönelik bu bakış açısı ve uygulamanın bu dönemdeki en net örneğini 6-7 Eylül Olayları oluşturmaktadır. Bu olayların doğrudan hükümet tarafından planlanıp planlanmadığı tartışmaları bir yana, Kıbrıs konusunda çok net bir tezi bulunmayan ve Londra Konferansı’nın sürdüğü bir sırada kamuoyunun duyarlılığını ve bu konuda ödün veremeyeceğini göstermek isteyen hükümetin, büyük bir boyutta olmayacağını tahmin ettiği, ancak her durumda Türkiye’de yaşayan Rumları hedef alacak gösteri ve taşkınlıklara göz yumması, Rum azınlığı Kıbrıs konusunda Yunanistan karşısında bir koz olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır⁴⁸³. Bu olayların ardından Yunanistan, olayların Türk resmi makamlarınca planlandığı iddiasını da içeren sert bir notayla Türkiye’yi protesto etmişse de, iki ülke arasında gerilen ilişkiler ABD’nin müdahaleleriyle kısa bir süre sonra yeniden yumuşama sürecine girmiştir⁴⁸⁴. Diğer

⁴⁸² Bu konuda tarihsel süreçteki çeşitli örnekler için bkz. Konstantinos Tsitselikis, “Reciprocity as a Regulatory Pattern for the Treatment of the Turkish/Muslim Minority of Greece”, **Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law, Religion and Politics**, Samim Akgönül (Ed.), İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2008, pp. 75-100.

⁴⁸³ Kıbrıs Türkler Cemiyeti başkanı Hikmet Bil’in 3 Temmuz 1955’te İzmir’de yapılan bir mitingde “Kıbrıs için bir kitlenin kanı akacaktır ama bu asla Türk kanı olmayacaktır. Bu kan bir zamanlar şu İzmir topraklarını kirleten Yunan milletinin kanı olacaktır” ve 28 Ağustos 1955’te Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere büyük bir katliam gerçekleştirecekleri söylentilerine ilişkin olarak da “Bu harekete verilecek cevabın çok kısa olması lâzım! İstanbul’da çok Rum var...” ifadelerini kullanması, kamuoyu tarafından da Türkiye’de yaşayan Rumların koz olarak görüldüğünü (veya böyle algılanmasının istendiğini) göstermektedir. Bu konuda bkz. **Hürriyet**, 4 Temmuz 1955 ve Akgönül, **a.g.e.**, s. 189.

⁴⁸⁴ Fırat, “1945-1960...”, ss. 601-602.

tarafından hem Kıbrıs sorunu bağlamında ilişkilerin gerginleşmesi, hem de 6-7 Olayları, Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk, güven ve işbirliği dönemini sona erdiren ve ilişkilere güvensizlik ve rekabetin hakim olacağı yeni bir dönemi başlatan gelişmeler olmuştur.

1960'lar iki ülke arasındaki ilişkilerde esas olarak Kıbrıs sorununun belirleyiciliğini sürdürdüğü yıllardır. 1959 yılında iki tarafın da uzlaşmaya varmasıyla imzalanan Zürih ve Londra Anlaşmaları'nın bir sonucu olarak 1960 yılında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile normal bir seyir izlemeye başlayan ilişkiler, 1963 yılı sonunda Cumhurbaşkanı Makarios'un anayasada değişiklik yapılması önerisinin ardından Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmaların başlamasıyla yeniden gerilmeye başlamıştır. Kıbrıs'ta anayasal düzenin bozulması ve Kıbrıslı Türklere yönelik artan şiddet eylemleri karşısında Garanti Antlaşması'nın IV. maddesi çerçevesinde müdahale hakkını kullanmak isteyen, ancak bunu askeri donanım yetersizlikleri ve Johnson Mektubu örneğinde de görüldüğü gibi ABD'den gelen baskılar nedeniyle gerçekleştiremeyen ve uluslararası baskılar ve iç kamuoyunun beklentileri karşısında hareket alanının giderek daraldığını hisseden Türkiye, kendisine karşı daha avantajlı bir konumda bulunduğunu düşündüğü Yunanistan'ı Kıbrıs konusunda ödün vermeye zorlamak amacıyla, 16 Mart 1964 tarihinde aldığı bir kararla, 16 Eylül 1964 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, Yunan uyruklu Rumların Türkiye'de ikamet etmesini ve çalışmasını mümkün kılan 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'ni tek taraflı olarak feshetmiş ve bazı Rumları bu 6 aylık süreden önce sınır dışı etmeye başlamıştır. Doğrudan Türk uyruklu Rum azınlığa yönelik olmasa da, azınlığı derinden etkileyen ve ülkeyi terk eden yaklaşık 12.500 Yunan uyruklu Rum yanında, gerek onlarla aile veya iş ilişkisi kurmuş olan, gerekse Türkiye'de o sırada var olan Yunan karşıtı havanın ve Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanabilecek yeni bir gerginliğin bir şekilde kendilerine yansımalarından çekinen birçok Türk uyruklu Rum'un da ülkeden ayrılmasına yol açan bu uygulama, tarafların ilişkilerde daha belirleyici olan ve gerilimi arttıran bir sorunda diğer tarafın geri adım atmasını sağlamak amacıyla azınlıklarına baskı uyguladığını ve bu çerçevede kendi yurttaşı olan azınlıkları bir koz olarak değerlendirildiğini gösteren bir başka örnektir. Diğer taraftan, Türkiye'nin bu kararı almasının ardından, Yunanistan'ın Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının

mülklerinin çeşitli yöntemlerle ele geçirilmesine ve bu azınlığın göç sürecinin hızlandırılmasına yönelik gizli bir karar alması da, bu konudaki uygulamaların veya genel olarak azınlıklar konusundaki ilişkilerin “olumsuz karşılıklılık” çerçevesinde değerlendirildiğini ve yürütüldüğünü gösteren önemli bir örnektir. Nitekim Batı Trakya’daki azınlığa yönelik ayrımcı uygulamaların ve baskıların bu süreçten sonra, özellikle de Yunanistan’da askeri cuntanın iktidarı ele geçirdiği 1967’den sonra, yoğunluk kazanmaya başladığı ve sistematik hale geldiği görülmektedir. Bu arada iki taraf arasında azınlıkların özellikle eğitim konusundaki sıkıntılarını gidermeye yönelik olarak 1968 yılında imzalanan Karma Kültür Protokolü’nün de, hem taraflar arasında yaşanan gerginlikler, hem de her iki tarafın da çeşitli engellemeleri nedeniyle tam anlamıyla uygulanmadığını belirtmek gerekir⁴⁸⁵.

1970’li yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinin yöneliminde Kıbrıs sorununun yanında, Ege Denizi’ne ilişkin uyuşmazlıkların belirleyiciliğinin artmaya başladığı görülür. Bu bağlamda, sözkonusu dönemde ikili ilişkilerde önemli kriz ve gerilimler yaşanmasına rağmen, azınlıklara ilişkin sorunların ikili ilişkileri oldukça düşük bir düzeyde etkilediği söylenebilir. Türkiye’nin 1974’te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı’nın ardından demokratik rejime dönen Yunanistan’ın azınlıklara yönelik tutumunda bir değişiklik olmamış, cunta döneminde getirilen uygulama ve kısıtlamalar aynen sürdürüldüğü gibi, özellikle diğer sorunlar çerçevesinde gerilimlerin arttığı dönemlerde azınlık üzerindeki resmi ve sivil baskılar artmış, bu uygulamalar yönetsel bir politika halini almıştır⁴⁸⁶. Ancak artan bu baskıların, Türkiye’yi zorlayarak Kıbrıs veya Ege konularında ödün vermesini sağlamaya yönelik değil, Türkiye’deki Rumların sayısının azalmasına paralel olarak, Müslüman-Türk azınlığının da nüfusunu azaltmaya yönelik önlemler biçiminde gündeme geldiğini ve Türkiye’nin Kıbrıs Barış Harekâtı’nı gerçekleştirmesinden sonra Yunan toplumunda oluşan kaygı, travma ve öfke duygularının içteki “öteki” olan azınlığa bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Öte yandan Türkiye’nin, hem diğer sorunların gündemde daha ağırlıklı bir yer tutması, hem de bu baskıların, sistematik ve sürekli niteliğine rağmen, azınlığın tümünü aynı anda etkileyen “büyük olaylar” şeklinde değil, bireysel ve küçük olaylar biçiminde ortaya

⁴⁸⁵ Sönmezoğlu, **Türkiye-Yunanistan...**, s. 186.

⁴⁸⁶ Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 35.

çıkması nedeniyle, Yunanistan'ın azınlıklara yönelik tutumunu ikili ilişkilerin gündemine pek fazla taşımadığı ve bu nedenle bu uygulamaların ilişkilerde önemli bir sorun teşkil etmediği söylenebilir. Ayrıca bu dönemin sonuna doğru, Türkiye'deki Rumların göç sürecinin hızlandığını; ancak bunun azınlıklara yönelik ek bir baskı önlemine dayanmadığını ve daha çok ekonomik (Türkiye'deki yüksek enflasyona karşılık 1974 sonrasında ekonomisini güçlendiren Yunanistan'ın daha çekici hale gelmesi) ve toplumsal (Türkiye'de 1970'lerin sonlarındaki siyasal ve toplumsal karışıklık ortamı) nedenlerden kaynaklandığını eklemek gerekir.

1980'ler, iki ülke arasındaki ilişkilerde, Yunanistan'ın Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığına yönelik baskıcı ve ayrımcı uygulamalarının şiddet, yoğunluk ve çeşitliliğinin artmasına rağmen, esas olarak Kıbrıs ve Ege sorunlarının belirleyiciliğini sürdürdüğü yıllar olmuştur. Bu dönemde iki ülke arasında Kıbrıs ve Ege sorunlarından kaynaklanan gerilimlerin hemen ardından ortamın yatışması için atılan adımların, özellikle azınlıklara ilişkin olduğu görülmektedir. Bu durum, azınlıklar konusunda verilecek tavizlerin, doğrudan egemenlikle ilgili olan Ege ve Kıbrıs sorunlarının aksine, “ülkeye pahalıya mal olmayacak” girişimler olarak algılandığını ve azınlıkların, diğer ülkeyi bu konularda taviz vermeye zorlayacak bir “baskı” unsuru olması yanında bir “taviz” unsuru olarak da görülmeye başlandığını göstermektedir⁴⁸⁷. Bu durumun, özellikle Turgut Özal'ın başbakan olmasından sonra Türkiye açısından geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, Yunanistan'da iç ve dış siyaset açısından “Türk tehdidi” unsurunu öne çıkaran PASOK'un iktidara gelmesinden ve 1983'te KKTC'nin ilanından sonra artan Müslüman-Türk azınlığa yönelik baskılar, bir yandan azınlığın nüfusunun azaltılması, diğer yandan da Türkiye'ye baskı uygulayarak diğer sorunlarda geri adım atmasını sağlama amacına yönelik olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Yunanistan, Türkiye'ye karşı koz olarak değerlendirdiği azınlıklar üzerindeki baskıyı arttırarak Türkiye'den Kıbrıs veya Ege sorunları konusunda ödünler elde etmeye çalışmıştır. Azınlık mensuplarının Yunan Vatandaşlık Yasası'nın 19. maddesi çerçevesinde yurttaşlıktan çıkarılması uygulamasına hız verilmesi, azınlığın mülklerine çeşitli yollarla el koymaların artması, azınlık mensuplarının yurttaşlık haklarını

⁴⁸⁷ Akgönül, **a.g.e.**, s. 325.

kullanmalarına çeşitli bürokratik engellemeler/kısıtlamalar getirilmesi ve ayrımcılık uygulanması ile Türk etnik kimliğinin reddedilmesi şeklinde gündeme gelen ve yoğunlaşan bu baskılar, azınlığın şiddetli tepki ve direnişine yol açmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Türkiye'nin azınlığın bu tepki ve direnişine pek destek vermediğini de söylemek mümkündür. 1982 yılında İnhanlı'da toprakları ellerinden alınan azınlık köylülerinin başlattıkları protesto eyleminin Türk basınında geniş bir biçimde ele alınması üzerine gelişen kamuoyu duyarlılığı karşısında, Türkiye'deki askeri yönetim, hükümete Türkiye'deki Rumların mallarına elkoyma yetkisi tanıyan bir yasa tasarısı hazırlamışsa da⁴⁸⁸, bu sonradan kadük olmuş; Yunanistan bir nota ile protesto edilmiş, ancak konunun uluslararası platformlara taşınmasından kaçınılmıştır. Türkiye ayrıca, Yunanistan'ın o sırada yoğunlaşan baskılarına ve Türk kimliğinin reddi politikalarına karşı azınlığın tepkisini ifade eden 29 Ocak 1988 Olaylarında da Batı Trakya azınlığına sınırlı bir destek vermiş⁴⁸⁹; tam bu sırada devam etmekte olan ve Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir yakınlaşma ve diyalog çabasını ifade eden Davos Süreci'ne zarar vermek istemeyen başbakan Özal, azınlığın sorun ve taleplerini dile getirmekten ve zirve toplantısında tartışmaktan kaçınmış; bu olaylar konusunda Yunanistan'ı kınamadığı gibi, bu olayları

⁴⁸⁸ Bu yasa tasarısı ile Bakanlar Kurulu'na "ülkelerinde statüleri uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş Müslüman-Türk azınlıklara ve bunların vakıflarına yönelik mülkiyet, zilyetlik, intifa ve diğer haklarının kanunlar, idarî kararlar ve diğer yollarla kısıtlayan veya tamamen kaldıran ülkelerin Türkiye'de bulunan vatandaşlarına, *bu ülkelere din, dil ve soy bağı ile bağlı bulunanlara ve bunların vakıflarına* ait mülkiyet, zilyetlik, intifa ve her türlü haklarına devletler hukukundan doğan karşılıklılık ilkesi uyarınca el koyma" yetkisi tanınmıştır. "Türk Azınlığa Yaptırım Uygulayan Ülkelerin Türkiye'deki Soydaşlarına 'Aynı ile Mukabeleyi' İçeren Yasa Tasarısı Meclis'e Verildi", **Milliyet**, 6 Nisan 1982, s. 12 (abç). Yasa tasarısındaki bu ifadeler, aynı zamanda iki ülke arasındaki "karşılıklılığın çarpıklığına" da işaret etmektedir.

⁴⁸⁹ Dışişleri Bakanlığı tarafından 29 Ocak 1988 tarihinde yapılan açıklamada, demokratik bir biçimde sürdürülen hak mücadelesinde azınlığın haklı olduğu ve desteklendiği mesajı verilmekle ve olayların çıkmasındaki sorumluluğun Yunan hükümetine ait olduğu belirtilmekle birlikte, Davos Zirvesi göz önünde bulundurularak, sert ifadelerde kaçınıldığı ve temkinli bir dilin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Yunan yargısının Türk dernekleriyle ilgili kararlarının ve Yunan hükümet sözcüsünün Batı Trakya'da Türk bulunmadığı yönündeki beyanlarının bölgedeki Müslüman-Türk azınlığın haklı tepkisine neden olduğu ve bu tepkinin barışçıl yollarla dile getirilmesinin normal karşılanması gerektiğinin belirtildiği bu açıklamada şu ifadeler yer verilmiştir: "Yunan makamlarının, bunu engellemeye kalkışmaları, sonucunda arzulanmayan birtakım olayların doğması ihtimalini gözardı etmiş olmalarını anlamak mümkün değildir. Batı Trakya Müslüman Türk azınlığının hissiyatını, her demokratik ülkede olduğu şekilde barışçı gösteriyle ifadesine imkân verilseydi, bu muhakkak ki, hem bugünkü üzücü olayların vukuuna meydan vermez, hem de Türkiye ve Yunanistan başbakanlarının buluşmaları arifesindeki ortama daha uygun düşerdi". "Olaylardan Yunan Hükümeti Sorumlu", **Milliyet**, 30 Ocak 1988, s. 7.

Yunanistan ile aynı doğrultuda, “provokasyon” olarak nitelendirmiştir⁴⁹⁰. Türkiye’nin bu dönemde iki ülke arasındaki yakınlaşmaya ivme kazandırmak üzere, doğrudan bir biçimde Türkiye’deki Ortodoks-Rum azınlık ile ilgili olmasa da, 1964 yılında sınır dışı edilen Yunan uyruklu Rumların Türkiye’deki taşınmazları üzerinde her türlü tasarruf hakkını engelleyen 1964 tarihli blokaj kararını kaldırdığını da belirtmek gerekir⁴⁹¹.

1990’lı yıllar, iki farkla, hem tarafların azınlıklara yaklaşımı, hem de ikili ilişkilerde azınlıklara ilişkin sorunların yeri ve önemi konusundaki dönüşümler açısından büyük ölçüde 1950’li yıllara benzemektedir. 1950’li yılların ilk yarısı tarafların azınlıklara yönelik yaklaşımlarının olumlu olduğu dönem iken, Yunanistan 1990’ların ikinci yarısından itibaren azınlıklara yönelik olumlu bir yaklaşım izlemeye başlamış ve baskıcı ve kısıtlayıcı önlemlerin birçoğunu kaldırmıştır. Öte yandan 1950’lerin ikinci yarısından itibaren azınlıklara ilişkin sorunlar ilişkilerin gündeminde ikinci planda kalmaya başlarken, 1990’ların başında ilişkileri belirleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Kısa süren ve beklentilerini karşılamaktan uzak olan Davos Süreci’nin ardından, 1989 yılından itibaren uluslararası sistemde yaşanan değişim, uluslararası gündemde giderek daha fazla yer tutmaya başlayan azınlıklara ilişkin sorunların uluslararası meşru ilgi konusu haline gelmesi ve azınlığa yönelik baskıların azınlık mensuplarının can ve mal güvenliğine yönelik saldırılar boyutuna ulaşması gibi değişen parametrelerden hareket eden Türkiye, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının sorunları ile daha yakından ilgilenmeye başlamış; azınlığın tepki ve mücadelesine destek verirken, Yunanistan’ın azınlığa yönelik uygulamalarını anlaşmaların ihlali olarak değerlendirerek çeşitli düzeylerde kınamıştır. Bu bağlamda 1990’lı yılların hemen başında iki ülke arasındaki ilişkiler, azınlıklara ilişkin sorunlara bağlı olarak gerginleşmiştir. 1989 seçim bildirilerinde azınlığın Türk olduğunu belirten Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif’in yargılandıkları ve 26 Ocak 1990 tarihinde sanıkların 18 ay hapis ve 3 yıl siyasal haklardan yoksun bırakılma cezasına

⁴⁹⁰ Yunanistan Başbakanı A. Papandreu, bu olayların zirveyi provoke etmek amacıyla çıkarıldığını belirterek Özal ile bu konuda görüş birliğine vardıklarını ifade etmiştir. Özal ise Yunan başbakanı ile bu konuda görüşbirliğine vardıklarını doğrulayarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Trakya’daki olaylar önce çok büyük olaylarmış gibi gösterildi... Daha sonra bu kadar büyük olmadığını anladık... Bu konuda genel fikirlerimiz uyum gösteriyordu”. “Özal: ‘Haberler Abartmalı’ – Papandreu: ‘Provokasyon’”, **Milliyet**, 1 Şubat 1988, s. 8

⁴⁹¹ Bu konuda bkz. Akgönül, **a.g.e.**, ss. 332-345.

çarpıtılması ile sonuçlanan davayı, adil ve tarafsız bir yargılama yapılmadığı gerekçesiyle eleştiren Türkiye, ayrıca, “yargılama olayının haksız olduğu ve mahkemenin siyasi bir amaç doğrultusunda davrandığını, söz konusu olayın ulusal sınırları ve ülke içindeki kanunları aşarak, uluslararası endişe duyulmasına neden olan bir insan hakları sorunu olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve tutukluların serbest bırakılmasını istemiş”⁴⁹²; duruşmanın ardından azınlık mensuplarından bazılarının saldırıya uğramasını da kınamıştır. Yunanistan’ın bu suçlamaları sert bir dille reddetmesi üzerine başlayan gerilim, 29 Ocak 1990 tarihinde azınlık mensuplarına ve işyerine karşı girişilen saldırıların ardından daha da yükselmiştir. Bu olayların ardından Türkiye Yunanistan’ı Müslüman-Türk azınlığın antlaşmalardan kaynaklanan haklarını ihlal etmekle suçlayarak saldırılar sırasında Yunan resmi makamlarının ilgisiz kalmasını kınamış ve saldırıların sorumluluğunun Yunan Hükümeti’ne ait olduğunu belirtmiş⁴⁹³; Yunanistan ise Türkiye’yi içişlerine karışmak ve azınlıkları kışkırtmaya çalışmakla suçlamıştır⁴⁹⁴. Bu sırada Yunanistan, Türkiye’nin Gümölcine Başkonsolosu Kemal Gür’ün, Rodop valisine gönderdiği ve bu saldırılarda zarar gören işyerlerini ziyaret etmek istediğini belirttiği ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını istediği mektubunda “soydaş” ve “Türk asıllı Yunan vatandaşları” sözcüklerini kullanmasını gerekçe göstererek geri çekilmesini talep etmiş; bunun reddedilmesi üzerine 3 Şubat’ta Türkiye’ye bir nota vererek Gür’ü *persona non grata* ilan etmiştir. Bunun üzerine Türkiye de aynı işlemi Yunanistan’ın İstanbul Başkonsolosu Ilias Klis için uygulamıştır⁴⁹⁵. Diğer taraftan azınlığın dinsel lideri olan müftülerin atama yoluyla belirlenmesini ve azınlığın seçmediği ve onaylamadığı kişilerin müftü olarak atanmasını eleştiren Türkiye, bu uygulamanın azınlığın antlaşmalardan kaynaklanan haklarını ihlal ettiğini belirtmiş; seçilmiş müftülerin tanınmasını ve müftü olarak atanmasını talep etmiş ve seçilmiş müftülere verilen cezaları kınamıştır. Bu sorun çerçevesinde iki ülke ilişkilerinde küçük çaplı

⁴⁹² Aksu, **Türk-Yunan...**, s. 37.

⁴⁹³ “Dışişleri, Atina’yı Uyardı”, **Milliyet**, 30 Ocak 1990, s. 9.

⁴⁹⁴ Aksu, **a.y.**

⁴⁹⁵ Melek Fırat, “1990-2001 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, ss. 447-448; HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 21; Nur Batur, Reha Muhtar, “Konsolos Sınır Dışı – Ankara’dan Misilleme”, **Milliyet**, 4 Şubat 1990, ss. 1, 15.

da olsa bir gerilim yaşanmıştır⁴⁹⁶. Ayrıca 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Yunanistan'ın azınlıklara yönelik politikalarındaki değişimin, iki ülke arasında 1999'da başlayan yakınlaşma sürecine olumlu katkı sağlayan faktörler arasında olduğu söylenebilir. Tedrici bir biçimde gerçekleşen Yunanistan'ın politikalarındaki bu dönüşümün, iki ülke arasında diğer sorunlardan kaynaklanan krizleri (Kardak Krizi, S-300 Füzeleri Krizi, Öcalan Krizi, AB ilişkileri çerçevesinde yaşanan krizler ve 1996-1998 sürecinde Kıbrıs sorunu temelinde yaşanan krizler gibi) etkilemediği veya bunlardan etkilenmediği de belirtilmelidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 1920'lerde ikili ilişkilerdeki en önemli gündem maddesini oluşturan ve ciddi gerilimlerin ortaya çıkmasına yol açan azınlıklara ilişkin sorunların, tarafların daha önemli gördükleri ortak güvenlik kaygıları temelinde başlayan yakınlaşma sürecinde büyük ölçüde çözümlendiği ve uzun süre ilişkilerde sorun teşkil etmediği görülmektedir. 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıs, daha sonraki yıllarda da Ege Denizi'ne ilişkin sorunların ilişkilerin gündemine yerleşmeye başlaması ile birlikte azınlıklara ilişkin sorunların ilişkilerdeki belirleyiciliği nispi olarak azalmış; bu sorun, ilişkilerin genel yönelimini belirleyen diğer sorunların yanında bir türev faktör haline gelmiştir. İlişkilerin genel yönelimi içerisinde yaşanan yakınlaşma ve gerilim süreçleri, tarafların azınlıklarına yönelik yaklaşımlarında büyük ölçüde belirleyici olmuş; yani ilişkilerde dostluk ve yakınlaşmanın olduğu dönemlerde her iki tarafın da azınlıklara yönelik yaklaşımı olumlu olurken, ilişkilerde gerilimlerin arttığı dönemlerde azınlıklara yönelik ayrımcı ve baskıcı uygulamalar yoğunlaşmıştır. Bir başka açıdan bakıldığında, ikili ilişkilerin azınlıklara yönelik politikalara etkisinin, azınlıklara ilişkin sorunların ikili ilişkilere etkisinden daha fazla olduğu söylenebilir. Yani, tarafların azınlıklara yönelik tutumunun (azınlıklara yönelik baskıların azaltılması veya bu baskıların arttırılması ve azınlıkların karşı tarafı ödün vermeye zorlamak için koz olarak kullanılması), ilişkilerin genel yönelimine etkisi zayıf olmuştur. Diğer bir ifadeyle tarafların azınlıklarına yönelik olumlu yaklaşımları veya baskılarının, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu veya sorunlu bir döneme girmesine yol açmadığını söylemek mümkündür.

⁴⁹⁶ Fırat, "1990-2001...", s. 446.

3. BÖLÜM: AZINLIKLARA İLİŞKİN SORUNLAR ile LOZAN ve DİĞER ULUSLARARASI BAĞITLAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Esas olarak tarafların birbirlerine karşı verdikleri mücadeleler temelinde gelişen ve oldukça sancılı bir biçimde gerçekleşen ulus-devletlerin kurulması sürecinde önemli bir sorun olarak beliren azınlıklar konusu, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “Mübadele Sözleşmesi” çerçevesinde Yunanistan’da yaşayan Müslümanlar ile Türkiye’deki Ortodoksların karşılıklı değişimi ve bundan istisna tutulan Batı Trakya Müslümanları ile İstanbul’da (ve İmroz ile Bozcaada’da) yaşayan Ortodokslara Lozan Barış Antlaşması ile azınlık statüsü ve çeşitli azınlık hakları tanınmasıyla büyük oranda çözüme kavuşturulmuştur. Bununla birlikte, ilerleyen süreçte, her iki ülkede de ulusal türdeşliğe ulaşmanın temel hedef olarak belirlendiği bir ortamda, tarafların ulusçuluk anlayışları ve azınlıklara yönelik algılamalarının ortaya çıkışında büyük ölçüde belirleyici olduğu ve iç siyasal/toplumsal konjonktürdeki değişimlere ve ikili ilişkilerin gelişimine bağlı olarak gündeme gelen azınlıklara yönelik kimi uygulamalarının, çoğu kez azınlık karşıtı bir içeriğe sahip olduğu, hukuksal düzeyde belirlenen bu statüden belli ölçülerde farklılaşmalar gösterdiği ve azınlık haklarına yönelik müdahale ve ihlaller boyutuna ulaştığı görülmüştür. Öte yandan 1950’li yılların ortalarından itibaren taraflar arasındaki ilişkilerin Kıbrıs ve Ege sorunları temelinde gerginleşmesine koşut olarak, her iki tarafın da, azınlıkları, diğer tarafın dış politika pozisyonundan geri adım atmasını/ödü vermesini sağlamaya yönelik bir “koz” olarak değerlendirmeye başladığı ve azınlıklara yönelik baskıcı/ayırıcı uygulamaların yoğunluğunun arttığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda azınlıklar konusu ikili ilişkilerde, yukarıda da açıklandığı üzere her zaman birinci derecede etkili olmasa da, bir sorun olarak varlığını sürdürmüş ve ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açan bir faktör olmuştur. Bu genel çerçeve içerisinde, bu bölümün temel amacı, tarafların azınlıklara yönelik uygulamalarının, hangi zaman ve ortamda, nasıl ortaya çıktığının ve nedenlerinin ortaya konması ve Lozan ve diğer uluslararası bağitlar ile azınlıklara ilişkin oluşturulan statüye ve tanınan haklara uygunluğunun/aykırılığının karşılaştırmalı bir biçimde tespit edilmesidir. Bu noktada tarafların uygulamalarının

ve bu bağlamda azınlıklara ilişkin sorunların tüm azınlık hakları açısından bir değerlendirmesi yapılmamış; inceleme, en önemli kişisel, siyasal, ekonomik ve kültürel haklar arasında yer alan ve bu kategorilerdeki hakları en iyi biçimde temsil eden ve ayrıca her iki ülkedeki azınlık açısından da sorunların yoğunlaştığı alanlar olan, din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı alanları ve bu konulardaki uygulamalar ile sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak, her iki ülkedeki azınlıkların statü ve haklarının hangi metinlerde ve ne şekilde belirlendiği ile bunların hukuksal geçerliliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra ise Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı ve Türkiye Ortodoks-Rum azınlığı ayrı ayrı ele alınarak, bu azınlıklara yönelik uygulamalar, yukarıda sıralanan dört hak kategorisi çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirme yapılırken, tarafların tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan azınlıklara yönelik uygulamaları yanında, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren azınlıklara yönelik yaklaşımlarındaki değişime ve bunun uygulamalara ne şekilde yansıdığına ve bu uygulamalar konusundaki güncel gelişme ve tartışmalara da mümkün olduğunca yer verilmeye çalışılmıştır.

3.1. LOZAN VE DİĞER ULUSLARARASI BAĞITLAR ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN STATÜSÜ

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı ile Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının statüsünü ve haklarını, azınlıkların her iki ülkede de karşılıklı olması esas ve bu çerçevede paralel yükümlülükler oluşturulması çerçevesinde belirleyen temel metin, Lozan Barış Antlaşması'dır. Bunun yanı sıra, her ne kadar geçerliliğini kabul etmese de, Yunanistan'ın, 1913 Atina Antlaşması ve 1920 "Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Sevr Antlaşması" (bundan sonra kısaca Yunan Sevri) gibi ikili veya çok-taraflı hukuksal bağitlar çerçevesinde ülkesindeki azınlıklara ilişkin yükümlülükleri bulunmaktadır. Ayrıca, her iki ülke de, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, özellikle de 1990 sonrasında ortaya çıkan ve insan ve azınlık haklarına ilişkin düzenlemeler getiren çeşitli çok-taraflı uluslararası bağitlara katılmışlardır. Bu bağlamda, her iki ülkenin hangi uluslararası bağitlara taraf olduğunun, bunların hukuksal geçerliliğinin, bunlarda azınlıkların statü ve haklarının ne şekilde

belirlendiğinin ve kimlerin hak süjesi olarak tanımlandığının tespit edilmesi önem kazanmaktadır.

1815 Viyana Kongresi'nden MC'nin kurulmasına dek olan süreçte geçerli olan ve azınlıkların Avrupa'nın Büyük Devletleri'nin kolektif koruması altında olduğu sistemde, Yunanistan'ın, bağımsızlığını kazandığı 1830 yılından itibaren Osmanlı Devleti aleyhine topraklarını genişlettiği her durumda imzaladığı antlaşmalarda, yeni siyasal durumun büyük devletlerce tanınmasının bir bedeli olarak, veya başka türlü ifade edilirse bu devletlerin dayatmasıyla, ülkesindeki veya topraklarına yeni katılan bölgelerdeki Müslüman halkın azınlık olarak tanımlandığı ve bu kesime çeşitli düzeylerde negatif ve pozitif azınlık hakları tanındığı hükümlere yer verilmiştir. Bu çerçevede Yunanistan sınırları içinde yaşayan Müslümanların eşitliğinin, dinsel özgürlükleri ve mülkiyet hakları başta olmak üzere kişisel, medeni ve siyasal haklarının ve belli ölçülerde geleneklerinin ve özerkliğinin güvence altına alındığı bu hukuksal bağitlardan en önemlileri, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasını sağlayan 1830 Londra Protokolü ile bu ülkenin Teselya'yı topraklarına katmasını sağlayan 1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi'dir¹. Bunların yanı sıra, Balkan Savaşları sonunda Selanik, Güney Makedonya ve Girit'i ele geçiren Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ile 14 Kasım 1913 tarihinde imzaladığı Atina Antlaşması'nda da azınlıklara ilişkin önemli hükümlerin yer aldığı görülmektedir². Esasen Yunanistan'a yeni katılan bölgelerde yaşayan Müslümanların azınlık haklarına ilişkin güvenceler içeren ve azınlık hakları açısından 1830 ve 1881 metinlerinin geçerliliğini onaylayan bu antlaşmanın 2. maddesi ile, antlaşmaya ekli 3 Nolu Protokol'ün tüm Yunanistan topraklarında geçerli olduğu belirtilmiştir. Azınlıklara ilişkin esas düzenlemeler bu antlaşmanın 11. ve 12. maddelerinde yer almaktadır: Buna göre Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Müslümanların yaşam, mal, onur, din ve gelenekleri güvence altına alınmış; bu kişilerin yurttaş olduğu, Yunan yurttaşları ile aynı medeni ve siyasi haklara ve din ve ibadet açısından tam özgürlüğe sahip oldukları hükme bağlanmıştır. Antlaşmaya göre varolan veya gelecekte oluşturulacak olan Müslüman cemaatlerinin özerkliğine, hiyerarşik

¹ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 32-35.

² Antlaşma'nın tam metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, ss. 477-487.

örgütlenmesine ve sahip oldukları nakdin ve malvarlığının idaresine ve İstanbul'daki Şeyhülislamlık makamına tabi olan dinsel liderleri ile ilişkilerine karışılmayacak; yalnızca dinsel alandaki ve vakıf mallarının yönetimi konusundaki denetim yetkilerinin yanı sıra, Müslümanlar arasındaki nikah, boşanma, nafaka, vesayet, velayet, ispat-ı rüşt ve mütevellî tayini gibi konularda da yetkili olacak müftüler, kendi çevrelerindeki Müslüman seçmenlerce seçilecek; bunların kararları Yunan makamlarınca uygulamaya konacak ve ülkedeki tüm Müslümanları temsilen Atina'da bir Başmüftülük makamı ihdas edilecektir. Öte yandan antlaşma ile bırakılan topraklardaki her türlü vakıf güvence altına alınarak bunların cemaat tarafından yönetileceği ve çeşitli din ve hayır kuruluşlarının yeterli gelirden yoksun kalmaları halinde devletin yardım edeceği hükme bağlanmıştır. Antlaşmaya ekli 3 Nolu Protokol ile ise, başmüftü ve müftüler ile maiyetlerinde çalışanların Yunan memurları ile aynı hak ve görevlere sahip olduğu; tüm Müslüman mezarlıklarının vakıf malı olduğu hükme bağlanmış ve İslam cemaatlerinin tüzel kişiliği tanınmıştır. Protokolde ayrıca Müslümanlara ait tüm özel okullar tanınmış; kendi masraflarını karşılamak üzere sahip oldukları gelirler korunmuş; gelecekte kurulacak özel okulların da aynı hükümlere tabi olacağı hükme bağlanmış; müftülerin ve Yunan Eğitim Bakanlığı müfettişlerinin teftiş edebileceği bu okullarda öğretimin resmi programa uygun olarak Türkçe yapılacağı ve Yunanca'nın öğretiminin zorunlu olacağı belirtilmiştir. Görüldüğü üzere antlaşmada Müslüman azınlığa, diğer Yunan yurttaşlarıyla eşitliğine yönelik negatif haklar yanında, cemaat yönetiminin özerkliği, müftü seçimi, vakıf yönetimi gibi konularda farklılıklarını korumaya ve sürdürmeye yönelik pozitif haklar da tanınmıştır³. Bununla birlikte esas olarak Yunanistan'ın 1913 yılında ele geçirdiği topraklarda yaşayan Müslüman halkın azınlık haklarını düzenleyen bu antlaşmanın, Yunanistan'ın egemenliğine 1920'de giren Batı Trakya açısından geçerli olduğunu söylemek güçtür. Nitekim Yunanistan da, 1923'te yapılan nüfus mübadelesi sonucunda antlaşmanın konusunun ortadan kalktığını ve Lozan Barış Antlaşması ile kurulan azınlık rejiminin 1913 antlaşmasıyla kurulan rejimin yerine geçtiğini belirterek bu antlaşmanın geçerli olmadığını ileri sürmektedir⁴. Ancak Lozan'da bu antlaşmanın ortadan kaldırıldığına ilişkin açık bir hüküm

³ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 37.

⁴ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 62.

bulunmamaktadır. Öte yandan Lozan Konferansı'ndaki görüşmeler de, hem Yunanistan'ın bu antlaşmanın geçerliliğine atıf yaptığını, hem de taraf devletlerin bu antlaşmanın yürürlükten kaldırılmasına yönelik bir iradelerinin bulunmadığını ve hatta bunun geçerliliğini bir kez daha teyit ettiklerini ortaya koymaktadır⁵. Ayrıca Yunanistan'daki çeşitli resmi kurumların da bazı kararlarında bu antlaşmaya atıf yaparak geçerli olduğunu kabul ettikleri görülmektedir⁶. Diğer taraftan tüm Yunanistan topraklarında geçerli olduğu belirtilen 3 Nolu Protokol'ün, antlaşmalara ilişkin halefiyet kuralları çerçevesinde Yunanistan'ın 1913 yılında sahip olduğu "tüm topraklar" yanında, daha sonraki yıllarda ele geçirdiği topraklarda da geçerli olması gerektiğinden, Batı Trakya açısından geçerli olduğunu söylemek mümkündür⁷. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu antlaşmanın, başka bir antlaşma ile ortadan kaldırılmadığından hareketle geçerliliğini sürdürdüğü söylenebilir.

10 Ağustos 1920 tarihinde bir yanda Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya, diğer yanda da Yunanistan arasında imzalanan Yunan Sevri, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından MC çerçevesinde oluşturulan azınlık koruma sistemi içerisinde düzenlenen antlaşmaların tipik örneklerinden biridir. Savaşın galipleri arasında yer alan ve savaştan topraklarını genişleterek çıkan Yunanistan'a, bu yeni siyasal durumun tanınması karşılığında büyük devletlerce kabul ettirilen bu antlaşma, gerek azınlık kriterleri, gerekse hükümleri ve azınlıklara tanınan haklar bakımından, bu dönemde yapılan diğer antlaşmalarla büyük benzerlik göstermektedir. Yunanistan'ın, tüm topraklarında ve hatta gelecekte topraklarına katılacak bölgelerde de geçerli olması öngörülen ve ülkesindeki soy, din ve dil azınlıkları için tek taraflı yükümlülükler üstlendiği bu antlaşmanın 1. maddesi, antlaşmanın 2.-8. maddelerinin temel yasalar olduğunu ve hiçbir yasa, düzenleme veya yönetsel işlemin bunlara

⁵ Türkiye'deki azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerin görüşüldüğü 19 Aralık 1922 tarihli oturumda Venizelos, bu antlaşmanın 11. maddesini okuyarak Türkiye'nin de bu denli geniş güvenceler vermesi gerektiğini belirtmiştir. Türk heyetinin Patrikhane'nin yurtdışına çıkarılması konusunda direnmesi üzerine 29 Aralık 1922 tarihli oturumda söz alan Yunan temsilci Caclamanos, böyle bir durumda müftülerin Müslümanlarca seçilmesini sağlayan ve başmüftünün İstanbul'a bağlı olmasını öngören Atina Antlaşması hükümlerinin yürürlükte kalamayacağını ifade etmiş; Fransız temsilci Laroche ise buna, yapılmaya çalışılan antlaşmanın (Lozan) Yunanistan'ın ve Türkiye'nin daha önceki karşılıklı yükümlülüklerini değiştiremeyeceğini, ayrıca Konferans'ın da bu yükümlülükleri kaldırma veya doğrulama yetkisi bulunmadığını söyleyerek karşılık vermiştir. Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım 1, C. 1, Kitap 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, ss. 171-172 ve 220.

⁶ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 61, dipnot 1.

⁷ Oran, **a.y.**

aykırı veya çelişkili olamayacağını ve hiçbir yasa, düzenleme veya yönetsel işlemin bunlara üstün sayılamayacağını hükme bağlamaktadır. Yunanistan'ın, doğum, yurttaşlık, dil, soy ve din farkı gözetmeksizin ülkede yaşayan herkesin yaşam ve özgürlüklerini tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlendiği antlaşmanın 2. maddesi ile ayrıca, Yunanistan'da yaşayan herkesin, din, mezhep ve inancının, kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı olmayan gereklerini, kamusal veya özel biçimde serbestçe yerine getirebileceği belirtilmiştir. 7. madde ile tüm Yunan yurttaşlarının yasa önünde eşit olduğu ve soy, dil ve din ayrımı yapılmaksızın aynı medeni ve siyasal haklardan faydalanabileceği; din, inanç ya da mezhep farkının hiçbir Yunan yurttaşının, memurluğa kabul edilme, meslekte yükselme ve çeşitli mesleklerin ve sanatların icra edilmesi gibi medeni ve siyasal hakların kullanımına ilişkin konuları engellemeyeceği; herhangi bir Yunan yurttaşının özel veya ticari işlerinde, din, basın veya her türlü yayın konusunda ve toplantılarda herhangi bir dili serbest bir biçimde kullanması önüne hiçbir sınır konulmayacağı ve Yunan Hükümetince belirlenmiş resmi bir dil olmakla birlikte, Yunanca'dan farklı bir dil ile konuşan Yunan yurttaşlarının mahkemeler önünde yazılı ve sözlü olarak kendi dillerini kullanmaları konusunda gerekli kolaylıkların sağlanacağı hükme bağlanmıştır. Antlaşmanın 8. maddesine göre, soy, din ve dil azınlıklarına mensup olan Yunan yurttaşları, gerek hukuksal anlamda, gerekse fiilen, diğer Yunan yurttaşlarına sağlanan güvence ve işlemlerin aynısından yararlanacaklar; özellikle masraflarını kendileri karşılamak ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanma ve dinlerinin gereklerini özgürce yerine getirme hakkına sahip olmak üzere, hayrî, dinsel ve sosyal kurumlar, okullar ve diğer eğitsel kuruluşlar kurma, yönetme ve denetleme bakımından eşit hakka sahip olacaklardır. Antlaşmanın 9. maddesi, Yunanistan'a 1 Ocak 1913 tarihinden sonra katılan topraklarda, Yunanca'dan farklı bir dil konuşan Yunan yurttaşlarının nüfusun önemli bir kısmını oluşturduğu kent ve bölgelerde, bu yurttaşların çocuklarının devlet ilkokullarında kendi dilleriyle öğrenim görmeleri konusunda yeterli önlemlerin alınacağını; ancak Yunan Hükümetinin bu okullarda Yunan dilinin öğretilmesini zorunlu tutabileceği ve soy, din veya dil azınlıklarına mensup Yunan yurttaşlarının nüfusun önemli bir kısmını oluşturduğu kent ve bölgelerde, eğitsel, dinsel ve hayrî amaçlarla bütçeden ayrılacak paralardan adil bir pay alacakları hükme bağlanmıştır. Doğrudan bir biçimde Yunanistan'da yaşayan Müslümanlara ilişkin 14.

maddede ise⁸, Yunanistan'ın, bir yandan aile hukuku ve kişisel statülere ilişkin sorunların Müslüman adetleri çerçevesinde çözümlenmesini mümkün kılacak gerekli önlemleri alacağı, diğer yandan da cami, mezarlık ve diğer İslami dinsel kuruluşlara koruma sağlayacağı belirtilmiş; mevcut vakıflar ile diğer dinsel ve hayrî kuruluşlara tam koruma ve tüm kolaylıkların sağlanacağı; ayrıca Yunanistan'ın, yeni dinsel ve hayrî kuruluşlar oluşturulmasını engellemeyeceği ve benzer diğer özel kuruluşlara sağlanan kolaylıkları esirgemeyeceği ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere antlaşmanın 2. ve 7. maddeleri ile Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının negatif azınlık hakları, 8., 9. ve 14. maddeleri ile ise pozitif azınlık hakları tanınmaktadır. Yine aşağıda da görüleceği üzere, bu antlaşmada yer alan hükümler, Lozan Barış Antlaşması'nın azınlıkların korunmasına ilişkin 37-44. maddelerinin hemen hemen aynısıdır⁹. Bu noktadan hareket eden Yunanistan, Lozan ile Yunan Sevri'nin ortadan kaldırıldığını ve dolayısıyla geçerliliğini yitiren bu antlaşma ile bağlı olmadığını belirtmektedir. Yunanistan yine, gerek Lozan'a ekli 16 Nolu Protokol'ün içeriğinden, gerekse Yunan Sevri'nin başlangıç bölümünden ve 1-16. maddeleri hükümlerinden, bu antlaşmanın hiçbir biçimde Yunanistan'a Müslüman azınlığın korunması açısından tek taraflı yükümlülükler getirmek gibi bir amacı olmadığını anlaşıldığını ileri sürmektedir¹⁰. Bu noktada ilk olarak, Yunanistan'ın bu tutumunun nedeninin, Yunan Sevri'nin karşılıklılık aranmadan Yunanistan'ın tek taraflı olarak yükümlenimde bulunduğu, Yunanistan'daki tüm azınlıklara uygulanabilir nitelikte olan ve tüm Yunan topraklarında geçerli olan bir antlaşma olmasına karşılık, Lozan'ın Türkiye ile karşılıklılık esasına dayanması ve daha dar bir kapsama sahip olması (yalnızca mübadele dışı tutulan Batı Trakya'daki Müslümanlara azınlık statüsü ve hakları

⁸ Antlaşmanın Yahudilere ilişkin 10. maddesinde, Yahudi dininden Yunan yurttaşlarının Şabat'a (Yahudi inancında istirahat günü olan ve çalışmanın kesinlikle yasak olduğu cumartesi günü) aykırı bir eylemde bulunmaya zorlanamayacağı ve Yahudilerin Şabat günü mahkemelerde hazır bulunmama veya herhangi bir yasal işlemi yapmaktan kaçınmaları halinde hiçbir haklarının kaybolmayacağı hükmüne bağlanmıştır. Öte yandan Pindus Ulahlarına ilişkin 12. maddede de, Yunanistan'ın bu topluluklara, devlet denetimi altında, dinsel, hayrî ve öğretime ilişkin konularda bölgesel otonomi sağlayacağı belirtilmiştir.

⁹ Lozan Barış Antlaşması'nda bulunan, ancak bu antlaşmada yer almayan hükümler şunlardır: Azınlıkların dolaşım ve göç özgürlüğüne ilişkin 38/3, azınlıklara bütçeden ayrılacak paraların ilgili cemaat kurumlarının yetkili temsilcilerine ödeneceğini belirten 41/2. maddenin son cümlesi ile her ne kadar Yunan Sevri'nin 10. maddesinde Yahudi azınlığa ilişkin olarak yer verilmişse de, Müslüman azınlığa yönelik tanınmamış bulunan 43. madde. Bu konuda bkz. Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 22.

¹⁰ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 63.

tanınmaktadır) olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Lozan’da aynı hükümlere yer verildiği için *lex posterior derogat priori* ilkesi çerçevesinde Yunan Sevri’nin Batı Trakya Müslümanları açısından geçerliliğinin sona erdiği, diğer bir ifadeyle bu antlaşmanın Müslüman halka yönelik olarak uygulanmayacağı bir an için düşünülse bile, bunun, diğer azınlıklara tanınan hakları ortadan kaldırdığını ileri sürmek güçtür. Başka türlü ifade edilecek olursa, Yunanistan’ın kendisi açısından daha avantajlı olduğu için azınlık koruma hükümlerini “karşılıklılık” esasına bağlamak istemesi, onun tek taraflı ve genel yükümlülüklerini ortadan kaldırmamaktadır¹¹. Öte yandan Lozan’ın ne antlaşma metninde, ne de Konferans tutanaklarında, Yunanistan’daki tüm azınlıklara haklar tanıyan bu antlaşmanın tümünü geçersiz kılmaya yönelik bir iradenin var olduğu da söylenemez. Kaldı ki, yukarıda da değinildiği üzere, Lozan Konferansı’nın, Türkiye ve Yunanistan’ın daha önceki yükümlülüklerini değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yetkili olmadığı kabul edilmiştir. O halde Yunan Sevri’nin geçerliliğinin sürdüğü ve Yunanistan’ın bu antlaşma ile bağlı olduğu söylenebilir. Öte yandan Lozan’a ekli 16 Nolu Protokol, Yunanistan’ın iddialarının aksine Yunan Sevri’ni ortadan kaldırmamakta, tam tersine geçerli olduğunu kabul ederek onun onaylanmasını talep etmektedir¹². Kaldı ki Yunanistan da bu Protokol çerçevesinde bu antlaşmayı Lozan Antlaşması’ndan ayrı bir biçimde ve daha sonraki bir tarihte onaylamıştır¹³. Bu durum ise, Lozan ile bu antlaşmanın ortadan kaldırılmadığını ve Yunanistan’ın bu antlaşmayı geçerli ve kendisini de bağtılı kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi İnsan Hakları Komisyonu’nun, MC döneminde azınlıklara ilişkin olarak yapılan

¹¹ Oran, bu noktada Lozan’ın da Türkiye açısından tek yanlı ve genel bir azınlıkları koruma antlaşması olduğunu ve Türkiye’nin ülkesindeki diğer gayrimüslim azınlıklar açısından karşılıklılık ilkesinden yararlanmadığını belirtmektedir. Bu durumda nasıl ki Türkiye Lozan’ı genel ve tek yanlı olduğu gerekçesiyle Rumlar dışındaki gayrimüslim azınlıklara uygulamaktan kaçınmazsa, Yunanistan’ın genel ve tek yanlı koruma antlaşması olan Yunan Sevri’nin de geçerliliği yadsınamayacaktır.

¹² Bu protokolün antlaşmaya ilişkin kısmı şu şekildedir: “Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya ve Yunanistan Hükümetleri, bu Konferans sırasında yapılan Barış Antlaşması ile öbür Bağitların yürürlüğe konmasının, Yunanistan’daki azınlıkların korunmasına ilişkin olarak başlıca Müttefik Devletler ile Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 günü Sevr’de yapılan Antlaşmanın ... yürürlüğe konulmasını zorunlu kaldığı kanısında olduklarından,... Sevr’de yapılmış sözkonusu antlaşmanın onay belgeleri eğer bugüne dek sunulmamış ise, bugün Lozan’da imza edilen Barış Antlaşmasına ve öbür Bağitlara ilişkin onay belgeleri ile birlikte sunulacaktır”. (abç.)

¹³ Yunan Meclisi Lozan Barış Antlaşması’nı 25 Ağustos 1923 tarihinde onaylamış ve antlaşma metni 25 Eylül 1923 tarihli Yunan Resmi Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Yunan Sevri ise 29 Eylül 1923 tarihinde onaylanmış ve 30 Ekim 1923 tarihli Yunan Resmi Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Bu konuda bkz. Cin, a.g.e., s. 115.

birçok düzenlemenin hukuksal geçerliliğini yitirdiğinin belirtildiği 7 Nisan 1950 tarihli çalışmasında, Yunan Sevri'nin doğal ortadan kalkış nedeni bulunmadığının ifade edilmesi de bu antlaşmanın halen geçerli olduğu şeklinde yorumlanabilir¹⁴. Ayrıca BM'nin daha sonraki yıllarda, çeşitli ülkelerdeki azınlıkları koruma antlaşmalarının listesini verdiği belgelerde Yunanistan başlığı altında Yunan Sevri'ne atıf yapılması da, bu antlaşmanın geçerli kabul edildiğine ilişkin bir kanıt olarak görülebilir¹⁵. Son olarak bazı Yunan yargı organlarının da kararlarında bu antlaşmaya atıfta bulunduklarını ve geçerliliğini kabul ettiklerini belirtmek gerekir¹⁶.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın, hem halen yürürlükte olması, hem de geçerliliği konusunda taraflar arasında bir tartışma bulunmaması itibarıyla, her iki ülkedeki karşılıklı azınlıkların statü ve haklarını belirleyen temel metin olduğu söylenebilir. Yeni Türkiye'nin, eşitliğinin, egemenliğinin, siyasal ve ekonomik bağımsızlığının tanındığı bir "kuruluş belgesi" olarak nitelenen ve geniş kapsamlı bir barış antlaşması olan Lozan'da, azınlıklara yönelik düzenlemeler, "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan 1. Bölümün 3.

¹⁴ Yunan Sevri ile kurulan genel azınlık koruma rejimi ile Lozan Antlaşması ile Yunanistan'daki Müslüman azınlık lehine oluşturulan özel rejimin birbirinden ayrılması gerektiğinin belirtildiği bu belgede Yunan Sevri'nin geçerliliği, iki temel ölçüt çerçevesinde değerlendirilmiştir: Yükümlülüklerin kalkmasını gerektiren doğal nedenlerin varlığı, ki bunların Yunan Sevri açısından bulunmadığı belirtilmiştir; ve koşulların değişmesi. İkinci ölçüt açısından, MC'nin dağılması ile BM Şartı'nda insan haklarının ve ayrımcılık yapılmaması ilkesinin kabul edilmesinin, tüm yükümlenimleri etkilemesi muhtemel genel koşullar olduğu belirtilmiştir; buna karşılık yalnızca bu antlaşmayı az veya çok etkileyen koşullar başlığı altında da şu ifadeler yer verilmiştir: "Yunanistan'daki ulusal azınlıkların özel karakteristik özellikleriyle bağlı oldukları komşu bir ülkede azınlıkların korunması rejimi artık yürürlükte değilse, bu olgu bu azınlıklara ilişkin olarak Yunanistan'daki azınlık koruma rejiminin ortadan kaldırılmasını meşrulaştıran bir koşulların değişmesi durumu oluşturur". Bunun ardından Yunan Sevri'ne ilişkin sonuç kısmında da, yükümlülüklerin doğal ortadan kalkış nedeni bulunmadığı dikkate alındığında, Yunanistan'ın azınlıkların korunmasına ilişkin yükümlülüklerini sona erdiren bir durum olmadığı belirtilmiştir. Economic and Social Council, Commission on Human Rights, "Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities", UNDOC E/CN.4/367, 7 April 1950, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/006/98/pdf/GL900698.pdf>, p. 65.

¹⁵ Bu konuda bkz. Oran, *Türk-Yunan...*, s. 67, dipnot 11.

¹⁶ Örneğin Yunan Yüksek İdare Mahkemesi Yunan Sevri'nin 8. maddesini bir özel okul açma davasında uygulamış; Hanya İlk Derece Mahkemesi 18 Mayıs 1989 tarihinde verdiği bir kararda, Lozan Antlaşması'na bağlı 16 Nolu Protokol hükümleri çerçevesinde 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması hükümlerinin yürürlükte olduğunu belirtmiş; Yunan Yargıtayı da buna ilişkin 2 Mart 1994 tarihinde verdiği kararda, yasa ile onaylanan Sevr Antlaşması'nın bir iç hukuk hükmü haline geldiğini ve yürürlükte olduğunu kabul etmiştir. Bu konuda bkz. *Hanya Katolik Kilisesi Yunanistan'a Karşı*, 25528/94, 16 Aralık 1997, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696001&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>; Oran, *Türk-Yunan...*, s. 68, dipnot 12.

Kesiminde, 37.-45. maddelerde yapılmıştır. MC azınlıkların korunması sistemi içerisinde yer aldığı söylenebilecek olan Lozan'da azınlıklara ilişkin hükümlerin ve sağlanan hakların, bu dönemde yapılan düzenlemelerle hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu antlaşma, kullanılan azınlık ölçütü bakımından diğer düzenlemelerden önemli ölçüde farklılaşmaktadır: Lozan'da, dönemin tüm düzenlemelerinde görülen, çoğunluktan soy, din ve dil bakımından farklı özelliklere sahip gruplar değil, yalnızca gayrimüslimler azınlık olarak tanımlanmıştır¹⁷. Ayrıca antlaşmanın 45. maddesiyle, Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklarına tanımış olduğu hakların aynısının, Yunanistan tarafından da ülkesindeki Müslüman azınlığa tanınacağı hükme bağlanmış ve böylece Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı ile Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının azınlık statüleri ve hakları, iki ülke arasında bu konuda bir karşılıklılık kurulması temelinde belirlenmiş; diğer bir ifadeyle bu konuda iki ülkeye paralel yükümlülükler getirilmiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin esasen tek taraflı olarak yükümlendiği Lozan'ın 37-44. maddelerindeki hükümlerin Yunanistan'daki Müslüman azınlığa aynen uygulanacağı kabul edilmiş ve Yunanistan'a da bu konuda yükümlülükler getirilerek her iki azınlığa ilişkin düzenlemeler, karşılıklı bir esasa bağlanmıştır. Türkiye, 37. maddeyle, antlaşmanın 38-45. maddelerini temel yasalar olarak kabul etmiş ve hiçbir yasa, düzenleme ve resmi işlemin bu hükümlere aykırı olmamasını ve bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenmiştir. Türkiye'nin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, doğum, uyrukluk, dil, soy veya din ayırt etmeksizin en geniş biçimde korumayı yükümlendiği 38. maddede, Türkiye'nin tüm halkının, kamu düzeni ve genel ahlaka uygun olmak şartıyla, her din, mezhep ve inancın gereklerini özgürce yerine getirme hakkına sahip olacağı ve ulusal savunma veya kamu düzeninin korunması amacıyla ülkenin her yerinde veya belli bir bölümünde alınan ve tüm Türk yurttaşlarına uygulanan önlemler dışında, gayrimüslim azınlıkların dolaşım ve göç özgürlüğünden tam anlamıyla yararlanacakları hükme bağlanmıştır. 39. maddeye göre, gayrimüslim azınlıklara mensup Türk yurttaşları Müslümanlarla aynı medeni ve siyasi haklardan

¹⁷ Oran, Lozan'ın 3. Kesiminde gayrimüslimlere tanınan azınlık hakları yanında, üç farklı gruba daha çeşitli haklar tanındığını belirtmektedir: Türkçe'den başka dil konuşan Türk uyrukları (md. 39/5); tüm Türk uyrukları (md. 39/3, 39/4); Türkiye'de oturan herkes (md. 38/1, 38/2, 39/2). Gayrimüslimler, Türkiye'de oturdukları, Türkçe'den başka bir dil konuştukları ve Türk vatandaşı oldukları için diğer üç grubun da haklarına sahiptirler ve dolayısıyla en fazla hakka sahip grupturlar; bu nedenle 3. Kesimdeki tüm haklardan yararlanırlar. Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, ss. 18-19.

yararlanacak; tüm Türkiye halkı, din ayırt edilmeksizin yasa önünde eşit olacaktır. Ayrıca bu madde ile din ve inanç farkının hiçbir Türk yurttaşının medeni ve siyasi haklardan yararlanması ve genel hizmetlere kabul edilme, meslekte ilerleme veya çeşitli meslek ve sanatların icra edilmesi önünde bir engel sayılamayacağı; herhangi bir Türk yurttaşının özel ve ticari ilişkilerinde, din, basın ve her türlü yayın konusunda ve toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasının engellenmeyeceği ve bir resmi dil bulunmakla birlikte Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk yurttaşlarının mahkemelerde dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri konusunda kolaylıklar sağlanacağı hükme bağlanmıştır. 40. maddede, gayrimüslim azınlıklara mensup Türk yurttaşlarının, hem hukuksal, hem de fiili anlamda diğer Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin aynısından yararlanacakları ve masraflarını kendilerini karşılamaları koşuluyla, her türlü hayrî, dinsel ya da sosyal kurumlar, her türlü okul ve benzeri eğitim ve öğretim kuruluşları kurma, yönetme ve denetleme ile buralarda kendi dillerini kullanma ve ibadetlerini yerine getirme bakımından eşit hakka sahip olacakları belirtilmiştir¹⁸. Antlaşmanın 41. maddesiyle Türk Hükümeti, genel öğretim konusunda, gayrimüslim yurttaşların önemli bir oranda yerleştikleri kent ve kasabalarda, bu kişilerin çocuklarının ilkokullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere gerekli kolaylıkları gösterme yükümlülüğü altına girmiştir. Maddede ayrıca, Türkiye'nin bu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılabileceği ve bu yerleşim birimlerinde azınlıkların, devlet bütçesi, belediye veya benzeri bütçelerde, eğitsel, dinsel ya da hayrî amaçlarla genel gelirlerden verilecek paralardan yararlanma ve ödenek ayrılması konusunda hakça bir pay alacakları ve bu paraların ilgili kurumların yetkili temsilcilerine ödeneceği hükme bağlanmıştır. Türkiye antlaşmanın 42/1 maddesiyle gayrimüslim azınlıkların aile veya kişi statüleri konusundaki sorunlarını kendi örf ve adetleri çerçevesinde çözümleyebilmeleri için gerekli düzenlemeleri yapma

¹⁸ Bu madde hem negatif, hem de pozitif azınlık haklarına aynı anda yer vermesi itibarıyla ilginç bir görünüm arz etmektedir. Maddede geçen “kendi okullarını kurma” ve “burada kendi dilini kullanma” hakları, yalnızca azınlığa tanınmış haklardır ve dolayısıyla pozitif hak niteliğindedir. Diğer taraftan bu kurumların kurulması, yönetilmesi ve denetlenmesinde azınlık mensuplarının “eşit hakka” sahip olmaları ise, bu konuda çoğunluğun tabi olacağı kurallara, ayrımcılık yapılmaksızın tabi olmaları anlamına gelmekte olup negatif hak niteliğindedir. Bu konuda bkz. Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 57; Baskın Oran, “Lausanne Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 227.

taahhüdünde bulunmuş; 2. fıkrada bu düzenlemelerin eşit sayıda hükümet ve azınlık temsilcisinden oluşacak özel komisyonlarca gerçekleştirileceği belirtilmiştir. 3. fıkrayla da Türkiye, azınlıkların kilise, havra, mezarlık ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruma sağlamayı; azınlıkların mevcut vakıf, dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterme ve izinleri verme ile yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış kolaylıkları sağlamayı yükümlenmiştir¹⁹. 43. maddede gayrimüslim azınlıklara mensup Türk yurttaşlarının, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacakları, (dinsel inançlarına göre) hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmamaktan veya herhangi bir yasal işlemin yapılmasından kaçınmaları nedeniyle haklarının kaybolmayacağı belirtilmiş; ancak azınlık mensuplarının kamu düzeninin korunması bakımından, öteki tüm Türk yurttaşlarının bağlı bulunduğu yükümlülüklerle tabi oldukları ifade edilmiştir²⁰. 44. madde, antlaşmanın gayrimüslim azınlıklara ilişkin hükümlerinin, uluslararası toplumu ilgilendiren yükümler olduğunu belirtmekte ve bunları MC'nin güvencesi altına alarak uluslararası garanti sağlamaktadır. Bu maddeye göre sözkonusu hükümlerin değiştirilebilmesi, MC Meclisi'nin çoğunlukla aldığı bir kararla mümkündür ve bu karar veto edilemez. MC Meclisi üyelerinden her biri, bu yükümlülüklerden birine aykırı davranılması veya buna yönelik bir tehlike bulunması halinde, sorunu Meclis'e götürebilecek; Meclis de duruma göre, uygun ve etkin bir davranışta bulunabilecek veya yönerge verebilecektir. Bu maddelere ilişkin hukuksal ya da fiili sorunlarda Türkiye ile diğer devletler arasında görüş ayrılığı çıkması halinde, bu anlaşmazlık uluslararası nitelikte bir anlaşmazlık sayılacak ve UDAD'a götürülebilecek; bu durumda mahkemenin kararı kesin olacaktır. Antlaşmanın 45. maddesinde, yukarıda da değinildiği üzere, Yunanistan'a Türkiye'nin azınlıklar konusundaki yükümlülüklerine paralel yükümlülükler getirilmiş ve Türkiye'nin gayrimüslim azınlıkları için tanıdığı

¹⁹ Bu fıkrada da negatif ve pozitif haklar bir arada yer almaktadır. Türkiye'nin azınlıkların dinsel mekanlarına koruma sağlama ve mevcut vakıf ve diğer dinsel/hayrî kurumlarına “her türlü” kolaylık gösterme ve izin verme yükümlülükleri, burada sağlanan hakların pozitif hak boyutunu oluştururken, yeni dinsel/hayrî kurumlar kurulması konusunda diğer kurumlara sağlanan kolaylıklardan, ayrımcılığa tabi olmaksızın, “eşit biçimde” yararlanmalarının öngörülmesi ise, negatif hak boyutunu oluşturmaktadır.

²⁰ Lozan'ın bu hükmünün, 1935 yılında hafta tatili gününün cumadan pazara alınmasıyla önemini yitirdiğini belirtmek gerekir.

hakların, Yunanistan tarafından da kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanındığı belirtilmiştir. Antlaşmanın 40. ve 41. maddelerine ilişkin olarak yukarıda değinilen noktalar göz önünde bulundurulmak kaydıyla, 38. ve 39. maddelerde azınlıkların negatif haklarının, 40., 41., 42. ve 43. maddelerde de pozitif hakların güvence altına alındığını söylemek mümkündür. Mübadele dışı tutulan Türkiye’deki Ortodoks-Rumlar ile Batı Trakya’daki Müslüman-Türklere azınlık statüsü ve çeşitli azınlık haklarının tanındığı bu antlaşmanın azınlıklara ilişkin hükümlerinin geçerli olduğu ve yürürlüğünü sürdürdüğü, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi İnsan Hakları Komisyonu’nun, yukarıda değinilen 1950 tarihli çalışması ile de teyit edilmiştir²¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, azınlıkların ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde genel insan haklarına saygının geliştirilmesi yoluyla korunması eğiliminin ağırlık kazanmasına paralel olarak, doğrudan azınlık haklarına ilişkin düzenlemelerin önemli ölçüde azaldığı görülmüştür. Bununla birlikte, 1990’lı yıllardaki etnik/dinsel temelli çatışmaların uluslararası barış ve istikrara yönelik bir tehdit oluşturması, azınlıklara yönelik uluslararası ilginin tekrar yoğunlaşmasına yol açmış; bu süreçte azınlıklara ilişkin hükümlere yer veren çeşitli uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde hem Türkiye, hem de Yunanistan, uluslararası azınlık hakları konusundaki standardı belirleyen bu düzenlemelerin bazılarını taraf olmuşlardır. Bunların başında, 16 Aralık 1966’da imzaya açılarak 23 Mart 1976’da tarihinde yürürlüğe giren ve doğrudan azınlıklara ilişkin olan 27. maddesinde etnik, dinsel ya da dinsel azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişilerin, grubun diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürünü yaşama, kendi dinlerini açıklama ve gereklerini yerine getirme ve kendi dillerini kullanma haklarından mahrum bırakılamayacaklarının hükme bağlandığı MSHS gelmektedir. BM çerçevesinde azınlıkların korunması konusunda hukuksal bağlayıcılığı bulunan en ileri düzenleme olarak kabul edilen bu Sözleşme’ye aykırı davranılması, devletlerin uluslararası sorumluluğunu doğuran bir durumdur. Yunanistan’ın 5 Mayıs 1997’de onaylayarak tarafı haline geldiği bu Sözleşme’ye Türkiye, 15 Ağustos 2000’de imzalayıp aşağıdaki yorum beyanıyla 23 Eylül 2003’de onaylayarak taraf olmuştur:

²¹ “Study of the Legal Validity...”, pp. 56-57.

“Türkiye Cumhuriyeti, [Sözleşme’nin] 27. madde hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ve Ekleri’nin ilgili hükümlerine ve usullerine göre yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutar”²².

Yalnızca Ortodoks-Rum azınlık açısından değerlendirildiğinde, Sözleşme’nin 27. maddesinin Lozan ile bu azınlığa tanınan statü ve haklara aykırı bir nitelik arz etmediği; Lozan kapsamındaki bu azınlığın yorum beyanındaki sınırlamalar dışında kaldığı ve bu maddenin, Türkiye açısından geçerli ve bağlayıcı olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, Sözleşme’ye herhangi bir yorum beyanı/çekince getirilmediği için bu madde, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığa ilişkin olarak Yunanistan açısından bağlayıcı ve geçerlidir. Öte yandan, her iki ülkenin de yer aldığı BM Genel Kurulu tarafından 1992 yılında oydaşma ile kabul edilen Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi’nin, azınlık hakları konusundaki evrensel anlayış, eğilim ve ulaştığı (veya ulaşmasının temenni edildiği) düzeyi temsil ettiği ve bu açıdan “*soft law*” niteliği gösterdiği söylenebilir. Bu çerçevede, hukuksal bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte, bu Bildirge’de yer alan azınlıklara ilişkin hükümlere uygun davranış göstermenin, Türkiye ve Yunanistan açısından moral bir yükümlülük oluşturduğunu söylemek mümkündür.

1990’lı yıllarda her iki ülkenin de katılımcısı olduğu AGİK/T çerçevesinde azınlıklara ilişkin olarak yapılan düzenlemelerin, azınlık haklarının gelişimine önemli katkı sağladığı görülmektedir. Bu düzenlemelerden ilki, 1989 tarihli Viyana Kapanış Belgesi’dir. Bu belgenin 16.1 paragrafında katılımcı devletlerin, din ve inanç temelinde birey ve topluluklara karşı ayrımcılık yapmayacakları ve bunun önlenmesi ve ortadan kaldırılması için etkili önlemleri alacakları ifade edilmiş; 16.4 paragrafında ise, taraf devletlerin, dinsel toplulukların “ulaşılabilir ibadet veya toplanma yerlerini serbestçe kurma ve sürdürme”; “kendi hiyerarşik ve kurumsal

²² Türkiye’nin bu yorum beyanını getirmesinin temel amacı, bu maddenin uygulanmasını Lozan ile sınırlamak ve bu antlaşmada tanımlanan azınlıklar dışında kalan kesimleri azınlık olarak tanıma ve haklar sağlama yükümlülüğünden kurtulmak istemesidir. Bununla birlikte Oran, uluslararası hukuk anlamında çekince sayılamayacak bu yorum beyanının 27. maddenin özüne aykırı olduğu; yalnızca gayrimüslimlerin azınlık olarak tanımlandığı bir antlaşmadan (Lozan) başka bir uluslararası antlaşma imzalayarak, bunu Lozan ile ve hatta Anayasa ile sınırlamanın, diğer bir ifadeyle 27. maddedeki hükümlerden yalnızca Lozan ile tanımlanan azınlıkların yararlanabileceğini belirtmenin mantıksız olduğunu, çünkü bu durumda Sözleşmeyi imzalamanın bir anlamı kalmadığını ve bunlardan dolayı sözkonusu yorum beyanının uluslararası hukuk açısından geçerli kabul edilmeyeceği belirtmektedir. Bu konuda bkz. Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, ss. 64-65, dipnot 40.

yapılarına göre örgütlenme”; “kendi gereklilik ve standartlarına uygun olarak din adamlarını seçme, atama ve değiştirme”; “gönüllü finansal katkı isteme ve alma” haklarına saygı duyma yükümlülükleri bulunduğu belirtilmiştir 18. paragrafta devletlerin, ülkelerindeki ulusal azınlıklara mensup kişilerin insan hakları ve temel özgürlüklerinin korunmasını temin etmek amacıyla gerekli tüm yasal, yönetsel, yargısal ve diğer önlemleri alacakları ve ilgili uluslararası düzenlemeleri uygulayacakları; ayrıca bu kişilere yönelik herhangi bir ayrımcı davranıştan kaçınacakları belirtilmiştir. Belgenin 19. paragrafına göre ise, katılımcı devletler, ülkelerindeki ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini geliştirmek için gerekli koşulları yaratacak ve koruyacaklar; ayrıca bu azınlıklara mensup bireylerin diğerleriyle tam eşitliğini temin ederek bu kişilerin haklarından serbestçe yararlanmalarına saygı göstereceklerdir. 45. paragrafta ulusal azınlıklara mensup kişilerin yaşadıkları bölgelerde ana dillerinde bilgi yayma ve alma haklarına sahip olduğuna yer verilirken, 59. paragrafta ise bu kişilerin bölgelerinde dil, edebiyat ve din dahil olmak üzere tüm yönleriyle kendi kültürlerini sürdürme ve geliştirme hakları bulunduğu belirtilmektedir. 1990 tarihli Kopenhag Belgesi’nde de, insan hakları ve temel özgürlükler, eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesine ilişkin düzenlemeler yanında, azınlıklara ilişkin önemli hükümlere de yer verilmiştir. Belgenin 31. paragrafında ulusal azınlıklara mensup kişilerin, insan hakları ve temel özgürlüklerden tam olarak ve etkin bir biçimde, yasa önünde eşit olarak ve hiçbir ayrıma uğramaksızın yararlanma hakkına sahip olduğu belirtilmiş; katılan devletlerin, gerekli durumlarda, bu kişilerin temel hak ve özgürlüklerinden diğer vatandaşlarla eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak için gerekli önlemleri alma yükümü bulunduğu ifade edilmiştir. Azınlık mensuplarının, etnik, kültürel, dilsel ya da dinsel kimliklerini bütün yönleriyle ve iradeleri dışındaki her türlü asimilasyon girişiminden uzak olarak serbestçe ifade etme, koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğunun ifade edildiği 32. paragrafta, ulusal azınlıklara mensup kişilerin, bireysel veya grubun diğer üyeleriyle birlikte ortak olarak yararlanabilecekleri şu haklara sahip oldukları belirtilmiştir: 1- Anadillerini hem özel, hem de kamusal olarak serbestçe kullanma; 2- Kendi eğitsel, kültürel ve dinsel kurumlarını, örgütlerini ve birliklerini kurma ve sürdürme; 3- Dini araç-gereçleri edinme, mülkiyetini alma ve kullanma ile kendi anadillerinde dinsel eğitim faaliyetleri sürdürme dahil olmak

üzere, dinlerini ifade etme ve uygulama; 4- Ülke içinde kendi aralarında ve ülke sınırları dışında da ortak etnik veya ulusal köken, dinsel inanç veya kültürel mirası paylaştıkları ülkelerin vatandaşları ile kısıtlama olmaksızın temaslar kurma ve sürdürme; 5- Anadilinde bilgi yayma, elde etme ve değiştirme; 6- Ülke içinde dernek ve örgütler kurma ve sürdürme ile uluslararası sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine katılma. Belgenin 34. paragrafına göre devletler, mümkün ve gerekli olduğu takdirde ve ulusal mevzuata uygun olarak, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi anadillerini öğrenme ve bu dilde öğrenim görmeleri ile resmi makamlarla ilişkilerinde kendi anadillerini kullanabilmelerini temin etmeye gayret edeceklerdir. Bu belgelerde, azınlık mensuplarının eşitliğini ve temel hak ve özgürlüklerden ayrımcılık yapılmaksızın yararlanmalarını sağlamaya yönelik negatif haklar yanında, özellikle Kopenhag Belgesi'nin 32. paragrafında görüldüğü üzere, farklılıklarını koruma ve sürdürmelerine yönelik pozitif haklar da tanınmıştır. Hukuksal açıdan bağlayıcılığı bulunmayan bu belgelerin, tüm katılımcı devletler arasında sağlanan oydaşma sonucunda ortaya çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, taraflar açısından siyasal nitelikli bir bağlayıcılığının bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede, Türkiye ve Yunanistan AGİT'in katılımcı devletleri olduklarından, bu belgelerde yer alan ve azınlık hakları konusundaki uluslararası standardı oluşturduğu ve en ileri ve ayrıntılı düzenlemeler olduğu kabul edilen azınlıklara ilişkin hükümlerin, her iki ülke açısından da geçerli ve bağlayıcı olduğu ve bunlara uygun davranmalarının, siyasal ve moral bir yükümlülük olarak belirttiği söylenebilir.

Bununla birlikte her iki ülkenin de azınlıklara ilişkin olarak Avrupa Konseyi çerçevesinde geliştirilen düzenlemelerin dışında kaldığı söylenebilir. 14. maddesi bağlamında azınlıkların negatif haklarına ilişkin dolaylı bir koruma sağlayan İHAS'a, Türkiye 1954, Yunanistan ise 1974 yılından bu yana taraf olmakla birlikte, iki ülke de, Avrupa Konseyi'nin azınlık hakları standardına asıl katkısını oluşturan Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşme'ye ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'na taraf değildir²³. Dolayısıyla bu düzenlemelerde yer

²³ Yunanistan Çerçeve Sözleşmeyi 22 Eylül 1997 tarihinde imzalamışsa da henüz onaylamamıştır. Bu nedenle sözleşme Yunanistan açısından henüz bağlayıcılık kazanmamıştır. Türkiye ise sözleşmeyi henüz imzalamamış olan 4 ülkeden biridir (Fransa, Andorra ve Monako). Bu konuda bkz. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=8&DF=19/07/2009&CL=ENG>.

alan azınlıklara ilişkin hükümler, iki ülkedeki azınlıklar açısından henüz geçerli değildir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye Ortodoks-Rum azınlığı ile Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının statü ve hakları konusunda her iki ülkeye paralel yükümlülükler getirildiği ve bu antlaşmanın, halen yürürlükte olması ve geçerliliği konusunda herhangi bir tartışma bulunmaması dolayısıyla sözkonusu azınlıklara ilişkin statü oluşturan temel metin olarak kabul edildiği; bunun dışında Yunanistan'ın Müslüman-Türk azınlığa ilişkin olarak, geçerliliğini sürdüren 1913 Atina Antlaşması ile Yunan Sevri çerçevesinde de tek taraflı yükümlülükleri bulunduğu ve her iki ülkenin 1990 sonrası dönemde taraf olduğu azınlıklara ilişkin hükümler içeren çok-taraflı düzenlemelerin, azınlıkların Lozan ile belirlenmiş statü ve haklarına halel getirmediği, bunları ortadan kaldırmadığı veya geçersiz kılmadığı; aksine bunları, azınlık hakları standardını yükselterek daha da genişlettiği söylenebilir.

3.2. BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞI

3.2.1. DİN ve VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Laik olmayan ve yarı-teokratik bir devlet olarak tanımlanabilecek Yunanistan'da, Ortodoksluk'un Yunan ulusal kimliğinde merkezi bir konumda olmasının da bir sonucu olarak, dinsel inanç, kurum ve pratiklerin, gerek devlet yönetiminde, gerekse toplumsal yaşamda belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Gerçekten de devlet tarafından korunan ve kullanan, önemli bir özerkliğe ve çeşitli ayrıcalıklara sahip olan ve 1975 tarihli Yunan Anayasası'nın 3/1 maddesi ile "Yunanistan'daki hakim (üstün) din" olarak tanımlanan Ortodoks Hristiyanlığın ve onun temel kurumu olan Doğu Kilisesi'nin siyasal/yönetimsel kurum ve uygulamalar üzerindeki güç, etki ve belirleyiciliğini çeşitli örneklerde saptamak mümkündür: Yunan Anayasası'nın "Kutsal, sarsılmaz ve bölünmez Teslis adına" ifadesi ile başlaması; Anayasa'nın 105. maddesi ile kutsal bir bölge olan Athos Yarımadası'nın özerk bir bölge olduğunun, buradaki yönetim düzeni, hiyerarşik yapılanma ile

egemenlik statüsünün hiçbir biçimde değiştirilemeyeceğinin ve bu toprakların kamulaştırılamayacağına hükme bağlanması²⁴; yine Anayasa'nın 33/2 ve 59/1 maddelerine göre cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin Teslis adına yemin etmeleri; mahkemeler dahil tüm kamu binalarında Ortodoks dinsel simgelere yer verilmesi; mahkemelerde ve diğer yerlerde edilen yeminlerin İncil'e el basılarak yapılması²⁵; Ortodoks Hristiyanların okul, cezaevi ve askeri birlikler gibi toplu olarak bulunan yerlerde, zaman zaman düzenlenen dinsel ayinlere katılma zorunluluğu bulunması; birçok resmi tören ve kutlamada dinsel ayin yapılması; Kilise yöneticilerinin resmi protokolde en ön sıralarda yer almaları; Kilise mensuplarının askerlik hizmetinden ve bazı vergilerden bağışık olması; eğitim başta olmak üzere Ortodoksları ilgilendiren konularda yasa yapılırken Kilise'nin olumlu görüşünün alınması zorunluluğunun bulunması²⁶; eğitimi düzenleyen temel yasada okulun amaçlarından birinin, “öğrencinin Ortodoks Hristiyan geleneğinin hakiki gerçeklerine inancının sağlanması” olarak saptanması²⁷; Ortodoks din görevlilerinin maaşlarının devlet tarafından ödenmesi ve Kilise'nin devlet yardımı alması vs²⁸. Öte yandan, gerek din ile devlet arasındaki bu iç içe olma durumunun ve din ve devlet ilişkileri konusunda Yunanistan'ın bağımsızlığından bu yana gelişen siyasal kültürün, gerekse Ortodoks olmanın Yunanlılığın önşartı olduğuna ve Osmanlı hakimiyeti altında Yunan dil ve dinini koruyan Kilise'nin, Yunan ulusal kimliğinin oluşumu ve yaygınlaşmasındaki temel kurumlardan biri olduğuna yönelik inancın yaygın olmasının bir sonucu olarak, Ortodoks Hristiyanlığın ve Kilise'nin çeşitli siyasal ve toplumsal sorunlar karşısında büyük bir belirleyici ve yönlendirici etkisi bulunduğu söylenebilir. Bu noktada, nüfus cüzdanlarından din hanesinin kaldırılmasına ilişkin tartışmaların 1986 yılından beri sürmesine rağmen, Kilise'nin gösterdiği büyük tepki ve örgütlediği kamuoyu

²⁴ Yunan Anayasası'nın 18/8 maddesi de, Halkidiki'deki Azize Anastasia, Selanik'teki Vlatadhes ve Patmos'taki Evangelist Theologos Ioannis Manastırlarının topraklarının kamulaştırılamayacağını hükme bağlamaktadır. Aynı maddede İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patrikhaneleri ile Sina'daki Kutsal Manastır'ın Yunanistan'daki mülklerinin kamulaştırılamayacağı belirtilmiştir.

²⁵ Anayasa'nın 13/5 maddesi, Ortodoks Hristiyanlık dışındaki din ve inanç sahiplerinin başka şekillerde yemin etme haklarını güvence altına almaktadır.

²⁶ Cin, **a.g.e.**, ss. 171-187.

²⁷ Evie Zambeta, “Religion and National Identity in Greek Education”, **Intercultural Education**, Vol. 11, No. 2, 2000, p. 149.

²⁸ John Anderson, “The Treatment of Religious Minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria Compared”, **Religion, State & Society**, Vol. 30, No. 1, 2002, pp. 10-11.

duyarlılığı sayesinde, bu konuda ancak 2001 yılında somut bir adım atılabilmiş olmasını örnek olarak göstermek yeterli olacaktır²⁹.

Yunanistan'da din ve vicdan özgürlüğü 1975 Anayasası'nın 13/1 maddesi ile güvence altına alınmıştır: "Dinsel inanç özgürlüğü dokunulmazdır. Medeni hak ve özgürlüklerin kullanımı bireyin dinsel inançlarına bağlı değildir". Aynı maddenin 2. fıkrasında tüm "tanınmış" dinlerin serbest olacağı³⁰, ibadetlerinin engellenmeyeceği ve yasa koruması altında olacağı belirtilmekte; kamu düzenine ve ahlak kurallarına aykırı ibadete izin verilemeyeceği ifade edilerek din değiştirme amaçlı telkin

²⁹ Yunan Kişisel Verilerin Korunması Müdürlüğü 15 Mayıs 2000 tarihinde aldığı bir kararla, nüfus cüzdanlarında din gibi belli unsurlara yer verilmesinin, kişisel bilgilerin korunmasına ilişkin 2472/1997 sayılı yasaya aykırı olduğunu belirtmiş; bu doğrultuda 17 Temmuz 2000 tarihinde Ekonomi ve Kamu Düzeni Bakanlıkları aldıkları ortak bir kararla 2001 yılının başından itibaren geçerli olacak yeni kimlik kartlarından din hanesini çıkarmışlardır. Ancak Kilise'nin bu uygulamaya da göstereceği tepkiden çekinilmesinden olsa gerek, tüm kimlik kartları yenilenmemiş ve sadece bu tarihten sonra yeni kimlik alan veya kimliğini yenileyen kişilere din hanesinin bulunmadığı kimliklerin verilmesi uygulamasına gidilmiştir. Bu konuda bkz. International Helsinki Federation for Human Rights (IHF), "Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2004 (Events of 2003)" Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=5520, p. 5 (Bundan sonra IHF Yunanistan 2004 Raporu); EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights, "Thematic Comment No. 3: The Protection of Minorities in the European Union, 25 April 2005", Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/justice_home/cfr_cdf/doc/thematic_comments_2005_en.pdf, (Bundan sonra Thematic Comment) p. 88; Cin, **a.g.e.**, ss. 188-189; Anderson, **a.g.e.**, p. 14. Yunanistan'da kimlik kartlarındaki din hanesi konusundaki bu tartışmalar aynı zamanda Yunan ulusal kimliği ile din arasındaki güçlü bağlantıyı da ortaya koymaktadır. Din hanesinin kaldırılması en fazla karşı çıkan kurum olan Kilise, Ortodoksluk'un kimliklerde yer almaması halinde Yunanlıların ulusal kimliğe bağlılıklarının zayıflayacağı ileri sürmüş, bu konudaki tartışmalarda önemli bir yönlendirici olmuş ve geniş çaplı bir imza kampanyası düzenleyerek önemli bir kitle desteği elde etmiştir. Bu konuda bkz. Lina Molokotos-Liederman, "Looking at Religion and Greek Identity from the Outside: The Identity Cards Conflict through the Eyes of Greek Minorities", **Religion, State & Society**, Vol. 35, No. 2, June 2007, pp. 139-141, 145-146.

³⁰ Her ne kadar anayasal veya yasal düzeyde veya herhangi bir düzenleme ile tanımı yapılmamışsa da, çeşitli mahkeme kararları doğrultusunda, buradaki "tanınmış din" teriminin, şeffaf ve herkese açık olması, herkes tarafından bilinebilecek açık bir öğretiye sahip olması, mezheplerinin, ayinlerinin ve ibadet şekillerinin gizli olmaması ve kamu düzenine, ahlaki değerlere ve hukukun üstünlüğüne aykırı olmaması veya bunlara karşı tehdit oluşturmaması, kâr amacı gütmemesi ve bir dinsel otorite hiyerarşisine sahip olması anlamına geldiği söylenebilir. Bu konuda bkz. US Department of State, "2008 Human Rights Report: Greece", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119082.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 2008 İnsan Hakları Raporu); IHF, "Problems of Religious Freedom and Tolerance in Selected OSCE States – Report to the OSCE Supplementary Meeting on Freedom of Religion or Belief, Vienna, July 17-18, 2003", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?doc_id=4723. Bu çerçevede Dodekatheistlerin (Antik Yunan tanrılarına inanan bir grup) ve Scientology Tarikatı'nın (Kilisesinin) dinsel karakterini reddeden ve dolayısıyla "tanınmış" bir "din" olmadığını belirten Yunan Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı, bu dinsel grubun ibadethane açmasına izin vermemektedir. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Nasos Theodorides and Ioannis N. Dimitrakopoulos, **Analytical Report on Legislation – RAXEN National Focal Point GREECE**, Report released by National Focal Point of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Vienna, 2004, Çevrimiçi: <http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/R4-LEG-EL.pdf>, pp. 47-48.

yasaklanmaktadır³¹. 3. fıkrada ise, tanınmış tüm dinlerin temsilcilerinin, üstün dininkiyle aynı devlet denetimine ve yükümlülöklere tabi olacağı belirtilmektedir. Bu maddeyi bir bütün olarak ve diğör anayasa maddeleri ile karşılaştırmalı olarak yorumlayan Yunan anayasa hukuku uzmanları, bunun, hakim din yanında diğör tüm din ve inançları da koruduğunu ve din ve vicdan özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ibadet özgürlüğü ve dinsel örgütlenme özgürlüğünü de kapsayan ve genel anlamda tüm “tanınan” dinlere geniş bir özgürlük çerçevesi çizen bir düzenleme olduğunu belirtmektelese de³², 3. fıkra ile hakim din ile diğör dinler arasında sadece “devlete karşı yükümlölükler” ve “devlet denetimine tabi olma” açısından eşitlik kurulduğu, hak ve özgürlüklerden tam anlamıyla yararlanma açısından bir eşitlik öngörölmediğı gözden kaçırılmamalıdır. Gerçekten de bu alandaki uygulama, sözkonusu özgürlük, özerklik, ayrıcalık ve korumanın daha çok hakim din açısından geçerli olduğunu ve diğör din ve inançların bunlardan eşit ölçüde faydalanamadıklarını ortaya koymaktadır³³.

Yunanistan, Batı Trakya Müslöman-Türk azınlığının din ve vicdan özgürlüğüne, inanç ve ibadetin yasaklanması, engellenmesi veya kısıtlanması gibi

³¹ Bununla birlikte bu telkin kavramının (*proselytism*) anlam ve kapsamı anayasada ve diğör yasal düzenlemelerde açıkça tanımlanmamıştır. Yunan Adalet Bakanlığı bu yasağın sadece olumsuz anlamda vaazı, diğör bir ifadeyle diğör dinlere yönelik eleştiri ve saldırıları kapsadığını, dinsel inançların normal iletimini kapsamadığını belirtse de, İHAM özellikle Yehova Şahitleri’ne ilişkin olarak verdiği birçok kararda, bunu, dinsel özgürlüğe yönelik kabul edilemez bir hukuksal sınırlama olarak değerlendirmiştir. Theodoris and Dimitrakopoulos, **a.g.e.**, pp. 18-19; Anderson, **a.g.e.**, pp. 12-14. İHAM’ın bu konudaki kararları için bkz. *Manuossakis ve Diğörleri Yunanistan’a Karşı*, 18748/91, 26 Eylül 1996, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695948&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> ve *Kokkinakis Yunanistan’a Karşı*, 14307/88, 25 Mayıs 1993, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695704&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>. Öte yandan, yukarıda da belirtildiğı üzere, hakim dinin bizzat devlet eliyle korunduğı ve güçlendirilmeye çalışıldığı bir ortamda, bu yasağın daha çok hakim din dışındaki dinler açısından geçerli olduğu söylenebilir. 2002 yılında bir açıklama yapan Yunan Adalet Bakanı, ölkede bu konuya ilişkin düzenlemelerin bundan böyle uygulanmayacağını belirtmiştir. Gerçekten de sözkonusu tarihten bu yana Yunanistan’da din değıştirme amaçlı telkinde bulunanların ceza almadığı görölmektedir. Ancak bu düzenlemelerin yasal anlamda kaldırılmamış olması, bunları potansiyel anlamda uygulanabilirliğini sürdürmektedir. Bu konuda bkz. IHF Yunanistan 2004 Raporu, s. 5.

³² Cin, **a.g.e.**, ss. 185-186.

³³ Nitekim Yunan Anayasasında bir dinin (Ortodoksluk) diğörlerine göre üstün, hakim olarak konumlandırılmasından hareketle, dinler arasında bir eşitlik bulunmadığı veya diğör dinlerin bu özgürlüklerden eşit biçimde faydalanamayacağı yorumunu yapmak mümkündür. Bu konuda ayrıca bkz. US Department of State, “Greece: Country Reports on Human Rights Practices – 2005”, Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61651.htm> (Bundan sonra ABD Dışışleri Bakanlığı Yunanistan 2005 İnsan Hakları Raporu).

yollarla açık ve doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır. Bunda, Yunanistan'ın kabul ettiği biçimiyle, Lozan Barış Antlaşması'nda dinsel bir topluluk olarak tanımlanması bağlamında azınlığın en önemli haklarından birinin de din ve vicdan özgürlüğü olarak belirmesinin yanı sıra, böyle bir davranışın maliyetinin yüksek olacağı düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir: Dinin azınlık kimliğinin ayırt edici ve en önemli unsuru olarak görüldüğü ve azınlık toplumunda dinsel inanç, dayanışma ve duyguların oldukça güçlü olduğu bir ortamda, buna yönelik açık bir ihlal, hem azınlık içinde ortak kimlik hissini ve dayanışmayı güçlendirebilecek, hem de azınlığın güçlü bir direnişine yol açabilecek; sert bir tepki göstermesi muhtemel olan Türkiye'nin eline güçlü ve meşru bir koz verilmiş olacak ve/veya Türkiye "karşılıklı" çerçevesinde benzer bir uygulamayı Rum azınlığa yönelik olarak gündeme getirebilecek; bu yönde bir uygulama, insan hakları konusunda hassas olan batılı ülkeler yanında İslam ülkelerinin de tepkisini doğurabilecek ve Yunanistan'ın bu ülkelerle geliştirdiği iyi ilişkiler bozulabilecek ve/veya ülkenin uluslararası saygınlığı zedelenebilecektir. Ayrıca Yunanistan'ın genel olarak insan haklarına, özel olarak da din özgürlüğüne saygılı bir devlet olduğu ve ülkesindeki Müslümanların, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan diğer ülkelerden daha fazla özgürlük ve özerkliğe sahip olduğu şeklindeki söylemi ve bu çerçevede yaratmaya çalıştığı imaj, din ve vicdan özgürlüğüne doğrudan bir müdahale bulunmaktan kaçınmasının bir başka nedenini oluşturduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Yunanistan'ın bu konudaki ihlallerinin azınlığın dinsel örgütlenmesine, kurumlarına ve geleneklerine yönelik dolaylı kısıtlamalardan kaynaklandığı söylenebilir.

Yunanistan'ın Müslüman-Türk azınlığın din ve vicdan özgürlüğünü ihlal eden uygulamalarının en başında, azınlığın dinsel örgütlenmesine yönelik müdahaleler gelmektedir. Yunanistan'ın azınlığın dinsel lideri olan müftülerin azınlık tarafından serbestçe belirlenmesine izin vermemesi ve azınlığın görüşünü almaksızın müftüleri doğrudan bir biçimde atama yoluyla belirlemesi, bu konudaki en can alıcı sorun olarak belirmektedir. Bu çerçevede Yunanistan uluslararası yükümlülüklerine uygun davranmamış ve 1920 yılında müftülerin azınlığın yapacağı seçimle belirlenmesini mümkün ve gerekli kılan bir yasal düzenleme yapmış olmasına rağmen, bu yasayı 1991 yılına dek hiç uygulamamış ve müftü seçimi düzenlememiş; azınlığın kendi düzenlediği seçimlerle belirlediği müftüleri

tanınamış ve bu kişileri müftü olarak atamayı reddetmiş ve azınlığın arzusu hilafına, onun tasvip etmediği kişileri doğrudan bir biçimde müftü olarak atamıştır. Müftünün azınlığın sadece dinsel lideri değil, önemli yönetsel, toplumsal, mali ve yargısal görev ve yetkileriyle azınlığın birlik ve dayanışmasının sembolü ve sosyo-politik önderi olarak algılanması ve yönetim nezdinde azınlığın en önemli temsilcisi olması, azınlığın, bu kişilerin belirlenmesinde rolü olması gerektiğine yönelik ısrarının nedenini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Ortodoks Hristiyanlar ve Yahudilerin dinsel örgütlenme ve hiyerarşisine müdahale edilmediği ve dinsel liderlerini kendilerinin belirlemelerine izin verildiği bir ortamda, müftülerin doğrudan yönetim tarafından atanması, ayrımcı bir uygulama olarak da azınlığın tepkisini çekmektedir. Öte yandan Yunanistan'ın da bu uygulamaya gitme amacının, Müslümanların dinsel hiyerarşik örgütlenmesine yönelik geleneksel, saygın ve güvenilir bir kurum olan müftülüğe, yönetime yakın kişiler getirilerek bu kurumun denetim altına alınması, azınlığın en azından bir kısmının denetim altında tutulması ve uzun vadede bu kesimin asimilasyonu, hem de azınlığın büyük bir kısmının istemediği, karşı çıktığı isimlerin bu kuruma atanmasıyla azınlığın müftülük makamına olan saygı ve güvenini zedelemek ve azınlık içinde bu konuda bölünme oluşturarak azınlığın birlik ve dayanışmasını zayıflatmak olduğu söylenebilir. Ayrıca bu konunun, 2345/1920 sayılı yasanın seçime ilişkin hükümlerinin uzun bir dönem uygulanmamasına ve yine bu yasada öngörülen başmüftülük makamının ihdas edilmemesine ve atama yapılmamasına rağmen, özellikle 1980'li yılların ortalarından bu yana azınlık-devlet ilişkilerinde önemli bir sorun olarak varlığını koruduğu ve Yunanistan'ın son yıllarda azınlıklara yönelik olumlu yaklaşımından pek fazla etkilenmediği belirtilmelidir³⁴.

³⁴ Bununla birlikte azınlık basınında yer alan kimi tartışmalardan, son yıllarda üzerindeki uluslararası baskılar artan Yunanistan'ın müftülerin seçimle göreve gelmesi konusunda açılım yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu konuda, Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın, müftülerin yargısal yetkilerinin kaldırılması koşuluyla seçimle belirlenmeleri konusunu gündeme aldığı ve hatta bu konuda Türkiye ile pazarlıkların başladığı ileri sürülmektedir. Batı Trakya milletvekili Çetin Mandacı da Embros gazetesine yaptığı açıklamada, müftünün azınlık tarafından seçilebilmesi için yargıçlık yetkilerinin kısmi olarak kaldırılması gerektiğine inandığını belirtmiştir. Bu konuda bkz. Elçin Macar, "Müftünün Yetkileri Tartışması", **Azınlıkça**, S. 44, Şubat 2009, s. 13. Öte yandan son dönemde yayınlanan bazı insan hakları raporlarında da, şer'i esasların aile ve miras hukuku alanlarında kadınlar aleyhine ayrımcılık ve eşitsizlik oluşturduğu ve müftülerin bu konudaki yargısal yetkilerinin çağdışı kaldığı vurgulanmakta ve Yunanistan'ın bu konudaki önerisi desteklenmektedir. Bu konuda bkz. Michel Hunault, "Freedom of Religion and Other Human Rights for Non-Muslim Minorities in Turkey and for the Muslim Minority in Thrace (Eastern Greece)", Council of Europe Parliamentary Assembly, Doc. 11860, 21 April 2009, Çevrimiçi:

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının dinsel ve toplumsal yaşamında önemli bir yere sahip olan müftülük makamını konusunda düzenlemeler getiren en önemli uluslararası bağıt, 1913 yılında imzalanan Atina Sözleşmesidir. Yunanistan'da yaşayan Müslüman azınlığın hakları ve cemaatlerin yönetimi konusunda önemli düzenlemeler getiren bu sözleşmenin 11. maddesine göre, Yunanistan'da yaşayan Müslümanlarla dinsel liderleri arasındaki ilişkilere karışılmayacak; her müftü kendi seçim bölgesinde Müslüman seçmenlerce seçilecek; Atina'da ihdas edilecek başmüftülüğe ise Yunanistan'daki tüm müftülerin toplanarak seçecekleri üç aday arasından Yunan Kralınca atama yapılacaktır. Yine aynı maddeye göre yalnızca dinsel konulardaki görevlerine ve vakıf mülklerinin yönetimi konusundaki denetleme yetkilerine ek olarak, müftülerin Müslümanlar arasında evlenme, boşanma, nafaka, rüş, velayet, vesayet, vasiyet ve müteveli tayini konularında da hüküm verme yetkisi bulunmaktadır. Veraset konusunda taraflar aralarında anlaşarak sorunu hakem sıfatıyla müftüye götürebilecekler, ancak müftünün kararına karşı Yunan mahkemelerine başvuru yolu açık olacaktır. Ayrıca müftünün aldığı tüm kararlar doğrudan etki doğurmayacak, yetkili Yunan otoritelerince uygulamaya konacaktır. Anlaşmaya ekli olan ve anlaşmanın 2. maddesi ile tüm Yunanistan topraklarında geçerli olacağı belirtilen 3 Nolu Protokol'de de başmüftü ve müftülerin görev ve yetkilerine ve cemaatin genel yönetimine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir³⁵.

<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc09/EDOC11860.pdf>, p. 13, par. 52-58. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg de, 8-10 Aralık 2008 tarihlerinde Yunanistan'a gerçekleştirdiği ziyarette azınlık mensuplarının büyük bir kısmının, bu konuda bir seçme hakkına sahip olmakla birlikte, şer'i hukuka tabi olmak istemediği ve bunun kaldırılmasının memnuniyetle karşılanacağı izlenimi edindiğini ifade etmiş ve insan hakları standartlarına açıkça aykırı olan kararlar göz önünde bulundurulduğunda, müftülerin yargısal yetkilerinin kaldırılmasının, bu kişilerin (şer'i hüküm verme yetkisine sahip olmamakla birlikte, azınlığın dinsel lideri ve en üst düzeyde şer'i hukuk uzmanları olarak) doğrudan azınlık mensuplarınca seçimine yönelik yolu açacağını belirtmiştir. Thomas Hammarberg, "Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following his Visit to Greece on 8-10 December 2008", CommDH(2009)9, 19 February 2009, Çevrimiçi: <https://wcd.coe.int/com.intranet.InstraServlet?Index=no&command=com.intranet.CmdBlobGet&IntranetImage=1156816&SecMode=1&DocId=1368674&Usage=2>, p. 10, par. 36.

³⁵ Örneğin Ek 3 Nolu Protokolün 7. maddesine göre başmüftü ve müftüler ile bu kurumlarda çalışan memurlar Yunan memurlarının hak ve görevlerine sahip olacaklar; 9. maddeye göre müftüler sadece Yunan Krallığı Anayasasının 88. maddesi hükümleri çerçevesinde görevden uzaklaştırılabilir; 10. maddeye göre İslam cemaatini gözetin ve vakıfların yönetiminden sorumlu olan başmüftü bunlara hesap denetimi de yapabilecek; 14. maddeye göre başmüftü müftülerin verdiği kararları dinsel kurallar çerçevesinde inceleyecek ve uygun bulduğu takdirde onaylayacak; 11, 12 ve 13. maddelere göre,

Yunanistan, Atina Sözleşmesi ile çizilen bu genel çerçeveyi, 1920 yılında çıkardığı ve müftüler ve başmüftünün seçimi ile bu kurumların görev, yetki ve işleyişi konusunda ayrıntılı düzenlemeler getiren 2345 sayılı “Müftüler ve Başmüftü Seçimiyle İslam Cemaatlerine Ait Vakıfların Varlıklarının Yönetim Şekline İlişkin Yasa” ile iç hukukuna yansıtmıştır³⁶. Bu yasanın 1. maddesi ile, başmüftünün Yunanistan’da yaşayan tüm Müslümanların en büyük dinsel lideri olduğu ve Yunanistan’daki İslam Cemaatinin örgütlenmesi, yönetimi veya başmüftü seçimine ilişkin özel bir yasa çıkarılincaya dek geçici bir başmüftü atanacağı belirtilmekte; 2. maddesiyle ise başmüftünün İslam hukuku çerçevesinde görevlerini yerine getireceği ve müftülerin görevlerini iyi bir biçimde yerine getirip getirmediğini denetleme yetkisine sahip olduğu hükme bağlanmaktadır. Yasanın 3. maddesi ile başmüftünün seçim ve atanma usulü ayrıntılı olarak belirlenmekte; 4. ve 5. maddelerde ise, başmüftünün özlük işleri ile başmüftülük makamında çalışacak personelin belirlenmesine ve özlük işlerine ilişkin hususlar düzenlenmektedir. 6. madde müftülerin seçim usulüne ilişkindir: Buna göre Yunanistan’daki müftülüklerden biri boşaldığında, bu müftülüğün bulunduğu yerdeki en üst resmi makam (genel vali veya yetkili vali) bir ay önceden seçim yapılmasına karar verir ve seçim gün ve yerlerini tayin ederek bunların duyurusunun yapılmasını sağlar. Müftü adaylığı için başvuru süresi 15 gündür ve gerekli şartları taşıyan adayların evrakını alan yetkili makam, bunları 10 gün içinde kendi görüşüyle birlikte Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı’na sunar. Bakan, adaylığa uygun görmediği kişilerin isimlerini listeden çıkarma yetkisine sahiptir. Müftü seçiminde, o seçim çevresinde ikamet eden ve oy kullanma hakkına sahip her Müslümanın oy hakkı bulunmaktadır. Gizli usulle (kurşun taneleri ile) yapılan seçimde en fazla oyu alan aday seçimi kazanmış sayılır. Seçim sonucu müftülük bölgesindeki ilk derece mahkemesi tarafından açıklanır ve 15 gün süreyle askıda kalır. Bu süreçte bir itiraz gelmediği sürece seçim onaylanmış olur ve mahkeme başkanı sonucu derhal Bakanlığa yollar. Bakanın onayı ve Kral Kararnamesi ile seçimlerde çoğunluğu elde etmiş kişi müftü olarak atanır. Bu kişi

kamu yararına olmadıkça ve bedeli peşin ödenmeksizin vakıf malları kamulaştırılamayacağı gibi Yunanistan’daki tüm Müslüman mezarlıkları vakıf mülkü sayılacak ve İslam cemaatinin tüzel kişiliği tanınacak; 15. maddeye göre ise Müslümanlara ait varolan ve gelecekte kurulacak tüm okullar Yunan yönetimince tanınacak ve buralarda Yunanca’nın öğretimi zorunlu olmak koşuluyla öğretim resmi programa göre Türkçe yapılacaktır. Bu konuda bkz. Cin, **a.g.e.**, ss. 108-109.

³⁶ Bu yasanın Türkçe tam metni için bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 295-309.

devlet memuru gibi müftü seçildiği kentin valisi huzurunda yemin ederek müftülük görevine başlar. Yasanın 7. maddesi başmüftü ve müftülerin görevden alınma koşullarına yer vermekte; 8. maddesi müftülerin mevkilerinin önemine göre üç sınıfa ayrılacağını belirlemekte; 9. maddesi ise müftülerin maaşlarını düzenlemektedir. 10. madde müftülerin görev ve yetkilerine ilişkindir. Buna göre İslam hukukunu uygulamakla yükümlü olan müftüler, yetki bölgelerindeki cemaatin eğitim ve din işleri ile ilgili kişileri ve ayrıca vakıf mülklerinin yönetimini denetleme yetkisine de sahiptirler. Müftüler ayrıca Müslümanlar arasındaki kişi ve aile hukukuna ilişkin nikah, boşanma, nafaka, vesayet, velayet ve miras gibi sorunlarda karar verme yetkisine sahiptir. Müftülerin aldığı kararlar, resmiyete kavuşması ve uygulanması için bölgedeki ilk derece mahkemesine gönderilir. Bu kararın metnini ve özünü incelemeye yetkili olmayan mahkeme, sadece yetki denetimi (diğer bir ifadeyle kararın müftünün bu yasadan doğan yetkileri dahilinde alınıp alınmadığı incelenir) yaparak, ya bu karara geçerlilik kazandırır, ya da yetki dışında alındığını belirterek bu davanın normal bir dava gibi görülmesini sağlar. Bundan sonra karar doğrudan uygulanabilir bir niteliğe kavuşmuş olur. Ayrıca yasanın 11. maddesi ile, başmüftü ve müftüler devletin resmi memuru sayıldığından resmi kurumlar ile yazışmaların resmi dil olan Yunanca ile yapılacağı, buna karşılık kendi aralarındaki ve cemaatlerle yazışmalarını Türkçe yapabilecekleri hükme bağlanmıştır.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından hemen önce çıkarılan ve daha çok, Yunanistan'ın, hem o anda egemenliği altında bulunan, hem de gelecekte kendisine bırakılması muhtemel topraklarda yaşayan Müslümanların haklarına ve dinsel örgütlenmelerine saygı göstereceği konusunda büyük devletleri etkilemek için yapılmış bir düzenleme olduğu izlenimi bırakan bu yasanın, cemaat idare heyetlerinin seçim, işleyiş ve görevlerine ilişkin 12. maddesi dışındaki hiçbir hükmü, bunların yürürlüğe girmesi için gerekli yürütme işlemi yapılmadığından geçerlilik kazanmamıştır. Bu çerçevede yasanın 1. maddesinde öngörülen özel bir yasa düzenlemesi yapılmamış; başmüftülük makamı ihdas edilmemiş ve dolayısıyla bu makama atama yapılmamış; müftülük seçimleri düzenlenmemiş ve bu yasadan kaynaklanan yetkilerini *de facto* olarak kullanan müftüler özel Kral İradeleri veya 1975 sonrasında cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yönetim tarafından atanmışlardır. Bundan başka sadece İskeçe ve Gümölcine'ye müftü ataması yapılmış,

Dedeğaç müftülüğü 1927’de kapatılmış ve müftülük makamı olması gereken Dimetoka’ya ise sadece müftü naibi atanmıştır³⁷. Bununla birlikte, azınlık ileri gelenlerinin atanan müftüler konusunda yönetime baskı yapması³⁸, azınlığın yapılan atamalara karşı önemli bir itiraz dile getirmemesi ve özellikle Gümölcine ve İskeçe müftülerinin oldukça uzun süre görevde bulunması³⁹ olguları, hem seçime başvurulmaksızın yönetim tarafından atanan bu müftülerin aynı zamanda azınlık tarafından da istenen, onaylanan kişiler olduğu, hem de azınlığın müftünün belirlenmesi konusunda doğrudan olmasa da belirli bir ağırlığı bulunduğu ve (müftülük seçimi yapılmaması ve başmüftülük konularında, azınlık basınında zaman zaman bazı şikayetlerin dile getirildiği görülse de⁴⁰) aynı zamanda bunun azınlık tarafından önemli bir sorun olarak algılanmadığı yorumunu yapmamızı mümkün kılmaktadır.

Bununla birlikte müftülükler konusundaki asıl sorunlar 1985 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Gümölcine Müftüsü Hüseyin Mustafa Efendi’nin 2 Haziran 1985’te yaşamını yitirmesi üzerine Gümölcine Valiliği 3 Haziran 1985 tarihinde Mısır’da öğrenim görmüş olan Rüştü Ethem’i müftü vekili olarak atamış; ancak bu karar, müftü ataması konusunda kendisine danışılmasını isteyen ve uzun yıllardır sürdürdüğü müftülük başkatipliği göreviyle cemaatin güvenini kazanmış bir kişi olan Hacı Halil Efendi’nin müftü olarak atanması beklentisi içinde olan azınlığın tepkisine yol açmıştır. Bunun üzerine Rüştü Ethem 5 Haziran’da istifa etmişse de, valilik bu dilekçeyi 13 Aralık 1985 tarihine dek kabul etmemiş; 16 Aralık 1985 tarihinde ise Suudi Arabistan’da öğrenim görmüş olan Hafız Meço Cemali’yi müftü vekili olarak atamıştır. Bu sırada azınlık tepki ve itirazlarını sürdürmüş, yapılan atamaların hukukdışı olduğunu belirterek tanımadığını açıklamış ve 1913 Atina Sözleşmesi ve 2345/1920 sayılı yasa çerçevesinde müftülük seçimlerinin

³⁷ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 100; Cin, **a.g.e.**, ss. 245, 247-249.

³⁸ Haziran 1948’de Gümölcine Müftü Naibliğine azınlık tarafından istenmeyen Sabrioğlu Yusuf Efendi’nin Yunan yönetimince atanması üzerine azınlığa mensup milletvekilleri, öğretmenler, cemaat idare heyeti üyeleri ve diğer azınlık ileri gelenleri toplanarak Hafız Hüseyin Mustafa Efendi’yi Gümölcine Müftüsü seçmişler ve Gümölcine Valisinden bu kişinin müftü olarak atanmasını talep etmişler ve bu kişi bir süre sonra müftü olarak atanmıştır. Bu konuda bkz. Cin, **a.g.e.**, s. 250.

³⁹ Gümölcine Müftüsü Hüseyin Mustafa Efendi 36 yıl, İskeçe Müftüsü Hilmi Aga 38 yıl müftülük yapmışlardır. Cin, **a.g.e.**, ss. 250-251, 253-254.

⁴⁰ Bu konuda bir örnek için bkz. Cin, **a.g.e.**, ss. 137-138, dipnot 264.

düzenlenmesini talep etmiştir⁴¹. Bu arada 1986 yılında Dimetoka Müftü Naibi olan Ahmet Şerif Damatoğlu'nun yaşamını yitirmesi üzerine azınlık yine 2345/1920 sayılı yasa uyarınca müftü seçimi düzenlenmesini istemiş ancak, Yunan yönetimi azınlığın görüşünü almaksızın ölen Müftü Naibinin oğlu Mehmet Şerif Damatoğlu'nu Dimetoka Müftü Naibi olarak atamıştır. Öte yandan 1988 yılında hükümetin müftülüklerle ilişkin yeni bir yasa tasarısı hazırladığını ve bunun içeriğini öğrenen azınlık, kendisine danışılmadan hazırlanan bu tasarıyı eleştirerek reddetmiştir⁴².

İskeçe Müftüsü Mustafa Hilmi Aga'nın 12 Şubat 1990 tarihinde yaşamını yitirmesi üzerine oğlu Mehmet Emin Aga'nın müftü vekili olarak atanması ve 30 Mart 1990'da da Meço Cemali'nin Gümülcine Müftülüğüne Bakanlar Kurulu kararıyla asaleten atanması, bu konudaki tartışmaları yeniden canlandırmıştır. Azınlık tarafından müftü olması arzulanmakla birlikte, müftülerin atama yoluyla belirlenmesine en fazla karşı çıkan isimlerden biri olan Mehmet Emin Aga'nın müftü vekili olarak atanması, azınlığın bir ikilemde kalmasına yol açmış; Aga ise bu görevi, seçim kararı alınıncaya dek, yani şartlı ve süreli olarak kabul etmişse de, Cemali'nin yönetimce müftü olarak atanması üzerine 10 Mayıs 1990 tarihinde istifa etmiştir⁴³. Bu sırada azınlık ileri gelenleri Cemali'nin müftü olarak atanmasına şiddetle karşı çıkmışlar; iki azınlık milletvekili (Ahmet Faikoğlu ve Sadık Ahmet) bu kararın iptali için Yunan Yüksek İdare Mahkemesi'ne dava açmışlar⁴⁴ ve 2345/1920 sayılı yasa

⁴¹ Azınlık ileri gelenlerinden bir grup 13 Haziran 1985'te Gümülcine valisine, Rüştü Ethem'in görevden alınarak Hacı Halil Efendi'nin geçici müftülüğe atanması talebini içeren bir muhtıra sunmuşlar; 15 Temmuz 1985 tarihinde vali ile görüşen azınlık din görevlilerinden oluşan bir heyet de, müftü seçimlerinin ilan edilmesi talebini içeren 15 imzalı bir dilekçe vermişlerdir. Ayrıca azınlık milletvekili Mehmet Müftüoğlu 15 Ocak 1986 tarihinde Meclis'e Gümülcine'de müftü seçiminin ne zaman yapılacağı konusunda bir soru önergesi sunmuş; Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanı bu önergeye verdiği yanıtta, 2345/1920 sayılı yasanın yürürlükte olmadığını belirtmemiş ve bu konunun Batı Trakya'da geçerli olan örf ve adet çerçevesinde çözüme kavuşturulduğunu ifade etmiştir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 101; Cin, **a.g.e.**, ss. 255-258.

⁴² Cin, **a.g.e.**, s. 258.

⁴³ Cem Şentürk, **Yunanistan'da Müftülük Sorunu**, Witten, Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu Yayınları, 2006, s. 11.

⁴⁴ Ahmet bu konudaki başvurusunu 1990, Faikoğlu ise 1991 yılında yapmıştır. Bununla birlikte bu davaya ilişkin duruşmalar sürekli olarak ertelenmiş ve Yunan Yüksek İdare Mahkemesi, 2000 yılında verdiği bir kararla başvurudaki talepleri reddetmiştir. Bu konuda bkz. IHF, "Report to the OSCE Implementation Meeting on Human Dimension Issues: Greece, Warsaw, 17-27 October 2000", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=2022 (Bundan sonra IHF Yunanistan 2000 Raporu), p. 24; İbrahim Onsunoglu, "Yine -Gizlenen- Bir Danıştay Kararı", **Azınlıkça**, S. 10, Eylül 2005, s. 2-3.

uyarınca derhal seçimlere gidilmesini talep etmişlerdir⁴⁵. Müftü seçimi yapılması konusundaki taleplerine yanıt alamayan İskeçe’deki azınlık mensupları, 17 Ağustos 1990 tarihinde cuma namazının ardından 52 camide el kaldırma yöntemiyle gerçekleştirdikleri seçimle Mehmet Emin Aga’yı müftü olarak seçmişler; bu sonucu valiliğe sunan azınlık milletvekilleri ise seçilen müftünün yetkili makamlarca resmen tanınmasını ve atamasının yapılmasını istemişlerse de, bu talep seçimin geçerli olmadığı gerekçesiyle valilikçe reddedilmiştir. Bu sırada müftülüğe ilişkin yasa düzenlemesi yapılması konusundaki çabalarını hızlandıran ve Gümölcine’deki azınlık mensuplarının da 28 Aralık 1990 tarihinde camilerde bir seçim yapacağını haber alan hükümet 24 Aralık 1990 tarihinde acele bir biçimde⁴⁶ 182 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyi yayınlamıştır. Buna büyük bir tepki gösteren azınlık, bu kararnameyi tanımadığını belirterek geri çekilmesini istemiş ve çeşitli düzeylerde protesto etmiştir⁴⁷. Buna rağmen 28 Aralık’ta Gümölcine ve çevresindeki 132 camide yine el kaldırma usulüyle yapılan seçimlerde oyların yaklaşık %95’ini alan İbrahim Şerif müftü olarak seçilmiş ve bu sonuç, azınlık milletvekili Sadık Ahmet tarafından, Cemali’nin müftülükten alınarak Şerif’in müftü olarak atanması talebiyle Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı’na ve Gümölcine Valiliğine iletilmiştir.

Yunan Meclisi’nde yapılan görüşmelerin ardından, 4 Şubat 1991 tarihinde 1920/1991 sayı ve “Müslömanların Din Görevlileri Hakkındaki Yasa” adıyla yasalaşan bu kararname, hiç uygulamaya konmamış olan 2345/1920 sayılı yasaı yürürlükten kaldırmakta ve bu yasa ile çizilmiş genel çerçeveyi önemli ölçüde değıştirmektedir. Yasanın 1. maddesine göre, bir müftülük makamı boşaldığında o yerin valisi yeni müftü belirleneceğini ilan edecek ve adayları başvurularını sunmaya davet edecektir. İki aylık bir süre içerisinde başvuruda bulunabilecek adayların şu koşulları taşıması gerekmektedir: a) Yunan uyruklu Müslöman olması; b) Yurtdışından veya yurtdışından alınmış İslam Teolojisi diplomasına veya

⁴⁵ Bu konudaki tepki ve talepler için bkz. Cin, **a.g.e.**, ss. 260-262, 264.

⁴⁶ Cin, Hz. İsa’nın doğum günü kabul edilen ve tatil olan 24 Aralık’ta çıkarılan bu kararnameyi, “alelacele” yapılmış bir düzenleme olarak yorumlamaktadır. Cin, **a.g.e.**, s. 149. Gerçekten de normal bir yasa şeklinde getirilebilecek bu düzenlemelerin, Yunan Anayasasının 44/1 maddesi uyarınca hükümete “acil ve olağanüstü durum ve konular”da tanınan Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi çerçevesinde yapılması, 28 Aralık’ta düzenlenecek seçimleri geçersiz kılmak amacıyla “acele” olarak çıkarıldığı kanısını güçlendirmektedir.

⁴⁷ Cin, **a.g.e.**, ss. 263-264.

icazetnameye sahip olması veya en az 10 yıl imamlık yapmış olması ve c) Yunan Devlet Memurları Yasası'na göre memuriyete engel bir hali bulunmaması. Vali kendisine yapılan başvuruları, başvuru süresinin bitiminden itibaren 10 gün içinde Bölge Genel Valisine iletecek ve Bölge Genel Valisi de müftü seçilecek bölgenin valisinin başkanı olduğu, din görevlileri ve o yörenin seçkin azınlık mensuplarından oluşan 11 kişilik bir kurul atayacak ve bunun gerçekleştireceği toplantının yer ve tarihini ilgililere bildirecektir. Toplanan kurul, müftü adaylarının yetenek, nitelik ve göreve uygunluklarını ahlakları, dinsel eğitimleri ve dinsel faaliyetleri çerçevesinde değerlendirerek görüşlerini bir tutanakla tespit edecektir. Kurul üyelerinin toplantıya katılmaması halinde bunu bir tutanakla saptayan vali, kurulun başkanı sıfatıyla, adayların nitelikleri ve bu göreve uygunluğu hakkındaki görüşlerini tek başına belirlemeye yetkili olacaktır. Bu rapor Bölge Genel Valiliğine, oradan da Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı'na gönderilecek ve raporda belirtilen görüşlerle bağlı olmayan Bakanın belirleyeceği müftü, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile atanacaktır. Bu şekilde ataması yapılan müftülerin görev süresi 10 yıl olacak ve atandıkları bölgenin valisi önünde yemin ederek göreve başlayacaklardır⁴⁸. Görüldüğü üzere bu madde müftünün belirlenmesinde seçim usulünü kaldırarak azınlığın katılımını engellemekte ve bu konuyu tamamen yönetimin tekeline bırakmaktadır. Öte yandan müftünün belirlenmesi konusunda azınlığın tercih ve görüşlerinin alınması için oluşturulan kurulun belirlenmesinde de azınlığın herhangi bir rolü bulunmamakta, diğer bir ifade ile bu kurul, azınlığın yaptığı bir seçimle görevlendirilmemekte ve yönetim istediği kişileri bu kurula atayabilmektedir. Kaldı ki, bu kurul azınlığı gerçek anlamda temsil ediyor olsa bile, görüşlerini sunduğu rapor, müftüyü belirleme konusunda asıl yetkiye sahip olan bakan açısından bağlayıcılık taşımamaktadır. Bir başka ifadeyle “komisyon görüş bildiriminin ötesinde belirleyici bir rol oynamamaktadır”⁴⁹. Diğer taraftan 2345/1920 sayılı yasa ile yaşam boyu olması öngörüldüğü halde, bu yasayla müftünün görev süresinin 10 yıla sınırlanmış olması da, atanan müftülerin yönetimin iradesi dışına çıkmasını engellemeye yönelik bir düzenleme olarak yorumlanabilir⁵⁰. Yasanın 2. maddesi müftülerin görevden alınma

⁴⁸ Cin, **a.g.e.**, ss. 149-151.

⁴⁹ Şentürk, **a.g.e.**, s. 8.

⁵⁰ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 61.

koşullarını düzenlemektedir. Bu çerçevede, diğer sebepler yanında, “herhangi bir nedenden dolayı siyasi haklardan mahrum edilmiş olmak” azil nedenleri arasında yer almakta⁵¹; böylece hem “seçilmiş” müftülerin müftü olarak atanması yolu kapatılmakta, hem de “atanmış” müftülere, devletin azınlıklara yönelik yaklaşımı dışında bir tutum almaları veya davranışlar içerisinde bulunmaları halinde görevden alınabilecekleri konusunda gözdağı verilmektedir⁵². 3. maddesi ile müftü vekilinin atanma ve görevden alınma koşullarına açıklık getirilen, 4. madde ile ise müftülerin maaş, kıdem ve diğer özlük haklarının düzenlendiği bu yasanın 5. maddesi müftülerin görev ve yetkilerine ilişkindir⁵³: İslam hukukundan kaynaklanan dinsel görevleri (dinsel nikah kıyma ve dinsel konularda danışma görüşü verme) yanında müftünün, kendi bölgesindeki din görevlilerini atama, denetleme ve görevden alma yetkisi bulunmaktadır. Bundan başka müftüler, Müslümanlar arasındaki nikah, boşanma, nafaka, velayet, vesayet, reşitliğin saptanması, vasiyet ve miras konularındaki ihtilafları çözümlmeye yönelik yargısal yetkiye sahiptir. Müftünün bu konuda alacağı ve kesin hüküm teşkil etmeyen kararlar, yetki ve anayasaya uygunluk denetimi yapacak olan İlk Derece Mahkemesi tarafından onaylanarak hüküm kazanır. Görüldüğü üzere “vakıfları denetleme”, müftünün yetkileri arasında yer almamaktadır; böylece müftülüğün, “dinsel birer kuruluş olan, fakat aynı zamanda Müslüman cemaatinin ekonomik açıdan belkemiği olan Vakıflar’la ilişkisi kopartılmıştır”⁵⁴. Öte yandan 2345/1920 sayılı yasa ile müftülerin resmi makamlarla yazışmalarının Yunanca yapılacağı ancak müftülerin kendi aralarındaki veya cemaat mensuplarıyla yazışmalarını Türkçe yapabilecekleri hükmü getirilmişken, bu yasanın 7. maddesi ile müftülerin tüm yazışmalarının Yunanca yapılacağının hükme bağlanması, bu konudaki önemli bir başka değişikliktir. Ayrıca yasanın 8. maddesi ile Müslümanların dinsel ihtiyaçlarını karşılayacak eğitimli din görevlisi yetiştirmek

⁵¹ Cin, **a.g.e.**, s. 151.

⁵² Daha önce de belirtildiği üzere, İskeçe “seçilmiş” Müftüsü İbrahim Şerif, 26 Ocak 1990 tarihinde, seçim çalışmaları sırasında azınlığın Türk etnik kimliğine vurgu yapmasından ötürü, diğer cezalar yanında, 3 yıl siyasi haklardan mahrumiyet cezası almıştır.

⁵³ Cin, **a.g.e.**, ss. 152-153.

⁵⁴ Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 61.

üzere SÖPA bünyesinde “Müslüman İlahiyatı Bölümü” açılmasına karar verilmiştir⁵⁵.

Bu yasanın çıkmasından sonra harekete geçen İskeçe Valiliği, 6 Mayıs 1991 tarihinde yaptığı duyuruyla boş bulunan İskeçe Müftülüğüne atama yapılacağını ve adayların 4 Temmuz’a kadar başvuruda bulunmaları gerektiğini ilan etmiştir. Bu sırada azınlık ileri gelenleri, azınlık mensuplarını oluşturulacak kurullarda görev almamaya davet etmişlerdir. Bununla birlikte Mehmet Emin Şinikoğlu, 22 Ağustos 1991 tarihinde İskeçe Müftülüğüne atanmıştır. Aynı tarihte müftülük binasına gelen polis “seçilmiş” müftü Mehmet Emin Aga’yı tartaklayarak müftülükten dışarı çıkarmış ve Şinikoğlu müftülük makamına oturmuştur⁵⁶. Böylece bir yanda azınlık tarafından seçilen, müftü olarak tanınan ve meşru kabul edilen, ancak yönetim tarafından tanınmayan ve resmi müftülük makam, unvan ve yetkilerine sahip olmayan “seçilmiş” müftüler Şerif ve Aga⁵⁷; öbür yanda ise, Yunan yönetimi tarafından atanan ve tanınan, ancak azınlığın büyük bölümü tarafından tanınmayan ve oldukça küçük bir kesiminin desteğini alabilen, resmi müftülük makamına, unvan ve yetkilerine sahip “atanmış” müftüler Cemali ve Şinikoğlu⁵⁸ olmak üzere İskeçe ve Gümülcine’de ikişer müftü ortaya çıkmıştır. Ayrıca Yunan yönetimince “sahte müftü” olarak tanımlanan “seçilmiş” müftüler Aga ve Şerif hakkında, “müftülük unvanını yasadışı olarak kullanma”, “yetki gaspı” ve “kamusal alanda müftüye münhasır dinsel kıyafet giyme” suçlamaları ile Yunan Ceza Yasası’nın 175. ve 176.

⁵⁵ Yunanistan’da devletin doğrudan bir biçimde din adamı yetiştirmesinin, hakim din olan Ortodoksluğun özerkliği ile çelişkili olduğunu ifade eden Oran, bu bölümün ileride müftü adaylarını ve kurulun 10 üyesini yetiştirecek kaynak olarak düşünüldüğünü belirtmektedir. Oran, **a.y.**

⁵⁶ Nitekim bu olaylar, daha önceden de bahsedildiği üzere, azınlığın tepkisine ve müftülük binası önünde oturma eylemi başlatmasına yol açmış; gece yarısından sonra Yunan aşırı gruplarının çıkardığı olaylarda bazı azınlık mensupları yaralanmış ve azınlığın sahip olduğu bazı işyerlerinde maddi zarar meydana gelmiştir.

⁵⁷ İskeçe “seçilmiş” müftüsü Mehmet Emin Aga 9 Eylül 2006 tarihinde yaşamını yitirmiş; 31 Aralık 2006 tarihinde İskeçe çevresindeki camilerde bayram namazı öncesinde el kaldırma usulüyle gerçekleştirilen seçimlerde Ahmet Mete İskeçe “seçilmiş” müftüsü olarak belirlenmiştir. Ahmet Mete ve Ahmet Hraloğlu’nun aday olduğu müftülük seçiminde 9.554 kişi oy kullanmış; Mete 5.136, Hraloğlu ise 4.418 oy almıştır. Bu konuda bkz. Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu, “İskeçe İli Müftülük Seçim Sonuçları”, Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=25>.

⁵⁸ Yunan Hükümeti, 24 Aralık 2000 tarihinde Cemali’yi, 22 Ağustos 2001 tarihinde ise Şinikoğlu’yu 10 yıl için yeniden müftü olarak atamıştır. Bu konuda bkz. Cin, **a.g.e.**, s. 271.

maddeleri⁵⁹ uyarınca birçok dava açılmış ve bunların sonucunda Aga toplam 139 ay, Şerif ise 7 ay hapis cezasına çarptırılmıştır⁶⁰.

Yunanistan'ın bu konudaki tezi, dinsel görevleri yanında önemli yargısal yetkilere de sahip olmaları ve aynı zamanda kamu görevlisi olmaları ve devletten maaş almaları dolayısıyla müftülerin atama yoluyla göreve getirilmesi gerektiği yönündedir⁶¹. Ayrıca nüfusun büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkelerde bile (örneğin Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye) dinsel hiyerarşinin başında olan kişinin devlet tarafından atandığını belirten Yunanistan'a göre, aile ve miras hukukuna ilişkin yargısal yetkileri bulunan müftülerin seçim yoluyla belirlenmesi, bir tür siyasal patronaj durumu oluşturacağından anayasanın 8. maddesi ile öngörülen yargıç bağımsızlığı ilkesine de aykırı olacaktır⁶². Yunanistan'a göre, cemaat tarafından müftü seçimi yapılmışsa da, yasalara ve uluslararası standartlara aykırı olarak gerçekleştirilen ve cemaatin sadece bir kısmının katıldığı, kadınları dışlayan bu seçimi, gerçek anlamda bir "seçim" olarak nitelendirmek mümkün değildir⁶³. Bir

⁵⁹ Yunan Ceza Yasası'nın 175. maddesi, bir devlet veya yerel yönetim yetkilisinin veya "tanınmış bir dinin" temsilcisinin yetkilerini gasp eden bir kişinin 1 yıla kadar hapis veya para cezası ile cezalandırılmasını; 176. maddesi ise, yetkili olmadığı halde bir devlet veya yerel yönetim yetkilisinin veya bir dinsel liderin kıyafetini giyen veya nişanını takan bir kişinin 6 aya kadar hapis veya para cezası ile cezalandırılmasını öngörmektedir. Burada önemli olan, yetkili olmayan bir kişinin kendine unvan atfetmesi değil, bu yetkileri fiilen kullanmasıdır. Bu bağlamda seçilmiş müftülere açılan davalarda suçun kanuni unsurunun oluşup oluşmadığı oldukça şüphelidir. Aga hakkında açılan davalarda, sanığın yayınladığı dinsel içerikli mesajlarda "İskeçe Müftüsü" unvanını kullanması; Şerif hakkında açılan davalarda ise sadece müftülerin giydiği bir kıyafeti kamusal alanda giymiş olması suç unsuru olarak görülmüş ve bu fiiller makam ve yetki gaspı kapsamında değerlendirilmiştir. Oysa Aga bu mesajlarda İskeçe Müftülüğü resmi kaşesini kullanmamış; Şerif'e karşı açılan davada ise birçok tanık gerek İslam hukukunda, gerekse Batı Trakya'daki teamülde sadece müftülerin giydiği özel bir kıyafet olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca "atanmış" müftülerin yetkileri arasındaki evlenme, boşanma, miras gibi işlemler, "seçilmiş" müftüler tarafından gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle sanıkların fiillerinin, suçun kanuni unsuru oluşmadığından, "yetki gaspı" olarak değerlendirilmemesi gerekir. Bu konuda bkz. Cin, **a.g.e.**, ss. 275-276.

⁶⁰ IHF Yunanistan 2000 Raporu, p. 24.

⁶¹ US Department of State, "Greece Human Rights Practices, 1993", Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Greece.html (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 1993 İnsan Hakları Raporu); Human Rights Watch (HRW), **Greece The Turks of Western Thrace**, 1999, Çevrimiçi: www.hrw.org/reports/pdfs/g/greece/greece991.pdf (Bundan sonra HRW 1999 Raporu), p. 19; Greek Helsinki Monitor (GHM), "Minority Rights in Greece", 18 September 1999, (Bundan sonra GHM, Minority Rights in Greece), Çevrimiçi: http://www.lhf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=1938, p. 19.

⁶² GHM, Minority Rights in Greece, p. 19.

⁶³ Gay McDougall, "Report of the Independent Expert on Minority Issues, Addendum, Mission to Greece (8-16 September 2008)", United Nations General Assembly, Human Rights Council, UNDOC A/HRC/10/11/Add.3, 18 February 2009, Çevrimiçi:

yandan bir ülkede devletin en önemli egemenlik göstergelerinden biri olan yargılama yetkisini müftülerle paylaşıyor olmasından, diğer yandan da yurttaşlarının belli bir kesiminin (azınlığın) kendi denetiminde olmayan farklı hukuk kurallarına tabi olmasından rahatsızlık duyan Yunanistan⁶⁴, bunu egemenliğini zayıflatan bir durum olarak değerlendirmekte; yönetim hiyerarşisinin bir parçası olan müftülerin yönetimin iradesi dışında davranma olasılığını en aza indirmek için de, bu kişilerin belirlenmesi sürecinde etkili olmak istemektedir. Bu bağlamda Yunanistan'ın bu süreçte söz hakkına sahip olmak istemesi veya müftülerin atanması konusunda nihai karar merciinin yönetim olması gerektiğine yönelik ısrarı, bir yere kadar anlaşılabilir

<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/111/98/PDF/G0911198.pdf?OpenElement>, p. 8, par. 19.

⁶⁴ Yunanistan'ın kimi zamanlar, azınlığın Lozan Antlaşması'nın 42/1 maddesinden kaynaklanan, aile ve kişi hukukuna ilişkin sorunlarını kendi gelenek ve görenekleri çerçevesinde çözümleme hakkına müdahale anlamına gelebilecek bazı uygulamalarda bulunduğu söylenebilir. Bu hak uyarınca azınlık mensupları bu konulardaki sorunlarını müftüye götürerek İslam hukuku çerçevesinde çözüm bulunmasını talep edebilmektedirler. Bu bağlamda müftülerin kısıdığı dinsel nikahlar da geçerli olup resmi nikah hükmündedir. Bununla birlikte Yunan İçişleri Bakanlığı, 2002 yılında yayınladığı 21 numaralı genelge ile müftü huzurunda vekil aracılığı (yani kişilerin kendilerinin bulunmadığı) ile kıyılan nikahların hükümsüz olduğunu (diğer bir ifadeyle baştan itibaren geçersiz olduğu ve hiçbir hukuksal sonuç doğurmadıklarını) belirtmiş ve kamu düzenini bozma ihtimaline karşı resmi olarak kayıtlarda yer almamasını ve mahkemelerden bu tür talepleri tescil etmemelerini istemiştir. İslam hukukuna göre vekil aracılığı ile kıyılan nikahların geçerli kabul edildiğini ifade eden Gümülcine Müftülüğü ise, Yunan İnsan Hakları Ulusal Komisyonu nezdinde bu genelgenin azınlığın geleneklerine karışma anlamına geldiğini belirterek protesto etmiş ve bir danışma görüşü verilmesini istemiştir. Komisyon 7 Mayıs 2003 tarihinde verdiği kararla; nikah esnasında bireyin buna onayının kişisel olarak açıklanması gerektiğini, diğer bir ifadeyle rızanın açıkça ortaya konmasının zorunlu olduğunu açıklamış; MSHS'nin 23. maddesinin "ilgili kişilerin tam ve serbest rızası olmaksızın evlilik gerçekleştirilemeyeceği" hükmünü getirdiğini ve tüm yeni uluslararası antlaşmaların ve Yunan Anayasasının İslam hukukundan üstün olduğunu belirterek Bakanlığın kararının insan hakları açısından sorunlu olmadığına karar vermiştir. Öte yandan Komisyon azınlıkta kalan üyeleri ise, özel hakları ihlal etmediği sürece dinsel toplulukların geleneklerine saygı gösterilmesi gerektiğini ve bu nedenle Müslümanlar arasında vekil aracılığıyla yapılan evliliklerin "hükümsüz" değil, "geçersiz" (eşlerden birinin geçersizlik itirazını ileri sürmedikçe nikahın geçerli sayılması) sayılması gerektiğini; aksine bu nikahları hükümsüz saymanın kamu düzenini bozacağını belirtmişlerdir. Hem azınlığın çoğunluk toplumuna entegrasyonu, hem de azınlık haklarının uygulanması açısından karmaşık bir durum ortaya çıkarsa da, bu konunun esas olarak, 1. Bölümde değinildiği üzere, bireyin temel insan haklarına zarar vermeyen azınlık geleneklerinin sürdürülmesine izin verilmesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Bu durumda çok eşliliğe ve küçük yaşta (nitekim 2006 yılında basında 11 yaşındaki gençlerin müftü tarafından evlendirildiğine ilişkin haberlerin çıkması üzerine konuyu gündemine alan Yunan İnsan Hakları Ulusal Komisyonu, bu türden evlilikleri şiddetle kınamış; Yunan Medeni Yasası'na göre evlilik yaşının 18 olduğunu hatırlatarak kökenlerine bakılmaksızın, yalnızca 18 yaşından büyük çiftlerin evliliklerinin geçerli olduğuna karar vermiştir) veya kişinin rızası dışında evliliklere yol açabileceği ve bireylerin uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan insan haklarına aykırı olduğu için vekalet yoluyla evliliklerin izin verilmemesi makul görülebilir; ancak daha önceden bu şekilde yapılmış ve geçerli sayılan evliliklerin de "hükümsüz" değil, sadece "geçersiz" sayılması, en uygun çözüm yolu gibi görünmektedir. Bu konuda bkz. Theodorides and Dimitrakopoulos, *a.g.e.*, p. 44; Hellenic Republic National Commission for Human Rights, "Report 2006, Summary in English", Çevrimiçi: http://www.nchr.gr/media/zip/report06_en.pdf, p. 61.

bir durumdur. Nitekim yönetimin müftü olmasını istemediği kişileri eleyebilmesi ve müftülerin yönetimin yaptığı atama ile göreve başlamaları örneklerinde de görüldüğü üzere 2345/1920 sayılı yasa ile öngörülen ve 1985 yılına dek olan uygulama da bu yöndedir. Bununla birlikte, burada esas sorun, Yunanistan'ın müftülerin belirlenmesi konusunda yetkili olup olmaması veya ne dereceye kadar belirleyici olduğu/olması gerektiği değil, özellikle 1990 sonrası yıllarda, müftünün azınlık için ve azınlığın temsilcisi olarak atandığı bir durumda, azınlığın bu sürece katılımına izin verilmemesi, bu süreçten neredeyse tamamen dışlanmasıdır. Bu durumda Yunanistan'ın, azınlığın dinsel lideri olan müftülerin azınlık tarafından yapılacak seçimlerle belirlenmesine izin vermemesi ve bu kişileri doğrudan atamayla belirlenmesi yoluna gitmesi, hem diğer dinsel toplulukların liderlerini serbestçe seçmelerine izin verildiği bir ortamda Müslüman-Türk azınlık aleyhine bir ayrımcılık oluşturmakta⁶⁵; hem de azınlığın din özgürlüğünü zedeleyici bir nitelik taşımakta, dinsel örgütlenmesine yönelik bir müdahale teşkil etmekte ve dinsel örgütlenmesini ve liderini serbestçe belirleme hakkının ihlali anlamına gelmektedir. Nitekim Yunanistan hakkında düzenlenen birçok insan hakları raporunda bu konunun sürekli olarak gündemde tutulduğu görülmektedir⁶⁶. Aynı zamanda İHAM da, *Şerif*

⁶⁵ Yunanistan, 590/1977 sayılı yasayla Yunan Kilisesi'ne metropolitlerini, 2456/1920 sayılı yasa ile ise Yahudi cemaatine yöneticilerini ve hahamlarını seçme hakkı tanımaktadır. Bu konuda bkz. Şükrü Haluk Akalın, "Yunanistan'da Azınlık Haklarının Son Durumu", Çevrimiçi: <http://strateji.cukurova.edu.tr/BALKANLAR/01.php>.

⁶⁶ Örneğin Helsinki Watch'a göre, Yunanistan Batı Trakya'daki Türk azınlığın Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan dinsel özgürlük ve dinsel kurumlarını denetleme haklarını ve Paris Şartı ile AGİT 1991 Cenevre Ulusal Azınlıklar Raporu'nda yer alan azınlık hakları koruyucu hükümleri ihlal etmektedir. HRW, **Greece: Improvements for Turkish Minority; Problems Remain**, April 1992, (Bundan sonra HRW 1992 Raporu), Çevrimiçi: www.hrw.org/reports/pdfs/g/greece/greec924.pdf, p. 6. Öte yandan ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Yunanistan hakkında yıllık olarak düzenlenen İnsan Hakları Raporlarında da bu konunun sürekli olarak gündemde tutulduğu görülmektedir. Örneğin, ABD Dışişleri Bakanlığı 2005 İnsan Hakları Raporu-Yunanistan; US Department of State, "Greece: International Religious Freedom Report – 2004", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35458.htm>. Ayrıca International Helsinki Federation for Human Rights tarafından düzenlenen çeşitli raporlarda da Batı Trakya'daki Müslüman-Türk azınlığın en önemli sorununun, müftülerin seçimi ve seçilmiş müftülere karşı yürütülen cezai kovuşturmalar olduğu belirtilmektedir. Örneğin bkz. IHF, "Annual Report on Human Rights Violations 2001", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=1315 (Bundan sonra IHF Yunanistan 2001 Raporu), p. 155; IHF Yunanistan 2000 Raporu, pp. 24-25. Ayrıca Avrupa İrkçilikla ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonu (ECRI) de Yunanistan hakkında düzenlediği raporlarda bu soruna değinmektedir. Bkz. European Commission against Racism and Intolerance, **Second Report on Greece**, 10 December 1999, Çevrimiçi: http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_02/02_CbC_eng/02-cbc-greece-eng.pdf (Bundan sonra ECRI Second Report-Greece), pp. 18-19. Diğer taraftan Hammarberg de, Yunanistan'ın,

*Yunanistan'a Karşı*⁶⁷ ve *Aga Yunanistan'a Karşı*⁶⁸ davalarında Yunanistan'ın İHAS'ın 9. maddesini ihlal ettiğini hükme bağlamıştır⁶⁹. Bu bağlamda Yunanistan'ın

müftülerin, Müslüman azınlık mensuplarınca doğrudan seçiminin engellenerek devlet tarafından atanmasına ilişkin devam eden uygulamasının geçmişte ve halen derin hayal kırıklığına ve azınlığın tepkilerine yol açtığını belirterek bu konuda İHAM'ın Yunanistan aleyhine almış olduğu kararları hatırlatmıştır. Hammarberg, *a.g.e.*, pp. 8-9, par. 29-30. McDougall ise dinsel liderlerinin hükümet tarafından atanmasının, azınlığın din özgürlüğü hakkının ve aynı zamanda günlük yaşamını etkileyen kararlara etkili biçimde katılma hakkının ihlali anlamına geldiğini belirtmektedir. McDougall, *a.g.e.*, p. 24, par. 95.

⁶⁷ 38178/97 Başvuru Nolu bu dava, 14 Aralık 1999 tarihinde karara bağlanmıştır. 1991 yılında Rodop Savcılığınca Gümölcine "seçilmiş" müftüsü İbrahim Şerif hakkında, "tanınmış bir dinin yetkilisinin yetkilerini gasp etme" ve "yetkisi olmadığı halde bu dinsel lidere ait kıyafetleri giyme" suçlamalarıyla Yunan Ceza Yasası'nın 175. ve 176. maddeleri çerçevesinde cezalandırılması talebiyle dava açılmıştır (par. 13). Davanın Selanik'te görülen duruşmalarında, sadece bir tanık Şerif'in dinsel törenlere katıldığını belirtmişse de diğer tanıklar müftünün yargısal yetkilerinin Şerif tarafından yerine getirilmediğini açıklamışlar; yine bir tanık, kural olarak tüm Müslümanların siyah cübbe giyebileceklerini, ancak yerel gelenekler çerçevesinde bunun sadece müftüye ait bir ayrıcalık olarak algılandığını söylemiş; diğer tanıklar ise müftülerin resmi bir kıyafeti bulunmadığını belirtmişlerdir (par.15). 12 Aralık 1994 tarihinde kararını açıklayan Selanik Ceza Mahkemesi, sanığın çeşitli zamanlardaki eylemlerinin suç oluşturduğuna karar vermiş ve 8 ay hapis ile cezalandırmıştır (par.16). Temyiz edilen bu karar 3 üyeli Selanik İstinaf Mahkemesince de onaylanmış, ancak sanığın cezası 6 aya düşürülmüş ve para cezasına çevrilmiştir. Şerif bu davayı Yunan Yargıtayı'na taşımışsa da, Yargıtay sanığın kimi eylemlerinden suçun açıkça işlendiğinin anlaşıldığını belirtmiş ve kararı onamıştır. Bu şekilde iç hukuk yollarını tüketerek Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na (Bu davada başvuru 11 Nolu Protokol'ün yürürlüğe girmesinden önce yapıldığı için ilgili prosedür çerçevesinde ilk olarak Komisyon önüne gelmiş; bu protokolün yürürlüğe girdiği 1 Kasım 1998 tarihinden sonra İHAM'a intikal etmiştir. Bu konuda bkz. par. 3) başvuruda bulunan Şerif, İHAS'ın 6. maddesindeki adil yargılanma hakkının; Batı Trakya'daki Müslümanların müftülerini seçme hakkı bulunmasına rağmen mahkum edildiği için İHAS'ın 9. maddesindeki din ve vicdan özgürlüğü hakkının ve yaptığı açıklamalar nedeniyle İHAS'ın 10. maddesindeki ifade özgürlüğünün ihlal edildiğinden şikayetçi olmuştur. Başvurucunun 6. madde çerçevesindeki şikayetlerini kabul edilemez bulan Mahkeme, 9. ve 10. maddeye ilişkin şikayetleri esastan görüşmeye karar vermiştir (par. 6). 26 Ocak 1999 tarihinde yapılan duruşmada başvuru şunları ileri sürmüştür (par. 36, 41, 48): Başvurucunun mahkum edilmesi, manevi rehberliğini isteyen kişilerle birlikte dininin gereklerini serbestçe yerine getirme hakkına bir müdahale teşkil etmektedir. 11. maddesi ile müftülerin seçimle işbaşına geleceğini hükme bağlayan Atina Antlaşması geçerlidir ve bunu hem 1923 yılında yapılan Lozan Barış Konferansı esnasında dönemin Yunan Başbakanı, hem de ilerleyen yıllarda aldığı bir kararla Yunan Yargıtayı kabul etmiştir ve ayrıca birçok hukuk uzmanı da bu görüşü paylaşmaktadır. Başvurucunun cezalandırılması demokratik bir toplumda bir gereklilik teşkil etmemektedir; çünkü Yunanistan'daki Hristiyan ve Yahudilerin dinsel liderlerini seçme hakkına sahip oldukları bir durumda Müslümanların bu haktan mahrum bırakılmaları ayrımcı bir muamele oluşturmaktadır. Trakya'daki Müslümanların büyük bir kısmı kendisinin müftü olmasını istemektedir ve dolayısıyla böyle bir müdahale, demokratik bir toplumda meşru görülmez. Buna karşılık Yunan Hükümeti'nin yaptığı savunmada ise şu noktalar öne çıkmıştır (par. 34, 37, 40, 43, 46, 47): Başvurucunun dinsel özgürlüğüne doğrudan bir müdahale yoktur. İHAS'ın 9. maddesi, başvuru Yunanistan'ın Atina Antlaşması çerçevesindeki yükümlülüklerine ilişkin görüşlerini başkalarına empoze etme hakkını koruma altına almamaktadır. Başvurucunun mahkumiyeti bir yasa hükmü gereğince gündeme gelmiş (Yunan Ceza Yasası'nın 175. ve 176. maddeleri) ve başvuru mahkumiyetinin yasal olup olmadığı konusunun müftülerin seçimine ilişkin 2345/1920 sayılı yasa veya Atina Antlaşması ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Her halükarda 2345/1920 sayılı yasa artık yürürlükte değildir ve 1913 tarihli Atina Antlaşması da 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen Nüfus Mübadelesi ile geçerliliğini yitirmiştir. Bu müdahale meşru bir amaca hizmet etmektedir ve yerel mahkemeler yasal müftünün otoritesini korumakla, özel olarak dinsel topluluk içindeki, genel olarak da toplumdaki düzeni korumaya çalışmışlardır. Söz konusu müdahale demokratik bir toplumda gereklidir ve müftünün devlet

tarafından atanması, 9. maddede tanımlanan özgürlükler çerçevesinde değerlendirilemez. Yunan Yargıtayı başvurucuyu sadece kamusal alanda müftü gibi davranmasından dolayı değil, başvurucunun kimi eylemlerinin, kelimenin geniş anlamıyla müftünün yönetsel yetkileri kapsamında olmasından dolayı mahkum etmiştir. Başvurucu yasal müftünün eylemlerinin meşruiyetini sorgulamış, mahkemeler de Müslümanlar arasında, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ve Türkiye ile Yunanistan arasında bir gerilim oluşmasını engellemek amacıyla sahte müftüyü cezalandırmışlardır. Her durumda devlet müftülük makamını korumak zorundadır ve yasal olarak atanmış bir müftü olmasaydı bile, başvurucu yetkili olmadığı halde müftünün yetkilerini kullanmaktan yine cezalandırılacaktı. Son olarak başvurucunun “seçimi” kusurludur; çünkü demokratik bir süreç sonucunda gerçekleşmemiştir. Başvurucunun 9. maddede yer alan haklarına bir müdahale olup olmadığını ve bu müdahalenin “yasayla öngörülmüş olma”, “meşru bir amaca hizmet etme” ve “demokratik bir toplumda gerekli olma” kriterleri çerçevesinde değerlendirmeye karar veren Mahkeme (par. 35), ilk olarak, dinsel özgürlüğün, kişinin, diğerleriyle birlikte ve açıkça, ibadet etme ve dinini öğretme biçiminde dininin gereklerini yerine getirme haklarını da kapsadığını belirtmiştir. Bu nedenle başvurucunun yerel mahkemelerce “kandil ve bayramlarda bunların dinsel önemine ilişkin mesajlar yayınlama”, “bir mevlitte konuşma yapma” ve “kamuya açık alanlarda dinsel bir liderin kıyafetlerini giyme” eylemleri nedeniyle cezalandırılmış olması, 9. maddedeki haklarına müdahale teşkil etmektedir (par. 38-39). Mahkemeye göre, 9. maddeye aykırı olduğundan bu müdahalenin yasa ile öngörülmesi önemli değildir (par. 42). Bu müdahalenin meşru bir amaç çerçevesinde yapıldığını (kamu düzenini korumak) kabul eden Mahkeme, ilgili tarihte yönetimin başka bir kişiyi Gümülcine Müftüsü olarak atadığını ve sadece başvurucunun Müslüman topluluğun dinsel lideri olma iddiası taşımadığını belirtmiştir (par. 45). Mahkemeye göre, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü demokratik toplumun temelinde yer almaktadır. Demokratik toplumdan ayrılamaz nitelikte olan ve uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda kazanılmış olan çoğulculuk, buna dayanır. Toplumdaki çeşitli dinsel grupların çıkarlarını uzlaştırmak amacıyla din özgürlüğüne bazı sınırlamalar getirilmesinin gerekli olduğu doğrudur da, bu sınırlamaların “acil bir toplumsal ihtiyaçtan” kaynaklanması ve “izlenen meşru amaçla orantılı” olması gerekir. Başvurucunun nikah törenlerini yönettiği ve yönetsel eylemler içerisinde bulunduğuna yönelik üstü kapalı iddialara rağmen, yerel mahkemeler kararlarında, başvurucunun hukuksal etkiler yaratmaya yönelik özel eylemlerine yer vermemişler ve başvurucuyu sadece yukarıda belirtilen eylemleri nedeniyle mahkum etmişlerdir. Dahası, bu kararlarda başvurucunun Gümülcine Müslüman topluluğunun desteğine sahip olduğuna da karşı çıkılmamıştır. Bu çerçevede Mahkeme’nin görüşüne göre, sadece kendisini gönüllü olarak izleyen bir grubun dinsel lideri olarak eylemde bulunan bir kişinin cezalandırılması, demokratik bir toplumda dinsel çoğulculuğa aykırıdır. Gümülcine’de başvurucunun dışında, resmi olarak atanmış bir müftü bulunduğunun farkında olduğunu ifade eden Mahkeme, başvurucunun müftülerin sahip olduğu yargısal ve yönetsel yetkileri kullandığını ispatlayan bir delil bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca Mahkeme, demokratik toplumlarda, devletlerin dinsel toplulukların tek bir liderlik altında toplanmasını sağlamaya yönelik önlemler almasına gerek olmadığı düşüncesindedir. Öte yandan, Mahkeme, dinsel toplulukların bölündüğü durumlarda gerilimin azaltılması için kimi müdahalelerin gerekli olabileceğini kabul etmekle birlikte, bu tür bölünmelerin çoğulculuğun kaçınılmaz sonuçlarından biri olduğunu belirtmiştir. O halde mahkemeye göre, bu gibi durumlarda yetkili otoritelerin görevi, çoğulculuğu ortadan kaldırarak gerilim nedenlerini yok etmek değil, rakip grupların birbirini hoşgörüyle karşılamasını sağlamaktır. Mahkeme, Yunan Hükümeti’nin Gümülcine’deki Müslümanlar arasında iki dinsel lider var olmasından dolayı çıkan veya çıkabilecek rahatsızlıklara örnek vermediği gibi, bölgedeki Müslümanlarla Hristiyanlar arasında veya Türkiye ile Yunanistan arasında olan/olabilecek gerilimlere ilişkin de kanıt sunmadığını belirtmiştir (par. 49, 51, 52, 53). Bunların ışığında Mahkeme, başvurucunun cezalandırılmasının “acil bir toplumsal ihtiyaçtan” kaynaklanmadığına; başvurucunun dinsel haklarına müdahalenin İHAS’ın 9/2 maddesi çerçevesinde “kamu düzenini korumak için demokratik bir toplumda gerekli” olmadığına karar vermiş ve 9. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir (par. 54). 9. maddeye ilişkin ihlal tespit edildiğinden ve 10. maddeye ilişkin olarak da iddiaların da ayrı bir bağlamda ortaya çıkmadığından hareket eden mahkeme 10. maddenin ihlali konusunun değerlendirilmesinin gerekli olmadığına karar vermiş (par. 57); ayrıca başvurucuya 700 bini maddi, 2 milyonu da manevi olmak üzere toplam 2.700.000 drahmi tazminat ödenmesine hükmetmiştir (par.61). *Şerif Yunanistan’a Karşı*, 38178/97, 14 Aralık 1999, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696395&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

⁶⁸ İHAM, İskeçe “seçilmiş” müftüsü Mehmet Emin Aga’nın yaptığı 4 başvuru (50776/99, 52912/99, 32186/02, 33331/02) sonucunda görülen üç ayrı davada, 17 Ekim 2002 (*Agga Yunanistan’a Karşı No. 2*), 13 Temmuz 2006 (*Agga Yunanistan’a Karşı No. 3*) ve yine 13 Temmuz 2006 (*Agga Yunanistan’a Karşı No. 4*) tarihlerinde verdiği kararlarla Yunanistan’ın İHAS’ın 9. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. Çeşitli tarihlerde “İskeçe Müftüsü” sıfatıyla yayınladığı dinsel içerikli mesajlar nedeniyle İskeçe “seçilmiş” müftüsü Aga hakkında, tanınan bir dinin temsilcisinin yetkilerini gasp ettiği suçlamasıyla Yunan Ceza Yasası’nın 175. ve 176. maddelerinden sekiz ayrı dava açılmış; çeşitli yerlerde görülen ilk beş davada sanık suçlu bulunarak toplam 50 ay hapisle cezalandırılmış; temyiz sürecinde bu cezalar toplamda 28 aya düşürülmüş ve para cezasına çevrilmiştir. Son üç davaya bakan Lamia İstinaf Mahkemesi ise, İHAM’ın *Şerif Yunanistan’a Karşı* Davasına atıfla sanığın beraatına karar vermiştir. Aga’nın müftü gibi davrandığından hareketle üzerine atılı suçu işlediğine kanaat getiren Yunan Yargıtayı başvurunun temyiz istemini reddetmiştir. Bunun üzerine 50776/99 ve 52912/99 nolu dilekçelerle İHAM’a başvuruda bulunan Aga, yetki gaspı iddiasıyla mahkum edilmesinin İHAS’ın 6., 9. ve 10. maddelerinin ihlali olduğunu ileri sürmüş; buna karşılık mahkeme bu başvuruları birleştirmeye ve 20 Eylül 2001 tarihinde de sadece 9. ve 10. maddeyle ilişkin konuları esaslan incelemeye karar vermiştir. *Agga Yunanistan’a Karşı No. 2* davasında başvurunun ileri sürdüğü esaslar ile Yunanistan’ın yaptığı savunma (Yunanistan bu davadaki savunmasında Atina Sözleşmesi’nin geçersiz olduğuna yönelik iddialarına yer vermemiştir) , *Şerif Yunanistan’a Karşı* davası ile hemen hemen aynı doğrultuda olmuş; dolayısıyla Mahkeme’nin mantık yürütme tarzı ve kararı da aynı olmuş, Mahkeme Yunanistan’ın başvurunun İHAS’ın 9. maddesinde yer alan haklarını ihlal ettiğine hükmetmiştir. (*Agga Yunanistan’a Karşı No. 2*, 50776/99 ve 52912/99, 17 Ekim 2002,

Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=698567&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>). 32186/02 başvuru nolu *Agga Yunanistan’a Karşı No. 3* davasının konusunu, başvurunun Lamia İstinaf Mahkemesi tarafından, çeşitli tarihlerde yayınladığı dinsel mesajlar nedeniyle Yunan Ceza Yasası’nın 175. maddesi çerçevesinde 8 ay hapse mahkum edilmesi ve Yargıtay’a yaptığı temyiz başvurusunun *Agga Yunanistan’a Karşı No. 2* davasında olduğu gibi reddedilmesi oluşturmaktadır. İHAM bu davada da 6. maddenin ihlal edildiğine ilişkin iddiaları reddederek 9. ve 10. madde ihlallerini esaslan görüşmeye karar vermiştir. Bu davada da başvurunun iddiaları, hükümetin savunması (burada Yunanistan’ın savunmasında iki farklılık ortaya çıkmıştır: İlk olarak Yunanistan başvurunun yayınladığı dinsel mesajların içeriklerinden dolayı değil, müftü olarak ortaya çıkmasından dolayı cezalandırıldığını belirtmiş; dinsel görüşlerini açıklama hakkına müdahalede bulunulmadığını ifade ederek 9. maddenin başvurunun tanınmış bir dinin temsilcisinin yetkilerini gasp etme hakkını koruma altına almadığını belirtmiştir. İkinci olarak, Yunanistan’a göre Atina Antlaşması yürürlükte değildir ve başvurunun şikayetleri bu davada uygulanabilir nitelikte olan Ceza Yasası’nın 175. maddesi çerçevesinde incelenmelidir.) ve Mahkeme’nin kararı aynı yönde olmuş; Yunanistan’ın İHAS’ın 9. maddesini ihlal ettiğine karar veren Mahkeme, 10. maddenin ihlaline ilişkin iddiaların incelenmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Mahkeme bu davada ayrıca başvurucuya masraf ve harcamalar için 1.620 Euro ödenmesine karar vermiştir (*Agga Yunanistan’a Karşı No.3*, 32186/02, 13 Temmuz 2006, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=806689&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>). Son dava olan 33331/02 başvuru nolu *Agga Yunanistan’a Karşı No. 4* davasının konusunu da, başvurunun çeşitli tarihlerde yayınladığı dinsel içerikli mesajlar nedeniyle Serres İstinaf Mahkemesince Yunan Ceza Yasası’nın 175. maddesi gereğince 7 ay hapis cezasına çarptırılması ve temyiz isteminin Yunan Yargıtayınca diğer davalardaki aynı gerekçeyle reddedilmesidir. Diğer davalarda aldığı karar çerçevesinde hareket eden Mahkeme bu davada da Yunanistan’ın 9. maddeyi ihlal ettiğine karar vermiş; başvurunun 10.000 Euro manevi tazminat talebini reddetmiş ve masraf ve harcamalar için 1.380 Euro ödenmesine karar vermiştir (*Agga Yunanistan’a Karşı No. 4*, 33331/02, 13 Temmuz 2006, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=806691&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>).

bu uygulamalarının, müftülerin azınlık mensuplarınca seçileceğini hükme bağlayan Atina Antlaşması'nın 11. maddesine; bu anlaşmaya ekli 3 Nolu Protokol hükümlerine; azınlığın her türlü dinsel kurumlar kurma, yönetme ve denetleme konularında eşit hakka sahip olacağını hükme bağlayan Lozan Barış Antlaşması'nın 40. maddesine; bu konuda aynı hükümleri getiren Yunan Sevri'nin 8. maddesine; azınlıkların, diğerleri yanında, dinsel yaşama da etkili bir biçimde katılma hakkına ve azınlığın kendi kurumlarını kurma ve yönetme hakkına yer veren BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2/2. ve 2/4. maddelerine; “dinsel grupların kendi hiyerarşik ve kurumsal yapıları çerçevesinde örgütlenme... ve görevlilerini kendi ihtiyaçları ve görenekleri doğrultusunda seçme, atama ve değiştirme hakkı” bulunduğunu hükme bağlayan AGİK 1989 Viyana Kapanış Belgesi'nin 16.4. paragrafına; İHAS'ın din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesine ve Yunanistan'ın taraf olduğu uluslararası ve iç hukukunda yapmış olduğu ayrımcılığın önlenmesine ilişkin düzenlemelerin tümüne aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Ayrıca Yunanistan'da son dönemlerde 3536/2007 sayılı yasa çerçevesinde gündeme gelen uygulamaların da, azınlığın dinsel örgütlenmesine yönelik bir müdahale teşkil ettiği ve dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğü açısından önemli bir sorun oluşturduğu belirtilmelidir. İstihdam konusunda çeşitli düzenlemeler getiren ve azınlık tarafından “Tayinli İmamlar Yasası” veya “240 İmam Yasası” olarak adlandırılan bu yasanın 36. maddesi ile Trakya'daki Müslümanların dinsel ve manevi açıdan yetişmelerine yardımcı olmak amacıyla, İskeçe ve Gümülcine müftülüklerinin görev bölgelerinde 100'er, Dimetoka müftülüğünün görev bölgesinde ise 40 tane olmak üzere toplamda 240 “hatip ve Kuran öğreticisi” (*ierodidaskalos*) kadrosu oluşturulması öngörülmektedir. 37. maddeye göre devlet memuru statüsünde olacak ve müftülüklerin yapacağı 9 aylık sözleşmelerle (sözleşmeler 1 Eylül-31 Mayıs tarihlerini kapsayacak şekilde yapılacaktır) görevlendirilecek bu kişilerin maaşları müftülük bütçelerinden ödenecek ve her türlü sosyal güvenceleri sağlanacak; maaşlarının miktarı ise, Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı ile Ekonomi ve Maliye

⁶⁹ İHAM'ın bu kararlarının ardından Yunan Ceza Yasası'nın 175. ve 176. maddelerine ilişkin içtihat değiştirilmiş; Lamia Ceza Mahkemesi 28 Mart 2001 tarihinde, Aga'nın 1997 ve 1998 yıllarında bu maddelere göre aldığı üç cezayı iptal etmiştir. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 12, par. 48.

Bakanlığı'nın ortak kararı ile belirlenecektir. 38. maddeye göre, bu görevlilerin İslam esaslarına ilişkin bilgileri müftüler tarafından değerlendirilecek; diğer gerekli şartları yerine getirip getirmediğilerinin denetimi ve nihai olarak seçilmeleri ve atanmaları, müftülerin bu konuda olumlu görüşü alındıktan sonra, Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı tarafından atanacak olan İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı temsilcileri ile Yunan üniversitelerinde görev yapan ve İslam dini konularında uzmanlaşmış iki öğretim üyesinden oluşan 5 kişilik bir komisyon tarafından gerçekleştirilecektir. Bu uygulamanın, Müslüman din görevlilerinin düzenli bir maaşa kavuşması ve sağlık ve emeklilik başta olmak üzere sosyal güvencelerinin sağlanması, Hristiyan din görevlilerinin maaşlarının devletçe ödendiği bir durumda dinler arasında nispi eşitliğin sağlanmasına yönelik bir girişim olması ve din görevlilerinin maaşlarını ödemekte olan cemaatin maddi yükünü azaltması gibi bazı olumlu yönlerinden bahsedilebilirse de, her yıl yenilenen sözleşmelere (üstelik bu sözleşmeler yılın 9 ayını kapsamaktadır) dayanması nedeniyle kadroların sürekli bir nitelik göstermediği ve dolayısıyla tam bir iş güvencesi sağlamadığı; sözleşmelerin yenilenmemesi mümkün olduğundan yeniden atanmak isteyen din görevlilerini “atanmış” müftüler ve yönetimle fikir ayrılığı ve çatışmadan uzak durmak zorunda bıraktığı ve sadece müftülükler ve yönetim tarafından “uygun görülen” kişilerin bu görevlere getirilebileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Diğer taraftan, devletin Ortodoks din görevlilerinin maaşlarını karşıladığı, ancak hiçbir dinsel cemaatin din görevlilerini belirlemesine karışmadığı bir ortamda, Müslüman din görevlilerinin yönetim tarafından atanması ve atama şartlarının denetiminin, tamamı Hristiyanlardan oluşan bir komisyon tarafından yapılmasının, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı aleyhine ayrımcılık oluşturduğu, dinsel özerkliğine ve din görevlilerini serbestçe belirleme hakkına yönelik bir müdahale teşkil ettiği ve dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğünü ihlal ettiği söylenebilir⁷⁰. Nitekim, bazı kişi ve kesimlerin uygulamayı desteklemesine rağmen⁷¹,

⁷⁰ Hunault bu yasaya ilişkin uygulamaların azınlıkta bazı endişelere yol açtığını belirtmektedir. Hunault, **a.g.e.**, pp. 13-14, par. 59; McDougall, **a.g.e.**, p. 10, par. 27.

⁷¹ Bunların başında, 23 Eylül 2008 tarihinde yaptığı bir açıklamayla yasanın olumlu yönlerine dikkat çekerek uygulanmasından yana bir tutum takınan Gümülcine “atanmış” Müftüsü Meço Cemali gelmektedir. Cemali bu açıklamasında, ilan edilen bu kadrolardan yararlanmak için, çoğunlukla halen camilerde görevde bulunan din görevlilerinin başvuruda bulunduğunu ve bunların da yıllardan beri müftülüğün uyguladığı usuller çerçevesinde göreve getirildiğini ve cemaatlerinin de imzalarıyla

azınlığın büyük bölümü bu noktadan hareketle yasanın uygulanmasına karşı çıkmış⁷²; birçok cami cemaati “atanmış din görevlisi” istemediklerini

atamalarının yapıldığını belirtmiş; kadro verilecek görevlilerin, Hristiyanların seçtiği adaylar değil, müftülüğün belirlediği adaylar olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda esas yetkinin Müftülükte olduğunu açıklayan Cemali, müftülüğün seçtiği adayları devletin onaylayacağını, devletin müftülüğün bu işleyişine saygı göstereceği konusunda kuşku bulunmadığını belirterek sözleşmeleri nihai olarak Müftülüğün imzalayacağına vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra, Cemali, bu uygulama ile din görevlilerinin maddi yönden rahatlayacağını ve daha kaliteli bir hizmet sunacağını belirtmiş; ücretler konusunda kim tarafından, nereden, nasıl ve ne zaman ödendiği belli olmayan bir sistem yerine azınlığın yaşadığı ve vergi verdiği devletin kuralları çerçevesinde çözüme kavuşturulmuş bir uygulamanın daha saygın olacağını savunmuş; azınlığın çocuklarını eğiten yüzlerce öğretmenin devlet memuru statüsünde olması ile camilerde görev yapan ve Kuran öğreten din adamlarının devlet memuru yapılmaları arasında hiçbir fark olmadığını, aksini iddia etmenin, diğer azınlık mensubu devlet memurlarını da töhmet altında bırakmak anlamına geleceğini ifade etmiş ve azınlığı bu konuda yapılan yanıltıcı haber ve yorumlara aldanmaması konusunda uyarmıştır. Yunanistan Cumhuriyeti Gümölcine Müftülüğü, “Açıklama, 23-9-2008”, Çevrimiçi: <http://www.muftikomotini.com/index.php?m=art&c=6&n=224>. Ancak bu uygulamaya azınlıktan gelen tepkilerin artması üzerine Cemali’nin de tutumunu değiştirdiği görülmektedir. Cemali 7 Nisan 2009 tarihinde yayınladığı bir duyuruda, Yunan Eğitim ve Din İşleri Bakanlığına bir mektup yazarak 3536/2007 sayılı yasanın Hristiyanlardan oluşan 5 kişilik komiteye ilişkin maddesinin kaldırılmasını talep ettiğini ve bu madde kaldırılıncaya dek din görevlileriyle sözleşme yapılmayacağını belirttiğini açıklamıştır.

⁷² 27 Ağustos 2008 tarihinde konu ile ilgili açıklama yapan Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu, sözkonusu yasanın, o sırada mecliste azınlığın tek temsilcisi olan milletvekiline danışmadan ve azınlığın diğer kuruluşları ile görüş alışverişinde bulunulmaksızın alenacele çıkarıldığını; görevlendirilecek bu kişilerin ne şekilde ve nerede görev yapacaklarının açık olmadığını; bu kişilerin beş kişilik ve tamamı Hristiyanlardan oluşan bir heyet tarafından seçilmesinin, Lozan Antlaşması’nın ilgili hükümlerine ve din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu; yönetimin kiliselerle herhangi bir din adamı dahi atama yetkisine sahip olmadığı bir ülkede Müslümanlara Hristiyanlardan oluşan bir komisyon tarafından din adamı atanmasının kabul edilemez bir durum olduğu ifade ederek yönetimden, pratikte uygulanamaz nitelikte olan bu yasayı yürürlükten kaldırması talep edilmiştir. Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu, “240 İmam Yasası ile İlgili Açıklama”, Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=43>. Öte yandan 12 Şubat 2009 tarihinde Viyana Bildirgesi ve Eylem Planı’nın İzlenmesi ve Uygulanması gündem maddesi altında “Batı Trakya Türk Azınlığının Din ve Vicdan Özgürlüğü ve ‘Atanmış’ İmamlar Yasası Sorunu” başlıklı yazılı bir bildiri sunan ABTTF’nin bu sorunu BM İnsan Hakları Konseyi’nin 10. Oturumu’nun gündemine getirdiği görülmektedir. Bu bildiride, din öğreticisi olarak kamu hizmetine atanacak olan imamların beş Hristiyanlardan oluşan bir komite tarafından seçilmesinin Lozan Antlaşması’nın “azınlık kendi dinsel kurumlarını yönetir” ilkesine aykırı olduğu; devletin, kamu görevi ifa ettikleri için Ortodoks din adamlarının maaşlarını ödemekle birlikte, Ortodoks Kilisesi’ne din adamı atanması konusunda herhangi bir yetkisi bulunmadığı ve aynı şekilde devletin Yahudiler, Katolikler ve Ermeniler gibi diğer dinsel toplulukların da din adamlarını serbestçe belirlemesine karışmadığı belirtilerek bu durumun Batı Trakya Türk azınlığının din ve vicdan özgürlüğünün açık bir ihlali olduğu ifade edilmiştir. Bunun dışında 3536/2007 sayılı yasanın Batı Trakya Türk azınlığının görüşü alınmaksızın çıkarılmasının, Yunan hükümetinin azınlıkla diyalog kurmayı reddetmesinin açık bir göstergesi olduğunun belirtildiği bu bildiride, müftü sorununa bir çözüm bulunmadan camilere 240 din adamı atanmasının anlamı olmadığı ve bunun azınlığın dinsel özerkliği (metinde “religious sovereignty” ifadesi yer almaktadır; kanımca, burada “dinsel özerklik” ifade edilmeye çalışılmış olup, “religious autonomy” ifadesi yerine yanlışlıkla bu ifade kullanılmıştır) yok etmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilebileceği vurgulanmış ve Yunan hükümetinden, diğerleri yanında, azınlık tarafından seçilmiş müftülerin tanınarak müftü sorununun Müslüman-Türk azınlığın görüşleri doğrultusunda çözümlenmesine dek bu yasanın uygulanmasının askıya alınması ve dinsel kurumların yönetimi ve denetimi ile buralarda ibadetlerini serbestçe yerine getirmeleri konusunda Müslüman-Türk azınlığın diğer Yunan yurttaşları ile tam eşitliğinin sağlanması konusunda önlemler alınması

açıklamışlardır⁷³. Ayrıca Yunanistan'ın aksi yöndeki iddialarına rağmen⁷⁴, bu uygulama, gelecekte, cemaatin belirlediği ve maaşlarını ödediği imamların hatiplik ve kuran öğreticiliği yapmalarını engelleyici bir nitelik taşıyabilecektir. Bu uygulama ile, en azından, azınlığın dinsel kurumlarının ve din görevlilerinin bir kısmının “kontrol” altında tutulmasının⁷⁵ ve “atanmış” müftülerin yetki alanlarının genişletilerek toplumsal meşruiyetlerinin artırılmasının hedeflendiği söylenebilir. Bunun dışında son yıllarda Yunanistan'ın azınlıklara yönelik tutumunda olumlu gelişmeler görülmekle birlikte, gerek azınlığa yönelik geçmiş yıllardaki uygulamalarından, gerekse din ve vicdan özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü başta olmak üzere kimi alanlarda katı yaklaşımında herhangi bir yumuşama olmamasından hareketle, spekülâtif bir nitelikte olmakla birlikte, ileriki sürece ilişkin bazı çıkarsamalarda bulunmak mümkündür: Söz konusu uygulamanın gelecekte imamları da kapsamına alması halinde, sadece yönetimin istediği ve izin verdiği kişiler din

talep edilmiştir. General Assembly Human Rights Council, “Tenth Session, Written Statement by the Federation of Western Thrace Turks in Europe (ABTTF), a non-governmental organization in special consultative status”, A/HRC/10/NGO/24, 23 February 2009, Çevrimiçi: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/114/38/PDF/G0911438.pdf?OpenElement>.

⁷³ Bu konuda bazı örnekler için bkz. “Batı Trakya’da Din Görevlisi Krizi”, Çevrimiçi: <http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=65e2bbf3-182e-4ba4-b206-cb8e68ad6ab8>

⁷⁴ Yunanistan Hükümeti, yukarıdaki dipnotta zikredilen ABTTF’nin yazılı bildirisine 17 Mart 2009 tarihinde verdiği yanıtta, söz konusu yasal düzenleme ile, istedikleri takdirde Müslüman ruhanilerinin de devletin sağladığı maaş ile sağlık ve emeklilik haklarından faydalanmaları konusunda bir fırsat yaratıldığını; bu yasanın sadece hatip ve Kuran öğreticilerine yönelik olduğundan ve imamları zorunlu olarak kapsamadığından, “atanmış imamlar” teriminin keskin bir çarpıtma olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu düzenleme cemaatlerce seçilen ve istihdam edilen imamlarla ilgili değildir ve dolayısıyla bunların görev ve statülerine herhangi bir hâlel getirmemektedir. Bu çerçevede aynı zamanda hatip ve Kuran öğreticisi olan imamların da bu yasadan faydalanabileceklerini belirten Hükümete göre, başvurularını müftülüklerle yapacak olan bu adayların yeterliliği konusundaki seçim, müftüler ve Müslüman teologlardan oluşan bir inceleme kurulu tarafından gerçekleştirilecektir. Bu çerçevede Hristiyanlardan oluşan komitenin yetkisi, tüm memur alımlarında geçerli standart bir uygulama olan, seçilmiş adayların belli bazı resmi koşulları (sabıka kaydı olmaması, askerlik koşulunun denetlenmesi ve en azından ilkökul diplomasına sahip olması gibi) yerine getirip getirmediğini denetlemekten ibarettir. İş akitleri müftüler ile hatipler ve Kuran öğreticileri arasında imzalanacak, maaşlar müftülükler aracılığıyla ödenecektir. General Assembly Human Rights Council, “Tenth Session, Reply of the Greek Government to the written statement made by the Federation of Western Thrace Turks in Europe”, A/HRC/10/G/8, 20 March 2009, Çevrimiçi: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/124/85/PDF/G0912485.pdf?OpenElement>

⁷⁵ Nitekim Gümölcine (4), İskeçe (4) ve Dimetoka (2) Müftülüklerinde daimi statüde görevlendirilmek üzere 10 devlet memuru alınmasına ilişkin Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığının 16 Mart 2009 tarihinde aldığı bir karar (29424/A3) bu yönde bir girişim olarak değerlendirilebilir. Yunanistan’da geçerli olan devlet memurluğu sınav sistemi çerçevesinde doldurulacak olan bu idari kadrolara sadece azınlık mensupları değil, Hristiyan Yunan yurttaşları da başvurabilecektir. Gümölcine “atanmış” müftüsü Meço Cemali 7 Nisan 2009 tarihinde yaptığı bir açıklamayla bakanlığın kararının geri çekilmesini talep etmiş ve bu konuda müftülüğe yapılacak başvuruların kabul edilmeyeceğini ilan etmiştir.

görevlisi olabilecektir. Diğer bir ifadeyle Müslüman din adamlarının belirlenmesi konusunda sadece yönetim yetkili olacak ve azınlık bu süreçten tamamen dışlanabilecektir. Ayrıca yönetim Batı Trakya'da görev yapacak din adamlarının sayısını belli bir rakamla (örneğin 240 gibi) sabitleyerek sınırlayabilecek ve bunun dışında herhangi bir din adamının görev yapmasını engelleyebilecektir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Yunanistan'ın sözkonusu uygulamasının, Lozan Barış Antlaşması'nın 39/1, 40 ve 42/3. maddelerine; Yunan Sevri'nin 7., 8. ve 14. maddelerine; BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2. ve 4/1. maddeleri hükümlerine; AGİT 1989 Viyana Kapanış Belgesi'nin 16.1 ve 16.4. paragraflarındaki 1990 Kopenhag Belgesi'nin 31., 32.2 ve 32.4. paragraflarındaki yükümlenimlerine aykırı olduğu söylenebilir.

Yunanistan'da yeni cami inşa etmek veya camileri onarmak isteyen Müslüman-Türk azınlığın izlemek zorunda olduğu prosedür de, bu kesimin din ve vicdan özgürlüğünü ciddi anlamda ihlal eden bir başka uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelinde 1939 yılında çıkarılan 1672 sayılı yasa olmak üzere, Yunanistan'da ibadethane açılması/onarımı konusunda geçerli olan yasal düzenlemelere göre ibadethane açılması konusunda yetkili merci, Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığıdır. Buna göre kilise açmak veya onarmak isteyen Ortodoksların bakanlıktan buna yönelik bir izin almasına gerek bulunmamakla birlikte, ibadethane açmak/onarmak isteyen hakim din dışındaki herhangi bir dine mensup kişilerin, hem Bakanlıktan, hem de ibadethanenin bulunacağı bölgenin piskoposluğundan izin almaları gerekmektedir⁷⁶. Nitekim Yunan Yüksek İdare Mahkemesi de çeşitli yıllarda verdiği bazı kararlarda hakim din dışındaki dinlere mensup kişilerin ibadethane inşaatı ruhsatı alabilmelerini şu koşullara bağlamıştır: a) Belli bir bölgede oturan en az 50 ailenin ortak bir dilekçe ile başvuruda bulunması; b) Sözkonusu talebin somut bir ihtiyaçtan kaynaklanması, diğer bir ifadeyle belli bir bölgede ikamet edenlerin aynı dine mensup olması ve ibadethanenin uzak olması dolayısıyla ibadetlerini yerine getiremiyor olmaları; c) Dilekçedeki imzaların imzalayan kişilere ait olduğunun, bu kişilerin komşu olduklarının ve ibadethane ihtiyacının gerçek olduğunun yerel polis tarafından onaylanması; d) Bölgede yetkili piskoposluğun izin

⁷⁶ Bu konuda bkz. Theodorides and Dimitrakopoulos, *a.g.e.*, p. 43; Cin, *a.g.e.*, ss. 190-191.

vermesi ve e) Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığının onayı⁷⁷. Ayrıca ilgili yasalarda sözkonusu izin olmaksızın açılan ibadethanelerin kapatılması ve bunu açan veya inşaat faaliyetlerini yürüten kişilerin para ve hapis cezasıyla cezalandırılması öngörülmüştür⁷⁸. Bu çerçevede, gerek Kilise'nin Türklere ve azınlığa yönelik söylem ve tutumu, gerekse 2. Bölümde bahsi geçtiği üzere, Yunan yönetiminin azınlığın yeni ev veya okul yapımı veya onarılmasına izin vermemeye yönelik uygulamasının camiler için de geçerli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Müslüman-Türk azınlığın geçmişte bu konuda önemli sıkıntılarla karşılaştığı ve sözkonusu izni kolayca alamadığı görülmektedir⁷⁹. Yunanistan'ın son yıllarda azınlıklara yönelik olumlu yaklaşımının bu alandaki bir yansıması olarak ibadethane açılması/onarımı konusunda piskoposluğun izninin alınması koşulunun 3467/2006 sayılı yasanın 27. maddesi ile kaldırılmış olmasına rağmen, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının

⁷⁷ Cin, **a.g.e.**, ss. 191-192.

⁷⁸ 1363/1938 sayılı yasanın birinci bölümünde izinsiz olarak açılan ibadethanelerin kapatılacağı ve bunları açan kişilerin de 50.000 drahmi para cezasına ve aynı zamanda para cezasına çevrilemez biçimde iki aydan altı aya kadar hapisle cezalandırılacağı hükmü getirilmektedir. *Manoussakis ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı* davası, par. 21.

⁷⁹ Bu konuda İskeçe Şehir Planlama Müdürlüğü, kendisine başvuru yapılmasından bir buçuk yıl sonra ve yerel seçimlerden 10 gün önce, Eylül 1996'da Koyunköy camii'nin genişletilmesine ve yüksekliği 18 metre olacak şekilde minare inşaatına izin vermiştir. İnşaat çalışmaları başlamış, ancak Yunan aşırı çevrelerinin inşaat izni verilmesine ve minarenin boyuna (bu kişilere göre minarenin boyu kilisenin çan kulesinin boyundan yüksek olacaktır ve bu durum, minare boyunun çan kulesinin boyundan yüksek olmasını yasaklayan yasal düzenlemelere aykırıdır) büyük bir tepki göstermelerinin ardından aynı müdürlük izni vermesinden iki ay sonra minarenin inşa edileceği alanın sel yatağı olmasını gerekçe göstererek zemin etüdü yapılması gerektiğini belirtmiş; bu nedenle minare boyunun 7,5 metreden yüksek olmaması gerektiğine karar vermiş ve inşaat çalışmalarını durdurarak Koyunköy Vakıf İdare Heyeti'nden yeni bir izin başvurusunda bulunmasını istemiştir. Bunu izleyen birkaç gün içinde Müdürlük caminin statik mukavemetini güçlendirecek çalışmaların yapılmasına izin vermiş, ancak bir ay sonra camide çalışan 23 kişi, kaçak inşaat yaptıkları gerekçesiyle tutuklanmıştır. 1997 yılı başında yapılan yargılama sonucunda Koyunköy imamı 8 ay, 17 kişi ise 35'er gün hapis cezasına çarptırılmıştır. 1997 ortalarında sözlü bir direktifle, minare inşaatı dışında caminin onarımına tekrar izin verilmiştir. Minarenin 18 metre olarak inşa edilmesi konusundaki izin, yine hemen yerel seçimler öncesinde 2002 yılında verilmiş ve camide inşaatın tamamlanması 2002 yılının ortalarında mümkün olmuştur. Bu konuda bkz. GHM, *Minority Rights in Greece*, pp. 34-35. HRW 1999 Raporu, s. 32. Benzer bir duruma Gümülcine yakınlarındaki Bekirliköy camii inşaatında da rastlanmıştır; komşu köydeki kilisenin çan kulesinin 12 metre olduğunu ifade eden Gümülcine Piskoposu, minarenin çan kulesinden yüksek olamayacağını belirterek minarenin inşaat izninin 16 metre olarak verilmesini protesto etmiş ve inşaat çalışmalarının durdurulmasını talep etmiştir. Bu konuda bkz. GHM, *Minority Rights in Greece*, p. 35 ve Cin, **a.g.e.**, ss., 192-193. Öte yandan Müslüman-Türk azınlığın cami onarım taleplerinin de uzun bir süre sürüncemede bırakıldığı görülmektedir. Bu konudaki örnekler için bkz. HRW, **Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece**, New York, Human Rights Watch Publications, 1990, p. 27.

camii inşaatı ve onarımı konusundaki sorunlarının halen kısmen sürdüğü söylenebilir⁸⁰.

Herhangi bir ülkede, kent planlaması, imar gerekleri, kamu gereksinimi ve yararı ve kamu düzeni gibi gerekçelerle, tüm yapılarda olduğu gibi ibadethane inşaat ve onarımına da belli bir düzen getirilmesi ve bir izin prosedürüne bağlanması doğal karşılanabilecek bir durumdur. Ancak Yunanistan'daki uygulamada sorunlu olan nokta, sözkonusu izin prosedürünün Ortodokslara yönelik olarak uygulanmaması ve ibadethane açmak veya onarmak isteyen hakim din dışındaki dinlerin, yerel yönetim veya merkezi yönetimin izni yanında, Kilise'nin de iznini almak zorunda kalmış olmasıdır. Bir dini başka bir dinin vesayetine sokan ve dinler arasında bir hiyerarşi oluşturarak dinsel özerklik anlayışına zarar veren bu uygulama, bir yandan eşitlik ilkesini zedelemiş ve farklı dinden olan bireyler aleyhine bir ayrımcılık oluşturmuş; diğer yandan da hakim din dışındaki bir dine inanan kişilerin ibadetlerini serbestçe yerine getirme hakkını dolaylı bir biçimde engelleyerek din ve vicdan özgürlüğüne yönelik bir ihlal oluşturmuştur. Nitekim bu durum Yunanistan'a ilişkin birçok insan hakları raporunda tespit edilmiş⁸¹; İHAM da kendisine bu konuda yapılan bir başvuruya ilişkin olarak 1996 yılında aldığı bir kararda, Yunanistan'ın hakim din dışındaki dinlerin ibadethane açmasına ilişkin olarak izlediği izin prosedürünün ibadet özgürlüğünü engelleyici nitelikte olduğunu belirterek, sözkonusu müdahalenin izlenen yasal amaçla orantılı olmadığını ve demokratik bir toplumda gerekli olmadığını ifade etmiş ve İHAS'ın 9. maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir⁸². Dolayısıyla Yunanistan'ın bu uygulamasının, Lozan Barış Antlaşması'nın "her inancın, dinin ya da mezhebin...gereklerini...serbestçe yerine getirme hakkı"na yer veren 38. maddesine, din ayrımı gözetmeksizin yasa önünde eşitliği öngören 39/2. maddesine, Müslüman azınlığın "dinsel...kurumlar...kurmak...ve buralarda...dinsel ayinlerini serbestçe

⁸⁰ Azınlığın özellikle minarelerin boyu konusunda bazı sıkıntılarla karşılaştığı belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 17, par. 83. PASOK Rodop milletvekili Ahmet Haciosman'ın bu konuda Yunanistan Eğitim ve Dinişleri Bakanına yönelttiği soru için bkz. "Minarelerin Boyuna Yeni Engel", Çevrimiçi: http://www.gundemgazetesi.com/news/detay_2.php?h2_id=425.

⁸¹ Bu konuda bkz. GHM, Minority Rights in Greece, p. 16; US Department of State, "Greece Country Report on Human Rights Practices for 1998", Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1998_hrp_report/greece.html. (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 1998 İnsan Hakları Raporu).

⁸² *Manoussakis ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı Davası*, par. 41, 46, 47 ve 48.

yapmak konularında *eşit hakka* sahip olacakları” (abç) hükmünü getiren 40. maddesine ve “azınlıkların halen mevcut din kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinlerin sağlanması ve yeni din kurumları kurulması için her türlü kolaylığın sağlanması” hükmüne yer veren 42/3. maddesine; Yunan Sevrî’nin aynı hükümlere yer veren 2., 7. ve 8 maddelerine ve “dinsel grupların kolayca ulaşılabilir ibadethaneler kurma ve bunları sürdürme hakkı” bulunduğunu belirten AGİK 1989 Viyana Kapanış Belgesi’nin 16.4. ve 1990 Kopenhag Belgesi’nin 32.2. paragrafına aykırı olduğu söylenebilir.

Yunanistan, ibadet pratiklerinin kamu düzeni ve ahlaka aykırı olmaması ve din değiştirme amaçlı telkin faaliyetine girilmemesi koşuluyla “tanınmış” dinlere ibadethane ruhsatlarının rutin olarak verildiğini belirtmektedir⁸³. Gerçekten de, daha önceki yıllardaki uygulamalarla karşılaştırıldığında, 2000’li yıllarda üzerindeki uluslararası baskıların artmasının bir sonucu olarak, Yunanistan’ın bu konuya yaklaşımında nispi bir yumuşama olduğu, birçok dini “tanınmış” din statüsünde değerlendirdiği ve bunlara, Kilise’nin danışma görüşü olmaksızın ibadethane açma/onarma izinlerini vermeye başladığı görülmektedir. Bu sürecin Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığına da olumlu biçimde yansıdığını ve söz konusu izinler konusundaki sıkıntıların nispi olarak azaldığını söylemek mümkündür⁸⁴. Ancak çeşitli çabalara rağmen⁸⁵, hakim din dışındaki din ve inançların ibadethane açmak/onarmak için halen izin almak zorunda olmaları, yani bu konudaki izin prosedürünün varlığını sürdürmesi ile izne ilişkin yapılan başvurulara uzun bir süre sonra yanıt verilmesi türünden çeşitli yönetsel engellemeler, bu alanda halen sürmekte olan sorunlara örnek olarak gösterilebilir⁸⁶.

⁸³ Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 2005 İnsan Hakları Raporu; IHF Yunanistan 2004 Raporu.

⁸⁴ IHF, “Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU Developments since September 11 – March 2005”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6237, pp. 91-92.

⁸⁵ 2000 yılındaki uzun tartışmaların ardından, Kilise’nin büyük direnişine rağmen, Yunan Adalet Bakanı, 9 Ocak 2001 tarihinde verdiği bir demeçle, Hükümetin, din değiştirme amaçlı telkini yasaklayan ve ibadethane konusunda Kilise’den izin alınmasını gerekli kılan 1930’lu yıllardan kalma eski yasaları kaldıracağını açıklamıştır. IHF Yunanistan 2001 Raporu, p. 154; ayrıca bkz. GHM, *Minority Rights in Greece*, pp. 17, 22.

⁸⁶ Bu konuda bkz. IHF, “Problems of Religious Freedom...”, pp. 30-31. Öte yandan, Scientology Tarikatı ve Dodekateistler gibi “tanınmayan” inançların ibadethane açmasına halen izin verilmemektedir. Bu konuda bkz. IHF Yunanistan 2004 Raporu.

Öte yandan din ve vicdan özgürlüğünün, herhangi bir dinin dinsel yapı ve mekanlarına saygı gösterilmesi hakkını da kapsadığı ve devletlerin bunu sağlamaya yönelik bazı yükümlülükleri bulunduğu göz önüne alındığında, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının bu konudaki haklarının da ihlal edildiği söylenebilir. Yunanistan'ın bu konudaki ihlalleri, sözkonusu yapı ve mekanlara saygı gösterilmesini sağlamaya yönelik yükümlülüklerini ihmal etmesinden veya yerine getirmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu ihlallerin, doğrudan devlet adına hareket eden yönetim makamları tarafından bu yapı/mekanlara zarar verecek eylemlere girişilmesi ve devletin bunlara karşı saldırılarda bulunan bireyleri engellememesi, gerekli kovuşturmayla tabi tutmaması ve/veya etkili bir şekilde cezalandırmaması biçiminde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda, 1972 yılında İskeçe merkezde kamulaştırılan alan içinde yer alan Tabakhane Camii'nin⁸⁷, 1974 yılında İskeçe yakınlarındaki Emir Baba Tekkesi'nin ve 1989 yılında yeniden yaptırılacağı gerekçesiyle Gümölcine'deki 600 yıllık Poşpoş Tekkesi'nin yıkılması ve İskeçe merkezdeki Türk mezarlığının kamulaştırılarak park yapılması⁸⁸, doğrudan devlet organları tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin örneklerini oluşturmaktadır. Öte yandan, Yunanistan'ın Müslüman-Türk azınlığın dinsel mekanlarına karşı bireylerin gerçekleştirdiği saldırıları⁸⁹ engellemek üzere, gerekli zaman ve durumlarda yeterli önlemler almadığı, hatta kimi durumlarda bunlara göz yumduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda bu saldırılara ilişkin gerekli ve yeterli kovuşturmanın yürütülmemesi, faillerin yakalan(a)maması ve faillerin yakalandığı durumlarda ise aldıkları cezaların

⁸⁷ Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 37-42.

⁸⁸ Bu konuda bkz. Cin, **a.g.e.**, ss. 209, 212, 230.

⁸⁹ Aşağıdaki olaylar bu saldırıların örnekleri arasında sayılabilir: 1975 yılında Ariana ve İrcan köylerindeki minare alemleri yerden açılan ateşle kırılmış ve Amfia köyü camiinin kilimleri cami önünde yakılmıştır. Yine 1975 yılında İskeçe merkez mezarlığı, Pınallık mezarlığı ve Vafeika köyü mezarlığındaki bazı mezar taşları kimliği belirlenemeyen kişilerce kırılmış; İskeçe'ye bağlı Karotu (Karotas) köyündeki Müslüman-Türk mezarlığı grayderle yıkıldıktan sonra terk edildiği gerekçesiyle Hristiyan bir köylü tarafından sürülmüş ve yetkili makamlar buna karşı hiçbir girişimde bulunmamışlardır. 1976'da Makri köyü camii yakılmış, Arsakion köyündeki mescidin camları kırılmış ve failler yakalanamamıştır. Mayıs 1988'de Gümölcine'deki Tabakhane ve Yüksek Mescit camilerine bomba atılmış, Ekim 1988'de de Yusuf Hoca ve Şehreküstü camilerinin camları kırılmıştır. Mayıs 1992'de İskeçe merkez mezarlığında 50 kadar mezar taşı kırılmış, aynı yıl Dedeagaç'ta bulunan tek cami de kimliği bilinmeyen kişilerce yakılmıştır. Eylül 1996'da ise bir grup Hristiyan köylü İskeçe'ye bağlı Nohullu köyündeki Müslüman-Türk mezarlığını işgal ederek buraya ahır ve kulübe yapmak için faaliyete girişmiş, Yunan polis makamları da gerekli korumayı sağlamadıkları gibi, Hristiyan köylüler lehine tutum takınmışlardır. En son olarak ise 8 Mart 2004 tarihinde İskeçe'deki Okçular Camii yakılmış ve ağır hasar görmüştür. Bu konuda bkz. Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, ss. 25-26; Cin, **a.g.e.**, ss. 208, 229; Bostan ve Hüseyin, **a.g.e.** s. 67.

oldukça hafif olmasının, bu saldırıları adeta meşrulaştırdığı ve hatta teşvik ettiği söylenebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu saldırıların ve Yunanistan'ın bu konudaki tutumunun azınlığın din ve vicdan özgürlüğünün dolaylı bir ihlali olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda Yunanistan'ın bu davranışlarının, Yunan hükümetinin azınlığa ait camilere, mezarlıklara ve diğer din kurumlarına saygı göstereceği ve tam bir koruma sağlayacağı hükmünü getiren Lozan Barış Antlaşması'nın 42/3 ve Yunan Sevri'nin 14. maddesine aykırı olduğunu belirtmek gerekir.

3.2.2. SEÇME ve SEÇİLME HAKKI ile ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ

Seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü en önemli siyasal ve toplumsal haklar arasında yer almaktadır. Bu hak ve özgürlüklerin, azınlıklar açısından daha geniş bir kapsam ve çerçeveye sahip olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğünün, azınlığın, çoğunluk bireyleri ile birlikte ve onlarla eşit biçimde ülke yönetimine katılma, siyasal faaliyette bulunma, dernek ve partiler kurma ve bunlara üye olma gibi “negatif hakları” yanında, azınlığın kendi örgütlenmesine ilişkin kurumlar kurma, bunların yönetimine katılma veya yönetimini belirleme gibi sadece azınlık mensuplarına tanınmış olan ve azınlık kimliğinin korunmasına ve sürdürülmesine yönelik “pozitif hakları” da kapsamına aldığı söylenebilir.

Sözkonusu hak ve özgürlükler Yunan Anayasası'nın çeşitli maddeleri ile güvence altına alınmıştır. Anayasanın 4/1. maddesi ile tüm Yunanlıların yasa önünde eşit olduğu; 5/1. maddesi ile ise tüm yurttaşların ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamına katılma hakkı bulunduğu belirtilmiştir. Anayasanın 51/3. maddesine göre, seçme hakkını düzenleyen yasada bu hakka, yaş, mümeyyiz olmama ve ağır bir suçtan dolayı hüküm giymiş olma dışında herhangi bir kısıtlama getirilemeyecektir. Anayasanın 55/1 maddesinde milletvekili seçilme koşulları, Yunan yurttaşı olmak, oy kullanma hakkına sahip olmak ve 25 yaşını doldurmuş olmak biçiminde düzenlenmiştir. Anayasanın 12. maddesi örgütlenme özgürlüğüne

ilişkindir: “Yunanlıların, yasalara uygun olarak ve önceden izin almaya gerek olmaksızın, kâr amacı gütmeyen dernek ve birlikler kurma hakkı vardır. Bir dernek, mahkeme kararı olmaksızın, yasaları veya tüzüğünün temel bir maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle feshedilemez”.

Yunanistan’ın, genel olarak, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının seçme hakkı konusunda ayrımcılık uygulamadığı, bu hakkın kullanımına müdahale etmediğini veya kısıtlama getirmediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda genel ve yerel seçimlerde azınlık mensuplarının hem seçmen olabilmesi hem de seçme hakkını kullanmaları önüne önemli bir engel çıkarılmamış; böylece azınlık, siyasal iradesini serbest bir biçimde sandığa yansıtma olanağı bulabilmiştir. Bununla birlikte, 18 Haziran 1989 ve 5 Kasım 1989 tarihlerinde düzenlenen genel seçimler bu konuda önemli bir istisna teşkil etmektedir. Azınlığa yönelik baskıların yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleştirilen ve azınlık mensuplarının bağımsız listelerden aday oldukları bu seçimlerden hemen önce, Türkiye’de bulunan azınlık mensuplarının Yunanistan’a dönerek oy kullanmalarını engellemek amacıyla sınır kapıları grev gerekçesiyle geçici olarak kapatılmış; ayrıca Yunanistan’ın başka bölgelerinde yaşayan azınlık mensuplarının da bölgeye gelerek burada oy kullanmalarını engellemek amacıyla seçimlerden bir süre önce Batı Trakya’ya uçak ve otobüs seferleri iptal edilmiştir. Yunan yönetimi bu dönemde gerçekleştirilen bir askeri tatbikatı gerekçe göstererek bölgeye binlerce asker sevk etmiş; ayrıca Batı Trakya’da bir yerin nüfusuna kayıtlı olan, ancak Yunanistan’ın başka yerlerinde görev yapan devlet memurlarının da bu bölgede oy kullanmasını sağlamış; böylece bölgede toplam oy miktarını arttırarak, oy dağılımını değiştirmeye ve bağımsız adayların seçilmesini önlemeye çalışmıştır. Bunların dışında, Haziran seçimlerinde Batı Trakya’da 231 olan sandık sayısının Kasım seçimlerinde 190’a düşürüldüğü; bazı seçmenlerin oy kullanacağı sandıkların bir veya iki saatlik yolculuk mesafesinde olan yerlerde belirlendiği; bazı azınlık mensuplarının oy verme yerlerinde darp edildiği; birçok bölgede toplam oy sayılarının açıklanmadığı; Kasım seçimlerinde İskeçe ve Gümülcine’de bulunan 44 sandıkta oy sayım işleminin gece 23:00 ile 02:00 saatleri arasında durdurulduğu ve toplam oy sayılarının açıklanmadığı; 50 oy verme yerinde sandıkların resmi kapanış saatinden önce kapatıldığı ve kapanış saatinden önce gelerek kuyruğa girdikleri halde azınlık mensuplarının oy kullanmalarına izin

verilmediği; bazı sandıklarda ise öğleden sonra oy kullanılmasına izin verilmediği ve azınlığın bağımsız adaylarının oldukça güçlü olduğu ve çok sayıda oy çıkmasının tahmin edildiği bazı yerleşim birimlerinde (örneğin Sofular köyünde) bu adaylara hiç oy çıkmadığı tespit edilmiştir⁹⁰. Yunanistan'ın bu seçimlerdeki uygulamalarının, gerek azınlığın oy kullanmasının engellenmesi ve/veya zorlaştırılması, gerekse siyasal iradenin adil bir biçimde seçim sonuçlarına yansımalarının engellenmesi anlamında seçme hakkının önemli bir ihlalini oluşturduğu açıktır. 1989 seçimlerinde yaşanan bu gelişmelerin ardından uluslararası gözlemcilerin izlediği Nisan 1990 genel seçimlerinde azınlığın seçme hakkına yönelik bir müdahale görülmediğini⁹¹ ve daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen genel ve yerel seçimlere ilişkin olarak da azınlığın, herhangi bir şikayet dile getirmediğini belirtmek gerekir. Öte yandan, azınlığın pozitif hakları arasında yer alan kendi kurumlarını yönetme ve liderlerini seçme hakkının ise önemli ölçüde kısıtlandığını belirtmek gerekir. Buna, yukarıda değinildiği üzere müftülerin seçimle belirlenmesine izin verilmemesi ve aşağıda ele alınacağı üzere vakıf yönetimlerinin azınlığın yapacağı seçimle belirlenmesine izin verilmemesi ve atama yoluyla görevlendirilmesi örnek olarak gösterilebilir. Genel anlamda Yunanistan'ın azınlığın seçme hakkını ihlal eden bu uygulamalarının, eşitliğe ve ayrımcılığın önlenmesine ilişkin ulusal düzenlemeleri ile uluslararası yükümlenimleri yanında, Lozan Barış Antlaşması'nın 39. ve 40. maddelerine; Yunan Sevrî'nin 7. ve 8. maddelerine; azınlığın kamusal yaşama ve ulusal veya yerel düzeyde alınan kararlara etkin katılım hakkına yer veren BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2/2 ve 2/3. maddelerine; AGİK 1989 Viyana Kapanış Belgesi'nin 16.4 ve 19. paragraflarına; AGİT 1990 Kopenhag Belgesi'nin 6., 7. ve 35. paragraflarındaki yükümlülüklerine aykırı olduğunu belirtmek gerekir. Bu uygulamaların aynı zamanda AGİT 1999 Ulusal Azınlıkların Kamu Yaşamına Etkin Katılımına İlişkin Lund Tavsiyeleri ile de çeliştiği söylenebilir.

Yunanistan'da Müslüman-Türk azınlığın seçilme hakkı konusunda da bazı sıkıntılar yaşadığını, çeşitli kısıtlama ve engellemelere maruz kaldığını söylemek

⁹⁰ HRW, **Destroying Ethnic...**, pp. 29-30; ayrıca bkz. Türkkaya Ataöv, "The Ethnic Turkish Minority in Western Thrace, Greece", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, S. XXII, 1992, p. 96; Fırat, "1990-2001...", s. 448.

⁹¹ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 30.

mümkündür. Azınlık mensuplarının seçilme hakkına yönelik önemli bir kısıtlama, anayasal bir hükümden kaynaklanmaktadır. Yunan Anayasası'nın 31. maddesi cumhurbaşkanı seçilme koşullarını, en azından 5 yıldır Yunan vatandaşı olma, 40 yaşını doldurmuş olma, yasal olarak oy kullanma hakkına sahip olma ve ana veya baba tarafından Yunan soylu (*Greek descent*) olma biçiminde saptamaktadır. Yunan toplumunda yaygın kabul gören bir kategorizasyon olan ve bazı yasalarda üstü kapalı bir biçimde de olsa yer alan *homogeneis-allogeneis*⁹² ayrımının anayasal düzeyde bir yansıması olan bu hüküm, aday oldukları takdirde fiili olarak seçilme olasılıkları bir yana, Yunan soylu olmayan Yunan yurttaşları (ve doğal olarak Müslüman-Türk azınlık mensupları) aleyhine bir ayrımcılık oluşturmakta, bu kişilerin cumhurbaşkanlığına aday olmasını hukuksal olarak engellemekte ve dolayısıyla seçilme hakkını kısıtlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca anayasanın bu maddesinin Anayasanın 4/1 ve 5/1 maddeleri ile çeliştiği de belirtilmelidir.

Diğer taraftan azınlık mensuplarının siyasal faaliyette bulunmaları, Yunan siyasal partilerine üye olmaları veya kendi siyasal örgütlenmelerini oluşturmaları ve yerel yönetim ve parlamento seçimlerinde aday olmaları önünde hukuksal ve fiili bir engel bulunmadığı söylenebilir. Nitekim geçmişte ve halen, nüfusun çoğunluğunu Müslüman-Türklerin oluşturduğu yerleşim yerlerindeki yerel yönetimlere genel olarak azınlık mensupları seçilmiş; Yunan siyasal partilerinden aday olan birçok azınlık mensubu da milletvekili olarak seçilmiştir⁹³. Ancak, azınlık mensuplarının Yunan partilerinden milletvekili seçilmesinin, kişi, zaman ve koşullara göre değişiklik gösterebilmekle birlikte, özellikle azınlığın sorun, şikayet ve taleplerinin dile getirilmesi konusunda bazı sınırlılıkları bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu

⁹² *Homogeneis* terimi, Yunan yurttaşı olsun veya olmasın, tüm dünyada yaşayan Yunan soylu kişileri, *allogeneis* terimi ise, Yunan yurttaşı olan ancak Yunan soylu olmayan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Yunan Yüksek İdare Mahkemesi 57/1981 sayılı kararında *allogeneis*'i, "farklı bir ulusal kökenden gelen, eylem ve genel davranışlarıyla Yunan ulusal bilincinin eksikliğini ortaya koyan ve Yunan ulusuna asimile olmayan kişiler" şeklinde tanımlamıştır. Bu konuda bkz. Christopoulos and Tsitselikis, **a.g.e.** Kişileri Yunan kökenli olup olmama ölçütü çerçevesinde sınıflandıran ve farklı muameleye tabi tutulmasını öngören bu ayrım, Yunan Vatandaşlık Yasasının eski 19. maddesinde ve göçmenler ile vatandaşlığın alınmasına ilişkin düzenlemeler getiren 2910/2001 sayılı yasada net bir biçimde kendini göstermektedir. Bu konuda bkz. ECRI Third Report-Greece, pp. 18-19.

⁹³ Yunan Parlamentosu'na seçilen azınlık milletvekilleri, seçildikleri dönem ve partiler için bkz. Evren Dede, "1920-1936 Arası Azınlık Milletvekillerinin Tam Listesi", **Azınlıkça**, S. 38, Haziran 2008, ss. 2-3 ve Evren Dede, "Yunan Meclisi'ndeki Milletvekillerimiz II", **Azınlıkça**, S. 39, Temmuz 2008, ss. 3-4.

bağlamda, azınlıklar konusunun Yunan halkının büyük bir çoğunluğu tarafından “milli mesele” olarak algılandığı bir ortamda, Yunan siyasal partilerinin birçoğunun da sorunu bu çerçevede değerlendirdiği ve kendi partilerinden seçilmelerine rağmen azınlık milletvekillerine “ajan” veya “kışkırtıcı” olarak kuşku ile baktıkları⁹⁴; azınlık milletvekillerinin azınlığın sorunlarını gündeme getirmelerinin “parti disiplini” çerçevesinde engellendiği ve milletvekillerinin, bir sonraki seçimlerde aday gösterilmeme riski karşısında bu konuda çekimser davranmaları ve hatta duyarsızlaşmaları olasılığı bulunduğu söylenebilir.

1980’li yıllarda azınlık üzerinde yoğunlaşan baskıların azınlığın kimlik ve dayanışmasını güçlendirmesinin bir sonucu olarak, Yunan siyasal partilerinden milletvekili seçilmenin ortaya çıkardığı sıkıntı ve kısıtlamaları aşma ve azınlığın siyasal temsilini daha güçlü bir biçimde gerçekleştirme arayışına giren bazı azınlık mensupları, 18 Haziran 1989 tarihinde yapılan genel seçimlere İskeçe ve Gümülcine’den bağımsız aday olarak girmişlerdir. Bu seçimlerde, yönetimin yukarıda azınlığın seçme hakkı konusunda değinilen önlemlerine rağmen, Gümülcine’de “Güven” listesinden aday olan Dr. Sadık Ahmet milletvekili seçilmeyi başarmıştır. Ancak bu seçimler sonucunda hiçbir parti tek başına iktidarı elde edecek çoğunluğu sağlayamamış; hükümet kurulmasına yönelik çabalar da sonuçsuz kalmış ve 5 Kasım 1989 tarihinde erken seçim yapılması kararı alınmıştır. Bu seçime de azınlık adayları bağımsız listelerden katılmışlar; ancak Gümülcine’de “Güven” listesinden seçime giren Dr. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif’in adaylıkları, başvuru evraklarında eksiklik bulunduğu gerekçesiyle seçimden bir gün önce geçersiz ilan edilmiştir. Seçim yasasında bu türden eksikliklerin giderilmesi için adaylara çok önceden bildirimde bulunulması öngörüldüğü halde, bu iki adaya bildirim son anda yapılmış ve bundan sonra girilen düzeltme çabalarından da olumlu bir sonuç elde edilmesi mümkün olmamış; böylece bu iki adayın seçime girmeleri engellenmiştir. Bunu, azınlığın bağımsız adaylarının seçilmesini engellemeye yönelik bir girişim ve her şeyden öte, iyi niyetten uzak bir davranış olarak değerlendirmek mümkündür. Bu fiili engellemelere rağmen, bu seçimlerde Gümülcine’de “Güven” listesinden bağımsız aday olan İsmail Rodoplu milletvekili seçilmiştir. Bu arada seçim

⁹⁴ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 6.

kampanyası sırasında yayınladıkları bildirilerde azınlığın “Türk” olduğunu ve ayrımcılık ve baskıyla karşılaştığını belirten Ahmet ve Şerif hakkında⁹⁵, “diğer partilerin adaylarının terör ve anarşi ortamı yarattıklarını söyleyerek iftira ve yalan haber yaymak” ve “Türk sözcüğünü kullanarak yurttaşları açıkça veya dolaylı olarak şiddete yönlendirmek ve toplumsal barışı bozarak halk arasında bölünme yaratmak” suçlamalarıyla dava açılmıştır⁹⁶. Sanıkların ilk suçlamadan beraat ettikleri, ancak ikinci suçlamadan hüküm giydikleri bu davanın⁹⁷ esas amacının, bu kişilerin, gerek

⁹⁵ Minority Rights in Greece, s. 14. Aslında “suç unsuru” teşkil eden bu bildiriler, “Güven” listesinden aday olan Ahmet, Şerif ve Rodoplu’nun ortak imza koyarak yayınladıkları bildirilerdir. Ancak Kasım seçimlerinde milletvekili seçilmesi ve dokunulmazlık kazanması dolayısıyla Rodoplu hakkında dava açılmamıştır.

⁹⁶ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 18.

⁹⁷ Gümülcine Asliye Ceza Mahkemesi 26 Ocak 1990 tarihinde verdiği kararda, Ekim 1989’da Gümülcine ve Rodop bölgesindeki diğer yerlerde, Rodop’taki Müslüman Yunan vatandaşlara atfen “Türk”, “Müslüman Türk” ve “Batı Trakya Müslüman Türk azınlığı” ifadelerine yer veren yazılı bildiriler dağıtan sanıkları, kin ve düşmanlık duyguları yarattıkları ve halkı böldükleri, halkın çeşitli kesimlerini birbirlerine karşı şiddet kullanmaya teşvik ettikleri ve Hristiyan Yunan ve Müslüman Yunan topluluklarının barış içinde bir arada yaşamalarını engelledikleri gerekçeleriyle kamu düzenini bozmaktan suçlu bulunmuş ve 18 ay hapis cezası ile cezalandırmıştır. Sadık Ahmet bu kararı 27 Ocak 1990 tarihinde temyiz etmiş; Patras Bölge Temyiz Mahkemesi 30 Mart 1990 tarihli kararında sanığın, Lozan Barış Antlaşması’nın bir Türk (etnik) azınlığı değil, yalnızca bir dinsel (Müslüman) azınlığı tanıdığını bilmesine rağmen, Batı Trakya’nın Müslüman Yunanlılarını kasten “Türk” olarak tanımladığını belirtmiş; bu çerçevede sanığın esas amacının Müslüman toplulukta Hristiyanlara karşı kin ve düşmanlık duyguları yaratmak olduğunu ve Gümülcine’deki şiddet olaylarını provoke ederek kamu düzenini bozma amacına ulaştığını ifade etmiş ve yerel mahkemenin kararını onamış; ancak hapis cezasını 15 aya düşürerek para cezasına çevirmiştir. Ahmet 24 Ekim 1990 tarihinde davayı Yunan Yargıtayı’nda temyiz etmişse de, Yüksek Mahkeme 15 Şubat 1991 tarihinde verdiği kararla, Bölge Temyiz Mahkemesi kararının yeterince gerekçelendirildiğini belirterek temyiz başvurusunu reddetmiştir. Bunun üzerine Ahmet, Batı Trakya Müslüman halkını Türk olarak niteleyen yazılı bildirileri dağıttığı için kamu düzenini bozmaktan suçlu bulunmasının, İHAS’ın 9., 10., 11. ve 14. maddelerinin ihlalini oluşturduğu savıyla sorunu 11 Temmuz 1991 tarihinde İnsan Hakları Avrupa Komisyonu’na taşımıştır. Bu çerçevede, Türk etnik kimliğine vurgu yapmasının bir karşılığı olarak suçlu bulunduğunu ve ceza aldığını ileri süren başvuru, okul kitaplarında, yönetsel belgelerde ve yargı kararlarında bile, Batı Trakya Müslümanlarını tanımlamak için Türk kelimesinin kullanıldığına dikkat çekmiştir. Başvurucu kamu düzenini bozduğunu ilişkin bir kanıt bulunmaması yanında, suçlu bulunması ve cezalandırılması için de şiddetli bir sosyal ihtiyaç bulunmadığı kanısındadır. Bu bağlamda başvuru suçlu bulunması ve cezalandırılmasının, ifade özgürlüğüne yönelik oransız bir müdahale olduğu düşüncesindedir. İfade özgürlüğünün sınırları bulunduğunu ve başvurunun bunu aştığını ve Lozan Antlaşması’nın Türklere değil, Müslümanlara atıfta bulunduğunu belirten Hükümet’e göre, başvuru Müslüman toplulukta Hristiyan Yunanlılara karşı kin ve nefret duyguları oluşmasını sağlayacak bu ifadeleri kasten kullanmıştır ve bu nedenle ifade özgürlüğü hakkını kötüye kullanmıştır. Hükümete göre başvurunun suçlu bulunması ve cezalandırılmasının yasal bir temeli bulunmaktadır ve devletin takdir yetkisi dahilinde, başvurunun ifade özgürlüğü hakkına müdahale, demokratik bir toplumda gereklidir. İHAK, 4 Nisan 1995 tarihinde kabul ettiği raporunda, sözkonusu davada, öncelikli olarak Batı Trakya Müslüman nüfusundan “Türk” olarak bahseden yazılı bildiriler dağıtan başvurunun suçlu bulunması ve cezalandırılmasının şiddetli bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklanıp kaynaklanmadığının ve izlenen amaca uygun olup olmadığının tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İfade özgürlüğünün demokratik bir toplumun temelinde yer aldığını ve demokrasinin ilerleme ve gelişmesinin esas koşullarından biri olduğunu hatırlatan Komisyon, bu özgürlüğün, her ne kadar devlet ve toplumun bazı kesimleri açısından şok edici, incitici veya rahatsız edici olsa da,

adli taciz ve yıldırma, gerekse cezalandırılmaları yoluyla daha sonraki seçimlerde aday olmalarını ve seçilmelerini engellemek ve azınlığı yıldırarak korku ve huzursuzluğunu derinleştirmek olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca bu dava hukukun siyasal amaçlar doğrultusunda kullanımı konusunda ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim, gerek duruşma sırasında ve sonrasında yaşanan olaylar⁹⁸, gerekse sanıkların, 18'er ay hapis ve üçer yıl siyasal haklardan mahrumiyet cezasına

şiddete yönelik olmadığı sürece, farklı tüm görüşleri kapsamına aldığı ve çoğulculuk, hoşgörü ve açık görüşlülük olmaksızın “demokratik toplumun” varolamayacağını ifade etmiştir. Komisyon bu davada başvurunun Batı Trakya Müslüman azınlığına mensup kişileri “Türk” olarak tanımladığı için cezalandırıldığını belirtmiş ve Batı Trakya’da Müslüman ve Hristiyan nüfus arasındaki anlaşmazlıkları engellemek ve barış içinde bir arada yaşamalarını sağlamak için siyasal tartışmalarda makullüğün sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu davanın koşullarında ve şiddete yönelik teşviğin açık unsurlarının bulunmadığı bir durumda, Müslüman azınlığa ilişkin olarak kamusal alanda Türk teriminin kullanılması dolayısıyla hapis cezası verilmesi, demokratik bir toplumda “gerekli” bir önlem olarak görülemez. Bu çerçevede başvurunun ifade özgürlüğüne yönelik müdahalenin, izlenen yasal amaca uygun olduğunu göstermek için Hükümetçe sunulan gerekçelerin yeterli olmadığını belirten Komisyon, oybirliğiyle 10. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Yunan Hükümeti davayı 4 Temmuz 1995 tarihinde İHAM’a taşımıştır. Hükümet, başvurunun iç hukuktaki yargılamanın hiçbir aşamasında ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine ilişkin bir şikayet dile getirmediğini belirterek iç hukuk yollarının tüketilmediğini ileri sürmüştür. Mahkeme de, 25 Kasım 1996 tarihinde verdiği kararda, bu konuda daha önceki içtihatına atfen, başvurunun iç hukuktaki yargılamalarda yalnızca kamu düzenini bozma suçlamasına ilişkin savunma yaptığını ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine ilişkin bir şikayet dile getirmediğini belirterek iç hukuk yollarının tüketilmediğine ve bu nedenle davanın esaslarının görüşülmesine gerek olmadığına hükmetmiştir. Bu konuda bkz. *Sadık Ahmet Yunanistan’a Karşı*, 18877/91, 4 Nisan 1995, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=683627&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>; *Ahmet Sadık Yunanistan’a Karşı*, 46/1995/552/638, 25 Kasım 1996, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695943&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

⁹⁸ Human Rights Watch’un raporuna göre, bu davada sanıkların savunma hakkı ciddi anlamda ihlal edilmiş ve tarafsız ve bağımsız nitelikte adil bir yargılama yapılmamıştır. Duruşma salonunu dolduran Yunanlılardan oluşan seyirci topluluğu savcı ve yargıçlar lehine savaşa gidiyorlarmışçasına tezahürat yapmış, aynı zamanda gerek küfür ederek, gerekse gürültü çıkararak sanıkların ve savunma avukatlarının sözlerinin duyulmasını engellemiş ve savunmayı sık sık kesintiye uğratmış; mahkeme heyeti ise tüm bunlara sessiz kalmıştır. Savcı Ahmet’e “sonunuz Çavuşesku gibi olacak” diye bağırarak; sanıklar Türk kökenli olduklarını söylediklerinde ise bu kez yargıçlar “O halde neden Türkiye’ye gitmiyorsunuz?” diye bağırılmışlardır. Diğer bir ifadeyle hukuk ve adaletin ortaya konmasının beklendiği bu duruşma, siyasal bir gösteriye dönüşmüştür. İddia makamının tanıklarının uzun süre ifade vermesine izin veren mahkemenin, savunma lehine tanıklık edenlere tanıdığı süre oldukça kısa olmuştur. Sanıkların yargılandıkları Yunan Ceza Yasası’nın 192. maddesi “yurttaşları açıkça güç kullanımına teşvik ederek kamu düzenini bozmaya yönlendirme” suçunu kapsamına ve hiçbir tanığın da güç kullanmaya yönelik bir teşvikin bulunduğu yönünde ifade vermemesine rağmen sanıklar bu maddeden suçlu bulunmuşlardır. Ayrıca duruşmadan sonra salondan çıkan kalabalık, Sadık Ahmet’in eşine, duruşmaları izleyen uluslararası gözlemcilere ve Hollanda televizyonu ekibine ve sanıklara destek vermek üzere gelen ve mahkeme binasının bulunduğu meydana biriken azınlık mensuplarına saldırılarda bulunmuştur. Ayrıca bu olaylardan üç gün sonra 29 Ocak 1990 olayları meydana gelmiştir. Bu konuda bkz. HRW, *Destroying Ethnic...*, pp. 18-20; Eren, *a.g.e.*, ss. 114-116.

çarpıtılması, bu yargıyı destekleyen olgular olarak görülebilir⁹⁹. Öte yandan Kasım 1989 seçimleri sonucunda da Yunanistan’da tek bir partinin çoğunluğu sağlaması mümkün olmamış ve kurulan koalisyon hükümeti 8 Nisan 1990 tarihinde genel seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Bu seçimlere bağımsız olarak katılan azınlık adaylarından Ahmet Faikoğlu İskeçe’den, 64 gün cezaevinde kaldıktan sonra yapılan temyiz duruşmasında geri kalan hapis cezası para cezasına çevrilen ve serbest bırakılan Dr. Sadık Ahmet ise Gümülcine’den milletvekili seçilmişlerdir¹⁰⁰. Ancak azınlığın bağımsız milletvekili çıkarması Yunanistan’da önemli bir rahatsızlığa yol açmış ve hükümet bunun tekrarlanmaması için Ekim 1990’da seçim yasasında değişikliğe gitmiştir. Bu çerçevede partiler için geçerli olan %3’lük ülke barajı koşulu, seçime bağımsız olarak katılan adaylar için de geçerli kılınmıştır. Yunanistan’da halen geçerli olan bu düzenlemeye göre herhangi bir bağımsız adayın meclise girebilmesi için yaklaşık 200.000 oy alması gerekmektedir, ki azınlığın toplam nüfusu bile bu rakamın oldukça altında kaldığından bağımsız milletvekili çıkarması imkansız hale gelmektedir. Partiler için makul bir düzeyde olmakla birlikte

⁹⁹ Yine 18 Haziran 1989 seçimlerine İskeçe’de “İkbal” listesinden bağımsız aday olarak katılan Mehmet Emin Aga hakkında “siyasal rüşvet verme” iddiasıyla dava açılması da bu doğrultuda değerlendirilebilir. 9 Haziran 1989 tarihinde bir radyo programına katılan T.O.B. adlı bir kişi, Aga’nın kendisine seçimlerde destek sağlaması karşılığında 2 milyon drahmi para vermeyi önerdiğini iddia etmiş ve aynı gün polise giderek şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine savcılık 13 Haziran 1989 tarihinde Aga hakkında “seçmene rüşvet verme” suçlamasıyla dava açmıştır. Çeşitli nedenlerle uzun süren duruşma sürecinin ardından mahkeme 5 Mart 1991 tarihinde verdiği bir kararla sanığı suçlu bulmuş, 4 ay hapis cezasına mahkum etmiş, ancak cezaı ertelemiştir. Sanığın hem Üç Üyeli Bölge Temyiz Mahkemesine, hem de Yunan Yargıtayı’na yaptığı temyiz başvuruları reddedilmiş ve nihai olarak 18 Şubat 1997 tarihinde cezası onanmıştır. Bunun üzerine İHAM’a başvuran Aga, bu duruşmaların asıl amacının milletvekili seçilmesini engellemek olduğunu; bu davanın başka bir bağımsız aday olan Sadık Ahmet hakkında açılan davalarla paralel bir biçimde gündeme geldiğini ve Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının hakları için mücadele ettiği için hakkında açılmış olan birçok davadan biri olduğunu; hakkındaki suçlamaların uydurma olduğunu ve T.O.B’nin temelden yoksun iddialarına dayandığını, çünkü 2 milyon drahminin siyasal çıkar elde etmek amacıyla önerilemeyecek kadar büyük bir para olduğunu; mahkemelerin sadece iddia makamının tanıklarının ifadelerine değer vererek kanıtları doğru değerlendirmediklerini ve böylece “şüpheden sanık yararlanır” ilkesini ihlal ettiğini belirtmiş ve hem sıralanan bu nedenlerden, hem de yargılama sürecinin uzun sürmesinden dolayı İHAS’ın 6/1 maddesindeki adil yargılanma hakkının ihlal edildiğinden şikayetçi olmuştur. Mahkeme 24 Kasım 1998 tarihinde aldığı kabul edilirlğe ilişkin kararında, başvurusunun yargılama sürecinin uzunluğuna ilişkin şikayetlerini kabul edilir bulurken, diğer şikayetleri reddetmiştir. Bu konuyu esastan görüşen Mahkeme, 25 Ocak 2000 tarihinde verdiği kararla, başvurusunun yargılanmasını makul bir süre içerisinde sonuçlandırmayan Yunanistan’ın İHAS’ın 6/1 maddesini ihlal ettiğine ve başvurusu manevi tazminat olarak 2 milyon drahmi, masraf ve harcamalar için de 300 bin drahmi ödenmesine karar vermiştir. *Agga Yunanistan’a Karşı*, 37439/97, 25 Ocak 2000, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696465&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

¹⁰⁰ HRW, *Destroying Ethnic...*, p. 21.

bağımsız adaylar için oldukça yüksek bir sınır oluşturan, ülke çapında tanınmadıkları ve güçlü bir desteğe sahip olmadıkları sürece bu kişilerin seçilme şansını önemli ölçüde kısıtlayan ve diğer taraftan Yunan seçmenin de siyasal tercih ve seçeneklerini kısıtlayan bu uygulama, genel olarak siyasal temsil konusundaki demokratik ilkelere ters düştüğü gerekçesiyle eleştirilebilir. Tüm bağımsız adaylar için geçerli olan ve dolayısıyla azınlığa yönelik olarak ayrımcı bir biçimde gündeme gelmediği söylenebilecek olan bu uygulamanın esas amacının, azınlığın bağımsız temsilci çıkarmasının fiili olarak engellenmesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim 1993 yılında gerçekleştirilen seçimlerde, İskeçe ve Gümülcine’de bağımsız adaylar diğer tüm adaylardan fazla oy almalarına rağmen ülke barajını geçemedikleri için milletvekili olamamışlar; diğer taraftan Yunan partilerinden seçime giren Müslüman-Türk adaylar da seçim listelerinde alt sıralarda yer aldıkları için seçilememişler ve 1993-1996 döneminde mecliste azınlık mensubu milletvekili yer almamıştır¹⁰¹. Bundan sonraki yıllarda azınlığın yine Yunan partilerinden milletvekili çıkardığı ve parlamentoda siyasal temsilinin sağlandığı görülmektedir¹⁰².

Diğer taraftan, bölge valilerinin seçimine ilişkin düzenlemelerin de azınlığın seçilme hakkını ve siyasal temsilini kısıtlayıcı bir nitelikte olduğu söylenebilir. Yunanistan’da 1994 yılından beri oldukça geniş yetkilere sahip bölge valileri (“süper valiler”) yerel düzeyde gerçekleştirilen seçimlerle belirlenmektedir¹⁰³. Ancak

¹⁰¹ Bu konuda bkz ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 1993 İnsan Hakları Raporu; US Department of State, “Greece Country Report on Human Rights Practices for 1996”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/greece.html (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 1996 İnsan Hakları Raporu).

¹⁰² Bu arada hükümetin seçim yasasında değişikliğe gitmesinin ardından azınlığın siyasal temsilinin sürdürülebilmesi için siyasal bir parti çerçevesinde örgütlenme gereğini savunan Dr. Sadık Ahmet öncülüğünde bir grup azınlık mensubu Ekim 1991’de Eşitlik, Dostluk ve Barış Partisi’ni kurmuşlardır. Milletvekili çıkarak azınlığın siyasal temsilini sağlama yanında, daha çok azınlığın sesini dünyaya daha güçlü bir biçimde duyurma ve çözüm için dış dünyanın desteğini elde etme amacıyla kurulduğu belirtilen bu parti, öncelikli hedefini Avrupa Parlamentosu’na milletvekili göndermek olarak belirlemiştir. Ancak %3’lük ülke barajı uygulamasının Avrupa Parlamentosu seçimleri için de getirilmesinin de bir sonucu olarak umulan desteği elde edememiştir. Parti, Dr. Sadık Ahmet’in 1995 yılında yaşamını yitirmesinden sonra gücünü giderek kaybetmiştir. Bu konuda bkz. Eren, **a.g.e.**, ss. 127-129; Fırat, “1990-2001...”, s. 449; GHM, *Minority Rights in Greece*, p. 41.

¹⁰³ 1994 yılında ilk olarak yapılan düzenlemede, Müslüman azınlığın Lozan Antlaşması’ndan kaynaklanan haklarını uygulama ve gözetim yetkisi seçilmiş bölge valilerine bırakılmıştır. Ancak 1996 yılında gerçekleştirilen bir başka düzenlemeyle bu konudaki yetkiler hükümet tarafından atanan valiye devredilmiştir. Azınlık mensupları buna şiddetli bir tepki göstermiş ve sözkonusu yetki devrinin, kendilerine ilişkin olarak alınacak kararları demokratik süreç içerisinde etkileme gücünü zayıflatıldığını belirterek karşı çıkmıştır. Bu konuda bkz. ABD İnsan Hakları Raporu, 1997. Avrupa Batı Trakya Türkleri Federasyonu ise bu konuyu şu şekilde yorumlamaktadır: “Hükümet tarafından

seçimlerden hemen önce çıkarılan özel bir yasa ile valilerin yetki ve seçim bölgeleri yeniden belirlenmiş; Yunanistan'ın diğerk bölgelerinde büyük bir değişikliğe gidilmediği halde, Batı Trakya için “genişletilmiş il yönetimi” adında özel bir uygulama getirilmiř¹⁰⁴; nüfusunun yaklaşık yarısını azınlık mensuplarının oluşturduğu Rodop (Gmlcine) ili, nüfusunun yalnızca %5'ini azınlığın oluşturduğu Evros ili ile; nüfusunun %40'ını azınlığın oluşturduğu İskeçe ili ise hemen hiç Müslüman-Türk'n yaşamadığı Drama ve Kavala illeri ile birleştirilmiştir. Daha geniş bir seçim çevresi belirleyerek azınlığın oy oranını ve ağırlığını düşüren ve açık bir “*gerrymandering*” niteliğinde olan bu uygulamanın esas amacının, bağımsız aday olacak azınlık mensuplarının bölge valisi seçilmesini engellemek ve bölge konseylerine temsilci olarak seçilme olasılıklarını düşürmek olduğu söylenebilir. Nitekim Yunanistan hakkında düzenlenen bazı insan hakları raporlarında da bu noktaya dikkat ekilmektedir¹⁰⁵. Öte yandan bazı azınlık mensuplarının bölge konseyine temsilci olarak seçildikleri; ancak aday olmakla birlikte¹⁰⁶ bugüne dek hiçbir azınlık mensubunun bölge valisi seçilmediği belirtilmelidir¹⁰⁷.

Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere, Yunanistan'ın müftülerin ve vakıf yönetimlerinin seçimle belirlenmesine izin vermeme ve bunların atama yoluyla göreve getirilmesi yönündeki uygulamaları, aynı zamanda azınlığın seçilme hakkına

tain edilen valiler döneminde merkezi yönetimi temsil eden iki servis arasında ideal işbirliği vardı ve azınlık konusunda yetki atışması diye bir sorun ıkarılmıyordu. Artık seçimle göreve getirildikten kısa bir süre sonra, valiler ile azınlık seçmenleri arasında, kısmen de olsa, seçilen-seçen iletişiminin işleyeceği anlaşıldı. Bir başka deyişle, gerçekte bir başka servisin inisiyatifiyle, ancak vali adına yürütülen azınlıkta ayrımcı, keyfi ve yasadış uygulamalar, eskisi gibi kolay geçmeyecekti. Valiler artık memur değil, politik kişilerdi ve azınlık semenini de hesap etmek zorundaydılar. Bir yıllık seçilmiş vali uygulamasından edinilen deneyimlerden sonra, azınlık konusunda bu gelişmeler ve yetki çatışmaları “tehlikeli” boyutlara ulaşmadan, hükümet tarafından alınan [bu] önlemler [nlendi]”. ABTTF, “Azınlığın Dışlanması”, evrimii:

<https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=64&arsiv=1&typ=1>

¹⁰⁴ Benzer bir uygulamanın, nüfusu giderek artan ve buna bağlı olarak kentleşmeye ilişkin önemli sorunlar yaşamaya başlayan Atina bölgesi için de getirildiğini belirtmek gerekir.

¹⁰⁵ Bu konuda bkz. US Department of State, “Greece Human Rights Practices 1994”, evrimii: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1994_hrp_report/94hrp_report_eur/Greece.html; GHM, Minority Rights in Greece, p. 41; IHF Yunanistan 2000 Raporu, pp. 23-24; IHF Yunanistan 2001 Raporu; ECRI Second Report-Greece, p. 8.

¹⁰⁶ örneğin 2006 yılında yapılan seçimlerde PASOK İskeçe-Kavala-Drama bölge valiliği için avukat Gülbeyaz Karahasana'ı aday göstermiştir. Bu konudaki çeşitli yorumlar için bkz. Evren Dede, “Seçimlere Dair”, **Azınlıkça**, S. 23, Ekim 2006, ss. 12-13; Elçin Macar, “Gülbeyaz Karahasana'nın Adaylığı...”, **Azınlıkça**, S. 23, Ekim 2006, s. 14; Stelyo Berberakis, “Bu Ne Biçim Demokrasi?”, **Azınlıkça**, S. 23, Ekim 2006, s. 24.

¹⁰⁷ 2006 yılında yapılan Belediye ve Bölgesel Yönetim Seçimlerinde 280 azınlık mensubu çeşitli yerel yönetim makamlarına (belediye başkanı, belediye meclis yesi, il meclis yesi, vali yardımcısı, süper vali yardımcısı gibi) seçilmiştir. McDougall, **a.g.e.**, p. 21, par. 79.

yönelik de bir kısıtlama oluşturmaktadır. Yunanistan'ın azınlığın seçilme hakkı konusundaki tüm bu uygulamalarının, aynı zamanda, yine yukarıda seçme hakkı konusunda sıralanan ulusal/uluslararası düzenlemelere de aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının, örgütlenme özgürlüğü konusunda da ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunduğu belirtilmelidir. Azınlığın bu konudaki sıkıntılarını, vakıflar başta olmak üzere azınlığın ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamını düzenleyen geleneksel kurum ve örgütlenmelerinde kendi kendini yönetme hakkının kısıtlanmasından ve bu kurumlar üzerinde yönetimin giderek artan baskı ve hakimiyet çabalarından kaynaklanan sıkıntılar ile azınlığın dernek ve birlik gibi çağdaş örgütlenmelerinde etnik kimliğin reddinden ve kendini tanımlama hakkının engellenmesinden kaynaklanan sıkıntılar şeklinde iki kısımda incelemek mümkündür.

Sadece basit ekonomik örgütlenmeler veya mal toplulukları olarak görülemeyecek olan ve din, eğitim ve hayır işleri başta olmak üzere önemli toplumsal ve kültürel işlevleri ile azınlık kimliğinin sürdürülmesinde önemli bir yere sahip olan vakıflar, aynı zamanda uzun tarihsel geçmişinin de etkisiyle azınlığın birlik, dayanışma ve özgüveninin en önemli manevi unsurlarından biri olmuştur. Batı Trakya'daki vakıflara ve bunların yönetiminden sorumlu olan İslam Cemaatlerine ilişkin en önemli uluslararası düzenlemelerden biri 1913 tarihli Atina Antlaşması'dır. Antlaşma'nın 11. maddesine göre, mevcut veya ileride kurulacak İslam Cemaatlerinin özerkliğine, yönetimine, hiyerarşik yapısına ve sahip oldukları malların yönetimine ve taşınmazlarına dokunulmayacaktır. 12. maddede ise, her türlü vakfa saygı gösterileceği ve bunların bulundukları yerde İslam Cemaatleri tarafından yönetileceği hükme bağlanmış; Sözleşmeye ekli 3 Nolu Protokol'ün 13. maddesi ile ise İslam Cemaatlerinin tüzel kişiliği tanınmıştır. Bu Sözleşmede çizilen genel çerçevenin Yunan iç hukukuna yansıtıldığı 2345/1920 sayılı yasanın 12. maddesi ile vakıfların yönetimi, yönetim kurullarının seçimi ve yetkileri konularında ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Bu çerçevede İslam Cemaatine ait vakıf gelirlerinin yönetimi için "İslam Cemaatlerinin oluşturulmasına" ilişkin özel bir yasa çıkarılıncaya dek, müftülük bulunan yerlerde yedi ila oniki üyeden oluşacak bir heyet kurulacak; bu heyetler, ilgili bölgede kayıtlı Müslümanlar tarafından seçilecekler ve

görev süreleri üç yıl olacaktır. Müftüler, müftülük çalışanları, medeni haklarından yoksun bulunanlar, daha önceden seçildikleri halde sorumlu bulundukları vakfa ilişkin kesin hesap vermemiş mütevelliler ve bunların ikinci dereceye kadar akrabaları sözkonusu heyetlere seçilemeyeceklerdir. Bu heyetlerin temel görevlerinden biri vakfın gelir ve gider bütçesini düzenlemektir. Buna göre bütçenin giderler kaleminde, vakfın bulunduğu bölgedeki eğitim masrafları, Başmüftü, Müftü ve Cemaat başkanının protokol masrafları ve harcırahları, vakıf mütevellilerine verilecek görevler, cemaat ve okul binalarının inşa ve tamir masrafları ile hayır kurumlarının tesis ve yönetim masrafları yer alacaktır. Heyetler ayrıca cemaate ait okulların yönetiminden sorumlu olacaklar ve cemaat memurları ile öğretmenleri atayacak veya görevden alabileceklerdir.

Bu maddede yer alan hükümlerin uygulanması, ancak, 16 Haziran 1949 tarihinde buna ilişkin kral kararnamesinin çıkarılması ile mümkün olmuştur¹⁰⁸. Bu kararname ile İskeçe ve Gümölcine Cemaat İdare Heyetlerinin onikişer, Dedeoğlu ve Dimetoka'dakilerin ise yedişer kişiden oluşacağı belirtilerek bunların seçim yöntemine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Kararnameye göre heyetler kentlerde okul ve benzeri kuruluşlar ile mütevellisi olmayan cami, medrese ve diğer dinsel kuruluşlara ait servetleri yönetme ve koruma ile görevli olacaklardır¹⁰⁹. Bu çerçevede Cemaat İdare Heyetleri, ilk kez 1950 yılında düzenlenen seçimlerle azınlık tarafından belirlenmiş ve bu seçimler, bazı ertelemeler dışında 1967 yılına dek düzenli bir biçimde yapılmıştır¹¹⁰. Ancak bu tarihte iktidara gelen askeri cunta

¹⁰⁸ Aradan geçen 29 yıllık bu süreçte Cemaat İdare Heyetleri Yunan yönetimi tarafından atama yoluyla belirlenmiştir. Yunanistan Müslüman vakıflarına ilişkin özel bir düzenleme yapmadığından gelirleri eğitime tahsis edilen vakıflar Cemaat İdare Heyetlerince, dinsel vakıflar ise kendi belirledikleri mütevellilerce yönetilmiştir. 1945 yılında alınan bir kararla kentlerdeki tüm vakıflar Cemaat İdare Heyetlerinin yönetimine bırakılmış; 1964 yılında azınlığın da onayıyla bu uygulama yeniden değiştirilerek eğitime ilişkin ve dinsel vakıfların yönetimi ayrılmıştır. Bu arada Yunan yönetiminin Cemaat İdare Heyetlerine çeşitli müdahalelerde bulunduğu da görülmüştür: 1946 yılında İskeçe Cemaat İdare Heyeti dağıtılmış ve yerine bir “İdare Komisyonu” atanmıştır. Ayrıca Yunan yönetimi, müftünün yanı sıra azınlığı temsil niteliğine sahip olan ve yönetimini sağlayan bu heyetleri, sadece servet yönetiminden sorumlu vakıf yönetimleri olarak değerlendirmiş; 1951 yılında alınan bir kararla bu heyetlerin adı “İslam Cemaatlerine ait Servetleri İdare Komisyonu”na çevrilmiştir. Bu konuda bkz. Eren, *a.g.e.*, ss. 74-75; Oran, *Yunanistan’ın Lozan...*, ss. 58 ve 62.

¹⁰⁹ Bu kararnamenin Türkçe tam metni ve daha sonraki yıllarda bu konuda yapılan düzenlemeler için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, ss. 310-314.

¹¹⁰ 1961 yılında yapılan düzenleme ile seçimlerde çoğunluk usulünden vazgeçilerek tercihli oy sistemine geçilmiştir. Azınlık mensupları bu değişikliği, azınlığın arzulamadığı bazı adaylara da oy koparma çabası olarak yorumlamaktadırlar. 1964 yılında yapılan bir başka değişiklik ile de yarı seçim-yarı atama olarak adlandırılabilir bir usulle Cemaat İdare Heyetleri’nin belirlendiği görülmüştür.

yönetimi, devlet dairelerinde ve kamu hukuku tüzel kişilerinde düzenin tekrar sağlanmasına ilişkin olarak çıkardığı 65/1967 sayılı genel yasaya dayanarak yayınladığı bir kararnameyle, seçimle işbaşına gelen Cemaat İdare Heyetlerini dağıtmış ve üyeleri kendi atama yoluna gitmiştir. Cuntanın bu kararnamesiyle ayrıca, heyetlerin yetki alanı daraltılmış¹¹¹; bu heyetlerin adı “Müslüman Emlakini Tedvire Memur Heyet” olarak değiştirilmiş ve Dedeoğaç’taki Cemaat İdare Heyeti de, bu kentte müftülük makamı bulunmadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır¹¹². Ayrıca daha önceden mütevellî tarafından seçilen dinsel vakıfların müdürleri de yönetim tarafından belirlenmeye başlanmış; hatta 1973 yılında vakıflar konusundaki geleneksel kurallara ters bir biçimde bir vakfın müdürlüğüne bir Hristiyan atanmıştır¹¹³. 1974’te demokrasiye dönüşün ardından cunta yıllarından kalan antidemokratik karar ve uygulamaların hemen hepsi kaldırıldığı halde, cunta yönetimi tarafından atanan Cemaat İdare Heyetleri ile vakıf müdürlerine dokunulmamıştır. Oldukça uzun yıllar görevde kalan bu heyetlerin, yönetime yakın olan ve azınlık tarafından tasvip edilmeyen kişiler arasından seçildiğini ve bu kişilerin de çoğu kez azınlığın sorunları karşısında kayıtsız kaldığını söylemek mümkündür¹¹⁴. Böylece azınlığı temsil etmesi ve yönetiminde önemli rol üstlenmesi gereken bir azınlık örgütlenmesinin, gerek heyetin azınlığı temsil niteliğine sahip olmayan, ilgisiz ve yeteneksiz kişilerden oluşması ve bunların uzun bir süre görevde bulunmaları; gerek özel bir yasal düzenleme getirilmemesi¹¹⁵ ve gerekse oluşum ve

Bu yıl yapılan seçimlerde 12 üyeli bir heyetin altı, 7 üyeli bir heyetin üç üyesinin seçimle belirlenmesine izin verilmiş, geri kalan altı veya dört üye ise yönetim tarafından atanmıştır. Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 82-83.

¹¹¹ Bu kararname ile eğitim vakıfları ile dinsel vakıfların yönetimi birbirinden kesin olarak ayrılmış; Cemaat İdare Heyetlerinin yetki alanı sadece eğitim vakıfları olarak belirlenirken, dinsel vakıfların yönetimi müftü başkanlığındaki bir mütevellî heyetine verilmiştir. Ayrıca bu düzenlemeden önce atama yoluyla işbaşına geldikleri halde genel olarak iyiniyetli, yetenekli ve medeni cesarete sahip kişilerden oluşan Cemaat İdare Heyetleri, taşınmazların alım-satımı, hibesi ve sigortalanması, bağış kabulü, dava açma, resmi ve özel uzlaşmalar yapma, cemaate ait gelir ve giderlerin bütçe beyanı ve bütçe tasarılarının hazırlanması gibi işlemlere ilişkin kararları kendileri aldıkları ve bunları re’sen yürüttükleri halde, bu düzenlemeden sonra seçimle belirlenen Heyetler, bu işlemlere ilişkin kararları Valilerin onayına sunmak zorunda kalmışlardır. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 145-146; Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 84.

¹¹² Oran, **Türk-Yunan...**, s. 98.

¹¹³ HRW 1999 Raporu, p. 22.

¹¹⁴ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 99.

¹¹⁵ Aslında bu konuda 1930 yılında Elefterios Venizelos başkanlığındaki hükümet tarafından hazırlanan bir yasa tasarısı meclise sunulmuş, ancak bilinmeyen bir nedenden dolayı görüşülmemiş ve

yetkilerinin zaman içinde daraltılması gibi nedenlerle işlevini önemli ölçüde kaybettiği söylenebilir¹¹⁶.

Bu arada Yunan Meclisi, hükümet tarafından azınlığın görüşü alınmaksızın hazırlanan azınlık vakıflarına ilişkin yasa tasarısını 12 Kasım 1980 tarihinde görüşerek 1091 sayılı “Batı Trakya’daki Müslüman Azınlığa Ait Vakıfların ve Bunların Servetlerinin Yönetimi ve Kullanılmasına Dair Yasa” olarak onaylamıştır. Yönetimin vakıflar üzerindeki yetkilerini arttırarak vakıfların özerkliğini büyük oranda yok eden bu yasa, gerek azınlığın, gerekse Türkiye’nin gösterdiği şiddetli tepki nedeniyle¹¹⁷ uygulamaya geçirilmemiştir. Ancak, aşağıda değinilecek olan 3 Ocak 1991 tarihli cumhurbaşkanlığı kararnamesi de oldukça benzer hükümlere yer verdiğinden, bu yasa ile getirilen düzenlemelere burada değinilmesi yerinde olacaktır. Vakıfları “azınlık özel hukuku tüzel kişisi” olarak tanımlayan ve azınlık vakıflarına ilişkin uygulamalar konusunda “karşılıklılık” ilkesinin göz önünde bulundurulacağını belirten bu yasanın 5. maddesine göre, her vakfı, bulunduğu bölgedeki Müslüman seçmenler tarafından seçilecek beş kişilik bir yönetim kurulu yönetecektir. Seçimlerin gerçekleştirilebilmesi için seçileceklerin iki katı sayıda kişinin aday olması (yani 10 kişi) gerekmektedir; bu sayıya ulaşamadığı durumda bölge valisi istediği Müslümanı aday listesini tamamlamak için atayabilecektir. Ancak valinin bu şekilde aday ataması yapması durumunda aday sayısının üç kat olma zorunluluğu bulunmaktadır (15 kişi), ki bu durumda valinin atayacağı kişilerin sayısı, kendileri adaylık için başvuranların sayısından daha fazla olabilecektir. Görüldüğü üzere, yasanın bu maddesi, sadece Müslümanları ilgilendiren bir konuda Hristiyan valiye büyük söz hakkı tanımaktadır. Yasanın 6. ve 7. maddelerine göre herhangi bir nedenle medeni ve siyasi haklarından mahrumiyet cezası alanlar, milletvekilleri, belediye ve nahiye meclis üyeleri, müftülük memurları ve bunların

yasalaşmamıştır. Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 78; Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 144. Bu yasa tasarısının tam metni için bkz. Cin, **a.g.e.**, ss. 412-419.

¹¹⁶ Askeri cunta tarafından atanan heyetlerden Gümülcine İdare Heyetinin tüm üyeleri yaşamını yitirmiş; tek bir kişiden oluşan İskeçe İdare “Heyeti” ise, aşağıda ele alınacak olan 1996’daki düzenlemeye dek görevde kalmıştır. Bu arada, bu yönetimsizlik, denetimsizlik, sahipsizlik ve ilgisizlik ortamında vakıflardan sağlanan gelirler azalmış, vakıf malları suiistimal edilmiş, vakıf malları da azalmıştır. Bu durumda mallarını vakıflara bağışlamak isteyen azınlık mensuplarının sayısında da önemli bir azalma olmuştur. Bu konuda bkz. ABTTF, “Azınlık Haklarının İhlali – Azınlıktaki Vakıflar Sorunu”, Çevrimiçi: <https://www.abtff.org/html/index.php?link=detay&id=65&arsiv=1&typ=1>

¹¹⁷ Azınlığın ve Türkiye’nin gösterdiği tepkiler için bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 142-143.

ikinci dereceye kadar akrabaları vakıf yönetim kurullarına aday olamayacaklardır. Yasanın bu maddesini de vakıflarla azınlık liderlerinin ilişkisini kesmeye yönelik bir düzenleme olarak yorumlamak mümkündür. Valiye büyük yetkiler tanıyan 11. maddeye göre ise, birden çok vakıf bulunan yerlerde, ki Batı Trakya’da birçok yerde durum budur, vali, tamamen kendi takdiriyle, seçimlerdeki başarı sırasını da göz önünde bulundurarak adayları istediği vakıfta görevlendirebilecek; ancak bir kişi aynı anda iki veya daha fazla vakfın yönetim kurulunda birden bulunamayacaktır. Bu durumda vakıf yönetim kurulu üyeleri aldıkları oylara göre ama, valinin takdirine bağlı atamayla görevlendirilecek; vali vakıf yönetim kurullarında istediği dengeyi kurabilecek ve böylece bu kuruluşları bölerek yönetmesi kolaylaşacaktır. Yasanın 16. maddesi de valiye hem vakıfların denetimi, hem de mali yönetimi konusunda büyük yetki tanımaktadır: Bir dernek gibi değerlendirilen vakıfların yönetim kurulları, vakfın yönetimi, çalışması ve mali yönetimi konularında valinin denetimine tabi olacaklar; ayrıca vakıf bütçeleri de valinin onayına tabi olacaktır. Valinin onayı olmaksızın hiçbir harcama yapılamayacak, ayrıca vali kendisine sunulan bütçedeki gelir ve giderleri istediği gibi değiştirebilecek, ekleme ve çıkarmalar yapabilecektir. Bu durumda valiler faaliyetlerini durdurmak istedikleri vakıfları, bütçelerini onaylamayarak fiili olarak işlevsiz kılacaklardır. Bir okula vakfedilmiş mülkün gelirinin Yunan Eğitim Bakanlığına devredilmesini öngören 19. madde ile ise azınlık okullarının özerkliğine büyük bir darbe vurulmuştur. Yasanın en önemli maddelerinden biri de 20. maddedir: Yasanın çıkmasından itibaren bir yıl içerisinde tüm vakıflar, mal dökümlerini hazırlayarak diğer belgelerle birlikte sahip oldukları taşınmazların tapularını da Maliye Bakanlığı’na sunacaklar; vakfa ait olduğu belgelenemeyen mülklere devlet el koyabilecektir. Ancak çok eski yıllarda kurulan bu kuruluşların sahip olduğu taşınmazların bazılarının tapularının bulunmadığı, bazılarının belgelerinin ise gerek çok eski dönemlerde kurulmuş olmaları, gerekse yaşanan işgal, göç ve savaşlar nedeniyle kaybolduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu belgeleri sunamayan vakıfların önemli sıkıntılarla karşılaşabileceği açıktır¹¹⁸.

¹¹⁸ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 143-144; Cin, **a.g.e.**, ss. 200-207; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 13.

Yunanistan hükümeti, müftülere ilişkin 182 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyi yayınlamasının hemen ardından, 3 Ocak 1991 tarihinde yayınlanan 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle vakıfların yönetimine ilişkin esasları belirlemiş ve 1091/1980 sayılı yasanın birçok hükmünü yürürlüğe koymuştur. Bu kararname yasanın birçok hükmünü aynen tekrar etmekte, kimi noktalarda daha ileri giderek yönetimin vakıflar üzerindeki yetkilerini ve hakimiyetini arttırmaktadır. Kararnamenin 5/3. maddesi, 1091/1980 sayılı yasanın 6. ve 7. maddelerinde sıralanan “aday olamayacak kişilere”, nahiye müdür ve yardımcılarını, belediye başkan ve yardımcılarını, müftü naiplerini ve bunların ikinci dereceye kadar akrabalarını da eklemektedir. 16/3. madde ile adayların seçimine ilişkin oldukça karmaşık bir prosedür öngörülmüş ve okuma-yazma bilmeyen azınlık mensuplarının oylarının istenilen yöne çekilebilmesi veya geçersiz kılınması sağlanmaya çalışılmıştır. 24/1. maddeye göre valiler aday listesinde yer alan kişilerden istediklerini vakıf yönetimlerine asil veya yedek olarak atayabileceklerdir. 25. maddeye göre ise, herhangi bir nedenle bir üyeliğin boşalması halinde (atanmanın reddi, ölüm, istifa veya üyelikten düşme) bu kişinin yerine yedek üye geçecek; bunun da bulunmaması halinde vali aday listesinden istediği bir adayı üyeliğe atayabilecek; listenin tükenmesi, herhangi bir nedenle seçim yapılamaması veya herkesin görevi reddetmesi halinde vali istediği azınlık mensubunu yönetim kuruluna atayabilecektir¹¹⁹.

Bu kararname yürürlüğe girmesine rağmen vakıf yönetim kurullarının seçimine ilişkin hükümleri uygulanmamıştır. Yunan yönetimine göre, vakıflar sahip oldukları mülkleri Maliye Bakanlığına bildirmediüklerinden ödemeleri gereken vergi hesaplanamamakta; bu vergi ödenip varolan vakıf yönetimleri kesin hesaplarını veremedüklerinden yeni seçime de gidilememektedir¹²⁰. Diğer taraftan 1091/1980

¹¹⁹ Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, ss. 64-65.

¹²⁰ Bu konuda bkz. US Department of State, “Country Reports on Human Rights Practices, 2001 – Greece”, Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2001/eur/8261.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 2001 İnsan Hakları Raporu); IHF Yunanistan 2000 Raporu, p. 24; ECRI Second Report-Greece, p. 26. Bu noktada, vakıfları, geçmiş yıllardaki gelirlerine ve arazilerine ilişkin vergi beyannamesi vermekten ve 2008 yılından itibaren geçerli olmak üzere en önemli arazi vergilerinden muaf tutan ve üzerlerine kayıtlı tüm borç, ceza ve ipotekleri iptal eden 3554/2007 sayılı yasanın yürürlüğe girdiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte 2008 sonu itibarıyla vakıfların vergi borçlarının halen silinmediği belirtilmektedir. Ayrıca vergi dairelerinin vakıfların vergi borçlarını tahsil etmeme şeklinde bir tutumu olduğunu ve bunun da vakıflar üzerindeki faiz yükünü daha da

sayılı yasanın vakıf mallarının bildirimine ilişkin 20. maddesi de uygulanmamış ve burada öngörülen süre üçer yıllık dönemler halinde uzatılmıştır¹²¹. Ayrıca 1996 yılında yayınlanan bir cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle vakıfların yönetimi, üç yıllık geçici bir süre için hükümet tarafından atanan bir komiteye verilmiştir¹²². 1999’da çıkarılan bir başka kararname ile, bu komitenin görev süresi, “süresiz olarak” uzatılmış olmasına¹²³ rağmen, 2 Ocak 2007 tarihinde yayınlanan 2/2007 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle komitenin görev süresi 30 Kasım 2008 tarihine dek uzatılmıştır¹²⁴. Bu çerçevede Yunanistan’ın vakıfların mal bildiriminde bulunması ve 3 Ocak 1991 tarihli kararnamenin tam olarak uygulamaya konması konusunda çok da aceleci davranmadığını söylemek mümkündür.

Öte yandan Yunan Parlamentosunca 7 Şubat 2008 tarihinde kabul edilen ve 30 Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe giren 3647/2008 sayılı yasa ile Yunanistan’daki Müslüman vakıflarına ilişkin önemli düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. “Batı Trakya Müslüman Azınlığı Vakıflarının ve Bunların Malvarlıklarının Yönetimine İlişkin Yasa” adını taşıyan bu düzenlemenin 1. maddesinde, bu vakıfların ve malvarlıklarının yönetimi konusunda Lozan Barış Antlaşması ve bu yasa hükümlerinin dikkate alınacağı belirtilmiş ve 1091/1980 sayılı yasadaki farklı olarak, bu konudaki uygulamalarda “karşılıklılık” ilkesinin göz önünde bulundurulacağı konusunda herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Yasanın 2. maddesi ile bu düzenleme kapsamında yer alan vakıflar tanımlanmış; ancak azınlık açısından oldukça önemli olan okul vakıfları, vakıflardan ayrılarak bu yasadaki düzenlemeler dışında tutulmuş; 19. maddeyle bunların yönetim ve denetimi, öğrenci velilerince

arttırdığı belirtilmelidir. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 17, par. 84; “Vakıf Borçlarıyla İlgili Üçüncü Soru”, Çevrimiçi: http://www.gundemgazetesi.com/news/detay_3.php?h3_id=830.

¹²¹ Cin, **a.g.e.**, s. 206. Bu noktada Yunanistan’da 1999 yılında çıkarılan “Ulusal Arazi ve Emlak Sicili Yasası”ndan da bahsetmek gerekir. Yasaya göre, vakıflar da dahil olmak üzere ülkedeki tüm mülk sahipleri, sahip oldukları arazi ve mülkleri, sahipliklerini kanıtlayan belgelerle, yetkili kurumlara kayıt ettirmek zorundadırlar. Hükümetin belgelenemeyen ve kayıt ettirilmeyen mülklere el koyma yetkisi bulunmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, azınlık vakıflarının bu konuda bazı sıkıntıları bulunmaktadır. Bu yasa hükümleri de azınlık vakıflarına yönelik olarak “şimdilik” uygulanmamaktadır. Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 2001 İnsan Hakları Raporu.

¹²² Bu konuda bkz. Borou, **a.g.e.**, p. 12.

¹²³ US Department of State, “Country Reports on Human Rights Practices, 2000 – Greece”, Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2000/eur/769.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 2000 İnsan Hakları Raporu).

¹²⁴ “Milletvekili Mandacı Vakıf Mallarını Sordu”, Çevrimiçi: http://www.burasibatitrakya.com/index.php?option=com_content&task=view&id=586&Itemid=1

seçilen okul encümen heyetlerine bırakılmıştır¹²⁵. Müftülere hiç değinmeyen 1091/1980 sayılı yasanın aksine, bu yeni düzenlemede müftülere vakıfların yönetimi ve denetimi konusunda oldukça geniş yetkiler tanınmıştır. Yasanın 3. maddesinde vakıfların malvarlıklarının yönetiminin, miras ve hayır kurumlarıyla ilgili yasa da belirtilen mevzuata uygun bir biçimde yapılacağı ve vakıfların malvarlığını yöneten Kurulların üyelerinin, vakıf yönetiminde İslami ilke ve geleneklere uygun biçimde hareket edecekleri belirtilmiş ve bunun müftü tarafından denetleneceğı hükme bağlanmıştır. Yine aynı maddenin 5. fıkrasında ise, vakıflar konusundaki dinsel kurallara göre vakıf mallarının satılması veya ipotek edilmesi yasak olduğu halde, müftünün onayıyla vakıf taşınmazlarının herhangi bir biçimde değerlendirilebileceğı, ipotek kurulabileceğı veya kat karşılığı usulüyle bina yapımına izin verilebileceğı hükme bağlanmıştır¹²⁶. Bu yasa ile Yunanistan'daki Müslüman vakıfların, hukuksal anlamda kamu yararına faaliyet gösteren ve özel hukuk tüzel kişiliğine sahip kurumlar niteliğini kazandığı söylenebilir¹²⁷. 5. maddede bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra kurulacak yeni vakıfların kuruluş ve yönetimlerinin Yunan Medeni Yasasının kurumlara ilişkin hükümlerine, yönetsel bakımdan ise bu yeni yasa hükümlerine tabi olacakları belirtilmektedir¹²⁸. Düzenlemenin 10. maddesinde, Gümölcine, İskeçe, Dedeağaç ve Dimetoka kentlerindeki vakıfların yönetiminin tek

¹²⁵ Bazı azınlık mensupları bu düzenlemeyi, yönetimin okul encümen heyetlerine sık sık müdahale ettiğı ve bu heyetlere oldukça geniş yetkiler tanındığı (örneğin sorumlulukları altındaki vakıf mallarını, kimseye hesap vermeden satma yetkisi tanınması gibi) gerekçesiyle eleştirmektedirler. Bu konuda bkz. "Yunanistan'daki Vakıflar Yasası Müslüman/Türk Azınlığın Asimilasyonunu Amaçlıyor", Çevrimiçi: <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/105239/yunanistandaki-vakiflar-yasasi-musluman-turk-azinligin-asimilasyonunu-amacliyor>

¹²⁶ Turgay Cin, "Türkiye ile Yunanistan'daki Azınlık Vakıflarının Hukuki Düzenlemelerinin Karşılaştırılması", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakölte si Dergisi**, C. 9, Özel Sayı, 2007, s. 1125.

¹²⁷ Cin, "Türkiye ile Yunanistan'daki...", s. 1130. Bununla birlikte yasanın 4/3. maddesine göre, Müslümanlara ait ve genel kullanıma yönelik olan vakıfların, Yunan Medeni Yasasının 967. maddesi çerçevesinde özel hukuk tüzel kişisi sayılmadığı belirtilmelidir. Ayrıca Yasanın 4/2. maddesi ile İskeçe, Gümölcine ve Dedeağaç'ta bulunan Müslüman mezarlıklarının da vakıf sayıldığını; böylece bir yandan halen kullanımda olan Müslüman mezarlıkları vakıf niteliğı kazanırken, diğer taraftan da defin işlemi yapılmayan mezarlıkların doğrudan kamu mülkiyeti niteliğı kazandığını belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Cin, "Türkiye ile Yunanistan'daki...", s. 1125.

¹²⁸ Bu noktada, aile ve miras hukuku konularında Müslümanlar arasındaki uyuşmazlıkların gelenekler ve Kutsal İslam Yasaları çerçevesinde çözümlendiğı ve bu çerçevede yeni kurulacak vakıfların da, dinsel nitelikli kuruluşlar olduklarından, Yunan Medeni Yasası hükümlerine göre değil, İslam hukuku kurallarına uygun biçimde kurulmaları gerektiğı görüşlerinden hareket eden Cin, bu düzenlemeyi, vakıfların bir yanda İslam hukuku ilke ve gelenekleri, diğer yanda da Yunan mevzuatının aynı anda ve paralel biçimde geçerli olması gibi ikili bir uygulamayla karşı karşıya kalmasına yol açacağı gerekçesiyle eleştirmektedir. Bu konuda bkz. Cin, "Türkiye ile Yunanistan'daki...", s. 1126.

bir idare kurulu tarafından yürütüleceği, diğer bir ifadeyle bu kentlerdeki vakıf yönetimlerinin birleştirileceği; sözkonusu Vakıf İdare Kurullarının 5 kişiden oluşacağı ve kurul üyelerinin, ilgili vakfın bağlı bulunduğu belediyenin seçmen kütüklerine kayıtlı Müslüman kadın ve erkekler tarafından seçimle belirleneceği hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte, 10/2. madde ile ise Doğu Makedonya ve Trakya Bölge Genel Sekreteri'ne, gerekli durumlarda, İskeçe, Gümölcine ve Dedeağaç belediyeleri yönetim sınırları içinde bulunan vakıf gruplarının yönetilmesi için “özel vakıf yönetim kurulları” oluşturma yetkisi tanınmaktadır. Bu ise, vakıf yönetim kurulu üyelerinin seçimle belirlenmesi öngörülmüş olmasına rağmen, vakıflar üzerindeki devlet vesayetinin arttırılmasına yönelik bir girişim olarak yorumlanmaktadır¹²⁹. Yasada vakıf yönetim kurulu üyelerinin seçimine ilişkin usul belirlenmemiş; 11. maddede, bu konudaki düzenlemenin, İçişleri, Kamu Yönetimi, Ekonomi ve Maliye, Dışişleri ve Milli Eğitim ve Din İşleri Bakanlıklarının ortak kararıyla yapılacağı belirtilmiştir. 15/2. maddede, vali ve yardımcılar ile belediye başkan ve yardımcılarının ve ayrıca iftira ve hakareten hüküm giymiş kişilerin vakıf yönetim kurulu üyelikleri için aday olamayacakları hükmü getirilmiştir¹³⁰. Yasanın 16/2. maddesine göre, Vakıf Yönetim Kurulu ve/veya Vakıf Kurulu üyeleri, bu yasayla düzenlenen konulardaki ilgili bakanlık kararlarına ve diğer idari kararlara (bölge genel sekreteri, emniyet, valilik veya belediyelerin kararları gibi) uygun davranmamaları haline, mahkeme kararıyla görevlerinden azledilebileceklerdir¹³¹. 20. maddede, Müslümanların ikamet etmediği bölgelerde bulunan vakıflara, bu vakfın ve olası malvarlığının yönetimi için en yakın Vakıf Yönetim Kurulunca ve müftünün onayıyla müteveli atanacağı ve mülkiyet durumu şüpheli vakıf mallarının belirlenmesi ve bu konudaki anlaşmazlıkların çözümü için ikisi vakıf yöneticilerinden, üçü ise devlet tarafından atanacak kişilerden oluşan 5 kişilik bir komisyon kurulacağı belirtilmektedir¹³². Yasanın 23. maddesi ile ise, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı mensuplarına, devlet memuru kadroları için %5'lik bir kota ayrılmaktadır. “Pozitif ayrımcılık” niteliğindeki bu hükmü, azınlık

¹²⁹ Bu konuda bkz. “Yunanistan'daki Vakıflar Yasası...”.

¹³⁰ Cin, “Türkiye ile Yunanistan'daki...”, ss. 1127-1128; “Yunanistan'daki Vakıflar Yasası...”.

¹³¹ Cin, “Türkiye ile Yunanistan'daki...”, s. 1128; “Yunanistan'daki Vakıflar Yasası...”.

¹³² Bu durumda vakıflar lehine bir çözüme ulaşılması güç gözükmektedir. Bu konuda bkz. “Yunanistan'daki Vakıflar Yasası...”.

mensupları lehine olumlu bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Son olarak ise, yasanın 22. maddesiyle 1091/1980 sayılı yasanın yürürlükten kaldırıldığını ve var olan ve 1091/1980 sayılı yasaya göre oluşturulmuş olan Yönetim Kurullarının yeni Yönetim Kurulları düzenlenecek seçimlerle belirleninceye dek faaliyetlerine devam edeceklerinin hükme bağlandığını belirtmek gerekir. Bununla birlikte bu çalışmanın sonuçlandırıldığı tarihe dek Vakıf Yönetim Kurulu seçimlerinin yapılmamış olduğu ve eski yönetim kurullarının görevlerine devam ettiği kaydedilmelidir.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı, azınlığa danışılmadan ve istek ve arzularını dikkate alınmadan hazırlanan¹³³ bu yasanın uygulanmasına karşı çıkmakta ve azınlığın istekleri doğrultusunda değiştirilerek uygulanabilir hale getirilmesini talep etmektedir¹³⁴. Bu çerçevede azınlık, müftülük konusundaki sorunların çözülmediği, diğer bir deyişle müftülerin azınlığın seçimiyle değil, yönetim tarafından atama yoluyla belirlendiği bir ortamda, müftülere vakıflar konusunda bu denli geniş ve belirleyici yetkiler tanınmasının anlamsız olduğu değerlendirmesini yapmakta ve bunu, “tayinli” müftülerin yetki ve meşruiyetini arttırmaya ve dolayısıyla vakıflar üzerinde yönetimin kontrol ve vesayetini arttırmaya ve vakıfların özerkliğini zayıflatmaya yönelik bir girişim olarak algılamaktadır¹³⁵. Genel olarak değerlendirildiğinde, vakıf yönetimlerinin azınlığın seçimiyle belirlenmesini

¹³³ PASOK İskeçe Milletvekili Çetin Mandacı, azınlığa ilişkin bu düzenleme yapılırken, azınlığın oylarının yarısını almış olan iki azınlık mensubu milletvekilinin görüşünün alınmadığını belirtmiştir. “Batı Trakya Türkleri Vakıflar Yasası’na Tepkili”, Çevrimiçi: <http://www.cnnturk.com/2008/dunya/02/12/bati.trakya.turkleri.vakiflar.yasasina.tepkili/427521.0/index.html>.

¹³⁴ BTTADK’nın 20 Mayıs 2009 tarihinde yaptığı açıklamada, bu isteğin yanı sıra, vakıfların yönetiminin bir an önce azınlığın seçeceği kişilerin eline bırakılması ve cunta yönetiminden bu yana sürdürülen haksız uygulamalar sonucu azınlığın elinden çıkmış olan vakıf mallarının geri verilmesi veya bunlar için tazminat ödenmesi de talep edilmektedir. Bu konuda bkz. BTTADK, “Açıklama – 20 Mayıs 2009”, Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=52>. Bununla birlikte, Yunanistan Dışişleri Bakanı Dora Bakoyanni, azınlık milletvekili Çetin Mandacı’nın yönelttiği soru önergesine 22 Mayıs 2009 tarihinde verdiği yanıtta, 3647/2008 sayılı yasanın azınlığın, vakıf yönetim kurullarının seçimle belirlenmesine ilişkin taleplerini karşıladığını ve bu nedenle de sözkonusu yasanın hiçbir değişiklik veya azaltma yapılmadan uygulanacağını belirtmiştir. Bakoyanni ayrıca, yeni oylamayla seçilen yönetim kurulu üyeleri belirlenene dek, yönetim tarafından atanmış olan vakıf yönetim kurulu üyelerinin görev sürelerinin, eskiden olduğu gibi, uzatılacağını ifade etmiştir. “Dora Bakoyanni ve Athanasios Nakos, Çetin Mandacı’nın Soru Önergesine Cevap Verdiler...”, Çevrimiçi: http://www.azinlikca.net/index.php?option=com_content&view=article&id=550:dileri-bakan-dora-bakoyanni-ve-cileri-bakan-yaradmcs-athanasios-nakos-cetin-mandacnn-soru-oenergesine-cevap-verdiler&catid=50:bat-trakya-haber&Itemid=29.

¹³⁵ Bu konuda bkz. Cin, “Türkiye ile Yunanistan’daki...”, s. 1124; “Batı Trakya Türkleri...”.

mümkün kılması ve bu anlamda özerkliğin nispi olarak da olsa yaşama geçirilmesi konusunda olanak sağlaması, dağınık biçimdeki ve yönetimi giderek güçleşen vakıfların tek çatı altında toplanmasını ve yönetilmesini sağlaması ve azınlık mensuplarına devlet memurluğunda kota uygulanmasını öngörmesi gibi olumlu yönlerine rağmen, bu yasa ile getirilen düzenlemelerin, azınlığın vakıflar konusunda yaşadığı sorunlara ilişkin tam bir çözüm sağlamadığını ve bu haliyle azınlığın istek ve beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür.

Genel bir değerlendirme yapılırsa; azınlığın önemli dinsel, toplumsal ve ekonomik işlevlere sahip geleneksel kurumlarından olan vakıfları, kendi seçimiyle belirlediği kurullar aracılığı ile yönetmesini engelleyen; bunların mali ve yönetsel özerkliklerini zayıflatarak üzerlerindeki devlet denetimini arttırmaya çalışan; gerek ilgisiz ve yeteneksiz kişilerce yönetilmesini temin ederek, gerekse kamulaştırma ve diğer yollarla mülklerine el koyarak bu kuruluşların ekonomik anlamda güç kaybetmesini sağlayan ve bu yolla toplumsal etkinliklerini zayıflatmayı hedefleyen; zaman içerisinde yetkilerini kısıtladığı Cemaat İdare Heyetlerinin seçimle belirlenmesine izin vermeyen ve atama yoluyla belirlenen kişilerin de uzun süre görevde kalmasını sağlayarak bu örgütlenmeleri işlevsizleştiren ve ortadan kaldıran Yunanistan'ın bu uygulamalarının azınlığın örgütlenme özgürlüğüne yönelik önemli bir müdahale oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Yunanistan'a ilişkin birçok insan hakları raporunda da bu konuya dikkat çekilmektedir¹³⁶. Bu çerçevede Yunanistan'ın bu uygulamalarının, Atina Antlaşması'nın 11. ve 12. maddelerine; Lozan Barış

¹³⁶ Human Rights Watch'un hazırlamış olduğu raporlarda, 1967'de Albaylar Cuntasının iktidarı ele geçirmesiyle başlayan vakıfların bağımsızlığına yönelik saldırıların halen devam etmekte olduğu; 1091/1980 sayılı yasanın ve 3 Ocak 1991 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin, vakıfları mali olarak zayıflatma ve azınlığın üzerlerindeki denetimini azaltma amacına yönelik olduğu ve bu düzenlemelerin yönetime oldukça geniş yetkiler tanıdığı belirtilmekte ve Yunanistan'ın bu konudaki uygulamalarının, Lozan Antlaşması ve Paris Şartı ve AGİT 1991 Cenevre Azınlıklar Raporu da dahil olmak üzere azınlık haklarına ilişkin uluslararası anlaşmalara aykırı bir biçimde Batı Trakya Müslüman azınlığının kendi kurumlarını denetleme ve yönetme hakkını ihlal ettiği ifade edilmektedir. Bu konuda bkz. HRW 1992 Raporu, p. 9; HRW 1999 Raporu, pp. 22-23. Diğer taraftan ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan insan hakları raporlarında da bu konunun sürekli olarak gündemde tutulduğu görülmektedir. Örneğin, ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 1996 İnsan Hakları Raporu, ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 1998 İnsan Hakları Raporu, ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 2000 İnsan Hakları Raporu. Ayrıca ECRI de Yunanistan üzerine hazırladığı raporlarda bu soruna eğilmektedir. Bkz. ECRI, Second Report, pp. 18-19; European Commission against Racism and Intolerance, **Third Report on Greece**, 5 December 2003, Çevrimiçi: http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/GRC-CbC-III-2004-24-ENG.pdf, (Bundan Sonra ECRI Third Report-Greece) pp. 23-24. Bu konudaki diğer raporlar için bkz. IHF Yunanistan 2001 Raporu, p. 154; Thematic Comment, p. 92.

Antlaşması'nın, azınlığın her türlü hayır, dinsel veya sosyal kurumlar kurma, yönetme ve denetleme hakkına yer veren 40. ve 42/3. maddelerine; aynı hükümlere yer veren Yunan Sevri'nin 8. ve 14. maddelerine; azınlığa mensup bireylerin kendi kurumlarını kurma ve sürdürme hakkına yer veren BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2/4. maddesine; dinsel toplulukların, kendi hiyerarşik ve kurumsal yapıları çerçevesinde örgütlenmesine saygı gösterilmesi gereğine vurgu yapan AGİK 1989 Viyana Kapanış Belgesi'nin 16.4. paragrafına ve azınlığın kendi eğitsel, kültürel ve dinsel kurumlar, örgütlenmeler veya birlikler kurma ve sürdürme hakkı bulunduğunu belirten AGİK 1990 Kopenhag Belgesi'nin 32.2. paragrafına aykırı olduğu söylenebilir.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı, tarihten gelen ve antlaşmalarla da tanımlanmış geleneksel örgütlenmesi yanında, hem azınlık arasındaki birlik, dayanışma ve işbirliğini güçlendirmek, hem de düzenlenecek sosyal ve kültürel etkinlikler aracılığı ile azınlık kimliğinin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla, çağdaş bir anlayışa sahip ve Yunan yasalarına uygun bir biçimde kurularak faaliyet gösteren dernek tipi örgütlenmeler de oluşturmuştur. Ancak Yunanistan'ın, azınlığın bu konudaki haklarını, etnik kimliğin reddi politikası ile de uyumlu bir biçimde, bu kuruluşların kimi faaliyetlerini kısıtlama; adında "Türk" ifadesi bulunanları kapatma ve yeni kurulmak istenenlere de izin vermeme gibi yollarla engellediği söylenebilir.

Batı Trakya'daki reformcu kesim tarafından kurulan bu kuruluşlardan ilki, 1927 yılında Batı Trakya Türklerinin kültürünü koruma ve güçlendirme, aralarında dostluk ve birlik duygularını arttırma ve Türkiye'de Atatürk sonrası dönemde oluşan kültürel, toplumsal ve dinsel reformların Batı Trakya'da yayılmasına katkı sağlama amaçlarıyla kurulan İskeçe Türk Gençler Yurdu olmuştur. 1936 yılında yeni tüzüğü İskeçe Bidayet Mahkemesi tarafından onaylanan bu kuruluş "İskeçe Türk Birliği" (İTB) adını almış; İkinci Dünya Savaşı sırasında durdurduğu faaliyetlerini, savaş sonrası dönemde sürdürmüştür¹³⁷. Bu dönemde Gümölcine'de de benzer amaçlarla bir örgütlenmeye gidilmiş; 1928'de kurulan Türk Gençler Birliği Ümit Spor Kulübü, 1938 yılında Yıldız Spor Kulübü ile birleşmiş ve mahkemeye yeni tüzüğünü onaylatarak "Gümölcine Türk Gençler Birliği" (GTGB) adını almıştır. Öte yandan

¹³⁷ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 103; Sema Sezer, "Yunanistan'da 'Türk' Yasağı: İskeçe Türk Birliği Davası", **Stratejik Analiz**, C. 5, S. 59, Mart 2005, s. 37.

Batı Trakya'daki Türk öğretmenlerin bilgi, görgü ve dayanışmasını güçlendirmek amacıyla 1936'da Gümülcine'de kurulan Rodop-Evros Türk Öğretmenler Birliği, 1966'da İskeçe'de görev yapan öğretmenleri de bünyesine alabilmek amacıyla yaptığı tüzük değişikliğinin ardından “Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği”ne (BTTÖB) dönüşmüştür. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin görece olumlu bir seyir izlediği dönemlerde bu kuruluşların faaliyetlerini serbestçe sürdürmelerine izin verildiği halde, özellikle ilişkilerin Kıbrıs sorunu çerçevesinde gerginleştiği 1960'lı yılların ortalarından itibaren Yunanistan'ın, bu kuruluşların azınlığı kaynaştırıcı ve kimliğini güçlendirici bir unsur olmalarını ve azınlık toplumu ile ilişkilerini sıklaştırmalarını engellemeye yönelik çeşitli yönetsel önlemler aldığı görülmüştür. Örneğin BTTÖB'nin ilkökul mezunu öğrencilere yönelik Yunanca kursu, GTGB'nin biçki-dikiş kursu açması engellenmiş¹³⁸; BTTÖB'nin satın aldığı bina tapuda adına kaydedilmemiş ve yine bu derneğin etkinliğini engellemek amacıyla rakip bir kuruluş olarak Müslüman Muallimler Birliği kurdurulmuştur¹³⁹. Bu baskı ve kısıtlamaların özellikle cunta döneminde yoğunlaştığını belirtmek gerekir. Örneğin, GTGB'nin derneğin ismine Türkçe ve Yunanca olarak yer veren tabelası 1970 yılında polis tarafından indirilmiştir.

1971 yılında Yunanistan'da Dernekler Yasası değiştirilmiş; bu çerçevede Yunanistan'da faaliyet gösteren tüm derneklerin, değişen yasa çerçevesinde gerekli tüzük değişikliklerini yaparak yeni tüzüklerini mahkemeye onaylatma zorunluluğu doğmuştur. İTB ve GTGB yasal süre içerisinde gerekli tüzük değişikliklerini yaparak mahkemeye başvurmuşlar; ancak mahkemeler, yasalara ve kamu düzenine aykırı olduğu gerekçesiyle bu derneklerin yeni tüzükleri onaylamayı reddetmiştir. Bölge temyiz mahkemesine başvuru yapılmışsa da, mahkeme, “birlik tüzüğünün üyelerin ve üye adaylarının Yunan vatandaşı, gayrimübadil Türk ırkından olmaları ve Türk dilini yeteri kadar bilmeleri koşuluna yer verdiği için” temyiz istemini kabul etmemiştir¹⁴⁰. Bununla birlikte Yunanistan bu derneklerin faaliyet göstermesini 1984 yılına dek engellememiş; böylece dernekler hukuken “yok”, fiilen “var” bir durumda

¹³⁸ Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 94-95.

¹³⁹ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 38.

¹⁴⁰ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 105.

olmuşlardır¹⁴¹. Öte yandan tüzük değişikliğine giden BTTÖB'nin tüzüğü onaylanmış, ancak 1972 yılında yeni bir değişiklik istenmiştir. Birlik, tüzüğünü yeniden değiştirmiş; bu değişiklik de onaylanmıştır. Ancak bu kez valilik derneğin ismindeki “Türk” sözcüğünün kaldırılması talebiyle mahkemeye başvurmuş; mahkeme de bu yönde karar alınca Birlik davayı Yunan Yüksek İdare Mahkemesi'ne götürmüştür. Sorun bu şekilde sürüncemede kalmışsa da dernek 1984 yılına dek faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir¹⁴².

Kuzey Kıbrıs'ta KKTC'nin ilan edilmesinin hemen ardından, azınlık işlerinden sorumlu olan ve azınlığa yönelik olumsuz tutumuyla tanınan dönemin Türk-Yunan ilişkilerinden sorumlu dışişleri bakan yardımcısı Yannis Kapsis, 16 Kasım 1983 tarihinde bölge valilerine gönderdiği bir yazıyla “Lozan Antlaşması'na aykırı olarak faaliyet gösteren İTB, GTGB ve BTTÖB adlı derneklerin kapatılmaları için dava açılmasını” istemiştir¹⁴³. Bunun üzerine, Gümölcine valiliği Kasım sonunda GTGB ve BTTÖB hakkında, İskeçe valiliği ise 2 Aralık 1983'te İTB hakkında, “işgal altında bulunan Kıbrıs'ta Denктаş tarafından kurulan sahte devletin ilanı, Türkiye'nin de bu sahte devleti tanınması nedeniyle, bölgede Hristiyan ve Müslüman halk arasında çatışma tehlikesi bulunduğu” ve “söz konusu derneklerin 1972 yılından beri yasalara aykırı olarak faaliyet gösterdikleri” gerekçeleriyle, tabelalarında ve resmi evraklarında Türk ifadesinin kullanılmasının yasaklanmasına yönelik ihtiyati tedbir alınması istemiyle yerel mahkemelere başvurmuştur. Mahkemelerin yönetimin bu taleplerini kabul etmesinin ardından, 1 Aralık'ta GTGB'nin, 2 Aralık'ta BTTÖB'nin, 7 Aralık'ta da İTB'nin tabelaları polis tarafından indirilmiştir. Ayrıca mahkeme kararlarında valiliklere, söz konusu derneklerin feshi konusunda dava açmaları için 60 gün süre tanınmıştır. Bunun üzerine Gümölcine valiliği 16 Ocak 1984 tarihinde GTGB ve BTTÖB, İskeçe valiliği ise 30 Ocak 1984 tarihinde İTB hakkında, tüzüklerinin kamu düzenine aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmaları istemiyle dava açmışlardır. Bu dava dilekçelerinde valiliklerin söz konusu derneklere

¹⁴¹ Oran, Yunanistan'ın bu uygulamasının yönetsel bir taktik olduğunu belirtmektedir: “...[O]rtadan kaldırmak yerine tehdit altında tutmak, Batı Trakya'da Yunan resmi makamlarının uyguladıkları çok yerleşmiş bir modeldir. Başka dinden ve soydan olan yurttaşlara olumsuz ayırıcı işlem yapılan bir ülkede bu ‘göz yumma’, bu dernekler üzerinde sürekli bir ‘Demokles Kılıcı’ bulundurma isteğinden ileri gelmiş olarak yorumlanabilir”, Oran, *Türk-Yunan...*, s. 106.

¹⁴² Oran, *Türk-Yunan...*, s. 104.

¹⁴³ Sezer, *a.g.e.*, s. 38.

ilişkin ilginç bir mantık çerçevesinde hareket ettiği görülmektedir. Örneğin İskeçe valiliğinin İTB'nin kapatılmasına yönelik dava dilekçesinde şu ifadeler yer almaktadır¹⁴⁴:

“Davalı dernek, tüzüğü aleyhine İstinaf Mahkemesi kararı bulunmasının yanı sıra aşağıdaki nedenlerle yasalara aykırı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir: a- Derneğin gerek eski gerek yeni tüzüğünün 1. maddesinde derneğin adı ‘İskeçe Türk Birliği’ olarak belirtilmektedir. b- Tüzüğün 14. maddesinde, derneğe Yunan vatandaşı Türklerin üye olabilecekleri zikredilmektedir ve c- Tüzüğün gerek eski ve gerek yeni şekliyle 8. madde[sin]de ‘Derneğin amacı, Batı Trakya Türklerinin kültürel, bedeni ve manevi bakımdan eğitilmeleri, Türkiye’de rejim değişikliğiyle gerçekleştirilen kültürel, sosyal ve dini alandaki devrimlerin yayılmasıdır’ denilmektedir. Yukarıda anılan tüzük maddelerinde açıkça ve de yasalara aykırı olarak, *yabancı ve özellikle Türk uyruklu kişilere ait bir Birlik* olduğu belirtilmektedir.”¹⁴⁵ (abç)

Görülen duruşmalar sonucunda, isimlerinde yer alan “Türk” ifadesinin “Türk uyruklu”, “Türkiyeli” anlamına geldiği ve tüzüklerinin yasalara ve kamu düzenine aykırı olduğu gerekçeleriyle GTGB Kasım 1984’de, BTTÖB ise 1985’de kapatılmıştır. İTB ise, derneğin tüzüğünde Atatürk’ten sonra Türkiye’de gerçekleştirilen kültürel, sosyal ve dinsel reformlara atıf yapıldığı, ancak bunların ayrıntılı bir biçimde açıklanmadığı; bu ilkelerin Yunan sisteminin anahatlarına uygun olmadığı için kamu düzenini bozucu nitelik taşıdığı gerekçesiyle İskeçe Asliye Mahkemesi’nin 11 Mart 1986 tarihinde aldığı kararla kapatılmıştır¹⁴⁶. Tüm dernekler bölge temyiz mahkemelerine başvurmuşlar; GTGB ve BTTÖB’nin kapatılma kararları 1986 yılında onaylanmış; İTB ise dava başvurusunda bulunmakla birlikte dava harcını yatırmadığı için duruşma için gün alamamış, bu durumda bu dernek hakkında hukuksal süreç uzun bir süre duraklamıştır. Bu süreçte derneklere tasfiye işlemlerine başlamaları bildirilmiş; telefonları kesilmiş ve bazı faaliyetleri engellenmiştir¹⁴⁷. Bununla birlikte günümüze dek sözkonusu derneklerin lokallerinin

¹⁴⁴ Benzer ifadelere BTTÖB’ne ilişkin dilekçede de rastlanmaktadır. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 107.

¹⁴⁵ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 106-107.

¹⁴⁶ Sezer, **a.y.**; *Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri Yunanistan’a Karşı*, 26698/05, 27 Mart 2008, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=830308&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>, par. 11.

¹⁴⁷ Oran, hem davalı derneklere duruşma tarihlerinin oldukça erken bildirilmesinin, hem de kapatma kararlarının taraflara oldukça geç tebliğ edilmesinin, derneklerin isimlerindeki Türk ifadesinin kaldırılmasına yönelik bir zorlama veya teşvik olduğu yorumunu getirmektedir. Ancak dernek

açık olduğu ve faaliyetlerini fiilen sürdürdükleri; ancak resmi olarak açık olmadıkları için tabelaları ve kendi adlarına telefonları bulunmadığı belirtilmelidir. GTGB ve BTTÖB'nin Yunan Yargıtayı'na yaptıkları başvuru da 4 Kasım 1987 tarihinde esastan görüşülmüş ve derneklerin kapatılması kararı onaylanmıştır. “Batı Trakya’da Türk olmadığının Yargıtay tarafından onaylanması” olarak yorumlanan bu karar, dernek avukatlarınca 5 Ocak 1988’de öğrenilmiş ve Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının en büyük kitlesel tepkisi olan 29 Ocak 1988 olaylarındaki en önemli etkenlerinden biri olmuştur¹⁴⁸.

18 Aralık 1997 tarihinde Trakya Temyiz Mahkemesi’ne başvuruda bulunan İTB, davanın görülmesini talep etmiş ve duruşma tarihinin tespit edilmesini istemiştir. Çeşitli nedenlerle üç kez ertelenen dava, ancak 15 Ocak 1999 tarihinde görülebilmüş; Trakya Temyiz Mahkemesi 19 Mart 1999 tarihinde verdiği kararla, gerek derneğin isminde “Türk” ibaresinin yer alması, gerekse derneğin tüzüğünde “Batı Trakya Türkleri”ne atıf yapılması dolayısıyla, Yunanistan’daki Türkler ile Türkiye’deki Türkler arasında bir birlik olduğu ve dolayısıyla Yunanistan’da, Türkiye Türklerine ait bir derneğin mevcut olduğu; bunun Yunan vatandaşlarınca değil de yabancı uyruklular tarafından kurulduğu ve Yunanistan sınırları içinde yabancı bir devletin çıkarlarına hizmet ettiği izlenimi doğduğunu belirtmiş; derneğin tüzüğündeki amaçları ile faaliyetlerinin ve adında “Türk” kelimesinin bulunmasının kamu düzenine aykırı olduğuna hükmederek temyiz başvurusunu reddetmiş ve yerel mahkemenin kapatma kararını onamıştır¹⁴⁹. Bunun üzerine, 15 Temmuz 1999 tarihinde İTB davayı Yunan Yargıtayı’na götürmüştü; Yüksek Mahkeme ise 8 Aralık 2000 tarihinde verdiği kararla, kapatma kararının derneğin isminden çok eylemlerine dayanması gerektiğini belirtmiş ve Trakya Temyiz Mahkemesi’nin vermiş olduğu kararı “yeterli temel ve kanıttan yoksun olduğu” gerekçesiyle bozmuş ve gözden geçirilmesi için iade etmiştir¹⁵⁰. Davayı yeniden inceleyen Trakya Temyiz

yöneticileri ve azınlık ileri gelenleri, derneklerin isimlerindeki “Türk” ibaresini kaldırmayı ilkesel olarak reddetmiştir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 105, 108.

¹⁴⁸ Melek Fırat, “1980-1990 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 117.

¹⁴⁹ Sezer, **a.y.**; “Batı Trakya’da Örgütlenme Özgürlüğü ve Müslüman Türk Azınlık (İskeçe Türk Birliği ve Diğerlerinin Durumu) Şubat 2004”, Çevrimiçi: <http://www.mihenk.gr/turkce/03.htm>; *Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri Yunanistan’a Karşı*, par. 12-13.

¹⁵⁰ ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 2001 İnsan Hakları Raporu.

Mahkemesi, 25 Ocak 2002 tarihinde aldığı bir kararla, yine, İTB'nin tüzüğünde yer alan amaçların ve faaliyetlerinin kamu düzenine aykırı olduğunu belirtmiş ve kapatılmasına yönelik kararında ısrar etmiştir. 31/2002 sayılı bu kararda şu gerekçeler özellikle önem taşımaktadır:

“Birlik üyeleri kendilerini, Lozan Antlaşması’nda öngörüldüğü üzere “Müslüman Yunan yurttaşları” olarak değil, “Türk” olarak nitelendirmektedirler. Derneğin amacı, Mustafa Kemal Atatürk tarafından tanımlanan Türk ideallerinin Yunanistan’da yaygınlaştırılmasıdır. Bu durumda dernek, Yunanistan’da tanınan ve etnik azınlıklara mensup bireylerin üye olduğu ve sadece göreneklerini ve kültürel geleneklerini koruma amacıyla olan diğer derneklerden ayrılmaktadır. Derneğin başkanı da dahil olmak üzere bazı üyeleri, Trakya’daki Müslüman azınlığı, “ağır baskı altında Türk azınlık” olarak tanımlamaktadırlar. Dernek başkanı, TBMM İnsan Hakları Komisyonu tarafından düzenlenen bir konferansa ve Batı Trakya Türkleri Federasyonunca düzenlenen uluslararası bir sempozyuma katılmış; bu konferansta, Yunan yönetiminin “Batı Trakya Türklerinin” haklarını gasp ettiği konusunda uluslararası kamuoyunun bilgilendirilmesi kararı alınmıştır. Son olarak dernek tarafından Hürriyet gazetesine yollanan bir mektupta, “Batı Trakya Türkleri her koşulda kimliklerini savunmuşlardır” ifadeleri yer almıştır. Mahkemeye göre dernek, üyelerinin etnik kökenlerini belirtmek için “Türk”ten farklı bir ifade kullanabilirdi”¹⁵¹.

Bunun üzerine İTB 8 Nisan 2002 tarihinde davayı tekrar Yargıtay’a götürmüş, 5 Aralık 2003 tarihinde Hakimler Kurulu, önemine binaen davayı Yargıtay Genel Kurulu’na göndermiştir. Nihai olarak 7 Şubat 2005 tarihinde kararını (4/2005) açıklayan Yargıtay Genel Kurulu, Trakya Temyiz Mahkemesi’nin 31/2002 sayılı kararının yeterince gerekçelendirildiğini belirterek derneğin amaç ve faaliyetlerinin kamu düzenine aykırı olduğu ve kapatma kararının yerinde olduğu gerekçesiyle temyiz başvurusunu reddetmiştir. Yunanistan’da, Lozan Antlaşması ile tanınan Batı Trakya Müslüman azınlığından başka azınlık bulunmadığını ve buna yönelik başka herhangi bir talebin kamu düzenine aykırı olduğunu ve yaptırım uygulanmasının doğal olduğunu belirten Yüksek Mahkemenin kararındaki şu noktalar dikkat çekicidir:

“Lozan’da imzalanan uluslararası sözleşmeler Yunan topraklarında sadece bir dinsel Müslüman azınlığının varlığını tanıdığından, açıkça Yunanistan’da ulusal bir Türk azınlığının varlığını göstermeye çalışan birliğin amaçları, yasadışı ve Yunan kamu düzenine aykırıdır. Türk kimliğine yapılan atıfla, ayrı bir Türk soyu[na ait oldukları] ifade edilmemekte, ama yabancı bir devletin, özel olarak belirtmek gerekirse Türkiye’nin, Yunan toprakları

¹⁵¹ *Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri Yunanistan’a Karşı*, par. 15.

üzerindeki siyasal amaçlarını destekleyecek biçimde, Yunanistan’da var olan azınlık üyelerinin gerçek kimliği[nin Türk] olduğu kastedilmektedir. Birlik, adında “Türk” kelimesini kullanmakta ısrar ederek Yunan kamu düzenine ve ulusal savunmasına zarar vermektedir. Bu, yukarıda bahsedilen sözleşmelere aykırıdır ve sadece, Müslüman ve Hristiyan her iki Yunan topluluğunun da yararına olan, bölgede yaşayan yurttaşların barış içinde bir arada yaşamasına katkıda bulunmamakla kalmamakta, aynı zamanda var-olmayan bir “Türk azınlığı” sorunu yaratmaktadır.”¹⁵²

Bu şekilde iç hukuk yollarını tüketen İTB 15 Temmuz 2005 tarihinde sorunu İHAM’a taşımıştır. İTB ve onun adına hareket eden 10 kişiden (bunların üçü dernek üyesi değildir) oluşan başvuruçular, derneği fesheden ve buna ilişkin hukuksal süreci makul bir zaman içerisinde sonuçlandırmayan Yunanistan’ın İHAS’ın 6/1., 9., 10., 11. ve 14. maddeleri ile MSHS’nin 27. maddesini ihlal ettiğini ileri sürmüşlerdir. İHAM 27 Mart 2008 tarihinde açıkladığı ve 29 Eylül 2008 tarihinde kesinleşen kararıyla, Yunanistan’ın İHAS’ın 6/1. ve 11. maddelerini ihlal ettiğine; MSHS’nin 27. maddesinin ihlal edildiği iddiasını incelemenin yetkisi dışında bulunduğuna; 9., 10. ve 14. maddeye ilişkin şikayetlerin ayrıca incelenmesine gerek olmadığına ve derneğe manevi tazminat olarak 8.000 Euro ödenmesine karar vermiştir.¹⁵³ Bunun

¹⁵² Grigoriadis, **a.g.e.**, p. 27.

¹⁵³ Bu çerçevede başvuruçular 30 Ocak 1984 tarihinde başlayan hukuksal sürecin 7 Şubat 2005 tarihinde sonuçlandığını ve bunun olağanüstü uzun olmasındaki sorumluluğun hükümete ait olduğunu belirtmişler; masraflarını karşılayacak kaynakları bulunmadığı için Temyiz Mahkemesi’ne duruşma tarihi almak için geç başvuruda bulunduklarını açıklamışlardır. Hükümet ise yaptığı savunmada, başvuruçuların davranışları nedeniyle bu sürecin bu kadar uzun sürdüğünü ileri sürmüş; bu açıdan derneğin 11 yıl 4 aylık bir aradan sonra duruşma tarihi almak için başvuruda bulunduğunu hatırlatarak davayı ciddiyetle ele alan yargısal otoritelere herhangi bir gecikme atfedilemeyeceğini belirtmiştir. Mahkeme ise yargılamanın üç aşamasının (ilk derece mahkemesi, bölge temyiz mahkemesi ve Yargıtay) toplamda 21 yıldan fazla sürdüğünü hatırlatmış; bu gecikmenin 11 yılından başvuruçunun, 10 yılından ise hükümetin sorumlu olduğunu belirtmiş ve bu kadar karmaşık olmayan bir davanın 10 yılda sonuçlandırılmasının makul olmadığını ifade ederek 6/1. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. İHAS’ın 11. maddesinin ihlal edildiği şikayetine ilişkin olarak ise Hükümet, örgütlenme özgürlüğünün mutlak olmadığını vurgulayarak Lozan Antlaşması’nın Yunanistan’da etnik bir azınlığı değil, sadece dinsel bir azınlığı, “Müslüman Yunan yurttaşları”nı, tanıdığını belirtmiş ve ulusal otoritelerin de, adı, üyelerinin uyrukluğu konusunda şüphe ve kafa karışıklığı yaratan bu derneği haklı olarak kapattıklarını belirtmiştir. Hükümete göre, Trakya Temyiz Mahkemesi, haklı bir biçimde, Yunan Devleti içinde bir Türk azınlığı bulunduğu fikrini yaymak isteyen ve bu şekilde üçüncü bir devletin, yani Türkiye’nin, çıkarlarına hizmet eden derneğin amaç ve faaliyetlerinin kamu düzenine aykırı olduğuna karar vermiştir. Derneğin tüzüğünde “Türk” kelimesine yer verilmesindeki amaç, üyelerinin farklı kökenleri olduğunu anımsatmak değil, bunları Yunanistan’daki Türk azınlığının üyeleri olarak tanımlamaktır. Dahası, Temyiz Mahkemesi kararını verirken, başkanı da dahil olmak üzere derneğin belli üyelerinin, Trakya’daki Müslüman azınlığı, “ağır baskı altındaki Türk azınlık” olarak takdim etmeye yönelik eylemlerini de dikkate almıştır. Hükümet, Yunanistan’da, başvuruçuların veya diğer tüm Müslüman Yunan yurttaşlarının, yasallık koşullarını yerine getiren ve adı, üyelerinin kimliği ve amaçları konusunda belirsizlik oluşturmeyen dernek kurmalarına izin verildiğini belirtmiştir. Lozan Antlaşması’nın, azınlıkların kendilerini “Türk” sıfatıyla tanımlamalarını

üzerine İTB Yunan mahkemelerine gerekli başvuruları yaparak İHAM kararları doğrultusunda derneğin tüzel kişiliğinin iade edilmesini ve resmiyete kavuşturulmasını talep etmiştir. Bu çalışmanın hazırlandığı sıralarda, yerel

yasaklamadığını belirten başvurucular ise, dernek tüzüğünde yer alan “Atatürk ilkeleri” teriminin, laiklik, kadın-erkek eşitliği ve herhangi bir demokratik toplumun temelleri anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca derneğin liderleri yasadışı eylemlerinden dolayı cezalandırılmamışlardır. Ortak çıkarlar çerçevesinde kolektif bir biçimde hareket etmek için bireylerin bir birlik oluşturmaları olanağının örgütlenme özgürlüğünün en önemli yönü olduğuna dikkat çeken Mahkeme, bunun aynı zamanda demokrasinin etkin bir biçimde işleyebilmesi açısından da gerekli olduğunu belirtmiştir. İHAS’ın 11/2. maddesi çerçevesinde devletlerin bu özgürlüğün kullanımına bazı sınırlamalar getirebileceği kabul edilmişse de, bunun belli değerlendirme marjlarında yapılması gerekir. Kapatma kararının, yasayla öngörülen bir işlem (Yunan Medeni Yasası’nın derneklerin kapatılmasına ilişkin 105. maddesi) olduğunu belirten Mahkeme, bu müdahalenin şiddetli bir sosyal ihtiyaçtan mı kaynaklandığının ve demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığının incelenmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu çerçevede başvurunun isminde ve tüzüğünde “Türk” ifadesine yer vermesinin, derneğin kamu düzenine yönelik olarak oluşturduğu tehlikeyi belirleme konusunda yeterli olmadığını belirten Mahkeme, derneğin tüzüğündeki amaçlarının, “Batı Trakya Türklerinin” kültürünü geliştirmek ve yükseltmek ve aralarında dostluk ve birlik duygularını güçlendirmek olduğunu, bunların azınlık üyeleri arasında kültürel bağları güçlendirmeye yönelik barışçıl amaçlar olduğunu, nitekim derneğin de sadece kültürel ve sportif etkinlikler düzenlediğini ifade etmiştir. Bu durumda azınlık kültürü olsa bile, belli bir bölgede kültürü geliştirme amacıyla olan bir derneğin faaliyetleri, ülkesel bütünlüğü, ulusal güvenliği ve kamu düzenini tehdit ettiği biçiminde yorumlanamaz. Öte yandan bir ülkede azınlıkların ve farklı kültürlerin varlığı tarihsel bir gerçektir ve demokratik toplumlar bunlara hoşgörüyle yaklaşmalı ve uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde korumalı ve desteklemelidirler. Diğer taraftan 1927 yılında kurulan ve yaklaşık yarım yüzyıl herhangi bir engelle karşılaşmaksızın faaliyetlerini sürdüren derneğin kamu düzenini bozduğu yönünde bir kanıt bulunmaması da önemsiz değildir. Derneğin gerçek ve tek amacı Yunanistan’da etnik bir azınlığın bulunduğu fikrini yaymak olsa bile, bu tek başına demokratik topluma bir tehdit oluşturmaz; meğer ki üyelerini şiddet kullanımına veya anayasal olmayan ve antidemokratik yollara sapmaya yönlendirmesin. Ulusal mahkemelerin, dernek liderinin azınlığa ilişkin tanımlamalarını ve yaptığı konuşmaları, derneğin kamu düzenine, ülkesel bütünlüğe ve demokratik değerlere yönelik bir tehdit oluşturduğunun kanıtı olarak değerlendirdiğini belirten Mahkeme, tam tersine bunların, bir azınlık bilincinin varlığının kanıtı olarak görülebileceğini ve bunun da 11. maddedeki haklara müdahaleyi meşrulaştıramayacağını ifade etmiştir. Kaldı ki, başkanın veya üyelerin şiddet, ayaklanma veya demokratik ilkelerin başka şekillerde reddi yoluna başvurmamış ve otonomi veya bir ülkenin topraklarının bir bölümünün ayrılmasını (*secession*) talep etmedikleri ortadadır. Bu bağlamda, dernek başkanının yaptığı gibi, bir devletin nüfusunun bir bölümünün geleceğini ve kimliğini açıkça tartışmak, bir derneğe kapatmaya kadar giden şiddetli sınırlamalar uygulanması için yeterli değildir. Belli görüşler veya kullanılan kelimeler otoriteler açısından ne kadar şok edici ve kabul edilemez olursa olsun, bunlar bir devletin ülkesel bütünlüğü ve kamu düzenine otomatik olarak tehdit oluşturmazlar. Demokrasinin özünde, sorunları açık tartışma yoluyla çözümleme yeteneği bulunmaktadır. Bu görüşlerden hareket eden Mahkeme, ulusal otoritelerin sağduyulu davranmadıklarını ve derneğin kapatılmasının demokratik toplumda gerekli bir önlem olmadığını belirterek 11. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. İHAS’ın 14. maddesine ilişkin olarak ise başvurucular, Romanlar ve Pomaklar gibi diğer etnik azınlıkların kurduğu derneklere veya “Yunan Kadınları Birliği” gibi derneklere izin verildiğini belirterek İTB’nin “Türk” sözcüğünün kullanımından dolayı kapatılmasının ayrımcılık teşkil ettiğini ve 14. maddenin ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Yunan hükümeti bu konuda yaptığı savunmada, derneğin üyelerinin etnik kökenleri nedeniyle kapatılmadığını, adı ve tüzüğünde Lozan Antlaşması ve kamu düzenine aykırı biçimde, Yunanistan’da bir Türk azınlığının varlığını vurgulaması nedeniyle kapatıldığını belirtmiştir. Mahkeme ise 11. madde çerçevesinde verilen karar yeterli olduğundan, bu maddeye ilişkin iddiaları ayrıca görüşmeye gerek olmadığına karar vermiştir. *Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri Yunanistan’a Karşı*.

mahkemede ve Trakya Temyiz Mahkemesi'nde görüşülmüş olan bu davalara ilişkin kararlar beklenmektedir¹⁵⁴.

Yunanistan yalnızca “Türk” ismi taşıyan dernekleri kapatmakla kalmamış; aynı zamanda azınlık mensuplarının benzer ifadeler içeren isimlere sahip yeni dernekler kurmasını da engellemiştir. Bu bağlamda, özellikle azınlığın “Türk” kimliğine vurgu yapan azınlık mensuplarının kurmak istedikleri derneklerin tüzükleri, hem amaçlarının, hem de isimlerindeki “azınlık”, “Türk” ve “Batı Trakya” ifadelerinin kamu düzenine yönelik bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle mahkemeler tarafından onaylanmamış ve dolayısıyla tüzel kişiliğe kavuşamayan bu dernekler resmi olarak faaliyete geçememişlerdir. Bu çerçevede Yunanistan'ın bu uygulamalarının da azınlığın örgütlenme özgürlüğüne yönelik önemli bir müdahale teşkil ettiği söylenebilir.

Bu çerçevede sözkonusu engellemelerle ilk karşılaşan “Evros İli Azınlık Gençleri Derneği” olmuştur. 15 Mart 1995 tarihinde, azınlık gençliğinin entelektüel olanaklarını arttırmak, azınlığın folklorik gelenek ve görenekleri sürdürmek, korumak ve geliştirmek, azınlığın kültürel, entelektüel ve diğer alanlardaki gelişimine katkı sağlamak, hem üyeleri, hem de azınlık arasında entelektüel, kültürel ve kişisel ilişkileri geliştirmek, genel olarak insanlar arasında, özel olarak ise Yunan ve Türk halkları arasında özgürlük, demokrasi, insan hakları, insani değerler ve dostluk kültürünü geliştirmek ve korumak amaçlarıyla kurulmasına karar verilen derneğin tüzüğü Yürütücü Komite tarafından 14 Aralık 1995 tarihinde onaylanması talebiyle Dedeoğlu ilk derece mahkemesine sunulmuştur. Mahkeme 21 Mart 1996 tarihinde aldığı bir kararla, Lozan Antlaşması ile Türk değil, yalnızca Müslüman azınlığın tanındığını hatırlatmış ve derneğin tüzüğünü onaylamayı reddetmiştir¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Ozan Ahmetoğlu, “İskeçe Türk Birliği”, **Gündem**, S. 630, 17 Nisan 2009, s. 5; “İTB Davası Trakya İstinaf Mahkemesi'nde Görüşüldü”, **Azınlıkça**, S. 46, Nisan 2009, S. 37.

¹⁵⁵ Mahkemenin red gerekçesi şu şekildedir: “Derneğin adı, üçüncü taraflarda üyelerinin kökeni konusunda yanlış bir izlenim oluşturabilecek niteliktedir. “Evros ili azınlık gençliği” ifadesi, Yunan yasalarınca tanınan dinsel bir azınlık değil, Yunan yasalarınca tanınmayan etnik bir azınlık anlamına gelmektedir. Yunanistan'da yaşayan tüm yurttaşlar... Yunan olarak tanımlanır. Ayrıca Lozan Antlaşması etnik değil, sadece dinsel bir azınlık tanımıştır. Bu nedenle bu ifadenin kullanımı, derneğin gerçek amaçları ve genel istekleri konusunda şüpheler yaratmaktadır ve dolayısıyla kamu düzenine aykırıdır. Çünkü bu ifade, Yunan topraklarına, Yunanlıların yanında, yabancı bir ülkenin, özellikle de Türkiye'nin yurttaşlarının sürekli olarak yerleştiği ve derneğin kuruluş amacının da Müslüman dinsel azınlığının çıkarlarını koruma değil, hak ve özgürlükleri korunmak istenen etnik bir azınlığın varlığını vurgulamak olduğu izlenimi yaratmaktadır. Oysa bu [hak ve özgürlükler] hem

Bölge Temyiz Mahkemesi yapılan temyiz başvurusunu 8 Temmuz 1998 tarihinde aldığı bir kararla reddetmiş; bunun üzerine dava Yunan Yargıtayı'na taşınmıştır. Yunan Yargıtay'ı 25 Haziran 2002 tarihinde, Bölge Temyiz Mahkemesi'nin kararını, dayandığı esasların yeterli ve açık olmaması nedeniyle bozmuş ve tekrar görülmesi için iade etmiştir. 24 Temmuz 2003 tarihinde davayı yeniden ele alan Bölge Temyiz Mahkemesi, derneğin adının ve özellikle “azınlık gençliği” ifadesinin açık ve net olmadığını, tam tersine, derneğin dinsel mi (Müslüman), yoksa yasalara aykırı biçimde etnik mi (Türk) bir azınlığı temsil ettiği konusunda karışıklık ve şüpheler yarattığını belirterek eski kararında direnmiştir. Dava tekrar Yargıtay'a gelmiş ve 10 Ocak 2006 tarihinde alınan bir kararla Bölge Temyiz Mahkemesi'nin kararı onanmış ve temyiz başvurusu reddedilmiştir. Çeşitli İHAM kararlarına atıflar yaparak dernekleri düzenleyen ulusal yasa hükümlerinin İHAS'ın 9., 10., 11. ve 14. maddelerine aykırı olmadığını göstermek amacıyla uzun bir analiz yapan Yüksek Mahkeme, ayrıca Lozan Barış Antlaşmasına da, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınırları nihai bir biçimde çizen, toprak taleplerine son veren ve Batı Trakya'da yalnızca Müslüman Yunan yurttaşlarının varlığını kabul eden bir antlaşma olarak atıfta bulunmuştur.

Bunun üzerine dernek kurucularından yedi kişi, ulusal mahkemelerin derneğin tüzüğünü onaylamayı reddetmesinin ve hukuksal sürecin uzunluğunun İHAS'ın 6/1., 9., 11. ve 14. maddelerinin ihlalini oluşturduğu iddiasıyla 23 Eylül 2005 tarihinde yaptıkları başvuruyla sorunu İHAM'a taşımışlardır. İHAM, 11 Ekim 2007 tarihinde verdiği ve 11 Ocak 2008 tarihinde kesinleşen kararıyla, hukuksal sürecin toplamda 10 yıldan fazla sürmesine rağmen bundaki gecikmelerin daha çok başvurucuların tutumlarından kaynaklandığını ve geri kalan sürenin de karmaşık bir nitelik taşıyan bu davanın sonuçlandırılması için “makul bir süre” olduğunu belirterek 6/1. maddenin ihlali bulunmadığına; derneğin tüzüğünün onaylanmamasının şiddetli bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklanmadığını belirterek

yasalar, hem de anayasa tarafından korunmaktadır”. *Bekir-Ousta ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı*, 35151/05, 11 Ekim 2007, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=824384&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>, par. 8.

bunun İHAS'ın 11. maddesinin ihlali oluşturduğuna¹⁵⁶; diğer ihlal iddialarının ayrıca incelenmesine gerek bulunmadığına ve ihlalin varlığının tespitinin tek başına manevi tazminat için yeterli olduğuna hükmetmiştir.

Rodop ilinde yaşayan kadınların eğitim ve kültür düzeylerini geliştirmek ve değerlendirmek ve hoş vakit geçirmelerini sağlamak için bir forum oluşturmak, üyelerinin toplumsal, ahlaki ve ruhsal gelişimini sağlamak, üyeleri arasında kardeşlik bağları kurmak ve yerel kurumlarla işbirliği içerisinde yerel geleneklerin

¹⁵⁶ Yunanistan'ın 11. maddenin ihlali iddiası konusunda yapmış olduğu savunmada şu noktalar öne çıkmaktadır: Hükümete göre örgütlenme özgürlüğü mutlak değildir. Lozan Antlaşması Yunanistan'da etnik bir azınlık değil, sadece dinsel bir azınlık tanıdığından, ulusal otoriteler, haklı bir biçimde, adı, üyelerinin dinsel veya etnik bir azınlığa mensubiyeti konusunda karmaşa ve şüphe yaratan derneğin tüzüğünü onaylamayı reddetmişlerdir. Ayrıca, gerek başvuruçuların, gerekse Müslüman inancındaki diğer tüm Yunan yurttaşlarının, yasal koşulları karşılayan ve adı, üyelerinin kimliği ve amaçları konusunda belirsizliklere yol açmayan dernek kurmalarına karışılmamaktadır. Başvuruçulara göre ise, Lozan Antlaşması azınlıkların kendilerini "Türk" sıfatı ile tanımlamalarını yasaklamamaktadır. Ulusal mahkemeler ve hükümet tarafından dile getirilen argümanlar temelsizdir ve toplumsal ihtiyaç kavramı ile uyusmamaktadır. Ulusal mahkemeler önünde görülen davalarda, derneğin kamu düzenini nasıl bozduğu açıkça ortaya konmamıştır ve bu nedenle derneğin tüzüğünün onaylanmaması, demokratik toplumda gerekli bir önlem değildir. Mahkeme ise, Yunanistan'da Müslüman-Türk azınlığın örgütlenme özgürlüğü konusunda daha sonra aldığı diğer kararlara (*Tourkiki Enosi Xanthis ve diğerleri Yunanistan'a Karşı* ve *Emin ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı*) temel teşkil eden bu kararında, yukarıda İTB'ye ilişkin olarak ayrıntısıyla incelendiği için kısaca değinmek gerekirse, dernek kurma imkanının örgütlenme özgürlüğünün en önemli yönü olduğunu, derneklerin demokratik bir toplumda en az siyasal partiler kadar önemli bir işleve sahip olduklarını, bu özgürlüğün kullanımının bir ülkedeki demokrasinin durumunun göstergesi olduğunu, devletlerin, bu özgürlüğün kullanımına getirecek sınırlamalar konusunda 11/2. maddeyi yorumlarken İHAM kararları çerçevesinde oluşan marj içinde hareket etmeleri gerektiğini belirttikten sonra, sözkonusu müdahalenin yasa ile öngörüldüğünü (Yunan Medeni Yasası'nın 79-81. maddeleri) ifade etmiştir. Mahkemeye göre ulusal mahkemelerin derneğin tüzüğünü onaylamayı reddetmelerinin nedeni, Yunanistan'da etnik bir azınlık (Türk) bulunduğu ve bunun mensuplarının haklarına tam olarak saygı gösterilmediği fikrinin yayılmasını engelleme isteğidir. Bir diğer ifadeyle tartışılan önlem, yalnızca derneğin kurucularının gerçek niyetleri ve dernek kurulduktan sonra ortaya koymaları muhtemel olan eylemler konusundaki şüpheye dayanmaktadır. Ancak derneğin kurulmasına izin verilmediğinden başvuruçuların niyetleri test edilememiştir. Mahkeme, derneğe "Evros İli Azınlık Gençleri Derneği" isminin konmasının, derneğin kamu düzenine yönelik tehlike içerdiği saptamasının yapılması için yeterli olmadığı görüşündedir. Ayrıca Mahkemeye göre, derneğin gerçek amacı Yunanistan'da etnik bir azınlığın bulunduğu görüşünü yaygınlaştırmak olsa bile, bu tek başına demokratik topluma yönelik bir tehdit oluşturmaz ve bu saptama, dernek tüzüğündeki hiçbir madde üyeleri şiddet kullanımına veya demokratik veya anayasal olmayan yollara sapmaya yöneltmediği için doğrudur. Diğer taraftan Yunan yasaları derneklerin kurulması konusunda önleyici bir kontrol sistemi getirmemektedir: Anayasanın 12. maddesi derneklerin, önceden izin almadan kurulabileceğini belirtirken, Yunan Medeni Yasası'nın 81. maddesi mahkemelerin derneklerin kurulması konusunda bir denetim değil, sadece basit bir inceleme gerçekleştirmelerini öngörmektedir. Kaldı ki dernek kurulduktan sonra tüzüğünde yer alan amaçlara ve kamu düzenine aykırı faaliyetlere girişse bile, yetkili otoritelerin bu konuda alabileceği önlemler vardır: Medeni Yasa'nın 105. maddesine göre yerel mahkemeler tüzüğünde yer alan amaçlar dışında hareket eden veya yasalara, ahlaka veya kamu düzenine aykırı faaliyette bulunan dernekleri kapatabilmektedirler. Bu bağlamda başvuruçuların derneğin tüzüğünün onaylanmaması toplumsal bir ihtiyaçtan kaynaklanmamaktadır ve bu önlem, izlenen meşru amaca uygun düşmemektedir. Bu nedenle Yunanistan İHAS'ın 11. maddesini ihlal etmiştir. *Bekir-Ousta ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı*, par. 34-46.

canlandırılması yoluyla popüler kültürel mirasın sürdürülmesi ve yayılması amaçlarıyla 21 Mart 2001 tarihinde kurulmasına karar verilen “Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği” de benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Derneğin yürütücü komitesi 5 Nisan 2001 tarihinde Rodop yerel mahkemesine tüzüğünün onaylanması için başvuruda bulunmuş; ancak mahkeme 6 Haziran 2001 tarihinde verdiği kararla, derneğin adının, üyelerinin kökeni konusunda üçüncü tarafları yanıltabileceği gerekçesiyle bu istemi reddetmiştir. Bu karar Bölge Temyiz Mahkemesi’nde temyiz edilmiş; ancak bu mahkeme de 17 Ocak 2003 tarihinde verdiği kararla yerel mahkemenin kararını onamış ve temyiz talebini reddetmiştir. Temyiz mahkemesi Lozan Antlaşması ile Batı Trakya’da Türk değil, yalnızca Müslüman bir azınlığın tanındığını ifade ettikten sonra, yasalara göre sadece Yunanlıların dernek kurabileceklerini hatırlatmış ve gerçekten de bu derneğin üyelerinin Yunan yurttaşı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte mahkemeye göre, derneğin adı, üyelerinin kendilerini Türk olarak gördüklerini, Türk ulusal bilincine sahip olduklarını ve Yunanistan’da Türkiye’nin amaçlarını yaygınlaştırmaya çalıştığını göstermektedir. Dolayısıyla bu sorunlu ismin kullanımı, üyelerinin kökeni ve uyruğu konusunda kafa karışıklığı oluşturmakta ve Yunanistan’da bir Türk azınlığının var olduğu izlenimi yaratmaktadır. Tüzüğündeki maddelerin yanı sıra derneğin adı, kamu politikalarına aykırı bir nitelik arz etmektedir. Derneğin tüzüğünün onaylanmamasının, izlenen meşru amaca uygun düştüğünü belirten Mahkemeye göre, üyeler, ancak kimlikleri konusunda yanlış anlaşılmalara yol açmayacak bir isimle dernek kurabilirler¹⁵⁷. Derneğin yürütücü komitesi Yargıtay’a başvurmuşsa da, Yüksek Mahkeme 1 Nisan 2005 tarihinde verdiği kararla, yeterli ölçüde gerekçelendirildiğini belirttiği Bölge Temyiz Mahkemesinin kararını onamış ve temyiz istemini reddetmiştir. Bu şekilde iç hukuk yollarının tüketilmesiyle; yedi kişiden oluşan yürütücü komite, hukuksal sürecin uzun sürmesinin İHAS’ın 6/1. maddesine, derneğin kurulmasına izin verilmemesinin ise İHAS’ın 9., 10., 11. ve 14. maddeleri ile MSHS’nin 27. maddesine aykırı olduğu iddiasıyla 19 Eylül 2005 tarihinde İHAM’a başvuruda bulunmuşlardır. Mahkeme İTB davası ile aynı gün (27 Mart 2008) tarihinde

¹⁵⁷ *Emin ve Diğerleri Yunanistan’a Karşı*, 34144/05, 27 Mart 2008, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=830310&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>, par. 10.

açıkladığı ve 29 Eylül 2008 tarihinde kesinleşen kararıyla 6/1. maddenin ihlali bulunmadığına; 11. maddenin ihlal edildiğine ve bu nedenle 14. maddenin ihlaline ilişkin iddiaların ayrıca incelenmesine gerek bulunmadığına; MSHS'nin 27. maddesine ilişkin şikayeti incelemenin yetkisi dışında bulunduğu ve ihlal bulgusunun manevi tazminat için tek başına yeterli olduğuna hükmetmiştir¹⁵⁸.

Tüzel kişilik kazanmasına izin verilmeyen bir başka dernek ise, “Batı Trakya Camileri Din Görevlileri Derneği” olmuştur. Derneğin yedi kişilik yürütücü komitesi 30 Haziran 1995 tarihinde Gümölcine ilk derece mahkemesine dernek tüzüğüne onaylanması için başvuruda bulunmuş; çeşitli ertelemelerin ardından duruşma ancak 11 Mart 1998 tarihinde yapılabilmiş ve mahkeme Ekim 1998’de aldığı bir kararla, “Batı Trakya” ifadesinin, “Trakya’nın Yunanlılığına dil uzatma veya kasıtlı bir meydan okuma olarak yorumlanabileceği” gerekçesiyle derneğin tüzüğünü onaylamamıştır¹⁵⁹. Adında bu veya buna benzer ifadeler bulunan derneklerin kurulmasına izin verilmesine ve bu terim, Yunanistan’da coğrafi bir bölgeyi tanımlamak amacıyla resmi belgeler de dahil olmak üzere yaygın bir biçimde kullanılmasına rağmen¹⁶⁰, adında yer alan “Batı Trakya” ifadesi nedeniyle bu derneğin kurulmasına izin verilmemesi ilginçtir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Yunan yargı organlarının “Türk” adı taşıyan veya azınlığın “Türk” kimliğine vurgu yapan azınlık mensuplarının kurduğu veya kurmaya çalıştığı örgütlenmelere karşı belli bir önyargıyla yaklaştığı söylenebilir¹⁶¹. Bu çerçevede, “Türk”, “azınlık” ve hatta “Batı Trakya” ifadelerine

¹⁵⁸ Bu davada gerek başvuru sahiplerinin ileri sürdükleri savlar, gerek hükümetin yaptığı savunma ve gerekse Mahkeme’nin hareket tarzı *Bekir-Ousta ve Diğerleri Yunanistan’a Karşı* davasındakine oldukça benzer olmuştur. Hükümetin savunması aynı doğrultuda olmuş (par. 20, 35), başvuru sahiplerinin iddialarında ise şu noktalar farklılaşmıştır: Derneğin amacı azınlığa mensubiyeti değil, etnisite, dil gibi diğer unsurları da kapsayan ve daha geniş bir kavram olan Türk kültürü içinde kadınların duyarlılığını ve konumunu geliştirmektir. Ayrıca dernek tüzüğüne reddi konusunda verilen karar, oldukça kısadır ve yeterli ölçüde gerekçelendirilmemiştir. Diğer taraftan diğer azınlıklara mensup kişilerin kurduğu “Yunan Kadınları Derneği” gibi derneklere veya Pomaklar veya Romanlar tarafından kurulan derneklere izin verildiği halde bu derneğin kurulmasına izin verilmemesi 14. madde çerçevesinde ayrımcı bir uygulama teşkil etmektedir (par. 21, 33, 36). Öte yandan Mahkeme’nin yürüttüğü mantık ve ulaştığı sonuç da *Bekir-Ousta ve Diğerleri Yunanistan’a Karşı* davası ile hemen hemen aynı olmuştur (par. 22-32, 37-41, 45-47).

¹⁵⁹ Cin, *Yunanistan’daki Müslüman...*, ss. 270-271; GHM, *Minority Rights in Greece*, p. 14.

¹⁶⁰ GHM, *Minority Rights in Greece*, p. 14.

¹⁶¹ İHAM kararlarına rağmen Yunan yargısının bakış açısında ve tutumunda önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Nitekim Dedeoğlu Asliye Hukuk Mahkemesi Mayıs 2009’da hem İHAM kararının ardından yeniden kuruluş dilekçesi veren “Evros İli Azınlık Gençleri Derneği”nin, hem de yeni kurulmak istenen “Batı Trakya Azınlığı Güney Meriç Kültür ve Eğitim Derneği”nin yaptıkları

farklı anlamlar yüklenmekte ve çoğu kez mantık ve dilbilgisi sınırlarını zorlayan yorumlar getirilmektedir. Örneğin “Lozan Antlaşması ile Yunanistan’da sadece Müslüman bir azınlığın varlığı tanındığından bu azınlığın Türk olduğunu iddia etmek, olmayan bir azınlık sorunu yaratma anlamına gelmektedir” veya “Türk kelimesi Türkiye’de yaşayanları, Türkiyelileri, Türk vatandaşlarını tanımlamak için kullanıldığından, bu ifadenin bir dernek isminde yer alması veya azınlığın kimliğini ‘Türk’ olarak tanımlamak, sözkonusu derneklerin Yunan yurttaşlarınca değil, Türkiyelilerce kurulduğu veya Türkiyelilerin Yunanistan topraklarında sürekli bir biçimde yaşıyor oldukları izlenimi yaratmaktadır” gibi. Bu durumda isimlerinin ve/veya tüzüklerindeki amaçların kamu düzenine yönelik bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle uzun bir süredir faaliyetini sürdüren dernekler kapatılmış; yeni kurulmak istenen derneklerin ise tüzükleri onaylanmamış ve faaliyete geçmeleri engellenmiştir. Diğer taraftan “Pomak”, “Roman” ve “Ermeni” isimlerini taşıyan derneklerin kurulmasına ve serbestçe faaliyet göstermesine izin verilmesi ise bu konuda açık ayrımcılık oluşturmaktadır¹⁶². Nitekim Yunanistan’ın bu uygulamalarının etnik kimliğin reddi ve azınlığı bölmeye yönelik politikaları ile de örtüştüğü ve bunun yaşama geçirilme yollarından biri olduğu söylenebilir. Öte yandan bu derneklerin kapatılması veya faaliyete geçmelerinin engellenmesi konusundaki temel gerekçenin “kamu düzenini bozma”ya yönelik “potansiyel bir tehdit” olması, Yunanistan’ın azınlıklara bakışında ve uygulamalarında “şüphe”nin egemen olduğunu ortaya koyan bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bu, aynı zamanda, Yunan toplumuna yaygın olan ve kimi zamanlar resmi söylem ve uygulamalarda da yansımasını bulan “Türk teriminin, Türkiye’ye aidiyet ve sadakat anlamına geldiği, Türkiye’nin ulusal kimliğini ifade ettiği” şeklindeki hakim kanının Yunan yargısı tarafından da paylaşıldığını göstermektedir. Sonuç olarak Yunanistan’ın bu uygulamalarının azınlığın örgütlenme özgürlüğüne yönelik bir müdahale teşkil ettiği açıktır. Nitekim bu durum, Yunanistan’a ilişkin birçok insan

başvuruları, isimlerinde ve tüzüklerindeki azınlık kelimesi ile hangi azınlığın kastedildiğinin açıkça belli olmaması gerekçesiyle reddetmiştir. Çalışmanın yapıldığı sıralarda Bölge Temyiz Mahkemesi’nin konuya ilişkin kararları beklenmektedir. Bu konuda bkz. “Örgütlenme Özgürlüğünde Yasak Sürüyor”, **Gündem**, S. 633, 8 Mayıs 2009, ss. 1, 6.; “Güney Meriç Azınlık Kültür ve Eğitim Derneği ‘Yunan Yargısına’ Takıldı”, Çevrimiçi: http://www.birlikgazetesi.info/?pid=3&id_news=611 Hunault, **a.g.e.**, p. 25, par. 147.

¹⁶² Hunault, **a.g.e.**, p. 25, par. 148; McDougall, **a.g.e.**, p. 7, par. 16.

hakları raporunda da tespit edilmektedir¹⁶³. O halde Yunanistan'ın bu uygulamalarının, Lozan Barış Antlaşması'nın 39. ve 40. maddelerine; Yunan Sevri'nin 7. ve 8. maddelerine; MSHS'nin 27. maddesine; BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2.1 ve 2.4 maddelerine; İHAS'ın 11. maddesine; AGİK 1989 Viyana Kapanış Belgesi'nin 19. paragrafındaki yükümlülüklerine ve özellikle AGİK 1990 Kopenhag Belgesi'nin 9.3, 10.3, 31, 32, 32.2, 32.6 ve 33. paragraflarındaki yükümlülüklerine aykırı olduğu söylenebilir.

3.2.3. MÜLKİYET HAKKI

Özel mülkiyet, liberal demokratik bir siyasal/toplumsal sistemin temelinde yer alan en önemli unsurlardan biridir. Dolayısıyla bu sistem içerisinde özel bir konuma sahip olan mülkiyet hakkı da en başta gelen kişisel/ekonomik haklar arasında yer almaktadır. Azınlık hakları bağlamında değerlendirildiğinde, mülkiyet hakkının negatif haklar arasında yer aldığı, diğer bir deyişle, tüm yurttaşlara tanınan bu haktan, azınlık mensuplarının da eşitlik ve ayrımcılık yapılmaması esasları çerçevesinde yararlandığı söylenebilir.

Yunanistan'da mülkiyet hakkı anayasanın 17. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bu maddenin 1. fıkrasında, mülkiyetin devlet koruması altında olduğu fakat bundan doğan haklardan kamu çıkarlarına aykırı bir biçimde yararlanılamayacağı belirtilmiş; 2. fıkrada ise, kimsenin, ilgili yasa çerçevesinde

¹⁶³ IHF, "Annual Report 1999 – Greece", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6025 (Bundan sonra IHF Yunanistan 1999 Raporu), p. 7; GHM, *Minority Rights in Greece*, pp. 9, 14; IHF, "Report to the OSCE Implementation Meeting on Human Dimension Issues: Greece, Warsaw, 9-19 September 2002", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=520, p. 15; 1999-2008 arasındaki tüm ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yunanistan hakkında düzenlediği insan hakları raporlarında bu konuya değinilmektedir. Ayrıca bkz. HRW 1999 Raporu, p. 12; Theodorides and Dimitrakopoulos, *a.g.e.*, p. 54; McDougall, *a.g.e.*, p. 7-8, par. 17. Ayrıca Hammarberg Yunanistan'a, Müslüman azınlıktan başka azınlıkların varlığını reddetmeye devam etmesinin, azınlık mensuplarının örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde İHAM'a yapacakları başvuruların önemli ölçüde artmasına yol açacağı yönünde uyarıda bulunmuş ve bu ülkeyi İHAM'ın bu konuda almış olduğu kararları hemen uygulamaya geçirmeye davet etmiştir. Bu konuda bkz. Hammarberg, *a.g.e.*, p. 5, 13, par. 16, 55-57. McDougall da Yunanistan'ın Türk ismini taşıyan derneklerin kurulmasına izin verilmemesi şeklindeki uygulamasının, azınlık mensuplarının MSHS'nin 19. ve 22. maddelerinde yer alan ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü haklarını ihlal ettiğini belirtmektedir. McDougall, *a.g.e.*, p. 22, par. 84.

kamu yararına olduğu açık bir biçimde kanıtlanmadıkça ve kamulaştırılmasına karar verildiği tarihteki bedeli tam olarak ödenmedikçe, mülkiyetinden yoksun bırakılamayacağı hükme bağlanmıştır. Tazminat miktarı her durumda yetkili mahkemelerce belirlenecek; bundan yararlananların da rızası olması koşuluyla sözkonusu tazminat, başka bir mülk verilmesi veya bunlara ilişkin haklardan yararlandırılması gibi daha başka yollarla da ödenebilecektir. Maddenin 6. fıkrasına göre, kamu yararına olan veya ülke ekonomisi için genel bir önem arzeden işlerde, bunlar için gerekli olan araziden daha geniş bir alanın kamulaştırılmasına, ancak bir yasayla izin verilebilir ve bu yasada, genel olarak kamu yararına ilişkin konular yanında fazladan yapılan bu kamulaştırmanın koşulları ve şartları da belirtilmelidir. Ayrıca bu maddenin 8. fıkrası ve anayasanın 105. maddesi ile, daha önce din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin kısımda da değinildiği üzere, Ortodoks Kilisesi'ne ait kimi toprakların kamulaştırılamayacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan anayasanın 4/1. maddesi tüm Yunanlıların yasa önünde eşit oldukları hükmünü getirmektedir; bir başka ifadeyle Anayasanın 17. madde hükümlerinden azınlık mensupları da eşit biçimde yararlanabilirler. Bunun yanında Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının mülkiyet hakkı, “mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların... Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiçbir engel çıkartılmayacak... bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak sözkonusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerini... engelleme nedeni olarak öne sürülemeyecektir” hükmünü getiren Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin 16/3 maddesi ile de güçlendirilmiştir.

Bununla birlikte, mülkiyet hakkına ilişkin ihlaller, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının uzun yıllar boyunca en yoğun biçimde şikayet ettiği konuların başında yer almıştır. Gerçekten de hem yaşam ve geçim olanaklarını kısıtlayarak, hem de farklı olduğu için ayrımcı muameleye maruz kaldığını ve ülkede geleceği olmadığını hissettirerek azınlığın göçünü temin etmeye ve nüfusunu azaltmaya çalışan Yunanistan'ın, mülkiyet hakkının kısıtlanmasına yönelik önlemleri, nüfusunun önemli bir kısmı tarımla uğraşan¹⁶⁴ ve dolayısıyla toprağın temel üretim

¹⁶⁴ Net bir istatistiki veriye dayanmamakla birlikte, 1970'li ve 1980'li yıllarda azınlık nüfusunun yaklaşık %80'inin köylerde oturduğu ve tarımla uğraştığı tahmin edilmektedir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 119; Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 77. Günümüzde ise çeşitli nedenlerle (toprağına çeşitli

aracı ve en önemli geçim kaynağı olduğu azınlığı derinden etkilemiştir. Yunanistan'ın bu alandaki uygulamalarının, gerek uzun bir zaman diliminde geçerli olması, gerekse azınlığın büyük bir bölümünü doğrudan veya dolaylı bir biçimde etkilemesi nedeniyle yaygın bir nitelik gösterdiği ve azınlığa yönelik baskı ve ayrımcılığı somut bir biçimde ortaya koyduğu söylenebilir. Başka türlü ifade edilecek olursa, uzun bir süre boyunca birçok azınlık mensubunun günlük yaşam koşullarını ve olanaklarını doğrudan veya dolaylı bir biçimde etkilediğinden, Yunanistan'ın azınlıklara yönelik politikalarının etkileri daha çok bu alandaki uygulamalarda hissedilmiştir. Bununla birlikte gerek anayasada, gerekse ilgili yasalarda mülkiyet hakkının kullanımına ilişkin olarak azınlık aleyhine ayrımcı bir hüküm bulunmadığı; fakat esas ihlallerin uygulamadan kaynaklandığı belirtilmelidir. Diğer bir ifadeyle “genel” olan yasa hükümleri, sadece azınlığa yönelik olarak uygulanmakta veya uygulanmamakta ve neredeyse standartlaşmış yönetsel bir davranış biçimini alan bu uygulamalar, azınlık aleyhine ayrımcılık oluşturmaktadır¹⁶⁵. Diğer taraftan, azınlığın diğer alanlardaki (din ve vicdan, seçme ve seçilme ile örgütlenme ve eğitim) hak ve özgürlüklerine yönelik kısıtlama ve ihlallerin, Kıbrıs sorunu çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine ve/veya Yunan iç politikasındaki gelişmelere paralel olarak 1964 yılından itibaren gündeme gelmeye başlamasına ve özellikle 1980'li yıllarda yoğunluk kazanmasına rağmen, mülkiyet hakkına yönelik uygulamaların 1923'ten (hatta daha da öncesinden) itibaren sürekli bir nitelik gösterdiği ve diğer alanlardaki uygulamaların aksine, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği dönemlerde de duraksamadığı belirtilmelidir. Ancak 1964 yılından sonra ilişkilerdeki gerginleşmenin mülkiyet konusundaki uygulamalara da yansıdığını ve bunların yoğunluğunu ve çeşitliliğini arttırdığını da belirtmek gerekir. Bunda, Yunanistan'ın, 1964 yılından sonra Türkiye Rumlarının Yunanistan'a göçünün hızlanmasını ve nüfusunun azalmasını, Lozan'da iki ülke arasında azınlıklar konusunda kurulan denge ve karşılıklılığın bozulması şeklinde yorumlamasının ve azınlıklara yönelik

yollarla el konan veya arazisini kendisi elden çıkaran azınlık köylülerinin kentlere veya Türkiye'ye göç etmesi, tarımda makineleşmenin artması, kentlerin gerek ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan, gerekse iş ve eğitim olanakları açısından çekim merkezi haline gelmesi vs.) bu oran %47'lere düşmüştür. Bu konuda bkz. Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, p. 24.

¹⁶⁵ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 138.

uygulamalarda elinin daha serbest hale geldiğini düşünmesinin etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu durumda Yunanistan'ın, gerek ülkesindeki Müslüman-Türk azınlığın göç sürecini hızlandırmak, gerekse Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmak için, etkilerinin daha çabuk, net ve yoğun bir biçimde hissedildiği somut ve maddi bir alan olması nedeniyle azınlığa yönelik uygulamalarındaki ağırlığı, mülkiyet konusuna verdiği söylenebilir.

Bu çerçevede Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının mülkiyet konusundaki sıkıntılarının esas olarak ayrımcı uygulamalardan kaynaklandığı ve azınlığın mülkiyet haklarının ciddi biçimde ihlal edildiği söylenebilir. Yunanistan'ın Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının mülkiyet haklarını ihlal eden uygulamalarını, azınlığın yeni taşınmaz mal satın almasının engellenmesine ve bunlar üzerindeki tasarruf haklarının kısıtlanmasına yönelik önlemler ve azınlığın taşınmaz mallarının azalmasını sağlayan önlemler olarak iki ana kategori halinde incelemek mümkündür.

Oldukça az sayıda olan istisnalar dışında, azınlık mensuplarının taşınmaz mal edinmesine izin verilmemesi, ilk kategori altında yer alan ihlallerin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. 1960'lı yılların ortalarından başlayarak 1990'lı yılların başına dek süren bu uygulama yasal dayanağını, 1938 yılında çıkarılan 1366 sayılı yasadan almaktadır. “Sınır ve Kıyı Bölgelerinde Alım-Satım Hakkının Kullanılmasının Yasaklanması Hakkında İhtiyaca Mebni Kanun” adını taşıyan bu yasaya göre, sınır bölgelerinde, kıyılarda, adalarda ve adacıklarda her türlü mal alım-satımı ile zilyetlik hakkının kullanımı, illerde valinin başkanlığında konuyla ilgili memurların katılımıyla kurulan bir komisyonun iznine bağlı olacaktır. Diğer bir ifadeyle bu komisyonların izni olmaksızın kıyı ve sınır bölgelerinde taşınmaz mal alım-satımı veya devri yapılamayacaktır. Kıyı ve sınır kavramlarını geniş yorumlayarak Batı Trakya'nın tümünü sınır bölgesi olarak kapsamına alsa da, bu yasanın, Yunanistan'ın tümü ve tüm Yunan yurttaşları için geçerli olduğunu ve azınlıklar aleyhine ayrımcı bir hüküm içermediğini belirtmek gerekir¹⁶⁶. Ayrıca birçok devletin, stratejik veya güvenliğe ilişkin gerekçelerle veya imar ve planlama

¹⁶⁶ Azınlık mensuplarından Av. Adem Bekiroğlu, Human Rights Watch'a, sözkonusu yasanın esas olarak komünistleri kontrol altında tutmaya yönelik olarak çıkarıldığını açıklamıştır. Bununla birlikte, bu yasanın, İç Savaş veya daha sonrasında Soğuk Savaş yıllarında değil de, Yunanistan'da komünizmin henüz ciddi bir tehdit olarak algılanmadığı 1938 yılında çıkarılmış olması, bu argümanı ciddi olarak zayıflatmaktadır. Bu konuda bkz. HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 32.

gereklerinin yerine getirilmesi gibi amaçlarla ülkesinin belli bölgelerinde mülkiyet transferlerini kontrol altında tutmaya yönelik bir izin sistemi uygulamaya koyduğu göz önünde bulundurulduğunda, Yunanistan'ın bu uygulamasının da içe yönelik egemenlik haklarından kaynaklandığı ve “olağan” olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Ancak, Yunanistan'ın bu konudaki uygulamalarında “normal olmayan” şey, sözkonusu yasa hükümlerinin, azınlığın taşınmaz mal edinimini engellemek amacıyla, ayrımcı bir biçimde ve sadece azınlığa yönelik olarak uygulanmasıdır. Gerçekten de, birçok örnekte, azınlık mensuplarının ilgili komisyonlara yaptıkları başvuruların ya doğrudan reddedildiği, ya da uzun bir süre süruncemede bırakıldığı¹⁶⁷ görülmüştür. Bu çerçevede azınlık bireyleri arasında veya bir Hristiyanın bir azınlık bireyine taşınmaz mal satışı veya devri mümkün olmamış; hatta azınlık mensupları çocuklarına mal bağışında dahi bulunamamışlardır¹⁶⁸. Bununla birlikte, bir Hristiyanın başka bir Hristiyanı veya bir azınlık mensubunun bir Hristiyanı taşınmaz mal satması veya devretmesi sözkonusu olduğunda komisyonlar gerekli izinleri hemen vermişlerdir. Sonuç olarak bu uygulama ile azınlık mensuplarının taşınmaz mal satın alması ve taşınmaz malını Hristiyanlar dışındaki kişilere satması idari önlemlerle engellenmiş, hatta fiili olarak yasaklanmıştır. Bu durumda azınlık köylüleri tasarruflarını yeni arazi satın alarak işletmelerini büyütme yönünde değerlendirememişler; öte yandan toprağı kamulaştırılan veya arazisini kendi isteğiyle Hristiyan bir Yunanlıya satan azınlık köylülerinin ise, ellerine geçen parayla yeni arazi satın alamadıklarından meslekleri olan çiftçiliğı sürdürmeleri mümkün olmamış ve önlerinde, bu parayı başka bir alanda değerlendirmek ve geçimlerini sağlamak üzere kentlere veya mümkün olduğu sürece Türkiye'ye göç etmekten başka seçenekleri kalmamıştır.

Komisyon kararlarına karşı Yunan Yüksek İdare Mahkemesi'nde dava açılabilmesi mümkün olsa da, azınlık mensuplarının, gerek yüksek mahkemenin lehte karar vereceğinden emin olamadıkları için, gerekse buna ilişkin hukuksal sürecin zahmetli, uzun ve oldukça pahalı (kimi durumlarda hukuksal süreç için

¹⁶⁷ Kimi durumlarda başvuru dilekçelerine işlem numarası ve tarihi verilmemiş; belli bir süre sonra başvurusunun durumunu soran kişilere, dilekçelerinin kaybolduğı ve başvurularını yenilemeleri gerektiğı söylenmiştir. Başvurulara protokol numarası verildiğı durumlarda ise, bu başvuruya uzun bir süre yanıt verilmemiştir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 138-139.

¹⁶⁸ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 13.

gerekli olan masrafların, satın alınmak istenen arazi veya konutun bedeli kadar yüksek olabildiği ifade edilmektedir) olmasından dolayı bu yola pek başvurmadığı belirtilmelidir¹⁶⁹. Birçok azınlık mensubu, olumsuz yanıt alacağı veya hiç yanıt alamayacağı düşüncesiyle komisyonlara başvuruda bulunmamış ve gayriresmi yollardan taşınmaz edinme yoluna gitmiştir. Alıcı ve satıcının noterde taşınmaz mal satış vaadi sözleşmesi yapması veya hiçbir belgeye dayanmaksızın tamamen iyiniyete bağlı olarak mülk üzerindeki tüm tasarruf haklarının bir başkasına devredilmesi şeklinde yapılan ve doğal olarak hiçbir resmiyeti bulunmayan bu işlemlerin¹⁷⁰, zaman içerisinde bazı sorunlara yol açtığı belirtilmektedir¹⁷¹. Ayrıca komisyonların genellikle yönetime yakın olan veya yetkililerle iyi ilişkiler geliştirmiş olan azınlık mensuplarına (“torpillilere”, “ispiyon” ve muhbirlere”) taşınmaz satın alma izni verdiği ve böylece sözkonusu izinlerin hiç verilmediği iddiasının önüne geçilmeye çalışıldığı söylenebilir¹⁷².

Yunanistan’ın bu uygulamaları, 1990’lı yılların başından itibaren uluslararası toplumun da dikkatini çekmeye başlamıştır. “[AB] Konsey[i], bu uygulamaların Avrupa Birliği’nin insanların, hizmetlerin ve sermayenin hareket özgürlüğü ve aynı zamanda mülkiyet hakkı ile ilgili normlarına aykırı olduğu yönünde karar almış ve Luxembourg Mahkemesinde dava açmıştır. Mahkeme de bu uygulamayı Roma Anlaşmasının 52. maddesine aykırı bulmuştur”¹⁷³. Bunun üzerine Yunanistan 31 Ağustos 1990 tarihinde yeni bir yasal düzenleme yapmış ve 1366 sayılı yasayı kaldırarak 1892 sayılı yasayı yürürlüğe sokmuştur. Eski yasa gibi bu yeni yasa da bölgede taşınmaz mal alım-satımını komisyonların iznine bağlamışsa da, Yunanistan’ın özellikle 1991’den sonra bu konudaki tutumunu önemli ölçüde değiştirdiği görülmektedir. Bu çerçevede komisyonlara başvuranlara gerekli izinler, ayrımcılık yapılmaksızın verilmeye başlanmış ve böylece azınlık mensuplarının

¹⁶⁹ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 32.

¹⁷⁰ Yörede “helvacı kağıdı” ve “sütüne havale” olarak adlandırılan bu yöntemler için bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 135.

¹⁷¹ Örneğin 1974 yılında “helvacı kağıdı” ile taşınmaz alan veya satan 64 kişi hakkında, resmi satış ruhsatı olmadan taşınmaz alım-satımı yaptıkları gerekçesiyle savcılık tarafından dava açılmıştır. Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 287.

* Birinin düşünce ve davranışlarını başkalarına ileterek çıkar sağlayan kişi anlamına gelen “ispiyoncu” sözcüğü, Batı Trakya yerel ağzında “ispiyon” biçiminde kullanılmaktadır.

¹⁷² Oran, **a.y.**

¹⁷³ Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 20.

taşınmaz mal edinimi tekrar mümkün hale gelmiştir¹⁷⁴. Bu bağlamda, 1990 sonrası süreçte bu konudaki ihlallerin ve buna bağlı olarak azınlığın şikayetlerinin önemli ölçüde azaldığı söylenebilir.

Diğer taraftan, azınlık mensuplarına, yeni inşaat, onarım ve tadilat izinlerinin ayrımcı bir biçimde verilmemesi şeklindeki uygulamanın da, bu kategoride yer alan başka bir ihlal olduğu söylenebilir. Bu çerçevede tüm yurttaşlardan istenen inşaat ve onarım izinleri, “bölgenin mimari ahenginin korunması”, “bölgesel kültürün korunması” ve “imar, çevre ve kadastroyla ilgili düzenlemelere uyulması” gerekçeleriyle Batı Trakya bölgesinde daha sıkı bir kontrole tabi tutulmuş¹⁷⁵; bununla birlikte izin talebinde bulunan kişinin Hristiyan bir Yunanlı olması halinde izin hemen verilirken, azınlık mensuplarının başvuruları, daha önce de açıklandığı üzere, farklı bir prosedüre tabi tutulmuş ve uzun süreler sürüncemede bırakılmış ya da reddedilmiştir¹⁷⁶. İkinci Bölümde Yunanistan’ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaları kısmında değinildiğinden burada daha fazla ayrıntısına girilmeyecek olan bu uygulamaların, azınlığın mülkiyetinden yararlanma ve onu geliştirme hakkını önemli ölçüde kısıtladığı belirtilmelidir. Bu konudaki ihlallerin de 1990 sonrası süreçte önemli ölçüde azaldığı ve başvuruda bulunan azınlık mensuplarına gerekli izinlerin verilmeye başlandığı görülmektedir¹⁷⁷.

Azınlığın sahip olduğu taşınmaz malların azaltılmasına yönelik önlemlerden ilki, Hristiyan Yunanlıların azınlığın arazilerini satın almalarının ve Batı Trakya’ya yerleşmelerinin teşvik edilmesidir. Bu amaçla 1966 yılında Yunan Merkez Bankası ile Yunan Ziraat Bankası arasında özel bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, “Trakya Müslümanlarına ait arazileri, zirai yapıları, Yunan vatandaşı ve Hristiyan dinine mensup Elenlerin satın almaları”¹⁷⁸ amacıyla verilecek olan krediler, ilk ödemesi verildiği tarihten iki yıl sonra başlamak üzere, 20 yıl vadeli olacak ve diğer kredilerden farklı olarak taşınmaz bedeli yanında satış işlemi için gerekli tüm vergi, harç ve diğer masrafları da kapsayacaktır. Diğer taraftan kredi sözleşmesinde, kredinin kötü amaçla kullanılması, diğer bir ifadeyle kredinin azınlığın

¹⁷⁴ Bu konuda bkz. HRW 1992 Raporu, p. 2 ve HRW 1999 Raporu, p. 10.

¹⁷⁵ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 110.

¹⁷⁶ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 109-110 ve 139; Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 70-71; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁷⁷ HRW 1992 Raporu, s. 1-2.

¹⁷⁸ Mustafa Gürsel, “Batı Trakya’da Bugünkü Durum-3”, **Milliyet**, 21 Ekim 1977, s. 6.

taşınmazlarının satın alınması dışında bir iş için kullanıldığının tespiti halinde derhal geri istenebileceği belirtilmektedir¹⁷⁹. Bu kredilerden, doğal olarak, azınlık mensuplarının faydalandırılmadığını belirtmek gerekir. Diğer taraftan, 1960 ve 1970’li yıllarda Ulahların, 1990’larda ise Doğu Bloku ülkelerinden göç eden Yunan kökenlilerin öncelikli olarak Batı Trakya’ya yerleşmeleri teşvik edilmiştir. Bu çerçevede bölgeye yerleşme niyetinde olan bu kişilere bir yandan arazi ve konut satın alabilmeleri için yukarıdakine benzer şartlarda krediler sağlanırken, diğer yandan da azınlığın sahip olduğu toprakların kamulaştırılmasıyla kurulan örnek yerleşim sitelerinde inşa edilen konutlar ucuz fiyatla ve çeşitli ödeme kolaylıklarıyla dağıtılmıştır. Azınlığın sahip olduğu arazileri yasal yollarla azaltmayı amaçlayan bu uygulamanın azınlığın mülkiyet haklarına yönelik doğrudan bir ihlal oluşturduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte, hem yukarıda belirtilen kredilerden azınlığın yararlandırılmamasının, hem de özel ve kamu bankalarının azınlık mensuplarına tarımsal ve diğer amaçlarla kredi vermemesinin ayrımcı bir uygulama teşkil ettiği ve azınlığın taşınmazlarının satın alınmasının özendirilmesine yönelik uygulamaların da, bölgenin demografik yapısını ve mülkiyet dağılımını¹⁸⁰ değiştirmeye yönelik olduğundan en azından azınlık karşıtı bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür¹⁸¹.

Çoğu kez haklı bir nedene dayanmadan ve kamusal ihtiyacı aşacak bir biçimde, özellikle azınlığın sahip olduğu taşınmaz malları azaltmak amacıyla yapılan ve bu haliyle azınlığın toprak kaybında en büyük paya sahip olan (azınlığın sahip olduğu arazilerin yaklaşık yarısının kamulaştırma nedeniyle elden çıktığı tahmin edilmektedir¹⁸²) kamulaştırmalar, azınlığın mülkiyet haklarına yönelik en önemli ihlallerden biri olmuştur. Bu ihlallerin, devletin içe karşı egemenlik yetkilerinden kaynaklanan ve kamusal ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli olan

¹⁷⁹ Gürsel, “Batı Trakya’da Bugünkü Durum-3”, s. 6.

¹⁸⁰ Bu uygulamanın esas amacının, azınlığın tarlalarının satın alınarak bölgedeki nüfusunun düşürülmesi olduğunu ifade eden Kurtuluş, bedeli 100.000 drahmi olan tarlaya 500.000 drahmi teklif edildiğini ve bu miktar üzerinden kredi alındığını belirtmektedir. Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 153.

¹⁸¹ Oran, arazisi her an rayiç bedelinin altında kamulaştırılabilecek olan ve eline geçen parayla yeni arazi satın alamayacağını bilen ve tüm mallarını satarak Türkiye’ye yerleştiği takdirde rahat edebileceğini düşünen azınlık mensuplarının, Hristiyan Yunanlıların bu özel kredi sayesinde arazisine rayiç bedelinin de üzerinde verebilecekleri fiyat teklifleri karşısında kayıtsız kalamayabileceğini ve olayın bu yönüyle de değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 121.

¹⁸² Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 47.

kamulaştırmanın doğrudan doğruya kendisinden değil, azınlığa karşı ayrımcı bir biçimde uygulanmasından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Gerçekten de azınlığın bu konuda dile getirdiği şikayetlerin, devletin yetkisine veya kamulaştırmaların özüne ve gerekliliğine ilişkin olmadığı; uygulanma biçimi üzerinde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Yunanistan'ın Batı Trakya'da gerçekleştirdiği kamulaştırmaların iki yasal dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, topraksız çiftçilere arazi dağıtılmasına ve hayvancılıkla uğraşan göçebelerin yerleştirilmesine ilişkin 2185/1952 sayılı yasadır. Sahibi tarafından işlenen arazinin 500 dönümden fazlasının, sahibi tarafından işlenmeyen arazinin ise 250 dönümden fazlasının kamulaştırılmasını öngören bu yasa çerçevesinde kimi azınlık mensuplarının toprakları da kamulaştırılmıştır¹⁸³; ancak çoğunluğu orta ve küçük mülkiyet sahibi olan azınlık köylülerinin bu uygulamadan çok fazla etkilenmediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte kamulaştırılan bu arazilerin çoğunlukla Hristiyan köylülere dağıtıldığı ve topraksız azınlık mensuplarının bundan fazla faydalandırılmadığını belirtmek gerekir¹⁸⁴. Kamulaştırmanın ikinci dayanağını oluşturan ve anayasadan kaynaklanan kamu yararı gerekçesi ve kamusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılan kamulaştırmalar ise, birçok azınlık mensubunun toprağının elden çıkmasına yol açmış ve azınlığı geniş ölçüde etkilemiştir. Bu çerçevede, 1978'de Gümölcine'de sanayi sitesi yapımı için 4000 dönüm tarla; 1980'de Gümölcine'de Trakya Demokritos Üniversitesinin inşaatı için 3200 dönüm ekim alanı; aynı yıl askeri bölge için 4300 dönüm alan ve 1978'de Örnek Yerleşim Sitesi kurulması için 2000 dönüm arazi kamulaştırılmıştır. Öte yandan 1984 yılında Gümölcine'ye bağlı Şapçı'da (Sappe) tarım açık cezaevi yapılması için yaklaşık 6000¹⁸⁵ dönüm tarım arazisinin kamulaştırılmasına karar verilmişse de, Yunan

¹⁸³ Bu konuda bazı örnekler için bkz. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 155-157.

¹⁸⁴ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 122.

¹⁸⁵ Kamulaştırılmasına karar verilen bu arazinin büyüklüğü konusunda çelişkili rakamlar mevcut olduğu belirtilmelidir. Human Rights Watch'un 1991 tarihli raporuna göre söz konusu arazi 6.000 dönümdür. Aynı kuruluşun 1992 tarihli raporunda ise aynı arazinin 16.000 dönüm olduğu belirtilmekte ve 21 Kasım 1991 tarihinde Gümölcine valisinin yayınladığı bir genelgeyle bunun 10.000 dönüme düşürüldüğü ifade edilmektedir. ABTTF'ye göre ise tarım açık cezaevi yapılması için kamulaştırılacak arazinin büyüklüğü 24.000 dönümdür. Milliyet Gümölcine muhabiri Mustafa H. Mustafa, kamulaştırılması planlanan arazinin 5.744 dönümünün azınlık mensuplarına ait olduğunu belirtirken, aynı gazetenin bir başka muhabiri olan Hülya Emin Tanpınar ise, bölgede azınlık mensuplarına ait 15.000 dönüm arazinin kamulaştırılmak istendiğini ifade etmektedir. Bu noktada Oran'ın 24 Temmuz 1984 tarihli cumhurbaşkanlığı kararnamesine atfen verdiği 6.000 dönüm rakamı,

hükümeti yoğun itirazlar sonucunda 1992 yılında bu kararı kaldırmıştır. Bu kamulaştırmaların ayrımcı bir biçimde uygulamaya konduğu, ağırlıklı olarak azınlığa ait arazileri hedef aldığı; çoğu kez kamusal ihtiyacı aştığı; kamulaştırma bedellerinin düşük tutulduğu ve esas olarak azınlığın topraklarını azaltarak önemli sayıda insanı göçe zorlamak amacıyla gerçekleştirildiği söylenebilir¹⁸⁶. Gerçekten de üniversite için kamulaştırılan arazinin %85'i, sanayi sitesinin %90'ı, Örnek Yerleşim Sitesinin %85'i ve tarım açık cezaevi için kamulaştırılmasına karar verilen arazinin de %95'i azınlığın sahip olduğu topraklarından oluşmaktadır¹⁸⁷. Nitekim kamulaştırılan arazilerde ancak uzun yıllar geçtikten sonra faaliyete girilmesi de, esas amacın azınlığın temel geçim kaynağı olan topraklarının azaltılması ve azınlık mensuplarının bölgeden uzaklaştırılması olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca bu kamulaştırmaların azınlığın en verimli toprakları üzerinde yapılması ve buna karşı ileri sürülen itirazların dikkate alınmaması da bu tespiti doğrulamaktadır. Üniversite için yapılacak kamulaştırma konusunda Rodop valiliğine başvuruda bulunan azınlık mensupları, kamulaştırılacak arazinin en değerli ve verimli topraklardan oluştuğunu belirtmişler ve bunun yerine bu bölgenin karşısında yer alan, yine azınlığa ait topraklardan oluşan ancak verimsiz olan arazinin kamulaştırılmasını önermişler, ancak bu öneri reddedilmiştir¹⁸⁸. Yine bu konuda, arazinin tümünün kamulaştırılmasından vazgeçilmesi koşuluyla, kamulaştırılmasına karar verilen bölgede 500 dönüm toprağın bedelsiz olarak verilmesi teklif edilmiş; ancak bu öneri de reddedilmiştir¹⁸⁹. Sanayi sitesi inşa edilecek arazinin de en verimli topraklardan oluştuğunu belirten azınlık mensupları, buranın fabrika arazisi olarak değerlendirilmemesi gerektiği düşüncesiyle, hem daha büyük ve gelişen bir bölge olması, hem daha rahat ulaşım olanaklarına sahip olması ve hem de topraklarının çorak olması dolayısıyla Kavala'nın sanayi sitesi kurulması için daha elverişli

diğerleri arasında en gerçekçi rakam olarak gözükmektedir. Bu konuda bkz. HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 36; HRW 1992 Raporu, p.5; ABTTF, "Diğer Haksızlıklar – Tarım Sektöründe Baskı ve Ayrım Önlemleri", Çevrimiçi: <https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=66&arsiv=1&typ=1>; Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, ss. 49-50; Mustafa H. Mustafa, "Batı Trakya'da İstimlak", **Milliyet**, 23 Şubat 1989, s. 8; Hülya Emin Tanpınar, "Tapular Toplanıyor", **Milliyet**, 25 Kasım 1991, s. 17.

¹⁸⁶ Bu konuda bkz. Mustafa Gürsel, "Batı Trakya'da Bugünkü Durum-1", **Milliyet**, 19 Ekim 1977, s. 6.

¹⁸⁷ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 35; HRW 1992 Raporu, s. 5; Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 47.

¹⁸⁸ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, ss. 48-49.

¹⁸⁹ HRW 1991 raporu, s. 35.

olduğunu ifade ederek buraya kurulmasını teklif etmişler; ancak bu öneri reddedilmiştir. Diğer taraftan Yunanistan'ın en büyük üniversitesi olan Selanik Üniversitesinin 640 dönümlük bir alanda kurulu olduğunu belirten azınlık mensupları Demokritos Üniversitesi için kamulaştırılacak 3200 dönümlük alanın aşırı yüksek olduğunu ileri sürerek itiraz etmişlerdir. Nitekim bu konudaki inşaat çalışmaları kamulaştırma tarihinden 10 yıl sonra başlamış ve sadece 6 dönümlük bir alanda inşaat yapılmıştır. Ayrıca sanayi sitesi için kamulaştırılan alanın sadece 2000 dönümlük kısmında inşaat yapılması ve geri kalan kısmın tarım yapılması için köylülere kiraya verilmesi ve Örnek Yerleşim Sitesi için kamulaştırılan arazinin boş kalan kısımlarının da uygun fiyat ve ödeme kolaylıklarıyla satışa çıkarılması, sözkonusu kamulaştırmaların kamusal ihtiyaçtan fazla olduğunu ve esas amacın azınlığın topraklarının azaltılması olduğunu ortaya koymaktadır¹⁹⁰. Öte yandan kamulaştırmalarda, oldukça verimli olmasına rağmen bu arazilerin verimlilik derecelerinin düşük tespit edilmesi ve bunun sonucunda kamulaştırma bedelinin saptanması için temel alınacak rayiç bedellerinin oldukça düşük olması, azınlığın sıklıkla dile getirdiği bir başka şikayet olmuştur. Ayrıca anayasanın 16/2. maddesinde yer alan kamulaştırma bedelinin, istendiği takdirde başka bir taşınmaz verilmesi şeklinde ödenebileceğini belirten hükmün de, azınlığın taşınmazlarına yönelik kamulaştırmalarda uygulanmadığını belirtmek gerekir. Sonuç olarak, kamulaştırmaların özü itibarıyla değil, ancak azınlığın sahip olduğu arazilerin azaltılması amacıyla ayrımcı bir biçimde uygulanmasının, azınlığın mülkiyet haklarına yönelik ciddi bir ihlal oluşturduğu söylenebilir.

Zaman içinde çok fazla bölündüğünden ekonomik verimliliği düşen arazilerin birleştirilerek yeniden dağıtımına yönelik bir uygulama olan *anadazmos*'un (arazi bütünlmesi) ayrımcı bir biçimde uygulanması da azınlığın elindeki verimli arazileri yitirmesinde önemli bir etken olmuştur¹⁹¹. Buna ilişkin 821/1948 sayılı yasaya göre, toprağı alınan kişilere eşdeğer verimlilik ve miktarda yeni toprak verilmesi şeklinde gerçekleştirilecek olan bu uygulamaya ancak, belli bir bölgede oturanların yarısından fazlasının dilekçe ile başvuruda bulunması halinde gidilebilecektir. Ancak yasanın

¹⁹⁰ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, ss. 48-49.

¹⁹¹ Azınlık mensuplarının sahip olduğu toprakların yaklaşık %15'inin *anadazmos* uygulaması sonucunda elden çıktığı belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Gürsel, "Batı Trakya'da Bugünkü Durum-1", s. 6.

2/2. maddesi, sulama ve drenaj gerekleri ile sel baskını tehlikesinin bulunduğu bölgelerde bu uygulamaya zorunlu olarak gidilebileceğini hükme bağlamaktadır. Bu çerçevede, bu gerekçelerin hiçbiri geçerli olmamasına rağmen, özellikle 1974 yılından itibaren Batı Trakya’da *anadazmos*, valilerin takdiriyle zorunlu bir biçimde uygulanmıştır. Bu noktada, azınlığın uğradığı hak kayıplarının ve mülkiyet hakkına yönelik ihlallerin, *anadazmosun* bizzat kendisinden değil, azınlığa karşı ayrımcı bir biçimde uygulamaya konmasından kaynaklandığı belirtilmelidir. Bu çerçevede toprağın verimlilik derecesini ve miktarını tespit edecek olan komisyonlarda azınlık mensuplarına ya hiç yer verilmemiş; ya da bu kişilerin sayısının mümkün olduğunca düşük tutulmasına çalışılmıştır¹⁹². Öte yandan görevli komisyonlar çoğu kez bildirimde bulunmadan gelerek tespit yapmış ve karar almıştır. Bu durumda azınlık mensupları komisyonun tespitlerine anında itirazda bulunamamışlar; daha sonra yapılan itirazlar ise dikkate alınmamıştır. Hatta çoğu durumda azınlık mensupları komisyonun işlemlerinden ve kararından, ancak *anadazmos* uygulamasına geçildiğinde haberdar olmuştur. Ayrıca komisyonlar hemen hemen her zaman azınlığın topraklarının verimlilik derecesini düşük göstermişlerdir. Bunun sonucunda, azınlığa çoğunlukla daha kötü yerlerden toprak dağıtılmış; bunların verimliliği, *anadazmosa* kattığı toprağıinkiyle aynı fakat miktarı düşük olmuş; veya tam tersi, miktarı fazla olmakla birlikte verimliliği düşük olmuştur¹⁹³. Sonuç olarak *anadazmosun* ayrımcı bir biçimde uygulanmasıyla, önemli hak kaybına uğrayan azınlığın sahip olduğu toprak miktarının azaldığı veya kalitesinin düştüğü ve bunun da mülkiyet hakkının ihlalini oluşturduğu söylenebilir.

Azınlığın sahip olduğu arazilerin mülkiyeti konusunda mevcut durumu sorun haline getiren bazı uygulamalar da azınlığın mülkiyet haklarına yönelik ihlaller arasında yer almaktadır. Batı Trakya’nın uzun yıllar boyunca modern anlamda

¹⁹² Örneğin, yarısını Müslüman-Türk azınlık mensuplarının oluşturduğu Ambarköy’de gerçekleştirilecek *anadazmos* için gerekli komisyona üye seçimi için 9 Ağustos 1977 tarihinde yapılan toplantıda azınlık mensupları, komisyonun 3 üyesinin Hristiyanlardan, 3 üyesinin de azınlık mensuplarından oluşmasını önermişlerse de, toplantı sırasında 10 azınlık mensubu ağır biçimde darp edilmiş ve bunun sonucunda komisyonun tüm üyeleri Hristiyan yurttaşlardan oluşmuştur. Mustafa Gürsel, “Batı Trakya Türkleri, ‘Yunanlılar Toprağımızı Almak İstiyorlar’ Diyor”, **Milliyet**, 12 Ekim 1977, s. 8. Bu konuda ayrıca bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 123; Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁹³ Oran, **a.y.**; Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 154; Mandacı ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 20; Hülya Emin Tanpınar, “Batı Trakya’da ‘Toprak’ Oyunu”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1991, s. 11; Hülya Tanpınar, “Batı Trakya Huzursuz”, **Milliyet**, 16 Ağustos 1993, s. 17.

kadastronun çıkarılmamış olması; gerek birçok savaş yaşanması, gerekse işgallere uğramış olması dolayısıyla bölgede mülkiyet düzeninin oldukça karışık bir durum arz etmesi; azınlığın toprak mülkiyetinin çoğu kez yeni tarihli ve arazi sınırlarını açık bir biçimde saptayan Yunan tapularına değil, eski tarihli Osmanlı tapularına dayanması ve çeşitli nedenlerle bunların da birçoğunun kayıp olması ve azınlığın, İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerçekleştirilen bir toprak sayımında, yeni vergi gelmesinden çekinerek arazisini beyan etmemesi veya eksik beyan etmesi durumları, bu uygulamaların yaşama geçirilmesini kolaylaştıran etkenler olmuşlardır. Bu bağlamda sözkonusu uygulamalar, zilyetliğin tanınmaması, tapunun tanınmaması ve hazine toprağının fuzuli işgali iddiasının ileri sürülmesi şeklinde gündeme gelmiş ve azınlığın mülkiyetinde bulunan ve/veya işlediği topraklara el konulmasına yol açmıştır.

Hristiyanların aksine, azınlık köylüsünün toprak üzerindeki zilyetliği mülkiyet karinesi olarak kabul edilmemiştir. Bu durumda tarlaları, Hristiyan köylülerin tecavüzüne uğrayan azınlık mensupları toprak üzerindeki zilyetliklerini kanıt göstererek çeşitli makamlara başvuruda bulunmuşlar, ancak olumlu bir sonuç elde edemedikleri gibi çoğu kez haksız duruma da düşmüşlerdir. Seyrek olmakla birlikte 1960'lı yılların başından itibaren görülmeye başlayan¹⁹⁴ bu uygulamanın 1974'ten sonra¹⁹⁵ ve özellikle KKTC'nin ilanından sonra yoğunluğunu arttırdığı söylenebilir. Örneğin Kasım 1983'te İnhanlı köyünde tarlalarının bir bölümünün Hristiyan köylülerce sürüldüğünü fark eden azınlık köylüleri yetkili makamlara şikayette bulunmuşlar; ancak bundan bir sonuç alamayınca sürülen tarlaları bozmuşlar ve müdahale eden jandarma tarafından suçüstü mahkemesine sevk edilmişlerdir¹⁹⁶. Aralık 1984'te Küçük Müsellim köyünde Hristiyan köylülere verilmek istenen azınlığa ait toplam 500 dönümlük arazinin ekili olan 100 dönümlük

¹⁹⁴ 1960'da Hemitli kışlağının 2500 dönümlük kısmına, 1963'te Boyacılar da azınlığa ait 1000 dönüm toprağa ve 1973 yılı başlarında Gümölcine'nin Kargılısarica köyünde azınlığa ait 1600 dönüm araziye el koyan devlet bunları Hristiyan köylülere dağıtmıştır. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 156-157.

¹⁹⁵ Nisan 1974'te Gümölcine'ye bağlı Arabacıköy ve Bekirli'de, devlet el koyduğu azınlığa ait toplam 500 dönümlük araziye Hristiyan köylülere dağıtmıştır. Temmuz 1974'de Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerçekleştirilmesinden sonra Meşe köyünde azınlığa ait 1280 dönüm tarla Hristiyan Yunanlılar tarafından sürülüp ekilmiş, resmi makamlara başvuruda bulunan azınlık mensupları ise herhangi bir sonuç elde edememişlerdir. Yine aynı dönemde Gümölcine'ye bağlı Demirbeyli'de azınlığın 110 dönüm toprağına Rodop valiliğinin kararıyla el konmuş ve Yunanlılara dağıtılmıştır. Bu konuda bkz. Kurtuluş, **a.g.e.**, ss. 56-57, 157.

¹⁹⁶ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 125.

kısmı Hristiyan çiftçilerce bozulmuş; yetkili makamlara yaptıkları şikayetlerden bir sonuç elde edemeyen azınlık köylüleri kendilerine ait bu arazilere yeniden girerek ekmişlerdir¹⁹⁷. Aynı şekilde Kasım 1987’de Gümölcine’de azınlığa ait 94 dönümlük bir arazi Rodop valisinin kararıyla hazine malı olduğu gerekçesiyle Hristiyan köylülere dağıtılmış; bu tarlaları sürmeye gelen Yunan köylülerle azınlık mensupları arasında tartışmalar yaşanmıştır. Bir başka örnek de İskeçe’nin Gökçeler köyünden verilebilir: Azınlık köylülerinin eskiden beri kullandığı yaklaşık 200 dönümlük köy merası 25 Ocak 1989 günü İskeçe valisinin talimatıyla Müslümanlardan alınmış ve Hristiyan köylülere verilmiştir¹⁹⁸. Bundan birkaç gün sonra, Gümölcine’nin Karagözlü köyünün 120 dönümlük merası da aynı akıbete uğramıştır¹⁹⁹.

Bu konudaki diğer bir uygulama ise Osmanlı tapularının veya arazi üzerinde mülkiyeti gösteren harita benzeri diğer belgelerin tanınmaması olmuştur. Aslında 1914 yılında çıkarılan 147 sayılı yasaya göre Osmanlı tapuları Yunanistan’da geçerlidir. Osmanlı Arazi Kanunnamesi’nin “itirazsız ve kesintisiz 10 yıl devlet toprağını elinde bulunduran ve işleyen kimse... o toprağın tasarruf hakkına sahip olur ve kendisine, harç istenmeksizin, yeni bir tapu verilir” hükmünü getiren 78. maddesini Yunanistan’da geçerli sayan bu yasanın hükümleri, 12 Kasım 1929 tarihinde çıkarılan 11 sayılı kral kararnamesi ile de teyit edilerek güçlendirilmiştir²⁰⁰. Bununla birlikte, Hristiyan bir köylünün elinde olduğu sürece geçerli sayılan bu tapular veya diğer belgeler, azınlık mensubunun elindeyse geçerli sayılmamış ve/veya yetkili makamlarca yanlış bir biçimde yorumlanmıştır²⁰¹. Aşağıda İnhanlı Olayı’nda tekrar değinilecek olan bu uygulamanın bir örneğini, 1970 yılında Kösehallı köylülerine ait 570 dönüm mülkün hazine arazisi olarak tescil edilmesi oluşturmaktadır. 1960 yılında köye gelen harita-kadastro memurları köy çevresinin haritasını çıkarmışlar ve harita üzerinde mülk veya köyün ortak malı olan mera gibi

¹⁹⁷ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 134.

¹⁹⁸ Bu konuda bkz. Reha Muhtar ve Mustafa H. Mustafa, “Batı Trakya’da Türkler Çemberde”, **Milliyet**, 26 Ocak 1989, s. 1 ve 13.

¹⁹⁹ Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, ss. 51-52 Reha Muhtar ve Mustafa H. Mustafa, “Gümölcine’de Yine İşgal”, **Milliyet**, 28 Ocak 1989, s. 11.

²⁰⁰ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 125.

²⁰¹ Osmanlı tapularının veya bu dönemden kalan haritaların geçerli sayılmaması konusunda Yunan mahkemelerinin temel gerekçesi, buralarda sınır belirleyen işaretlerin artık ortadan kalkmış olması olmuştur. Bu konuda bkz. Mustafa Gürsel, “Batı Trakya’da Bugünkü Durum-2”, **Milliyet**, 20 Ekim 1977, s. 6.

arazilerin tespitini yapmışlardır. 1970 yılında köyün bağlı olduğu Karagözlü Nahiye Müdürlüğü Kösehallı köyünün haritasını tekrar çizdirmeye karar vermiş; ancak bu yeni haritada, köyün topraklarının en verimli kısmında 25 aileye ait ½ ila 25 dönüm arasında değişen ve 50-60 parçadan oluşan 570 dönüm özel mülkiyetteki arazi, hazine arazisi olarak tespit edilmiş ve köylülerden hazine arazisini işledikleri için kira bedeli istenmiştir²⁰². 1977 yılında Kireçler köyünün vakıf olarak işlettiği 2700 dönümlük araziye, Hazine malı olduğu iddiasıyla el konmaya çalışılması da bu konudaki bir başka örnektir. 1932 yılında yapılan bir kadastro ve haritalama çalışmasında sözkonusu arazinin Kireçler köyüne ait olduğu kabul edilmiştir. 1952’de belediye bu arazinin 300 dönümlük bir kısmında bir koru kurdurmuşsa da, köy halkı mahkemeye başvurarak hem bu toprakların kendi malları olduğunu mahkemeye onaylatmış, hem de mahkeme kararıyla arazideki fidanları söktürmüşlerdir. Bunun yanı sıra, köy halkının elinde toprakların sınırlarını belirleyen Osmanlı döneminden kalma bir harita da bulunmaktadır ve burada sınırları belirleyen işaretlerin tümü varlığını sürdürmektedir. Ancak gerek kadastro kayıtları, gerek Yunan mahkemelerinin 1952’de verdiği karar, gerekse harita, bu topraklar üzerinde azınlığın mülkiyetinin kanıtlanması için yeterli görülmemiş ve 1977 yılında sözkonusu arazilerin Hazine malı olduğu iddiasıyla dava açılmıştır²⁰³. Bu uygulamanın başka örneğini ise 1990 yılında Uysallı (İsalon) köylülerinin topraklarına el konması oluşturmaktadır. Yunan makamları, 1932-33 yıllarında Sovyet topoğrafırlarca yapılan haritalarda mera olarak görüldüğü gerekçesiyle, Osmanlı tapularıyla mülkiyeti kanıtlandığı halde 350 dönüm araziye el koymuştur²⁰⁴.

“Hazine arazisinin fuzuli işgali” iddiası, azınlığın sahip olduğu topraklara el konmasındaki bir başka yöntem olmuştur. Esas olarak 1974 yılından sonra uygulanmaya başlanan bu yöntemin 1983 yılından sonra hız kazandığı görülmüştür. Bu çerçevede azınlığın yıllardan beri işlediği toprakların aslında hazine arazisi olduğu iddia edilmiş, araziye işleyen azınlık mensupları fuzuli işgalci ilan edilerek hapis cezalarına çarptırılmış ve el konan bu topraklar da çoğu kez bölgedeki Hristiyan köylülere dağıtılmıştır. Yukarıda zilyetliğin tanınmaması kısmında

²⁰² Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 50-51.

²⁰³ Gürsel, “Batı Trakya’da Bugünkü Durum-2”, s. 6.

²⁰⁴ Oran, **Yunanistan’ın Lozan...**, s. 52.

değınilen 1983 yılında İnhanlı köyündeki olayda suçüstü mahkemesine çıkarılan azınlık köylüleri devlet arazisini fuzuli işgal iddiasıyla yargılanmış ve belediye başkanının bu toprakların köy halkına ait olduğu ve kamunun bir hakkı bulunmadığı şeklindeki lehte ifadesine rağmen sekiz azınlık mensubu suçlu bulunarak birer yıl hapis ve 150.000'er drahmi para cezasına çarptırılmıştır. Diğer yandan yine Kasım 1983'te Mustafaçova'nın çeşitli köylerinde yıllardır işledikleri arazilerini ekerken “yakalanan” 5 kişi de Hazine arazisini ettikleri suçlamasıyla mahkemeye sevk edilmiş, İskeçe'de devlet arazilerine son zamanlarda sistemli bir saldırının başladığını iddia eden ve bu olaylarla İnhanlı olayları arasında bağ olduğunu öne süren savcı, ibret olması için üst sınırdan ceza verilmesini talep etmiş; yapılan yargılama sonucunda suçlu bulunan sanıklar ikişer yıl hapis ve 500'er drahmi para cezasına çarptırılmışlardır²⁰⁵.

Bu çerçevede 1982-1983 yıllarında İskeçe'ye bağlı İnhanlı (Evlalon) köyünde azınlık mensuplarına ait olan arazilere ilişkin yaşanan olaylar da bu bağlamda incelenebilecek ilginç bir örnek olay teşkil etmektedir. Azınlığın karşılaşmış olduğu ayrımcılık, baskı ve haksızlıklara karşı tepkisini ilk kez açıkça ortaya koyduğu ve pasif bir direnişge geçtiğı ve Türk basınının geniş bir biçimde yer vermesinin bir sonucu olarak Türkiye'de büyük bir tepki doğuran bu olay, kısa sürede Türkiye ile Yunanistan arasında uluslararası bir sorun boyutu kazanmıştır. Öte yandan yukarıda incelenen Yunanistan'ın mülkiyete ilişkin uygulamalarının birçoğunu bu olayda toplu halde görmek mümkündür. Diğer bir deyişle, Yunan makamları İnhanlı köylülerinin tarlalarına el koyabilmek için, kamulaştırma, zilyetliğı tanımama, tapuyu tanımama, tapuyu yanlış yorumlama ve fuzuli işgal iddiası dahil olmak üzere tüm yolları denemişlerdir.

Olayların başlangıcı, Yunan Tarım Bakanlığı'nın, 2185/1952 sayılı yasa çerçevesinde bu soruna konu olan 1.800 dönüm büyüklüğündeki arazinin de içinde bulunduğu toplamda 3.200 dönümlük bir arazinin kamulaştırılmasına karar verdiğı 1953 yılına dek gitmektedir. Yapılan itirazlar üzerine 1956 yılında İskeçe Kamulaştırma Komisyonu, 1872 tarih ve 103 sayılı Osmanlı tapusuna göre,

²⁰⁵ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 133-134. Yine Mart 1989'da İskeçe'nin Kırköy köyünde kendilerine ait tapulu araziye sürmek isteyen 3 azınlık mensubunun polis tarafından yakalanarak, devlet arazisini fuzuli işgal iddiasıyla suçüstü mahkemesine çıkarılması da bunun bir başka örneğini oluşturmaktadır. “Üç Batı Trakyalı”, **Milliyet**, 24 Mart 1989, s. 12.

kamulaştırmaya konu olan bu arazinin 80 yıldan fazla bir süredir Hatipoğlu Hüseyin ve İdris Ağa oğlu Molla Mustafa'nın mülkiyetinde olduğu, bunun miras yoluyla o sırada 27 kişi olan varislere intikal ettiği ve arazi miras yoluyla parçalandığı için varislerden hiçbirinin yasadaki kamulaştırma sınırı olan 500 dönümden fazla toprağa sahip olmadığı gerekçeleriyle bu kamulaştırma kararını bozmuştur²⁰⁶. Bunun üzerine Hazine, Yunan Devlet Mülkleri Şurası nezdinde itirazda bulunmuş; ancak Şura, 1969 yılında aldığı bir kararla bu iki kişinin ve dolayısıyla varislerinin arazi üzerindeki özel mülkiyetini tanımış ve kamulaştırmanın yasal olmadığını açıklamıştır. Şura, bu kararında, Osmanlı Arazi Kanunnamesi'nin 78. maddesini Yunanistan'da geçerli sayan 147/1914 sayılı yasanın 2/4. maddesine göre devlet arazisini 10 yıl süre ile kesintisiz ve itirazsız olarak işleyen kişilerin, tapusu olmasa bile, 20 Mayıs 1917 tarihine kadar bu mülke tasarruf ve kesin yerleşme hakkı kazandıklarını hatırlatarak, önemli olanın, sözkonusu tarihten önce bu arazinin 10 yıl süre ile kesintisiz ve tasarruf niyet ve maksadı ile işgal edilip işlenmesi olduğunu belirtmiştir²⁰⁷. Varislere tebliğ edilen bu karara Hazine de uymuş ancak Şura nezdinde yeniden itirazda bulunmuştur. Şura, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan hemen sonra, 24 Ekim 1974 tarihinde önceki kararının tam tersi yönde bir karar vererek sözkonusu arazide özel mülkiyet bulunmadığını ve dolayısıyla bu toprakların Hazine'ye ait olduğunu belirtmiştir. Kararda İskeçe Tarım Müdürlüğü'nün 10 Ocak 1973 tarihli yazısından, arazinin otlak ve kamuya ait topraklardan oluştuğu ve burada hak iddia edenlerin sözkonusu arazilere hiçbir zaman sahip olmadıklarının anlaşıldığı ifade edilmiş; tapuda da otlaktan değil, sadece işlenen topraklardan bahsedildiği belirtilmiştir. Oysa tapuda “işlenen topraklar”dan değil, “çiftliğe mahsus kışlak”tan bahsedilmektedir ki, bu ifade, işlensin veya işlenmesin, özel mülkiyete tabi toprakları ifade etmek için kullanılmaktadır. Böylece İnhanlı köylülerinin yaklaşık 100 yıldır tapuyla özel mülkiyetlerinde bulundurdıkları ve işledikleri arazi Hazine arazisi sayılmış, buraları işleyen köylüler de füzuli işgalci konumuna düşmüşlerdir. Bu kararın ardından Hazine ihraç protokolleri düzenleyerek Haziran 1981'den itibaren ilgililere tebliğ etmeye başlamış, tebligatları almak istemeyen köylüler ile güvenlik güçleri arasında bazı gerginlikler yaşanmıştır. Kamu arazilerini boşaltmaları istenen köylüler İskeçe

²⁰⁶ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 127.

²⁰⁷ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 128.

Sulh Hukuk Mahkemesi'ne 127 tane itiraz davası açmışlar ve Yunan makamlarının keyfi uygulamalarını ve yaşadıkları haksızlıkları protesto etmek ve bu konuda bir kamuoyu duyarlılığı yaratmak amacıyla davanın görüldüğü 17 Mart ve 22 Mart 1982 tarihlerinde İskeçe Meydanı'nda, tüm aileleri ile birlikte, açlık grevi eylemi yapmışlardır. Ancak mahkeme 1 Nisan 1982 tarihinde verdiği bir kararla, arazinin Hazine'ye ait olduğunu belirterek itirazları reddetmiştir. 1858 tarihli Osmanlı yasası çerçevesinde sadece işlenebilen toprakların 10 yıl boyunca tasarrufu halinde mülkiyetinin kazanılabildiğini ve bu uygulamanın kışlık ve yazlık otlakların da içinde bulunduğu başka nitelikli topraklar açısından geçerli olmadığını belirten mahkemeye göre, tapuda sözkonusu araziden “kışlık otlak” olarak bahsedilmektedir. Bugün bu arazi işlenebilir hale gelmişse de, esas olan, tapuya kayıtlı bulunduğu durumdur (kışlık otlak) ve otlaklar da kamuya ait arazi olduğundan, kamu arazisi işgal edilerek işlenebilir hale getirilmiş olan bu araziler üzerinde, baştan itibaren, özel mülkiyet sözkonusu olamaz²⁰⁸. Bu şekilde İnhanlı köylülerinin tapuya ve diğer bazı belgelere dayanan²⁰⁹ özel mülkiyetleri tanınmamış ve bu tarlalar Hazine arazisi ilan edilmiştir. Bu noktada mahkemenin, tapuda geçen ve arazideki özel mülkiyeti gösteren “kışlak” kelimesini, bilerek veya bilmeyerek, kamuya ait araziye tanımlayacak biçimde “otlak” şeklinde ve yanlış bir biçimde yorumladığı görülmektedir. Diğer taraftan mahkemenin bu kararı Devlet Mülkleri Şurası'nın 1974 yılında verdiği karar ile de çelişkilidir: Şura kararına göre, tapuda “işlenen toprak” olarak geçen dava konusu arazi bugün, “kamuya ait arazi” sayılırken, mahkemenin aldığı karara göre tapuda “ortak otlak” olan arazi, günümüzde “işlenen toprak” haline gelmiştir.

Mahkemenin bu kararı üzerine, aynı gün köye gelen güvenlik kuvvetleri, Yunan yasalarına göre tebligatı almak istemeyen kişilerin kapılarına asılan tebligatlar geçerli kabul edilmesine rağmen, daha önceden hazırlanmış olan ihraç protokollerini

²⁰⁸ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 129-130.

²⁰⁹ Tapudan başka iki belge daha İnhanlı köylülerinin arazi üzerindeki özel mülkiyetini kanıtlamaktadır: Bunlardan ilki, 5 Haziran 1961 tarihinde Yunan Tarım Bakanlığınca yayınlanmış bir topografik haritadır. Bu haritada dava konusu olan arazi, azınlık mensuplarına ait gözükmektedir. Diğer ise, İnhanlı köyü emlak cetvelidir. Burada azınlık mensuplarının adı tek tek sıralanmakta ve mülkiyetlerinde bulunan tarlalar hakkında net bilgiler verilmektedir. Baskın Oran, “Human and Minority Rights in Greece: The Inhanli Land Dispute File”, **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. XVIII, 1978, p. 26.

ilgililere zorla imzalatmaya çalışmışlar; yaşanan gerginlik esnasında bazı azınlık mensupları tartaklanmıştır²¹⁰. Bunun üzerine traktörleriyle İskeçe Meydanı'na gelen 150 kadar azınlık mensubu, hem güvenlik güçlerinin bu konudaki tutumunu, hem de mahkeme kararını ve yaşadıkları haksızlıkları protesto etmek amacıyla 11 gün süren bir oturma eylemi daha başlatmışlardır²¹¹.

Ayrıca mahkemenin bu kararı, Türk hükümetinin de tepkisini çekmiştir. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Büyükelçi Nazmi Akıman 3 Nisan 1982 tarihinde konuya ilişkin yaptığı açıklamada, ellerinde geçerli tapular bulunmasına rağmen İnhanlı köylülerinin uzun yıllardır kullandığı topraklara el konulduğunu belirterek, tapudan başka diğer bazı resmi belgelerin ve Tarım Bakanlığı onaylı topografik bir haritanın da köylülerin arazi üzerindeki mülkiyetini kanıtladığı ifade etmiş ve mahkemenin sadece İskeçe Tarım Müdürlüğü'nün "gizli" raporunu göz önünde bulundurduğuna dikkat çekmiştir²¹². Dışişleri Bakanlığı ayrıca 5 Nisan 1982 tarihinde Yunanistan'a verdiği yazılı bir notayla "hukuk ve adalet anlayışıyla ters düşen" bu kararı protesto etmiştir. Notada mevcut tapuların ve diğer belgelerin azınlığın arazi üzerindeki mülkiyet haklarını kanıtladığı halde, mahkemenin sadece gizli bir rapora itibar ederek İnhanlı köylülerinin itirazlarını reddetmesinin ve iki ülke arasında gerginliğin ciddiyetini koruduğu bir zamanda Yunan makamlarının yargıyı siyasete alet ederek siyasal sonuçlar elde etmek istemesinin, Türkiye tarafından tepkiyle karşılandığı belirtilmiş ve Yunanistan'dan, azınlığın uzun yıllardır kullanageldikleri topraklar üzerindeki mülkiyet haklarının korunması konusunda gerekli önlemleri alması ve kararın temyizi sırasında konuya müdahale ederek kararın kesinleşmesini engellemesi istenmiştir. Notada ayrıca Yunanistan'ın uluslararası hukuka aykırı olarak işlemler yaptığına ilişkin birçok belge olduğundan Türkiye'nin bu isteğinin içişlerine karışma anlamına gelmeyeceği vurgulanmış ve Yunan hükümetinin kısa sürede konuyu inceleyerek Türkiye'ye tatmin edici bir yanıt vermemesi halinde Türkiye'nin de mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde karşı

²¹⁰ Bu konuda bkz. Abdurrahim Dede, **İnhanlı Destanı: Batı Trakya Türklerinin Direniş Hikayesi**, İstanbul, Trakya'nın Sesi Yayınları, 2003, ss. 5-36, 54-58; Sevil Şerifoğlu, "Bizim Köylerimiz – İnhanlı Köyü", **Öğretmenin Sesi**, S. 101, Kasım 2006, Çevrimiçi: <http://www.ogretmenin sesi.org/dergi/101/arask.asp>.

²¹¹ Özgen Acar, "İskeçe Mahkemesi: 'Türk Arazileri Devlet Malıdır'", **Milliyet**, 3 Nisan 1982, s. 14.

²¹² "Türk Hükümeti Yunan Hükümeti'nin Dikkatini Çekecek", **Milliyet**, 4 Nisan 1982, s. 8.

uygulamaya geçeceği ve bunun sorumlusunun da Yunanistan olacağı dile getirilmiştir²¹³.

İnhanlı köylüleri ayrıca mahkemenin bu kararını 15 Mayıs 1982 tarihinde temyiz etmişler; çeşitli nedenlerle ertelenen duruşmaların ardından İskeçe Üç Üyeli Temyiz Mahkemesi 18 Mart 1983 tarihinde açıkladığı kararı ile köylülerin arazilerinden çıkarılmasına yönelik ihraç protokollerini, haksız olarak düzenlendiği için değil, ama eksik düzenlendiği gerekçesiyle iptal etmiştir. Bu kararı tarlaların kendilerine geri verilmesi olarak yorumlayan ve sözkonusu arazilerin Hristiyan çiftçilerce ekildiğini fark eden köylüler, 20 Kasım 1983 tarihinde tarlaları bozarak tekrar ekmişler ve yukarıda bahsedildiği üzere jandarma tarafından suçüstü mahkemesine sevk edilmişler ve devlet arazisini işgal suçundan yargılanmışlardır.

Bunun dışında Yunanistan'ın azınlık vakıflarına ait mülklerin azalmasını sağlayan bazı uygulamaları da azınlığın kolektif mülkiyetine ve haklarına yönelik bir ihlal olarak değerlendirilebilir. Bunların başında İslam hukuku ve geleneklerine göre satılamayacak ve kamulaştırılamayacak olan vakıf mülklerinin kamulaştırmalara konu olması gelmektedir²¹⁴. Öte yandan vakıfların bazı mülklerine bazı devlet kuruluşları ve yerel yönetimler tarafından çeşitli yol ve gerekçelerle el konmuş; atama yoluyla görevlendirilen vakıf yönetimleri ise bu durum karşısında çoğu kez ilgisiz davranmış ve önemli bir tepki göstermemişlerdir. Bu bağlamda vakıf yönetimlerinin azınlık tarafından gerçekleştirilecek seçimlerle belirlenmesine izin verilmemesi uygulamasının da mülkiyet hakkının bir ihlali olarak nitelenemese bile, vakıfların mülklerinin azalmasındaki önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Bu çerçevede vakıf mallarını kollayıp gözetebilecek, gelirlerini arttırabilecek ve böylece vakıfların kendilerinden beklenen işlevleri hakkıyla yerine getirmesini sağlayabilecek olan “istekli ve ilgili” vakıf yönetimlerinin işbaşına gelmesi

²¹³ “Ankara, Atina’ya ‘Nota’ Verdi”, **Milliyet**, 8 Nisan 1982, s. 11.

²¹⁴ Bu çerçevede 1970’li yıllarda İskeçe kent planının uygulamaya geçirilmesi sırasında, Tabakhane Camii ve kentin işlek bir bölgesinde bulunan dükkanların da aralarında bulunduğu birçok vakıf mülkü, park ve diğer kamusal alanların inşası için kamulaştırılmıştır. Bu konuda bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 22-29. Ayrıca 1990’lı yıllarda da benzer bir durum Gümölcine’deki vakıf mülkleri için sözkonusu olmuştur. Nitekim 3 Ağustos 1990 tarihinde bir açıklama yapan Batı Trakya Türk Azınlığı Yürütme Komitesi, Gümölcine kent planının uygulanması sırasında da gerçekleştirilen zorunlu kamulaştırmaların özellikle vakıf mülklerine isabet etmesinin düşündürücü olduğunu belirterek kaygılarını ortaya koymuştur. Fehim Kelahmet (Haz.), **Batı Trakya Türk Azınlığı Yüksek Kurulu - Yürütme Komitesi – Danışma Kurulu Belgeleri (1984-2005)**, Gümölcine, Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu Yayınları, 2006, s. 54.

engellenmiş ve vakıflar uzun yıllar cunta tarafından atanan, ilgisiz ve yeteneksiz kişilerce yönetilmiş; vakıf yönetimine ilişkin ilke ve kuralların belli olmadığı düzensiz bir ortamda gelirleri azalmaya başlayan vakıflar, işlevlerini yerine getiremez hale gelmişler; öte yandan, hem azınlık mensuplarının vakıflara yaptığı mal bağışlarının azalması, hem de gerek bazı suistimaller yaşanması, ayrıca giderek artan vakıf giderleri karşısında vakıf yönetimlerinin gelirleri vakıf mülklerini satarak arttırma yoluna gitmeleri sonucunda vakıfların mal varlığı önemli ölçüde azalmıştır²¹⁵.

Sonuç olarak Yunanistan'ın mülkiyet konusundaki bu uygulamalarının, azınlık mensupları aleyhine bir ayrımcılık ve azınlığın hem bireysel, hem de kolektif anlamda mülkiyet haklarının ihlali oluşturduğu söylenebilir²¹⁶. Bununla birlikte bu alanda 1990'lı yılların başından itibaren önemli gelişmeler yaşandığı ve sözkonusu ihlallerin oldukça azaldığı belirtilmelidir. Bu çerçevede bu süreçte taşınmaz alım-satımı konusunda izin prosedürü varlığını sürdürse de bu konuda azınlık mensuplarına ayrımcılık yapılmamış; aynı şekilde kamulaştırma ve *anadazmosun* da ayrımcı bir biçimde uygulanmasından vazgeçilmiş ve bunlar azınlığın mal varlığını azaltma yönünde kullanılmamış; diğer yöntemlerle azınlığın sahip olduğu arazilere el konmasına da son verilmiş ve hatta azınlığın tarlalarına tecavüz eden kişilere cezalar verilmeye başlanmıştır²¹⁷. Genel olarak değerlendirildiğinde, Yunanistan'ın azınlığın mülkiyet haklarına yönelik bu uygulamalarının, azınlığın mülkiyet hakkından serbestçe yararlanabileceğini hükme bağlayan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin 16/3. maddesine; Lozan Barış Antlaşması'nın 38., 39. ve 40. maddelerine; Yunan Sevri'nin 2., 7. ve 8. maddelerine; AGİK 1989 Viyana Kapanış Belgesi'nin 19. paragrafına; AGİK 1990 Kopenhag Belgesi'nin 5.7, 5.9, 9.6 ve 31. paragraflarındaki yükümlülüklerine; İHAS'ın 14. maddesine ve 1 Numaralı Ek Protokol'ün 1. maddesine; BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara

²¹⁵ “Azınlık Haklarının İhlali – Azınlıktaki Vakıflar Sorunu”, Çevrimiçi: <https://www.abtff.org/html/index.php?link=detay&id=65&arsiv=1&typ=1>

²¹⁶ Nitekim Yunanistan hakkındaki bazı insan hakları raporlarında da bu noktaya dikkat çekilmektedir. Örneğin HRW Raporlarında, Yunan Hükümeti'nin, hem diğer Yunan yurttaşlarından oransal olarak daha fazla arazi kamulaştırarak, hem de verimli arazilerinin kamulaştırılması yoluyla, Müslüman azınlığa karşı ayrımcılık yaptığı belirtilmektedir. Bu konuda bkz. HRW, **Destroying Ethnic...**, pp. 31-36; HRW 1992 Raporu, pp. 5-6.

²¹⁷ Oran, **Yunanistan'ın Lozan...**, s. 54.

Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2/2 ve 4/1. maddeleri ile eşitliğe ve ayrımcılığın önlenmesine ilişkin Yunanistan'ın diğer tüm ulusal düzenlemelerine ve uluslararası yükümlenimlerine aykırı olduğu söylenebilir.

3.2.4. EĞİTİM HAKKI

Toplumdaki hakim inanç, değer, bilgi, kural ve sembollerin aktarımı olarak tanımlanabilecek olan eğitim, kişilerin bireysel gelişiminin sağlanması yanında, grup kimliğinin ve kültürünün korunması, sürdürülmesi, iletimi, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gibi oldukça önemli toplumsal ve kültürel işlevlere de sahiptir. Bu bağlamda eğitim hakkı da en önemli sosyal ve kültürel haklardan biri olarak belirmektedir. Azınlıklar açısından değerlendirildiğinde, eğitim hakkının daha geniş bir içeriğe sahip olduğu; azınlık mensuplarına çoğunluk bireyleri ile eşit bir biçimde tanınan negatif haklar yanında, sadece azınlığa tanınan ve azınlık kimliğinin korunmasına ve sürdürülmesi amacına yönelik olan pozitif hakları da kapsamına aldığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, eğitimin ulusun tüm bireyleri ile birlikte azınlık için de bir hak olarak tanınması ve/veya zorunlu tutulması azınlığın sahip olduğu eğitim haklarının negatif hak boyutuna, kendi okullarını kurma, yönetme ve denetleme ile kendi dilinde eğitim yapma hakkı ise pozitif hak boyutuna işaret etmektedir.

Ulus inşası yaklaşımı ve azınlıklara yönelik stratejileri ne olursa olsun, devletlerin, bir yanda farklılıkların azaltılarak ulusal türdeşliğin sağlanması ve güçlendirilmesi, ulusal aidiyet hissinin yaygınlaştırılması ve ortak bir iletişim platformu oluşturulması için ulusun tüm bireylerinin, genel olarak ulusun hakim dil ve kültürü üzerinden tanımlanan standart bir eğitimden geçirilmesini sağlama zorunluluğu; diğer yanda da etik ilkeler ve/veya hukuksal yükümlenimlerden kaynaklanan, farklılıklara saygı gösterme, azınlık kültürlerini koruma ve gelişimine izin verme ve hatta destekleme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu durumda, hem birbirine tezat oluşturabilecek bu iki amacı da bünyesinde barındırmasından, hem de statüsünün belirlenmesi, planlanması, yönetilmesi ve yürütülmesi birbirinden çok farklı birçok faktörü dikkate almayı gerektirdiğinden azınlık eğitimi, çoğu kez “güç

ve sıkıntılı” bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bunun özellikle, azınlıklara yönelik olarak asimilasyoncu ve/veya ayrımcı/dışlayıcı politikaların önemli bir ağırlığının bulunduğu ve azınlığın “öteki” ile aynı dinsel/etnik/kültürel kimlik ve özelliklere sahip olduğu değerlendirmesinin yapıldığı Yunanistan gibi ülkeler açısından daha geçerli olduğu söylenebilir.

Yunanistan’da eğitim hakkı Anayasanın 16. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bu maddenin 1. fıkrası ile sanat ve bilim, araştırma ve öğretimin özgür olduğu belirtilmiş ve bunların gelişimi ile desteklenmesinin devletin bir yükümlülüğü olacağı öngörülmüştür. Maddenin 2. fıkrasına göre devletin temel görevlerinden birini oluşturan eğitimin amacı, Yunanlıların moral, entelektüel, mesleki ve fiziksel eğitimlerini sağlamak, ulusal ve dinsel bilinçlerini geliştirmek ve özgür ve sorumlu yurttaşlar olarak yetiştirmelerini temin etmektir. 3. fıkra ile zorunlu eğitimin 9 yıldan az olmayacağı, 4. fıkra ile ise devlet tarafından sunulan eğitimin tüm kademelerde ücretsiz olduğu hükme bağlanmaktadır. Anayasanın 4/1. maddesi tüm Yunanlıların yasa önünde eşit olduğunu hükme bağladığından, Anayasanın 16. maddesindeki haklar, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının eğitim alanındaki negatif haklarını oluşturmaktadır. Azınlığın bu alandaki pozitif hakları ise esas olarak Atina Antlaşması’na Ekli 3 Numaralı Protokolün 15. maddesi ile Lozan Antlaşması’nın 40. ve 41. maddelerinde yer almaktadır. 3 Numaralı Protokolün 15. maddesine göre, Yunanistan’da var olan Müslüman okulları tanınacak ve gelir kaynaklarına saygı gösterilecek; yeni okulların kurulmasına izin verilecek ve bu okullarda eğitim, resmi program ile düzenlenmesi ve Yunanca öğretimi zorunlu olmak şartıyla, Türkçe yapılabilecektir. Lozan Barış Antlaşması’nın 40. maddesine (ve aynı zamanda Yunan Sevri’nin 8. maddesine) göre, azınlığın, giderlerini kendisi karşılamak üzere, her türlü okul ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurma, denetleme ve yönetme ile buralarda kendi dilini serbestçe kullanma ve dinsel ayinlerini serbest bir biçimde yerine getirme hakkı bulunmaktadır. Lozan’ın 41. maddesine göre ise, Yunanistan, Müslümanların önemli bir oranda yaşadığı yerleşim birimlerinde azınlık mensuplarının ana dilleriyle öğretimlerini sağlamak üzere gerekli kolaylıkları gösterecek; ancak bu okullarda Yunanca’nın öğretimini zorunlu kılabilecektir. Aynı maddenin 2. fıkrası ise, azınlık okullarının, devlet bütçesi, belediye veya benzeri

bütçelerden eğitim amacıyla para ve ödenek sağlanması durumunda bunlardan hakça bir pay alacaklarını hükme bağlamaktadır.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı, kimliğin sürdürülmesi ve geliştirilmesi ile azınlığın toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişimi açısından büyük önem atfettiği eğitim konusunda, süreç içerisinde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu çerçevede Yunanistan'ın, azınlık kimlik ve kültürünün yeniden-üretimini ve sürekliliğini sağladığından ulusal türdeşlik önünde en büyük engel olarak algıladığı ve Türkiye'nin ulusal amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığı bir araç olarak değerlendirdiği azınlığın eğitim alanındaki pozitif haklarına yönelik olarak kısıtlayıcı bir yaklaşım içinde olduğu söylenebilir. Yunanistan'ın bu konudaki kısıtlayıcı önlemlerinin, çeşitli yollarla azınlık eğitiminin kalitesinin düşürülmesi ile azınlık eğitim kurumlarının özerkliğinin ortadan kaldırılarak bunlar üzerindeki devlet vesayetinin arttırılması üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde ve diğer alanlardaki uygulamalarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Yunanistan'ın eğitim alanındaki uygulamalarının, azınlığın toplumsal, kültürel ve ekonomik düzeyinin düşük tutulması ile azınlığın geleneksel kimlik formuna bağlılığının sağlanması ve "ulusal" kimliğin azınlık içinde yerleşmesinin engellenmesi; böylece azınlık mensuplarının dikey sosyal hareketlilik ve siyasal mobilizasyon olanaklarının kısıtlanması; azınlık mensuplarının gerek azınlık okullarının düşük bir eğitim kalitesine sahip olması, gerekse ücretsiz olması ve bu okulların çeşitli yöntemlerle özendirilmesi gibi diğer nedenlerle Yunan devlet okullarını tercih etmelerinin sağlanması ve böylece hem azınlık kimliğinin sürdürülmesinin en azından kısmi olarak sekteye uğratılması ve bu konuda azınlık mensupları arasında dayanışma ve birliğin zayıflatılması, hem de azınlığın asimilasyonuna yönelik çabalara genel bir katkı sağlanması; kendilerinin dönmemesi ihtimali yanında ailelerinin de göçünü de beraberinde getirebileceğinden öğrenimine devam etmek isteyen azınlık mensuplarının Türkiye'ye gitmesinin teşvik edilmesi ve bu yolla azınlık nüfusunun nispi olarak azaltılması; devlet-azınlık ilişkilerinde güvensizlik yaratılması ve ayrımcılığın hissettirilmesi yoluyla azınlığın göç sürecinin hızlandırılması gibi amaçları gerçekleştirmeye yönelik olduğu söylenebilir. Öte yandan eğitimin, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine ve Yunanistan'ın iç politikasındaki değişimlere en duyarlı alanlardan biri olduğu söylenebilir. Gerçekten

de Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği dönemlerde Yunanistan, azınlığın eğitim alanındaki pozitif haklarının uygulanması konusunda daha serbest bir tavır takınırken, ilişkilerin gergin olduğu dönemlerde bu konudaki kısıtlayıcı önlemlerin ağırlığı artmıştır. Nitekim bu durum, aşağıda azınlığın eğitim sorunları tarihsel süreç içerisinde incelenirken de görülecektir. Diğer taraftan eğitimin, iki ülke arasında “karşılıklılığın” en fazla hissedildiği konu olduğu söylenebilir. Gerek yasa metinlerine ve iki ülke arasında eğitim konusunda imzalanan anlaşmalara yansıyan, gerekse uygulamada ortaya çıkan bu “karşılıklılığın”, daha önce de belirtildiği üzere kendi yurttaşlarını cezalandırmaya yönelik olduğundan, “olumsuz” bir içeriğe sahip olduğu ve “çarpık” bir nitelikte olduğu söylenebilir.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının eğitim alanındaki sorunları incelenirken, öncelikli olarak, tarihsel süreç içerisinde azınlık eğitiminin statüsü ve geçirdiği aşamalar ile bu konudaki yasal düzenlemeler ele alınacak; daha sonra ise, tematik bir biçimde sıkıntıların, kısıtlamaların ve ihlallerin yoğunlaştığı konulara değinilecektir.

1950 öncesi dönemde Yunanistan’ın azınlık eğitimi konusunda pek fazla engelleyici veya müdahaleci bir tutum takınmadığı söylenebilir. Bu bağlamda, yaşanan bazı sıkıntılara rağmen, eğitim konusu azınlığın sorunları arasında ön sıralarda yer almamış; ancak bu alanda önemli bir gelişme de kaydedilememiştir. 1930’lu yıllarda ortak dış tehditler temelinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesinin; Yunanistan’da yaşanan iç siyasal krizlerin azınlıklara yönelik net ve ayrıntılı politikalar geliştirilmesini engellemesinin; 1940’lı yıllara İkinci Dünya Savaşı ve İç Savaş gibi olağanüstü koşulların damgasını vurmasının ve bu dönemde azınlık içinde yaşanan ideolojik bölünmenin (Kemalistler-tutucular) bu durumda etkili olduğu ileri sürülebilir. Ancak, Yunanistan’ın azınlığın Türkiye ile kültürel ve iletişimsel bağını koparmak için Arap harfleri ile eğitimi teşvik etmesi²¹⁸; azınlık okullarında görev yapan öğretmenlerin görece düşük formasyona sahip olması; bu okullarda izlenecek müfredatın

²¹⁸ Yunanistan 1955 yılına dek bastırdığı Arap harfleriyle yazılı Türkçe kitapları köylerdeki azınlık okullarına dağıtmıştır. Bu konuda bkz. İlknur H. Halil, “Batı Trakya’da Lozandan Günümüze Kadar Türkçe Eğitim ve Öğretimin Tarihi Gelişimi -1-”, Çevrimiçi: <http://www.ogretmeninsesi.org/dergi/3/EgitimGuncesi.asp>.

belirsizliği; tüm okullarda standart ders kitaplarının okutulmaması ile hükümetin azınlık eğitime yönelik yasal bir düzenleme yapmamasının bir sonucu olarak bu alanda yaşanan karmaşa ve düzensizlik, bu dönemde eğitim alanında öne çıkan önemli sıkıntılar arasında sayılabilir.

Bununla birlikte, 1950’li yılların hemen başından itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler batı ittifakı çerçevesinde gelişmiş; bu olumlu ortam eğitim alanında da yansımaları bulmuştur. Özellikle Türkiye ile Yunanistan arasında 20 Nisan 1951 tarihinde Kültür Anlaşması’nın imzalanması, Batı Trakya’da eğitim alanında oldukça olumlu sonuçlar doğurmuştur. Anlaşmada öngörülen öğretmen değişimi çerçevesinde Türkiye’de görev yapan bazı öğretmenler, Batı Trakya’ya kontenjan öğretmenleri olarak gönderilmiştir. Azınlık okullarında o sırada görev yapmakta olan azınlık öğretmenleri Türkiye’de hızlandırılmış mesleki kurslara katılarak formasyonlarını tamamlamışlar; ayrıca birçok azınlık mensubu genç Türkiye’de öğretmen okullarında okumaya gönderilmiş; bunlar formasyonlu öğretmenler olarak geri dönerek azınlık okullarında göreve başlamışlardır. 1952 yılında Türkiye’den gönderilen ders kitaplarının dağıtılmasıyla azınlık okullarında Türkçe işlenen dersler konusunda nispeten standart bir müfredat izlenmeye başlanmış; ayrıca 2203/52 sayılı kanun hükmünde kararname ile 1952 yılında Gümülcine’de azınlığın ilk lisesi açılmıştır (Celal Bayar Lisesi). Yine bu dönemde azınlığın köylerde ilkokul inşa etmesi ve onarımı konusunda zorluk çıkarılmadığı ve gerekli izinlerin verildiği görülmektedir²¹⁹.

Bu dönemde atılan en önemli adım, şüphesiz, 1954 yılında azınlık eğitimi büyük ölçüde düzene kavuşturan 3065 sayılı yasanın çıkarılması olmuştur²²⁰. Azınlık okulları için “Türk İlkokulları” ifadesini kullanan ve azınlık arasında “Papagos Yasası” olarak bilinen bu yasa, azınlık eğitimi konusundaki diğer yasal düzenlemeler arasında en liberal çerçeveyi çizen yasa olmuştur. Yasanın 1. maddesine göre Batı Trakya’da herhangi bir Türk ilkokulu kurulabilmesi için, medeni ve siyasi haklara sahip, Yunan yurttaşı ve okul kurulacak yerde yaşayan ve okula giden çocukların velisi bulunan 15 kişinin dilekçe ile başvuruda bulunması gerekmektedir. Bu okullar, Türk okulları müfettişinin onayı ve Trakya Genel Valisinin izni ile özel okulların

²¹⁹ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 74.

²²⁰ Bu yasanın Türkçe tam metni için bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 289-295.

kurulma ve çalışma biçimini belirleyen kanun hükümleri çerçevesinde kurulacaktır. Yasaya göre, Türk okullarının müfredat programı, Trakya Genel Valisinin Türk azınlık okulları müdürlerinden oluşturacağı komisyon tarafından belirlenecek (2. madde); bu okulların öğrencileri, zorunlu öğrenim, okul kaydı, devamsızlık, sınav ve ders geçme ile okul açılış ve kapanış tarihleri konularında devlet okulları ile aynı hükümlere tabi olacaklardır. Yasanın 5. maddesi her Türk ilkokulunun mali ve idari yönetiminden sorumlu üç üyeden oluşan bir Maarif Encümeni olmasını öngörmektedir. Encümen üyeleri veliler tarafından seçimle belirlenecek ve devlet okullarındaki encümenlerle aynı görev ve yetkilere sahip olacaktır. 6. maddeye göre, azınlık okullarında Türkçe gösterilecek derslerin öğretiminden sorumlu öğretmenler, okul encümeninin teklifi ve yabancı ve azınlık okulları genel müfettişinin onayı ile üç yıllık bir süre için atanacaklardır. Bunlardan genel ve özel meziyetlere sahip olanlar Trakya Genel Valisi tarafından öğretmen olarak atanabileceklerdir. Yasanın 8. maddesi azınlık okullarının tatil günlerine ilişkindir. Buna göre azınlık okulları, 28 Ekim ve 25 Mart Yunan ulusal bayramları ile kralın isim günlerinde; Şeker Bayramı ile Kurban Bayramlarında beşer gün; Regaip, Miraç, Berat ve Mevlit kandillerinde; haftasonları ve 1 Ocak günlerinde kapalı olacak; ayrıca bu okullarda görevli olan Yunan öğretmenler de Ortodoks yortuları ve ulusal bayramlarda tatil yapacaklardır.

Ancak 1950’li yılların ortalarından itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerin Kıbrıs sorunu çerçevesinde gerginleşmesine paralel olarak eğitim alanında da bazı kısıtlayıcı önlemler gündeme gelmeye başlamış; bunlar özellikle 1964 yılından sonra yoğunluğunu arttırmıştır. Bu dönemde yasal adı “Türk İlkokulu” olan azınlık okulları eskiden olduğu gibi “Müslüman İlkokulu” olarak adlandırılmaya başlanmış; Türkiye’den gönderilen ders kitaplarının okullara dağıtımı çeşitli gerekçelerle engellenmiştir. Bu dönemdeki en önemli sorun, azınlık öğretmenlerine çalışma izni verilmemesi ve atamalarının yapılmaması nedeniyle okullarda eğitimin aksaması olmuştur. Bu durum, bazı okullarda sadece Yunanca derslerin işlenmesine ve öğrencilerin de bu derslere gitmemesine yol açmış; sonuçta bu okullar fiilen kapalı hale gelmişlerdir²²¹.

²²¹ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 74-75.

Yunanistan'da 21 Nisan 1967 tarihindeki darbeyle birlikte askeri cunta yönetiminin kurulması, azınlığın tüm alanlarda yaşadığı baskı ve kısıtlamaları daha da arttırmıştır. Kentlerdeki okulların encümeni olan Cemaat İdare Heyetleri ile birlikte köylerdeki azınlık okullarının encümenleri de dağıtılmış; bu kurullara cunta tarafından atama yapılmış ve seçim yapılmasına izin verilmemiş; bu kurullara atanan kişiler oldukça uzun süreler görevde bulunmuşlardır. Böylece, esas olarak azınlığın seçtiği encümenler tarafından yönetilmesi gereken azınlık eğitimi, tamamen güdüm altına alınmış; yerel makamların azınlık eğitimi üzerindeki yetki ve otoritesi artmıştır²²². Bu durumda birçok azınlık okulu da ders kitabı eksikliği ve öğretmensizlik nedeniyle fiilen kapanmıştır. Diğer taraftan 3065/1954 sayılı yasanın 7. maddesinde yer alan disiplin suç ve cezalarına yönelik hükümler azınlık öğretmenleri aleyhine sık sık uygulanmış ve birçok öğretmene işten el çektirilmiş; ayrıca 15 Ocak 1968 tarihinde azınlık okullarında veli toplantıları yasaklanmış ve böylece öğretmen-veli ilişkisi koparılmaya çalışılmıştır²²³.

Bu arada, azınlıkların eğitim konusunda yaşadığı sıkıntıları incelemek ve çözüm geliştirmek üzere her iki hükümet tarafından atanan temsilciler Atina, Ankara ve Viyana'da görüşmelerde bulunmuşlar ve bu konuda kendi hükümetlerine tavsiyelerde bulunma ve 1951 Anlaşması ile kültür ve eğitim konusunda iki hükümete önerilerde bulunmak üzere kurulması öngörülen, ancak işlerlik kazanmayan Daimi Karma Komisyon'un faaliyete geçirilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. Çalışmalarına başlayan Komisyon'un kabul ettiği öneriler 20 Aralık 1968 tarihinde Karma Kültür Protokolü olarak imzalanmıştır. Protokolde okullarda azınlık dilinin öğretimi ve serbestçe kullanımına devam edilmesi ve ders kitapları ve diğer öğretim araçlarının, ilgili devletlerin ulusal bütünlüklerine ve çıkarlarına zararlı unsurlar içermemesi ve ikili ilişkilere zarar vermemesi için kontrolden geçirildikten sonra serbestçe kullanımı önerilmekte ve onay usulüne ilişkin ayrıntılı bir prosedür belirlenmektedir. Protokolde ayrıca, azınlık okullarında taraflarca onaylanacak kitaplardan oluşan kütüphaneler kurulması, öğrencilerin dinsel, ırksal ve ulusal bilinçlerine saygı gösterilmesi ve eğitim alanında iki ülke arasındaki dostluk

²²² Oran, *Türk-Yunan...*, s. 75.

²²³ İlknur H. Halil, "Batı Trakya Türk Okullarında 1923'ten Günümüze Eğitim ve Öğretim", Çevrimiçi: http://www.ogretmeninsesi.org/s_egitim.asp.

bağlarının güçlendirilmesi ilkesi çerçevesinde hareket edilmesi önerilmektedir. Müslüman-Türk azınlığın ders kitapları konusunda yaşadığı sorunlara geçici bir çözüm sağlamakla birlikte, ilerleyen yıllarda Yunanistan'ın protokolün özellikle bu konudaki hükümlerine uygun davranmadığını ve çeşitli gerekçelerle kitapların dağıtımını engellediğini ve sonuç olarak protokolün hiçbir zaman tam anlamıyla yaşama geçirilemediğini söylemek mümkündür.

Diğer taraftan 1972 yılında çıkarılan 1109 sayılı kanun hükmünde kararname ile 3065/1954 sayılı yasanın birçok hükmü değiştirilmiş ve azınlık okullarının özerkliğine önemli bir darbe vurulmuştur. Yeni düzenleme ile “Türk okulları” ifadesi yerine yeniden “azınlık okulları” ifadesi kullanılmaya başlanmış; böylece yönetimin yıllardır fiilen sürdürdüğü uygulama resmiyete dökülmüştür²²⁴. Ayrıca daha önce devlet ilkokullarında uygulanan usul çerçevesinde gerçekleştirilen azınlık okullarındaki bitirme sınavları, bu yeni düzenlemeye göre bundan sonra bir komisyon tarafından yapılacaktır. Yeni düzenlemeyle azınlık okullarında Türkçe öğretilcek derslerin öğretmenlerinin atamaları konusunda da önemli değişiklikler getirilmiştir. Daha önceden okul encümeninin önerisiyle başlayan atama prosedürü, bundan böyle azınlık okulları genel müfettişinin önerisiyle başlayacaktır. Böylece okul encümenleri kendi okullarında görev yapacak öğretmenlerin atanması konusunda devreden çıkarılmış; devletin azınlık okulları üzerindeki vesayeti artmıştır. Ayrıca azınlık öğretmenlerinin atanabilmeleri için Yunanca sınavından geçmeleri şart koşulmuş; önceden 3 yıl için yapılan atamaların artık 1 ila 3 yıl için olması öngörülmüştür.

Yunanistan'da 1974'de demokratik rejime geri dönülmesinden sonra da azınlık eğitime ve özerkliğine yönelik kısıtlamalar varlığını sürdürmüştür. Bu çerçevede Cemaat İdare Heyetleri ve okul encümenlerinin seçimle belirlenmesine izin verilmemiş ve cunta tarafından atanan heyetler görevde kalmayı sürdürmüşlerdir. Ayrıca okullarda Türkçe dersler azaltılırken Yunanca dersler arttırılmış ve öğrencilerin kayıtları ve nakillerinde çeşitli zorluklar çıkarılmıştır²²⁵.

²²⁴ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 76.

²²⁵ Örneğin Batı Trakya'ya Yunanistan'ın başka bir bölgesinden taşınan azınlık öğrencilerinin okullara kayıtları yapılmamıştır. Bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 77. Ayrıca Yunan Eğitim Bakanlığı tarafından 1978 yılında çıkarılan 55369 sayılı kararnamenin 7. maddesi ile özel ya da devlet ilkokullarından azınlık okullarına öğrenci nakli yapılması yasaklanmış; anayasaya aykırı bu uygulama

Ancak azınlık eğitime asıl darbeyi, 14 Eylül 1977 tarihinde azınlık okullarını tam anlamıyla devlet vesayeti altına alan 694 sayılı “Batı Trakya Müslüman Okullarına İlişkin Yasa” vurmıştır. “Yönetmelik”e olağanüstü yer veren ve azınlık okullarının özerkliğini neredeyse tamamen ortadan kaldıran bu yasa, Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı ve valiliklere, okulların kurulmasından yönetimine, öğretmenlerin atanmasından öğretimin sürdürülmesine, hemen bütün alanlarda oldukça geniş yetkiler tanımıştır. Diğer taraftan yasanın neredeyse tüm maddelerinde “karşılıklılık” ilkesinin göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir; böylece azınlık eğitiminin Türk-Yunan ilişkilerinin genel yönelimine bağlı olacağı resmi düzeyde ve açıkça ilan edilmiştir²²⁶. Yasanın 1. maddesi, Batı Trakya’daki Müslüman azınlığın eğitim konularının, Lozan Antlaşması’na, eğitimi düzenleyen genel yasaya ve her durumda karşılıklılık esasına dayanma kaydıyla bu yasayla düzenleneceğini belirtmekte; 2. maddesi ise yasanın amacını açıklamaktadır: “...öğrencilerin, Yunanistan’daki genel eğitimin amaçlarına ve ülkedeki eşdeğerde devlet okullarının programlarında tespit edilmiş olan ilkelere uygun olarak beden, ruh ve ahlak bakımından geliştirilmesi”. Bu durumda yasanın azınlık eğitimi yalnızca genel eğitim çerçevesinde ele aldığı; bu eğitimin esasını teşkil eden farklılıkların korunması ve geliştirilmesini dikkate almadığı ve buna yönelik pozitif haklara yer vermediği söylenebilir²²⁷. Yasanın 3. maddesine göre azınlık okulları, Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığının denetim ve gözetimi altında faaliyet gösterecektir. 5. maddeye göre azınlık okulu kurulması için, bu bölgede yaşayan, medeni ve siyasi haklara sahip olan ve Yunan yurttaşı velilerin Azınlık Okulları Müfettişliğine dilekçe ile başvuruda bulunmaları gerekmektedir. Ancak okul kurulması için kaç kişinin dilekçede imzası bulunması gerektiğine vali karar verecek; bu karar alınırken okul açılmak istenen yerin durumu ile iki devlet arasındaki karşılıklı durum ilkesi dikkate alınacaktır. Diğer bir ifadeyle vali istediği takdirde 10 imzayı yeterli bulabilecek, istemezse 50 imzayla bile okul açılmasına izin vermeyebilecektir²²⁸. Aynı maddenin 2. ve 5. fıkralarında, okul kurucusu seçme ile azınlık okullarının kapatılma

ancak 2000 yılında kaldırılmıştır. Bu konuda bkz. İlknur H. Halil, “Batı Trakya’da Lozandan Günümüze Kadar Türkçe Eğitim ve Öğretimin Tarihi Gelişimi -6-”, Çevrimiçi: <http://www.ogretmeninsesi.org/dergi/8/EgitimGuncesi.asp>.

²²⁶ Oran, *Türk-Yunan...*, s. 79.

²²⁷ Oran, *a.y.*

²²⁸ Oran, *Türk-Yunan...*, s. 80.

koşullarını belirleme konusunda takdir yetkisi valilere bırakılmıştır. Azınlık okullarının devlet okullarına denkliğine ilişkin koşullar da yine devletlerarası karşılıklılık ilkeleri göz önünde bulundurularak Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığınca belirlenecektir. Her azınlık okulunun kendine ait üç üyeden oluşan bir encümeni olacağını hükme bağlayan 6. maddeye göre bu kurul üyeleri, okulda okuyan öğrenci velilerinden en az 5, en çok 15 kişinin isminin bulunduğu ve velilerin yapacakları seçimle oluşturacakları listeden vali tarafından seçilecek ve üç yıllık bir süre için atanacaklardır. Bu encümenin gerek seçimine ilişkin prosedür, gerekse görev ve yetkileri bakanlık tarafından belirlenecektir. Yasanın en önemli maddelerinden biri ise 7. maddedir. Bu maddeye göre Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı, azınlık okullarına ilişkin şu konularda düzenleme yapma yetkisine sahiptir: Azınlık okulu öğretim kadrosunun oluşumu; sözleşmeli azınlık öğretmenlerinin görevlendirilmesi, hak ve yükümlülükleri ile disiplin hukuku; bu öğretmenlerin asgari ücreti; müdür ve müdür yardımcılarının görev ve sorumlulukları ile atanma usulleri; Türkçe ve Yunanca öğretim yapılacak ders saatleri; din derslerine Müslüman din görevlilerinin katılması; okul tabelaları, resmi yazışmalar, ders kitapları ve kütüphaneler; öğrenci kayıt ve nakil işlemleri ile öğretim kuralları; okul gösterileri, bayrak töreni ve azınlık okullarının tatil günleri; okul kurucusu ve encümenin okul binalarının bakımına ve okulun genel ekonomik durumuna ilişkin yükümlülükleri; veli toplantıları ve bu toplantılarda haftalık tatil günü ve kullanılacak alfabe gibi ortak konularda karar alma yöntemi vs. Görüldüğü üzere azınlık okullarında öğretim ve yönetime ilişkin birçok konu bakanlığın takdirine bırakılmıştır. Bu çerçevede Bakanlık, azınlık okullarında görev yapacak öğretmen kadrolarını istediği gibi belirleyebildiğinden bunları yetersiz bir düzeye indirerek Türkçe derslerin öğretimini veya genel olarak öğretimi fiili olarak imkansız hale getirebilecek; Türkiye’den mezun formasyonlu öğretmenlere iş vermeyerek bunların yerine SÖPA’lıları yerleştirebilecek; sözleşmeli öğretmenlerin maaşlarını çok düşük bir düzeyde belirleyebileceği; müfredatı dilediği biçimde düzenleyerek Türkçe okutulan dersleri Yunanca’ya çevirebilecek; gerek tatilleri arttırarak, gerek öğrenim döneminin başlangıç ve bitiş tarihlerini yeniden düzenleyerek, gerekse hafta tatili gününü İslam inancına uygun bir biçimde cumaya alarak azınlık okullarının öğretim

süresini fiili olarak kısaltabilecek; velilerin talebiyle okullarda eğitimin Arap harfleri ile yapılmasına karar verebilecektir.

Bu yasa ile aynı gün çıkarılan 695/1977 sayılı “Azınlık Okulları ile Selanik Özel Pedagoji Akademisi Öğretim ve Denetim Kadrosunun Sorunlarının Çözümüne İlişkin Yasa” ile ise, azınlık okullarına Müslüman öğretmen atanırken SÖPA mezunlarının tercih edileceği ve SÖPA mezunlarının azınlık okullarına devlet memuru öğretmen olarak atanacakları hükme bağlanmıştır. Böylece kontenjan öğretmenleri ve Türkiye’den mezun formasyonlu öğretmenlerin yerine SÖPA’lılar yerleştirilmeye çalışılmış; SÖPA mezunlarının okullara zorunlu olarak ataması yapılarak, son yıllarda yetkileri iyice azaltılan ve üstelik seçimle değil, valinin atamasıyla belirlenen encümenlerin istedikleri öğretmenle sözleşme yapması veya istemediği SÖPA’lı öğretmeni okula almaması ihtimali ortadan kaldırılmıştır²²⁹. Görüldüğü üzere bu yasal düzenlemeler azınlığın eğitim alanında yaşadığı sorunlara çözüm getirmekten öte, bu konudaki kısıtlamaları daha da arttırmış ve sorunları derinleştirmiştir.

1980’li yıllarda Kıbrıs sorunu ve Ege Denizi’ne ilişkin sorunlar çerçevesinde Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesi ile Türkiye’yi temel tehdit olarak algılayan ve dolayısıyla azınlığa yönelik yaklaşımı da pek olumlu sayılamayacak olan Andreas Papandreu liderliğindeki PASOK’un iktidara gelmesi, azınlığın eğitim alanındaki sorunlarının ağırlaşmasına yol açan faktörler olmuşlardır. Ancak bu dönemde azınlık içinde etnik kimliğin güç kazanmasının bir sonucu olarak Yunanistan’ın eğitim alanındaki uygulamalarına karşı azınlığın tepki göstermeye başladığı ve bunun özellikle SÖPA’lı öğretmenlerin atanmasına karşı okulların boykot edilmesi eylemleriyle somutlaştığı görülmüştür. Buna rağmen, bu dönemde ders kitaplarının dağıtımına izin verilmemesi ve hatta azınlık mensupları tarafından çoğaltılmasında da sorunlar çıkarılması, formasyonlu öğretmenlerin atamalarının yapılmaması, kontenjan öğretmenlerinin sayısının kısıtlanması, çalışma izni ve vize verilmemesi veya geç verilmesi, okul bitirme sınavlarında yeni zorluklar çıkarılması, okulların

²²⁹ Oran, *Türk-Yunan...*, s. 81.

onarımına veya büyütülmesine izin verilmemesi, Türkçe verilen ders saatlerinin azaltılması konularında sorunların sürdüğü söylenebilir²³⁰.

Bununla birlikte, azınlığa yönelik diğer alanlarda görülen değişim, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Yunanistan'ın azınlık eğitime yönelik yaklaşım ve uygulamalarında da etkili olmuştur. Bunda, AB ve Avrupa Konseyi'nin baskıları yanında, yeterli öğrenim olanağı olmaması dolayısıyla Türkiye'ye öğrenim görmek için giden azınlık gençlerinin "Türk ulusçuluğu ithal etmelerinin", azınlığın 1980'li ve 90'lı yıllardaki "ulusal uyanışı"nda önemli bir payı olduğunu düşünen Yunanistan'ın, gerek azınlık okullarının eğitim kalitesini yükselterek, gerek devlet okullarını cazip hale getirerek ve gerekse azınlık gençlerinin Yunan üniversitelerinde okumaları için olanaklar yaratarak azınlık gençlerinin Türkiye'ye gitmesini engelleme isteği etkili olmuştur. Öte yandan 1990'lı yılların başında Balkanlarda etnik sorunlar temelinde yaşanan çatışmaların ardından tehdit algılamaları ve dış politika imaj, vizyon ve misyonu önemli ölçüde değişen ve azınlıkların karşılaştığı ayrımcı politikaların sosyal dışlanmayı ve marjinalleşmeyi arttırdığını gören Yunan hükümetlerinin, azınlıkların farklılıklarına saygı gösterilerek ve içinde bulundukları toplumda yaşamaktan memnun, sadık bireyler haline getirilerek bölgedeki ilişkileri bozan bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarılması ve çoğunluk toplumuna entegre edilmesi gereğine vurgu yapmaya başlamaları ve eğitimi de sözkonusu entegrasyonun en önemli aracı olarak algılamalarının, azınlık eğitimi alanında görülen bu değişikliğin başka bir nedeni olduğu söylenebilir. Diğer taraftan 1999 sonrasında Türkiye ile gelişen olumlu ilişkiler de Yunanistan'ı bu konuda bazı adımlar atmaya teşvik etmiş ve ayrıca iki ülke arasında 2000 yılında yeni bir Kültür Anlaşması imzalanması da bu süreci hızlandırmıştır.

Bu konudaki ilk gelişme, 2 Ekim 1995 tarihinde 2341 sayılı "Trakya'daki Azınlık Okullarının Eğitim Personelinin ve Selanik Özel Pedagoji Akademisine Ait Konuların Düzenlenmesine İlişkin Yasa"nın çıkarılması olmuştur. Üç uzun maddeden oluşan bu yasanın 1/2. maddesi ile, azınlık okullarında görev yapacak öğretmenlerin atamalarının yapılması ve her türlü özlük haklarının düzenlenmesinden sorumlu olacak, 12 üyeden oluşan bir "Azınlık Eğitimi Bölge

²³⁰ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 91-96.

Hizmet Kurulu” kurulması öngörülmektedir. Yasaya göre Kurulda iki azınlık mensubu öğretmen yer alacaktır; ancak kurul içindeki oranları göz önünde bulundurulduğunda, bu öğretmenlerin alınacak kararlarda pek etkili olamayacağını söylemek mümkündür. Azınlık okullarında görev yapacak öğretmenlerin atamaları, “uygun görülecek” okullara Kurul tarafından yapılacak; atamalarda staj, kültür, lisansüstü eğitim, yabancı dil bilgisi ve eser yayınlamış olma gibi ölçütler dikkate alınacaktır²³¹. Bu noktada halen görevde bulunan birçok azınlık mensubu öğretmenin sözkonusu ölçütlere sahip olmadığı belirtilmelidir. Ayrıca yasayla azınlık okullarında görev yapacak öğretmenlerin azınlık eğitimi konusunda özel bir sınavdan geçmeleri şartı getirilmektedir²³². Kurul, her öğretim yılı sonunda toplanarak öğretmenlerin başarı durumlarını değerlendirecek ve görevlerine devam edip etmemeleri konusunda karar verecektir. Değerlendirme sonunda başarısız bulunan öğretmenler Merkez Kurul emrine verilecektir; fakat yasada bu öğretmenlerin Merkez Kurul emrinde ne şekilde kullanılacakları ve göreve devam edip etmeyecekleri konularında açıklık bulunmamaktadır²³³. Tüm bu hükümlerin azınlık öğretmenleri üzerinde önemli bir baskı oluşturduğu açıktır. Çünkü Kurul, gerek atanma ölçütlerini yerine getirmedikleri veya özel sınavda başarısız oldukları gerekçesiyle, gerekse öğretim yılı sonunda yapılan değerlendirme toplantılarında başarısız olduklarına yönelik kararlar alarak azınlık öğretmenlerinin görevlerine son verebilecek; azınlık okullarına yetersiz düzeyde öğretmen ataması yaparak Türkçe işlenen ders sayısını fiilen azaltabilecek veya öğretmenlerin yıllardan beri görev yaptıkları okullardan “uygun görülen” okullara nakledilmelerini sağlayarak fiili olarak sürgün anlamına gelebilecek uygulamalara girişebilecektir. Ayrıca, azınlık öğretmenlerinin atanması konusunda sadece bu kurulun yetkili kılınması ve okul encümenlerine bu konuda tercih ve görüş hakkı tanınmaması da, bu yasanın azınlık açısından olumsuz bir başka yönünü oluşturmaktadır. Yasanın 2. maddesi ile ise azınlık ilkokullarından mezun olan ve lise diplomasına sahip kişilere yüksek öğretim kurumlarına girişte %5 oranında bir kontenjan ayrılması öngörülmektedir. Azınlık gençlerinin sınavsız

²³¹ Cin, **Yunanistan’daki Müslüman...**, ss. 224-227.

²³² Iris Kalliopi Boussiakou, “The Educational Rights of the Muslim Minority under Greek Law”, **Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, Vol. 6, Issue 1, 2007, Çevrimiçi: http://www.ecmi.de/jemie/download/1-2007_Boussiakou.pdf, p. 15.

²³³ Cin, **Yunanistan’daki Müslüman....**, s. 226.

olarak Yunan üniversitelerine girme ve öğrenim görme imkanına kavuşmasını sağlayan bu maddeyi yasanın olumlu yönleri arasında değerlendirmek mümkündür²³⁴. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde bu yasanın, Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu söylenebilir. Nitekim azınlık, kendisine danışılmadan hazırlanan bu yasaya, Türkçe eğitimi aşındırmaya ve yok etmeye yönelik olduğu ve azınlığı bölmeyi ve zaman içinde asimile etmeyi amaçladığı gerekçeleriyle tepki göstermiş ve 9-13 Ekim 1995 tarihleri arasında okullarda boykot uygulayarak protesto etmiştir²³⁵.

Bu dönemdeki önemli bir başka gelişme ise, 1997 yılında AB fonları ile desteklenen “Müslüman Çocukların Eğitiminde Reform Projesi”nin (MÇEP) yaşama geçirilmesi olmuştur²³⁶. Düşük kalitede ve düzeyde eğitim alan azınlığın gerek Türkçe’yi, gerekse Yunanca’yı yeterince öğrenememesinin, hem azınlığın daha yüksek düzeyde eğitim görmesini engellediği, hem de sosyal dışlanma, izolasyon ve marjinalleşmeyi arttığı olgusundan hareketle gündeme gelen ve Atina Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Thalia Dragonas ve Anna Frangoudaki’nin yürütücülüğünde, eğitim bilimleri, dilbilim, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, çatışma çözümü, doğa bilimleri ve sanat alanlarından 100’den fazla uzmanın katılımıyla uygulamaya geçirilen bu çok-disiplinli projenin temel amaçları, Yunanca’nın ikinci dil olarak ve etkin bir biçimde öğretimini sağlayacak uygulamalar geliştirmek, azınlığın eğitim fırsat, olanak ve motivasyonunu arttırmak ve genel olarak azınlığın eğitim kalitesini ve düzeyini yükselterek çoğunluk toplumu ile entegrasyon sürecine katkı sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede ilk olarak, azınlık okullarında Yunanca olarak gösterilen Yunanca, tarih, coğrafya, çevre ve vatandaşlık eğitimi

²³⁴ 1996’da 67, 1997’de 110, 1998’de 109, 1999’da 112, 2000’de 70, 2001’de 147, 2002’de 176, 2003’de 186, 2004’te 249, 2005’te 315, 2006’da 425, 2007’de 345 ve 2008’de 495 olmak üzere 12 yılda toplam 2.806 azınlık mensubu bu kontenjandan yararlanarak Yunan üniversitelerine kayıt yaptırmışlardır. Kayıt yaptıran bu kişilerin kaçının mezun olduğu bilinmemekle birlikte, büyük bir bölümünün ekonomik nedenlerle ve/veya Yunanca’ya tam olarak hakim olamamaları nedeniyle öğrenimini yarıda bıraktığı tahmin edilmektedir. Bu konuda bkz. Evren Dede, “Yunan Üniversitelerinde Azınlığa Uygulanan Kontenjan Ne Anlama Geliyor?”, *Azınlıkça*, S. 39, Ağustos 2008, s. 2; McDougall, *a.g.e.*, p. 10, par. 28. Diğer taraftan 3404/2005 sayılı yasa ile azınlık mensuplarının üniversite teknoloji enstitülerine sınavsız alınmalarına yönelik ayrıca %5’lik bir kontenjan daha getirilmiştir. Bu konuda bkz. Hunault, *a.g.e.*, p. 20, par. 108.

²³⁵ Bu konuda bkz. Kelahmet, *a.g.e.*, ss. 111-112 ve 114-115.

²³⁶ Haziran 1996’da çıkarılan 2413 sayılı “Yurtdışındaki Yunanlıların Eğitimi ve Kültürlerarası Eğitim” yasası ile Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığında yasa ile aynı adı taşıyan bir Özel Sekreterlik kurulmuş ve MÇEP esas olarak bu sekreterlikçe yürütülmüştür. Dragonas, *a.g.e.*, p. 18, dipnot 19.

derslerinin kitapları değiştirilmiştir. Bu kitapların Yunanca'ya hakim olan öğrenciler için hazırlandığı ve Yunanca ile ilk olarak okulda karşılaşan azınlık öğrencilerinin durumunu dikkate almadığı göz önünde bulundurularak, devlet okullarında kullanılan kitapların azınlık okullarında da kullanılmasının bazı sakıncalar doğuracağı tespit edilmiş²³⁷ ve bu derslerde kullanılan 38 kitap, Yunanca'nın ikinci bir dil olarak öğrenimini sağlama amacına uygun olarak ve öğrencilerin kimlik ve kültürlerine saygı duyulması esas çerçevesinde yeniden yazılarak azınlık okullarında okutulmaya başlanmıştır²³⁸. Bu bağlamda, azınlık kimlik ve kültürüne aykırı veya bununla doğrudan çelişki oluşturabilecek ifadeler de kitaplardan çıkarılmıştır. Bunun yanında MÇEP, 2000 yılında Türkiye'den gönderilen ders kitaplarının Yunan Eğitim Bakanlığınca onaylanması ve azınlık okullarına dağıtılmasına da önemli bir destek ve katkı sağlamıştır. Azınlık öğrencilerinin Yunancalarını geliştirmek amacıyla İskeçe ve Gümülcine'de ortaokul düzeyindeki 19 devlet okulunda yaklaşık 1000 öğrencinin katılımıyla ek dersler yapılmış ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir²³⁹. Ayrıca azınlık okullarında iki-dilli eğitime yönelik yeni öğretim teknikleri geliştirilerek kullanılmaya başlanmış ve burada görev yapan öğretmenlere, pedagojik yetenekler, öğretim ve değerlendirme yöntemleri, yeni ders araç-gereçlerinin kullanımı, sınıf dinamikleri, kimlik sorunları ve farklılıklar konularında yılda 100 saati aşan sürelerle eğitim verilmiştir²⁴⁰. Azınlık mensubu öğretmenler ile Yunan öğretmenler arasında empati geliştirilmesi, mesleki işbirliğinin arttırılması ve ortak öğretim yöntemleri geliştirilmesi gibi amaçlarla başlangıçta birlikte yapılan bu eğitimler, bakış açılarının birbirinden çok farklı olması ve tarafların giderek birbirlerini suçlamaya başlamaları üzerine ayrı bir biçimde sürdürülmüştür²⁴¹. Diğer taraftan projenin işleyişini kolaylaştırmak amacıyla bölge halkının projeyi desteklemesine ve katılımına da özel bir önem verilmiştir. Bu çerçevede ikisi dağlık bölgede, diğerleri İskeçe ve Gümülcine'de olmak üzere, işleyişinde herhangi bir

²³⁷ Boussiakou, **a.g.e.**, ss. 21-22.

²³⁸ Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, s. 31.

²³⁹ Dragonas and Frangoudaki, **a.y.**

²⁴⁰ Bunun yanı sıra azınlık öğrencileri ile yakın bir iletişim kurmak ve eğitim alanında verimliliği arttırmak isteyen Yunan öğretmenler için de Türkçe kursları düzenlenmeye başlanmıştır. Bu konuda bkz. Evren Dede, "Gülünç Duruma Düşmek Pahasına Azınlık Eğitimi", **Azınlıkça**, S. 42, Aralık 2008, s. 3.

²⁴¹ Nitekim Dragonas ve Frangoudaki projenin bu amacını gerçekleştirme konusunda başarısız olduğunu kabul etmektedirler. Bu konuda bkz. Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, ss. 31-32 ve 36.

iktidar ilişkisinin sözkonusu olmadığı ve azınlık ve çoğunluktan eşit sayıda personelden oluşan 9 “toplum merkezi” kurulmuştur²⁴². Bu merkezlerde Türkçe ve Yunanca eserlerden oluşan kütüphaneler kurulmuş; öğrenci velilerine ve işsiz genç kadınlara yönelik bilgisayar ve Yunanca kursları ile daha başka mesleki kurslar ve yaz okulları düzenlenmiş; velilere ve öğretmenlere yönelik eğitsel ve psikolojik danışma hizmetleri verilmiştir. Azınlık mensupları ilk başlarda bu merkezlere ihtiyatla yaklaşmışsa da, ilerleyen süreçte ilgi göstermeye başlamıştır²⁴³. Ayrıca diyalogu açık tutmak ve eleştiri ve katkıları almak amacıyla azınlık liderleri, bölge milletvekilleri, yerel yöneticiler ve öğretmen dernekleri ile düzenli toplantılar yapılmış ve MÇEP etkinlikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu çerçevede girilen bir başka uygulama ise, 2006-2007 öğretim yılından itibaren azınlık mensuplarının yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki 5 devlet okulunda Türkçe’nin seçmeli ders olarak konmasıdır²⁴⁴. MÇEP çerçevesindeki bu uygulamalar sonucunda, 6 yıllık azınlık okullarını bitirerek Yunan okullarına devam eden azınlık öğrencilerinin oranı %7’den %12’ye yükselmiş; Yunan liselerine giden azınlık öğrencilerinin sayısı dörde katlanmış; okulu bırakma oranları halen yüksek olmasına karşılık düşüş eğilimine girmiş ve sonuç olarak lise ve üniversite öğrenimi görmek üzere Türkiye’ye giden azınlık mensuplarının sayısında önemli bir düşüş olmuştur²⁴⁵. Yunanistan’ın azınlık eğitimine yönelik yaklaşımında esaslı bir değişikliği temsil eden, “pozitif ayrımcılık” niteliğinde olan ve farklı bir biçimde de olsa halen devam eden bu proje²⁴⁶, azınlık eğitimi konusunu ilk kez ciddi olarak ve bilimsel bir çerçevede ele alan bir çaba

²⁴² Hunault, **a.g.e.**, p. 20, par. 111.

²⁴³ Azınlığın, büyük bir bölümü gençlerden oluşan önemli bir kesiminin MÇEP’e destek verdiği görülmüştür. Bunun en önemli nedeni ise, Yunanca’ya tam olarak hakim olamamaları nedeniyle özel olarak gençlerin sosyal entegrasyonda ve iş hayatında önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmasıdır. Bu bağlamda azınlığın ilgisinin özellikle Yunanca kurslarına yönelik olduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 20, par. 105; Dede, “Gülünç Duruma...”, s. 3.

²⁴⁴ Federation of Western Thrace Turks in Europe, **The Problems of the Turkish Minority in Western Thrace in Greece**, Witten, ABTTF Yayınları, 2007, p. 6. Ancak bu devlet okullarında bu seçmeli derslerin konmasının azınlığın kendi dilinde eğitim görme hakkına hâle getirmeyeceği veya onun yerine geçmeyeceği belirtilmelidir. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 20, par. 109.

²⁴⁵ Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, s. 33. Dede, 2008-2009 yılı itibarıyla azınlık mensuplarının %25’inin Türkiye’deki üniversiteleri, %75’inin ise Yunan üniversitelerini tercih ettiğini belirtmektedir. Dede, “Gülünç Duruma...”, s. 4.

²⁴⁶ Temmuz 2008’de projenin bütçesi yenilenmemiş; bunun sonucunda 8 “toplum merkezi” kapanmak zorunda kalmıştır. MÇEP Mart 2009’da uygulamaya geçirilen “Pontuslu ve Yabancı Uyruklu Çocukların Katılımı ve Müslüman Çocukların Eğitimi” adlı daha geniş bir program ile birleştirilmiştir. Hunault, **a.g.e.**, p. 21, par. 111; Dede, “Gülünç Duruma...”, ss. 3-4.

olması; azınlık eğitiminin kalite ve düzeyinde nispi ama somut bir gelişme sağlaması; azınlığın asimilasyonuna değil, kimlik ve kültürüne saygı gösterilmesi temelinde entegrasyonuna yönelik olması ve azınlık mensuplarının gerek okulda, gerekse kurslarla Yunancalarının geliştirilmesine katkı sağlaması ve böylece toplumsal bütünleşme olanaklarını geliştirmesi; azınlığın eğitim alanındaki pozitif haklarını nispeten dikkate alması ve esnek ve azınlığın katılımına olanak sağlayan bir yapıya sahip olması gibi faktörlerin ışığında olumlu bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte MÇEP'in esas olarak Yunanca eğitimin geliştirilmesine yönelik olduğu ve azınlığın ilkokullardaki Türkçe eğitiminin kalitesinin yükseltilmesine ilişkin olarak çok az girişimde bulunduğu²⁴⁷; azınlığın ortaöğretim kurumlarının kapasitesinin arttırılması ve/veya yeni azınlık ortaöğretim kurumları kurulması yoluyla azınlığın Türkçe eğitim olanaklarının arttırılması konusunda somut bir çözüm önerisi geliştirmediği ve etkili bir çaba göstermediği²⁴⁸ ve bu niteliğiyle, her ne kadar nihai amacı bu olmasa bile, daha çok azınlık mensuplarını, Türkçe eğitimden vazgeçirmeye, çocuklarını azınlık ortaöğretim kurumları veya Türkiye yerine Yunan okullarına gönderme konusunda ikna ve teşvik etmeye ve zaman içinde Türkçe eğitime yönelik talebi azaltarak ortadan kalkmasını sağlamaya yönelik bir çaba görüntüsü sergilediği veya en azından azınlığın bir kısmı tarafından bu şekilde algılandığı²⁴⁹ da gözden kaçırılmamalıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde, azınlık eğitimi konusunda yapıcı, olumlu ve özgürlükçü bir bakış açısına sahip olan MÇEP'in²⁵⁰, sağladığı somut bazı gelişmelerle azınlığın karşı karşıya kaldığı sosyal dışlanma ve izolasyonu nispi olarak azalttığı; ancak,

²⁴⁷ Nitekim proje yürütücüleri de, projenin iki-dilli eğitimin tüm sorunlarına eğilmediğini ve dar bir amaç çerçevesinde öğrencilerin sadece Yunanca yeterliliklerinin geliştirilmesine yönelik olduğunu; ancak azınlık eğitiminin sorunlarının çözümü için daha geniş çaplı ve amaçlı projelere ihtiyaç olduğunu kabul etmektedirler. Bu konuda bkz. Dragonas, **a.g.e.**, p. 14.

²⁴⁸ Dragonas ve Frangoudaki, azınlık seçkinlerinin bunları tercih eden öğrenci sayısının giderek düşmesine rağmen yeni azınlık liseleri açılmasını ısrarla talep ettiklerini, Yunan hükümetinin ise bunu sürekli olarak reddettiğini ve yaşanan bu kutuplaşmanın MÇEP'in çalışmalarını olumsuz etkilediğini ifade etmekle birlikte; bu durumun kendi dilinde eğitim hakkına yönelik bir kısıtlama oluşturduğu konusunda sessiz kalmaktadırlar. Bu konuda bkz. Dragonas ve Frangoudaki, **a.g.e.**, s. 34. Öte yandan son dönemde Yunanistan'a ilişkin kimi insan hakları raporlarında yeni azınlık ortaöğretim kurumları açılmasının bir gereklilik olduğu vurgulanmaktadır. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 20, par. 103.

²⁴⁹ Kelahmet, **a.g.e.**, ss. 230-231.

²⁵⁰ Nitekim bu bakış açısı kendisini projenin sloganında da göstermektedir: Çıkarma değil toplama; bölme değil çarpma (*προσθεση όχι αφαίρεση, πολλαπλασιασμος όχι διαίρεση*).

azınlığın eğitim alanındaki sorunlarına kapsamlı ve net bir çözüm getirmekten, henüz uzak olduğu söylenebilir.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının eğitim alanındaki en önemli sorunlarını, azınlığın genel olarak düşük bir eğitim düzeyine sahip olması, azınlık okullarında verilen eğitimin kalitesizliği ve azınlığın eğitim alanındaki özerkliğinin giderek ortadan kaldırılması ve bu alanda devlet kontrolünün arttırılması oluşturmaktadır. Bu çerçevede, bu genel sorunların ortaya çıkmasına yol açan, giderek kronikleştiren ve karmaşıklaştıran sorunlar, azınlık okullarında izlenen müfredat ve derslere, okullara, öğretmenlere ve ders kitaplarına ilişkin sorunlar şeklinde alt-başlıklara ayrılarak incelenebilir.

Azınlık eğitiminde karşılaşılan önemli sorunlardan ilki, azınlık eğitim sisteminin iki-dilli bir yapıya sahip olması ve azınlık okullarında okutulan Türkçe derslerin ve saatlerinin yıllar içerisinde azaltılarak Yunancaların arttırılması olmuştur. Yukarıda da değinildiği üzere, 1950'li yılların ortalarına dek azınlık eğitimi konusunda yasal bir düzenleme yapılmadığından, azınlık okullarındaki dersler tek ve standartlaşmış bir müfredat programı çerçevesinde işlenmemiştir. Azınlık ilkokullarında uygulanan ilk müfredat, 3065/1954 sayılı yasa hükümleri çerçevesinde Yunan Eğitim ve Dinişleri Bakanlığınca 28 Kasım 1957 tarihinde yayınlanan 14925 sayılı kararnameyle oluşturulmuştur. Buna göre iki dersshaneli bir azınlık ilkokulunda 1., 2. ve 3. sınıflarda haftada 8 saat ders Yunanca, 26 saat ders Türkçe; 4., 5. ve 6. sınıflarda ise 12 saat ders Yunanca ve 22 saat ders de Türkçe olmak üzere haftada toplam 20 saat ders Yunanca, 48 saat ders ise Türkçe işlenecektir²⁵¹. Bununla birlikte bakanlığın 18 Şubat 1975 tarihinde aldığı bir kararla müfredat değiştirilmiş; Yunanca işlenecek derslere ahlak bilgisi dersi de eklenirken, Türkçe ve Yunanca derslerin saatlerinde de değişiklikler yapılmıştır. Bu durumda iki dersshaneli bir azınlık ilkokulunda haftalık Türkçe derslerin saatleri 48'den 37'ye

²⁵¹ Bu müfredat programına göre azınlık okullarında işlenecek dersler ve saatleri şu şekildedir: 1., 2. ve 3. sınıflarda haftada 8 saat Yunanca Yunan dilinde, din bilgisi (3 saat), Türkçe (10 saat), hayat bilgisi (4 saat), matematik (4 saat), güzel yazı (2 saat), resim, müzik ve beden eğitimi (biri saat) Türk dilinde işlenecektir. 4., 5. ve 6. sınıflarda ise, Yunanca (8 saat), tarih (2 saat) ve coğrafya (2 saat) dersleri Yunanca; din bilgisi (4 saat), Türkçe (7 saat), tabiat bilgisi (2 saat), matematik (5 saat), resim, müzik, beden eğitimi ve güzel yazı (biri saat) dersleri Türkçe olacaktır. Halil, "Batı Trakya Türk...".

inmiş; Yunanca derslerin saatleri ise 20'den 27'ye çıkmıştır²⁵². Ayrıca bu yeni programla yetenek dersleri olan güzel yazı, müzik, resim ve beden eğitimi derslerinin tabiat bilgisi ve din bilgisi dersleri içinde okutulma zorunluluğu getirildiğinden, programda 37 saat olarak gözüken Türkçe dersler, fiili olarak 33 saate inmiştir. Bakanlık 9 Ocak 1985 tarihinde azınlık okulları müfredatında yeni bir değişikliğe gitmiş ve Türkçe olarak okutulan hayat bilgisi dersini kaldırarak yerine Yunanca okutulmak üzere çevre bilgisi dersini koymuştur²⁵³. Bu durumda Türkçe dersler haftada 35 saate (fiili olarak 31 saat) inmiş, Yunanca dersler ise 29 saate çıkmıştır. Yine 1985 yılında azınlık okullarına yönelik bir uygulama ile Türkçe ve Yunanca işlenen derslerin saatleri fiili olarak eşitlenmiştir. 27 Ağustos 1985 tarihinde çıkarılan 2/636 sayılı genelgeye göre birleştirilmiş sınıflarda öğretim yapan okullarda, dershanelerin birinde beşinci ve altıncı sınıflar, ikinci sınıf ile birlikte, diğer dershanede ise üçüncü ve dördüncü sınıflar, birinci sınıf ile birlikte ders işleyecektir. Bu durumda her iki dershanede de ikinci devre (4., 5. ve 6. sınıf) sınıf bulunacaktır. İlgili yasalarda da birleştirilmiş sınıflarda en büyük sınıfın ders programı uygulanması öngörüldüğünden, her iki dershanede de Yunanca işlenen ahlak bilgisi dersi okutulması zorunlu hale gelmiştir. Azınlık okullarındaki son müfredat değişikliği, 31 Ağustos 1995 tarihinde çıkarılan F12/921/61/1058 sayılı kararname ile yapılmıştır. Bu bağlamda okullara Türkçe ders saatleri azaltılarak İngilizce dersi konmuş ve müzik, beden eğitimi ve resim derslerine de Yunan öğretmenlerin girmesi kararlaştırılmıştır. Sonuçta, dünyadaki birçok eğitim uzmanının en azından ilköğretim düzeyindeki eğitim açısından anadilin en iyi öğretim aracı olduğunu kabul etmesine karşılık, Batı Trakya'daki azınlık okullarındaki derslerin yarı yarıya Türkçe ve Yunanca olması, diğer bir deyişle azınlık eğitim sisteminin ikili bir yapıya sahip olması, azınlık öğrencilerinin gerek Türkçe'yi, gerek Yunanca'yı, gerekse bu dillerde

²⁵² Yeni müfredat programı ile dersler ve saatleri şu şekilde düzenlenmiştir: 1., 2. ve 3. sınıflarda Yunanca (10 saat) ve tarih (2 saat) dersleri Yunanca; Türkçe (8 saat), din bilgisi (3 saat), hayat bilgisi (2 saat), matematik (3 saat), resim (2 saat), müzik ve beden eğitimi (biri saat) Türkçe olacaktır. 4., 5. ve 6. sınıflarda ise, Yunanca (10 saat), tarih (2 saat), coğrafya (2 saat) ve ahlak (1 saat) dersleri Yunanca, Türkçe (7 saat), din bilgisi (3 saat), fen bilgisi (2 saat), matematik (3 saat), resim (1 saat), müzik ve beden eğitimi (yarım saat) dersleri Türkçe gösterilecektir. Halil, "Batı Trakya Türk..."

²⁵³ Batı Trakyalı eğitimciler, ilköğretimin belkemiğini oluşturan yaşama ilişkin önemli bilgi ve deneyimler kazandıran bu önemli dersin azınlık dilinde okutulması gerektiğini, öğrencilerin tam olarak hakim olmadıkları resmi dilde okutulmasının ise olumsuz bazı sonuçlara yol açacağını belirtmektedirler. Cahit Aliosman ve Mehmet Bağdatlı, "Trakya'da Azınlık Eğitimi (2002 Yılında Çözüm Arayışları İçin Yeni Bir Perspektif)", Çevrimiçi http://www.ogretmeninnesi.org/r_egitim.asp.

gösterilen dersleri yeteri kadar öğrenememelerine yol açmakta²⁵⁴; bu okulların eğitim kalitesinin ve başarı düzeyinin düşük olmasına neden olmakta ve genel olarak azınlık eğitim sistemini, bir azınlık yazarının deyişiyle, “cehalet üreten bir mekanizmaya” dönüştürmektedir²⁵⁵.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının eğitim alanında karşılaştığı bir başka önemli sorun ise ders kitapları konusunda olmuştur. 1950’li yıllara dek azınlık eğitimi tam anlamıyla bir düzene kavuşmadığından, azınlık okullarında Türkçe okutulan derslerin, standart ders kitapları olmamış; bu dersler çoğu kez kitapsız olarak, bazen de öğretmenlerin veya bazı azınlık ileri gelenlerinin kişisel çabalarıyla edindikleri, ancak hemen her yerde farklı olan kitaplar esas alınarak işlenmiştir. Bununla birlikte iki ülke arasında eğitim ve kültür alanında işbirliğinin arttırılmasını öngören 1951 Anlaşması’nın imzalanmasının yarattığı olumlu hava içerisinde 1952 yılında Batı Trakya’daki azınlık okullarının tümüne Türkiye’den gönderilen ders kitapları dağıtılmış; bu sayede azınlık eğitimi belli bir standarda kavuşmuştur. Ancak bundan sonraki yıllarda Yunan yetkililer yeni gönderilen ders kitaplarının dağıtımına izin vermemişler²⁵⁶; bunun sonucunda sınıftan sınıfa devredilen bu kitaplar hem aşırı kullanıma bağlı olarak yıpranmış, hem de güncelliğini yitirmiştir. 1968 yılında imzalanan Karma Kültür Protokolü ile, ilgili devletin denetleyerek onaylaması şartıyla iki ülke arasında her yıl ders kitapları değişimi yapılması kabul edilmiş ve azınlık okullarında eğitimin aksamaması için de onay usulüne ilişkin ayrıntılı bir takvim ve prosedür belirlenmiştir (11-17. maddeler). Bu çerçevede 1969 yılında Türkiye’den gönderilen yeni ders kitapları Yunan yetkililerce onaylanmış ve azınlık okullarına dağıtılmıştır. Ancak bunu izleyen yıllarda da Yunanistan, Türkiye’den gönderilen kitapların onayını geciktirmiş ve/veya dağıtımını engellemiştir²⁵⁷. Yunan yetkililerin bu konudaki temel argümanları, 1968 Protokolü ile kabul edilen prosedüre uymayan Türkiye’nin kitapları onay için geç gönderdiği; Türkiye’nin azınlık öğrencileri için özel kitaplar hazırlamadığı ve Türkiye’deki ilkokullarda

²⁵⁴ İlkokuldan mezun olan azınlık gençlerinin ancak %20’sinin Yunanca’yı az veya çok konuşabildiği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 20, par. 106.

²⁵⁵ Dragonas ve Frangoudaki, **a.g.e.**, p. 27.

²⁵⁶ Oran, sadece seçim zamanlarında propagandif amaçlarla ve sadece belli bölgelerde yeni ders kitaplarının dağıtımına izin verildiğini belirtmektedir. Bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 94.

²⁵⁷ Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 146-147.

okutulan kitapların aynısını gönderdiği²⁵⁸ ve Türkiye'nin gönderdiği kitapların modern öğretim yöntemlerine uygun olmadığı²⁵⁹ biçiminde olmuş; kitaplarda Türk bayrağı ve Atatürk resmi olması²⁶⁰, Türkçe dersi kitaplarındaki bir mektup örneğinde "Ankara" sözcüğünün bulunması²⁶¹, matematik kitaplarındaki uzaklık problemlerinde Türkiye'deki iki kent arasındaki mesafenin örnek olarak verilmesi veya para problemlerinin Türk lirası ile sorulması²⁶², kitapların onaylanmaması için yeterli gerekçeyi oluşturabilmiştir. Ders kitaplarının yıpranması ve kullanılmaz bir hale gelmesiyle azınlık kendi inisiyatifi ile 1982 yılında 1968 baskısı kitapları tıpkıbasım yöntemiyle çoğaltmak ve okullara dağıtmak istemiş; ancak yetkililer kitaplarda yer alan bazı ifadeleri gerekçe göstererek daha önceden onayladıkları ve o sırada halen azınlık okullarında okutulmakta olan bu kitapların dağıtımında sorun çıkarmışlardır²⁶³. Bu durumda uzun yıllar boyunca azınlık okullarında Yunanca dersler her yıl dağıtılan yeni kitaplardan işlenirken, Türkçe dersler ise, yıpranmış, sayfaları eksik olan, kimi zaman fotokopiyle çoğaltılmış, ancak eski basımlı ve dolayısıyla içindeki bilgileri güncelliğini yitirmiş²⁶⁴ kitaplardan işlenmek zorunda kalmıştır. Bu sorunun giderek kronikleşmesi ve azınlık tarafından sıklıkla şikayet konusu yapılmaya başlaması üzerine Yunanistan, 1992 yılında bir Yunan yazara yazdırdığı birinci sınıflara yönelik bir Türkçe okuma kitabını azınlık okullarına dağıtmaya karar vermiştir²⁶⁵. Ancak azınlık, 1951 Kültür Anlaşması'na ve 1968 Karma Kültür Protokolüne aykırı olarak hazırlandığını ve "Türklük bilincini yok etmeye yönelik" olarak Yunan devletince zorla dayatıldığını²⁶⁶ ileri sürdüğü bu kitaplara karşı şiddetli bir tepki göstermiştir. 26-27-28 Şubat 1992 tarihlerinde bu kitapların okullarda dağıtımını protesto etmek amacıyla boykot düzenlenmiş; dağıtılan kitaplar toplanmış ve bunlar azınlık ileri gelenlerinden oluşan bir heyet tarafından 18 Kasım 1992 tarihinde Atina'da Milli Eğitim Bakanlığı'na iade edilerek

²⁵⁸ HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 42.

²⁵⁹ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 95.

²⁶⁰ Cin, **Yunanistan'daki Müslüman...**, s. 223, dipnot 476.

²⁶¹ Oran, **a.y.**

²⁶² HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 41.

²⁶³ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 94-95.

²⁶⁴ 1990'lı yılların başında Ziloti köyünden bir azınlık mensubu, Human Rights Watch gözlemcilerine, torunu ile aynı kitabı okuduklarını ve bu kitapta "insanoğlu bir gün belki aya çıkabilecektir" ifadesinin yer aldığını belirtmiştir. HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 41.

²⁶⁵ Bu konuda bkz. HRW 1992 Raporu, p. 3.

²⁶⁶ Bu konuda bkz. Kelahmet, **a.g.e.**, ss. 68 ve 84.

bakanlığın bu uygulaması protesto edilmiş; ayrıca bazı kasaba ve köylerde veliler protesto gösterileri düzenlemişler ve kitapları yakmışlar; bu kitapların okullara girmesini engellemek amacıyla yetkililer nezdinde girişimlerde bulunmuşlarsa da bir sonuç elde edememişler ve en sonunda okulları kapatma kararı almışlardır²⁶⁷. Kitaplar okullara polis kordonu altında sokulmuş; bu arada protestocu velilerin bazıları tutuklanmış ve daha sonra yapılan duruşmalarda suçlu bulunarak para ve hapis cezalarına çarptırılmışlardır²⁶⁸. 1993 yılında Yunan hükümetinin başka bir Yunan yazara bu kez ikinci sınıflara yönelik bir Türkçe okuma kitabı yazdırma girişimi de azınlık tarafından tepkiyle karşılanmış ve 1-5 Şubat 1993 tarihlerinde okullarda boykot eylemi düzenlenmiş²⁶⁹; bunun üzerine yönetim bu uygulamadan vazgeçmiştir. Yunanistan 2000 yılından bu yana Türkiye tarafından gönderilen ders kitaplarını onaylamakta ve azınlık okullarına dağıtılmasına izin vermektedir. Dolayısıyla bu alandaki sorunların, şimdilik, önemli ölçüde çözüme kavuştuğu söylenebilir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere, MÇEP çerçevesinde azınlık okullarında Yunanca okutulan derslerin kitaplarının, azınlık kimlik ve kültürüne saygının geliştirilmesi ve Yunanca'nın ikinci dil olarak öğretilmesi amaçlarına yönelik olarak yeniden yazılması ve bunlardan azınlık kimlik ve kültürüne aykırı ifadelerin çıkarılması, bu alandaki bir başka olumlu gelişme olarak değerlendirilebilir.

Azınlık eğitiminde karşılaşılan sorunlardan bir başkasını ise azınlık okullarında görev yapan öğretmenlere ilişkin sıkıntılar oluşturmaktadır. Azınlık okullarındaki Yunanca dersler, Yunan Eğitim Bakanlığınca atanan Yunan öğretmenlerce yürütülmektedir. Geçici veya sürekli kadroda devlet memuru statüsünde olan²⁷⁰ ve dolayısıyla maaşları devlet tarafından ödenen bu kişiler, Yunanistan'da öğretmen olmak için gerekli eğitimi almış olmakla birlikte, büyük bir çoğunluğu azınlık eğitimi veya iki-dilli eğitim konusunda özel bir öğrenim

²⁶⁷ Kelahmet, **a.g.e.**, ss. 68-70, 73; Dragonas ve Frangoudaki, **a.g.e.**, s. 38, dipnot 31.

²⁶⁸ Cin, **Yunanistan'daki Müslüman...**, ss. 223-224. Ayrıca azınlık milletvekili Sadık Ahmet ve avukat Ahmet Hacıorhan da kamu düzenini bozma, toplumsal barışa zarar verme ve hırsızlık suçlamalarıyla kovuşturmaya uğrayanlar arasında yer almışlardır. Boussiakou, **a.g.e.**, s. 21.

²⁶⁹ Kelahmet, **a.g.e.**, ss. 80-81.

²⁷⁰ Boussiakou, **a.g.e.**, s. 14.

görmemiştir²⁷¹. Uzun yıllar boyunca, azınlık okullarına daha çok Batı Trakya bölgesinde doğup büyümüş Yunanlıları atamayı tercih eden Yunan yönetiminin bu kişilerden öncelikli beklentisi, Yunanca müfredatın öğretimi değil, azınlık öğretmenlerinin faaliyetlerinin izlenmesi, rapor edilmesi ve çeşitli yollarla denetim altında tutulması olmuştur. Özellikle 1960 ve 1970’li yıllarda Yunan öğretmenlerin azınlık okullarında varlığı “ulusal önemde” bir konu olarak değerlendirilmiş; bu kişilerin “yüksek ve hassas bir görev” ifa ettikleri düşünülmüş ve “Türk propagandasının takip edilmesi” gibi “özel görevleri” yerine getirmeleri beklenmiştir²⁷². Yönetimin bu yaklaşımından hareketle, bazı istisnaları olabileceği de kabul edilerek, azınlık okullarına atanan Yunan öğretmenlerin azınlığa karşı en azından önyargılı bir bakış açısına sahip kişiler olduğunu veya bu nitelikteki kişilerin yönetim tarafından özellikle tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Azınlık okullarında Türkçe dersleri veren öğretmenler ise 4 kategoride incelenebilir. İlk kategoride “formasyonsuz öğretmenler” yer almaktadır. Lise, medrese, ortaokul ve hatta bazen ilkokul mezunu olup, öğretmenlik konusunda herhangi bir mesleki eğitim almaksızın, güncel koşullar ve zorunluluklar nedeniyle öğretmen olarak atanmış bu kişilerin maaşları azınlık tarafından karşılanmaktadır. Mesleki bilgi ve öğretim yetenekleri açısından yetersiz bir düzeye sahip olmakla birlikte, 1970’li yıllara dek azınlık okullarının öğretim kadrosunun büyük bir bölümünü oluşturduğu söylenebilecek olan bu öğretmenlerin neredeyse tamamı bugün emekli olmuştur²⁷³. İkinci kategoride 1951 Anlaşması çerçevesinde Türkiye’den gönderilen “kontenjan öğretmenleri” yer almaktadır. Türkiye’de görev yapan devlet memuru öğretmenler arasından seçilen ve maaşları Türkiye tarafından ödenen bu öğretmenlerin sayısı, ilk başta 25 olarak belirlenmiş; ancak sonradan 35’e çıkarılmıştır. Yunan yönetiminin bu öğretmenlerin çalışmaları konusunda bazı engellemelerde bulunduğu; zaman içinde sayılarını düşürdüğü²⁷⁴; vize ile çalışma ve

²⁷¹ Yukarıda da değinildiği üzere, 1995 yılında çıkarılan yasayla azınlık okullarında görev yapacak öğretmenlerin azınlık eğitimi konusunda özel bir sınavdan geçmeleri koşulu getirilmiştir.

²⁷² Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, p. 28.

²⁷³ Cem Şentürk, **Yunanistan’da Azınlık Eğitiminin Sorunları**, Witten, ABTTF Yayınları, 2005, s. 14.

²⁷⁴ Türkiye’nin her yıl 35 öğretmen için başvuruda bulunmasına rağmen, Türkiye’de yaşayan Rum nüfusun azalmasına bağlı olarak öğretmen ihtiyacının da azaldığını belirten Yunanistan Türkiye’ye her yıl 16 öğretmen göndermekte ve Türkiye’den gönderilecek öğretmenlerin sayısını da karşılıklılık

oturma izinlerini ya hiç vermediği, ya kısmen verdiği, ya da çoğu kez geciktirdiği²⁷⁵; çalışmaları sırasında sürekli olarak gözetim altında tutuldukları ve hatta bazen “zararlı faaliyetleri” gerekçe gösterilerek sınırdışı edildikleri görülmüştür. Bununla birlikte bu kategorideki öğretmenlerin Batı Trakya’da eğitimin gelişimine büyük bir katkı sağladığı söylenebilir. Üçüncü kategorideki “formasyonlu öğretmenler” ise, Türkiye’deki öğretmenlik kursları, öğretmen okulları veya eğitim fakültelerinden mezun olan azınlık mensuplarından oluşmaktadır. Okul encümenlerinin belli sürelerle yaptıkları sözleşmelerle görevlendirilen bu öğretmenlerin maaşları, okulun bulunduğu bölgedeki azınlık cemaati tarafından ödenmektedir²⁷⁶. BTTÖB çatısı altında örgütlenen bu öğretmenleri, Türk ulusal kimliğini azınlık içinde yaygınlaştıran ve dolayısıyla “tehlikeli” unsurlar olarak değerlendiren Yunan yönetimi, bu kişilerin azınlık okullarında görev yapmasını çeşitli yöntemlerle engellemeye çalışmıştır. 1960’lı yılların ortalarından itibaren bu öğretmenlere çalışma ruhsatlarının verilmesi konusunda engeller çıkarılmaya başlanmış²⁷⁷; örneğin bu kişilerin karakollardan aldıkları “komünist olmadıklarına ilişkin” belgeler geçersiz sayılmıştır²⁷⁸. Ayrıca azınlık okullarında ihtiyaç bulunmadığı gerekçesiyle bu öğretmenlerin görev almaları engellenmiş²⁷⁹ ve hemen her yıl çok sayıda öğretmen açıkta kalmıştır. Kimi durumlarda ise bu kişilerin Türkiye’den mezun oldukları okulların denkliği tanınmamıştır. Cunta döneminde birçok öğretmen, çoğu kez temelsiz gerekçelerle görevden atılmış ve sonraki yıllarda da bu kişilerin mesleklerini sürdürmeleri engellenmiş; çeşitli zamanlarda birçok öğretmen disiplin cezalarına çarptırılarak belli sürelerle görevden uzaklaştırılmışlar ve çoğu kez göreve

ilkesi çerçevesinde 16 ile sınırlamaktadır. Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Yunanistan 1994 İnsan Hakları Raporu; Hunault, **a.g.e.**, p. 19, par. 101.

²⁷⁵ Kelahmet, **a.g.e.**, s. 321; Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 128. Türkiye’nin 1990-1991 öğretim yılı için önerdiği 10 öğretmenden sadece üçüne çalışma izni verilmiş; üstelik bu öğretmenler ancak Ocak ayında Yunanistan’a gidebilmişlerdir. HRW 1992 Raporu, p. 4.

²⁷⁶ Boussiakou, bu öğretmenlerin maaşlarının azınlık tarafından karşılanmasının, 1566/1985 sayılı yasanın, ilköğretimin ücretsiz olacağını ve hükümetçe destekleneceğini öngören 2/6 ve 8. maddelerine aykırı olduğunu belirtmektedir. Boussiakou, **a.y.**

²⁷⁷ Cebecioğlu, **a.g.e.**, ss. 103-104.

²⁷⁸ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 74-75.

²⁷⁹ Oran, bu noktada azınlık okullarındaki dershane sayısının ve Türkçe işlenen ders saatlerinin düşürülmesi ile öğretmenlere yönelik ihtiyacın da yapay olarak azaltıldığını ve bu durumda “formasyonlu öğretmenlerin” de, “ihtiyaç fazlası” durumuna düştüklerini belirtmektedir. Oran, **Türk-Yunan...**, s. 93.

döndüklerinde açıkta kalmışlar²⁸⁰; son yıllarda ise bazı öğretmenler yaş haddi ve görev süresi ileri sürülerek görevden azledilmişlerdir²⁸¹. Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere, okul encümenlerinin bu öğretmenlerin atanması konusundaki tercih hakkı ve yetkileri süreç içerisinde zayıflatılmış/ortadan kaldırılmış; yukarıda da değinildiği üzere en son olarak 1995 yılında yapılan yasal düzenleme ile bu öğretmenlerin atamalarının yapılması ve özlük haklarının düzenlenmesine ilişkin tüm yetkiler, büyük çoğunluğu Yunan üyelerden oluşan bir kurula verilmiştir. Öte yandan SÖPA mezunlarının azınlık okullarına devlet memuru olarak ve zorunlu biçimde atanmasıyla formasyonlu öğretmenlerin çalışma alanları daraltılmış; yönetim bir yandan kendilerine herhangi bir mali yük getirmeyen SÖPA mezunlarını kabul etme konusunda azınlık mensuplarını ikna etmeye yönelik çabalarını sürdürürken, diğer yandan da daha başka yöntemlerle azınlığı formasyonlu öğretmenler aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır. Formasyonlu öğretmenlerin nakilleri konusunda da güçlükler çıkarılmış; bazı öğretmenler okul değiştirmek isterken açıkta kalmışlardır²⁸². Son kategoride ise, azınlık eğitimindeki öğretim kadrosunun büyük bir bölümünü oluşturan²⁸³ SÖPA mezunu öğretmenler yer almaktadır. Üç yıl süren akademiye²⁸⁴ bitirdikten sonra azınlık okullarına devlet tarafından öncelikli olarak atanan ve devlet

²⁸⁰ Bu konudaki en önemli örneği öğretmen Adnan Raifoğlu'nun deneyimleri oluşturmaktadır. İskeçe merkezdeki azınlık ilkokullarından birinde görevli olan ve BTTÖB üyesi olan Raifoğlu, 26 Şubat 1987 tarihinde, "uluslararası sözleşmelere, Yunan Devletinin yasalarına ve Trakya Temyiz Mahkemesi'nin yakın tarihli bir kararına aykırı olarak 'Türk öğretmenleri' ifadesine ve bazı köylerin Türkçe eski adlarına yer veren bir belgeyi basarak dağıttığı" gerekçesiyle 1 yıl görevden uzaklaştırma cezası almıştır. Yunan Yüksek İdare Mahkemesi'ne başvuruda bulunulmuşsa da temyiz talebi reddedilmiş ve görevden uzaklaştırma kararı 4 Şubat 1993 ile 3 Şubat 1994 tarihleri arasında uygulanmıştır. Ancak bu sürenin bitiminde, kendisine daha önceden görev yaptığı okulda boş kadro bulunmadığı için eski okulundaki görevine iade edilemeyeceği, ancak başka bir boş kadro için başvuruda bulunabileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine yeniden başvuruda bulunduğu temyiz mahkemesi Raifoğlu'nu haklı bulmuş ve görevine iadesine karar vermişse de, çeşitli gerekçeler ileri süren yönetsel otoriteler bu kararı uygulamaktan kaçınmışlardır. Hukuksal mücadelesini sürdüren Raifoğlu, 23 Şubat 1998 tarihinde görevine iade edilmekle kalmamış, aynı zamanda çalışmadığı süre olan 4 Şubat 1994 ile 22 Şubat 1998 tarihleri arasındaki maaşlarını ve diğer sosyal güvenlik ödeneklerini de almıştır. Bu konuda bkz. *Raif Oglu Yunanistan'a Karşı*, 33738/96, 27 Haziran 2000, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696727&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

²⁸¹ Kelahmet, **a.g.e.**, s. 267.

²⁸² Oran, **a.y.**

²⁸³ McDougall, **a.g.e.**, p. 9, par. 24.

²⁸⁴ Akademinin normal öğretim süresi iki yıl olmakla birlikte, 5 yıllık medrese mezunları, 6 yıllık cimnaziumun 5. sınıfını bitirenler ve lisenin 2. sınıfını bitirenler bir yıl hazırlık sınıfına devam etmekte ve böylece öğrenim süresi 3 yıla çıkmaktadır. Bu konuda bkz. Frangudaki, **a.g.e.**, s. 36, dipnot 1.

memuru öğretmen statüsündeki bu kişilerin maaşları da devlet tarafından ödenmektedir. Azınlık okullarında görev yapan öğretmenlerin Türkiye’de yetişmelerinin yarattığı “sakıncaları” gören Yunanistan’ın, bu okullarda görev yapacak öğretmenlerin kendi denetiminde yetişmesini sağlamak, formasyonlu öğretmenlere alternatif oluşturmak ve zaman içinde bunları devre dışı bırakarak yerlerine geçecek, kendi denetiminde öğretmenler yetiştirmek üzere 1966 yılında kurduğu SÖPA’ya, genellikle Yasak Bölge’de doğmuş, yoksul, Pomak kökenli ve medrese eğitimi görmüş azınlık gençleri kabul edilmektedir. Parasız-yatılı olan Akademideki dersler Yunan öğretmenlerce ve ağırlıklı olarak Yunanca olarak yapılmakta; haftada sadece 2 saat Türkçe dersi verilmektedir²⁸⁵. Ayrıca bu gençlere eğitim süresi boyunca Pomak oldukları veya Müslüman Yunanlı oldukları yönünde telkinlerde bulunulduğu da belirtilmektedir²⁸⁶. Bununla birlikte azınlık, SÖPA mezunlarının okullarda görev almasına şiddetle karşı çıkmış ve bu kişileri toplumsal olarak dışlamıştır²⁸⁷. Azınlığın bu öğretmenleri istememesinin temel gerekçesi, bu kişilerin çocuklara öğretecek düzeyde Türkçe bilmedikleri ve dolayısıyla öğretim nitelik ve yetenekleri açısından yetersiz olduklarıdır²⁸⁸. Gerçekten de, bu kişilerin gerek medresede, gerekse Akademi’de yeterince Türkçe eğitim görmedikleri, kötü bir Türkçe’ye sahip oldukları ve hatta bazılarının Türkçe bilmediği dikkate alındığında azınlığın bu konudaki şikayetlerinde haklı olduğu görülmektedir. Bunun yanında, bu kişilerin devletin bir dayatması şeklinde görevlendirilmiş olması ile Yunan devleti tarafından yetiştirilerek azınlık içine sokulmuş kişiler olarak algılanması, diğer bir ifadeyle “Truva atı” gibi görülmesi²⁸⁹ de, azınlığın bu konudaki kaygı ve hassasiyetini arttıran faktörler olarak değerlendirilebilir²⁹⁰. Sonuçta, SÖPA mezunlarının birçok köyde ısrarla görevlendirilmesine karşılık, bu kişileri mesleki açıdan yeterli ve güvenilir bulmayan azınlık mensupları, protesto amacıyla uzun

²⁸⁵ Frangudaki, **a.g.e.**, s. 31.

²⁸⁶ Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 82-83.

²⁸⁷ SÖPA mezunları öğretmenler tarafından da dışlanmış; BTTÖB, SÖPA mezunlarını derneğe üye olarak kaydetmeyi reddetmiştir.

²⁸⁸ Kelahmet, **a.g.e.**, s. 320; HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 40; Hunault, **a.g.e.**, p. 21, par. 116.

²⁸⁹ Oran, **Türk-Yunan...**, s. 84.

²⁹⁰ Azınlık mensuplarının birçoğu SÖPA’lı öğretmenlerin, azınlığı denetim altında tutmak, Türk kökenlerinden uzaklaştırmak, azınlık öğrencilerini Müslüman Yunanlılar olduklarına ikna etmeye yönelik endokrinasyon faaliyeti yürütmek ve eğitim yoluyla asimilasyon sürecini hızlandırmak üzere özel olarak yetiştirildiğini ve görevlendirildiğini düşünmektedir. Boussiakou, **a.g.e.**, p. 16; HRW 1999 Raporu, p. 26.

sürelî boykotlar yapmış ve okulların kapanması pahasına çocuklarını okullara göndermemiştir. 1973 ve 1982 yıllarında bazı köylerde bu konuda gerginlikler yaşanmış ve velilerden bazıları çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır²⁹¹. Azınlığın bu tepki ve direnişine rağmen, yönetim SÖPA mezunlarını ısrarla azınlık okullarına öğretmen olarak atamaya devam etmiştir²⁹². Bir başka açıdan değerlendirildiğinde, 1970'li ve 1980'li yıllarda SÖPA mezunlarının da, azınlığın yaşadığı sorunlara karşı ilgisiz ve tepkisiz kaldığı, kendilerini belli ölçülerde azınlık toplumundan soyutladığı ve artan baskılar karşısında azınlığın sürdürdüğü mücadeleye destek vermediği görülmüştür. Bununla birlikte, 1990'lı yılların ortalarından itibaren SÖPA mezunu öğretmenlerin, özellikle yönetimin eğitim konusundaki uygulamaları karşısında azınlıkla birlikte hareket etmeye başladığı ve azınlığın da SÖPA'lı öğretmenlere eskisi kadar mesafeli yaklaşmadığı, dışlamanın azaldığı ve sorunları karşısında desteklediği görülmüştür²⁹³. Azınlık öğretmenleri konusundaki sıkıntılar genel olarak

²⁹¹ Bu konuda bkz. Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 76 ve 83-84.

²⁹² Bu durumun azınlıkla devlet arasındaki iletişim ve güven duygusunu sarstığı, okullarda eğitimin başarısını olumsuz yönde etkilediği ve azınlık içinde gerginlik ve rahatsızlıklara yol açarak toplumsal uyum ve barışa zarar verdiği belirtilmektedir. Aliosman ve Bağdatlı, **a.g.e.**

²⁹³ Örneğin, azınlık tarafından düzenlenen ve yukarıda da bahsedilen 1-5 Şubat 1993 tarihlerindeki boykota SÖPA mezunu öğretmenler de katılmış; bunun sonucunda 8 SÖPA'lı öğretmen boykota katıldıkları ve diğer arkadaşlarını da teşvik ettikleri gerekçesiyle azınlık okulları müfettişliğince 1 yıl görevden uzaklaştırma cezasına çarptırılmıştır. (Bazı SÖPA'lı öğretmenler sözkonusu kararın İHAS'ın 6/1., 9., 14. ve 1 Nolu Protokolün 1. maddesinin ihlalini oluşturduğu gerekçesiyle İHAM'a başvuruda bulunmuşlarsa da, Mahkeme bu başvuruları kabuledilmez bulmuştur. Bu davalar için bkz. *Mehmet Deli Hatzoglou Yunanistan'a Karşı*, 67754/01, 3 Nisan 2003, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671443&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>; *Ahmet İmam Yunanistan'a Karşı*, 63719/00, 6 Şubat 2003, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671354&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>; *Retzep Karabouyiouklou Yunanistan'a Karşı*, 63824/00, 6 Şubat 2003, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671349&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>; *Bachri Molla Housein Yunanistan'a Karşı*, 63821/00, 12 Aralık 2002, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671238&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>; *İsmet Toutziar Yunanistan'a Karşı*, 63949/00, 6 Şubat 2003, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671353&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>).

Bunun üzerine Rodop-Evros bölgesinde görev yapan SÖPA'lı öğretmenler, görevden uzaklaştırılan meslektaşlarına destek olmak amacıyla 10-11 Mayıs 1993 tarihlerinde iki gün süreyle greve gitme kararı almışlar ve bu karar, Batı Trakya Türk Azınlığı Yürütme Komitesi tarafından da desteklenmiştir. Bu konuda bir açıklama yayınlayan Yürütme Komitesi, tüm azınlığın SÖPA'lıların giriştiği bu haklı direnişi desteklediğini belirtmiş; SÖPA mezunu öğretmenlerin bu hareketleriyle kaderlerini azınlığın kaderi ile birleştirme kararlılığı içinde olduklarını bir kez daha ortaya koyduklarını ifade etmiş ve bu grevi desteklemek üzere tüm Batı Trakyalı öğretmenlerin girişecekleri

değerlendirildiğinde, yetersiz düzeydeki “formasyonsuz öğretmenlerin” zorunluluklar nedeniyle uzun yıllar boyunca görev yapması; istisnaları olmakla birlikte, mesleki açıdan yetersiz görülen SÖPA’lı öğretmenlerin yönetim tarafından ısrarla azınlık okullarına atanması ve buna karşılık azınlığın boykotlara girişmesi; “formasyonlu öğretmenlere” görev verilmemesi veya görevden uzaklaştırılması ile “kontenjan öğretmenlerinin” yetersiz ölçüde görevlendirilmesi ve bu konuda yaşanan gecikmelerin, birçok dersin boş geçmesine ve öğrenimden geri kalınmasına yol açtığı, azınlık çocuklarının Türkçe dersleri yeterli düzeyde öğrenmelerini engellediği, azınlık gençlerini okuldan soğuttuğu, öğrenim konusundaki olanak ve fırsatlarını zayıflattığı ve geleceğe yönelik umutlarını kaybetmelerine neden olduğu ve genel olarak azınlık eğitiminin kalitesini ve başarı düzeyini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Okullar konusunda yaşanan sıkıntılar da azınlığın eğitim alanında karşılaştığı önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bunların en başında da azınlık okullarının hukuksal statüsündeki belirsizlik ve karmaşıklık gelmektedir. Bu okullar özel okullar ile devlet okulları arasında bir noktada bulunmakta; bu ise okulların statüsü konusunda *sui generis* bir durum oluşturmaktadır²⁹⁴. Gerçekten de bunların talep ve izinle kurulması, masraflarının azınlık tarafından karşılanması ve yasalarda genel anlamda özel okulların tabi olduğu rejime bağlı olacaklarının belirtilmesi bu okulları özel okulların pozisyonuna yaklaştırırken; gerek müfredat, gerekse yönetim bakımından Azınlık Okulları Genel Müfettişliği’nin sıkı denetimi altında olması, okul encümenlerinin öğretim ve yönetim konusunda hemen hiçbir yetkiye sahip olmaması ve bu konularda düzenleme yapma konusundaki çoğu yetkinin valiliklere ve bakanlığa bırakılmış olması ise bu okulları, devlet okullarına benzer hale getirmektedir. Bu durum azınlık eğitiminin özerkliğine zarar verirken, azınlığın da tepkilerine yol açmakta ve kimi durumlarda bazı karışıklıklar yaşanmasına neden

eylemleri destekleyeceğini ilan etmiştir. Bu konuda bkz. Kelahmet, **a.g.e.**, s. 93. Ayrıca TC Milli Eğitim Bakanlığınca düzenlenen “Türk Kültürünü Tanıtma Semineri”ne katılan SÖPA’lı öğretmenlerden 14’ü görevden uzaklaştırılmış; birçoğu 2 ay hapis cezasına çarptırılmış ve üçra köylere sürgün edilmiştir. Şentürk, **a.g.e.**, s. 18. Diğer taraftan, önceleri azınlığın büyük bir kısmı SÖPA’nın kapatılmasını isterken, günümüzde birçok azınlık mensubunun talebinin, bu okulun daha yüksek düzeyde ve kaliteli eğitim veren bir fakülteye dönüştürülmesi yönünde olduğu da belirtilmelidir. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 21, par. 116.

²⁹⁴ Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, p. 28.

olmaktadır²⁹⁵. Anaokullarının ilköğretimin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu ve azınlık eğitimi konusunda iki-dilli anaokullarının öğrencileri çoğunluk dil ve kültürüne aşina kılarak çevresel uyumunu kolaylaştırdığı birçok eğitim uzmanı tarafından kabul edilmekle birlikte, anaokulları Batı Trakya'daki azınlık eğitim sistemi içerisinde yer almamaktadır²⁹⁶. Bu çerçevede Yunan yönetimi azınlığın anaokulları açmasına izin vermemekte; buna karşılık bölgede birçok yerde devlet tarafından açılan anaokullarına ise, bunu bir asimilasyon girişimi olarak değerlendiren azınlık, tepki göstermekte ve çocuklarını yollamamaktadır. Bunun yanı sıra yönetim, azınlığın, bu anaokullarının iki-dilli hale getirilmesi ve/veya bu okullarda azınlık mensubu anaokulu öğretmenlerinin istihdam edilmesi yönündeki taleplerine de yanıt vermemektedir²⁹⁷. Bu bağlamda anaokulları konusunda karşılaşılan sıkıntıların, azınlığın son dönemlerde eğitim alanında en sık biçimde dile getirdiği sorunların başında yer aldığı söylenebilir²⁹⁸. Bu genel çerçeve içerisinde Batı Trakya'daki azınlık okulları 3 kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki 6 yıl süreyle eğitim veren ilkokullardır. 2003 yılı itibarıyla bölgedeki toplam 221 ilkokulda yaklaşık 7000 azınlık mensubunun öğrenim gördüğü belirtilmektedir²⁹⁹. Azınlık ilkokullarının büyük bir çoğunluğu 20'den az öğrenciye sahiptir ve bu okullarda öğretimin birleştirilmiş sınıflarda yapılması, azınlık eğitiminin kalitesini

²⁹⁵ Azınlık, bu karmaşık durum nedeniyle, devletin yeterli destek sağlamadığı halde azınlığın iç işlerine müdahale ettiğini ve azınlık eğitimine ilişkin karar alma sürecine etkin bir biçimde katılımının engellendiğini ileri sürmektedir. Bu konuda bkz. Boussiakou, **a.g.e.**, p. 8. Azınlığın bu konudaki rahatsızlığının, azınlık okullarının özel okul statüsünde olmasına ve belli bir özerkliğe sahip olmasına rağmen, kendi isteği doğrultusunda öğretmen görevlendirememesi noktasında yoğunlaştığı söylenebilir. Bu konuda bkz. HRW 1999 Raporu, p. 25.

²⁹⁶ Boussiakou, **a.g.e.**, p. 12.

²⁹⁷ Aliosman ve Bağdatlı, **a.g.e.**; Şentürk, **a.g.e.**, s. 19.

²⁹⁸ McDougall, **a.g.e.**, p. 9, par. 26; Hunault, **a.g.e.**, p. 21, par. 117; Elçin Macar, "Birikenler...", **Azınlıkça**, S. 42, Aralık 2008, s. 8.

²⁹⁹ Dragonas and Frangoudaki, **a.y.** Yunanistan'da 2008 sonunda incelemelerde bulunan BM İnsan Hakları Konseyi Azınlık Konuları Bağımsız Uzmanı Gay McDougall ise Batı Trakya'da 194 azınlık ilkokulunun bulunduğunu belirtmektedir. McDougall, **a.g.e.**, p. 9, par. 24. Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu'nun 28 Temmuz 2009 tarihinde yaptığı bir açıklamaya göre ise Batı Trakya'da 193 azınlık okulunda eğitim devam etmektedir. BTTADK, "Açıklama – 28 Temmuz 2009", Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=54>. Cin, 1974 yılında 295 ilkokulda yaklaşık 15000 öğrencinin öğrenim gördüğünü; Oran ise, 1985 yılında 241 ilkokulda yaklaşık 12000 civarında öğrenci bulunduğunu belirtmektedir. Cin, **Yunanistan'daki Müslüman...**, s. 221; Oran, **Türk-Yunan...**, ss. 91-92. Yunanistan'da ilköğretimin zorunlu olduğu ve azınlığın da, en azından ilkokul düzeyinde çocuklarını devlet okullarına göndermediği göz önünde bulundurulduğunda, rakamlardaki bu düşüş, aynı zamanda, özellikle Kilise tarafından sıklıkla dile getirilen "azınlığın nüfus artış hızının yüksek olduğu" ve "azınlık nüfusunun hızla artmakta olduğu" şeklindeki mitin, ne denli "gerçek" bir temele dayandığını göstermektedir.

olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerden biridir³⁰⁰. Daha önceleri kentlerdeki ilkokulların yönetiminden Cemaat İdare Heyetleri, köylerdekilere ise okul encümenleri sorumlu iken, zaman içinde bu organların gerek oluşum biçiminin değiştirilmesi, gerekse yetkilerinin daraltılması, bir yandan yönetimin bu alandaki yetkileri fiili ve hukuksal olarak elinde toplamasına ve giderek genişletmesine yol açarken, diğer yandan da bu okulların özerkliğine önemli bir darbe vurmuş ve azınlığın yönetim ve denetime katılımını kısıtlamıştır. Bu alanda karşılaşılan bir başka sorun ise, çok nadir görülmekle birlikte, yeni okul açılmasına izin verilmemesi ile tüm ülkede geçerli olan bina onarım ve tadilat izni alma zorunluluğunun okullar için de uygulanması ve azınlık okullarına çoğu kez bu iznin verilmemesidir. Öte yandan kimi dönemlerde valiler azınlık okullarının devlet bütçesinden tamir ettirilmesine karar vermişlerse de, bu onarımlar çoğu kez, mutat inşaat mevsimi olan ve okulların tatilde bulunduğu yaz ayları yerine kışın yapılmış ve okulların belli süreler kapalı kalmasına yol açmıştır. Bu durum, azınlığın, sözkonusu “yardım”ın esas amacının, azınlık okullarındaki öğretimin kesintiye uğratılması olduğuna yönelik kuşkularını arttırmıştır³⁰¹. Azınlık okullarının ikinci kategorisinde ise, biri Gümülcine’de, diğeri İskeçe’de olmak üzere sadece iki tane olan azınlık liseleri yer almaktadır. 15 Ağustos 1952 tarihli ve 2203 sayılı hükümet kararnamesiyle Gümülcine’de kurulan Celal Bayar Lisesi azınlığın ilk lisesi olup resmi lise statüsündedir. 1965 yılında Yunan Eğitim Bakanlığı’nın 2867 sayılı kararnamesiyle kurulan İskeçe Azınlık Lisesi (Muzaffer Salihoğlu Lisesi) ise özel okul statüsündedir. Ortaokul ve lise kısmından oluşan ve hemen tüm masrafları velilerce karşılanan bu okulların toplam kapasitesi 600-700 öğrenci civarındadır. Bu çerçevede bu alanda ortaya çıkan en önemli sorunun, varolan ortaöğretim kurumlarının kapasitelerinin azlığı ve tüm azınlık öğrencilerinin ihtiyacını karşılamaya yeterli sayı ve kapasitede azınlık ortaöğretim kurumu bulunmaması olduğu söylenebilir. Lozan’da tanımlanan “kendi dilinde öğrenim görme hakkı”nın sadece ilkokulları kapsadığını ileri süren Yunanistan, azınlığın yeni ortaöğretim kurumu açmasına ve varolan kurumların

³⁰⁰ Okulların yaklaşık %80’i iki dershanelidir. Bu konuda bkz. Dragonas and Frangoudaki, **a.y.**

³⁰¹ Kelahmet, **a.g.e.**, s. 74.

kapasitelerini genişletmesine izin vermemektedir³⁰². Gerçekten de her yıl azınlık ilkokullarından mezun olan yaklaşık 1000 civarındaki öğrenciden sadece 90-110'unun bu okullara kabul edilebiliyor olması³⁰³, bu sorunun önemini ortaya koymaktadır³⁰⁴. Altı yıllık ilkokulu bitirdikten sonra bu liselere giremeyen bir azınlık öğrencisinin önünde esas olarak dört seçenek bulunmaktadır: dinadamı olmak istediği takdirde medreseye gitmek; Yunan ortaokul/liselerine devam etmek³⁰⁵; öğrenimini Türkiye'de sürdürmek³⁰⁶ ve öğrenim hayatını sona erdirmek³⁰⁷. Bu durum ise sonuçta, öğrencilerin (maddi imkanları elverdiği takdirde) Türkiye'de ailelerinden uzak bir biçimde okumalarına veya Yunan okullarında tam olarak hakim olmadıkları bir dilde öğrenim görmelerine ve/veya okulu bırakmalarına yol

³⁰² HRW 1992 Raporu, p. 4. Bu noktada 2004 yılında Celal Bayar Lisesi'ne ek bina yapılması konusunda izin verildiğini ve bu okulun öğrenci kapasitesinin 570'e çıktığını belirtmek gerekir. Şentürk, **a.g.e.**, ss. 8 ve 13. Ancak azınlığın yeni ortaöğretim kurumları açmasına halen izin verilmemektedir.

³⁰³ HRW 1999 Raporu, p. 29.

³⁰⁴ 1967 yılında Yunanistan'da ortaokul giriş sınavları kaldırılmış; ancak talebin fazla olması göz önünde bulundurularak iki azınlık lisesinin orta kısımları bu uygulamanın dışında tutulmuş ve bu okullara giriş sınavı uygulanmaya devam etmiştir. 1990'lı yıllarda, azınlığın bu uygulamanın ayrımcılık oluşturduğu yönündeki şikayetlerini yoğunlaştırması üzerine, 1992-1993 öğretim yılından itibaren giriş sınavı kaldırılmış ve bu okullara alınacak öğrenciler "kura" yöntemiyle saptanmaya başlanmıştır. Ancak bu yöntemin eskisinden daha kötü sonuçlara yol açtığı söylenebilir: Önceden sınav yoluyla öğrencilerin bilgisi ölçülebilir ve sadece başarılı öğrenciler okula kabul edilirken, artık "şansa" bağlı olduğundan, vasat ve altı bilgi düzeyine sahip öğrenciler de bu okullara girebilmiş; bu ise genel anlamda bu okulların eğitim kalitesini ve başarısını olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu ortaokul/liselere giren öğrencilerin %23,5'inin okulu bitiremediği kaydedilmektedir. Öte yandan azınlık da, çocuklarının geleceğini "şansa" bağlayan bu sistemin kaldırılmasına yönelik taleplerini sıklıkla gündeme getirmiştir. Bu konuda bkz. Boussiakou, **a.g.e.**, p. 11; Şentürk, **a.g.e.**, s.17; Kelahmet, **a.g.e.**, ss. ; Eren, **a.g.e.**, s. 147.

³⁰⁵ Yunanistan, azınlığın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ortaokullar, liseler ve meslek liseleri açarak çeşitli yöntemlerle azınlık öğrencilerinin buraya devamını teşvik etmişse de, uzun yıllar boyunca azınlığın bu okullara rağbet etmediği görülmüştür. Özellikle 1980'li yılların sonlarında bölgede açılan Yunan ortaokullarına azınlık mensuplarının zorla gönderilmeye çalışıldığı rapor edilmiştir (Bu konuda bkz. Eren, **a.g.e.**, s. 148). Bununla birlikte son yıllarda, MÇEP uygulamaları çerçevesinde Yunan okullarına giden azınlık mensubu öğrenci sayısının artmaya başladığı görülmektedir. Örneğin 1991-1992 öğretim yılında sadece 941 azınlık mensubu Yunan ortaokullarına giderken, 2006-2007 öğretim yılında bu rakam 3.428'e ulaşmıştır. Frangudaki son yıllarda 6 yıllık azınlık ilkokulundan sonra öğrenimine devam eden azınlık öğrencilerinin %25'inin azınlık ortaokul/liselerine, %75'inin de devlet okullarına gittiğini belirtmektedir. Bu konuda bkz. Frangudaki, **a.g.e.**, ss. 27, 32.

³⁰⁶ 1990'lı yılların başında azınlık öğrencilerinin yaklaşık %70'inin öğrenimini Türkiye'de sürdürdüğü tahmin edilmektedir. HRW, **Destroying Ethnic...**, p. 40.

³⁰⁷ Zorunlu eğitimin 9 yıl olmasına ve azınlık mensuplarının 6 yıllık azınlık ilkokulunu bitirme oranının neredeyse %100'e ulaşmasına karşılık, azınlığın ilkokuldan sonra okul bırakma oranının %65'lere ulaşması (bu oran içerisinde büyük ihtimalle öğrenimini Türkiye'de sürdürenler de yer almaktadır), azınlığın zorunlu öğrenimini tamamlaması konusunda yönetimin yeterince hassas davranmadığını ve bu konudaki idari ve cezai önlemleri etkin bir biçimde uygulamaya geçirmediklerini göstermektedir. Ancak son yıllarda bu oranın %35'ler düzeyine düştüğü belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Frangudaki, **a.y.**

açmaktadır. Tüm bunların azınlık öğrencilerinin başarısını olumsuz yönde etkilediği ve azınlığın genel olarak düşük bir eğitim düzeyine sahip olmasına neden olduğu açıktır. Bunun yanı sıra, azınlık ortaöğretim kurumlarında bitirme sınavları konusunda da bazı sıkıntılar yaşandığı ve ayrımcı uygulamaların sözkonusu olduğu belirtilmelidir. Örneğin, 1983 yılında yapılan bir yasal düzenleme ile Yunanistan'daki tüm özel liselerde yıl sonu bitirme sınavlarının, okul dışından gelen iki devlet memuru lise öğretmenini ile ders öğretmeninden oluşan üç kişilik özel bir kurul tarafından yapılması öngörülmüş; Yunan Eğitim Bakanlığı da 1984 yılında yayınladığı bir genelge ile azınlık liselerinde Türk Dili ve Din dersi dışındaki tüm derslerin yıl sonu bitirme sınavlarının da özel okullarda uygulanan bu usul çerçevesinde yapılmasını kararlaştırmıştır³⁰⁸. Bu durumda ders öğretmenin yazılı kağıtlara not verme yetkisi kısıtlanırken, aynı zamanda öğrenciler yıl boyunca Türkçe gördükleri derslerden Yunanca olarak sınava girmek zorunda kalmışlar; sonuçta başarı oldukça düşük olmuştur. Bu durum azınlık liselerine yönelik talebin ve öğrenci sayısının da önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır³⁰⁹. Özel kurul uygulaması Yunanistan'daki tüm özel liselerde 1990 yılında kaldırılmasına rağmen, azınlık liselerindeki varlığını 1995 yılına dek sürdürmüştür. Azınlık okullarının son kategorisini ise, bölgedeki varlığını Osmanlı döneminden bu yana sürdüren medreseler oluşturmaktadır. Biri Şahin kasabasında, diğeri Gümülcine'de (Medrese-i Hayriyye) olmak üzere iki tane olan bu medreselerin, köklü eğitim kurumları olmakla birlikte³¹⁰, çağdaş anlayış ve gereklere göre bir eğitim verdiği söylenemez. İlkokuldan sonra 6 yıl süreyle³¹¹ ve esas olarak dinsel eğitim yapılan bu kurumlardan mezun olanlar, ya azınlık toplumunda din görevlisi olmakta, ya da daha önce de belirtildiği üzere SÖPA'ya devam etmektedirler. Toplamda yaklaşık 250 öğrenci

³⁰⁸ Halil, "Batı Trakya Türk...".

³⁰⁹ Bu uygulama sonucunda, Celal Bayar Lisesi'nin öğrenci sayısı 1984'te 320 iken, 1987'de 39'a düşmüş; Muzaffer Salihoglu Lisesi'nin 1984'te 235 olan öğrenci sayısı ise, 1987'de 84'e düşmüştür. Bu konuda bkz. Halil, "Batı Trakya Türk...". Ayrıca lise kısmı 3 yıl kapalı kalan Celal Bayar Lisesi 1985-1990 yılları arasında mezun vermemiştir. Şentürk, **a.g.e.**, s. 16. Ayrıca bkz. Eren, **a.g.e.**, s. 147.

³¹⁰ Kökeni oldukça eski yıllara dayanmakla birlikte 1920'li yıllarda kapanan Gümülcine Medresesi, din görevlisi ve ilkokul öğretmeni yetiştirmek amacıyla 1949 yılında müftülük tarafından yeniden yapılandırılarak açılmıştır. Şahin Medresesi de 1956 yılında aynı amaçla açılmıştır. Halil, "Batı Trakya Türk...".

³¹¹ Medreselerin öğrenim süreleri ilk başta iki yıl olarak belirlenmiş; daha sonra üç yıla, 1957 yılında da 5 yıla çıkarılmıştır. En son olarak 1998 yılında çıkarılan 2621 sayılı yasayla bu kurumlardaki eğitim süresi 6 yıla çıkarılmıştır. Bu konuda bkz. Halil, "Batı Trakya Türk..."; Şentürk, **a.g.e.**, s. 8.

kapasitesine sahip olan bu medreselerde dersler Arapça, Türkçe ve Yunanca olarak işlenmekte³¹² ve öğrenciler yatılı olarak öğrenim görmektedirler. Masraflarının bir kısmı Yunan yönetimince karşılanan³¹³ medreseler, 2621/1998 sayılı yasa çerçevesinde Yunan Kilise liselerine denk kabul edilmektedir. Sonuç olarak Yunanistan'ın azınlık okullarına yönelik uygulamalarının³¹⁴, azınlığın öğrenim olanaklarını kısıtladığı ve düşük bir düzey ve kalitede eğitim görmesine yol açtığı söylenebilir.

Yunanistan'ın eğitim alanındaki uygulamaları genel olarak değerlendirildiğinde, azınlığın oluşturduğu organların eğitim kurumlarının yönetimi ve denetlenmesi konusundaki yetkilerinin zaman içinde kısıtlanması ve bu kurumlar üzerindeki devlet denetimi ve vesayetinin artırılmasıyla azınlığın eğitim alanındaki özerkliğinin büyük oranda ortadan kaldırıldığı ve azınlığın “kendi öğrenim kurumlarını kurma ve yönetme” hakkının ihlal edildiği; okullarında izlenecek müfredat ve ders kitapları, Türkçe derslerin öğretimini yapacak azınlık mensubu öğretmenler ile azınlık okulları konularında yaşama geçirilen çeşitli uygulamalarla azınlık eğitiminin düşük düzey ve kalitede olmasına yol açtığı ve azınlığın anadilde eğitim hakkının kısıtlandığı ve özellikle 30 yılı aşkın bir süredir zorunlu eğitimin 9 yıl olmasına rağmen, azınlık nüfusunun %20'sinin halen ilkokul mezunu bile olmadığından³¹⁵ hareketle, azınlığın eğitim alanındaki sadece pozitif haklarının değil, aynı zamanda negatif haklarının da gerçekleşmediği söylenebilir. Nitekim bu konudaki ihlallere ve kısıtlamalara birçok insan hakları raporunda da değinilmekte ve

³¹² Kur'an, Din Dersi, Türkçe, İslam Tarihi, Arapça, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Edebiyat dersleri Türk öğretmenlerce; Eski Yunanca Metinler ve Tercüme, Yunan Dili ve Eski Bizans Metinleri, Yeni Yunanca Metinler, Yeni Yunan Dili, Matematik, Tarih, İngilizce, Botanik, Coğrafya, Antropoloji-Sağlık ve Beden Eğitimi dersleri Yunan öğretmenlerce verilmektedir. Medreselerdeki haftalık ders saatlerinin 88'i Türkçe ve Arapça, 115'i ise Yunanca derslerden oluşmaktadır. Cin, **Yunanistan'daki Müslüman...**, s. 214, dipnot 441.

³¹³ Cin, **Yunanistan'daki Müslüman...**, s. 214.

³¹⁴ Son yıllarda bu konuda bazı olumlu gelişmelerin yaşandığını kabul etmek gerekir. 2003 yılı sonunda parlamentodan geçen iki kararname çerçevesinde azınlık okullarına hükümet fonlarından yardım sağlanmaya başlanmış; ayrıca bölgesel yönetimler okullara bilgisayar ve diğer eğitim materyalleri dağıtmışlardır. Bununla birlikte şeffaflığın ve diyalogun olmadığı bir ortamda, hükümetin birdenbire bu tek taraflı işbirliği çabasına girişi, okulların özerkliğinin tamamen ortadan kaldırılabilmesine yönelik azınlığın kuşkularını arttırmıştır. Bu konuda bkz. Federation of Western Thrace Turks in Europe, **Current Issues of the Turkish Minority in Western Thrace (Greece)**, ABTTF Yayınları, Witten, t.y., pp. 12-13.

³¹⁵ Dragonas and Frangoudaki, **a.g.e.**, p. 24.

Yunanistan'ın bu konudaki uygulamaları sık sık eleştiri konusu yapılmaktadır³¹⁶. Sonuç olarak, eğitim alanındaki tüm bu uygulamalarının, Lozan Antlaşması'nın 39., 40. ve 41. maddelerine; Yunan Sevri'nin 7., 8. ve 9. maddelerine; MSHS'nin 27. maddesine; BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2.1, 2.2, 4.3 ve 4.4 maddelerine; İHAS'a ekli 1 Numaralı Protokolün 2. maddesine; AGİT 1990 Kopenhag Belgesi'nin 32.2, 34. paragraflarındaki yükümlülüklerine aykırı olduğu ve Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri ile çeliştiği söylenebilir.

3.3. TÜRKİYE ORTODOKS-RUM AZINLIĞI

3.3.1. DİN ve VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Laiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasal ve toplumsal örgütlenmenin dayandığı temel ilke ve esasların başında gelmektedir. Bu çerçevede, esas olarak 1923'te başlayan modern ulus devletin kurulması sürecinde, din ve devlet işleri birbirinden kesin ve net çizgilerle ayrılmış; salt vicdani bir sorun ve bireysel inanç olarak değerlendirilen ve bu nedenle özel alan içerisinde görülen din, siyasal alanın dışında tutulmaya çalışılmış; dolayısıyla gerek devletin örgütlenmesinde, gerekse

³¹⁶ Human Rights Watch, 1992 yılında yayınladığı bir raporda, Yunanistan'ın azınlık öğrencilerine yeterli ve yeni ders kitabı, ortaöğretim kurumlarında yeterli kontenjan sağlamamasının ve Türkçe dersleri için yeterli sayıda öğretmen görevlendirmemesinin, Yunan Anayasasının tüm yurttaşların eşitliğini garanti altına alan maddelerinin, Lozan Antlaşması, 1968 Protokolü hükümlerinin ve Paris Şartı ve AGİT tarafından daha sonra kabul edilen azınlıkların korunmasına ilişkin yükümlülüklerinin ihlalini oluşturduğunu belirtmiştir. HRW 1992 Raporu, p. 5. Öte yandan ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 1993-2001 yılları arasında yayınlanan insan hakları raporlarının tümünde azınlığın eğitim alanındaki sorunlarına değinilmekte ve azınlığın bu konudaki şikayetlerine yer verilmektedir. Ayrıca İHF de Yunanistan hakkında hazırladığı yıllık raporlarında azınlığın eğitim alanındaki sorunlarına yer vermektedir. İHF, "OSCE Implementation Meeting on Human Dimension Issues, Warsaw, 1997", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewhtml.php?doc_id=5032; İHF, "Annual Report on Greece – 1998", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewhtml.php?doc_id=4353; İHF, "Human Rights in the OSCE Region: The Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America Report 2000 (Events of 1999)", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=2770, p. 180; İHF Yunanistan 2001 Raporu, pp. 155-156; İHF, "Annual Report 2002", Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=684, p. 155. Bu konuda ayrıca bkz. GHM, Minority Rights in Greece, pp. 9, 19, 26-27, 39-41.

kurumların işleyişinde dinsel inanç ve kurumların etkisi oldukça sınırlı olmuştur³¹⁷. Başka bir ifadeyle, eski toplumsal/siyasal yapıdan farklı olarak din, en azından söylem düzeyinde, ne yeni oluşturulmaya çalışılan ulusal kimliğin unsurlarından biri olmuş; ne de yeni siyasal sistemin meşruiyetinin dayandığı esaslar arasında yer almıştır. Bununla birlikte, tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullar nedeniyle Türkiye’deki laiklik anlayış ve uygulamasının kendine özgü bazı özelliklere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle, Türkiye’de laiklik, basit bir biçimde ve salt olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından öte, dinin ve dinsel kurumların, devlet denetimi altına alınması olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Türkiye’deki laiklik anlayışı, dinsel kurumların ve devlet kurumlarının birbirinden tamamen bağımsız bir biçimde örgütlendikleri ve aralarındaki ilişki ve müdahalelerin de asgari düzeyde olduğu Anglo-sakson “seküler” modelden çok, devletin dinsel kurumlara müdahale ettiği, bunlar üzerinde egemenlik kurduğu ve denetimi altına aldığı Fransız “laisist” modele yakın olmuştur³¹⁸. Bunun temel nedeni, “ulus”un büyük bir çoğunluğunun dinsel inancını oluşturan İslam’ın, dinsel alan-dünyevi alan ayırımına yer vermemesi, din ve devleti birlikte değerlendirerek dinsel kuralların devlet yönetimi açısından da geçerli olduğunu kabul etmesi ve dolayısıyla siyasal bir din olmasıdır. Buna karşılık, yeni bir devlet ve toplum anlayışını yaşama geçirmeye çalışan ve bu amaçla da batılı esaslar çerçevesinde belirlenmiş yeni bir değerler sistemini toplumda yaygınlaştırmayı hedefleyen ulusçu seçkinler ise, özü itibarıyla olmasa da, toplumsal uygulamaya yansıdığı ve/veya siyasal amaçlarla kullanıldığı biçimiyle İslam’ı, Osmanlı siyasal/toplumsal sisteminin temel dayanaklarından birini oluşturması nedeniyle “eskiye ait” ve farklı devlet, toplum, iktidar ve meşruiyet

³¹⁷ Köker, **a.g.e.**, ss. 161-169.

³¹⁸ Cumhuriyeti kuran ulusçu seçkinlerin düşüncelerinde Rousseaucu toplumsal sözleşme görüşünün ve Comte’un pozitivist anlayışının belirgin bir ağırlığının olmasının, laiklik anlayışı konusunda da Fransız modelinden etkilenmede, belli ölçülerde etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan bu durum, Bizans’ta ve Osmanlı’nın klasik döneminde geçerli olan, “dinsel kurumların siyasal iktidara tabi olması” şeklindeki siyasal/yönetimsel geleneğin Cumhuriyet Türkiye’since de sürdürüldüğü şeklinde de yorumlanabilir. Bu konuda bkz. Niyazi Berkes, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Der.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 113-114; İlber Ortaylı, “Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Der.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 125-134.

anlayışına sahip olduğu için de bir “karşı”, “rakip” ideoloji olarak algılamışlardır³¹⁹. Bu durumda cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren siyasal alanın ve dolayısıyla devletin dinden bağımsızlığının sağlanabilmesi için dinsel kurumlar devlet denetimi altına alınmış³²⁰; bu süreç, dinsel kurumların otonom şekilde örgütlenmelerine izin verilmesi şeklinde değil, devlet bürokrasisine bağlanmaları biçiminde gündeme gelmiş; buna ayrıca, sözkonusu uygulamaların toplum tarafından desteklenmesini sağlamak ve toplumsal inanç ve değerler sistemini devletin belirleyeceği doğrultuda dönüştürmek amacıyla yaşama geçirilen “fıkrî inkılâp” da eşlik etmiştir³²¹. Türkiye’deki laiklik anlayış ve uygulamasının kendine özgü özelliklerinden bir diğerini ise, gerek devletin dinsel kurumlar üzerindeki denetim işlevinin yerine getirilmesi sırasında, gerekse popülist amaçlarla bazı uygulamaların ortaya konması nedeniyle, devletin çeşitli dinsel inançlar karşısındaki konumunun zaman içerisinde “eşit mesafe”den giderek uzaklaşması oluşturmaktadır. Bu ise, toplumun çoğunluğunun dinsel inancını oluşturan İslam’ın Sünni inancı lehine bir durum yaratmış ve adeta bunun diğer din ve inançlar karşısında, bizzat devlet eliyle desteklenmesi ve güçlendirilmesi sonucunu doğurmuştur³²².

Türkiye’de din ve vicdan özgürlüğü 1982 Anayasası’nın 24. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Buna göre, “[h]erkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14 üncü madde³²³ hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet,

³¹⁹ Bu konuda bkz. Köker, **a.g.e.**, ss. 162-166; Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Der.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 310-311.

³²⁰ Bu uygulamaların, hilafetin kaldırılması ve laikliğin anayasal bir ilke olarak kabul edilmesi; tekke ve zaviyelerin kapatılması; dinsel alanlar dışında ve din görevlileri haricinde dinsel kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması; din eğitimi konusunun devlet denetimine alınması, vs. ile somutlaştığı söylenebilir.

³²¹ Toprak, **a.g.e.**, s. 311-312 ve 314; Köker, **a.g.e.**, ss. 166-169.

³²² İlk ve ortaöğretim kurumlarında zamanla zorunlu hale getirilen din derslerinin, “din kültürü ve ahlak bilgisi” ismine rağmen fiili olarak Sünni İslam inancının öğretildiği dersler haline gelmesi; bizzat devlet eliyle camiler inşa edilmesi, bunların bazı harcamalarının karşılanması ve din görevlilerinin maaşlarının ödenmesi; İmam Hatip Liselerinin esas olarak Sünni din adamı ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak kurulması; gerek Diyanet İşleri Başkanlığı’nda gerekse bunun taşra teşkilatını oluşturan müftülüklerde sadece Sünni din adamlarının görev alması ve dolayısıyla sadece bu kesimi temsil eden ve buna yönelik hizmet veren kurumlar haline gelmeleri, vs. bu durumun somut tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

³²³ Temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması başlığını taşıyan Anayasanın bu maddesi, anayasada yer alan hak ve özgürlüklerin hiçbirinin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmaya yönelik olarak kullanılamayacağını; anayasanın hiçbir hükmünün, devlete veya kişilere anayasayla tanınan temel hak ve özgürlüklerin yok edilmesini veya anayasada belirtilenden daha geniş şekilde

dinî âyin ve törenler serbesttir”. Maddenin 3. fıkrasında kimsenin ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya veya dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı³²⁴, dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı ve suçlanamayacağı hükme bağlanmaktadır. Din ve ahlak eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağını hükme bağlayan 4. fıkra, aynı zamanda, din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer aldığını belirtmektedir³²⁵. Hiç kimsenin dini, din duygularını veya dince kutsal sayılan şeyleri, devletin toplumsal, ekonomik, siyasal ve/veya hukuksal temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma, siyasal veya kişisel çıkar elde etme veya nüfuz sağlama amacıyla, ne şekilde olursa olsun, istismar edemeyeceğini belirten 5. fıkra ise din ve vicdan özgürlüğünün kötüye kullanımını engellemeyi amaçlamaktadır. Öte yandan Diyanet İşleri Başkanlığı’na ilişkin 136. madde ile, bu kurumun, görevlerini, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek yerine getirmesi öngörülmektedir.

Türkiye’nin genelde gayrimüslim azınlıkların, özelde ise Ortodoks-Rum azınlığın din ve vicdan özgürlüğüne, inancın yasaklanması veya âyin ve çeşitli dinsel ritüellerin engellenmesi veya kısıtlanması biçiminde doğrudan bir müdahalede

sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamayacağını hükme bağlamaktadır.

³²⁴ Nüfus cüzdanlarında din hanesinin yer alması ve kişinin dinsel inancının burada zorunlu olarak belirtilmesi uygulamasının, anayasanın bu hükmü ile tezat oluşturduğu söylenebilir. Bu konuda Nisan 2006’da yapılan yeni bir yasal düzenleme ile söz konusu zorunluluk kaldırılmış ve kişilerin taleplerine bağlı olarak din hanesinin boş bırakılması mümkün hale gelmiştir. Ancak, nüfus cüzdanlarında din hanesi varlığını sürdürdüğü gibi, bu konudaki genel kural dinsel inancın yazılması, istisna ise boş bırakılmasının talep edilmesi olmuştur. Bu konudaki sorunlara net bir çözüm sağlamayan bu uygulama, gerek bireylere ek bir yük getirmesi ve gerekse bürokrasiye, taleplerin keyfi biçimde reddi ve ayrımcı uygulamalara yol açabilecek geniş bir takdir yetkisi tanınması dolayısıyla sorunlu olarak nitelenmekte ve eleştirilmektedir. Bu konuda bkz. Minority Rights Group International (MRG), **Rapor - Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye’de Azınlıklar**, Londra, MRG Publications, 2007, s. 24. Ayrıca AB İlerleme Raporlarında da, nüfus cüzdanlarında din hanesinin halen yer alması, ayrımcı uygulamalara yol açması veya bunların devam etmesi olasılığına zemin yaratması dolayısıyla, endişe verici bir durum olarak nitelendirilmektedir. Bu konuda bkz. Commission of the European Communities, “Turkey 2006 Progress Report”, Brussels, 8.11.2006, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf (Bundan sonra Türkiye 2006 İlerleme Raporu), p. 16 ve Commission of the European Communities, “Turkey 2007 Progress Report”, Brussels, 6.11.2007, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf (Bundan sonra Türkiye 2007 İlerleme Raporu), p. 16.

³²⁵ Bu fıkra hükümlerini, yukarıda belirtilen Türkiye’deki laiklik anlayışının kendine özgü özelliklerinin anayasal düzeyde bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

bulunmadığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede gayrimüslimlerin din değiştirmeleri yönünde devlet herhangi bir telkinde bulunmamış veya baskı uygulamamış; azınlık mensupları ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmişlerdir³²⁶. Bunda etkili olan faktörler, Türkiye'nin laik bir devlet olması, azınlıkların Lozan'da esas olarak dinsel çerçevede (Müslüman olmama) tanımlanmasına bağlı olarak din ve vicdan özgürlüğü ile ibadet özgürlüğünün en önemli haklar olarak belirmesi ve bu şekilde doğrudan ve açık bir müdahalenin başta Yunanistan olmak üzere uluslararası alanda doğuracağı tepkiden çekinilmesi olarak sıralanabilir. Ancak Ortodoks-Rum azınlık açısından bunun önemli bir istisnasının bulunduğu belirtilmelidir: Her yıl 6 Ocak tarihinde gerçekleştirilen “denize haç atma töreni” (*ta fota-epifani*), 1930 yılında hükümet tarafından yasaklanmış³²⁷ ve bu ayın, haçın kiliselerdeki büyük havuzlara atılması şeklinde yapılmaya başlanmıştır³²⁸. Öte yandan 3 Aralık 1934 tarihinde çıkarılan “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” ile “ruhanilerin mabet ve *ayinler haricinde* ruhani kisve taşımaları” yasaklanmasına, diğer bir deyişle mabet dışındaki ayinlerde ruhanilerin dinsel kıyafet giymeleri yasaklanmamasına rağmen, Ortodoks din adamları 1952 yılına dek bu törenin kilise dışında süren kısmına ruhani kıyafetleri ile katılamamışlardır³²⁹. Bu çerçevede Hz. İsa'nın Ürdün Nehrinde vaftiz edilmesini simgelediğinden Ortodoks inancında büyük önem taşıyan bu törenin³³⁰ kilise dışında yapılan kısmının engellenmesi ile bu törenin esas yürütücüsü olan papazların ruhani giysileri ile buna katılmalarına izin verilmemesinin, Ortodoks-Rum azınlığının ibadet özgürlüğüne yönelik bir kısıtlama ve ayrımcılık oluşturduğu ve Lozan Antlaşması'nın 38. maddesine aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir³³¹.

³²⁶ Hunault, **a.g.e.**, p. 11, par. 44.

³²⁷ Lozan Barış Antlaşması'nın 38/2. maddesi, ibadet özgürlüğünün “kamu düzeni” ve “genel ahlak” ölçütleri çerçevesinde sınırlanabileceğini öngörmektedir. Ancak süreklilik arz etmemesinden, diğer bir ifadeyle sadece belli bir dönem gündeme gelmesinden hareketle, bu törenin yasaklanmasına ilişkin kararın dayanağının, antlaşmada belirtilen bu ölçütler olmadığını söylemek mümkündür.

³²⁸ Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 143, dipnot 73.

³²⁹ 1952 yılından itibaren gerçekleştirilen törenlere Ortodoks din adamları dinsel kıyafetleri ile katılmışlardır. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 193.

³³⁰ Bu törenin Ortodokslar açısından önemi konusunda bkz. Münir Yıldırım, **Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi**, Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005, ss. 121-123.

³³¹ Son yıllarda bazı aşırı çevreler bu törenin yapıldığı yerde ve sürdüğü sırada protesto gösterileri düzenlemişler; hatta kimi zaman törene müdahale ederek engellemeye çalışmışlar ve bu nedenle bazen gerilimler yaşanmıştır. Bununla birlikte ibadet özgürlüğüne yönelik bireysel düzeydeki bu engelleme

Türkiye’deki Ortodoks-Rum azınlığın din ve vicdan özgürlüğü konusunda akla ilk olarak, bu azınlığın en yüksek dinsel otoritesi olan Fener Rum Patrikhanesi’ne ilişkin sorunlar gelmektedir. Bu konunun ayrıntılarına geçmeden önce Patrikhane’nin diğer Ortodoks kiliseleriyle ilişkileri ve bunlara göre konumu ile tarihsel geçmişine ilişkin açıklayıcı bazı bilgilerin verilmesi gereklidir.

Fener Rum Patrikhanesi Ortodoks dünyasındaki dokuz patriklikten biridir³³². Bu patriklikler birbirlerinin içişlerine ve ruhani yetki alanlarına karışmasalar da, diğer patrikhane ve kiliselere göre konumu *primus inter pares* olarak değerlendirilen Fener Rum Patrikhanesi’nin onursal ve sembolik bir üstünlüğü bulunduğu, genel olarak, kabul edilmektedir. Bundan dolayıdır ki, bağımsız (otosefal) kiliseler³³³ yöneticilerini hiçbir kiliseye danışmaksızın seçebilirlerken, özerk (otonom) kiliselerin³³⁴ liderleri Fener Rum Patrikhanesi tarafından belirlenmekte; diğer patriklik ve kiliselerin ruhani yetki alanında bulunmayan başpiskoposluk ve metropolitlikler de, doğrudan Fener Rum Patrikhanesi’nin ruhani yetki alanında kabul edilmektedir³³⁵. Fener Rum Patrikhanesi esas olarak, makamları Türkiye sınırları içerisinde bulunan ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan 12 metropolitte oluşan Kutsal Meclis (Sen Sinod-Ayios Sinodos) tarafından yönetilmektedir.

Milattan sonra 37 yılında kurulduğu kabul edilen İstanbul Kilisesi, 381 yılında “Yeni Roma”nın başkentinde olması dolayısıyla patrikliğe yükseltilmiştir. İmparatorluk kilisesi haline getirilmesiyle siyasal iktidarla bütünleşen İstanbul

girişimleri, polisin aldığı güvenlik önlemleri ile önlenmektedir. Bu konuda bkz. “Bir Haç, Bin Polis”, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=209363>.

³³² Diğer patrikhaneler, İskenderiye Patrikhanesi, Antakya Patrikhanesi, Kudüs Patrikhanesi, Rusya Patrikliği, Sırbistan Patrikliği, Romanya Patrikliği, Bulgaristan Patrikliği ve Gürcistan Patrikliğidir. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 24.

³³³ Ortodoks dünyasındaki bağımsız (otosefal) kiliseler şunlardır: Kıbrıs Kilisesi, Yunanistan Kilisesi, Polonya Kilisesi ve Arnavutluk Kilisesi. Macar, **a.y.** Bu kiliseler gerek iç, gerekse diğer kiliselerle ilişkileri bakımından Patrikhane’ye bağlı değildirler. Fırat, “1923-1939...”, s. 341.

³³⁴ Çekya ve Slovakya Kilisesi, Finlandiya Kilisesi ve Estonya Kilisesi özerk kiliselerdir. Bu kiliseler içişlerinde özerk olmakla birlikte, diğer kiliselerle ilişkilerinde Patrikhane’ye bağlıdırlar. Bu konuda bkz. Fırat, “1923-1939...”, s. 341.

³³⁵ Girit Başpiskoposluğu’na bağlı metropolitlikler; Onikiadalar’daki metropolitlikler (Rodos, İstanköy, Leros ve Kalimnos, Karpathos ve Kasos); ABD, İngiltere ve Avustralya Başpiskoposlukları; Fransa, Almanya, Avusturya, Belçika, İsveç ve İskandinavya, İsviçre, İtalya, Yeni Zelanda, Kanada, Buenos Aires, Panama, Hong Kong metropolitlikleri ile dünyanın çeşitli yerlerindeki manastır ve kurumlar (Aynaroz’daki 20 manastır, Patmos manastırı ve ekzarhlığı, Selanik’te Aya Anastasia ve Çavuş manastırları, İngiltere’de Essex Manastırı, İsviçre’de Chambes Ortodoks Merkezi, Selanik Teoloji Eserleri Enstitüsü, Girit Ortodoks Akademisi ve Kore Ortodoks Misyonerlik Kurumu), Patrikhane’nin ruhani yetki alanı içerisindedir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 27-28.

Patrikhanesi, Bizans'ın siyasal yükselişine paralel olarak diğer kilise ve patrikhaneler üzerindeki ruhani yetkilerini arttırmış ve konumunu güçlendirmişse de, her zaman siyasal iktidarın otoritesine tabi olmuş; kilise kanunlarının oluşturulup uygulanmasından patrik seçimine kadar, Kilise'ye ilişkin birçok konuda yetki, esas olarak Bizans imparatorlarında olmuştur³³⁶. 1453 yılında Osmanlı egemenliğine giren Patrikhane'ye, kiliseler arasındaki birleşmeyi önleme amacı çerçevesinde özel bir önem veren II. Mehmet, verdiği bir beratla Ortodoksların dinsel haklarını tanıırken, Patriği de Rum milletin başı ilan etmiştir. II. Mehmet ayrıca Bulgar ve Sırp kiliselerinin bağımsızlıklarını da kaldırmış ve böylece ruhani yetki alanını genişleten Patrik, tanınan geniş yönetsel, mali ve yargısal yetkilerle dünyevi anlamda da imparatorluktaki Ortodoksların yöneticisi haline gelmiştir³³⁷. Osmanlı İmparatorluğu'nun batıdaki genişlemesinin bir sonucu olarak, yeni Ortodoks toplulukların egemenlik altına alınmasıyla ruhani ve idari yetki alanını daha da genişleten Patrikhane, Osmanlı'nın gerilemesine paralel olarak gücünü yitirmeye başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılda hız kazanan bu süreçteki en önemli gelişme, Balkanlarda gelişen ulusçu hareketler çerçevesinde otosefal ulusal kiliselerin kurulması ve bunların Patrikhane'den dinsel bağımsızlıklarını ilan etmeleri olmuştur. Bu çerçevede 1833'te Yunan Kilisesi'nin, 1865'te Romanya Kilisesi'nin, 1872'de Bulgar Kilisesi'nin ve 1879'da Sırp Kilisesi'nin ayrılması, Patrikhane'nin ruhani yetki alanının daralmasına ve cemaatinin önemli bir kısmını, gelirlerini ve prestijini yitirmesine yol açmıştır. Öte yandan Patrikhane, imparatorluk içinde Tanzimat sonrasında başlayan ve eşitliği ve merkezileşmeyi sağlamayı hedefleyen reformlarla da dünyevi yetkilerini yitirmeye başlamış, daha doğrusu cemaat üzerindeki yönetsel ve yargısal yetkilerini merkezi yönetim ve laik kesim ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra gündeme gelen "millet"lerin yeniden düzenlenmesi çabaları çerçevesinde, cemaatlerin kendi hazırlayacakları nizamnameler ile yönetilmesi öngörülmüş; böylece bir yandan cemaatlerin tarihten gelen imtiyazları tanınıp hukuksal güvence altına alınırken³³⁸,

³³⁶ Bu konuda bkz. Sibel Özel, **Fener-Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, ss. 43-46; Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 29-38; Yorgo Benlisoy ve Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1996, ss. 19-30.

³³⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 63.

³³⁸ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 54-55.

diğer taraftan da cemaat yönetimlerinde dinsel ve dünyevi yetkilerin birbirinden ayrılması, cemaat içi yönetimde temsil ilkesinin yerleştirilmesi ve cemaat içi ilişkilerin, yönetimin ve buna yönelik yetkilerin hukuksal bir çerçeveye kavuşturulması hedeflenmiştir. Rum Patrikliği Nizamâtı da, diğer cemaatler arasındaki üstün konumunu kaybetmek istemeyen ve laik kesimin cemaat yönetimine katılımına karşı çıkan Patrikhane'nin bir süre direniş göstermesine yol açmışsa da, 7 metropolit ve 21 laik üyeden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmış ve 1862 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Nizamnameye göre Osmanlı Devleti içindeki Ortodoksların yönetimi, oluşturulacak üç meclis ile sağlanacaktır: 12 metropolitten oluşan ve ruhani konularda yetkili Kutsal Meclis; dördü metropolit sekizi laik üyeden oluşan ve okul, kütüphane, hastane, hayır kurumları ile kiliselerin mali yönetiminden sorumlu olan Karma Meclis ve sadece önemli kararların alınacağı zaman toplanan, en önemli görevlerinden biri patrik seçimi olan ve Kutsal Meclis ve Karma Meclis'in seçtiği üyeler ile önemli meslek mensuplarının temsilcilerinden oluşan Genel Meclis. Diğer cemaat nizamnamelerinden farklı olarak, bu nizamname ile tamamen laiklerden oluşan bir meclis kurulmamış olması, ruhban kesimin cemaat yönetimindeki ağırlığını veya üstün konumunu sürdürdüğünü göstermektedir³³⁹. Nizamname ile patrik seçimi konusunda izlenecek usul de ayrıntısıyla tespit edilmiştir: Patriklik makamı herhangi bir nedenle (ölüm, istifa, azil) boşaldığında metropolitler bir aday listesi hazırlayarak Bab-ı Ali'ye sunacaklar; Bab-ı Ali patrik olmasını istemediği kişilerin isimlerini listeden çıkarabilecektir. Bundan sonra liste Karma Meclis önüne gelecek ve bu meclis yapacağı oylama ile aday sayısını üçe indirerek bunların isimlerini Genel Meclis'e bildirecektir. Patrik esas olarak bu üç aday arasından Patrikhane'de toplanan Genel Meclis tarafından gizli oyla ve çoğunluk usulü ile seçilecek ve seçim sonucu Bab-ı Ali'nin onayı ile geçerlilik kazanacaktır³⁴⁰. Nizamnameye göre ömür boyu seçilen ve padişah iradesi ile atanan patrik, Rum "milletinin" ruhani ve cismani reisidir ve bu niteliğiyle hükümetin bir memuru konumundadır. Patriğin en önemli görevleri Rum milletinin başı olarak cemaati ile Bab-ı Ali arasındaki ilişkileri düzenlemek ve bu nizamnamenin

³³⁹ Bozkurt, **a.g.e.**, ss. 170-171.

³⁴⁰ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 54-55; Bozkurt, **a.g.e.**, ss. 171-172.

uygulanmasını sağlamaktır³⁴¹. Nizamnameye göre patrik seçilebilmek için gerekli şartlardan biri de babadan beri Osmanlı vatandaşı olmaktır. Ayrıca patrik seçme hakkı da yalnızca Osmanlı yurttaşlarına tanınmıştır. Bunun dışında nizamname ile metropolitliğe aday olabilme koşulları, Osmanlı yurttaşı olmak ve Türkçe bilmek olarak tespit edilmiş; ayrıca, Ortodoks din adamlarının maaşları ile Patrikhane'nin gelirleri konusunda ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır.

Yunan bağımsızlık mücadelesine temkinli bir biçimde yaklaşan Patrikhane, daha sonraki süreçte gerek Yunanistan ile, gerekse Yunan Kilisesi ile ilişkilerinde mesafeli bir tutum takınmışsa da, Yunanistan'da ulusal birliği sağlayan güçlü bir ideoloji olarak ortaya çıkan ve imparatorluk Rumları arasında yaygınlaşmaya başlayan *Megali İdea* ideolojisi, yüzyılın başından itibaren Ortodoks dinsel hiyerarşisi içerisinde de taraftar kazanmaya başlamıştır. Patrikhanenin imtiyazlarını ve milletbaşı statüsünü sürdürmek isteyen, Yunan ulusçuluğuna karşı çıkan ve imparatorluk içindeki Rum okullarında *Megali İdea* düşüncesinin yaygınlaşmasını sağlayacak bir eğitim verilmesini engellemeye çalışan, din adamları içindeki “muhafazakâr” kesimin uzun bir süre direnmesine rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı'nın yenilgisi ile sona erdiği 1918 yılı sonlarında ateşli bir Venizelos taraftarı olan Dorotheos'un patrik vekilliğine atanması ile Patrikhane, tamamen *Megali İdea* çizgisine girmiş ve “kurtarılmamış Rumların sözcüsü” haline gelmiştir³⁴². Bu dönemde Patrikhane işgalci güçlerle sıkı bir işbirliğine girişmiş; hükümet ile resmi ilişkiler kesilerek Osmanlı Rumlarının vatandaşlık görevlerinden muaf olduklarını ilan edilmiş; Patrikhane'ye Yunan bayrağı çekilmiş ve Yunanistan'la birlik kararı açıklanmış; Paris Barış Konferansı'na katılan Patrikhane heyeti, Rumların yaşadığı bölgelerin ve özellikle İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini talep etmiş; Patrikhane bünyesinde Mavri Mira Cemiyeti'nin kurulmasına ve faaliyet göstermesine önayak olunmuştur. 1921'de yaşamını yitiren Dorotheos yerine patrik seçilen Meletios döneminde de bu faaliyetlerin artarak sürdüğü ve patriğin açık bir biçimde Yunan ordusuna destek verdiği görülmüş; Patrikhane bu süreçte adeta “Türkiye'deki siyasi Helenizmin kalesi” haline gelmiştir³⁴³. Tüm bunların Türk kamuoyunun ve ulusçu

³⁴¹ Özel, **a.g.e.**, ss. 63-64.

³⁴² Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 59-66.

³⁴³ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 79-82.

seçkinlerin Patrikhaneye bakış açısını olumsuz yönde etkilediği açıktır³⁴⁴. Daha Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü sıralarda, düşmanla işbirliği yapan ve “hain” olarak nitelenen bu kurumun yurtdışına çıkarılmasına ilişkin tartışmalar yapılmaya başlanmış; nitekim buna yönelik talep, Lozan Barış Konferansı sırasında Türk temsilci heyeti tarafından resmi olarak dile getirilmiştir. Nüfus Mübadelesi Alt-Komisyonu'nun 16 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumuna yazılı bir bildiri sunan Türk heyeti, teokratik bir monarşi olan Osmanlı'nın yıkılmasının ve Halifelikle Devletin birbirinden ayrılarak demokratik bir rejim kurulmasının bir sonucu olarak, gayrimüslim cemaatlere tanınmış olan ayrıcalıklara son verildiğini; azınlık mensupları hak ve sorumluluklar bakımından eşit yurttaşlar haline geldiklerinden Devlet ile azınlık bireyleri ve hayır, eğitim ve yardım kurumları arasındaki ilişkilerin, bir aracıya ihtiyaç olmaksızın, doğrudan doğruya yürütülmesi gerektiğini; ruhban sınıfı ile bunun en büyük başının, gelecekte yalnız ruhani işlerle uğraşmalarının zorunlu olduğunu ve her zaman siyasal bir organ olmuş bulunan Patrikliğin yararlandığı siyasal ayrıcalıkların ve kendisine organik olarak bağlı cemaat kurumlarının ortadan kalkmasından sonra varlık nedenini yitireceğini belirterek, bu kurumun Türkiye sınırı dışına çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir³⁴⁵. Bunun üzerine Yunan temsilci heyeti Patrikhane'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasına çeşitli gerekçelerle karşı çıkarak bunu öngören bir antlaşmaya imza atmayacağını, çünkü Patrikhane'nin Yunan değil, bir “Türk kurumu” olduğunu belirtmiştir³⁴⁶. Bu konuda alt-komisyonunda yapılan tartışmalarda Yunan ve Türk temsilci heyetlerinin görüşlerinden geri adım atmamaları³⁴⁷ ve getirilen çözüm önerilerini kabul

³⁴⁴ Bunu en net biçimiyle Mustafa Kemal'in, Lozan Konferansı'nda Patrikhane'ye ilişkin tartışmaların sürdüğü bir sırada, 25 Aralık 1922 tarihinde yaptığı şu açıklamada görmek mümkündür: “...bir arabozuculuk ve hiyanet ocağı bulunan, ülkede arabozuculuk ve anlaşmazlık tohumları saçan, Hristiyan hemşehrilerimizin rahatı ve refahı için [de] uğursuzluk ve yıkım nedeni olan Rum patrikhanesini artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli kuruluşu ülkemizde tutmaya bizi zorlamak için ne gibi nedenler gösterilebilir? Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için toprakları üzerinde bir sığınacak yer göstermeğe ne mecburiyeti var? Bu arabozuculuk ocağının gerçek yeri Yunanistan'da değil midir?”, Sevim, et. al., **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...**, s. 414.

³⁴⁵ Meray, **a.g.e.**, ss. 327-328 ve 337-338.

³⁴⁶ Meray, **a.g.e.**, s. 338.

³⁴⁷ Türk heyeti en son olarak 4 Ocak 1922 tarihinde yapılan alt-komisyon toplantısında, Patrikhane'nin şimdiye kadar her zaman siyasetle uğraştığını ve gelecekte de uğraşacağını, son savaş sırasında bu kurumun Devlete karşı davranışının çok düşmanca olduğunu, Patrikliğin İstanbul'da kalmasının yeni anlaşmazlıklara yol açacağını belirterek, en iyi çözümün Patrikhane'nin Aynaroz'a taşınması olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Yunan heyeti ise, Patriğin Türk uyruğu olması gerekmele birlikte, ünvanının İstanbul Patriği ve Başpiskoposu olduğunu belirtmiş ve Patrikhane'nin

etmemeleri sonucunda uzlaşma sağlanamamış ve bu sorunun Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda ele alınmasına karar verilmiştir. Komisyonun 10 Ocak 1923 tarihli oturumunda bu konu hakkında söz alan Lord Curzon patriğin siyasal alanlarla yönetim alanlarında bütün yetkileri elinden alınmakla birlikte, ruhani konularda ve kilise işlerinde yetkilerini kullanmaya devam etmemesini gerektirecek bir neden olmadığını belirterek Müttefik Devletlerin, Patriklik kurumunun siyasal niteliği ve yönetim alanındaki yetkilerinden arındırılarak ve salt dinsel bir kurum olarak İstanbul'da kalmasına taraftar olduklarını, bunun aksine bir çözümün uygarlık dünyasının vicdanını ve tüm dünyadaki Ortodoksların dinsel duygularını yaralayacağını ifade etmiştir³⁴⁸. Yunan temsilci heyeti adına konuşan Venizelos da, Lord Curzon'un teklifine tamamen katıldığını belirterek, Yunan hükümetinin, Ortodoks inancında evliliğin kutsal bir tören sayılmasından dolayı Patrikhane'nin mübadele dışı tutulacak olan İstanbul Rumlarının bu işlerini yürütmek üzere İstanbul'da kalması ve sadece dinsel yetkilere sahip olması konusunda ısrarcı olduğunu, bunun dışında siyasal ve yönetsel yetkilerinin kaldırılmasını kabul ettiğini söylemiştir³⁴⁹. Bu konuda son sözü alan İsmet Paşa ise, Patrikhane'nin bundan sonra siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle ilgilenmeyeceği ve yalnızca din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, müttefik temsilci heyetlerinin ve Yunan heyetinin Konferans önünde yaptıkları resmi konuşmaları ve verdikleri garantileri senet

İstanbul'da kalmasının vazgeçilmez olduğunu söylemiştir. Tekrar söz alan Türk heyeti hükümetin Halife'nin dünya işlerine ilişkin yetkilerine son verdiğini ve Patrikhane'yi İstanbul'dan uzaklaştırmaya kararlı olduğunu belirterek bu konudaki görüşünden vazgeçmediğini ifade etmiştir. Nitekim alt-komisyon başkanı Montagna'nın raporuna yansıyan şu ifadeler Türk heyetinin bu konuya verdiği önemi ve kararlılığını ortaya koymaktadır: "İstanbul'un Rum halkı bu şehirde kalmak istiyorsa, Patrikliğin İstanbul'dan çıkartılması zorunludur; böyle olmazsa, Rum halkının İstanbul'dan çıkıp gitmesi gerekecektir; Türk Temsilci Heyeti, Patriklik sorunu çözülmezse, Alt-komisyonun incelenmesine havale edilmiş bulunan öteki sorunların çözüme bağlanması için teklif edilen yollara ilişkin olarak, esas bakımından açıkladığı rızasını geri alacağını da sözlerine eklemiştir.", Meray, **a.g.e.**, ss. 340-341.

³⁴⁸ Curzon'un bu görüşlerine bu görüşlerine aynen katıldıklarını belirten Romanya temsilcisi Diamandy ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsilcisi Rakitch, Patrikhane'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasının Ortodoksların dinsel ve vicdani duygularını yaralayacağı noktasına vurgu yapmışlardır. Fransız temsilci Barrère de Curzon'un görüşlerine aynen katıldığını ifade etmiştir. Meray, **a.g.e.**, ss. 324-326.

³⁴⁹ Yunan Hükümetinin, Patrikliğin, Kilise işlerine ilişkin ve ruhani yetkilerinden başka bütün öteki yetkilerinden yoksun bırakılmasını kabul edeceğini belirten Venizelos'a göre, "Patriği artık Rum [milletinin] başı saymamak, konmuş olan kanunlarda Patriğe tanınmış siyasal yetki olarak ne varsa bunları kaldırmak, örneğin, Patriğin bir takım kurullara [görev gereği] [*ex officio*] üye olarak katılmasını öngören Vilâyetler Kanununun hükümlerini, ya da seçim çizelgesinin düzenlenmesini denetlemek hakkını veren Seçim Kanunu hükümlerini kaldırmak, ancak Türk Hükümetinin yetkisi içinde olacaktır". Meray, **a.g.e.**, s. 328.

saydığını belirterek, Türkiye'nin bu şartlar altında, Patrikhane konusundaki teklifinden vazgeçtiğini açıklamıştır³⁵⁰. Sonuç olarak Konferans sırasında Patrikhane'nin siyasal ve yönetsel yetkilerinin kaldırılması ve sadece dinsel bir kurum olarak İstanbul'da kalması kabul edilmiş; diğer taraftan Lozan Antlaşması metninde de Patrikhane'nin statüsüne veya yetkilerine ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Bu bağlamda Lozan Konferansı'nda Patrikhane'ye ilişkin bu tartışma ve varılan uzlaşma ile, bu kurumun hukuksal konumunun çerçevesinin çizildiği ve esas olarak bulunduğu yerin hukukuna tabi olmasının amaçlandığı söylenebilir³⁵¹.

Bununla birlikte, Fener Rum Patrikhanesi'ne ilişkin sorunların en başında, gerek bu kurumun statüsü, gerekse işleyişi konusundaki hukuksal belirsizlikler gelmektedir. Bu konudaki sorunları, Patrikhane'nin tüzel kişiliğinin tanınmamasından kaynaklanan sorunlar ve patrik seçimine ilişkin prosedürü net bir biçimde düzenleyen yasal bir düzenleme olmaması veya bu konudaki düzenlemelerin muğlaklığına bağlı sorunlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Türkiye Patrikhane'nin statüsüne ilişkin herhangi bir yasal düzenleme yapmamış; bu kuruma tüzel kişilik tanımamıştır. Dolayısıyla, Türk yasalarına göre ne bir dernek, ne bir vakıf, ne de tüzel kişiliği haiz başka herhangi bir kuruluş olarak değerlendirilen Patrikhane'nin herhangi bir hukuksal statüsü bulunmamaktadır³⁵². Bunun en önemli sonucu ise, Patrikhane'nin mahkemeler önünde dava açamaması ve buna bağlı olarak bazı hak kayıplarına uğraması olmuştur. Örneğin 1971'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun (HRO) yüksek kısmının kapatılmasına karar verilmesi üzerine Patrikhane Danıştay'da dava açmış; fakat bu dava Patrikhane'nin tüzel kişiliği olmadığı ve okul açma ehliyeti bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir³⁵³. Diğer taraftan Patrikhane'nin Türkiye'deki Ortodoks kiliseleri karşısında ruhani anlamda üstün konumu ve Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlığın en üst düzeydeki dinsel kurumu olduğu ve Patriğin de azınlığın dinsel lideri olduğu kabul edilmekle birlikte, bu kurum ile resmi ilişkiler, Diyanet İşleri Başkanlığı veya bunun bağlı olduğu devlet bakanlığı tarafından değil, İstanbul Valiliğince

³⁵⁰ Meray, **a.g.e.**, s. 331.

³⁵¹ Özel, **a.g.e.**, ss. 85-87.

³⁵² Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 267.

³⁵³ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 293-295.

yürütülmekte; resmi yazışmalar hukuksal kişiliği tanınmadığı için Patrikhane ile değil, doğrudan doğruya Patrik ile yapılmaktadır³⁵⁴.

Türkiye'nin Patrikhane'ye tüzel kişilik tanımamaya ve statüsünü net bir biçimde ortaya koyacak yasal bir düzenleme yapmamaya yönelik uygulamasının esasen, Patrikhane'nin ekümenikliğinin tanınmaması ile de bağlantılı olarak, siyasi bir tutum olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu noktada, herhangi bir azınlığın din ve vicdan özgürlüğüne saygının, bu azınlığın dinsel kurumlarına tüzel kişilik verilmesini veya bunların hukuksal statüsünün tanınmasını zorunlu kılmadığını belirtmek gerekir. Kaldı ki Türkiye'nin, Patrikhane'ye tüzel kişilik tanınmasını zorunlu kılan, Lozan Barış Antlaşmasından veya başka herhangi bir uluslararası antlaşmadan kaynaklanan hukuksal bir yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Diğer taraftan Lozan Barış Konferansı'nda Patrikhane konusunda varılan uzlaşma genel olarak değerlendirildiğinde ve gerek Yunan temsilcilerin Konferans'taki tartışmalar sırasında, her ne kadar sonradan bir gaf olarak nitelense de³⁵⁵, Patrikhane'nin bir Türk kurumu olduğunu belirtmeleri, gerekse antlaşma metninde Patrikhane'ye ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemesi göz önünde bulundurulduğunda, bu kurumun Türk hukukuna bağlı olmasına yönelik bir iradenin var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Patrikhane'nin hukuksal statüsünün belirlenmesi, doğrudan doğruya Türkiye'nin egemenlik yetkileri dahilinde bir konu olarak görülebilir. Bu çerçevede, Türkiye'nin Patrikhane'ye yönelik bu tutumunun, mülkiyet konusu başta olmak üzere diğer bazı alanlarda sorunlara yol açsa da ve bazı hak kayıplarını gündeme getirse de³⁵⁶, bu kurumun veya Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlığın din ve vicdan özgürlüğü açısından bir müdahale oluşturduğunu söylemek güçtür. Bu bağlamda Lozan Antlaşması'nın 40. ve 42. maddeleri çerçevesinde bir "dinsel kurum" olarak nitelenebilecek olan Patrikhane'nin tüzel kişiliğinin tanınmaması, dinsel özerkliğe yönelik bir müdahale oluşturmamakta; ibadet özgürlüğünü engellememekte ve bu

³⁵⁴ Patrikhane'ye göre, resmi yetkililer yazışmalarda "ekümenik" sözcüğünü kullanmamak için "başpapaz" ifadesini kullanmaktadırlar. Hunault, **a.g.e.**, p. 14, par. 63; MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 23.

³⁵⁵ Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 100, dipnot 18.

³⁵⁶ Tüzel kişiliği tanınmadığı için, tapu kayıtlarına mülklerin yasal sahibi olarak Patrikhane'nin ismi yazılmamaktadır. Bu durumun Patrikhane'yi mallarına el konmasına karşı savunmasız bıraktığı belirtilmektedir. Bu konuda bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 23.

kurumun Türkiye'deki Ortodoks kiliseler üzerindeki hiyerarşik konumuna veya ruhani yetkilerini kullanmasına hâlel getirmemektedir.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Patrikhane'ye yönelik bu tutumu, dinsel bir kurumun devlet karşısındaki konumu ve ilişkileri ile dinsel yetkilerini ve bunların sınırlarını açık ve net bir biçimde tanımlamadığı ve bu alanda hukuksal anlamda bir muğlaklık oluşturduğu için, laiklik ilkesi ve uygulamaları açısından sorunlu olduğu gerekçesiyle eleştirilebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin, bir yandan Patrikhane'nin bir Türk kurumu, Türk yasalarına tabi dinsel bir kurum olduğunu vurgulaması ile, diğer yandan da bu kuruma hukuksal bir statü tanımamasının, açık bir çelişki oluşturduğu söylenebilir. Bunlardan başka, Patrikhane'nin tüzel kişiliğinin tanınmaması, din ve vicdan özgürlüğü açısından bir ihlal oluşturmamakla birlikte, bir hukuk yoluna etkin başvuruda bulunma hakkı ile mülkiyet hakkı ve mülkiyetin kullanımına ilişkin haklar açısından önemli sorunlara yol açmaktadır³⁵⁷. Nitekim buna ilişkin sorunların, Patrikhane'nin en fazla şikâyet ettiği konuların başında geldiği görülmektedir. Bu açıdan, Macar ve Gökaçtı'nın da belirttikleri gibi, Patrikhane'nin bu sorunları İHAM'a götürmesi halinde, Mahkeme'nin Patrikhane'nin tüzel kişiliğini dolaylı biçimde kabul etmesi ve davanın Türkiye aleyhine sonuçlanması büyük bir olasılık olarak gözükmemektedir³⁵⁸. Nitekim, aşağıda mülkiyet hakkı başlığı altında ayrıntılı

³⁵⁷ Hunault, **a.g.e.**, p. 14, par. 65.

³⁵⁸ Elçin Macar ve Mehmet Ali Gökaçtı, **Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2005, ss. 21-22. Yazarlar bu konuda İHAM'da görülen *Hanya Katolik Kilisesi Yunanistan'a Karşı* ve *Beserabya Metropolitliği Kilisesi ve Diğerleri Moldova'ya Karşı* davalarının Türkiye aleyhine emsal teşkil etme olasılığının da çok yüksek olduğunu belirtmektedirler. *Hanya Katolik Kilisesi Yunanistan'a Karşı* davasında 16 Aralık 1997 tarihinde verdiği kararda İHAM, davacı kilisenin tüzel kişiliği tanınmadığı için açtığı davaların kabul edilmemesini, İHAS'ın etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkını düzenleyen 6/1 maddesine aykırı bulmuştur. Dolayısıyla bu davadaki kararın Türkiye aleyhine emsal teşkil edebileceği söylenebilir. Öte yandan bu davada verilen başka bir karar, şimdiki konumuz olan din ve vicdan özgürlüğü açısından oldukça önemlidir: İHAM davacı kilisenin, Yunanistan'ın tüzel kişiliğini tanımamasının din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin 9. maddenin ihlalini teşkil ettiği şeklindeki iddiasını dikkate almamış ve ayrıca incelenmesine gerek olmadığına karar vermiştir. *Hanya Katolik Kilisesi Yunanistan'a Karşı*, 25528/94, 16 Aralık 1997, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696001&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>. *Beserabya Metropolitliği Kilisesi ve Diğerleri Moldova'ya Karşı* davasında ise İHAM'ın 9. maddenin ihlali yönünde karar vermesinin temel gerekçesi, yasadışı olarak kurulduğunu ileri sürdüğü bu kiliseyi tanımayan Moldova'nın, çeşitli yollarla bu kilisenin dinsel faaliyet göstermesini engellemesi ve ibadet özgürlüğüne yönelik kısıtlamalarda bulunmasıdır. Kanımca, Türkiye'nin Patrikhane'nin tüzel kişiliğini tanımaması, onun dinsel faaliyetlerini engellemediğinden ve ibadet özgürlüğüne yönelik bir kısıtlama oluşturmadığından, bu davanın Türkiye aleyhine emsal teşkil etme olasılığı düşüktür. *Beserabya Metropolitliği Kilisesi ve Diğerleri Moldova'ya Karşı*, 45701/99, 13 Aralık 2001,

olarak inceleneceği üzere, *Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye Karşı* davasında da İHAM'ın kararı bu yönde olmuştur. Patrikhane'nin İHAS'a ekli 1 Nolu Protokolün 1. maddesi çerçevesinde mülkiyet hakkının ve İHAS'ın 6/1 ve 14. maddelerinin ihlal edildiği şikayetiyle yaptığı başvuruyu esastan inceleyerek bu kurumun dava açma ehliyetini kabul eden İHAM, mülkiyet hakkının ihlal edildiğini belirtmiş; bu konudaki ihlal bulgusu yeterli olduğu için 6/1. ve 14. madde çerçevesindeki şikayetlerin ayrıca incelenmesine gerek olmadığına karar vermiştir³⁵⁹.

Bu alandaki ikinci sorun, Patrik seçimine ilişkin usul konusundaki hukuksal muğlaklıktır. Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı'nın son döneminde patrik seçimleri 1862 Nizamnamesi ile öngörülen usul çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 1923'ten günümüze dek yapılan patrik seçimleri ise, büyük oranda bu nizamnameden mülhem, hukuksal çerçevesi İstanbul Valiliğinin Patrikhane'ye yolladığı iki tezkere ile çizilmiş olan³⁶⁰ ve yarı-resmi yarı-fiili olarak nitelenebilecek³⁶¹ şu usulle yapılmaktadır: Patriklik makamı boşaldığında Kutsal Meclis, Türkiye vatandaşı olan ve makamları Türkiye sınırları içinde bulunan metropolitlerden oluşan patrik adayları listesini hazırlayarak İstanbul Valiliğine sunar. Valilik, gerekçe göstermeksizin, bu listeden patrik seçilmesini istemediği kişilerin adlarını çıkarabilme yetkisine sahiptir. Tekrar Kutsal Meclis'e gelen listedeki aday sayısı üçe indirilir ve yapılan seçim sonucunda en fazla oyu alan aday patrik seçilir. İstanbul Valiliği 1923'ten bu yana hemen tüm patrik seçimlerinde (1924, 1925, 1929, 1936, 1946 ve 1972) patrik adaylarından bazılarının isimlerini listeden çıkarmıştır³⁶²; ancak 1991 yılında yapılan

Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=697862&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

³⁵⁹ *Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye Karşı*, 14340/05, 8 Temmuz 2008, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=837625&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

³⁶⁰ İstanbul Valiliği tarafından İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Kutsal Meclisi'ne 6 Aralık 1923 tarihinde gönderilen tezkere ile patrik seçimine katılacak adayların Türkiye vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye dahilinde görevli olmaları gerektiği belirtilmiştir. Patrikhane'ye 1970 yılında yollanan ve bugüne dek hiç uygulanmamış olan ikinci tezkerede ise, patrik seçiminde bir aksaklık olduğu kanaatine varıldığı takdirde, patriğin vali tarafından belirlenebileceği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Benlisoy ve Macar, **a.g.e.**, s. 50; Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 123-124; Macar ve Gökaçtı, **a.g.e.**, s. 22.

³⁶¹ Macar ve Gökaçtı, **a.g.e.**, s. 22.

³⁶² 1948 yılında Athinagoras'ın patrik seçilmesi ile sonuçlanan seçim, Türkiye'nin patrik seçimlerine yönelik tutumu açısından ilginç bir istisna teşkil etmektedir. Stalin'in desteğini alan Moskova Patrikhanesi'nin etki alanını yaygınlaştırma girişimlerinden rahatsız olan ve Patrikhane ile ilgilenmeye

ve şu anki patrik olan Vartholomeos'un seçilmesi ile sonuçlanan patrik seçimlerinde listedeki hiçbir aday veto edilmemiş; gönderilen liste aynen onaylanmıştır³⁶³.

Genel olarak değerlendirildiğinde, patrik seçimine ilişkin bu usul ve kuralların, azınlığın dinsel liderini serbestçe belirleme hakkına aykırılık oluşturmadığını ve dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğünün ihlali niteliğinde olmadığını söylemek mümkündür³⁶⁴. Bunun gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir:

- a) İlk olarak, İstanbul Valiliği veya genel olarak devlet, yukarıda bahsedilen "isim çıkarma" haricinde patrik seçimine herhangi bir müdahalede bulunmamış; seçilen patrikler tanınmıştır.
- b) Ayrıca sözkonusu "müdahale" de meşru temellere dayanmaktadır: Birincisi, bir yandan Kurtuluş Savaşı yıllarındaki patriklerin faaliyetleri ve bunun oluşturduğu önyargılar, diğer yandan da patriğin Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlığın fiili anlamda dinsel lideri ve Patrikhane'nin de tüm dünyadaki Ortodoksların saygı duyduğu dinsel bir kurum olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin Patrik seçiminde söz sahibi olmak istemesi, nispeten anlaşılabilir bir durumdur. Öte yandan Rum cemaati tarafından hazırlanan 1862 Nizamnamesi ile Bab-ı Ali'ye tanınan, Patrik seçilmesi

başlayan ABD, komünizm ile mücadelesini, antikomünist, tanıdığı ve güvendiği bir patriğin başında bulunduğu Patrikhane ile güçlendirmeye çalışmıştır. Bu süreç, gerek Patrikhane, gerek Yunanistan ve gerekse Türkiye üzerindeki telkinlerle, Patrik Maksimos'un sağlık nedenleri ile istifa ettirilmesi ve ABD'nin istediği niteliklere uygun New York Metropoliti Athinagoras'ın patrik seçilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte Türkiye, yöneldiği batı dünyası içinde saygın bir konuma yükselebileceği düşüncesi ve Marshall Planı çerçevesinde yardım almasını hızlandırması umuduyla TC vatandaşı olmayan Athinagoras'ı vatandaş yapmış; ayrıca mevcut patrik seçimi usulüne göre patrik adaylarının Türkiye içindeki bir bölgede görev yapıyor olmaları gerekmesine rağmen, 1930'dan beridir Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu olan bu adayın patrik seçilmesine ses çıkarmamıştır. O sırada Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi Daire Başkanı olan İhsan Sabri Çağlayangil Athinagoras'ın TC vatandaşlığına alınmasını şu şekilde anlatmaktadır: "...Athenagoras Fener Kilisesi'ne Patrik olacaktı. Bu Amerikan seçimlerine yarayacaktı. Fatih Fermanları'na göre Patrik, Türk uyruklular arasından seçiliyordu. Nüfus kağıdı bunun için lazımdı... Beni Nüfus Genel Müdürlüğü'ne gönderdiler. Durumu anlattım. Athenagoras Yanya'lı yapıldı. Nüfus kağıtlarının yandığına ait işlem yapıldı. Yeni bir kimlik düzenlendi. Adam da böylece Patrik seçildi". İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 340-341'den akt. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 189, dipnot 20; ayrıca Athinagoras'ın seçimi için bkz. ss. 183-192.

³⁶³ HRW, **Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey**, New York, Human Rights Watch Publications, 1992, p. 18.

³⁶⁴ Bununla birlikte ABD Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan insan hakları raporlarında, Patrik'in Türk vatandaşı olması ve seçimin hükümetin onayına tabi olması zorunluluğunun, diğer bir ifadeyle Patrik adaylarının Valiliğin onayından geçmesi zorunluluğunun, Patrikhane'ye yönelik bir kısıtlama teşkil ettiği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. US Department of State, "Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2000", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2000/eur/844.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2000 İnsan Hakları Raporu).

arzulanmayan kişilerin isimlerinin aday listesinden çıkarılmasına ilişkin bu yetkinin, halefiyet ilkesi gereğince Türkiye Cumhuriyeti'ne geçtiği ve fiili olarak İstanbul Valiliğince kullanıldığı söylenebilir. Son olarak, Türkiye'nin bu konudaki yetkisi, Lozan Konferansı'nda Patrikhane konusunda varılan uzlaşmanın bir parçasını oluşturmaktadır. Bu noktada alt-komisyonunda süren tartışmalar sırasında, soruna yönelik bir çözüm bulma amacıyla hareket eden Fransız Temsilci Heyeti'nin getirdiği iki öneride de Türkiye'nin patrik seçimini denetleyebilmesinin teklif edildiğini ("Patrik Türk hükümetince uygun bulunacak adaylar çizelgesinden seçilebilecektir" ve "Türk hükümeti patriğin atanmasını denetleyebilecek ve çalışmalarını sınırlayabilecektir"³⁶⁵) ve Yunanistan'ın bu konudaki önerilere karşı esaslı bir itiraz dile getirmediğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

- c) Son olarak, Lozan Konferansı'nda ortaya çıkan, Patrikhane'nin Türk hukukuna tabi dinsel bir kurum olarak faaliyet göstermesine yönelik genel mutabakat, Türkiye'ye, dinsel özerkliğe ve bu konudaki dinsel geleneklere aykırı olmamak kaydıyla, patrik seçimine ilişkin usulü ve koşulları saptama yetkisi tanımaktadır.

Bununla birlikte, bu uygulamanın bazı sorunlu yönleri olduğu da belirtilmelidir. Bunların başında, patrik seçimine ve metropolitlerin atanmasına ilişkin olarak adaylık koşulları ile seçim sürecinin ve patriğin görev ve yetkilerinin açık bir biçimde tanımlandığı yasal bir düzenleme yapılmamış olması gelmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, Patrik seçimi konusundaki hukuksal çerçeve, esas olarak, 1923 tarihli valilik tezkeresi ile çizilmektedir; ancak bunun hukuksal anlamı, gücü ve yaptırımı net değildir ve dolayısıyla muğlaklık yaratmaktadır³⁶⁶. Bu durumun Türkiye'nin Patrikhane'ye hukuksal bir statü tanımama tutumu ile bağlantılı olduğu, ancak, laik hukuk devleti anlayışı ve uygulamaları ile bağdaşmadığı söylenebilir. Öte yandan patrik seçimi konusunda şu anda da geçerli olan usul, esas olarak 1862 Nizamnamesi'ne dayanmaktadır. Bu nizamname ile patrik seçimine ilişkin düzenlemeler yanında, çok hukuklu bir imparatorlukta dinsel

³⁶⁵ Meray, **a.g.e.**, ss. 338-339.

³⁶⁶ Elçin Macar, "Patrikhane Sorununu Anlamak", **Radikal**, 15 Mart 2004, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=109648>.

bir cemaatin yönetim ve temsiline ilişkin kurallar da getirilmiştir. Ancak Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra eşitlik ve laikliğin temelini oluşturduğu siyasal/hukuksal sistem içerisinde dinsel kurumların cemaat üzerindeki etkisi ve gücü nispi olarak azalmış; dinsel liderlerin siyasal/idari yetki ve ayrıcalıkları ile temsil yetkisi ortadan kalkmış ve cemaatin merkezi ve hiyerarşik yönetimine ilişkin organ ve kurallar işlevini yitirmiş; dolayısıyla 1862 Nizamnamesi'nin bazı hükümleri de geçersiz hale gelmiştir. Bununla birlikte, patrik seçimine ilişkin kurallar ve bu çerçevede ortaya çıkan usul büyük oranda geçerliliğini korumuştur. Bu noktada İstanbul Valiliği'nin 1923 tezkeresi ile yapılmaya çalışılan da, bu konuda eskiden beri süren usulün, yeni hukuksal/siyasal duruma adapte edilmesidir. Bununla birlikte buradaki esas sorun, nizamnamenin hangi hükümlerinin geçerliliğini yitirdiği veya hangilerinin halen geçerli olduğu ve ne ölçüde değiştiği konusunu açıklığa kavuşturacak bir düzenleme yapılmamış olması ve bunun hukuksal anlamda muğlaklığa yol açarak farklı yorumlara neden olabilmesidir. Bunun dışında İstanbul Valiliğince Patrikhane'ye 1970 yılında gönderilen tezkerenin de önemli sorunlara yol açabilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Şimdiye dek uygulanmamış olsa da, bu tezkeredeki usulün gelecekte uygulanması, diğer bir deyişle patriğin vali tarafından doğrudan belirlenmesi, azınlığın dinsel örgütlenmesine yönelik bir müdahale teşkil edebilecektir. Bu bağlamda sözkonusu tezkerenin varlığının ve uygulanma olasılığının, azınlığın dinsel liderini serbestçe belirleme hakkına yönelik potansiyel bir tehdit oluşturduğu söylenebilir.

Patrikhane'ye ilişkin sorunların bir başka boyutunda ise bu kurumun “ekümenik”liğine ilişkin tartışmalar bulunmaktadır. Bu sorunun özünü, Patrikhane'nin bu unvanın tanınması ve bundan kaynaklanan “sınıraşan” dinsel yetkilerini kullanma taleplerine karşılık, Türkiye'nin bunları reddi oluşturmaktadır. Bu çerçevede Patrikhane'ye göre, sözcük olarak kapsayıcı, evrensel olan anlamına gelen ekümenik sıfatı, onursal, tarihsel ve sembolik bir unvandır. Hristiyan teolojisi ile ilgili olan ve dolayısıyla Ortodokslar arasında anlamı olan, salt dinsel yetkilere işaret eden ve siyasi bir anlam veya içeriği bulunmayan ekümeniklik, esas olarak, Patrikhane'nin bağımsız Ortodoks kiliseleri arasında *primus inter pares* olması, diğer Ortodoks kiliselerinin yetki alanı dışında kalan bölgelerde ruhani yetki sahibi olması ve Ortodoks kiliseleri arasındaki ortak sorunların çözümünde ve diğer kiliselerle

diyalogda koordinatör rolü oynaması anlamına gelmektedir³⁶⁷. Patrikhane'ye göre, Lozan Konferansı'nda, sadece dinsel yetkilere sahip bir kurum olarak Türkiye'de kalmasına izin verilen Patrikhane'nin ruhani yetkileri veya bunların hangi bölgelere kadar uzanacağı konusunda bir tartışma yapılmaması, Patrikhane'nin ruhani yetkilerinin Türkiye sınırları dışına da uzanabileceğinin üstü kapalı bir biçimde kabulü anlamına gelmektedir. Kaldı ki, bugün Girit'ten İngiltere'ye, ABD'den Yeni Zelanda'ya dünyanın birçok bölgesindeki Ortodoks cemaatin ve kiliselerin doğrudan Patrikhane'nin ruhani otoritesine bağlı olması, zaten coğrafi anlamda bir ekümenikliğin olduğunu göstermektedir. Patrikhane, Türkiye'den, resmi bir düzey ve biçimde olmasa da, bu fiili durumu tanımasını, bu bölgelerin Kutsal Meclis'te temsiline izin vermesini ve Patrikhane'nin ekümenik karakterine zarar veren, metropolitlerin ve patriğin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması koşulunu kaldırmasını talep etmektedir³⁶⁸. Buna karşılık, resmi bir açıklamaya dayanmamakla ve zaman içinde farklılıklar gösterebilmekle birlikte, Türkiye'nin Patrikhane'nin ekümenikliğine yönelik tutumunu ise şu şekilde özetlemek mümkündür: Lozan Barış Antlaşması'nda Patrikhane'ye ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştır; dolayısıyla “ekümenik” unvanının kullanımı, Türkiye'nin egemenlik yetkilerinin üzerinde bir ulusüstü statü iddiasıdır ve bu antlaşma ile oluşturulan statükonun sorgulanması anlamına gelmektedir³⁶⁹. Lozan Konferansı'nda varılan uzlaşma çerçevesinde, Patrikhane'nin, salt dinsel yetkilere sahip bir kurum olarak, mübadele dışı bırakılan Ortodoks-Rum azınlığın dinsel işleriyle ilgilenmek üzere İstanbul'da

³⁶⁷ Elçin Macar, “Patrikhane Ekümenik mi?”, **Azınlıkça**, S. 31, Ağustos 2007, s. 5.

³⁶⁸ Bu çerçevede 2004 yılında 12 kişilik Kutsal Meclis'e 6 yabancı uyruklu din adamının (Girit Başpiskoposu ve Rodos Metropoliti olmak üzere iki Yunan yurttaşı, ABD, Finlandiya, Yeni Zelanda ve İngiltere yurttaşı birer din adamı) atanması, Patrikhane'nin ekümenik karakterinin güçlendirilmesine yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Hükümetin, Kutsal Meclis üyelerinin TC vatandaşı olmasını öngören 1923 Valilik tezkeresi çerçevesinde şimdiye dek süren uygulamaya tezat oluşturan bu tasarrufa karşı önemli bir itiraz dile getirmediği görülmüştür. Şu anda da Patrikhane'de 8 Yunan ve ABD uyruklu metropolit görev yapmaktadır. Bunun dışında, Patrikhane'de yine bu bölgelerden gelen ve sürekli görev yapan yabancı din adamları da bulunmaktadır. Sayılarının 10 ila 15 arasında değiştiği belirtilen bu din adamları, aşağıda da ele alınacağı üzere sürekli oturma izni alınması konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle, Türkiye'ye “turist vizesi” ile giriş yaparak 90 gün kalma ve bu sürenin sonunda giriş-çıkış yapma suretiyle soruna bir “çözüm” geliştirmişlerdir. Bu arada Aralık 2008'den itibaren Dışişleri Bakanlığı'nın Patrikhane'de çalışan yabancı uyruklu din adamlarına 1 yıl süreli vize vermeye başladığını belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Özel, **a.g.e.**, s. 68; Macar ve Gökaçtı, **a.g.e.**, s. 23; Hunault, **a.g.e.**, p. 15, par. 70; US Department of State, “2008 Human Rights Report: Turkey”, Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119109.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2008 İnsan Hakları Raporu).

³⁶⁹ Hunault, **a.g.e.**, pp. 9, 14, par. 26, 61.

kalmasına izin verilmiş ve bir “Türk kurumu” olduğu kabul edilmiştir; o halde bu kurumun ruhani yetki alanı esasen Türkiye ile sınırlıdır. Öte yandan bu kurumun siyasi ve idari olarak Türkiye’nin egemenliğinde bulunması, dinsel konulardaki yetkilerine müdahale etmeme şartıyla, oluşumunun ve faaliyetlerinin Türk hukukuna tabi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Patrikhane’nin ruhani yetkileri ülke dışına uzanıyor olsa bile, bu durum onun bulunduğu yerin hukukuna bağlı olmadığı veya Türk hukukunca belirlenen statüsünü değiştirebileceği anlamına gelmez. Diğer bir ifadeyle, Patrikhane açısından *extraterritorial status*³⁷⁰ sözkonusu değildir. O halde Türkiye’nin egemenlik yetkileri dahilinde olan patrik seçimi ve metropolit atamalarının da, hukuksal çerçevesi 1862 Nizamnamesi ve 1923 Valilik tezkeresi (nitekim 1923 tezkeresi ile patrik ve metropolitlerin TC vatandaşı olma zorunluluğunun getirilmesi, bu kişilerin Osmanlı tebası olmasını öngören 1862 Nizamnamesi’nin yeni siyasi ve hukuksal duruma uygun hale getirilmesidir) ile çizilen usule uygun bir biçimde yapılması gerekir. Bu noktalardan hareketle Türkiye Patrikhane’nin bu unvanını tanımamakta ve Türkiye sınırları içerisinde bundan kaynaklanan bazı faaliyetlerde bulunmasına izin vermemektedir³⁷¹.

Türkiye’nin Patrikhane’nin ekümenik unvanını tanımamasının bu kurumun dinsel özerkliğine ve genel olarak din ve vicdan özgürlüğüne bir müdahale oluşturduğunu söylemek güçtür³⁷². İlk olarak bu durum Patrikhane’nin Türkiye’deki

³⁷⁰ Bulunduğu yerin hukukuna tabi olmama anlamına gelen bu statünün Patrikhane’ye tanınması konusunda bir öneri, 10 Kasım 1922 tarihinde Patrik Meletios tarafından dile getirilmiştir. Kurtuluş Savaşı’nın Yunanistan’ın yenilgisi ile sonuçlandığı ve savaş sırasındaki faaliyetlerinden dolayı Patrikhane’ye yönelik Türk kamuoyundaki tepkinin had safhada olduğu bir ortamda, kendisinin ve Patrikhane’nin geleceğini tehlikede gören ve bu kurumun Yunanistan’a taşınması önerisi de Kutsal Meclis tarafından reddedilen Meletios, Anglikan Kilisesi aracılığı ile Foreign Office’e Patrikhane’ye *extraterritorial status* verilmesini önermiş, ancak bu talebi reddedilmiştir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 83.

³⁷¹ Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’nin Patrikhane’nin ekümenikliğine şiddetle karşı çıktığı görülür. Patrikhane’nin uluslararası bir kuruluş olmadığını, aksine bir Türk kurumu olduğunu belirten Türkiye, mübadeleye tabi olmasına rağmen patrik seçilen Konstantinos’u sınır dışı etmiş; ayrıca 1926 ve 1930 yıllarında Patrikhane tarafından düzenlenmek istenen ve ekümenikliğin en önemli göstergelerinden biri olan Panortodoks toplantılarına, sadece dini bir kurum olarak Türkiye’de kalmasına izin verilen Patrikhane’nin Lozan’da tespit edilen statüsüne uygun olmadığı gerekçesiyle izin vermemiştir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 127-146.

³⁷² Bu noktada, Patrikhane’nin bu sıfatının siyasi bir tutum temelinde tanınmaması ile, bunun bir yargı organının kararına dayanak teşkil etmesi ve bu kurumun salt hukuksal statüsünün değil, ruhani konum ve yetkilerinin de bu kararda tartışma konusu yapılması arasında derece farkı bulunduğu belirtilmelidir. Yargıtay 13 Haziran 2007 tarihinde, 2005/10694 E., 2007/5603 K. sayılı tartışmalar yaratan bir karara imza atmıştır. Davanın Yargıtay’a kadar geçirdiği aşama şu şekilde özetlenebilir: İstanbul’daki Bulgar Ortodoks Kilisesi Vakfı’na bağlı Sen Stefan (Demir Kilise) Kilisesi’nde papaz

olarak görev yapan Konstantin Kostof, bir süredir ayinlerde Fener Rum Patriği'nin adını anmadığı gerekçesiyle Kutsal Meclis'in 31 Ekim 2002 tarihinde aldığı kararla ruhanilikten azledilmiştir. Ancak Kostof bu karardan bir yıl sonrasına dek ayinleri yürütmeye devam etmiş ve en sonunda kilisenin bağlı bulunduğu Vakıf, Bulgar cemaat içinde sıkıntılara yol açması nedeniyle iş akdini feshetmiş ve din adamı olarak görevine son vermiştir. Bunun üzerine yapılan suç duyurusu ile harekete geçen savcılık, Kostof'un din özgürlüğünün engellendiği gerekçesiyle Patrik ve Kutsal Meclis'in 12 üyesi hakkında Türk Ceza Kanunu'nun 175/1 maddesi uyarınca kamu davası açmıştır. Fatih 3. Asliye Ceza Mahkemesi, 12 Aralık 2004 tarihinde verdiği 2003/380 E., 2004/1142 K. sayılı kararında, Fener Rum Patrikhanesi'nin Lozan'da varılan sözlü mutabakat gereği sadece Rum Ortodoksların dini lideri olarak görev yapması kaydıyla Türkiye'de kalmasının kabul edildiğini ve Bulgar Ortodoks kilisesi üzerinde hukuki hiçbir yaptırım yetkisine sahip olmadığını; dolayısıyla almış olduğu ruhanilikten azil kararının hukuksal bağlayıcılığı olmadığını, ancak din özgürlüğüne bir müdahale de oluşturmadığını, nitekim Kostof'un ruhanilikten azledildikten sonra da ayinlere devam etmesinin bu durumu kanıtladığını belirtmiş; suçun kanuni unsurlarının oluşmadığı gerekçesiyle sanıkların beraatine karar vermiştir. Temyize giden davada Yargıtay 4. Ceza Dairesi ise yerel mahkemenin verdiği beraat kararını onamakla birlikte, Patrikhane'nin hukuksal statüsü hakkında bir tartışma yürütmüş ve şu hükümlere varmıştır: "...anlaşma metninde Fener Patrikhanesi ile ilgili bir hükme yer verilmemiş, Antlaşmanın sonuç metninde ve konvansiyonun eklerinde Fener Rum Patrikhanesi ismen dahi zikredilmeyip, sadece bir azınlık kilisesi olarak belirtilmiştir. Bu nedenle statü olarak bir azınlık kilisesidir. Antlaşma metninde Patrikhanenin hukuki durumu ile ilgili hiçbir hükme yer verilmediğinden durumun Lozan müzakerelerinin görüşme kayıtlarının esas alınması suretiyle tamamen Türk iç hukukuna göre belirlenmesi gerekmektedir". Bu noktada Patrikhane'nin Türk hukukuna bağlı olduğunu belirten Yargıtay'ın son derece doğru bir tespitte bulunduğu belirtilmelidir. Ancak Lozan'a ilişkin hiçbir belgede (antlaşma metni, protokoller, sonuç metni, tutanaklar, vs) Patrikhane'nin statüsünün "azınlık kilisesi" olarak belirtilmediğini ifade etmek gerekir. Burada Yargıtay'ın muhtemelen ulaşmaya çalıştığı nokta, Patrikhane'nin siyasal ve idari ayrıcalıklarına ve yetkilerine son verildikten sonra Lozan Antlaşması'nın 40. maddesi çerçevesinde bir "dinsel kurum" olarak telakki edilebileceğidir. Bunun dışında "egemen bir devletin kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak çoğunluğa dahi tanımadığı birtakım ayrıcalıkları onlara tanımak suretiyle özel bir statü vermesi, Anayasasının 10. maddesinde gösterilen eşitlik ilkesine açıkça aykırılık oluşturacağından kabul edileme[yeceğini]" ifade eden Yargıtay, azınlık hakları hukukundaki negatif hak-pozitif hak ayırımı dikkate almamış görünmektedir. Diğer yandan azınlık mensubu kişiler TC vatandaşı değilmiş anlamına gelebilecek "azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak..." ifadesinin kullanılması da ayrıca çarpıcıdır. Yüksek Mahkeme öte yandan, İstanbul Valiliği'nin 1923 tezkeresi ile patrik ve diğer ruhanilerin Türk vatandaşı olmaları ve seçim sırasında Türkiye'de görevli bulunmaları zorunluluğunun getirilmesini, Patrikhane'nin ekümenik sıfatının bulunmadığı yönünde önemli bir kanıt olarak değerlendirmiştir. Yargıtay, Patrikhane'nin yalnızca Rum kökenli Hristiyan Ortodoks inancına mensup Türk vatandaşlarının dini işlerini yürütmeye yetkili olduğunu, bağımsız olan Bulgar Ortodoks Kilisesi cemaatinin kendi inançları doğrultusunda gerçekleştirdikleri ayinlere ve ayini yöneten ruhani yetkililerin ayin yapma yetkisine ve içeriğine karışmaması gerektiğini ve ruhani olarak rütbe üstünlüğü olduğu düşüncesini içeren bir savdan hareketle, Bulgar Kilisesinde görev yapan din adamlarının ruhanilik sıfatlarının kaldırılmasına ilişkin karar alamayacağını belirtmiştir. Ancak mahkemenin verdiği bu hükmün bazı önemli sorunlar ortaya çıkardığı da belirtilmelidir. Öncelikle, Patrikhane Türkiye sınırları içinde yalnızca Ortodoks-Rumların değil, Ortodoks Bulgarların da dinsel işlerini yürütmektedir. Nitekim Bulgar Kilisesince yapılan vaftizler ve kıyılan nikahlara ilişkin belgelerin Patrikhaneye sunulması, bu kurumun Bulgar cemaati üzerinde dinsel yetkileri bulunduğunu ortaya koymaktadır. İkinci olarak, genel anlamda bu dinsel yetkiler ve özel olarak da Bulgar kilisesine bağlı din adamlarını ruhanilikten çıkarma yetkisi, Patrikhane'nin ekümenikliğinden değil, bu kurumun 1945 yılında Bulgar Kilisesi ile ruhani konularda yaptığı anlaşmadan kaynaklanmaktadır. Bulgar Kilisesi'nin Patrikhane'nin *primus inter pares* konumunu kabul ettiği bu anlaşmaya göre, Patrikhane'nin ruhani yetki alanında bulunan bölgelerdeki Bulgar Kiliselerinde görev yapacak papazlar Patrikhane tarafından takdis edilerek göreve atanacak ve azledilebilecektir. Bunu uluslararası hukuk anlamında bir anlaşma olarak değil, daha çok dinsel görev alanlarının ve yetkilerin paylaşımına ilişkin iki dinsel kurum arasında bir uzlaşma olarak kabul etmek gerekir. Dolayısıyla bu konu, esasen Ortodoks inancına ilişkin olduğu ve suç teşkil etmediği sürece, ki

Ortodoks azınlık üzerindeki dinsel otorite ve yetkileri ile dinsel faaliyetlerini herhangi bir şekilde kısıtlamamaktadır³⁷³. Patrik ve metropolitlerin TC vatandaşı olması zorunluluğunun, Kutsal Meclis'e yalnızca görev yeri Türkiye sınırları içinde bulunan metropolitlerin atanabilmesinin ve Türkiye dışında olan ve Patrikhane'nin ruhani yetki alanında bulunan bölgelerin dinsel temsilcilerinin bu organa atanamamasının, "evrensel bir dinsel kurum" olarak Patrikhane'nin dinsel özerkliğine ve dinsel örgütlenme özgürlüğüne yönelik bir müdahale teşkil ettiği şeklinde bir itiraz ileri sürülebilirse de³⁷⁴; bu noktada, ruhani yetki alanı Türkiye

Yargıtay bunun bir suç oluşturmadığını belirtmiştir, bir yargı organının yetkisi dışında olsa gerektir. Bu noktada bir yargı organının bir dinsel inancın esaslarına ilişkin bir konuda yorumda bulunması ve buna bağlı olarak hüküm vermesi, *ultra vires* bir nitelik taşıdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu durumun en azından laiklik ilkesi açısından sorun yarattığı söylenebilir. Öte yandan bu kararın, AB tarafından kaygıyla karşılandığını da belirtmek gerekir. AB Konseyi 23-24 Temmuz 2007 tarihlerinde aldığı bir kararda Yargıtay'ın Patrikhane konusundaki bu kararını ve bunun din özgürlüğü açısından etkilerini kaygıyla not ettiğini belirtmiştir. Council of the European Union, "Press Release, 2817th Council Meeting, General Affairs and External Relations", 11914/07 (Presse 171), 23-24 July 2007, Çevrimiçi: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/07/st11/st11914.en07.pdf>, p. 22. Avrupa Parlamentosu da 24 Kasım 2007 tarihinde aldığı bir kararda Konsey'in kaygılarına katıldığını ifade etmiştir. The European Parliament, "European Parliament Resolution of 24 October 2007 on EU-Turkey Relations", P6_TA(2007)0472, Çevrimiçi: http://www.europarl.europa.eu/RegWeb/application/registre/getDoc?LINK=http%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2FRegData%2Fseance_pleni%C3%A8re%2Ftextes_adopt%C3%A9s%2F2007%2F10-24%2F0472%2FP6_TA%282007%290472_EN.doc&TYPE=PTAD, p. 4, par. 14. Ayrıca AB Komisyonu'nun 6 Kasım 2007 tarihinde yayınladığı Türkiye İlerleme Raporu'nda da Patrik'in dinsel "ekümenik" unvanını her vesileyle kullanma özgürlüğüne sahip olmadığı vurgulanarak bu davaya ilişkin olarak şu ifadelerle yer verilmiştir: "[K]ararda, Türk yasalarına göre Patrikhane'yi ekümenik kılan hiçbir dayanağın bulunmadığına, Patrikhane'nin tüzel kişiliği bulunmayan bir dinsel kurum olduğuna, Patrikhane'de yapılan dinsel seçimlere katılanların ve seçilenlerin Türk vatandaşı olmaları ve seçim tarihinde Türkiye'de çalışıyor olmaları gerektiğine hükmedilmiştir. Bu kararın, Patrikhane'nin ve diğer gayrimüslim dinsel toplulukların, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ile teminat altına alınan haklarını kullanmaları konusunda ilave sorunlara yol açma potansiyeli bulunmaktadır", Türkiye 2007 İlerleme Raporu, p. 16. Fatih 3. Asliye Ceza Mahkemesi ve Yargıtay 4. Ceza Dairesi'nin karar metinleri için bkz. İstanbul Barosu Dergisi, C. 81, S. 6, 2007, ss. 2844-2850; bu konudaki çeşitli eleştiri ve yorumlar için bkz. Macar, "Patrikhane Ekümenik mi?...?", ss. 5-6; Baskın Oran, "Yargıtay, Quo Vadis?", **Radikal** 2, 1 Temmuz 2007, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=875133&Date=01.07.2007&CategoryID=42>; MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 23.

³⁷³ Bu konuya ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 1999 ve 2000 yıllarında hazırlanan raporlarda şu şekilde değinilmiştir: "Hükümet Rum Ortodoks Patriğinin ekümenik niteliğini tanımazken, O'nu sadece Türkiye'deki Ortodoks-Rum cemaatinin lideri olarak kabul etmekte ve seyahatlerine ve diğer ekümenik faaliyetlerine müdahale etmemektedir". Bu konuda bkz. US Department of State, "1999 Country Reports on Human Rights Practices - Turkey", Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1999_hrp_report/turkey.html (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 1999 İnsan Hakları Raporu); ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2000 İnsan Hakları Raporu; US Department of State, "Turkey - International Religious Freedom Report - 2004", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35489.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Din Özgürlüğü Raporu).

³⁷⁴ Türkiye'ye ilişkin insan hakları raporlarındaki eleştirilerin esas olarak bu noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan insan hakları raporlarında, Patrik'in

sınırları ötesine uzansa bile, Lozan'da Patrikhane konusunda, bulunduğu yerin hukukuna tabi olacağı hususunda uzlaşmaya varılmış olduğunu hatırlamak gerekir. O halde Patrikhane'nin bu unvanının Türkiye tarafından tanınıp tanınmaması, Türkiye'nin bu kuruma ilişkin siyasi ve idari düzenlemeler yapma konusundaki yetkilerini değiştirmeyecektir³⁷⁵. İkinci olarak, Türkiye'nin Patrikhane'nin bu unvanını tanımaması, "ekümenik yetkilerini" fiili anlamda kullanmasını engellememektedir. Bu çerçevede patrik veya patrikhane yurtdışında ekümenik unvanını kullanabilmekte; Türkiye dışındaki bölgelerde ruhani yetki icra etmekte ve bu dinsel kurumların yönetimlerini belirleyebilmekte; Ortodoks inancında önemli bir

ekümenik statüsünün tanınmaması ve sadece ülkedeki Ortodoks-Rum cemaatin lideri olarak kabul edilmesi ile yalnızca yurttaşların patrik olabileceği, Kutsal Meclis'e girebileceği ve patrik seçimine katılabileceğine ilişkin düzenlemeler, cemaatin nüfusunun giderek azalmasının kurumsal varlığını devam ettirmesini güçleştirdiği göz önünde bulundurulduğunda, Patrikhane'nin İstanbul'da yaşamını sürdürmesini tehdit eden kısıtlamalar olarak nitelendirilmektedir. US Department of State, "Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2004", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/41713.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2004 İnsan Hakları Raporu); US Department of State, "Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2005", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61680.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2005 İnsan Hakları Raporu); US Department of State, "Country Report on Human Rights Practices in Turkey- 2006", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/78844.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2006 İnsan Hakları Raporu); US Department of State, "Country Report on Human Rights Practices in Turkey- 2007", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2007/100589.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2007 İnsan Hakları Raporu). Diğer taraftan Türkiye İlerleme Raporları'nda patriğin ekümenik unvanını kamusal alanda ve serbest bir biçimde kullanması konusundaki engellenmenin sürdüğü belirtilmekte; dolayısıyla bu durum, din özgürlüğü açısından bir "sorun" olarak nitelendirilmektedir. Bu konuda bkz. European Commission, "Turkey 2005 Progress Report", Brussels, 9 November 2005, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf (Bundan sonra Türkiye 2005 İlerleme Raporu), p. 31; Türkiye 2006 İlerleme Raporu, p. 16; Türkiye 2007 İlerleme Raporu, p. 17; Commission of the European Communities, "Turkey 2008 Progress Report", Brussels, 5.11.2008, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf (Bundan sonra Türkiye 2008 İlerleme Raporu), p. 19. Ayrıca IHF Raporlarında da Patrikhane'nin, siyasi bir içeriği bulunduğu gerekçesiyle "ekümenik" sıfatını kullanmasına izin verilmemesinin ve Türk yetkililerin Patrikhane'nin yetkilerini yalnızca Türkiye'deki Ortodoks-Rum cemaat ile sınırlandırmaya çalışmasının, Ortodoks Kiliselerin işlerine müdahale anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. IHF, "Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 1999 (Events of 1998)" Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6043, p. 13; IHF, "Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2000 (Events of 1999)" Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=3253, p. 372 (Bundan sonra IHF Türkiye 2000 Raporu).

³⁷⁵ Bu noktada ayrıca Lozan Konferansı'nda Alt-Komisyon'da süren tartışmalar esnasında Fransız Temsilci Heyeti'nin, patriğin ruhani konulardaki çalışmaları ötesine geçip geçmediğini denetleme ve demokratik bir ülke olarak dinsel hoşgörüyle yaklaşma kaydıyla patriğin çalışmalarını sınırlandırabilme konusunda Türk hükümetinin yetkili olmasını önermesi de ilginçtir. Bu konuda bkz. Meray, **a.g.e.**, ss. 338-339.

yeri bulunan Kutsal Yağ'ı (*Ayio Miro*) hazırlamakta ve bunu tüm Ortodoks kiliselere birliğin bir sembolü olarak göndermekte³⁷⁶; *primus inter pares* sıfatıyla gerek Ortodoks patrikhane ve kiliseleri bir araya getiren toplantılar düzenlemekte ve bunların kendi aralarındaki sorunların çözümünde koordinatörlük görevi üstlenmekte, gerekse Hristiyanlığın diğer mezhepleri ile iletişim sağlamakta ve dinler arası yakınlaşma ve diyalog çabalarında Ortodoks dünyayı temsil etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin siyasi bir temele dayanan bu konudaki tutumunun laiklik ilkesi açısından bazı sorunları gündeme getirdiği belirtilmelidir. Esasen Ortodoks teolojisi ile ilgili olan Patrikhane'nin ekümenikliği, diğer Ortodoks kiliselerin Patrikhane'nin bu konumunu ve buna bağlı yetkilerini tanıyıp tanınamalarıyla ilgili bir sorun olarak belirmektedir. Öte yandan Patrikhane'nin bu sıfatı konusunda Ortodoks dünyasında bir tartışma da bulunmamaktadır³⁷⁷. Diğer bir ifadeyle tüm Ortodoks kiliseler Patrikhane'nin ekümenikliğini ve dolayısıyla önde gelen konumunu kabul etmekte, örneğin ayinlerinde patriğin adını anmaktadırlar³⁷⁸. Kaldı ki, yukarıda da belirtildiği üzere, Patrikhane ekümenik sıfatından kaynaklanan birçok yetkiyi fiilen zaten kullanmaktadır. Dolayısıyla yalnızca Ortodoksları ilgilendiren bu konunun, buna bağlı olarak gündeme gelen faaliyetler salt dinsel alanla sınırlı kaldığı, siyasi bir içerik veya anlam taşımadığı, bu boyuta ulaşmadığı veya siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılmaya çalışılmadığı ve Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturmadığı sürece, laik bir devlet olarak Türkiye'yi ilgilendiren bir yönü olmasa gerektir. Ancak bu konuda yapılan değerlendirmelerde Türkiye'nin bazı kaygılarının da dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye'nin bu konudaki temel kaygılarının, topraklarında ve egemenliği altında bulunan bir kurumun kendi iradesi ve denetimi dışında faaliyette bulunmasının belli bir rahatsızlık yaratması; esasen dinsel olan bu yetkilerin siyasal amaçlar doğrultusunda kullanılması, bu konunun zaman içinde siyasal bir içerik ve boyut

³⁷⁶ Bu konuda bkz. Benlisoy ve Macar, *a.g.e.*, s. 64.

³⁷⁷ Dünyadaki en büyük Ortodoks cemaate sahip olan ve bu nedenle kendini Patrikhane'nin tarihsel rakibi olarak gören Moskova Patrikhanesi ile Fener Rum Patrikhanesi arasında bir çekişme olduğu bir gerçektir. Ancak, her ne kadar bazı itirazlar dile getirse de, Moskova Patrikhanesi'nin hiçbir zaman Patrikhane'nin ekümenikliği konusunu sorgulamadığı da belirtilmelidir. Öte yandan Patrikhane'nin "Türklerin elinde oyuncak olduğunu" ileri süren Yunanistan Kilisesi de bu kurumun bazı yetkilerine itiraz etse de, bu sıfatını sorgulamamaktadır. Bu konuda bkz. Macar, "Patrikhane Sorununu Anlamak"; Macar, "Patrikhane Ekümenik mi?...", s. 5.

³⁷⁸ Oran, "Yargıtay, Quo Vadis?".

kazanarak siyasal sonuçlara yol açması ve/veya diğer devletlerce bu doğrultuda kullanılması olasılığı bulunması; Patrikhane'nin bu unvana dayanarak bizzat siyasal içerikli faaliyetlere girişmesi; bu unvanın siyasal bir baskı veya dayatma aracı haline gelmesi ve salt dinsel bir temelde olsa bile, Patrikhane'nin bu yetkiye dayanarak Ortodoks nüfusun yaşadığı ülkelerde girişeceği faaliyetlerin Türkiye'nin bu ülkelerle ikili ilişkilerinde sorunlar yaratabileceği noktalarında yoğunlaştığı söylenebilir. Nitekim, özellikle 1990 sonrası süreçte dinsel değerlerin yükselişe geçmesi ve dinin uluslararası politikada öneminin artarak daha belirgin bir araç olarak kullanılmaya başlanması; Rusya'nın Ortodoks dünyası ile yakından ilgilenmeye başlaması; diğer taraftan ABD'nin eski Doğu Bloku coğrafyasında Rus hegemonyasını zayıflatmak ve bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için Patrikhane'ye yönelik ilgisini ve bu konuda Türkiye'ye yönelik baskılarını arttırması; bu süreçte Patrikhane'nin ekümenikliğini ısrarlı bir biçimde vurgulamaya başlaması ve AB nezdinde büro açması gibi gelişmeler Türkiye'nin bu kaygılarını arttıran gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlığın dinsel alandaki en önemli sorunlarından biri, nitelikli ruhban yetiştirememesi ve buna bağlı olarak kiliselerde ayinleri yürütmek üzere yeterli sayıda din adamı bulunamamasıdır. Bu sorunun odak noktasını, Ortodoks-Rum azınlığın ruhban yetiştiren tek okulu olan Heybeliada Ruhban Okulu'nun (HRO) yüksek kısmının 1971'de Anayasa Mahkemesi'nin aldığı bir karar çerçevesinde kapatılması ve okulun halen kapalı konumda bulunması oluşturmaktadır.

19. yüzyılın başından itibaren ulusçu akımların imparatorluğun Ortodoks nüfusu arasında güç kazanması ve yaygınlaşması ile ulusal kiliselerin kurulmaya başlaması, Patrikhane'nin gücünün ve prestijinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, Ortodoks nüfus arasındaki ulusçu akımlarla mücadele ederek dinsel birliği koruma ve birleştirici bir teoloji eğitimi verme, uğradığı güç kaybını telafi etme, teolojik konularda türdeşliği sağlama ve Ortodoks coğrafyada görev yapacak ruhbanı kendi dinsel yorum ve anlayışıyla yetiştirme gibi amaçlarla harekete geçen Patrikhane, HRO'yu, kendi himaye ve denetiminde olmak üzere, 1844 yılında kurmuştur. Deprem nedeniyle binası yıkılan ve 1894-1896 yılları arasında kapalı kalan okul, 1923 yılından sonra orta dereceli bir azınlık okulu olarak faaliyetini

sürdürmüştür³⁷⁹. Bu dönemde Patrikhane'nin hukuksal statüsü ve yetkilerine ilişkin özel bir düzenleme yapılmadığından iki kurum arasında resmi bir bağ olmamış; ancak okulun müdürleri Kutsal Meclis üyesi metropolitler arasından atanarak fiili bağ sürekli olarak korunmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede azınlık okullarındaki “bir kurucu atanması” şeklindeki uygulama HRO için de geçerli olmuş; bu durumda aynı zamanda müdür olan metropolit, kurucu olarak atanmış; bu kişilere verilen okul ruhsatları dönem dönem yenilenmiştir³⁸⁰. Bu arada cumhuriyetin ilanından sonra HRO için kamulaştırma kararı alınmış ve 1936'da okulun bulunduğu arazi Hazine adına tapuya kaydedilmişse de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra azınlıklara yönelik politikalarda görülen kısmi yumuşamanın da bir sonucu olarak, Patrikhane ile yürütülen pazarlıklar sonucunda okul 1946 yılında Patrikhane'ye bırakılmıştır³⁸¹. Patrikhane 1947 yılında, HRO'nun ortaokul olarak tanınan ilk dört yıllık kısmının lise derecesine çıkarılması; ihtisas (ilahiyat) kısmının 4 yıla çıkarılarak coğrafya ve sosyoloji derslerinin kaldırılması; okula yabancı ülkelere öğretmen getirilebilmesi ve okula yabancı ülkelere gelen öğrencilere, ilgili makamların izni istenmeksizin konsoloslarca vize verilmesi talepleriyle Milli Eğitim Bakanlığı'na başvuruda bulunmuş; buna verilen yanıtta, mevcut Rum azınlık liselerine ilişkin yürürlükte bulunan yönetmelik ve programın olduğu gibi uygulanması ve diğer Rum liseleri gibi laik bir müdür tarafından yönetilmesi şartıyla bu dört yıllık kısmın 1. sınıfının ortaokul 3. sınıf, diğer üç sınıfın ise lise derecesine çıkarılmasının mümkün olduğu; okulun ihtisas kısmına bir sınıf ilavesi mümkün olmakla birlikte bunun bir derece getirmeyeceği, diğer bir ifadeyle okulun yüksekokul statüsüne kavuşmayacağı ve okulun adının “Heybeliada Rum Rahipler Okulu” olmaya devam edeceği ve ayrıca okul programından Türkçe dil ve kültür derslerinin çıkarılmasının uygun olmadığı; okula yalnızca Yunanistan'dan öğretmen getirilebileceği ve son talebin ise, ülkenin

³⁷⁹ 1844-1971 yılları arasında okulun eğitim düzeni dört farklı aşamadan geçmiştir: 1844-1919 arasında dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji; 1919-1923 arasında ortaöğretilimsiz beş yıl teoloji; 1923-1951 döneminde tekrar, dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji ve 1951-1971 yılları arasında dört yıl lise ve üç yıl teoloji. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 292.

³⁸⁰ Macar ve Gökaçtı, **a.g.e.**, s. 7; Özel, **a.g.e.**, ss. 130-132. Ayrıca 1960 yılında kurucunun ölümünden sonra okul müdürlüğüne atama yapılmadığını belirtmek gerekir. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 292.

³⁸¹ Macar ve Gökaçtı, **a.g.e.**, s. 5. Ancak bu konuda uzlaşma sağlanması uzun sürmüş ve HRO, manastır, kilise ve mezarlıklarla birlikte 1954 yılında Aya Triada Manastırı adına tescil edilmiştir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 288-291.

güvenliği ile ilgili yasal prosedürün uygun olmaması nedeniyle karşılanmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir³⁸². Patrikhane'nin bu talepleri İçişleri, Dışişleri ve Milli Eğitim Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bakanlıklararası bir komisyon tarafından 1949 yılında tekrar değerlendirilmiş ve buna ilişkin kararda, HRO'ya yabancı öğrenci kabulünü zorunlu kılan bir antlaşma ya da yasa bulunmadığı; Patrikhane'nin, 11 öğretmeni ve 16 öğrencisi olan bu okula 45 yabancı öğrencinin kabul edilmesi ve vize verilmesi için başvuruda bulunduğu ve bu talep ile okulu, azınlık kurumu niteliğinden çıkararak dünya Ortodoksları için bir merkez haline getirmeyi hedeflediği, oysa ki bu okulun yabancılar için değil, münhasıran Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlık için ruhban yetiştiren bir kurum olduğu; Ortodoksları Moskova'nın nüfuzuna kaptırmamak gibi bir misyonun tamamen siyasi nitelik taşıdığı ve bunun, Lozan'da varılan uzlaşma gereğince Patrikhane'ye tanınan salt ruhani nitelikteki sıfatla bağdaşmadığı; Patrikhane tarafından okulun senatosunun değiştirilerek bir yüksek öğrenim kurumu haline getirilmesi teşebbüsünün, okulun sadece 16 öğrencisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, gerçek bir ihtiyaçtan kaynaklanmadığı; ayrıca 4936 sayılı yasa hükümlerine göre, üniversitelerle üniversitelere bağlı olmadan açılacak fakülteler, devlet eliyle ve kanunla kurulabileceğine göre, ileriki zamanda bu konuda gerçek bir ihtiyaç doğması halinde bu ihtiyacın İlahiyat Fakültesine bir Ortodoks kürsüsü ilave edilmesi yoluyla karşılanmasının düşünülebileceği ifade edilmiştir³⁸³.

Bununla birlikte 1950 yılında iktidara gelen DP hükümeti, Patrikhane'nin HRO'ya ilişkin yukarıda sıralanan hemen bütün taleplerini kabul etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 8 Aralık 1950 tarihli bir emri ile okulun dört yıllık kısmı azınlık lisesi düzeyine çıkarılmış ve üç yıllık ihtisas kısmı dört yıla çıkarılarak "Heybeliada Rum Rahipler Okulu" bünyesinde "Teoloji İhtisas Okulu" olarak derecelendirilmiştir³⁸⁴. 25 Eylül 1951 tarihinde onaylanan "Rum Rahipler Okulu Yönetmeliği"nin 2. maddesine göre okulun kuruculuğunu, Patrikhane Kutsal Meclisince İstanbul'daki metropolitler arasından seçilen ve Milli Eğitim Bakanlığınca usulüne göre tescil edilen bir metropolit yapacaktır. Yönetmeliğin 3.

³⁸² Emre Özyılmaz, **Heybeliada Ruhban Okulu**, Ankara, Tamga Yayınları, 2000, ss. 82-84.

³⁸³ Özyılmaz, **a.g.e.**, ss. 85-86.

³⁸⁴ Özyılmaz, **a.g.e.**, ss. 77-78.

maddesi, okulun üç sınıflı lise bölümü ile dört sınıflı teoloji ihtisas bölümünden oluşacağını ve teoloji bölümünü bitirenlerin lise üzerinde en az bir yıllık mesleki eğitim veren okullar derecesinde öğrenim görmüş sayılacaklarını hükme bağlamaktadır. Böylece, yasal olarak yüksekokul olarak adlandırılmayacağı için “lise sonrası mesleki eğitim veren okul” olarak adlandırılmışsa da, HRO’nun 4 yıllık teoloji kısmı yüksekokul statüsüne kavuşturulmuştur³⁸⁵. Bu dönemde ayrıca HRO’da öğrenim görmek için Türk diplomatik temsilciliklerine başvuran kişilere soruşturma yapılmaksızın vize verilmeye başlanmış³⁸⁶ ve bu dönemde okuldaki yabancı öğrenci sayısı, TC uyruklu öğrenci sayısını aşmıştır.

Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 1971 tarihinde verdiği bir kararla, 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Yasası’nın özel yüksekokul kurulabilmesine olanak sağlayan maddelerini, üniversitelerin devlet eliyle kurulabilmesini öngören 1961 Anayasası’nın 120. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir. Üniversite olarak adlandırılmasa da, verdiği yüksek öğretim, nitelik olarak üniversite öğretimi olan veya bu öğretimin sonuçlarını sağlayan bütün kurumların Anayasanın 120. maddesi açısından üniversite kavramı içinde değerlendirilmesi gerektiğini ve Anayasanın bu maddesine göre özel üniversite kurulamayacağını belirten Yüksek Mahkeme’nin bu kararıyla, Özel Öğretim Kurumları Yasası çerçevesinde kurulmuş bulunan özel yüksekokulların hukuki varlığı sona ermiş ve bu kurumlar mevcut üniversite ve akademilere bağlanmışlardır. Bunun üzerine 12 Ağustos 1971 tarihinde HRO’ya bir yazı yollayan İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü, okulun Anayasa Mahkemesi kararı kapsamına girdiğini ve “diğer yüksekokullar gibi özel bir yüksekokul mahiyetinde bulunan Teoloji bölümünün 9 Temmuz 1971 tarihinden itibaren hiçbir hukuki varlığı kalma[dığını]”³⁸⁷ bildirmiştir. Okula tayin edilen kayyımın avukat olarak tuttuğu Prof. Dr. Ömer İlhan Akipek 17 Kasım 1971’de Danıştay’a bu idari tasarrufun iptali istemiyle dava açmış, ancak bu dava Patrikhane’nin tüzel kişiliği olmadığı, bu nedenle de yargıya başvurma ve okul açma ehliyetine sahip olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir³⁸⁸. Bu süreçte teoloji kısmında öğrenimini sürdürmekte olan öğrenciler

³⁸⁵ Özel, **a.g.e.**, s. 139.

³⁸⁶ Bu uygulama 1963 yılında kaldırılmıştır. Özyılmaz, **a.g.e.**, s. 89.

³⁸⁷ Özyılmaz, **a.g.e.**, s. 101.

³⁸⁸ Akipek bu davada şu hukuksal gerekçelerden hareket etmiştir: Okulun teoloji bölümü esasen lise statüsündedir ve bu nedenle Lozan Antlaşması’nın 40. maddesi kapsamında değerlendirilmelidir.

Selanik İlahiyat Fakültesi'ne yatay geçiş yaparak öğrenimlerini tamamlamışlar; ayrıca okulun lise kısmındaki eğitim devam etmiştir. Patrikhane 1984 yılında okulu tamamen kapatmaya karar vermiş³⁸⁹ ve gerekli işlemlerin yapılması için Milli Eğitim Bakanından istekte bulunmuşsa da, bu talep “karşılıklılık” ilkesi gereğince kabul edilmemiştir. Sonuçta, HRO'nun lise kısmı resmi olarak kapatılmamıştır; ancak 1984 yılından bu yana öğretim yapılmamaktadır.

Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlığın ruhban ihtiyacını karşılama konusunda ciddi sorunlar yaşadığını ifade eden Patrikhane, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren HRO'nun teoloji bölümünün, kapatıldığı tarihteki statüsüyle yeniden faaliyete geçirilebilmesi ve yabancı uyruklu öğrenci kabul edilebilmesi için izin verilmesi yönündeki talebini sıklıkla gündeme getirmeye başlamıştır³⁹⁰. Gerçekten de, yabancı uyruklu din adamlarının Türkiye'deki kiliselerde görevlendirilmesi konusunda bazı sıkıntılar yaşanması³⁹¹; gerek cemaatin azalmasına

Teoloji bölümünü bitirenlere verilen diplomalar, “lise üzerine en az bir yıllık mesleki tahsil veren okullar derecesinde öğrenim görmüş sayılırlar” ibaresi dışında, TC lise diploması ile aynıdır. Bu okulu bitiren kişiler üniversiteye gitmek istedikleri takdirde üniversite giriş sınavına tabi oldukları gibi, askerliklerini de diğer lise mezunları gibi er olarak yapmaktadırlar. Bu okul 625 sayılı yasa çerçevesinde kurulmamıştır ve 1844 yılından beri faaliyet göstermektedir. Okulun yönetmeliğinin onaylandığı tarihteki yasal mevzuat uyarınca özel yüksekokul açılmamaktadır. Öte yandan Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılan bütün özel yükseköğretim kurumları, öğrencilerinin öğrenimlerine devam edebilmeleri için mevcut üniversite ve akademilere bağlanmışlardır; oysa HRO hakkında böyle bir karar yoktur. Bu ise kanun koyucunun HRO'yu bir yüksekokul olarak görmediğinin açık bir kanıtıdır. Diğer taraftan Prof. Dr. Hicri Fişek'ten istenen hukuki mütalâada da benzer noktalara değinilmektedir: HRO kapatıldığı tarihe kadar 625 sayılı yasanın azınlık okullarına ilişkin 25. maddesi çerçevesinde faaliyet göstermiştir ve bu madde Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile iptal edilmemiştir. Dolayısıyla bu yasanın bazı maddelerinin iptal edilmesi azınlığın ortadereceli diğer okullarının kapanmasına yol açmadığı için bu okulun kapatılması Lozan'da belirtilen eşitlik ilkesine aykırı olacaktır. Ayrıca kapatılmadan önce özel yüksekokulların diplomaları okul müdürü ve Milli Eğitim Bakanı tarafından imzalanmasına karşın, HRO diplomalarının okul müdürü ve İstanbul Milli Eğitim Müdürü tarafından imzalanıyor olması bu okulun bir ortaöğretim kurumu olarak değerlendirildiği yönünde önemli bir kanıttır. Okul yönetmeliğinde de HRO diplomalarının üniversite veya yüksekokul diplomasının sağladığı hakları vermeyeceği açıkça belirtilmiştir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 293-295.

³⁸⁹ Patrikhane'nin okulun kapatılmasına karar vermesindeki en önemli etken, cemaatin sayısının azalmasına paralel olarak okulun öğrencilerinin azalmasıdır. Patrik Dimitrios Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler'e 4 Ağustos 1984 tarihinde yazdığı mektubunda, okul için önerilen kurucu adayların sürekli olarak reddedildiğini ve bu nedenle resmi yazışmaların ve sosyal güvenlik işlemlerinin takip edilemediğini; bu nedenle açılan davalarda avukat tutup kendisini savunmadığını, davaların gıyapta sonuçlandığını, tazminatlara mahkum olduğunu ve okulun mallarına haciz uygulandığını; okul müdürünün de yıllardır tayin edilmediğini ve bu nedenle eğitim ve disiplinin aksadığını; öğretmen tayinlerinde de yaşanan aksamalardan dolayı eğitimin fiilen yapılmadığını ve bu nedenle öğrenci sayısının dörtte bire indiğini belirtmiştir. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 295-296.

³⁹⁰ Hunault, **a.g.e.**, p. 15, par. 67.

³⁹¹ 6 Mart 2003 tarihinde çıkarılan 4817 sayılı “Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun” hükümleri çerçevesinde yabancı uyruklu din adamlarına Türkiye'de çalışma izni verilmektedir.

paralel olarak ruhban olmak isteyen genç bulunamaması ve gerekse Patrikhane'nin, hem aralarında sürtüşmeler bulunan Yunanistan Kilisesine bağlı olmaları, hem de başka bazı sorunlara yol açtığı için ruhban adaylarını Yunanistan'daki ruhban okullarına göndermekte gönülsüz olması ve/veya yurtdışında yetişen ruhbanın Türkiye'ye dönmemesi nedeniyle, kiliselerde görevli ruhban sayısında önemli bir azalma yaşanmış ve bu konudaki talep karşılanamamaya başlanmıştır. Bu bağlamda Ortodoks inancında ruhbansız ibadetin mümkün olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, bu sorunun giderek, azınlık mensuplarının ibadetlerini ve ibadet özgürlüğünü kısıtlayıcı bir hal almaya başladığı söylenebilir. Nitekim Ortodoks-Rum azınlığa ait Türkiye'deki yaklaşık 90 kilisenin yalnızca 31'inde görevli din adamı bulunması³⁹², bu sorunun ciddiyetini ve aciliyetini ortaya koymakta ve Patrikhane'nin din adamı ihtiyacına ve buna bağlı olarak HRO'nun açılmasına yönelik taleplerinin özünü oluşturmaktadır³⁹³.

Bununla birlikte, bu konudaki yasal çerçevenin açık olmaması ve idareye tanınan geniş takdir yetkisi nedeniyle, vizelerin yenilenmesi ile çalışma ve oturma izinlerinin alınması konusunda bazı yönetsel engellemelerle karşılaşılabilir; örneğin Patrikhane'nin bazı yabancı din adamlarının Türkiye'de çalışmaları konusunda Şubat 2007'de yapmış olduğu izin başvuruları, yaklaşık 2 yıllık bir aradan sonra Aralık 2008'de sonuçlandırılmıştır. Öte yandan yabancı din adamlarının Türkiye'de çalışmasına izin verilmekle birlikte (Aralık 2006 itibarıyla Türkiye'de 122 yabancı din adamının çalıştığı belirtilmektedir), cemaat liderlerinin (Ermeni ve Rum Patrikleri ile Hahambaşı gibi) Türk vatandaşı olması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 15, par. 69; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2008 İnsan Hakları Raporu; Türkiye 2007 İlerleme Raporu, p. 17; Commission of the European Communities, "2003 Regular Report on Turkey's Progress towards Accession", Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf (Bundan sonra Türkiye 2003 Düzenli Raporu), p. 35; Commission of the European Communities, "2004 Regular Report on Turkey's Progress towards Accession", Brussels, 6.10.2004, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf (Bundan sonra Türkiye 2004 Düzenli Raporu), p. 44; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 31; Türkiye 2008 İlerleme Raporu, p. 19.

³⁹² MRG, **Rapor - Bir Eşitlik...**, s. 24.

³⁹³ Türkiye hakkındaki çeşitli insan hakları raporlarındaki HRO'ya ilişkin eleştirilerin de esasen bu noktalarda yoğunlaştığı söylenebilir. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye insan hakları raporlarında, HRO'nun kapalı olması, din adamlarının vatandaş olması koşulu ile birlikte değerlendirilerek, cemaatin yeni din adamı yetiştirmesini engelleyen bir kısıtlama olarak nitelendirilmektedir. Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2000 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2001 İnsan Hakları Raporu; US Department of State, "Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2003", Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2003/27869.htm> (Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2003 İnsan Hakları Raporu); ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2004 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2005 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2008 İnsan Hakları Raporu vd. Aynı şekilde AB İlerleme Raporlarında da, vatandaşlık koşulunun, yabancı din adamlarının çalışmasını ve Patrik olma imkanını kısıtladığı belirtilmekte; ayrıca HRO'nun kapalı olması dolayısıyla cemaatin din adamı yetiştirememesi nedeniyle ilerleyen yıllarda varlığını sürdürme konusunda zorluklarla karşılaşabileceği ifade edilmekte ve neredeyse tüm raporlarda dinsel azınlıkların din adamı yetiştirmeleri konusundaki yasağın devam ettiği ve HRO'nun, yeniden açılması

Bununla birlikte HRO'nun teoloji kısmının Patrikhane'nin talep ettiği biçimiyle, yani kapatılmadan önceki statüsüyle, Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde ve Patrikhane'nin yönetiminde açılması önünde önemli hukuksal engeller bulunmaktadır. Bu noktada ilk olarak HRO'nun teoloji kısmının, lise üstü düzeyde eğitim vermesi nedeniyle bir ortaöğretim kurumu olarak nitelendirilmesinin güç olduğunu ve gerek Anayasa Mahkemesi'nin 1971 yılında verdiği karar doğrultusunda, gerekse Anayasanın 130. ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 3(a) maddesi³⁹⁴ çerçevesinde bir yükseköğretim kurumu sayılabileceğini belirtmek gerekir. O halde Anayasanın 24. maddesi ve Yükseköğretim Kanunu'nun 3. maddesine göre askeri ve dini eğitimin devlet tarafından yapılması zorunlu olduğundan, diğer bir ifadeyle askeri ve dinsel eğitim yapan özel yükseköğretim kurumu açılmayacağından, HRO'nun eski statüsüyle yeniden açılması hukuksal açıdan mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki HRO bu şekilde açılrsa bile artık Milli Eğitim Bakanlığı'nın değil, Yükseköğretim Kurulu'nun denetiminde olması gerekecektir. Çünkü hem HRO bir ortaöğretim kurumu değildir; hem de 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı yasa ile yükseköğretim kurumlarında öğretimi planlama, yönetme ve denetleme yetkisi ve bu kurumlar arasında koordinasyon sağlama görevi

yönündeki tüm girişimlere rağmen, halen kapalı olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye 2003 Düzenli Raporu, p. 35; Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 44; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 31; Türkiye 2006 İlerleme Raporu, p. 16; Türkiye 2007 İlerleme Raporu, p. 17; Türkiye 2008 İlerleme Raporu, p. 19. ECRI'nin Türkiye hakkında düzenlediği raporlarda da Ortodoks Kilisesi'ndeki din adamı sayısının azalmasının önemli bir sorun teşkil ettiği belirtilerek, Kilise'nin bir yandan HRO'nun kapalı olması, diğer yandan da din adamlarının TC vatandaşı olması şart koşulduğundan dışarıdan din adamı getirilmesinin mümkün olmamasından dolayı bir çıkmazda olduğu ifade edilmiş ve cemaatin sayıca son derece azalmış olduğuna ve hayatta kalabilmesinin de özellikle bu alanda acil bir sorun bulunmasına bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. European Commission against Racism and Intolerance, **Third Report on Turkey**, 25 June 2004, Çevrimiçi: http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/TUR-CbC-III-2005-5-ENG.pdf (Bundan sonra ECRI Third Report-Turkey), p. 24, par. 90. Ayrıca bkz. IHF, "Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2002 (Events of 2001)" Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=2656, p. 307 (Bundan sonra IHF Türkiye 2002 Raporu). MRG'nin 2007 yılında hazırladığı bir raporda ise HRO'nun kapalı olması yüzünden Türkiye'deki Ortodoks cemaatin din adamı yetiştirmekte güçlükler çektiği ve Patrik'in ölümünden sonra yerine geçmeye uygun aday bulunamaması tehlikesinin mevcut olduğu belirtilmektedir. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 23. Yine HRW'nin 1992'de hazırladığı bir raporda da, HRO kapalı olması, Türk yasalarına göre Patrik'in Türk vatandaşı olması gerektiği ve bu nedenlerle oldukça az sayıda olan uygun adayın Türkiye'de eğitilememesi nedenleriyle, gelecekteki olası Patriklerin sayısının hızlı bir biçimde düştüğü kaydedilmektedir. HRW, **Denying Human Rights...**, pp. 2-3, 19.

³⁹⁴ 6 Kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 3(a) maddesi ile, ortaöğretime dayalı, en az dört yarı yılı kapsayan her kademedeki eğitim-öğretimin tümü yükseköğretim olarak tanımlanmaktadır.

Yükseköğretim Kurulu'na verilmiştir. Öte yandan HRO'nun yüksek kısmının kapatılmasının ve eski statüsüyle açılmasına izin verilmemesinin Lozan Antlaşması'nın 40. maddesine aykırı olduğunu söylemek de güçtür. İlk olarak HRO Lozan'ın 40. maddesi kapsamında bir "azınlık okulu" olsa da, okulun yüksekokul niteliğinde olan teoloji kısmı, ayrımcılık oluşturacak biçimde, yalnızca onun kapatılmasını hedef alan özel bir düzenleme ile değil, tüm özel yüksekokulların Anayasaya aykırı olduğuna hükmeden bir karar sonucunda kapatılmıştır. Diğer bir ifadeyle Anayasa Mahkemesi'nin bu kararıyla, ister 625 sayılı yasaya dayanılarak kurulmuş olsun, isterse eskiden beri faaliyet gösteren "azınlık okulu" statüsünde olsun, özel yükseköğretim kurumu niteliğindeki bu okulların ve buralarda lise üzerine ve yükseköğretim niteliğinde eğitim yapılmasının anayasaya aykırı olduğu tespit edilmiştir. Üstelik okulun yalnızca yüksek kısmı kapatılmış; Patrikhane'nin kendi isteğiyle öğretime son vermeyi kararlaştırdığı 1984 yılına dek lise düzeyinde dinsel eğitim vermeye devam edilmiştir. Dolayısıyla İmam Hatip Liselerinin faaliyetini sürdürdüğü bir ortamda, HRO'nun lise düzeyinde dinsel eğitim vermesine müdahale edilmemesi, bu konuda ayrımcı bir yaklaşımın bulunmadığını ve esas amacın, anayasaya aykırı nitelikteki yüksek kısmın kapatılması olduğunu göstermektedir. Öte yandan HRO'nun eski statüsüyle yeniden açılmasına izin verilmemesinin bir ayrımcılık oluşturduğunu da söylemek güçtür. Bu çerçevede, dinsel eğitim veren hiçbir özel yükseköğretim kurumu kurulmasına izin verilmediğinden, HRO'nun da bu statüde açılmasına izin verilmediği belirtilmelidir.

Ayrıca Türkiye'nin, Ortodoks-Rum azınlığın ruhban sayısının yetersizliğinden kaynaklanan sıkıntıları karşısında duyarsız olmadığını ve Ortodoks din adamı ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak bazı çözüm önerileri geliştirdiğini de belirtmek gerekir. Örneğin YÖK Yürütme Kurulu 14 Eylül 1999 tarihinde yaptığı bir toplantıda, Türkiye'deki azınlık cemaatlerinin din görevlisi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü" kurulmasına karar vermiştir. Ancak, öğretim programının cemaatlerle işbirliği içerisinde belirlenmesinin öngörülmesine ve öğretim elemanı kadrosunu da büyük oranda cemaatlerin din adamlarının oluşturacak olmasına rağmen, Patrikhane, din adamlarının tamamen YÖK sistemi içerisinde yetiştirilmesini sağlayacak olmasından dolayı bu öneriye sıcak

bakmamaktadır³⁹⁵. Ayrıca, bazı kesimler tarafından dile getirilen HRO'nun, mütevellî heyetini Kutsal Meclis üyesi metropolitlerin oluşturacağı bir vakıf üniversitesi olarak örgütlenmesi önerisi de, hem yukarıda da belirtildiği üzere hukuksal açıdan mümkün görülmemekte, hem de yine YÖK denetiminde olacağı için Patrikhane tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Sonuç olarak, HRO'nun halen kapalı olmasında ve azınlığın ruhban yetiştirme konusundaki sıkıntılarının çözüme kavuşturulamamasında, mevcut yasal düzenlemeler yanında, Patrikhane'nin getirilen çeşitli çözüm önerilerini reddetmesinin ve HRO'nun aynen eski statüsüyle ve yalnızca kendisine bağlı olarak açılmasına yönelik ısrarının önemli bir payı bulunduğu belirtilmelidir. Bu durumun bir yandan çözümü zorlaştırırken, diğer yandan da Türkiye'nin, Patrikhane'nin niyetlerine ilişkin kuşkularını arttırdığı söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin bu konudaki kuşkularının, gerek Türkiye Rumlarının sayısı, gerekse yaş profili göz önünde bulundurulduğunda, okulun öğrencilerinin birçoğunu yabancı uyruklu, özellikle de Yunan uyruklu kişilerin oluşturacak olması; okulun statüsünün zaman içerisinde kendi denetiminin az olduğu uluslararası bir teoloji okulu haline getirilebileceği ve bu okulun Patrikhane'nin ekümenik statüsünü güçlendirmeye yönelik bir araç olarak kullanılabileceği noktalarında yoğunlaştığı söylenebilir.

Din ve vicdan özgürlüğünün bir dinin dinsel mekanlarına saygı gösterilmesi hakkını da kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin kimi zamanlar bu konudaki bazı yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmediği ve bunun da Ortodoks-Rum azınlığın bu konudaki haklarının ihlaline yol açtığı söylenebilir. Bu konudaki ihlallerin, doğrudan devlet adına girişilen eylemler ile sivil inisiyatif tarafından gerçekleştirilen eylemlerin devlet tarafından engellen(e)memesinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Aforoz edilmiş kişilerin Ortodoks-Rum mezarlıklarına defnedilmelerinin sağlanması, bu alanda doğrudan devlet tarafından girişilen eylemlerin en önemli örneğini oluşturmaktadır. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 15/5. maddesi ile defin ruhsatı verme yetkisi belediyelere bırakılırken, aynı yasanın 160. maddesi ile metruk ve kimsesiz mezarlıklar ile vakfa ait umumi mezarlıklar da dahil olmak üzere tüm mezarlıklar belediyelere

³⁹⁵ Hunault, **a.g.e.**, p. 16, par. 77-79.

devredilmiş; ancak 1931 yılında çıkarılan “Mezarlıklar Hakkında Tüzük”ün 2. maddesi ile azınlık mezarlıkları bu kapsam dışında tutulmuştur³⁹⁶. Bu durumda denetleme ve defin ruhsatı verme yetkisi belediyelere ait olmak üzere, gayrimüslimlere ait mezarlıkların mülkiyeti ve idaresi azınlık vakıflarında olmaya devam etmiş; ancak cemaatler bu idare hakkından siyasal iradede bağımsız bir biçimde faydalanamamışlardır³⁹⁷. Bu çerçevede, Hristiyan inancına göre aforoz edilen bir kişi dinden çıkmış sayıldığından ve öldüğünde Hristiyan mezarlığına defni mümkün görülmediğinden, Fener Rum Patrikhanesi de özellikle aforoz edilmiş olan Türk Ortodoks Patrikhanesi mensuplarının Ortodoks-Rum azınlığa ait mezarlıklara gömülmelerine izin vermek istememiş; ancak İstanbul Valiliği’nin ve/veya hükümetin baskıları karşısında çoğu kez geri adım atmak durumunda kalmıştır³⁹⁸. Dolayısıyla bu konudaki müdahalelerin, hem laiklik ilkesi ile tezat oluşturduğu, hem de din ve vicdan özgürlüğünün dolaylı biçimde ihlaline yol açtığı ve Lozan Barış Antlaşması’nın Türkiye’ye mezarlıklara tam koruma sağlama yükümlülüğü getiren 42/3. maddesine aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan İstanbul’da girişilen imar faaliyetleri çerçevesinde bazı durumlarda Ortodoks-Rum azınlığın kimi dinsel yapılarının kamulaştırıldığı ve

³⁹⁶ Bu madde ile “belediyeye devrolunmayan fakat murakabesi ve ölü gömülmesi için ruhsat verilmesi belediyeye ait olan mezarlıklar” kategorisine ilişkin düzenleme getirilmekte ve “tapu ile tasarruf olunan mezarlıklar”, “şahıslara ve ailelere ait hususi vakıf mezarlıkları” ve “cami harimindeki mezarlıklar” bu kapsamda değerlendirilmektedir. Görüldüğü üzere, bu maddede azınlık mezarlıklarına ilişkin net bir düzenleme yer almamaktadır. Bu çerçevede gerek 1580 sayılı Belediyeler Kanunu’nun ilgili hükümlerine, gerekse 1961 yılında yürürlüğe giren 221 sayılı yasanın “6830 sayılı İstimlak Kanunu’nun yürürlüğe girdiği tarihe kadar, kamulaştırma işlerine dayanmaksızın, kamulaştırma kanunlarının göz önünde tuttuğu maksatlara fiilen tahsis edilmiş olan gayrimenkuller, ilgili kamu tüzel kişisi veya kurumu adına tahsis tarihinde kamulaştırılmış sayılır” hükmünü getiren 1. maddesine dayanan bazı belediyeler cemaat mezarlıklarının belediye lehine tescili için mahkemelere başvurmuşlar; kimi durumlarda mahkemeler talep doğrultusunda karar vermişlerdir. Bununla birlikte 1962 yılında bu konuya ilişkin bir karar veren Yargıtay 7. Hukuk Dairesi (2775 E., 3567 K.), azınlık vakfına ait olan mezarlığın Belediyeler Kanunu’nun 160. maddesinde sözü geçen metruk ve kimsesiz mezarlık sayılamayacağını, aynı zamanda vakfa ait umumi mezarlık da olmadığını belirtmiş ve Mezarlıklar Hakkında Tüzük’ün 2. maddesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu konudaki son yasal düzenleme olan 1994 yılında yürürlüğe giren 3998 sayılı “Mezarlıkların Korunması Hakkında Kanun” ile, diğerleri yanında, cemaatlere ait özel statüsü bulunan mezarlıklar haricindeki mezarlıkların mülkiyetinin belediyelere ait olduğu belirtilmiş; böylece azınlık mezarlıklarının cemaat vakıflarına ait olduğu ve belediyelerce el konamayacağı güvence altına alınmıştır. Bu konuda bkz. Yuda Reyna ve Ester Moreno Zonana, **Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın AŞ., 2003, ss. 159-174.

³⁹⁷ Dilek Kurban ve Kezban Hatemi, **Bir ‘Yabancı’laştırma Hikâyesi: Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009, s. 13.

³⁹⁸ Bu konuda çeşitli örnekler için bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 162, 221-223, 237; Kurban ve Hatemi, **a.y.**

yıkıldığı görülmüştür. Bununla birlikte sözkonusu dinsel yapılar kamulaştırılan geniş bir alan içerisinde yer aldığından, özel olarak bu yapıların kamulaştırılmasının hedeflendiğini söylemek güçtür³⁹⁹. Bu çerçevede Türkiye'nin özel olarak Ortodoks-Rum azınlığın ibadethanelerini hedef alan ve bunların sayısının azaltılmasına yönelik sistematik bir uygulamaya girişmediğini söylemek mümkündür⁴⁰⁰. Bununla birlikte, Ortodoks-Rum azınlığın kiliselere onarım veya restorasyon izni alma konusunda zaman zaman sıkıntılarla karşılaştığını belirtmek gerekir⁴⁰¹. Bunun en net örneğini 1941 yılında çıkan yangında büyük hasar gören Patrikhane binasının yeniden inşasına yönelik iznin ancak 1987 yılında verilmesi oluşturmaktadır. Patrikhane 1960'lı ve 1970'li yıllarda birçok kez binanın restorasyonu için başvuruda bulunmuşsa da bu talep, "Patrikhane'nin öngördüğü onarım çalışmalarının binanın daha önceki tarihi haline uygun olmadığı ve binaların genişletilme eğiliminde

³⁹⁹ 1958'de Tophane ile Karaköy arasındaki yol yapım çalışması için kamulaştırılan alan içinde kalan Hristos Kilisesi, kamulaştırma faaliyetleri çerçevesinde yıkılmasına karar verilen ilk kilise olmuştur. Aynı kamulaştırma sınırları içinde yer alan 46 caminin yıktırıldığının belirtildiği Cumhuriyet'in haberine göre Patrikhane, imar planı dışında kaldığı gerekçesiyle kilisenin yıkılmasını engellemeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır (**Cumhuriyet**, 11-12 Mayıs 1958). Bu konudaki diğer örnek ise, 1964 yılında bugünkü Tarabya Otel'i'nin yapılması için çevresindeki geniş bir alanla birlikte kamulaştırılan ve yıkılan Aya Yorgo Kilisesi'dir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 205.

⁴⁰⁰ HRW tarafından hazırlanan raporda ise bunun tersi iddia edilmektedir. Raporda, yıllar önce, İstanbul'un çeşitli yerlerinde Ortodokslarca kutsal sayılan 514 kadar ayazma bulunduğu, ancak bunların Türk hükümetince sistematik bir biçimde yok edildiği ve bunların sayısının 1990'lı yılların başında 30'a kadar düştüğü ifadelerine yer verilmektedir. Ayrıca bazı kiliselerin de yol genişletme çalışmaları çerçevesinde kamulaştırıldığı ve yıkıldığı; ancak bazı durumlarda yolların genişletilmediği ve kiliselerin yerine başka binalar inşa edildiği belirtilmektedir. HRW, **Denying Human Rights...**, p. 21.

⁴⁰¹ Azınlığın bu konudaki sorunlarının bazılarının Türkiye hakkındaki bazı insan hakları raporlarına da yansıdığı görülmektedir. Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2004 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Din Özgürlüğü Raporu. AB Komisyonu'nun Türkiye 2000 Düzenli Raporu'nda, Türkiye'de Aralık 1999'da yayınlanan genelgeye göre dinsel cemaatlerin ibadethanelerini onarmak için devletten izin almalarına gerek olmadığı ifade edilmişse de, Türkiye 2004 Düzenli Raporu'nda kiliselerin onarılmasına ilişkin taleplerinin yavaş ve hantal izin süreçlerine tabi olmaya devam ettiği, örneğin Kasım 2003'te İngiliz Konsolosluğu'na gerçekleştirilen bombalı saldırıda zarar gören Panagia Kilisesi'nin onarımına halen izin verilmediği belirtilmiştir. Commission of the European Communities, "2000 Regular Report From the Commission on Turkey's Progress towards Accession", 8 November 2000, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf (Bundan sonra Türkiye 2000 Düzenli Raporu), pp. 17-18; Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 44. Öte yandan 15 Aralık 2000 tarihinde kabul edilen ECRI İkinci Raporu'nda yeni Ortodoks kiliseleri inşa edilmesi konusunda idari engeller çıkarıldığı belirtilmişse de; Türkiye'nin bu rapora verdiği yanıtta, yaklaşık 1500-2000 Rum azınlık mensubunun bulunduğu ve İstanbul'da 70 civarında kilisenin faaliyetini sürdürdüğü bir ortamda, yeni kilise inşasına engeller çıkarıldığı iddiasının mantıklı olmadığını ifade edilmiştir. European Commission against Racism and Intolerance, **Second Report on Turkey**, 15 December 2000, Çevrimiçi: http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_02/02_CbC_eng/02-cbc-turkey-eng.pdf (Bundan sonra ECRI Second Report-Turkey), p. 11, par. 26 ve p. 22.

olduğu” gerekçeleriyle reddedilmiştir⁴⁰². 1986 yılında Türkiye’ye gelen eski ABD Başkanı Jimmy Carter bu konuda bazı kişisel teşebbüslerde bulunmuş; aynı dönemde Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu’nun “Patrikhane binasının iç değişikliklerle ihyasını” uygun görmesinin ardından İstanbul Büyükşehir Belediyesi de 1987’de Patrikhane’ye inşaat ruhsatı vermiştir⁴⁰³. Dolayısıyla bu iznin uzun bir süre verilmemesinin, Türkiye’nin Lozan Barış Antlaşması’nın 42/3. maddesindeki “azınlıkların dinsel kurumlarına her türlü kolaylığı gösterme ve izinleri verme” yükümlülüğüne aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Devletin sivil inisiyatif tarafından Ortodoks-Rum azınlığın dinsel yapı ve mekanlarına gerçekleştirilen saldırıları engelle(ye)memesine ilişkin en önemli örneği ise 6-7 Eylül Olayları oluşturmaktadır. Bu olaylar sırasında Ortodoks-Rum azınlığa ait 8 kilise kundaklanmış ve büyük zarar görmüş; bunun yanı sıra 62 kilise, 16 ayazma, 2 manastır ve 2 mezarlık ise çeşitli düzeylerde hasara uğramıştır. Bu olayların doğrudan hükümet tarafından planlandığı ve yönlendirildiğini söylemek güçse de, gerekli önlemleri almayan ve bu saldırıları engellemeyen hükümetin, ortaya çıkan bu sonuçta önemli bir sorumluluğunun bulunduğunu kabul etmek gerekir. Bu noktada öncelikli olarak hükümetin, içinde bulunulan gergin atmosferde bu olayların protesto gösterisi niteliğini aşarak Rum azınlığa yönelik şiddet eylemleri biçimine dönüşme potansiyeli bulunduğunu göz ardı ettiği söylenebilir. Ayrıca ikinci bölümde de belirtildiği üzere oldukça organize bir biçimde devam eden bu olayların çıkacağından hükümetin haberdar olmaması mümkün gözükmemektedir; ancak “küçük olaylar”la sınırlı kalacağını tahmin ettiği bu olaylara, Kıbrıs’ın kamuoyunca bir milli dava olarak algılandığını göstermek amacıyla göz yumduğu ifade edilebilir. Öte yandan bu olaylar sırasında güvenlik güçlerinin pasif bir tutum izlemesi de, en azından, saldırıların engellenmesi yönünde bir emir verilmediğini göstermektedir. Bu noktalardan hareketle, gerek en baştan itibaren olayların çıkmasını engellemeyen, gerekse konumuzu oluşturan dinsel mekanlara yönelik saldırıları engellemek veya sona erdirmek için etkili önlemler almayan hükümetin bu tutumunun, Lozan’ın 42/3. maddesinde yer alan “azınlıkların kilise, mezarlık ve öteki dinsel kurumlarına her

⁴⁰² Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 230-231; Akgönül, **a.g.e.**, s. 321.

⁴⁰³ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 231.

türlü koruyuculuğu gösterme” yükümlülüğüne aykırı olduğunu söylemek mümkündür⁴⁰⁴. Öte yandan olaylardan sonra azınlığın dinsel mekanlarında 39 milyon liralık bir hasar olduğu beyan edilmesine rağmen, bunun yalnızca 12,7 milyon liralık kısmının tazmin edilmesi de hükümetin bu konudaki yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getirmediğini göstermektedir⁴⁰⁵.

3.3.2. SEÇME ve SEÇİLME HAKKI ile ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ

En önemli siyasal ve toplumsal haklar arasında yer alan seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının çeşitli maddeleri ile güvence altına alınmıştır. Anayasanın 10. maddesine göre, herkes, dil, ırk, cinsiyet, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşittir. Dernekleşme özgürlüğüne ilişkin 33. maddede, herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma, bunlara üye olma veya üyelikten ayrılma özgürlüğü bulunduğu; hiç kimsenin bir derneğe üye olmaya veya üyelikte kalmaya zorlanamayacağı; dernek kurma özgürlüğünün ancak ulusal güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının özgürlüklerinin korunması amacıyla ve yasayla sınırlanabileceği; derneklerin, yasaların öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabileceği ve faaliyetten alıkonabileceği hükümleri yer almaktadır. Bu maddenin son fıkrası ile bu hükümlerin vakıflar için de geçerli olduğu belirtilmiştir. Vatandaşların, yasada gösterilen şartlara uygun olarak, seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi

⁴⁰⁴ Ayrıca Ortodoks dinsel mekanlarına yönelik yakın zamanlardaki kimi saldırılar için bkz. US Department of State, “Turkey Human Rights Practices, 1994”, Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1994_hrp_report/94hrp_report_eur/Turkey.html; US Department of State, “Turkey Human Rights Practices, 1995”, Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1995_hrp_report/95hrp_report_eur/Turkey.html; US Department of State, “Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1996”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/turkey.html; US Department of State, “Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1997”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1997_hrp_report/turkey.html; US Department of State, “Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1998”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1998_hrp_report/turkey.html; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2000 İnsan Hakları Raporu; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 31; IHF Türkiye 2000 Raporu, p. 372.

⁴⁰⁵ Güven, a.g.e., s. 49.

faaliyette bulunma hakkına sahip olduğu hükmünü getiren Anayasanın 67. maddesine göre, seçim sırasında silah altında bulunan er ve erbaşlar, askeri öğrenciler ve taksirli suçlar dışında bir suçtan hüküm giymiş olan ve cezaevinde bulunan hükümlüler haricinde onsekiz yaşını doldurmuş olan her Türk vatandaşının seçme ve halkoylamasına katılma hakkı bulunmaktadır ve bu hakların kullanımı yasayla düzenlenir. Anayasanın 76. maddesi ile milletvekili seçilme koşulları, 25 yaşını doldurmuş olmak, en az ilkokul mezunu olmak, kısıtlı olmamak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak, kamu hizmetinden yasaklı olmamak, taksirli suçlar haricinde toplam bir yıl ve daha fazla hapis cezası almamış olmak ve yüz kızartıcı suçlarla kaçakçılık, ihaleye fesat karıştırma, devlet sırlarını açığa vurma ve terör eylemlerine katılma ve bu eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından hüküm giymemiş olmak olarak saptanmıştır.

Türkiye'nin Ortodoks-Rum azınlığın seçme hakkına yönelik herhangi bir müdahalede bulunmadığı ve bu bağlamda ayrımcı ve/veya kısıtlayıcı bir uygulamanın sözkonusu olmadığı söylenebilir. Bu çerçevede tüm yurttaşlar için geçerli olan koşulları taşıdıkları takdirde azınlık mensuplarının seçmen olabilmeleri ve seçme hakkını kullanmaları engellenmemiş; bu kişiler genel ve yerel seçimlerde oylarını serbestçe kullanabilmişlerdir. Bu noktada tek parti döneminde düzenlenen seçimlerin tam anlamıyla demokratik seçim niteliği taşımadığı ve seçme hakkını önemli ölçüde kısıtladığı söylenebilir de, bu durumun tüm yurttaşlar açısından geçerli olduğu unutulmamalıdır. Öte yandan, doğrudan bir biçimde seçme hakkı ile ilgili olmasa da, 1946 yılına dek azınlık mensuplarının CHP'ye üye olmalarının engellenmesinin⁴⁰⁶, azınlığın siyasal temsil ve faaliyetlerini kısıtlayan ve ayrımcı nitelikte bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, kim tarafından alınan, ne tür bir karara dayandığı ve hangi tarihten itibaren geçerli olduğu bilinmeyen bu uygulamanın, ülkenin tek partisi olan CHP'nin toplumun tüm kesimlerini bünyesinde birleştirme söylemi ile tezat oluşturduğu görülmektedir. Öte yandan, demokratik bir muhalefetin bulunmadığı, diğer siyasal katılım olanaklarının var olmadığı veya sınırlı olduğu ve siyasal iktidarı etkilemenin ve denetlemenin tek yolunun parti üyeliği ve parti çerçevesinde girişilen siyasal faaliyetler olduğu göz önünde

⁴⁰⁶ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 180.

bulundurulduğunda, bu uygulama ile azınlığın siyasal süreç dışında tutulmasının amaçlandığı ve bunun azınlığın siyasal katılımını önemli ölçüde sınırlandığı söylenebilir.

Ortodoks-Rum azınlığın seçilme hakkı konusunda da önemli bir kısıtlamayla karşılaşmadığını söylemek mümkündür. Ancak bu noktada, cumhuriyetin ilk yıllarında gayrimüslim azınlıklara mensup hiçbir milletvekilinin mecliste yer almadığı belirtilmelidir. Bunun, siyasal rejimin henüz yeni şekillendiği bir dönemde, siyasal iktidarı tek parti aracılığıyla elinde bulunduran ulusçu seçkinlerin, resmi söylem düzeyinde olmasa da, yeni devletin kurucuları arasında görülmediklerinden “ulus”a dahil kabul edilmeyen ve/veya “tam vatandaş” olarak değerlendirilmeyen azınlıklara yeni siyasal sistem içerisinde yer verme konusundaki isteksizliklerinden kaynaklanan siyasal bir tercihi olduğu ve bunda, İkinci Bölümde değinildiği üzere Osmanlı’nın son dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan gelişmelerin önemli ölçüde belirleyici olduğu, azınlıklara yönelik olumsuz bakış açısı ve güvensizliğin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Azınlık adaylarının katıldığı ilk seçim, 1930 yılında düzenlenen belediye seçimleri olmuştur. Seçimlerden hemen önce kurulmuş olan ve din ve ırk farkı gözetmeyen programıyla tüm azınlıklara hitap ettiğini ve oylarına talip olduğunu açıklayan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), bu seçimlerde azınlıklara mensup bazı kişileri de belediye meclis üyeliklerine aday göstermiştir. Bu çerçevede SCF’nin İstanbul’daki toplam 117 adayından 13’ü (bunlardan 6’sı Rumdur), İzmir’deki 77 adaydan 4’ü azınlık mensuplarından olmuş; bu ise basında yoğun tartışmalara yol açmıştır⁴⁰⁷. İstanbul’da azınlık mensuplarının büyük bir çoğunluğu SCF’yi

⁴⁰⁷ Hem seçimler sırasında meydana gelen bazı olaylar, hem de basında süren tartışmalar, Kurtuluş Savaşı yıllarında azınlıkların davranışlarının toplumsal hafızada canlılığını koruduğunu göstermesi ve kamuoyunda azınlıkların güvenilirlikleri konusundaki olumsuz bakış açısının hakimiyetini yansıtmaları açısından ilginçtir. Bu noktada basında süren bu tartışmada gazete ve yazarların, SCF’nin azınlıkları aday göstermesini eleştirenler ve azınlıkların vatandaş olmaları nedeniyle bunu doğal karşılayanlar olarak ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. Milliyet gazetesinde 14 Ekim 1930 tarihinde yayınlanan başyazıda gayrimüslimlerin aslında Lozan Antlaşması ile kendilerine tanınan haklardan şeklen feragat ettikleri, bu nedenle azınlıkların Türk ulusunun amacına sadık kalacaklarının hiçbir zaman iddia edilemeyeceği, çünkü azınlıkların ulusal dillerinin, okullarının ve dinsel örgütlenmelerinin Türk toplumunun genelinden ayrı olduğu, Lozan türündeki antlaşmalarla özel hukuksal haklara sahip gayrimüslim yurttaşların imtiyazlı zümreler halinde çalışmalarının Türkiye’nin ve Türk yurttaşlarının çıkarlarına aykırı olduğu, azınlıkların Türk dil ve kültürü ile kaynaştıkları takdirde yasalarla teyit edilmiş olan haklarının oylarla da teyit edilmesine hiçbir engel kalmayacağı ifade edilmiş ve tam anlamıyla Türkleşmeden azınlıkların siyasi haklarının tanınmasına karşı

desteklemişse de seçimleri, oyların yaklaşık dörtte üçünü alan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) kazanmış; bu nedenle azınlık adayları belediye meclislerine seçilememişlerdir. Bununla birlikte bu seçimlerde SCF aracılığı ile ülkedeki muhtemel muhalefet odaklarını tespit eden CHF, muhalif kişi/kesimlerin mecliste temsil edilmesini sağlamak üzere, 1931 yılındaki seçimlerden itibaren fırkanın aday listelerinin bazılarını boş bırakmaya başlamış ve buralardan “cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber fırka programından başka bir programla ve fırkalı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların” bağımsız aday olarak seçilebilmelerine olanak sağlamıştır⁴⁰⁸. Bu uygulama 1935 seçimlerinde azınlık mensuplarının da fırka listelerinden bağımsız aday olmalarına imkan tanınması biçiminde genişletilmiş ve bu seçimlerde dört azınlık mensubu bağımsız milletvekili seçilmiştir. Bunlardan ikisi, Ankara’dan milletvekili seçilen Dr. Nikola Taptas ve Eskişehir’den milletvekili seçilen İstemat Zihni Özdamar, Ortodoks-Rum azınlık mensubudur. Bununla birlikte bu kişilerin azınlığı tam anlamıyla temsil ettiklerini söylemek güçtür. Öncelikle bu kişilerin Ortodoks-Rum azınlığının oldukça büyük bir bölümünün yaşadığı İstanbul yerine, çok az azınlık mensubunun yaşadığı Ankara ve

çıkılmıştır. Ayrıca İnkılap gazetesi yazarlarından Haydar Rüştü de 11 Ekim 1930 tarihinde yayınlanan bir yazısında, yeni kurulan fırkanın azınlıklara seçilme hakkı tanıdığını, onları belediye adayları arasına koyduğunu ve oy istediğini belirterek, listenin çoğunluk kazanması durumunda azınlık mensuplarından örneğin Kirkor Efendi adında birinin belediye meclis üyesi olacağını, ilerleyen süreçte bu kişinin milletvekili de olabileceğini ifade etmiştir. Bu kişi milletvekili sıfatıyla encümenlerde çalışabilecek, mecliste konuşma yapabilecek, meclisin gizli müzakerelerine katılabilecek ve hatta Milli Müdafaa encümenine ayrılarak orada devletin gizli müzakerelerine katılıp bütçesini tetkik edebilecektir. “Kirkor Efendi”nin dışişleri bakanı bile olabileceğini ifade eden yazar, son olarak dışişlerinin nasıl bu kişiye emanet edilebileceğini sormaktadır. Buna karşılık Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi ve Son Posta gazetesinden Zekeriya Sertel’in de aralarında bulunduğu bazı yazarlar ise, Anayasanın dil, din, ırk farkı gözetmeksizin herkesi Türk kabul ettiğini, bu nedenle gayrimüslimlerin de eşit yurttaşlar olduklarını, vergi verip askere gittiklerini ve dolayısıyla siyasal hakların kullanımı konusunda da eşit olduklarını ve nüfusunun bir kısmını azınlıkların oluşturduğunu İstanbul’da azınlıkların belediye meclisinde temsil edilmelerinin doğal ve demokratik olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan SCF lideri Fethi (Okyar) Bey de partisinin azınlıklardan aday göstermesine yöneltilen eleştirilere verdiği yanıtta, ülkede kalan azınlıkların sayısının önemsiz derecede az olduğunu, partinin İstanbul’da azınlıkların belediyede temsil edilmelerini kabul etmesinin cumhuriyet esaslarına ve yasalara aykırı bir tutum teşkil etmediğini ve anayasanın maddelerini ve ilkelerini kabul edenlerin SCF’nin azınlık adayları göstermesini eleştirmekle, bu ilke ve maddeleri sadece görünüşte benimsedikleri, gerçekte ise inanmadıkları anlamına geleceğini ifade etmiştir. Bu konuda bkz. Okutan, **a.g.e.**, ss. 149-150; Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni...**, ss. 182-185; Rıfât N. Bali, “1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”, **Tarih ve Toplum**, S. 167, Kasım 1997, ss. 25-30.

⁴⁰⁸ Okutan, **a.g.e.**, s. 151. Tek parti dönemindeki seçim yöntemi ve bunun bir analizi için bkz. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s. 16.

Eskişehir’den aday olmaları⁴⁰⁹, seçilmelerinde azınlığın oylarının katkısının oldukça az olduğunu göstermektedir. İkinci olarak bu iki milletvekili de seçim sürecinde Türk vatandaşı sıfatıyla aday olduklarını özellikle vurgulamışlar ve meclise azınlık temsilcisi olarak gitmeyeceklerini belirtmişlerdir⁴¹⁰. Son olarak bu milletvekillerinin yönetime yakın, güvenilir bulunan ve tasvip edilen kişiler olduğunu söylemek mümkündür⁴¹¹. Ayrıca Özdamar’ın Papa Eftim liderliğindeki Türk Ortodoks Patrikhanesi mensubu olması dolayısıyla azınlığın büyük bölümünce pek de tasvip edilmeyen bir kişi olduğu belirtilmelidir⁴¹². Daha sonraki yıllarda yapılan seçimlerde de azınlık mensuplarının parti listesinden bağımsız aday olabilmesi uygulamasına devam edilmiş; Nikola Taptas 26 Mart 1939 seçimlerinde yeniden Ankara milletvekili seçilirken; 28 Şubat 1943’te yapılan seçimlerde bu kez bir başka Ortodoks-Rum azınlık mensubu, Mihal Kayaoğlu Ankara’dan milletvekili seçilmiştir⁴¹³. Öte yandan 1945 yılında çok partili yaşama geçilmesine karar verilmiş ve bundan sonra yapılan seçimler de, iktidara gelmek için yarışan birden fazla partinin seçmenlerin oyları için rekabet ettiği, demokratik seçimler niteliğine kavuşmuştur. Bu bağlamda 1946 seçimlerinde tüm Türkiye nüfusu göz önüne alındığında düşük bir orana sahip olmakla birlikte, İstanbul’un o dönemdeki nüfusunun yaklaşık %20’sini oluşturan azınlıkların oyları özel bir önem kazanmış ve partiler, bu oyları elde edebilmek için İstanbul’daki listelerinde gayrimüslim adaylara yer vermişlerdir. Bu çerçevede meclis seçimlerine azınlıkların da aday olmasını

⁴⁰⁹ 1935 seçimlerinde birer milletvekilliği için aday gösterilmeyen 16 il arasında İstanbul da bulunmaktadır. Ancak, azınlıkların büyük bir çoğunluğu İstanbul’da yaşadığı halde, azınlık mensupları İstanbul dışı illerden bağımsız aday olmuşlardır. İstanbul’un nüfusu fazla olduğu için bağımsız seçilebilmek için yeterli oy miktarına ulaşamayabilecekleri ve sadece bir milletvekili bağımsız olarak seçileceğinden, hem Türk, hem de diğer azınlık adayları ile aralarında büyük bir rekabet yaşanabileceği noktalarından hareket eden adayların seçilme şanslarını arttırabilmek için diğer illerden aday oldukları yorumu yapılabilir. Öte yandan CHP’nin azınlık mensuplarının İstanbul’dan aday olmalarına izin vermemiş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

⁴¹⁰ Örneğin Taptas, bütün amacının vatana hizmet etmek olduğunu ve bunun için aday olduğunu ifade ederek azınlık temsilcisi değil, Türk ulusuna milletvekili olmak istediğini belirtmiştir. Ayrıca Özdamar da Türk vatandaşı olduğunun altını çizerek azınlık temsilcisi olmadığını ifade etmiştir. Bu konuda bkz. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni...**, s. 266; Okutan, **a.g.e.**, s. 154.

⁴¹¹ Dönemin başbakanı İsmet İnönü’nün özel doktoru olan Taptas’ın Kurtuluş Savaşı yıllarında Milli Mücadele hükümeti yanlısı bir tutum takındığı bilinmektedir. Öte yandan Özdamar da, Milli Mücadele’ye katkılarından dolayı 1925’te bir bakanlar kurulu kararıyla mübadeleden muaf tutulmuştur. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 161.

⁴¹² Alexandris, **a.g.e.**, p. 250.

⁴¹³ Süleyman Yeşilyurt, **Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri**, 4. Baskı, Ankara, Kültür Sanat Yayınları, 2005, ss. 86-88.

arzuladığını açıklayan CHP yönetimi, cemaatlerden isim önermelerini istemiş; Ortodoks-Rum cemaati mensuplarından Kaludi Laskari ve Dr. Kukulis CHP listesinden aday olmuşlarsa da⁴¹⁴, bu seçimlerde azınlıkların büyük bir çoğunluğunun DP'yi desteklemesi nedeniyle⁴¹⁵ seçilememişlerdir. 1946 seçimlerinde Ortodoks-Rum azınlığından Vasil Konos DP İstanbul milletvekili olarak meclise girmiş; ancak sağlık sorunlarını gerekçe göstererek meclis oturumlarına hiç katılmadan 31 Temmuz 1946'da istifa etmiştir⁴¹⁶. Bu arada 6 Nisan 1947 tarihinde yapılan ve DP'nin boykot ettiği ara seçimlerde de Rum azınlık mensubu Nikola Fakaçelli CHP İstanbul milletvekili olarak seçilmiştir⁴¹⁷.

1950-1960 yılları arasındaki DP iktidarı döneminde de Ortodoks-Rum azınlığa mensup milletvekillerinin mecliste görev aldığı görülmektedir: Ahilya Moshos 1950 seçimlerinde, Aleksandros Hacopulos 1954 ve 1957 seçimlerinde, Hristaki Yuannidis ise 1957 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçilmişlerdir⁴¹⁸. Burada, bu milletvekillerinin meclisteki komisyonlarda sürdürülen siyasi çalışmalara etkin bir biçimde katıldıkları; örneğin Moshos'un yükselen Atatürk ve laiklik karşıtı hareketleri incelemek üzere kurulan meclis araştırma komisyonu üyesi olduğu; Hacopulos'un da 1955 yılında Türk-İran ekonomik işbirliğini geliştirmek üzere Tahran'a gönderilen meclis komisyonda yer aldığı ve 1959 yılında Yunan Başbakanı Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Averoff'un Ankara'yı ziyaretlerinde arabuluculuk

⁴¹⁴ Güven, **a.g.e.**, s. 121.

⁴¹⁵ Bu noktada gerek 1946 seçimlerinde, gerekse daha sonraki yıllarda yapılan seçimlerde azınlıkların neredeyse kitlesel denebilecek ölçüde DP'ye oy verdiklerini belirtmek gerekir. Bunun üç temel nedeni bulunmaktadır: İlk olarak, tek parti yıllarında devlet tarafından sıkı kontrol altında tutulan ekonomi politikaları, büyük bir çoğunluğu ticaretle uğraşan veya serbest meslek sahibi olan azınlıklar arasında belli bir hoşnutsuzluğa yol açmış; ancak, DP'nin vaat ettiği ve sonraki yıllarda izlediği liberal ekonomik politikalar, azınlıkların sosyo-ekonomik çıkarları ile uyumlu olmuştur. İkinci olarak DP iktidarının ilk yıllarında hükümetin azınlıkların cemaat içi ilişkileri konusunda fazla müdahaleci olmayan ve Lozan Antlaşması ile güvence altına alınmış haklarından yararlanmaları konusundaki nispi hoşgörü ve özgürlükçü yaklaşımı, azınlıkların DP'ye destek vermelerinde önemli bir etken olmuştur. Son olarak, azınlıklar, tek parti dönemindeki ayrımcı ve baskıcı uygulamalarla, özellikle de büyük bir travmaya yol açan Varlık Vergisi ile özdeşleştirdikleri CHP'nin, o sırada DP'nin yerine geçebilecek en güçlü muhalefet partisi olması dolayısıyla yeniden iktidara gelmesini arzulamamışlar ve oylarını DP'ye yönlendirmişlerdir. Akgönül ve Güven, 6-7 Eylül olaylarına rağmen 1957 seçimlerinde Ortodoks-Rum azınlığın DP'ye büyük destek vermesinde, CHP'nin iktidara gelmesinden duyduğu korkunun önemli bir payı bulunduğunu belirtmektedirler. Bu konuda bkz. Akgönül, **a.g.e.**, ss. 211-212; Güven, **a.g.e.**, ss. 129-131, 148-150.

⁴¹⁶ Yeşilyurt, **a.g.e.**, ss. 59-60.

⁴¹⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 36; Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 63; Alexandris, **a.g.e.**, p. 251.

⁴¹⁸ Bu konuda bkz. Yeşilyurt, **a.g.e.**, ss. 109-111, 122-128.

görevi üstlendiği kaydedilmelidir⁴¹⁹. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile DP iktidardan uzaklaştırılmış; yeni bir anayasa yapılması için bir Kurucu Meclis oluşturulmuş ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel, Ortodoks-Rum azınlık mensuplarından Kaludi Laskari’yi Kurucu Meclis’e Devlet Başkanı temsilcisi olarak atamıştır⁴²⁰. Laskari mecliste görev alan son Ortodoks-Rum azınlık mensubu olmuş; bundan sonraki yıllarda hiçbir Rum azınlık mensubu seçimlerde aday olmamış ve/veya üst sıralardan aday gösterilmemiş ve dolayısıyla milletvekili seçilmemiştir⁴²¹. Bir yandan azınlıkların yoğunluklu olarak yaşadığı İstanbul’un nüfusunun iç göçlerle sürekli olarak artmasının ve diğer yandan da ülke dışına göçlerle azınlık nüfusunun azalmasının bir sonucu olarak, azınlıkların nüfus içindeki oranının ve dolayısıyla oylarının oranının düşmeye başlaması ve önemini görece olarak yitirmesi; siyasal partilerin hem bu nedenden dolayı, hem de 1964-1965 Kıbrıs krizinden sonra Türk kamuoyuna hakim olan Yunan karşıtı hava içerisinde azınlık mensuplarını, özellikle de Ortodoks-Rumları aday gösterme konusunda isteksiz davranmaları ve/veya böyle bir adaylığın seçimlerde aleyhlerine propaganda malzemesi olarak kullanılmasından çekinmeleri ve hem kamuoyundaki bu havadan dolayı bireysel hedef haline gelmekten çekinen, hem de azınlık nüfusunun az olması nedeniyle seçime bağımsız olarak katılsalar bile seçilme ihtimallerinin oldukça düşük olduğu düşüncesiyle hareket eden azınlık mensuplarının seçimlerde aday olma konusundaki isteksizliği, bu durumun muhtemel nedenleri arasında sayılabilir. Bununla birlikte bu dönemde azınlıkların seçilme hakkını engelleyen veya kısıtlayan herhangi bir uygulamanın sözkonusu olmadığını da belirtmek gerekir. Ayrıca azınlık nüfusunun belli bir yoğunluğa sahip olduğu bazı yerleşim birimlerinde (örneğin Gökçeada), azınlık mensupları sayı itibarıyla çoğunluğu oluşturduğu sürece, yerel yönetimlere genellikle azınlık mensuplarının seçildiği görülmektedir.

Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının, seçme ve seçilme hakkının “pozitif haklar” boyutunu oluşturan, azınlığın kendi kurumlarının yönetimine katılma ve/veya bunun belirlenmesi sürecine katılma haklarının uygulamaya geçirilmesi konusunda

⁴¹⁹ Alexandris, **a.g.e.**, p. 250.

⁴²⁰ Yeşilyurt, **a.g.e.**, ss. 137-138, 141-142. Ayrıca Yahudi cemaatinden Erol Dilek ve Ermeni cemaatinden Hermine Agavni Kalustyan da aynı sıfatla Kurucu Meclis’e atanmışlardır.

⁴²¹ MRG’nin hazırladığı bir raporda, gayrimüslim cemaatlerden yükselen protestolara rağmen 22 Temmuz 2007 seçimlerinde hiçbir gayrimüslim adaya siyasi partilerin listelerinin üst sıralarında yer verilmediği belirtilmektedir. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 28.

zaman zaman bazı sıkıntılar yaşandığı söylenebilir. Bu konuda önemli sorunlara yol açan uygulamalardan biri, 1938-1949 yılları arasında azınlık vakıflarının tek müteveli tarafından yönetilmesi olmuştur. 13 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile mazbut vakıf kabul edilen Müslüman vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce (VGM) yönetilmesi öngörülürken; mülhak vakıf kabul edilen azınlık vakıflarının ise VGM'nin denetiminde olmak üzere, cemaatler tarafından seçilen idare heyetlerince yönetilmeye devam edilmesine karar verilmiştir. 28 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan 3513 sayılı yasa ile ise Vakıflar Kanununun 1. ve 18. maddeleri değiştirilmiş ve bundan sonra her bir azınlık vakfının tek bir müteveli tarafından yönetilmesi öngörülmüştür. Buna göre azınlık vakıflarında idareci olmak isteyen adaylar Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne başvuruda bulunacaklar; seçim için bir sınav düzenlenecek ve hepsinden önemlisi vakıfları yönetecek olan bu kişiler Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından belirlenecektir. Papa Eftim yandaşlarının vakıf yöneticisi olarak atanmasından çekinen ve bu sistemin uygulanmasına karşı çıkan Ortodoks-Rum azınlığın bazı ileri gelenleri Ankara'da birtakım temaslar yürütmüşlerse de bir sonuca ulaşamamışlardır. Nitekim Papa Eftim'e yakın kişilerden İstemat Zihni Özdamar'ın azınlığın en büyük vakfı olan ve dolayısıyla büyük bir servete sahip olan Balıklı Rum Hastanesi Vakfı mütevellisi, Zamba Zamboğlu'nun da Kurtuluş Rum Vakfı mütevellisi olarak atanması, azınlığın bu kaygılarında nispeten haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır⁴²². Gerek azınlık tarafından tasvip edilmeyen bazı kişilerin idareci olarak atanması, gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bazı törenlerden elde edilen gelirlerin toplanması ve cemaate ait kilise, terzihane gibi tesislerin idaresinde tecrübesi olmaması nedeniyle önemli bazı sıkıntılara yol açan, bazı vakıflara yönetici atamasının hiç yapılmaması nedeniyle aksaklıklara uğrayan ve böylece bu vakıfların durumunun gitgide kötüleşmesine neden olan ve azınlığın tepkilerini ve kaldırılmasına yönelik taleplerini her fırsatta dile getirdiği bu uygulama, 31 Mart 1949 tarihinde çıkarılan 5404 sayılı yasayla kaldırılmış⁴²³ ve azınlık vakıflarının cemaatin seçtiği idare heyetleri tarafından

⁴²² Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 164, 176.

⁴²³ 5404 sayılı yasanın TBMM'ye sunulan gerekçesinde bu konudaki aksaklıklar şu şekilde ifade edilmiştir: "Cemaat vakıfları öteden beri mensup oldukları cemaat tarafından seçilen ve mahalli valiliklerce onaylanan heyetler marifetiyle idare edilmekte iken, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu uyarınca, cemaatlerce idare olunan vakıflardan sayılarak idareleri bu kanun ve tüzüğün hükümlerine

yönetildiği eski sisteme dönmüştür⁴²⁴. Vakfın bir heyet tarafından yönetilmesi, yetki ve sorumlulukların dağılmasını sağlayarak, vakfın işleyiş ve faaliyetlerinde bir denge ve kontrol mekanizması oluşturur ve vakıf yönetiminde azınlık içindeki çeşitli çıkar, görüş ve kesimlerin temsil edilmesini mümkün kılarken, vakfa ilişkin tüm yetki ve sorumlulukların tek bir kişiye bırakılması, denetim açısından ortaya bazı sorunlar çıkarmış; ayrıca vakfın yönetiminden tek başına sorumlu olan bu kişilerin, azınlığın görüşü alınmasına gerek olmaksızın doğrudan VGM tarafından belirlenmesi ise, azınlıkların, azınlık kurumlarının yönetiminin belirlenmesi ve denetimi sürecinden neredeyse tamamen dışlanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu uygulamanın, seçme ve seçilme hakkına yönelik önemli bir kısıtlama oluşturduğu söylenebilir.

Öte yandan bazı yönetsel uygulamaların da zaman zaman seçme ve seçilme hakkını kısıtlayıcı bir boyuta ulaştığını söylemek mümkündür. Özellikle tek parti döneminde yönetsel otoriteler kimi zamanlar, azınlık vakıflarının idare heyeti seçim sonuçlarını onaylamamışlar; ayrıca tek mütevellî sisteminin uygulandığı sırada bazı vakıflara mütevellî ataması yapılmamış; bu ise vakıf faaliyetlerinin önemli ölçüde aksamasına yol açarak vakıfların güç durumda kalmasına neden olmuştur⁴²⁵. Ayrıca Vakıflar Yasası'nda azınlık vakıflarının, cemaat tarafından yapılacak seçimle belirlenecek kurullar tarafından yönetileceği öngörülmüş olmasına rağmen 2004 yılına dek ne bu yasayla, ne de başka herhangi bir tüzük veya yönetmelikle, bu kurullara seçimin nasıl yapılacağına ilişkin bir düzenleme getirilmemiştir⁴²⁶. Bu durumda azınlık vakıfları yöneticilerinin seçimi, her vakfın kendi teamülüne göre ve Dernekler Yasası'nın ilgili hükümleri ile esas olarak 298 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Yasa" hükümleri göz önünde

tabi tutulmuş ve sonradan 3513 sayılı kanunla bunların tek mütevellî usulüyle idareleri kabul edilmiş ise de, her iki tarzın, kuruluş ve güdümleri diğer vakıflara benzemediği cihetle, bunların bünyelerinin hususiyetlerine uygun olmadığı görülmesine ve mesela gelir kaynaklarının bir kısmı olan tepsi, mum, kutular, vafti[z], düğün, nikah, cenaze vesaire gibi teberruların hususiyetlerine ve aynı zamanda mütevellîlerin azılları halinde, vakıflara bağlı mektep, kilise, yetimhane, hastane, ayazma, mezarlık gibi hayratın müşkül idaresine, vakıfların kendileri tarafından idaresi muvafık görüldüğünden, bu maksadın sağlanması bakımından, Vakıflar Kanununun 3513 sayılı kanunla değiştirilen birinci maddesinin tadili için ilişik tasarı hazırlanmıştır". Yuda Reyna ve Yusuf Şen, **Cemaat Vakıfları ve Sorunları**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın AŞ, 1994, ss. 23-24.

⁴²⁴ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 167, 176-177.

⁴²⁵ Güven, **a.g.e.**, s. 130.

⁴²⁶ MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 29.

bulundurularak hazırlanan yazılı yönergeler göre yürütülmüştür. Bu noktada, bu konuya ilişkin tek bir yasal düzenleme olmamasının, seçim koşullarına ilişkin olarak farklı mevzuatın dikkate alınmasının ve bu yönergelerin her vakfın kendi gelenek, ihtiyaç ve koşulları çerçevesinde hazırlanmasının bir sonucu olarak, seçme ve seçilme koşulları (yaş, ikamet vs), yönetici adaylarında aranan nitelikler ve yönetim kurulu üyelerinin sayısı gibi konularda bazı farklılıklar ortaya çıkmışsa da, seçim prosedürünün ana hatlarıyla şu şekilde olduğu söylenebilir: Genellikle 4 yılda bir yapılan seçim öncesinde vakıf yönetim kurulu seçim yapılmasını kararlaştırmakta ve 3 kişilik bir seçim kurulu görevlendirmektedir. Seçim kurulu aldığı bir kararla seçim tarihini, seçim sandığının nereye konacağını, seçmen olma koşullarını, yönetim kurulu adaylığına başvuru koşullarını ve sürelerini tespit etmekte ve seçimden 15 gün öncesine kadar gazete ilanı yoluyla duyurmakta; aynı zamanda durum valiliğe bildirilerek seçim için izin istenmektedir. Bundan sonra seçmen ve aday listeleri hazırlanıp seçim yapılacak vakfın yönetiminde bulunan azınlık kuruluşunun (ibadethane, okul, hastane, vs) kapısına asılmakta ve bunlar için belirli bir itiraz süresi öngörülmektedir. Seçimlerde noter ve bir emniyet görevlisi hazır bulunmakta; gizli oy açık sayım ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilen seçimin sonucu, seçim kurulu ve resmi yetkililer tarafından bir tutanakla tespit edilmektedir. Tutanak Valiliğe ve İl Emniyet Müdürlüğü'ne teslim edilmekte ve seçim sonucu, seçim kanununa uygun olarak yapıldığına karar verildiği takdirde, İçişleri Bakanlığınca onaylanarak geçerlilik kazanmakta ve yeni yönetim kurulu göreve başlamaktadır⁴²⁷. Ancak, resmi mercilere bildirimler gerekli zamanlarda yapılmış olmasına rağmen, özellikle 1970'li yıllardan itibaren azınlık vakıflarının idare heyeti seçimlerini gerçekleştirmelerine uzun sürelerle izin verilmediği görülmüştür. Bu çerçevede ya valilik seçmen veya adayların vakfın hizmet verdiği bölgede ikamet etmiyor olmalarını gerekçe göstererek seçimlere izin vermemiş; ya da seçimde bulunması gereken emniyet görevlisinin görevlendirilmemesi nedeniyle seçim gerçekleştirilememiş; diğer bir deyişle, seçimler fiili olarak engellenmiştir. Örneğin Balıklı Rum Hastanesi Vakfı'nda en son idare heyeti seçimi, 20 yıllık bir aradan sonra 1991 yılında

⁴²⁷ Reyna ve Şen, **a.g.e.**, s. 50; Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, s. 152.

yapılmış⁴²⁸; ilerleyen süreçte vakfın sürekli taleplerine rağmen yeni bir seçime izin verilmemiştir⁴²⁹. Bu uygulamalar bir yandan azınlık vakıflarının işleyiş ve faaliyetlerini olumsuz yönde etkilerken⁴³⁰, diğer yandan da seçme ve seçilme hakkına yönelik önemli bir kısıtlama teşkil etmiştir. Ancak, 16 Eylül 2004 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan “Cemaat Vakıfları Yönetim Kurulu Seçimlerinin Seçim Esas ve Usullerine İlişkin Yönetmelik”⁴³¹ ve 27 Eylül 2008 tarihli Resmi Gazete’de

⁴²⁸ Bu seçimde İstanbul Valiliği’ne 32 kişiden oluşan bir aday listesi sunulmuş; ancak 25 adayın seçime katılamayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle azınlık mensupları bunun gerçek anlamda bir seçim olmadığını, hastanenin fiili olarak Türk yetkililerce belirlenen kişilerce yönetildiğini belirtmektedirler. HRW, **Denying Human Rights...**, p. 22.

⁴²⁹ Akgönül, **a.g.e.**, s. 378.

⁴³⁰ Bu uygulamaların vakıfları işlemez hale getirerek varlıklarını tehlikeye düşürdükleri belirtilmektedir. Bu konuda bkz. IHF Türkiye 2000 Raporu, p. 373. Türkiye 2003 Düzenli Raporu’nda ise, seçimlerin yapılmamasının vakıfların varlığını tehdit ettiği; seçim yapılabilmesi için vakfın bulunduğu bölgede belli sayıda bir cemaatin ikamet etmesi gerektiği, ancak zamanla seçmenler bölgeden taşınmış olduklarından seçimlerin gerçekleştirilemediği ve seçimlerin zamanında yapılmamasının, vakıf mallarına el koyma gerekçesi olduğu belirtilmektedir. Türkiye 2003 Düzenli Raporu, p. 35.

⁴³¹ Yönetmelik ile azınlık vakıflarında yönetim kurulu seçimleri konusunda getirilen düzenlemeler özetle şu şekildedir: Yönetmeliğin 4. maddesine göre vakfın seçim çevresi, vakıf hayratının bulunduğu ilçedir. Ancak, bu ilçede yeterli cemaat bulunmadığı veya aynı cemaate ait başka bir vakıf bulunmadığı durumlarda, vakfın bulunduğu il sınırı ve bu il sınırları içinde de yeterli cemaat bulunmaması halinde cemaati en fazla olan çevre il, vakfın müracaatı üzerine valilikçe yapılan araştırma sonucuna göre İçişleri Bakanlığınca seçim çevresi olarak ilan edilebilecektir [Yönetmeliğin bu maddesinde getirilen düzenleme, seçim çevrelerini cemaat vakıflarının bulunduğu ilçe ile sınırlandırarak, bu ilçelerin pek çoğunda ya hiç, ya da pek az gayrimüslim mukim kaldığı gerçeğini göz ardı ettiği, seçim çevresinin il olarak belirlenmesini valilik tarafından yapılacak soruşturmanın ardından İçişleri Bakanlığı’nın takdirine bıraktığı, diğer bir deyişle seçim çevresinin genişletilmesine yine yönetimin karar verdiği ve bu konudaki iznin verilmesinde önemli idari engellemeler getirilebileceği ve kimi vakıflar açısından, seçim çevresi komşu ile genişletilse dahi, cemaatin azlığından dolayı yine de seçim yapılmasının mümkün olmadığını göz önünde bulundurmadığı gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Bu konuda bkz. MRG, **Rapor - Bir Eşitlik...**, s. 30; Hunault, **a.g.e.**, p. 19, par. 98; Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 43]. Yönetmeliğe göre seçimlere vakıf veya hayratından yararlanan ve vakfın seçim çevresinde ikamet eden cemaat mensupları katılabilecektir. Her vakıf için, yedi üyeden oluşan (cemaatin yetersizliği durumunda yönetim kurulu en az üç üyeden oluşabilecektir) ayrı yönetim kurulu seçilecek ve seçimler dört yılda bir tekrarlanacaktır. Seçmen olabilmek için TC vatandaşı olmak, 18 yaşından büyük olmak ve seçim çevresinde ikamet etmek gerekmekte; vakıf yönetim kuruluna seçilebilmek için ise seçmenlik koşulları yanında, en az ilköğretim mezunu olmak ve devletin şahsiyeti ve ammenin nizamı aleyhine işlenen cürümlerden, terörle mücadele ile örgütlü suçlarla mücadele konuları kapsamına giren suçlardan biri ile mahkum edilmemiş olmak gerekmektedir. Vakfın mevcut yönetim kurulu seçim tertip heyetinin kimlerden oluştuğu, seçim tarihi, oy kullanma yeri, oy sandığının nereye konacağı hususlarını seçim tarihinden en az onbeş gün önceden ilgili valilik veya kaymakamlığa dilekçe ile bildirecek; seçim tertip heyeti de yine seçimden en az onbeş gün önce seçmen listelerini kolaylıkla görülüp okunabilecek yerlere asarak yapılacak itirazları karara bağlayacaktır. Noterin hazır bulunduğu ve gizli oy açık tasnif usulü ile gerçekleştirilecek seçimlerde her seçmen oyunu bizzat kullanacak; adaylar aldıkları oy sayısına göre sıralanarak noterce düzenlenen seçim tutanağına göre en fazla oy alanlar asil üye ve yedek üye olarak vakıf yönetim kuruluna seçilmiş sayılacaklardır. Seçim işlemleri tamamlandıktan sonra on gün içerisinde vakıf yönetim kuruluna seçilenlerin isim listesi, seçim tutanağının bir sureti ve diğer evraklar ilgili valiliğe ya da kaymakamlığa verilecek; seçim sonuçlarının, seçilen kişilerin ve seçim işlemlerinin yönetmelikte öngörülen koşullara uygun olup olmadığı konusunda valilik ya da

yayınlanan “Vakıflar Yönetmeliği”⁴³² ile kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemeler getirildiği ve bu konudaki sorunların büyük ölçüde çözüme kavuşturulduğu belirtilmelidir⁴³³. Öte yandan vakıf yönetim kurulu seçimlerine izin verilmemesinin bir sonucu olarak bazı azınlık vakıflarının idare heyetleri işlev göremez hale gelmiş; dolayısıyla faaliyetlerini sürdürmesi güçleşen ve “kanunen ve fiilen hayri bir hizmeti kalmayan” hale gelen bu vakıflar “mazbut vakıf” ilan edilerek VGM yönetimine geçmiştir⁴³⁴. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan “mazbut vakıf” uygulaması, azınlığın örgütlenme özgürlüğü yanında seçme ve seçilme hakkı açısından da önemli bir kısıtlama oluşturmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, tüm bu kısıtlayıcı uygulamaların azınlıkların kendi kurumlarını yönetme ve denetleme hakkına sahip oldukları hükmünü getiren Lozan Barış Antlaşması’nın 40. maddesine aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının, örgütlenme özgürlüğü konusunda da bazı önemli sıkıntılarla karşı karşıya bulunduğu söylenebilir. Bu alandaki sorunların özellikle azınlık vakıflarının örgütlenme, yönetim ve işleyişi konularında yoğunluk kazandığı görülmektedir.

Azınlığın eğitim, din, sağlık ve diğer hayır kurumlarının işlevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli gelirleri sağlamanın yanı sıra, azınlık kimliğinin korunması ve sürdürülmesi ile toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanması ve güçlendirilmesi açısından önemli bir rol üstlenen azınlık vakıfları, Osmanlı hukuk ve

kaymakamlıkça gerekli araştırma yapılarak yeni seçilen vakıf yönetim kurulu üyelerine yetki belgesi verilecek; ayrıca seçim sonuçları ve yönetim kurulu İçişleri Bakanlığınca VGM’ye bildirilecektir.

⁴³² Bu yönetmeliğin 29. maddesi ile, 2004 tarihli yönetmeliğin 4. maddesinde yer alan, vakıf hayratının bulunduğu ilçenin o vakfın seçim çevresi olduğu hükmü tekrarlanmakta; ancak ilgili vakfın müracaatı üzerine Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün yapacağı araştırma sonucuna göre (eski yönetmelikte bu araştırmayı Valiliğin yapacağı belirtilmektedir), cemaat vakfının bulunduğu ilçede yeterli cemaatin bulunmaması halinde vakfın bulunduğu ilin, vakfın bulunduğu il mücavir alanında yeterli cemaatin bulunmaması halinde ise cemaati en fazla olan çevre ilin, o vakfın seçim çevresi olarak ilan edilmesi konusunda, İçişleri Bakanlığı’nın değil, VGM’nin yetkili olduğu hükmü getirilmiştir. Bu yönetmeliğin 2004 yönetmeliğinden farklılaştığı bir başka nokta ise, 33/g maddesinde, seçimlerin, tertip heyetince seçim tarihinden iki ay önce VGM’nin olumlu görüşü alınarak, noter huzurunda yapılmayabileceği hükmüne yer verilmesidir. Ayrıca 33/i maddesi ile de, seçim işlemleri ile sonuçlarının ve seçilen kişilerin yönetmelik hükümlerine uygun olup olmadıkları konusundaki araştırmanın bölge müdürlüğünce yapılacağı ve yeni seçilen vakıf yönetim kurulu üyelerine yetki belgelerinin de yine bölge müdürlüğünce verileceği belirtilmiştir.

⁴³³ Bununla birlikte, bazı vakıfların bu yönetmelik hükümleri çerçevesinde (özellikle seçim bölgelerinin genişletilerek) seçimlerin yapılmasına ilişkin taleplerinin yerine getirilmediği belirtilmektedir. Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 30.

⁴³⁴ Bu konuda bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 29.

devlet geleneğinin modern Türkiye'ye bir mirası olarak değerlendirilebilir⁴³⁵. İslam hukuku ilkelerine göre, İslam'ın yayıldığı ülkelerde gayrimüslimlerin daha önceden var olan dinsel/hayrî kurumlarının varlıkları tanınıp korunduğundan ve bunların daha önceki yönetimler altındaki kazanılmış haklarına saygı duyulduğundan, Osmanlı'nın genişleme döneminde de yeni fethedilen bölgelerde bulunan gayrimüslimlere ait kurumlara dokunulmamış; bunların varlık ve hakları, sultanın verdiği bir fermanla tanınmış ve millet sistemi esasları çerçevesinde örgütlenme ve yönetimlerine müdahale edilmemiştir. Osmanlı yönetiminde, şer'i esaslar çerçevesinde, gayrimüslimlerin yeni ibadethaneler inşa etmelerine ve dinsel amaçlı vakıf kurmalarına genel olarak izin verilmemiş; ancak, gayrimüslimlerin, herkesin yararına açık hastane, çeşme vs. gibi hayır kurumlarının inşa edilmesi ve sürdürülmesi amacıyla vakıflar kurmaları uygun görülmüştür. Öte yandan 18. yüzyıldan itibaren özellikle dış baskıların etkisiyle gayrimüslimlerin ibadethaneler açmalarına ve bir kilise veya manastır etrafında bulunan yoksul gayrimüslimlere yardım etmek amacıyla, malvarlığı yalnızca para olan vakıflar kurmalarına izin verilmeye başlandığı görülmektedir⁴³⁶. Osmanlı hukukunda vakıfların tüzel kişiliği tanınmadığı için taşınmaz mal edinmeleri de mümkün olmamış veya daha doğru bir ifadeyle, satın alma, bağış, miras gibi yollarla taşınmaz edinen vakıflar, bunları kendi adlarına tescil ettirememişler; fermanlarla kendilerine verilenler dışında kalan bu taşınmazları, nam-ı müstear* veya nam-ı mevhum** şeklinde kaydettirerek taşınmazların tasarrufuna devam etmişlerdir. Tüm Osmanlı tebaasının eşitliğinin ve haklarının güvence altına alındığı Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra cemaatlerin statü, yetki ve imtiyazlarını tespit ederek hukuksal güvence altına alan ve cemaatin yönetimi konusunda kapsamlı düzenlemeler getiren nizamnameler hazırlanmış ve tüm azınlık kurumlarının ve dolayısıyla vakıfların yönetimi, tamamen laiklerden oluşan veya içerisinde laiklerin de bulunduğu cemaat meclislerine

⁴³⁵ Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 7.

⁴³⁶ Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, ss. 39-40.

* Bir hayır kurumuna gelir getirmesi için vakfedilen veya vakıf tarafından satın alınan bir taşınmazın cemaatin güvenilir kişilerinden biri üzerine tapuda tescil edilmesi.

** Gayrimüslim vakfın tasarrufunda bulunan taşınmazın tapuya, yüzlerce yıl önce yaşamış bir din büyüğü adına kaydedilmesi. Daha çok Hristiyan cemaatler için geçerli olan bu uygulamada, bu din büyüklerinin malik olarak tescil ettirilmesi, taşınmazın bu azize adandığını gösterdiğinden, dinsel açıdan önemi büyüktür. Bu konuda bkz. Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, ss. 41-42.

bırakılmıştır. 16 Şubat 1912’de çıkarılan bir geçici yasa ile (Eşhas-ı Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanunu Muvakkat) vakıfların tüzel kişiliği tanınmış ve gayrimüslim vakıfların tasarruflarında bulundurdıkları, ancak tapuda nam-ı müstear veya nam-ı mevhum olarak kayıtlı taşınmazların vakıf adına tescilinin yapılmasına olanak sağlanmış; ancak bu konuda çok da fazla olumlu bir gelişme kaydedilememiştir. Lozan Barış Antlaşması ile bir yandan azınlıkların eğitim, din, sağlık ve hayır amacıyla kurmuş oldukları vakıfların özerkliği tanınırken, diğer yandan da gayrimüslimlerin vatandaş olarak eşitliğinin güvence altına alındığı ve yeni devletin laik bir ulus-devlet olarak örgütlendiği bir ortamda, dinsel liderlerin cemaat yönetimi konusundaki yetkileri sona ermiş; azınlık birey ve kurumları ile devlet arasındaki ilişkiler doğrudan bir biçimde yürütülmeye başlanmış ve dolayısıyla azınlık cemaatini ve kurumlarını yöneten cemaat meclislerinin işlev ve yetkileri de ortadan kalktığından bunlara ilişkin seçimler yapılmamıştır. Bu durumda her bir azınlık kurumu ve/veya vakfı, hizmet verdiği cemaatler tarafından belirlenen yöneticiler tarafından idare edilmeye devam etmiştir. 4 Ekim 1926 tarihinde çıkarılan “Kanunu Medeninın Sureti Meriyet ve Şekli Tatbiki Hakkında Kanun”un 8. maddesi ile Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden önce kurulmuş olan ve varlığını sürdüren vakıflar hakkında ayrı bir yasal düzenleme yapılacağı öngörülmüş ve bu vakıflara ilişkin düzenlemeleri içeren yasa tasarısı hazırlamak üzere İsviçreli hukukçu Hans Leeman davet edilmiştir. Leeman’ın 1929’da hazırladığı tasarıda “Bu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren azınlıklar yararına kurulmuş olan vakıflar kaldırılmış olup malları, onları tahsis edildikleri yöne göre yönetecek olan Devlete geçer” hükmü yer almış⁴³⁷; ancak tasarıdaki bu hüküm, azınlık vakıflarının zaptının Lozan Barış Antlaşması’na aykırı olacağı ve bu nedenle sakıncalar doğurabileceği gerekçesiyle kabul edilmemiştir⁴³⁸. 5 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2762 sayılı

⁴³⁷ Yasa tasarısında bu hükmün gerekçesi şu şekildedir: “Azınlıkların kurduğu vakıfların, onları tesis edildikleri amaca göre yönetecek olan devlete geçmesi gerekecektir. Okullar, hastaneler söz konusudur. Devlet son zamanlarda aynı maksadı taşıyan öteki vakıflara [yani Müslüman vakıflara] el koymuş olduğundan, azınlıkların vakıflarına da aynı yolda işlem yapma, adalet ve eşitlik prensiplerine uygun olaca[ktır]”. Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, s. 42. Bu noktada Medeni Kanunun yürürlüğe girdiği 1926 yılından Vakıflar Yasası’nın kabul edildiği 1935 yılına dek, Müslümanların kurduğu birçok vakfın tasfiye edildiğini ve bu vakıfların mallarının bir bölümünün kamu tüzel kişiliklerine aktarıldığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla bu maddenin gerekçesinde sözü geçen “el konan vakıflar”, bu Müslüman vakıflardır. Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 12.

⁴³⁸ Reyna ve Zonana, **a.y.**

Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesi ile 1926'da Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden önce kurulmuş olan tüm Müslüman vakıflar mazbut vakıf ilan edilerek doğrudan VGM'nin yönetimine bırakılmış; mülhak vakıf kabul edilen azınlık vakıflarının ise VGM'nin teftiş ve denetiminde olmak üzere, kendi mensupları tarafından seçilen kişi veya kurullarca yönetileceği hükme bağlanmıştır. Bu çerçevede her bir azınlık kurumu (okul, ibadethane, hastane, yetimhane gibi) ve/veya belli bir bölgede azınlık mensuplarına hizmet veren cemaat yapılarının tümü, ayrı birer vakıf olarak kabul edilmiş; böylece tüzel kişilik kazanan bu vakıflar 1936 yılında, o an itibariyle tasarruflarında bulunan taşınmazları bir beyanname ile VGM'ye bildirerek bunları tapuda kendi adlarına tescil ettirmişlerdir⁴³⁹.

Azınlık vakıflarının örgütlenme özgürlüğü konusunda karşılaştığı sıkıntılardan biri, bu kurumların hukuksal statüleri konusundaki belirsizliktir. Vakıflar Kanunu'nda bu vakıfların bağımsız bir grup oluşturduğu, diğer bir ifadeyle, Medeni Kanun hükümlerine göre kurulan vakıflardan farklı bir statüye sahip olduğu, kendi mensupları tarafından seçilen kişi veya kurullarca yönetileceği, VGM'nin denetiminde olacakları, vakıf kütüğüne kaydolacakları ve beyanname verme suretiyle taşınmazlarını kendi adlarına tescil ettirebilecekleri belirtilmiş; ancak bu vakıfların faaliyet ve işleyiş yöntemi, ehliyet sınırlarının ve yetkilerinin ne olduğu ve yöneticilerinin seçimi usulü, yetki ve sorumlulukları gibi konularda ayrıntılı düzenlemeler getirilmemiştir. Öte yandan 1949 yılında çıkarılan 5404 sayılı yasayla azınlık vakıfları, esnaf vakıfları ile birlikte, mülhak vakıf statüsünden çıkarılmış; böylece Vakıflar Kanunu'nun mülhak vakıflara ilişkin hükümleri azınlık vakıflarına uygulanamaz hale gelmiştir. Ancak, yasaya, ayrı bir kategori oluşturduğu kabul edilen bu vakıflara ilişkin özel hükümler de konmadığından⁴⁴⁰, ortaya hukuksal anlamda bir muğlaklık çıkmıştır. Ayrıca Medeni Kanunun 74/2. maddesi ile belli bir cemaatin mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamayacağı hükme bağlandığından, her biri Osmanlı döneminde ayrı birer fermanla kurulan ve dolayısıyla vakfiyeleri bulunmayan bu vakıfların, bu konuları düzenlemek amacıyla yeni bir tüzük veya vakfiye hazırlamaları da mümkün olmamıştır. Oluşan bu hukuksal boşluk ve belirsizlik karşısında, azınlık vakıflarının yönetim, işleyiş ve

⁴³⁹ Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, ss. 42-43.

⁴⁴⁰ Reyna ve Şen, **a.g.e.**, ss. 23-25.

faaliyetleri, ya her bir vakfın kendi geleneği, ya başka alanlara ilişkin yasa hükümlerinin kıyas yoluyla uygulanması (örneğin vakıf yöneticilerinin seçiminin, Dernekler Yasası veya seçime ilişkin diğer yasal düzenlemelerin ilgili hükümlerine göre yapılması veya vakıf paralarının nemalandırılması konusunda Medeni Kanun Hükümlerine Göre Kurulan Vakıflar Hakkındaki Tüzük hükümlerinin dikkate alınması gibi) ya da verilen özel izinler ile yürütülmeye çalışılmış⁴⁴¹; bu ise bir yandan her azınlık vakfının farklı biçimde yönetilmesine ve faaliyet göstermesine neden olurken, diğer yandan da, örneğin vakıf yönetimlerinin belirlenmesine ilişkin seçimlerin yapılmasına izin verilmesi konusunda, değişen siyasi konjonktüre göre farklı uygulamalarla karşılaşılması gibi sorunların doğmasına da yol açmıştır. Öte taraftan bir vakfiyede vakfın amacı, bu amaca tahsis edilen mallar ve haklar ile vakfın organları ve örgütlenmesine ilişkin hükümler yer alması gerektiği halde, bu vakıfların 1936'da verdikleri beyannamelerin ilerleyen yıllarda bunların vakfiyesi sayılması, hem bu alanda yaşanan sorunlara çözüm sağlamamış ve hatta bunların kalıcılışmasına yol açmış; hem de aşağıda da ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, mülkiyet hakkı başta olmak üzere başka alanlarda sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Azınlık vakıfları aleyhine ayrımcılık yaratan ve örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı nitelikte olan bu durumun, Lozan Antlaşması'nın 37., 39., 40. ve 42/3. maddelerine aykırılık oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte 3 Ağustos 2002 tarihinde 4771 ve 2 Ocak 2003 tarihinde 4778 sayılı yasaların, 16 Eylül 2004 tarihinde "Cemaat Vakıfları Yönetim Kurulu Seçimlerinin Seçim Esas ve Usullerine İlişkin Yönetmelik" in ve en son olarak 20 Şubat 2008 tarihinde 5737 sayılı yeni "Vakıflar Kanunu" nun çıkarılmasıyla, bu alanda yaşanan sorunların çözümü konusunda epey ilerleme sağlandığını belirtmek gerekir.

Yeni azınlık vakıflarının kurulmasına izin verilmemesi, azınlıkların örgütlenme özgürlüğü konusunda karşılaştığı sorunlardan bir diğeri olmuştur. Medeni Kanun'a göre yeni vakıf kurulabilmesi mümkündür; ancak gerek 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun'un "kanuna, ahlaka ve adaba veya milli menfaatlere aykırı olan veya siyasi düşünce veya belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek gayesi ile kurulmuş olan vakıfların tesciline karar verilemez" hükmünü

⁴⁴¹ Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, ss. 179-180; Reyna ve Şen, **a.g.e.**, ss. 34-35.

getiren 74/2. maddesi ile, gerekse 2002 yılında yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun'un "cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlaka, milli birliğe ve milli menfaatlere aykırı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz" hükmünü getiren 101/2. maddesi ile azınlık vakıfları bu kapsam dışında tutulmuştur⁴⁴². Bu çerçevede kendi cemaatlerini yaşatmak ve desteklemek ve/veya dinsel, kültürel ve diğer toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni vakıflar kurmaları yasal olarak engellenen azınlıklar, var olan vakıfları ile yetinmek durumunda kalmışlardır⁴⁴³. Azınlıkların örgütlenme özgürlüğüne yönelik önemli bir kısıtlama oluşturan bu düzenlemenin, Lozan Barış Antlaşması'nın, hiçbir ulusal yasal düzenlemenin temel yasalar olarak görülen antlaşmanın 38-48. maddelerine aykırı olamayacağını öngören 37. maddesine; azınlıkların her türlü yardım, dinsel veya sosyal kurumlar *kurma*, yönetme ve denetleme hakkı bulunduğunu belirten 40. maddesine ve Türkiye'ye azınlıkların yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için gerekli kolaylıkları gösterme yükümlülüğü getiren 42/3. maddesine; BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2.1 ve 2.4 maddelerine; İHAS'ın 11. ve 14. maddesine; AGİT 1989 Viyana Kapanış Belgesi'nin 19. paragrafındaki yükümlülöklere ve AGİT 1990 Kopenhag Belgesi'nin 9.3, 10.3, 31, 32, 32.2, 32.6 ve 33. paragraflarındaki yükümlölöklere aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Azınlık vakıflarının örgütlenme özgürlüğü konusunda karşılaştığı sıkıntılardan bir diğeri ise, bazı azınlık vakıflarının mazbut vakıf ilan edilerek yönetiminin VGM'ye devredilmesidir. Yasal dayanağına, artık hayır hizmeti gör(e)meyen vakıfların mazbut vakıf kategorisine sokulmasını ve bunların VGM tarafından yönetilmesini öngören 2672 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 1/d maddesinden alan⁴⁴⁴ bu uygulama çerçevesinde, bir vakfın cemaatinin kalmadığını, malvarlığı ve

⁴⁴² Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁴³ Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 19, par. 96. VGM'nin verilerine göre, Rum cemaatine ait İstanbul'da 62, Gökçeada ve Bozcaada'da 6, Hatay ili sınırları içinde de 7 tane olmak üzere toplam 75 adet vakıf faaliyetini sürdürmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü, "Cemaat Vakıfları", Çevrimiçi: http://www.vgm.gov.tr/02_VakıflarHakkında/004_CemaatVakıflar/cemaat.cfm

⁴⁴⁴ 27 Şubat 2008 tarihinde çıkarılan 5737 sayılı Vakıflar Yasası'nın 7/2. maddesi ile, bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce mazbut vakıflar arasına alınan vakıflar ile bu kanuna göre mazbut vakıflar arasına alınan vakıflara bir daha yönetici seçimi ve ataması yapılamayacağı hükme bağlanmış; böylece bu uygulamanın devamı öngörölmüştür.

gelirlerinin amacına hizmet edemeyecek bir miktara düşmüş olduğunu veya belirli bir süre yeni bir yönetim kurulu seçimi yapmadığını tespit eden VGM, bu vakfın “kanuni ve fiili olarak hayrî hizmeti kalmadığına” hükmederek mazbutaya alınmasına karar vermekte ve yönetimini kendi üzerine almaktadır. Bu durumda vakfın taşınmaz mallarının yönetimi de VGM’ye geçmekte; dolayısıyla bunlar üzerinde vakfın mülkiyeti devam etmekle birlikte, fiili tasarruf imkanı ortadan kalkmaktadır.

Sözkonusu vakıfların hayrî hizmetinin kalmadığına ve mazbutaya alınmasına ilişkin kararın bir yargı organı tarafından değil, yönetimin tek yanlı bir tasarrufuyla alınması, bu uygulamaya yöneltile eleştirilerden ilkinin oluşturmaktadır⁴⁴⁵. Mazbut vakıf ilan edilen bazı azınlık vakıfları bu kararın iptali istemiyle idari yargıya başvurmuşlarsa da, mahkemeler çoğu kez, bu kararlarda hukuka aykırı bir yön bulunmadığına hükmetmişlerdir⁴⁴⁶. Bununla birlikte son yıllarda gerek idare mahkemelerinin, gerekse Danıştay’ın bu mazbutluk kararlarının bozulması yönünde kararlar vermeye başladıkları görülmektedir⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ AB İlerleme Raporlarında, VGM’nin, mahkeme kararı olmaksızın, vakıfları feshetme, varlıklarına el koyma ve yönetim kurulu üyelerini azletme yetkileri eleştiri konusu yapılmakta ve bunun özellikle azınlık vakıflarının işlerine ve özerkliğine müdahale anlamına geldiğine dikkat çekilmektedir. Türkiye 2003 Düzenli Raporu, p. 35; Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 43; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 30.

⁴⁴⁶ Örneğin Danıştay 10. Dairesi 1985 yılında aldığı 982/3004 E. ve 1985/484 K. sayılı kararında, davacı vakfın 5404 sayılı yasa çerçevesinde yapılması gereken yönetim kurulu seçimlerini, sinagog çevresinde ikamet eden Musevi vatandaşların bulunmaması ve bunların miktarının, vakfın yönetim kurulunun teşkiline olanak sağlayacak kadar olmaması nedeniyle gerçekleştiremediğini, diğer bir ifadeyle cemaati kalmadığını belirterek, cemaati ve kanunen ve fiilen hayri bir hizmeti kalmamış olan vakıf hakkında davalı idarece alınan mazbutluk kararının hukuka aykırı olmadığına hükmetmiştir. Karar için bkz. Reyna ve Zonana, **a.y.**

⁴⁴⁷ Örneğin Ankara 4. İdare Mahkemesi 2001 yılında aldığı bir kararda, bir vakfın fiilen hayri bir hizmetinin kalmadığından söz edebilmek için vakfın amacı ile ilgili koşulların imkansızlığının değil, vakfın malvarlığı ve gelir durumunun, amacına hizmet edemeyecek bir düzeye düşmüş olması gerektiğini belirterek davacı vakfın bir kilisesi, üç dükkânı ve bir evi bulunduğundan, bu vakfın hayrî ve fiili hizmeti kalmadığından bahisle mazbut vakıflar arasına alınmasının hukuka uygun olmadığına hükmetmiştir. Bu konuda bkz. Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, s. 175. Ayrıca Danıştay 10. Dairesi’nin bu konuda 21 Haziran 2005 tarihinde verdiği 2004/8356 E. ve 2005/3544 K. sayılı karar da oldukça önemli olup, azınlık vakıflarının 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nun 1/d maddesi çerçevesinde mazbutaya alınması konusundaki içtihadı değiştirebilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Büyükaada Rum Erkek ve Kız Yetimhanesi Vakfı’nın mazbut vakıflar arasına alınmasına ilişkin VGM Vakıflar Meclisi’nin 1997 yılında almış olduğu kararın iptali istemiyle açılan dava, 2002 yılında Ankara 10. İdare Mahkemesi tarafından reddedilmiş; ilk derece mahkemesinin bu kararı 2003 yılında Danıştay tarafından da onanmıştır. Danıştay, ilgili vakfın kararın düzeltilmesi istemiyle 2004 yılında yaptığı başvuruya ilişkin davada aldığı bu kararda, 2762 sayılı yasanın 1. maddesine göre cemaatlerce idare olunan vakıfların mülhak vakıf sayıldığını; ancak bu maddeyi değiştiren ve 1949 yılında yürürlüğe giren 5404 sayılı yasa ile, o tarihe kadar mülhak vakıf olduğu kabul edilen cemaat vakıflarının ayrı bir

Öte yandan VGM'nin bu kararı alırken, objektif ve net bir biçimde saptanmış kriterlere ve/veya yasal bir hususa dayanmadığı, bu konuda oldukça geniş bir takdir yetkisiyle hareket ettiği; bunun da kimi durumlarda bazı keyfî uygulamalara yol açabildiği ifade edilmektedir⁴⁴⁸. Örneğin VGM 1991 yılında Edirnekapı Aya Yorgi Rum Kilisesi ve Rum Karma İlkokulu Vakfı'nı, kilisede ayin yapılmadığı ve cemaati kalmadığı, ilkokulda ise öğrenci kalmadığı gerekçesiyle mazbutaya almıştır. Oysa Patrikhane yetkililerine göre o tarihte kilisenin yaklaşık 50 kişilik bir cemaati bulunmakta ve dolayısıyla ayinler de gerçekleştirilmektedir⁴⁴⁹. Belli sayıda Rum azınlık mensubu yaşamasına rağmen, Gökçeada Yeni Mahalle'deki vakfın mazbutaya alınması da bu konudaki bir başka örnektir⁴⁵⁰.

Bu uygulamaya yönelik bir başka eleştiri ise, VGM'nin yönetiminde bulunan mazbut vakıflara ait bazı binaların tarihi eser niteliğinde olduğu, ancak uzun yıllar boyunca bunların metruk vaziyette bırakıldığı, herhangi bir onarım/restorasyon çabasına girilmediği ve adeta kaderlerine terk edildiği ve/veya yapıların

vakıf türü olarak belirlendiğini ve böylece Medeni Kanun öncesi mevcut vakıfların, mazbut, mülhak ve cemaat vakıfları olarak tasnif edildiğini belirtmiş ve 2762 sayılı yasanın Medeni Kanun öncesi mevcut vakıflardan hangilerinin mazbut vakıf sayılarak VGM tarafından yönetileceğine ilişkin 1/1 maddesinin, 5404 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 1949 yılından sonra ayrı vakıf türü olarak tanımlanıp, yönetim şekli belirlenen cemaat vakıfları hakkında uygulanmasına olanak bulunmadığına karar vermiştir. Danıştay'a göre, 2762 sayılı yasanın 1. maddesi, Medeni Kanun öncesi mevcut vakıfların, o tarihteki durumları itibarıyla tasnifini vermekte ve beş bentte belirtilen haller saptandığında mazbut vakıf sayılıp VGM tarafından yönetilmesini öngörmekte olup; Medeni Kanun çıkarılmasından önce mevcut olan vakıfların, 2762 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki durumlarının değerlendirilmesine olanak vermemekte ve dolayısıyla, Medeni Kanun öncesi varolan vakıfların, 2762 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki durumlarının, bu yasanın 1. maddesine göre değil, diğer maddelerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda 1936 yılında verdiği beyannameden sonra kesintisiz olarak faaliyetine devam eden davacı vakfın 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 1/D maddesi kapsamında mazbut vakıflar arasına alınmasına olanak bulunmamaktadır. Öte yandan cemaat vakıflarının fiilen hayrî bir hizmetinin kalmadığından söz edebilmek için, bu vakıfların malvarlığı ve gelir durumunun amacına hizmet edemeyecek bir miktara düşmüş olması gerektiğini belirten Danıştay, birçok taşınmazı bulunan ve her ne kadar yetimhanesi 1980'li yılların başında kapanmışsa da, yetim çocukların beden ve ruh sağlığı içinde büyüyüp gelişmelerini sağlamak üzere, yetim öğrencilere burs adı altında nakdi ödemeler yapan ve ayrıca bu çocukların örf ve adetlere uygun şekilde yetişmeleri ve dini bakımdan eğitimlerinin sağlanması hususunda gayret gösteren bu vakfın hayrî hizmetini sürdürmeye çalıştığını ve dolayısıyla yetimhanesinin kapatılması nedeniyle fiilen hayrî bir hizmetinin kalmadığını kabul etmeye olanak olmadığını belirterek, dava konusu işlemde bu yönden de hukuka uyarlık bulunmadığına karar vermiştir.

⁴⁴⁸ VGM'nin bir vakfın halen amacına hizmet edip etmediğini belirleme konusunda sınırsız bir takdir yetkisine sahip olduğu belirtilmektedir. Bu konuda bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 29.

⁴⁴⁹ Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁵⁰ Andreas Gross, "Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos): Preserving the Bicultural Character of the Two Turkish Islands as a Model for Co-operation Between Turkey and Greece in the Interest of the People Concerned", Council of Europe Parliamentary Assembly, Doc. 11629, 6 June 2008, Çevrimiçi: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11629.pdf>, p. 14, par. 65.

amaçlarından oldukça uzak ve nitelikleri dışı bir kullanıma tahsis edildiği şeklindedir. Buna verilebilecek ilk önemli örnek Büyükada Rum Erkek Yetimhanesi binasıdır. Dünyanın ikinci, Avrupa'nın ise en büyük ahşap yapısı olan ve birinci derece tarihi eser statüsündeki bu binanın mülkiyeti Fener Rum Patrikhanesi'ne ait olup, Patrikhane bu taşınmazın kullanım hakkını 1903 yılında Büyükada Rum Erkek Yetimhanesi Vakfı'na devretmiş; uzun yıllar yetimhane olarak kullanılan bina, 1964 Kıbrıs krizi sırasında, yıkılma tehlikesi ve yangın riski gerekçe gösterilerek boşaltılmıştır⁴⁵¹. 1997 yılında VGM, vakfın hayrî niteliği kalmadığına karar vererek yönetim kurulunu feshetmiş ve yönetimini devralmıştır. Mazbut vakıf adına hareket eden VGM, 1936 Beyannamesi'ne göre bu vakfa ait olduğu gerekçesiyle, binayı Patrikhane mülkiyetinde gösteren tapu tescil kaydının iptali için 1999 yılında dava açmış ve bu dava 2002 yılında VGM lehine sonuçlanmıştır. Mahkemenin bu kararında dayandığı gerekçelerden biri ise, Patrikhane'nin uluslararası çapta tarihi değeri olan bu binayı bakımsız bıraktığı olmuştur. Oysa boşaltıldığı 1964 yılından sonraki süreçte binada onarım yapılmasına izin verilmediği gibi, taşınmazın tapuda mazbut vakfı temsilen VGM adına kaydedilmesine karar verildiği 2002 yılından sonra da bu kurumun binanın korunmasına ve/veya onarım/restorasyonuna ilişkin herhangi bir girişim veya faaliyette bulunmadığı görülmüştür. Aşağıda mülkiyet hakkı kısmında ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, İHAM'ın *Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye Karşı* davasında mülkiyetinin Patrikhane'ye ait olduğunu kabul ettiği bu binanın bugün halen metruk ve kullanım dışı bir durumda bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu konudaki bir başka örnek ise, Edirnekapı Rum Karma İlkokulu binasıdır. Yukarıda belirtildiği üzere 1991'de mazbutaya alınan vakfın mülkiyetinde olan ilkokul binası 2007 yılında VGM tarafından, üçüncü bir kişiye kahvehane ve bılardo salonu olarak kullanılması amacıyla kiralanmıştır. Bir mektupla konuyu İstanbul Valiliği'nin dikkatine sunan Patrikhane, ilkokul ile aynı avluda bulunan kilisenin 200 yıllık olduğunu, bu bölgenin bir süre sonra ciddi bir turizm bölgesi haline geleceğini ve 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olacak İstanbul'da bu tarz tarihi yapıların bir an önce onarılarak amaçlarına uygun olarak

⁴⁵¹ “Büyükada'da Rum Yetimhanesi Tahliye Ettiriliyor”, **Milliyet**, 15 Nisan 1964, s. 1.

kullanılması gerektiği halde, idarenin bu tasarrufunun hem gereksiz olduğunu, hem de hakkaniyete ve hukuka aykırı bir nitelik arz ettiğini belirtmiştir⁴⁵².

Bu konudaki eleştirilerden sonuncusu, 2672 sayılı yasanın 10. maddesinin azınlık vakıfları lehine hemen hiç uygulanmamasıdır. Gerçekten de, tahsis edildikleri amaç açısından bir süre sonra yararsız hale gelen hayrat vakıfların, idare meclisinin teklifi ve Bakanlar Kurulu kararı ile mümkün mertebe aynı amacı güden bir başka hayrat vakfa tahsis edilmesini, diğer bir ifadeyle işler olmayan bir vakfin, amacı aynı olan bir başka vakfa devredilmesini öngören bu hüküm, azınlık vakıfları açısından da uygulanabilir nitelikte olduğu halde yaşama geçirilmemiş; bu vakıflar hakkında yalnızca mazbutluk kararı verilmiştir.

Mazbut vakıf uygulamasından en fazla etkilenen azınlığın Ortodoks-Rum azınlık olduğu ifade edilmektedir. Patrikhane yetkililerine göre 2007 sonuna dek, Ortodoks-Rum azınlığa ait 24 vakıf mazbutaya alınmış; bunlara ait yaklaşık 990 taşınmazın yönetimi de VGM'ye geçmiştir⁴⁵³. Genel bir değerlendirme yapılırsa; kağıt üzerinde resmi varlığını sürdürse de, tekrar yönetici seçimi ve ataması yapılmadığı ve böylece vakfin faaliyetlerinin tekrar sürdürülmesinin olanaksız hale geldiği göz önünde bulundurulduğunda, fiili olarak mazbut vakıfların varlıklarının sona ermesi ve doğrudan devlet kontrolüne geçmesi anlamına gelen bu uygulamanın, azınlık vakıflarının özerkliğini ciddi anlamda zedelediği ve örgütlenme özgürlüğüne yönelik önemli bir kısıtlama teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim Türkiye hakkındaki bazı insan hakları raporlarında da bu uygulamaya ilişkin kanı bu yöndedir⁴⁵⁴. Bu bağlamda mazbut vakıf uygulamasının, Lozan Barış Antlaşması'nın, azınlıkların yardım, dinsel ya da sosyal kurumlarını yönetme ve denetleme konusunda eşit hakka

⁴⁵² Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁵³ Kurban ve Hatemi, **a.y.**; ayrıca bkz. ss. 39-40.

⁴⁵⁴ ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı insan hakları raporlarının birçoğunda, belli bir bölgedeki gayrimüslim cemaatin sayısının önemli ölçüde düşmesine bağlı olarak kullanılmaz hale gelen malların VGM'nin doğrudan yönetimine geçmesiyle mülkiyetin kaybedildiğine ve ayrıca belli bir bölgedeki azınlık mensuplarının sayısı, yönetim kurulu üyelerinin seçimi için gerekli seviyenin altına düştüğünde, VGM'nin azınlık vakıflarının yönetimini devraldığina vurgu yapılmaktadır. Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 1999 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2004 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2005 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2006 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2007 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2008 İnsan Hakları Raporu. AB İlerleme Raporlarında ise, azınlık vakıflarının mazbutaya alınması uygulamasının, vakıfların özerkliğini önemli ölçüde zedelediği belirtilmektedir. Türkiye 2003 Düzenli Raporu, p. 35; Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 43; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 30.

sahip olduklarını belirten 40. maddesine ve Türkiye'nin azınlıkların ibadethaneleri ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu sağlama ve azınlık vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterme yükümlülüğü bulunduğunu hükme bağlayan 42/3. maddesine aykırı olduğu ifade edilebilir.

Son olarak, Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının dernekler biçiminde örgütlenme konusunda da bazı sıkıntılarla karşılaştığı söylenebilir. Azınlık mensuplarının dernekler kurması ve üye olması konusunda önemli bir sınırlama/kısıtlama getirmeyen, 1909 yılında çıkarılmış olan Cemiyetler Kanunu, ufak bazı değişikliklerle (örneğin 1923 yılında dernek üyelerinin bir cinayetten suçlu veya medeni haklardan yoksun bulunmaması şartı getirilmiştir), cumhuriyet döneminde de geçerliliğini sürdürmüştür. Ancak, 28 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile bir yandan derneklerin izin alınarak kurulması zorunluluğu getirilirken, diğer yandan da 9/C maddesi ile aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan bir dernek kurulması yasaklanmış; ayrıca geçici madde ile bu yasanın yayınlanmasından önce kurulmuş bulunan dernek ve kurumların bir yıl içinde durumlarını yeni yasa hükümlerine uydurmak zorunda oldukları hükme bağlanmıştır. Ayrıca dernek kurulmasını yine izne bağlayan ve 5. maddesi ile din ve ırk farklılığına dayalı ve bunları temel alarak azınlık yaratmak amacıyla dernek kurulamayacağı hükmünü getiren, 6 Ekim 1983 tarihinde çıkarılan 2908 sayılı Dernekler Kanununda da benzer kısıtlamalar yer almıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan en önemli sorunun, azınlığın adını taşıyan veya doğrudan azınlığa yönelik amaçlarla dernek kurulmasına izin verilmemesi olduğu ve azınlığın örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı nitelikte olan bu uygulamanın, Lozan Barış Antlaşması'nın 40. maddesine aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Ancak bu konudaki sorunların, 23 Ekim 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile büyük ölçüde çözüme kavuşturulduğunu belirtmek gerekir. Bu yasa ile dernek kurma konusunda önceden izin alınması zorunluluğu kaldırılmış; 30/b maddesi ile yalnızca, anayasa ve yasalarla açıkça yasaklanan amaçlar için veya konusu suç teşkil eden fiilleri gerçekleştirmek amacıyla dernek kurulması yasaklanmış ve böylece azınlıkların, kültürlerini geliştirmek amacıyla ve azınlık adı taşıyan dernekler kurmaları mümkün hale gelmiştir. Öte yandan Ortodoks-Rum azınlık mensuplarının dernekler biçiminde örgütlenme konusundaki “negatif hak”larına herhangi bir müdahalede

bulunulmadığını; azınlık mensuplarının, üyelik koşullarını yerine getirdikleri ve ilgili dernekçe kabul edildikleri takdirde, kurulmuş olan derneklere üye olmalarının ve diğer vatandaşlarla veya azınlık mensuplarıyla dernekler kurmalarının engellenmediğini söylemek mümkündür. Gerçekten de derneklere ilişkin yasalardaki bu kısıtlayıcı hükümlere rağmen, Ortodoks-Rum azınlık mensupları, doğrudan bir biçimde azınlığa yönelik amaçlarla olmasa da, azınlığın sosyal dayanışmasının güçlendirilmesi ve kültürel gelişiminin sağlanmasına yönelik çok sayıda dernek kurmuşlardır. Hem diğer yurttaşlarla birlikte, hem de üyeleri sadece azınlık mensuplarından oluşacak biçimde ve çeşitli amaçlarla (kültür, sosyal dayanışma, spor, yardım, okul ve mezun dernekleri gibi) kurulan ve azınlığın adına yer vermemekle birlikte genellikle bulunduğu semtin veya köyün adını taşıyan bu dernekler, yasalara ve amaçlarına uygun olarak sosyal, hayrî, kültürel ve sportif etkinliklerini serbestçe gerçekleştirmişler; amaçlarını ve faaliyetlerini sürdürebilmek için gelir temin etmek amacıyla sık sık parti ve balo gibi sosyal organizasyonlar düzenlemişlerdir. Bu derneklerin kendilerine veya etkinliklerine yönelik ayrımcı ve/veya baskıcı bir uygulama veya engelleme sözkonusu olmamış; iki istisna dışında⁴⁵⁵ hiçbir dernek resmi makamlarca kapatılmamıştır. Ancak, azınlık

⁴⁵⁵ Bunlardan ilki, İstanbul Rum Edebiyat Cemiyetidir (*Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinoupoleos*). 1861 yılında Osmanlı Rumları arasında eğitimi yaygınlaştırarak kimliklerini kaybetmelerini engellemek, Yunan ulusal kimliğinin Rum nüfus arasında yaygınlaşmasını sağlamak, misyonerlikle mücadele edebilmek ve esas olarak Rum okullarının eğitim kalitesini yükseltmek amacıyla kurulan bu dernek, ilk zamanlarda Patrikhane'nin tarihten gelen eğitim işlevini elinden almaya başlaması nedeniyle bu kurumla bir çatışma yaşamışsa da, kısa sürede imparatorluk içindeki Rumların en önemli ve güçlü kültür kurumu haline gelmiş ve adeta "Türkiye'deki Helenlerin Maarif Nezareti" gibi faaliyet göstermeye başlamıştır. Gerek faaliyetleri, gerekse siyasal görüşü açısından *Megali İdea* yanlısı bir çizgide yer almakla birlikte siyaset dışı tavrını koruyan dernek, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu tavrını açık bir biçimde değiştirmiş ve Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'nda dikkate alınmak üzere, şu tezleri içeren bir bildiri yayınlamıştır: "1- Küçük Asya Rumları beş yüzyıldır esaret altındadırlar ve şimdi haklı özgürlük taleplerine destek beklemektedirler. 2- Rumlar, Osmanlı sınırları içindeki en eğitimli kesimdir. Halen Osmanlı kayıtlarına göre, İstanbul ve çevresinde, Türklerin 118 okulunda 14.725 öğrenci varken, Rumların 297 okulunda 27.150 öğrenci mevcuttur. 3- İstanbul'da Türklerin çoğunluk olduğu söylenir ancak bu doğru değildir. Bir milyon nüfusunun 300 bini Rum, 400 bini Müslüman'a da, bu rakamı 1912 istatistiklerine göre şöyle değerlendirmek gerekir: Geneli Türk olan 47.071 devlet görevlisi vardır. Bunların aileleri beşer kişi olarak düşünülürse, 235 bin civarında bir sayıya ulaşılacaktır ki, onların kaderi hükümetin kaderine bağlıdır. Hükümetin yer değiştirmesi halinde Rumların tartışmasız çoğunluk olacakları aşıkardır. 4- Rumların peşinde koştukları ideali gerçekleştirmelerine, böylece anavatanla birleşmelerine yardımcı olunuz". Kurtuluş Savaşı yıllarında da *Megali İdea* yanlısı çizgisini sürdüren ve bu yönde bazı davranışlarda bulunan derneğin bu tavrı Türk ulusçu seçkinlerinin tepkisine yol açmış ve dernek, 1925 yılında Cemiyetler Kanununa aykırı faaliyet gösterdiği gerekçesiyle mahkeme kararıyla kapatılarak, taşınır ve taşınmaz mallarına el konmuştur. (Bu konuda bkz. Macar, **a.g.e.**, ss. 56, 66-67; Alexandris, **a.g.e.**, p. 132; Güven, **a.g.e.**, s. 92). Hakkında kapatma kararı verilen diğer dernek ise İstanbul Yunan

mensupları tarafından ne zaman ve kaç tane dernek kurulduğunu saptamanın, bu dernekler tarafından hangi zamanlarda ne tür faaliyetlerin gerçekleştirildiğini belirlemenin ve bu konuda net verilere ulaşmanın oldukça güç olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, gazeteci Selahattin Galip tarafından Batı Trakya’da çıkan Azınlık Postası gazetesinde 9 Haziran 1972 tarihinde yayınlanan bir yazıda Türkiye’deki Ortodoks-Rum azınlığın 92 derneğin faaliyetinde bulunduğu bahsedilmesinin ve bunların isimlerinin liste halinde verilmesinin, bu konuda yol gösterici bir nitelikte olduğu ve yaklaşık bir fikir edinmemizi mümkün kıldığı söylenebilir⁴⁵⁶. Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı ile Türkiye Ortodoks-Rum azınlığı arasında bir “karşılaştırma” yapma amacı güttüğü için bu rakama ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir de; Ortodoks-Rum azınlığın çoğunluğunun kentli bir nüfus olduğu ve bu nedenle dernek tipi örgütlenmelere üye olma/faaliyet göstermeye yönelik eğiliminin nispeten yüksek olduğu ve Türkiye’deki azınlığın o sıradaki nüfusu

Birliği (*Elliniki Enosis Konstantinoupoliton*) olmuştur. Çoğunluğunu 1930 Anlaşması çerçevesinde Türkiye’de ikamet eden Yunan uyrukluların oluşturduğu Rumlar tarafından muhtaç Rumlara yardım amacıyla Aralık 1933’te kurulan bu dernek, yemek ve balolar düzenlemiş; ayrıca birçok saygın Yunanlıyı konferans vermek üzere Türkiye’ye davet etmiştir. Kapatılmadan önce yaklaşık 2600 üyesi bulunan dernek hakkında, 20 Nisan 1957 tarihinde mahkeme kararıyla Türkiye aleyhinde faaliyette bulunduğu gerekçesiyle ihtiyati kapatma kararı verilmiş ve faaliyetleri askıya alınmıştır. Bu süreçte hem dernek, hem de derneğin bazı üyeleri hakkında soruşturma başlatılmış ve bu konuda basına yayın yasağı getirilmiş; dernek genel sekreteri Lambros Gulakis’in Ankara’daki evinde yapılan aramada casusluk yaptığına ilişkin belgeler ele geçirilmiş ve nitekim Gulakis 6 Haziran 1957’de Yunan askeri ataşesine askeri bilgiler vererek casusluk yapmak suçundan 12 yıl hapse mahkum edilmiştir. İstanbul 1. Sulh Ceza Mahkemesi 14 Nisan 1958 tarihinde, derneğin bazı üyelerinin Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesi için çalıştıkları, bu amaçla para topladıkları ve hatta bu paraları Türkiye’den Kıbrıs’a kaçırdıklarının, yapılan soruşturma sonucunda ortaya çıktığını belirterek Türkiye aleyhinde faaliyette bulunduğu gerekçesiyle derneğin feshedilmesine ve mal varlığına el konmasına karar vermiş; ayrıca Türkiye hakkında zararlı faaliyetlerde bulunmak, yurtdışında Türkiye aleyhine çalışan cemiyetlerle işbirliği yapmak ve Yunan ırkçılığını devam ettirmek suçlamalarıyla yargılanan 23 dernek üyesini de üçer lira para cezasına çarptırmıştır. Azınlıkların karşılıklı sorunlarına çözüm üretmek üzere Türk ve Yunan diplomatları Zeki Kuneralp ve Dimitri Bitsios arasında Mayıs-Ağustos 1959 tarihlerinde sürdürülen görüşmelere bu derneğin de konu olduğu görülmüştür. Görüşmelerde İstanbul Yunan Birliği Derneği’nden ve derneğin mallarına el konmasından bahseden Bitsios, birliğin faaliyetlerine tekrar izin verilmesini ve mallarının da iade edilmesini talep etmiş; Kuneralp ise birliğin bir yargı kararı ile kapatıldığını ve bunun idari bir kararla değiştirilemeyeceğini, bu nedenle derneğin yeniden açılmasına izin verilmesinin Türk yasaları çerçevesinde mümkün olmadığını, ancak Rumların, amacı, feshedilen derneğin amacı ile aynı olan fakat başka bir isimle yeni bir dernek kurulmasının mümkün olduğunu belirtmiştir (Bu konuda bkz. Akgönül, *a.g.e.*, ss. 229, 235-236; Alexandris, *a.g.e.*, pp. 272-273; Zeki Kuneralp, *İkili Rapor – Rapport des Deux*, İstanbul, İsis Yayıncılık, 1997, ss. 52-53; *Hürriyet*, 15 Nisan 1958, ss. 1, 5). Genel olarak değerlendirildiğinde, ülke aleyhine faaliyetlerde bulundukları mahkeme kararıyla saptanan her iki derneğin de ülke güvenliği, kamu düzeni ve yasalara aykırı faaliyet gösterilmesi gibi meşru ve yasal gerekçelerle mahkeme kararıyla kapatıldığı; bu derneklerin kapatılmasında hukuka aykırı bir yön bulunmadığı ve dolayısıyla bunun örgütlenme özgürlüğüne yönelik bir müdahale teşkil etmediği söylenebilir.

⁴⁵⁶ Bu yazı için bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, ss. 29-35.

dikkate alındığında, bunun makul bir rakam olduğu değerlendirilebilir. Öte yandan bu yazının aşırı bir Yunan gazetesi ile (*Ellinikos Vorras*) bir süredir devam eden bir polemik bağlamında yazıldığı ve dolayısıyla gerçek dışı veya abartılı iddialara yer verilmesi olasılığının düşük olduğu ve Ortodoks-Rum azınlığa ait olduğu ve faaliyetini sürdürdüğü belirtilen derneklerin tek tek isimlerinin sayıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bunun gerçeğe yakın olma ihtimali yüksek gözükmemektedir. Ancak ilerleyen süreçte Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlığın nüfusunun azalmasına paralel olarak üyeleri azalmaya başlayan derneklerin varlıklarını ve faaliyetlerini sürdürmeleri güçleşmiş; bu süreçte birçok dernek, yöneticileri tarafından kapatılırken, bir kısmı da üye sayısının yasal sınırın altına düşmesi veya genel kurulun belli bir süre toplanmaması gibi nedenlerle resmi mercilerce feshedilmişlerdir. Günümüzde sayıları oldukça azalan bu derneklerin sadece birkaç tanesinin aktif bir biçimde faaliyetini sürdürdüğü ifade edilmektedir. Bunlar arasında en dikkat çekenlerden birinin, yaklaşık 200 üyesi bulunan Feriköy Derneği olduğu belirtilmektedir. Faaliyetleri önceden balo ve parti organizasyonları düzenlemek ile sınırlı olan bu dernek, son yıllarda önemli konferanslar ve toplantılar düzenlemiştir. Akgönül, bundan başka, üyeleri daha çok Ortodoks-Rum azınlık mensuplarından oluşan, ancak aktif üye sayısı çok olmadığı için faaliyetleri sınırlı kalan birkaç dernek (örneğin Yeniköy Derneği) daha bulunduğunu belirtmektedir⁴⁵⁷.

3.3.3. MÜLKİYET HAKKI

En başta gelen kişisel/ekonomik haklardan biri olan ve azınlık hakları açısından da negatif haklar kategorisinde yer alan mülkiyet hakkı, Türkiye'de anayasanın 35. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bu madde ile herkesin mülkiyet ve miras hakkına sahip olduğu; bu hakların ancak kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlanabileceği ve mülkiyet hakkının kullanılmasının toplum yararına aykırı olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Anayasanın kamulaştırmaya ilişkin 46. maddesinde ise, devlet ve kamu tüzel kişilerinin, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kamu yararının gerektirdiği hallerde, kanunla

⁴⁵⁷ Akgönül, *a.g.e.*, ss. 379-380.

gösterilen esas ve usullere göre ve gerçek karşılığını peşin ödemek şartıyla kamulaştırmaya yetkili olduğu ifade edilmiş; kamulaştırma bedeli ile kesin hükme bağlanan artırım bedelinin nakden ve peşin olarak ödeneceği, ancak tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskan projelerinin gerçekleştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedellerinin ödenme şeklinin kanunla gösterileceği ve bu durumda taksitlendirme yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca anayasanın, herkesin, dil, ırk, cinsiyet, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşit olduğu hükmünü getiren 10. maddesi ile de mülkiyet hakkına ilişkin bu düzenlemeler azınlık mensupları açısından da eşit ölçüde geçerli kılınmıştır. Yine Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının mülkiyet hakkının, daha önce de belirtildiği üzere, Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin 16/3. maddesi ile de güçlendirildiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının en somut biçimde ortaya çıktığı ve etkilerinin en fazla hissedildiği alanlardan biri, mülkiyet alanındaki uygulamalar olmuştur. Azınlıkların hem sahip oldukları servetleri azaltarak, hem de çalışma ve gelir elde etme imkan ve koşullarını güçleştirerek ekonomik ve fiili anlamda yaşam olanaklarını kısıtlamaya ve tam ve eşit yurttaşlar olarak kabul edilmediklerini ve bu nedenle farklı bir muamele ile karşılaştıklarını hissettirerek göçü tercih etmelerini sağlamaya yönelik bu uygulamalar, başta Ortodoks-Rum azınlık olmak üzere tüm azınlıkları doğrudan etkilemiş ve azınlığın göç etmesindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bununla birlikte, mülkiyete ilişkin uygulamaların 1923'ten itibaren süreklilik arz etmesine ve azınlığın önde gelen sorunlarından birini oluşturmasına rağmen, bu konuda yaşanan sıkıntıların azınlık tarafından yoğun bir biçimde şikayet konusu yapılmadığını söylemek mümkündür. Bunun bir nedeni, bu uygulamaların bazılarının dönemsel, geçici ve bireysel önlemler biçiminde gündeme gelmesi ve bunun sonucunda azınlığın genelinin bu uygulamalardan derin bir biçimde etkilenmemesi ise; diğer bir nedeninin de, azınlık mensuplarının malvarlıklarının azalmasında büyük etkisi olan Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül Olayları gibi ani ve "büyük olayların" ve devletin ve çoğunluk toplumunun bu konudaki tavrının, azınlıkta şok etkisi yaratması ve derin bir kaygı, travma ve güvensizliğe yol açması, azınlığın durumun düzeltilebileceğine

yönelik umutlarını zayıflatması ve sonuç alınamayacağı düşüncesiyle buna ilişkin taleplerin dile getirilmesi konusunda isteksizliğe yol açması olduğu söylenebilir. Öte yandan 1970’li yıllardan itibaren Ortodoks-Rum azınlığın göç sürecinin hızlanmasına ve nüfusunun azalmasına paralel olarak mülkiyet konusunda bireysel düzeyde karşılaşılan sıkıntıların önemli ölçüde azalma kaydettiği; ancak bu konudaki uygulamaların azınlık vakıflarının mülklerine yönelmesi ile birlikte, mülkiyet konusundaki sıkıntıların azınlığın en önemli sorunlarından biri olarak algılanmaya ve sık sık dile getirilmeye başladığı görülmektedir. Bu noktada Türkiye’nin mülkiyet alanındaki uygulamalarının, azınlıklara yönelik politikalarının genel bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmelidir. Ayrıca Türkiye’nin mülkiyet konusundaki uygulamalarının Türk-Yunan ilişkilerinin gelişiminden nispi olarak etkilenmekle birlikte tam anlamıyla buna paralel bir seyir izlemediğini de söylemek mümkündür.

Bu alanda ortaya çıkan sorunlardan ilki, bazı dönemlerde Ortodoks-Rum azınlık mensuplarının taşınmaz malları üzerindeki tasarruf haklarının engellenmesi ve/veya kısıtlanması olmuştur. Bunun ilk örneğini, etabli sorunu çerçevesinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin bir sonucu olarak, 1925 yılı başlarında Yunanistan’ın Batı Trakya’da Müslüman-Türk azınlığın taşınmazlara el koyarak mübadilleri yerleştirmesine karşılık, İstanbul’da mübadil ve gayrimübadil Rumlara ait mallara el konması oluşturmaktadır. Esas itibarıyla, ilk olarak hukuka aykırı bir davranışta bulunan Yunanistan’ın geri adım atmasını sağlamak üzere bu uygulamaya girişen Türkiye, kısa bir süre sonra Yunan hükümetinin el konan malları geri vermeye ve geri verilemeyenleri de satın almaya başlaması üzerine, el koyduğu sözkonusu taşınmazları sahiplerine iade etmiştir⁴⁵⁸. Aynı zamanda azınlıkların ikili ilişkilerde bir koz olarak algılandığını gösteren ve olumsuz karşılıklılığı ortaya koyan bu uygulama, azınlığın malları üzerindeki tasarruf haklarını geçici bir süre de olsa engellemiş ve dolayısıyla ayrımcı ve mülkiyet hakkını kısıtlayıcı bir nitelikte olmuştur. Sonuç olarak, her iki ülke açısından da bu uygulamanın, mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına ve mallarını başkalarına geçirmelerine hiçbir engel çıkarılmayacağını hükme bağlayan Türk ve Rum Nüfus

⁴⁵⁸ Fırat, “1923-1939...”, s. 339.

Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin 16/3 maddesine ve Lozan Barış Antlaşması'nın 38. ve 39. maddelerine aykırı olduğu söylenebilir. Öte yandan bazı dönemlerde Türkiye Ortodoks-Rum azınlık mensuplarının kimi mülkiyet haklarından yararlanmasının, alınması bazen uzun zaman sürebilen ve çok miktarda ve karmaşık bürokratik işlemler gerektiren bir izne bağlandığı görülmüştür. Örneğin CHP İstanbul örgütü tarafından 1948 yılında hazırlanan ve Ortodoks-Rum azınlığın sorunlarını konu alan bir raporda, emlak alım satımlarında azınlık mensuplarının da diğer vatandaşlarla aynı muameleyi görmeleri ve Emval-i Metruke hükümlerine tabi tutulmamaları talebinin dile getirilmesi, bu konuda özel bir prosedürün uygulanmakta olduğunu ve bunun da bazı sıkıntılara yol açtığını göstermektedir⁴⁵⁹. Ayrıca 6-7 Eylül Olayları'ndan sonra da azınlık mensuplarının taşınmazlarını satmaları izne bağlanmış ve hükümet, bu şekilde Rum azınlığın kitlesel biçimde göç etmesini ve sahip oldukları serveti yurtdışına çıkarmalarını idari önlemlerle engellemeye çalışmıştır⁴⁶⁰. Öte yandan 1964 yılında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın feshedilmesi sonucunda yalnızca sınırdışı edilen Yunan uyruklu Rumlar için geçerli olan, tapuda alım satım işlemlerinin durdurulması, banka hesaplarının dondurulması ve taşınmazların ihtiyati haciz altına alınması gibi bazı önlemlerin, çok nadir olmakla birlikte, bazı TC vatandaşı Rumlara yönelik olarak da uygulandığı görülmüştür. Ayrıca yine bu dönemde azınlık mensuplarının taşınmaz mallarını satmaları da Ankara'dan izin almaları koşuluna bağlanmıştır⁴⁶¹. Benzer bir uygulama 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında da sözkonusu olmuş; taşınmaz alım satımı yapmak isteyen Ortodoks-Rum azınlık mensuplarının Tapu ve Kadastro Dairesi'nden bir izin belgesi almaları zorunluluğu getirilmiştir⁴⁶². Diğer yurttaşların tabi olmadığı bu izin prosedürünün, yalnızca Ortodoks-Rum azınlık

⁴⁵⁹ Nitekim Maliye Bakanlığı da buna verdiği yanıtta, bu konuda bir izin prosedürü izlenmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekmektedir. Bakanlık, mübadeleye ilişkin 1930 tarihli Ankara Anlaşması öncesinde sahip olunan bu malların Karma Mübadele Komisyonunca hazırlanan devir cetvellerinde yer alıp almadığının kontrolünün gerektiğini; ancak bu kontrolün bu cetvellerin sağlıksızlığı nedeniyle uzadığını; Komisyonun 1934 yılında almış olduğu 109 sayılı karar uyarınca bir yıl içinde başvuru yapılması gerektiği halde başvuruda bulunmayanların yol açtığı sıkışıklığın ayrıca sorunlara ve gecikmelere yol açtığını; bunun dışında hiçbir Türk vatandaşına ayrı işlem uygulanmadığını belirtmiştir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, ss. 180-181.

⁴⁶⁰ Güven, **a.g.e.**, s. 145.

⁴⁶¹ Bu konuda bkz. Akar ve Demir, **a.g.e.**, s. 100.

⁴⁶² Sözkonusu belgenin alınmasının, birçok başvuru ve işlemi gerektirdiği ve bazen bir yıldan fazla sürdüğü belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Akgönül, **a.g.e.**, s. 318.

mensuplarına yönelik olarak uygulanması, bu kesim aleyhine ayrımcılık yaratırken, mülkiyet haklarından yararlanılması önünde de bir kısıtlama oluşturmuştur. Özellikle Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleştiği kriz dönemlerinde uygulamaya konan, kısa dönemlerde geçerli olan ve uzun bir süredir uygulanmayan bu önlemlerin, başta, herkesin ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşit olduğunu ve devlet organları ile idare makamlarının bütün işlemlerinde yasa önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorunda olduğunu hükme bağlayan Anayasanın 10. maddesi olmak üzere, Türkiye'nin eşitliğe ve ayrımcılığın önlenmesine ilişkin diğer ulusal düzenlemeleri yanında, Lozan Barış Antlaşması'nın 38. ve 39. maddeleri başta olmak üzere bu konudaki uluslararası yükümlülüklerine aykırı olduğu söylenebilir.

Bu alandaki bir başka sorunun, Varlık Vergisi'nin uygulanması konusunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu noktada öncelikle, vergi matrah ve miktarını tespit etme konusunda objektif, ayrıntılı ve net kriterler getirilmemesi ve vergiyi çeşitli karine ve kanaatlerine göre belirleyecek olan komisyonlara neredeyse sınırsız bir takdir yetkisi tanınması, belli bir vergi oranının öngörülmemesi ve konulan vergiye adli ve idari itiraz yollarının kapalı olması gibi vergi hukuku ve ilkeleri bakımından önemli sorunları bulunmakla birlikte, yasa metninin azınlıklar aleyhine ayrımcı bir hüküm içermediği ve Varlık Vergisi'nin, yasa ile konmuş bir "vergi" olması nedeniyle mülkiyet hakkına doğrudan aykırı bir nitelik arz etmediği belirtilmelidir. Bununla birlikte, toplam Varlık Vergisi tahakkukunun %68'inin gerçekleştiği İstanbul'da vergi yükümlülerinin %87'sini oluşturan gayrimüslimlerin İstanbul'daki toplam tahakkukun %83'ünü ödemekle yükümlü olması; aynı sektörde faaliyet gösteren ve tahmini sermayeleri birbirine yakın olan Müslüman ve gayrimüslim tüccarlara konulan vergi miktarlarında büyük eşitsizlikler bulunması; Müslüman ücretliler ve seyyar satıcılar vergiden muaf tutulurken, bu grupta yer alan gayrimüslimlere verginin uygulanması ve çalışma kamplarında zorunlu çalışmaya ilişkin hükümlerin yalnızca gayrimüslim mükellefler için uygulanması olgularından da görüldüğü üzere, esas ayrımcılık uygulama aşamasında ortaya çıkmış ve azınlık

mensuplarına çoğu kez ödeme güçlerinin üzerinde⁴⁶³, bazı durumlarda ise tüm servetlerinden fazla tutarda vergi tahakkuk ettirilmiştir⁴⁶⁴. Bu durumda verginin ödenebilmesi için, ya gayrimüslim yurttaşların birçoğu ticari mallarını ve/veya taşınmazlarını, çoğu kez rayicinin altında bir fiyata, satmak zorunda kalmış, ya da bu mallar haczedilerek satılmış; sonuç olarak azınlıkların malvarlıklarında önemli bir azalma meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu verginin, savaş zamanında elde edilen olağanüstü kazançların vergilendirilmesinden öte, önemli bir servet transferi aracı haline geldiğini; ayrıca verginin özellikle azınlıkları hedef alacak şekilde, ayrımcı bir biçimde uygulanmasının da, gayrimüslim azınlık mensuplarının mülkiyet haklarının dolaylı bir biçimde ihlali anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Öte yandan, Varlık Vergisi yükümlülerinin ikametgahlarında ve kendilerine ve eşlerine veya kendileriyle birlikte oturan alt ve üst hısımları (usul ve fûruu) ile kardeşlerine ait dükkan, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde bulunan bütün taşınır mallarla tapuda bunlardan herhangi biri adına kayıtlı olan taşınmaz malların, bu verginin teminatını oluşturduğunu ve dolayısıyla haczedilerek satılabileceğini öngören 4305 sayılı Varlık Vergisi Yasası'nın 14. maddesinin, vergi ile doğrudan ilgisi olmayan kişilerin de vergi borcundan sorumlu tutulması sonucunu doğurduğundan, genel anlamda mülkiyet hakkının ihlaline yol açabilecek nitelikte bir hüküm olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla Varlık Vergisinin ağırlıklı olarak azınlıklara yönelik uygulanmasından ve çoğu kez de bu kesime ödeme güçlerinin üzerinde bir miktarda vergi tahakkuk ettirildiğinden hareketle, bu madde ile öngörülen uygulamadan da azınlık mensuplarının daha fazla etkilendiği söylenebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Varlık Vergisi'nin tüm azınlıkları

⁴⁶³ Ticari şirketlerin ödemesi gereken vergi miktarının nominal sermayelerinin 4 ila 7 katını bulduğunu, taşınmaz sahiplerine tahakkuk ettirilen vergilerin de tapu sicilinde kayıtlı olan değerleri aştığını ifade eden Güven, ücretliler konusunda da Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde çalışan 100 lira maaşlı bir Ermeni kadına 750 TL, 28 lira maaşlı bir Rum kadına ise 500 TL Varlık Vergisi konduğu halde 28 lira maaşlı üç Müslüman kadının vergiden muaf tutulduğunu örnek olarak göstermektedir. Bkz. Güven, **a.g.e.**, ss. 112-113.

⁴⁶⁴ Ökte, 10.649 gayrimüslimin tahakkuk eden verginin fazla olduğu iddiasıyla başvuruda bulunduğunu belirtmektedir. Ökte, **a.g.e.**, s. 229. Akar ise yaklaşık 6000 kişinin ödemeleri gereken verginin malvarlıklarının ve servetlerinin çok üzerinde olduğu gerekçesiyle dilekçe verdiğini; ancak bu başvuruların hiçbirinin kabul edilmediğini ve hemen tahsilata başlandığını ifade etmektedir. Rıdvan Akar, "Tek Parti Dönemi: Varlık Vergisi'nin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Boyutları", **Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay. Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 33.

hemen hemen aynı düzeyde etkilemekle birlikte, azınlıklar içerisinde en fazla nüfusa sahip olan Ortodoks-Rum azınlığın bunun etkilerini daha yaygın bir biçimde hissettiği ve verginin özellikle azınlıklara yönelik ayrımcı bir biçimde uygulanmasının, azınlıkların vergiyi ödeyebilmek ve çalışma kamplarına gönderilmemek için malvarlıklarını zorunlu olarak elden çıkarmaları sonucunu doğurduğundan, mülkiyet hakkına yönelik dolaylı bir ihlal oluşturduğu ve Lozan Barış Antlaşması'nın 38. ve 39. maddelerine aykırı bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir.

Öte yandan 6-7 Eylül 1955 Olaylarının da Türkiye Ortodoks-Rum azınlığın mülkiyet haklarına yönelik önemli bir ihlal niteliğinde olduğu söylenebilir. Bir yandan EOKA'nın Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet eylemlerine girişmesinin bir sonucu olarak Türk kamuoyunda Kıbrıs konusundaki duyarlılığın ve Kıbrıslı Rumlara yönelik tepki ve öfkenin arttığı, diğer yandan da bunun basın tarafından canlı tutulduğu ve Kıbrıslı Rumlarla Türkiye'deki Rumlar arasındaki etnik/dinsel bağın sürekli olarak vurgulandığı bir ortamda, 6 Eylül günü Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atıldığı haberinin yayılmasından sonra başlayan ve 7 Eylül günü sabaha karşı kontrol altına alınan bu olaylarda resmi rakamlara göre, çoğunluğu Rumlara ait olmak üzere, 4475 dükkan ve çeşitli işyeri⁴⁶⁵, 1004 ev, 26 okul, 5 dernek binası ve toplamda 93 dinsel yapı⁴⁶⁶ hasar görmüş; olaylardan sonra kurulan "Mağdurlara Yardım Komitesi"ne yapılan başvurulara göre, bu hasarın maddi değeri yaklaşık 70 milyon lira olmuştur. Mülkiyet hakkının, devlete, kişilerin sahip oldukları malları üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilmelerini sağlama ve kamu yararı ve diğer zorunlu nedenler dışında buna müdahalede bulunmama yükümlülüğü yanında, diğer kişilerin bu hakka yönelik tecavüzlerini önleme yükümü getiren bir hak olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hükümetin, özellikle Ortodoks-Rum azınlığın mülklerine yönelik geniş çaplı bir tahrip, talan ve yağma hareketi biçimini alan bu olaylarda sözkonusu yükümlülüğünü ciddi biçimde ihmal ettiği söylenebilir. Bu noktada, öncelikle, olayların doğrudan hükümet tarafından planlanıp yönlendirildiğini söylemek güçse de, daha önce de değinildiği üzere, olayların

⁴⁶⁵ Bunların dökümü şu şekildedir: 4214 dükkan ve mağaza; 91 lokanta ve gazino; 26 eczane; 23 depo; 21 fabrika; 19 pastane; 18 fırın; 14 imalathane; 11 muayenehane; 10 otel ve pansiyon; 9 matbaa; ikişer adet olmak üzere laboratuvar, hamam, garaj ve sinema ile bir adet benzinci. Bu konuda bkz. Fahri Çoker Arşivi, s. 260.

⁴⁶⁶ Bunlar arasında üçü kundaklanan 35'i de ağır hasara uğrayan 73 kilise; 16 ayazma, 2 manastır ve 2 mezarlık bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Fahri Çoker Arşivi, s. 260 ve Akgönül, **a.g.e.**, ss. 206-207.

oldukça planlı ve organize bir biçimde yürütüldüğü ve yönlendirildiğine bakıldığında, bunlar için belli bir süre önceden ve gizli tutulması güç olan bazı hazırlıklar yapılması gerektiği söylenebilir. O halde, komünizmin ciddi bir tehdit olarak algılandığı ve bu bağlamda Türk istihbarat örgütlerinin gayet etkin bir biçimde faaliyet gösterdiği bu ortamda, hükümetin sözkonusu hazırlıklardan haberdar olmaması mümkün gözükmemektedir⁴⁶⁷. Ancak hükümetin, protesto gösterileri ve/veya Rum azınlığın mülklerine yönelik küçük çaplı şiddet eylemleri ile sınırlı kalacağını tahmin ettiği ve Kıbrıs konusunda Türk kamuoyunun duyarlılığını ortaya koyarak o sırada devam etmekte olan Londra Konferansı'nda, Türkiye'nin siyasi anlamda elini güçlendireceğini düşündüğü bu olayların çıkmasını engellemediği söylenebilir. Diğer taraftan güvenlik güçlerinin pasif bir tutum takındığı ve olaylara herhangi bir müdahalede bulunmadığı dikkate alındığında, hükümetin olaylar sürdüğü sırada da şiddet eylemlerinin derhal sona erdirilmesi konusunda etkili bir önlem almadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda hükümetin, kamuoyunun oldukça hassas olduğu bir ortamda, er veya geç Rum azınlığa veya mülklerine yönelik saldırılara dönüşebileceğini tahmin etmenin güç olmadığı bu olayları, gerek öncesinde, gerekse sürdüğü sırada engellememesi, diğer bir ifadeyle mülkiyet hakkını koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesi, Ortodoks-Rum azınlık mensuplarına ait birçok mülkün tahrip edilmesine ve yağmalanmasına; dolayısıyla bu kişilerin mülkiyet hakkının ihlal edilmesine yol açmıştır. Öte yandan, olayların hemen ardından hükümet, meydana gelen tüm zararın tazmin edileceğini açıklamışsa da, tespit ve beyan edilen hasarın dahi⁴⁶⁸ ancak kısmen karşılanmış olması⁴⁶⁹, hükümetin bu konudaki yükümlülüklerini de tam olarak yerine getirmediğini göstermektedir. Sonuç olarak hükümetin bu olaylar öncesi, sırası ve sonrasındaki

⁴⁶⁷ Nitekim 12 Eylül 1955 tarihinde TBMM'de bir konuşma yapan Başbakan Vekili Fuat Köprülü, hükümetin çıkacak olaylarla ilgili bilgilendirildiğini, gerekli önlemlerin de alındığını; ancak olayların hangi gün hangi saatte çıkacağı bilinmediğinden, tüm çabalara rağmen baskın gibi gelişen bu olayların engellenemediğini ifade etmiştir. Güven, **a.g.e.**, s. 32.

⁴⁶⁸ Bu noktada çeşitli nedenlerle bazı azınlık mensuplarının tazminat almak için hasar beyanında hiç bulunmamış olabileceği ve/veya bazı işyerleri ve evlerde meydana gelen hasarın düşük tespit edilmiş olabileceği hesaba katıldığında, gerçek hasar miktarının yukarıda belirtilen 70 milyon TL rakamından daha yüksek olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim bazı Yunan kaynaklarına ve Alman Başkonsolosluğu'na göre gerçek hasar 150 milyon TL civarındadır. Bununla birlikte, saldırılar sonucu oluşan ve büyük bir kısmı bildirilmeyen gerçek hasara ilişkin olarak İngiliz Başkonsolosluğunca verilen 1 milyar TL rakamı da, abartılı gözükmemektedir. Bu konuda bkz. Güven, **a.g.e.**, ss. 36-37; Akgönül, **a.g.e.**, s. 207.

⁴⁶⁹ Bu konuda bkz. Güven, **a.g.e.**, ss. 40-50; Akgönül, **a.g.e.**, ss. 207-209.

tutumunun, diğer bir ifadeyle mülkiyet hakkının üçüncü tarafların tecavüzlerinden korunması veya bunun engellenemediği durumda tazmin edilmesi yükümlülüğünü yerine getirmemesinin, Lozan Barış Antlaşması'nın, Türkiye'nin Türk halkının tümünün özgürlüklerini en geniş biçimde koruyacağı hükmünü getiren 38/1. maddesine; gayrimüslim Türk vatandaşlarının eşit siyasi ve medeni haklardan yararlanacaklarını ve din, inanç ya da mezhep farkının bu haklardan yararlanılması konusunda engel oluşturmayacağını hükme bağlayan 39/1 ve 39/3. maddelerine ve azınlık mensuplarının hem hukuksal olarak, hem de fiilen diğer Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin aynısından yararlanacaklarını belirten 40. maddesine aykırı bir nitelik arz ettiği söylenebilir.

Ortodoks-Rum azınlık mensuplarına ait bazı taşınmazların kimi dönemlerde kamulaştırmalara konu olduğu görülmüştür. İstanbul'da özellikle 1950'li yılların başından itibaren hız kazanan imar faaliyetleri çerçevesinde kamu binaları inşa edilmesi, yeni yollar ve çevre düzenlemeleri yapılması gibi amaçlarla birçok alan kamulaştırılmış; kimi durumlarda kamulaştırılan bu bölgelerde Ortodoks-Rum azınlık mensuplarına ait bazı taşınmazlar da yer almıştır. Ancak İstanbul'daki bu kamulaştırmalarda özel olarak azınlıkların taşınmazlarının hedef alındığını, diğer bir ifadeyle azınlığın sahip olduğu taşınmazları azaltmak amacıyla kamulaştırma uygulamasına gidildiğini söylemek güçtür. Nitekim kamulaştırmaların azınlık mensuplarının İstanbul'da yoğunluklu olarak yaşadıkları semtlerde yoğunlaşmaması ve kamulaştırma yapılan alanlardaki taşınmazların büyük bir bölümünün Müslüman-Türklerle ait olması, bu süreçte esas olarak imar gereklerinin göz önünde bulundurulduğunu ve ayrımcı bir yaklaşımın söz konusu olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine koşut olarak, gerek stratejik konumu, gerekse nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Ortodoks-Rum azınlık mensuplarından oluşması nedeniyle önemli görülmeye başlanan Gökçeada'da⁴⁷⁰ 1960'lı yılların başlarından itibaren Türk nüfusun arttırılmasına yönelik iskan faaliyetlerine⁴⁷¹ ve kamu yatırımlarına hız verilmesinin bir sonucu olarak geniş çaplı

⁴⁷⁰ Adanın İmroz olan eski adı, 1970 yılında çıkarılan bir kararname ile Gökçeada olarak değiştirilmiş; aynı kararname ile Rumca köy ve yer isimleri de Türkçeleştirilmiştir. Adaların günümüzdeki stratejik önemine ilişkin bir yorum için bkz. Gross, **a.g.e.**, p. 5, par. 3.

⁴⁷¹ Çeşitli tarihlerde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden köyler bütün olarak adaya yerleştirilmiştir. Bu çerçevede adaya ilk olarak 1945 yılında Karadeniz bölgesinden 45 aile yerleştirilmiş; ancak bunların

kamulaştırmalara girişildiği görülmektedir. Bu çerçevede, 1964'te Jandarma Er Eğitim Taburu ve askeri havaalanı inşaatı için 1700 dönüm; 1965'te Tarım Açık Cezaevi kurulması için 22.555 dönüm⁴⁷²; 1966 ve 1969 yıllarında da Devlet Üretme Çiftliği kurulması için 8144 ve 5450 dönüm arazi kamulaştırılmış⁴⁷³; adadaki tarım arazilerinin neredeyse tamamı, 1960'lı yıllara dek ada nüfusunun yaklaşık %90'ını oluşturan⁴⁷⁴ azınlık mensuplarına ait olduğundan, kamulaştırılan arazilerin oldukça büyük bir bölümünü de, azınlığın mülkiyetindeki topraklar oluşturmuştur⁴⁷⁵. Bu noktada, devletin egemenlik yetkilerinden kaynaklanan ve kamusal yarar ve gereksinim doğrultusunda yasal olarak gerçekleştirilen bu kamulaştırmaların adadaki azınlık mensuplarının mülkiyet haklarına yönelik bir ihlal oluşturduğunu ve uygulamanın ayrımcı bir biçimde gündeme geldiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte, önemli bir kısmı tarımla uğraşan azınlık mensuplarının topraksız kalmasına yol açan bu kamulaştırmaların, azınlığın adadan göçündeki en önemli etmenlerden biri olduğu da belirtilmelidir⁴⁷⁶. Bu bağlamda gerek uygulamaya geçirildiği zaman

büyük bir bölümü adaya uyum sağlayamayarak ayrılmışlardır. 1973 yılında sel ve toprak kayması nedeniyle arazilerini yitiren Trabzon Şahinkaya köyünden 312 kişilik 61 aile, aynı adla yeni kurulan köye yerleştirilmişlerdir. 1984'te Yeni Bademli ve Uğurlu köyleri kurulmuş; buralara, Isparta ve Milas'taki köyleri ve arazileri baraj suları altında kalan köylüler yerleştirilmiştir. 2000 yılında kurulan Şirinköy ve Eşelek köylerine ise 1989 Bulgaristan göçmenleri ve Biga'dan gelen köylüler yerleştirilmiştir. Bunların yanı sıra adaya gönüllü yerleşimci çekmek için de, çeşitli tarımsal yardımlar ve özel kredi olanakları gibi teşvikler sağlandığını belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Aysel Aziz, "Gökçeada Üzerine Toplumsal Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXVIII, S. 1-2, Mart-Haziran 1974, ss. 93-95; Alanur Cavlin Bozbeyoğlu ve Işıl Onan, "Changes in the Demographic Characteristics of Gokceada", XXIVth IUSSP International Population Conference, Salvador de Bahia, August 18-24, 2001, Çevrimiçi: http://www.iussp.org/Brasil2001/s80/OtherPosters_P01_Bozbeyoglu.pdf; Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁷² Daha sonraki yıllarda cezaevinin alanı 16.000 dönüme düşürülmüş; geri kalan topraklar adaya iskan edilen köylülere verilmiştir. Bu konuda bkz. Aziz, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁷³ Tarım Açık Cezaevi 1991 yılında, Devlet Üretme Çiftlikleri ise 1990'lı yıllarda kapatılmıştır. Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁷⁴ Güliz Beşe Erginsoy, **Adalılar İmroz'dan Gökçeada'ya**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 165.

⁴⁷⁵ Akgönül, azınlığa ait toprakların %98'inin kamulaştırıldığını belirtmektedir. Akgönül, **a.g.e.**, s. 387, dipnot 146. Nitekim Yunanistan'daki İmrozlular Komitesi'nin (*Panimbraian Committee*) verdiği rakamlar da bunu desteklemektedir: 1964 yılında Gökçeada'da Rum azınlık mensuplarının sahip olduğu 61.511.000 m² işlenebilir arazinin 35.259.289 m²'si 1964-1976 yılları arasında kamulaştırılmış; 1977 yılında azınlık mensuplarının sahip olduğu işlenebilir arazi 26.251.711 m² iken bu yıl yapılan kamulaştırmalarda 25.758.526 m² arazi kamulaştırılmıştır. 1990 yılında azınlık mensuplarının elindeki işlenebilir arazi miktarı 64.095 m²'ye düşmüştür. HRW, **Denying Human Rights...**, p. 28.

⁴⁷⁶ Azınlık mensuplarının adadan göçünü hızlandıran bir başka gelişme ise, 1964 yılında kamu sağlığı gerekçe gösterilerek adadan et ve süt ürünleri ihracının yasaklanmasıdır. Bu önlemin, adanın günlük bölgelerinde yaşayan ve "salma" usulle (hayvanların ormanda veya açık arazide, başlarında

dilimi, gerekse arazilerin miktarı ve bunların bir kısmının ilerleyen yıllarda iskan edilen kişilere dağıtıldığı ve ada dışından kişilere kiralandığı⁴⁷⁷ dikkate alındığında; bu kamulaştırmalarla adanın nüfus yapısının değiştirilmesi gibi bir amacın izlenmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir⁴⁷⁸. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu uygulamanın Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine aykırı olmamakla birlikte, azınlığın yaşam olanaklarını kısıtlaması ve adadan göçünü sağlamaya yönelik olması bakımından azınlık karşıtı bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Azınlık vakıflarının mülkiyetinde bulunan taşınmazlara ilişkin uygulamalar, Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının mülkiyet alanında karşılaştığı en önemli sorun olmuştur. Bu konudaki uygulamalar, 1960'lı yılların ortalarından itibaren azınlık vakıflarının yeni taşınmaz edinmelerine izin verilmemesi ve 1936 yılından sonra edinilmiş olan taşınmazların vakıfların mülkiyetinden alınarak eski sahiplerine iade edilmesi veya Hazine'ye devredilmesi şeklinde gündeme gelmiştir. Ayrımcı bir nitelikte olan, azınlık vakıflarının mülkiyet haklarını kısıtlayan ve ihlalinin oluşturan bu uygulamaların Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmeye başladığı bir dönemde gündeme geldiği ve yoğunluk kazandığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde iki ülke arasındaki gerginliklerin, bu uygulamaların ilk ortaya çıkışında en önemli etmenlerden biri olduğu söylenebilir. Ancak ilerleyen yıllarda ilişkilerin seyrinden nispi olarak etkilenmekle birlikte, bu uygulamaların tamamen ve doğrudan bir biçimde ikili ilişkilerle bağlantılı olduğunu söylemek güçtür. Bu noktada öncelikli olarak, gerek uzun bir zaman dilimine yayıldığı, gerekse bu konudaki önemli hukuksal kararların tarihleri (1971 ve Mayıs 1974) dikkate

yönlendiren insan bulunmaksızın serbetçe gezmeleri ve belli zamanlarda ürünlerin toplanmasına dayanan ve daha çok et hayvanları için kullanılan hayvancılık yöntemi) hayvancılık yapan azınlık mensuplarının ekonomik yaşam olanaklarına önemli bir darbe vurduğu açıktır. Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 20. Adadan göç eden azınlık mensuplarının küçük bir kısmı İstanbul'a, büyük çoğunluğu Yunanistan'a, bir kısmı ise ABD, Avustralya, Güney Afrika ve bazı Avrupa ülkelerine gitmiştir. Bu konuda bkz. Aziz, **a.g.e.**, s. Öte yandan diasporadaki adalı Rumların kendilerini diğer Rum topluluklarından farklılaştırmaları ve adalı kimliğine vurgu yapmaları dikkat çekicidir. Bu konuda bkz. Gross, **a.g.e.**, pp. 8-9, par. 27. Son dönemlerde adalı Rumların bir kısmının, daha çok turistik amaçlı olarak, yaz aylarında adalara geldiği görülmektedir. Bununla birlikte adalarda sürekli olarak ikamet eden azınlık mensubu sayısının 300 civarında (280'i Gökçeada, 20'si Bozcaada) olduğu tahmin edilmektedir. Bu konuda bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, ss. 15-16.

⁴⁷⁷ Gross, **a.g.e.**, p. 12, par. 52.

⁴⁷⁸ Diasporadaki adalı Rumlar, söz konusu kamulaştırmaların, Milli Güvenlik Kurulu'nun 27 Mart 1964 tarih ve 35 sayılı ve 28 Ocak 1975 tarih ve 206 sayılı kararları ile ortaya konmuş olan, adaların Rumsuzlaştırılmasına (*de-helenisation*) yönelik "Eritme Programı" çerçevesinde gündeme geldiğini ileri sürmektedirler. Bu konuda bkz. Gross, **a.g.e.**, p. 8, par. 25, dipnot 6.

alındığında, bu uygulamaların iki ülke arasındaki sorun ve krizlere anlık bir yanıt niteliği taşımadığı söylenebilir. Ayrıca bu uygulamaların Rum azınlık vakıfları kadar diğer azınlık vakıfları için de aynı ölçüde geçerli olması, bunların iki ülke arasındaki ilişkilere doğrudan bağlı olduğunu ve Yunanistan’a karşı avantaj elde etmek amacıyla Rum azınlık vakıflarının araçsallaştırıldığını⁴⁷⁹ söylemeyi güçleştirmektedir. Diğer taraftan 2000’li yıllarda AB uyum sürecinde yapılan bazı yasal düzenlemelerle bu konuya ilişkin sorunların çözümü konusunda önemli ilerleme kaydedilmiş olmakla birlikte, bazı sorunların varlığını sürdürdüğü belirtilmelidir.

Azınlık vakıflarına yönelik bu uygulamaların yaşama geçirilmesinde, 1936 Beyannameyi olarak bilinen, vakıfların yapmış oldukları mal bildirimleri kritik bir öneme sahip olmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere, 1912 yılında çıkarılan bir geçici yasa ile vakıfların tüzel kişiliği tanınmış ve vakıflara tasarruflarında bulunan taşınmazları tapuda kendi adlarına tescil ettirme olanağı sağlanmışsa da, çeşitli nedenlerle özellikle azınlık vakıflarının tasarrufunda bulunan birçok taşınmaz tapuya kaydettirilememiş; bu ise uygulamada bazı sorunlar yaşanmasına yol açmıştır. Ancak 1935 yılında yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nun 44. maddesi ile en az 15 yıldır vakıf olarak tasarruf edildiği çeşitli kayıtlarla anlaşılan taşınmazların vakıf kütüğüne “vakıf” olarak kaydedileceği ve ayrıca tüzel kişiliği bulunan bir vakfın tasarrufunda bulunduğu kanıtlanan taşınmazların da tapuda ilgili vakıf adına tescil edileceği hükme bağlanmış; geçici madde ile ise, tüm vakıfların mütevellilerinin ve mütevellî heyetlerinin, vakfın mahiyetini açıklayan, sahip oldukları ve/veya tasarruflarında bulunan taşınmazların tam listesini içeren ve geçmiş dönemlerin gelir ve masraf miktar ve türlerini gösteren bir beyanname düzenleyerek, 1936 Mart ayının sonuna dek VGM’ye vermeleri zorunlu tutulmuştur. Esasında rejim muhalifi olarak görülen İslamcıların vakıflar üzerindeki etkinliğini sona erdirmeye ve gelir kaynaklarını kurutmaya yönelik olan⁴⁸⁰ bu uygulama çerçevesinde azınlık vakıfları da, bazı tereddütlerle birlikte⁴⁸¹, esasen mal bildirimini niteliğinde olan formları doldurarak, tasarruflarında bulunan taşınmazların listeleriyle birlikte yasal süresi

⁴⁷⁹ Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 14; Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, ss. 100-101; Akgönül, **a.g.e.**, s. 319.

⁴⁸⁰ Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, s. 100.

⁴⁸¹ Bu konuda bkz. Reyna ve Zonana, **a.g.e.**, s. 86.

içerisinde VGM'ye teslim etmişlerdir. Yasanın geçici maddesi ile, süresinde beyanname vermeyen vakıfların tasarruflarının geçerli olmayacağı öngörüldüğünden, bu beyannamelerin verilmesi ile, bir yandan tüzel kişiliği haiz azınlık vakıfları tüzel kişilik ehliyetlerini tam anlamıyla elde ederlerken; diğer yandan da herhangi bir vakfa bağlı olmayan azınlık kurumları vakıf tüzel kişiliğine kavuşmuşlardır. Ayrıca bu beyannamelerin, azınlık vakıflarının tasarrufunda olup tapuda üzerlerine kayıtlı olmayan taşınmazları kendi adlarına tescil ettirmelerini mümkün hale getirdiğini belirtmek gerekir. Nitekim ilerleyen süreçte birçok taşınmaz, ait oldukları vakıflar adına tescil edilmiş; hatta kadastro çalışmalarında, kimi durumlarda bu listede yer alan bazı taşınmazlar Hazine adına kaydedilmiş veya bazılarının kaydı açık bırakılmışsa da, açılan davalar vakıflar lehine sonuçlanmış ve tapu tescili vakıf adına gerçekleştirilmiştir⁴⁸². Bundan sonraki süreçte azınlık vakıflarının taşınmazlar konusunda önemli bir sorunla karşılaşmadığını belirtmek gerekir. Bu çerçevede azınlık vakıfları ilk başlarda VGM'den sağlanan izinlerle, DP'nin iktidarda bulunduğu 1950'li yıllarda ise, valilik tarafından verilen ve tüzel kişilikleri bulunduğunu belirten bir belge ile herhangi bir izne gerek olmaksızın, satın alma, bağış, vasiyet ve piyango gibi yollarla taşınmaz edinebilmişler⁴⁸³ ve bunları tapuda kendi adlarına kaydettirebilmişlerdir⁴⁸⁴.

Ancak bu durum 1960'lı yılların ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır. İlk başlarda taşınmaz edinen ve tapu tescili için izin verilmesi talebiyle başvuruda bulunan azınlık vakıflarından, sözkonusu edinimin yasal olup olmadığının tespiti için vakfiyelerini talep eden VGM, bir süre sonra tüm azınlık vakıflarından ellerindeki taşınmazlara yasal olarak sahip olduklarını kanıtlamaları için vakfiyelerini ibraz etmelerini istemiştir. Ancak azınlık vakıfları bunun mümkün olmadığını, çünkü ayrı birer padişah fermanıyla kurulduklarını ve dolayısıyla vakfiyelerinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine VGM, 1936'da verilen Beyannamelerin, bu vakıfların vakfiyesi sayılacağını; bu belgelerde vakfın taşınmaz edinebileceğine ilişkin bir kayıt bulunmadığından azınlık vakıflarının herhangi bir yolla yeni taşınmaz

⁴⁸² Reyna ve Şen, **a.g.e.**, ss. 29-30.

⁴⁸³ 27 Mayıs'tan sonra bu belge geçerliliğini yitirmiş ve taşınmaz edinen azınlık vakıflarının, bunları tapuya tescil ettirebilmeleri için hem valilikten, hem de VGM'den izin almaları gerekmiştir.

⁴⁸⁴ Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 14.

edinemeyeceklerini⁴⁸⁵ ve 1936'dan sonra gerçekleşen ve dolayısıyla bu Beynamede yer almayan taşınmaz edinimlerinin de yasal olmadığını belirtmiş ve bunların tapu tescil kayıtlarının iptali için davalar açmaya başlamıştır. Bu süreçte, mahkemeler de VGM'nin talepleri doğrultusunda kararlar vermişler; vakfiyeleri bulunmayan azınlık vakıflarının 1936'da vermiş oldukları Beyannamelerin bunların vakfiyesi sayılması gerektiğine; bu belgelerde mal edinilebileceğine ilişkin açık bir kayıt bulunmadığından, vakıfların mal edinme haklarının 1936'da ibraz ettikleri taşınmazlarla sınırlı olduğuna, diğer bir deyişle bu listelerde yer alanlar dışında taşınmaz edinme ehliyetleri bulunmadığına ve bu nedenle bundan sonra gerçekleşen taşınmaz edinimlerinin yasal olmadığına karar vererek tapu kayıtlarını iptal etmişlerdir⁴⁸⁶. Mahkemelerin bu kararları doğrultusunda azınlık vakıflarının

⁴⁸⁵ Basit birer mal bildirimi niteliğinde olan bu beyannamelerin vakfiye sayılmasının ve buna dayanarak taşınmaz edinilemeyeceğinin belirtilmesinin hukuksal açıdan sorunlu bazı yönleri bulunduğu söylenebilir. Öncelikle, o dönemde geçerli olan Medeni Kanunun 75. maddesine göre bir vakfiyede, vakfın organları, vakfın amacı, bu amaca tahsis edilen mallar ve haklar ile vakfın teşkilatı, ikametgahı ve ismi yer almalıdır. Dolayısıyla bu unsurlardan herhangi birinin eksikliği, vakfiyenin hukuksal geçerliliğini tartışmalı hale getirmektedir. Oysa 1936 beyannamelerinde yalnızca idare edilen vakfın mahiyeti, gelir kaynakları ile bunların harcandığı ve tahsis edildiği yerler, geçmiş yılların gelir ve masraflarının miktar ve türleri ile mütevellilerin nasıl belirlendiğine ve görev sürelerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu durumda sözkonusu beyannamelerin vakfiye sayılabilmek için gerekli şekil şartlarını taşımadıklarından vakfiye olarak değerlendirilemeyeceği söylenebilir. Ayrıca bu beyannameler, vakfiye olarak değil, bir mal bildirimi niteliğinde hazırlanmıştır. Vakfiye olması amacıyla hazırlanmadıklarından, doğal olarak, vakfiyede bulunması gereken unsurlara da bu beyannamelerde yer verilmemiş; örneğin vakfın amacı belirtilmemiş veya ileride mal edinilebileceğine ilişkin bir kayıt da yer almamıştır. O halde bu belgelerin daha sonradan vakfiye sayılmasının, bunları hazırlayan mütevellilerin niyet ve iradelerini aşan bir tasarruf olduğu söylenebilir. Öte yandan bu azınlık tüzel kişileri, fiil ehliyetleri ile bir ölçüde sınırlı sayılabilecekleri halde, hak ehliyetleri ile sınırlı sayılmışlardır. Diğer bir ifadeyle azınlık vakıflarının vermiş oldukları bu beyannamelerde, ileride taşınmaz edinebileceklerine ilişkin bir kaydın yer almaması, bu vakıfların taşınmaz edinme ehliyetlerinin bulunmaması olarak yorumlanmıştır. Oysa o dönemde geçerli olan Medeni Kanun'un 46. maddesinde tüzel kişilerin, cins, yaş ve hısımlık gibi insana has olanlar dışında bütün haklar için hak yeteneğine sahip olduğu belirtilmektedir. Bu durumda, tüzel kişiler de taşınmaz edinebilmekte, mirasçı veya miras bırakılan olarak hak sahibi olabilmektedirler; nitekim 1950'li yıllardaki uygulama çerçevesinde vakıfların bu haklarından serbestçe yararlandıkları görülmektedir. O halde vakıf tüzel kişiliğinin bu haklarının vakfiyede bir kez daha açıklanması, malumu ilan niteliğinde olup gereksizdir. Dolayısıyla bu vakıfların taşınmaz mal edinebilmeleri için vakfiye sayılan bu belgelerde buna ilişkin bir kaydın yer almasının mutlaka gerekli görülmesi, yasa koyucunun iradesi dışına çıkmak, diğer bir ifadeyle yasaya ek yapmak anlamına gelmektedir. Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 14; Reyna ve Şen, **a.g.e.**, ss. 31-33 ve 37-39. Bu noktada ayrıca, Medeni Kanun'un 101. maddesi ile belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulması yasaklandığından, azınlık mensuplarının mevcut vakıfları lağvederek, taşınmaz edinimini olanaklı kılan bir vakfiyesi olacak biçimde, yeni bir vakıf kurmalarının da mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Oran, **Türkiye'de Azınlıklar...**, s. 101.

⁴⁸⁶ Örneğin Şişli Asliye Hukuk Mahkemesi, VGM'nin Feriköy Surp Vartans Ermeni Kilisesi Vakfı aleyhine açtığı davada 20 Kasım 1984 tarihinde verdiği 1984/342 E. ve 1984/879 K. sayılı kararda, davalı vakfın vakfiyesi bulunmadığını, 1936'da verdiği beyannamenin bu vakfın vakfiyesi yerine geçtiğini, bu beynamede dava konusu taşınmazın yer olmadığını ve Yargıtay ve Danıştay'ın

1936'dan sonra, çoğu kez bağış veya miras yoluyla edindikleri taşınmazlara bedelsiz olarak el konmaya başlanmış; bunlar önceki sahiplerine veya mirasçılara iade edilmiş; bunların hayatta olmadığı durumlarda da sözkonusu taşınmazların mülkiyeti VGM, Hazine veya Milli Emlak'a geçmiştir. Bu arada azınlık vakıfları da, bu uygulamanın Vakıflar Kanunu'na, Anayasaya ve Lozan Barış Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle ve mülkiyetlerinden çıkan taşınmazların iade edilmesi talebiyle davalar açmışlar⁴⁸⁷; ancak yerel mahkemelerin VGM'yi haklı bularak vakıfların taleplerini reddetmesi üzerine sorun Yargıtay'a taşınmıştır. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 1971 yılında verdiği bir kararla, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 5404 sayılı yasa ile değişik 1. maddesi ile azınlık vakıflarının tüzel kişiliklerine hanel gelmemek üzere bir statüye bağlandığını; tüzel kişilerin ehliyetlerinin, statüleri ile sınırlı olduğunu; aynı yasanın 44. maddesi çerçevesinde vakıf niteliği kazanan azınlıklara ait kuruluşların düzenlenmiş vakfiyeleri bulunmadığından bunların 1936 yılında verdikleri beyannamelerin vakfiye olarak kabul edilmesi zorunluluğu doğduğunu; bu vakfiyelerde mal iktisabında bulunabileceklerine ilişkin açık bir hüküm bulunmadığından azınlık tüzel kişiliklerinin gerek doğrudan doğruya, gerekse vasiyet yoluyla taşınmaz edinemeyeceklerini ifade etmiş; dava konusu işlem veya tasarruf geçersiz olduğundan bu konuda zamanaşımının da sözkonusu olmadığını belirtmiş ve bunların yanında "Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisaplarının men edildiği" gerekçesiyle yerel mahkemenin kararını onamıştır. Bu karar, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 8 Mayıs 1974 tarihinde verdiği 1971/2-820 E. ve 1974/505 sayılı karar ile de onanmıştır⁴⁸⁸. Aynı dönemde Danıştay da bu konuda benzer kararlar vermiştir⁴⁸⁹.

içtihatları gereğince azınlık vakıflarının mal edinmelerinin mümkün olmadığını belirterek, hibe yoluyla edinilen ve 1961 yılında davalı vakıf adına tapuda tescil edilen dava konusu taşınmazın tapu kaydının iptaline ve eski kaydın ihyasına karar vermiştir. Bu kararın ve Yargıtay'ın bu davada verdiği kararın metni için bkz. Reyna ve Şen, *a.g.e.*, ss. 117-119.

⁴⁸⁷ Kurban ve Hatemi, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁸⁸ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun bu kararında şu gerekçelerden hareket ettiği görülmektedir: Daha önce de değinilen 16 Şubat 1912 tarihli Muvakkat Kanunun geçici maddesi ile, Türk hayır kurumlarının namı müstear ile tasarruflarında bulunan taşınmazların tapu kayıtlarının, 6 ay içinde başvuruda bulunulması halinde, bu kurumlar adına düzeltileceği, ancak bundan sonraki iddiaların geçersiz olduğu hükme bağlanmıştır. Bu durumda "[g]örülüyor ki Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır. Çünkü; tüzel kişiler gerçek kişilere oranla daha güçlü oldukları için bunların taşınmaz mal edinmelerinin kısıtlanmamış olması halinde Devletin çeşitli tehlikelerle karşılaşacağı ve türlü sakıncalar doğabileceği açıktır. İşte bu görüşten hareket ederek 2644 sayılı Tapu Kanununun 35. maddesi ile kanunî hükümler yerinde

Yargıtay'ın azınlık vakıflarını açıkça yabancı vakıflar olarak değerlendirdiği⁴⁹⁰ ve bu konuda önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu kararları, bir yandan azınlık vakıflarının bundan sonra herhangi bir yolla (bağış, hibe, miras, satın alma, inşa etme, piyango vs.) yeni taşınmaz edinmelerini engellerken, diğer yandan da el konan taşınmazlarını geri almalarının önünü kapamıştır. Ayrıca

kalmak ve karşılıklı olmak şartıyla yabancı gerçek kişilerin Türkiye'de satınalma ve miras yolu ile taşınmaz edinmeleri mümkün kılınmış olduğu halde, tüzel kişiler bundan yoksun bırakılmışlardır". Cemaatlere ait hayrî, ilmî ve bedîî amaçlar güden kuruluşlar Vakıflar Kanununun 44. maddesi hükümlerine göre vakıf niteliği kazanmışlardır ve bunların düzenlenmiş vakfiyeleri olmadığından, yine bu madde gereğince, süresi içinde verilen beyannamelerin vakfiye olarak kabul edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Vakfiyede mal edinme için açıklık olmayan hallerde vakıflar mal edinmiyorlar ise, beyannamelerinde bağış kabul edecekleri yolunda açıklık olmayan hayır kurumları da, gerek doğrudan doğruya, gerekse vasiyet yoluyla taşınmaz iktisap edemezler. Çünkü vasiyeti kabul, yararına vasiyet yapılanı ait bir haktır ve vakfeden, vakfiyesinde izin vermedikçe, diğer bir ifadeyle vakfın vasiyet yoluyla taşınmaz edinebileceğine ilişkin açık bir hüküm bulunmadıkça, mal kabul olunamaz. Bu durumda davanın taraflarından biri olan Balıklı Rum Hastanesinin de vakfiye olarak kabul edilen 1936 beyannamesinde buna ilişkin bir kayıt bulunmadığından, vasiyet yoluyla taşınmaz edinebilmesi mümkün değildir.

⁴⁸⁹ Danıştay'ın 2 Mart 1970 tarihinde verdiği bir kararın bu konuda önemli bir istisna teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Danıştay 12. Dairesi'nin bir Ermeni vakfına ait bir binanın satışından ve vakfın diğer kaynaklarından elde edilen gelirlerle bir işhanı inşa edilmesine izin verilmesine ilişkin idari tasarrufun iptali istemiyle açılan davada verdiği kararda (1969/337 E. 1970/391 K.), dava konusu işlemin dayandırıldığı Vakıflar Kanununun 1. maddesinde yer alan "cemaatlere ve esnafı mahsus vakıflar, bunlar tarafından seçilen kişi veya heyetlerce idare edilirler" hükmünden, cemaatlere ait vakıfları idare etmek üzere seçilmiş kişi veya heyetlerin sadece mevcudu idareye yetkili bulunduğu ve yeni bir yapı inşa edemeyecekleri yolunda bir anlam çıkarmaya imkan olmadığını; ne Vakıflar Kanununda, ne de diğer mevzuatta cemaat vakıflarının yeni akar inşa edemeyeceklerine dair menedici başka bir hüküm bulunmadığını; bir tüzel kişilik olması nedeniyle Medeni Kanunun 46. maddesinin "tüzel kişiler insana has olanlar dışında bütün hakları iktisap, borçları iltizam edebilirler" hükmü çerçevesinde davacı vakfın kanun tarafından men edilmemiş bulunan bütün tasarrufları yapmaya yetkili olduğunu kabul etmenin gerektiğini belirterek, davalı idarenin yeni akar inşasına izin vermemesinde hukuka uyarlık bulunmadığına hükmetmiş ve sözkonusu idari işlemi iptal etmiştir. Bununla birlikte, aynı daire 1976 yılında VGM'nin bir Musevi vakfına bağışlanan taşınmazın tapuya tescili için gerekli belgeyi vermemesi üzerine açılan bir davada, bunun tam tersi yönde bir karar vermiştir (1975/1181 E. ve 1976/1508 K.). Azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinip tapuya tescil ettirebilmeleri için yasa gereği VGM'den izin almak zorunda olduklarını ifade eden Daire, vakıfta esas olanın vakfedenin iradesi olduğunu ve bunun da vakfiyede belirtildiğini; vakfiyesi bulunmayan azınlık vakıflarının ise, Vakıflar Kanununun geçici maddesi hükümleri gereğince bir beyanname düzenleyerek bunda bir vakfiyede bulunması gerekli hususları açıklamak zorunda olduklarını; neleri içereceği belirtilen bu maddede açıklanan bu beyannamelerin vakfiye yerine geçtiğini; cemaat vakıflarının akar olarak yeni taşınmaz edinebilmelerinin, yasaların, vakfiyenin ya da vakfiye yerine geçen beyannamelerin bunu mümkün kılmasına bağlı olduğunu; bu davada davacı vakfın, vakfiye yerine geçmek üzere verdiği beyanname vakfın yeni taşınmazlar edinebileceğine ilişkin hüküm bulunduğunu iddia edemediğini veya kanıtlayamadığını belirterek, vasiyet yoluyla bağışlanan taşınmazın tapuya tescili için izin belgesi verilmesi yolundaki istemin reddine ilişkin davalı idare işleminde yasalara aykırılık bulunmadığına karar vermiştir.

⁴⁹⁰ Yargıtay, karar düzeltme talebine ilişkin davada verdiği 11 Aralık 1975 tarih ve 1975/11168 E. ve 1975/12352 K. sayılı kararında, bakılan davadaki vakfın Türk vatandaşları tarafından kurulmuş olmasına karşın onama kararında yanlışlıkla yabancıların Türkiye'de taşınmaz mal edinmelerini yasaklayan yasalardan söz edildiğini belirtmiş ve buna ilişkin cümlelerin ilamdan çıkarılmasına karar vermiş ve bu konudaki önemli bir yanlışlıktan dönülmesini sağlamıştır.

Yargıtay ve Danıştay'ın ortaklaşa oluşturdıkları bu içtihat, izleyen yıllarda azınlık vakıflarının 1936 yılından sonra edindikleri taşınmazlara el konmasının ve eski sahiplerine iadesinin hukuksal gerekçesini oluşturmuştur. Özellikle Yargıtay'ın bu kararının ardından VGM'nin azınlık vakıflarının 1936 Beyannamesinde yer almayan taşınmazlarının tapu kayıtlarının iptali istemiyle açtığı davalar artmış; Yargıtay, yerel mahkemelerin kararlarını, sözkonusu taşınmazların 1936 Beyannamesinde yer almadığı ve vakıfların vakfiyesi yerine geçen bu beyannamelerde herhangi bir biçimde taşınmaz edinilebileceğine ilişkin bir hüküm bulunmadığı gerekçesiyle onamış; böylece birçok taşınmazın azınlık vakıflarının mülkiyetinden çıkarak eski sahiplerine iade edilmesi veya Hazine veya Milli Emlak'a devredilmesi⁴⁹¹ süreci hız kazanmıştır. Bir yandan yeni taşınmaz edinmelerine izin verilmeyen, diğer yandan da taşınmazlarını kaybetmeye başlayan vakıfların gelirleri önemli ölçüde azalmış; bu ise faaliyetlerini ve hayrî hizmetlerini sürdürmelerini güçleştirmiştir. Ayrıca azınlık vakıfların önemli bir kısmının miras yoluyla veya yaşlı azınlık mensuplarının hayatlarının son yıllarında kendilerine bakılması koşulu ile mallarını bağışlamaları yoluyla taşınmaz edindiği dikkate alındığında, bu uygulamanın vakıflar üzerinde oluşturduğu bu mali baskı yanında, vakıflarla azınlık mensupları arasında bir sosyal kırılma ve güvensizliğe yol açtığını da belirtmek gerekir⁴⁹². Bu çerçevede, 2002 yılında yasal düzenleme yapılmasına dek süren bu uygulama çerçevesinde azınlık vakıflarının taşınmaz edinmelerine izin verilmemesi ile 1936 yılından sonra devletin ilgili kurumlarının verdiği izinlerle çeşitli biçimlerde edindikleri ve tapuda kendi adlarına kaydettirdikleri taşınmazlarına bedelsiz olarak el konması ve eski sahiplerine iade edilmesi, bu vakıflar aleyhine açık bir ayrımcılık oluşturmuş ve mülkiyet hakkına yönelik önemli bir kısıtlama ve ihlal teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu uygulamanın, Lozan Barış Antlaşması'nın, Türkiye'nin hiçbir resmi işleminin temel yasalar olarak kabul edilen antlaşmanın 38-48. maddelerine aykırı olamayacağını belirten 37. maddesine; Türkiye'ye azınlıklara ayrımcı davranmama yükümlülüğü

⁴⁹¹ Azınlık vakıfları tarafından 1936'dan sonra edinilmiş olan ve mahkemelerin eski sahiplerine iadesine karar verdiği taşınmazların büyük çoğunluğu, eski sahiplerinin hayatta olmaması ve mirasçılarının bulunmaması nedeniyle Hazine ve Milli Emlak'a devredilmiştir. Ayrıca bu noktada, mahkeme kararıyla el konmuş olan taşınmazların sayısının tam olarak bilinmediğini ve bu konuda oldukça çelişkili rakamlar bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 15 ve 17.

⁴⁹² Akgönül, **a.g.e.**, s. 319.

getiren 38. ve 39. maddelerine; azınlık vakıflarının eşit hakka sahip olduğunu hükme bağlayan 40. maddesine ve Türkiye'nin azınlık vakıflarına her türlü kolaylığı göstereceğini ve izinleri vereceğini belirten 42/3. maddesine aykırı nitelikte olduğu söylenebilir.

Öte yandan 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin "aday ülke" ilan edilmesinden sonra başlayan AB uyum sürecinde gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde azınlık vakıflarına ilişkin önemli bazı yasal düzenlemeler yapılmış ve vakıfların bu uygulamadan kaynaklanan mülkiyet sorunlarının çözümü konusunda önemli adımlar atılmıştır. Söz konusu düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde, Kopenhag Kriterleri arasında yer alan "azınlık haklarına saygı"nın temin edilmesi ve AB üyelik şartlarından birinin yerine getirilmesi isteği kadar, azınlık vakıfları tarafından bu konuda İHAM'a yapılan veya ileride yapılabilecek olan başvurulara karşı önleyici tedbir alma kaygısı da etkili olmuştur. Bu bağlamda bu konuya ilişkin ilk önemli düzenleme, 3. AB Uyum Paketi olarak da bilinen, 3 Ağustos 2002 tarihinde çıkarılan 4771 sayılı yasa ile gerçekleştirilmiştir. Bu yasanın 4. maddesi ile 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 1. maddesine, cemaat vakıflarının vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın Bakanlar Kurulunun izniyle dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhî ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere taşınmaz mal edinebilecekleri ve bunlar üzerinde tasarrufta bulunabilecekleri; bu vakıfların, her ne suretle olursa olsun, tasarrufları altında bulunan ve vergi kayıtları, kira sözleşmeleri ve diğer belgelerle bu durumu belirlenen taşınmaz mallarının, 6 ay içinde başvuruda bulunulması halinde vakıf adına tescil olunacağı ve cemaat vakıfları adına bağışlanan veya vasiyet olunan taşınmaz malların da bu madde hükümlerine tabi olduğu hükümleri eklenmiştir. Bu değişiklik ile birlikte, bundan böyle azınlık vakıflarının, herhangi bir yolla taşınmaz edinmeleri ve fiilen tasarruflarında bulunmakla birlikte bu düzenlemeye dek geçerli olan uygulama çerçevesinde tapuda adlarına kaydettiremedikleri taşınmazları kendi üzerlerine tescil ettirmeleri mümkün hale gelmiş; ayrıca 1936 yılından sonra edindikleri ve tapuda adlarına kayıtlı bulunan taşınmazlara el konması uygulaması da sona ermiştir. Ancak, bu düzenlemeye yönelik olarak, diğer vakıfların Bakanlar Kurulu'nun değil, buna göre çok daha alt düzeydeki bir kurum olan VGM'nin izniyle mal edindiği veya bunlar üzerinde tasarrufta bulunduğu bir ortamda, azınlık vakıflarının bu işlemlerinin

Bakanlar Kurulu'nun iznine tabi tutulmasının, bunlar aleyhine ayrımcılık oluşturduğu ve eşitlik ilkesine ve dolayısıyla anayasaya ve Lozan başta olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası antlaşma ve sözleşmelere aykırı olduğu şeklindeki eleştirilerin yoğunluk kazanması⁴⁹³ üzerine harekete geçen hükümet, 4. AB Uyum Paketi olarak adlandırılan, 2 Ocak 2003 tarihli 4778 sayılı yasanın 3. maddesi ile Vakıflar Kanununun 1. maddesinde yeniden bir değişikliğe gitmiş ve azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinme ve tasarrufta bulunmaları konusundaki izin merciini VGM olarak belirlemiştir. Ayrıca 15 Temmuz 2003 tarihinde çıkarılan 4928 sayılı yasanın 2. maddesiyle de, 4771 sayılı yasa ile azınlık vakıflarına tasarruflarında bulunan taşınmazlara ilişkin tescil başvuruları için tanınan 6 aylık süre, 18 ay daha uzatılmıştır.

Bununla birlikte, azınlık vakıflarına yönelik ayrımcı uygulamalara son vererek diğer vakıflarla eşitliğini sağlamak üzere gerçekleştirilen ve bu vakıfların yeni taşınmaz edinmesini, bunlar üzerinde tasarrufta bulunmasını ve tasarrufunda bulunan taşınmazları tapuda kendi adına tescil ettirebilmesini mümkün kılan bu düzenlemelerin yaşama geçirilmesi konusunda bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu konudaki sorunların, büyük ölçüde, 24 Ocak 2003 tarih ve 25003 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri, Bunlar Üzerinde Tasarrufta Bulunmaları ve Tasarrufları Altında Bulunan Taşınmaz Malların Bu Vakıflar Adına Tescil Edilmesi Hakkında Yönetmelik"ten kaynaklandığı söylenebilir. Bu yeni yasal düzenlemelere ilişkin uygulamaların usul ve esaslarını tespit etmek üzere hazırlanan yönetmeliğin 5. maddesi, yeni taşınmaz edinmek için izin başvurusunda bulunan azınlık vakıflarının, diğer vakıflardan istenmeyen çok sayıda belge sunmalarını zorunlu kılmaktadır⁴⁹⁴. Öte yandan yönetmeliğin 6. maddesi VGM'ye, azınlık vakıflarının yaptığı başvurulara ilişkin olarak, gerektiğinde ilgili bakanlık, kamu kurum ve kuruluşlarının görüşünü alma yetkisi

⁴⁹³ Bu konuda bkz. Oran, **Türkiye'de Azınlıklar...**, s. 124; Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁹⁴ Buna göre, azınlık vakıflarının taşınmaz mal satın alma ve aynı haklarla ilgili diğer tasarruflara ilişkin başvurularında istenen belgeler şunlardır: a) Taşınmaz malın nevi, imar durumu ve açık adresi, halihazırda ne amaçla kullanıldığı, hangi amaç için iktisap edilmek istendiği; b) Vakfın mali durumunu gösteren son yıla ait bilançosu, gelir-gider tablosu; c) Vakıf yönetimi tarafından alınmış gerekçeli karar; d) Taşınmaz malın durumuna ilişkin, Vakıf Gayrimenkul Ekspertiz Değerlendirme A.Ş., Emlak Gayrimenkul Ekspertiz A.Ş., Ziraat Bankası, Ticaret ve Sanayi Odası veya Mimarlar Odası'ndan alınmış ve en az iki eksper tarafından hazırlanmış ekspertiz raporu ve e) Bağış ve vasiyet halinde tasarrufa ilişkin yasalarda öngörülen belge.

tanınmaktadır. Yönetmelikte ismen belirtilmese de sözü geçen kuruluşlar ile emniyet ve istihbarat birimlerinin kastedildiğini ifade eden Oran, yönetmelikle getirilen bu düzenlemenin yasada yer almadığını belirtmektedir⁴⁹⁵. Haklarında yapılacak gizli araştırmalara dayanılarak azınlık vakıflarının taşınmaz edinme haklarının kısıtlanmasına yol açabilecek nitelikte olan bu uygulamanın, diğer vakıfların başvuruları açısından sözkonusu olmadığını ve azınlık vakıfları aleyhine ayrımcılık oluşturduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca yönetmeliğin 2. maddesi ile, yönetmelik ile getirilen düzenlemelerden yararlanma hakkı, yalnızca yönetmeliğe ekli listede isimleri belirtilen 160 vakfa tanınmış; adı listede yer almayan azınlık vakıflarına tasarruflarında bulunan taşınmazları kendi adlarına tescil ettirme hakkı tanınmamıştır⁴⁹⁶. Bu noktada, yasada yer almayan bu kısıtlamanın da yine yönetmelik çerçevesinde gündeme geldiğini belirtmek gerekir. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu düzenlemenin azınlık vakıfları aleyhine ayrımcı hükümler içerdiği ve bu vakıfların yasa ile getirilen haklarından yararlanmalarını engelleyici/kısıtlayıcı bir nitelik arz ettiği söylenebilir⁴⁹⁷. Nitekim bunun bir sonucu olarak, azınlık vakıflarının, tasarrufları altında bulunan taşınmazları kendi adlarına tescil için VGM'ye yaptıkları başvuruların üçte birinden az bir kısmının olumlu sonuçlandığı görülmüştür⁴⁹⁸. Bununla birlikte vakıfların bağış veya satın alma

⁴⁹⁵ Oran, **Türkiye’de Azınlıklar...**, s. 125.

⁴⁹⁶ Örneğin Surp Haç Tıbrebank Ermeni Lisesi Vakfı 4771 sayılı yasaya dayanarak tasarrufu altındaki taşınmazları kendi adına tescil ettirmek için VGM'ye başvuruda bulunmuş; ancak bu başvuru, vakfın adı yönetmeliğe ekli listede yer almadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Vakfın idari yargı yoluna başvurması üzerine Danıştay 10. Dairesi 15 Kasım 2005 tarihinde verdiği bir kararda, davacı vakfın bir azınlık vakfı olduğunu ve dolayısıyla 4771 sayılı yasadaki yararlanma hakkı bulunduğunu belirterek VGM'nin işlemini iptal etmiştir. Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 25; ayrıca bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 29.

⁴⁹⁷ Bu düzenleme, 27 Eylül 2008 tarih ve 27010 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Vakıflar Yönetmeliği”nin 183. maddesi ile kaldırılmış ve böylece diğer vakıflarla aynı yasal hükümlere tabi olan azınlık vakıflarının diğer vakıflarla eşitliği tam anlamıyla sağlanmıştır.

⁴⁹⁸ Bu konudaki rakamlar konusunda bazı çelişkiler bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin VGM'nin verilerine göre Mayıs 2004’e dek 116 azınlık vakfının, tasarruflarında bulunan 2234 taşınmaza ilişkin tescil başvurusunda bulunduğunu belirten Oran, bunların 268’inin mükerrer başvurudan, 434’ünün zaten kayıtlı olduğundan reddedildiğini, dolayısıyla kalan net 1532 taşınmaza ilişkin başvurunun da 424’üne olumlu yanıt verildiğini; bu durumda olumlu sonuçlanan tescillerin oranının %27.6 olduğunu ifade etmektedir. Buna karşılık yine VGM’den aldıkları bilgileri sunan Kurban ve Hatemi ise, Kasım 2008’e dek 121 azınlık vakfının toplam 1262 adet taşınmaza ilişkin olarak başvuruda bulunduğunu, bunların 365’inin olumlu sonuçlandığını ve dolayısıyla tescil oranının yaklaşık %29 olduğunu belirtmektedirler. Yine ABD Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan Türkiye 2003 İnsan Hakları Raporu’nda 2234 tescil başvurusundan 622’sinin kabul edilemez bulunarak reddedildiği, 910’unun evraklarının eksik olduğu belirtilerek geri gönderildiği ve 274’ünün kabul edildiği belirtilmiş; ayrıca 2004, 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarındaki raporlarda da sırasıyla 292,

yoluyla yeni taşınmaz edinmek ve/veya mal satmak için yaptıkları başvurular konusundaki tablo daha olumlu gözükmetedir⁴⁹⁹. Bu çerçevede, uygulamadaki bazı aksaklıklarla birlikte, azınlık vakıflarına ilişkin bu yeni yasal düzenlemelerin, vakıfların satın alma, bağış ve vasiyet yoluyla taşınmaz mal edinme ve tasarruflarındaki taşınmazları kullanabilme konusunda karşılaştıkları sorunlara görece olumlu çözümler sağladığı söylenebilir⁵⁰⁰.

Bununla birlikte bu yasal düzenlemelerde, azınlık vakıflarının 1936 yılından sonra çeşitli yollarla edindikleri ve mahkeme kararlarıyla bedelsiz olarak el konarak eski sahiplerine geri verilen veya Hazine veya VGM'ye devredilen taşınmazların azınlık vakıflarına iade edilmesi veya tazmini konusunda herhangi bir hüküm yer almamıştır⁵⁰¹. Azınlık vakıflarının, mülkiyet alanında karşılaştıkları sıkıntıların en

341, 364, 364 ve 365 başvurunun kabul edildiği ifade edilmiştir. Öte yandan Fener Rum Patrikhanesi'nin verdiği bilgilere göre ise, Nisan 2003 itibariyle, yalnızca Rum azınlık vakıflarının 1704 taşınmaz için yaptığı tescil başvurusunun 591'i olumlu sonuçlanmıştır. Bu konuda bkz. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 26; Baskın Oran, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mülkiyet Politikaları ve Gayrimüslimler: 1936 Beyannamesi", **Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay. Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30.

⁴⁹⁹ Kasım 2008 itibariyle, 7 azınlık vakfının bağış yoluyla 38 taşınmaz edinmesine, 5 vakfın satın alma yoluyla 12 adet taşınmaz edinmesine ve 11 taşınmazın satılmasına izin verilmiş; ayrıca 3 vakfın 4 taşınmazı üzerinde kat karşılığı inşaat yapılması konusundaki izin talebi olumlu karşılanmıştır. Kurban ve Hatemi, **a.y.** MRG'nin hazırladığı raporda ise, 27 Mart 2007 tarihi itibariyle VGM'nin 22 taşınmazın bağış yoluyla iktisabına, 6 taşınmazın satın alınmasına ve 8 taşınmazın satışına izin verdiği belirtilmektedir. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 43, dipnot 300.

⁵⁰⁰ Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁰¹ Son yıllarda Türkiye hakkında hazırlanan insan hakları raporlarının neredeyse tümünde eleştirilerin bu noktalarda yoğunlaştığı, bu sorunların ayrıntılı olarak ele alınarak bu konudaki yasal düzenlemelerin ve uygulamanın yakından takip edildiği ve eleştiri konusu yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan Türkiye insan hakları uygulamaları raporlarında, taşınmaz edinimi konusundaki başvuru prosedürünün oldukça uzun ve hantal olduğu; yasanın yalnızca VGM tarafından tanınan 160 (daha sonra 161) azınlık vakfının taşınmaz edinimini mümkün kıldığı; azınlık vakıflarına devletin yıllardan beri el koyduğu yüzlerce taşınmazı geri almak için başvuruda bulunma imkanı tanımadığı ve aynı zamanda vakıfların, nam-ı müstear veya nam-ı mevhum olarak tasarruflarında bulunan taşınmazlarını üzerlerine kaydettirme olanağı bulunmadığı ifade edilmekte ve hemen her raporda, VGM'nin azınlık vakıflarının taşınmaz edinimi konusunda yaptıkları başvuruların kaçına olumlu yanıt verdiğine ilişkin rakamlara yer verilmektedir. Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2003 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2004 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2005 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2006 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2007 İnsan Hakları Raporu. Azınlık vakıflarının en önemli sorununun, taşınmaz alım-satımına izin verilmemesi ve 1936 sonrasında edindikleri taşınmazlara devlet tarafından el konması olduğuna dikkat çekilen IHF raporlarında da, azınlık vakıflarının Bakanlar Kurulu'nun izniyle taşınmaz edinebilmelerini mümkün kılan Ağustos 2002'deki düzenlemenin olumlu bir adım olmakla birlikte, 1970'li yıllardan bu yana el konan malların iadesini öngörmediği ve azınlık vakıflarının taşınmazlarını kiralamalarına halen izin verilmediği; taşınmaz alım-satımı konusundaki izin prosedürünün uzun ve hantal olduğu; yalnızca liste ile belirlenmiş vakıfların taşınmaz ediniminin mümkün olduğu ve bu düzenlemelerin, vakıflardan mahkeme kararıyla alınmamış olan ve kamu kuruluşları veya üçüncü kişiler adına tescil edilmiş

can alıcı yönlerinden birini oluşturan bu sorun konusunda İHAM'a yaptıkları başvuruların giderek artmaya başlaması ve AB'nin bu konuda yoğunlaşan eleştirileri karşısında harekete geçen hükümet Vakıflar Kanununu tümünden değiştirme yoluna gitmiş ve 5555 sayılı yeni Vakıflar Kanunu 9 Kasım 2006 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Ancak dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, “eskiden kurulmuş vakıflara yeni hak ve ayrıcalıklar tanınmasının Lozan Antlaşması’na, Cumhuriyet’in kuruluş ilkelerine, ayrımcılık yasağı ilkesine, ulusal çıkarlara ve kamu yararına aykırı olacağı” gerekçesiyle, yeni yasanın tümü azınlık vakıflarına ilişkin olan 9 maddesini veto ederek meclise geri göndermiştir⁵⁰². Mecliste tekrar görüşülen ve aynen kabul edilen yasayı, yeni cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Şubat 2008’de onaylamasının ardından 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, 27 Şubat 2008 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Azınlık vakıflarının diğer vakıflarla eşitliğini büyük oranda sağlayan ve tüm vakıflara, mal edinme, malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunma ve haklı kılan sebeplerin varlığı durumunda ve belirli koşulların yerine getirilmesiyle gerek başlangıçta özgülenen mal ve hakları, gerekse sonradan iktisap ettikleri mal ve hakları daha yararlı olanlarla değiştirebilme ve paraya

taşınmazları kapsamına almadığı ve dolayısıyla bu yasal düzenlemelerin etkisinin sınırlı olduğu belirtilmektedir. IHF Türkiye 2000 Raporu, p. 373; IHF Türkiye 2002 Raporu, p. 307; IHF, “Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2003 (Events of 2002)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=3485, p. 11; IHF, “Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2004 (Events of 2003)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=5539, p. 9; IHF, “Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2005 (Events of 2004)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6391, p. 8. Ayrıca AB İlerleme Raporlarında da bu konudaki düzenlemelerin yakından takip edildiği görülmektedir. İlerleme Raporlarında, Ağustos 2002’de yapılan düzenlemenin azınlık vakıflarının taşınmaz alım satımını ve tasarrufları altında bulunan taşınmazları kendi adlarına tescil ettirmelerini mümkün kıldığı; ancak bunun bir dizi şarta bağlandığı ve başvuru için öngörülen 6 aylık bir sürenin kısa olduğu ve bu konuda başvuru prosedürünün tanımlanmadığı; yönetmeliğe ekli listede yer alan 160 vakıf dışında kalan vakıfların taşınmazlarını tescil ettiremedikleri; el konan malların iadesi konusunda kapsamlı düzenlemelerin getirilmediği; vakıfların taşınmaz tescili konusunda ciddi zorluklarla karşılaştıkları ve taşınmazların kiralanması konusunda düzenleme yapılmadığı noktalarına vurgu yapılmakta ve tüm raporlarda taşınmaz tescili için yapılan başvuruların kaçına olumlu yanıt verildiğine ilişkin rakamlara yer verilmektedir. Türkiye 2002 İlerleme Raporu, p. 38; Türkiye 2003 İlerleme Raporu, p. 34; Türkiye 2004 İlerleme Raporu, p. 43; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 30; Türkiye 2006 İlerleme Raporu, p. 16; Türkiye 2007 İlerleme Raporu, p. 17, 21, 62. MRG Raporunda da bu düzenlemelerin özellikle Ortodoks-Rum azınlık açısından son derece önemli bir konu olan el konulmuş malların iadesi ile azınlık vakıflarının 1936 Beyannamelerine dayalı olarak el konulan mallarının iadesi veya bunlar için tazminat ödenmesi konularındaki sorunlara yönelik bir çözüm getirmediği belirtilmektedir. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 30.

⁵⁰² Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 27.

çevirebilme (12. madde); kısmen veya tamamen hayrat olarak kullanılmayan taşınmazları aynı cemaate ait başka bir vakfa tahsis etme veya vakfın akarına dönüştürme (16. madde); VGM’ye bildirimde bulunarak vakfın amacını gerçekleştirmeye yardımcı olmak ve vakfa gelir temin etmek amacıyla iktisadi işletme ve şirket kurma ve kurulmuş şirketlere ortak olabilme (26. madde) gibi haklar⁵⁰³ tanıyan bu yasanın azınlık vakıflarına ilişkin getirdiği en önemli düzenleme, geçici 7. madde olmuştur. Azınlık vakıflarının 1960’lı yıllardan bu yana el konmuş olan taşınmazlarının bir kısmının iadesini öngören ve bu çerçevede önemli bir adım olarak değerlendirilebilecek bu madde şu şekildedir:

“Cemaat vakıflarının;

- a) 1936 Beyannamelerinde kayıtlı olup, halen tasarruflarında bulunan nam-ı müstear veya nam-ı mevhumlar adına tapuda kayıtlı olan taşınmazlar,
 - b) 1936 Beyannamesinden sonra cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edineme gerekçesiyle halen; Hazine veya Genel Müdürlük ya da vasiyet edenler veya bağışlayanlar adına tapuda kayıtlı olan taşınmazlar,
- tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren onsekiz ay içinde müracaat edilmesi halinde, [Vakıflar] Meclisi[ni]n olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescilleri yapılır.”

Ancak bu düzenlemenin de bazı yönlerinin sorunlu olduğu söylenebilir. Öncelikli olarak, bu maddeyle yalnızca, azınlık vakıflarının 1936 yılından sonra satın alma, bağış veya vasiyet yoluyla edindikleri ve mahkemelerin Yargıtay’ın 1974 yılında oluşturduğu içtihata dayanarak verdikleri kararlarla ellerinden alınan ve Hazine, VGM, vasiyet edenler veya bağışlayanlar adına tapuya kaydedilen taşınmazların iadesi öngörülmekte; ancak daha sonradan üçüncü kişilere geçen malların iadesi veya tazmini konusunda bir düzenleme getirilmemektedir⁵⁰⁴. Öte yandan maddenin a) fıkrasındaki “halen tasarruflarında bulunan” ifadesinin de sorunlu olduğu belirtilmelidir. Çünkü, “[e]l konulan malların ‘iadesi’ni sağlamak

⁵⁰³ Bu konuda ayrıca bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 18, par. 93. Öte yandan 2/2. madde ile bu yasanın uygulanmasında uluslararası karşılıklılık ilkesinin göz önünde bulundurulacağı hükmünün getirilmiş olması, çeşitli eleştirilere tabi tutulmaktadır. Bu konuda bkz. Hunault, **a.g.e.**, p. 19, par. 94

⁵⁰⁴ Hunault, **a.g.e.**, pp. 17, 19, par. 87, 95. Bu çerçevede yasal düzenlemenin bu şekilde yapılmasının, önceden azınlık vakıflarına ait olan ancak halihazırda Hazine veya VGM adına kayıtlı bulunan taşınmazların üçüncü kişilere satılması yolunu açık bıraktığı ve buna bağlı olarak VGM’nin de bu satışlara hız verdiği belirtilmektedir. Kimi durumlarda kamuoyunun tepkisi nedeniyle bazı ihaleler iptal edilmişse de, bazı taşınmazların satışının gerçekleştiği bildirilmektedir. Bu konuda bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 30 ve 44, dipnot 309 ve 310; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, pp. 30-31.

amacıyla düzenlendiği öne sürülen bir yasada, iade edilecek malın iadeyi talep eden vakfın ‘tasarrufunda bulunması’ nı şart koşmak, ‘iade’ kavramının özüne ters düşmektedir. Herhangi bir gerçek veya tüzel şahıs, kendi tasarrufunda bulunan bir malın iadesini talep etmez; bir başka deyişle,... iadesi talep edilen bir mal, zaten bu talebi yapan şahsın tasarrufunda değildir”⁵⁰⁵. 1936 Beyannamelerinde yer alan ve nam-ı müstear ve nam-ı mevhumlar adına kayıtlı taşınmazların büyük bir bölümü, sonraki yıllarda mahkeme kararlarıyla vakıfların elinden alınarak VGM, Hazine veya Milli Emlak’a devredildiğinden ve dolayısıyla bunlar halen vakıfların değil, ilgili devlet kurumlarının tasarrufunda bulunduklarından, diğer bir ifadeyle vakıfların tasarrufunda, bu nitelikte bir taşınmaz bulunmadığından, bu maddenin a) fıkrası hükmünün uygulanamaz nitelikte gözüktüğü söylenebilir. Öte yandan VGM’nin bu maddenin uygulanmasına ilişkin olarak Vakıflar Bölge Müdürlüklerine yolladığı genelge ile, bu maddeye dayanarak yapılacak başvurularda azınlık vakıflarına oldukça zahmetli ve karmaşık bürokratik işlemleri yerine getirme ve kimi durumlarda elde edilmesi oldukça güç olan bazı belgeleri de ibraz etme zorunluluğu getirilmesinin de, taşınmazların iadesini uygulamada oldukça güçleştirdiğı belirtilmelidir⁵⁰⁶. Genel olarak değerlendirildiğinde, azınlık vakıflarının diğer

⁵⁰⁵ Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, s. 29.

⁵⁰⁶ VGM’nin 13 Mayıs 2008 tarih ve 2008/6 sayılı “5737 Sayılı Vakıflar Kanununun Geçici 7. Maddesinin Uygulanması Hakkında Genelge”si ile azınlık vakıflarının bu maddenin a) fıkrası çerçevesinde yapacakları başvurularda şu belgeleri sunmaları gerekmektedir: 1) 1936 Beyannamesinde yer alan taşınmaz bilgileri ile mevcut tapu bilgilerini de içeren, talebe ilişkin gerekçeli vakıf yönetim kurulu kararı; 2) 1936 Beyannamesi; 3) Taşınmazın halen vakfın tasarrufunda bulunduğunu gösterir 27 Şubat 2008 tarihinden önceki bir tarihi taşıyan belge (kira kontratı, emlak vergi beyannamesi, elektrik-su-doğalgaz faturası, vs); 4) Taşınmazın herhangi bir davaya konu olup olmadığı, kesinleşmiş mahkeme kararı, devam eden dava var ise dava dilekçesi. Diğer taraftan maddenin b) fıkrası uyarınca yapılacak tescil başvurularında ise şu belgeler gerekmektedir: 1) Talebe ilişkin gerekçeli vakıf yönetim kurulu kararı; 2) Talep gerekçesinin bağış olması durumunda, eğer bağışlayan hayatta ise iradesini gösterir noter tasdikli belge, hayatta değil ise bağışı tevsik edici bir belge; talep gerekçesinin vasiyet olması durumunda, vasiyetname ve varsa tenfiz kararı; 3) Taşınmazın iktisabına ilişkin varsa vakıf yönetim kurulu kararı; 4) Varsa, iktisap edilen taşınmazın kaydına dair belge (gayrimenkul envanter defterinin ilgili sayfasının vakıf yönetim kurulunca onaylanmış sureti veya eşdeğer bir belge); 5) Taşınmazın Hazine veya VGM adına ne şekilde intikal ettiğine dair belge (kesinleşmiş mahkeme kararı gibi); 6) Taşınmazın herhangi bir davaya konu olup olmadığı, kesinleşmiş mahkeme kararı, devam eden dava varsa dava dilekçesi. Azınlık vakıflarının bağış veya vasiyet yoluyla edindikleri taşınmazların transferlerinin çoğunlukla 1950’li ve 1960’lı yıllarda gerçekleştiğini belirten Kurban ve Hatemi, aradan yaklaşık 50 yıl geçtiğinden bunlara ilişkin bağış veya vasiyet belgelerinin bulunmasının güç olduğunu, elinde sözkonusu belgeler bulunması muhtemel azınlık mensuplarının birçoğunun ülkeyi terk ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu güçlüğü daha da arttığını; kaldı ki, bütün vasiyetnameler mahkeme kararlarıyla tenfiz edildiğı ve bağışlar da tapu kaydında yer aldığından bütün yasal belgelerin hali hazırda devletin kayıtlarında

vakıflarla tam anlamıyla eşitliğini sağlayan, eski sahiplerine geri verilen veya Hazine veya VGM'ye devredilen taşınmazlarının birçoğunun vakıflara iadesini mümkün kılan 5737 sayılı yasanın bu bağlamda önemli bir adım olarak değerlendirilebileceği; ancak azınlık vakıflarının sorunlarına tam bir çözüm sağlamaktan henüz uzak olduğu ve dolayısıyla sağladığı ilerlemenin de sınırlı olduğu söylenebilir⁵⁰⁷.

Bu arada mülkiyet alanında karşılaştıkları sorunları iç hukukta çözmeye çalışan Rum ve Ermeni azınlık vakıfları, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, özellikle de Türkiye'nin AB'ye "aday ülke" ilan edildiği 1999 yılından sonra bu sorunlarını İHAM'a götürmeye başlamışlardır. İHAM bu konuda Türkiye'nin 1 Nolu Protokolün 1. maddesini ihlal ettiği yönündeki ilk kararını, bir Rum azınlık vakfının, Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı'nın yaptığı başvuruya ilişkin davada vermiştir. Diğer azınlık vakıflarının açtıkları davalara emsal teşkil eden ve bu niteliğiyle "pilot dava" olarak değerlendirilen⁵⁰⁸ *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı*⁵⁰⁹ davasına konu olan olgular şu şekilde özetlenebilir: Vakıf, İstanbul Valiliği tarafından verilen ve vakfın, Vakıflar Kanununa göre taşınmaz edinme ehliyeti bulunan hukuksal bir varlık olduğunun belirtildiği bir belgeye dayanarak 10 Ekim 1952 tarihinde bir binanın bir kısmını bağış yoluyla mülkiyetine geçirmiştir. Bu taşınmaz tapuda vakıf adına kaydedilmiş ve vakıf buna ilişkin harç ve vergileri ödemiştir. Vakıf 16 Aralık 1958 tarihinde de aynı binanın başka bir kısmını satın alma yoluyla edinmiş ve İstanbul Valiliğinin verdiği benzer bir belgeye dayanılarak tapuda tescil işlemi yapılmıştır. 15 Temmuz 1992 tarihinde Beyoğlu Asliye Hukuk Mahkemesi'nde vakıf

zaten mevcut olduğunu ve dolayısıyla bunları vakıflardan bir daha istemenin uygulamayı güçleştirmeye amacına yönelik olduğunu ifade etmektedirler. Kurban ve Hatemi, **a.g.e.**, ss. 30-31.

⁵⁰⁷ Türkiye 2008 İlerleme Raporu'nda bu yasa ile getirilen düzenlemelerin, azınlık vakıflarının karşı karşıya bulunduğu ve özellikle taşınmaz edinimi ve yönetimine ilişkin sorunların çözümüne yönelik önemli bir adım teşkil ettiği belirtilerek azınlık vakıfları lehine olumlu düzenlemelere yer verilmiş; ancak bu yasa ile el konulan ve üçüncü kişilere satılan taşınmazlar ile yeni mevzuatın kabul edilmesinden önce mazbut vakıf ilan edilen vakıfların mülkleri sorununa yönelik bir düzenleme getirmediği belirtilmiş; ayrıca bu konudaki uygulamanın da, yasanın amaçlarına ulaşılması bakımından önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Türkiye 2008 İlerleme Raporu, pp. 23-24. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2008 İnsan Hakları Raporu'nda da, bu yasanın azınlık vakıflarının el konan taşınmazlarının iadesini kolaylaştırdığı, ancak üçüncü kişilere satılan veya mazbut vakıfların taşınmazlarını dikkate almadığı ifade edilmiş; bu durumdaki taşınmazların büyük bir çoğunluğunun Ortodoks-Rum azınlığın tasarrufundaki taşınmazlar olduğu vurgulanmıştır.

⁵⁰⁸ Emre Öktem, "A.İ.H.M. ve Türkiye'deki Cemaat Vakıfları Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı: Pilot Dava?", **Güncel Hukuk**, C. 4, S. 40, Nisan 2007, ss. 46-50.

⁵⁰⁹ *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı*, 34478/97, 9 Ocak 2007, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=812417&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

aleyhine dava açan Hazine, Yargıtay'ın 1974 yılında oluşturduğu içtihata dayanarak vakfiye olarak değerlendirilen 1936 Beyannamesinde yer almadığı için vakfın taşınmaz edinmeyeceği gerekçesiyle tapu kaydının iptalini ve eski sahipleri adına yeniden tesisini talep etmiştir. Buna karşılık vakıf sözkonusu beyannamelerin vakıfların gelirlerini ve malvarlıklarını korumak için devlet tarafından istendiğini ve kuruluş senedi olarak değerlendirilemeyeceğini, ayrıca azınlık vakıflarının Tapu Kanununa göre taşınmaz edinebildiklerini ifade etmiştir. Mahkeme tarafından atanan bilirkişi ise 19 Aralık 1994 tarihinde sunduğu raporunda Yargıtay'ın 1974 kararına atıfta bulunarak dinsel azınlıklara ait vakıfların statülerinde taşınmaz satın alabileceklerinin belirtilmediğini ve bu nedenle ne taşınmaz satın alabileceklerini, ne de bağış kabul edebileceklerini; bu vakıfların taşınmaz varlıklarının, 1936 beyannamesinin doldurulmasıyla geçerli hale gelen statüleri ile sınırlı olduğunu ve sonuç olarak vakfın tapu kaydının iptal edilerek taşınmazın eski sahipleri adına kaydedilmesine karar verilmesinin hukuka uygun olacağını belirtmiştir. Mahkeme 7 Mart 1996 tarihinde, davalı vakfın vakfiyesi yerine geçen 1936 Beyannamesinde bağış veya satın alma yoluyla taşınmaz edinebileceği belirtilmediğinden, sözkonusu edinimlerin hukuksal bir temeli bulunmadığını belirterek tapu kaydının iptaline ve taşınmazların yeniden eski sahipleri adına kaydedilmesine karar vermiştir. Yargıtay 11 Haziran 1996'da vakfın temyiz talebini reddetmiş; böylece iç hukuk yollarını tüketen vakıf 25 Kasım 1996 tarihinde, Vakıflar Kanununun ve bunun ulusal mahkemelerce yorumunun 1 Nolu Protokolün 1. maddesinde yer alan mülkiyet hakkının ihlalini oluşturduğu ve buna bağlı olarak İHAS'ın 14. maddesi çerçevesinde ayrımcılığa maruz kaldığı gerekçesiyle İHAM'a başvuruda bulunmuştur⁵¹⁰. Mahkeme 8 Temmuz 2004 tarihinde başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur⁵¹¹. 1 Nolu

⁵¹⁰ Bu arada Yargıtay vakfın karar düzeltme talebini 9 Aralık 1996'da reddetmiş; ayrıca vakfın 16 Aralık 2000 tarihinde statüsünün değiştirilerek taşınmaz edinebilmesini sağlayacak yeni bir kuruluş senedi oluşturulmasına izin verilmesi istemiyle VGM'ye yaptığı başvuru da, Yargıtay'ın 1974 içtihatı ile 1936 Beyannamelerinin bu kuruluşların vakfiyeleri sayıldığı ve dolayısıyla statüsünü değiştirmeyi gerektirecek bir neden olmadığı ve kamu düzeni gerekçesiyle reddedilmiştir. (par. 20-21)

⁵¹¹ Hükümet 16 Aralık 2004 tarihinde sunduğu görüşünde, başvurucunun sorunun çözümünü için tüm yolları tüketmediği için davanın düşmesi gerektiğini; zira 2002 ve 2003 yıllarında yapılan yasal düzenlemelerle (4771 ve 4778 sayılı yasalar) azınlık vakıflarının taşınmaz ediniminin mümkün hale geldiğini ve başvurucunun mülkiyet haklarını tapuda kendi adına tescil için yeni sahipleri hakkında temyiz başvurusunda bulunabileceğini; ayrıca Medeni Kanunun 60. ve 61. maddelerine göre "haksız zenginleşme" savıyla da dava açabileceğini belirtmiştir. Bu türden talep ve itirazların kabul edilebilirlik aşamasında dile getirilmesi gerektiğini belirten mahkeme, sözkonusu yasal

Protokolün 1. maddesinin ihlali iddiasına ilişkin olarak vakıf, taşınmaz satın almasının engellenmesinin ve adına olan taşınmaz kayıtlarının iptal edilmesinin hukuksal bir temeli bulunmadığını, sözkonusu engellemenin bir yasaya değil, Yargıtay’ın içtihadı bir kararına dayandığını belirtmiştir. Buna karşılık hükümet ise dava konusu taşınmazların bu madde çerçevesinde koruma altına alınan “mülk” kapsamında değerlendirilemeyeceğini, çünkü bu hükmün halen ve bilfiil malik olunan mallar için geçerli olduğunu; tapu kaydının iptalinin, tapuda yanlış yapılan bir kaydın düzeltilmesinden ibaret olduğunu, zira bu işlemle soruna konu olan hakların Hazine adına değil, eski sahipleri adına kaydedildiğini ifade etmiştir. Hükümete göre başvurucunun bu maddeden kaynaklanan haklarına bir müdahale varsa bile bu, taşınmaz edinme ehliyetinin kısıtlanmasından ibarettir. Vakıfların kuruluş senetlerinde belirtilen sınırlar içinde taşınmaz edinebileceklerini belirten Hükümete göre, başvurucunun taşınmaz edinmemesi, başvurucunun kuruluş senedi olarak kabul edilen 1936 Beyannamesinde bağış veya satın alma yoluyla taşınmaz edinebileceğine ilişkin bir hüküm bulunmamasının bir sonucudur. Ayrıca sözkonusu kısıtlama, Medeni Kanunun 73-81. ve Vakıflar Kanununun ilgili maddelerine dayanmaktadır. Buna göre vakıflar kuruluşlarında belirtilen taşınmazlardan başka, daha sonradan amaçlarını gerçekleştirmek üzere satın alma veya bağış yoluyla mal edinebileceklerini açık bir biçimde kuruluş senetlerinde belirtmek durumundadırlar. Oysa başvurucunun, sunduğu zaman hukuksal kişilik kazandığı ve dolayısıyla vakfa ait tüm taşınmazları kapsayan kuruluş senedi olan 1936 Beyannamesinde gelecekte satın alma veya bağış yoluyla mal edinebileceğine ilişkin bir hüküm yer almamaktadır, dolayısıyla taşınmaz edinemez. Bu durumda vakfın taşınmaz edinimi, hukuksal ehliyetini aşan bir işlemdir ve ulusal mahkemeler, hukuksal temellere dayanmayan edinimi iptal ederek kamu çıkarını koruma amacıyla hareket etmişlerdir. Tarafların, başvurucunun taşınmazın sahibi olup olmadığı konusunda birbirinden çok farklı görüşlere sahip olduğunu belirten mahkeme, vakfın bağış ve satın alma yoluyla taşınmaz edindiğini ve daha sonradan bunun iptal edildiğini ifade ederek dava konusu taşınmazların 1 Nolu Protokolün 1. maddesi kapsamına girdiğine karar vermiştir. Mahkeme, 1 Nolu Protokolün 1. maddesine ilişkin tüm davalarda

düzenlemelerin, başvurunun kabul edilirliğine karar verildiği 8 Temmuz 2004 tarihinden önce yapıldığını göz önünde bulundurarak hükümetin bu talebini reddetmiştir (par. 31-34).

olduğu gibi bu davadaki ihlal iddialarını da, devletin bir eylemi veya eylemsizliği sonucu olup olmadığı; bireyin temel haklarını koruma gerekliliği ile topluluğun genel çıkarları arasında adil bir denge gözetilip gözetilmediği ve kişinin oransız ve aşırı bir yüke tahammül etmek zorunda kalıp kalmadığı açısından değerlendireceğini belirtmiştir. Vakfın 1952 ve 1958 yıllarında tapu kaydının adına yapılmasıyla dava konusu taşınmazların sahibi haline geldiğini ifade eden Mahkeme, bu sıfatla bu taşınmazlardan 17 Nisan [11 Haziran?] 1996 tarihli Yargıtay kararına dek nizasız olarak faydalandığını ve taşınmaza ilişkin vergileri ödediğini belirtmiştir. Dolayısıyla edinimden 44 ve 38 yıl sonra tapuların iptali, başvurucunun mülkiyet hakkına bir müdahale oluşturmuştur ve bu müdahale, 1 Nolu Protokolün 1. maddesi anlamında “mülkiyetten mahrum bırakma” şeklinde nitelendirilmektedir. 1 Nolu Protokolün 1. maddesine göre, kamu otoritelerinin mülkiyet hakkına yönelik müdahalelerinin yasal olması gerektiğini belirten Mahkeme, yasallık ilkesinin, yeterli bir biçimde ulaşılabilir, kesin ve öngörülebilir bir yasanın varlığı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Öte yandan 1 Nolu Protokolün 1. maddesi taşınmaz edinimi hakkını garanti altına almamaktadır. Vakıflar gibi hukuksal kişiliklerin taşınmaz edinimi konusunu düzenlerken sağduyu ile hareket etmesi gereken devletler, vakıfların amaçlarını gerçekleştirmelerini temin etmek, üyelerinin çıkarlarını, genel çıkarı veya kamu düzenini korumak için gerekli bazı önlemler alabilirler. Yerel mahkemenin kararının, bu konuda atanan uzmanın hazırlamış olduğu rapor temelinde alındığını belirten mahkeme, Vakıflar Kanununun hiçbir maddesiyle azınlık vakıflarının taşınmaz ediniminin yasaklamadığını; bu nedenle kamu otoritelerinin 1952 ve 1958 yıllarındaki edinimlere ilişkin işlemlere herhangi bir biçimde itiraz etmediğini ve hatta tapu işlemlerinin bu makamların verdiği izin belgeleri çerçevesinde yürütüldüğünü; bu konudaki sınırlamanın, Yargıtay’ın 1974’teki 2762 sayılı Kanun hükümlerinin hukuksal yorumundan kaynaklandığını belirtmiştir. Mahkemeye göre, başvuru, edinimlerin gerçekleştiği 1952 ve 1958 yıllarında bunların o anda geçerli yasalara uygun olduğunu düşünmektedir. Diğer bir ifadeyle Yargıtay’ın 1974 kararına dek başvurucunun taşınmaz satın alabilme ehliyeti bulunduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle edinimden 22 ve 16 yıl sonra kabul edilen bir içtihat uyarınca bu ehliyetin iptal edilmiş olması, başvuru açısından yasal öngörülebilirliği ortadan kaldırmaktadır. Gerçekten de, taşınmaz edinimine ilişkin bir

hüküm getirmeyen metinlerin yeni yargısal okumalarının bir sonucu olarak, yıllarca önce edinilmiş taşınmazların mülkiyetinin bir gün iptal edilebileceğini öngörmek güçtür. Ayrıca yönetim vakfa edinimleri onaylayan belgeler vererek bu alandaki ehliyetini tanımış; başvuru da taşınmazdan, sahibi olarak, nizasız biçimde faydalanmış ve buna ilişkin ücret ve vergileri ödemiştir. Bununla birlikte Türk hukuk sisteminin değişmekte olduğunu ve azınlık vakıflarının taşınmaz edinimine olanak sağlandığını belirten Mahkeme, başvurunun bu gelişmelerden faydalanmadığını ifade etmiş ve sözkonusu müdahalenin yasallık ilkesine uygun olmadığını ve dolayısıyla başvurunun mülkiyet hakkının ihlal edildiğini belirterek oybirliğiyle 1 Nolu Protokolün 1. maddesinin ihlali bulunduğu karar vermiştir. Mahkeme bu maddeye ilişkin ihlal bulgusunun yeterli olduğunu belirterek 14. maddeye ilişkin ihlal iddialarını ayrıca incelemeye gerek olmadığını belirtmiştir. Başvurunun dava konusu taşınmazın 1996 yılından sonra kullanılamaması bedeli olarak 924.232 ABD doları talep etmesine karşılık, davanın koşulları çerçevesinde sözkonusu taşınmazın başvuru adına tescilinin, ihlal öncesi duruma dönüşü sağlayabileceğini belirten Mahkeme, başvurunun sunduğu belgelerdeki kazanç kaybına ilişkin rakamların varsayımsal hesaplamalara dayandığını ve bu nedenle kesinlik ifade etmediğini belirtmiş ve oybirliğiyle Türkiye'nin üç ay içerisinde taşınmazı başvuru adına tescil ettirmesine, bunu yapmadığı takdirde taşınmazın bedeli olarak başvurucuya 890.000 Euro ödemesine, ayrıca masraf ve harcamalar için de 20.000 Euro ödemesine karar vermiştir.

İHAM'ın Türkiye'nin 1 Nolu Protokolün 1. maddesini ihlal ettiğine karar verdiği bir başka dava ise, *Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye Karşı*⁵¹² davası olmuştur. Bu davanın olguları şu şekilde özetlenebilir: Başvuru, dava konusu olan, Büyüka'daki tepede bulunan, üzerinde otel olarak kullanılmak üzere inşa edilmiş 5 katlı ahşap bir bina bulunan ve toplam olarak 23.255 metrekare büyüklüğündeki araziye, 6 Ocak 1902 tarihli satış sözleşmesiyle satın almış; o dönemde geçerli olan Osmanlı hukuku çerçevesinde çıkarılan bir fermanla devir işlemi tamamlanmış ve taşınmaz Patrikhane adına tapuya kaydedilmiştir. 1903

⁵¹² *Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye Karşı*, 14340/05, 8 Temmuz 2008, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=837625&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

yılında bu taşınmazın kullanım hakkı Büyükkada Rum Erkek Yetimhanesi Vakfı'na devredilmiş; ayrıca tapu sicilinde bu yapıdan “ahşap Rum yetimhanesi” olarak bahsedilmiştir. 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle vakfin tüzel kişiliği resmen tanınmış ve dava konusu taşınmaz, 1936 yılında verilen beyannamede bu vakfin tasarrufunda gösterilmiştir. Ayrıca beyannamede vakfin “Rum erkek yetimhanesini” yönettiği belirtilmiştir. 1964'te bina, Türk makamlarının emriyle, yangın riski başta olmak üzere güvenlik nedenleriyle tahliye edilmiş; Patrikhane aynı yıl taşınmazın sahipliğini ve yönetimini devraldığını ileri sürmüştür. Patrikhane 1995 yılında yapının bakım ve onarımı için mali kaynak bulmak amacıyla özel bir şirketle sözleşme yapmış; ancak Türk makamlarının itirazları üzerine bu sözleşme geçerlilik kazanmamıştır. 22 Ocak 1997 tarihinde VGM, hayrî hizmeti kalmadığı gerekçesiyle Yetimhane Vakfını mazbut vakıf ilan etmiş ve yönetim kurulunu azlederek vakfin yönetimini devralmıştır⁵¹³. 16 Mart 1999 tarihinde yönetimini devraldığı vakıf adına hareket eden VGM, Adalar Asliye Hukuk Mahkemesi'ne başvuru adına olan dava konusu taşınmaza ilişkin tescil kaydının iptali ve Yetimhane Vakfı adına tescil edilmesi talebiyle dava açmıştır. 18 Aralık 2002 tarihinde aldığı kararda vakfin “mazbut vakıf” olduğuna ve dava konusu taşınmazın bu vakfin 1936 Beyannamesinde yer aldığına dikkat çeken mahkeme, Patrikhane'nin uluslararası çapta öneme sahip olan bu tarihi binanın bakımı için hiçbir faaliyet göstermediğine değinmiş ve taşınmazın 1997 yılından beri VGM'nin yönetiminde bulunan vakıf adına tescil edilmesine karar vermiştir. Uzun süren hukuksal sürecin ardından⁵¹⁴ Yargıtay, 21 Ekim 2004 tarihinde aldığı kararla, Yetimhane Vakfının 1936 Beyannamesinde beyan etmesinden beri dava konusu taşınmazın Patrikhane'ye ait

⁵¹³ Vakıf bu kararın iptali istemiyle 4 Nisan 1997'de İstanbul İdare Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuş; ancak mahkeme 12 Mart 1998 tarihinde verdiği kararla vakfin bu talebini reddetmiştir. Danıştay 19 Şubat 2001 tarihinde bu kararı bozmuş; ancak yerel mahkeme 3 Nisan 2002 tarihinde eski kararında direnerek vakfin talebini yine reddetmiştir. İHAM'da davanın görüldüğü sırada Danıştay'da kararın düzeltilmesine ilişkin başvurunun halen görüşülmekte olduğu belirtilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Danıştay 10. Dairesi 21 Haziran 2005 tarihinde verdiği 2004/8356 E. ve 2005/3544 K. sayılı karar ile vakıf hakkında mazbutluk kararı verilmesinde hukuka uyarlık görmemiş ve yerel mahkemenin kararını bozarak yeniden bir karar verilmesi isteğiyle dava dosyasını iade etmiştir.

⁵¹⁴ Yargıtay 30 Eylül 2003'te yerel mahkemenin kararını usulden bozmuştur. Vakfin faaliyetlerini sürdürmediği için mazbut vakıf ilan edildiği ve yönetimini devralan VGM'nin tapu kaydının iptali için harekete geçtiği; Patrikhane'nin, tarihsel öneme sahip bir anıt olarak görülmesine rağmen sözkonusu yapıyı korumak için faaliyette bulunmadığı ve bu nedenle yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçelerine dayanan yerel mahkeme, 25 Şubat 2004 tarihinde verdiği kararla, eski kararında direnmiştir.

olmadığına ve bu vakfın mülkiyetinde olduğuna karar vererek yerel mahkemenin kararını nihai olarak onamış; Patrikhane'nin karar düzeltme talebi de 7 Şubat 2005 tarihinde reddedilmiştir. Böylece iç hukuk yollarını tüketen Patrikhane, 19 Nisan 2005 tarihinde, yüz yıldan fazla bir süredir sahip olduğu bir taşınmazın Yetimhane Vakfı adına tapuya tescil edilmesinin, İHAS'ın 14. maddesi ve 1 Nolu Protokolün 1. maddesindeki haklarının ihlaline yol açan keyfi bir el koyma fiili oluşturduğu ve aynı zamanda İHAS'ın 6/1. maddesindeki haklarının ihlal edildiği iddiasıyla İHAM'a başvuruda bulunmuştur⁵¹⁵. Mahkeme 12 Haziran 2007 tarihinde başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur. Patrikhane'nin, ulusal mahkemelerin, kendisine ait bir taşınmazı, VGM tarafından yönetilen Yetimhane Vakfı adına tescil edilmesine karar vermesinin mülkiyet hakkının ihlalini oluşturduğu, bu taşınmazın mülkiyetinin başından itibaren kendisine ait olduğu ve mülkiyet hakkından yoksun bırakılmasının kamu yararına ve haklı bir gerekçeye dayanmadığı, keyfi olduğu ve orantısız olduğu şeklinde özetlenebilecek iddialarına⁵¹⁶ karşı hükümetin yanıtının, dava konusu

⁵¹⁵ Patrikhane bu başvuruyu yaptığı sırada, 1936 yılından sonra da, bazı resmi makamların kendisini taşınmazın sahibi olarak gördüklerini kanıtlayan birtakım belgeleri Mahkeme'nin dikkatine sunmuştur. Bunlardan iki tanesi vergi dairesinin 18 Temmuz 1944 ve 18 Haziran 1945 tarihli kararlarıdır. Bunlardan ilkinde sözkonusu 135 daireye sahip olan taşınmazın Yetimhane Vakfı tarafından kullanılmamasından dolayı Patrikhane'nin taşınmazın sahibi ve vergi mükellefi olarak vergi ödemesi gerektiğine karar verilmiş; ikincisinde ise, yapılan itiraz sonucunda Yetimhane olarak kullanılmayan yerlerin, gelir elde etmek amacıyla da kullanılmaması nedeniyle Patrikhane'nin vergi ödeme yükümlülüğünün bulunmadığına karar verilmiştir. İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün 1 Aralık 1959 tarihli yazısında ise, Patrikhane'nin taht-ı tasarrufunda bulunan Yetimhane binasının restorasyon çalışmalarının başlatılabileceği belirtilmiştir. Belediye ayrıca 5 Kasım 1962 tarihli başka bir kararında da bir önceki yazının içeriğini teyit etmiştir. Adalar Belediyesi 9 Şubat 2004 tarihli bir yazıyla başvurucuyu yangın tehlikesine karşı alınan önlemler konusunda bilgilendirmiş; yine İstanbul Belediyesi de 4 Kasım 2004 tarihinde başvurucuyu aynı konuda bilgilendirmiştir.

⁵¹⁶ Mülkiyetinden yoksun bırakılmasında herhangi bir kamu yararı olmadığını ileri süren Patrikhane, yasal olarak edindiği bu taşınmazı hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet döneminde (1929 yılında) tapuya kendi adına kaydettirdiğini ve o tarihten bu yana bakımını yapma ve resmi işlemlerin sürdürülmesi biçiminde mülkiyet haklarını tam olarak kullandığını ifade etmiştir. Öte yandan gönderdikleri resmi yazıların da kanıtladığı üzere, yetkili makamların da kendisini malik olarak gördüklerini ifade eden başvurucu, dava konusu taşınmazı Yetimhane Vakfı adına satın almadığını, 1903 yılında yalnızca kullanım hakkını bu vakfa devrettiğini; zaten ilgili vakfın da hiçbir zaman taşınmaz üzerinde mülkiyet iddiasında bulunmadığını belirtmiştir. Başvurucuya göre İstanbul'da çok az sayıda yetim Rum çocuk kaldığından ve bunlar da daha elverişli binalarda barındırıldığından, taşınmazın tahsis amacının artık bir anlamı kalmamıştır ve dolayısıyla mülkiyetine el konmasının hiçbir meşru amacı bulunmamaktadır. Aynı şekilde yetkili makamların mülkiyet hakkından yoksun bırakma işlemi herhangi bir kamu yararına dayanmadığından keyfidir ve dinsel bir topluluğun haklarını kısıtlamaya yöneliktir. Patrikhane ayrıca 1936 Beyannamesinde dava konusu taşınmazın vakfın tasarrufundaki taşınmazlar arasında gösterilmesinin, mülkiyetin devredildiği anlamına gelmediğini; bu taşınmazdan beyannamede açıkça bahsedilmemesi bir yana, bu beyannamenin bir senet veya Yetimhane Vakfı'nın taşınmazın kendi adına tescili yönündeki bir talebi olarak değerlendirilemeyeceğini; nitekim bu beyannamelerin esasen azınlık vakıflarının mali durumlarına

taşınmazın 1 Nolu Protokolün 1. maddesiyle güvence altına alınan “mülk” kapsamında değerlendirilemeyeceği, tapu kaydının iptalinin bir hatanın düzeltilmesinden ibaret olduğu, dava konusu taşınmaz Yetimhane Vakfına ait olduğu halde Osmanlı hukuku çerçevesinde Patrikhane adına tescil edildiği ve 1936 Beyannamesinde taşınmazın vakfın tasarrufunda gösterilmesinin Patrikhane’nin sahipliğini hükümsüz kıldığı noktalarında yoğunlaşmıştır⁵¹⁷. Dava konusundaki değerlendirmesinde İHAM ilk olarak, dava konusu taşınmazın başından beri belli bir amaca yönelik olarak tahsis edildiğini, ancak bu durumun başvurucunun taşınmazın gerçek sahibi olmasına engel teşkil etmeyeceğini belirtmiş ve hükümetin, başvurucunun zamanın uygulamasına göre asıl malik olmadığı ve dolayısıyla herhangi bir mülke sahip olmadığı yönündeki itirazını geçersiz sayarak, dava konusu taşınmazın başvurucuya ait olduğu, bunun 1 Nolu Protokol’ün 1. maddesi bağlamında bir “mülk” teşkil ettiği ve bu maddenin mevcut davada uygulanabilir

ilişkin hesap vermeleri amacına yönelik olduğunu ve bu bağlamda da 2762 sayılı yasanın “erişilebilir”, “açık” ve “öngörülebilir” olmadığını ileri sürmüştür. Türk mahkemelerinin gayrimüslim vakıfların mülkiyet hakkına ilişkin davalarda ulusal güvenlik gerekçelerini ileri sürdüğünü, ancak bunun makul bir temelden yoksun olduğu için mevcut davada dikkate alınmaması gerektiğini ifade eden Patrikhane, son olarak, mağduru olduğu mülkiyetten yoksun bırakma fiilinin, herhangi bir tazminat ödenmediği ve haklı bir gerekçeyle dayanmadığı için açıkça orantısız olduğunu ileri sürmüştür.

⁵¹⁷ Hükümete göre dava konusu taşınmaz, başvurucuya değil, Yetimhane Vakfı’na ait olduğundan 1 Nolu Protokolün 1. maddesiyle güvence altına alınan “mülk” kapsamında değerlendirilemez; çünkü bu hüküm yalnızca mevcut mal ve mülkleri kapsamaktadır ve başvurucunun tapu kayıtlarının iptali, yalnızca tescilde yapılan bir hatanın düzeltilmesinden ibarettir. Dava konusu taşınmazın hukuksal rejimi incelenirken Medeni Kanun hükümleri yanında Osmanlı hukukunun özelliklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Osmanlı hukukunda dinsel makamlar dini cemaatlerin mal varlıklarına ilişkin çıkarlarını temsil etmektedirler; çünkü bu düzende hayır vakıflarının tüzel kişiliği tanınmadığından, dinsel cemaatlerin kullanımına tahsis edilmiş çok sayıda mal, dinsel makamlar adına tescil edilmiştir. Dolayısıyla esasen hayır vakıflarına ait olan birçok taşınmazın tapu kaydı da, bunların yönetimini denetleyen dinsel kurumlar adına yapılmıştır. Bu durum, 1902 yılında Patrikhane adına tescil edilmiş dava konusu taşınmaz için de geçerlidir. Osmanlı döneminde vakıfların mülkiyeti hayra bağlıdır ve Yetimhane Vakfı da bu taşınmazın yetimhane olarak yönetilmesi amacıyla kurulmuştur. Hayrî bir amaca tahsis edilen taşınmaz değiştirilemez; mülkiyetin kendisi de vakıftan ayrılamaz. Buradaki tek amaç yetimhane kurulması olup buna ilişkin tahsis de tapu kütüğüne işlenmiştir ve bunun dışında bir amaçla kullanılamaz. Dolayısıyla taşınmazın sahibi, baştan itibaren, Yetimhane Vakfıdır. Laik cumhuriyetin kurulmasından sonra cemaatlerin yetkileri ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla 1936 Beyannamesinde dava konusu taşınmazın Yetimhane Vakfının zilyetliğinde olduğunun belirtilmesi, başvurucunun tapu kaydını baştan itibaren yok ve geçersiz kılmaktadır. Bu nedenle tapu kaydının iptal edilmesi, bir hatanın düzeltilmesi anlamına gelmektedir. Başvurucu tapu sicilinde yapılan tahsisata itiraz etmemiştir ve bu nedenle Patrikhane’nin dava konusu taşınmaza ilişkin statüsü, malik değil, “denetleyici” veya “mutemet”tir. VGM vakıfların faaliyetlerini denetlemekle yükümlü olduğundan, başlangıçtaki tahsis amacının korunmasına yönelik olarak söz konusu vakfın kayıtlarını düzeltmek istemiştir; dolayısıyla bu işlem kamu yararına uygundur ve meşru bir amaca hizmet etmektedir. O halde burada söz konusu olan müsadere veya kamulaştırma değil, sadece bir kayıt hatasının düzeltilmesidir. Ayrıca tapu kaydı Hazine adına değil, gerçek malik adına tescil edilmiştir.

olduğu hükmüne varmıştır⁵¹⁸. Hükümetin fiili ya da hukuksal bir kamulaştırmadan değil, basit bir kayıt hatasının düzeltilmesinden bahsedilebileceğini belirtmesine ve dava konusu taşınmazın önceki amacının korunmasına yönelik olarak tapu kaydının Hazine adına değil, asıl malik adına tescil edildiğine dikkat çekmesine rağmen, adına tescil yapılan Yetimhane Vakfı mazbut vakıf olduğundan, dava konusu taşınmazın artık başvurucuya ait olmadığı ve bundan sonra VGM tarafından yönetileceği konusunda bir tereddüt bulunmadığını belirten İHAM, buradan hareketle başvurucunun mülkiyet hakkının, mülkiyetten yoksun bırakma olarak değerlendirilmesi gereken bir müdahaleye maruz kaldığına karar vermiştir. Söz konusu müdahalenin yasallığı konusunda da, Yargıtay'ın 21 Ekim 2004 tarihli kararında Yetimhane Vakfı'nın 1936 Beyannamesine ve bunun sonuçlarına atıfta bulunduğunu belirten Mahkeme, başvurucunun tapu kaydının, 2762 sayılı yasanın sözü edilen hükümlerine dayanılarak iptal edildiğini göz önünde bulunduracağını ifade etmiştir. Mülkiyetten yoksun bırakma işleminin “kamu yararı” gibi meşru bir amaç taşıyıp taşımadığının değerlendirmesini yapan İHAM, Adalar Asliye Hukuk Mahkemesi'nin tapu kaydını iptal ederken, tarihi bir öneme sahip dava konusu taşınmazı sağlamlaştırmak için sahibinin gerekli önlemleri almamasını gerekçe gösterdiğini, ancak ulusal mahkemelerin de, Hükümetin de mimari ve tarihi mirasın korunmasına yönelik ilgili ulusal mevzuattan faydalanmadığını ve dolayısıyla mevcut dava bağlamında böyle bir amacın geçerli olmadığını belirtmiştir. Öte

⁵¹⁸ Bu çerçevede İHAM, başvurucunun dava konusu taşınmazı kendi parasıyla satın aldığını; hükümetin bu taşınmazın Yetimhane Vakfı'na devredildiğini veya bağışlandığını gösteren bir belge sunmadığını; hükümetin sunduğu tapu sicil kayıtlarında taşınmazın vakfın kullanımına tahsis edildiğine ilişkin kayıt yer almaktaysa da, bunlarda başvurucudan daima “malik” olarak bahsedildiğini; ayrıca yetkili makamların da birçok kez taşınmazın maliki sıfatıyla başvurucuyu muhatap aldıklarını belirtmiştir. Ayrıca Mahkemeye göre, başvurucu adına olan tapu kaydının iptaline karar veren Adalar Asliye Hukuk Mahkemesi de, bu kararında aslında başvurucuyu taşınmazın meşru maliki olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede malik tarafından yapılması gereken binanın sağlamlaştırılması çalışmalarının yapılmaması, Patrikhane'nin tapu kaydının iptali gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Oysa böyle bir hükme, ancak başvurucunun dava konusu taşınmazın maliki olduğu ilkesinden hareketle varılabilir. Dava konusu taşınmazın başvurucuya ait olmaması veya bunun mülkiyetinin 1936'da Yetimhane Vakfı'na devredilmiş olması durumunda bu hükmün hiçbir dayanağı kalmayacağını belirten Mahkemeye göre, 1926'da Medeni Kanun'un, 1935'te de Vakıflar Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle vakıfların tabi oldukları hukuksal rejim köklü bir değişime uğramış olmakla birlikte, 1936 yılından sonra kamu makamlarının başvurucunun malik sıfatına itiraz etmediklerine ve Yetimhane Vakfı'nın da hiçbir şekilde mülkiyet iddiasında bulunmadığına dikkat çekmiştir. Bu durumda, İHAM, söz konusu taşınmazın Osmanlı hukukundan kalan özel bir rejime tabi olduğu kabul edilse dahi, kamusal bir nitelik taşıdığı ve bu çerçevede hiçbir zaman başvurana ait olmadığı sonucunun çıkarılamayacağını belirtmiştir.

yandan Türk devletinin vakıfların statüsüne ve taşınmazlarına ilişkin hukuksal sorunları çözmeye başladığını; İHAS'a taraf devletlerin vakıflar gibi tüzel kişilerin taşınmaz edinmesine ilişkin rejimi düzenleme konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu ve devletlerin genel çıkara uygun olarak ve kamu düzenini ve vakıf üyelerinin çıkarlarını korumak amacıyla, vakıfların açıklanan hedef ve amaçlarının gerçekleşmesine ilişkin bazı kısıtlamaları yaşama geçirebileceklerini belirten Mahkeme'ye göre, 1936 Beyannamesinden 61 yıl sonra tapu iptal davasının açılması, bu önlemin gerekçelerine ilişkin soru işaretleri oluştursa da, tek başına, Vakıflar Kanunu'nun "kamu yararı amacını" sağlama şeklindeki genel amacının meşruiyetini ortadan kaldırmaz. Bu davada başvurunun tazminat ödenmeksizin mülkünden yoksun bırakıldığını belirten İHAM, yerleşik içtihatına göre, müdahale yasal bir biçimde gerçekleştiği ve keyfi olmadığı sürece, tazminat ödenmeden taşınmazlara el konmasının her zaman gayrimeşru olmadığını ifade etmiştir. Ancak dava konusu taşınmazın Patrikhane'nin kendi kaynakları ile edinildiğini, bundan hemen sonra taşınmazın belli bir kullanım amacına tahsis edilmesine rağmen başvurunun hep malın sahibi olarak muamele gördüğünü, ne 1902'den, ne de 1936 beyannamesinden sonra, iptal davasının açıldığı 1997'ye dek başvurunun dava konusu mal üzerindeki malikliğinin mahkemeler veya idari makamlar tarafından tartışma konusu yapılmadığını, Yetimhane Vakfı'nın taşınmazın tasarrufunun verildiği 1903 yılından, mazbut vakıf ilan edildiği 1997 yılına dek, bunun sahibi olduğunu ileri sürmediğini ve 1936 Beyannamesinde Yetimhane Vakfı'nın mal sahibi olarak belirtilmediğini ve yalnızca "Rum Erkek Yetimhanesi"ni yönettiğine değinildiğini belirten İHAM, Yargıtay'ın kararının aksine, 1936 Beyannamesi'nin, taşınmazın Yetimhane Vakfı'na devredilmesinin teyidi olduğu sonucuna ulaşamayacağını ifade etmiştir. *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı* davasında 1936 Beyannamesinin, dinsel azınlıklara ait vakıfların vakfiyesi yerine geçtiğine ilişkin Yargıtay'ın 1974 tarihli içtihatının uygulanmasının "öngörülebilirlik" ilkesi ile bağdaşmadığı sonucuna ulaştığını hatırlatan Mahkeme, dava konusu taşınmaz uzun yıllar belirli bir amaca tahsis edilse bile, hiçbir durumda bu tahsisin mülkiyet hakkının içeriğinin boşaltılması anlamına gelmeyeceğini ve uygun bir tazminat ödenmeksizin başvurunun mülkiyetinden yoksun bırakılamayacağını belirtmiştir. Tüm bu olgulardan hareketle, mülkten yoksun

bırakmanın yasa ile öngörölmüş olmasına ve kamu yararı amacına hizmet etmesine rağmen, mülkiyet hakkının korunması ile kamu yararı gerekleri arasında olması gereken adil dengenin bozulduğuna ve başvurucunun mutat olmayan ve ölçüsüz bir yüke katlanmak zorunda kaldığına kanaat getiren Mahkeme, oybirliğiyle 1 Nolu Protokolün 1. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu maddeye ilişkin verilen kararın yeterli olduğunu ve İHAM’ın 6. ve 14. maddelerinin ihlaline ilişkin iddiaları ayrıca incelemeye gerek olmadığını belirten İHAM, tazminat talepleri konusunda⁵¹⁹, taraflar arasında olası bir uzlaşma ihtimalini göz önünde bulundurarak bundan sonraki sürecin saklı tutulmasına, hükümet ve başvurucunun 6 ay içinde bu sorun hakkında görüşlerini bildirmeye ve özellikle aralarında varacakları her türlü uzlaşmadan Mahkemeyi haberdar etmeye davet edilmesine ve gerektiğinde daire başkanının izlenecek süreci belirlemeye yetkili kılınmasına karar vermiştir.

İHAM bu konudaki en son kararını *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye’ye Karşı*⁵²⁰ davasında vermiştir. Bozcaada’da bulunan ve Türk yasalarına uygun olarak kurulmuş bir azınlık vakfı olan başvuru, toplam alanı 8263,95 metrekare olan üç arsa (Başvuru No. 37639/03, 37655/03, 26736/04) ile şapel olarak kullanılan ve 37,82 metrekare büyüklüğündeki bir taşınmazı (Başvuru No. 42670/04) bağış ve miras yoluyla edindiğini ileri sürmektedir. Ancak bu taşınmazlar uzun zamandır tasarrufunda bulunmasına rağmen tapu sicilinde adına kaydedilmemiştir. Mayıs 1991’de bölgede kadaströ çalışması yapılmış ve dava konusu arazi parsellere bölünerek her birine yeni numara verilmiştir. Ancak vakıf, 2762 sayılı Vakıflar Kanununda öngöröldüğü şekilde yasal süresi içinde vakfın malvarlığını beyan etmediği, diğör bir deyişle 1936 Beyannamesini vermediği için tapu kayıt defterlerinde maliklerin adlarını içeren bölüm boş bırakılmış; bu taşınmazlara ait kadaströ tutanaklarında da, taşınmazların gerçekten vakfa ait olduğı bilirkşi ve tanık ifadeleriyle doğrulanmakla birlikte, başvuran adına hiçbir tapu

⁵¹⁹ Patrikhane, mülkiyetinin haksız olarak elinden alınmasının yol açtığı zararı gidermenin en uygun yolunun, dava konusu taşınmazın tamamının kendisine iadesi olduğunu, bunun mümkün olmadığı durumlarda bunun tazminine razı olduğunu ve bunun için de taşınmazın rayiç bedelinin ödenmesini talep etmektedir. Eğer bu da mümkün değilse, 80 milyon Euro talep edilmektedir.

⁵²⁰ *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye’ye Karşı*, 37639/03, 37655/03, 26736/04, 42670/04, 3 Mart 2009, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=847964&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

kaydı bulunmadığı belirtilmiştir. Vakıf 30 günlük yasal süre içinde itirazda bulunmadığından askıya çıkarılan kadastro haritaları kesinlik kazanmış; 27 Kasım 2000 tarihinde vakfa bir yazı gönderen VGM, dava konusu taşınmazların tapuda adına kaydedilmesi için yetkili mahkemelere dava açmasını istemiştir. Vakıf, 2001 ve 2002 yıllarında her bir taşınmazın adına tescili için Bozcaada Kadastro Mahkemesi'nde davalar açmıştır. Dava çerçevesinde zirai, teknik ve yerel bilirkişi ve tanıkları dinleyen ve kadastro planları ile dava konusu taşınmazlara ait kadastro kayıtları ve vergi kayıtlarını değerlendiren mahkeme 8 Ekim 2001 ve 14 Ocak 2002 tarihlerinde verdiği kararlarla, dava konusu taşınmazların vakıf adına tapuya kaydedilmesine karar vermiştir⁵²¹. Hazine bu kararı temyiz etmiş; Yargıtay da 18 Nisan ve 29 Nisan 2002 tarihlerinde verdiği kararlarla yerel mahkemenin kararlarını bozmuştur. Yargıtay bu kararlarında vakfın 2762 sayılı yasa ile öngörüldüğü üzere mal bildirimini yapmadığını ve gerçek kişilerin aksine vakıfların kazandırıcı zamanaşımı yoluyla taşınmaz edinemeyeceklerini belirtmiştir. Yeniden görülen davada yerel mahkeme, 9 Haziran 2003 ve 16 Eylül 2003 tarihli kararlarında, Yargıtay'ın kararına uyarak vakfın taleplerini reddetmiş ve dava konusu arazilerin Hazine adına tapuya kaydedilmesine karar vermiştir⁵²². Vakıf bu kararları temyiz etmişse de, Yargıtay 2003 yılında aldığı kararlarla yerel mahkemenin kararlarını onamış ve başvurucunun karar düzeltme taleplerini reddetmiştir. Vakıf ayrıca 13 Ocak 2003 tarihinde 4771 sayılı yasanın 4. maddesine dayanarak dava konusu taşınmazların kendi adına tapuya kaydedilmesi talebiyle VGM'ye başvuruda

⁵²¹ Kadastro Kanunu'nun 14. maddesi çerçevesinde bu hükmü veren Mahkeme, tüzel kişiliği bulunan vakfın taşınmaz edinme ehliyetine de sahip olduğunu belirtmiş; iddia edilen mülkiyetin, yerel bilirkişilerin de tanıklıklarından anlaşıldığı üzere, somut belgelere dayandığını ve vakfın sözkonusu arazilere ait vergileri ödediğini ifade etmiştir. Ayrıca vakıf, mülkiyet hakkını kullanarak dava konusu arazileri üçüncü kişilere kiraya vermiştir. VGM'nin gönderdiği yazıya göre de vakıf 1964 yılından itibaren dava konusu mülkleri kendi malvarlığı içinde beyan etmiştir. Yine 1971 yılında Arazi Dağıtım Komisyonu'nun tutanağı da vakfın mülk üzerindeki sahipliğini göstermektedir. Mahkeme ayrıca vakıfların da gerçek kişiler gibi kazandırıcı zamanaşımı yoluyla taşınmaz edinebileceklerini belirtmiştir.

⁵²² Yargıtay Genel Kurulu'nun 8 Mayıs 1974 tarihinde aldığı ve kazandırıcı zamanaşımı ile taşınmaz ediniminin temel koşulunun, malik sıfatıyla zilyetlik olduğunun belirtildiği kararı gerekçe gösteren yerel mahkeme, ayrıca Yargıtay'ın azınlık vakıflarının 1936 Beyannamelerinin vakfiye sayılmasına ilişkin 1974 kararına da atıfta bulunmuştur. Buna göre beyannamede açıkça bir hüküm yer almıyorsa, vakıflar bu belgede belirtilen taşınmazlardan başka mülk edinemezler; o halde bu vakıflar malik sıfatıyla zilyetliği de ileri süremezler. Davacı vakıf da bu beyannamesini sunmadığından, dava konusu mülklerin sahibi olamaz. Mahkeme ayrıca Vakıflar Kanununda 4771 sayılı yasa ile yapılan değişikliğin de bu davada uygulanamayacağına karar vermiştir.

bulunmuş; ancak bu talep, taşınmazın tapuda Hazine veya üçüncü kişiler adına kayıtlı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Vakıf bu kararın iptali istemiyle Ankara İdare Mahkemesi'ne dava açmış, ancak bu talep de reddedilmiştir. Mahkeme, dava konusu taşınmazların tapuda üçüncü kişiler veya Hazine adına kayıtlı olması veya bir tapu senedi hakkında çıkan uyuşmazlığın ulusal mahkemelerde görüşülüyor olması halinde idari makamların sözkonusu taşınmazları, bunların sahibi olduğunu iddia eden kişiler adına tapuya tesciline karar veremeyeceğini belirtmiştir. Vakıf karar düzeltme talebiyle Danıştay'a başvurmuş olup, buna ilişkin yargılama süreci, dava İHAM'da görüşüldüğü sırada sürmektedir. Bu şekilde iç hukuk yollarını tüketen vakıf, İHAM'a, Vakıflar Kanununun ve bunun ulusal mahkemelerce yorumunun 1 Nolu Protokolün 1. maddesinde yer alan mülkiyetinden faydalanma hakkının ihlalini oluşturduğu ve İHAS'ın 14., 6. ve 9. maddesindeki haklarının ihlal edildiği iddiasıyla 20 Kasım 2003 (Başvuru No. 37639/03 ve 37655/03), 19 Temmuz 2004 (Başvuru No. 26736/04) ve 3 Kasım 2004 (Başvuru No. 42670/04) tarihlerinde dört ayrı başvuruda bulunmuştur⁵²³. Görülen davada, ilk olarak başvuruların olay ve esas itibarıyla birbirine yakın olmasından hareketle davaların birleştirilmesine ve tek bir karara bağlanmasına karar veren Mahkeme, başvuruların kabul edilebilir olduğuna hükmetmiştir⁵²⁴. Ulusal mahkemelerin, kendisine ait olan taşınmazları kendi adına

⁵²³ İHAM, vakfın 22522/03, 28903/03, 28904/03, 28906/03, 28907/03, 28908/03, 28909/03 ve 28910/03 nolu başvurularına ilişkin 9 Aralık 2008'de, 42668/04 nolu başvuruya ilişkin olarak da 10 Mart 2009'da verdiği kararlarda, başvuruçunun şikayetlerini incelemeye yetecek düzeyde hak sahibi olmadığı ve 1 Nolu Protokolün 1. maddesi çerçevesinde bir "mülk"ün varlığından söz edilemeyeceği gerekçeleriyle bu davaların kabul edilmezliğine hükmetmiştir. Bu konuda bkz. *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı*, 22522/03, 28903/03, 28904/03, 28906/03, 28907/03, 28908/03, 28909/03, 28910/03, 9 Aralık 2008, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=846092&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>; *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı*, 42668/04, 10 Mart 2009, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=848982&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

⁵²⁴ Bu noktada Hükümet, başvuruçunun 4771 ve 4778 sayılı yasaların kabulünün ardından Danıştay'a idari kararın iptali için başvuruda bulunduğunu ve buna ilişkin hukuksal sürecin devam ettiğini belirterek başvuruçunun iç hukuk yollarını tamamen tüketmediği gerekçesiyle başvurunun kabul edilemez bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna karşılık başvuruçusu ise, 4771 ve 4778 sayılı yasalar ile açılan başvuru yolunun İHAS'ın 35/1 maddesi anlamında bir hukuk yolu olmadığını; çünkü bunun sözkonusu taşınmazların tapusunu edinmeye değil, VGM'nin bir kararının iptaline yönelik olduğunu; ayrıca ulusal mahkemelerin, 2762 sayılı yasada bu yasalar ile yapılan değişikliklerin devam eden davaya uygulanamayacağına hükmettiğini belirtmiştir. Bu çerçevede yerleşik içtihatına göre sorunun doğrudan çözümüne yönelik bir hukuk yoluna başvuran kişinin, kendisine sunulan ancak etkinliği muğlak olan diğer hukuk yollarına başvurmak zorunda olmadığını hatırlatan İHAM, mevcut davada da hükümet tarafından ileri sürülen başvuru yolunun sorunun doğrudan çözümüne yönelik

tapu siciline kaydedilmesini engellemesinin 1 Nolu Protokolün 1. maddesi anlamında mülkiyetin korunması hakkının ihlalini oluşturduğunu ileri süren başvuru, bunun için gerekli tüm yasal şartları yerine getirdiğini; dava konusu mülklerin 20 yıldan fazla bir süredir kesintisiz ve nizasız olarak vakfın zilyetliğinde bulunduğunu kabul eden ulusal mahkemelerin Kadastro Kanununun 14. maddesi çerçevesinde mülkiyet hakkını kendisine vermesi gerektiği halde, Yargıtay’ın 2762 sayılı yasaya ilişkin 1974 yılında getirdiği yoruma dayanarak bu talebi reddettiğini belirtmiştir. Buna karşılık hükümet ise, başvuru, 1 Nolu Protokolün 1. maddesi anlamında “mülk” sahibi olmadığını ve dolayısıyla mülkiyet hakkına müdahalede bulunulmadığını ve başvuru, mülkiyet hakkını ispata yönelik net kanıtlar getirmediği için şikayetlerinin açıkça dayanaktan yoksun olduğunu ileri sürmüştür⁵²⁵. Bu konuya ilişkin değerlendirmesinde Bozcaada Kadastro Mahkemesi’nin 14 Ocak 2002 tarihinde vakfın zilyetlik yoluyla taşınmaz edinme koşullarını yerine getirdiğine karar verdiğini, ancak Yargıtay’ın, başvuru, tüzel kişi olarak 2762 sayılı yasa ile öngörüldüğü şekilde beyanname sunmadığından kazandırıcı zamanaşımı yoluyla bir taşınmazın mülkiyet hakkını elde edemeyeceğine hükmederek söz konusu kararı bozduğunu hatırlatan Mahkeme’ye göre buradaki esas sorun, başvuru, zilyet sıfatıyla mülkiyetten yararlanıp yararlanamayacağı konusundadır. Bu noktada daha önceki davalarda, Yargıtay’ın, dinsel azınlık vakıflarının 1936 Beyannamelerinin bu kurumların vakfiyesi yerine geçtiğini kabul eden 1974 tarihli içtihatının

olmadığı kanaatinde olduğunu açıklamıştır. Başvuru, 4771 ve 4778 sayılı yasaların yürürlüğe girmesinden sonra dava konusu taşınmazların kendi adına tescil edilmesi talebini reddeden VGM’nin kararının iptali için idare mahkemesine dava açtığını ifade eden Mahkeme, ulusal mahkemelerin daha önce bu yasaların mevcut davalara uygulanamayacağına karar verdiklerini de göz önünde bulundurarak, Danıştay’da karar düzeltme başvurusunun halen görülmekte olmasının başvuru, durumunu değiştirmedikçe; başvuru, Türk hukukunun kendisine tanıdığı normal hukuk yollarını kullandığını ve başvuru, açıkça bir temelden yoksun olmadığını belirtmiş ve başvuru, kabul edilirliliğine karar vermiştir.

⁵²⁵ Hükümet davacı sıfatıyla başvuru, kanıt getirme yükümlülüğünü yerine getirmediğini ve mülkiyet hakkını ispatlayamadığını belirtmiş; ayrıca başvuru, sunduğu kanıt belgelerinin zilyetlik veya mülkiyet hakkı oluşturmak için yeterli olmadığını ifade etmiştir. Bu durumda vakfın “mevcut malı” bulunmadığından şikayetleri açıkça dayanaktan yoksundur. Ayrıca hükümet başvuru, davaların kendi lehine sonuçlanacağı yönünde “meşru bir beklentisi” olamayacağını ileri sürmüştür. Öte yandan başvuru, yasaların öngördüğü koşulları yerine getirmediğinden ve 1 Nolu Protokolün 1. maddesi de taşınmaz edinme hakkını garanti altına almadığından, vakfın ilgili madde çerçevesinde değerlendirilebilecek bir “mülkü” bulunmamaktadır ve dolayısıyla mülkiyet hakkına bir müdahale de söz konusu değildir. Hükümet son olarak yerel kadastro mahkemesinin başvuru, lehine verdiği kararın Yargıtay tarafından bozulduğu ve hiçbir zaman kesin hüküm haline gelmediği için, bu davada dayanak olarak kullanılamayacağını ileri sürmüştür.

uygulanmasının, “öngörülebilirlik” ilkesine aykırı olduğuna hükmettiğini hatırlatan Mahkeme’nin görüşüne göre, eğer Yargıtay bu şekilde bir yorum getirmemiş olsaydı, sözkonusu taşınmazları aralıksız bir biçimde zilyetliğinde bulunduran başvurunun kazandırıcı zamanaşımı yoluyla bunların mülkiyet hakkını elde edebileceği sonucuna ulaşmak mümkündür. İHAM ayrıca 4771 sayılı yasanın 4. maddesinin Yargıtay’ın bu içtihadını tartışmalı hale getirdiğini; bu düzenlemenin azınlık vakıflarına, hangi yolla olursa olsun sahip olduklarını kanıtladıkları taşınmazların tapuya kendi adlarına kaydedilmesini talep etme olanağı sunduğunu; ancak başvurunun bu imkandan yararlanamadığını belirtmiştir. Bu çerçevede başvurunun meşru olarak ve uzun bir süredir zilyetliğinde bulunan taşınmazların sahibi olabilmek için gerekli şartları yerine getirdiğini belirten Mahkeme, başvurunun taşınmazlara ilişkin çıkarlarının, 1 Nolu Protokolün 1. maddesi anlamında “mülk” sayılacak derecede önemli bir menfaat oluşturduğuna hükmetmiştir. Kadastro Kanununun 14. maddesiyle kazandırıcı zamanaşımı yoluyla taşınmaz edinme şartlarının sıralandığını ve Vakıflar Kanununda 4771 sayılı yasa ile yapılan değişiklikler sonucunda azınlık vakıflarının, bu şartları yerine getirmeleri koşuluyla, zilyetlikle mülk edinme hakkını elde ettiklerini belirten İHAM, dava konusu taşınmazları Kadastro Kanununun 14. maddesi hükmü uyarınca 20 yıldan fazla bir süredir aralıksız ve nizasız olarak zilyetliğinde bulunduran vakfın, ulusal mahkemelerin bu taşınmazların kendi adına kaydedilmesini reddedeceğini önceden tahmin edemeyeceğini belirterek buradaki müdahalenin yasallık ilkesiyle bağdaşmadığını ifade etmiş ve oybirliğiyle 1 Nolu Protokolün 1. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Diğer ihlal iddialarının görüşülmesine gerek olmadığına karar veren Mahkeme, tazminat konusunda⁵²⁶ ihlal öncesi duruma dönüşü sağlamak üzere dava konusu taşınmazların üç ay içinde başvuru adına tapu tescilinin yapılmasına; bunun mümkün olmadığı durumda başvurucuya yasal faiziyle birlikte 100.000 Euro maddi tazminat ödenmesine ve ayrıca başvurucuya yargılama masraf ve giderleri için 5.000 Euro ödenmesine karar vermiştir.

⁵²⁶ Başvurucu bu konuda mülkiyet haklarına yönelik haksız müdahalenin yol açtığı mağduriyetinin giderilmesinin en uygun yolunun taşınmazların tamamının tapuda adına kaydedilmesi olduğunu belirtmiş; bunun gerçekleştirilmemesi halinde 120.634 Euro tazminat talep etmiştir. Bunun 100.372 Euroluk kısmı dava konusu taşınmazlar için adli bilirkişilerce saptanan miktar olup, 20.262 Euro ise bu taşınmazların kullanılamamasından kaynaklanan zarara karşılık gelmektedir. Başvurucu ayrıca 1 Euro manevi tazminat talebinde bulunmuştur.

3.3.4. EĞİTİM HAKKI

Ulus olarak tasavvur edilen topluluk içindeki farklılıkların mümkün olduğu kadar azaltılmasına ve/veya önemsiz/görünmez kılınmasına, ulusal kimliğin yaygın ve standart bir biçimde benimsenmesinin sağlanmasına ve bu şekilde ulusal türdeşliğe ulaşılmasına yönelik, ulus-devletin elindeki en önemli ulus inşası araçlarından biri olarak değerlendirilen eğitim, aynı zamanda toplumların dil, kültür ve kimliğinin korunması, sürdürülmesi ve aktarılması işlevlerine de sahip olması dolayısıyla en önemli kültürel haklardan biri olarak belirmektedir. Bu bağlamda eğitim alanındaki azınlık haklarının daha geniş bir kapsama sahip olduğu ve azınlıkların, ulusun tüm bireylerine sağlanan eğitim hakkından azınlık mensuplarının da ayrımcılık yapılmaksızın, eşitlik esası çerçevesinde yararlanmasına yönelik negatif haklar yanında, kendi okullarını kurma ve yönetme ile anadilinde eğitim görme gibi farklı kimliğin korunması ve sürdürülmesine yönelik pozitif haklara da sahip olduğu söylenebilir.

Eğitim hakkı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Maddenin 1. fıkrası ile kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamayacağı; 2. fıkrası ile öğrenim hakkının kapsamının yasayla tespit edilerek düzenleneceği; 3. fıkrası ile ise eğitim ve öğretimin Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağı ve bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmayacağı hükme bağlanmıştır. Bu madde ile ayrıca eğitim ve öğretim özgürlüğünün anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmayacağı, diğer bir ifadeyle bu özgürlüğün anayasaya aykırı bir biçimde kullanılamayacağı; kız ve erkek tüm yurttaşlar için zorunlu olan ilköğretimin devlet okullarında parasız olduğu; özel okulların bağlı olduğu esasların, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenleneceği ve eğitim ve öğretim kurumlarında yalnızca eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme faaliyetleri yürütüleceği ve bu faaliyetlerin ne suretle olursa olsun engellenemeyeceği belirtilmiştir. Öte yandan maddenin 10. fıkrasıyla eğitim ve öğretim kurumlarında Türkçe'den başka hiçbir dilin Türk vatandaşlarına

ana dilleri olarak okutulamayacağı ve öğretilmeyeceği hükme bağlanmış; ancak bu konuda uluslararası antlaşma hükümlerinin saklı olduğu belirtilerek Lozan Barış Antlaşması'na atıfta bulunulmuş ve azınlıkların azınlık okullarında kendi dilleriyle yapacakları eğitim bu kapsam dışında tutulmuştur. Anayasanın eşitliği düzenleyen 10. maddesi ile birlikte değerlendirildiğinde, tüm yurttaşlara tanınan bu maddedeki haklar, Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların eğitim alanındaki negatif haklarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan Lozan Barış Antlaşması'nın 40. ve 41. maddeleri ise azınlığın eğitim alanındaki pozitif haklarını düzenlemektedir. Bu maddelerde gayrimüslim azınlıklara, giderlerini kendileri karşılamak üzere her türlü okul ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurma, denetleme ve yönetme ile buralarda kendi dillerinde eğitim yapma ve dinsel ayinlerini gerçekleştirme hakları tanınmış; Türkiye'ye gayrimüslim vatandaşların önemli bir oranda yerleştikleri kentler ve kasabalarda, bu Türk yurttaşlarının çocuklarının ilkokullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere gerekli kolaylıkları gösterme ve azınlıklara, devlet, belediye veya diğer bütçelerde eğitim amacıyla ayrılacak paralardan yararlanma ve ödenek ayrılması konusunda hakça bir pay verme yükümlülüğü getirilmiş; ayrıca azınlık okullarında Türk dilinin öğretiminin zorunlu kılınabileceği hükme bağlanmıştır.

Ortodoks-Rum azınlık tarihsel süreç içerisinde eğitim alanında önemli bazı sorunlarla karşılaşmıştır ve bunların bir kısmı halen sürmektedir⁵²⁷. Bu sorunların büyük ölçüde, Türkiye'nin, Ortodoks-Rum azınlığın (ve diğer azınlık gruplarının) eğitim alanındaki pozitif hakları konusundaki bazı uygulamalarının, kısıtlayıcı ve/veya engelleyici bir nitelik arz etmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye'nin bu konuya yaklaşımında, 1923'ten sonra, yeni kurulan devletin, dil, kültür ve ülkü birliği sağlanmasına, diğer bir ifadeyle ulusal kimliğin tüm yurttaşlar tarafından istisnasız olarak ve standart bir biçimde benimsenmesine yönelik olarak ulusal eğitim sistemi oluşturulması, geliştirilmesi ve güçlendirilmesi çabalarını sürdürdüğü bir ortamda, aynı zamanda azınlık dil, kültür ve kimliğini koruyan ve yeniden-üreten azınlık eğitiminin sürmesinin, çelişki ve çatışma yaratan bir durum ve

⁵²⁷ Akgönül'ün 2000 yılında 145 Rum azınlık mensubu ile gerçekleştirdiği ankette, ankete katılanların büyük bir çoğunluğu eğitim konusundaki sıkıntıları, azınlığın en önemli güncel sorunu olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda bkz. Akgönül, **a.g.e.**, ss. 358-360.

ulusal türdeşliğe ulaşma amacı önünde önemli bir engel olarak algılanması etkili olmuştur. Bu çerçevede Türkiye'nin azınlık eğitimi alanındaki bu uygulamalarının, azınlık okulları üzerindeki devlet denetimi ve vesayetinin arttırılarak özerkliğinin zayıflatılması; çeşitli önlemlerle bu okullarda verilen eğitimin kalitesinin düşürülmesi; azınlık ailelerinin, çocuklarının azınlık okullarında kendi diliyle ve kültürüne uygun olarak eğitim alması ve azınlık kimlik ve aidiyetine yönelik bağlılığının sürdürülmesi ile bu okullarda eğitim kalitesinin nispi olarak düşük bir düzeyde olması nedeniyle gelecekte yaşam ve iş olanaklarının kısıtlı olması ikilemi yaşamasının sağlanması; bu çerçevede devlet okullarını tercih eden bazı azınlık mensuplarının Türk dil, kültür ve ülküsünü tedrici biçimde benimsemelerinin sağlanması ve bu yolla bu azınlık mensuplarının azınlık toplumundan dışlanmasının/uzaklaşmasının sağlanması ve azınlık kimlik, aidiyet, bağ ve dayanışmasının nispi olarak zayıflatılması ve azınlıkların asimilasyonuna yönelik çabalara genel bir katkı sağlanması; azınlık ailelerinin, başta Yunanistan olmak üzere çocukları açısından eğitim ve gelecek olanaklarının daha iyi olduğunu düşündükleri ülkelere göçü tercih etmelerinin sağlanması ve bu yolla azınlık nüfusunun nispi olarak azaltılması ve genel olarak azınlık mensupları arasında, farklı kimlikleri nedeniyle bazı haklarının ve yaşam olanaklarının kısıtlandığı algılamasının yaygınlaşması ve güvensizliğin artmasıyla göç sürecinin hızlandırılması ve türdeş bir toplum yapısına ulaşılması gibi amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olduğu söylenebilir. Bu noktada, süreklilik arz etmekle birlikte, özellikle tek parti döneminde önemli bir yoğunluk kazanan bu uygulamaların yalnızca Ortodoks-Rum azınlığa değil, tüm gayrimüslim azınlıklara yönelik olduğunu belirtmek gerekir. Diğer taraftan eğitim konusunun, tam anlamıyla bir paralellik arz etmese de, Türk-Yunan ilişkilerinin gelişimine ve Türkiye'nin iç siyasal konjonktüründeki değişimlere en duyarlı alanlardan biri olduğu söylenebilir. Nitekim aşağıda da görüleceği üzere, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği 1950'li yıllar boyunca, Ortodoks-Rum azınlık, eğitim alanında Lozan ile tanınmış pozitif haklarından azami düzeyde faydalanırken; Kıbrıs sorunu çerçevesinde ilişkilerin bozulduğu 1960'lı yıllarda azınlığın eğitim kurumları üzerindeki kısıtlayıcı uygulamaların yoğunluğunun tekrar artmaya başladığı görülmüştür. Bu noktada ayrıca, Türkiye'nin bu konudaki uygulamalarının, Ortodoks-Rum azınlığın

nüfusunun önemli ölçüde azaldığı 1980’li yıllardan itibaren yoğunluğunu kaybettiği de belirtilmelidir. Son olarak, özellikle 1960’lı yıllarda Türkiye tarafından Yunanistan’a karşı önemli bir “koz” olarak değerlendirilen ve buna yönelik uygulamalara konu olan Ortodoks-Rum azınlığın eğitimi konusunun, iki ülke arasındaki olumsuz ve çarpık nitelikteki karşılıklılığın yoğun biçimde hissedildiği bir alan olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının eğitim alanındaki sorunları, öncelikli olarak tarihsel süreç içerisinde incelenecek; bu çerçevede azınlık eğitiminin ve statüsünün Osmanlı’dan bu yana geçirdiği evrelere, bu konudaki uygulamalara ve yasal düzenlemelere değinilecektir. Bundan sonra ise azınlığın eğitim konusunda karşılaştığı sorunlar tematik olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin eğitimi, millet sistemi çerçevesinde cemaatlerin özerklik alanı içerisinde değerlendirilmiş; azınlıkların dinsel kurumları tarafından ve serbestçe sürdürülen eğitimin içeriğine veya bu konudaki örgütlenmeye, devletin önemli bir müdahalede bulunduğu görülmemiştir. Bu çerçevede azınlık eğitimi, daha çok cemaatlerin din adamı ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak algılandığından, esas olarak dinsel bir içeriğe sahip olmuş; dolayısıyla yaygın bir nitelik arz etmemiştir. Bununla birlikte, cemaat içindeki toplumsal/ekonomik gelişmeye koşut olarak, 18. yüzyılın sonlarında laik nitelikteki ilk azınlık okulunu açanlar, Rumlar olmuştur. 17. ve 18. yüzyılda önemli bir gelişme gösteren ve toplumsal etkinliğini arttıran; iş yaşamında giderek artan bir biçimde ihtiyacını hissettiği eğitimi ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesi ile toplumsal anlamda desteğini elde etmek istediği küçük burjuvazinin güçlendirilmesi amaçları çerçevesinde hareket eden Rum burjuvazisinin öncülüğünde 19. yüzyıl boyunca imparatorluğun dört bir yanında Rum azınlık okulları açılmıştır⁵²⁸. Gerek eğitim alanındaki tekeli, gerekse toplum üzerindeki ideolojik hegemonyasını yitirme kaygısı yaşayan Patrikhane, bu girişimlere ilk başlarda şiddetle karşı çıkmışsa da bir süre sonra bu sürece uyum sağlamış; bir yandan kendi varoluş alanını koruyabilmek için bu girişimleri ve kurumları kendi bünyesine alıp meşrulaştırırken⁵²⁹, diğer

⁵²⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, ss. 32-34.

⁵²⁹ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 56.

yandan da kendi denetimindeki bazı okulların laik nitelikli eğitim verilen kurumlara dönüşmesine izin vermiştir. Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Megali İdea*'nın Yunanistan'ın temel yönlendirici ideolojisi haline gelmesiyle birlikte, sayıları hızla artmaya başlayan bu okulların işlevi de değişmiş ve imparatorluk Rumları arasında Yunan ulusal bilincini yaygınlaştıran kurumlar haline gelmişlerdir. *Megali İdea* projesinin yaşama geçirilebilmesi için gerekli ideolojik ve maddi altyapı ve desteği oluşturmak isteyen Yunanistan'ın Osmanlı ülkesinde Rum okullarının açılmasını ve yaygınlaşmasını desteklemesi ile belli ölçülerde maddi katkı sağlaması kadar, bu süreçte en önemli rolü, şüphesiz, eğitim konusundaki faaliyetlerinden daha önce de bahsedilen, İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti oynamıştır⁵³⁰. Bu süreçte Patrikhane, Cemiyet'in Osmanlı Rumları arasında Yunan ulusal bilincinin yaygınlaştırılmasına yönelik bu çabalarına karşı çıkmış ve *Megali İdea*'ya uygun bir eğitim anlayışına ve müfredatına izin vermemişse de, süreç içerisinde bu çabalarının başarısızlığa uğradığı görülmüştür⁵³¹. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu okulların ve sürdürülen eğitimin, azınlık arasında ulusçuluğun yaygınlaşmasını sağlayan en önemli araç haline geldiği ve böylece imparatorluğun dağılmasında dolaylı yoldan etkili olduğu söylenebilir.

Osmanlı'da azınlık okulları padişahın izniyle açılmışlarsa da hemen hiçbir zaman devlet denetimine tabi olmamışlardır. Bununla birlikte 19. yüzyılın ortalarında hız kazanan reform sürecinde merkezi iktidarın güçlendirilmesi çabalarına paralel olarak, bir kamu görevi olarak algılanmaya başlanan eğitim, gayrimüslimler arasında ulusçu düşüncelerin yayılmasını ve devletin dağılmasını engellemeye yönelik bir önlem olarak değerlendirilen Osmanlı yurttaşlığı anlayışının/kimliğinin yaygınlaştırılmasının en önemli aracı olarak görülmüştür. Bu bağlamda bir yandan Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak (1857), devlet tarafından tüm tebaanın öğrenimine açık olan ve modern bir anlayış çerçevesinde eğitim veren çeşitli okullar açılırken, diğer yandan da azınlık okullarının denetim altına alınmasına yönelik bazı düzenlemeler yapılmaya çalışılmış ve böylece eğitim alanında devlet tekeli oluşturulması ve güçlendirilmesi yönünde çaba gösterilmiştir⁵³². Bu noktada ilk

⁵³⁰ Bu konuda bkz. Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, ss. 102-103.

⁵³¹ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 60.

⁵³² Bu süreç için bkz. Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, ss. 63-83.

olarak gayrimüslimlerin, cemaat nizamnameleri ile güvence altına alınan mezhep imtiyazlarını ileri sürerek bu çabalara direndiklerini; bunun sonucunda azınlık okullarının denetim altına alınması çabalarının önemli bir başarı kazanamadığını ve eğitimde birliğin sağlanamadığını belirtmek gerekir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile özel okul açılması serbest bırakılmakla birlikte, tüm okulların devlet denetiminde olacağı hükme bağlanmıştır (Md. 16)⁵³³. Kanun-i Esasi’de Türkçe’nin resmi dil olarak belirlenmesiyle azınlık okullarına müdahale gerekçesi doğmuş ve 1894 yılında alınan bir kararla bu okullarda Türkçe öğretimi zorunlu hale getirilmiş ve maaşları hükümet tarafından ödenen Türkçe öğretmenleri tayin edilmiştir⁵³⁴. Diğer taraftan II. Meşrutiyet’ten sonra da azınlık okulları üzerindeki denetimini arttırmaya çalışan Maarif Nezareti, bu amaçla azınlık okullarının öğretim programlarını ve teftişini düzenleme ve öğretmenlerin seçimine müdahale etme yönünde bazı girişimlerde bulunmuşsa da, başarılı olamamıştır⁵³⁵. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki yönetiminin azınlık eğitime bazı müdahalelerde bulunduğunu ve belli ölçüde de olsa denetimi altına aldığını belirtmek gerekir. Bu çerçevede 2 Eylül 1915 tarihinde çıkarılan Mekâtibi Hususiyye Talimatnamesi savaş sonuna dek etkin bir biçimde uygulanmıştır⁵³⁶. Bu Talimatname’nin 6. maddesi ile resmi dil dışındaki bir dille öğretim yapılan özel okullarda, ve dolayısıyla azınlık okullarında Türkçe, Osmanlı tarihi ve coğrafyası derslerinin okutulmasının zorunlu olduğu hükme bağlanmış; Türk öğretmenler tarafından verilecek Türkçe dersinin ilkokullarda haftada 4 saatten, ortaokul ve liselerde 2 saatten az olamayacağı, tarih ve coğrafya derslerinin ise okulun öğretim diliyle okutulabileceği öngörülmüştür. Savaşın Osmanlı’nın yenilgisi ile sonuçlanması üzerine azınlık okulları tekrar devlet denetiminden çıkmışlar; özellikle İstanbul’un işgal edilmesi ile birlikte tamamen bağımsız kurumlar haline gelmişlerdir⁵³⁷.

⁵³³ Kanun-i Esasi ile ayrıca Türk olmayan toplulukların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde kendi dillerini de okutabilmelerine olanak sağlanmıştır. Bu konuda bkz. Okutan, **a.g.e.**, s. 161.

⁵³⁴ Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 103.

⁵³⁵ Okutan, **a.y.**

⁵³⁶ Bu konuda bkz. Zafer Toprak, “Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların ‘Türkleştirme Politikası’”, **Türkiye’de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay. Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 78-82.

⁵³⁷ Okutan, **a.g.e.**, s. 162.

Bununla birlikte Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından azınlık okullarının denetim altına alınmasına yönelik girişimlere hız verilmiştir. Gayrimüslim azınlıklara ilişkin kaygıların ve kızgınlık duygularının oldukça canlı olduğu bir ortamda, ulusçu seçkinlerin birçoğunun, azınlıkların özerkliği ve ayrıcalıklarının devletin parçalanmasındaki en önemli etkenlerden biri olduğu, devletin denetimi dışındaki azınlık okullarında verilen eğitimin azınlık ulusçuluğunun yaygınlaşmasını sağlayarak bu sürece önemli bir katkı sağladığı ve azınlık okullarından bazılarının Birinci Dünya Savaşı ve sonraki yıllarda zararlı bazı faaliyetlere girdiği düşüncelerini paylaşmaları ve bunun bir sonucu olarak azınlık okullarını güvenlik sorunu çerçevesinde değerlendirmelerinin⁵³⁸; bu okullar üzerinde kurulacak denetimin devlet iktidarının doğal bir sonucu olarak görülmesi ve bu okulların gerek verdikleri eğitimin niteliği, gerekse farklı yapı ve örgütlenmeleri itibarıyla ulusal türdeşliğe ulaşılması önünde bir engel olarak algılanmasının bu girişimlerde etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede ilk olarak 1923 yılında 1915 tarihli Mekatibi Hususiyye Talimatnamesi, yeni duruma uyarlanarak tekrar yayınlanmış⁵³⁹; bu düzenlemenin yukarıda bahsedilen 6. maddesinde bazı değişiklikler yapılmış; sözü geçen derslerin yanı sıra yurt bilgisi ve beden eğitimi derslerinin de Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulacağı hükme bağlanmıştır⁵⁴⁰. Ayrıca bu düzenleme ile Maarif Vekaleti tarafından atanacak bu öğretmenlerin, emsallerine göre yüksek bir düzeyde belirlenen maaşlarının⁵⁴¹ da azınlık okullarınca ödenmesine karar verilmiştir. Bu uygulama azınlık okullarına önemli bir maddi yük oluşturmuş; 1925 yılında Türk öğretmenlerin maaşlarını düzenli olarak ödemedikleri gerekçesiyle bazı

⁵³⁸ Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey'in 1921'deki şu sözleri azınlık okulları konusunda ulusçu seçkinlere hakim olan bakış açısını gayet net bir biçimde yansıtmaktadır: "Gayr-i müslim mektepler, memleketimizde, çok acı ve çok kanlı vakayî ile sabit olduğu üzere, siyasî propaganda merkezi hizmetini görmekte devam edemezler. Şimdiki mektepler, umumiyeti itibarıyla, doğrudan doğruya memleketin muhtelif unsurlara mensup evlâdı arasında ihtilafatı her gün körükleyen anî'l-merkez hareketleri vücuda getiren komiteler mahiyetinde kaldıkça, bunların mevcudiyetine razı olmak, memleketin emniyetine karşı kurulan açık bir ifsat teşkilâtını serbest bırakmak demektir. Gayr-i müslim mekteplerini bu faaliyetlerinden men etmek için azamî murakabe şerâitini tatbik edeceğiz". Bali, **Cumhuriyet Yıllarında...**, s. 186.

⁵³⁹ Mustafa Çapar, "Tekparti Dönemi, Millî Eğitim, Millî Dil ve Türkleştirme Politikaları", **Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay. Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 83-84.

⁵⁴⁰ Alexandris, **a.g.e.**, p. 133.

⁵⁴¹ Levi, azınlık okullarında görevlendirilen Türk öğretmenlerin maaşlarının, o dönemdeki standart maaşın üç katı olarak tespit edildiğini belirtmektedir. Levi, **a.g.e.**, s. 38.

Rum azınlık okullarının kapatılmasına karar verilmiştir⁵⁴². 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Yasası ise, bu dönemde eğitime ilişkin en önemli yasal düzenleme olmuştur. Yasanın 1. ve 2. maddeleri ile azınlık okulları, tüm eğitim kurumları ile birlikte, Maarif Vekaletine bağlanmış ve böylece bakanlığın bu okulları sıkı bir denetim altına almasının hukuksal temeli oluşturulmuş; eğitim-öğretim faaliyetleri tek bir merkezden yönlendirilebilir hale gelmiş ve bu alanda birlik sağlanmış ve sonuç olarak eğitim alanında, tam anlamıyla bir devlet tekeli kurulmuştur. Bu yasanın çıkarılmasının hemen ardından bir genelge yayınlayan Bakanlık, azınlık okullarında dini esasa dayalı eğitimin ve din propagandası yapılmasının yasaklandığını belirterek bu okullardan laiklik ilkesine uygun faaliyet göstermelerini ve hem okul binalarındaki, hem de ders kitaplarındaki dinsel simge ve resimleri kaldırmalarını istemiş; bunları yerine getirmeyen okulların kapatılacağını belirtmiştir. Yine 1924 yılında yayınlanan bir başka genelge ile ise, azınlık okullarında görev yapan öğretmenlerin Patrikhaneler veya Hahambaşılıktan aldıkları yetki belgelerinin geçersiz olduğu, bu öğretmenlerin tekrar sınava tabi tutulacakları, sınavı geçemeyen öğretmenlerin görevlerine devam edemeyecekleri; ayrıca yeterli öğretim kadrosuna sahip olmayan azınlık okullarının kapatılacağı ve burada okuyan öğrencilerin devlet okullarına nakledileceği belirtilmiştir⁵⁴³. 26 Eylül 1925 tarihinde yayınlanan 3965 sayılı genelge ile, azınlık okullarındaki derslerde veya ders dışı zamanlarda ve ders kitaplarında Türkler veya Türk devleti aleyhine hiçbir olumsuz ifadenin kullanılmayacağı; Türk topraklarının hiçbir devletin parçası olarak gösterilmeyeceği; ders kitaplarında hiçbir devletin propagandasının yapılmayacağı ve haftada en az 5 saat olmak üzere Türk dili, Türk tarihi ve coğrafyası derslerinin Bakanlık tarafından atanan Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak okutulacağı belirtilmiştir⁵⁴⁴; ayrıca bu genelge ile yine azınlık okullarında her türlü din propagandasının yapılması yasaklanarak dinsel sembollerin kaldırılması istenmiştir⁵⁴⁵. Yine Bakanlığın 9 Şubat 1926 tarihli genelgesinde de, azınlık okullarının teftişine ilişkin esaslar belirlenmiş; bu çerçevede azınlık okullarında

⁵⁴² Alexandris, a.y.

⁵⁴³ Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 188.

⁵⁴⁴ Levi, a.g.e., s. 38.

⁵⁴⁵ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, ss. 151-152.

Türkçe okutulacak derslerin öğretmenlerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanacağı ve bu öğretmenlerin Türk olmaları, milli bilince ve milli duygulara sahip olmaları gerektiği⁵⁴⁶ tekrarlanarak, azınlık okullarındaki kayıtların Türkçe yapılması gerektiği; azınlık okullarının genel müfettişler tarafından sıkı bir biçimde denetleneceği ve bu teftişin bizzat yapılacağı; gerekli teftiş yapılmadan azınlık okullarının ruhsatnamelerinin yenilenmeyeceği ve bu okullarda çalışan öğretmenlerin kimlik, yeterlilik, diploma ve gerekli diğer evraklarının milli eğitim müdürlükleri tarafından inceleneceği ve uygun bulunmayanların göreve kabul edilmeyeceği hükme bağlanmıştır⁵⁴⁷. Bu genelgenin çıkarılmasının ardından azınlık okulları sıkı bir teftişe tabi tutulmuş; yapılan teftişlerde Türkçe derslerini kasten ihmal ettiği belirlenecek olan okulların kapatılacağı belirtilmiştir. Ayrıca azınlık okullarının tam anlamıyla Milli Eğitim Müdürlüklerinin denetimi altına alınmasıyla Bakanlık tarafından görevlendirilen müfettişlerin kontrolü kolaylaşmış; bu teftişler 1920’li ve 1930’lu yıllar boyunca mutad olmayan aralıklarla sık sık tekrarlanmıştır⁵⁴⁸. Öte yandan Temmuz 1927’de çıkardığı bir talimat ile azınlık ve yabancı okullarında görev yapacak öğretmenlerin ana dillerinin Türkçe olması ve Dar-ül Muallimin veya Dar-ül Fünun mezunu olmaları gerektiğini bildiren Bakanlık, bu okullarda halen görev yapan öğretmenlerin kısa bir süre içinde Türkçe sınavına girmelerini emretmiş; bu sınavı geçemeyen öğretmenlerin görevine son vermiştir⁵⁴⁹. Bu arada Lozan Barış Antlaşması’nın 14. maddesi uyarınca İmroz ve Bozcaada’da oluşturulması öngörülen, ada sakinlerinden oluşacak “özel yerel yönetim”in esasları, 27 Temmuz 1927 tarihinde yürürlüğe giren 1151 sayılı “Bozcaada ve İmroz Kazalarının Mahalli İdareleri Hakkında Kanun” ile düzenlenmiştir. Bu yasanın 14. maddesi ile her iki adadaki eğitimin, Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile İlköğretim Kanunu hükümleri çerçevesinde yürütüleceği ve Türkçe, genel, parasız ve laik olacağı hükme bağlanmıştır. Bu durumda doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanan adalardaki

⁵⁴⁶ Azınlık okullarında Türk dilinde okutulacak dersleri verecek Türk öğretmenlerin seçimi yetkisinin Maarif Vekaletine bırakılmasının oldukça önemli olduğunu belirten Okutan, bu seçimde oldukça titiz davranılmasını, azınlık okullarına devam edecek öğrencilerin bu dersler aracılığıyla Türk kültür ve tarihinin bir parçası yapılmalarının amaçlandığı, diğer bir ifadeyle Türkçe okutulacak bu derslerin ve eğitim sisteminin gayrimüslim azınlıkların asimilasyonu yönünde bir araç olarak kullanıldığı yorumunu yapmaktadır. Bkz. Okutan, **a.g.e.**, ss. 171-172.

⁵⁴⁷ Vahapoğlu, **a.g.e.**, ss. 153-154.

⁵⁴⁸ Okutan, **a.g.e.**, s. 168.

⁵⁴⁹ Bali, **Cumhuriyet Yıllarında...**, s. 191.

Rum azınlık okullarında resmi devlet okullarındaki müfredat izlenmeye başlanmış; Rumca eğitime son verilirken, tüm dersler Türkçe okutulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte aynı maddeyle, çocuklarına kendi dini ve dilini öğrettirmek isteyen velilerin, öğretimi hükümetin daimi teftişine tabi bulunmak ve masrafı veliler tarafından karşılanmak şartıyla, ehliyeti hükümetçe onaylanmış hususi bir hocaya, genel okul binaları içinde tahsis edilecek dershanelerde program ve ders saatleri dışında belirlenecek bir saatte din ve dil derslerini okutabilecekleri belirtilmiştir. Öte yandan 1930'lu yıllarda da azınlık okullarına yönelik düzenlemeler sürmüştür; daha önce de belirtildiği üzere, 13 Haziran 1935 tarihinde yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile tüm azınlık okulları bir vakıf olarak örgütlenmiş veya mevcut bir azınlık vakfına bağlanmışlardır. Şubat 1937'de yayınladığı bir genelgeyle öğrencilerin Türk kültürüne uygun bir biçimde yetişmelerini sağlamak üzere azınlık okullarındaki müdür yardımcılıklarına yalnızca Türk öğretmenlerin atanmasına karar veren Milli Eğitim Bakanlığı, tüm azınlık okullarına, bu okulların eğitim müfredatlarını, idari ve mali uygulamalarını denetlemekle yetkili Türk müdür başyardımcılarını Kasım 1937'de atayarak bu uygulamayı yaşama geçirmiştir⁵⁵⁰. Ayrıca Bakanlığın 27 Aralık 1937 tarihinde aldığı bir karara göre de, azınlık okullarında okutulacak ders kitapları ve yardımcı kitapların seçimi ve denetimi bizzat Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilecek; Türkçe dışındaki diğer dillerde okutulacak kitapların denetimi için de bir İnceleme Kurulu oluşturulacaktır⁵⁵¹. Son olarak 1940'lı yıllar boyunca azınlık okulları üzerindeki bakanlığın sıkı denetim ve teftişi sürmekle birlikte, bu okullara yönelik önemli bir düzenleme ve uygulamanın yaşama geçirilmediğini kaydetmek gerekir⁵⁵². Tek parti döneminde azınlık okullarına yönelik bu düzenleme ve uygulamaların sonucunda, gerek maddi imkansızlıklar, gerekse bazı öğretmenlerin görevlerine son verilmesi nedeniyle azınlık okullarında eğitim kalitesi genel olarak düşmeye başlamış; bu okullara devam eden azınlık mensubu öğrenci sayısında genel bir düşüş görülmüş; bazı azınlık okulları gerek maddi imkansızlıklar nedeniyle kendi kararlarıyla, gerekse yasal gereklere uymadıkları gerekçesiyle Bakanlık kararıyla

⁵⁵⁰ Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 307.

⁵⁵¹ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 159.

⁵⁵² Bu noktada 1942 yılında toplam 88 azınlık ve yabancı okula, sahip oldukları binalar dolayısıyla emlak kısmından 227.550 TL (43 Rum azınlık okuluna 109.000 TL) Varlık Vergisi tahakkuk ettirildiği; ancak bunun önemli bir kısmının (221.850 TL) bir süre sonra ertelendiğini belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. Ökte, *a.g.e.*, ss. 127-128; 244-246.

kapatılmış ve azınlık okullarının özerkliğinin zayıflatılması ve devlet denetim ve vesayeti altına alınması çabalarında önemli bir başarı sağlanmıştır⁵⁵³.

Türkiye’de çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte, devletin gayrimüslim azınlıklara yönelik tutumundaki nispi değişime paralel olarak, azınlık eğitimi alanındaki uygulamalarda da belli ölçüde bir yumuşama görülmüştür⁵⁵⁴. Bu olumlu süreçten, özellikle 1950’li yılların ilk yarısında Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesine paralel olarak, Ortodoks-Rum azınlığın daha geniş ölçüde faydalandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda iki ülke arasında bu dönemde gelişen ilişkilerin eğitim alanında da yansımaları bulunduğunu; Ortodoks-Rum azınlığın eğitim alanındaki sorunlarının önemli ölçüde azalma kaydettiği ve bu açıdan üzerindeki baskılar azalan Rum okullarının nispi olarak daha rahat bir dönem geçirdiği söylenebilir. Bunu mümkün kılan en önemli gelişme ise şüphesiz, iki ülke arasında 1951 yılında Kültür Anlaşması’nın imzalanması olmuştur. Bu anlaşma uyarınca Yunanistan’dan ders kitapları ve kontenjan öğretmenleri getirilmesi mümkün hale gelmiş; böylece Rum azınlık okullarının bu konularda yaşadığı sıkıntılar önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Bu arada DP milletvekili Ömer Mert’in önerisiyle 5 Şubat 1951 tarihinde çıkarılan 5713 sayılı yasanın 1. maddesi ile Bozcaada ve İmroz’a ilişkin 1151 sayılı yasanın, yukarıda bahsedilen 14. maddesi kaldırılmış; böylece eğitim yönetimi konusundaki yetkiler, adaların halkları tarafından seçimle belirlenen yerel yönetimlere geçerken, her iki adadaki azınlık mensuplarının, azınlık okullarının tabi olduğu esaslar çerçevesinde eğitim almaları mümkün hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, Türkçe, tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulmak kaydıyla, İmroz ve

⁵⁵³ 1935 yılında CHP tarafından hazırlanan *Onbeşinci Yıl Kitabı*’nda azınlık eğitiminin denetimi konusunda kaydedilen gelişme şu şekilde özetlenmektedir: “Cumhuriyet idaresi Türkiye’deki azlık okullarını sıkı bir murakabe ve teftiş altında bulundurmıştır. Bu okulların program ve talimatnameleri Bakanlıkça tetkik olunarak dereceleri tesbit edilmiştir. Azlık okullarında okutulmakta olan bütün kitaplar tetkikten geçirilmektedir. Azlık okullarında Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurtbilgisi ve Sosyoloji derslerinin Türkçe okutulması mecburî tutulmuştur. Azlık okulları direktörlerinin resmî ilkökul mezunları derecesinde Türkçeye vâkıf olmaları mecburî tutulmuştur. Azlık okullarının bütün kayıtlarının Türkçe tutulması ve diploma ve tasdikname gibi vesikaların Türkçe yazılması temin olunmuştur. Bu okulların idare ve talim heyetlerinin tayini ve değiştirilmesi işlerinin Bakanlığın tasdikinden geçirilmesi usul ittihaz edilmiştir. Azlık liselerinden çıkanlar arasında Türk üniversitesine veya yüksek okullarına gireceklerin Türk resmî liselerinde olgunluk sınavı geçirmeleri mecburî tutulmuştur”. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında...**, ss. 313-314.

⁵⁵⁴ Bu dönemde azınlık okullarına yönelik baskının nispi olarak azaldığı; yalnızca yıllık mutata teftişlerin gerçekleştirildiği ve 1946 yılında azınlık okullarının gelir vergisinden muaf tutuldukları görülmektedir. Bu konuda bkz. Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 174.

Bozcaada’da bundan sonra yeniden Rumca eğitim verilmeye başlanmıştır. 20 Mayıs 1955 tarihinde kabul edilen 6581 sayılı “Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun”un 1. maddesi ile azınlık okullarında Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin, Milli Eğitim Bakanlığı teşkilat kanunlarıyla belirlenmiş kadrolara, memurluk ve barem kanunlarına göre atanan öğretmenler tarafından öğretileceği hükme bağlanmıştır⁵⁵⁵; 2. maddesi ile ise bu öğretmenlerin özlük haklarına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca bu yasanın geçici 1. maddesi ile, bu yasanın yayımlandığı tarihte azınlık okullarında çalışan ücretli öğretmenlerden, diğer bir ifadeyle sözleşmeli olarak çalışan azınlık mensubu öğretmenlerden, üniversite ve yüksekokul mezunlarıyla bilfiil öğretmenlik yapabilecek yasal nitelikleri haiz olan kişilerin, öğrenim derecelerine göre ilk veya ortaöğretim kadrolarına asıl öğretmen olarak alınacakları, bunlardan usulü dairesinde başarısızlıkları tespit edilen kişilerin kadroya alınmayacağı hükme bağlanmıştır; geçici 2. madde ile ise, bu öğretmenlerin maaş ve özlük işleri konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu arada 6-7 Eylül olaylarında 32’si Rum olmak üzere toplamda 40 azınlık okulunun çeşitli düzeylerde hasar gördüğünü belirtmek gerekir⁵⁵⁶.

Ancak 1950’li yılların ortalarından itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerin Kıbrıs sorunu çerçevesinde gerginleşmesine paralel olarak, azınlık eğitimi alanındaki kısıtlayıcı uygulamaların yeniden gündeme gelmeye başladığı ve bunların özellikle 1960’lı yıllarda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu çerçevede özellikle Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet eylemlerinin 1964 yılı boyunca Türk-Yunan ilişkilerinde bir krize yol açtığı ve Türkiye’nin 1930 Anlaşmasını tek yanlı olarak feshederek Türkiye’de yaşayan Yunan uyrukluları sınırdışı etmeye karar verdiği bir ortamda, Rum azınlık okullarına yönelik baskı ve kısıtlamaların da yoğunluğunu arttırdığı görülmüştür. Bu çerçevede ilk olarak Mart 1964’te çıkarılan 410/6 sayılı kararname

⁵⁵⁵ Diğer bir ifadeyle azınlık okullarında Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin eğitimi için görevlendirilecek öğretmenler, devlet okullarında görev yapan ve devletten maaş alan öğretmenler arasından seçilecektir.

⁵⁵⁶ Bu konuda verilen rakamlarda bazı çelişkiler olduğu görülmektedir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı’nın 18 Eylül 1955 tarihinde yaptığı açıklamaya göre, 6-7 Olaylarında ilköğretim, ortaokul ve lise olmak üzere 32’si Rum, 8’i Ermeni vatandaşlara ait 40 okul tahrip edilmiştir. Oysa bu dönemde çıkarılan resmi bir hasar endeksine göre olaylarda zarar gören okul sayısı 26’dır. Bu konuda bkz. Fahri Çoker Arşivi, s. 260 ve “Son Hadiseler Sırasında 40 Azınlık Okulu Zarar Gördü”, **Milliyet**, 18 Eylül 1955. ss. 1, 3.

ile Ortodoks din adamlarının azınlık okullarına girmesi yasaklanmıştır⁵⁵⁷. Mayıs 1964'te Rum azınlık okulları mutlak olmayan sıkı bir teftiştan geçirilirken; Temmuz ayında Rum öğretmenlerin Türkçe yeterlilik sınavına girmeleri şart koşulmuş ve bu sınavı geçemeyenlerin öğretmenlik yapamayacaklarına karar verilmiştir⁵⁵⁸. Aynı dönemde İçişleri Bakanlığı Rum azınlık okullarının binalarında çalışan derneklerin, “günün ve gecenin geç saatlerine kadar faaliyette bulundukları” gerekçesiyle okul binası dışına çıkarılmasına karar vermiştir. Ayrıca Haziran 1964'te bazı Rum azınlık okullarının resmi okullara denkliği kaldırılmış; böylece bu okulların son sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin okulu bitirebilmeleri için devlet okullarında sınava girmeleri zorunluluğu ortaya çıkmıştır⁵⁵⁹. Bu dönemde HRO mezunlarının Rum okullarında öğretmenlik yapması yasaklanmış⁵⁶⁰; ayrıca 16 Temmuz 1964 tarihinde çıkarılan 502 sayılı yasanın 1. maddesi ile yukarıda bahsedilen 1151 sayılı yasanın 14. maddesi yeniden yürürlüğe konmuş; böylece yeniden Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilen ve resmi devlet okulu haline gelen İmroz ve Bozcaada'daki Rum azınlık okullarında Rumca eğitime son verilirken, eğitim yeniden yalnızca Türkçe yapılmaya başlanmıştır⁵⁶¹. Kasım 1964'te 3885 sayılı kararname ile ise, Rum azınlık okullarında sabah dualarının yapılması ve Ortodoks dualarının derslerde ve ders kitaplarında yer alması yasaklanmıştır⁵⁶².

Diğer taraftan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından eğitim alanında önemli bazı yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş; bunlar belli ölçülerde azınlık

⁵⁵⁷ HRW, **Denying Human Rights...**, p. 15. AB İlerleme Raporlarında, halen geçerliliğini sürdüren bu uygulamanın azınlık dinlerinin eğitimini olumsuz yönde etkilediği belirtilmekte ve bu konuda bir düzenleme yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu konuda bkz. Türkiye 2003 Düzenli Raporu, pp. 35-36; Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 44; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 31.

⁵⁵⁸ “Rum Okullarındaki Öğretmenler Sınavda”, **Milliyet**, 3 Temmuz 1964, s. 2. Sınava giren 67 Rum azınlık öğretmeninden 55'i bu sınavda başarılı olamamış, ancak Bakanlık okullarda eğitim-öğretimin aksamaması için bu öğretmenlerin bir yıl daha görev yapmalarına izin vermiş; ertesi yıl tekrar sınava tabi tutulacak bu öğretmenlerin sınavı yine kazanamamaları durumunda işlerine son verileceği açıklanmıştır. Cahit Üzen, “67 Rum Öğretmeninden 55'i Türkçe Sınavda Başarı Gösteremedi”, **Milliyet**, 27 Kasım 1964, s. 1, 7.

⁵⁵⁹ Demir ve Akar, **a.g.e.**, ss. 144-146; “8 Azınlık Okulunun Muadeleti Kaldırıldı”, **Milliyet**, 9 Haziran 1964, s. 1.

⁵⁶⁰ Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 206.

⁵⁶¹ Son yıllardaki AB İlerleme Raporlarında adalarda azınlık okullarının yeniden açılması beklentisinin mevcut olduğu söylenebilir. Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 49; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 37; Türkiye 2006 İlerleme Raporu, p. 21; Türkiye 2007 İlerleme Raporu, p. 22; Türkiye 2008 İlerleme Raporu, p. 25.

⁵⁶² HRW, **Denying Human Rights...**, p. 15; Akgönül, **a.g.e.**, ss. 297-298; Macar, **Cumhuriyet Dönemi...**, ss. 205-206.

okullarını da etkilemiştir. Bu konudaki en önemli düzenlemelerden biri, azınlık okullarını “cemaat okulu” değil, “özel okul” statüsünde değerlendiren⁵⁶³, 5 Ocak 1961 tarihinde çıkarılan 222 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu”dur. Buna göre bundan sonra özel okullara ilişkin düzenlemeler, aynı zamanda azınlık okulları için de geçerli olmuştur. Bu bağlamda 18 Haziran 1965 tarihinde çıkarılan 625 sayılı “Özel Öğretim Kurumları Kanunu”, azınlık okullarını da kapsamına almıştır. Azınlık okullarının büyük oranda devlet vesayeti altına alınmasını sağlayan bu yasanın 2. maddesiyle özel öğretim kurumlarının (ve dolayısıyla azınlık okullarının) Milli Eğitim Bakanlığı’nın denetim ve gözetimi altında olduğu belirtilmiş; 3. ve 8. maddeleri ile ise, bir tüzükle düzenlenecek şartlar çerçevesinde bu okulların açılmasına izin verme ve faaliyet esaslarını belirleme yetkisinin bakanlığa ait olduğu hükme bağlanmıştır. 12. madde ile öğretim izni verilmesi ile bu okulların denkliğinin tanınacağı; bakanlıkça özel yönetmeliğine göre veya gerek görülecek hallerde yapılacak teftiş sonucunda, çalışmaları ve durumu yeterli görülmeyen okulların önce uyarılacağı, daha sonra yapılan teftişte durumunu düzeltmediği anlaşılan okulların denkliğinin öğretim yılı sonunda kaldırılacağı, ertesi yıl da çalışmalarının yeterli olmadığı tespit edilen okulların öğretim yılı sonunda tamamen kapatılacağı hükme bağlanmıştır. 14. maddeye göre öğretimini sürdüren bir kurum fiilen öğretime ara verirse veya öğretim iznini açılış amaçlarından başka maksatlarla kullandığı teftiş raporuyla tespit edilirse, öğretime başlama izni geri alınacak⁵⁶⁴; 15. maddeye göre ise kanun, tüzük ve yönetmeliklere veya genelgelere aykırı hareketi veya aykırı harekette ısrar ettiği tespit edilen özel öğretim kurumları, hareketinin ağırlık derecesine göre, Milli Eğitim Bakanlığı’nın kararıyla geçici veya sürekli olarak kapatılabilecektir. Yasanın 20. maddesiyle de okulların mevcut binalarında ihtiyaç halinde yapılacak tamirat ve tadilatın Bakanlığın iznine bağlı olduğu belirtilmiştir. Öte yandan bu yasanın azınlık okulları açısından önem taşıyan bir başka maddesi ise 21. maddedir. Özel öğretim kurumlarında, diğer bir ifadeyle azınlık okullarında, yönetim, eğitim ve öğretimin, asıl görevi bu kurumlarda olan yönetici ve öğretmenlerle yürütülmesinin esas olduğunu belirten bu maddeye göre, bu görevlere,

⁵⁶³ Akgönül, **a.g.e.**, s. 297; HRW, **Denying Human Rights...**, p. 15.

⁵⁶⁴ Bu maddeye 1983 yılında eklenen fıkra ile, bir yıl içinde yeniden öğretime başlama izni almayan kurumun kapatılacağı belirtilmiştir.

en az dengi resmi öğretim kurumlarının yöneticilik veya öğretmenliklerine atanabilmek için gerekli nitelik ve şartları taşıyan kişiler görevlendirilebilecektir. Daha açık ifade edilirse, azınlık okullarında görev yapan azınlık mensubu öğretmenlerin, resmi devlet okullarındaki öğretmenlerin nitelik ve yeterliliğine sahip olması gerekmektedir⁵⁶⁵. Yasanın, özel okullardaki öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı'nın izni ile göreve başlayacağını belirttiği 23. maddesi ile, Türkçe'den başka dille öğretim yapan özel okullarda, Türkçe veya Türkçe kültür dersleri öğretmenlerinden (yani Türk öğretmenlerden) birinin müdür başyardımcısı olarak atanacağını hükme bağlayan 24. maddesi de azınlık okulları açısından önem taşımaktadır⁵⁶⁶. Yasanın 25. maddesi ise doğrudan doğruya azınlık okullarına ilişkindir. Bu maddeyle, kanunun yayınlandığı tarihte mevcut olan ve Lozan Barış Antlaşması'nın 40. ve 41. maddeleriyle ilgisi bulunan okulların özellik göstermesi gereken hususlarının tüzükle tespit edileceği; bu tüzüğün hazırlanmasında ilgili ülkelerin müteakıl mevzuat ve uygulamalarının dikkate alınacağı ve tüzükte belirtilmeyen hususlarda, resmi okulların mevzuatının uygulanacağı ve bu okullarda yalnızca Türk vatandaşlarının çocuklarının okuyabileceği hükme bağlanmıştır. Son olarak, özel okullarda okutulacak ders kitapları ile her türlü yardımcı kitapların ve kullanılacak araçların seçiminin, resmi okullarda uygulanan usuller dairesinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın iznine bağlı olduğunu belirten yasanın 29. maddesinin de azınlık okullarını yakından ilgilendirdiğini söylemek mümkündür. Genel olarak

⁵⁶⁵ Öte yandan yasanın 45. maddesinde de, özel okullarda sözleşme ile çalışan öğretmenlerden, iki teftiş döneminde hakkında yetersiz olarak değerlendirme yapılanların ve Bakanlıkça hizmette devamında sakınca görülenlerin çalışma izinlerinin iptal edileceği belirtilmektedir.

⁵⁶⁶ Bu madde şu şekildedir: “Türkçe'den başka dille öğretim yapan ve yabancılar tarafından açılmış bulunan özel okulların müdürleri, bu okulların Türkçe veya Türkçe kültür dersleri öğretmenlerinden birini müdür başyardımcısı olarak tayin etme ve işe başlatılmasına müsaade edilmesi hususunu Milli Eğitim Bakanlığı'na bildirir. Bu atamayı, uyarıya rağmen 1 ay içinde yapmayan veya bildirmeyen okulların müdür başyardımcılarını, Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmenleri arasından Milli Eğitim Bakanlığı seçer ve işe başlatır”. 1983 yılında yapılan bir değişiklik bu maddeye şu fıkra eklenmiştir: “Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmeni bulunamaması halinde, okulun öğretim dilinde özel alan eğitimi görmüş Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğretmenlere de bu görev verilebilir”. Esas olarak yabancılar tarafından açılmış olan özel okullarla iletişimin ve idari işlemlerin kolayca sürdürülebilmesi için öngörülen bu düzenlemenin, özellikle azınlık okullarına yönelik olarak uygulandığı görülmektedir. Azınlık okullarındaki Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmenlerinin “Türk” olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu göreve getirilecek kişilerin “Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu” olmasını, diğer bir ifadeyle azınlık mensubu olmamasını öngören bu düzenleme, bir yandan azınlık okullarının yabancı okullar gibi algılandığını ortaya koyarken, diğer yandan da bakanlığın, azınlık okullarının denetimi açısından söz konusu müdür başyardımcılarının atanması uygulamasına verdiği önemi göstermektedir. Bu konuda bkz. Akgönül, a.g.e., s. 296.

değerlendirildiğinde, “vatandaş” olan azınlıkların eğitimi konusundaki düzenleme ve uygulamaları diğer ülkelerin uygulamalarına, diğer bir ifadeyle “karşılıklılık” esasına bağlayan bu yasanın, Bakanlığın azınlık okulları üzerindeki yetkilerini arttırdığı; faaliyetlerini ve işleyişini sıkı bir denetim altına almasına olanak sağladığı ve bu okulların özerkliğini önemli ölçüde zayıflattığı söylenebilir.

625 sayılı yasa esas alınarak 1970 yılında çıkarılan “Özel Öğretim Kurumları Yönetici ve Öğretmenlerinde Aranacak Nitelik ve Şartlara Ait Yönetmelik”in azınlık okullarında görev alacak öğretmenler ve yöneticilere ilişkin 13. maddesine göre, bu okullarda Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı ile Türkçe okutulan diğer derslerin öğretmenleri, tercihen, okulda bir kısım derslerde takip edilen diğer öğretim dilini bilenler arasından bakanlıkça tayin edilecek; okulda takip edilen diğer öğretim dili ile okutulan derslerin öğretmenleri ise, resmi okullarda öğretmenlik yapma şartlarını taşıyanlar arasından Valiliğin teklifi ve Bakanlığın tasdiki ile atanacaklar; yeteri kadar Türkçe bilmesi gereken bu öğretmenler, Bakanlık lüzum gördüğü takdirde Türkçe sınavına tabi tutulabilecekler; öte yandan bu okulların bir kısmında kültür anlaşmaları gereğince veya mütekabiliyet esasına göre yabancı uyruklu öğretmenlere de görev verilebilecektir⁵⁶⁷. Yönetmeliğe göre bu okulların müdürleri, öğretmenlik yapma şartlarını taşıyanlar arasından Bakanlıkça tayin edilecektir. Ayrıca azınlık okullarındaki müdür başyardımcılarının Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmenleri arasından kanun hükümlerine göre atanacağı ve müdür yardımcılarının atamalarının da, okulda görevli öğretmenler arasından, okul müdürünün ve müdür başyardımcısının müşterek imzalı teklifi ve Bakanlığın onayı ile yapılacağı yönetmelikte belirtilmiştir.

1970’li ve 1980’li yıllarda Ortodoks-Rum azınlığın göç sürecinin hızlanmasına ve nüfusunun tedrici bir biçimde azalmasına paralel olarak, önemli bazı sorunlar varlığını sürdürmekle birlikte, azınlık okullarına yönelik kısıtlayıcı uygulamaların nispi olarak azalma kaydettiği söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye’nin sözkonusu dönemde artık azınlık eğitimi konusunu ikili ilişkilerde “karşılıklılık” çerçevesinde bir “koz” olarak değerlendirmeye çalışmadığını söylemek mümkündür.

⁵⁶⁷ Burada Yunanistan ile 1951 yılında imzalanan Kültür Anlaşması çerçevesinde Rum azınlık okullarının ve Yunanistan’dan gönderilen kontenjan öğretmenlerinin kastedildiği açıktır.

Türkiye’de azınlık eğitimi konusunda yapılan son yasal düzenlemeler, 14 Şubat 2007 tarihinde yürürlüğe giren 5580 sayılı “Özel Öğretim Kurumları Kanunu” ile 8 Mart 2008 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan “Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği” olmuştur. Bu yasal düzenlemelerde, özel okullara ve dolayısıyla azınlık okullarına ilişkin birçok yetkinin Bakanlıktan valiliklere devredildiği; azınlık okullarına ilişkin olarak, yürürlükten kaldırılan 625 sayılı yasadaki hükümlerin birçoğunun aynen korunmakla birlikte, bazılarının değiştirildiği; ancak bu okullar üzerindeki idari vesayetin önemli ölçüde değişmediği ve hatta bazı açılardan bunun daha da güçlendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede 5580 sayılı yasanın 5/c maddesinde, 625 sayılı yasanın yukarıda bahsedilen 25. maddesi hemen hemen aynı ifadelerle tekrarlanmış; ancak son cümlesinde, bu okullarda yalnız kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çocuklarının okuyabileceği hükmü getirilmiştir⁵⁶⁸. Yasanın 6/2. maddesi ile özel okullarda uygulanacak öğretim programı ve haftalık ders çizelgesinin, resmi kurumlarda uygulanan usul ve esaslar çerçevesinde belirleneceği ve bakanlıkça uygun bulunması halinde farklı öğretim programları ve çizelgelerinin de uygulanabileceği hükmüne bağlanmış; 8. maddeyle de, özel okullarda yöneticilik ve öğretmenlik yapacak kişilerin, en az dengi resmi öğretim kurumlarına atanabilmek için gerekli nitelik ve şartları taşımaları gerektiği ve bu kişilere çalışma izinlerinin valiliklerce verileceği belirtilmiştir. Öte yandan 8. maddenin 11. fıkrasında azınlık okullarının yönetimine ilişkin önemli bir değişik yapıldığı göze çarpmaktadır: Buna göre, Türkçe’den başka dille öğretim yapan okullarda öğretim dilini bilen Türkçe veya Türkçe kültür dersleri öğretmeni bulunmaması halinde, okulun öğretim dilinde özel alan eğitimi görmüş, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğretmenler de müdür başyardımcısı olarak atanabilecektir. Bu yasanın uygulanmasına yönelik olarak

⁵⁶⁸ Yasaya konmadan önce de fiili olarak sürdürülen bu uygulamanın, özellikle Ortodoks Arnavutların, Süryanilerin ve Katolik Rumların Rum azınlık okullarına devam etme olanağını ortadan kaldırdığı ve önemli sorunlara yol açtığı belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Dimitri Frangopulo ile söyleşi, Yahya Koçoğlu, **Hatırlıyorum Türkiye’de Gayrimüslim Hayatlar**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 88, 93. Öte yandan bu konudaki önemli bir başka sorun ise, yalnızca babaları azınlık mensubu olan öğrencilerin bu okullara kaydının yapılmasına izin verilmesi olmuştur. Ancak 2004 yılında yapılan bir düzenlemeyle anneleri azınlık mensubu olan öğrencilerin kaydına da izin verilmiştir. Bu konuda bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2004 İnsan Hakları Raporu; ECRI Third Report-Turkey, par. 70; Türkiye 2003 İlerleme Raporu, p. 39; Türkiye 2004 İlerleme Raporu, p. 48; MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 18.

çıkarılan Yönetmelikte ise, yasadaki bazı hükümlerin değişik bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Yönetmeliğin 32/(2)/a maddesi ile, 20.5.1955 tarihli ve 6581 sayılı Kanun hükümlerine göre İl Milli Eğitim Müdürlüğünün teklifi ve valiliğin onayıyla en fazla 5 yıllık bir süre için azınlık okullarında görevlendirilecek Türkçe ve Türkçe kültür dersi öğretmenlerinden birinin, yine İl Milli Eğitim Müdürlüğünce teklif edilmesi ve Bakanlıkça uygun görülmesi şartıyla valilik tarafından müdür başyardımcısı olarak atanacağı hükme bağlanmıştır. Yönetmelikle getirilen bu düzenlemenin, yukarıda belirtilen 5580 sayılı yasanın 8/11. maddesine aykırı bir nitelik arz ettiği söylenebilir. Öte yandan yönetmeliğin 32/(2) maddesinin diğer bentlerinde de, azınlık okullarının bir kısmında kültür anlaşmaları gereğince veya mütekabiliyet esasına göre Bakanlıkça evrakları incelenmek ve uygun görülmek kaydıyla yabancı uyruklu öğretmenlere de görev verilebileceği; bu okullarda görevlendirilecek yönetici ve öğretmenlerin, benzeri resmi okullarda öğretmenlik yapma şartlarını taşıyanlar arasından seçileceği ve bunların *okul müdürü ve müdür başyardımcısının ortak teklifleri* ile valilikçe atanacağı; okullarda görevlendirilecek TC uyruklu öğretmenlerin Türkçe'yi bilmeleri ve *doğru ve düzgün kullanmalarının* şart olduğu ve gerek görüldüğü hallerde bu öğretmenlerin Türkçe sınavına tabi tutulabilecekleri hükme bağlanmıştır. Yine yönetmeliğin 53. maddesine göre de, azınlık okullarında, seviyesine göre resmi okullarda okutulan dersler ve öğretim programları ile haftalık ders dağıtım çizelgelerinin uygulanması esas olacak; Bakanlık, bu okullarda, ilgili ülkelerdeki mütekebil mevzuat ve uygulamaları da dikkate alarak derslerden hangilerinin öğretiminin Türkçe'den başka bir dille yapılabileceğine karar verme ve bu derslerin çeşitlerinde ve programlarında değişiklik yapma yetkisine sahip olacak; Türkçe'den başka bir dilin öğretimi için, izin verilen derslere ayrılacak haftalık ders saatine mukabil Türkçe okutulacak derslerin saat ve sayısı da yine Bakanlıkça tespit edilecektir.

Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının eğitim alanında karşılaştığı en önemli sorunların, çeşitli faktörlerin etkisiyle azınlık okullarındaki eğitim kalitesinin giderek düşmesi; bazı Türk müdür başyardımcılarının okul yönetimine aşırı müdahaleleri ve bundan kaynaklanan idari çatışma ve sorunlar; buna bağlı olarak azınlığın eğitim alanındaki özerkliğinin giderek azalması ve bu alanın büyük oranda devlet vesayetine girmesi ile eğitim-öğretim faaliyetinin olağan bir biçimde

sürdürülebilmesi için gerekli olan kaynakların sağlanmasına ilişkin güçlükler ve maddi sıkıntılar olduğu söylenebilir. Bu çerçevede bu genel sorunları oluşturan, derinleştiren ve sürekli hale getiren sorunlar, azınlık okullarına, ders kitaplarına ve öğretmenlere ilişkin sorunlar şeklinde alt-başlıklar halinde incelenecektir.

Ortodoks-Rum azınlığın eğitim alanındaki sorunlarının en önemlilerinden biri, öğretmenler konusunda karşılaşılan sıkıntılar olmuştur. Rum azınlık okullarında görev yapan öğretmenler üç kategoride incelenebilir. İlk kategoride, Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin (Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi) öğretiminden sorumlu Türk öğretmenler yer almaktadır. 6581 sayılı yasa hükümleri çerçevesinde İl Milli Eğitim Müdürlüğünün teklifi ve Valiliğin onayıyla en fazla 5 yıllık bir süre için görevlendirilen bu öğretmenlerin, genellikle devlet okullarında öğretmen olarak çalışan kişiler arasından seçildiği ve büyük bir bölümünün azınlık eğitimi konusunda özel bir formasyona sahip olmadığı görülmektedir. Bu öğretmenlerin azınlık okullarında görevlendirilmesinin temel amacının, bir yandan bu okulları yönetsel ve eğitsel açıdan kısmi denetim altına almak, diğer yandan da azınlık mensubu öğrencilerin bu dersler aracılığı ile Türk dil, kültür ve tarihini benimseyerek Türk kimliğini içselleştirmelerini sağlamak ve böylece azınlıkların asimilasyonu sürecine nispi bir katkı sunmak olduğu söylenebilir⁵⁶⁹. Öte yandan bu öğretmenlerin maaşlarının okulun bağlı bulunduğu vakıf tarafından ödenmesinin de, azınlık okullarının maddi yükünü ve sıkıntılarını belli ölçülerde arttıran bir unsur olduğunu belirtmek gerekir⁵⁷⁰. Rumca derslerin öğretimini yapan azınlık mensubu öğretmenler bu

⁵⁶⁹ Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında bu öğretmenlerin seçiminde oldukça titiz davranıldığı ve bu kişilerin Türk olmalarına ve milli bilince ve milli duygulara sahip olmaları gereğine özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu öğretmenlerin görevlendirilme kriterleri açısından elde net bir veri bulunmamakla birlikte ve aynı zamanda bu okullarda görevlendirilmek için başvuruda bulunan veya görevlendirilen öğretmenlerin hepsinin aynı amaç ve motivasyonla hareket ettiğini söylemek güçse de (bu konuda bir örnek için bkz. Dimitri Frangopulo ile söyleşi, Koçoğlu, **a.g.e.**, s. 95), İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün görev almak için başvuruda bulunan bu öğretmenleri özel bir soruşturmaya tabi tuttuğu dikkate alındığında, bu eğilimin günümüzde de, en azından belli ölçülerde sürdüğünü söylemek mümkündür.

⁵⁷⁰ Bu noktada, Cumhuriyetin ilk yıllarında azınlık okullarının bu maddi sıkıntıları daha yoğun bir biçimde yaşadığı söylenebilir. Bu çerçevede azınlık okulları üzerinde baskı oluşturmak amacıyla Türk öğretmenlerin maaşları oldukça yüksek bir düzeyde saptanmış; kimi durumlarda bu öğretmenlerin maaşları okul bütçesinin yaklaşık yarısını oluşturmuştur. Açıkça ayrımcı nitelikteki bu uygulama karşısında kimi okullar azınlık mensubu öğretmenlerin maaşlarını ödemekte zorlanmış; bu maddi yükü kaldıramayan bazı azınlık okulları kapanma kararı almışlar veya Türk öğretmenlerin maaşlarını aksattıkları gerekçesiyle yönetim tarafından kapatılmışlardır. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda bu

konudaki ikinci kategoriye oluşturmaktadır. Son yasal düzenlemeler çerçevesinde okul müdürü ve müdür başyardımcısının ortak teklifleri ve valiliğin verdiği izinle göreve başlayan bu öğretmenlerin, devlet okullarında öğretmenlik yapan kişilerle aynı nitelik ve şartlara sahip olması gerekmektedir. Bu öğretmenlerin maaşları okulun bağlı bulunduğu vakıf tarafından karşılanmaktadır. Özellikle Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleştiği kimi dönemlerde bu öğretmenlerden bazılarının görevden uzaklaştırılması, bu konuda yaşanan önemli sıkıntılardan biri olmuştur. Örneğin 1920’li yıllarda yetersiz oldukları veya yapılan Türkçe sınavında başarısız oldukları gerekçesiyle 100’ün üzerinde öğretmenin görevine son verilmiştir⁵⁷¹. 1964 yılında 3 Rum lise müdürü görevden azledilirken⁵⁷², yine 1967-68 döneminde, yapılan teftişlerde eğitim ve öğretimleri kusurlu görülen 40 civarında Rum azınlık mensubu öğretmenin görevden uzaklaştırıldığı belirtilmektedir⁵⁷³. Bu alanda yaşanan bir başka sıkıntı ise, 1960’lı yılların ortalarından başlayarak 2000’lere dek olan süreçte, bazı dönemlerde teklif edilen azınlık mensubu öğretmenlerin atamalarının yapılmaması ve/veya geciktirilmesi olmuştur⁵⁷⁴. Bu çerçevede Milli Eğitim Müdürlüğü, kimi dönemlerde yurtdışında öğrenim gören azınlık mensubu öğretmenlerin diplomalarının denkliğini tanımamış; vefat eden, emekliye ayrılan veya yaş haddi nedeniyle görevi bırakan öğretmenlerin yerine yeni öğretmenlerin atanmasını

öğretmenlerin maaşlarının normal bir düzeye indirildiğini ve böylece okulların maddi yükünün nispi olarak azaldığını belirtmek gerekir. Bu noktada bkz. Levi, **a.g.e.**, s. 38; Alexandris, **a.g.e.**, p. 133; Bali, **Cumhuriyet Yıllarında...**, ss. 187, 190, 192.

⁵⁷¹ Alexandris, Maarif Vekaleti Genel Sekreteri Salih Zeki tarafından bazı Rum azınlık mensubu öğretmenlerin geçmişteki siyasal etkinliklerine yönelik olarak gerçekleştirilen soruşturma sonucunda 156 tecrübeli öğretmen hakkında (bunlardan 104’ü Türk vatandaşı, 52’si Yunan vatandaşıdır) “Türkiye Cumhuriyeti’ndeki okullarda öğretmenlik yapmak için uygun olmadıkları” kararının verildiğini belirtmektedir. Bkz. Alexandris, **a.g.e.**, p. 133.

⁵⁷² Macar, **Cumhuriyet Döneminde...**, s. 206.

⁵⁷³ Bu konuda bkz. Dimitri Frangopulo ve Emilia Pandelara ile söyleşiler, Koçoğlu, **a.g.e.**, ss. 92, 119. Bu öğretmenlerden bir kısmı Yunanistan’ın devreye girmesi üzerine bir yıl kadar sonra görevlerine iade edilmişlerdir. Ayrıca bu dönemde 12 azınlık okulu müdürüne işten el çektirilmiş ve bunların yerine Türk müdürler atanmış; bundan sonraki süreçte de istifa edecek veya görevden alınacak Rum müdürler yerine Türk müdürler atanacağı belirtilmiştir. Ancak bu uygulamanın da kısa süreli olduğu söylenebilir. Bu konuda bkz. “Rum Azınlık Okullarına Türk Müdürler Atandı”, **Milliyet**, 25 Kasım 1967, s. 3.

⁵⁷⁴ Frangopulo’ya göre bu uygulamanın amacı, Yunanistan’ın azınlık okullarında oluşan öğretmen açığını gidermek üzere daha fazla sayıda kontenjan öğretmeni göndermesini sağlamak ve böylece Türkiye’nin Batı Trakya’ya göndereceği kontenjan öğretmenlerinin sayısını arttırmaktır. Bkz. Koçoğlu, **a.g.e.**, s. 94. HRW raporunda da, azınlığın öğretmenlerin işe alınması veya atanması konusunda söz sahibi olmadığı ve azınlık içinde birçok nitelikli öğretmen olmasına rağmen Türkiye’nin, Batı Trakya’ya öğretmen gönderilmesi konusundaki statükoyu sürdürmek için, bunların atamalarını yapmadığı belirtilmektedir. HRW, **Denying Human Rights...**, p. 16.

onaylamamış veya bu onayı oldukça geç vermiş; görevde bulunan öğretmenlerin de aynı anda birden fazla okulda çalışmasına izin vermemiştir⁵⁷⁵. Bu durumda boş geçen dersler nedeniyle öğrenciler, sınıflarını geçmek için yıl sonunda kurs vb. yollarla fark dersleri alarak eksiklerini tamamlamak zorunda kalmışlardır. Bu uygulamaların Rum azınlık okullarında öğretmen açığına ve öğretimin aksamasına yol açtığı ve eğitimin kalitesini belli ölçüde düşürdüğü söylenebilir. Bu konudaki sorunların, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesine paralel olarak 2000’li yıllarda önemli ölçüde azaldığını da kaydetmek gerekir. Bununla birlikte azınlık mensubu öğretmenlerin göreve başlamadan önce, gerektiğinde Türkçe sınavına tabi tutulması uygulamasının da, çeşitli eleştirilere konu olduğu görülmektedir. Bu eleştiriler, Türkçe’yi “doğru ve düzgün kullanma”nın tespitinin öznelliğe açık olduğu ve bunu değerlendirmeye yönelik nesnel kriterler bulmanın güç olduğu; bazı adayların daha baştan elenmesini sağladığı ve yönetime, istemediği kişilerin öğretmen olmasını engelleme olanağı sunan bir düzenleme olduğu noktalarında yoğunlaşmaktadır⁵⁷⁶. Öte yandan 2008 yılında çıkarılan yönetmelik çerçevesinde bu öğretmenlerin atanması sürecinde Türk müdür başyardımcısının da yetkili kılınmasının, azınlık okullarının kendi öğretmenlerini belirleme konusundaki özerkliğini önemli oranda zayıflattığını ve bu konuda idari vesayeti genişlettiğini söylemek mümkündür. Azınlık okullarında görev yapan öğretmenlerin son kategorisini ise, Yunanistan’dan gönderilen kontenjan öğretmenleri oluşturmaktadır⁵⁷⁷. Yunanistan’da görev yapan devlet memuru öğretmenler arasından seçilen ve 1950’li yıllarda 35 olan sayıları, azınlık nüfusunun azalmasına bağlı olarak Yunan hükümeti tarafından 16’ya düşürülen bu öğretmenlerin maaşları Yunanistan hükümeti tarafından ödenmektedir. Bu konudaki

⁵⁷⁵ AB İlerleme Raporlarında, Rum öğretmenlerin sadece bir okulda çalışmalarına izin verilmesinin, İş Kanunu’na aykırı olduğuna ve Türk öğretmenler açısından sözkonusu olmayan bu uygulamanın ayrımcı niteliğine dikkat çekilmektedir. Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 48-49; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 37.

⁵⁷⁶ Bu konuda bkz. Akgönül, **a.g.e.**, s. 297.

⁵⁷⁷ Bu noktada bir ara kategori olarak, 1930-1964 yılları arasında, 1930 Anlaşması çerçevesinde bazı Yunan uyruklu öğretmenlerin, Türk uyruklu Rum öğretmenlerin statüsünde Rum azınlık okullarında görevlendirildiğini belirtmek gerekir. 1964 yılında bu öğretmenler sınırışı edilmiş; hem bir anda yeteri kadar azınlık mensubu öğretmen bulunamaması, hem de bu öğretmenlerden bazılarının atamalarının onaylanmaması nedeniyle azınlık okullarının birçoğu ciddi bir öğretmen sıkıntısı yaşamış ve bu okullarda öğretim önemli ölçüde aksamıştır. Bu konuda bkz. Dimitri Frangopulo ile söyleşi, Koçoğlu, **a.g.e.**, s. 91.

en önemli sorun ise, çoğu kez iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine bağlı olarak, bu öğretmenlerin vize ve/veya çalışma izinlerinin geciktirilmesi olmuştur⁵⁷⁸. Bu bağlamda özellikle 1963 yılından sonraki süreçte, Eylül ayında gelmesi gereken kontenjan öğretmenleri, çoğu kez Ocak ayından önce göreve başlayamamış ve aradaki bu sürede dersler boş geçmiş; bu durum bir yandan bu öğretmenlerin azınlık öğrencilerine yönelik faydasının sınırlı kalmasına yol açarken, diğer yandan da azınlık okullarındaki eğitimin kalitesini nispi olarak düşüren⁵⁷⁹ ve diğer bazı sorunların yaşanmasına neden olan⁵⁸⁰ bir etken olmuştur. Bu sorunun da 2000’li yıllarda çözüme kavuşturulduğu ve kontenjan öğretmenlerinin zamanında göreve başladığı görülmektedir.

Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının ders kitapları konusunda da dönem dönem sıkıntılar yaşadığını söylemek mümkündür. Cumhuriyetin ilanından sonra genel olarak azınlık okullarının denetim altına alınması çabaları çerçevesinde, ders kitapları da kısmi bir denetime konu olmuşsa da, azınlık okullarında, çoğu azınlık öğretmenlerince yazılmış çok sayıda ve farklı ders kitabı okutulduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu denetimin sıkı ve yoğun bir biçimde gerçekleştirilmediğini söylemek mümkündür. Ancak 1937 yılında, daha önce de değinildiği üzere, azınlık okullarının kendi dillerinde okuttukları derslerde kullanılacak kitapların denetimi için Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir İnceleme Kurulu oluşturulmuş; yalnızca bu Kurulun onayından geçen kitapların okullarda okutulmasına izin verilmiş; bu ise, kullanılan kitap sayısını azaltarak derslerde işlenen konuların belli bir standarda kavuşması sonucunu doğurmuştur. Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Kültür Anlaşması çerçevesinde 1952 yılından itibaren Rum azınlık okullarında

⁵⁷⁸ HRW, **Denying Human Rights...**, p. 15.

⁵⁷⁹ Emilia Pandelara, Moda Rum İlkokulu müdürlüğünü yaptığı sırada, bir yıl kontenjan öğretmenlerinin 22 Nisan’da geldiklerini belirtmektedir. Pandelara ayrıca, azınlığın bu öğretmenlerin gelmesine büyük önem atfettiğini, bu öğretmenlerin geç gelmesinin ve buna bağlı olarak eğitim kalitesinde görülen düşmenin, çocuklarını okutmak isteyen ailelerin Yunanistan’a göçünde önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Koçoğlu, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁸⁰ Bu konudaki en önemli sorunlardan biri, kontenjan öğretmenlerinin gelmemesi nedeniyle bazı dersleri göremeyen ve bunlardan not alamayan öğrencilerin okullarından mezun olamaması olmuştur. Bu sorunun, öğrencilerin üniversiteyi kazanmaları durumunda daha önemli hale geldiğini belirtmek gerekir. Örneğin 1994 yılında Rum okullarında Rumca beden eğitimi dersi verecek öğretmen bulunmadığından mezun durumda olan öğrenciler diplomalarını alamamışlardır. Bu konuda bkz. Zeynep Aksoy, “Azınlık Okulları da Sorunlu”, **Radikal**, 15 Eylül 2002, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=869514&Date=15.9.2002&CategoryID=42>; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 1994 İnsan Hakları Raporu.

Yunanistan'dan getirilen ders kitapları kullanılmaya başlanmış; böylece bu okullarda kullanılan kitaplar ve dolayısıyla izlenen müfredat standart hale gelmiştir. Bununla birlikte, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleştiği 1964 yılından itibaren bu kitapların onayında ve dağıtılmasında gecikmeler yaşanmaya başladığı, hatta bazı yıllar gelen yeni kitapların onaylanmadığı ve dağıtımının yapılmadığı görülmüştür⁵⁸¹. Bu durumda önceden onaylanmış kitaplar, yeni sınıflara devredilerek veya fotokopi ile çoğaltılarak kullanılmaya devam edilmiştir⁵⁸². Yine 1960'lı yıllarda, azınlık öğretmenlerince yazılan bazı ders kitaplarının da kısa sürelerle yasaklandığını belirtmek gerekir⁵⁸³. Bununla birlikte iki ülke arasında 1999 sonrasında gelişen olumlu havanın bu alanda da yansımaları bulduğu ve bu sorunun önemli ölçüde çözüme kavuşturulduğu belirtilmelidir⁵⁸⁴.

Okullar konusunda yaşanan sıkıntılar da Ortodoks-Rum azınlığın eğitim alanında karşılaştığı önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu alanda yaşanan sıkıntılardan ilki, bu okulların hukuksal statülerinin karmaşıklığından kaynaklanmaktadır. Birçoğu Osmanlı döneminde kurulmuş olan ve Cumhuriyet

⁵⁸¹ Ortodoks-Rum azınlığın ders kitapları konusunda karşılaştığı sıkıntıların Türkiye hakkındaki insan hakları raporlarında yer aldığı görülmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığının hazırladığı insan hakları raporlarında, MEB'in, matematik ve fen bilimleri gibi tartışma konusu yaratmayacak konularda bile Yunanca ders kitaplarının onaylanması konusunda aşırı ölçüde yavaş olduğu; Bakanlığın Yunanistan'dan gelen kitapları onaylamaktansa, Yunanca'ya çevrilmiş Türkçe ders kitaplarının kullanılmasını istediği ve ders kitaplarını Yunanistan'ın Batı Trakya'daki uygulamalarına paralel olarak (karşılıklılık esası temelinde) onaya tabi tuttuğu belirtilmektedir. US Department of State, "Turkey Human Rights Practices, 1993", Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Turkey.html; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 1994 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 1995 İnsan Hakları Raporu.

⁵⁸² Türkiye'deki incelemeleri çerçevesinde bir azınlık okuluna ziyarette bulunan HRW heyeti, Yunanca okutulan derslerde kullanılan kitapların oldukça eski ve kötü koşullarda olduğunu tespit etmiştir. HRW, **Denying Human Rights...**, p. 16.

⁵⁸³ Emilia Pandelara, eşi Dimitri Pandelara'nın yazmış olduğu ve Rum azınlık okullarında yardımcı kitap olarak kullanılan fen, tabiat ve okuma kitaplarının bir dönem yasaklandığını belirtmektedir. Koçoğlu, **a.g.e.**, s. 120. Diğer taraftan Koçoğlu ile söyleşi yapan ve adının açıklanmasını istemeyen bir Rum azınlık mensubu, 1951 yılında yazılmış bu kitaplardan birinin 2002 yılında halen Rum azınlık okullarında okutulduğunu ileri sürmüştür. Bu iddiaya ihtiyatla yaklaşmak gerekmeğe de, burada ilginç olan, bu azınlık mensubunun kitabın eskiliğini göstermek için, daha önce değinildiği üzere aynen bir Batı Trakya Müslüman-Türk azınlık mensubunun da yaptığı gibi, bu kitapta "bir gün insanogl'u Ay'a gidecek" ifadesinin yer aldığına vurgu yapmasıdır. Bkz. Koçoğlu, **a.g.e.**, s. 125.

⁵⁸⁴ Pandelara, 2000'li yıllarda yapılan anlaşmalar çerçevesinde kitapların gelmeye başladığını, ancak büyük ihtimalle Yunanistan tarafından gönderilmediği için, bazı kitapların halen eksik olduğunu ifade etmektedir. Koçoğlu, **a.g.e.**, s. 121. Bununla birlikte 2005 yılına dek AB İlerleme Raporları'nda Rum azınlığın yeni eğitim materyallerinin onaylanması konusunda sorunlar yaşamaya devam ettiği belirtilmektedir. Türkiye 2003 Düzenli Raporu, p. 39; Türkiye 2004 Düzenli Raporu, p. 48; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 36.

döneminde statüleri “cemaat/azınlık okulu” olarak tanınarak faaliyetlerini sürdürmüş olan bu okullar, 1960’lı yıllardan beri Özel Öğretim Kurumları Yasasına tabi “özel okul” statüsündedir. Bununla birlikte, bu okullarda Türk dilinde öğretilen derslerin öğretmenlerinin bizzat Bakanlık veya Valilik tarafından belirlenmesi, buna karşılık bunların maaşlarının okul tarafından ödenmesi; azınlık mensubu öğretmenlerin atanması veya görevden alınması konusunda Bakanlık veya Valiliğin geniş bir yetkiye sahip olması; ilgili yasa ve yönetmeliklerde bu okullara ilişkin düzenlemelerin yabancı okullarla birlikte yapılması⁵⁸⁵ ve bu okulların diğer özel okullar gibi herkesin öğrenimine açık olmaması ve yalnızca azınlık mensuplarına eğitim vermesi gibi olgular, bu okulların diğer özel okullardan daha farklı bir biçimde değerlendirildiğini ve bu itibarla *sui generis* bir yapıya sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, yönetimin azınlık okullarına yönelik müdahalelerine olanak sağlamak ve bu kurumların özerkliğini zayıflatmakta; bu okulların diğer özel okullardan farklı düzenleme ve uygulamalara tabi tutulmasını sağlayarak ayrımcılığa yol açmakta ve sonuç olarak bazı karışıklık ve sorunların doğmasına neden olmakta ve bu sebeple eleştirilere tabi tutulmaktadır⁵⁸⁶. Azınlık okullarının karşı karşıya bulunduğu sorunlardan en önemlisi ise, Rum azınlığının nüfusunun azalmasına paralel olarak, öğrenci sayısının giderek azalması ve okulların kapanmasıdır. Nitekim bu durum aşağıdaki tabloda da net bir biçimde görülmektedir:

⁵⁸⁵ Örneğin 5580 sayılı yasada, bu okullara ilişkin düzenlemelerin yapıldığı bölümün başlığının, “Milletlerarası Özel Öğretim Kurumları, Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları” ismini taşıması; 8 Mart 2008 tarihli Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği’nde “Yabancı ve Azınlık Okullarında Görevlendirme”lerin, diğer özel okullardaki görevlendirmelerden farklı olarak ele alınarak ayrı bir başlık halinde düzenlenmesi ve bu okullarda yabancılar tarafından kurulmuş olan özel okullar gibi müdür başyardımcısının Türk asıllı ve TC uyruklu olmasının öngörülmesi, Türk uyruklu kişilerin öğrenim gördüğü ve yönetildiği halde bu okulların “yabancı” olarak görüldüğünü veya en azından farklı bir statüde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

⁵⁸⁶ Bu okulların her birinin vakıf olması veya bir vakfa bağlı olarak faaliyet göstermesine, diğer bir ifadeyle hayrî bir hizmet sürdürmelerine rağmen, diğer özel okullar gibi gelir vergisine tabi tutulması, bu alanda karşılaşılan en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. ECRI’nin Türkiye hakkında hazırladığı Üçüncü Rapor’da da azınlık okullarına ilişkin mevzuatın oldukça karmaşık olduğu ve bunun da bu okulların yönetimini ve hatta bazılarının varlıklarını sürdürmesini tehdit edecek ölçüde zorlaştırdığı vurgulanmaktadır. ECRI Third Report-Turkey, par. 70.

Tablo 1: Çeşitli Yıllarda Rum Azınlık Okulları ve Öğrenci Sayıları⁵⁸⁷

Öğretim Yılı	İlk 6 Sınıflı İlköğretim Okulları ve Anaokulları	Öğrenci Sayısı	Son 3 Sınıflı İlköğretim Okulları ve Liseler	Öğrenci Sayısı	Toplam Okul Sayısı	Toplam Öğrenci Sayısı
1923-1924	155	-	8	-	163	16.123
1928-1929	-	-	-	-	?	5.923
1954-1955	44	5.350	6	1.145	50	6.495
1962-1963	43	4.910	6	1.996	49	6.906
1964-1965	43	3.876	6	1.396	49	5.272
1974-1975	26	862	6	1.150	32	2.012
1980-1981	14	433	6	378	20	811
1995-1996	11	164	4	142	15	306
2001-2002	10	125	3	134	13	259
2004-2005	9	-	3	-	9*	237

İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün verilerine göre İstanbul'da halen 17'si anaokulu ve ilköğretim okulu, 5'i de lise olmak üzere toplamda 22 Rum azınlık okulu faaliyet göstermektedir⁵⁸⁸. Ancak bu okulların yalnızca bir kısmında öğretimin fiili olarak sürdüğünü, diğerlerinin yalnızca kağıt üzerinde açık görüldüğünü ve öğrencisi bulunmadığını belirtmek gerekir⁵⁸⁹. Bu okulların kapatılmamasının,

⁵⁸⁷ Tablodaki veriler, Alexandris, **a.g.e.**, p. 134, Akgönül, **a.g.e.**, s. 296, Dimitri Frangopoulos, "Eğitimde Aşılama Sorunlar", **Görüş**, S. 52, Eylül 2002, s. 51 ve Ersin Kalkan, "Beş Öğrencili Okulun Son Günü", **Hürriyet**, 12 Haziran 2005, Çevrimiçi: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?viewid=589531> den derlenmiştir.

* Üç Rum azınlık lisesi (Fener, Zoğrafyon ve Zapyon) aynı zamanda ilköğretim okulu olarak da faaliyet göstermektedir.

⁵⁸⁸ Buna göre faaliyetini sürdüren Rum anaokulu ve ilköğretim okulları şunlardır: Özel Büyükkada Rum İlköğretim Okulu, Özel Bakırköy Rum Karma İlköğretim Okulu, Özel Yeşilköy Rum İlköğretim Okulu, Özel Arnavutköy Rum Karma İlköğretim Okulu, Beyoğlu Özel Merkez Rum İlköğretim Okulu, Özel Aya Kostantin Rum Anaokulu ve İlköğretim Okulu, Özel Karaköy Rum İlköğretim Okulu, Özel Zapyon Rum İlköğretim Okulu, Özel Zoğrafyon Rum İlköğretim Okulu, Özel Fener Rum İlköğretim Okulu, Özel Langa Rum İlköğretim Okulu, Özel Maraşlı Rum İlköğretim Okulu, Özel Kadıköy Rum İlköğretim Okulu, Özel Tarabya Rum İlköğretim Okulu, Özel Yeniköy Karma Rum İlköğretim Okulu, Özel Feriköy Rum Karma İlköğretim Okulu, Özel Kurtuluş Rum İlköğretim Okulu. Faaliyetini sürdüren liseler ise şunlardır: Özel Heybeliada Rum Erkek Lisesi, Özel Zapyon Rum Lisesi, Özel Zoğrafyon Rum Lisesi ve Ticaret Okulu, Özel Fener Rum Lisesi, Özel Yuvakımyon Rum Kız Lisesi. Çevrimiçi: <http://istanbul.meb.gov.tr/Okullar.aspx>.

⁵⁸⁹ Akgönül Rum azınlık mensuplarıyla 1999-2000 yıllarında yaptığı mülakatlara ve kişisel gözlemlerine dayanarak, Kurtuluş, Feriköy, Zapyon, Zoğrafyon, Fener, Yeşilköy, Kadıköy, Bakırköy, Büyükkada, Arnavutköy ve Maraşlı İlköğretim okullarında ve Zapyon, Zoğrafyon ve Fener Rum

Türkiye’den ve azınlıktan kaynaklanan nedenleri bulunmaktadır. Öncelikli olarak Türkiye, Yunanistan’ın bu okulların kapatılmasını, Batı Trakya’daki azınlık okullarını kapatma gerekçesi veya Türkiye Rumlarının nüfusunun azalmasının kanıtı olarak kullanmasından ve böyle bir olayın doğurabileceği uluslararası tepki ve baskılardan çekinmektedir⁵⁹⁰. Diğer taraftan azınlık da, bir daha açılmayacağı düşüncesiyle okulların kapatılmasına karşı çıkmaktadır⁵⁹¹. Azınlık okullarının ve öğrencilerinin sayısındaki bu ciddi düşüşün en önemli nedeni, şüphesiz, Türkiye’nin azınlıklara yönelik politikalarının sonucunda oluşan güvensizlik ve ekonomik nedenlerle 1964 yılından sonra hız kazanan göç süreciyle birlikte azınlık nüfusunun önemli ölçüde azalmasıdır. Öte yandan bazı azınlık ailelerinin çocuklarını, daha nitelikli bir eğitim alabilecekleri düşüncesiyle özel okullara veya Yunanistan’a göndermeyi tercih etmesinin de, bu okulların öğrenci sayısının azalmasından nispi bir etkisi bulunduğu söylenebilir. Azınlık ailelerinin bu kararlarında, geçmiş yıllardaki uygulamaları göz önünde bulundurarak azınlık okullarının ders kitapları ve öğretmenler konusunda sorunları bulunduğunu, bu nedenle eğitim kalitesinin nispi olarak düşük olduğunu ve modern eğitim trendlerini (örneğin yabancı dil ağırlıklı eğitim gibi) izleyemediğini düşünmelerinin ve bazı hallerde mekansal durumun (örneğin ailenin yaşadığı semtte azınlık okulu bulunmaması ve/veya azınlık okulunun oldukça uzak olmasının yarattığı ulaşım güçlükleri) etkili olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan bazı azınlık okullarında öğrenci sayısının çok düşmesinin⁵⁹², bir yandan öğrencilerin psikolojisini olumsuz yönde etkilediği ve sınıf ortamının oluşmaması gibi faktörlerin de etkisiyle genel anlamda başarı düzeyini ve eğitim kalitesini düşürdüğü; diğer yandan da, öğrencilerden gelen katkı paylarının azaldığı, ancak sabit giderlerin (öğretmenlerin ücretleri, elektrik, ısıtma gibi bina giderleri vs.) düşmediği bir durumda, okulların bağlı bulunduğu vakıfların öğretimin

liselerinde eğitimin sürdüğünü belirtmektedir. Akgönül, **a.g.e.**, s. 366. Dimitri Frangopoulos 2002 yılında Zografyon, Zapyon, Fener liseleri ve bunların ilköğretim kısımları ile Yeşilköy, Langa, Kadıköy, Kurtuluş, Bakırköy, Maraşlı, Büyükdere, Büyükada ve Feriköy ilköğretim okullarında eğitimin sürdüğünü belirtmekte (Frangopoulos, **a.g.e.**, s. 52); 2005 yılı itibarıyla da yine aynı liselerle Yeşilköy, Langa, Kadıköy, Karaköy, Maraşlı ve Büyükada İlköğretim okullarının öğretime açık olduğunu ifade etmektedir. Kalkan, **a.y.**

⁵⁹⁰ Akgönül, **a.g.e.**, ss. 297 ve 367.

⁵⁹¹ Aksoy, **a.y.**

⁵⁹² 2004-2005 öğretim yılında Özel Kadıköy Rum İlköğretim Okulu’nun yalnızca 5 öğrencisi bulunmaktadır. Kalkan, **a.y.**

sürdürülmesi konusunda güçlükler yaşamaya başladığı ve maddi sıkıntılarının arttığı görülmektedir.

Azınlık okullarındaki sorunlardan bir diğeri ise, oldukça geniş yetkilere sahip olan Türk müdür başyardımcılarının okul yönetimine yönelik müdahaleleridir. Yukarıda da görüldüğü üzere, o ana dek düzenli aralıklarla yapılan veya habersiz olarak gerçekleştirilen teftişler ve diğer dolaylı yollarla kontrol edilen azınlık okullarına, 1937 yılından itibaren Türk asıllı müdür başyardımcıları atanmaya başlanmış; böylece bu okulların doğrudan ve sürekli olarak denetim altında tutulması hedeflenmiştir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için, bu göreve atanacak kişilerin seçiminde oldukça hassas davranılmış; süreç içerisinde yetkileri genişletilerek neredeyse okul müdürlerinininki kadar yetkiler tanınan müdür başyardımcıları, azınlık okulunun hemen hemen tüm faaliyetlerine müdahale edebilmiş; ayrıca okulun birçok işleminin yürütülmesi için müdür ve müdür başyardımcısının müşterek yazısı gerektiğinden, bu kişiler adeta müdürlerin üstünde bir onay makamı haline gelmişlerdir⁵⁹³. Kişiliklere göre ilişkiler değişmekle ve bazı istisnaları bulunmakla birlikte, okul müdürleri ile bazı müdür başyardımcıları arasında idari yetki karmaşaları, çatışmalar ve sürtüşmeler yaşanmış; kimi durumlarda bazı müdür başyardımcıları ellerindeki yetkileri, okulun faaliyetlerini engelleme yönünde kullanabilmişlerdir. Bu durum, bir yandan okul yönetiminde ikilik oluşmasına neden olurken, diğer yandan da eğitimin aksamasına ve genel anlamda eğitim kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Öte yandan kimi dönemlerde, görevden alınan veya ayrılan, vefat eden veya emekli olan okul müdürlerinin yerine yeni müdür ataması yapılmamış; bu durumda müdür başyardımcıları fiilen okul müdürü haline gelmişlerdir⁵⁹⁴. Dolayısıyla tüm bu uygulamaların ve bazı müdür başyardımcılarının tutumunun, azınlığın eğitim alanındaki özerkliğini önemli ölçüde zedelediği ve bu alanda azınlığın en fazla şikayetçi olduğu konuların başında geldiği söylenebilir⁵⁹⁵.

⁵⁹³ Hunault, **a.g.e.**, p. 21, par. 120.

⁵⁹⁴ HRW, **Denying Human Rights...**, p. 17.

⁵⁹⁵ Nitekim bu konudaki sıkıntıların Türkiye hakkındaki insan hakları raporlarında sıklıkla yer aldığı görülmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı insan hakları raporlarında bu okullara bir Müslümanın müdür yardımcısı olarak atandığı ve bunların müdürlerden daha fazla yetkiye sahip oldukları belirtilmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2004 İnsan Hakları Raporu; ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye 2005 İnsan Hakları Raporu. AB İlerleme Raporlarında da müdür yardımcısının okul müdüründen daha fazla yetkiye sahip olduğu vurgulanmakta ve “çift müdürlük” olarak adlandırılan bu uygulama konusunda

Bu bağlamda, azınlığın itirazlarının, böyle bir unvan ve makam bulunmasına yönelik olmadığını; bu göreve yalnızca azınlık okullarında Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmeni olan ve “Türk asıllı” kişilerin seçildiği; bu durumun azınlık mensubu öğretmenler aleyhine ayrımcılık oluşturduğu; bu kişileri belirleme yetkisinin tamamen yönetimde olduğu ve azınlığın bu sürece katılımının sağlanmadığı veya görüşünün alınmadığı⁵⁹⁶ ve esasen azınlık tarafından yönetilmesi gereken bir azınlık kurumunda, çoğunluktan olan bir kişinin bu denli yetki sahibi olmasının, özerkliği önemli ölçüde zedelediği noktalarında yoğunlaştığını belirtmek gerekir. Öte yandan bazı müfettişlerin ve müdür başyardımcılarının aşırı kuşkucu tutum ve davranışlarının da, gerek okul ortamında, gerekse genel olarak azınlıkta önemli rahatsızlıklara yol açtığını belirtmek gerekir⁵⁹⁷. Diğer taraftan, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleştiği bazı dönemlerde Rum azınlık okullarının devlet okullarına denkliğinin kaldırılmasının⁵⁹⁸ da bu okullara yönelik bir baskı aracı olarak kullanıldığı ve önemli sorunlara yol açtığı söylenebilir. Bu durumda öğrenciler, sınıfı geçmek veya mezun olabilmek için, devlet okullarında ve bu okulların öğretmenleri tarafından yapılan sınavlara girmek durumunda kalmışlar; öğrencilerin yıl boyunca Rumca gördükleri derslerden yıl sonunda Türkçe olarak sınava tabi tutulmaları ise başarının düşük olmasına yol açmıştır. Azınlık okullarının tamirati veya genişletilmesi konusunda izin alınmasının, uzun ve zahmetli bürokratik işlemleri gerekli kılması, sözkonusu izinlerin oldukça gecikmeli olarak verilmesi ve hatta bazı durumlarda verilmemesi de, bu alanda karşılaşılan sorunlardan bir diğeri olmuştur⁵⁹⁹.

Azınlık eğitimi konusundaki bu uygulamalar genel olarak değerlendirildiğinde; Gökçeada ve Bozcaada’daki azınlık okullarının milli eğitim sistemine bağlanması ve burada Rumca eğitime son verilmesinin, Lozan Barış

önemli bir gelişme sağlanmadığı belirtilmektedir. Türkiye 2002 Düzenli Raporu, p. 39; Türkiye 2003 Düzenli Raporu, p. 35; Türkiye 2005 İlerleme Raporu, p. 36; Türkiye 2008 İlerleme Raporu, p. 25.

⁵⁹⁶ Bu konuda bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 18.

⁵⁹⁷ Frangopulo ve Pandelara, bazı müfettişlerin azınlık okullarında yasak yayın vb. bulmak ve soruşturma başlatmak amacıyla kalorifer dairesindeki kömürleri ve öğrencilerin çantalarını karıştırdığını belirtmektedirler. Bu konuda bkz. Koçoğlu, **a.g.e.**, ss. 87, 120.

⁵⁹⁸ 1930’lu yıllarda da üniversiteye gitmek isteyen azınlık liseleri mezunlarının Türk devlet liselerinde olgunluk sınavından geçmeleri zorunlu tutulmuştur. Bu konuda bkz. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında...**, s. 314.

⁵⁹⁹ 1964 yılından sonra başlayan bu uygulama çerçevesinde izin almadan onarıma girişen bazı okul müdürlerine dava açıldığı, diğer özel okullara bu izinlerin rutin bir biçimde verilmesine rağmen Rum azınlık okullarına ayrımcı bir temelde verilmediği belirtilmektedir. Bu konuda bkz. HRW, **Denying Human Rights...**, pp. 15-16.

Antlaşması'nın 14. maddesi ile mübadele dışı tutulan ve bu antlaşma ile tanımlanmış azınlık haklarına sahip olan adaların azınlık mensubu sakinlerinin “kendi dilinde eğitim görme hakkı”nı engellediği; gerek devletin bu okullar üzerindeki denetim ve vesayetinin sürekli olarak artması, gerekse Türk müdür başyardımcılarının oldukça geniş yetkilere sahip olmasının, azınlığın eğitim alanındaki özerkliğini önemli ölçüde zedelediği ve “kendi kurumlarını yönetme hakkı”nı kısıtladığı; bu alandaki sorunların yoğunlaştığı öğretmenler, ders kitapları ve okullar konularındaki kimi uygulamaların, azınlık eğitiminin kalitesinin nispi olarak düşmesine yol açtığı, azınlık aleyhine ayrımcılık oluşturduğu ve azınlığın eğitim alanındaki pozitif haklarına yönelik bir müdahale ve kısıtlama teşkil ettiği ve Türkiye'nin, Lozan'ın 41/2. maddesi çerçevesindeki azınlık okullarına maddi destek sağlama yükümlülüğünü tam anlamıyla yerine getirmediği söylenebilir⁶⁰⁰. Bu çerçevede Türkiye'nin bu alandaki kimi uygulamalarının, Lozan Barış Antlaşması'nın 14., 39., 40. ve 41. maddelerine; BM Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 2.1, 2.2, 4.3 ve 4.4 maddelerine; AGİT 1990 Kopenhag Belgesi'nin 32.2, 34. paragraflarındaki yükümlülüklerine ve Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri'ne aykırı bir nitelikte olduğu söylenebilir.

⁶⁰⁰ Bu konuda bkz. MRG, **Rapor-Bir Eşitlik...**, s. 18.

SONUÇ

İnsanlık tarihinde hemen tüm toplumlar içinde sayıca az olan ve çeşitli özellikleri temelinde çoğunluktan farklılaşan gruplar bulunmuşsa da, çağdaş anlamıyla azınlık kavram ve olgusu ile azınlık haklarının ortaya çıkışı, modern ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkışı ile eşzamanlı olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde önemli bir gelişme kaydeden azınlık hakları ile azınlıklara yönelik uluslararası ilgi, uluslararası sistemin yeniden yapılandığı 1990'lı yıllardaki süreçte olağanüstü bir ivme kazanmıştır.

Azınlıkların gerek sosyolojik/siyasal, gerekse hukuksal gerçeklikler olarak kabul edilmeye başlanması, Batı Avrupa'da başlayan toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerle birlikte, ulusun toplumun temel kimlik/aidiyet biçimi ve siyasal meşruiyetin esas kaynağı haline gelmesinin ve ulusçu ideoloji/düşüncenin yaygınlaşmasının, kısacası ulusçuluğun bir sonucu olmuştur. Toplumların özgül tarihsel, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yapı ve koşullarına bağlı olarak, ulusçuluk/ulusal kimlik anlayışları ile ulus inşa süreçleri her toplumda farklı biçimler almış; bunlar, devlet/toplumların azınlıklara yönelik algılama, tutum ve davranışları üzerinde de önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, gerçekliğin siyah-beyaz kadar net olmadığı ve sınıflandırma konusunda yukarıda belirtilen çekinceler akılda tutularak, "ulusun"/ulusal kimliğin siyasal sınırlar ve yurttaşlık üzerinden tanımlandığı Batı tipi ulusçuluklarda daha çok toprak temelli ulus inşa modelinin izlendiği ve azınlıklara yönelik temel politikanın asimilasyon olduğu; buna karşılık batı-dışı tipteki ulusçuluklarda ise ulusun ağırlıklı olarak dil, din, etnik köken gibi farklılaştırıcı unsurlar üzerinden tanımlandığı, kan temelli ulus inşa modelinin yaygın olduğu ve azınlıklara yönelik temel politikanın ise dışlama olduğu söylenebilir.

Literatürde ve uluslararası hukuksal metinlerde, üzerinde genel bir görüş birliğine varılmış, net bir azınlık tanımına rastlamak mümkün değildir. Bununla birlikte, bazı objektif (sayı, farklılık, başat olmama, vatandaşlık) ve subjektif (azınlık özbilinci) ölçütlerle hareket edilerek hangi toplumsal grupların azınlık olduğunu tespit etmek mümkün olabilmektedir. Çoğunluktan farklılıkları çerçevesinde dilsel, dinsel, etnik ve ulusal azınlıklar şeklinde sınıflandırılan azınlıklara yönelik olarak

devletlerin izledikleri politikalar da, coğrafi, demografik, siyasal, toplumsal, ekonomik, hukuksal, stratejik birçok faktörün dahil olduğu karşılıklı etkileşim içerisinde bulunduğu karmaşık bir süreçte ortaya çıkmakta ve dolayısıyla farklılıklar/çeşitlilikler arz etmektedir.

Ülkelerin iç yapılarından kaynaklanan birçok sorunun, uluslararası bir nitelik kazandığı günümüzde, azınlıklara ilişkin sorunlar, çoğu kez iç politika alanında sorunlar olarak görünse de, aslında aynı oran ve önemde bir uluslararası politika sorunu haline gelmiştir. Bir devletin azınlıklara yönelik politika veya uygulamaları veya azınlıklarla yaşadığı kriz/çatışmalar kolaylıkla uluslararası bir boyut alabilmekte; aynı şekilde azınlıklar konusunda uluslararası alandaki gelişmeler de devletlerin azınlıklara yönelik uygulamalarını etkileyebilmektedir. Bu bağlamda azınlıklar konusunun günümüzde, iç ve dış politika ayrımının bulanıklaştığı veya iç-dış politika etkileşiminin net bir biçimde görülebildiği bir alan haline geldiği söylenebilir. Öte yandan azınlıklara ilişkin sorunlardan kaynaklanan iç veya devletler arası kriz veya çatışmaların uluslararası sistemin genel veya bölgesel düzen, güvenlik, barış ve istikrarını etkilediği veya önemli sınır değişikliklerinin yaşandığı ve/veya uluslararası sistemin dönüşüme uğradığı dönemlerde, azınlıklara yönelik ilginin arttığı ve azınlık haklarını düzenlemeye yönelik faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir.

Azınlık haklarının evrensel geçerliliği olduğu şeklindeki önkabulün yaygınlık kazanmasına ve azınlıkların korunmasının uluslararası sistemin bir gereği olarak algılanmasına koşut olarak, azınlık sorunları günümüzde genel olarak insan hakları ihlalleri çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmış ve bu çerçevede birçok devlet, uluslararası örgüt ve hükümetlerdışı kuruluşun konuya yönelik ilgisi önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda devletlerin, azınlıklara yönelik politika ve uygulamaları veya uluslararası bağitlar çerçevesinde azınlık hakları konusundaki yükümlenimleri, onların gelişmişliklerinin derecesini ortaya koyan bir gösterge ve aynı zamanda varlıklarının veya dış politika davranışlarının meşruiyetinin ölçütü olarak değerlendirilebilmektedir. Bu sürecin özellikle Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve azınlıklara ilişkin sorunların önemli kriz/çatışmalara yol açtığı 1990'lı yılların başlarından itibaren hız kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan azınlıklara ilişkin sorunlar, devletlerin ikili ilişkileri açısından da önemli bir faktör olarak

belirmektedir. Bu durumun özellikle azınlıkların bir akraba devletinin olduğu veya diğerk ÷lkelerde yaşıyan soydaş/dindaşlarının bulunduğu hallerde daha geçerli olduğu söylenebilir. Bu çerçevede azınlıklar, ev sahibi ve akraba devletlerin yaklaşımlarına bağılı olarak, iki ÷lke arasındaki ilişkilerde bir gerilim/çatışma unsuru olabilmektedir.

Genel insan hakları içerisinde önemli bir alt kategoriyi ve aynı zamanda özerk bir alanı oluşturduğu söylenebilecek olan azınlık hakları, günümüzde insan haklarının uluslararası alanda korunmasının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede insan haklarının bütünselliğı ve tarihselliğı içerisinde değerlendirilen azınlık haklarının, genel insan haklarından bazı noktalarda ayrıştığı da gözden kaçırılmamalıdır. Burada en belirgin ayrım, insan haklarının genel ve eşit biçimde sağlanan hak ve özgürlükleri içermesine karşılık, azınlıkların, genel insan haklarının yanı sıra, kimlik/farklılıklarını korumaya ve sürdürmeye yönelik ve sadece kendilerinin kullanımına özgülenmiş bazı “ek haklar”a da sahip oldukları ve insan haklarının eşitliğin geliştirilmesine ve toplumda dezavantaj oluşturan farklılıkların ortadan kaldırılmasına yönelik olmasına karşılık, azınlık haklarının amacının, farklılıkların korunarak tam ve fiili eşitliğe ulaşılması olduğu noktalarında ortaya çıkmaktadır.

Azınlık haklarının, liberal teoriden esinlenen, farklılıkları toplumları bölen değil, zenginleştiren unsurlar olarak değerlendiren ve barış, demokrasi, toplumsal adalet ve gerçek fırsat eşitliğinin oluşturulabilmesi ve geliştirilebilmesi açısından bu hakların tanınmasının bir zorunluluk olduğunu ve devletlerin bu konuda moral bir yükümlülüğü bulunduğunu ortaya koyan insani/normatif bakış açısı ile ulus-devletlerin ve uluslararası sistemde denge, istikrar ve güvenliğin korunması ve güçlendirilmesi açısından bazı kimlik/farklılık haklarının sağlanmasının reelpolitik bir zorunluluk olduğunu ve bu şekilde azınlıkların kimi faaliyet ve taleplerinin önüne geçilebileceğini, bu grupların çoğunluk toplumuyla tam anlamıyla bütünleşmelerinin sağlanabileceğini ve ulus-devlet ve uluslararası sistem açısından bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarılabileceğini belirten reelpolitik bakış açısı arasındaki denge arayışı ve diyalektik ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Azınlık haklarının tümü bireysel haklar kategorisinde yer almaktadır; diğerk bir ifadeyle bu hakların süjeleri azınlık topluluğı değil, bireylerdir. Bununla birlikte

azınlık haklarının birçoğunun ancak bu grup üyelerinden oluşan bir topluluk ile kullanılabileceği ve bu bağlamda sözkonusu hakların “birlikte kullanım” özelliğinin ağır bastığı söylenebilir. Buradan hareketle, azınlık haklarının, kolektif haklara yakın bireysel haklar olduğu, başka türlü söylenirse, “kolektif boyutlu bireysel haklar” olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan azınlıkların, tüm yurttaşlarla birlikte sahip oldukları ve eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkeleri çerçevesinde yararlandıkları “negatif haklar” yanında, farklılıkların korunması ve sürdürülmesi ve bunların haklardan tam ve eşit biçimde yararlanılması önünde bir engel oluşturmaması, azınlık grubunun çoğunluk ile tam ve fiili eşitliğinin sağlanmasına yönelik olarak ve yalnızca azınlıklara tanınan bazı “pozitif haklar”a da sahip oldukları genel olarak kabul edilmektedir. Yine azınlık haklarının, genel olarak, ulusal güvenlik, kamu düzeni, suçun önlenmesi, genel sağlık ve ahlak ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve yasayla öngörülen formalitelere uygun bir biçimde bazı sınırlamalara tabi tutulabileceği ve olağanüstü koşullarda bu hakların kullanımının geçici olarak askıya alınabileceği kabul edilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, 1990’lı yıllardaki süreçte, pozitif hakların geliştirilmesine yönelik eğilimin uluslararası alanda belirgin bir ağırlık kazanmasına paralel olarak, pozitif azınlık haklarının önemli bir gelişim gösterdiği ve günümüz azınlık hakları standardını oluşturan haklar içerisindeki ağırlığını önemli ölçüde arttırdığı; aynı zamanda azınlıklar konusundaki anlayışın da “ayrımcılığın önlenmesi”nden, “azınlıkların korunması”na doğru bir değişim gösterdiği görülmektedir.

Özellikle 1990’lı yıllarda yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak, azınlıklar konusundaki anlayış uluslararası çapta değişime uğramış; aynı zamanda azınlıklara yönelik uluslararası ilgi artarken, bu konudaki düzenlemelerin sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. Bu da, azınlık hakları konusunda günümüzde erişilen düzeyin bir “uluslararası rejim” olup olmadığı konusundaki tartışmaları da gündeme getirmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, günümüzde azınlık hakları konusunda varolan anlayış, düzenleme ve uygulamaları, diğer bir ifadeyle azınlık hakları standardını, bu alanda normatif düzeyde önemli bir mesafe kat edilmiş olmakla birlikte, uygulamada bazı sorun ve eksikliklerle karşılaşılması nedeniyle, olgunlaşmış, standart kural ve prosedürleri olan ve etkin bir biçimde işleyen, tam bir “uluslararası rejim” olarak tanımlamak güç gözükmemektedir. Bununla birlikte,

yaşanan küreselleşme süreci ile birlikte değerlendirildiğinde, insan haklarının güçlü koruma mekanizmalarına sahip ve etkin biçimde işleyen bir uluslararası rejim olarak kabul edilmesi; azınlık hakları konusunda bölgesel ve evrensel bazı düzenlemeler yapılması ve bu düzenlemelerin hakların kapsam ve niteliğini genişlettiği kadar, standartlaşmasına da önemli bir katkı sağlaması; devletlerin azınlık hakları konusundaki yaklaşım ve uygulamalarının, uluslararası alandaki tutum ve davranışlarının meşruiyet ölçütü ve/veya uluslararası saygınlığının bir göstergesi olarak kabul edilmeye başlanması gibi bu alanda yaşanan bazı gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, azınlık haklarının “gelişme yolunda bir uluslararası rejim” olduğu söylenebilir.

Azınlık hakları tarihsel süreç içerisinde, gerek kapsam ve içerik, gerek nitelik, gerek hak özneleri ve gerekse coğrafi yaygınlık açılarından önemli bir gelişim göstermiştir. Avrupa’da feodalitenin yıkılarak merkezi monarşilerin güç kazanması, belli siyasal sınırlar içinde egemen olan ulus-devletlerin ortaya çıkarak sistemin temel birimleri haline gelmesi ve bunlar arasında yaşanan güç çatışmaları ile Avrupa’da dinsel bir bölünmeye ve önemli çatışmalara yol açan Reform süreci, ilk azınlık haklarının ortaya çıkmasındaki en önemli etmenler olmuşlardır. 19. yüzyılda ise azınlık hakları açısından belirleyici faktör, ulusçu ideolojinin yaygınlık kazanması ve “ulus”un toplumların esas tutunum ideolojisi ve/veya temel siyasal birim/meşruiyet temeli haline gelmesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’na dek süren bu dönemde önceleri yalnızca dinsel gruplar azınlık olarak tanınır ve bunlara dinsel nitelikli haklar verilirken, 19. yüzyılda ulusal/dilsel azınlıklar da hak sahibi gruplar haline gelmiş ve azınlık haklarının kapsamı da, azınlık mensuplarının çoğunluk ile eşitliğini sağlamaya yönelik olarak medeni ve siyasal hakları da içerecek şekilde genişlemiştir. Söz konusu dönemde azınlıklar ve azınlık haklarının, sistemin büyük güçlerince kolektif bir biçimde korunması anlayışı önplana çıkmışsa da, bu koruma mekanizması, bu güçler arasındaki çıkar çatışmaları ve sistem içerisindeki güç dengesi nedeniyle etkin bir biçimde işletilememiştir. Bir uygarlık ve meşruiyet ölçütü olarak kabul edilmeye başlanan azınlık hakları, bu dönemde yeni kurulan devletlerin statülerinin veya sınır değişikliklerinin tanınmasının bir koşulu haline gelmiştir. Özetle bu dönemde azınlık hakları konusundaki düzenleme ve uygulamalarda normatif boyutun zayıf olduğu ve esas olarak reelpolitik kaygılarla hareket edildiğini

ve uluslararası sistemin istikrarı açısından sorun oluşturma potansiyeli bulunan azınlıklara azınlık hakları tanınarak bağımsızlık istekleri/girişimlerinin önlenmesinin hedeflendiğini söylemek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelen ve MC sistemi olarak anılan düzenlemeler çerçevesinde azınlık hakları kapsam, nitelik ve coğrafi yaygınlık açısından önemli bir gelişme göstermiştir. Azınlık haklarının önemli ölçüde standartlaşmasını sağlayan bu düzenlemelerde, sözkonusu dönemde liberal paradigmanın etkinliğine ve sunduğu normatif çerçeveye rağmen, ağırlıklı olarak reelpolitik gereklilikler doğrultusunda hareket edildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda azınlık hakları, self-determinasyon ilkesinin Avrupa'nın her yerinde aynı biçimde uygulanamamasına karşılık "telafi edici" bir çözüm olarak değerlendirilmiş; MC güvencesi altına alınan bu hakların sağlanması yoluyla azınlıkların yaşadıkları devlete sadık yurttaşlar haline gelmeleri, ayrılıkçı/irredentist hareketlere girişmeleri ve devletlerin birbirlerine müdahalelerinin önlenmesi ve uluslararası barış ve istikrarın korunması hedeflenmiştir. Bu dönemde azınlıklara ilişkin hemen bütün düzenlemelerde standart hükümler yer almış, bunlarda azınlık haklarının sınırları ırk, dil ve din azınlıkları olarak belirlenirken, azınlıkların negatif hakları yanında, farklılıklarını korumaya ve sürdürmeye yönelik olan ve ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları da içeren pozitif hakları da güvence altına alınmış; ayrıca bu hakların korunması konusunda MC çerçevesinde bir mekanizma geliştirilmeye ve etkin bir biçimde işletilmeye çalışılmıştır. MC sistemi, önemli zayıflıkları bulunmakla birlikte, 1990'lı yıllara dek azınlık hakları konusunda en kapsamlı, doğrudan ve ayrıntılı düzenlemeler getiren sistem olmuş, ancak çıkmasını engelleyemediği İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sona ermiştir. Uluslararası barışın sürekli kılınması amacıyla büyük ümitlerle kurulan MC, azınlık haklarının uluslararası korunması konusunda büyük sözler vermiş; bu konuda yaşanan deneyim ise, ilerleyen dönemlerde azınlık hakları konusundaki düzenleme ve uygulamalar konusunda bazı dersler çıkarılmasını sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde azınlıklara yönelik yaklaşımın da önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. Bu dönemde azınlıklara farklı kimliklerini korumaya yönelik özel haklar sağlanmasından ziyade, bu kişilerin ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde genel insan haklarının yaygınlaştırılması ve

geliştirilmesi yoluyla korunması eğilimi ağırlık kazanmış; bunda, azınlık haklarının savaşa yol açan olumsuz durum ve gelişmelerle özdeşleştirilmesi, uluslararası sistemin dönüşüme uğraması ve bu bağlamda ideolojik farklılaşmaların önplana çıkması ve etnik/dinsel farklılaşmaların önemini nispi olarak kaybetmesi, bu dönemde yaşanan dekolonizasyon süreci gibi gelişmeler etkili olmuştur. 1990'lı yılların başına dek süren bu dönemde azınlıkların tüm haklar bakımından tam ve eşit yurttaşlar haline gelmelerine özel bir önem verilmiş; yurttaş ulusçuluğu temelinde asimilasyon eğilimi güç kazanmış, kısacası bu dönemde azınlıklara yönelik temel yaklaşım “ayrımcılığın önlenmesi” olmuştur.

Bununla birlikte azınlıklara yönelik yaklaşım, 1990'lı yılların başlarından itibaren yeniden dönüşüme uğramıştır. Yaşanan küreselleşme sürecinin yanı sıra, bunu ortaya çıkaran en önemli gelişmeler şüphesiz ki, Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve uluslararası sistemin yeniden yapılanma sürecine girmesi ile etnik/dinsel kimlik/aidiyetlerin öneminin artması ve Soğuk Savaş yıllarında “dondurulan” etnik/dinsel nitelikli uyuşmazlıkların “çözünerek” önemli çatışma/krizlere yol açması ve bunların da sistemin istikrarını tehlikeye düşürmesi olmuştur. Bu dönemde, azınlık sorunlarının artık devletlerin salt ulusal yetki alanında yer alan sorunlar olarak nitelenemeyeceği ve uluslararası ilginin meşru konusunu oluşturduğu; devletlerin azınlıklara ilişkin uygulamalarının uluslararası denetim/izlemeye konu olabileceği; negatif hakların azınlıkların korunması açısından yeterli olmadığı ve farklılıkların korunması ve geliştirilmesine yönelik pozitif hakların sağlanması yoluyla çatışma/sorunların önemli ölçüde çözümlenebileceği ve devletlerin azınlıklara tanınacak pozitif haklar yanında bu hakların yaşama geçirilebilmesi için uygun koşulları yaratmaları ve bazı önlemler almaları da gerektiği şeklinde özetlenebilecek olan ve günümüzdeki azınlıklar konusundaki temel yaklaşımı oluşturan anlayış belirgin bir ağırlık kazanmıştır. “Azınlıkların korunması” anlayışının önplana çıktığı bu dönemde uluslararası örgütlerin öncülüğünde yapılan çok taraflı ve bağlayıcı düzenlemeler, azınlık haklarını kapsam, nitelik ve yaygınlık açısından önemli ölçüde geliştirmiş ve bu konuda günümüzde ulaşılan standardı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca günümüzde bir moral değer haline geldiği söylenebilecek olan azınlık hakları konusunda devletlerin yaklaşım ve

uygulamalarının, genel insan haklarına saygının bir ölçütü ve/veya devletin uluslararası saygınlığının bir göstergesi olarak değerlendirildiği ifade edilebilir.

Azınlık hakları konusundaki anlayış dönüşümleri, BM çerçevesinde yapılan düzenlemelerde aynen izlenebilmektedir. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda BM bünyesinde yapılan düzenlemelerde ayrımcılığın önlenmesi ve azınlıkların genel insan haklarına saygı çerçevesinde korunması eğilimi ağırlık taşıırken, 1990'lı yıllarda farklılıkların korunması ve bu amaçla azınlıklara pozitif haklar sağlanması anlayışı önplana çıkmıştır. Bu bağlamda BM'de doğrudan azınlıklara yönelik olarak yapılan ve hukuksal bağlayıcılığı bulunan tek düzenleme MSHS'nin 27. maddesi olmuştur. Bu maddeye yönelik birçok eleştiri getirilmekle birlikte, 1992 yılında kabul edilen Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi, azınlıklar konusundaki genel anlayış ve eğilim ile azınlıkların sahip oldukları hakların, evrensel çapta tasdiki olması açısından önem taşımaktadır ve hukuksal bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte, azınlık haklarının süjelerini ve kapsamını genişleten ve ayrıntılandıran ve bu açıdan 27. maddeyi güncelleyen ve tamamlayan bir düzenleme olarak görülmektedir. Bu bağlamda BM'nin azınlık hakları standardına esas katkısının, dünyadaki tüm azınlıklara uygulanabilir nitelikte olan, azınlık hakları konusunda evrensel kabul gören anlayışı yansıtan ve azınlıkların sahip oldukları hakları ortaya koyan düzenlemeler yapmaya çalışması olduğu söylenebilir. Öte yandan Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu'na bağlı olarak kurulan Azınlık Çalışma Grubu'nun ve devletlerin azınlık haklarına ilişkin uygulamaları konusunda raporlar hazırladığını ve bu konuda bir izleme/denetim mekanizması oluşturarak azınlık hakları konusunda devletler üzerindeki moral baskıyı arttırdığını; ayrıca bu kuruluşun azınlık grupları ve azınlıklar konusunda faaliyet gösteren hükümetler-dışı kuruluşların azınlıklara ilişkin konularda sorun, eleştiri ve önerilerini dile getirmelerini ve sürece katılmalarını mümkün kılan bir iletişim ve tartışma platformu haline getirilmesinin ve böylece azınlıklar ile devletler arasında karşılıklı diyalog, güven ve anlayışın geliştirilmesine katkı sağlanmaya çalışılmasının, BM sisteminin önemli bir özelliği olduğunu belirtmek gerekir.

1990 sonrası yıllarda azınlık hakları standardına asıl katkı sağlayan düzenlemelerin Avrupa kıtasında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu düzenlemelerde

azınlık haklarının “Avrupa kimliğinin” bir değer ve göstergesi olarak yaygınlaştırılması amacı kadar, Avrupa’da veya yakın coğrafyalarda etnik/dinsel sorunlar temelinde ortaya çıkan ve bölgede veya sistemin genelinde statüko ve istikrarı tehdit eden kriz/çatışmaların sona erdirilmesi veya engellenmesi kaygısının da etkili olduğu söylenebilir.

1990’lı yıllarda Avrupa kıtasında azınlık hakları konusundaki ilk düzenlemeler AGİK/T çerçevesinde gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, azınlıklara ilişkin uluslararası anlayış değişikliğinin ilk olarak AGİK/T belgelerinde belirginlik kazandığı tespit edilebilir. Hukuksal açıdan bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte, taraf devletlerin oydaşması sonucu ortaya çıkan ve siyasal anlamda bağlayıcı olduğu kabul edilen AGİK/T belgelerinde ortaya konan düzenlemeler, azınlıklara tanınan hakların kapsam ve niteliği bakımından en ileri ve ayrıntılı düzenlemeler olmuş; AGİK/T’in azınlıklar ve azınlık hakları konusunda ortaya koyduğu bu normatif yaklaşım ve bu konuda üstlendiği öncü rol ile bu düzenlemelerle azınlıklara “yeni” bazı haklar tanınması, bu örgütün azınlık hakları standardına esas katkısını oluşturmuştur. Bu bağlamda AGİK/T düzenlemelerinin uluslararası teamüle önemli bir katkı sağlarken, diğer bölgesel veya uluslararası düzenlemelerin de normatif çerçevesini teşkil ettiği söylenebilir. Bununla birlikte azınlık hakları konusunda AGİK/T çerçevesinde geliştirilen ilke, kural ve uygulamaların hukuksal bağlayıcılığı bulunan uluslararası metinlere dönüştürülmemesi ile bu konuda denetim/koruma mekanizmalarının oluşturulması ve yaşama geçirilmesinde esas olarak reelpolitik faktörlerin belirleyici olmasının, bu sistemin zayıf yönlerini oluşturduğu söylenebilir.

İnsan haklarının uluslararası alanda korunması konusunda en ileri mekanizmayı oluşturan ve yaşama geçiren Avrupa Konseyi’nin de azınlıklara yönelik ilgisi esas olarak 1990’lı yıllarda artmıştır. Farklılıkların korunmasını çoğulculuğun bir gereği olarak değerlendiren ve azınlıklara saygıyı “Avrupa kimliği”nin bir unsuru olarak gören Avrupa Konseyi, Doğu Bloku’nun yıkıldığı ve eski Doğu Bloku ülkelerinin demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli sorunlarla karşılaştığı bir ortamda, hem bu ortak değerın tüm Avrupa ülkelerinde yaygınlaştırılması, hem de azınlıklara ilişkin sorunların çatışmalara yol açmaması ve hukuksal düzenlemeler temelinde ve diyalog, hoşgörü ve karşılıklı güven ve anlayış geliştirilerek çözümlenmesi amacıyla Ulusal Azınlıkların

Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşme ile Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı hazırlamış ve azınlık haklarına saygıyı örgüte üyelik koşulu olarak belirlemiştir. Bu düzenlemelerle azınlıklara “yeni” birtakım pozitif haklar tanınırken, devletler de bu hakların etkin bir biçimde yaşama geçirilmesi açısından uygun koşulları yaratma ve/veya bazı önlemler alma yükümlülüğü altına girmişlerdir. Bu noktada, doğrudan ve sadece azınlıklara yönelik düzenlemeler getiren, çoktarafli ve hukuksal bağlayıcılığı bulunan uluslararası sözleşmeler hazırlayan ve uygulamaya geçiren Avrupa Konseyi'nin azınlık hakları standardının gelişimine önemli bir katkı sunduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle azınlıklar ve azınlık hakları konusunda günümüzdeki hakim eğilim ve anlayışı hukuksal bir düzenleme ile somutlaştıran Avrupa Konseyi, hem bu eğilim ve anlayışın daha da güçlenmesini ve yaygınlaşmasını sağlamış, hem de azınlık haklarına saygı konusunda devletlerin üzerlerindeki moral ve siyasi baskıya hukuksal baskıyı da eklemiştir. Bununla birlikte, alınacak önlemler konusunda devletlere geniş bir inisiyatif tanınması; yalnızca devletlerin sunacağı raporlara dayanan bir izleme sistemi geliştirilmesi ve bu konudaki yaptırımların belirsiz ve/veya zayıf oluşu ile azınlık hakları konusundaki ihlallerin objektif bir biçimde tespitini mümkün kılacak hukuksal bir değerlendirme ve denetim mekanizması geliştirilmemesi, Avrupa Konseyi sistemine yöneltilen eleştiriler arasında yer almaktadır.

Avrupa ülkeleri arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal entegrasyon konusunda önemli bir mesafe kaydeden ve ulusüstü karar alma ve uygulama kapasitesini giderek arttıran Avrupa Birliği'nin de azınlıklara yönelik ilgisi 1990'lı yıllarda artış göstermiş; diğerleri yanında, “Avrupa kimliği”nin ayırt edici ve belirleyici bir unsuru ve ortak bir değer olarak, “azınlıklara saygı”ya da belirgin biçimde vurgu yapılmaya başlanmış ve bu dönemde insan/azınlık hakları konusu AB'nin iç ve dış ilişkileri açısından belirleyici hale gelmiştir. 1993 yılındaki Kopenhag Zirvesi'nde azınlıklara saygı, AB'ye tam üyelik konusunda bir kriter olarak belirlenmiş; bundan sonraki süreçte aday ülkelerin azınlık hakları konusundaki uygulamaları Düzenli Raporlarda sürekli olarak izlenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda azınlık hakları konusunda normlar geliştirmeyen AB'nin azınlık hakları standardına en önemli katkısının, azınlık hakları konusunda AGİK/T ve Avrupa Konseyi'nce ortaya konan düzenlemelerin etkin ve standart bir biçimde uygulamaya

geçirilmesinin sağlanması noktasında ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca azınlıklar konusunda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin sürece katılımının sağlanması ve hatta teşvik edilmesi ile hükümetler-dışı örgütlerin kurulması ve/veya faaliyetlerinin desteklenmesinin de AB'nin azınlık haklarının korunmasına ve geliştirilmesine sunduğu bir başka katkı olduğu söylenebilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler, karşılıklı algılamalar ile tarafların ulusçuluk/ulusal kimlik anlayışları ve ulus inşa süreçleri ele alınmış; bunların her iki ülkenin de azınlıklara yönelik algılama ve politikaları üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmış; ayrıca tarafların azınlıklara yönelik uygulamalarına ayrıntılı olarak değinilmiş ve bu uygulamaların ikili ilişkilere etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ulaşılan genel sonuç, her iki ülkenin de azınlıkları “öteki” şeklinde algılamasında ve bu çerçevede gündeme gelen uygulamalarında taraflar arasındaki ikili ilişkilerin niteliği ve genel seyrinin, karşılıklı algılamalarının ve ulusçuluk anlayışları ile ve ulus inşa süreçlerinin önemli ölçüde belirleyici olduğu şeklindedir.

1930’lu, 1950’li ve 2000’li yıllarda yaşanan yakınlaşma süreçlerine rağmen, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin önemli bir kısmına rekabet, karşıtlık, güvensizlik, uyuşmazlık ve gerginlikler damgasını vurmuştur. İki ülkenin birbirlerine karşı sürdürdükleri ulusal mücadeleler sonucunda kurulmuş olması ve bununla bağlantılı olarak “öteki”ne ilişkin olumsuz algılamalar ile tarafların aralarındaki önemli sorunları, doğrudan bir biçimde egemenlikleri, ülkesel bütünlük ve güvenlikleri ve/veya yaşamsal çıkarlarına ilişkin sorunlar olarak değerlendirmelerinin, taraflar arasındaki ilişkilerin temelinde bulunan bu karşıtlık ve rekabetin en önemli nedenleri olduğu söylenebilir. Yunanistan 1830 yılında Osmanlı’dan ayrılarak bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkarken, Yunan ulusçuluğunun izlediği yayılmacı politikalar ve 1920’li yıllarda Anadolu’nun önemli bir kısmının Yunan işgaline uğraması, Türk ulusal kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesi, sürdürülmesi ve başarıya ulaşmasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Lozan Barış Antlaşması ile iki ülke arasında bir denge ve statüko oluşturulmuşsa da, mübadelenin uygulanmasına ilişkin olarak ortaya çıkan sorunlar çerçevesinde, tarafların ilişkilerinde gerginlik varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte 1930’lu yıllarda ortak tehdit algılamaları çerçevesinde bir yakınlaşma

sürecine giren taraflar, aralarındaki sorunları önemli ölçüde çözümlemişler; bundan sonra ilişkilerde dostluk ve işbirliğinin hakim olduğu yeni bir dönem başlamıştır. Yine İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, özellikle de 1950'li yılların başlarında her iki ülkenin de Sovyetler Birliği'nden algıladıkları ortak tehdit ile güvenlik ve çıkarlarını, Batı ittifakı içerisinde yer alarak gerçekleştirebilecekleri düşüncesinde olmaları temelinde taraflar arasında yeniden bir yakınlaşma süreci başlamış; 1952'de NATO'ya aynı anda üye olmalarının ardından taraflar arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir. Bununla birlikte 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıs, taraflar arasında önemli bir sorun olarak belirmiş ve bu çerçevede ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Öte yandan 1970'li yılların başlarından itibaren Ege Denizi'ne ilişkin uyuşmazlıklar da taraflar arasındaki sorunlardan biri olarak belirmiş ve ilişkilerde önemli bir gerilim kaynağı haline gelmiştir. Bu bağlamda 1970'li, 1980'li ve 1990'lı yıllarda Kıbrıs ve Ege sorunları çerçevesinde ilişkilerin genel olarak olumsuz bir seyir izlediği; taraflar arasındaki uyuşmazlık konularına yenilerinin eklendiği; ikili ilişkilere gerginliklerin hakim olduğu; bu gerilimlerin bazı durumlarda krizlere dönüştüğü, hatta iki ülkenin kimi durumlarda sıcak çatışmanın eşiğine geldiği ve süreç içerisinde gerilim/krizlerin tekrarlanma sıklığının giderek arttığı görülmektedir. 1999 yılında başlayan ve günümüzde halen sürmekte olan yakınlaşma sürecinde ise taraflar, karşılıklı güveni ve işbirliğini artırma yönünde çabalar sarf etmektedirler.

Türkler ve Yunanlılar, ulus-devletlerini ve ulusal kimliklerini birbirlerine karşı sürdürdükleri mücadelelerle kurmuş olmalarının bir sonucu olarak, birbirlerini karşılıklı biçimde “öteki” olarak algılayan iki ulustur. Bu bağlamda taraflar arasındaki çatışmalı geçmiş, iki ulusun birbirine yönelik bakış açılarının ve tutumlarının şekillenmesinde ve süreklilik kazanmasındaki, diğer bir deyişle diğer ulusun “öteki” haline gelmesindeki en önemli faktörlerden biri olmuştur. Taraflar arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği dönemlerde, toplumsal muhayyilede diğer ulusa ilişkin imaj/algılamaların tamamen yok olmamakla birlikte, diğer ulusun “öteki” olarak konum ve rolünün nispi ölçüde gerileme kaydettiği; buna karşılık ilişkilerde gerginliğin arttığı dönemlerde ise karşıtlığa ve/veya diğer ulusun “öteki”liğine yapılan vurgunun arttığı görülmektedir. Ayrıca taraflar arasında diğer ulusun “ötekiliğinin” veya oluşturduğu tehdidin algılanmasındaki yoğunluğun eşit olmadığı, yani mutlak bir simetri içermediği ve zaman içinde değişimler gösterdiği

belirtilmelidir. Son olarak, tarafların “öteki”ne ilişkin imaj/algılamalarının, azınlıklara ilişkin imaj/algılamaları belirleyen temel faktör olduğu söylenebilir. Çalışmada tarafların karşılıklı algılamaları, devlet/güvenlik düzeyindeki tehdit algılamaları ve bireysel/toplumsal düzeydeki ulusal kimliklere ilişkin algılamalar çerçevesinde incelenmiştir.

Yunanistan’ın tehdit algılamalarında Türkiye uzun bir dönem ilk başta yer almıştır. Yunanistan’a göre ülkenin güvenliğine, toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve yaşamsal çıkarlarına yönelik temel tehdit, tarihsel olarak batıya yayılma eğiliminde olan, statükoyu her fırsatta kendi lehine değiştirmeye çalışan, Yunan topraklarını istila etmek isteyen ve kendisine yönelik bir çevreleme siyaseti izleyen Türkiye’den gelmektedir. Diğer taraftan Yunanistan da Türkiye’nin önemli ölçüde tehdit algıladığı ülkeler arasında yer almaktadır. Buna göre, tarihsel olarak Türkiye’nin topraklarına yönelik bir genişleme siyaseti izleyen, silahlanmasını aşırı ölçüde arttıran ve Ege adalarının silahlandırılması ve Türkiye’nin sorunlar yaşadığı komşularıyla stratejik ilişkiler geliştirilmesi örneklerinde görüldüğü gibi Türkiye’ye karşı stratejik üstünlük sağlamaya çalışan ve/veya bir çevreleme siyaseti izleyen ve diplomatik alanda önemli bir güç ve etkinliğe sahip olan Yunanistan Türkiye’ye yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır. İki ülkenin birbirini karşılıklı biçimde tehdit olarak algılamalarında ve bunun yoğunluğunun zaman içinde artmasında, taraflar arasındaki sorunlar ve bunlara bağlı olarak yaşanan gerilimlerin, aynı coğrafi bölgede bulunmalarının ve dolayısıyla birbirlerini rakip olarak algılamalarının ve güvensizliğin önemli bir payı bulunmaktadır. Bu bağlamda, tarafların, diğer ülkenin kendisi aleyhine yayılma politikası izlediği; saldırgan ve/veya kışkırtıcı tutum ve davranışlar sergilediği; stratejik anlamda üstünlük elde etmeye çalıştığı; bir tarihsel davranış modeli çerçevesinde hareket ettiği; zayıf bir anını kollayarak, fiili durumlar yaratarak veya olup-bittiler ile denge ve statükoyu kendi lehine değiştirmeye çalıştığı; diğer ulusun tüm kesimlerinin kendisine yönelik bir “ulusal hedef” doğrultusunda bütünleşmiş olduğu ve dünya politikasında önde gelen devletlerin de hemen her durumda diğer ülkenin yanında yer aldığı şeklindeki değerlendirmelerinin, iki ülkenin tehdit algılamalarındaki ortak noktalar olarak belirginlik kazandığı görülmektedir. Bununla birlikte tehdit algılamaları konusunda iki ülke arasındaki en önemli farklardan biri, tarafların birbirlerinden algıladıkları

tehdidin miktar ve yoğunluğunun asimetrik olmasıdır. Bu bağlamda Yunanistan'ın Türkiye'den algıladığı tehdit, Türkiye'nin Yunanistan'dan algıladığı tehditten daha fazla ve yoğundur. Bu noktada, Yunanistan'ın tehdit algılamalarında Türkiye'nin hemen her zaman ilk sırada yer almasına karşılık; Yunanistan'ın Türkiye'nin tehdit algılamalarında daima üst sıralarda yer almakla birlikte, her zaman ve durumda en başta yer almadığı, gelişmelere ve koşullara bağlı olarak sıralamadaki konumunun değişken olduğu tespiti yapılmaktadır.

“Öteki”ne ilişkin algılamalar çoğu kez, belli bir tanımlama/farklılaştırma çerçevesi ve kalıp değer/yargılar sunan stereotipler ile bunlara dayalı olarak beliren imajlar çerçevesinde oluşmaktadır. Dolayısıyla ulusal kimliğin inşası sürecinde, ulusal kimliğin bireylerin esas ve öncelikli kimliği haline gelmesinin sağlanması ve “biz”in görünür ve değerli kılınması ile güçlendirilmesi amacı çerçevesinde ulusçu ideoloji tarafından bütünleştirilen, standartlaştırılan ve tüm “ulus”a yaygınlaştırılan “öteki”ne ilişkin stereotipler ve imajlar, “öteki” ulus(lar)a ilişkin algılamaların en önemli belirleyicisi konumundadır. Bu durumun, birbirlerini karşılıklı biçimde, “öteki” olarak konumlandıran ve algılayan iki ulus olan Türkler ve Yunanlılar açısından da geçerli olduğu söylenebilir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, her iki ulusun da ulusal bağımsızlıklarını birbirlerine karşı verdikleri mücadeleler sonucunda kazanmış olmaları ve bu sürecin ulusal kimliklerin oluşumunda önemli bir yere sahip olmasıdır. Bunun yanı sıra, iki ülkenin birbirini rakip olarak görmelerinin, taraflar arasındaki sorunlar ile çatışmacı nitelikteki ilişkilerin ve sık sık yaşanan krizlerin, taraflar arasındaki “ötekilik”i arttırdığı söylenebilir. Özellikle bu kriz dönemlerinde tarafların birbirlerine ilişkin “öteki” imajlarının güç kazandığı ve buna bağlı olarak olumsuz yargıların yoğunlaştığı görülmektedir.

Çalışmada “öteki” hakkında oluşturulan stereotip/imajlar ile “öteki”nin nasıl algılandığı, tarih kitaplarında “biz” ve “öteki” hakkında oluşturulmaya çalışılan imajlar ile her iki ülkede gerçekleştirilen anketler çerçevesinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda her iki ülkedeki tarih kitaplarında “öteki”ne bakışın hemen hemen aynı olduğu ve benzer yargılar içerdiği, “biz”in özellikleri olumlanıp yüceltilirken, “öteki”ne olumsuz özellikler atfedildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra her iki ülkede gerçekleştirilen anketlerde, tarafların birbirlerine güvenmedikleri, diğer tarafı “düşman” olarak gördüğü veya en azından olumsuz bir biçimde

değerlendirdiği ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu anketlerde Türkleri düşman olarak gören veya güvenilir bulmayan Yunanlıların oranının, Yunanlıları düşman olarak gören Türklerin oranından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunu da, Yunan ulusu içindeki siyasal/toplumsal bölünmeleri birleştirme ve ulusal birlik ve dayanışmayı güçlendirme gibi önemli işlevlere sahip olan “Türk tehdidi” söylemine iç politikada propagandif amaçlarla yoğun bir biçimde başvurulmasının bir sonucu olarak yorumlamak ve buradan yola çıkarak “Yunan tehdidi”nin Türkler açısından belirgin bir anlam ve önemi bulunmamasına karşılık, “Türk tehdidi”nin Yunan toplumunda yaygın bir paranoyaya dönüştüğünü ve adeta Yunanlıların dünyaya bakışındaki temel unsurlardan biri haline geldiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk ve son ortaya çıkan ulusçuluklar olan Türk ve Yunan ulusçuluklarının ortaya çıktıkları tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullar ile gelişimi, ulusal kimlik anlayışları ve ulus inşa süreçleri, tarafların azınlıklara yönelik algılama ve politikaları üzerinde etkili/belirleyici olmuştur.

19. yüzyılın ortalarından itibaren bir kültürel ulusçuluk hareketi olarak ortaya çıkan, 20. yüzyılın başında “devletin kurtarılması”na yönelik bir siyasal hareket haline gelen ve İttihat ve Terakki döneminde siyasal iktidarı elde etmesine karşın bir siyasal ideoloji haline gelemeyen Türk ulusçuluğu hem Kurtuluş Savaşı’nın örgütlenmesi ve sürdürülmesindeki başlıca ilke ve dinamik, hem de yeni devletin dayandığı en önemli temel olmuş ve bir siyasal ideoloji haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte Türk ulus inşa süreci de, ulusçu seçkinlerin yönlendiriciliğinde yeni devletin laik, çağdaş ve batılı bir ulus-devlet biçiminde örgütlenmesini ve toplumun da bu esaslar temelinde (yeniden-)biçimlendirilmesini hedefleyen topyekün bir dönüşüm ve modernleşme projesi olarak belirginlik kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında esas olarak dinsel bağlanma ekseninde tanımlanan “ulus”un, cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda siyasal/topraksal tanımı önplana çıkmış ve kapsayıcı bir anlayışla, etnik ve dinsel kökeninden bağımsız olarak, TC yurttaşı olan, Türkçe konuşan ve cumhuriyetçi ideale bağlı herkes ulusa dahil edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra 1930’lu yıllarda ise ulusçu söylemde Türk etnik unsuruna yapılan vurgunun arttığı ve bu şekilde Türk ulusçuluğunun etnisist ve belli ölçülerde olmak üzere dışlayıcı bir boyut da kazandığı görülmektedir. Türk ulusçuluğunun, iki zıt anlayış olan topraksal ve etnik ulusun çeşitli özellik/unsurlarını bünyesinde

barındıran, bazı etnik vurgular yapılmasına rağmen, topraksal ulus anlayışına yakın bir pozisyonda olan bir terkip söylenebilir. Bu çerçevede Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılama ve tutumunun, paradoksal ama aynı anda geçerli iki boyutu bulunmaktadır: Ayrımcı/dışlayıcı boyut ve kapsayıcı boyut. Cumhuriyetten sonra din, ulusun bir bileşeni olmaktan çıkarılmışsa da, “yeni” ulusal kimliğin yaygınlaştırılması sürecinde karşılaşılan problemler karşısında, halk arasında yaygın olan “Türk eşittir Müslüman” görüşü, ulusçu ideoloji tarafından da üstü kapalı bir biçimde onaylanmış; bu durumda Kurtuluş Savaşı yıllarından beri Türk ulusçuluğunun en önemli “öteki”leri arasında yer alan ve dinsel farklılıkları aşamaz olarak değerlendirilen gayrimüslimler ulusun dışında konumlandırılmış, isteseler bile Türkleşemeyecek unsurlar olarak değerlendirilmiş ve ulusal açıdan türdeş bir nüfusa ulaşılması önünde önemli bir engel olarak algılanmışlardır. Bu bağlamda, “ayrımcı/dışlayıcı boyut” çerçevesinde azınlıklar, tam ve eşit hak ve sorumluluklara sahip yurttaşlar olarak değil, fiilen “yarım vatandaş”lar biçiminde algılanmışlar; ulusun yanında ama dışında konumlandırılmışlardır. Diğer taraftan ise “Türklük”ün aynı zamanda yurttaşlık bağını da ifade eden açık bir kimlik olarak tanımlanmasının ve din ve etnisitenin bu bağlamda önemli kategoriler olarak değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak, Türkiye’de yaşayan herkesin Türk dil, kültür ve ülküsüne bağlılık temelinde “ulus” içinde yer alması mümkün ve hatta gerekli görülmüştür. Bu durumda farklılıkların mümkün olduğu kadar ortadan kaldırılması/görünmez kılınması ve ulusal türdeşliğin sağlanması amaçlarını gerçekleştirmek üzere gayrimüslim azınlıklara yönelik Türkleştirme politikaları yaşama geçirilmiştir. Azınlıklara yönelik olarak ayrımcı/dışlayıcı ve kapsayıcı boyutların aynı anda etkili olması, azınlıklara yönelik bu çerçevede biçimlenen uygulamaların da çelişkili sonuçlar doğurmasına yol açmıştır: Azınlıkların bir yandan Türk ulusuna dahil olmaları ve Türkleşmeleri istenirken, diğer yandan da bunun mümkün olmadığı düşüncesiyle birçok alandan tasfiye edilmeleri yoluna gidilmiştir. Bu paradoksal durumu, Türk ulusçuluğuna içkin olan, iki farklı düzeydeki çelişki ve gerilimin (laik ulus anlayışı ile “Türk eşittir Müslüman” anlayışının esas alındığı ulus anlayışı ve topraksal ulusçuluk ile etnik ulusçuluk) bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Osmanlı’da ilk gelişen ve başarıya ulaşan ulusçuluk olan Yunan ulusçuluğu 18. yüzyılın ortalarından itibaren bir kültürel ulusçuluk hareketi olarak gelişmiş, 19. yüzyılın başlarında bir siyasal hareket haline gelerek 1821 yılında başlayan mücadelenin dinamiğini oluşturmuştur. Bağımsızlığın kazanılmasından sonraki süreçte ise Yunan ulus inşası, yeni devletin örgütlenmesi ve kurumsallaştırılmasına ve kendini büyük oranda yerel veya dinsel kimliklerle ifade eden topluluğa yeni bir kimlik kazandırma projesi olarak gündeme gelmiştir. Bununla birlikte Türk ulusçuluğu ile karşılaştırıldığında, Yunan ulusçuluğunun, oldukça uzun süren ve sancılı bir süreç sonunda toplumun tümünü kapsayan ve yönlendiren bir ideoloji haline geldiği belirtilmelidir. “Yunanlılık”, bağımsızlık mücadelesinin sürdüğü yıllarda esas olarak dinsel referansla tanımlanmışsa da, bağımsızlıktan sonra dinsel içerikten sıyrılmış ve kapsayıcı bir anlayışla Yunanistan sınırları içinde yaşayan ve antik Yunan kökeninden geldiğine inanan herkes “Yunan” kabul edilmiştir. Bununla birlikte kısa bir zaman sonra “antik Yunanlılık”ın “ulus”a yeterli heyecanı sağlayamadığı ortaya çıkmış ve din yeniden ulusun bir bileşeni olarak kabul edilmeye başlanmış; ayrıca bu süreçte Yunanca konuşma ve Bizans geçmişi de ulusal kimliğin unsurları arasında değerlendirilmeye başlanmışsa da, *Megali İdea*’nın bir tür “uygarlaştırma misyonu” biçiminde gündeme geldiği ve “Yunanlılık”ın açık bir kimlik olarak kurgulandığı göz önünde bulundurulduğunda, Yunan ulusçuluğunda kapsayıcı boyut ağırlığını sürdürmüştür. 1920’li yıllardan sonraki süreçte ise Yunan ulusçuluğunun ırksal/etnik temalara yaptığı vurgunun arttığı ve böylece etnisist/dışlayıcı bir boyut kazanmaya başladığı ve bu dönemde “Yunanlı”nın, Yunan soylu olan, Yunanca konuşan Ortodokslar biçiminde tanımlandığı görülür. Genel olarak değerlendirildiğinde Yunan ulusçuluğunun da, aynen Türk ulusçuluğunda olduğu gibi, iki zıt anlayış olan topraksal ve etnik ulus biçimlerinin çeşitli özellik/unsurlarını, hemen hemen eşit ölçülerde bünyesinde barındıran bir terkip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılama ve tutumunun da, aynen Türk ulusçuluğunda olduğu gibi paradoksal ama aynı anda geçerli iki boyutu bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında topraklarını genişleten Yunanistan, bu süreçte soyca ve dince farklı olan azınlıkları ciddi bir sorun olarak algılamaya başlamıştır. “Ötekinin içimizdeki uzantıları” olarak değerlendirilen azınlıkların etnik/dinsel farklılıkları Yunanlılaşmaları önünde bir engel olarak

görülmüş ve sonuçta yurttaş olan bu unsurlar ulusun “öteki”si olarak algılanmış ve dışında tutulmuşlardır. Yunan soylu olmayan Ortodoks toplulukların dinleri, onların “Yunanlılık”larının bir göstergesi olarak değerlendirilmiş ve dolayısıyla “ayırıcı/dışlayıcı” boyut, daha çok Müslümanlara yönelik olmuştur. Bu çerçevede gündeme gelen uygulamalar da, ayırıcı bir içeriğe sahip ve/veya azınlık mensuplarının ülkeden göçünü temin etmeye yönelik uygulamalar biçiminde somutlaşmıştır. Öte yandan ülkede yaşayan herkesin antik Yunan’dan beri süregelen mekansal/kültürel/ırksal süreklilik temelinde, “aslında” Yunan olduğu iddiası çerçevesinde Yunanlılık açık bir kimlik olarak kurgulanmış ve azınlıkların Yunanca konuşma ve tarihsel/ortak kültürü paylaştığı ve/veya buna aidiyet hissi temelinde Yunanlılaştırılması mümkün ve türdeşliğin sağlanabilmesi açısından gerekli görülmüştür. Yunan ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılamaları konusunda bu iki boyutun aynı anda geçerli olmasının oluşturduğu paradoks, Yunan ulusçuluğuna içkin olan kültürel/topraksal ulusçuluk ile etnik/dinsel ulusçuluk anlayışları arasındaki çelişki ve gerilimlerin bu alana bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tarafların azınlıklara yönelik politikalarının biçimlenmesinde ve uygulamaya geçirilmesinde, azınlıklara ilişkin bu algılamaları önemli ölçüde belirleyici olmuş ve bu çerçevede gündeme gelen uygulamalar da kimi zamanlar baskı ve zorlama unsurlarını da içeren ve çoğu kez azınlık karşıtı bir içeriğe sahip olmuştur. Bu çerçevede her iki ülkede de azınlıklara yönelik politikalar, azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamalar ve azınlıklara yönelik ayırıcı/dışlayıcı uygulamalar biçiminde belirginlik kazanmıştır. Bunun dışında Yunanistan’ın azınlık içindeki farklılık ve bölünmelerin vurgulanmasını ve derinleştirilmesini amaçlayan politikaları da “azınlığı bölmeye yönelik uygulamalar” olarak ortaya çıkmaktadır.

Türk ulusçuluğunun azınlıklara yönelik algılaması konusundaki kapsayıcı boyut çerçevesinde gündeme gelen azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamaların temel amacı, azınlıkların kimlik/özelliklerini terk ederek Türk dil, kültür ve ülküsünü gönüllü olarak benimsemelerinin sağlanması yoluyla “ulusal bütüne” dahil edilmesi, diğer bir ifadeyle Türkleştirilmesi, azınlıkların geleneksel cemaat yapı ve ilişkilerinin kırılması ve farklılıkların yok edilmesi/görünmez kılınması yoluyla mümkün olduğunca türdeş bir nüfus yapısına ulaşılması olmuştur. Eğitim alanındaki uygulamaların süreklilik arz etmesine karşılık, cumhuriyetin ilk

yıllarında önemli bir yoğunluk kazanan bu uygulamaların, esas olarak mümeyyiz bir dil ve kültüre sahip olmadığı düşünölen Yahudileri hedef aldığı söylenebilir. Türkiye’de azınlıkların asimilasyonunu hedef alan uygulamaların, eğitim ve dil alanlarındaki uygulamalar ile azınlıkların kişi ve aile hukukuna ilişkin sorunlarını cemaat içinde ve geleneksel kuralları çerçevesinde çözümlmelerine olanak tanıyan Lozan’ın 42. maddesindeki haklarından vazgeçmelerini sağlamaya yönelik önlemler biçiminde somutlaştığı görölmektedir.

Türkiye’nin azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının temel hedefleri, yurttaşlık ile ulusa dahil olma arasına net bir sınır çekildiği bir durumda, “öteki” ve güvenilmez olarak değeriendirilen azınlıklara, din, etnik köken, dil ve kültür farklılığından dolayı ulus içinde yer alamayacaklarının ve bu çerçevede “yarım vatandaş” olduklarının hatırlatılması ve nihai olarak ölkeden göçü tercih etmelerinin sağlanması; azınlıkların her alandaki varlık ve etkinliklerinin azaltılması ve oluşan boşluğun Müslöman-Türkler tarafından doldurulmasının sağlanması ve sonuç olarak azınlıkların fiili varlıklarının azaltılması yoluyla ulusal türdeşliğe ulaşılması olmuştur. Esas olarak 1930’lu yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlayan bu uygulamaların, 1950’li yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine koşut olarak daha çok Ortodoks-Rum azınlığı hedef almakla birlikte tüm azınlıkları derinden etkilediği ve göç sürecini hızlandırdığı görölmektedir. Yasa metinlerinde genel olarak azınlıklara yönelik ayrımcı hükömlere rastlanmazken, bu uygulamalar daha çok kimi yasa hükömlerinin azınlıklara yönelik olarak uygulanmaması; yasaların bazı hükömlerinin yalnızca azınlıklara yönelik olarak uygulanması; bazı idari önlemler ve esas olarak sivil inisiyatifçe gerçekleştirilen azınlıkları hedef alan kimi eylemlere açık veya üstü kapalı onay verilmesi biçiminde gündeme gelmiştir. Bu bağlamda sözkonusu uygulamalar, kimi dönemlerde azınlık mensuplarının ölkede dolaşım özgürlüklerinin kısıtlanması, 1934 Trakya Olayları, 1941’de azınlıkların önemli bir kısmının ihtiyat olarak askere alınması, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları gibi olaylarla somutlaşmıştır. Bununla birlikte 1960’lı yılların ortalarından itibaren bu uygulamalarda önemli bir azalma olduğu da belirtilmelidir.

Türkiye’ninkilerle aynı amaç doğrultusunda gündeme gelen Yunanistan’ın azınlıkların asimilasyonuna yönelik uygulamalarının süreklilik arz ettiği ve dönemsel

bir yoğunluk göstermediği görülmektedir. Yunanistan'ın bu uygulamaları, ülkede yaşayan herkesin “Yunan” olduğundan hareketle etnik kimliklerin reddi politikası, iskan ve göç politikaları, eğitim alanındaki çeşitli uygulamalar ve özellikle Müslüman-Türk azınlığın dinsel ve sosyal kurumlarının işlevlerinin kısıtlanmasına, bunların üzerindeki devlet vesayetinin arttırılmasına ve denetiminin ele geçirilmesine yönelik uygulamalar biçiminde somutlaşmıştır.

Diğer taraftan Yunanistan'ın azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamalarının temel amacı da, sınır bölgelerinde yaşayan ve dolayısıyla ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanan azınlıkların ulusal yapıya dahil olmadıklarının ve eşit hak ve yükümlülüklere sahip “tam” yurttaşlar olarak kabul edilmediklerinin hissettirilmesi; azınlıkların kültürel, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlardaki varlık ve etkinliklerinin azaltılarak bu alanların Ortodoks-Yunan soylularca doldurulmasını ve bunların azınlıkların yaşadığı bölgelerde nüfus açısından hakim hale gelmesinin sağlanması ve azınlıkların nihai olarak göçe zorlanması olmuştur. Bu konudaki uygulamaların yoğunluğunun İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, özellikle de “Türk tehdidi”nin yoğun bir biçimde algılanmaya başladığı 1960'lı yıllardan itibaren önemli ölçüde arttığını; bununla birlikte Yunanistan'ın azınlıklara yönelik yaklaşımındaki dönüşüme paralel olarak 1990'lı yılların ortalarından itibaren de önemli ölçüde azaldığını kaydetmek gerekir. Azınlıklara yönelik ayrımcı/dışlayıcı uygulamaların, bazı azınlık mensuplarının vatandaşlıktan çıkarılması, mülkiyet alanındaki uygulamalar, ayrımcılık oluşturan kimi idari uygulamalar ile azınlık mensuplarına ve mülklerine yönelik şiddet eylemleri biçiminde somutlaştığı söylenebilir.

Yunanistan'ın kendine özgü olan ve azınlıklara yönelik diğer uygulamaları tamamlayan ve/veya bunların uygulanmasını kolaylaştırmaya yönelik olan “azınlığı bölmeye yönelik uygulamaların” temel amacının, azınlığın iç tutarlılık, güç ve dayanışmasının zayıflatılması ve bu şekilde etkili bir güç haline gelmesinin ve azınlıklara yönelik uygulamalara direnç göstermesinin engellenmesi; azınlıkların esas sorun ve gündemlerinin uzaklaşmalarının sağlanması; azınlık mensuplarının “ulusal” bir kimlik edinmelerinin engellenmeye çalışılması ve akraba devletleriyle siyasal/kültürel bağlarının zayıflatılması veya yok edilmesi olduğu söylenebilir. Bu uygulamanın sürece yaygın olduğu ve uzun yıllar boyunca azınlık içindeki

ilerici/ulusçu/reformcu kanada karşı tutucu kesimlerin desteklenmesi; etnik kimliklerin reddi politikasıyla tezat oluşturacak biçimde, Müslüman azınlık içinde etnik farklılıkların bulunduğu vurgulanması veya özgün Pomak ve Roman kimliğinin güçlendirilmeye çalışılması; Yasak Bölge uygulaması; azınlık kurumlarına azınlığın tasvip etmediği ve/veya yönetime yakın kişilerin atanması gibi uygulamalarla somutluk kazandığı söylenebilir.

Türkiye ve Yunanistan'ın azınlıklara yönelik politika ve uygulamaları genel olarak değerlendirildiğinde, her iki ülkede de azınlıkların “öteki” kategorisinde değerlendirildiği ve türdeş bir nüfusa ulaşılmasının temel hedef olarak belirlendiği bir ortamda, azınlıkların kimlik/farklılıklarını koruma ve sürdürmelerinin arzu edilen bir durum olarak görülmediği ve bu çerçevede azınlıkların Türkleşmeleri/Yunanlaşmalarının talep edildiği ve/veya ülkeden göçlerinin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Öte yandan her iki ülkedeki azınlıklara yönelik uygulamalar arasında dönemsel anlamda bir simetri bulunmadığı söylenebilir. Bu çerçevede Türkiye'nin azınlıklara yönelik uygulamaları 1920'li yıllar ile 1960'lı yılların ortalarına dek olan dönemde yoğunluk kazanırken, Yunanistan'ın uygulamaları esas olarak 1950'li yılların ortaları ile 1990'lı yılların ortaları arasındaki dönemde yoğunluğunu arttırmıştır. İki ülkenin azınlıklara yönelik politikaları konusunda görülen bir başka farklılaşma ise, Türkiye'nin uygulamalarının, genel anlamda, tüm azınlıkları veya azınlığın büyük bir bölümünü derinden etkileyen, ani ve sıçramalı “büyük” olaylar şeklinde gündeme gelmesine karşılık, Yunanistan'ın uygulamalarının yavaş ve uzun bir döneme yayılan, bireysel düzeyde veya azınlığın küçük bir kısmını etkileyen “küçük” olaylar şeklinde ve standartlaşmış idari uygulamalar biçiminde ortaya çıktığı noktasındadır.

Tarafların karşılıklı azınlıklara ev sahipliği yapmaları, azınlıklara yönelik yaklaşım ve uygulamaları ile akraba devletler olarak soydaş/dindaş azınlıkların durumuna ve sorunlarına karşı ilgi duymaları, iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemiş ve böylece azınlıklar konusu ikili ilişkilerde bir “sorun” haline gelmiştir. İlk dönemlerde ikili ilişkilerin temel sorun gündemini oluşturan azınlıklar konusu, taraflar arasındaki sorunların çeşitlenmesine ve tarafların bu sorunları doğrudan bir biçimde egemenliklerine veya yaşamsal çıkarlarına ilişkin sorunlar olarak algılamalarının bir sonucu olarak, önemini görece olarak yitirmiştir. Bu çerçevede bir

“türev faktör” haline geldiği söylenebilecek olan azınlıklara ilişkin sorunlar, esas olarak diğer sorunlar çerçevesinde gelişen ilişkileri olumlu veya olumsuz olarak ama nispi olarak etkileme kapasitesine sahip bir unsur olmuştur. Diğer bir ifadeyle , ikili ilişkilerin azınlıklara yönelik politikalara etkisi, azınlıklara ilişkin sorunların ikili ilişkilere etkisinden daha fazla olmuştur. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde, ilişkilerde yaşanan yakınlaşma ve gerilim süreçlerinin, tarafların azınlıklarına yönelik yaklaşımlarında önemli ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir. Yani ilişkilerde yakınlaşmanın yaşandığı dönemlerde her iki tarafın da azınlıklara yönelik yaklaşımı olumlu olurken, ilişkilerde gerginliğin arttığı dönemlerde azınlıklara yönelik ayrımcı ve baskıcı uygulamalar yoğunlaşmıştır. Ayrıca, özellikle 1960’lı yıllardan itibaren taraflar, öbür sorun alanlarına ilişkin bir konuda diğer ülkeye karşı avantajlı bir konum elde etmeye yönelik olarak azınlıkları, bir “koz” olarak değerlendirmeye başlamışlar ve böylece azınlıklar birer “rehine” haline gelmişlerdir. Öte yandan Lozan ile taraflara azınlıklar konusunda “paralel yükümlülükler” getirilmiş olmasına ve karşılıklılık ilkesinin insan/azınlık hakları konularında geçerli olmamasına rağmen, her iki ülkenin azınlıklara yönelik politikalarının “olumsuz ve çarpık” bir karşılıklılık anlayışı çerçevesinde gündeme geldiği görülmüştür.

Üçüncü bölümde tarafların uygulamaları din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı açısından değerlendirilerek bu konularda azınlıkların yaşadığı sıkıntı ve sorunlara ve son dönemlerde yaşanan gelişmelere değinilmiş ve bu uygulamaların Lozan başta olmak üzere uluslararası düzenlemelerde yer alan azınlık haklarına ne ölçüde uygun/aykırı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ulaşılan genel sonuç, tarafların azınlıkların bu alanlardaki kimi haklarını ihlal ettikleri ve son dönemde her iki ülkede de yaşanan ve azınlıklar açısından olumlu sonuçlar doğuran gelişmelere rağmen, azınlıkların bazı alanlardaki sorunlarının ve bu konuda yaşanan ihlallerin devam ettiği şeklindedir.

Her ne kadar aksini ileri sürüyor olsa da, Yunanistan’ın azınlıklara ilişkin tek taraflı yükümlülükler altına girdiği 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması’na ekli 3 Nolu Protokolü ile 10 Ağustos 1920 tarihli Yunan Sevri’nin bu ülke açısından geçerliliğini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Öte yandan geçerliliği konusunda bir tartışma bulunmayan ve iki ülkedeki azınlıkların statü ve haklarını belirleyen

temel metin 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile azınlıklara hem eşitlik ve yurttaşlık haklarını güvence altına alan negatif haklar, hem de farklılıklarını korumaya ve sürdürmeye yönelik pozitif haklar tanınmıştır. Öte yandan her iki ülke de MSHS'nin 27. maddesine taraf, Çerçeve Sözleşme'ye taraf değildirler. Ayrıca her iki ülkenin de üyesi bulunduğu AGİT bünyesinde tüm üyelerin oydaşması ile ortaya çıkan belgelerde yer alan azınlıklara ilişkin hükümlerin, taraflar açısından bağlayıcı olduğu kabul edilmektedir. Lozan dışında azınlıklara ilişkin hükümler getiren bu düzenlemelerin, azınlıkların Lozan ile belirlenmiş statü ve haklarına hâle getirmediği, bunları ortadan kaldırmadığı veya geçersiz kılmadığı; aksine azınlıkların haklarını daha da genişlettiği söylenebilir.

Yunanistan'ın azınlığın dinsel lideri olan müftülerin azınlık tarafından seçimler yoluyla belirlenmesine izin vermemesi ve azınlığın görüşünü almaksızın müftüleri doğrudan bir biçimde ataması, Müslüman-Türk azınlığın din ve vicdan özgürlüğü alanında karşılaştığı sıkıntıların en başında yer almaktadır. Yunanistan 1920 yılında müftülerin azınlık tarafından seçimle belirlenmesini öngören bir yasal düzenleme yapmışsa da, bunu hiç uygulamaya koymamış; bununla birlikte bu konu 1980'li yılların ortalarından itibaren önemli bir sorun haline gelmiştir. Azınlığı müftünün belirlenmesi sürecinden neredeyse tamamen dışlayan Yunanistan'ın bu uygulaması, hem diğer dinsel toplulukların liderlerini serbestçe seçmelerine izin verildiği bir ortamda Müslüman-Türk azınlık aleyhine ayrımcılık oluşturmuş; hem de azınlığın dinsel örgütlenmesine yönelik bir müdahale oluşturmuş, din özgürlüğünü zedelemiş ve azınlığın dinsel örgütlenmesini ve liderini serbestçe belirleme hakkını ihlal etmiştir. Dolayısıyla Yunanistan'ın bu uygulamasının birçok anlaşma hükmüne aykırı olduğu söylenebilir. Öte yandan 2007 yılında yürürlüğe giren ve "240 İmam Yasası" olarak bilinen 3536/2007 sayılı yasanın ve yeni cami inşa etmek veya onarmak isteyen azınlığın izlemek zorunda olduğu prosedürün de, ayrımcı bir nitelikte olduğu, din ve vicdan özgürlüğü açısından önemli sorunlar ortaya çıkardığı ve Yunanistan'ın bu konudaki yükümlülüklerine aykırı olduğu belirtilmelidir. Ayrıca Yunanistan'ın dinsel yapılara saygı gösterme ve bunları koruma yükümlülüklerini de tam olarak yerine getirmediği söylenebilir.

Haziran ve Kasım 1989 seçimlerinde azınlık mensuplarının seçme hakkını önemli ölçüde kısıtlayan/engellenen Yunanistan'ın bunun dışındaki seçimlerde

azınlığa karşı ayrımcılık yapmadığı, önemli bir müdahale, kısıtlama veya engellemede bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte anayasanın 31. maddesinde cumhurbaşkanlığı seçilme koşulları arasında “Yunan soylu olma”ya yer verilmesinin, azınlık mensupları açısından ayrımcılık oluşturduğu ve seçilme hakkına yönelik bir kısıtlama teşkil ettiği söylenebilir. Azınlık mensuplarının milletvekili seçilmesi konusunda yasal bir engel bulunmazken, azınlığın bağımsız milletvekilleri çıkardığı 1990’lı yılların başlarındaki süreçte bu konuda önemli sorunlarla karşılaşıldığını, 1990 yılında getirilen %3’lük ülke barajının esas amacının azınlığın bağımsız temsilci çıkarmasını engellemek olduğu ve anti-demokratik bir nitelik taşıdığını ve yerel seçimlerde seçim bölgelerinin yeniden belirlendiği ve bunun da azınlık mensuplarının seçilmesini engellemek için yapıldığını belirtmek gerekir.

Öte yandan Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı örgütlenme özgürlüğü konusunda önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Azınlığın önemli kurumları arasında yer alan vakıfların yönetiminin, azınlığın yapacağı seçimle belirlenmesine izin verilmemesi bu alandaki sorunların en önemlilerinden biridir. Vakıf yönetimlerini 1960’lı yıllardan bu yana doğrudan atama yoluyla belirleyen ve bu görevlere genellikle azınlık tarafından sevilmeyen, tasvip edilmeyen veya ilgisiz kişileri atayan Yunanistan’ın bu uygulaması sonucunda vakıflar işlevlerini yitirmeye başlarken, mal varlıkları da önemli ölçüde azalmıştır. 2008 yılında yapılan yasal düzenleme de azınlığın bu konudaki sorunlarına çözüm sağlamamıştır ve Yunanistan’ın bu konuda halen süren bu uygulamalarının azınlığın örgütlenme özgürlüğüne yönelik bir müdahale oluşturduğu ve Lozan’ın 40. ve 42/3. maddeleri başta olmak üzere bu konudaki uluslararası yükümlülüklerine aykırı olduğu belirtilmelidir. Diğer taraftan Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı dernekler biçiminde örgütlenme konusunda da önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu konudaki en önemli sorun, kamu düzenine aykırı olduğu gerekçesiyle Türk ismi taşıyan derneklerin kapatılması ve isimlerinde “azınlık”, “Türk” ve “Batı Trakya” kelimeleri bulunan derneklerin kurulmasına izin verilmemesi olmuştur. İHAM’ın kararlarına rağmen Yunan mahkemelerinin azınlığın derneklerini tescil etmeyi reddettiği veya bu isimleri taşıyan yeni dernekler kurulmasına izin vermediği ve bu konudaki sorunların halen sürdüğü görülmektedir. “Pomak”, “Roman” ve “Ermeni” isimlerini taşıyan derneklerin kurulmasına ve serbestçe faaliyet göstermesine izin veren ancak “Türk” ismi taşıyan derneklere izin

vermeyen Yunanistan'ın bu uygulaması açık bir ayrımcılık oluşturmaktadır ve başta Lozan'ın 39. ve 40. maddeleri olmak üzere bu konudaki uluslararası yükümlülüklerine aykırıdır.

Mülkiyet alanındaki sorunlar, Müslüman-Türk azınlığın uzun yıllar boyunca en fazla şikayet ettiği konuların başında yer almıştır. Bu konudaki sorunlar esas olarak ayrımcı uygulamalardan kaynaklanmış ve azınlık mensuplarının mülkiyet hakkı ciddi biçimde ihlal edilmiştir. Bu çerçevede bir yandan idari uygulamalarla azınlık mensuplarının taşınmaz mal edinmesine veya başka bir azınlık mensubuna taşınmaz satmasına izin verilmezken, diğer yandan da azınlığın arazilerini satın almalarını teşvik etmek amacıyla Ortodoks-Yunanlılara düşük faizli ve uzun vadeli krediler verilmesi, ayrımcı bir biçimde gündeme gelen ve ihtiyacı aşacak ölçüde yapılan kamulaştırmalar, *anadazmos* uygulaması, tapunun ve zilyetliğin tanınmaması, hazine arazisinin fuzuli işgali iddiası gibi mevcut durumu sorun haline getiren uygulamalar yoluyla azınlığın elindeki topraklar azaltılmaya çalışılmıştır. Benzer yöntemlerle vakıfların mallarının da önemli ölçüde azaltıldığı görülmektedir. Sonuçta azınlık aleyhine ayrımcı bir biçimde ortaya konan bu uygulamalar, hem bireysel, hem de kolektif anlamda azınlığın mülkiyet haklarının ihlalini oluşturmuştur. Dolayısıyla bu uygulamaların, Yunanistan'ın eşitlik ve ayrımcılık yasağına ilişkin ulusal düzenlemeleri ile bu konudaki uluslararası yükümlülüklerine aykırı olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte son yıllarda Yunanistan'ın bu konudaki uygulamalarının ve dolayısıyla azınlığın sıkıntılarının önemli ölçüde azaldığını belirtmek gerekir.

Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığı eğitim alanında da önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Azınlığın eğitim alanında karşılaştığı genel sorunlar, azınlığın genel olarak düşük bir eğitim düzeyine sahip olması, azınlık okullarındaki eğitimin kalitesizliği ve yetersizliği ve buna bağlı olarak azınlık okullarında başarı oranının düşük olması ile eğitim alanındaki özerkliğin giderek ortadan kaldırılması olmuş; bunun yanı sıra müfredat ve derslere, okullara, öğretmenlere ve ders kitaplarına ilişkin sorunlar da bu genel sorunları ortaya çıkaran ve kronikleştiren sorunlar olmuştur. Bu bağlamda azınlık okullarında izlenen müfredatta Yunanca dersler arttırılırken Türkçe işlenen derslerin sayı ve saatleri azaltılmış; anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'den gönderilen ders kitaplarının azınlık okullarında dağıtımına

uzun yıllar izin verilmemiş; Türkiye’de eğitim görmüş formasyonlu öğretmenlerin çeşitli yollarla azınlık okullarında görev yapması engellenirken, azınlığın itirazlarına rağmen, çoğu kez yetersiz olan SÖPA mezunu öğretmenler azınlık okullarına devlet memuru öğretmen olarak atanmış; azınlık okullarının yönetiminde devlet vesayeti arttırılırken azınlığın okulöncesi eğitim ve yeni ortaöğretim kurumları açması engellenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, azınlığın eğitim alanındaki sadece pozitif haklarının değil, aynı zamanda negatif haklarının da gerçekleşmediği ve bu uygulamaların azınlığın eğitim alanındaki özerkliğini büyük oranda ortadan kaldırdığı ve eğitim konusundaki haklarını ihlal ettiği söylenebilir. Sonuç olarak Yunanistan’ın eğitim alanındaki bu uygulamalarının, başta Lozan’ın 39., 40. ve 41. maddeleri olmak üzere Yunanistan’ın eğitim hakkı konusundaki uluslararası yükümlülüklerine aykırı olduğu söylenebilir. Ayrıca, son yıllarda MÇEP’in olumlu yaklaşımına ve bazı alanlarda önemli gelişme sağlamış olmasına ve ders kitapları başta olmak üzere bazı konulardaki sorunların büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuş olmasına rağmen, azınlığın eğitim alanındaki sorunlarının bazılarının (özellikle azınlık okullarının yönetim ve denetimine katılma, azınlık okulları üzerindeki devlet vesayeti ve azınlığın okulöncesi eğitim ve yeni ortaöğretim kurumları açmasına izin verilmemesi) varlığını halen sürdürdüğü belirtilmelidir.

Türkiye Ortodoks-Rum azınlığın din ve vicdan özgürlüğüne, inancın yasaklanması veya ayin ve çeşitli dinsel ritüellerin engellenmesi veya kısıtlanması biçiminde doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır. Bununla birlikte 1950’li yıllara dek “denize haç atma” törenine getirilen bazı kısıtlamaların, ibadet özgürlüğüne yönelik bir kısıtlama teşkil ettiği, ayrımcılık oluşturduğu ve Lozan Antlaşması’nın 38. maddesine aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bunun yanı sıra çalışmada Patrikhane’ye ilişkin sorunlar da ele alınmıştır. Bunların en başında, gerek bu kurumun statüsü, gerekse işleyişi konusundaki hukuksal belirsizlikler gelmektedir. Patrikhane’nin Türk yasalarına göre herhangi bir hukuksal statüsü bulunmamakta; Patrikhane bu bağlı olarak, mülkiyet alanı başta olmak üzere bazı hak kayıplarına uğrayabilmektedir. Patrikhane’nin statüsüne ilişkin herhangi bir yasal düzenleme yapmayan ve bu kuruma tüzel kişilik tanımayan Türkiye’nin bu uygulamasının, laiklik ilkesi açısından sorunlu olsa da ve diğer bazı alanlarda sorunlara yol açsa da, Ortodoks-Rum azınlığın din ve vicdan özgürlüğüne yönelik bir müdahale teşkil

ettiğini söylemek güçtür. Bu bağlamda Patrikhane'nin tüzel kişiliğinin tanınmaması, dinsel özerkliğe yönelik bir müdahale oluşturmamakta, ibadet özgürlüğünü engellememekte ve bu kurumun Türkiye'deki Ortodoks kiliseler üzerindeki hiyerarşik konumuna veya ruhani yetkilerini kullanmasına halel getirmemektedir. Patrik seçimine ilişkin usul konusundaki hukuksal muğlaklık da bu alandaki bir başka sorundur. Ancak çalışmada sıralanan gerekçelerle, yasal bir çerçevede belirlenmiş olmasa da patrik seçimine ilişkin usul ve kuralların, azınlığın dinsel liderini serbestçe belirleme hakkına aykırı olduğunu ve dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğünün ihlali niteliğinde olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Patrikhane'ye ilişkin sorunların bir başka boyutunda ise bu kurumun "ekümenik"liğine ilişkin tartışmalar bulunmaktadır. Patrikhane Türkiye'nin bu unvanını tanımasını ve bundan kaynaklanan "sınır aşan" dinsel yetkilerini kullanmak istemekte; buna karşılık Türkiye ise bu talepleri reddetmektedir. Bununla birlikte, Lozan'da Patrikhane'nin bulunduğu yerin hukukuna tabi olacağı konusunda uzlaşma sağlandığı, ekümenik unvan ve yetkilerini fiilen kullanmasının engellenmediği ve bu kurumun Türkiye'deki Ortodoks azınlık üzerindeki dinsel otorite ve yetkileri ile dinsel faaliyetlerinin herhangi bir şekilde kısıtlamadığından hareketle, Türkiye'nin Patrikhane'nin ekümenik unvanını tanımamasının, bu kurumun dinsel özerkliğine ve genel olarak din ve vicdan özgürlüğüne bir müdahale oluşturduğunu söylemek güçtür. Nitelikli ruhban yetiştirememesi ve buna bağlı olarak kiliselerde ayinleri yürütmek üzere yeterli sayıda din adamı olmaması, Türkiye'deki Ortodoks-Rum azınlığın en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Ortodoks inancında ruhbensiz ibadetin mümkün olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, bu sorunun giderek, azınlık mensuplarının ibadetlerini kısıtlayıcı bir hal almaya başladığı söylenebilir. Bu sorunun özünü, Ortodoks-Rum azınlığın ruhban yetiştiren tek okulu olan HRO'nun yüksek kısmının 1971'de Anayasa Mahkemesi'nin aldığı bir karar çerçevesinde kapatılması ve okulun halen kapalı konumda bulunması oluşturmaktadır. Bununla birlikte HRO'nun yüksek kısmının ayrımcı bir kararla kapatılmamış olduğu ve eski statüsüyle yeniden açılması önünde önemli hukuksal engeller bulunduğundan hareketle, Türkiye'nin bu konudaki uygulamalarının Lozan'ın 40. madde yükümlülüklerine aykırı olmadığı ve ayrımcılık oluşturmadığı söylenebilir. Ayrıca son dönemlerde bu konudaki çözüm arayışlarının hız

kazandığını da kaydetmek gerekir. Öte yandan kimi zamanlar kiliselere onarım ve restorasyon izni verilmemesi, aforoz edilmiş kişilerin Ortodoks mezarlıklarına gömülmesi konusunda ısrar edilmesi ve 6-7 Eylül Olayları örnekleri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin Lozan'ın 42/3. maddesindeki azınlıkların dinsel mekanlarına saygı gösterme ve koruma ile azınlıkların dinsel kurumlarına her türlü kolaylığı gösterme ve izinleri verme konusundaki yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmediği söylenebilir.

Türkiye'de Ortodoks-Rum azınlığın seçme ve seçilme hakkına yönelik yasal bir kısıtlama veya ayrımcı bir uygulama sözkonusu olmamıştır. 1935-1960 yılları arasında TBMM'de azınlık mensubu milletvekilleri yer almışsa da daha sonraki yıllarda çeşitli nedenlerle azınlık mensupları seçimlerde aday olmamış/aday gösterilmemişlerdir. Bunun yanı sıra Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının, seçme ve seçilme hakkının “pozitif haklar” boyutunu oluşturan, azınlığın kendi kurumlarının yönetimine katılma ve/veya bunun belirlenmesi sürecine katılma haklarının uygulamaya geçirilmesi konusunda zaman zaman bazı sıkıntılar yaşandığı söylenebilir. Bu sorunların özellikle azınlık vakıflarının yönetimlerinin belirlenmesi konusunda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede 1938-1949 yılları arasında azınlık vakıflarının tek müteveli tarafından yönetilmesi, uzun bir dönem boyunca vakıf yönetimlerinin belirlenmesine ilişkin usul ve esasları saptayan yasal bir düzenleme yapılmaması, vakıflarda seçimlerin yapılmasına izin verilmemesi ile bazı azınlık vakıflarının “mazbut vakıf” ilan edilerek yönetimine el konması uygulamalarının, azınlığın kendi kurumlarını yönetme ve denetleme hakkının ihlalini oluşturduğu ve Lozan'ın 40. maddesine aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Diğer taraftan Ortodoks-Rum azınlık örgütlenme özgürlüğü konusunda da bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu konudaki önemli sorunlardan biri azınlık vakıflarının hukuksal statüsü konusundaki belirsizlik olmuştur. Ancak, bazı sorunlar varlığını sürdürmekle birlikte, 2003 ve 2004 yıllarında azınlık vakıflarının yönetim kurullarının seçim esas ve usullerini düzenleyen yönetmeliklerin ve 2008 yılında da 5737 sayılı yeni Vakıflar Yasası'nın çıkarılmasıyla bu sorunların önemli ölçüde çözüme kavuşturulduğu belirtilmelidir. Bu alandaki bir başka sorun, yeni azınlık vakıflarının kurulmasına izin verilmemesi olmuştur. Medeni Kanun'da yer alan buna ilişkin düzenlemelerin, Lozan Barış Antlaşması'nın 37., 40. ve 42/3. maddelerine

aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Ayrıca hayrî hizmeti kalmayan azınlık vakıflarının “mazbut vakıf” ilan edilerek VGM’nin yönetimine devredilmesinin de azınlığın örgütlenme özgürlüğüne yönelik bir müdahale oluşturduğu ve Lozan’ın 40. ve 42/3. maddelerine aykırı olduğu söylenebilir. Son olarak Ortodoks-Rum azınlığın dernekler biçiminde örgütlenme konusunda da bazı sıkıntılarla karşılaştığı belirtilebilir. Türkiye’de derneklere ilişkin çeşitli yasal düzenlemelerde aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan veya din ve ırk farklılığına dayalı ve bunları temel alarak azınlık yaratmak amacıyla dernek kurulması yasaklanmış; bu durumda azınlığın adını taşıyan veya doğrudan azınlığa yönelik amaçlarla dernek kurulmasına izin verilmemiştir. Azınlık mensuplarının örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı nitelikteki bu uygulamanın Lozan’ın 40. maddesine aykırı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu konudaki sorunlar da, 2004 yılında, azınlıkların kültürlerini geliştirmek amacıyla azınlık adı taşıyan dernekler kurmalarını mümkün hale getiren 5253 sayılı Dernekler Kanunu’nun çıkarılmasıyla önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının mülkiyet alanında da önemli sorunlarla karşılaştığını söylemek mümkündür. Ortodoks-Rum azınlık mensuplarının kimi dönemlerde taşınmaz malları üzerindeki tasarruf haklarının engellenmesi ve/veya kısıtlanması, bu sorunlardan ilki olmuştur. Bu konuda ortaya çıkan uygulamaların, Türkiye’nin eşitlik ve ayrımcılık yasağına ilişkin ulusal düzenlemeleri yanında, Lozan’ın 38. ve 39. maddelerine aykırı olduğu söylenebilir. Ayrıca Varlık Vergisi ile 6-7 Eylül Olayları da mülkiyet hakkına yönelik ihlaller olarak değerlendirilebilir. Azınlık mensuplarının bazı taşınmazları kimi zaman kamulaştırmalara konu olmuşsa da, ayrımcı bir temelde gündeme gelmeyen bu uygulamaları mülkiyet hakkının ihlali olarak nitelendirmek güçtür. Bununla birlikte, azınlık vakıflarının mülkiyetinde bulunan taşınmazlara ilişkin uygulamalar, Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının en önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu konudaki sorunların özünü, vakfiyeleri olmayan azınlık vakıflarının 1936 yılında VGM’ye verdikleri ve esasen bir mal bildirim niteliğindeki beyannamelerin bu vakıfların vakfiyesi sayılması ve bu belgelerde vakfın taşınmaz edinebileceğine ilişkin bir kayıt bulunmamasından hareketle azınlık vakıflarının mal edinimine izin verilmemesi ve 1936 yılından sonra çeşitli yollarla edindikleri taşınmazlara el konarak eski sahiplerine iade edilmesi veya

Hazine'ye devredilmesi oluşturmaktadır. Azınlık vakıfları aleyhine açık bir ayrımcılık oluşturan ve mülkiyet yönelik önemli bir kısıtlama teşkil eden bu uygulamanın, Lozan'ın 37., 38., 39., 40. ve 42/3. maddelerine aykırı bir nitelik arz ettiği söylenebilir. Azınlık vakıflarının bu konudaki sorunlarının çözümüne yönelik olarak, 2002, 2003 ve 2008 yıllarında gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle önemli gelişmeler kaydedildiği, ancak bu konudaki sürecin yavaş işlediği ve üçüncü kişilere devredilen taşınmazların tazmini gibi bazı sorunların halen varlığını sürdürdüğü belirtilmelidir. Bu noktada, bazı azınlık vakıflarının İHAM'a başvuruda bulundukları ve mahkemenin bu davalarda Türkiye aleyhine verdiği kararlar çerçevesinde oluşan içtihat göz önünde bulundurulduğunda, bu sorunlara iç hukukta bir çözüm sağlanamaması halinde, giderek daha fazla sayıda azınlık vakfının bunları İHAM'a taşıyabileceği öngörüsünde bulunulabilir. Bu durum Türkiye'nin önemli miktarlarda tazminat ödemek zorunda kalmasına yol açabileceği gibi, uluslararası prestijini de olumsuz yönde etkileyecektir.

Son olarak Türkiye Ortodoks-Rum azınlığının eğitim hakkı konusunda da bazı sorunlar yaşadığı belirtilebilir. Çeşitli faktörlerin etkisiyle azınlık okullarındaki eğitim kalitesinin ve öğrenci sayısının giderek düşmesi; bazı Türk müdür başyardımcılarının okul yönetimine aşırı müdahaleleri ve bundan kaynaklanan idari çatışmalar; buna bağlı olarak azınlık eğitimi alanında devlet vesayetinin artması ve bu konudaki özerkliğin giderek azalması ile eğitim-öğretim faaliyetinin olağan bir biçimde sürdürülebilmesi için gerekli olan kaynakların sağlanmasına ilişkin güçlükler ve maddi sıkıntılar, Ortodoks-Rum azınlığının eğitim alanında karşılaştığı en önemli sorunlar olmuştur. Bunun yanı sıra, azınlık okullarına, ders kitaplarına ve öğretmenlere ilişkin sorunlar da, bu genel sorunları ortaya çıkaran ve derinleştiren sorunlar olmuştur. Bu bağlamda Gökçeada ve Bozcaada'daki azınlık okullarında Rumca eğitime son verilmesinin adaların azınlık mensubu sakinlerinin "kendi dilinde eğitim görme hakkı"na yönelik bir kısıtlama oluşturduğu; bu okullar üzerindeki devlet vesayetinin artması ve Türk müdür başyardımcılarının oldukça geniş yetkilere sahip olmasının, azınlığın kendi kurumlarını yönetme hakkını kısıtladığı; eğitim alanındaki kimi uygulamaların eğitim kalitesinin düşmesine yol açtığı, azınlık aleyhine ayrımcılık oluşturduğu ve azınlığın eğitim alanındaki pozitif haklarına yönelik bir müdahale ve kısıtlama teşkil ettiği ve Türkiye'nin Lozan'ın 41/2.

maddesi hükümleri gereğince azınlık okullarına maddi destek sağlama yükümlülüğünü tam anlamıyla yerine getirmediği söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin bu alandaki kimi uygulamalarının, Lozan'ın 14., 39., 40. ve 41. maddeleri olmak üzere bu konudaki diğer uluslararası yükümlülüklerine aykırı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Görüldüğü üzere tarafların din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı alanlarındaki kimi uygulamaları, bunlara ilişkin uluslararası yükümlülüklerine aykırı bir nitelik taşımaktadır. Son dönemlerde her iki ülkenin de azınlıklara yönelik yaklaşımının değişmeye başlamasının bir sonucu olarak azınlıkların kimi alanlardaki sorunları çözümlenmiş ve/veya bu konuda önemli ilerleme sağlanmış olmakla birlikte, bazılarının varlığını sürdürdüğü belirtilmelidir.

Taraflar arasındaki azınlıklara ilişkin sorunlar, en basit, kolay ve hızlı biçimde çözümlenebilecek sorunlar olarak görülmektedir. Gerçekten de bu konudaki sorunların tarafların doğrudan egemenliklerine ilişkin, ek maliyetler getiren, tavizler vermelerini, yeni yükümlülükler altına girmelerini veya uzun ve çetin müzakereler sürdürülmesini gerektiren sorunlar olmaması ve tarafların da bu sorunları ilişkilerdeki tali sorunlar olarak değerlendirmeleri, bu konudaki kanıları güçlendirmektedir. Üstelik insani boyutu bulunan bu konuda atılacak olumlu adımlar, esasen tarafların “kendi” vatandaşlarına yönelik olumlu edimleri olacağından her iki ülkenin insan haklarına saygısını ortaya koyacak; azınlık mensuplarının içerisinde yaşadıkları toplumlarla gerçek anlamda entegrasyonunu sağlayabilecek ve böylece iç toplumsal barış ve huzura katkı sağlayabilecek ve aynı zamanda taraflar arasındaki güven, dostluk ve işbirliğinin geliştirilmesine ve ikili ilişkilerin gelişimine de olumlu katkı sunabilecektir. Bu çerçevede yapılması gereken tek şey, yasaklama, engelleme, kısıtlama ve ihlalleri ortadan kaldırmak ve azınlıkların uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan haklarından tam olarak yararlanmalarının önünü açmaktır. Ancak bir başka açıdan değerlendirildiğinde, bu konuda “çözüme” ulaşmanın o kadar da “kolay” olmadığı görülür. Çünkü azınlıklara ilişkin sorunlar, büyük ölçüde ulusçulukların etkisiyle biçimlenen “öteki”ne veya azınlıklara yönelik imaj/algılamalarla yakından ilgilidir ve azınlıklara yönelik siyasal yaklaşım değişse de, bunların değişmesi çok daha uzun süreler alır ve toplumsal

bilinçaltında varlıklarını sürdürürler. Nitekim her iki ülkede de yargı organları ve bürokrasinin bazı kesimlerinin, azınlıklara yönelik yaklaşım değişimine uyum sağlamakta yavaş davranması veya belli ölçülerde direnç göstermesi veya bazı kesimlerin bu konudaki düzenlemelere şiddetle karşı çıkması, bunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, her ne kadar tarafların birbirlerinden bağımsız yaklaşımları temelinde devam etse de, diğer bir ifadeyle bir anlaşma/uzlaşmaya bağlı olarak karşılıklı ve paralel bir biçimde sürmese de, azınlıklara ilişkin sorunların çözümü konusunda bir sürece girildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda tarafların son dönemlerdeki azınlıklara yönelik olumlu yaklaşımının önemli bir kesintiye uğramaksızın halen sürüyor oluşu, bu çerçevede azınlıkların kimi sorunlarının önemli ölçüde çözümlenmiş olması ve taraflar arasında 1999’da başlayan yakınlaşma sürecinin halen sürmesi, bu süreci olumlu yönde destekleyen unsurlar olarak görülebilir. Nitekim bu gelişmeler, azınlıklara ilişkin sorunların yakın bir gelecekte olmasa da orta vadede “tamamen” çözülmesine yönelik umudu canlı tutmaktadır. Taraflar arasında bu konuda varılacak bir çözüm, insan haklarına saygı açısından ve eğer isteniyorsa, taraflar arasında barış, dostluk, güven ve işbirliğinin artırılması için, gereklidir.

KAYNAKÇA

BELGELER

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 030.01.36.220.2/21; 030.01.36.220.2/22; 030.01.22.128.3/1; 030.01.38.228.4; 030.01.64.394.2; 030.01.22.129.6/10; 030.01.36.221.1/12; 030.01.40.236.20/3; 030.01.40.236.20/1; 030.01.22.129.6/17; 030.01.36.221.1/80; 030.01.36.221.2/39; 030.01.24.136.4/1; 030.01.36.221.1/17; 030.01.36.221.2/36; 030.01.40.236.20/2; 030.01.36.221.1/69; 030.01.36.221.1/63; 030.01.36.221.1/60; 030.01.36.221.1/54; 030.01.36.221.1/10; 030.01.36.221.1/11; 030.01.36.221.1/16.

ULUSLARARASI MAHKEME KARARLARI

Uluslararası Daimi Adalet Divanı ve Uluslararası Adalet Divanı

Permanent Court of International Justice: “Advisory Opinion on the Exchange of Greek and Turkish Populations (Lausanne Convention VI, January 30th, 1923, Art. 2”, P.C.I.J., Series B., No. 10, February 21st 1925, Çevrimiçi: http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_10/01_Echange_de_s_populations_grecques_et_turques_Avis_consultatif.pdf.

_____ :

“Advisory Opinion on the Greco-Bulgarian ‘Communities’”, P.C.I.J., Series B., No. 17, July 31st 1930, Çevrimiçi: <http://www.icj->

_____:

[cij.org/pcij/serie_B/B_17/01_Communautes_greco-bulgares_Avis_consultatif.pdf](http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_17/01_Communautes_greco-bulgares_Avis_consultatif.pdf).

“Advisory Opinion on Minority Schools in Albania”, P.C.I.J., Series A/B., No. 64, April 6th 1935, Çevrimiçi: http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_64/01_Ecoles_minoritaires_Avis_consultatif.pdf.

International Court of Justice: “Aegean Sea Continental Shelf Case (Greece v. Turkey) Judgment of 19 December 1978”, Çevrimiçi: <http://www.icj-cij.org/docket/files/62/6245.pdf>.

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Agga Yunanistan’a Karşı, 37439/97, 25 Ocak 2000, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696465&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Agga Yunanistan’a Karşı No. 2, 50776/99 ve 52912/99, 17 Ekim 2002, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=698567&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Agga Yunanistan’a Karşı No.3, 32186/02, 13 Temmuz 2006, Çevrimiçi: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=806689&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

[table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649](http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=806691&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649).

Agga Yunanistan'a Karşı No. 4, 33331/02, 13 Temmuz 2006, Çevrimiçi:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=806691&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Ahmet İmam Yunanistan'a Karşı, 63719/00, 6 Şubat 2003, Çevrimiçi:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671354&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Ahmet Sadık Yunanistan'a Karşı, 46/1995/552/638, 25 Kasım 1996, Çevrimiçi:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695943&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Bachri Molla Housein Yunanistan'a Karşı, 63821/00, 12 Aralık 2002, Çevrimiçi:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671238&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Bekir-Ousta ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı, 35151/05, 11 Ekim 2007, Çevrimiçi:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=824384&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Beserabya Metropolitliği Kilisesi ve Diğerleri Moldova'ya Karşı, 45701/99, 13

Aralık 2001, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=697862&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı, 22522/03,

28903/03, 28904/03, 28906/03, 28907/03, 28908/03, 28909/03, 28910/03, 9 Aralık 2008, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=846092&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı, 37639/03,

37655/03, 26736/04, 42670/04, 3 Mart 2009, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=847964&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı, 42668/04,

10 Mart 2009, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=848982&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Emin ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı, 34144/05, 27 Mart 2008, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=830310&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye'ye Karşı, 34478/97, 9 Ocak 2007, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=812417&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye Karşı, 14340/05, 8 Temmuz

2008, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=837625&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Hanya Katolik Kilisesi Yunanistan'a Karşı, 25528/94, 16 Aralık 1997, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696001&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

İsmet Toutziar Yunanistan'a Karşı, 63949/00, 6 Şubat 2003, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671353&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Kokkinakis Yunanistan'a Karşı, 14307/88, 25 Mayıs 1993, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695704&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Manuossakis ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı, 18748/91, 26 Eylül 1996, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695948&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Mehmet Deli Hatzoglou Yunanistan'a Karşı, 67754/01, 3 Nisan 2003, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671443&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Raif Oglu Yunanistan'a Karşı, 33738/96, 27 Haziran 2000, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696727&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Retzep Karabouyiouklou Yunanistan'a Karşı, 63824/00, 6 Şubat 2003, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=671349&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Sadık Ahmet Yunanistan'a Karşı, 18877/91, 4 Nisan 1995, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp>

[?action=html&documentId=683627&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649](http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=683627&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649).

Şerif Yunanistan'a Karşı, 38178/97, 14 Aralık 1999, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696395&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Sidiropoulos ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı, 57/1997/841/1047, 10 Temmuz 1998,

Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696082&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı, 26698/05, 27 Mart 2008,

Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=830308&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Tsingour Yunanistan'a Karşı, 40437/98, 6 Temmuz 2000, Çevrimiçi:

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696625&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

ULUSLARARASI ÖRGÜT KARARLARI ve ULUSLARARASI ANTLAŞMA/SÖZLEŞMELER

- “Charter of Paris for a New Europe”, Çevrimiçi:
http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_en.pdf.
- “CSCE Helsinki Document 1992 The Challenges of Change”, Çevrimiçi:
http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf.
- “Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, Çevrimiçi:
http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf.
- “Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, Çevrimiçi:
http://www1.osce.org/documents/odihr/1991/10/13995_en.pdf.
- “European Charter for Regional or Minority Languages”, Çevrimiçi:
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/148.doc>.
- “Framework Convention for the Protection of National Minorities”, Çevrimiçi:
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/157.doc>.
- “Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities, Geneva 1991”, Çevrimiçi:
http://www.osce.org/documents/osce/1991/07/14125_en.pdf.
- “Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities, Geneva 1991”, Çevrimiçi:

http://www.osce.org/documents/osce/1991/07/14125_en.pdf.

“Report of the Human Rights Committee, Annex V, General Comment No. 23(50) (art. 27)”, A/49/40(VOL.I)(SUPP), 21 September 1994, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/377/62/pdf/N9437762.pdf>.

“World Conference on Human Rights, Vienna Declaration and Programme of Action”, A/CONF.157/23, 12 July 1993, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/33/pdf/G9314233.pdf?OpenElement>.

Council of Europe Parliamentary Assembly, “Recommendation 285 (1961) on the Rights of National Minorities”, 28th April 1961, Çevrimiçi: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta61/erec285.htm>.

Council of the European Union: “Press Release, 2817th Council Meeting, General Affairs and External Relations”, 11914/07 (Presse 171), 23-24 July 2007, Çevrimiçi: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/07/st11/st11914.en07.pdf>.

European Council: “Presidency Conclusions Helsinki European Council, 10 and 11 December 1999”, Çevrimiçi: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm.

The European Parliament: “European Parliament Resolution of 24 October 2007 on EU-Turkey Relations”,

P6_TA(2007)0472, Çevrimiçi:
http://www.europarl.europa.eu/RegWeb/application/registre/getDoc?LINK=http%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2FRegData%2Fseance_pleniere%2Ftextes_adoptes%2Fdefinitif%2F2007%2F10-24%2F0472%2FP6_TA%282007%290472_EN.doc&TYPE=PTAD.

United Nations Economic and Social Council, “Report of the Third Session of the Sub Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities to the Commission of Human Rights”, E/CN.4/358, 30 January 1950, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/005/81/pdf/GL900581.pdf>.

United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, “Final Text of the Commentary to the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities By Asbjørn Eide Chairperson of the Working Group on Minorities of the Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights”, E/CN.4/Sub.2/AC.5/2001/2, 2 April 2001, Çevrimiçi: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/123/98/pdf/G0112398.pdf>.

_____: “Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities”, E/CN.4/367, 7 April 1950, Çevrimiçi: [http://documents-dds-](http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/123/98/pdf/G0112398.pdf)

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/006/98/pdf/GL900698.pdf.

_____:

“Report of the Human Rights Committee, Annex V, General Comment No. 23(50) (art. 27)”, A/49/40(VOL.I)(SUPP), 21 September 1994, Çevrimiçi:

<http://documents-dds->

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/377/62/pdf/N9437762.pdf.

United Nations General Assembly, “Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious Linguistic Minorities”, A/RES/47/135, 3 February 1993, Çevrimiçi:

<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GE/N/N93/076/55/IMG/N9307655.pdf?OpenElement>.

United Nations General Assembly, Human Rights Council, “Tenth Session, Written Statement by the Federation of Western Thrace Turks in Europe (ABTTF), a non-governmental organization in special consultative status”, A/HRC/10/NGO/24, 23 February 2009, Çevrimiçi:

<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GE/N/G09/114/38/PDF/G0911438.pdf?OpenElement>.

_____:

“Tenth Session, Reply of the Greek Government to the written statement made by the Federation of Western Thrace Turks in Europe”. A/HRC/10/G/8, 20 March 2009, Çevrimiçi:

<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GE>

N/G09/124/85/PDF/G0912485.pdf?OpenElement.

United Nations Security Council, “Complaint by Greece against Turkey - Resolution 395 (1976)”, 25 August 1976, Çevrimiçi: <http://daccess-ods.un.org/TMP/5475983.html>.

İNSAN HAKLARI RAPORLARI

Commission of the European Communities: “2000 Regular Report From the Commission on Turkey’s Progress towards Accession”, 8 November 2000, Çevrimiçi:

http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf.

_____:

“2003 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession”, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf.

_____:

“2004 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession”, Brussels, 6.10.2004, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf.

_____:

“Turkey 2005 Progress Report”, Brussels, 9 November 2005, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_142_6_final_progress_report_tr_en.pdf.

- _____:
- “Turkey 2006 Progress Report”, Brussels, 8.11.2006, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf.
- _____:
- “Turkey 2007 Progress Report”, Brussels, 6.11.2007, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf.
- _____:
- “Turkey 2008 Progress Report”, Brussels, 5.11.2008, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf.
- EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights, “Thematic Comment No. 3: The Protection of Minorities in the European Union, 25 April 2005”, Çevrimiçi: http://ec.europa.eu/justice_home/cfr_cdf/doc/thematic_comments_2005_en.pdf.
- European Commission against Racism and Intolerance: **Second Report on Greece**, 10 December 1999, Çevrimiçi: http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_02/02_CbC_eng/02-cbc-greece-eng.pdf.
- _____:
- Second Report on Turkey**, 15 December 2000, Çevrimiçi: http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_02/02_CbC_eng/02-cbc-turkey-eng.pdf.

_____:

Third Report on Greece, 5 December 2003, Çevrimiçi:

http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/GRC-CbC-III-2004-24-ENG.pdf.

_____:

Third Report on Turkey, 25 June 2004, Çevrimiçi:

http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/TUR-CbC-III-2005-5-ENG.pdf.

Greek Helsinki Monitor:

“Minority Rights in Greece”, 18 September 1999, Çevrimiçi:

http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=1938.

Gross, Andreas:

“Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos): Preserving the Bicultural Character of the Two Turkish Islands as a Model for Co-operation Between Turkey and Greece in the Interest of the People Concerned”, Council of Europe Parliamentary Assembly, Doc. 11629, 6 June 2008, Çevrimiçi:

<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11629.pdf>.

Hammarberg, Thomas:

“Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following his Visit to Greece on 8-10 December 2008”, CommDH(2009)9, 19 February 2009, Çevrimiçi:

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Index=no&command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1156816&SecMode=1&DocId=1368674&Usage=2>.

Hellenic Republic National Commission for Human Rights, “Report 2006, Summary in English”, Çevrimiçi: http://www.nchr.gr/media/zip/report06_en.pdf.

Human Rights Watch:

Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece, New York, Human Rights Watch Publications, 1990.

_____:

Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey, New York, Human Rights Watch Publications, 1992.

_____:

Greece: Improvements for Turkish Minority; Problems Remain, April 1992, Çevrimiçi: www.hrw.org/reports/pdfs/g/greece/greece924.pdf.

_____:

Greece The Turks of Western Thrace, 1999, Çevrimiçi: www.hrw.org/reports/pdfs/g/greece/greece991.pdf.

Hunault, Michel:

“Freedom of Religion and Other Human Rights for Non-Muslim Minorities in Turkey and for the Muslim Minority in Thrace (Eastern Greece)”, Council of Europe Parliamentary Assembly, Doc. 11860, 21 April 2009, Çevrimiçi: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc09/EDOC11860.pdf>.

International Helsinki Federation for Human Rights:	“Annual Report 1999 – Greece”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6025 .
_____:	“Annual Report 2002”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=684 .
_____:	“Annual Report on Greece – 1998”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewhtml.php?doc_id=4353 .
_____:	“Annual Report on Human Rights Violations 2001”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=1315 .
_____:	“Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 1999 (Events of 1998)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6043 .
_____:	“Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2000 (Events of 1999)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=3253 .
_____:	“Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2002 (Events of 2001)” Çevrimiçi:

_____:	http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=2656 . “Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2003 (Events of 2002)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=3485 .
_____:	“Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2004 (Events of 2003)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=5539 .
_____:	“Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2005 (Events of 2004)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6391 .
_____:	“Human Rights in the OSCE Region: The Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America Report 2000 (Events of 1999)”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=2770 .
_____:	“Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU Developments since September 11 – March 2005”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=2770 .

_____:	hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=6237 .
_____:	“OSCE Implementation Meeting on Human Dimension Issues, Warsaw, 1997”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewhtml.php?doc_id=5032 .
_____:	“Problems of Religious Freedom and Tolerance in Selected OSCE States – Report to the OSCE Supplementary Meeting on Freedom of Religion or Belief, Vienna, July 17-18, 2003”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?doc_id=4723 .
_____:	“Report to the OSCE Implementation Meeting on Human Dimension Issues: Greece, Warsaw, 17-27 October 2000”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=2022 .
_____:	“Report to the OSCE Implementation Meeting on Human Dimension Issues: Greece, Warsaw, 9-19 September 2002”, Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=520 .
_____:	“Annual Report 1997 – Greece” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewhtml.php?doc_id=4815 .

_____:

“Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2004 (Events of 2003)” Çevrimiçi: http://www.ihf-hr.org/viewbinary/viewdocument.php?download=1&doc_id=5520.

McDougall, Gay:

“Report of the Independent Expert on Minority Issues, Addendum, Mission to Greece (8-16 September 2008)”, United Nations General Assembly, Human Rights Council, A/HRC/10/11/Add.3, 18 February 2009, Çevrimiçi: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/111/98/PDF/G0911198.pdf?OpenElement>.

Theodorides, N., I. N. D.kopoulos:

Analytical Report on Legislation – RAXEN National Focal Point GREECE”, Report released by National Focal Point of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Vienna, 2004, Çevrimiçi: <http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/R4-LEG-EL.pdf>.

US Department of State:

“1999 Country Reports on Human Rights Practices - Turkey”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1999_hrp_report/turkey.html.

_____:

“2008 Human Rights Report: Greece”, Çevrimiçi: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119082.htm>.

_____:	“2008 Human Rights Report: Turkey”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119109.htm.
_____:	“Country Report on Human Rights Practices in Turkey- 2006”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/78844.htm.
_____:	“Country Report on Human Rights Practices in Turkey- 2007”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2007/100589.htm.
_____:	“Country Reports on Human Rights Practices, 2001 – Greece”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2001/eur/8261.htm.
_____:	“Country Reports on Human Rights Practices, 2000 – Greece”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2000/eur/769.htm.
_____:	“Greece Country Report on Human Rights Practices for 1998”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1998_hrp_report/greece.html.
_____:	“Greece Country Report on Human Rights Practices for 1996”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/greece.html.
_____:	“Greece Human Rights Practices 1994”, Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/

_____:	1994_hrp_report/94hrp_report_eur/Greece.html .
_____:	“Greece Human Rights Practices, 1993”, Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Greece.html .
_____:	“Greece: Country Reports on Human Rights Practices – 2005”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61651.htm .
_____:	“Greece: International Religious Freedom Report – 2004”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35458.htm .
_____:	“Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2000”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2000/eur/844.htm .
_____:	“Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2004”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/41713.htm .
_____:	“Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2005”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61680.htm .
_____:	“Turkey - Country Reports on Human Rights Practices - 2003”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2003/27869.htm .

_____:	“Turkey – International Religious Freedom Report – 2004”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35489.htm .
_____:	“Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1996”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/turkey.html .
_____:	“Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1997”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1997_hrp_report/turkey.html .
_____:	“Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1998”, Çevrimiçi: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1998_hrp_report/turkey.html .
_____:	“Turkey Human Rights Practices, 1993”, Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Turkey.html .
_____:	“Turkey Human Rights Practices, 1994”, Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1994_hrp_report/94hrp_report_eur/Turkey.html .
_____:	“Turkey Human Rights Practices, 1995”, Çevrimiçi: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1995_hrp_report/95hrp_report_eur/Turkey.html .

KİTAPLAR

Adıyeke, Ayşe Nükhet:

Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: ‘Cemaat-ı İslamiyeler’ 1913-1998, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001.

Âfetinan, Ayşe:

Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.

Ahmad, Feroz:

Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996.

_____:

Modern Türkiye’nin Oluşumu, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, Ankara, Doruk Yayınları, 2002.

Akar, Rıdvan:

Aşka Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, 3. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2000.

Akçam, Taner:

‘Ermeni Meselesi Hallolunmuştur’: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Akgönül, Samim:

Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law, Religion and Politics, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2008.

_____:

Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir

- Akın, Fatih: **Azınlığın Yok Oluş Süreci**, Çev. Ceylan Gürman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Akın, Rıdvan: **Türkiye’de Azınlık Politikaları ve 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2006.
- Aksu, Fuat: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908-1918)**, İstanbul, Der Yayınları, 2002.
- Aktar, Ayhan: **Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001.
- _____ : **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Alexandris, Alexis: **Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004,
- Alpkaya, Gökçen: **The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1992.
- Anderson, Benedict: **AGİK Sürecinden AGİT’e İnsan Hakları**, İstanbul, Kavram Yayınları, 1996.
- Arı, Tayyar: **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- _____ : **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.

Armaoğlu, Fahir:

_____:

Arsava, Ayşe Füsün:

Atatürk, Kemal:

_____:

Aydın, Suavi:

_____:

Aydınlı, Ahmet:

Bali, Rıfat N.:

_____:

19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Kıbrıs Meselesi 1954-1959, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1963.

Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1993.

Nutuk, Cilt: I 1919-1920, 6. Baskı, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1963.

Nutuk, Cilt: II 1920-1927, 5. Baskı, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1962.

Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”, 2. Baskı, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.

Modernleşme ve Milliyetçilik, 2. Baskı, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2000.

Batı Trakya Faciâsının İç Yüzü..., İstanbul, Akın Yayınları, 1975.

Bir Türkleştirme Serüveni: Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri 1923-1945, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Yirmi Kur’a Nafia Askerleri: II. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik

- Serüveni**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.
- Baş, Hakan: **Unutulan Batı Trakya Türkleri**, İzmir, Umay Yayınları, 2005.
- Benlisoy, Yorgo, Elçin Macar: **Fener Patrikhanesi**, Ankara, Ayraç Yayınları, 1996.
- Billig, Michael: **Banal Milliyetçilik**, Çev. Cem Şişkolar, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2002.
- Bostancı, M. Naci: **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999.
- Bozkurt, Gülnihâl: **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Bölükbaşı, Süha: **Barışçı Çözumsuzlük**, Ankara, İmge Yayınları, 2001.
- Breuilly, John: **Nationalism and the State**, 2nd Ed., Chicago, The University of Chicago Press, 1994.
- Brunner, Georg: **Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe**, Gütersloh, Bertelsmann Foundation Publishers, 1996.
- Capotorti, Francesco: **Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities**, New York, United Nations Publication, 1979.
- Cebecioğlu, S.: **Batı Trakya Türkleri'nin Yaşam Savaşı**, İstanbul, Erol Matbaacılık, 1975.
- Cin, Turgay: **Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü**

- (Başmüftülük ve Müftülükler Sorunu), Ankara, Seçkin Yayınları, 2003.
- Clogg, Richard: **Modern Yunanistan Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- Çavuşoğlu, Naz: **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, 2. Baskı, İstanbul, Su Yayınları, 2001.
- Çetinoğlu, Ali Sait: **Varlık Vergisi 1942-1944**, İstanbul, Belge Yayınları, 2009.
- Day, Graham, Andrew Thompson: **Theorizing Nationalism**, New York, Palgrang MacMillan, 2004.
- Dede, Abdurrahim: **İnhanlı Destanı: Batı Trakya Türklerinin Direniş Hikayesi**, İstanbul, Trakya'nın Sesi Yayınları, 2003.
- Demir, Hülya, Rıdvan Akar: **İstanbul'un Son Sürgünleri**, 4. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.
- Demirbaş, H. Bülent: **Batı Trakya Sorunu**, İstanbul, Arba Yayınları, 1996.
- Demirözü, Damla: **Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Deringil, Selim: **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Eide, Asbjorn: **New Approaches to Minority Protection**, 2nd Ed., London, Minority Rights Group, 1995.
- Eren, Halit: **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul, Rebel Basım, 1997,
- Ergil, Doğu: **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.

Erginsoy, Güliz Beşe:

Adahılar İmroz'dan Gökçeada'ya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Erim, Nihat:

Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.

Erözden, Ozan:

Ulus-Devlet, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997.

Fawcett, James:

The International Protection of Minorities, London, Minority Rights Group, 1979.

Federation of Western Thrace Turks in Europe, **Current Issues of the Turkish Minority in Western Thrace (Greece),** ABTTF Yayınları, Witten, t.y.

_____ :

The Problems of the Turkish Minority in Western Thrace in Greece, Witten, ABTTF Yayınları, 2007.

Gellner, Ernest:

Uluslar ve Ulusculuk, Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.

Gemalmaz, Mehmet Semih:

Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 3. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2001.

Genelkurmay Başkanlığı:

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1915, Cilt 1, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005.

Guibernau, Montserrat:

Milliyetçilikler, Çev. Ayşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997.

Gündüz, Aslan:

Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilâtlar ile İlgili Temel Metinler, İstanbul, Beta Yayınları, 1987.

Güven, Dilek:

6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler Fahri Çoker Arşivi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

_____:

Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Habermas, Jürgen:

“Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, Çev. İlknur Aka, 3. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Hatipoğlu, Murat:

Yunanistan’da Etnik Gruplar ve Azınlıklar, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 1999.

Hayes, Carlton:

Milliyetçilik: Bir Din, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.

Heraclides, Alexis:

Yunanistan ve “Doğu’dan Gelen Tehlike” Türkiye, Çev. Mihalis Vasilyadis-Herkül Millas, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Hobsbawm, Eric J.:

1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.

İnanç, Zeri:

Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2004.

Jusdanis, Gregory:

Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 1998.

- Karakaş, Mehmet: **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000.
- Karpat, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1996.
- Kedourie, Elie: **Nationalism**, London, Hutchinson of London, 1960.
- Kelahmet, Fehim: **Batı Trakya Türk Azınlığı Yüksek Kurulu - Yürütme Komitesi – Danışma Kurulu Belgeleri (1984-2005)**, Gümülcine, Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu Yayınları, 2006.
- Keyder, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Kızılyürek, Niyazi: **Milliyetçilik Kışkacında Kıbrıs**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Kocatürk, Utkan: **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Baskı, Ankara, ATDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Koçoğlu, Yahya: **Azınlık Gençleri Anlatıyor**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001.
- _____ : **Hatırlıyorum Türkiye’de Gayrimüslim Hayatlar**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.
- Kohn, Hans: **Nationalism: Its meaning and history**, Princeton, D. Van Nostrand, 1955.
- Koliopoulos, John S., T., M. Veremis: **Greece: The Modern Sequel From 1831 to the Present**, London, Hurst & Company, 2002.
- Köker, Levent: **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

- Kuneralp, Zeki: **İkili Rapor – Rapport des Deux**, İstanbul, İsis Yayıncılık, 1997.
- Kurban, Dilek, Kezban Hatemi: **Bir ‘Yabancı’laştırma Hikâyesi: Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009.
- Kurtuluş, Ümit: **Batı Trakyanın Dünü Bugünü**, Ankara, Sincan Matbaası, 1979.
- Kurubaş, Erol: **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, Ankara, Asil Yayıncılık, 2004.
- Kushner, David: **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Çev. Şevket Serdar Türet, et al., İstanbul, Kervan Yayınları, 1979.
- Kymlicka, Will: **Çokkültürlü Yurttaşlık**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Levi, Avner: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970.
- Macar, Elçin, Mehmet Ali Gökaçtı: **Heybeliada Ruhban Okulu’nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2005.
- Macar, Elçin: **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Mandacı, Nazif, Birsen Erdoğan: **Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan’daki Azınlıklara Bir**

- Mardin, Şerif: **Bakış**, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 2001.
- Mavrommatis, Giorgos: **Türk Modernleşmesi**, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Meray, Seha L.: **Kalkanca'nın Çocukları Yunanistan'da Bir Müslüman Azınlık Toplumunda Yoksulluk, Sosyal İzolasyon ve Eğitim**, Çev. Berin Myisli, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007.
- _____ : **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. 1, Kitap 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- _____ : **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. 1, Kitap 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- Millas, Hercules: **The Imagined 'Other' As National Identity Greeks and Turks**, b.y., CSDP Publication, t.y.
- Millas, Herkül: **Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- _____ : **Tencere Dibin Kara, Türk-Yunan İlişkilerine Bir Önsöz**, İstanbul, Amaç Yayınları, 1989.
- _____ : **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Minority Rights Group International (MRG), **Rapor - Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye'de Azınlıklar**, Londra, MRG Publications, 2007.

Musgrave, Thomas D.:

Self-Determination and National Minorities, Oxford, Clarendon Press, 1997.

Oba, Ali Engin:

Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ankara, İmge Yayınları, 1994.

Okutan, M. Çağatay;

Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Oran, Baskın:

Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, 5. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.

_____:

Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.

_____:

Küreselleşme ve Azınlıklar, 4. Baskı, Ankara, İmaj Kitabevi, 2001.

_____:

Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

_____:

Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.

_____:

Yunanistan’ın Lozan İhlalleri, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları, 1999.

Ortaylı, İlber:

İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Öksüz, Hikmet:

Batı Trakya Türkleri, Çorum, Karam Yayınları, 2006.

Ökte, Faik:

Varlık Vergisi Faciası, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, t.y. [1951?].

- Özdoğan, Günay Göksu: **“Turan”dan “Bozkurt”a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Özel, Sibel: **Fener-Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Özgüç, Adil: **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1974.
- Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Özyılmaz, Emre: **Heybeliada Ruhban Okulu**, Ankara, Tamga Yayınları, 2000.
- Palley, Claire: **Constitutional Law and Minorities**, London, Minority Rights Group, 1987.
- Pallis, Alexander Anastasius: **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Peckham, Robert Shannan: **National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece**, New York, I.B. Tauris, 2001.
- Phillips, Alan, Allan Rosas: **Universal Minority Rights**, Turku, Åbo Akademi University Press, 1995.
- Portelli, Hugues: **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.
- Poulton, Hugh: **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilâl: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Preece, Jennifer Jackson: **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, Çev. Ayşegül Demir, İstanbul, Don Kişot Yayınları, 2001.

- Reyna, Yuda, Ester Moreno Zonana: **Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları**, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın AŞ., İstanbul, 2003.
- Reyna, Yuda, Yusuf Şen: **Cemaat Vakıfları ve Sorunları**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın AŞ, 1994.
- Schulze, Hagen: **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005.
- Sevim, A., M. A, Tural, İ, Öztoprak (Yay. Haz.): **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Smith, Anthony D.: **Millî Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Sonyel, Salahi R.: **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire**, Ankara, Turkish Historical Society Printing House, 1993,
- Soysal, İsmail: **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945)**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Sönmezoğlu, Faruk: **İkinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- _____ : **Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler**, İstanbul, Der Yayınları, 2000.
- _____ : **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 3. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000.
- Svoronos, Nikos: **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, Çev. Panayot Abacı, İstanbul, Belge Yayınları, 1988.

- Şahin, Haluk: **Gece Gelen Mektup**, İstanbul, Cep Kitapları, 1987.
- Şentürk, Cem: **Yunanistan’da Azınlık Eğitiminin Sorunları**, Witten, ABTTF Yayınları, 2005.
- _____ : **Yunanistan’da Müftülük Sorunu**, Witten, Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu Yayınları, 2006.
- Şimşir, Bilâl N.: **Lozan Telgrafları**, Cilt I (1922-1923), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Tekeli, İlhan: **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1998.
- Thornberry, Patrick: **Minorities and Human Rights Law**, London, Minority Rights Group, 1991.
- _____ : **The UN Declaration on the Rights of Persons Beloning to National or Ethnic Religious and Linguistic Minorities: Background, Analysis and Observations**, London, Minority Rights Group, 1993.
- Timur, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946**, Ankara, Doğan Yayınları, 1971.
- Tolan, Barlas, Hülya Tufan, et al.: **Türkiye’den Dünyaya Bir Bakış: Türkiye’deki Avrupalı İmgesi ve Ulusal Kimlik Kurgusuna Etkileri**, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 1999.

- Topal, Mustafa: **Ulusü Düşünmek, Ulusun Gizi ve Ulusçuluğun Büyüsü Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Maki Basın Yayın, 2003.
- Türkiye İstatistik Kurumu: **Türkiye İstatistik Yıllığı 2007**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2008.
- Ürer, Levent: **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003.
- Üstel, Füsün: **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- _____ : **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999.
- Vahapoğlu, Hidayet: **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Vatandaş, Celalettin: **Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, İstanbul, Açılım Kitap, 2004.
- Yaşar, Fatma Tunç: **Batı Trakya Meriç’in Öbür Yakası**, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2005.
- Yaz, Nadir: **Ağlayan Batı Trakya**, İstanbul, Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları, 1986.
- Yerasimos, Stefanos: **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt 3, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976.
- Yeşilyurt, Süleyman: **Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri**, 4. Baskı, Ankara, Kültür Sanat Yayınları, 2005.
- Yıldırım, Münir: **Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi**, Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005.

Yıldız, Ahmet:

“Ne Mutlu Türküm Diyebilene”: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Zürcher, Erik Jan:

Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, 16. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

MAKALELER

Akar, Rıdvan:

“Tek Parti Dönemi: Varlık Vergisi’nin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Boyutları”, **Türkiye’de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay. Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, 31-35.

Akçam, Taner:

“Hızla Türkleşiyoruz”, **Birikim**, S. 71-72, Mart-Nisan 1995, 17-30.

Akgün, Mensur:

“Uluslararası Rejimler”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), İstanbul, Der Yayınları, 1998, 19-34.

Aksu, Fuat:

“Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Arttırma Çabaları”, **Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye**, Cem Karadeli (Der.), Ankara, Ayraç Yayınları, 2003, 242-275.

Aktar, Ayhan:

“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan ‘Türkleştirme’ Politikaları”, **Tarih ve Toplum**, S. 156, Aralık 1996, 4-18.

Alfredsson, Gudmundur:

“A Frame an Incomplete Painting: Comparison of the Framework Convention for the Protection of National Minorities with International Standarts and Monitoring Procedures”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No. 7, 2000, 291-304.

Alpkaya, Gökçen:

“Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”, **İnsan Hakları**, Korkut Tankuter (Ed.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, 437-455.

_____:

“Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 14, 1992, 147-176.

Anderson, John:

“The Treatment of Religious Minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria Compared”, **Religion, State & Society**, Vol. 30, No. 1, 2002, 9-31.

Arslan, Emre:

“Türkiye’de Irkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 409-413;

Ataöv, Türkkaya:

“The Ethnic Turkish Minority in Western Thrace, Greece”, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, S. XXII, 1992, 89-99.

Aydın, Suavi:

“Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak”, **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, Ayhan Kaya, Turgut

- Ayman, S. Gülden: Tarhanlı (Der.), İstanbul, TESEV Yayınları, 2005, 145-170.
- _____: “A Case of Brinkmanship: S-300 Missile Crisis”, **Turkish Review of Balkan Studies**, 7, 2003, 5-34.
- _____: “Ege’de Müzakere ve Caydırıcılık”, **En Uzun On yıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan-Şule Kut (Der.), 2. Baskı, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, 279-317.
- Azcárate, Pablo de: “Protection of Minorities and Human Rights”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 243, January 1946, 124-128.
- Aziz, Aysel: “Gökçeada Üzerine Toplumsal Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXVIII, S. 1-2, Mart-Haziran 1974, 85-119.
- Bali, Rıfat N.: “1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”, **Tarih ve Toplum**, S. 167, Kasım 1997, 25-34.
- Belge, Murat: “Türkiye’de Zenofobi ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 179-192.
- Berberakis, Stelyo: “Bu Ne Biçim Demokrasi?”, **Azınlıkça**, S. 23, Ekim 2006, 24.
- Berkes, Niyazi: “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali

- Yaşar Sarıbay (Der.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, 105-124.
- Bilener, Tolga: “AB’nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB’ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril Dedeoğlu (Der.), İstanbul, Boyut Yayınları, 2003, 165-199.
- Biró, Anna Mária: “EU Standarts on Minority Protection”, **Minority Rights Advocacy in the European Union: A Guide for NGOs in South-East Europe**, Snježana Bokulić (Ed.), b.y., Minority Rights Group International, 2006, 64-92.
- Bloed, Ariel: “The OSCE and the Issue of National Minorities”, **Universal Minority Rights**, Alan Phillips and Allan Rosas (Eds.), Turku, Abo Akademi Press, 1995, 113-122.
- Bora, Tanıl: “Milli Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde ‘Yunan Düşmanlığı’ Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?”, **Defter**, C. 11, S. 32, 1998, 35-42.
- Borou, Christina: “The Muslim Minority of Western Thrace in Greece: An Internal Positive or an Internal Negative ‘Other’?”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 29, No. 1, March 2009, 5-26.
- Bostan, Nurgül, Ali Hüseyin: “Batı Trakya’nın Değişen Yüzü”, **Stratejik Analiz**, C. 5, S. 51, Temmuz 2004, 66-70.
- Boussiakou, Iris Kalliopi: “The Educational Rights of the Muslim Minority under Greek Law”, **Journal on**

Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, Vol. 6, Issue 1, 2007, Çevrimiçi: http://www.ecmi.de/jemie/download/1-2007_Boussiakou.pdf, 1-24.

Büyükçolak, K. Mehmet:

“Yunanistan’ın Stratejik Analizi Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Yunanistan’ın Savunma Politikaları, Güvenlik Stratejileri, Askeri Doktrini ve Silahlı Kuvvetleri”, **Türkiye’nin Komşuları**, Mustafa Türkeş-İlhan Uzgel (Der.), Ankara, İmge Yayınevi, 2002, 75-115.

_____:

“Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Bir Boyut: Balkanlar”, **Türkiye-Yunanistan Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), Ankara, ASAM Yayınları, 2002, 114-158.

Cannadine, David:

“Ritüelin Bağlamı, İcrası ve Anlamı: Britanya Monarşisi ve ‘Geleneğin İcadı’, 1820 Civarı-1977”, **Geleneğin İcadı**, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Ed.), Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Yayınları, 2006, 119-192.

Castellino, Joshua:

“Order and Justice: National Minorities and the Right to Secession”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No: 6, 1999, 389-415.

Chablais, Alain:

“Review of the Monitoring Process of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities”, **European Yearbook of**

- Cholewinski, Ryszard: **Minority Issues**, Vol. 4, 2004/5, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 515-540.
- Cin, Turgay: “State Duty Towards Ethnic Minorities: Positive or Negative?”, **Human Rights Quarterly**, No. 10, 1988, 344-371.
- Cin, Turgay: “Türkiye ile Yunanistan’daki Azınlık Vakıflarının Hukuki Düzenlemelerinin Karşılaştırılması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 9, Özel Sayı, 2007, 1111-1143.
- Connor, Walker: “A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ...”, **Nationalism**, Anthony D. Smith, John Hutchinson (Eds.), Oxford, Oxford University Press, 1994, 36-46.
- Çağaptay, Soner: “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite”, Çev. Defne Orhun, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 245-261.
- Çapar, Mustafa: “Tekparti Dönemi, Millî Eğitim, Millî Dil ve Türkleştirme Politikaları”, **Türkiye’de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay. Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, 83-88.
- Çavuşoğlu, Naz: “Azınlık Nedir?”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 19-20, 1997-1998, 93-101 .

- Dede, Evren: “Seçimlere Dair”, **Azınlıkça**, S. 23, Ekim 2006, 12-13.
- _____ : “1920-1936 Arası Azınlık Milletvekillerinin Tam Listesi”, **Azınlıkça**, S. 38, Haziran 2008, 2-3.
- _____ : “Gölün Duruma Düşmek Pahasına Azınlık Eğitimi”, **Azınlıkça**, S. 42, Aralık 2008, 2-4.
- _____ : “Yunan Meclisi’ndeki Milletvekillerimiz II”, **Azınlıkça**, S. 39, Temmuz 2008, 3-4.
- _____ : “Yunan Üniversitelerinde Azınlığa Uygulanan Kontenjan Ne Anlama Geliyor?”, **Azınlıkça**, S. 39, Ağustos 2008, 2.
- Deets, Stephen: “Reimagining the Boundaries of the Nation: Politics and the Development of Ideas on Minority Rights”, **East European Politics and Societies**, Vol. 20, No. 3, 2006, 419-446.
- Demirtaş-Coşkun, Birgül: “Küreselleşmenin İkili Sorunlara Yansıması: Türk-Yunan İlişkileri Örneğİ”, **Türkiye-Yunanistan Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar**, Birgül Demirtaş-Coşkun (Der.), Ankara, ASAM Yayınları, 2002, 174-211.
- Dragonas, Thalia, Anna Frangoudaki: “Educating the Muslim Minority in Western Thrace”, **Islam and Christian-Muslim Relations**, Vol. 17, No. 1, January 2006, 21-41.
- Dragonas, Thalia: “Negotiation of Identities: The Muslim Minority in Western Thrace”, **New**

Fırat, Melek M.:

_____:

_____:

_____:

_____:

Perspectives on Turkey, Issue 30, Spring 2004, 1-24.

“AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye’nin Politikaları”, **En Uzun Onyıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan-Şule Kut (Der.), 2. Baskı, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, 241-277.

“Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci”, **Türkiye’nin Komşuları**, Mustafa Türkeş-İlhan Uzgel (Der.), Ankara, İmge Yayınları, 2002, 21-73.

“1923-1939 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 325-356.

“1945-1960 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 576-614.

“1960-1980 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 716-768.

_____:

“1980-1990 Yunanistan’la İlişkiler”, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran (Ed.), Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 102-123.

_____:

“1990-2001 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 440-480.

Fink, Carole:

“Minority Rights as an International Question”, **Contemporary European History**, Vol. 9, No. 3, 2000, 385-400 .

_____:

“The League of Nations and the Minorities Question”, **World Affairs**, Vol. 157, No. 4, Spring 1995, 197-205.

Fokas, Effie:

“Yunanistan: Din, Ulus ve Avrupa Birliği’ne Üyelik”, **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma**, (Haz.) Haldun Gülalp, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, 59-85.

Frangopulos, Dimitri:

“Eğitimde Aşılamayan Sorunlar”, **Görüş**, S. 52, Eylül 2002, 50-52.

Frangudaki, Anna:

“Trakya Değişiyor: Olabilirlikler ve Engeller Konusunda Ek Yorum”, Çev. İbrahim Onsunoğlu, **Azınlıkça**, S. 44, Şubat 2009, 27-36.

Galenkamp, Marlies:

“The Rationale of Minority Rights: Wishes Rather Than Needs?”, **Do We Need Minority Rights? Conceptual**

- Gilbert, Geoff:
- _____:
- Gillespie, Simon:
- Göçek, Fatma Müge:
- Göktürk, Eren Deniz (Tol):
- Grigoriadis, Ioannis N.:
- Gurr, Ted Robert, James R. Scarritt:
- Issues**, Juha Räikkä (Ed.), The Hauge, Martinus Nijhoff Publishers, 1996, 41-57.
- “Religio-nationalist Minorities and the Development of Minority Rights Law”, **Review of International Studies**, No. 25, 1999, 389-410.
- “Religious Minorities and Their Rights: A Problem of Approach”, **International Journal on Minority and Group Rights**, No. 5, 1997, 97-134.
- “Minorities, States and the International System”, **Politics**, Vol. 17. No. 3, 1997, 141-146.
- “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 63-76.
- “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 103-116.
- “On the Europeanization of Minority Rights Protection: Comparing the Cases of Greece and Turkey”, **Mediterranean Politics**, Vol. 13, No. 1, March 2008, 23-41.
- “Minorities Rights at Risk: A Global Survey”, **Human Rights Quarterly**, Vol. 11, No. 3, 1989, pp. 386-387.

- Hobsbawm, Eric: “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Ed.), Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Yayınları, 2006, 1-18.
- Huber, Konrad J.: “Preventing Ethnic Conflict in the New Europe: The CSCE High Commissioner on National Minorities”, **Minorities: The New Europe’s Old Issue**, Ian M. Cuthbertson and Jane Leibowitz (Eds.), Institute for EastWest Studies, Prague, 1993, 285-309.
- Íjgyártó, István: “Codification of Minority Rights”, , **Minorities: The New Europe’s Old Issue**, Ian M. Cuthbertson and Jane Leibowitz (Eds.), Institute for EastWest Studies, Prague, 1993, 274-284.
- Jaffrelot, Christophe: “Bazı Ulus Teorileri”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Jean Leca (Haz.), Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, 54-65.
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: “İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye”, **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları**, İbrahim Ö. Kaboğlu (Yay. Haz.), İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 2002, 17-28.
- Kaplan, İsmail: “Millî Eğitim İdeolojisi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 788-799.

- Kerestecioğlu, İnci Özkan: “Milliyetçiliğe İlişkin Sınıflandırmalarda Karşılaşılan Sorunlar”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 25, Ekim 2001, 133-139.
- Korey, William: “Minority Rights after Helsinki”, **Ethics and International Affairs**, Vol. 8, 1994, 119-139.
- Leca, Jean: “Neden Söz Ediyoruz?”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (Haz.) Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, 11-19.
- Macar, Elçin: “Birikenler...”, **Azınlıkça**, S. 42, Aralık 2008, 7-8.
- _____ : “Gülbeyaz Karahasan’ın Adaylığı...”, **Azınlıkça**, S. 23, Ekim 2006, 14.
- _____ : “Müftünün Yetkileri Tartışması”, **Azınlıkça**, S. 44, Şubat 2009, 13-14.
- _____ : “Patrikhane Ekümenik mi?”, **Azınlıkça**, S. 31, Ağustos 2007, 4-5.
- Marko, Joseph: “Minority Protection Through Jurisprudence in Comparative Perspective: An Introduction”, **European Integration**, Vol. 25, No. 3, 2003, 175-188.
- Mazower, Mark: “The Strange Triumph of Human Rights, 1933-1950”, **The Historical Journal**, Vol. 47, No. 2, 2004, 379-398.
- Medda-Windischer, Roberta: “The European Court of Human Rights and Minority Rights”, **European Integration**, Vol. 25, No. 3, 2003, 249-271

_____:

“The Jurisprudence of European Court of Human Rights”, **European Yearbook of Minority Issues**, Vol. 4, 2004/5, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 557-594.

Molokotos-Liederman, Lina:

“Looking at Religion and Greek Identity from the Outside: The Identity Cards Conflict through the Eyes of Greek Minorities”, **Religion, State & Society**, Vol. 35, No. 2, June 2007, 139-161.

Nalçaoğlu, Halil:

“Vatan: Toprakların Altı, Üstü ve Ötesi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Tanıl Bora (Ed.), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 293-308.

Nas, Çiğdem:

“Avrupa Parlamentosu’nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), İstanbul, Der Yayınları, 1998, 379-402.

Neofotistos, Vasiliki:

“The Greek Media on the Imia/Kardak Conflict”, **‘Hate Speech’ in the Balkans**, Maria Lenkova (ed.), b.y., The International Helsinki Federation for Human Rights (IHF) Publications, 1998, 71-77.

Okutan, Çağatay:

“Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 59, S. 2, 2004, 59-75.

Onsunoğlu, İbrahim:

“Yine -Gizlenen- Bir Danıştay Kararı”, **Azınlıkça**, S. 10, Eylül 2005.

Oran, Baskın:

“Human and Minority Rights in Greece: The Inhanli Land Dispute File”, **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. XVIII, 1978, 19-35.

_____:

“Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi’nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler”, **Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Renée Hirschon (Der), Çev. Atay Akdevelioğlu ve Özlem Künçek, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 161-184.

_____:

“Lausanne Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 215-238.

Oran, Baskın:

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Mülkiyet Politikaları ve Gayrimüslimler: 1936 Beyannamesi”, **Türkiye’de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay. Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, 25-30.

Ortaylı, İlber:

“Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Der.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, 125-135.

- Öktem, Emre: “A.İ.H.M. ve Türkiye’deki Cemaat Vakıfları Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye’ye Karşı: Pilot Dava?”, **Güncel Hukuk**, C. 4, S. 40, Nisan 2007, 46-50.
- Poulton, Hugh: “Changing Notions of National Identity Among Muslims in Thrace and Macedonia: Turks, Pomaks and Roma”, **Muslim Identity and the Balkan State**, Hugh Poulton and Suha Taji-Farouki (Eds), London, Hurst & Company, 1997, 82-102.
- Preece, Jennifer Jackson: “National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?”, **Nations and Nationalism**, Vol. 3, No. 3, 1997, 345-364.
- Ramaga, Philip Vuciri: “Relativity of the Minority Concept”, **Human Rights Quarterly**, No. 14, 1992, 104-119.
- Renan, Ernest: “Qu’est-ce Qu’une Nation?”, **Nationalism**, Anthony D. Smith, John Hutchinson (Eds.), Oxford, Oxford University Press, 1994, 36-65.
- Rich, Roland: “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union”, **European Journal of International Law**, Vol. 4, No. 1, 1993, 36-65.
- Rittsieg, Helmut: “Minority Rights or Human Rights?”, **Perceptions**, Vol. 2, No. 1, March-May 1999, 56-75.
- Rosting, Helmer: “Protection of Minorities by the League of Nations”, **The American Journal of**

- International Law**, Vol. 17, No. 4, 1923, 641-660.
- Roucek, Joseph S.: “The Problem of Minorities and the League of Nations”, **Journal of Comparative Legislation and International Law**, Vol. 15, No. 1, 1933, 67-76 .
- Schumann, Klaus: “The Role of the Council of Europe”, **Minority Rights in Europe**, Hugh Miall (Ed.), New York, Council on Foreign Relations Press, 1994, 91-92.
- Sezer, Sema: “Yunanistan’da ‘Türk’ Yasağı: İskeçe Türk Birliği Davası”, **Stratejik Analiz**, C. 5, S. 59, Mart 2005, 37-43.
- Sierpowski, Stanislaw: “Minorities in the System of the League of Nations”, **Ethnic Groups in International Relations**, Paul Smith (Ed.), Dartmouth, New York University Press, 1991, 13-37.
- Sonyel, Salahi R.: “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora’daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, **Belleten**, C. LXII, S. 233, Nisan 1998, ss.
- Stalin, Josef: “The Nation”, **Nationalism**, Anthony D. Smith, John Hutchinson (Eds.), Oxford, Oxford University Press, 1994, 18-21.
- Stathis, Penelope: “Yunan [ve Türk] Tarih Ders Kitaplarında ‘Ben’ ve ‘Öteki’ İmgeleri”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu**, Ali Berktaş ve Hamdi Can Tuncer (Yay. Haz.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 125-133.

- Stone, Julius: “Procedure Under the Minorities Treaties”, **The American Journal of International Law**, Vol. 26, No. 3, 1932, 502-513.
- Tarhanlı, Turgut: “Birleşmiş Milletler Örgütü ve İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Başlıca Usuller”, **İnsan Hakları**, Korkut Tankuter (Ed.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, 407-436.
- Theodossopoulos, Dimitrios: “Introduction: The ‘Turks’ in the Imagination of the ‘Greeks’”, **South European Society & Politics**, Vol. 11, No. 1, March 2006, 1-32.
- Thornberry, Patrick: “Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments”, **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 38, 1989, 867-888.
- Toprak, Binnaz: “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Der.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, 309-318.
- Toprak, Zafer: “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF’nin Sorumluluğu”, **Toplumsal Tarih**, S. 34, Ekim 1996, 19-25.
- Toprak, Zafer: “Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların ‘Türkleştirme Politikası’”, **Türkiye’de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri**, Derya Demirler ve Mert Kayhan (Yay.

Haz.), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, 77-82.

Triandafyllidou, A., A. Paraskevopoulou: “When is the Greek Nation? The Role of Enemies and Minorities”, **Geopolitics**, Vol. 7, No. 2, (Autumn 2002), 75-98.

Tsitselikis, Konstantinos: “Reciprocity as a Regulatory Pattern for the Treatment of the Turkish/Muslim Minority of Greece”, **Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law, Religion and Politics**, Samim Akgönül (Ed.), İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2008, 69-102.

Tsoukalas, Constantine: “European Modernity and Greek National Identity”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Vol. 1, No. 1, 1999, 7-14.

Uzgel, İlhan: “1980-1990 ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Ed.), Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 34-82.

_____ : “Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar”, **En Uzun Onyıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan-Şule Kut (Der.), 2. Baskı, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, 393-433.

Ünüvar, Kerem: “İttihatçılıktan Kemalizme İhya’dan İnşa’ya”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve**

- Üstel, Füsün: **Meşrutiyet'in Birikimi**, Mehmet Ö. Alkan (Ed.), 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 129-142.
- Vijapur, Abdulrahim: "Türk Ocakları", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 263-268.
- Witte, Bruno de: "International Protection of Minority Rights", **International Studies**, No. 43, 2006, 367-394.
- Yılmaz, Mehmet: "The European Community and Its Minorities", **Peoples and Minorities in International Law**, Catherine Brölmann et al. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1993, 167-185.
- Zambeta, Evie: "Balkan Savaşı'ndan sonra Türkiye'den Yunanistan'a Rum Göçleri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 10, Güz 2001, 13-33.
- Yılmaz, Mehmet: "Religion and National Identity in Greek Education", **Intercultural Education**, Vol. 11, No. 2, 2000, 145-155.

INTERNET KAYNAKLARI

- "Batı Trakya Türkleri Vakıflar Yasası'na Tepkili", Çevrimiçi: <http://www.cnnturk.com/2008/dunya/02/12/bati.trakya.turkleri.vakiflar.yasasina.tepkili/427521.0/index.html> (15.09.2009).

“Batı Trakya’da Din Görevlisi Krizi”, Çevrimiçi:
<http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=65e2bbf3-182e-4ba4-b206-cb8e68ad6ab8> (15.06.2009).

“Batı Trakya’da Örgütlenme Özgürlüğü ve Müslüman Türk Azınlık (İskeçe Türk Birliği ve Diğerlerinin Durumu) Şubat 2004”, Çevrimiçi:
<http://www.mihenk.gr/turkce/03.htm> (15.06.2009).

“Bir Haç, Bin Polis”, Çevrimiçi:
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=209363>, (15.09.2009).

“Dora Bakoyanni ve Athanasios Nakos, Çetin Mandacı’nın Soru Önergesine Cevap Verdiler...”, Çevrimiçi:
http://www.azinlikca.net/index.php?option=com_content&view=article&id=550:dile-ri-bakan-dora-bakoyyanni-ve-cileri-bakan-yardmcs-athanasios-nakos-cetin-mandacnn-soru-oenergesine-cevap-verdiler&catid=50:bat-trakya-haber&Itemid=29 (15.09.2009).

“Framework Convention for the Protection of National Minorities CETS No.: 157”, Çevrimiçi:
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=8&DF=19/07/2009&CL=ENG> (20.08.2009).

“Greece: White Paper for the Armed Forces – Chapter 1”, Çevrimiçi:
<http://www.resdal.org.ar/Archivo/gre-cap1.htm> (24.03.2008).

“Güney Meriç Azınlık Kültür ve Eğitim Derneği ‘Yunan Yargısına’ Takıldı”, Çevrimiçi: http://www.birlikgazetesi.info/?pid=3&id_news=611 (12.09.2009).

“ISRO Turkish European Union (EU) Perception Survey, December 2004”, Çevrimiçi: <http://usakyayinlari.com/survey-eups.pdf> (03.12.2007).

“İsteyen Sürücü Ehliyet Sınavlarını Türkçe Verebilecek”, Çevrimiçi:
<http://www.trakyadan.com/index.php?news=330> (15.06.2009).

“List of Declarations Made with Respect to Treaty No. 157”, Çevrimiçi:
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CM=8&DF=6/21/2007&CL=ENG&VL=1> (20.08.2009).

“Milletvekili Mandacı Vakıf Mallarını Sordu!”, Çevrimiçi:
http://www.burasibatitrakya.com/index.php?option=com_content&task=view&id=586&Itemid=1 (15.06.2009).

“Minarelerin Boyuna Yeni Engel”, Çevrimiçi:
http://www.gundemgazetesi.com/news/detay_2.php?h2_id=425 (17.08.2009).

“USAK Dış Politika Anketi Çarpıcı Sonuçlara Ulaştı: Türkiye’nin Geleceği AB, ABD Hem Dost Hem Hasım”, Çevrimiçi: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=108> (09.08.2009).

“Vakıf Borçlarıyla İlgili Üçüncü Soru”, Çevrimiçi:
http://www.gundemgazetesi.com/news/detay_3.php?h3_id=830.

“Yunanistan Ege’de Çözümünden Kaçtı”, Çevrimiçi:
<http://www.ntvmsnbc.com/news/270294.asp> (23.05.2009).

“Yunanistan İçin Tek Askeri Tehdit Türkiye”, **Millet**, S. 177, 30 Nisan 2009, Çevrimiçi: <http://www.millet.gr/haber.php?haberid=1159> (15.06.2009).

“Yunanistan’daki Vakıflar Yasası Müslüman/Türk Azınlığın Asimilasyonunu Amaçlıyor”, Çevrimiçi:
<http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/105239/yunanistandaki-vakiflar-yasasi-musluman-turk-azinligin-asimilasyonunu-amacliyor> (15.09.2009).

“Yunanistan’ın Hali Umut Kırıyor”, Çevrimiçi:
http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=3152 (14.07.2008).

ABTTF: “Azınlığın Dışlanması”, Çevrimiçi:
<https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=64&arsiv=1&typ=1>
(15.06.2009).

ABTTF: “Azınlık Haklarının İhlali – Azınlıktaki Vakıflar Sorunu”, Çevrimiçi:
<https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=65&arsiv=1&typ=1>
(15.06.2009).

ABTTF, “Diğer Haksızlıklar – Gizli Genelge ve Direktiflerden Oluşan Azınlıkla İlgili Özel Mevzuat” Çevrimiçi:
<https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=66&arsiv=1&typ=1>
(15.06.2009).

ABTTF, “Diğer Haksızlıklar – Tarım Sektöründe Baskı ve Ayrım Önlemleri”, Çevrimiçi: <https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=66&arsiv=1&typ=1>
(15.06.2009).

Akalın, Şükrü Haluk: “Yunanistan’da Azınlık Haklarının Son Durumu”, Çevrimiçi:
<http://strateji.cukurova.edu.tr/BALKANLAR/01.php> (12.03.2006).

Aksoy, Zeynep: “Azınlık Okulları da Sorunlu”, **Radikal**, 15 Eylül 2002, Çevrimiçi:
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=869514&Date=15.9.2002&CategoryID=42> (31.03.2008).

Aliosman, Cahit, Mehmet Bağdatlı: “Trakya’da Azınlık Eğitimi (2002 Yılında Çözüm Arayışları İçin Yeni Bir Perspektif)”, Çevrimiçi
http://www.ogretmeninsesi.org/r_egitim.asp (12.05.2009).

Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu: “240 İmam Yasası ile İlgili Açıklama”, Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=43> (12.04.2009).

Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu: “İskeçe İli Müftülük Seçim Sonuçları”, Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=25> (15.06.2009).

Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu: “Açıklama – 20 Mayıs 2009”, Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=52> (15.09.2009).

Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu: “Açıklama – 28 Temmuz 2009”, Çevrimiçi: <http://www.bttadk.org/TR/default.asp?P=AnnouncementsRead&id=54> (15.09.2009).

Bozbeyoğlu, Alanur Cavlin, Işıl Onan: “Changes in the Demographic Characteristics of Gokceada”, XXIVth IUSSP International Population Conference, Salvador de Bahia, August 18-24, 2001, Çevrimiçi: http://www.iussp.org/Brasil2001/s80/OtherPosters_P01_Bozbeyoğlu.pdf (31.08.2008).

Christopoulos, D., K. Tsitselikis: “Treatment of Minorities and Homogeneis in Greece: Relics and Challenges”, Çevrimiçi: www.kemo.gr/archive/papers/ChristTsitsel.htm (12.05.2009).

Devlet İstatistik Enstitüsü: “Eğitim düzeyine göre yeni kayıt, öğrenci sayısı, mezun olan ve öğretmen sayısı, 1923-1924 ve 2001-2002”, Çevrimiçi: <http://www.die.gov.tr/tkba/t105.xls> (15.04.2007).

Devlet İstatistik Enstitüsü: “Okur-yazar olmayan ve okur-yazar oranı (%), 1935-2000”, Çevrimiçi: <http://www.die.gov.tr/tkba/t098.xls> (23.12.2008).

Giorgi, Jacopo: “Minorities Protection: Between Legal Framework and Political Mechanisms”, Çevrimiçi: <http://files.studiperlapace.it/docs/20041025125001.pdf>, (03.02.2008), 1-11.

Halil, İlknur H.: “Batı Trakya Türk Okullarında 1923’ten Günümüze Eğitim ve Öğretim”, Çevrimiçi: http://www.ogretmeninsesi.org/s_egitim.asp (12.05.2009).

Halil, İlknur H.: “Batı Trakya’da Lozandan Günümüze Kadar Türkçe Eğitim ve Öğretimin Tarihi Gelişimi -1-”, Çevrimiçi: <http://www.ogretmeninsesi.org/dergi/3/EgitimGuncesi.asp> (12.05.2009).

Halil, İlknur H.: “Batı Trakya’da Lozandan Günümüze Kadar Türkçe Eğitim ve Öğretimin Tarihi Gelişimi -6-”, Çevrimiçi: <http://www.ogretmeninsesi.org/dergi/8/EgitimGuncesi.asp> (12.05.2009).

Kahl, Thede: “Aromanians in Greece: Minority or Vlach-speaking Greeks?”, Çevrimiçi: http://www.farsarotul.org/nl27_1.htm (13.09.2009).

Kalkan, Ersin: “Beş Öğrencili Okulun Son Günü”, **Hürriyet**, 12 Haziran 2005, Çevrimiçi: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?viewid=589531> (12.05.2006).

Kırbaki, Yorgo: “Komşuların Kâbusları Farklı”, **Radikal**, 11 Haziran 2007, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=816762&Date=11.6.2007&CategoryID=100> (23.05.2008).

Macar, Elçin: “Patrikhane Sorununu Anlamak”, **Radikal**, 15 Mart 2004, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=109648> (10.10.2007).

Oran, Baskın: “Yargıtay, Quo Vadis?”, **Radikal** 2, 1 Temmuz 2007, Çevrimiçi: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=875133&Date=01.07.2007&CategoryID=42> (10.10.2007).

Schwellnus, Guido: “‘Much Ado About Nothing?’ Minority Protection and the EU Charter of Fundamental Rights”, **Constitutionalism Web-Papers**, ConWeb No. 5/2001, Çevrimiçi: <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/ConWEBFiles/Filetoupload,38355,en.pdf>, (04.06.2007), 1-26.

Seymour, Michel: “Nation-States, National Minorities and the *Draft Treaty*”, Çevrimiçi: <http://www.philo.umontreal.ca/prof/documents/SeymourLuxembourg.pdf> (11.03.2009).

Şerifoğlu, Sevil: “Bizim Köylerimiz – İnhanlı Köyü”, **Öğretmenin Sesi**, S. 101, Kasım 2006, Çevrimiçi: <http://www.ogretmeninsesi.org/dergi/101/arask.asp> (12.07.2009).

TC Dışişleri Bakanlığı: “Türkiye ile Yunanistan Arasında Kabul Edilmiş Bulunan Güven Artırıcı Önlemler”, Çevrimiçi: http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/A9DBE941-5033-4963-A6CA-C5BEC15309BC/0/Yunanistan_Guven_artirici_onlemler.pdf (12.06.2007).

TC Dışişleri Bakanlığı: “Türkiye-Yunanistan Siyasi İlişkileri”, Çevrimiçi: http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/AvrupaUlkeleri/ABUyesiUlkele r/Yunanistan/Yunanistan_Siyasi.htm (13.06.2007).

Toggenburg, Gabriel: “A Rough Orientation Through a Delicate Relationship: The European Union’s Endeavours for (its) Minorities”, Çevrimiçi: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-016.pdf>, (13.05.2008), 1-30.

Vakıflar Genel Müdürlüğü: “Cemaat Vakıfları”, Çevrimiçi:
http://www.vgm.gov.tr/02_VakiflarHakkinda/004_CemaatVakiflar/cemaat.cfm
(03.09.2009).

Yunanistan Cumhuriyeti Gümölcine Müftülüğü: “Açıklama, 23-9-2008”,
Çevrimiçi: <http://www.muftikomotini.com/index.php?m=art&c=6&n=224>
(12.04.2009).

DİĞER

“Declaration on the ‘Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union’”, **European Journal of International Law**, Vol. 4, No. 1, 1993.

Ahmetoğlu, Ozan: “İskeçe Türk Birliği”, **Gündem**, S. 630, 17 Nisan 2009, 5.

Aykoç, E., S. Yamak, S. Söylemez: “Siyasal Katılım Açısından Türkiye’de Kıbrıs Dernekleri: 1950-1960”, **6. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-26 Ekim 2007, Gazimağusa, (baskıda).

Yamak, S., S. Söylemez, E. Aykoç: “TC Başbakanlık Arşivindeki Mektup ve Telgraflarda Kıbrıs: 1950-1970”, **6. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-26 Ekim 2007, Gazimağusa, (baskıda).

SÜRELİ YAYINLAR

Azınlıkça
Cumhuriyet
Görüş
Gündem

Hürriyet

Mihenk

Millet

Milliyet

Öğretmenin Sesi

Radikal

Sabah

ÖZGEÇMİŞ

1978 Şarköy/Tekirdağ doğumludur. Lisans öğrenimini 1999 yılında Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi bölümünde tamamlamıştır. Yüksek lisansını 2003 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda "Loizidou Davasının Türk Dış Politikası'na Etkisi" başlıklı teziyle tamamlamıştır. 2003 yılından bu yana İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.